RESİMLİ - HARİTALI

MUFASSAL
OSMANLI TARİHİ

★

BİR HEYET TARAFINDAN HAZIRLANMIŞTIR

Cilt : IV

Baha Matbaası (İstanbul)

1960

BU ESER İÇİN
SALÂHİYETLİ BİR HEYETLE ÇALIŞANLAR:

METİN VE İLÂVELER: MUSTAFA CEZAR
(TARİH ÖĞRETMENİ)

REDAKSİYON: SERVER R. İSKİT VE ZARİF ORGUN (TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ESKİ MÜTEHASSISLARINDAN) VE NAİL İNAL

★

RESİMLER HAKKINDA İZAH :

Padişahların portreleri: İkinci Sultan Mahmud'a kadar olan klâsik oval seri; Üçüncü Sultan Selim zamanında ressam Kapıdağlı Kostantin'e yaptırılmış ve bunun için mevcut vesikalara göre Üçüncü Ahmed zamanında Avrupalı bir ressama yaptırılan toplu şecere resminden faydalanılmıştır. Diğer portrelerin ekserisi Topkapı sarayı müzesi resim galerisindeki tablolardan alınmıştır İkinci Sultan Mustafa'ya kadar olan daire şeklindeki küçük tire resimler ise İngiliz diplomatı Ricaut'nun İki cilt olarak almancaya çevrilip 1694 ve 1701 de basılan meşhur tarihinden nakledilmiştir. Bu seriler dışındaki portrelerle vak'a resimleri muhtelif müze, arşiv, albüm ve kitaplardan alınmış olup, bâzı vakaların canlandırılması ve tetkikinin kolaylaştırılması için de ressamlarımızla haritacımızın fırça ve kalemlerinden faydalanılmıştır.

Resimlerden, icabedenlerin altına nereden alındığı veya kime ait olduğu yazılmıştır.

★

Orijinal yazı ve resimlerimizin her hakkı mahfuzdur.

Osmanlı Devletinin "Kuruluş Devri" itibar edilen 1299 - 1453 senelerine ait vekayi birinci ciltte verilmiş ve yine aynı ciltte "Yükselme Devri" kabul edilen 1453 - 1579 senelerinin de Fatih'in ölümüne kadar olan kısmı nakledilmiştir.

İkinci ciltte de "Yükselme Devri" nin Kanuni Süleymanın ölümüne kadarki bölümü yazılmıştı.

Üçüncü ciltte "Yükselme Devri" nin sonu olan Sokullunun ölümü ve ondan sonra da "Duraklama Devri" addedilen 1579 - 1683 yılları olaylarından 1617 tarihine kadar olanlar verilmiştir.

Bu dördüncü ciltte ise, "Duraklama Devri" ile ve mütealkip devir olaylarına devam edilecektir.

Birinci Mustafa'nın tuğrası

BİRİNCİ MUSTAFA

(İlk saltanatı)

★

Birinci Mustafa'nın cülûsu — Darüssaade ağasının padişahın vaziyetini devlet erkânına açıklaması ve buna bir an evvel çare bulunması tavsiyesi — Mustafanın halline gidilmesini isteyenler ve buna muarız olanların faaliyeti — Padişahın hal'i.

★

BİRİNCİ MUSTAFA

Babası : Üçüncü Mehmed
Annesi : (İsmi tarihlerde kaydedilmemiştir.)
Doğduğu tarih : Hicri 1000 (M: 1591/1592)
Padişah olduğu tarih : 22 kasım 1617
Tahttan indirildiği tarih : 26 şubat 1618
Çocukları : Yok

Veziriazamı : Halil Paşa.

Sultan Birinci Ahmed tahta geçtiği zaman, yaşının küçüklüğü sebebiyle henüz çocuğu bulunmadığından, kardeşi Mustafa hakkında Fatih kanunnâmesi tatbik edilmiyerek hayatta bırakılmıştı. Bilâhare erkek çocukları olduktan sonra, Hammer'e (C: 8, S: 172) göre: kardeşi Mustafa'yı öldürmeyi tasarlamışsa da bunu tatbike fırsat bulamamıştır. Osmanlı tarihlerinde sarih bir işaret bulunmamakla beraber, Sultan Ahmed'in böyle bir niyetini icraya, kardeşi Mustafa'nın şuurunun yerinde olmaması bakımından, kendisine saltanatta rakip addedilemiyeceğini temin suretiyle devlet erkânı mâni olmuş olabilir.

Sultan Ahmed'in cülûsunda şehzade Mustafa'ya dokunulmaması, muhakkak ki mühim bir hâdise idi. Fakat bundan çok daha mühimmi onun ölümü üzerine vukua geldi. Sultan Ahmed'in oğlu değil de kardeşi Mustafa tahta geçirildi. Halbuki, Sultan Ahmed öldüğü zaman en büyük oğlu Osman, ondört yaşına yeni basmıştı. Yani Osman'ın yaşı, babasının tahta geçtiği zamandaki yaşından hemen hemen onbir ay kadar noksandı. Bu bakımdan Osman'ın yaş durumu tahta geçmesine engel addedilemezdi. Esasen bununla ilgili bir kanun da yoktu.

Birinci Mustafa'nın tahta geçmesiyle, saltanatın intikal şeklinde mühim bir değişiklik meydana gelmiş oluyordu. Şimdiye kadar, saltanat «amud-ı nesebi» denilen tarzda, yani babadan oğula intikal etmişti. Bu defa ise, amûd-ı nesebîye riayet edilmiyerek «ekberiyet sistemi» ne geçilmekteydi.

Osmanlı tarihlerinde, tahta Mustafa'nın iclâsı ile ekberiyet sistemine gidilmesinde kimlerin âmil olduğuna dair sarih bir bilgi mevcut değildir. Sadrıâzam Halil Paşa o sırada İran seferi ile meşgul olduğu cihetle, hükûmet merke-

zindeki en mühim şahsiyetler, bilhassa mevkileri bakımından, Sadaret kaymakamı Sofu Mehmed Paşa ile Şeyhülislâm Hoca Esad Efendi idi. Onun içindir ki, Mustafa'nın padişah yapılmasında bunların tesir ve rolüne işaret eden tarihcilere rastlanır. Bu arada hatırlanması icap eden bir şahsiyet de, Birinci Ahmed'in meşhur zevcesi Mâhpeyker Kösem Sultan'dır. İlerde pek çok işlerde nüfuz ve rolüne işaret edeceğimiz bu kadının, Mustafa'nın tahta geçmesinde kendi oğulları Murad, Kasım ve İbrahim'in istikballeri bakımından fayda mülâhaza edip perde arkasından Mustafa lehinde nüfuzunu kullanmış olabilir. Zaten bazı batılı tarihçiler bu noktaya dikkati çekerler. Bunların tahminlerine göre: Aklen zayıf bir kimse olan Mustafa hükümdarlık tahtına oturduğu takdirde, oğlu Murad'ın saltanatını temin etmek üzere daha rahat çalışacağını ve bu hususta muvaffakiyete ulaşacağını hesaplıyan Kösem Sultan, Birinci Ahmed'i ölüme götüren hastalığından itibaren faaliyete geçmiş, bazı devlet erkânına paralar dağıtıp bazılarını da şahsî nüfuzu ile elde etmek suretiyle, Mustafa'nın padişahlığına âmil olmuştur.

Sultan Ahmed'in on dört sene süren saltanatı sırasında iki üç odalık bir yerden ibaret dairesinde, daima öldürülceğini düşünerek ve bu yüzden ecel terleri dökerek yaşıyan Mustafa'nın akli muvazenesi iyice bozulmuş bulunuyordu. Onun için tahtta fazla tutulmadı.

Kâtib Çelebi'nin «Fezleke» sinde kaydedildiğine göre: Mustafa'nın muvazenesinin bozukluğunu gösteren birtakım halleri müşahede edilmiştir. Garip kaçan arzuları ifade suretiyle türbeleri gezmek, denizde balıklara altun atmak ve abes yere yollara para saçmak gibi hareketleri görülmüştür. Yine Fezleke'de kaydedildiğine nazaran; Sultan Ahmed zamanında nüfuzlu bir şahsiyet olup Mustafa'nın tahta geçmesiyle bu mevkiini muhafaza eden Darüssaade ağası (Kızlar ağası) Hacı Mustafa Ağa, «Sultan Mustafa'nın bu gayri tabiî hallerinin halkın malûmu olduğunu, gizlenecek tarafı kalmadığını, bu yolda ihmal gösterildiği takdirde hazinenin boşalacağını, sonra pişmanlığın fayda vermiyeceğini, onun için, bir an önce buna bir çare aranmasını» Sadaret Kaymakamı Sofu Mehmed Paşa ile Şeyhülislâm Hoca-zâde Esad Efendiye haber vermiş, neticede Birinci Mustafa'nın hal'ine karar verilmiştir. Bu ifadeye nazaran, Darüsaade ağası Mustafa Ağa memleketin lehine düşüncelere sahip bir kimse sıfatiyle hareket ve faaliyette bulunmuş demektir.

Müverrih Hasan Bey-zâde'nin kaydettiğine göre de: Sultan Mustafa'nın mevkiinde kalmasına taraftar olan ulema ve meşayihten bazı kimseler, onun akli muvazenesinin bozukluğuna ve bu duruma bir çare bulunmasına dair sadaret kaymakamı ve Şeyhülislâma haber gönderen darüssaade ağasının saraydan uzaklaştırılması için Valide Sultana başvurmuşlardır. Fakat zeki bir adam olan Mustafa Ağa ise, yolladığı ilk haberden sonra gevşek davranan sadaret kaymakamı ve şeyhülislâmı telâşa düşürmek için, padişahın bütün şehzadeleri katletmek üzere olduğunu, bunun tahakkuku halinde Osman-oğulları soyunun inkıraza uğrayacağına dair ikinci bir haber yollayınca, Sultan Mustafa'nın hal'edilmesi için faaliyete geçilmiştir.

Bu hususta karara varılınca kapıkulu askerî mevacib tevzi'i bahanesi ile saraya toplanmış ve bu arada Sultan Mustafa'nın oturduğu oda veya dairesinin kapısı üzerine kapanıp kilitlenerek, Sultan Ahmed'in şehzâdelerinin en büyüğü olan Osman dairesinden çıkarılıp kendisine biat edilmiştir. Böylece Birinci Mustafa'nın 3 ay 7 günden ibaret olan ilk saltanatı nihayete ermiştir. Üç ay gibi kısa bir zamanda askere iki defa üçer milyondan altı milyon cülûs bahşişi dağıtıldığından hazine bir hayli fakirleşmiştir.

Sultan Mustafa'nın üç aylık ilk saltanatı sırasında, padişahın tayasını tezviç şartiyle Silâhdarı Mustafa Ağaya Mısır, Çuhadarına Şam, Doğancıbaşıya da Karaman eyâletleri tevcih olunmuştur.

★

İkinci Osman'ın tuğrası

İKİNCİ OSMAN

★

Padişahın oülüsu — İran harbi ve Serav muahedesi — İkinci Osman'ın Hotin seferi ve muahedesi — Padişahın bazı düşünceleri ve hareketleri — Yeniçerilerle sipahilerin ayaklanması, İkinci Osman'ın tahttan indirilmesi.

★

İKİNCİ OSMAN

Babası : Birinci Ahmed

Annesi : Mahfirûz Sultan

Doğduğu tarih : 3 kasım 1604

Padişah olduğu tarih : 26 şubat 1618

Tahttan indirildiği tarih : 19 mayıs 1622

Ölümü : 20 mayıs 1622

Bilinen zevceleri: Meylikaya (Melek sima). Akile (Ukayle), Pertev Paşanın kızı.

Çocukları : Mustafa, Zeynep, Ömer.

★

Veziriâzamları : Halil Paşa → — 18 ocak 1619, azil. Öküz (Damad) Mehmed Paşa (ikinci sadareti) 18 ocak 1619 — 23 aralık 1619, azil. Güzelce Ali Paşa 23 aralık 1619 — 9 mart 1621, ölüm. Ohrili Hüseyin Paşa 9 mart 1621 — 17 eylûl 1621, azil. Dilâver Paşa 17 eylûl 1621 — 19 mayıs 1622, öldürülme.

Aklî muvazenesinin bozukluğu sebebiyle hal'edilen Birinci Mustafa'nın yerine tahta geçirilen İkinci Osman, o sırada henüz on dört yaşının içindeydi. Dört sene dört ay hükümdarlığı müteakip askerî bir ayaklanma neticesinde tahttan indirilip öldürülecek olan İkinci Osman'ın, padişahlığı sırasında teşebbüs ettiği şeylere ve icraatına bakılınca, kendisinin hayli zeki ve yaşına göre erken inkişaf etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

İstanbul'a birbiri arkasına gelmiş üç Fransız elçisinin raporlarına ve sair muasır vesikalara istinaden, Onsekizinci asrın başlarında «Histoire d'Osman» adı ile Sultan İkinci Osman hakkında iki ciltlik bir tarih yazmış olan Madam de Gomez'e göre; Sultan Osman Arapça, Farsça, Lâtince, Yunanca ve İtalyanca bilmekteymiş. Yine Madame de Gomez'e nazaran Osman'ın annesi Mahfirûz (Mahfirûze) Sultan aslen yunanlı olup asıl adı «Basillie» dir. Osmanlı kaynaklarında rastlanmıyan ve Madame de Gomez'de görülen bu son noktanın doğruluğu kabul edildiği takdirde, Sultan Osman'ın yunancayı annesinden öğrenmiş olacağı düşünülebilir. Arapça ve Farsça zaten o devirde şehzadelere öğretilmeğe çalışıldığı, Sultan Osman'ın da zekâsının işlekliği ve şahsi kabiliyeti sayesinde bu dilleri erkence kavraması mümkün görülebilirse de, lâtince ve italyancayı da bu yaşta ve diğerleri ile birlikte öğrenmiş olması, herhalde çok zayıf bir ihtimalden ileri gidemez.

Genç yaşta tahta geçen ve yine genç yaşında tahttan indirilip öldürüldüğü için «Genç Osman» diye de anılan İkinci Osman, padişah olunca, bir buçuk asırlık geleneğe uyularak kapıkulu askerine cü-

lûs bahşişi verildi. Üç ay içinde iki defa bahşiş almış olan asker bu halden memnundu. Yine yerleşmiş bir adete uyularak Sultan Osman da cülûs münasebetiyle selefleri gibi Eyüb türbesini ziyaretle kılıç kuşandı. Oradan dönüşünde ecdadının türbelerini ziyaret etti.

Kırım şehzadesinin Yedikule'den kaçması

Sultan Osman için cülûs merasimi yapıldığı gün, Kırım şehzadesi Mehmed Giray, hapis bulunduğu Yedikule'den kaçtı.

Birinci Sultan Ahmed 1614 senesinde Edirne'de bulunduğu sırada bir av partisi tertip ettirmişti. Padişahın maiyetinde bulunan Sadrazam Nasuh Paşa, kendisinin şahsan tuttuğu Kırım şehzadesi Mehmed Giray'ı hanlığın tevcihine bir fırsat düşer ümidiyle davet ettiğinden (Hammer, C: 8, s: 155), o da bu av topluluğuna dahil bulunmaktaydı. Sultan Ahmed avda iken çalılıktan bir doğan çıkıp kendi doğanının üzerine hücum ettiğini görünce müthiş kızmış ve «benim avımı aldıran küstah kimdir?» diye söylenerek o tarafa doğru ilerlemişti. Doğanın avı yakaladığı yere yaklaşınca mükemmel silâhlı bir takım Çerkes süvarisi görmüştü. Bunlar Kırım hanının kardeşi Mehmed Giray'ın maiyetine dahil süvarilerdendi. Mehmed Giray, padişahı asabiyete sevkeden halden dolayı itizarda bulunmuştu. Lâkin, o sırada bazı kimseler, Nasuh Paşanın Kırım şehzadesini Osmanlı tahtına iclâs için getirtmiş olduğu şeklinde bir ithamda bulunduklarından Sultan Ahmed'in asabiyeti daha fazlalaşmış ve Kırım hanının kardeşlerinin hapsini emretmişti. Bunun üzerine Mehmed Giray İstanbul'a götürülerek Yedikuleye hapsedilmiş, Kili'de bulunan kardeşi Şahin Giray ise, hapsedilmek üzere yakalanmak isterken kaçıp kurtulmuştu.

İşte, Sultan Osman'ın cülûs günü Yedikule'den kaçan Kırım şehzadesi, o hâdiseden beri maiyeti halkı ile birlikte burada bulunan Mehmed Giray'dı. Mehmed Giray, cülûs günü münasebetiyle mirzalarını bindirmek için otuz kırk at istemiş ve bunları mahbesin avlusunda atlandırmıştı. Bu arada kale dizdarının bir kaç dakikalık dalgınlığından istifade ederek hep beraber kapıdan fırlamış ve sür'atle Kırım yolunu tutmuşlardı.

İkinci Osman
(Avrupalı bir ressamındır. Aslı Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir)

Sadaret kaymakamı Sofu Mehmed Paşa bunu duyunca, karadan İskender Paşa'yı takibe gönderirken Karadenize de küçük ve süratli bir gemi çıkarmıştı. İskender Paşa, Bulgaristan arazisinde Pravadi'de Kırım şehzadesine yetişerek, kendisini yakalayıp İstanbul'a getirdi. Mehmed Giray Yedikule'ye eskisinden daha sıkı şekilde kapatıldı.

Sultan Ahmed zamanında Kili'de yakalanmak istenen diğer şehzade Şahin Giray İran'a kaçmıştı. İran hükümdarı Şah Abbas, Osmanlı tahtında vuku bulan değişikliği, Kırım şehzadesine bizzat haber vererek memleketine gitmesine müsaade etmişti. Şahin Giray İran'dan ayrılırken Şah Abbas onun üzengisini tutarak (Naimâ C: 2, s: 164) ata bindirmiş ve o arada:

— Hanzâdem, eğer Osmanlılar seni

serdar tayin ederlerse bizim üzerimize gelir misin?

Demiş, Şahin Giray ise cevaben:

— Gelirim.

Deyince Şah Abbas:

— Ya benim askerime kılıç çeker misin?

Sualini sormuş, ona da :

— Şüphesiz! .

Cevabını vermiştir. Lâtife şeklinde cereyan ettiği kaydolunan bu konuşmayı müteakip Şahin Giray, İran'dan ayrılıp Kırım'a gitmiştir.

1615 - 1618 OSMANLI — İRAN HARBİ

İranlılarla 1612 de yapılan İkinci İstanbul muahedesinin temin ettiği sulh devresi üç sene sürmüştür. Muahede gereğince İranlıların göndermesi icap eden ikiyüz yük ipeği yollamamaları harbin yeniden açılmasına sebep olmuştur.

İran'ın meşhur hükümdarı Şah Abbas'ı, muahedenin bu şartına riayetsizliğe sevkeden esas âmilin, kendisini kuvvetli görmekten başka bir şey olmadığı anlaşılmaktadır. İcra ettiği askeri ıslahatla İran'a hakikaten kudret kazandıran Şah Abbas, bundan önce bir hamlede Azerbaycan ve Kafkasya'daki Osmanlı fetihlerinin çok büyük kısmını istirdat ederken nasıl kuvvetine güvenerek meydana atılmışsa, şimdi de ikiyüz yük ipeği göndermemeğe teşebbüs ederken de, ayni şeye istinattan başka bir şey düşünemezdi. Onun içindir ki 1612 Osmanlı - İran sülhü âdeta bir mütareke mahiyetini andırmaktan ileri gidememiştir.

1612 İstanbul muahedesini aktetmek üzere Nasuh Paşa ile Osmanlı hükûmet merkezine gelen İran elçisi Kadı Han, hükûmeti namına muahedeyi imza edip İran'a dönmüştü. Kadı Han memleketine giderken Dergâh-ı âli çavuşlarından İncili Mustafa Çavuş da onunla beraber İran'a gönderilmişti. Osmanlı tarihinde zarif nükteleri ve hazır cevaplığı ile meşhur olan İncili Mustafa Çavuş'dan iki seneden beri haber çıkmaması ve bu müddet zarfında İranlıların ipek vergisini göndermemeleri, ayrıca Şah Abbas'ın Gürcistan'a asker sevketmiş olması yeni bir harbin sebebi addedilmiştir.

Öküz (Damad) Mehmed Paşa'nın İran seferine hareketi

Sultan Ahmed, İranlılara karşı harp açılmasını emredince Sadrıâzam Öküz (Kara) Mehmed Paşaya ferman göndererek, sefer için gereken hazırlıklara girişilmesini istemiştir.

İran seferi serdarlığı kendisine tevcih edilmiş olan Öküz Mehmed Paşa hazırlıklarını bitirince, Gürcü Mehmed Paşa'yı sadaret kaymakamı olarak İstanbul'da bırakıp 22 mayıs 1615 de Üsküdar'a geçmiştir. Üsküdar'da yirmi gün kaldıktan sonra yola çıkan serdar Öküz (Damad) Mehmed Paşa yollarda yavaş ilerlemiş ve 1024 şabanında (26 ağustos /24 eylûl 1615) Halep'e varmıştır. Sultan Selim cami'i muvakkiti müneccimbaşı Derviş Tâlib Efendi'yi de yanında götüren Mehmed Paşa, bu adamın tertip ettiği zâyiçenin tesirinde kalarak seferin icrasını ertesi seneye bırakmıştır. Bunun üzerine ordu efradını Maraş, Malatya, Sivas ve Karaman mıntıkalarına kışlaklara dağıtmıştır. Osmanlı ordusunun bu durumu İranlıların işine yaramış, Şah Abbas esaslı şekilde hazırlanabilmek için bol bol vakit kazanmıştır.

Sadrıâzam Öküz Mehmed Paşa Halep'te kışlarken, o sırada buranın valisi bulunan Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa İstanbul'a gönderilerek kendisine sadaret kaymakamlığı tevcih edilmiştir.

Sadrıâzam Öküz Mehmed Paşa Halep'e yaklaştığı sırada, Şah Abbas'ın elçi tayin ettiği Kasım Bey adında bir şahıs İncili Çavuş ile birlikte Revan'a geldiğini haber vermiştir. Lâkin sefer niyetiyle yolun mühim kısmı katedilmiş olduğundan kendisine aldırılmamış, İran elçisi ise, doğruca İstanbul'a gelmiştir. Fakat ne hediyesi ne de nâmesine itibar gösterilmeyip tevkif olunmuştur.

1616 senesi harekâtı

Kış mevsimini Halep'te geçiren Sad-

rnâzam Öküz Mehmed Paşa. 1616 nisanının 18 inde Gök-meydan denilen yere çadırını kurdurarak karargâha çıkmış ve kışlakta bulunan askerin Erzurum tarafına hareketlerini emretmiştir. Serdarın otağa çıkışından bir hafta sonra Maraş ve Halep beylerbeyleri Birecik üzerinden Erzurum'a doğru harekete geçmişler. Mehmed Paşa'nın kendisi de yola koyulmuş ve Göksun yaylâsını geçip Akşar sahrasına ulaştığı sırada Rumeli beylerbeyi Davud Paşa eyâleti askeriyle birlikte serdara mülâki olmuştur. Erzurum'a varıldığı zaman kalesinden yedi top alınmış, burada iken Anadolu, Karaman ve Sıvas eyâletleri askerleri serdara iltihak etmiştir.

Sadrıâzam Mehmed Paşa Erzurumdan hareket etmek üzereyken Diyarbekir beylerbeyi Dilâver Paşa ile Van beylerbeyi Tekeli Mehmed Paşa'yı Revan üzerine göndermiş, Şahı şaşırtmak gayesini gözettiğinden Bağdad valisi Mustafa Paşa'yı Musul beyi Seyyid Han ve sair Kürt beyleriyle birlikte Nihavend üzerine sevketmiş, kendisi de geri kalan kuvvetlerin başında olduğu halde Kars'a gitmiştir.

Öküz Mehmed Paşa, bundan önceki harpte İranlılar tarafından tahrip edilerek bir harabe haline getirilmiş olan Kars'ı tamir etmek istemiştir. Bu niyetle bir hafta süren çalışmalar neticesinde evlerin bir çokları oturulabilecek hâle getirilmiş, tahkimatının da ikmalini müteakip muhafazası için 4300 asker bırakılmıştır.

Revan muhasarası

Sadrıâzam Öküz Mehmed Paşa Karsın tamir ve tahkiminden sonra Revan'a doğru ilerlemiş ve şehrin önüne gelince siperler hazırlanarak muhasaraya başlanmıştır. 1604 senesinde İranlılar tarafından zaptedilmiş olan Revan muhafızlığında o sırada Emir Gûne Han bulunduğu cihetle, şehrin müdafaası bu şahıs tarafından organize ve idare edilmiştir. Revan kuşatılırken Şah Abbas Gökçe göl veyahut da Nahcivan tarafında bulunduğu cihetle, şehrin zaptı işi hayli çetinlik arzetmiştir.

Serdar Öküz Mehmed Paşa Revan'ı kuşatırken, muhasara ordusuna karşı girişilecek bir baskın hareketini önlemek gayesiyle Van beylerbeyi Tekeli Mehmed Paşa'yı karakol hizmetine memur etmiştir. Van beylerbeyi bu vazifedeyken üzerine hücum eden bir kaç bin kişilik bir İran kuvvetini mağlûp edip bin kişi öldürmüş ve beş yüz kişi de esir (Naimâ, C: 2, S: 143) almıştır.

Revan kuşatılması esnasında evvelâ kale 20 gün müddetle top ateşine tutulmuş, bunda muvaffakıyet sağlanamayınca toprak sürülmek suretiyle kaleye yaklaşılıp içerisine girilmek istenmiştir. Lâkin gündüz yığılan toprak geceleri içeriye çekildiğinden bundan da müsbet netice elde edilememiştir. Revan önündeki çarpışmalar sırasında Osmanlı ordusu bir hayli şehid de vermiştir. Yeniçeri ağası Muslu Ağa da şehit düşenlere dahildir. Muhasaranın uzaması neticesinde mevsimin ilerlemesi, ayni zamanda top mermisi ve barut mevcudunun bitmesine azalması üzerine 25 şevvâlde (5 kasım) Erzurum'a ricat kararı verilerek muhasara kaldırılmıştır. Ekseri kaynaklar bu muhasaranın 44 gün sürdüğünü söylerse de 55 hattâ 60 gün sürdüğünü zikreden eserler de mevcuttur.

Sadrıâzam Öküz Mehmed Paşa Revan muhasarasını kaldırırken İranlılar tarafından yapılan sulh teklifini kabul ihtiyacını hissetmiştir. Müverrih Naimâ (C: 2, S: 143) bu noktayı şu şekilde anlatır: «toplar çekilüp muhasaradan feragat ve canib-i Rum'a avdet mukarrer oldukta, zaruri sulhe rağbet lâzım gelüp Nasuh Paşa ile mün'akid olan sulhde verilecek hediye ve harirîn (ipek) nısfı verilmek üzre tecdid-i sulh ettiler».

Öküz Mehmed Paşa bu şekilde İranlılarla anlaştıktan sonra Erzurum'a doğru yollanmış, kış içinde Soğanlı yaylasını geçerken bir hayli insan soğuktan donarak ölmüştür.

Öküz Mehmed Paşa'nın Revan'ı alamamış olması aleyhinde sözler söylenmesine vesile teşkil etmiş, Revan gibi toprak bir kaleyi zaptedemeyişi hizmet kusuruna atfedilmiştir. Onun için sadaretten azledilerek mühr-ü hümâyun İstanbul'da bulunan Halil Paşa'ya teslim edilmiştir (17 kasım 1616).

Halil Paşa'nın serdarlığı

Halil Paşa sadrıâzam olunca İran serdarlığıyle de vazifelendirildi. Bu arada Kırım hanı İkinci Canbey (Canı-bek) Giray hana da harcırah gönderilip sefere iştiraki emrolundu. Halil Paşa lüzumlu hazırlıkların ikmalini müteakip 15 haziran 1617 de Üsküdar'a geçti. Mesafenin uzunluğu nazarı itibara alınarak askerin yorgun şekilde harbe sokulmaması için sadrıâzamın Diyarbekir'de kışlaması kararlaşmıştı. Bu sebeple Halil Paşa Ağustos içinde Diyarbekir'e ulaşmasına rağmen daha ileri gitmedi. Sadrıâzam Diyarbekir'e doğru ilerlemekteyken, Kırım hanından gelen haberde, İran arazisine yaklaştığı bildirilmekteydi. Sadrıâzam bu haberi alınca, İran toprağına akın etmesi için kendisine emir verdiğinden, Kırım hanı maiyetindeki 40 bin tatar süvarisi ile Gence, Nahcivan ve Culfa taraflarını vurduktan sonra Diyarbekir'e geldi. Halil Paşa Canbey Giray'ı merasim ve iltifatla karşıladı. Eskiden Cezire-i İbni Ömer diye anılan Cizre kasabası Kırım askeri için kışlak yeri olarak seçildiğinden Canbey Giray askeriyle birlikte Cizre'ye gitti.

Vezirâzam'ın Diyarbekir'e gelişinden sonra Gürcistan'daki Guril beyi bir mektup göndererek, İranlıların İmerethi (Açık - baş), Gurya (Guril) ve Dadyan gibi Osmanlı hâkimiyetinde kalan kısmı tazyik ettiklerini bildirmişti. Bu haber üzerine oraların muhafazası için Batum beylerbeyi Ömer Paşa, Çıldır beyi Murtaza Bey ve Sefer Paşa'nın eyâlet ve sancaklarının askerleri ile, Gürcistan'ın mevzuubahis sahasına gitmeleri emrolunduğu gibi, Erzurum ve Trabzon'daki yeniçerilerin de (Naimâ, C: 2, S: 152) gitmeleri bildirildi.

Sadrıâzam Halil Paşa Diyarbekir'de kışlamaktayken Sultan Ahmed vefat ederek yerine Birinci Mustafa padişah oldu. Üç ay sonra da İkinci Osman tahta geçirildi.

Saltanat değişiklikleri vesilesiyle sadaret ve serdarlık makamlarında bir değişiklik yapılmadığından Halil Paşa 1618 senesi mayısında Diyarbekir'de otağa çıkıp bir müddet sonra harekete geçti. Sadrıâzamın niyeti Bitlis ve Van üzerinden Tebriz'e gitmekti. Van'a vardığı sırada tatar hanı da gelip sadrıâzama mülâki oldu. Burada yapılan bir toplantıda, o sırada Şah Abbas'ın bulunduğu Erdebil üzerine yürünmesine karar verildi.

Serav muharebe ve muahedesi

Osmanlı ordusu İran'a doğru yürüyüşe geçtiği zaman İran şahı Tebriz'i boşalttırıp halkını Erdebil'e nakletmişti. Şahın kendisi Tebriz halkının Erdebil'e yerleştirilmesiyle meşgulken ordusunun idaresini Azerbaycan valisi Karçakay (Karçıgay) Han'a vermiş bulunmaktaydı.

Vaziyet böyleyken iki taraf arasında bir takım elçiler gidip gelmekteydi. Osmanlı ordusu Tebriz önlerindeyken Erdebil'den dönen Hâkim (Hekim) Osman adındaki bir Osmanlı elçisi, Karçakay Han'ın Tebriz muhacirlerini muhafaza ile uğraştığını, sür'atli bir yürüyüşle Erdebil'e ilerlendiği takdirde büyük muvaffakiyetler kazanılacağını söylemesi üzerine Kırım Hanı ve bir kısım beylerbeylerinin derhal ileriye gönderilmesine karar verildi. Defterdar Bâki Paşa ile bazı tecrübeli ihtiyarlar böyle bir hareketin hata ve tehlikesinden bahsettilerse de sözleri dinlenmedi. Neticede Kırım Han'ı tekmil tatar askeri ile, Diyarbekir, Van, Sıvas, Halep ve Rumeli beylerbeyleri Erzurum beylerbeyi Hasan Paşa'nın idaresine verilerek ileri gönderildi. Bunlar sekiz günlük mesafeyi iki buçuk günde katederek Tebriz ile Erdebil arasında ve ikincisine daha yakın mesafede bulunan Serav (Serab) ovasına geldikleri sırada Karçakay Han'ın hücumuna maruz kaldılar. Karçakay Han'ın yerleştirdiği pusudan çıkan İran askeri, bitkin denecek derecede yorgun olan Osmanlı askeri üzerine yüklenince şiddetli bir muharebe başladı ve iki saatlik çarpışma sonunda Osmanlı kuvvetleri bozguna uğradı. Serav ovasının Pül-i-Şikeste mevkiinde cereyan eden ve tarihe daha ziyade Serav muharebesi diye geçen bu çarpışmada Erzurum beylerbeyi Hasan, Rumeli beylerbeyi Arslan, Diyarbekir beylerbeyi Mustafa Paşa'lar şehid, ayrıca iki Paşa da esir düştüler. Kırım hanı çok tehlikeli vaziyete düşmüşken yeniçerilerin sebatı ve İranlıları şiddetli tü-

fenk ateşi ile geriletmesi sayesinde kurtuldu.

Sadrıâzam Halil Paşa Serav'da vuku bulan bozgun üzerine derhal bir harp meclisi toplıyarak vaziyeti görüştü. Ricat edildiği takdirde, vaktiyle Ciğala-zâde Sinan Paşa kuvvetlerinin uğradığı âkıbete maruz kalınabileceği hesaplandığı cihetle Erdebil üzerine harekete karar verildi. Böyle bir karara varılmasında hakikaten isabetli davranılmıştı. Erdebil'e yürünmekte askerin maneviyatı yükselmiş, buna mukabil İranlılara da ürperti verilmiş oluyordu. Esasen Serav'da mağlûp olan kuvvetler Osmanlı ordusunun tamamı da değildi. Gerçi Karçakay Han, Serav galibiyetini müteakip 70 bayrak ile idam ettirdiği beş yüz esirin başını gönderince Erdebil'de sevinç hissedilmesine sebep olmuştu ama, Şah Abbas, Osmanlı ordusunun tamamının yenilmediğini nazarı itibara alarak Serav muvaffakiyetini gözünde fazla büyültmüyordu. Onun için Sadrıâzam Halil Paşa'nın emrindeki ordu Erdebil istikametinde yürüyüşe geçince, İranlılar üzerinde tehlike tesiri yaptı. Onun için İranlıların sulh teşebbüsünde bulundukları görüldü. Burnunun büyüklüğünden dolayı «Burun Kasım» namını taşıyan bir elçi Osmanlı karargâhına geldi. Erdebil'e bir konak mesafedeki Serav'da cereyan eden müzakereler neticesinde, Nasuh Paşa sulhünün hemen aynı olan bir muahede imzalandı (26 eylûl (1618). Serav muahedesinin Nasuh Paşa muahedesinden farklı tarafı iki yüz yük ipek haracının yüz yük ipek, kumaş ve sair metalara indirilmesiydi. Sulh imzalanınca Şah Abbas Osmanlı ordusuna sekiz yüz katar deve yükletip çeşitli zahire ve ayrıca bazı paşalara da hediyeler gönderdi. Halil Paşa da bazı hediyeler yollamak suretiyle buna mukabelede bulundu.

Serav muahedesinin aktinden sonra Osmanlı ordusu Erzurum'a hareket etti. Halil Paşa'nın kendisi ise Tokat'a gitti. Buraya vardığında padişahın seferin neticesinden memnuniyet izhar eden bir fermanını aldı. Tokat'ta fazla kalmayan Halil Paşa İstanbul'a geldiği zaman sadaretten azledilerek (18 ocak 1619) Öküz Mehmed Paşa ikinci defa sadrıâzam yapıldı. O arada Halil Paşa'ya Şam

Sultan İkinci Osman
(Kapıdağlı Serisinden)

eyâleti teklif edildi, fakat kabul etmiyerek Üsküdarlı Aziz Mahmud Efendi zaviyesinde bir hücreye kapandığı için kendisine dokunulmadı.

Bir müddet sonra, Serav'da İran namına muahedeyi imzalamış olan Burun Kasım elçilikle İstanbul'a geldi. Nâmesinde Yadigâr Ali Sultan unvanı okunan İran elçisi, beraberinde yüz yük ipek vergisi ile dört fil, bir gergedan ve daha bazı hediye de getirmişti. İran elçisinin bu gelişi Serav muahedesinin tasdikini hedef tutmaktaydı. Yadigâr Ali Sultan, muahedenin padişah tarafından tasdiki mahiyetinde bir nâme-i hümâyun alıp (29 eylûl 1619) gitmeden önce, karşılıklı olarak bir hudut tashihi işinde de anlaşmaya varıldığından muahede son ve kat'i şeklini aldı. Buna göre:

1 — Kanunî Süleyman zamanındaki sulh muahedesinde tayin edilen sınır iki devlet arasında esas olacak,

2 — Hudutta yapılan bir tashih ile Ahıska eyâletinin Osmanlılarda kalmasına mukabil Bağdad eyâletinin Derne

ve Dertenk sancakları İranlılarda kalacak.

3 — İranlılar her sene haraç olarak yüz yük ipek, kumaş ve sair kıymetli eşya gönderecek.

4 — Esirler karşılıklı olarak iade edilecek.

5 — İranlılar, Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Dağıstan şamhalına taarruz etmiyecek.

6 — İranlılar Ebubekir, Ömer, Osman'dan ibaret üç halife ile Hazreti Ayşe'ye sebb-ü-şetm etmiyecek.

LEHLİLER İLE HARP

Birinci Ahmed zamanında, Lehliler tarafından kazakların, Osmanlılar tarafından da Kırım tatarlarının akın ve tecavüz hareketleri yüzünden iki devlet arasında çıkan harp, padişahın ölümünden bir kaç ay önce sulhe bağlanmıştı. Bu sulh gereğince, Osmanlılar tatarların, Lehliler de kazakların akınlarına mâni olmayı ve Osmanlı himayesindeki Erdel, Eflak, Boğdan işlerine karışmamayı taahhüt etmişlerdi. Lâkin, bir müddet sonra cereyan eden hâdiseler bilhassa Lehlilerin muahede şartlarına riayet etmediklerini gösterdi. Bu riayetsizlikten de yeni bir harp safhası açıldı. Lehlilerin, 1617 sulhüne riayetsizliklerine, Boğdan voyvodası Gratiani'nin Türklere ihaneti hayli müessir oldu.

İskender Paşa'nın himaye ettiği bir şahıs olan Gratiani, evvelce bir iki defa İskender Paşa ile birlikte elçilikle Avusturya'ya gönderilmiş, bu hizmetlerine karşılık, önce Nakşa (Naxos) adası dukalığı (Naimâ, C: 2, S: 179) iltizam suretiyle kendisine verilmiş, sonra da Boğdan voyvodalığına getirilmişti. Gratiani Boğdan voyvodalığına tâlip olduğu zaman, İskender Paşa onun doğrulukla hizmet edeceğine kefil bile olmuştu.

İşte bu şartlar altında yükselerek Boğdan voyvodalığına nâil olan Gratiani, Kazak ve Lehlerin hareket ve tecavüzlerine dair Erdel kıralı Bethlen Gabor'un Osmanlı hükûmetine yazdığı mektupları ele geçirerek, vaziyetten Kazak ve Lehlileri haberdar etmiştir. Bunun üzerine Gratiani'den intikam almaya yemin eden Bethlen Gabor, onun voyvodalıktan azline müessir olmaya çalıştı. Zaten Osmanlı hükûmeti de Gratiani'nin hıyaneti karşısında hareketsiz kalmayıp, kendisini azil ile yerine eski voyvoda Aleksandr İlyaş (İlya) ı tayin etti (1620). Gratiani ise, azli kabul etmiyerek fiilî muhalefete kalkarak asker topladı ve Lehlilerden de yardım alarak mühim bir kuvvetin başında mücadeleye hazır vaziyette Yaş şehrinin karşısına geçti.

Kâtib Çelebi'nin «Fezleke» si ile Peçevi'ye istinaden mücadeleyi pek tafsilâtlı şekilde anlatan Naimâ'ya göre; Gratiani'nin emrinde 50-60 bin kişilik kuvvet birikmişti.

Gratiani'ye karşı, onun yükselmesine âmil olan eski koruyucusu Özi beylerbeyi İskender Paşa serdar tayin olundu. İskender Paşa, yalnızca Gratiani ile değil onu koruyup kuvvet tahsisi suretiyle fiilen destekleyen Lehlere karşı çarpışacaktı. Bu arada Kırım hanı Canbey Giray seferberlik emrini alınca kardeşi Kalgay Devlet Giray'ı İskender Paşa'nın maiyetine gönderdi. Rumeli beylerbeyi Yusuf Paşa, Niğbolu sancak beyi Tiryaki (veyahut Sarmısak) Mehmed Paşa, Mihal-oğulları ahfadından Vidin sancak beyi Koca Hızır Paşa ve ayrıca Nogay beyleri ile Kantemir Mirza da İskender Paşa'ya iltihak emrini aldılar.

İskender Paşa'nın emrindeki Osmanlı kuvvetleriyle Gratiani ve Leh kuvvetleri arasındaki muharebe Yaş şehri civarında cereyan etti. 19 eylûl 1620 de vuku bulan ilk temasta öncü kuvvetleri arasında çarpışmalar oldu. Esas şiddetli muharebe ise ertesi gün cereyan eyledi. İskender Paşa şöyle bir harp nizamı aldı: sağ cenaha Rumeli beylerbeyi Yusuf Paşa'yı, onun önüne Devlet Giray emrindeki Kırım kuvvetlerini, sol cenaha Niğbolu sancak beyini ve nogaylar kumandasında olmak üzere Kantemir Mirza'yı koyup kendisi de ordunun merkezinde mevki aldı.

Muharebe pek şiddetli cereyan etti. Bir aralık piştar kumandanlarından Mihal-oğullarından Hızır Paşa pek ileri giderek tehlikeli vaziyete düşmüştü.

Tiryaki (Sarımısak) Mehmed Paşa bunun farkına varınca serdardan emir almayı beklemeksizin beşyüz yiğit askerle imdada koştu ve ihtiyar Hızır Paşa'yı kurtardı. Muharebenin şiddetli bir anında İskender Paşa ön hatlarda çarpışan kalgay Devlet Giray'a, han ailesinin yegâne mümessili olması bakımından, tehlikeye maruz ön hatlar yerine geride dümdar kuvveti halinde vazife görmesini bildirdi. Lâkin Devlet Giray buna razı olmadı. Serdarın ikinci defa haber göndermesi üzerine, ön hatlarda çarpışarak düşmana haddini bildirmek arzusunda olduğunu, şayet geriye çekilmesi hususunda yine ısrar edilirse tatar askerini alıp çekilip gideceğini söyleyince, İskender Paşa bir daha ayni şeyi tekrarlamadı.

Muharebenin şiddetle cereyanı sırasında bir aralık Hızır, Hüseyin ve Tiryaki Mehmed Paşalar fazlaca ilerliyerek her taraftan düşman kuvvetleri tarafından sarıldılarsa da tatar ve nogayların pervasızca hücumlarını müteakip tehlikeli vaziyetten kurtuldular. Bu arada Lehliler hayli zayiata uğradılar. 20 eylûl günü cereyan eden çarpışmalar neticesinde Lehlilerin zayiatı Naimâ'ya (C: 2, S: 182) göre 10 bin, Hammer'e (C: 8, S: 189) göre 2 bin kişi idi. Ayrıca yakalanan esirlerin serdarın çadırı önünde boyunları vuruldu. Gratiani kaçarak canını kurtarmış ve kazanılan muvaffakiyet sayesinde bir çok ganimet ele geçmişti. Leh başkumandanı bu günki mağlûbiyet ve zayiatı müteakip mevzie girdi ve bu günden sonra 17 gün daha süren çarpışmalar hep mevzi harbi şeklinde cereyan etti.

Leh başkumandanı işi mevzi harbi şekline dökmek üzereyken İskender Paşa'ya haber göndererek: «Biz yalnız eski düşmanlarımız olan tatarlarla uğraşacağımızı sanıyorduk, bizzat vezir ile muharebe edeceğimizi bilmiyorduk. Kıralın yeğenini ve diğer asilzâdeleri size rehin olarak vermeye hazırız; şu şartla ki siz de Kantemir Mirza ile Hüseyin Paşa'yı bize gönderirseniz, Dniestr'in öte tarafında rehinler mubadele olunarak herkes sükûnetle yerlerine avdet eder» dedi. Ayrıca serdara yüzbin altun flori padişaha da senelik vergi vereceğini bildirdi. Leh başkumandanının bu tekliflerî karşısında İskender Paşa bir harp meclisi toplıyarak müzakereye koyuldu. Harp meclisine silâhlı olarak ve yırtık kalpakla iştirak eden Kantemir Mirza rehin meselesini duyunca hiddetten yuvalarından fırlayan gözlerini serdara dikerek:

«— Kâfirin malına tapıp kâfir olmuşsun! ben otuz yıldır bunlara kılıç urup anaların oğullarını öldürmüşüm. Niçin özümüzü ellerine vereyim? tâ ki beni diri diri şişe geçirüp büryan etsinler! Bunlar kâfirdir; bizim bunlarla barışığımız yoktur; bunlara hemen kılıç urarız başka sözümüz yoktur» dedi. Hüseyin Paşa da rehin gitmeyi reddedince İskender Paşa Lehlilerden gelen adamı hapsederek mücadeleyi devam ettirdi.

Onyedi günlük çarpışmalar esnasında tatarlar bir hayli esir aldılar. Mahvolmaktan kurtulmak isteyen Leh başkumandanı ordusunun önce süvarisini, onun arkasından piyadesini Dniestr'den geçirmek isterken başgösteren karışıklıktan faydalanan Türkler Leh ordusunu tam mânasiyle ezdiler. Naimâ'ya göre (C: 2, S: 184), 60 binlik Leh ordusundan sadece dört yüz kişi kurtulabildi. Başkumandan Stanislas Zülkiyevski (Zolkiewsky) nin başı ordugâha getirilip teşhir olunmak üzere İstanbul'a gönderildi. Kumandanlardan Kalinovski Prut suyunda boğuldu; Koniekapolski esir edilip İstanbul'da hapsedildi. Harbin müsebbibi Gratiani ise firarı sırasında bir köylü tarafından öldürüldü.

Şehzâde Mehmed'in öldürülmesi

İskender Paşa Yaş civarında Lehlilere karşı kesin bir zafer kazandığı sırada sadaret makamını işgal eden Güzelce (Çelebi, İstanköylü) Ali Paşa, mevkiinde tutunabilmek için tatbik ettiği müsadere siyaseti ile, bir de İkinci Osman'ı Lehistan seferine teşvik etmiş bir şahsiyet olarak nazarı dikkati celbeder. Genç hükümdar sefer için karara vardıktan sonra feci bir işe teşebbüs etmiş ve böylece namını lekelemiştir. Bu feci iş, kardeşi Mehmed'i idam ettirmesiydi. Şehzâdenin idamı için ortada hiç bir sebep mevcut olmadığına göre Sultan Os-

man'ın Lehistan seferine çıktığı zaman arkasından kuvvetli ve sevilen bir şahsiyet bırakmak istemediği anlaşılmaktadır. Şehzâde Mehmed'in idamına dair bir sebep zikretmeyen Osmanlı müverrihlerinin, idamın, padişahın sefere iştirak kararından sonra icra edilmiş olmasını müttefikan belirtmeleri. bu sebebin, onlarca üstü kapalı şekilde anlatılışı diye tefsir mümkündür.

İkinci Osman, kendisinden iki yaş veya daha büyük ihtimalle dört ay küçük olan kardeşi Mehmed'i öldürmeye karar verdiği zaman evvelâ şeyhülislâm Hoca-zâde Esad Efendi'den fetva istediyse de Esad Efendi istenen fetvayı vermedi. Lâkin padişahın gözüne girip şeyhülislâmlık makamına ulaşmayı gözeten Rumeli kazaskeri Kemalüddin Efendi bu fetvayı verdi. «Şakayık-ı Numaniyye» ve «Mevzuat-ül-ulûm» adlı eserlerin meşhur müellifi Taşköprülü-zâde Ahmed Efendi'nin oğlu olan Kemalüddin Efendi'nin bir ilim adamına yakışmıyan fetvasını müteakıp zavallı şehzâde boğularak öldürüldü. Şehzâde Mehmed, kendisini öldürmeye gelen cellâdları karşısında görünce:

— Osman, Allahdan dilerim ki ömr-ü devletin berbad olup beni ömrümden nice mahrum eyledin ise sen dahi behremend olmayasun! demişti.

Osmanlı müverrihlerinin ittifakla belirttiklerine göre, Şehzâde Mehmed pek güzel ve sevilen bir gençti. Müverrih Naimâ (C; 2, S: 188); «kendi biraderleri iken ol şehzâde-i bîgünaha rahm etmeyüp nahak yere şehid etmekle gaddarlık ettiler» cümlesiyle, kendi yaşadığı devirdeki şartlara göre, İkinci Osman'ı ağır bir şekilde tenkid etmiş addedilebilir.

İkinci Osman'ın Hotin seferi

İskender Paşa'nın Yaş civarında Leh ordusunu ezmesine rağmen iki devlet arasındaki harp hali devam etmekteydi. Gerçi, Yaş muharebesinin mağlûbu olan Lehliler sulhe kavuşmak istemişlerse de buna muvaffak olamamışlardı. Nitekim bu gaye ile Osmanlı hükûmet merkezinin yolunu tutmuş olan bir Leh elçilik heyeti Küçük Çekmece'den geriye dönmeye mecbur olmuş, İngiltere sefiri Sir John Eyre'in tavassut teklifi de reddedilmişti.

İkinci Osman'ın Lehistan seferine bizzat iştirak kararı vermesine Sadrıâzam Güzelce Ali Paşa hayli müessir olmuştu. Fakat, padişahı sefere teşvik eden ve sefer hazırlıkları için etrafa emirler gönderen bu adamın, sefer mevsimine ulaşılmadan 9 mart 1621 de ölmesine rağmen İkinci Osman buna ait niyetinde hiç bir değişiklik yapmamıştı. Güzelce Ali Paşa'dan sonraki Sadrıâzam Ohrili Hüseyin Paşa, bostancıbaşılıktan yeniçeri ağalığına, ondan Rumeli beylerbeyliğine ve vezirliğe, dördüncü vezirlikten birdenbire sadrıâzamlığa yükselmiş bir kimseydi. Bilgi ve tecrübesi kıttı. Padişahın gençlik ve tecrübesizliğinden doğacak noksanlıkları kapatacak kıratta bir adam değildi.

Madame de Gomez'in «Histoire d'Osman» isimli eserindeki kayıt ve mütalealara nazaran; İkinci Osman, Lehistan üzerinden Baltık denizine çıkmak, orada bir donanma meydana getirerek hıristiyan Avrupa'yı hem Akdeniz'den, hem de kuzeydeki denizlerden tehdit ve sıkıştırmalarla Avrupa'ya hâkim olmak gibi fikirler beslemekteydi. Halbuki, o devrin şartları hesaba katılırsa, böyle bir fikri tahakkuk ettirmek maddeten imkânsızdı. Hayal sayılması gereken böyle bir fikrin arkasından Kanunî Süleyman bile koşmamıştı. En evvelâ, İkinci Osman zamanındaki Avrupa devletleri Kanunî devrindekinden daha ileri ve daha kuvvetliydi. Buna mukabil Osmanlı devleti, ne ordu ne de devlet adamları bakımından Kanunî devrinin kudretini haiz değildi. Bu derece geniş şeyler düşündüğü söylenen padişah, tasavvurlarının muayyen bir parçasını dahi tahakkuk ettirebilmek için ordu ve devlet adamlarının cân-u gönülden gayretine muhtaçtı. Halbuki gençlik ve tecrübesizliği yüzünden ordu, halk ve ilmiye sınıfı arasında güceniklikler yaratmıştı. Hassaten cimri olan İkinci Osman sipahilerin mütedahil maaşlarını verdirmemek suretiyle askerleri, ilmiye sınıfının arpalıklarını kesmek suretiyle (Ravzat - ül-ebrar, S: 541) ilmiye sınıfını gücendirmişti. Sultan Osman'ın hatalı hareketleri bu kadarlıkla da kalmadı. Ham-

mer (C: 8, S: 203) in elçi raporlarına istinaden bildirdiğine göre; cepheye gitmekteyken kazak esirlerini ve hattâ muhafızlarından bazı kimseleri nişan talimlerinde oklarına hedef yaparak onları öldürmesi askerlerin kendisinden iyice soğumasına sebep olmuştur. Yine bu arada yeniçerilerin firarlarına ait rivayetler üzerine onların subaylarına itimad etmiyerek neferleri birer birer önünden geçirterek bizzat sayması subay sınıf üzerinde de fena tesir bırakmıştır.

İşte, onun çocukca ve nihayet şımarıkça hareketleri karşısında beliren soğuk hava dolayısiyle Lehistan seferinin aleyhinde bulunan erkâna da rastlanmıştır ki, Şeyhülislâm Hoca-zâde Esad Efendi bunlardan biridir. Padişahın sefere çıkmasının aleyhinde bulunanların fikrine göre, Lehistan işi sulhe bağlanmalı, veyahut da sefer ancak iyi bir serdarın idaresinde icra edilmelidir.

Padişahın İstanbul'dan hareketi

Sefer için lüzumlu ilk hazırlıkları müteakip padişahın otağı 29 nisan 1621 (7 cemaziyülahır 1030) de Davudpaşa sahrasına kuruldu. Bundan dokuz gün sonra da İkinci Osman otağa çıktı. Padişahın emrinde sefere katılacak asker Davudpaşa'da toplanmakta devam ederken kendisine vezaret tevcih edilen Pir Mehmed Paşa (Ravzat-ül-ebrar'da Mısır'dan mazul vezir Ahmed Paşa) İstanbul muhafızlığı ile vazifelendirildi. Padişah Davudpaşa karargâhında iken güneş tutuldu. O devrin itikadına göre, küsuftan bir kaç gün önce ve sonrası «eyyâm-ı nahs» denilen uğursuz günlerden sayılırdı. Fakat İkinci Osman bu inanışa ehemmiyet vermiyerek harekete geçtiği cihetle, bu hal halk üzerinde ürperti yarattı. Nitekim bu husus Naimâ' (C: 2, S: 89) nın dilinde şöyle anlatılmaktadır: «küsufdan evvel ve sonra bir kaç günedek eyyâm-ı nahsattan madud olup sulh şehr günü bile nahs olup, hususa küsuf ola bir kâra şürûğ etmek kat'a tecviz olunmamış iken gaflet ile Davudpaşa menzilinden göçülüp böyle bir sefer-i azîme müteveccih olması nâmünasib idi. Lâkin kaza ve kader hükmünü icra edecek idi. Ol vakitte nice üstadlar bu seferde bir netice husule gelmek müşküldür deyu nice kelimat söylemişler».

İkinci Osman
(Macarca "A Magyar Nemzet Története" adlı kitaptan)

Bir kaç gün gecikmesinde bir mahzur bulunmadığı halde, daha işin başlangıcında maneviyatın sarsılmasına âmil olan Sultan Osman Davudpaşa'dan hareketinin onuncu günü Edirne'ye vasıl oldu. Burada kaldığı onbeş günlük müddet zarfında yeniçeri ve topçulara nişan talimleri ve atışlar yaptırarak derece alanlara ihsanlarda bulundu. Edirne'den ayrıldıktan sonra şiddetli yağmurlar yağdığından Yanbolu'ya kadar olan kısa mesafenin katedilmesinde epeyce müşkilât çekildi. Miktarı yüz bin kişiyi bulduğu tahmin edilen ordunun yürüyüşe devamı sırasında kazakların Akyolu'ya baskın hareketinde bulundukları ve iskelesini yakıkları öğrenildi. Padişahın emrinde ilerliyen ordu 12 temmuzda Dobruca'da İsakcı kasabasına vasıl oldu. Tuna'nın sağ sahilinde ve Tulcea (Tulçi) nin otuz kilometre kadar batısında bulunan İsakçı'da bir köprü kurulması için faaliyete geçildi. Köprü in-

şaatı ikmal edilinceye kadar geçen müddet zarfında, yeniçeri ve sipahilere padişahların ilk seferlerinde verilmesi mutad olan sefer bahşişi (Naimâ; C: 2, S: 191) dağıtıldı. Bu arada Özi beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın onsekiz şayka ile Özi sahilini talana gelen kazakları mağlûp ettiği öğrenildi ve Hüseyin Paşa'nın yakaladığı kazak esirleri padişahın huzurunda idam olundu.

Ordu Isakçı'da iken, şehzâde Mehmed'in idamına fetva vermiş olan Rumeli kazaskeri Taşköprülü-zâde Mehmed Kemalüddin Efendi vefat eyledi. Nâşı İstanbul'a nakledilen Kemalüddin Efendinin yerine Habeşî Hadım Molla Ali Rumeli kazaskerliğine tayin edildi.

Büyük işler tasarlıyan ve böyle şeylere bizzat teşebbüs eden genç hükümdar, ok ve silâh kullanmakta da üstünlük hevesini tatmine çalışmaktaydı. Bu neviden bir hareket olarak bir defasında Tuna'nın öte tarafına bir ok yetiştirmeye muvaffak oldu. Ve okun düştüğü yere bir sütun dikilmesini emretti. Ayrıca İsakçı'da bir kale yapılmasını emretti. Padişahın emri üzerine inşa olunan kale ondokuzuncu asır ortalarına kadar mevcudiyetini muhafaz etmiştir. İkinci Osman İsakçı'da iken Kaptan-ı derya Halil Paşa padişaha mülâki oldu. Halil Paşa donanma ile Karadeniz'den gelirken bir kazak filosuna rastlamış, bunlardan beş şayka batırmış ve onsekiz şayka zaptedip şaykaları kullananlardan ikiyüz kazağı esir etmişti. Ordugâha getirilen kazak esirleri gayrı insanî şekilde öldürüldüler.

Köprü inşası için onsekiz gün İsakçı'da bekleyen ordu 29 temmuzda köprüden geçti. İki gün sonra Kefe beylerbeyinin yakaladığı üç yüz kazak esiri ordugâha getirildi. Bunlar da evvelkiler gibi idam edildi. Ağustosun birinde Kırım hanından haber geldi. Canbey Giray 50 bin kişi ile Özi (Dniepr) suyunu geçtiğini bildiriyor ve orduyu humâyuna nerede iltihakının emredildiğini soruyordu. Bundan bir hafta sonra Diyarbekir beylerbeyi Dilâver Paşa eyâleti askeri ile, Eflak voyvodası Radu Mihne 6 bin Eflaklı ile orduya iltihak etti. Ağustosun 12 sinde düşman ordusunun vaziyetine dair ilk haber geldi; bu haberde 50-60 bin kişilik tüfenkdaz kuvvetinin Hotin önünde metris ve tabya hazırladığı, ayrıca «kıral-oğlu» idaresinde ikinci bir kuvvetin de geleceği bildiriliyordu. Bu arada Erdel beyi Bethlen Gabor'dan imparator askeriyle bir kaç çarpışmada aldığı bayraklar ve esirler geldi. Kırım hanının veziri Mirza Bey ordugâha gelerek düşman arazisine akın yapmak üzere izin istediği cihetle Ağustosun 20 sinde bu izin kendilerine verildi. Yine bu günlerde Silistre beylerbeyi ile Boğdan beyi orduya iltihak eyledi. Ağustosun 24 ünde, yeniçerilerin yarısı kalmadı diye bir şayianın çıkması üzerine İkinci Osman yeniçeri neferlerini teker teker huzurundan geçirtmek suretile yoklama yaptırdığından bu hareket yeniçeri subaylarının hayli gücenmesine sebep oldu. Bu arada yolların iyi tamir edilmemiş olmasından dolayı Boğdan voyvodası Aleksandr İlyaş azledilerek yerine Stefan Tomşa ikinci defa voyvoda yapıldı.

Osmanlı ordusunun Hotin seferinde yolda cereyan eden bir olay (Ricaut'dan)

Ağustosun 26 sında Kırım hanı, Turla (Dniestr) suyunu geçmiş olan kazak-

lara karşı vuruşmak üzere yardım istediğinden kendisine bir miktar kuvvet ile 25 top gönderildi. Lâkin bunlar hanın yanına ulaşıncaya kadar kazaklar bulundukları yerden kaçmışlar ve büyük kuvvetlere iltihak etmişlerdi. Ağustosun 29 ve 30 unda da münferit bazı düşman kuvvetleriyle ileriye gönderilmiş Osmanlı askeri arasında çarpışmalar cereyan etti, ve düşmandan az miktarda esir alındı.

Ordunun Hotin önlerine muvasalatı

Padişah İkinci Osman'ın idaresindeki Osmanlı ordusu, Peçevî'ye göre 1 eylûlde, Kâtib Çelebi ve Naimâ'ya göre 2 eylûlde Hotin önlerine vasıl oldu. Dniestr nehri kenarında ve nehrin sağ sahilinde olan Hotin şehri, Türklerin Kamaniçe dedikleri Kaminiek (Kamenec-Podolsk) şehrinin 20-25 kilometre kadar güneyindedir. Türk kuvvetleri buraya geldiği zaman Leh kuvvetlerinin bir kısmı başkumandan Chodkiewics idaresinde Dniestr kıyılarında, 60 binlik kısmı da Leh veliahdı Ladislas'ın idaresinde Kamaniçe kalesinin altında müstahkem ordugâhtaydı. Başkumandanın tuttuğu mevki, bir tarafında yalçın kayalar bir tarafında da uçurumlar ihtiva eden ormanlık bir saha idi. Bu bakımdan Dniestr kıyısındaki yer de, müstahkem mevki derecesinde Lehler için müsait bir şekil arzetmekteydi. Birbirine yakın iki müsait sahaya yerleşmiş Leh kuvvetleri Hammer'e göre 72 bin, bazı Batı kaynaklarına nazaran ise 102 bin kişiydi. Türk kaynakları kesin bir rakam kaydetmemekle beraber Osmanlı ordusu, Kırım tatarlariyle birlikte 100 binden aşağı değildi. Netice itibariyle, muharebe, aşağı yukarı denk kuvvetler arasında cereyan edecekti.

Ordunun Hotin önlerine vasıl olduğu gün Kırım hanı Canbey Giray da geldi. Padişah tarafından kabul edilmek üzere otağa girerken belindeki tirkeşi sadrıâzam tarafından alındığı cihetle, kısa bir müddet için korkuya kapıldı. Fakat belinden çıkarılanın yerine murassa bir tirkeş ve bir murassa kılıç takıldığını, bir samur kürk ve murassa eğerli bir at ihsan olunduğunu görünce korkusunun yersizliğini anladı.

Hotin önündeki çarpışmalar

Hotin önünde Osmanlılarla Lehliler arasındaki muharebe esas itibariyle 3 eylûlde (16 şevval) başladı. Lehliler, kendileri için pek müsait bir mevkie yerleşmiş olduklarından, Türk ordusu yarım daireye yakın şekilde ve muhasaraya girişir tarzda bir tertip aldı. Nihayeti nehre istinat etmek üzere sağ cenaha Anadolu, Kalaman, Sivas ve Diyarbekir beylerbeyleri, sol cenaha da Şam ve Halep beylerbeyleri ile Eflak voyvodası ve Kırım hanı; merkeze de yeniçerilerle kapıkulu sipahileri yerleştirildi. Sağ cenahın ucunun nehre uzanmasına mukabil sol cenabın ucu da ormana uzanıyordu.

İlk güne ait çarpışmaların en şiddetlisi ormana doğru uzanan kısımda cereyan etti. Araziye yerleşişlerindeki hâkim durumları dolayisiyle Türklerin sıkıştırmasına kolaylıkla mukavemet eden Lehliler Orman içinden çıkmamakta ısrarlı davranarak buradan açtıkları tüfenk ateşi ile Türklere bir hayli zayiat verdirdiler. Bosna beylerbeyi de bugün ağzından vurularak şehitlere karıştı.

Muharebenin ilk gününde zayiatla karşılaşılınca ferdası gün toplar tabiye edilip yeniçeriler metrise girdi. Böylece muharebeyi uzatacak bir yol tutulmuş oldu. Düşmanın işgal ettiği mevkiin üstünlüğü yüzünden, Türk kuvvetleri, biraz da, böyle davranmaya mecburiyet hissetmiş vaziyetteydi. Maamafih 4 eylûle rastlıyan muharebenin bu ikinci gü-

Hotin kalesinin bugünkü halinden bir görünüş

nünde Leh ordusundan bazı birliklerin ileriye çıktıkları hücumlarla şaşkınlık yaratmak istedikleri, hattâ bir aralık bir kaç Türk topunu zaptetmek için cesurane teşebbüslerde bulundukları görüldü. Lâkin Lehlilerin bu teşebbüsleri hep akamete uğratıldığı gibi epeyce zayiat da verdirildi.

Türklerin müteaddit umumî hücumda bulunmaları

Çarpışmalar mevzi harbi şekline dökülmüş olduğu cihetle, Lehlilerin yerleşmiş bulundukları sahadan sökülüp atılması, umumî bir hücumun icrasına bağlı görüldüğünden, 8 eylûlde umumî taarruza kalkıldı. Öğleye doğru çarpışmalar iyice şiddet kesbetti. Düşmanın yerleşmiş bulunduğu tahkimli mevzilerden bir kaç tanesi zaptedildi. Bu arada 12 top, 130 bayrak, 2 büyük sancak ele geçirildi ve düşmandan bin kişi öldürüldü.

Nogay beylerinden Kantemir Mirza bir kaç gün önce akına gönderilmişti. Cesaret ve gayreti ile temayüz eden Kantemir Mirza bugün esir ve ganimetlerle ordugâha dönünce, padişahın iltifatına nail oldu ve kendisine Özi beylerbeyliği tevcih edildi.

İlk umumî hücumdan düşmanın vaziyetini değiştirecek bir netice elde edilemediğinden ertesi gün umumî hücum ayni şekilde tekrarlandı. Lâkin Lehliler çok sıkı top ve tüfenk ateşi açtıklarından mevzilerine yaklaşılamadı. 11 eylûlde icra edilen üçüncü umumî hücum, bir öncekinden daha tertipli ve daha şiddetli olduğu halde yine düşmanı yerinden sökmek mümkün olamadı ve akşam karanlığının bastırmasiyle askerler çadırlarına döndü.

Esas cephedeki umumî hücumlardan müsbet bir netice çıkmadığı sırada Kırım Hanı Kamaniçe mıntıkasına akına gönderilmişti. Düşmanı açlığa mahkûm etmek için yapılan bu akında tatar askeri Lehlilerin yüz zahire anbarını bastı, yolları kesti ve epiyce esirle ordugâha döndü.

Eylülün 12 sinde yeniçeri ağası azledilerek İstikamet Efendi'nin damadı Ali Ağa yeniçeri ağalığına tâyin edildi.

Eylülün 14 ünde icra edilen dördüncü hücum diğerlerinden daha şiddetli şekilde cereyan etti. Düşmanın mevzilerinden sökülmesini istiyen padişahın kendisi bile karşısında bulunan kazak alayına karşı bizzat taarruza kalktı. Bugünkü muharebenin en dikkate değer hadisesi Budin Beylerbeyi Karakaş Mehmed Paşanın çarpıştığı kısımda vuku buldu. Avusturyalılardan Vaç (Waitzen) ı zaptederek şecaat ve becerikliliği ile temayüz etmiş olan Mehmed Paşa ordugâha bir gün önce gelmişti. Bu şeci kumandan hücüma kalktığı mıntıkada düşman mevzilerine girdi. Lâkin geriden tam zamanında desteklenmediği için, o kısımda temin edilen muvaffakiyet boşa gittiği gibi kendisi de vurularak şehit düştü. Müverrih Hasan Bey-zâde'nin kaydettiğine göre, Karakaş Mehmed Paşanın muvaffakiyet kazandığını gören Veziriâzam Ohrili Hüseyin Paşa, onun sayesinde zafere kavuşulduğu takdirde sadrazamlığın elden gideceğini düşünmüş, bu sebeple arkasından takviye göndermiyerek şehadetine âmil olmuştur.

Neticesi bakımından bir ihanetten başka bir şey olmıyan bu hareketinden dolayı Hüseyin Paşa sadrıâzamlıktan azledilerek (17 eylûl) ikinci vezirliğe indirilmiş ve köprü inşa ettirerek nehrin karşı tarafına geçmekle vazifelendirilmiştir. Hüseyin Paşa azledilince Diyarbekir valisi Dilâver Paşa sadrıâzamlığa getirildi.

Turla (Dniestr) üzerinde kurulmasına çalışılan köprünün inşaatı 21 eylülde tamamlandığından Hüseyin Paşa karşıya bir miktar asker ile 30 top geçirdi. Ertesi gün bu toplarla düşman mevzilerinin iç kısımlarını döğmeğe başladı. Turla'yı geçen kuvvetlerin ateşinden müteessir olan bir kısım Leh kuvvetleri mevzilerinden çıkarak daha yukarıya ormanlık içine girdiler. Ertesi gün vezir Ohrili Hüseyin Paşa, Çerkez Hüseyin Paşa ve Erzurumdan mazul Doğancı Ali Paşa bunları muhasaraya çalışırken Lehler nehrin aşağı tarafından dolanarak geceleyin harbe tutuştular. Üç saat devam eden çarpışma esnasında Doğancı Ali Paşa şehid düştü, Bolu beyi yaralandı; Hüseyin Paşa ise bir çıplak beygire binerek kendini güç kurtardı. Turla karşısına gönderilenlerden Eflak voyvodası o sırada köprü üzerinde bulunduğundan (Naimâ, C: 2. S: 203) bir zarara uğrama-

dı. Peçevî'ye göre; Nogay beyi Kantemir Mirza'nın yetişmesi ve düşmanı bozması sayesinde, Lehlilerin gece baskınının bir felaket halini alması önlenmiş oldu.

24 eylûl günü yapılan beşinci hücum sırasında Kırım hanı Canbey Giray ve Rumeli beylerbeyi Yusuf Paşanın gayretleri sayesinde Leh tahkimatının iki katı, yâni birinci sıradan sonraki ikinci sıra da zaptedilmek üzereyken geriden düşmanın zinde kuvvetleri çıkarak muharebeye tutuştu. İş bu dereceye kadar gelmişken yeniçerilerin gayretsizlikleri yüzünden bir netice elde edilemedi. Yeniçerilerin böyle davranışlarına âmil olan şahıs da Padişahın bizzat kendisiydi. Zira daha Hotin önünde çarpışmalara başlanmadan yeniçerileri gücendirmiş olan padişah, mücadele esnasında da cimri davranıp, ecdadının, muvaffakiyet gösteren askere bahşiş verme usulüne riayetsizlik göstermek suretiyle, bu gücenikliği beslemiş oluyordu.

27 eylûlde (11 zilkade) altıncı ve son hücum icra edildi. Umumî hücum emrini müteakip gönüllü ve serdengeçtiler en ön saflarda ileriye atılırken ordunun diğer efradı da ayni şeyi tatbike çalıştı. Bu darbenin başlangıcında ilk anlarda düşman askerleri mevzilerinden dışarı fırladıysa da biraz sonra yine herkes mevzilerine girerek şiddetle karşı koymaya devam etti. Böylece altıncı umumî hücumdan da bir şey elde edilemedi. Naimâ (C:2, S: 204) ya göre bugünkü muharebede Türk ordusu insan ve at bakımından hayli zayiat verdi.

Altıncı umumî hücumun muvaffakiyetsizliğe uğraması üzerine Padişah bütün vezirleri yanına çağırarak kendileriyle görüştü ve onlara:

«— Feth-ü teshir aksây-ı muradımdır! lâzım gelirse ihzar-ı zehâir edüp katımda kışlamak dahi caizdir. Şöyle bilüp ana göre takayyüd idesiz» dedi.

İkinci Osman'ın bu sözlerini müteakip «otuz gün oturak» ilân edildi; yani otuz gün müddetle orada kalınacağı

Osmanlı ordusunun Hotin'e bir hücum'u (Ricaut'dan)

bildirildi; bu münasebetle umumî hücumlara da nihayet verildi. Taarruzlara son verilince Kırım hanının ikinci veliahdı demek olan «Nuredin Sultan» akına gönderildi. Kırım askerinin yaptığı akınlar neticesinde, Türk kaynaklarına göre yüz bin esir alındı; esir sayısının çokluğu yüzünden esirler pek ucuza satıldı.

Ordunun Hotin önünde kaldığı günler zarfında mücadele sadece Kırım süvarilerinin akıncı gönderilmesine inhisar etmedi. Otuz eylûlde Turla'nın öte tarafına akan Kantemir Mirza, Leh ordusunun zahiresinin hıfzedildiği Palankayı muhasara etti. Ayrıca Hüseyin Paşa da Leh ordugâhının varoşunda tahribatta bulundu.

Osmanlı - Leh sulhü

Osmanlı ordusunun bir hayli zorlamasına rağmen Leh ordusu yerinden sökülüp atılamamıştı. Türk kuvvetleri müstahkem mevkilere taarruz ettiği cihetle epeyce zayiat vermekle beraber Lehlerin zayiatı *da çok fazlaydı. Üstelik Kırım* süvarilerinin akınları neticesinde pek çok Leh esir edilmiş ve civarda bir hayli tahribat meydana getirilmişti. Vaziyet böyle gittiği takdirde Lehlerin uğrıyacakları zarar çok daha büyük olacaktı. Onun için 29 eylûlde Lehlilerin sulh teşebbüsünde bulundukları görüldü. Naîmâ'nın (C: 2, S: 204) diliyle: «yüz kadar kâfir alayı bayrağıyle Eflak voyvodasına geldiler ve barışıklık arzusu şâyi oldu». Lehlerin teşebbüsü bununla da kalmadı. Bir hafta sonra gelen yeni bir heyet sulh arzusunu tekrarladı.

Lehlerin bu talepleri karşısında Sultan Osman nihayet sulhe razı oldu. Gerçi kendisi zaferin kazanılması hususunda ısrar göstermekle beraber, muharebenin verdiği netice ortadaydı. Esasen her geçen gün kışın biraz daha yaklaştığını haber veriyordu. Karakaş Mehmed Paşanın şehadetinden sonra askerin isteksiz muharebe edişinin de herkes farkındaydı. Müverrih Hasan Bey-zâde'nin kaydına nazaran; Veziriâzam Hüseyin Paşa ile darüssaade ağasının sui niyetle hareketlerinden doğan aksaklığı yeni Veziriâzam Dilâver Paşa telâfi edememişti. Müverrihin diliyle: «muktezay-ı akl-ı selîm üzere hareket edemedi». İşte bütün bunlardan dolayı Sultan Osman da sulhe yanaştı. Harbin devamı sırasında Eflak voyvodası bulunan ve sulhü müteakip Boğdan voyvodalığına tayin edilen Radu Mihne'nin tavassutta bulunması, iki devletin sulhe gitmesinde epeyce müessir oldu.

Osmanlı - Leh sulh muahedesi 6 ekim 1621 de imzalandı. Bu muahede şu şartları ihtiva etmekteydi :

1 — Hotin kalesi Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Boğdan voyvodalığına (isyan eden Boğdan voyvodası Hotin'i Leh kıralına vermiş, Lehliler de şehrin kalesine muhafız kuvvet koymuşlardı) iade edilecektir.

2 — Kanunî Süleyman devrindeki hudut esas olacaktır.

3 — Lehliler eskidenberi Kırım tatarlarına vermekte oldukları yıllık kırk bin altun floriyi yine ödemekte devam edeceklerdir.

4 — Kazaklar Osmanlı arazisine, Kırım tatarları da Leh arazisine akın etmiyecektir.

5 — *Kırım hanı Lehistan* topraklarından ordu geçirmek istediği takdirde geçtiği yerlere zarar vermiyecektir.

Sultan İkinci Osman'ın arzu ettiği derecede bir zafer kazanılmamakla beraber, mevzi muharebelerinde düşman ordusu eritildiği ve sonunda da gayet açık şekilde üstünlük ifade eden bir muahede imzalandığı cihetle, Hotin karargâhından her tarafa zafernameler gönderilmiş ve geceleri İstanbul'un tenviri emredilmiştir.

İkinci Osman'ın idaresindeki ordu ile daha büyük ve kesin bir zafer kazanılması mümkün olduğu halde, padişahın yarattığı güceniklik; Veziriâzam Ohrili Hüseyin Paşanın cehaleti ve bir aralık Karakaş Mehmed Paşaya karşı duyduğu şiddetli kıskançlık; Kırım hanının Nogay beyi Kantemir Mirza'yı kıskamışı; cahil ve harpten anlamıyan bir kimse olan Darüssaade ağası Süleyman Ağanın padişahı tesir altında bırakışı ancak bu nisbette bir neticenin alınmasına müessir olan âmillerdir.

Padişahın İstanbul'a dönüşü

Sulh muahedesinin aktinden üç gün sonra Hotin önünden harekete geçen pa-

dişah İkinci Osman yolda iken bir oğlunun dünyaya geldiğini öğrendi. Padişah Edirne'ye vardığı zaman, iki aylık kadar olan Ömer adındaki bu küçük şehzâde aslen Rus ve çok güzel bir kadın olan annesi tarafından oraya getirilmiş bulunuyordu. *Lehistan seferinden* umduğu neticeyi istihsal edememekten üzgün olan padişahın teessürü bu şehzâdesinin verdiği sevinç sayesinde bir hayli hafiflemişti.

İkinci Osman 25 ocak 1622 de alayla İstanbul'a dahil oldu. Bu münasebetle şehirde üç gün üç gece şenlik yapıldı.

DAHİLİ DURUM VE SULTAN OSMAN'IN TAHTTAN İNDİRİLMESİ

İkinci Osman zamanında memleketin idare, iktisadî, malî ve kültürel durumunda, seleflerinden Üçüncü Mehmed ve Birinci Ahmed *zamanına nisbetle* farklı bir vaziyet mevcut değildi. Hâdise olarak mühim fark, Celâli isyanları gibi büyük bir gailenin mevcut bulunmamasıydı. Kanunî zamanında son şeklini almış olan devlet teşkilâtında bir değişiklik mevcut olmadığı gibi, Üçüncü Murad zamanında bozulmaya başlamış olan devlet nizamlarında iyiliğe doğru giden bir taraf da görülmüyordu. Devlet adamlarının idarî zihniyetinde bu bozuk düzenin havası hâkimdi. İkinci Osman pek genç yaşta tahta çıkmış olduğu cihetle elbette yakınlarının tesiri altında kalacaktı. Ancak aradan iki sene kadar zaman geçtikten sonra kendisinde fikir istiklâline teveccüh, vesayet ve müdahalelere mukavemet yolunda bir temayül görülmeye başladı. Bu temayül zaman geçtikçe, gittikçe kuvvetlenmeye doğru yöneldiyse de, 14 yaşının içinde tahta geçen ve 4 sene 2 ay 21 gün tahtta kalmış olan Sultan Osman'ın yaşı yine de küçük sayılırdı. Onun için saltanatının son gününe kadar maiyetinin tesirinden sıyrılmış değildi. Maamafih, teşebbüslerine bakılınca, genç hükümdarın zeki, ayni zamanda aklî kabiliyetlerinin erken inkişaf ettiği görülmektedir. Yine gerek kendisinin gerekse maiyetinden bazılarının icraatına bakılınca, bu genç hükümdarın en mühim şahsi kusurunun paraya düşkünlük, yersiz cimrilik ve zamansız sertliklere kapılış hareket ve vasıflarından ibaret bulunduğu müşahede *olunmaktadır.*

Osmanlı padişahları arasında tahtından indirilip öldürülen yegâne hükümdar olan İkinci Osman'ın, bu feci sonuca yuvarlanışı ile ilgili hadisenin ve padişahın yapmak istediği şeylerin iyi anlaşılabilmesi için, bununla ilgi kurulabilecek bazı noktaların tetkik ve tahlili gerekir. *Osmanlı tarihlerinde «vak'a-i Osmaniye»* diye zikredilen bu hâdise, bir taraftan İkinci Osman'ın yenilik yapmaya niyetli bir hükümdar halinde tarihe geçmesine vesile teşkil etmekle kalmıyarak, bilhassa memleketin o zamanki idarî zihniyetinin, içtimaî ve askerî dertlerinin teşrihine de imkân vermektedir.

İkinci Osman'ın bizzat kendisinin ve bazı erkânının birtakım hareketleri hükümdarın etrafında kırgın bir havanın teessüsüne, veyahut da bazı şahsiyetlerin padişaha karşı gücenik durmasına âmil olmuştur. Bu neviden hareketler şöyle sıralanabilir.

Sultan Osman, babasının ölümünden sonra Birinci Mustafa'nın padişah yapılması münasebetiyle Sadaret kaymakamı Sofu Mehmed Paşa ve Şeyhülislâm Esad Efendi'ye gücenmişti. Bunun için Sofu Mehmed Paşayı sadaret kaymakamlığından uzaklaştırdı ise de şeyhülislâmı azletmedi; fakat ilmiye sınıfının azil ve nasb selâhiyetini elinden alıp bu selâhiyeti hocası Ömer Efendi'ye devretmek suretiyle şeyhülislâmın vazifesi yalnızca fetva vermekten ibaret kaldı. Daha sonra Esad Efendi'nin kızı Akile (Ukayle) hanım ile evlendiyse de, şeyhülislâmın padişaha karşı duyduğu güceniklik tam manasiyle zail olmadı.

İkinci Osman'ın devlet erkânı arasında güceniklik yaratacak hareketlerde bulunan şahsiyet Veziriâzam Güzelce Ali Paşadır. Padişahın paraya düşkünlüğünden istifadeye çalışan Ali Paşa, hazineye daha çok varidat temin edeceğini vadetmek suretiyle Öküz Mehmed Paşanın yerine veziriâzam oldu. Sadrazamlığı elde edince, çeşitli bahaneler icadı suretiy-

le müteaddit müsaderelerde bulundu. Güzelce Ali Paşanın müsadere hareketine ilk plânda yakasını kaptıranlardan birisi de selefi Mehmed Paşa idi. Sadrâzamlıktan uzaklaştırılınca Halep valiliğine tayin edilen Öküz Mehmed Paşa yeni vazifesine gitmezden önce otuz bin altun vermeye mecbur edildi. Yeni sadrazam bu parayı tahsil için bir günde beş defa kapıcılar kethüdasını göndererek tamamını almadan onun arkasını bırakmadı.

Ali Paşa, bir çok senedenberi yeniçerilerin et müteahhitliğini yapan Skarlati isminde bir yahudiyi çağırarak, müteahhitliği zamanındaki koyunların derisinin hesabını istedi; yahudi tüccar derilerin bedelini ödemeden yakasını kurtaramadı. Kiliselere metropolit tevcihi münasebetile on senede üç yüz bin duka almış olduğu hesaplanan Rum patriğinden bir hayli para istiyen Ali Paşa, ondan da yüz bin duka istedi ve Hammer'e (C: 8, s: 194) nazaran 30 bin kuruş kopardı. Mısır valisi Câfer Paşa'nın terekesinden de 15 bin altun tahsil etti. Sadrazamın istirdat politikasını tasvip etmeyen Defterdar Bâki Paşa'nın servetinden iki milyonluğunu hazine namına zaptettikten başka kendisini de Yedikule'ye hapsettirdi. Bu şekildeki istirdatlarla hazineye para temin eden Ali Paşa padişaha da bazı hediyeler takdim ediyordu.

Sadrıâzam Ali Paşa ayrıca bazı kimselerin nüfuzlarını kırmaya da çalıştı. Bu cümleden olarak padişahın hocası ve şeyhülislâm ile işbirliği etmek suretiyle Darüssaade ağası Mustafa Ağayı padişahın gözünden düşürerek Mısır'a sürdürdüğü gibi servetinden iki buçuk milyon altunu da hazine namına zaptetti.

Tabii Sadrazam Güzelce Ali Paşa'nın istirdat siyaseti, mağdurların kendileri, uzak ve yakınları tarafından sadece sadrazamın aleyhinde değil, onu tutan padişahın aleyhinde de bir cereyanın vücuduna yol açıyordu.

İkinci Osman'ın Türk kızları ile evlenmesi

İkinci Osman, Lehistan seferinden döndükten sonra, kendisine meşru zevce olmak üzere üç kız seçti. Üçü de Türk olan bu kızlardan bir tanesi Pertev Paşanın, birisi de Şeyhülislâm Esad Efendinin kızı Akile (Ukayle) Hanım idi. Padişahın ilk zevcesi aslen Rus olan bir kadındı. İkinci Osman'ın nikâh etmek suretiyle aldığı bu ilk zevcesi Murad Paşanın cariyesinden idi. Hükümdarın, Ömer adındaki ilk oğlu bu haseki sultandan dünyaya gelmişti. Sultan Osman Lehistan seferinden döndükten sonra şenlikler tertip edilmişti. Şenliklerin yapıldığı sahaya getirilmiş olan küçük şehzade bir tüfeğin kazaen ateş alması üzerine yaralanarak ölmüştü.

İşte ilk zevcesi olan bu kadından sonra nikâh ettiği kızların üçü de Türktür. Osmanlı sarayında bir buçuk asırdan beri cariye istifrağı yerleşik bir âdet haline gelmiş olduğu halde İkinci Osman'ın bu âdete aldırmıyarak Türk kızlarını nikâh etmesi, şüphesiz onun lehine kaydedilecek bir noktadır. Fakat onun bu hareketi o zaman için pek de hoş görülmemiştir. Nitekim Hammer'in Venedik kaynaklarına istinaden bildirdiğine göre, Şeyhülislâm Hoca-zâde Esad Efendi, evvelki padişahların sadece cariye aldıklarını beyanla kızını vermemek hususunda peşinen mukavemet bile etmiştir. Ondan önce Pertev Paşa'nın zevcesi olan bir sultanın büyük kızını nikâh ederken de devlet adamları muhalefetlerini ifadeden geri kalmamışlardır.

İkinci Osman'ın ıslahat fikirleri ve akıl hocalarının zihniyetleri

Osmanlı İmparatorluğunda ıslahata ilk teşebbüs eden şahıs İkinci Osman olup, bu uğurda hayatını veren ilk şahıs da kendisidir. İkinci Osman'ın ıslahat niyetlerini tahakkuk ettirememesinde, genç ve tecrübesiz oluşunun, kendisine fikir veren kimselerin zayıflığının çok büyük hissesi mevcuttur.

İkinci Osman'ın ıslahat fikirleri ve feci ölümüyle son bulan hâdise üzerinde bir hayli durulmuştur. Bu hususta kalem oynatan yerli ve yabancı müellifler, ya Sultan Osman'ı olduğundan daha büyük göstermişler, veyahut da ıslahat meselesi üzerinde lâyıkı veçhile durmamışlardır. Onu olduğundan büyük gösterme yolunu tutanlar, padişahın bazı hareket ve sözlerinden de ıslahat meselesi lehinde manalar çıkarmışlardır.

«İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi»

isimli eserinde, kitabının hacmına nisbetle İkinci Osman hadisesine fazla sayfalar tahsis eden İsmail Hami Danişmend, genç hükümdarın ıslahat yapmak istediği noktaları şöyle sıralamaktadır :

1 — Tereddi ve tefessüh etmiş kozmopolit bir cemiyet haline gelen yeniçeri ve sipahi ocaklarını tamamiyle ilga ve imha ederek onların yerine Anadolu, Suriye ve Mısır Türkleriyle Türkmenlerinden millî bir ordu kurmak.

2 — Payitahtı İstanbul'dan Anadolu'ya nakledip kozmopolit bir muhitten millî bir muhite geçmek.

3 — İlmiye sınıfının siyasî ve malî kudret ve nüfuzunu kırarak artık bozulmaya başlıyan bu zümreyi devlet işlerinden el çekmiş bir din ocağı haline getirmek.

4 — Kozmopolit saray an'anelerini değiştirerek Harem-i Humâyunu tasfiye etmek ve hanedanın Türk ailelerinden nikâhla kız almasına yol açmak.

5 — Kıyafette değişiklik yapmak.

6 — Fatih ile Kanunî'nin eskiyen mevzuatı yerine yeni hayat şartlariyle mütenasip kanunlar tedvin etmek.

Bir memlekette ıslahat yapmak veya mevcut nizamları değiştirerek eskilerin yerine yenilerini koymak, muhakkak ki çok güç bir meseledir. İcraatta isabet ve muvaffakiyet temin edebilmek için memleket realitelerini iyi kavramış olmak, fikirce olgun, şahsiyetçe kudretli müşavir ve yardımcılara sahip bulunmak lüzumu aşikârdır. İcra makamının başında bütün kudreti elinde tutan padişah bulunduğuna göre, en geniş fikir olgunluğunun onda bulunması, veyahut da bu olgunluğa sahip müşavir ve yardımcıların hükümdara doğru yolu göstermesi lâzımdır. İkinci Osman'ın zekâsının yaşına nisbetle erken inkişaf ettiği muhakkaksa da, kanaatımızca ona, sayın İsmail Hami Danişmend'in dediği şekilde «dâhi» vasfını kondurmak fazla mübalâğa etmek olur.

Padişaha akıl veren ve tesir altında bırakan kimselere gelince; bunların, Validesi Mahfiruz Sultan, ilk Darüssaade ağası Süleyman Ağa, hoca Ömer Efendi, biraz da sadrıâzamlardan Güzelce Ali Paşa ile Dilâver Paşa olduğu görülmektedir. Güzelce Ali Paşa padişahı esas itibariyle Lehistan seferine çıkması hususunda tesir altında bırakmıştır. Padişahın başına felâketler geldiği sırada sadrıâzam bulunan Dilâver Paşanın faaliyet şekline dair kaynaklarda fazla bir şey bulunmadığı cihetle, onun tesir ve rolünün zikre değmiyecek derecede ehemmiyetsiz olduğu anlaşılmaktadır. İkinci Osman, saltanatının başlarında annesinin tesiri altında kalmışsa da, bilahara ona esas akıl hocalığı edenlerin, hoca Ömer Efendi ile darüssaade ağaları olduğu görülmektedir. İlk Darüssaade ağası Hacı Mustafa Ağa sadrıâzam Güzelce Ali Paşa'nın tesiriyle Mısır'a sürüldükten sonra darüssade ağası olan Süleyman Ağa padişah üzerinde pek çabuk ve kuvvetli tesir meydana getirmiştir. Esasen bu yönden zikredilmesi gereken esas şahsiyet de budur. Peçevi tarihinde (C: 2, S: 376) bu şahsın padişah üzerindeki nüfus derecesini izaha medar olacak şu satırlar okunmaktadır: «saadetlü padişaha andan mukarreb kimse yoğ idi. Veziriâzamdan, belki validesinden takarrübü artuk idi; arabaya girse bile girer: tahtı revâna binse bile binerdi; belki her saat saadetlü padişahı böyle hoş âmed sözlerle mağrur ider idi».

İşte padişaha bu derece yakın olan ve üstelik onun gururunu da mütemadiyen kabartan Süleyman ağanın fikir ve bilgi derecesini ölçmeye yarıyacak şöyle bir hâdise (Fezleke, C: 2. S: 4 ve Naimâ C: 2, S: 207) anlatılır:

Veziriâzam Ohrili Hüseyin Paşa, hudut ve düşman meselelerinde fikir ve mütaleasından faydalandığı vezir Debbağ-zâde Mehmed Paşa'yı sever ve onunla bu meselelere dair konuşmalarda bulunurdu. Lehistan seferine gitmeden önce sadrıâzam, Debbağ-zâde'yi padişahın huzuruna çıkarmış bu vesile ile Darüssaade ağası Süleyman Ağa da kendisiyle tanışmıştı. Bu tanışmadan sonra bir gün Süleyman ağa Debbağ-zâde ile görüşürken :

— Leh kıralı padişaha mukabeleye gelir mi ve gelmeye iktidarı var mıdır?

Diye sormuş, Debbağ-zâde Mehmed Paşa ise:

— Biz gelir diyerek tedarik görelim, gelirse tedbirde kusurumuz bulunmaz; gelmezse devlet padişahındır.

Diye makûl bir cevap vermiştir. Fakat Debbağ-zâde'nin bu sözünü beğenmeyip canı sıkılan Süleyman Ağa:

— Biz seni ehl-i vukuf bir kimse sanırdık, dünyadan bihaber imişsin. Leh kıralı ne köpektir ki Âl-i Osman padişahına karşı dura, onun ne denlü askeri olsa gerek.

Demesi üzerine Debbağ-zâde, onu yine *makul bir cevapla aydınlatmaya* çalışarak:

— Sultanım, düşmanı hor ve hakir görmek olmaz; cümle küffar bir millet hükmündedir. Nemçe, Moskov, Kazak, Macar belki İspanya, Françe, Papa ve sairleri kimi asker, kimi mal ile imdat ederler ve aralarından namus-ı din gözetirler»

Dedi. Lâkin buna rağmen kendi görüşünde ısrar eden Süleyman Ağa üstelik bir de:

— Böyle bunakların tedbirinden ne hayır gelir!

Cümlesi ile muhatabını istiskal yoluna sapmıştır. İşte Sultan Osman'ı tesir altında bırakanlardan habeşî bir hadım olan Süleyman Ağa böyle bir şahsiyetti. Binaenaleyh ondan kıymetli fikirler pek beklenemezdi. Nitekim müverrih Naimâ bu konuşmayı anlattıktan sonra: «İşte böyle ahval-i rûz-u kârdan gafil hoş-amed ve müdahaneye mail, hak sözü dinlemez, vaz'ına hoş gelmeyen doğru kelâmı anlamaz, mağrur ve nâdan mukarribler gice gündüz hoş-amed ile cenab-ı padişahiyi dahi gurur ve gaflete düşürmüşler idi. Derakap semeresi zâhir olup, *hilâf-ı me'mul hayf ve ye'se sebep* oldu» mütaleasını eklemektedir.

Padişahı geniş şekilde tesirinde bulunduranlardan Hoca Ömer Efendi'nin bilgi derecesini ölçmeye yarıyacak bunun gibi bir misale malik değiliz Maamafih onun Süleyman Ağa kadar bilgice zayıf olmadığı muhakkak ise de, Hammer'in (C: 8, S: 208) tavsifi veçhile harislik sıfatına müstahak bulunduğunu belirtecek deliller göstermek mümkündür.

İkinci Osman'ı tesir altında bırakan şahsiyetleri tanıdıktan sonra onun yapmak istediği *ıslahatın hakiki mahiyetine* gelince; bu, kapıkulu askeri yerine Mısır, Suriye ve Anadolu halkından yeni bir asker meydana getirmek diye hulâsa edilebilir. Merkezi hükûmeti İstanbul'dan Anadolu'ya nakletmek, ilmiye sınıfına devlet işlerinden el çektirmek, kıyafette değişiklik yapmak gibi meseleler, bazı müelliflere, padişahın bazı söz ve hareketlerinden istihraç edilen neticelerdir. Bunları isbatlıyacak deliller kâfi olmadığından üzerlerinde geniş çapta münakaşalar yapılabilir. Hele Fatih ve Kanunî devrinin mezuatı yerine yeni kanunlar tedvin edilmek istendiğine dair, o zamanın kaynaklarında ufacık bir işaret dahi mevcut bulunmamaktadır. İkinci Osman zamanının ve onyedinci asırda yaşamış müverrihlerin *eserlerinde* müttefiken üzerinde durulan mevzu, kapıkulu askerlerinin ortadan kaldırılmasına desteklik edebilecek yeni bir asker sınıfının teşkilinin düşünülmesidir. Bu mesele, hâdiselerin bir kısmının bizzat içinde yaşadığı anlaşılan Solak Hüseyin Tuği'nin «İbretnüma» isimli eserinde (Belleten sayı: 43) en sarih ifadesini bulmaktadır. Hüseyin Tuği, darüssaade ağasının padişaha mütemadiyen: «Yeniçeri tarifesinin tüfenk atmakta ve sipah halkının cündilikte ve cenk günlerinde meharetleri meydandadır; bu kul yeniçeri ve *sipahi kulluktan çıkmıştır*. Kul olursa asker olursa Mısır ve Şam cündileri gibi ve tüfenk atmakta Anadolu sekbanı gibi olmalıdır. Evvelce Hotin seferinde düşmanın taburunu bozmağa kadir olmadılar. Hünersiz, marifetsiz, dırıntı, madrabaz ve erbab-ı maaş kul olur mu?» dediğini kaydetmektedir.

Sultan Osman vak'asına tekaddüm eden günler

Sultan Osman, tahayyül ettiği zaferi temin edemeden İstanbul'a dönünce hocası Ömer Efendi ile Darüssaade ağası Süleyman Ağa mütemadiyen kendisini tahrik etmişler ve kapıkulu askerinden kendisini soğutmuşlardı. Bunların teşvik ve telkinleri neticesinde Sultan Osman Hacca gitmek üzere hazırlıklar yapılmasını emretmişti. Görünüşe nazaran padişah Anadolu üzerinden Hicaza gitmek tasavvurundaydı. Tuği'nin «İbretnüma» sında kaydedildiğine (Belleten sayı: 43, S: 393) göre, padişahı Anadolu'ya geçirmek istiyenler arasında hocası Ömer Efendi'nin yanında Sadrıâzam Dilâver Pa-

şa da vardı. Tâ başlangıçtan beri müşeviklere dahil bulunmadığı anlaşılan Dilâver Paşa, padişah üzerinde tesir icra eden kimselerin otoriteleri karşısında sesini çıkaramamış ve padişah, hazırlıklar yapılmasına dair emir verince sesini çıkaramayıp onlara taraftar görünmüş olmalıdır.

İkinci Osman'ın Hicaz'a gitmesiyle ilgili hazırlıklar meyanında Hoca Ömer Efendi'nin kardeşi Karabaş Efendi Mekke kadılığına gönderilmiş, fakat Mekke şerifi Karabaş Efendi'yi yakalayıp asmak istemişti. Padişah Mekke'ye götürülmek istenirken, Mekke şerifinden intikam alınması için de bahane ediliyordu. Halep, Şam ve Mısır taraflarına Karabaş Efendi'den başka memurlar da gönderilmişti. Zahire temin etmek sözüile Halep ve Şam tarafına Eski Yusuf adında birinin gönderilmesi bu neviden bir hareketti. Anlaşıldığına göre, Eski Yusuf sekban yazmakla vazifeli kılınmıştı.

Padişahın rüyası

Sultan Osman, otağ-ı hümâyunun Üsküdar'a geçirilmesi için emir vermesinden bir kaç gün önce bir rüya görmüştü. Rüyasında: bir taht üzerinde oturup Kur'an-ı kerim okurken birdenbire Hazreti Peygamber karşısında belirir ve padişahın elinden Kur'an-ı kerimi ve sırtından cüppesini alır, ondan sonra bir sille vurup yere düşürür. Sultan Osman, Peygamberin ayağına kapanmak isterse de bunu yapamadan uyanır.

Padişah bu rüyadan dolayı endişeye kapılır ve hocası Ömer Efendi'ye anlatır. Ömer Efendi, tokat, hacca gitmekte tereddüte düşmeniz dolayısiyle bir ihtardır der. Rüyanızda ayağına yüz süremediyseniz inşallah merkadine yüz sürmeniz nasib olur sözlerini ilâve eder.

Ömer Efendi'nin tabirinden sonra hacca gitmek hususunda daha ısrarlı davranan Sultan Osman'ın merakı tam mânasiyle zail olmadığından, bir de ayni rüyayı imamı vasıtasiyle Üsküdarlı Şeyh Aziz Mahmud Efendi'ye tabir ettirmek ister. Şeyh de tabirini yazarak padişaha gönderir, bunda: «okuduğunuz

Sultan İkinci Osman'ın kendi adına yapılan Şehnâme'deki bir minyatürü (Aslı Topkapı Sarayı kütüphanesindedir)

kelâm-ı izzet, hükm-i rabbanidir ve ona imtisal lâzımdır ve oturdukları taht cübbe-i vucuttur; bu rüya ziyade korkulu ve muhataralıdır. Allah bilir bu korkulu vak'a yakın günlerde olur ve tövbe ve istiğfar üzere hak sübhanehu ve tealânın evliya kulları merâkid-i şeriflerinden ve kubur-ı münirelerinden istimdat talep buyurun ki beliyyeler def' ola» sözlerinin yazılmış olduğu görülür.

Aziz Mahmud Hüdai'nin tabirinden sonra Eyyub türbesini ziyaretle fukaraya sadaka dağıtan Sultan Osman koyun ve sığırlardan kurbanlar kesilmesini emretti. Padişahın emrini yerine getirmek üzere faaliyete geçen bostancılar Edirnekapı ve Karagümrük'te araba sığırlarını cebren sahiplerinin ellerinden alarak üç bin akçelik çift kayvanına bin akçe ödemişlerdir. Tabi'i bu hareket memnuniyetsizlik ve dedikoduya sebep olmuştur.

Hoca Esad Efendi'nin fetvası

Sultan Osman, rüyanın tesirinden kurtulur gibi olunca otağı hümâyunun Üsküdar'a geçirilmesini emretti. Hükümdarın Hacca gitmesine taraftar olmayan şeyhülislâm Esad Efendi söz ile onu fikrinden caydıramayınca: «padişahların Kâbe'ye gitmesi farz değildir, adalet üzre ahalinin ahvalini görmek evlâdır» diye fetva gönderdi. Sultan Osman bu fetvayı dinlemedi. Hüseyin Tuği'nin ifadesiyle: «gazaba gelip amel eylemedi». Yine mezkûr müellifin kalemiyle: «Sonra meşayih-i kiram ve ûlemay-ı izâmın ekserisi haberler gönderüp men etmek istediler. Amma padişahı alıkoymak mümkün olmadı. Bu hususta sadrıâzam da ulema tarafından olup çok takayyüd eyledi. Amma neylesün başı ve mansıbı korkusundan Hoca Ömer Efendi'ye ve Süleyman Ağaya mütabaat eyledi».

İşte padişahın Hacca gitmek için böyle ayak diremesi üzerine 18 mayıs 1622 çarşamba günü kapıkulu askerinin ayaklandığı görüldü.

Askerlerin ayaklanmasının umumî sebepleri

İkinci Osman'ın hacca gitmek isteyişinden şüphelenip kendi ocaklarının kaldırılmasının düşünüldüğünü sezen yeniçeri ve sipahilerin ayaklanışlarının bir takım sebepleri vardır. Sultan Osman'a karşı birikmiş memnuniyetsizlik âmillerinden ibaret bulunan bu sebepler, Naimâ tarihinde (C: 2, S: 209) Kâtib Çelebi, Hasan Bey-zâde ve Tuği tarihlerinde derlenerek şöyle sıralanır:

1 — Sultan Osman'ın Lehistan seferi sırasında «in'am bahanesizle» yeniçeri ve sipahileri yoklama yapıp onları gücendirmiş olması;

2 — Hotin muharebelerinde Karakaş Mehmed Paşa'nın şehid düştüğü gün yeniçeri ve sipahileri şiddetli sözlerle tekdir etmiş olması.

3 — Sultan Osman Lehistan seferine gitmeden önce Bostancıbaşı Pir Mehmed Ağa ve yeniçeri ağası Yusuf Ağa ile birlikte şehir içinde tebdil gezerek meyhane ve yasakçı odalarını basıp içerisinde rastladığı sipah ve yeniçerileri değnekle döğdürmesi, bazılarını da taş gemilerinde küreğe vurdurması;

4 — Lehistan seferi sırasında düşmandan baş ve dil getirenlere az bahşiş verilince, bunların «bu bir altun nedir? biz padişah uğruna bezl-i cân edüp baş alırız» dedikleri zaman hükümdarın musahib ve mukarriblerinin «getirdiğin baş bir akçe değer mi» cevabiyle onları tenfir edip gücendirmeleri;

5 — Yine ayni harp sırasında askerin gayretsizlik ve gevşekliğine hamledilerek açıkca nefret ifade eden bazı hareketlerde bulunulması;

6 — Hotin harbinde muvaffak olunamayışının sebebi kapıkuluna atfolunarak, bunlara ulûfe vermeye değmez diye sözler söylendiğine ve Mısır tarafından cündi yani süvari askeri yazılmak istendiğine dair bir şayianın asker arasına yayılması;

7 — Bu fikrin tatbiki ile ilgili olmak üzere, aslında sekban yazmak için Eski saray baltacılarından Eski Yusuf isminde birinin zahire cem'i bahanesiyle Şam ve Halep'e gönderilmiş olması,

8 — Ve nihayet zahirde Hacca gitmek bahanesiyle, padişahın «raht ve taht ve cümle hazinelerini Üsküdar'a geçirtmek üzere» olması.

Naimâ, Solak Hüseyin Tuği, Kâtib Çelebi, Hasan Bey-zâde ve Peçevînin saydığı bu sebeplere, daha yukarda yeri geldikçe zikredilmiş olan, padişahın rüşvet kabul edecek dereceyi bulan para hırsı dolayısiyle itibarının askerden başka halk arasında da sarsılmış olması; arpalıklarını kestirmek suretiyle ilmiye sınıfını gücendirmesi; askerin aidat ve bahşişlerini kısması ve kendisinin fazla gururunun yarattığı güceniklikler de ilâve edilebilir.

Kapıkulu askerlerinin Atmeydanında toplanması

Yeniçeri ve sipah zümresinden ibaret askerler 18 mayıs 1622 (7 receb 1031) çarşamba günü, evvelâ Süleymaniye cami'i avlusunda toplandılar. Burada, Naimâ'nın (C: 2, S: 213) ifadesiyle: «padişahın bu tarikle Hicaz'a gitmesi, mücerred bizden nefretine mebni olup, gayrı mucibi yoktur. Nizâm-ı âlem için pa-

dişahlar hacc-ı şerifi terk edegelmişlerdir; düşman zuhuru ve a'dânın şerr-ü - şûru ihtimali var iken Memalik-i Mahruseyi koyup gitmek hatadır, bu kârdan feragat etmek gerekir» diye söyleştiler. Tuğî'nin İbretnümasında (Belleten, sayı: 4, S: 493) kaydedildiğine göre, Süleymaniye avlusunda toplanan kalabalık arasında sipahi ve yeniçerilerden başka çeşitli zümreden halk da mevcuttu. Bu kalabalık oradan Atmeydanına (Sultanahmed meydanı) geldi. Naimâ'ya nazaran, buradaki kalabalık arasında ilmiye sınıfının alt kademelerinden bir hayli kimseler de vardı. Atmeydanında büyük bir insan topluluğu meydana gelirken çarşıdaki dükkânların bir kısmı da kapandı. Atmeydanındaki insan kalabalığından «padişahımızı Kâbeye gitmek nâmı ile Anadolu'ya götürmek istiyenleri isteriz ve padişahı Anadolu'ya geçmekten vaz geçirmek isteriz» sesleri yükselirken İstanbul surlarının kapıları kapatıldı. Bu arada sadrıâzam tarafından Atmeydanına gönderilen çavuşbaşı Halıcı-zâde oradakiler tarafından taşlanarak kaçırıldı.

Şeyhülislâma yapılan müracaat

Atmeydanındaki kalabalığın sinirleri gerilmeye yüz tutarken içlerinden yaşlı ve tecrübeli kimselerden mürekkep bir kaç kişi «bu maslahatı şer' ile görelim» diyerek şeyhülislâma gittiler. Ve şeyhülislâm Hoca-zâde Esad Efendi'den şöyle bir fetva aldılar:

«Sual — İslâm padişahını azdırıp beyt-ül-malin itlâfına sebep olup padişaha hacca gitmek lâzım değil iken böyle fetret ve fitneye sebep olanlara ne lâzım gelir?

Cevap — Elcevap, fitne uyduranlara katil lâzım olur».

Bu fetvanın suretini alan yeniçeri ihtiyarları dönüp toplantı mahalline geldiler. O arada sadrıâzam tarafından kalabalığa nasihat etmek üzere gönderilmiş olan yeniçeri ağası ile bölük ağaları meydandakiler tarafından taşlanarak kaçırıldılar. Bu sırada Beşiktaş'tan Yedikule'ye gitmekte olan donanmanın efradı Sultanahmed meydanındaki topluluğun farkına vararak gemileri kıyıya yanaştırdılar ve kapılar kapalı olduğundan surlardan aşıp şehre girerek kalabalığa dahil oldular.

Âsilerin Hoca Ömer Efendi ve Sadrıâzamın konağına gitmeleri

Sultanahmed meydanındaki topluluk, padişahı Hacca gitmekten vazgeçirmesi için Hoca Ömer Efendi'ye müracaat kararına vardığı cihetle, hükümdar üzerinde büyük tesiri bulunan bu zâtın evine gittiler. Fakat Hoca Ömer Efendi kalabalığı görünce kendisini öldürmeye geldiklerini zannederek evden kaçtı. Buraya gelenler evdeki hizmetçilerden hocanın saraya gittiği cevabını alınca, kapıyı kırarak içeri girdiler ve evi yağmaladılar. Ondan sonra sadrıâzamın konağına gitmeye yöneldiler. Tuğî'ye (Belleten sayı: 43. S: 494) göre: bunların niyeti «padişaha bu toplanışın sebebinin bildirilmesi, Süleyman Ağanın katline ferman buyrulmasının ve padişahın kâbeye gitmekten feragatının teminî» idi.

Sadrıâzamın konağının önüne gelen kalabalık binanın bütün kapılarının kapalı olduğunu gördü ve bu yüzden de içeriye kimse giremedi. O sırada, sadrıâzamın hizmet ve muhafazasında bulunan kimseler içeriden ok atarak bir kaç kişinin ölüp yaralanmasına sebep olunca kalabalığın asabiyeti birdenbire çoğalıverdi. Oraya silâhsız gelmiş olduklarından ok, yay, kılıç vesaire gibi harp âleti temin etmek için sipahi çarşısına koştular. Fakat esnaf bunlara karşı çıkıp yalvardığı ve o aralık artık hava da kararmaya yüz tutmuş olduğu cihetle ertesi gün silâhlı gelmeye karar vererek dağıldılar.

Padişahın Hacdan vazgeçmesi

Sultan İkinci Osman cereyan eden hâdiseleri biraz sonra duymuştu. Onun için ulemanın büyüklerini saraya davet ederek askerin niyet ve arzusunun ne olduğunu sordu. Kendisine: «Kâbeye gitmekten vazgeçmesi, Hoca Ömer Efendi ile darüssade ağasının nefyedilmesi» ni istediklerini bildirdiler. Buna karşı padişah:

«— Kâbeye gitmekten vazgeçtim.

amma istedikleri adamları şehirden sürmek değil mansıblarını bile kaldırmak olmaz» dedi.

Asker ise, ertesi gün Atmeydanında yeniden toplanmak hususunda kararlı idi. Yeniçeriler kışlalarına gittikten sonra, bunların arasında «padişahın bütün bostancıları ve saray halkını silâhlandırmış olduğu, hattâ on tane darbzen topu getirttiği» şeklinde bir söz şayi oldu. Yeniçerilerin heyecanlanıp daha sıkı şekilde harekete azmetmelerine sebep olan bu şayiaya mukabil saray ve bahçelerdeki bostancılar arasında da «donanma efradının silâhlanmış olduğu ve kadırgalardan çıkarılan topları tâ'biye edip bahçe hisarından yürüyüş yapacaklar» şeklinde mukabil bir şayia dolaştı. Tabi'i bu şayia bostancı ve diğer saray hizmetlilerinin korkuya kapılmalarına yol açtı.

Yeniçerilerin hıncı kabarır ve ertesi gün için silâhlı olmaya karar verir, buna mukabil bostancılar da korkuya kapılıp kendilerine verilecek emirleri tatbik cesaretini kaybetmek üzereyken padişahın hareketsiz kalarak herhangi bir tedbire tevessül eylemediği görülmektedir. Sarayı tehdide maruz kalmış olan sadrıâzamın bu muhataralı geceyi nasıl ve nerede geçirdiğine dair de kaynaklarımızda bir bilgi görülmemekterir. Binaenaleyh onun da padişah gibi tebbirsiz kaldığına hükmetmek gerekir.

Ayaklanmanın ikinci günü

19 mayıs perşembe günü sabahleyin erkenden yeniçeri ve sipahiler evvelâ odalar meydanında toplanıp oradan Fatih cami'ine gittiler. Sonra Camiden dönüp silâhlanarak muazzam bir kalabalık halinde Sultanahmed meydanına doğru yürüyüşe geçtiler. Tuğî'nin «İbretnüma» sındaki kayda göre; yeniçeri ve sipahiler Et meydanında iken padişahın emri üzerine; Kâtib Çelebi'nin «Fezleke» sinde ve Naimâ tarihindeki kayda nazaran da Fatih Camiine doldukları sırada kendilerinin daveti üzerine şeyhülislâm Esad Efendi, nakib-üleşraf Şerif Efendi, iki kazasker, Şeyh Ömer, vâizlerden Şeyh Sivasî, Şeyh İbrahim, Kadı-zâde, Şeyh Derviş Efendiler bu kalabalığa:

«— Bu toplantınızdan muradınız nedir?»

Diye sorduklarında, hepsi birden ittifakla altı kişinin idamlarını istediklerini bildirdiler ve buna ait bir liste verdiler. Listede padişahın hocası Ömer Efendi, Darüssaade ağası Süleyman Ağa, Sadrıâzam Dilâver Paşa, Kaymakam Ahmed Paşa, Defterdar Baki Paşa, Sekbanbaşı Nasuh Ağanın isimleri vardı.

Ulema heyeti, listede isimleri bulunanların suçlarının ne olduğunu sorunca: Hoca Ömer Efendi ve darüssade ağasının padişahı hacca gitmeye teşvik etmiş oldukları; sadrıâzamın sarayına varıldıkta maiyetinin bir kaç yeniçerinin ölüm ve yaralanmasına sebep olduğu; defterdarın askere züyûf akçe vermekten suçlu bulunduğu; kaymakamın padişah seferde iken İstanbul'daki otırak ve korucuların maaşlarını eksik verdiği, hattâ bu yüzden kendisinin taşlandığı, korucubaşı Salih Ağayı bu arada azlettiği, sekbanbaşı Nasuh Ağa'nın da o sırada kaymakamla işbirliği etmekde bulunduğu bildirildi.

Âsi vaziyete geçen askerin ileri sürdüğü istekler, artık kendilerinin gemi azıya almaya başladıklarını ve işlerine gelmiyen şahsiyetleri basit sebeplerle öldürmeye niyetlendiklerini gösteriyordu.

Ulema heyetinin padişah ile görüşmesi

Ulema heyeti âsilerin isteklerini bildirmek üzere saraya geldi. Padişah ile vaki görüşmede Sultan Osman:

— Katli talep olunan adamları vermem!

Dedi. Lâkin genç hükümdarın bu şekildeki celâdetinin hiç bir müstenidatı yoktu. Mühim şahsiyetlerin başını isteyen askeri değil dağıtmak, gözlerini korkutmak için bile hiç bir tedbir alınmamıştı. Onun için ulema rica ve nasihat yollu konuşarak:

— Cumhura muhalefet iyi değildir, ecdad-ı izamın zamanında da olagelmiştir; bunlar istediklerini yaparlar; sonra vaziyet güç olur!

Dediler. Sultan Osman ise fikrinde yine sebatta devam eylediğinden, ulema, «ehvenişer olanın tercihi lâzımdır» tarzında nasihat yollu konuştu. Sultan Os-

man bu arada asker topluluğu için de:

— Siz aldırmayın, onlar başsız askerdir, tez dağılır.

Dedi. Halbuki padişah bu mütaleasında yanılıyordu. Askerler başsız gibi görünmekle beraber, bir gün önceki toplantıdan sonra bugün silâhlı şekilde yeniden toplanışları ve isteklerini de buna göre çoğaltıp ağırlaştırmaları azimli bulunduklarını gösteriyordu. Fakat padişah, gençliği sebebiyle tehlikeyi iyice kavrıyamadı. Muhtemelen o sırada karşısındaki ulema heyetine de pek itimad edemiyordu. Mamafih ulema heyeti padişahın inadında ısrarı karşısında yine nasihat yollu konuşmaktan geri kalmayınca bu defa padişah asabileşerek:

— Onların işi görülmüştür, onların haklarından gelindikten sonra sizin dahi içinizden haklarından gelinecekler malûmdur, dedi.

Bunun üzerine ulema heyeti padişahın huzurundan ayrıldı..

Âsilerin saraya girmesi

Sultanahmed'de toplanan âsi askerler bir müddet bekleyip ulemadan haber gelmediğini görünce saraya yürümeye karar verdiler. Fakat bir taraftan da bostancıların silâhlandırılmış olabileceklerini düşünerek tereddüte kapıldılar. Bu arada Dideban Ömer Bey namındaki şahıs sarayın avlusunu görebilmek için Ayasofya minarelerine adam çıkarttı. Minarelere çıkanlar ulemadan hiç kimsenin gelmediğini, ayni zamanda saray bahçelerinde silâhlı hiç kimsenin bulunmadığını müşahede ederek vaziyeti topluluğa bildirince askerler derhal saraya girmek için ilerlediler ve o sırada kapıyı açık bulduklarından kolaylıkla içeriye daldılar. Askerler birinci avludan girmekteyken kapıcılardan bir kaç kişi «gafil olmayın, tedbirli bulunun» diye ihtarda bulunduğundan beş yüz kadar silâhlı yeniçeri ve sipahiyi kapıya bekçi koydular. Silâhı olmıyan yeniçeri, topçu, cebeci, acemi oğlanı ile şehir halkının ayak takımından olup askerin arasına karışmış silâhsız kimseler sarayın odun anbarına ilerliyerek ellerine birer odun aldılar. Askerlerden bir kısmı «şehirli aramızdan çıksın» diye seslendiği için, şehir halkı «biz askerden ayrılmayız» cevabıyle, onlarla birlik olduklarını sözleriyle de tekid eylediler.

Sultan İkinci Osman'ın diğer bir resmi

Birinci avludan sonra ikinci avluya doğru ilerliyen âsilerden bir grup Kubbealtı, bir *grup matbah-ı âmire önüne* yürüyüp daha büyük bir grup da Arzodası önünde bir müddet beklediler. Buradakiler: «padişahımızdan altı nefer kimseleri istedik cevap gelmedi. Şer' ile davamız ve elimizde fetvamız vardır» diye bir çok defa söylendilerse de ne ses çıktı, ne bir cevap veren oldu. Naimâ'ya göre askerin bu şekilde beklemesi üç saat devam etti. Yine ayni müellifin kaydına nazaran, askerler Divan'ı hümâyun, mutfaklar ve arzodası önlerinde büyük bir kalabalık halinde ve söylenerek beklemekteyken evvelce saraya gönderilmiş olan ulema heyeti de iç kapı önünde oturmaktaydı. Rivayete göre bir aralık nakibüleşraf Gubari Efendi'nin:

— Bizim sözümüz geçmedi siz kendiniz girip söyleyin!

Demesi üzerine askerler de derhal

Şiddetli kış yüzünden İstanbul Boğazının donması

(İlâve : 116)

★

Sultan İkinci Osman zamanında pek şiddetli geçen bir kış mevsiminde İstanbul Boğazı buz tuttu. İklimi mutedil olan İstanbul'un böyle bir kış geçirmesi, hakikaten fevkalâde sayılacak bir tabiat hadisesi ile karşılaşılması demekti. On yedinci asırda yaşamış Osmanlı müverrihleri, gerek bu dondurucu kışı, gerekse Sultan Osman'ın saltanatının feci şekilde sona erişini vesile ittihaz ederek, onun talihsizliğine işaret niyetiyle, zamanında vuku bulmuş bazı tabiat hadiselerini de birbiri arkasına sıralarlar. Boğazı donduran soğuklar kadar nadirattan ve fevkalâde sayılması gereken hadiseler şunlardır :

a) 1618 senesi Haziran ayında Macaristan'da Mur nehri kıyılarına meteor taşları düşmüştür. Bu hadiseyi bir tezkere ile divana arzeden Budin valisi Karakaş Mehmed Paşa, taşların şiddetli bir yağmuru müteakip yere düştüğünü, bir kaç zira' kadar düştüğü yere gömüldüğünü, bazısının tartıldığını ve üç kantar ağırlığında geldiğini bildirmiştir.

b) Bir küsuf yani güneş tutulmasını takip eden hafta içinde Sultan Osman tahta geçmiş. Hotin seferine hareket edeceği günlerde de yine güneş tutulmuştur.

c) 1618 senesinde büyük bir yangın çıkmış ve Bedesten yanmış, ertesi sene de çarşının başka tarafları yine bir yangında harap olmuştur.

d) 1620 de İstanbul'da üç gün şiddetli yağmur yağmış ve sellerden bir çok evler yıkılmış, Aksaray tarafındaki bir mahallede mescidler bir ay müddetle su içinde kalmıştı.

e) 1620 senesi başlarında veba salgını olmuş ve yaz ortalarına kadar süren hastalık yüzünden epeyce ölenler olmuştur.

f) Ve nihayet 1621 şubatında İstanbul Boğazı donmuştur.

Müverrih Naimâ, 24 ocaktan 8 şubata kadar devamlı şekilde kar yağdığını ve o gün soğuğun şiddetinden denizin buz tuttuğunu, ancak boğazda akıntı mıntıkasının ortasında küçük bir nehir genişliğinde açık yer kaldığını kaydeder. Ondan sonra ertesi gün, yani 9 şubatta

→

soğuğun daha şiddetlendiğini ve Galata ile İstanbul, İstanbul ile Üsküdar arasının tamamen buz tuttuğunu, İstanbuldan Üsküdar'a yürüyerek geçenler bulunduğunu da rivayeten kaydeder. Sultan Osman zamanında yaşamış olan müellifler. den Tuğî ise daha kesin bir ifade ile: «1030 senesinde Boğaziçi dondu, Üsküdar ve Beşiktaş arası kara olup, üzerinde adamlar gezip, Üsküdardan İstanbul'a yürüyerek gelirler idi» der.

Tabii bu görülmemiş derecedeki şiddetli kış İstanbul'a pek pahalıya mal olmuştur. Soğuğun şiddetli devresinde nakliyat durduğundan şehirde erzak fiyatları pek yükselmiştir. Yetmiş dirhem ekmek bir akçeye, etin okkası onbeş akçeye çıkmıştır.

Bu şiddetli kış için bir çok şairler şiirler yazmış ve manzum tarihler düşürmüşlerdir. Şair Neşatî'nin şu şiiri Boğazın halini de pek güzel tasvir etmektedir :

Emr-i Hak ile Sıtanbulda olan kış bu sene
Belki dünya duralı olmadı bu resme şitâ
Üsküdar ile Sıtanbul arası dondu kamu
Rûy-i deryayı gören kimse sanırdı sahra
Bunu kim gördü ki deryada buzun üstünde
Kara yer gibi gezerler niceler biperva
Müncemid oldu dehende nefesi insanın
Nice mahluku helâk eyledi berd-i serma
Lafzan-ü-ma'nen ana de Neşâti tarih
Be meded dondu bin otuzda soğuktan
derya

Boğazı donduran şiddetli kış hakkında en güzel manzum tarihi düşüren şair de Hâşimi Çelebi'dir. Onun şu güzel mısraı bu kıstan bahseden bütün Osmanlı tarihlerinde yer alır.

Yol oldu Üsküdar'a bin otuzda Akdeniz
dondu.

Bibliyoğrafya : Naimâ: Tarih, C: 2 Solak-zâde: Tarih. Karaçelebi-zâde Abdülaziz: Ravzat-ül-ebrar. Hammer (M. Ata); Devlet-i Osmaniye Tarihi. C: 8. Tuğî: İbretnüma (Belleten, sayı: 43). İsmail Hami Danişmend: İzahlı Osmanlı Tarihi kronolojisi.

üçüncü kapıdan içeri dalmışlardır. (Tuğî'nin «İbretnüma» sında ulemanın iç kapı önünde oturduğuna dair bir şey söylenmediği gibi, nakibüleşrafın adı da daha önce Şerif Efendi diye kaydedilir.)

Sultan Mustafa'nın mahbesinden çıkarılması

Bu sırada askerlerden birisi «Sultan Mustafa'yı isteriz!» diye bağırmış ve kalabalık da bunu derhal yüksek sesle tasvip ve tekrar eylediğinden bir anda askerin dikkati Mustafa'nın bulunması işi üzerine çevrilmiştir. O arada zülüflü baltacılardan birisi harem tarafını işaret etmiş, Mustafa'yı ortaya çıkarmak isteyenler de hareme doğru teveccüh eylemişlerdir. Lâkin Mustafa'nın bulunduğu yere açılan kapının iç taraftan kapalı olduğunu görmüşler. Bunun üzerine binanın üstüne çıkarak kubbeyi balta ve kazmalarla delmeye başlamışlardır. Askerler kubbeyi delmeye uğraşırken bir kaç hadımın onlara ok attığı görülmüş ve hadımlar yakalanarak hemen oracıkta parçalanmıştır.

Kubbeyi delenler ip sarkıtarak içeriye girdiklerinde Sultan Mustafa'nın bir minder üzerinde oturduğunu, karşısında iki cariyenin divan durduğunu, yani ayakta hürmetkâr tavırla kendisini beklediklerini görmüşlerdir. Üç günden beri aç ve susuz bırakılmış olan Sultan Mustafa'nın ilk sözü bir bardak su istemek olmuştur. Kubbeden giren üç asker: «padişahım askerler dışarda size muntazırdır» demişler ve kendisine su verilmesini müteakip kubbeden sarkıtılan ip ile Mustafa'yı yukarıya çekmişlerdir. Bu sırada Mustafa'nın Eskisarayda bulunan annesine müjdeciler gitmiştir. Sultan Mustafa avluya çıkarılınca bir ata bindirilmiş, fakat at üzerinde duramadığı görüldüğünden attan indirilmiş ve Arzodasına konulmuştur.

Dilâver Paşa'nın öldürülmesi

Sultan İkinci Osman âsilerin iç kapıdan dühullerini öğrenince müthiş heyecana kapıldı ve Tuğî'nin tabiriyle «can başına sıçrayıp, tiz Dilâver Paşa'yı bulun» dedi. Sadrıâzam Dilâver Paşa, vaziyetin nazik safhaya girmekte olduğunu sezince kaçmıştı. Onu aramaya giden bostancılar kendisini Üsküdar'da Şeyh Aziz Mahmud Hüdai Efendi'nin tekkesinde bulup bir kayığa koyarak getirdiler. Dilâver Paşa saraya getirilinceye kadar âsiler, Mustafa'yı mahbesinden çıkarmış olduklarından tam mânasiyle iş işten geçmişti. Fakat Sultan Osman, sadrıâzam ile darüssaade ağasını «işte istediği-

Askerin saraya hücumu ve mukavemet eden harem hizmetkârlarını öldürerek Birinci Mustafa'yı aramaları (Ricaut'dan)

niz adamlar» diyerek hadımlar vasıtasiyle dışarıya bıraktırdı ve kızlar dairesinin kapısını kapattırdı. Âsiler derhal ikisini de parçaladılar; bir müddet sonra da cesetleri alıp Sultanahmed meydanına götürüp bıraktılar.

Âsilerin istediği kimselerden iki kişi öldürülmüş olmakla beraber askerler kendilerini tatmin edilmiş saymadılar. Daha doğrusu Mustafa'yı mahbesinden çıkardıktan sonra onun hükümdarlığını kat'ileştirmeye uğraşmaktan geriye kalmadılar. O arada ulema heyetinin Sultan Osman lehindeki söz ve hareketleri hiç bir tesir icra etmedi. Neticede Sultan Mustafa'ya biat edilip kendisi Eskisaraya nakledildi. Tuğî'nin İbretnümasında bu cihet şöyle anlatılmaktadır: «Sultan Mustafa'yı Arz odasının kapısı önünde biraz oturtup oradan Esad Efendi'nin atına bindirip, zindandan çıkmış adam gibi zaaftan oturmağa mecali yok idi; bu cihetle yine Arz odası karşısına oturtup burada Sultan Osman tarafından şeyhülislâm ve kazaskerler ve kibar - ulema ve meşayih cumhurun içine geldiler ve padişahınız Sultan Osman size selâm edüp istedikleri adamları verdim. diğerlerini de bulayım, her ne muradları var ise verelim, Sultan Mustafa'yı bırakın dursun ve biz dahi bu hususta kefil olalım; istedikleriniz ne ise muradınızı yaptırıverelim dediler. Cumhur da «bu söz evvelce gerekti, biz istediğimizi bulduk» dediler. Bu mahalde Sultan Mustafa orta kuşak ile oturuyor ve üzerinde ferace yok idi. Ulemadan ferace istediler kimse ferace vermedi. Sonra: «Sultan Mustafa'ya biat edin» dediler. Ulema cevap verdiler ki: «henüz Sultan Osman tahtta oturur biat câiz değildir» diye ahali cumhuru ulemâ ile bir saat kadar nizâ eylediler. Sonra herkesten evvel kethüda Mustafa Efendi biat eyleyüp bunun üzerine ulema ve meşayih cümleten biat ettiler ve şehr-i İstanbul içine dellâllar çıkarup «Sultan Mustafa padişah oldu» diye ilân ettirdiler. Bu biat gürültüsünden Kaf-zâde Faizi Efendi fücceten vefat eyledi. Sonra cumhur dediler ki «padişahım, sen burada oturma. Sultan Osman sana hatâ eder, seni eski saraya götürelim». Amma Sultan Mustafa'nın orada oturmağa bile iktidarı yok idi; dışarıdaki hastalar arabasına bindürüp iki cariye ve valdesi ve Derviş adındaki bir gulâmı arabaya bindirildiler. arabaya her taraftan ipler takılıp bir birine el ele tutup arabayı çekerek Eskisaraya getirdiler».

Sultan Mustafa'nın Orta camiine nakli

Sultan Mustafa'ya yapılan biat ile kendisinin ikinci defa hükümdarlığı kesinleşiyordu. Fakat ortalıkta tam mânasiyle bir disiplinsizlik ve karışıklık havası esmekteydi. Mustafa'ya biat edilmekle beraber Sultan Osman henüz sarayda idi. Lâkin isyancı askerin tazyiki saatler geçtikçe her tarafta daha fazla hissedilir olmuştu. Âsiler sadece Mustafa'yı tekrar padişah yapmakla ve bu

İkinci Osman (1618 - 1622) zamanındaki hükümdarlar
(İlâve : 117)

★

Avusturya : İkinci Mathias → — 1619. İkinci Ferdinand 1619 — → .

Lehistan : Üçüncü Zigismund (Vasa) → — → .

İsveç : Güstav Adolf → — → .

Fransa Onüçüncü Lui → — → .

İngiltere : Birinci Jak → — → .

İspanya : Üçüncü Filip → — 1621. Dördüncü Filip 1621 — → .

→

Portekiz : İkinci Filip → — 1621. Üçüncü Filip 1621 — → .

Rusya : Mihail Romanov → — → .

Papalar : Beşinci Pol → — 1621, On. beşinci Greguvar 1621 — → .

İran : Birinci Abbas → — → .

Özbek Hanlığı : İmam Kulu Bahadır Mehmed → — → .

arada Dilâver Paşa ile darüssaade ağasını öldürmekle kalmadılar. Hâkimiyeti ellerine aldıklarını hisseder etmez bir bölüğü gidip İstanbul, Galata, ve tersane zindanlarını açarak içerisindekileri salıverdiler. Başka gruplar da başlarını istedikleri şahısların veya onlarla ilgileri bulunan kimselerin evlerini yağmaya koştular. Bu cümleden olarak büyük bir kalabalık Baki Paşa'nın evini, başka bir bölük Hoca Ömer Efendi'nin oğlu olan İstanbul kadısı Abdullah Çelebi'nin evini yağmaladı. Bu sırada Sultan Osman Yeniçeri ağalığını Kapıcıbaşı Ali Ağaya verdi. Ali Ağa Sultan Osman'ın elini öpüp evine geldi ve yeni rütbesine uyacak bir kıyafetle girebilmek üzere elbisesini değiştirir ve yeniçerilere ihsan edilmek üzere otuz kese akçe ve bölük ağalarına ihsan edilmek üzere hil'atler hazırlatırken evi baskına uğradı. Gelen âsiler bir anda evi tamtakır hâle getirirken Ali Ağa evinden kaçarak başına bir iş gelmekten kurtuldu.

Âsiler gruplar halinde zikredilen şahısların evlerini basıp yağmalar yaparken, Sultan Mustafa'nın götürülmüş olduğu Eskisaray muhitinde, Sultan Osman'ın bostancılarla Eskisaray'ı basıp Sultan Mustafa'yı öldüreceğine dair bir şayia dolaştı. Bunun üzerine âsiler endişeye kapılarak yeni hükümdarın muhafazası hususunda münakaşaya tutuştular. Bunlardan bir kısmı «bu gece Eskisaray'da Sultan Mustafa'yı bekliyelim» derken diğer bir kısmı «Fatih cami'ine götürüp orada bekliyelim» diyordu. İçlerinden Feridun Efendi namını taşıyan şahsiyetin Orta cami'ine götürme fikrini ortaya atması üzerine, bu husus diğerlerinden daha fazla emniyet telkin edici bulunduğundan derhal bir araba hazırlandı. Kendisine sahip olamıyacak derecede mecnun bulunan Sultan Mustafa, annesi ve iki cariye arabaya bindirildi. Saray ağası, Derviş namındaki adamı yaya olarak arabanın yanında yürümek suretiyle akşam namazından sonra Orta cami'ine varıldı.

Naimâ (C: 2, S: 221) da kaydedildiğine göre; Sultan Osman'ın yeniçeri ağalığına tâyin ettiği Ali Ağa'ya, yeni vazifesini tebrik etmek isteyen bir kaç kişi: «Bu ne haldir? Asker Sultan Mustafa'yı padişah ettik diyorlar» deyince, Ali Ağa gafil bulunarak: «Bir şey yok, erazilden bir kaçı toplanmış; inşallah bu gece iş basılır» cevabını vermiştir. Sultan Osman'a sadık görünen Ali Ağa'nın bu sözleri işin fecaatını tam mânasiyle kavrıyamadan sarfettiği anlaşılıyor. Zira yine Naimâ'nın ilâve ettiğine göre, bu sözleri sarfedişinden biraz sonra evi askerlerin taarruzuna uğradığı cihetle, kendisi ancak kaçmak suretiyle canını kurtarabilmiştir.

Sultan Osman'ın birden bire feci akıbete mahkûm vaziyete düşüşünde tedbirsizliğin, burnunun ucunu göremiyecek kadar hâdiselerin ne yolda inkişaf edebileceğini tahmin edememenin çok büyük rolü olduğu bütün hâdise boyunca göze çarpmaktadır. Tedbirde kusur edip ilerisini göremiyen en başta Sultan Osman olmakla beraber, maiyeti halkından da vaziyeti kavrıyamıyanların mevcudiyetine şahit olunmaktadır. Kapıcıbaşılıktan yeniçeri ağalığına tayin edilen Ali Ağa'nın en kritik devrede sarfettiği sözler, işte buna delil olarak gösterilebilir.

BİRİNCİ MUSTAFA

(İkinci saltanatı)

★

Birinci Mustafa'nın tahta geçirilmesi — Zorbalar hakimiyeti — Sultan Osman'ın feci akıbeti — Abaza Mehmed Paşa'nın isyanı — Sultan Mustafa'nın tahttan indirilmesi.

★

BİRİNCİ MUSTAFA

Padişah olduğu tarih : 19 mayıs 1622

Tahttan indirildiği tarih : 10 eylûl 1623

Ölümü : 20 ocak 1639.

*

Vezir-âzamları : Kara Davud Paşa 20 mayıs 1622 — 13 haziran 1622, azil. Mere Hüseyin Paşa 13 haziran 1622, — 8 temmuz 1622 (ilk sadareti), azil. Lefkeli Mustafa Paşa 8 temmuz 1622 — 21 eylûl 1622, azil. Gürcü (Hadım) Mehmed Paşa 21 eylûl 1622 — 5 şubat 1623, azil. Mere Hüseyin Paşa (ikinci sadareti) 5 şubat 1623 — 30 ağustos 1623, azil. Kemankeş Kara Ali Paşa 30 Ağustos 1623 — →.

Âsilerin mahbesten çıkardığı Birinci Mustafa kendisine yapılan biat neticesinde ikinci defa hükümdar oldu. Mustafa'ya biat edildiği gün İkinci Osman sarayda bulunmakla beraber maiyetinde bir kaç kişiden fazla adam kalmamış ve hükümdarlık otoritesi fiilen elinden gitmişti. Sultan Mustafa cinnet halinde olduğu cihetle bütün kudret bugün âsilerin elindeydi. Tahtını kaybedip hemen hemen yalnız denecek derecede yardımcısız kalan Sultan Osman hükümdarlığını kurtarabilmek için hadiselerin akış seyrine kapıldı ve neticede tahtını kurtaramadığı gibi hayatını da kaybetti. Sultan Mustafa'ya biat ve onun orta camiine götürülmesinden sonraki hadiseler aşağıda anlatıldığı tarzda cereyan etti.

Sultan Osman'ın Ağa-kapısına sığınması

Sultan Mustafa Orta camiine götürüldüğü zaman eski yeniçeri ağası Ali Ağaya yeniçeri Ağalığı tevcih edilerek Orta Camiine çağrıldı. Sultan Osman'ın yeniçeri ağalığına getirdiği şahıs ile aynı adı taşıyan Ali Ağa bu davet karşısında: «Ne Sultan Osman'a ve ne de Sultan Mustafa'ya varırım, vüzera anda değil ben anda neylerim» mütaleasiyle gelmedi ve «padişahlık kimde karar iderse sonra ana varalım» dedi. Daha sonra odabaşılardan bir kaç tanesi yanına giderek «Eğer biz isteyip dilersek elbette gelirsin» demesi üzerine, işin fenaya varabileceğini hesaplıyan Ali Ağa kalkıp Orta Camiine geldi ve yeni hükümdarın elini öpüp hil'at giydikten sonra Ağa-kapısına yani yeniçeri ağalığı dairesine gitti. Ali Ağa yatsı vaktından biraz sonra Ağa-kapısına vardığı zaman Sultan Osman'ı orada buldu. Ali Ağadan tahminen beş on dakika önce buraya gelmiş olan Sultan Osman'ın Ağa-kapısına sığınması şöyle cereyan etmişti.

Naimâ'ya (C: 2, S: 221) nazaran Sultan Mustafa'ya biat edilip Eskisaraya, oradan da Orta Camiine götürüldüğü zaman Sultan Osman vüzeraya izin vermiş, diğerleri evlerine gittiği halde ikinci vezir Ohrili Hüseyin Paşa yanında kalmıştı. Tuğî'ye (Belleten sayı: 43, sayfa: 500) nazaran ise, Sultan Osman, Mustafa'nın Orta Camiine götürüldüğünü duyunca can başına sıçramış ve derhal Hüseyin Paşa'yı davet edip mühr-ü hümayunu ona vererek şimdi ne yapılması gerektiğini görüşmeye koyulmuştur.

Sultan Osman'ın, Hüseyin Paşa ve

Bostancıbaşı Pir Mehmed Ağa ile yaptığı görüşme neticesinde. vardığı karar ve takip ettiği hareket tarzı şaşkınlığın açık bir örneğidir. Hüseyin Paşa Sultan Osman'ın yanına gelince: «kendi kendimize inadımızla acayip iş işledik, şimdi tedarik nedir. ne dersiniz?» demiş. Hüseyin Paşa ve Pir Mehmed Ağa da: «madem ki Sultan Mustafa Odalara varıp sığındı, biz de Ağa-kapısına varalım» mutaleasında bulunmuşlardır. Onların bu tekliflerine karşılık Sultan Osman: «yok bu, söz değildir. Eğer yalnız yeniçeri olsaydı onlara söz geçerdi. Ulema ve sipah da âsilerle beraberdir» sözleriyle, daha akıllıca konuşmuştur. Sultan Osman bu cümlesinin arkasını: «Hâlâ iki yüz kise bağlıdır; bir kaç yüz tevabiimizle kayıklar müheyya edüp Anadolu'ya geçelim sonra tahtgâh-ı kadim Bursa'ya varalım; kul yazalım, yığınak yapalım görelim ne zuhur eder» diye bağlamıştır. Fakat Hüseyin Paşa ve Pir Mehmed, Sultan Osman'ın teklifini yerinde bulmamışlar ve «padişahım, bu makul değildir. kapıya varmamız yeğdir» diyerek Ağa-kapısına sığınmayı Anadolu'ya geçme işine tercih eylemişlerdir. Fakat Naimâ (C: 2, S: 222), iskelelerde kayık ve kayıkcı bulunamadığı için Ağakapısına sığınmaktan gayrı çıkar yol bulunamadığına işaret olmak üzere «rivayet-i sahihe» kaydı ile şu bilgiyi de ververmektedir: «bostancıbaşı Hacı Mahmud Ağayı çağırıp kayık tedarikin ferman etti. Tâ ki bir miktar hazine yükledüp Üsküdar'a geçe. Bostancıbaşı hâlâ neferden kimesne kalmayup firar eyledi ve iskelelerde kayık bulunmaz deyu arz etmekle mütehayyir kaldılar. Nefsinde bu kaziyeyi terkip ve istihkâmda ittifak iden erkân, lâzım olan umuru. mukaddemce görüp. padişah henüz gaflette kendü âleminde iken levazım-ı maslahatı tertip etmişler idi. Hatâ iskelelerden kebir ve sagir kayıkları bile kaçırmışlar idi; bu suretle hayret ve telâş elverüp bâ'de harab-ül-basra tedbire şüruğ eylediler».

Birinci Mustafa
(Avrupalı bir ressamındır. Aslı Topkapı sarayı müzesindedir)

Neticede on kese altun flori alan Sultan Osman, Hüseyin Paşa ve Pir Mehmed Ağa yanında olduğu halde yatsıdan sonra Ağa-kapısına gelmiştir. Müverrih Naimâ'nın (C: 2, S: 222). «Hüseyin Paşa'nın tezkirecisi Sadık Efendi'den menkuldür ki» kaydiyle bildirdiğine göre; bunlar Ağa-kapısına giderken Hüseyin Paşaya yaklaşarak : «Sultanım. yeniçeri Sultan Mustafa'yı padişah ettik derler iken padişahı onların kapusuna götürmeniz makul müdür?» deyince Hüseyin Paşa «Hay efendi, devlet hangisinin ise anın olur, tek nizâm-ı âleme halel gelmeyip fitne def olsun» şeklinde cevap vermiştir. Fitnenin def olmasını ve sükûnetin teessüsünü istemek bir devlet adamı için iyi bir düşünce addedilebilirse de, cinnet halindeki bir adam hükümdar bulundukça sükûnetin avdet edemiyeceği muhakaktı. Bu bakımdan Hüseyin Paşa'nın son deminde Sultan Osman'ı Ağa-kapısına götürme fikrinde samimî olmadığı, bu adamın, ne bir delinin ve ona hükmeden zorbaların elinde memleketin harabiyete sürükleneceğini; ne de Ağa-kapısına gitmekle Sultan Osman'ın hayatının tehlikeye girebileceğini düşünmeyip kendi

şahsını kurtarmak için uğraştığı: veyahut da hâdiselerin sür'atle aksi istikamette inkişafı yüzünden fazlaca telaşa kapılıp bu ihtimalleri hesaplıyamıyacak derecede belâhatla hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Yeniçeri Ağası Ali Ağa, Ağa-kapısı yâni yeniçeri ağasının dairesine geldiği zaman Sultan Osman'ı orada bulunca kendisiyle görüşmeye başladı. varılan karara göre, yeniçeri ağası sabahleyin erkenden yeniçeri odalarına giderek odabaşıları davet edecek, yeniçerilere ellişer altun in'am ve mor çuha, sipahilere onar akçe terakki verileceğini bildirecek ve kendilerini yumuşatıp gönüllerini yaparak Sultan Osman'ın hükümdarlıkta kalmasını temin eyliyecekti.

Yeniçeri ağası Ali Ağa 20 mayıs 1622 cuma günü sabahleyin erkenden yeniçeri odalarına gitti ve odabaşılardan yirmi beş tanesini davet ederek, gece alınan karar gereğince onlara ihsan vaadlarında bulundu. Ağayı dinliyenler diğer odabaşıların da bunu duyması için ötekileri de çağırttırdı. Neticede (Naimâ C: 2, S: 223) hepsi birlikte: «Sözleriniz doğru, fakat biz neferata söylesek belki itimad etmezler, kendiniz Orta cami'ine gelüp bu cevabı söyleyin, umumen sipah ve yeniçeri işitsünler, ümittir ki hayır ola» dediler. Yeniçeri ağası odabaşıların istek ve tavsiyeleri üzerine Orta Cami'inin cümle kapısının merdivenlerine çıkıp:

«— Ağalar, yoldaşlar, padişahınız mubarek ola, amma Sultan Osman da ocağımıza düştü, kapuya geldi, size sığındı».

Dedi. Bu sözünün arkasından in'am ve ihsan vaatlarını sıralamak isterken:

«— Urun! söyletmen!»

Sesleri yükseliverdi ve bir sipahi eteğinden çekerek yere düşürdüğü gibi bir çok kişi üzerine yüklenip adamcağızı kılıçlariyle parça parça ettiler, sonra cesedini sürükleyip Aksaray'da dört yol ağzına bıraktılar. Yeniçeri ağası bu şekilde can verirken âsilerden bir grup derhal evini yağmaya koştular. Ayrıca başka bir grup gümrük emini Murad Çavuşun, diğer bir grup da Hacı Subaşının evini talana, daha büyük bir topluluk da Sultan Osman'ı bulmak üzere Ağa-kapısına gittiler.

Davud Paşa'nın Sadrıâzam tayin edilmesi

Yeniçeri ağası Kara Ali Ağa'nın öldürülmesini takip eden saatlerde ocak ağalarından kethüda bey, zağarcı başı ve yedi sekiz kişi Sultan Mustafa'nın annesinin yanına giderek sadrıâzam tayini işini görüştüler. Bu ağalar Valide Sultan'ın damadına karşı meylini anlıyarak onu ileri sürdüler. Böylece Sultan Mustafa'nın anne baba bir kız kardeşinin kocası olan Kara Davud Paşa, takdir kabiliyetleri zayıf ve tayin selâhiyetleri mevcut olmayan kimseler vasıtasiyle sadrıâzamlığa getirildi. Naimâ'nın (C: 2, S: 224) kaydına nazaran Valide Sultan, huzuruna çıkan şahıslara:

«— Aranızda iyi yazı yazan var mı?»

Diye sorunca, içlerinden biri ileriye çıkmış, Davud Paşa'nın sadareti ile birlikte onsekiz kişiye dağıtılan mansıblara ait emir yazılmıştır. Tabi'i mansıblara konanlar meyanına Valide Sultan'ın huzuruna gelmiş olanlar da dahildir. Osmanlı tarihinde kara bir leke olan Boşnak devşirmesi Kara Davud Paşa'nın sadrıâzamlığının yanında bugün mühim mevkie sahip olanlardan birisi de. Topkapı sarayından Sultan Mustafa ile birlikte getirilmiş bulunan ve bir gün öncesine kadar bir iç-oğlanından başka bir şey olmayan Derviş Ağa'dır. Topkapı sarayından Eski saraya gelince silâhdar, ertesi gün de yeniçeri ağası olmuştur.

Bu tayinlerden sonra askerler padişaha bir istida sunarak, eski kanunları değiştirip yenilerini ihdasa kalkanların idamlarını ve işlerin düzgün yürümesi için bir takım şartlara riayet edilmesini istediler. Askerlerin tatbikini istedikleri şeyler: yeniçeri ağasının ocak subaylarından olmaması, padişah ile ilgili işlere sadrıâzamdan gayrısının karışmaması, rüşvet alınmaması, her hizmetin ehline verilmesi. Katli talep olunanlar meyanında ise; Kaymakam Ahmed Paşa, Hoca Ömer Efendi, Defterdar Baki Paşa Sekbanbaşı Nasuh Ağa ve Ayas Ağanın isimleri mevcuttu.

Veziriâzam Ohrili Hüseyin Paşa'nın öldürülmesi

Yeniçeri ağası Kara Ali Ağa'nın öl-

dürülmesini müteakip Sultan Osman'ı bulmak üzere Ağa-kapısına koşan grup buraya gelip de padişahı ararken, Hüseyin Paşa binadan dışarıya çıkıp kaçmaya başladı. Lâkin âsi askerler arkasını bırakmıyarak kendisini kovaladılar. Bir aralık bir tanesi yetişerek kılıcını salladıysa da Hüseyin Paşa'nın üzerinde iki kat zırh bulunduğundan kılıç işlemedi: Hüseyin Paşa da biraz daha kaçmasına devam etti. Bir taraf kaçıyor, bir taraftan da: «yoldaşlar, padişahımız ocağımıza sığındı; mürüvvet sizindir; padişahımızı bu hakarete lâyık görmeyin» diye yalvarıyordu. Fakat onun yalvarmaları boşa gittiği gibi bu kaçışla kurtulması da mümkün olmadı. Nihayet Sakalar kârhanesi önünde kendisine yetişerek oracıkta öldürdüler ve başını kesip Orta cami'ine getirdiler. Sultan Osman'ın ikinci defa sadrıâzam tayin etmiş olduğu, fakat Sultan Mustafa'ya biattan sonra kendisine mühr-ü hümâyun tevdi edilmekle beraber hiç bir icraatta bulunamadığından, ekseri müverrihlerce bu son bir günlük sadareti nazarı itibara alınmayan Hüseyin Paşa'ya yeniçeriler kırgındı. Bu kırgınlık da: Sultan Osman Hotin seferinde iken Hüseyin Paşa, hücum tekliflerinde bulunduğu zaman, yeniçeri ihtiyarları bunların bazısını lüzumsuz addederek askerin kırılacağını beyan edince: «padişaha kul mu eksik olur, topal eşeğin yerine sağlamını bağlarız» demişti. Ayni sefere giderken usul gereğince sancağı şerifin yanında Kur'anı kerim okunurken birkaç kişi Hüseyin Paşa'nın medhini yapıyormuş. Bunun üzerine hafızlardan biri: «benim sultanım, kelam-ı şerif okunurken tahfif-i kur'an eylemeyin» demiş, o da: «askerlik halidir, bazı yerde tilâvet, bazı yerde de şekavet olur» cevabını vermiştir. İşte tarihlerin kaydettiğine göre Hüseyin Paşa'nın yeniçerilere karşı işlediği suç bu sözlerden ibarettir. Hüseyin Paşa'nın böyle bir sebepten öldürülmesine mukabil, Sultan Osman ile Ağa-kapısına gelmiş olan Bostancıbaşı Pîr Mehmed Ağaya dokunmadılar. Zira bu ağa, Sultan Osman'ın meyhanelerin basılıp yakalananların öldürülmesi için emir verdiği günlerde bir kaç yüz yeniçeri ve sipahiyi öldürmeyip azad etmişti.

Sultan Osman'ın Orta cami'ine getirilmesi

Sultan Osman'ı ele geçirmek için Ağa-kapısına gelmiş olan âsiler, padişahı saklanmış olduğu hatunlar dairesinden bulup çıkardılar. Sırtında bir beyaz entari ve başı açık olan hükümdarı kötü bir beygire bindirdiler. Tuği bu noktayı anlatırken der ki: «Kadınlar yanında Sultan Osman'ı bulup çıkardılar ve bir beygire bindirdiler. Başında arakiyesi bile yok, kâkülü perişan o mazlum-ı merhumun gözlerinden yaşlar akar. Orada Panaz-oğlu namında bir sipahi acıyıp kendinin dülbendini padişaha giydirdi».

Zavallı genç hükümdar için artık hiç bir Osmanlı padişahının maruz kalmadığı hakaretli saatler başlamıştı. Tuği, bu hakaretin başlangıcını şöyle anlatır: «Sultan Osman'ı Ağa-kapusundan bir beygire bindürüp enva-ı teşhir ve teşni' ile yola çıkardılar. Yolda ona söyledikleri herze ve hezeyan ve şutum-i galize söylense insana gam getirir».

İnsaf ve utanmayı ortadan kaldıran âsiler padişaha ağızlarına geleni söylüyor ve hınçlarını ortaya döküyordu. Bunlardan bir tanesi:

— Canım Osman Çelebi, meyhane basıp, sipah ve yeniçeriyi taş gemisine koymak, deryaya atmak olur mu?

Derken, Tuği'nin «denî ve müptezel ve mülevves-i bi'itibar» diye tavsif ettiği Altuncu-oğlu namındaki şahıs da padişahın baldırlarını edepsizcesine sıkınca Sultan Osman ağlamaya başladı ve:

«— Behey edepsiz, padişahınız değil miyim? Tazelik başımızdan geçmedi mi?»

Diyerek gözyaşı döktü. Padişahın bu haline rağmen askerler edepsizlik ve hakareti elden bırakmadı. Âsilerden bazıları, onun sekban yazmak için Anadoluya geçme arzusuna telmihen:

«— Ecdadın sekban ile mi vilâyetler fetheyledi? Anadolu vilâyetinde sekban eşkiyasının tuğyanında vilâyet elden gidüp pederin Sultan Ahmed zamanında sekiz sene babanı uğraştıran Kalenderoğlu, Canbolad ve bunlara benzer eşkiya sekban eşkiyası değil mi idi?» Diyordu. Böyle söylenerek götürürlerken kendisini

Hüseyin Paşa'nın cesedinin yanından geçirdiler; Sultan Osman bunu görünce:

«— Bu mazlum bigünah idi; her zaman kul hakkında bana iyilik söylerdi. Eğer onun sözleriyle hareket etsem başıma bu hal gelmezdi. Beni izlâl eden hoca ile darüssaade ağası idi».

Dedi. Padişah bunları söylerken bir taraftan da gözlerinden yaşlar dökülüyordu. Lâkin âsilerde insafa dair hiç bir işaret mevcut değildi. Nihayet bu şekilde Orta cami'ine getirildi ve ondört cemaatinden Haseki Sarı Mehmed Ağa'yı padişahın yanına bekçi koydular.

Sultan Osman'ın Orta cami'indeki durumunu Tuğî'den biraz farklıca anlatan Naimâ (C: 2, S: 227) ya göre: Sultan Osman da Sultan Mustafa da Orta cami'inde iken dışarıda askerler:

— Sultan Mustafa Han'ı görelim.

Diye bağrışınca, Mustafa'nın yanındakiler kendisini pencereden dışarıdakilere gösterdiler. Askerler de padişahı görünce tekbir getirip alkışladılar. O gün cuma olduğu cihetle minarelerden cuma salâsı verilince âsiler Sultan Osman'ın katlolunduğunu zannederek bağrışmaya başladılar:

— Zinhar Sultan Osman'a kasd olunmaya ve vücuduna zarar erişmeye rızamız yoktur. Şimdilik Sultan Mustafa Han padişahtır. Sultan Osman mahpus dursun; sonra nice iktiza ederse öyle olsun.

Dışardan böyle sesler geldiği halde, Sultan Mustafa'nın eniştesi olan Sadrıâzam Kara Davud Paşa el çabukluğu yapıp velvele devam ederken Sultan Osman'ın vücudunu ortadan kaldırmak istemekteydi. Tabi'i bu niyetini tatbike çalışırken gerisindeki desteği, hâdiselere bilfi'il karışmasına rağmen ismini tarihlerin kaydetmediği Sultan Mustafa'nın annesi idi. Davud Paşa, askerlerin bağrışması üzerine Sultan Osman'ı pencereden gösterince dışarıda sesler kesildi.

Naimâ'nın, hâdiselerin bizzat içinde yaşamış ve Mustafa'nın annesinin emriyle Davud Paşa'nın sadrıâzamlığa tayinine ait emri yazmış olan Kara Mezak'tan menkuldür ki kaydiyle bildirdiğine göre; Sultan Mustafa Orta cami'inde mihraba oturtulduğu sırada onun yerinden ayrılmaması için iki cariye iki tarafından eteklerini tutuyordu. Fakat Mustafa dışardan sesler duyunca yerinden kalkıp cariyelerin elinden kurtuluyor ve pencereye koşarak pencere demirlerinden sıkıca yapışıyordu. Deli padişah böyle yapınca annesi zoruzar ile onu pencereden ayırıp yerine oturtmaya uğraşıyordu. Cami'in bir köşesinde bulunan Sultan Osman:

«— Bakıp görün hey derdmendler padişah ettiğiniz adamı! Bu devletin inkırazına sebep olup kendi ocağınızı söndürürsünüz: siz yakında pişman olursunuz».

Dedi ve daha bazı sözler sarfını müteakip başındaki köhne destarı çıkarıp atarak ağlamaya başladı ve ağalara:

«— Bilmezlik ile size cefa ettim ise affedin; siz etmeyin! Dün sabah padişah-ı cihan idim şimdi üryan kaldım; merhamet edip, halimden ibret alın; dünya size dahi kalmaz. Hangi padişahın kulları padişahlarına bu ihaneti etmiştir?»

Dedi vebu sözleriyle yanındakileri ağlattı. Padişahın haline müteessir olan turnacıbaşı keçesindeki tülbendi çıkarıp:

Sultan İkinci Osman'ın Ağa-kapısı'ndan Orta cami'ine götürülüşü (Ricaut'dan)

«— Padişahım pâkçedir, mubarek başınıza sarın»

Diye tülbendi verdi, Sultan Osman önce almak istemeyip sonra alıp başına sardı. İşte bu esnada Davud Paşa geldi, onun emir ve işaretiyle hareket eden yanında bulunan cebecibaşı Sultan Osman'a bir kemend attı. Sultan Osman kemendi yakalayıp boynuna geçmesini önlediğinden o dakikada ölümden kurtuldu. Orada hazır bulunan ocak ağaları:

«— Neylersiz? Şimdi dışarıda duyulursa cümlemizi kırarlar»

Diyerek Sultan Osman'ın öldürülmesine mâni olmak istediler. Sultan Osman o anda hain Davud Paşa'ya dönerek:

«— Behey zâlim! Ben sana neyledim? İki defa mucib-i katl cürmünü affedip öldürmedim, mansıb verdim, bana düşmanlığın nedir?»

Diye söylendikten sonra ocak ağaları yani yeniçeri subaylarına dönüp:

«— Bu zâlim beni sağ koymaz, öldürür!»

Dedi, ocak ağaları ise:

«— Yok padişahım hatırınızı hoş tutun; ortalık bir miktar sükûn bulsun, yine padişahımız sizsiniz»

Şeklinde teselli verici sözler söylediler. Lâkin Sultan Osman'ı korumak fikrinde samimî olup olmadıkları sarih şekilde anlaşılamıyan ocak ağalarına karşı Sultan Mustafa'nın annesi:

«— Siz bilmezsiniz bu ne yılandır! Buradan sağ kurtulursa bizden ve sizden kimse komaz!»

Dedi. İşte tam bu sırada Kara Davud Paşa'nın işaretiyle Cebecibaşı bir daha kemend attı ve ocak ağalarının müdahalesiyle bu ikincisi de önlendi. Valide Sultan (Bazı hâdiselere bilfi'il ka-

Sultan İkinci Osman'ın Ağa-kapısı'ndan hareketle Orta cami'ine götürülüşünü tasvir eden bu resim de "Moeurs et usages des Turcs" adlı eserden alınmıştır.

rışmasına rağmen Birinci Mustafa'nın anesinin adı tarihlerde kaydedilmemiştir. İngiliz tarihcisi Alderson Birinci Mustafa'nın Sultan Ahmed ile kardeş oluşunu nazarı itibara alarak annesinin adını Handan Sultan diye kaydetmişse de yanlıştır. Zira Handan Sultan 26 kasım 1605 te ölmüştür.) Ocak ağalarına söylediği sözlerle, Sultan Osman'a karşı niyetini tam mânasiyle belli etmişti. Galeyan devam etmekteyken Sultan Osman'ın vücudu kolaylıkla ortadan kaldırılabilir diye düşündüğü, damadı olan Veziriâzam Davud Paşa'nın da bu fikre iştirak ettiği anlaşılıyordu. Kalabalığın heyecanını yatıştıracak ve Sultan Osman'ın mazlumluğuna dair hisler uyandırmağa uğraşacak kimseler yoktu. Onsekiz yaşındaki zavallı genç tek başına kalmıştı. Bu arada Sultan Osman yanında bulunan Mehmed Ağa'ya:

«— Sen ocakta ne idin?»

Diye sordu, Mehmed Ağa da:

«— Haseki kulun idim»

Cevabını verdi. Osman devamla:

«— Ya yeniçerilik kethüdalığını kim verdi?»

Sualini tevcih edince, o:

«— Sultan Mustafa verdi»

Dedi. Sultan Osman bu defa:

«— Ya onun hükmü nafiz olur mu? O divanedir, kendi ismini bilmez: aç şu pencereyi ben de kullarıma söyliyeyim».

Mehmed Ağa bu söze mutavaat göstererek pencereyi açtı, Sultan Osman da dışarıda bulunanlara:

«— Benim sipahi ağalarım, yeniçeri ihtiyarları babalarım! Tâzelik belâsiyle münafık sözüne uydum; beni bu vech ile hakaret ile getirmekten nolaydı orada öldüreydiniz»

Sonra kalabalığa şöyle seslendi:

«— Beni istemez misiniz?»

Bu suale yükselen cevap:

«— Seni hilâfete kabul etmeyiz, fakat katline de rızamız yoktur».

Seslerinden ibaretti. Bunun üzerine:

«— Mademki beni katle razı değilsiniz, o halde beni Sultan Mustafa'nın olduğu odaya hapsedin»

Diye yalvardı. Sultan Osman asker tarafından istenmediğini ve yalvarmalarının da para etmediğini son olarak bir daha duydu. Askerin toptan red seslerinden cesaret almış olmalı ki Davud Paşa'nın işaretiyle cebecibaşı bir daha kemend attı. Naimâ'ya göre bu kemendi Haseki Mehmed Ağa önledi; Tuği'ye nazaran da «Mehmed Ağa, yeniçeri kethüdası Ali Ağa ve başçavuş Ahmed Ağa yetişüp cebecibaşıya yumruk üşürüp taşra eylediler».

Cebecibaşının bu teşebbüsünden biraz sonra Sultan Mustafa'yı annesi ve iki cariyesi ile birlikte bir arabaya bindirdiler ve Topkapı sarayına götürerek tahtına iclâs ettiler. O gün (20 mayıs 1622 cuma) Sultan Osman ve Sultan Mustafa'nın bulunması sebebiyle Orta cami'inde namaz kılınmadı. Diğer camilerde kılınan cuma namazında hutbe Sultan Mustafa namına okundu.

Sultan Osman'ın Yedikule'de öldürülmesi

Sultan Mustafa'yı Topkapı sarayına götürdükten sonra Orta cami'ine avdet eden Veziriâzam Davud Paşa, yeniçeri ağası Derviş Ağa Sultan Osman'ı bir pazar arabasına koyarak Yedikule'ye götürdüler. Naimâ'ya (C: 2, S: 230) göre Sultan Osman'ın Yedikule'ye nakli «azîm cemiyet ile» vuku bulmuş ve subaşı kethüdası Kalender (Kilindir) uğrusu denen şahıs da — ihtimal padişahı tutmak için — arabaya bindirilmiştir. Tuğî ise, Saray-ı Âmire'den Orta cami'ine dönenler ve Sultan Osman'ı Yedikule'ye götürüp hapsedenler meyanında veziriâzam ve yeniçeri ağasından başka diğer vezirlerle ocak ağalarının bulunduğunu da bildirir. Binaenaleyh Sultan Osman'ın ikindiden sonra Yedikule'ye götürülüşünün bir kaç kişiden ibaret küçücük bir toplulukla değil büyücek bir toplulukla cereyan ettiği kesin şekilde anlaşılmaktadır. Solak-zâde tarihinde (sayfa 718) Sultan Osman'ın Yedikule'ye götürülüşünün «eşhas-ı nâma'dud envâ-ı şetm ve cefalar ile» cereyan ettiği söylenirse de, Solak-zâde'ye nisbetle hâdiseyi tafsilen anlatan diğer eserlerde şetm ve cefadan bahsedilmez.

Sultan Osman'ın âdi bir mahkûm gibi Yedikule'ye götürülüp hapsedilişi hayra alâmet değildi. Bu gidişin ölüme işaret olduğu besbelliydi. Naimâ'ya nazaran, Sultan Osman Yedikule'ye götürülünce Veziriâzam Davud Paşa, kethüdası

Ömer Ağa, cebecibaşı ve daha bir kaç kişi orada kalıp kapıyı kapatmışlardır. Tuği tarihinde ise bu nokta: «o gece yatsı vaktinde sadrıâzam ve kethüdası ve cebecibaşı varıp Sultan Osman'ı katle başlayıp» cümlesiyle ifade edildiğinden, Veziriâzam ve sairlerinin orada mı kaldığı, yoksa kalabalığın dağılmasını müteakip tekrar dönüp mü geldiği sarih şekilde anlaşılamamaktadır.

Sultan Osman'a Orta camiinde kemend atmış olan cebecibaşı burada da ayni marifeti işledi. Genç ve yiğit bir kimse olan Sultan Osman mücadele etmek için davrandıysa da o sırada Kalender (Kilindir) uğrusu namındaki mel'un hayalarını sıkmak suretiyle ölümünü temin etti. Böylece bazı hususlarına rağmen kıymetli tarafları daha üstün olan genç hükümdarın hayatı söndü ve ona yapılan hareketler de Osmanlı tarihine kara bir leke halinde geçti. Topkapı sarayında «Sultan Mustafa'yı isteriz» sesleri yükselinceye kadar azçok şuurlu olan bu ayaklanma, o dakikadan itibaren şuursuzlaşarak meşru hükümdarın feci şekilde öldürülmesi ve tam mânasiyle deli bir şahsiyetin Osmanlı tahtında kalması neticesini verdi. Halbuki ayaklanmanın başlangıcında Sultan Mustafa'nın tahta çıkarılması hatırlarda bile yoktu. Mustafa'ya Arzodası önünde biat edildikten sonra meydanı boş bulan âsi topluluğu, Osman'ın geçmişteki hatalarını dahi hesaba katarak, bundan doğan kırgınlık ve küskünlüklerini onu tahttan mahrum etmek bakımından değerlendirmeye çalıştılar.

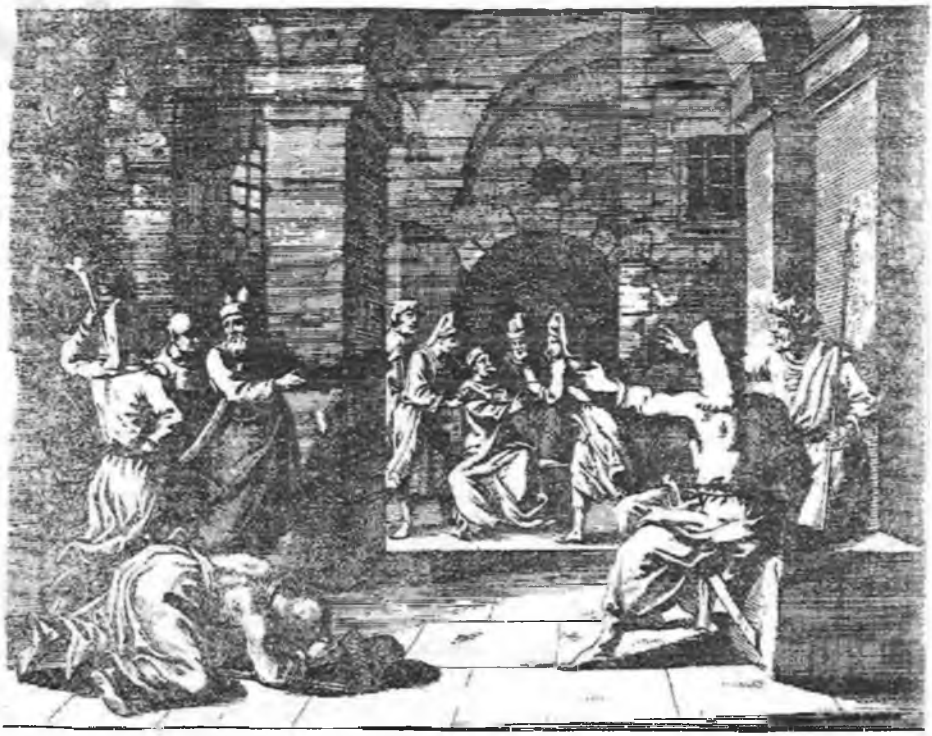

Sultan İkinci Osman'ın Yedikule'de boğuluşu.
(Not: Ricaut'dan alınan bu resimde yanlış olarak Osman'ın ölümü zehirle gösterilmiştir).

Gürültü ve heyecanın devamından faydalanarak Sultan Osman'ın öldürülmesini hazırlıyanlar meyanında Sultan Mustafa'nın annesi ile Davud Paşa'nın rolü şüphesiz hayli fazladır. Fakat Sultan Osmanı öldürme günahı yalnız bunlara da mahsus değildir. İleride işaret edileceği veçhile, Davud Paşa ile cebecibaşına cinayeti işliyebilme cesaretini veren kuvvet sadece Valide Sultan değil. onlardan daha önemli olarak kazaskerlerin verdiği fetvadır.

Sultan Osman'ın böyle bir hadise neticesinde öldürülmesi yüreklerde derin tessür izleri bırakmasına sebep oldu. Bu yüzden birtakım mersiyeler yazıldı. Bunların arasında en güzeli «Nev'i» mahlaslı Hüseyin İbni Sefer'in aşağıdaki şi'iridir:

Bir şâh-ı âlî-şân iken şâh-ı cihâna kıydılar
Gayretli genç arslan iken şâh-ı cihâna kıydılar
Gazi bahadır han idi âli neseb sultan idi
Nâmiyle Osman Hân idi şâh-ı cihâna kıydılar.
Niyet edip haccetmeğe komadı kullar gitmeğe
Kulak gerek işitmeğe şâh-ı cihana kıydılar
Hükmetmeğe kaadir iken emr-i hakka nâzır iken
Haccetmeğe hâzır iken şâh-ı cihâna kıydılar
Ol bir şeh-i âlâ iken hep cümleden evlâ iken
Şer'i şerif icra iken şâh-ı cihana kıydılar
Eşrât-ı saattir bu dem devr-i kıyamettir bu dem
Bize nedamettir bu dem şâh-ı cihana kıydılar
«Nev'i» ciğerler oldu hun derdim bir iken oldu on
Kan ağladı ehl-i fünûn şâh-ı cihana kıydılar.

Sultan Osman'ın cenaze merasimi

Sultan Osman Yedikule'de öldürüldükten sonra cenazesi geceleyin Topkapı sarayına nakledildi. Ertesi gün (21 mayıs 1622) sabahleyin techiz ve tekfini yapıldı. padişahların cenaze namazları usulen şeyhülislâmlar tarafından kıldırılmakla beraber, Sultan Osman'ın kayınpederi olan Şeyhülislâm Esad Efendi o gün cenazeye çıkmadı ve namazı Zekeriya-zâde Yahya Efendi tarafından kıldırıldı. Sultan Osman'ın cenazesi hazin bir törenle Topkapı sarayından alınıp Sultanahmed cami'ine götürülerek babası Birinci Ahmed'in türbesinde hazırlanan mezara defnedildi.

Yeni tâyinler ve cülûs bahşişi

Saltanat değişikliklerinde umumiyetle vuku bulan yeni tayinler bu defa da görüldü. Saltanat değişikliği bir askeri ayaklanma neticesinde vuku bulduğu ve başta da deli bir padişah bulunduğu cihetle; tayin ve azilde askerin nüfuzu âmil olmakta ve veziriâzam ile perde arkasında kalan Valide Sultan da mansıbları bu tesirle tevzi eylemekteydi.

Sultan Mustafa'nın tahta iclâsı ile vuku bulan en mühim tayinler şunlardı: Sultan Osman'ın cenazesine çıkmayan Esad Efendi mazul addedildiğinden onun yerine şeyhülislâmlığa Zekeriya - zâde Yahya Efendi getirilmiş; daha sonra Mustafa Efendi Rumeli kazaskerliğine; Bostan-zâde Mehmed Efendi Anadolu kazaskerliğine, Çeşmi Efendi İstanbul kadılığına tayin edilmiştir. Ayrıca Ömer Ağa sekbanbaşı olmuş, Hasan Paşa defterdar, yeni hükümdarın silâhdarı da Mısır valisi yapılmıştır. Bu arada altı bölük ağalarının ekserisi değiştirilmiştir.

Yeni cülûs dolayısiyle tatbiki gereken en mühim mesele askere cülûs bahşişi verilmesi işiydi. 22 mayıs günü sipahilere, bir kaç gün sonra da yeniçerilere cülûs bahşişleri tevzi edildi. Sipahilere tevziat yapılırken yeniçeriler «hurda para istemeyiz, altun isteriz» diye tutturduklarından onlarınki bir kaç gün gecikti. Neticede bu iş için hazineden bir buçuk milyonluk sarfiyat yapıldı. Para sıkıntısı çekildiğinden sipahilere, bahşişleri karşılığında haraç defterleri verildi; sipahiler bu vergi defterlerini Fatih cami'inde kim fazla verirse ona sattılar.

Hükûmet ve İstanbul'un umumî durumu

Birinci Mustafa'nın bu ikinci saltanatı müddetince hükûmet çevresinde ve İstanbul'da bir türlü huzur teessüs edemedi. Bu tarihe kadar Osmanlı hükûmeti bu derece ehliyetsiz ve üstelik de bir kısmı kara ruhlu olan kimselerin elinde kalmamıştı. Huzurun teessüs edememesi gayet tabi'i idi. Başta bir deli hükümdar mevcut bulunduğu, ehliyetsiz ve kara ruhlular mühim mevkiler elde ettiği, ortalıkta zorbalık ruhu hâkim olduğu müddetçe huzurun teessüsü beklenemezdi. Bütün bu haller, bir hükümdarın tahttan indirilip feci şekilde öldürülmesinden doğmuştu. Sultan Osman'ı öldürenlerin cezalandırılması ve kendilerinden intikam alınması işini bir dava haline getirmeye çalışanlar görüldü. Cahil, menfaatperest vezirlerden bir tahrik âmili rolünü oynıyanlar oldu. Bu yüzden yeni karışıklara şahit olundu. Velhasıl umumî manzara «hükûmetsizlik» kelimesiyle tavsif edilecek bir şekil arzetti. Sultan Mustafa'nın 16 aya yaklaşan padişahlığı müddetince altı defa veziriâzam değişti. İstanbul halkı huzur duymadıktan başka bilhassa Anadolu'da da huzur kayboldu. Sultan Osman'ın öldürülmesi ve Sultan Mustafa'nın saltanatının yarattığı başsızlık, Celâli hareketinin yeniden kımıldanması sebepleri arasında da yer aldı.

Şehzâdelere suikast rivayeti

11 haziran 1622 günü yeniçeri ve sipahiler söz birliği ederek, Sultan Osman vak'ası günü idamlarını istedikleri şahsiyetlerden Hoca Ömer Efendi, Kaymakam Ahmed Paşa, Kara Ali Ağa, Nasuh Ağa, Ayas Ağa ve sabık kethüda Hüseyin Ağa'nın idamlarına ait taleplerini tekrarladılar. Halbuki hâdise gününden beri hâli firarda olan bu şahsiyetler arkalarına adam konmasına rağmen henüz yakalanamamışlardı.

Ayni günün gecesinde Topkapı sa-

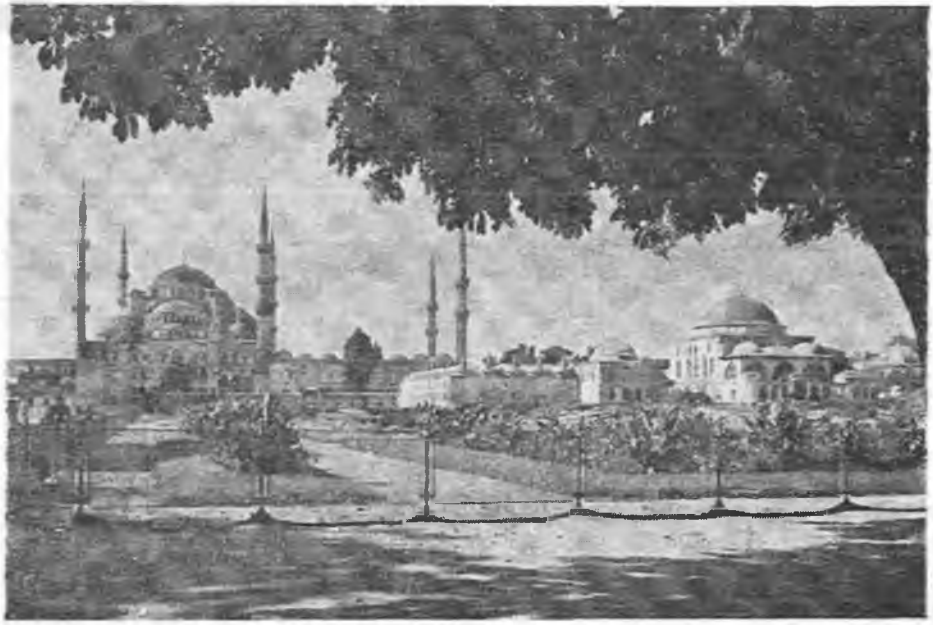

Sultan Birinci Ahmed Camii. Sağ tarafta görülen kubbeli bina Ahmed'le oğlu İkinci Osman'ın gömülü bulunduğu türbedir.

rayındaki iç-oğlanları elbirliği ederek kapı-ağasını öldürmüşler ve Ağa-kapısı yani yeniçeri ağalığı dairesine bir tezkere göndererek, bu cinayeti, kapı-ağasının şehzâdelere suikast yapmak istemesinden dolayı yaptıklarını bildirmişlerdir. Sultan Osman'ın öldürülmesi umumi nefreti mucip olduğu cihetle, böyle bir havadis heyecana sebep olmuştur. Bunun için yeniçeriler Veziriâzam Davud Paşa'ya giderek: «Sultan Osman'ın acısı yüreğimizde iken bir de şehzâdelere mi gadretmek istersiniz?» diye sıkıştırınca, böyle bir şeyden haberi olmadığına dair yemin etmesi üzerine kendisine dokunmamışlardır. Bilâhara, şehzâdelere suikast meselesinin bir töhmetten ibaret olduğu, ehliyetsiz ve zâlim kapı-ağası iç-oğlanlarına eziyet ettiği için, onu öldürme işini meşru gösterebilmek gayesile, iç-oğlanlarının böyle bir şey uydurmuş oldukları meydana çıkmıştır. Tuğî'nin «İbretnüma»sında kapı-ağası şahsiyeti hakkında: «Amma en doğru söz budur ki maktul olan ağa acemi idi: yirmi yıl daha sarayı beklese kapu-ağalığı yolu bile gelmezdi. Birden bire kapu-ağası olmak için nev'an mağrur olup o yolsuz işlere başladı; sair ağalar hazmedemediler» demektedir.

Veziriâzam Davud Paşa'nın azli

Veziriâzam Kara Davud Paşa sadarete yükselişini kapıkulu askerinin ayaklanmasına medyundu. Ayrıca Sultan Osman'ın da katiliydi. Bu yüzden kapıkuluna karşı başı eğikti. Osman'ın öldürülmesi askerin arzusu hilâfına vuku bulduğundan, Davud Paşa onların seslerini çıkarttırmamak için mütemadiyen para döküyor ve her türlü arzularını yerine getirmeye bakıyordu. Bu şekildeki yatıştırma siyaseti yüzünden hazinenin tamtakır olması pahasına maliye ve evkaf defterlerini onlara vermişti. Kendisinden bir şeyler isteyen serseri takımına bile: «kendine münasip bir hizmet bul, verelim» demekte ve hakikaten de her istiyene mevki, makam ve iş dağıtmaktaydı. Askerleri bu yolla tatmine çalışmakla beraber halkın dili durmamakta ve kendisine karşı duyulan nefret de azalmıyordu. Halk «padişah katili» diye ağzına geleni söylüyor, kendisine karşı her taraftan nefret hisleri yükseliyordu. Bu yüzden sadrıâzamlığı müddetince ancak bir defa divan toplantısına iştirak edebilmişti. Sadrıâzamlık edecek zerre kadar otoritesi kalmamıştı.

Umumî vaziyet böyleyken Mısır valiliğinden mazul Mere Hüseyin Paşa Şeyhülislâm Zekeriya-zâde Yahya Efendi ile gizlice görüşüp, ıslâhat yapmak istiyen bir kimse rolünü oynamıştır. Zekeriya-zâde Yahya Efendi ise, Valide Sultan'a giderek, şimdiki gidişin yaratacağı tehlikeye işaretle, Davud Paşanın azlini, Mere Hüseyin Paşa'nın sadrıâzamlığını temin etmiştir (13 haziran 1622). Padişah katili Kara Davud Paşa'nın sadrıâzamlığı 24 gün sürmüştür.

Mere Hüseyin ve Lefkeli Mustafa Paşa'ların Sadrıâzamlıkları

Türkçeyi iyi bilmiyen bir Arnavut olan Hüseyin Paşa, huzurundan kaldırılıp hapis ve katlolunmasını emretmek istediği zaman arnavutça «alın!» mânasına «mere» dediği için kendisine Mere Hüseyin Paşa demişlerdir. Satırcı Mehmed Paşa'nın aşçısı iken bilâhara sipahi, Çavuş, kapıcı, ikinci emiriahur olmuş, ve nihayet İkinci Osman zamanında bir buçuk sene kadar Mısır valiliği etmiştir. Bu cahil veziriâzam askeri susturmak ve sadaret makamının otoritesini tesis bahanesiyle bu makama gelmekle beraber, böyle bir şeyi tahakkuk ettirmeğe ne zaman ne de Hüseyin Paşa'nın şahsiyeti müsaitti. Selefi Kara Davud Paşa nasıl devlet hazinesinin boşalmasına aldırmıyarak zorba takımına dalkavukluk etmişse, Mere Hüseyin Paşa da hemen hemen ayni şeyi yapmıştır. Adetâ âmirane bir eda ile maaşlarına zam isteyen askerlerin söylenmesini önlemek için devlet hazinesinin tamtakır boşalmasına sebep oldu.

Veziriâzam Mere Hüseyin Paşa'nın «koyun akçası» namı ile verdiği parayı bölüşmek için Sultanahmed cami'ine toplanmış olan sipahi ve silâhdarların mülâzımları bu yüzden münakaşa ederlerken (21 haziran), bir elinde bıçak bulunan birisi içeriye girmiş:

— Sultan Osman'ı ne yaptınız?

Diyerek önüne gelene bıçak saplamaya başlamıştır. Osmanlı tarihlerinde

bir meczup şeklinde tasvir edilen bu adamın, Sultan Osman'ın katillerinden intikam almak isteyen bir fedai olması muhtemeldir. Bir kaç kişiyi yaralayıp mülâzım başıyı öldürmüş olan bu adamın üzerine üşüşen askerler tabiatiyle kendisini haklamışlardır.

Mere Hüseyin Paşa'nın sadrıâzamlığı zamanında 24 haziran günü Sultan Mustafa cuma rahtı gayesiyle camiye çıkmıştır. Padişah cuma selâmlığına çıktığı bu gün kıyafet ve maiyet alayı bakımından sadeliği tercih etmiyerek eski debdebeyi ihya eylemiştir. Sultan Mustafa kendini idare edemiyecek derecede aklen malûl olduğuna göre, onu böyle bir olay ve kıyafetle camie götürenlerin Sultan Osman'ın izlerini silmeye çalıştıklarında şüphe yoktur.

Sultan Mustafa'nın padişah yapıldığı gün yanında bulunan adamı Derviş Ağa yeniçeri ağası yapılmıştı. Mere Hüseyin Paşa buna Karaman eyâletini vermek suretiyle İstanbul'dan uzaklaştırmak istedi. Derviş Ağa Mudanya'ya vardığı gün İstanbul'da onun katledildiğine dair bir şayia dolaşması üzerine yeniçeri ve sipahiler derhal toplandılar ve saraya bir istida verip «bu adam ağamızı öldürdü, bizi de birer ikişer öldürür» diyerek azil ve katlini istediler. Oğlunun deliliği yüzünden devlet işlerine hükmeden Valide Sultan, askerlerin dileğini duyurmak üzere saraya gelen yirmi kişiyi baş örtüsüyle kabul etti. Neticede Mere Hüseyin Paşa azledildi (8 temmuz) 1622). Naimânın (C: 2, S: 238) bildirdiğine göre, Mere Hüseyin Paşa azledilince, Davud, Gürcü Mehmed, Lefkeli Mustafa Paşalardan hangisi istenirse onun sadrıâzam yapılacağına dair bir hatt-ı hümâyun çıkmış, bunun üzerine, askerlerden her grup kendi işlerine gelen adamın sadrıâzamlığını tercih ettiklerinden aralarında anlaşamamışlar, neticede sadrıâzam olacak şahsı padişahımız seçsin diyerek bir kenara çekilmişlerdir. Neticede Lefkeli Mustafa Paşa sadrıâzam yapılmıştır.

Padişahın dadısının kocası olan ve dördüncü vezirlikten sadrıâzamlığa getirilen Lefkeli Mustafa Paşa âciz ve ehliyetsiz bir kimseydi. Kendisi, Derviş ağanın İstanbul'dan uzaklaştırılması meselesi yüzünden sadrıâzam olduğundan,

Sultan Birinci Mustafa
(Kapıdağlı serisinden)

bu makama geçer geçmez ilk işi, onu geriye getirttirmek ve eski vazifesi olan yeniçeri ağalığına iade etmek olmuştur.

Lefkeli Mustafa Paşa'nın sadrıâzamlığı da iki selefi biçiminde kısa sürmüştür. Padişah Davudpaşa kasrına çıktığı sırada sipahiler Lefkeli'yi irtikâp ve irtişada bulunmakla itham edip azlini istediler. Hattâ «Biz bu veziri istemeyiz, gayet yumuşaktır» diyenler ve onun gevşekliğini açıkça belirtenler vardır. Bu yüzden 21 eylûlde Lefkeli Mustafa Paşa azledilerek Gürcü Mehmed Paşa sadrıâzam tayin edildi.

Gürcü Mehmed Paşa'nın Sadareti

Kuvvetli bir şahsiyet olmamakla beraber Sultan Mustafa devrinde sadrıâzamlığa tayin edilenlerin en iyisi budur. Bir hadım olan Gürcü Mehmed Paşa evvelce üç defa sadaret kaymakamlığında bulunmuş olduğu cihetle devlet muamelâtına ait bilgisi iyiydi. Sadrıâzamlığa geçtiği zaman, devletin içinde bulunduğu

buhrana çare bulacak ve bozuklukları düzeltecek bir şahsın iş başına geçtiğine dair halkta bir miktar ümit uyandı.

Uzun zamandan beri hükûmet merkezinde âşayiş bozulmuş, geceleri hırsızlık ve katil hâdiseleri görülmeye başlamıştı. Gürcü Mehmed Paşa bu duruma bir çare bulmak niyetiyle vüzera ve ulemayı toplıyarak meseleyi müzakere etti. Göze çarpan bozukluklar sadece âsayiş meselesiyle ilgili şeyler değildi. Bir çok işlerde sakatlıklar ve düzensizlikler göze çarpıyordu. Meselâ en yakın bir hâdise olarak, Mere Hüseyin Paşa'nın evkaf mütevelliliklerini sipahilere vermesi bir hayli düzensizlikler yaratmıştı. Divan-ı hümâyun kâtiplerinden bir çokları istifa ederek evkaf mütevellisi olabilmek için sipahi yazılmışlardı. Ağaların hizmetinde çalışanlardan bazı kimseler ise hiç sipahilik etmeden mülâzım yazılarak mütevelliliğe konmuşlardı. Bu işe girenler çabucak servet teminine muvaffak oluyorlardı. Sadrıâzam Gürcü Mehmed Paşa bu meseledeki bozukluğu önliyecek bir tedbir olmak üzere mülâzımlıkların saç sakal ağartmış sipahilerden başkasına verilmemesini emretti. Tabi'i böyle bir tedbir gençleri memnun etmedi ama yaşlı sipahiler memnun kaldılar.

Gürcü Mehmed Paşa'nın sadrıâzamlığı sırasında Karadeniz donanmasının zafer şenlikleriyle İstanbula dönmesi, bozuk düzen giden hâdiseler arasında halkın maneviyatını düzeltici bir tesir bıraktı. Lehistan ile yapılan muahedede Kazakların Karadeniz kıyılarına tecavüzlerini meneden maddeler konmakla beraber Osmanlı hükûmet merkezindeki hâdiselerden cesaret bulan kazaklar eski huylarını bir daha tekrarlamışlardı. İşte bunların tecavüzleri üzerine vezaret pâyesiyle Karadeniz serdarlığına tayin edilen Damad Receb Paşa 600 şaykalık Kazak denizcileriyle muharebeye tutuşmuş. Kazak şaykalarının pek çoğunu batırmış, 3 karamürsel 18 şayka zaptedip 500 esirle İstanbul'a dönmüştü (1 ekim 1622). Bundan onbir gün sonra da Kaptan-ı derya Halil Paşa da Akdeniz'den döndü. Her yaz yapılması mutad olan dolaşmalar nevinden olan bu sefer sırasında donanma gemileri dört büyük fırtına atlattığından epeyce sarsılmıştı.

Bu arada (8 ekim) Sultan Mustafa'nın cülûsunu tebrik için İstanbul'a gelen Aga Rıza adındaki İran elçisi yeni padişaha bir takım hediyeler de getirmişti.

Ekim ayının 14 ünde yeniçeri ağası Derviş ağa azledilerek miranur berber Mustafa Ağa yeniçeri ağası yapıldı. Para getirecek işlere kendi adamlarını gönderen Derviş Ağanın bu hareketine yeniçeriler kanuna muhaliftir diye itiraz edince, o «lânet ocağınıza da, size de!» demiş ve Derviş Ağanın bu şekilde küfranı nimet edişine içerliyen yeniçeriler padişaha başvurarak azlini temin etmişlerdir. Derviş Ağa'nın böyle nankörlük edişi karşısında zamanın şairlerinden biri şöyle demiştir:

Pir ocağında yiyüp nan-ü nemek
Münkir olmayup beyim hizmet gerek
Tiz hükme kor mizan-ı felek
Uyuz olur inine üren köpek.

Bazı valilerin durumu ve Abaza Mehmed Paşa

Sultan Osman'ın tahttan indirilip öldürülmesinin yarattığı huzursuzluk Anadolu'ya da tesir etmekte gecikmedi. Anadolu'da onbirlerce insanın hayatının mahvolması pahasına ancak Birinci Ahmedin son zamanında sükûnet teessüs edebilmişse de, yine de merkezin emrini hafife alıp dinlememe temayülünde olan valiler göze çarpmaktaydı. Sultan Osman hâdisesi ise bu neviden temayüllerin sarihce açığa vurulmasına sebep oldu. Erzurum valisi olan Abaza Mehmed Paşa Sultan Osman'ın sağlığında Erzurum kalesindeki yeniçerileri kaleden çıkarmış ve sekban yazmaya başlamıştı. Mehmed Paşa, yeniçerilere karşı böyle davranırken, Sultan Osman'ın kapıkulu askerine karşı takındığı tavırdan cesaret bulduğundan şüphe edilemez. Sekban yazışını ise, Sultan Osman'dan verilen gizli bir emir ihtimaline bağlıyan müverrihler, bu noktada yanlış bir tahminde bulunmasalar gerektir.

Yeniçeriler aleyhine faaliyetle işe koyulup, bilahara Sultan Osman'ın kan davası ile muhalefe kalkan ve nihayet bir isyancı şekline bürünen Abaza Mehmed Paşa hâdisesi bir hayli uzun sürmüştür. Bunun tafsiline girişilmeden di-

ğer bazı valilerin durumlarına göz atmak daha isabetli olacaktır.

Abaza Mehmed Paşa gibi yeniçerilere muhalefetini ifade edenlerden biri de Trablusşam beylerbeyi Seyf-oğlu Yusuf Paşa'dır. Maraş Türkmenlerinden olan Seyf-oğlu Yusuf Paşa Sultan Osman'ın katlinden sonra eyâleti dahilindeki yeniçerileri tarderek sekban yazmış ve böylece sekbanlara istinat edince eyâletinde müstakil yaşar gibi bir tavır takınmıştır. Yeniçerilere karşı. Erzurum ve Trablusşam valilerininkinden daha açık bir nefret ifadesine Antepte rastlanmaktadır. Antep kadısı Abdulbaki Efendi, Sultan Osman'ın yeniçeriler hakkında imha emri vermiş olduğundan bahisle halkı ocaklılara karşı ayaklandırmış ve orada bulunan pek az miktardaki kapıkulu askerinden birkaç kişi katledilmiştir.

Yeniçerilere karşı takınılan bu tavırlarda. Sultan Osman'ın öldürülüşünün Anadolu halkı üzerinde bıraktığı acı tesirin akislerini görmek mümkün olduğu gibi, Üçüncü Mehmed ve Birinci Ahmed zamanındaki Celâli isyanlarında kapıkulu halkına ve devşirme devlet erkânına karşı sezilen kıskançlıktan doğan kinin devamını da hissetmek mümkündür.

Abaza Mehmed ve Seyf-oğlu Yusuf Paşalar gibi yeniçerilere nefret zaviyesinden işe başlamayıp doğrudan doğruya serkeşliğe kalkanlar da vardır. Maraş beylerbeyi Kalavun Yusuf Paşa ile Konya beylerbeyi Safer Paşa bu neviden valilere idhal edilebilir.

Irkan Abaza olan Mehmed Paşa Birinci Ahmed devrinin meşhur celâlîlerinden Canbolad-oğlu'nun hazinedarı idi. Canbolad-oğlu mağlûp olduğu zaman Abaza Mehmed yakalanmış ve yeniçeri ağasının şefaatı sayesinde hayatı bağışlanmıştı. Halil Ağa (Paşa) bilhara kaptan-ı derya olunca, Abaza'ya bir kalyon kumandanlığı vermişti. Sadrıâzam olunca da Maraş valiliğine tayin etmişti. Böylece Paşa rütbesine yükselen Abaza Mehmed daha sonra Erzurum valiliğine getirilmişti. Sultan Osman Hotin seferine gittiği sırada Abaza Mehmed Paşa Erzurum valisi bulunuyordu. Bu arada Sultan Osman'ın, yeniçerileri imha etmesi hususunda Abaza Mehmed Paşa'ya gizliden emir gönderdiğine dair İstanbul'da bazı rivayetler (Naimâ, C: 2, S: 240) dolaşmıştı. Bu rivayetin doğruluk derecesini tespit mümkün değildir.

Abaza Mehmed Paşa'nın yeniçeriler aleyhine faaliyete geçişine, onun adamları ile yeniçeriler arasında bir meseleden dolayı kavga çıkmasının başlangıç teşkil ettiği söylenir. Kavga sırasında yeniçerilerden üç, paşalı denen Abazan'ın adamlarından beş kişi ölmüştü. İşte bu hâdise üzerine Abaza Mehmed Paşa yeniçerileri katle niyet etmiş, yeniçeriler de kendilerini koruyabilmek için iç kaleye girmişlerdir. Mesele daha kötü bir şekle bürünmeden sabık Erzurum valisi Hüseyin Paşa'nın aracılığı sayesinde iki taraf arasında biraz anlaşma olmuş, bunun üzerine Abaza Mehmed Paşa yeniçerileri çıkarıp iç kaleye kendisi girmiştir. İşte Abaza'nın hâdiseyi daha fazla büyütmesi bundan sonradır. İç kalede kuvvetle yerleşince sekban yazmaya başladığı görülmektedir. Erzurum kalesinden koğulan yeniçeriler İstanbul'a geldiği zaman, eski Diyarbekir valisi Mustafa Paşa Erzurum, Abaza Mehmed Paşa da Sıvas valiliğine tayin edilmiştir. Fakat Abaza Sıvas'a gitmeyip müteselliimini göndermiştir.

Abaza Mehmed Paşa'nın Sıvas'a gitmeyişinin, hükûmetin emirlerine karşı gelmek olduğunu söylemeye lüzum yoktur. O, böyle yaparken, tahtta Sultan Mustafa gibi bir zavallının bulunması yüzünden zaten devlet idaresinde zorbalar hâkim vaziyete gelmiş ve İstanbul'un intizam ve disiplini bozulmuştu. Anadolu'da ise eşkiya kımıldanışlarına şahit olunmaktaydı.

Erzurum kalesinden çıkarılan yeniçeriler 17 kasım 1622 de İstanbul'a geldikleri zaman Abaza Paşa'dan şikâyet ettiler. Bundan bir ay sonra topluca Divan-ı humâyun'a gelerek, Abaza Mehmed paşa'nın sekbanları çoğaltmaya çalıştığını, yeniçerileri kovmaları için Kars ve Ahıska Paşalarına emirler yazmış olduğunu bildirdiler. Bunun üzerine, eski koruyucusu Halil Paşa Abaza'ya bir mektup yazarak bazı nasihatlarda bulundu ve kendisinden kaleden çıkarak yeni tayin olunan valiye teslim etmesini rica eyledi. Halil Paşa böyle bir teşebbüste bulunduğu halde İstanbul'daki yeniçeri-

ler 23 aralık 1623 de sadrıâzamın sarayına giderek: «Abaza'nın isyanına sebep İstanbul'da Gürcü Mehmed Paşa ile Halil Paşa'dır. Abaza onlara istinat etmektedir; zira o. sadrıâzamın biraderi Hüseyin Paşa'nın damadı ve Halil Paşa'nın da oğulluğudur» diyerek gürültü çıkardılar. Bereket versin ki o sırada subayları araya girerek bir mesele çıkmasına mani oldular. Oradan dönerlerken Kaptan-ı derya Halil Paşa'ya rastlayıp etrafını çevirdiler ve: «Veziriâzam senin hatırın için Abaza'yı cezalandırmıyor. Abaza sana istinad etmek suretiyle böyle yapıyor» dediler. Bu sırada da sadrıâzam kethüdası Çeşteci Ali Ağa yetişerek yeniçerilerin dağılmalarını temin suretiyle, vukuu muhtemel müessif bir hâdiseyi önledi. Ertesi divan gününde de yine Divan-ı hümâyun önünde toplanarak Abaza'nın katlolunması için bağrışırlarken subayları araya girdi. Yeniçerilerin böyle meselenin üzerinde ısrarla durmaları karşısında «Erzurum beylerbeyini azlettim. Halil Paşa'nın bu hususta medhali yoktur, onu incitmeyiniz» mealinde bir hatt-ı hümâyun çıktı. Bunun üzerine yeniçeriler huzursuzluk çıkarmaktan vazgeçtiler. O arada hıristiyan çocuk devşirmek üzere Zağarcıbaşı Bayram Ağa yanına Mehmed ve Korkud Ağa'ları da alarak Rumeli'ne, baş haseki de Anadolu'ya (Naimâ C: 2, S: 247 ve Hammer C: 8. S: 241) gittiler.

İstanbulda yeniçeriler Abaza Mehmed Paşa'ya karşı duydukları infiali yer yer yangınlar çıkarmak suretiyle göstermekte devam ederken o, Mustafa Paşa'nın müteselliminе (vali vekili) şehri teslim etmiyerek sekbanlarını çoğaltmaya devam ediyordu. Nihayet İstanbul'dan tahkik için gönderilen bir yeniçeri subayı, Abaza'nın, sancakları kendi adamlarına verdiği; reayaya hane başına biner akçe vergi saldığı ve 15 bin kadar askere sahip olduğu haberini getirdi. Hükûmete karşı isyan için Sultan Osman'ın katli hadisesini bahane yapan Abaza Mehmed Paşa'nın yanına ilk plânda Biber Solak, Çolak Bekir, Kör Haznedar, Küçük Abaza ve Sarhoş bölükbaşı gibi sergerde reisleri toplanmıştı. Askerleri arasında Sultan Osman'ın intikamcısı olmak üzere sekban yazılıp onun emri altına koşan eski Celâli sekbanlarının artıkları da mevcuttu.

Abaza Mehmed Paşa'nın ilk tecavüz hareketi Şebinkarahisar üzerine vuku buldu. Buradaki sancak beyi Murtaza Paşa peşinen ona muhalefet ettiğinden, Abaza, bu kasabayı on gün müddetle muhasara etti. Sonra teslim olmak mecburiyetinde kalan Murtaza Paşa teslimle birlikte onun tarafına geçti. Şebinkarahisar'ı zaptedince askeri fazlalaşan ve nefsine güveni artan Abaza daha sonra Sıvas ve Ankara üzerine yürüdü. Bir taraftan da etraftaki sancak beylerine daveti mutazammın mektuplar gönderdi. Kendilerine mektup yollanan sancakbeylerinin çoğu Abaza'ya iltihak eyledi. O arada Maraş beylerbeyi Kalavun Yusuf Paşa da gelip Abaza'ya mülâki oldu. Sıvas valisi Tayyar Mehmed Paşa ise kendi rızasiyle ona iltihak etti. Fakat Kalavun Yusuf Paşa'dan şüphelendiğinden Zile'de onu idam ettirdi. Kayserili bir şeyh Abaza'ya «Seni bu kavim zâlimler (yeniçeriler kastedilmiş olmalı) üzerine musallat etmiştir, korkma fırsat senindir» diye hitab etmek suretiyle Abaza'ya manevî kuvvet telkin etti; o da batı istikametinde yürüyüşünü uzatmaktan geri kalmadı. Çorum'dan Kayseri'ye vardığı zaman Nogay Paşa istikbaline çıkıp ziyafet verdi. Abaza Mehmed Paşa uğradığı yerlerde rastladığı yeniçerilerin mallarını alıp kimini katlettirdi, kiminin de tabanına nal çaktırarak işkence içinde öldürdü.

Abaza'nın emrinde toplanan kuvvetlerin miktarı kısa zamanda 40 bin kişi gibi, bir âsî paşa için muazzam sayılacak dereceyi buldu. Abaza Mehmed Paşa bu kadar kuvvetle Ankara üzerine yürüdü ve şehri muhasara etti. Bunun üzerine Anadolu beylerbeyi İlyas Paşa ve Karaman beylerbeyisi eyâletleri askeri ile Abaza'nın tenkiline memur olundu. Ayrıca İstanbul'dan Cığala-zâde Sinan Paşa'nın oğlu vezir Mahmud Paşanın emrine 4 bin yeniçeri ve atlı kapıkulundan dört bölük halkı verilerek Abaza'ya karşı serdar tayin olundu. Mahmud Paşa önce Bursa'ya gidip oradan Ankara'ya teveccüh etti. Beypazarı'na geldiği zaman Abaza'nın kuvvetlerinin çokluğunu öğrenerek Bursa'ya geri döndü. Üç ay müddetle Ankara'yı kuşatan Abaza Mehmed Paşa ise Ankaranın iç kalesini ala-

madı ve kışlamak üzere Niğde'ye gitti.

1623 eylûlü içerisinde Birinci Mustafa hal' edilerek Dördüncü Murad tahta geçirildi. Yeni padişahın küçüklüğü dolayısiyle kapıkulu askerlerinin hükûmet merkezindeki serkeşlikleri uzun müddet devam etti. Bu arada Bağdad'da da Abaza isyanına taş çıkartacak yeni hâdiseler ortaya çıktı. Gerek Bağdad, gerekse Abaza meselesinin halli Dördüncü Murad zamanında mümkün olacaktır.

Sultan Osman'ın katillerinin idamları

Sultan Osman'ın tahttan indirilişinden sonra hakaretamiz muameleye tâbi tutularak öldürülmesi, halk vicdanında derin yaralar açmış ve padişahın ölümüne sebep olan kapıkuluna karşı umumi bir nefrete sebep olmuştu. Kapıkulu askerleri kendi ocaklarını bu ağır töhmetin zilletinden kurtarmak isterken halk padişahın katilleri aleyhine ağzına geleni söylüyor, hattâ yeniçeri ocağını toptan suçlandırıyordu. Meselâ, Mere Hüseyin Paşa ilk sadaretinde, yeniçeri ağası Derviş Ağa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak gayesiyle Karaman eyâletine tayin ettiği ve onun Mudanya'ya muvasalatı sırasında, İstanbul'da onun idam edildiğine dair bir şayiânın dolaşması üzerine, yeniçerilerin saraya müracaatla sadrıâzamın azil ve katlini istemiş olmalarını telmihen (Naimâ C: 2, S: 238), halk:

«— Bir doğancı Çelebiyi (Derviş ağa sarayda doğancılıktan yetişmişti) veziriâzam niçin katletti diye davaya kalkarlar da veli nimetleri olan bir padişah'ı azimüşşanın nimeti hakkını gözetmeyip, hasmı eline sureta emanet verilmişken gadr ve zulm ile katline sükût ederler».

Diye söylenmekteydi. Mütemadiyen halkın acı tarizlerine maruz kalan kapıkulu askerleri de nihayet bu sözlerden endişe ve huzursuzluk duymaya başladılar. Onun içindir ki kapıkulu askerlerine dahil sipah zümresinin Sultan Osman'ın katillerin idamlarını istemek suretiyle kendilerini temize çıkarmaya çalıştıkları görülür. Bu hâdiselerle ilgili bazı noktaların tafsili yeknazarda lüzumsuz gibi görünürse de, o sırada devlet idaresinin ne gibi ellerde ve nasıl bir zihniyetin hâkimiyeti altında bulunduğunu göstermesi ve bilhassa imparatorluğu çöküntüye götüren bazı sebeplerin iyi anlaşılmasına imkân vermesi bakımından ehemmiyet arzeder.

1 ocak 1623 (28 safer 1032) günü sipahiler Divan-ı hümâyun önünde toplanarak gürültü çıkardılar ve:

«— Dışarda kuzât-u reaya bize katil-i sultan deyu ta'n ederler, elbette kim katlettiyse hakkından gelinsin!»

Diye bağrıştılar; o arada bölük ağaları araya girerek gürültüyü bastırdılar. Sipahiler oradan Orta cami'ine giderek bir yerde toplanıp «Taşrada gezecek halimiz kalmadı; bizim padişah katlinde sun'umuz yoğ iken bu töhmeti kabul etmeyiz» diyerek, bu sözlerinin padişaha duyurulması için subaylarını veziriâzama gönderdiler. Ve bilhassa «Eğer padişah ferman eylediyse kendi bilir, ve illâ kaatili katleylesin ki bu buhtandan kurtulalım» dediler. Sipahilerin toplantılarının ferdası günü Ahi-zâde Hüseyin Rumeli, Bostan-zâde Yahya Efendi Anadolu kazaskerliğine tayin edildiler. Bugün (2 ocak) sipahiler yine Divan-ı humâyun önünde toplandılar, o sırada sipahi ihtiyarlarından beş on kişi Sultan Osman'ın katillerinin idamı için şeyhülislâmdan fetva istediler. Şeyhülislâm da «bu husus padişaha arzolunmalıdır; eğer ferman etmediyse, katline hükm-ü şer'i icra olunsun» şeklinde haber gönderince sipahiler dağıldılar.

Halkın kapıkulunu suçlandırması devam ettiği, sipahilerin daha önceki toplantılarının neticesi de henüz alınmadığı için, sipahiler Divan-ı hümâyun önünde bir daha toplanarak (3 ocak 1623) Sultan Osman'ın katillerinin idam edilmesine dair isteklerini tekrarladılar. Bu arada (Naimâ C: 2, S: 248): «biz Orta camie emanet vermiş idik ne temessük ile katlolundu» diye bağrıştılar.

Sipahilerin istek ve sözleri saraya bir telhis ile arzedilince, şu mealde bir hatt-ı hümâyunun çıktığı görüldü: «Ben, Sultan Osman katlolunsun demedim. Dâvud Paşa öldürdü, katiller kim ise haklarından gelinip katlolunsun».

Sultan Osman'ın katli hakkında bir hatt-ı hümâyun ve fetva olmadan onun öldürülmesi imkânsızdı. Buna mukabil

Birinci Mustafa'nın akli durumu da ortadaydı. Binaenaleyh daha önce onun adına idam hattını yazdıranlar şimdi de yine o malûl padişahın adı altında yalan söylüyorlardı. Padişahın hatt-ı hümâyununda birinci derecede suçlu olarak Davud Paşa gösterildiği ve katillerin öldürülmesi hususunda da müsaade çıktığı için sipahiler:

— Tez katiller bulunsun!

Diye bağrışıp dağıldılar ve katilleri aramaya koştular. O gece evvelâ katillerden Cebecibaşı yakalanıp boynu vuruldu. Böylece Sultan Osman öldürüldüğü zaman kulağını kesip Valide Sultan'a götürmüş olan Cebecibaşı cezasını buldu. O sırada Davud Paşa saklanmıştı. Müjde parası almak isteyen yakınlarından birisi onun saklandığı yeri haber verdi. Bunun üzerine Eyub civarında Topçular'da Hamza Bey isminde bir sipahinin samanlığında bulunup yakalandı. Sırtında neftî bir kapama bulunan Davud Paşa bir arabaya konarak saraya getirildi. oradan da Yedikule'ye gönderilip hapsedildi. Sultan Osman'ın katillerinden Kalender (Kelender, Kilindir) Uğrusu denilen şahıs da yakalanıp Yedikule'ye gönderildi. (7 ocak 1623 - 5 rebiülevvel 1032). Davud Paşa ertesi gün divan toplantısını müteakip idam edilecekti.

Davud Paşa Yedikule'ye gönderilince Sultan Mustafa'nın kızkardeşi olan zevcesi onu kurtarmak için derhal faaliyete geçti. Yeniçeri ve sipahilerin ele başlarına paralar dağıttı. Ayni zaman da Cellâtbaşı Üsta Süleyman da ağır davranması için elde edildi. Ertesi gün Davud Paşa saray avlusuna getirilerek idam edilmek üzere çeşme önüne çökertildi. Tuğî'nin «İbretnüma» sındaki ifadesiyle:

«Tamam bu tedarik görülüp ertesi gün Divân-ı hümâyunda o kadar adam toplandı ki mahşerden bir nişan verdi. O gece zikrolunan cumhur ki ihsan almışlardı. divan halkının önünde durup «bakalım zaman ne yüzden hareket eder» derken Davud Paşa'yı kapıcılar odasından çıkarıp çeşme önünde siyaset meydanına çökerttiler. Cellâd ileri gelüp Davud Paşan'ın başından bin naz ve istiğna ile dülbendini çıkarıp kâh kolunu sıvayup kâh kılıcı çıkarup omuzundaki peştemalına silüp oyalanırdı. Bu mahalde Sadrıâzam Gürcü Mehmed Paşa muhzır ağayı gönderüp "tiz padişahın emri yerüne gelsün boynu urulsun" diye mahzar gelüp cellâdı yerinde bulamadı, cellâdı bekledi. Cellâd geldiğinde nerede idün deyince "diğer kılıcı getirmeğe gittim" dedi. Muhzır ağa "tiz şimdi maslahatın gör" dedi. Cellâd emir padişahın deyüp kılıcı kınından çıkarup Davud Paşa'nın başı üzerinde döndürüp Davud Paşa'nın başına indirmek üzere iken mahud ihsandideler "sakın urma" diye çağrışıp diğer cumhur "elbette ur" diye çağrıştılar».

Cellâdın kılıcı mahkûmun boynuna ineceği zaman etraftan «sakın urma!» diye sesler yükselmesinin sebebi vardı. Sebebi izah eden bu nokta Naimâ'da (C: 2, S: 249) şöyle anlatılır: «şemsîri niyamından çıkarup çalacak mahalde Davud Paşa koynundan hücceti ki, kendi vezirâzam oldukta Sultan Osman'ı katlettikten sonra Rumeli ve Anadolu kazaskerleri kethüda Mustafa Efendi ve Yahya Efendi'den alup ve cevab-ı katl-i Osman Han babında ikisine de imza ettirüp temessük edinmiş idi. Anı ve Sultan Mustafa Han'dan husus-u mezkûr için aldığı hatt-ı çıkarup eliyle yukaru kaldırup "ben bu temessükler ile şer'an katl ettim" deyu feryada başladı. Ol zaman zikr olunan ihsan dideler cellâda "urma görelim" deyu çağrıştılar».

İşte bu sırada askerlerden bazıları «ur öldür!» bir kısmı da «urma, görelim aslını!» diye bağırırken yeniçerilerden Kul-oğlu namındaki şahıs Davud Paşa'yı siyaset meydanından kapıp kaldırmış, böylece idam işi o gün tahakkuk edememiştir. Cellâdın kılıcının altından kaldırılan Davud Paşa bir ata bindirilerek Orta camie götürülmüştür. Sipahiler fetvalar sebebiyle idam işini tehir etmek, yeniçeriler de üzerlerindeki lekeyi silebilmek için Davud Paşanın hemen katlini arzuladıklarından, az daha kan dökülecek derecede iki sınıf asker birbirine girecek hale gelmişlerse de, araya girenler sayesinde böyle bir şey vuku bulmamıştır.

Davud Paşa siyaset meydanından kapılıp götürülürken devlet erkânı şaşkınlık, onu kaçıranlar ise sevinç içindeydi. Davud Paşa'yı götüren askerler-

den her biri onu kurtarmakta rolü olduğunu isbat ile ihsanlara konabilmek için elbisesinden birer parça koparıyordu. Orta cami'ine yaklaşıldığı sırada sipahilerden birisi başından destarını çıkarıp getirdi, birisi feracesini verdi. Bu hal ile Orta cami'ine varılınca bazıları müjde götürmek üzere onun evine koştular. Davud Paşa'yı kalabalık alay halinde getirenler onu cami mimberinin ikinci basamağına oturttular. Başına bir mücevveze geçirip sırtına bir hil'at giydirdiler ve kendisini veziriâzam ilân ettiler. O da etrafındakilere makamlar dağıtmaya başladı.

Davud Paşa kaçırılınca Veziriâzam Gürcü Mehmed Paşa önce cellâdı çağırarak onu kimin meydandan götürdüğünü sordu ve sipahilerin kaçırmış oldukları cevabını aldı. Bu defa sipahi reislerini çağırdı; onlar bizim haberimiz yok; cevabını verdiğinden veziriâzam tam bir şaşkınlığa kapıldı. Bu sırada kapıcılar kethüdası Rahiki damadı Ahmed Ağa sadrıâzamın yanına yaklaşarak «emredildiği takdirde Davud Paşa'nın idamı işini halledeceğini» bildirdi. Veziriâzam lüzumlu muvaffakatı verince Ahmed Ağa yanına ikiyüz kapıcı alarak Orta camiine gitti. Camie girinci Davud Paşa'nın etrafındaki kalabalık kendiliğinden dağıldığından Ahmed Ağa Davud Paşa'nın yakasından tutup derhal dışarı çıkardı ve Sultan Osman'ı Yedikule'ye götürmüş olan arabaya bindirdi. Kapıcılar arabanın etrafını çevirdi ve böylece Yedikule'ye götürülüp hapsedildi. Ertesi günü yani 9 ocak 1623 (7 rebiülevvel 1032. Tuği'nin İbretnümasında 3 rebiülevvel gecesi deniliyor) günü Yedikule'de boğulup öldürüldü. Sultan Osman'ın katillerinden Kelender (Kilindir) Uğrusu da onunla beraber boğuldu ve cesedi denize atıldı. Tuği'ye göre, Davud Paşa'nın cesedi arabaya konup saraya getirildi ve techiz ve tekfinini müteakip Atik Ali Paşa cami'i harimine gömüldü. Davud Paşa ve Kelender Uğrusu'nun idamından sonra Sultan Osman'ın katillerinden olup o sırada Budin beylerbeyi bulunan Derviş Paşa ile Köstendil sancak beyi olan Meydan Bey'in idamları için idam emrini hamil kapıcılar gönderildi.

Mere Hüseyin Paşa'nın ikinci sadareti

Veziriâzam Gürcü Mehmed Paşa Sultan Osman'ın katillerini temizleyince ortalığa biraz sükûnet geldi. Halk epeyce tatmin olmuş gibiydi. Sadrıâzam bundan istifade ederek hükûmet işlerine düzen vermek istedi. Gürcü Mehmed Paşa iyi niyetlerle bazı gayretler sarfetmekteyken Mere Hüseyin Paşa boş durmamakta ve sadrıâzamın aleyhinde çalışmaktaydı. Seksenlik bir ihtiyar olan Gürcü Mehmed Paşa'nın Valide Sultan ile anlaşarak iş görüşünü telmihen yeniçeriler «devleti iki kocakarı idare ediyor» demekteydi. Mere Hüseyin'in en şiddetli taraftarlarından sipah zorbası Arnavut Süleyman para kuvvetiyle asker arasında bir fitne tertibini taahhüt etti. Mere Hüseyin bu arada sipah taifesine bir kaç kese flori gönderdi. Sipah ocak ağaları Tophaneli Ahmed Çelebi'nin evine her gece odabaşıları toplayıp her odaya yirmi beşer bin akçe ve odabaşıların her birine beşer bin akçe, bazılarına ise ikişer yüz flori, iki bölük başıya da onar bin altın dağıttılar.

Böylece, para kuvvetiyle Mere Hüseyin Paşa lehinde bir hava meydana getirilmiş oldu. Sultan Osman aleyhine ilk hareket gününden beri zorbalıkla hayli şeyler yapmış olan sipahi ve yeniçeriler bu defa da yine zorbalıkla Gürcü Ahmed Paşa'yı düşürmek istediler. Bir divan günü çorba içmediler ve Veziriâzam Gürcü Hadım Mehmed Paşa'ya: «Sen bizim evvelce bazı arkadaşlarımızı öldürmüştün; biz seni istemeyiz; tevaşi taifesinin vezarette alâkası olduğuna razı değiliz; yok dersen hançer üşürüp seni paralarız» dediler. Bu red ve tehdidin arkasından da: «biz Mere'yi isteriz; hemen şimdi divana gelmelidir» sözlerini ilâve ettiler. Böylece Mere Hüseyin Paşa'nın tertibiyle cereyan eden ayaklanma muvaffak olmuştu. Gürcü Mehmed Paşa işin daha fazla büyümesine meydan vermeden mühr-ü hümâyunu çıkarıp kapıcılar kethüdasına verdi ve nazikâne şekilde divanı terketti. Hadiseden habersiz rolünü oynıyan Mere Hüseyin Paşa'ya derhal haber giderek saraya gelmesi temin olundu. Böylece ikinci defa mühr-ü hümâyunu elde eden (5 şubat 1623) Me-

İkinci Osman ve Birinci Mustafa zamanındaki Veziriâzamlar

(İlâve : 118)

★

HALİL PAŞA

Birinci Sultan Ahmed'in son sadrıâzamı olan Halil Paşa, Birinci Mustafa'nın üç ay süren ilk saltanatı esnasında mevkiini muhafaza ettiği gibi, yine araya fasıla vermeden İkinci Osman'ın ilk sadrıâzamı sıfatiyle de onbir ay müddetle mevkiini muhafaza etmiştir. Dördüncü Murad zamanında bir defa daha sadaret makamını işgal edecek olan Halil Paşa'nın, birbiri arkasına üç hükümdar devrine rastlıyan ilk sadareti 2 sene üç ay sürmüştür.

Kayseri civarında Zeytun veya Rusvan köyünde dünyaya gelmiş bir ermeni olan Halil, devşirme olarak İstanbul'a getirilmiş ve saraya alınarak enderunda yetişmiştir. Üçüncü Murad'ın musahibi beylerbeyi Mehmed Paşa'nın küçük kardeşi olan Halil sarayda Çakırcıbaşı iken 1607 de Maryol Hüseyin Paşa'nın yerine yeniçeri ağası tayin edildiğinden taşra hizmetine çıkmıştır. Kuyucu Murad Paşa'nın Celâli tenkilinde yeniçeri ağası sıfatiyle hizmet eden Halil Paşa, Sadrıâzam Kuyucu Murad'ın İstanbul'a avdeti sırasında kaptan-ı derya tayin edilmiştir. Halil Paşa'nın bu ilk kaptan-ı deryalığı muvaffakıyetli geçmiş, Malta ve Floransalı korsan gemileri ile çarpışmıştır. Avrupalıların «kırmızı kalyon», Türklerin «Kara cehennem» adını verdikleri Malta şövalyeleri kaptanının kalyonunun zaptedilip İstanbul'a getirilmesi padişahı memnun etmiş ve bunun üzerine Halil Paşa'ya vezaret payesi tevcih edilmiştir.

Halil Paşa'nın 1609—1611 yılları arasındaki ilk kaptan-ı deryalığından sonra bu makamı iki sene kadar Öküz Mehmed Paşa işgal etmiş, onun arkasından Halil Paşa yine kaptan-ı derya olmuştur. Halil Paşa, ikinci kaptan-ı deryalığı zamanında Malta'ya bir akın hareketinde bulunmuştur. Bu arada dikkati çeken faaliyetlerinden birisi de, İspanya'ya karşı Felemenk ve Fas ile ittifak kurmaya çalışmasıdır.

Sadrıâzam Öküz Mehmed Paşa'nın İran seferinde muvaffak olamaması üzerine Birinci Ahmed sadrıâzamı azledip mühr-ü hümâyunu Halil Paşa'ya tev-

→

di etmiştir. Halil Paşa'nın sadrıâzamlığı, o sırada sadaret kaymakamı bulunan Ekmekci-zâde Ahmed Paşa için hayal sukutuna uğratan bir sürpriz teşkil etmiştir. Sultan Ahmed sadrıâzamı değiştirmeye karar verince şeyhülislâmı çağırarak fikrini sormuş, o da «kaide-i teselsül icabınca Ekmekci-zâde'nin olması lâzım gelir» demiştir. Bunun üzerine padişah: «vakıa kaymakamdır; lâkin bir kaç defa yalan söylediğine muttali oldum, sadrıâzam yalan söylememelidir» diye konuşmuştur. Şeyhülislâm da bu defa Halil Paşa'yı ileri sürmüştür. Sultan Ahmed, şeyhülislâmdan sonra Ekmekci-zâde'yi yanına çağırmış ve aynı sualleri ona sorunca, muhatabı «zât-ı şahanleri irade buyururlarsa yolunuzda canımı ve başımı feda ederim» demiş, padişah da hiç bir şey söylemiyerek huzurdan çıkmasına izin vermiştir. Sultan Ahmed'in susmasını mühr-ü hümâyunun kendisine verileceğine dair son işaret kabul eden Ekmekci-zâde evine giderken Sultan Ahmed de mühr-ü hümâyunu Halil Paşa'ya göndermiştir. Halil Paşa sadrıâzamlığa tayinini öğrenir öğrenmez bir çavuş göndererek reisülküttab Hamza Efendiy'i çağırmıştır. Bu çavuş, Hamza Efendi'yi Ekmekci-zâde'nin evinde yemek yerken bulmuş ve «sizi sadrıâzam ister» deyince, Hamza Efendi Ekmekci-zâde'yi göstererek «İşte sadrıâzam!» demiş, bu söze karşılık çavuş da «sadrıâzam Halil Paşa'dır» cevabını vermiştir. Böylece Ekmekci-zâde'nin hayalleri altüst olmuştur. Halil Paşa sadrıâzam olunca Ekmekci-zâde'yi müşkül durumda bırakmaktan geri kalmıyarak onu sadaret aymakamlığında da tutmamış ve Budin valisi Sofu Sinan Paşa'yı sadaret kaymakamı yapmıştır.

Halil Paşa sadrıâzam olduktan sonra İran ordusu serdarlığıyle vazifelendirilmiş, Osmanlı kuvvetleri Serav'da mağlup olduğu halde Erdebil üzerine yürüyüşe geçtiğinden, İranlılar bir muahede imzalamıya mecbur kalmışlardır (1618). Halil Paşa İran ordusu serdarlığıyle meşgulken Birinci Ahmed ölmüş, onun yerine geçen Birinci Mustafa da üç ay sonra hal edildiğinden İkinci Osman tah-

→

→

ta geçirilmiştir. Binaenaleyh Halil Paşa nın Birinci Mustafa ve İkinci Osman'ın padişahlıkları işinde mühim bir rol oynamamış olması lâzım gelir.

Halil Paşa İran seferinden İstanbul'a döndükten sonra matluba muvafık hizmet göremediği için azledilmiş, hattâ kendisi müridi olduğu Üsküdarlı Aziz Mahmud Hüdai Efendi'nin dergâhına çekilmek mecburiyetini hissetmiştir. Aziz Mahmud Efendi'nin tavassutu sayesinde padişahla arası düzelen Halil Paşa 1620 tarihinde üçüncü defa kaptan-ı deryalığa getirilmiş, bilahare altı aylık bir ayrılığı müteakip dördüncü defa kaptan-ı derya olmuştur.

Birinci Mustafa'nın ikinci saltanatı sırasında kendisini yeniçeri ve sipahi zorbalarının tesirinden uzakta tutan Halil Paşa sadrıâzamlığa tayini hakkında padişahın annesi tarafından yapılan teklifleri reddetmiştir.

Birinci Mustafa'nın buhranlı saltanat yılları geçtikten sonra Halil Paşa idare ve siyaset sahnesinde yine mühim rol oynamaya başlamış ve Hafız Ahmed Paşa'nın ilk sadaretini müteakip ikinci defa sadrıâzam olmuştur. Dördüncü Murad zamanına rastlıyan bu ikinci sadaretinde Abaza Mehmed Paşa'ya karşı giriştiği harekâtta muvaffak olamadığı için azledilmiş, bundan bir sene sonra da ölmüştür (1629). Türbesi, şeyhi Aziz Mahmud Hüdai Efendi'nin Üsküdar'daki dergâhının yanındadır. Halil Paşa'nın Fatih'te Millet kütüphanesi civarında cami, çeşme ve sebili vardı. Yıkılmış olan çeşmesinin kitabesi Türk ve İslâm eserleri müzesinde hıfzedilmektedir. Üsküdar'daki türbesinin altındaki çeşme ve sebili Sultanahmed cami'inin mimarı Mehmed Ağa'nın eseridir. Hudai dergâhının yanındaki kapıcı tekkesini de Halil Paşa yaptırmıştır.

Avrupalı müelliflerin itidal ve adaletperverliğinden bahsettikleri Halil Paşa kaptan-ı deryalığında umumiyetle muvaffak olmuş, sadrıâzamlığı sırasında idare ettiği seferlerde zafer kazanamamışsa da büyük hatalar da işlememiştir. Sadrıâzamlığı esnasındaki icraatına bakarak bir hüküm vermek icap ederse, orta derecede bir hükümet başkanıydı demekle hataya düşülmez.

ÖKÜZ MEHMED PAŞA

Birinci Ahmed ve Birinci Mustafa zamanından intikal eden Halil Paşa'dan

→

→

sonra Sultan Osman'ın tayin ettiği ilk sadrıâzam olan Öküz Mehmed Paşa, Sultan Ahmed devrindeki ilk sadareti vesilesiyle üçüncü cildimizin 1776 ıncı sayfasında 114 numaralı ilâvede anlatılmıştır.

GÜZELCE ALİ PAŞA

Tunus beylerbeyi İstanköy'lü Ahmed Paşa'nın oğludur. Bu sebeple İstanköy'lü Ali Paşa diye de anılır. Kaya Paşa'nın kızı olan annesinin soy itibariyle şeriflerden yani peygamber sülâlesinden geldiği söylenir. Babası Ahmed Paşa, Trablusgarb'da mehdilik iddiasında bulunan Yahya bin Yahya adındaki kimse ile çarpışarak öldüğü zaman o henüz buluğa ermemiş çağda idi. Çocukluğu ve gençliği denizlerde geçen Ali Paşa'nın babasının mesleğine intisab eylediği ve yetişkin hale geldiği zaman babasının katilinden intikam almak duygusu beslediği müşahede edilir. Dimyat sancakbeyi ve müteakiben Yemen ve Tunus beylerbeyliğinde bulunmuştur. Halil Paşa'nın ikinci kaptan-ı deryalığından azlini müteakip sonra bu vazifeye getirilen (1617) Güzelce Ali Paşa, Birinci Mustafa'nın ilk saltanatı sırasında kaptan-ı deryalıktan azledildi. Onun yerine tayin olunan Kara Davud Paşa'nın arkasından ikinci defa kaptan-ı derya oldu.

İkinci kaptan-ı deryalığı sırasında karakol hizmeti ifa ve korsanları tedip niyetiyle çıktığı Akdeniz seferlerinin sonuncusunda altı düşman gemisi yakaladı ve külliyetli miktarda ganimet elde etti. Ganimete dahil ikiyüz esirin sırtına birer kese kuruş koyarak padişaha takdim ettiği zaman, paraya düşkün bir kimse olan Sultan Osman bundan pek memnun kalıp Ali Paşa'yı hil'at ve altın zincir ile taltif eyledi. O sırada Vezir-i azam Öküz Mehmed Paşa, kaptan-ı deryanın getirdiği ganimet malının Fransız ve Venedik tüccarlarına ait olduğunu söylemiş ve Venedik elçisi de divana sikâyette bulunmuşsa da bundan bir netice çıkmamıştır. Fakat Sultan Osman'ı memnun bırakan ve padişaha, hazineye daha fazla gelir temin edeceğini söyliyen Güzelce Ali Paşa sadrıâzamlığı elde etti (1619).

Güzelce Ali Paşa'nın sadareti müsaderelerle dolu geçti. Ali Paşa müsadere yoluyle hazineye para teminine uğraşmaktaydı. Onun müsadere siyasetinin mağdurları arasında defterdar Baki Paşa, Hersek-zâde Ahmed Paşa ahfadından

→

→

bir zat ve kendisinin velinimeti olan kızlar ağası Mustafa Ağa, hattâ selefi Öküz Mehmed Paşa gibi kimseler de vardı. Para ve mallarını müsadere ettiği adamların ekserisini sürgüne de gönderiyordu. Ali Paşa bir çok kimseleri böyle magdur ve perişan hale getirirken asla sert davranmaz güler yüzlü ve çelebice davranarak yapardı. Ona takılan «Güzelce» ve «Çelebi» lakapları da zâten bu halinden mütevellittir.

Avrupa tarihcilerine göre Ali Paşa İstanbul'daki Avrupa devletleri mümessillerine soguk ve sert davranmıştır. Güzelce Ali Paşa hakkında böyle bir hükme varılmasının sebebi Venedik elçiliği birinci tercümanını idam ettirmesinden ileri gelse gerektir. İdam ettirilen tercüman. Lehistan ile Osmanlı devleti arasında harp çıkmasına sebep olan Boğdan voyvodası Gratiani'nin kayın pederi idi

Güzelce Ali Paşa Sultan Osman'ı Lehistan seferine teşvik etti. Fakat padişah sefere çıkmadan önce mesane hastalığından öldü (9 mart 1620) ve Beşiktaş'ta Yahya Efendi türbesi yakınındaki türbesine defnedildi. Ali Paşa'nın Boğazıcinde Yeniköy'de ve Sakız'da birer cami'i vardır. Kasımpaşa'da Kulaksız'da Saçlı Emir Efendi tekkesi köşesinde de bir çeşmesi mevcuttur.

OHRİLİ HÜSEYİN PAŞA

Aslen Arnavut olan Hüseyin Paşa Arnavutluğun Ohri kasabası halkındandır. Bostancı ocağında yetişmiş ve bostancıbaşı olmuştur. Bostancıbaşı iken. Birinci Ahmed, sadrıâzamlarından Nasuh Paşa'nın idamına bunu memur etmiş. Hüseyin Ağa da yanına yüz kadar bostancı alarak Nasuh Paşa'yı kendi odasında boğmuştur.

Öküz Mehmed Paşa'nın Revan seferi sırasında yeniçeri ağası Muslu Ağanın ölümü üzerine Ohrili Hüseyin bostancıbasılıktan yeniçeri ağalığına (1516) terfi ettirilmiştir. Daha sonra kısa bir müddet Rumeli beylerbeyliğinde bulunmuş ve bilahare vezir rütbesiyle Divan. hümâyuna dahil olmuştur. Yeniçeri ağalığından sonra sür'atli sayılacak şekilde yükselmesine rağmen onun bu arada mühim bir hizmetine veya herhangi bir vak'ada göze batacak rolüne rastlanılmamaktadır.

Güzelce Ali Paşa'nın vefatını müteakıp dördüncü vezirlikten sadrıâzamlığa

→

→

yükseltilen Ohrili Hüseyin Paşa'nın hayatının en fazla bilinen tarafı, altı ay devam eden sadrıâzamlığı ile ölümüne tekaddüm eden son günlerine münhasırdır. Sultan Osman'ın Lehistan seferine sadrıâzam sıfatiyle iştirak eden Hüseyin Paşa Hotin önündeki muharebeler esnasında Budin beylerbeyi Karakaş Mehmed Paşa'ya yardım etmiyerek şehid düşmesine sebep olmasından dolayı azledilmiş, fakat padişahın kendisine karşı teveccühü dolayısiyle gadre uğratılmıyarak ikinci vezirlikte bırakılmıştır.

Sultan Osman vak'asının ilk günü Sadrıâzam Dilâver Paşa'nın âsiler tarafından öldürülmesi üzerine Sultan Osman tarafından kendisine ikinci defa mühr-ü hümâyun teslim edilmişse de. o saatlerde Birinci Mustafa'ya biat edilmiş olduğu ve dolayısiyle Sultan Mustafa'ya hükmeden zorbaların hâkimiyeti başladığı cihetle Ohri'linin sadareti sözde kalmıştır. Onun içindir ki ekseri müverrihlerce Hüseyin Paşa'nın bu bir günlük sadareti hesaba katılmaz.

Hüseyin Paşa. Sultan Osman vak'asının ikinci günü padişahın Ağa-kapısından Orta cami'ine naklinden biraz önce âsiler tarafından öldürülmüştür.

Alman tarihcisi Hammer Venedik kaynaklarını esas tutarak onun hakkında: «müteassıp bir müslüman, dünyada hiç tecrübe görmemiş bir nevi vahşi idi: kürre-i arzda padişahtan başka hükümdar yoktur, cihanın geri kalan yerlerindeki imparator ve kıraller ancak onun keyfiyle hükümet eder fikrinde idi» şeklinde bir hükme varmaktadır.

Hüseyin Paşa'nın mezarı Beşiktaş'ta Yahya Efendi Türbesi mezarlığındadır. Çırağan sarayının bulunduğu yerde bir mevlevihane, kendi memleketi olan Ohri'de de bazı eserler yaptırmıştır.

DİLÂVER PAŞA

Aslen Hırvat olup enderundan yetişmiş ve çaşnigirbaşılıktan saray dışı hizmete çıkmıştır. Bilâhara beylerbeyliğe yükselmiş olan Dilâver Paşa'yı, Veziriâzam Öküz Mehmed Paşa'nın İran serdarlığı sırasında Diyarbekir valisi olarak görmekteyiz. Mehmed Paşa 1615/1616 kışını Halep'te geçirdikten sonra Ordunun esas büyük kısmının başına geçmek üzere Erzurum'a hareket ettiği zaman. Diyarbekir beylerbeyi Dilâver Paşa ile Van beylerbeyi Tekeli Mehmed Paşa'ya Revan üzerine yürümelerini emretmişti. Dilâver

→

→

Paşa bir aralık Diyarbekir valiliğinden ayrılmıştır. O aralık Sultan Osman'ın cülûsu üzerine İran seferi ile meşgul olan orduya cülûs bahşişi götüren Mustafa Ağa önce yeniçeri ağası sonra Diyarbekir valisi olmuştur. Bu valinin Serav muharebesinde şehid düşmesinden sonra Dilâver Paşa ikinci defa Diyarbekir valisi tayin edilmiştir. Serav muharebesinden sonra Osmanlı ordusu Erdebil üzerine yürüyüşe geçtiği zaman Osmanlı karargâhına gelen Burun Kasım adındaki İran elçisi ile müzakerede bulunan erkân arasında Dilâver Paşa da vardı.

Dilâver Paşa bundan sonra sadrıâzam oluncaya kadar Diyarbekir valiliğini muhafaza etmiştir. Sultan Osman'ın Lehistan seferinde, ordunun Isakçı'dan geçtikten sonra Tataran mevkiine ulaştığı sırada padişaha mülâki olan Dilâver Paşa'nın eyâletinin süvarisi teçhizatının düzenliliğiyle göze çarpmaktaydı.

Hotin muharebesi esnasında Ohrili Hüseyin Paşa'yı azleden Sultan Osman onun yerine Diyarbekir valisi Dilâver Paşa'yı vezirîâzam tayin etmiştir.

Sultan Osman vak'ası günü Vezirîâzam Dilâver Paşa Üsküdarlı Aziz Mahmud Hüdai Efendi'nin dergâhına kaçıp sığınmışsa da, padişah sıkışınca onu aratıp buldurmuş ve âsilere teslim ettiği anda derhal parçalanarak öldürülmüştür. Dilâver Paşa'nın mezarı Üsküdar'da Miskinler tekkesi karşısındadır.

KARA DAVUD PAŞA

Aslen Bosna'lı olan Kara Davud Paşa enderundan yetişmiştir. Sarayda kapıcıbaşılığa kadar yükselmiş ve sonra taşra hizmetine çıkmıştır. Yemişçi Hasan Paşa'nın sadaretinde 1603 yılı içinde vuku bulan sipahi ayaklanması esnasında kapıcıbaşı idi. Mezkûr hâdisede yeniçerilere istinat ederek vaziyete hâkim olan Yemişçi Hasan Paşa kapıcıbaşı Davud Ağa'yı yanına çağırıp, şeyhülislâmlıktan azledilmiş olan Sunullah Efendi'yi Rodos'a nefyetme işiyle vazifelendirmişti. Davud Ağa sadrıâzamın emri üzerine yanına kırk kapıcı alıp şeyhülislâmın evine gitmiş, fakat Sunullah Efendi kaçıp saklandığından onu bulamamıştı.

Davud Ağa bilahare başkapıcıbası olmuş ve Sultan Ahmed'in saltanatının başlarında hiç sebep yokken birdenbire yükselivermiştir (1604). Naîmâ (C: 1, S: 408) bu noktayı şöyle anlatmaktadır; «başkapıcıbası Davud Paşa'yı ve büyük

→

→

mirahur Mustafa Ağa'yı mirimiranlık ile mümtaz ve bir haftadan sonra herbirini vezaret ile serefraz eyledi, Sultan Mehmed Han duhterlerinden birer sultan dahi tezvîç olunmağla mükerrem oldular». O arada böyle kolaylıkla yüksek makamlara konanlar bu iki kişiden ibaret olmayıp daha başkaları da vardı. Onun içindir ki Naîmâ «herkes bilâmucip bu iltifatlara hayran kaldılar» der.

1605 senesinde Tavil Halil ve Saçlı adlarındaki eşkıyalar hakkında İstanbul'a şikâyetciler gelince, Sultan Ahmed, bütün devlet erkânının karşısında Davud Paşa'yı Celâlîlere karşı serdarlıkla vazifelendirmek istemiş, fakat o bizzat padişaha karşı izhar-ı acz edince bu vazife Anadolu beylerbeyi Gejdehan Ali Paşa'ya havale olunmuştur.

Uzun müddet kubbe veziri olarak vazife gördüğü anlaşılan Davud Paşa, bilahare Rumeli ve Silistre beylerbeyiliklerinde bulunmuştur. Öküz Mehmed Paşa'nın İran serdarlığı sırasında Rumeli beylerbeyi olarak gördüğümüz Davud Paşa 1616 baharında Rumeli eyaleti askeri ile birlikte Serdar Vezirîâzam Öküz Mehmed Paşa'ya Göksun'un ilerisindeki Aksar sahrasında mülâki olmuştu. Davud Paşa'nın Rumeli beylerbeyliğinde fazla kalmadığı anlaşılmaktadır. Zira 1617 senesi yazında Bosna beylerbeyi İskender Paşa'nın Leh kazaklarını tedib etmek üzere Rumeli eyâleti pâyesiyle serdar tayin edildiği görülmektedir.

Sultan Osman vak'asına lâkabı gibi kara şekilde geçmiş olan Davud Paşa, âsilerin zoru neticesi Sultan Mustafa'ya biat edilmesinden sonra kayın validesi olan padişahın annesi tarafından sadrıâzamlığa getirilmiştir. Sadrıâzamlığı 24 gün süren Davud Paşa, bu vazifeye getirildiği ilk günün gecesinde Sultan Osman'ı Yedikule'de boğmuştur. Sadaretten azlinden altı buçuk ay sonra idam edilmek suretiyle padişah katilliğinin cezasını bulmuştur. Kabri Aksaray'da Murad Paşa mezarlığındadır. İhtifalci M. Ziya Bey'in «İstanbul ve Boğaziçi» isimli eserinde yazdığına göre bu mıntıkadaki yol genişletildiği zaman kabrini meydana getiren mermer lâhid açılınca iskeletinin başsız olduğu görülmüştür.

MERE HÜSEYİN PAŞA

İlki Davud Paşa'nın azlinden sonra diğeri de Gürcü Mehmed Paşa'nın istifasını müteakip iki defa sadrıâzam olan

→

→

ve iki defadaki sadareti yedi buçuk ay tutan Mere Hüseyin Paşa aslen Arnavuttur. Üçüncü Mehmed zamanında Macaristan serdarlığında bulunmuş olan Satırcı Mehmed Paşa'nın ahçısı iken onun sayesinde kapıkulu süvarisi olmuş, bilahare çavuş, çavuşbaşı, kapıcıbaşı ve mirahurluk etmiştir. Sultan Osman'ın cülûsundan sonra Mısır valisi tayin edilmiş ve Mısır'da kaldığı bir buçuk senelik müddet zarfında, Mısır'ın yıllık vergisi olan 600 bin altundan başka bir de bunun yarısı kadar kendi namına tahsilatta bulunmuştur.

Davud Paşa'nın azlinden sonra sadrıâzamlığa getirilen Mere Hüseyin ehliyetsiz, âdi ayni zamanda iki yüzlü idi. Dördüncü Murad'ın hükümdarlığı sırasında 1624 temmuzunda idamı edilmiş olan Mere Hüseyin Paşa'nın kabri Üsküdar'da Miskinler tekkesi civarındadır.

LEFKELİ MUSTAFA PAŞA

Mere Hüseyin Paşa'nın 25 gün süren birinci sadaretinden sonra kendisine mühr-ü hümâyun tevdi edilmiş olan Lefkeli Mustafa Paşa da kendisinden önceki iki kişi gibi sadrıâzamlık edecek ehliyeti bulunmayan bir kimse idi. Lâkin Birinci Mustafa'nın zamanındaki zorba hâkimiyeti devrinde, onların zoru neticesi, ehliyetsiz sadrıâzamlar listesine Lefkeli de eklenmiştir.

Namından da anlaşılacağı üzere Bilecik vilâyetindeki Lefke kasabası halkından olan Mustafa Paşa, ırken Türk olduğu halde Öküz Mehmed Paşa gibi her nasılsa Enderuna girip oradan yetişmiştir. Silâhdar iken 1617 aralık ayında Mısır valisi tayin edilmiştir. Birinci Mustafa'nın tayasının kocası olan Mustafa Paşa'nın iki buçuk ay süren sadareti onun çok âciz bir kimse olduğunu meydana koymuştur. Sadaretten azlinden sonra daha bir hayli yaşayıp 1648 yılında ölen Lefkeli Mustafa Paşa'nın kabri Divanyolu'nda Eski Ali Paşacamii kabristanındadır.

GÜRCÜ MEHMED PAŞA

Birinci Mustafa zamanında sadaret makamını işgal edenler arasında ehil bir kimse diye gösterilebilecek yegâne şahsiyet olan Gürcü Mehmed Paşa, Kanuni'nin son zamanındaki sadrıâzamlardan Semiz Ali Paşa'nın kölelerindendir. Ak hadımlardan olan Gürcü Mehmed, Semiz Ali Paşa tarafından saraya verilmiş, saray hizmetlerinde bulunmaktayken, Naîmâya (C: 1 S: 377) göre, Birinci Ahmed-

→

→

in cülûsundan iki hafta sonra saray ağalığından kapı ağalığına terfi ettirilmiştir. Bundan sekiz ay kadar sonra yani 1604 senesi Agustos ayında bazı kimselere mühim terfiler tanınırken Gürcü Mehmed Ağa da basodabaşılıktan birdenbire üçüncü vezirliğe yükselmiştir. Bunun üzerinden belki bir ay bile geçmeden Hadım Gürcü Mehmed Paşa Mısır valisi tayin edilmiş ve valilik mıntıkasına kadırga ile gitmiştir. Kendisinden önceki vali Hacı İbrahim Paşa'yı katledenleri yakalatıp idam ettirmiş, Mısır'da âsayişi temin eylediği gibi hazine işlerini de düzene koymuştur.

Gürcü Mehmed Paşa 1014 muharreminde (1605 mayıs/haziran) Mısır valiliğinden azledildiği için İstanbul'a gelmiş, bu defa kendisine Belgrad ve Tuna kıyıları muhafızlığı kaydiyle Bosna beylerbeyliği verilmiştir. Daha sonra üç defa sadaret kaymakamlığında bulunmuştur. Onun sadaret kaymakamlığının ilki 1609 yılında başlar. Kuyucu Murad ve Nasuh Paşa'ların sadaretlerinin bir kısmında kaymakamlık eden Gürcü Mehmed Paşa, Damad (Öküz) Mehmed Paşa'nın sadrıâzamlığı zamanında ikinci vezirliğe yükseltilmiştir. Sadaret kaymakamlıklarından birisi Öküz Mehmed ve Halil Paşa'ların sadaretleri zamanına rastlar. Leh kazaklarına karşı muvaffakıyetler kazanmış olan Bosna beylerbeyi İskender Paşa'yı kazaklarla çarpışacak kuvvetlerin serdarlığına tayin eden Gürcü Mehmed Paşa'dır.

Gürcü Mehmed Paşa, Sultan Osman'ın Hotin seferi esnasında otağ-ı hümâyun ve hazine muhafazasında bulunmuştur. Müverrih Naimâ, Sultan Osman'ın Hotin seferinden dönüşünde Divan-ı hümâyunda bulunan vezirleri sayarken, Vezirâzam Dilâver Paşa'dan sonra sıra ile Hüseyin (Ohrili), Gürcü Mehmed, Mehmed, Ahmed, Çerkes Mehmed, Receb Paşa, isimlerini dizmektedir.

Lefkeli Mustafa Paşa'nın azlini müteakip sadrıâzamlığa getirilen Gürcü Mehmed Paşa, o sırada mevcut bozukluğu düzeltmek için bazı gayretler sarfetmiştir. Fakat, yeniçeri ve sipahi zorbalarının tazyikleri devam ettiği, Mere Hüseyin gibi bir müfsidin tahrik ve karıştırmaları da buna inzimam eylediğinden sadrıâzamlıkta fazla kalamamıştır. Maamafih Sultan Osman'ın katilleri bunun sadareti zamanında öldürülmüştür.

Dördüncü Murad zamanında üçüncü defa sadaret kaymakamı tayin edilen Gürcü Mehmed Paşa, yeniçeri zorbaları-

→

re Hüseyin Paşa subaylara hil'atler giydirip neferlere koyun akçesi adı altında paralar. Ağa-kapısına da bin kelle şeker gönderdi, Orta cami'ine de ipek halılar döşetti. Bunu müteakip eski Sadrıâzam Gürcü Mehmed Paşa'yı Bursa'ya, Kaptan-ı derya Halil Paşa'yı Malkara'ya sürdürttü. Karadeniz'de Kazak saykalarına karşı muvaffakıyet kazanmış olan Receb Paşa'yı kaptan-ı deryalığa getirdi.

Para kuvvetiyle ve zorbalara istinaden mühr-ü hümâyunu elde eden ve sadrıâzam olur olmaz da yeniçeri ve sipahileri yine para vasıtasiyle memnun bırakmaya bakan Mere Hüseyin Paşa Kırım hanlığında da değişiklik yaptı. Rodos'ta bulunan Mehmed Giray'ı getirtip han tayin eyledi. Mehmed Giray'ın hanlığa tâyini üzerine kardeşi Şahin Giray da kalgay oldu. Mehmed Girayın selefi Canbey Giray ise Kırım'dan getirtilip Rodos'a gönderildi. Bu sırada bir seneden beri saklı olan Sultan Osman'ın hocası Ömer Efendi ulemanın şefaatı neticesi meydana çıktı ve Mekke'ye şeyhülharem oldu. Onun oğlu Abdullah Efendi'ye de Menemen kazası arpalık olarak verildi.

Mere Hüseyin Paşa'nın sadareti zulüm ve israfın bir nümunesi halinde tezahür eyledi. Askere yaranmaya bakan Mere Hüseyin onların arzularını tatmin edebilmek için hazineyi son demine kadar açık tuttu. Bu yüzden bir çok rezil zorbanın cebi para ile doldu. Askere böyle dalkavukluk eden Mere Hüseyin Paşa halka ve sair devlet erkânına karşı hayli zalim davranmaktaydı. Bir gün beylerbeyi rütbesinde namuslu bir şahsı divanda dayak altında öldürdü. Yine onun gibi doğru ve muamelâtı kusursuz olan bir kadıya dayak attırdı. Mere'nin sertliği ecnebi devlet mümessillerine bile dokundu; yabancı devlet elçilerinin zevcelerinin şehir surları dışında araba ile (Hammer. C: 8. S: 255) gezmelerini menetti.

Fatih cami'inde Ulema ayaklanması

Sultan Osman'ın katli ve Birinci

→

nın bazı iddiaları neticesi haksız yere boğulmuştur (Ağustos 1626). Öldürüldüğü sırada 90 yaşlarında olduğu rivayet edilen Gürcü Mehmed Paşa hakkında bütün kaynakların verdikleri hüküm onun lehindedir. Müverrih Naimâ: «akîl, hamdar, mehib ve vekar sahibi idi» der. Kabri Eyup cami'inin ikinci avlusundadır.

KEMANKEŞ ALİ PAŞA

Ayni zamanda «Kara» lâkabı ile de anılan Kemankeş Ali Paşa Isparta'lı bir Türktür. Sarayda yetişmiş, vezirlikle taşra hizmetine çıkmıştır. Diyarbekir, Bağdad ve Mısır valiliklerinde bulunmuş, ayrıca hükümet merkezinde kubbe vezirliği etmiştir. Mere Hüseyin Paşa'nın ikinci sadaretini müteakip dördüncü vezirlikten sadrıâzamlığa getirilmiştir.

Kemankeş Ali Paşa'nın yaptığı en iyi iş, deli hükümdar Birinci Mustafa'nın tahttan indirilmesini temin etmek olmuştur. Bu suretle Sultan Mustafa'nın son Dördüncü Murad'ın ilk veziriazamı durumuna geçmiştir. Kendisi becerikli ve iş bilir bir kimse idi. Lâkin Sultan Mustafa'yı tahttan indirdiği zaman oto-

→

ritesi kuvvetlendiği, yeni hükümdarın da çocuk oluşundan faydalanarak kendisine hasım ve rakip gördüklerini bazı bahanelerle hapis, nefiy ve hattâ katlettirmesi düşman kazanmasına sebep oldu. Bu arada çirkin ve kötü bir iş olan rüşvet almaya da başladı. Şeyhülislâm Yahya Efendi ikazda bulunduysa da bu huydan vazgeçeceğine Şeyhülislâmı azlettirdi. Bunun üzerine düşmanları daha da fazlalaştı. Neticede hasımları onun katline muvaffak olmuşlardır (nisan 1624). Kabri Divanyolu'nda Eski Ali Paşa cami'i kabristanındadır.

Bibliyoğrafya : Hammer (M. Ata): Devlet-i Osmaniye tarihi C: 8, 9. Naimâ; Tarih. Solak-zâde: Tarih. Selâniki Mustafa; Tarih. Peçuylu İbrahim; Tarih. Mehmed Süreyya; Sicil-i Osmanî. Osman-zâde Taib; Hadikat-ül-vüzera. Kâtib Çelebi; Fezleke. Atâyi; Şakayık zeyli. İbrahim Hilmi Tanışık; İstanbul çeşmeleri. Hüseyin Ayvansarayi: Hadikat-ül-Cevami. M. Ziya; İstanbul ve Boğaziçi. Karaçelebi-zâde Abdülaziz: Ravzat-ül-ebrar. Müneccimbaşı; Sahaif-ül-ahbar. İslâm Ansiklopedisi.

Mustafa gibi mecnun bir kimsenin padişahlığından dolayı mevcut huzursuzluğa Mere Hüseyin Paşa'nın zulmü ve hazineyi bitirmesi tuz biber ekmişti. Son defa, bir kadıya reva görülen haksızlığı ulema sınıfı kendi meslekleri için ağır bir hakaret saymışlardı. Dayak yiyen kadı atla kapı kapı dolaşarak ulemayı veziriâzam aleyhine tahrik edince bir gün ulemanın kalabalık şekilde Fatih camiinde toplandığı görüldü. Naimâ'ya (C: 2, S: 256) göre; ulemaya Anadolu kazaskerliğinden mütekaid Bostan-zâde Yahya Efendi önderlik etmekteydi. Mere Hüseyin Paşa'nın Mısır valiliği sırasında söylemiş olduğu bazı sözleri de ele alarak, kendisini küfr ve dalalet ile itham ve bu töhmetinden dolayı azl ve katline fetva verdiler. Tuği'ye (Belleten, sayı 43, sayfa: 510) nazaran da; peşinen padişah ve sadrıâzamın durumunu beraberce münakaşa edip: «padişahın aklında hiffet vardır, imameti câiz değildir: tasarrufa kudreti yoktur; saltanattan hal' olunsun ve sadrıâzamı da istemeyiz, tahfif-i ulema eylemiştir, defaatle küfrüne fetva vardır» diye konuştular. Bir karar mahiyetini haiz olan bu konuşmadan sonra, «sadrıâzam kise kise flori çıkartup kula verüp ve kendi sarfedüp hazineyi harap eyledi ve beytülmal tamam oldu» diye Şeyhülislâm ve kazaskerlere de adam gönderip Fatih cami'ine getirttiler.

Yine Naimâ'nın kaydına nazaran şeyhülislâm Zekeriya-zâde Yahya Efendi geldikten sonra «veziriâzam gelsin dâvamız görülsün, hükm-ü şer'i icra olunsun» diyerek, veziriâzamın camiye celbini talep ettiler. Yahya Efendi bunlara karşı: «Mademki Mere Hüseyin Paşa veziriâzamdır, o veziriâzam bulundukça buraya gelmez. Azlolunmadıkça hükm-ü şer'inin icrası da müşküldür. Onun için siz burada beklerken ben gidip padişaha keyfiyeti arzedeyim. Mere'nin azlinden sonra dâvanız görülsün» diyerek Fatih camiinden çıkmak üzereyken, sipahi zorbalarından olup o gün mavi bir atlas giyerek ulemanın arasına karışmış bulunan Bıçakçı-oğlu namındaki şahıs «zinhar salıvermeyin! Yoksa hepiniz katlonursunuz» diye bağırdıysa da buna pek aldıran olmadı.

Şeyhülislâm Yahya Efendi saraya gittiği sırada, Fatih camiinde cereyan eden şeylerden haberdar olan Veziriâzam Mere Hüseyin Paşa ise Ağa-kapısı (yeniçeri ağasının dairesi) na gidip yeniçeri ocağına iltica etti. Ve derhal mukabil tedbir ittihazına koyuldu. Bu cümleden bir hareket olarak kazaskerleri ve şeyhülislâmı da Ağa-kapısına getirtti. Sipahi zorbalarından Bıçakçı-oğlu ve daha birkaç kişi sureti haktan görünerek ulema cemiyetinin arasında kalmakta devam ederken camideki kalabalık daha da çoğalmıştı. Mere Hüseyin Paşa şeyhülislâmın Ağa-kapısına gelmesini müteakip orada bulunanlara: «Fatih camiindeki ulema topluluğunun dağılmalarını padişah ve bilhassa Valide Sultan hazretleri arzu etmektedir» dedi. Bu sözünün arkasından da ulemaya ocak ağalarından Deli Kasım ve Pirinççi Mehmed adında iki kişi gönderdi. Bunlar, İstanbul kadısı Hasan Efendiye, ulema âsilerini camiyi terkettirmesi için para yollayınca, Hasan Efendi abdest tazelemek bahanesiyle camiden dışarı çıktı. Biraz sonra da Deli Kasım camiden içeri girdi. O sırada mihrapta topluluğa hitabetmekte olan Bostan-zâde Yahya Efendi «bunlar yalan söyler, bre vurun!» diye bağırınca bazıları etrafına üşüşüp başlarına vururlarken, ulemanın nüfuzlularından birkaç kişi «elçiye böyle şey yapılır mı?» diyerek, daha fazla dövülmelerini önleyip camiden dışarı çıkardılar. Bunlar da geriye dönüp başlarına gelen şeyi aynen naklettiler.

O sırada Bıçakçı-oğlu ile ulemadan bazı kimseler yeniçeri odalarına gitmişler ve odabaşılara: «Sultan Mustafa'nın saltanat etmek için iktidarı yoktur; hükûmet başkalarının elindedir, başka bir hükümdar cülûs ettirmek üzere bizimle olur musunuz?» demişler, onlar da «ulema efendilerimiz hangi tarafta ise bizler de onlarla beraberiz» cevabını vermişlerdi. Böylece Mere Hüseyin Paşa ortalığı karıştırarak kendini haklı çıkarabilmek için manevrasında muvaffakiyet temin etmek üzereyken, Bıçakçı-oğlu gibi kimseleri kendilerinden zannederek yeniçerilerin işbirliği yapacaklarına inanan ulema topluluğu ise, daha metin davranmak hevesine kapılmıştı.

Ulemanın durumu böyleyken sadrıâzam onları muslihane sözlerle dağıtması için nakibüleşrafı gönderdi. Bir taraf-

tan da yeniçeri ve acemi oğlanlarının silâhlanıp hazır olmaları için haber yolladı. Nakibüleşraf öğleden sonra camie gelerek mevcut topluluğa nasihatlarda bulundu ve dağılmalarını bildirdi. Sözlerinin tesir etmediğini görünce koynundan bir hatt-ı humayun çıkarıp okumaya başladı. Fakat ulema topluluğu, padişahın bunu yazmaya muktedir olmadığını, yazının başkalarının eseri olduğunu söylediler. Naimâ'nın bildirdiğine göre: o sırada mihrap yanında duran Ak Şemseddinin tacını alıp bir sırığın ucuna koydular ve Fatih devrinin meşhur şahsiyetinin bu tacını kendilerine bayrak ittihaz edercesine hürmetle etrafına toplanıp caminin dışına çıktılar. O arada tekke ve türbelerin sancaklarını da toplayıp getirdiler.

Silâhsız ulema bu durumlarına bakmadan dağılmamakta ısrar ederken, Tuğî'ye göre bostancıbaşı vasıtasiyle başka bir hatt-ı humayun daha geldi. Fakat ikindi de geçtigi halde topluluk dağılmayınca yeniçeri ağası ve yeniçeri kethüdası Çeşteci Ali Ağa yeniçeri ve acemi oğlanlarını alarak Fatih camiine gitmek üzere yola koyuldular. Tuğî'ye nazaran: sadrıâzam, şeyhülislâm, kazaskerler de onlarla beraberdi. Beri taraftan Orta camiden silâhlı askerin harekete geçtiğini haber alan ulemadan bir kısmı, yarın yine geliriz deyip birer bahane ile oradan sıvıştılar. Yeniçeri ağası, Şehzâde camii önüne gelince akşam namazını orada kılmak için kaldıysa da, sabırsızlık gösteren devşirme acemi oğlanlarından bir kısmı, Maryol ve Arnavutlar pürsilâh vaziyette Fatih camiine gidip silâhsız ulemaya hücum ettiler. Birçok kimseyi yaralayıp ondokuz kişiyi öldürdüler. Ölenlerin dokuzu talebe-i ulûmdan diğerleri de müderris, kadı ve şeyh gibi kimselerden mürekkepti. Öldürülen kimselerin şahsiyetleri belli olmasın diye cesetleri cami avlusunda bulunan bir kör kuyuya doldurup ağzını kapattılar.

Böylece deli padişah ve Mere Hüseyin'in kötü idaresi aleyhine vukubulan silâhsız ayaklanma, sadrıâzamın çevirdiği manevrada muvaffak olması, şeyhülislâm ve kazaskerler gibi ulema reislerinin pek çabuk şekilde sadrıâzama uymaları neticesinde hiçbir müsbet netice vermeden müessif ve kanlı şekilde kapandı. Hâdise daha ziyade halk vicdanında akisler uyandırdı. Bundan müteessir olanlardan Bursalı Meyli Efendi'nin yazdığı şiirin şu ilk parçası, hâdisede rol oynıyanlara ne gözle bakıldığını ifade etmesi bakımından dikkate değer:

Şüphemiz var şol güruhun dinine imanına
Kim gire nahak yere erbab-ı ilmin kanına
Kadıasker ile müftünün de şindir şanına
Bir yezidin ram olup dünya için fermanına
Girdiler çok âlim-ü âl-i resulün kanına
Döndü «Sahn-ı Han-ı Mehmed» kerbelâ meydanına

Mere Hüseyin Paşa'nın azli

Mere Hüseyin Paşa bu hâdiseyi muvaffakiyetle atlatınca zulmü daha da arttı. Hammer'in Venedik kaynaklarına istinaden bildirdiğine göre: etrafındakilerden bir takımını nefyettirdi, bir takımını denize attı, bir takımını da sebebsiz yere dövdürdü.

Ulema ayaklanmasının bastırılışını takip eden günler zarfında onlara önderlik edenlerden Yahya Efendi, Şerif Efendi, Ali Çelebi-zâde gibi kimselerle birlikte sekiz müderris, birkaç kadının nefyedilmeleri için ferman istihsal etti. Böylece Yahya Efendi Bursa'ya sairleri de muhtelif yerlere sürüldü. Bazı kimseler Mere'nin hışmına uğramamak için bir müddet saklanmak ihtiyacını hissetti. İnsafsız sadrıâzam dışarda ulemadan birini görse, hâdiseyi telmihen ona iğneli sözler sarfetmekten geri kalmazdı. Tabii bu arada kendisinin kurtuluşunu hazırlıyanları mükâfatlandırmayı ihmal etmedi. Bu cümleden olarak yeniçeri ağasına Mısır valiliğini tevcih edip, kethüdası Çeşteci Ali Ağa yeniçeri ağası, Bayram Ağa da kethüda oldu.

Mere Hüseyin Paşa kendisini kuvvetli hissedince âni ve cesurane bir hareketle sipahilerin zorba takımından da kurtulmak istedi. Bunun için saray bostancıları ile emniyet ettiği yeniçerileri kullanmayı tasarladı. Mere'nin plânına göre, *sipahi zorbaları elçi kabul merasimi*

bahanesiyle saray bahçesine toplanacak ve o arada âni bir hareketle silâhlı bostancılar ve emniyetli yeniçeriler tarafından kırılacaktı. Fakat araya bayramın girmesi bu plânın tatbikini uzattığı için bazı kimselerin gevezeliği yüzünden Mere'nin tasavvurları anlaşıldı. Bunun üzerine sipahiler divanda Mere Hüseyin Paşaya hücum ederek: «Sen bizi kırdırmak istiyorsun, biz de senin sadrazamlığını istemeyiz» dediler. Bu vaziyet karşısında müessif hadiselerin cereyanına meydan verilmeden işi basit tarafından halletmek isteyen Valide Sultan ile kızlar ağası Mere'ye istifa tavsiyesinde bulundular. Fakat bu tavsiyeye uymak istemeyen Mere Hüseyin Paşa, onlara, mühr-ü humâyunu verecek olursa ancak yeniçerilere vereceğini bildirdi. Mere'nin bu cevabı pek calibi dikkattir. Kendisinin sadrazamlığa tayinine fiilen âmil olmuş bulunan ve ulema ayaklanmasından muzaffer çıkarak mevkiinde kalmasını sağlıyan yeniçeriler, Mere Hüseyin Paşanın indinde en yüksek makamı temsil etmekteydi. Hakikat da bu merkezdeydi. Zira her şeyde yeniçerilerin kuvvet ve nüfuzu rol oynamaktaydı. Mere'nin, mühr-ü humâyunu ancak yeniçerilere verebileceğine dair sarfettiği sözler, işte bu hakikatin, bir sadrazam tarafından resmen kabul ve ilân edilişi sayılabilir.

Tabii Mere Hüseyinin hakiki maksadı, sadrazamlık makamında bir müddet daha kalabilmek endişesinden ibaretti. Bunun için, vaktiyle Yemişçi Hasan Paşanın yaptığı gibi, yeniçerileri sipahiler aleyhine ayaklandırmayı düşünerek Ağakapısına iltica etti.

Yeniçerilerin bir kısmı Mere Hüseyin'i tutmak taraftarıydı. Fakat yeniçeri kethüdası Bayram Ağa, Mere Hüseyinin sırf kendi menfaatini düşündüğünü, onun uğrunda sipahilerle çarpışmanın doğru olamıyacağını, zira sipahilerin yeniçerilerin arkadaşı olduğunu, Mere Hüseyinden para alan subayların sözleriyle hareket etmenin de tavsiyeye değer olmadığını, netice olarak kendisinin bu hususta ki fikri sorulursa bitaraf bir sadrazam istemenin en doğru yol olacağını söyledi. Bu sözler yeniçerilere tesir etti; o arada Mere 'ye taraftar yeniçeri subayları da seslerini çıkaramadı. Böylece partiyi kaybetmiş olduğunu anlıyan Mere Hüseyin Paşa da mühr-ü humâyunu şeyhülislâma teslime mecbur oldu. Şeyhülislâm da tabii herhal padişaha gönderdi. Mühr-ü humâyun sabık Bağdad Valisi olan dördüncü vezir Kemankeş Ali Paşaya verildi.

Birinci Mustafa'nın hal'i

Kemankeş Ali Paşanın ilk işi, aklen malûl bulunan Sultan Mustafa'yı taht'tan indirmeye teşebbüs etmek oldu. Sultan Osman'ın tahtan indirilmesinden beri memleket her gün biraz daha harabiyete sürüklenmekteydi. Davud ve Mere Hüseyin Paşalar önlerine gelene para dağıtmak suretiyle hazineyi tam takır hale getirmişti. Padişahın aklî malûliyetinden, Kara Davud ve Mere Hüseyin gibi ahlaksız veziriâzamların karakter zayıflığından istifade eden yeniçeri ve sipahiler her şeye hâkim vaziyete geçmişlerdi. Osmanlı tarihinde âdeta bir «zorbalar hâkimiyeti» faslı açılmıştı.

Birinci Mustafa'nın ikinci saltanatı (1622 - 1623) zamanındaki hükümdarlar (İlâve : 119)

★

Avusturya : İkinci Ferdinand → — →.
Lehistan : Üçüncü Zigismund (Vasa) → — →.
İsveç : Güstav Adolf → — →.
Fransa : Onüçüncü Lui → — →.
İngiltere : Birinci Jak → — →.

İspanya : Dördüncü Filip → — →.
Portekiz : Üçüncü Filip → — →.
Rusya : Mihail Romanov → — →.
Papalar : Onbeşinci Greguvar → 1623.
İran : Birinci Abbas → — →.
Özbek Hanlığı : İmam Kulu Bahadır Mehmed → — →.

Tahtta deli bir padişah bulundukça bu zorbalığın nihayete ermesi, veyahut da hiç olmazsa bunun zararlarının azaltılması mümkün değildi. İşte yeni veziriâzam Kemankeş Ali Paşa bu vaziyete bir çare bulmak üzere şeyhülislâm, kazasker ve bazı devlet büyüklerini bir toplantıya çağırdı. Yapılan görüşmede devlet işlerini görmekten âciz olan Sultan Birinci Mustafa'nın tahttan indirilmesine karar verildi. Sultan Mustafa'nın durumundan zâten herkes haberdardı. Mere Hüseyin Paşanın sadaretinde Fatih camiindeki ulema ayaklanmasında, Sultan Mustafa'nın onları sükûnete davet eden bir hatt-ı humâyunu okunduğu zaman, oradakiler: «padişahımızın tasarrufu yoktur, aklında hiffet vardır; hatt-ı humâyun dedikleri Reis Hamza Efendi'nin saraya verdiği Sanavber nam cariyenin yazısıdır» diyerek, hükümdarın yazı yazmıya iktidarı olmadığı son defa bir topluluk tarafından ilân edilmişti.

Tuğî'nin «İbretnüma» sında (Belleten, sayı: 43, sayfa: 513) kaydedildiğine göre; sadrazamın riyasetinde toplanan heyet Sultan Mustafa'nın annesine haber göndermişler ve: «yarınki gün oğlun Sultan Mustafa Han hazretleri taht-ı âlisinde otururken şer'an sualimiz vardır: Evvelâ adın nedir? ve kimin oğlusun ve bu gün günlerden ne gündür soralım; sonra bunlara cevap verirse emirül-müminin padişahımızdır; ana yavuz nazarla bakan kör olur ve illâ değilse imameti şer'an câiz değildir. Sabinin imameti câiz, mecnunun değildir» demişlerdir. Valide Sultan ise işin ciddiyeti karşısında hakikati olduğu gibi itiraf ihtiyacı hissederek «Ahvali belli, kaadir olmadığı muayyen» cevabını vermiştir. Sultan Mustafa'nın annesi hal'in kesinleştiğini anlayınca: «Emr, şer'i şerifindir, ben dahi şer'e mutiim; nihayet oğlumu katleylemeyin, Sultan Osman gibi olmasın» demiş, Sultan Mustafa'yı hal, eden heyet de: « haşa ki bir zarar erişe, onun nâzırı Allahdır. Onu öldürmek isteyen Sultan Ahmed idi ve Sultan Osman idi, her biri katline tasaddi eyledikçe başlarına her hal geldi, yine yanınızda dursun» cevabı ile teminat vermişlerdir.

Sultan Mustafa tahttan indirileceği zaman devlet erkânını düşündüren en mühim mesele, yeni cülûs münasebetiyle askere bahşiş verilmesi işiydi. Cülûs bahşişi verildiği taktirde devlet hizmetleri büsbütün duracaktı. Onun için yeniçeri ve sipahilerin erkânından bahşiş istemiyeceklerine dair teminat alındı. Tuğî'ye göre yeniçeri ve sipahiler «yemin edelim in'am namını anmayalım» bile demişlerdir.

Böylece bahşiş işi de halledilince, o sırada Davudpaşa'daki sarayda bulunan Sultan Mustafa Topkapı sarayına getirilmiş ve oradaki dairesine kapatılmıştır (10 eylûl 1623). Birinci Mustafa, ikinci defa hal, edilince Sultan Ahmed'in hayattaki oğullarının en büyüğü olan ve o sırada onbir buçuk yaşında bulunan Dördüncü Murad (Osmanlı tarihlerinde Birinci Mustafa'nın hal'i ile Dördüncü Murad'ın tahta geçiriliş gününün tarihinde ittifak yoktur. Solakzâde «sayfa 737» 4 zilkade, Kâtib Çelebi 4 zilkade pazar, Naimâ «C: 2, S: 263» 4 zilkade pazar, Tuğî 22 zilkade pazar, Karaçelebi-zâde'nin Ravzat-ül-ebrar'ında «sayfa 555» 14 zilkade) tahta geçirilmiş ve böylece devlet deli bir hükümdardan kurtulmuştur.

Dördüncü Murad'ın tuğrası

DÖRDÜNCÜ MURAD

★

Sultan Murad'ın cülusu — İstanbul'da zorba askerlerin hâkimiyeti — Anadolu ahvali — Kırım isyanı — İran harbi — Padişahın idareyi ele alması — Sultan Murad'ın Revan seferi — — Sultan Murad'ın Bağdad seferi — İran'la Kasr-ı Şirin muahedesi — Sultan Murad'ın ölümü.

★

DÖRDÜNCÜ MURAD

Babası : Birinci Ahmed

Annesi : Kösem Sultan (Mahpeyker)

Doğduğu tarih : 27 temmuz 1612

Padişah olduğu tarih : 10 eylül 1623

Ölümü : 8/9 şubat 1640 gecesi.

Çocukları : Alâaddin, Mehmed, Ahmed, Süleyman, Ruhiye, Safiye, Gevherhan, Kaya İsmihan, Ayşe, Hafise.

•

Vezirlâzamları : Kemankeş Ali Paşa — 3 nisan 1623, idam. Çerkes Mehmed Paşa 3 nisan 1623—28 ocak 1625, ölüm. Müezzin-zâde Hafız Ahmed Paşa 6 şubat 1625 — 1 aralık 1626, azil. Halil Paşa 1 aralık 1626 — 6 nisan 1628 (ikinci sadareti), azil. Husrev Paşa 6 nisan 1626 — 25 ekim 1631, azil. Müezzin-zâde Hafız Ahmed Paşa (ikinci sadareti) 25 ekim 1631 — 10 şubat 1632, yeniçeriler tarafından öldürülme. Topal Receb Paşa 10 şubat 1632 — 18 mayıs 1632, idam. Tabanı-yassı Mehmed Paşa 18 mayıs 1632 — 2 şubat 1637, azil. Bayram Paşa 2 şubat 1637 — 26 ağustos 1638, ölüm. Tayyar Mehmed Paşa 27 ağustos 1638 — 23 aralık 1638, şehit. Kemankeş Kara Mustafa Paşa 23 aralık 1638 — →.

Birinci Mustafa'nın son sadrâzamı olan Kemankeş Ali Paşa'nın mühr-ü hümâyunu teslim almasından bir hafta kadar sonra, mühim devlet erkânının bazılarının iştirakiyle aktettiği toplantıda, Sultan Mustafa'nın hal'i ile Birinci Ahmed'in en büyük şehzâdesi olan Muradın tahta geçirilmesine karar verilmesi üzerine Dördüncü Murad padişah oldu. İstanbul Boğaziçindeki Istavroz bahçesinde 27 temmuz 1612 de dünyaya gelmiş olan Dördüncü Murad, tahta geçtiği sırada 12 yaşının içinde bulunuyordu. O tarihe kadar en küçük yaşta tahta geçen padişah kendisiydi. Rivayet edildiğine göre; Sultan Osman vak'asında Üsküdar'a geçirilmek üzere sarayın bahçesine çıkardığı sırada kapıağalarından birinin taarruzuna uğramış, fakat diğer ağaların müdahalesi sayesinde kendisine bir zarar gelmesi önlenmiştir.

Ekseri müverrihler, Sultan Osman vak'asının tahaddüsünde, ondan sonra da Mustafa'nın tahttan indirilip Muradın iclâsında Kösem Sultan'ın rol ve parmağından şüphe ederler. Kösem Sultan'ın, Dördüncü Murad ve Sultan İbrahim zamanında çok iyi şekilde tebellür eden entrikacı şahsiyeti gözönüne getirilirse, müverihlerin bu hususta ki tahmin ve şüphelerine nisbeten hak vermek gerekir.

Dördüncü Murad, tahta geçişinin ferdası günü, mevcut an'aneye uyarak Eyub türbesini ziyaretle kılıç kuşandı.

Çocuk hükümdara kılıç kuşatan şahsiyet Üsküdarlı Şeyh Aziz Mahmud Hüdai Efendi idi.

Tahta geçtiği sırada babası Sultan Ahmed gibi sünnetsiz olan Dördüncü Murad, cülûsunun beşinci günü sünnet edildi.

Hazinenin para sıkıntısı çekmesi dolayısiyle, Sultan Mustafa tahttan indirilirken kapıkulu askerleri cülûs bahşişi istemiyeceklerine dair söz vermişlerdi. Lâkin subaylarının tahrikiyle sözlerinden cayıp cülûs bahşişi talebinde bulunduklarından enderûnda bulunan altın ve gümüş eşya darphaneye gönderilerek para kesildi ve Ekim ayı içinde askerlere dağıtıldı. Bu arada yeniçeri kethüdası Bayram Ağa yeniçeri ağası tayin edildi. Bayram Ağa'nın selefi olup kendisine Mısır eyâleti tevcih edilmiş bulunan Çesteci Ali Ağa İskenderiye'ye vardığı zaman Kara Mustafa Paşa Mısır'a sokmadığından Kıbrıs üzerinden İstanbul'a dönmek mecburiyetinde kaldı.

Dördüncü Murad
(Avrupalı bir ressamındır. Aslı Topkapı sarayı müzesindedir)

Kemankeş Ali Paşa'nın bazı kimseleri suçlandırması

Sultan Murad'ı tahta geçirmekte muvaffakıyet temin etmiş olan Veziriâzam Kemankeş Ali Paşa'nın bu işten dolayı gurur ve cür'eti artmıştı. Onun için, hem etrafını küçük görüp rakip saydığı kimseleri suçlandırarak mevkilerinden uzaklaştırmak, hem de rüşvetle iş görmek yoluna sapmıştı.

Naimâ'nın (C: 2, S: 264) tafsilen anlattığına göre; Veziriâzamın bu halinin ilk mağduru Şeyhülislâm Zekeriya-zâde Yahya Efendi olmuştur. Bir gün veziriâzamın kendisini ziyarete gelmesinden faydalanan Şeyhülislâm Yahya Efendi, söz arasında bir münasebet düşürerek rüşvet ve irtikâbına işaretle, bu hususta veziriâzama nasihat yollu bazı şeyler söylemiştir. Şeyhülislâmın bu sözleri karşısında uyanıklık gösterip hatadan geri dönmesi gereken Kemankeş Ali Paşa bil'akis aksine tavır takınıp Şeyhülislâma kin bağlamıştır. Şeyhülislâmın söylediği şeyleri kayınpederi olan Anadolu kazaskeri Bostan-zâde Yahya Efendi'ye açtığı zaman, onun da: «Yahya Efendi Şeyhülislâm kalırsa seni bir tuzağa düşüreceğinden şüphe etme!» diye kışkırtıcı şekilde konuşması, veziriâzamın fi'ilen harekete geçmesine yol açmıştır. Böylece, Şeyhülislâmı mevkiinden düşürmeyi aklına koyan Ali Paşa, çocuk hükümdarı onun aleyhine tahrike koyulmuştur. Bir gün padişaha: «Yahya Efendi'nin sizin tahta geçmenize rızası yoktu! ulema ayaklanmasında ulemanın niyeti Sultan Mustafa'yı hal' ve sizi iclâs olduğu halde, Yahya Efendi Mere Hüseyin Paşa ile birlik olup bunu önledi, bugün bile zorbalarla el altından işbirliği halindedir» tarzında sözler söyleyince, Veziriâzama inanan padişah, Zekeriya-zâde Yahya Efendi'yi azlederek, Hoca-zâde Esad Efendi'yi Şeyhülislâmlığa getirmiştir. Bu arada Sultan Mustafa zamanında iki defa sadaret makamını işgal etmiş olan Mere Hüseyin Paşa yakalanarak katlolunmuştur.

Sadrıâzam Kemankeş Ali Paşa'nın suçlandırdığı şahsiyetler meyanında diğer mühim iki kişi de, sabık sadrıâzam-

lardan Gürcü Mehmed Paşa ile Halil Paşa idi. Ali Paşa bunların her ikisini de sadarette kendisine rakip addetmekteydi. Naimâ'nın kaydına nazaran; Bostan-zâde'nin iğvaatiyle hareket eden Ali Paşa, bu iki eski sadrıâzam için, Abaza Mehmed Paşa'ya gönderilirken yakalanmıştır diye iki mektup uydurmuş ve bunlara istinaden her ikisini de kendi saraylarında hapsetmiştir. Fakat kısa bir zaman sonra bunun iftira olduğu meydana çıktığından Gürcü Mehmed ve Halil Paşa'ları serbest bırakmıştır.

ANADOLU AHVALİ VE ABAZA MEHMED PAŞA İSYANI

Sultan Murad'ın 1623 ten 1640 senesine kadar devam eden saltanatı esnasında bir takım isyan ve zorbalık hâdiseleri, mühim seferler ve daha bazı önemli şeyler cereyan etmiştir. Onun için Dördüncü Murad zamanı tarihî hâdise ve meseleler yönünden pek hareketli devirlerden addedilir. Bu hareketli devrin hadislerinin mühim bir kısmı Dördüncü Murad'ın çocukluk yıllarına rastlamaktadır. Padişahın, devlet işlerine tam mânasiyle hâkim vaziyete gelmesine kadar geçen müddet on seneyi bulmaktadır. Bu on senelik müddet zarfında Anadolu'da cereyan eden hâdiselerin en mühimmi Abaza Mehmed Paşa'nın isyanıdır.

Birinci Ahmed zamanında Sadrıâzam Kuyucu Murad Paşa, Anadolu'da Celâlileri tenkil ederken şiddete müracatla kan ve ateşe istinat etmiş, Celâliliği doğuran sebepleri teşhis ile onlara çare bulmaya uğraşmamıştı. Onun için, İkinci Osman'ın tahttan indirilip öldürülmesiyle başlıyan ve Sultan Murad'ın saltanatının ilk on senesinde de devam eden zorba tegallübü devrinde, bazıları az miktarda şekil ve mahiyet değiştirmek suretiyle Celâlilik yeniden meydana çıkmıştır. Dördüncü Murad zamanında devleti bir hayli uğraştırmış olan Abaza Mehmed Paşa da bir nevi Celâliden başka bir şey değildir.

Abaza Mehmed Paşa'nın aslı, Sultan Osman'ın katillerinden intikam almak bahanesi ile isyana kalkışı, Şebinkarahisar'ı zaptettikten sonra Ankara üzerine yürümesi ve burasını üç ay müddetle muhasarası, nihayet kışın bastırması üzerine Niğde'ye çekilişinden Birinci Mustafa devri hâdiseleri meyanında bahsedilmişti. Yeniçerilerden Sultan Osman'ın intikamını alacağını söyliyerek ortaya atılmış olan Abaza Mehmed Paşa, Birinci Mustafa'nın tahttan indirilmesine rağmen isyana devamdan vazgeçmedi. Ve isyanında, peşinen söylediği şekilde sadece yeniçerileri de hedef tutmadı. Anlaşıldığına göre Abaza Mehmed Paşa, Sultan Osman'ın katli dolayısiyle Anadolu halkında yeniçerilere karşı duyulan kırgınlık, belki de nefreti istismar ile bu müessif meseleyi taraftarlarını artırmak için bir silâh olarak kullanmayı da ihmal etmemekteydi.

Abaza Mehmed Paşa 40 bin kişilik kuvvetin başında bulunduğu cihetle, devlet erkânına korkulu günler yaşatacak durumdaydı. Dördüncü Murad'ın tahta geçmesini sağlıyanlardan Kemankeş Ali Paşa, rakip addettiği kimseleri ortadan kaldırmak isterken etrafında bir hasımlar grupunun toplanmasına sebep olmuş ve nihayet bu grup onun idamına sebep olmuştu (3 nisan 1624). Kemankeş Ali Paşa'dan sonraki sadrıâzam Çerkes Mehmed Paşa'ya tevdi edilen ilk mühim iş Abaza Mehmed Paşa üzerine sefere çıkmak idi.

Abaza Mehmed Paşa'nın Yeniçeri kethüdasına mektubu

Çerkes Mehmed Paşa mühr-ü hümâyunu aldıktan kısa bir müddet sonra Abaza üzerine yapılacak seferin hazırlıklarına başladı. Bu arada hazırlık emrini alanlardan yeniçeri kethüdası Mihaliçli Sarı Mehmed Ağa, her gün sabahleyin yeniçeri odabaşılarına: «Bu sefer yeniçerinindir. Abaza'nın başkaları ile husumeti yoktur; ancak yeniçerinin hasmı canıdır. Bu kadar çorbacı ve neferleri katletti; siz de ona göre direnip gayret edin, göreyim sizi!» diye tenbihatta bulunmaktaydı. Abaza Mehmed Paşa yeniçeri kethüdasının bu sözlerinden haberdar olunca kendisine bir mektup yazdı. Abaza'nın, Sultan Osman vak'asına

temasla bu hususta yeniçerileri suçlandıran mektubu (Fezleke C: 2, S: 55 ve Naimâ C: 2, S: 314) aynen şöyleydi:

«İzzetlû karındaşım yeniçeri kethüdası Mehmed Ağaya: selâmdan sonra: evvel baharda Abaza üzerine seferimiz vardır, sadrıâzam ile gideriz, bu sefer heman yeniçeri seferidir. Sipahi ve beğlerden bize imdad yoktur; Abaza'nın derdi bizimledir, göreyim ne kadar yeniçeri çıkar deyû odabaşılara muhkem tenbih edermişsin. Sen berhûdar ol, padişahın ekmeği sana helâl olsun. Şimdi gayret çekmeden ise padişah-ı mazlum ocağınıza dahil düştük de gayret çeküp Yedikule'ye göndermeyüp sarayda haspolunsa siz müttehem olmazdınız behey gayretsiz biarlar! Kendü ağanızı Orta camide katl ideler siz bakıp durasız. Eğer sipahi ile karındaşlarız dirseniz, sipahi kubbealtı menasıbından gayrı tevliyete ve cibayete varınca bir şey komayup hep aldılar. Size ne değdi? Siz onlara yardım etmeseniz yalnız onlar yine kaadir idi. Ehl-i ırzın ve âyân-ı devletin hanelerini yağma etmeği faide mi kıyas ettiniz? Memalik-i islâmiyeyi yıkmağa sebep siz oldunuz. Sultan Osman Han sipahi kapusuna varsa böyle olmazdı. Eğer in'am için eyledik derseniz, padişah-ı mazlum size ellişer altun vereyim dedi: gerçe Sultan Mustafa'nın valdesi Abaza olup bizimle karabeti olduğu haysiyetten padişahlığına biz mesrur olmak görünürdü. Lâkin aynımda değidir, hak alimdir ki ancak padişah-ı mazlumun kanı için gayret-i hak galebe ve zuhur eyledi; heman nekadar neferin var ise var kuvveti bazuya getür. Buhtunnasr Hazreti Yahyay-ı mazlumun kanı için Beni İsrailiden yetmiş bin Yahudi katlettiği gibi ben dahi damen-i dermeyan edüp padişah-ı mazlumun kanı için yeniçeri katlini yetmiş bine varınca eriştirmek üzereyim. Sipahiden size yardım olur mu? Anlar sizin imdadınız ile birer ata kaadir değil iken çifte yedek ve köçek sahibi oldular; behey ahmaklar siz neye vasıl oldunuz? Ancak kaatil-i sultan olduğunuz kaldı. Benim ruhum Halil Paşa yeniçeri ağası iken ben silâhdarı idim, bilürsüz. İmdi malûmunuzdur ki ağalık şöyle dursun ocakta söz yeniçeri kethüdasınındır; bu babda bezl-i makdur idüp cümle neferinle gelesiz. Yahut katil Davud Paşa idi, bizim medhalimiz yoktur dirseniz ol maddede medhali olanlardan Mehmed Ağa ve Hasan Ağa ve neferden Altuncu-oğlu ve Aşçı Hasan ve Duacı Mehmed ve Gürcü Ali ve Bokcu Murad ve Kuru-oğlu ve Kayıkcı Mustafa ve Çavuş-oğlu ve bunların emsali eşkiyayı katl idesin, cezaların göreler vesselâm.»

Çerkes Mehmed Paşa'nın serdarlığı

Veziriâzam Çerkes Mehmed Paşa ilk hazırlıkları müteakip 28 mayıs 1624 de Üsküdar'a geçti, Haziranın 17 (1 ramazan 1033) sinde de hareket etti. Ramazan bayramını Akşehir'de geçirmekteyken Anadolu beylerbeyisi İlyas Paşa ve Karaman beylerbeyisi ile daha bazı beylerbeyleri veziriâzama mülâki oldular.

Veziriâzam Çerkes Mehmed Paşa Abaza'ya karşı yola çıkarken Gürcü Mehmed Paşa İstanbul'da sadaret kaymakamı kalmış Kaptan-ı derya Topal Receb Paşa ise donanma ile Karadeniz'e çıkmıştı.

Abaza Mehmed Paşa Sadrıâzamın kendi üzerine geldiğini duyunca hazırlıklara girişip toplıyabildiği kadar askeri biraraya getirerek Sıvas civarından harekete geçip serdara doğru ilerlemeye başladı.

Sadrıâzam Çerkes Mehmed Paşa'nın Anadolu içine ilerlemesinden önce, iki bin kişilik sekbanına istinat edip zulüm ve serkeşlikten geri kalmıyan Konya beylerbeyi Sefer Paşa, Abaza'nın adamlarından Çopur Bekir tarafından öldürülmüştü. O sırada Niğde'ye hâkim olan Çopur Bekir, kendisini orada bastırmak isteyen Sefer Paşa'yı Ereğli'nin ilerisindeki Çiftehan (Naimâ C: 2, S: 318) da yakalayıp öldürünce, Abaza'dan aldığı talimata uyarak başını Niğde hisarına dikmişti.

Abaza Mehmed Paşa Sıvas üzerinden harekete geçtiği sırada Çopur Bekir de Niğde'de birtakım tedbirler ittihaz ederek mücadeleye hazır vaziyet aldı. Sadrıâzam ise Konya'ya varınca Abaza'ya bir mektup yazarak bir takım nasihatlarda bulundu ve kendisini itaata davet etti. Lâkin Abaza bu mektuba aldırmadı ve Kayserili Şeyh veya Abaza

şeyhi diye tanınan Sarıbaba-zâde Abdurrahim adındaki adamının teşviklerine kapılarak mücadeleyi tercih etti. Bunun için veziriâzam da Ereğlili'den sonra yürüyüşüne devamla Niğde'ye geldi. O sırada Çopur Bekir Niğde kalesine tahassun etmişti. Kaleye bir kaç top atıldıysa da Çopur Bekir dayandığından orada fazla vakıt kaybedilmiyerek ertesi gün yine yürüyüşe devam edildi. Ordu Kayseri yakınındaki Karasu köprüsüne vardığı sırada, veziriâzamın Abaza ile birlik olup yeniçerileri kırdıracağına dair bir şayia dolaştı. Abaza'nın casusları vasıtasiyle çıkarılmış olan bu şayiadan heyecana kapılan yeniçeriler subaylarının telkinleriyle yatıştırıldı.

Abaza Mehmed Paşa veziriâzam ile çarpışmak için harekete geçerken, müverrih Naimâ (C: 2, S: 320) nın ifadesiyle: «Kayseriye ve Sıvas ve ol havalide olan ehl-i haymeden Türkman uluslarına ve aşiret ve boy beylerine haberler gönderüp, muavenet ve müzakeret talep idüp vaad ile herbirini kendüye münkad etmişti. Anlar dahi mukabele ve cenk günü yardım etmeğe ahd idüp, Abaza asıl onların ianetine ümitvar olmağla mukabeleye cür'et ve serdar-ı zişana karşu Kayseriye sahrasına azimet etti».

Çerkes Mehmed Paşa emrindeki hükûmet kuvvetleri ile Abaza Mehmed Paşa arasındaki muharebe 1624 yılı Ağustosunun sonlarına doğru cereyan etti. İlk gün iki tarafın öncüleri birbirine girip de muharebe kızışmaya yöneldiği sırada yeniçeri ağası Boşnak Husrev Ağa, kapıkulu askerlerine: «Bre koman gaziler devlet düşmanlarını, gayret eylen!» diye haykırarak kendilerini gayrete getirdi. Abaza'nın sıkıştırması neticesinde kendisine iltihak etmiş olanlardan eski Şebinkarahisar sancak beyi Murtaza Paşa ile Sıvas beylerbeyi Tayyar Mehmed Paşa harbe girileceği günün gecesinde birbiriyle anlaşarak sabahleyin veziriâzam tarafına iltihak ettiler. Bunların birdenbire hükûmet cephesine iltihakla Abaza kuvvetlerine karşı silâh kullanması onun mağlûbiyetini hızlandırdı. Abaza Mehmed Paşa askerinin bozulmaya yüz tuttuğunu görünce etrafa at koşturarak bozgunu önlemeye çalıştıysa da buna muvaffak olamadı.

Abaza cenginde babası ile birlikte silâhdar bölüğünde bulunan Kâtib Çelebi bu muharebeyi müşahedelerine istinaden «Fezleke» sinde (C: 2, S: 55-62) tafsilâtlı şekilde anlatır. Harbin en şiddetli devresinin bir saat sürdüğünü söyleyen Kâtib Çelebi, harbin kaybedildiğini anlayınca Abaza'nın derhal hazine sandıklarını alarak kaçtığını bildirir. Yine ayni müellif, bu arada Abaza'nın sahip olduğu bir kaç topun muharebe meydanında kaldığını, bunların elde edilip serdara getirildiğini, zaferin kat'iliği tebellür edince o gece serdarın emriyle mum donanması ve şenlikler yapıldığını kaydeder.

Abaza Mehmed Paşa bir kısım süvarileri ile kaçarken, onun çocukları ile hazinesinin Niğde'de bulunduğunu Çerkes Mehmed Paşa'ya haber verdiklerinden, serdar derhal oraya, Rumeli beylerbeyinin emrinde bir miktar kuvvet sevketti. Bunlar iki gün iki gece durmadan yol alarak Niğde önüne geldikleri sırada, daha önce ılgar ile buraya ulaşan Çopur Bekir'in gerek kendi, gerekse Abaza'nın mal ve karısını alarak Sıvas'a doğru gitmiş olduğunu öğrendiler. Bunun üzerine Rumeli beylerbeyi derhal Çopur Bekir'in arkasından süvariler sevketti. Bunlar yolda eşkiyalara yetişerek üç yüz tanesini yakalayıp öldürdükleri gibi Abaza Mehmed Paşa'nın karısı ve kızını da ele geçirdiler.

Veziriâzam Çerkes Mehmed Paşa Kayseri önünde bir kaç gün kaldıktan sonra Sıvas'a geldi. Tayyar Mehmed Paşa'nın özür dilemesi üzerine onu yine Sıvas beylerbeyliğinde bıraktı. Abaza'nın karısı ve ele geçirilmiş olan mallarını Sıvas kalesinde hıfzettirdi. Abaza Mehmed Paşa esas beylerbeylik merkezi olan Erzurum'a gitmiş bulunduğundan Veziriâzam Çerkes Mehmed Paşa da onun arkasından Tercan'a kadar ilerledi. Artık kış yaklaşmaktaydı. Bu bakımdan Abaza'nın Erzurum kalesinde muhasarası hayli zahmeti icap ettirecekti. O sırada Abaza'dan affı için mektup ve adamlar gelmesi, böyle bir zahmete ihtiyaç bırakmadı. Abaza Mehmed Paşa affedilerek bazı şartlarla yine Erzurum beylerbeyliğinde ikame olundu. Naimâ (C: 2, S: 326) nın bildirdiğine göre bu şartlar: «Erzurum kal'asına tü-

fenkçi vaz' olunup Abaza taarruz etmeye. Bir haseki, on bölükbaşı ve kifayet kadar yeniçeri neferatı vaz'ından ibaretti. Çerkes Mehmed Paşa, Abaza işini bu şekilde hallettikten sonra kışlamak üzere Tokat'a döndü.

Abaza isyanı çıktığı sırada Bağdad'da da Bekir Subaşı hadisesi patlak vermişti. Abaza isyanını muvaffakıyetle bastırdıktan sonra Tokata' çekilen Veziriâzam Çerkes Mehmed Paşa'nın niyeti ertesi baharda Bağdad üzerine yürümekti. Lâkin Tokat'a muvasalatından on onbeş gün kadar sonra hastalanarak öldüğünden, Bağdad hâdiselerinin halli vazifesi Diyarbekir beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa'ya tevdi edildi.

Cennet-oğlu isyanı

Dördüncü Murad devrinde devlete kafa tutup isyan edenlerden birisi de Cennet-oğlu veya Cennet-karı-oğlu denen şahıstır. Aslen bir sipahi olan Cennet-oğlunun çıkardığı isyan Abaza Mehmed Paşa ve Bekir Subaşı'nınki kadar uzun sürmemiştir.

Bir hükümdar sülâlesine mensubiyetinden dem vurulan Cennet-oğlu Karesi (Balıkesir) taraflarında başına bir sürü kuvvet toplamış, evvelâ reâyâyı korumak bahanesiyle işe koyulup onun arkasından da açıkca isyan etmiştir. İsyanı ciddileşince Aydın ve Saruhan taraflarını da istilâ etmiştir. Buralardaki hükûmet kuvvetlerini mağlup edince, endişe yaratır bir hâl almıştır. Bunun üzerine Cennet-oğlu'nun tenkili için sadaret kethüdası Kanlu Mehmed Ağaya paşalıkla serdarlık tevcih edilmiş, eski Anadolu beylerbeyi Dişlenk Hüseyin Paşa da ona muavin verilmiştir. İstanbul'dan bir miktar kuvvetle hareket eden bu kumandanlar Bergama, Midilli ve İç-el tarafından da asker temin edip ondan sonra Cennet-oğlu üzerine yürümüşlerdir. İki taraf birbiriyle Manisa ovasında karşılaşmış ve bilhassa Dişlenk Hüseyin Paşa'nın gayretiyle Cennet-oğlu mağlup olmuş ve Denizli'ye kaçmıştır. Fakat arkası boş bırakılmıyarak yakalanmış ve işkencelerle öldürülmüştür (Aralık 1624). Cennet-oğlu'nun ele geçen *adamlarından bazıları kazığa vurulmuştur.*

Abaza Mehmed Paşa'nın ikinci isyanı

Padişahın affına mazhar olup Erzurum beylerbeyliğinde bırakılan Abaza Mehmed Paşa, hükûmete itaat niyetinde samimî olmadığından, bir müddet sonra hakiki hüviyetini tekrar göstermeye başladı. Valilikte ipka edildiği zaman levend ve sekbanları yanından ayırmadığından; bunlara istinaden etrafı tazyike ve yeniçerileri öldürmeye koyuldu. Abaza Mehmed Paşa'nın, işi daha büyüteceği belli olmaktaydı.

O sırada hükûmeti meşgul eden en mühim mesele Bağdad hadiseleri idi. Bağdad önünde kesin bir muvaffakıyet temin edilemezken, İran sınırının kuzey bölümü yakınında da âşâyişin bozulması, devleti çok müşkül duruma düşürebilir ve icabında Bağdad tarafından vaziyet daha fazla Osmanlılar aleyhine dönebilirdi. Bunun için, Abaza Mehmed Paşa meselesi bir önceki kadar büyümeden çaresine bakılmak istendi. Bu gaye ile 31 aralık 1626 da sadaret kaymakamı Receb Paşa'nın sarayında Şeyhülislâm Yahya Efendi, ulema ve vüzeranın iştirakiyle bir toplantı yapılarak Halil Paşa'nın sadrıâzamlığa tayinine karar verildi. Halil Paşa'nın Abaza'nın eski hamî'si oluşu gözönüne getirilerek, kendisinden çekineceği, ayrıca bu yaşlı vezirin tecrübesinin de âsi valinin itaatını teminde işe yarıyacağı hesaplanmıştı. Halil Paşa'ya sadaret tevcih edilince daha bazı makamlarda da değişiklikler yapıldı. Bu cümleden olarak: İstanbul defterdarı Bekir Paşa defterdarlığa, Çavuşbaşı Ali Ağa da yeniçeri ağalığına tayin edildi.

Yeni Sadrıâzam Halil Paşa, biraz önce ordunun başında bulunabilmek için, kış soğuklarının şiddetine rağmen 3 ocak 1627 de Üsküdar'a geçti. Halil Paşa İstanbul'dan ayrılmak üzereyken şeyhi Üsküdarlı Aziz Mahmud Hüdai Efendi'yi ziyaret edip, serdarlık hizmetiyle vazifelendirildiğini bildirdi. Aziz Mahmud Efendi, buna karşı «A beyim, bir defa daha serdar olmuştun» deyip başka bir şey söylemedi. Daha önceki muvaffakiyetsizliğine telmihen istihza havası taşıyan bu sözden Halil Paşa müte-

essir olurken, şeyhe pek fazla hürmet gösteren bazı kimseler de sadrıâzamın yeni bir muvaffakıyetsizliğe uğrıyacağını istidlâl ettiler.

Halil Paşa İstanbul'dan hareket ettiği zaman soğuklar o derece şiddetliydi ki, Naimâ (C: 2, S: 402) ya göre, askerlerin nefesleri sakal ve bıyıklarında buzlar meydana getirmekte idi. Hattâ askerlerden donanlar vardı. Halil Paşa Konya'ya vardığı zaman kapıcılar kethüdası da Hafız Ahmed Paşa'dan mühr-ü hümâyunu getirerek teslim etti.

Halil Paşa sadrıâzam tayin edilmekle beraber, sadrıâzamlıktan yeni ayrılan Selefi Hafız Ahmed Paşa padişahın teveccühünü muhafaza eylemekteydi. Nitekim, sadaret vazifesi Halil Paşa'ya tevcih edilirken Hafız Ahmed Paşa da İstanbula' çağrılmıştı. Bu tebligatı alınca yeniçeri ağalığından mazûl vaziyete düşen Husrev Ağayı beraberine alarak 2 mart 1627 de Halep'ten hareket ederek bir ilâ bir buçuk ay kadar sonra İstanbul'a ulaştı. Bu sırada Birinci Ahmed'in kızlarından Ayşe Sultan ile evlendirilerek hanedana damad oldu ve ikinci vezirlikte istihdam edildi. Onunla beraber gelen eski yeniçeri ağası Husrev Ağa'nın şecaatına mükâfaten vezirlik verildi. Böylece her ikisi de kubbenişin oldular.

Halil Paşa 24 martta Halep'e vasıl oldu; 4 temmuzda da otağa çıktı. Bu arada yeniçeri ağası hastalanıp vefat ettiğinden, süvari mukabeleciliğinden kanun hilâfına bölük ağası olan Halil Ağaya (Naimâ C: 2, S: 403) yeniçeri ağalığı tevcih edildi. Şimdiye kadar yeniçeri ağalığına mirialem; kapıcıbaşı ve bilhassa büyük mirahurlardan tayin yapılırken bir bölük ağasından yeniçeri ağası yapılması ilk defa vuku buluyordu. Bu hususta usul ve kanunların çiğnenişi Sultan Osman vak'asından beri göze çarpmaktaydı.

Halil Paşa Halep'e müteveccihen İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, o sırada Balıkesir'de oturan eski Anadolu beylerbeyi Dişlenk Hüseyin Paşa'ya vezaret tevcih olunarak serdara iltihakı emredildiğinden, Cennet-oğlu isyanını bastırmakla nazarı dikkati celbeden mezkûr Paşa Halep'te serdara mülâki oldu.

Veziriâzam Halil Paşa, Halep'ten kalkarak Diyarbekir'e doğru yollandığı sırada, Gürcistan'da Osmanlılar elindeki Ahıska (Ahıska) kalesine bin kadar İran askerinin girdiği haber alındı. Bunun üzerine serdar Halil Paşa, Diyarbekir, Rumeli, Halep, Maraş valilerini Anadolu beylerbeyi Dişlenk Hüseyin Paşa'nın emrine vererek Ahıska üzerine gönderirken Abaza Mehmed Paşa'ya da Bostan Paşa ile haber yollıyarak Ahıska'nın imdadına koşmak üzere Dişlenk Hüseyin Paşa'ya iltihak etmesini bildirdi.

Abaza Mehmed Paşa ise Bostan Paşa'ya itibar göstermekle beraber, sadrıâzama bir mektup yazıp, kendi sekbanlarının yeniçerilerden korktuğunu, bunun için Ahıska'ya ilerliyen kuvvetlerin Muş üzerinden gitmelerini, ayni zamanda seraskerliğin de kendisine verilmesini istedi. Sadrıâzam ise cevaben bir mektup yazıp, Naimâ (C: 2, S: 405) nın ifadesiyle: «bu tarafta kul senin serasker olduğuna razı değildir; heman hasbelemr bu sefere çıkup bir hizmet vücude getirmeğe sâi idesin; inşallahu tealâ cürmün afv olunup padişah yanında makbul olursun» dedi.

Abaza'nın baskınla kazandığı muvaffakıyet

Abaza Mehmed Paşa'nın Ahıska'nın imdadına çağrılması, onun aleyhine hazırlanan plânın tatbikatiyle ilgiliydi. Kendisi bu vesile ile Erzurum kalesinden ayrılınca yakalanıp öldürülecekti. Abaza'nın yakalanıp öldürülmesi plânının ayrı bir safhası halinde İstanbul'dan sekiz yüz yeniçeri gönderilmişti. Dişlenk Hüseyin Paşa'ya iltihak bahanesiyle Trabzon üzerinden gelmiş olan bu yeniçeriler, Dişlenk Hüseyin Paşa'dan daha önce Erzurum'a ulaşmışlar ve Gürcü kapısı civarına çadır kurmuşlardı. Abaza Mehmed Paşa vaziyetten şüphelenmekteyken nihayet casusları vasıtasiyle aleyhindeki plândan haberdar oldu. Bunun üzerine derhal tertibat alarak bir sabah erkenden yeniçerilere baskın yapıp hepsini kılıçtan geçirdi. Abaza'nın kılıcından ancak bir kaç kişi kurtulabildi. Bunlardan biri halk kıyafetine bürünüp Dişlenk Hüseyin Paşa'nın bulunduğu yere giderek yeniçerilerin başına gelen şeyi bildirdi. Bu fena haber paşala-

rı endişeye sevkettiğinden Diyarbekir'e geri dönmeye karar verdiler. O arada yeniçerileri mahvetmiş olan Abaza Mehmed Paşa, Dişlenk Hüseyin Paşa kuvvetlerini yakalamak gayesiyle harekete geçmiş bulunuyordu.

Yeniçerilerin başına gelen felâketten bir gece yarısı haberdar olan Dişlenk Hüseyin Paşa derhal emrindeki kuvvetleri harekete geçirmiş ve bütün gece yol yürünmüştü. Ertesi gün kuşluk vakti bir dağ geçidi önüne gelindiği sırada Dişlenk Hüseyin Paşa askere mola vermişti. Fakat böyle bir yerde istirahata çekilmenin doğru olmadığını takdir eden Maraş valisi Ziver Paşa, Dişlenk Hüseyin Paşa'ya, müverrih Naimâ (C: 2, S: 407) nın ifadesiyle: «devletlu bunda konulmaz. Abaza bu fezahatı ettikten sonra yerinde durmaz ardımızca gelür, heman gidelim, bari derbendi geçüp anda konalım» demiş, Dişlenk Hüseyin Paşa ise «oğlum mahfede hastadır, zahmet çeker, elbette konarız!» cevabını vermiştir. Bu vaziyet karşısında Ziver Paşa maiyet erkânından bir miktar insan ile birlikte Dişlenk Hüseyin Paşa'dan ayrılmıştır.

Dişlenk Hüseyin Paşa'nın emrindeki kuvvetlerin yol yürdükleri gece şiddetli yağmur yağdığından, askerler ve eşyalar ıslanmış, bu yüzden istirahata geçildiği sırada eşyalar kurutulmak üzere güneşe serilmiştir. O arada Dişlenk Hüseyin Paşa da ıslanmış elbisesini ve hattâ zırhını bile çıkararak yeşil atlas bir zıbın ile kalmıştır. İşte vaziyet böyleyken birdenbire Abaza Mehmed Paşa kuvvetleri bastırıvermiştir. Dişlenk Hüseyin Paşa emrindeki hükûmet kuvvetleri kendisini toparlamaya fırsat bulamadan askerlerden bir kısmı esir bir kısmı da şehid düşmüştür. Paşaların çoğu da esirler arasındadır. O arada Dişlenk Hüseyin Paşa'nın üzerine hücum eden birisi mızrağını Paşa'nın boğazına saplamış, mızrağın ucu boğazından girip ensesinden çıktığı anda Hüseyin Paşa yere yıkılmış ve can çekişmeye başlamıştır.

17 ağustos 1627 günü cereyan eden bu baskın hareketi neticesinde kat'i bir zafer kazanan Abaza Mehmed Paşa esir aldığı paşaları beygirlere bindirip Erzurum yolunu tutmuş, Dişlenk Hüseyin Paşa yarı canlı vaziyette yükletildiği beygir üzerinde can verdiğinden cesedi yola bırakılmıştır. Esir aldığı yeniçeri, subay ve paşaların hemen hepsinin canına kıyan Abaza Mehmed Paşa sadece Bostan Paşa'ya dokunmamıştır. Paşaları boğdurarak öldüren Abaza, yeniçeri subaylarını dörder parçaya böldürerek Erzurum kalesi bedenlerine astırmıştır. Bu galibiyeti üzerine iyice gemi azıya alan Abaza Mehmed Paşa Erzurum civarında yakaladığı yeniçerileri derhal öldürtmüştür. Abaza'nın gazabı yüzünden, yeniçeri olmıyanlardan bazı kimselerin de yeniçeri zannı ile hayatlarına son verilmiştir.

Halil Paşa'nın Erzurum'u muhasarası

Veziriâzam Halil Paşa, Abaza üzerine sevkettiği Anadolu beylerbeyi Dişlenk Hüseyin Paşa'nın başına gelenleri öğrenince, hayli müteessir oldu. Ayni zamanda şaşkınlığa uğradı. Abaza'nın esir ettiği kimselerin tamamını öldürmesi veziriâzamın emrindeki askerlerin maneviyatını da sarsmıştı. Tabi'i o arada Ahıska'ya da imdat edilemediğinden İranlıların eline geçmiş ve kalesindeki Osmanlı askeri İranlılar tarafından katlolunmuştu.

İşte vaziyet böyle fena bir manzara arzetmekteyken Halil Paşa Erzurum önüne gelerek şehri kuşattı. Sadrıâzam, şehir muhasarasına yarı yolda karar vermiş olduğundan yanında büyük top yoktu. Naimâ' (C: 2, S: 416) ya göre; veziriâzamın yanında İranlı Karçikay Han'ı öldüren Gürcü beylerinden Magrav Han'ın getirdiği bir balyemez topundan gayrı top yoktu. Bilahara iki top da Oltu kalesinden getirildi. Böylece Sadrıâzam Halil Paşa, âdeta toptan mahrum kuvvetleriyle Erzurum kalesini muhasaraya girişti. Şehrin muhasarası yetmiş gün sürdü. Lâkin bu muhasaradan hiç bir müsbet netice elde edemedi. Birdenbire kar yağmaya başlaması üzerine 25 kasım 1627 (16 rebiülevvel 1037) de muhasarayı çözerek Tokat'a çekildi. Ordu Tokat'a gelirken kış bastırdığı ve şiddetli soğuklar hüküm sürdüğünden askerlerin arasında bir hayli donanlar oldu.

Abaza'nın hakkından gelmesi için sadrıâzam yapılan Halil Paşa, beceriksizliğinden dolayı bir şey başaramadığı gibi üstelik bir de hem çarpışmalar sırasında, hem de soğuklar yüzünden pek çok insanın hayatlarını kaybetmesine sebep olmuştu. Bu vaziyet İstanbul'da öğrenilince Halil Paşa sadaretten azledildi.

Husrev Paşa'nın serdarlığı

Halil Paşa'nın serdarlığı yüzüne gözüne bulaştırması üzerine, İstanbul'da şeyhülislâm, vezirler, kazaskerlerden müteşekkil bir meclis toplanarak, vaziyeti düzeltecek bir serdarın başa geçirilmesi işini görüştü. Şeyhülislâm Yahya Efendi, kısa bir müddet önce kubbe vezirliğine getirilmiş olan eski yeniçeri ağası Boşnak Husrev Paşa'dan epey şeyler umduğundan, bunun sadrıâzamlığa getirilmesini padişaha tavsiye etti. Husrev Paşa, kubbe vezirlerinin en kıdemsiziydi. Bunun için evvelâ kendisi Diyarbekir valiliğine tayin edildi. Böyle bir kademenin icadından sonra Husrev Paşa İstanbul'dan çıkıp İzmit'e vardığı sırada arkasından kapıcılar kethüdası Hasan Ağa ile mühr-i hümayun gönderildi (6 nisan 1628).

Husrev Paşa mühr-ü humayunu teslim alınca, baharda sefere hazır olmaları hususunda icap eden kimselere emirler verdikten sonra Tokat'a ulaşmak üzere yoluna devam ile 1 haziranda Tokat'a vasıl oldu.

Husrev Paşa sert ve insafsızdı. Kusur işliyenleri hak hukuk dinlemeden derhal idam ettirirdi. Naimâ (C: 2, S: 421) göre; idamını emrettiği adamların boynunu kendi çadırının önünde vurdurur ve o sırada kendisi de bir iskemleye oturarak idamın icrasını bizzat takip eylerdi. Zulmünden bahsedilen Manisa sancak beyi Hacı Paşa'nın idamını emrettiği zaman, mezkûr Paşa'yı öldürecek cellâdın bir saat gecikmesi münasebetiyle idamın icrasını müteakip cellâdı yere yıktırarak beşyüz değnek vurdurmuştu.

Husrev Paşa Tokat'ta iken yeniçeri kâtibi Mehmed Efendi vasıtasiyle İstanbul'dan gönderilen yüz yük akçe serdara teslim edildi. O arada ayrıca 12 adet top gemilere konarak Samsun'a sevkedilmişti. Toplar Samsun'dan sonra kara yolundan Tokat ve Sıvas üzerinden Erzurum'a doğru yollandı.

Husrev Paşa Tokat'tan hareket etmeden önce Rumeli beylerbeyi İlyas Paşa, Anadolu beylerbeyi Ziver Paşa ile Maraş, Sivas ve Karaman valilerini Erzincan'a sevketmişti. Bunlar o tarafa doğru ilerlemekteyken Abaza'nın adamları Husrev Paşa'nın sertliğini duymuş ve bu yüzden içlerinde biraz korku belirmişti. Onun için adı geçen valiler Erzincan'a gelince Abazan'ın oradaki adamları çarpışmadan şehri teslim ettiler.

Bu sırada Abaza Mehmed Paşa'nın Erzurum'u teslim etmek üzere İranlılarla anlaşmış bulunduğuna dair bir şayia çıktı. Bu şayia karşısında Husrev Paşa 22 temmuz 1628 günü Tokat'tan hareket etti. Sıvas'a varılınca askere zahire verildi; bu arada topların oraya kadar nakli işi de başarılmıştı. Topların da ordunun beraberinde olması temin edilince Husrev Paşa 2 ağustosta Sıvas'tan hareket etti.

Abaza Mehmed Paşa Erzurum ve çevresine hâkim bulunmakla beraber, kendisine itaat ettiremediği yerler de vardı. Hasan-kale böyle bir yerdi.

Buranın muhafazasında bulunan eski Avlonya sancak beyi Yusuf Paşa arada bir Hasan-kale'den çıkıp Abaza'ya ziyan vermekteydi. Buna bir son vermek isteyen Abaza Mehmed Paşa ise Hasan-kale önüne gelip şehri kuşatmıştı. Yusuf Paşa metanetle dayanmakla beraber, nihayet adamlarının takatı tükenip teslim olacak hâle gelmişti. Hasan-kale müdafileri böyle tehlikeli günler yaşamaktayken, Abaza, Serdar Husrev Paşa'nın harekete geçmiş olduğunu duymuş ve muhasarayı bırakarak Erzurum kalesine sığınmaya hazırlanmıştı. Abaza Mehmed Paşa, serdarın ancak yirmi gün sonra Erzurum'a ulaşabileceğini hesaplıyarak işlerini buna göre ayarlamıştı. Hasan-kale müdafii Yusuf Paşa, Abaza'nın hesabından haberdar olunca süratle serdara adamlar yetiştirerek durumu ona haber vermişti.

Veziriâzam Husrev Paşa bu haberi

alınca, topların arkadan acele yetiştirilmesi için Defterdar Bekir Paşa'ya sıkı emirler verip, bir an önce Erzurum'a yetişmek gayesiyle dört günlük yolu iki günde katedecek sür'atle ilerliyerek, 30 ağustos 1628 de Erzurum önüne ulaştı. iki gün sonra da toplar ve askerin geri kalan kısmı yetişti.

Abaza'nın teslim olması

Veziriâzam Husrev Paşa ordu ile geldiği zaman Erzurum'un Tebriz kapısının önünden geçip, kalenin güney tarafında ileride Deve-boynu mahalline konmuştu. İcap eden hazırlıkların sür'atle ikmalini mtüeakıp Naimâ (C: 2, S: 435) ya göre 5 eylûl gecesi (6 muharrem 1038) metrise girip şehri muhasaraya başladı.

Abaza Mehmed Paşa, serdarın, tahmin etmediği bir sür'atle gelmesi sebebiyle, Erzurum kalesine pek acele şekilde dahil olmuş ve içeriye lüzumu kadar zahire, mühimmat ve hattâ asker dolduramamıştı. Esasen Husrev Paşa'nın pek disiplinli şekilde hareketi karşısında, bu vaziyetten çekinen bazı kimseler daha önce Abaza'ya itaattan vazgeçip serdara iltihak etmişlerdi. Şimdi bir de hazırlıklarını tamamlıyamadan kaleye girmeye mecbur olduğu cihetle, hem askerlerinin hem de kendisinin maneviyatı iyi değildi. Erzurum kalesi toplarla sıkı şekilde dövülüp bazı yerlerde yıkıntılar da meydana getirilince Abaza ve emrindekilerin maneviyatı biraz daha sarsıldı. Beri taraftan Husrev Paşa ise Erzurum kalesinin metanetini göz önünde bulundurarak, kaleyi içten fethedebilmek için içeriye gizlice haberler gönderip, kendisine iltihak eyliyecekleri af ile bölük vereceğini, yâni süvari bölüklerine kaydedeceğini bildirdi. Husrev Paşa'nın sertliğinin yarattığı korku ile bu vaad yanyana gelince Abaza'nın askerlerinden bir kaç yüz kişi kaleden çıkarak orduya iltihak ettiği görüldü. Husrev Paşa o arada sözünde durarak gelenleri süvari bölüklerine kaydetti.

Askerlerinden bir kaç yüz kişinin kaçması üzerine Abaza'nın maneviyatı daha da sarsıldı. Nihayet kendisinin akıl hocası olan Abaza Şeyhi diye maruf Seyyid Abdurrahim Efendi'yi âlim ve

Sultan Dördüncü Murad
(Kapıdağlı serisinden)

şeyhlerinden altı kişi ile birlikte Husrev Paşa'ya gönderdi. Gelip geçmiş cürmü affedilerek can ve malına dokunulmamak şartiyle teslim olacağını bildirdi. Husrev Paşa ise bu şartları kabul eyledi. Abaza Mehmed Paşa, yeniçeri ocağının nüfuzlu ağası olan ve Mimar Ağa damadı diye maruf Hoca Muslihiddin Ağa'nın kaleye gönderilmesi, ancak bu adam geldiği takdirde kaleden çıkacağını söylemesi üzerine, isteğine göre hareket olundu. Yeniçerilerin akıl kâhyası durumundaki kurnaz Koca Muslihiddin Ağa içeri gönderilince Abaza Mehmed Paşa adamları ile birlikte Gürcü kapısından çıkarak (22 eylûl 1628) sadrıâzam ile buluştu. Husrev Paşa kendisini ayağa kalkarak karşıladı. Vaadı veçhile, ağalarını süvari bölüklerine, altıyüz nefer adamını da cebeci ocağına kaydettirdi.

Böylece, büyük ve kuvvetli bir âsi vali olan Abaza Mehmed Paşa ilk defa hükûmet reisi bulunan sadrıâzamın eline geçmiş ve neticede isyanı da sona ermiş oluyordu. Abaza Mehmed Paşa'yı sadrıâzam gibi padişah da affettiğinden kendisine Bosna valiliği tevcih edildi.

Abaza'dan boşalan Erzurum valiliği Tayyar Mehmed Paşa'ya verildiyse de, padişah, yeniçeri ağası Halil Ağa'nın Mısır valiliğine tayinine dair sadrıâzamın dileğini kabul etmeyince, Erzurum eyâleti Halil Ağa'ya verildi.

Abaza'nın İran şahına müracaatının neticesi

Sadrıâzam Husrev Paşa'nın Tokat'tan hareket etmek üzereyken, Abazanın Erzurum'u teslim etmek için İranlılarla anlaşmış olduğuna dair duyduğu şey tamamen asılsız değildi. Abaza Mehmed Paşa, Husrev Paşa'nın sert ve disiplinli şekilde hahreket etmekte olduğunu duyunca korkuya kapılmış ve İran şahından yardım istemek üzere (Naimâ C: 2, S: 423, 434, 438) kethüdasını, Çopur Bekir'i ve Küçük Abaza diye tanınan adamını şaha göndermişti. Osmanlı topraklarını ele geçirmek için çeşitli imkânlardan faydalanmaya bakan İran şahı ise, bunu iyi bir fırsat sayarak, Şemsi Han adındaki kumandanının emrine bir kaç bin kişi verip Erzurum'a gitmek üzere yola çıkarmış, Çopur Bekir'i de yanında alıkoymuştu.

Şemsi Han Erzurum'a doğru yol almaktayken buranın vezirıâzam tarafından muhasara edildiğini duyunca geri dönmüştü. Şemsi Han Revan'a avdet etmekteyken Kars tarafını tahrip etmek istediğinden o tarafa doğru teveccüh eylemişti. İşte bu arada İran kumandanının niyetlerinden haberdar olan Kars valisi Köse Sefer Paşa (Çopur Bekirin Niğde'de idam ettiği Köse Sefer Paşa başka bir şahıstır) eyâleti askeri ile Kars kulunu yanına alıp sür'atle bunun üzerine gitmiş ve İranlıları gafil yakalıyarak çoğunu kılıçtan geçirmiştir. Bu arada esir ettiği Şemsi Han'ı da serdaa getirerek, serdarın iltifat ve ihsanlarına nail olmuştur.

BAĞDAD HADİSELERİ

Onaltıncı asrın sonlarından itibaren Osmanlı devlet idaresinde başlıyan bozulma, elbette sadece merkez teşkilâtına münhasır değildi. Devlet merkezinde bozukluk ve düzensizlikler arttıkça, bazı eyâletlerde de disiplinsizlik ve tegallüb hareketleri göze çarpar olmuştu. Üçüncü Mehmed ve Birinci Ahmed zamanındaki Celâli isyanları, zulüm ve tegallübe meyyal bazı eyâlet valilerine, niyetlerini tatbik için fırsat ve cesaret verdiği gibi, bilhassa Birinci Ahmed'den sonra saltanatın iktidarsız ellere geçmesi eyâlet idarelerinin daha fazla bozulmasına yol açmıştı. İşte, Birinci Mustafa zamanında başgösterip Dördüncü Murad zamanında da devleti meşgul eden Erzurum'da Abaza Mehmed Paşa ile Bağdadda Bekir Subaşı'nın çıkardığı hâdiseler, valilerin tegallüb hareketlerine en açık birer misaldir. Bağdad hâdiseleri 1623 yılında başgöstermiş ve yalnızca eyâlet sınırları içinde kalmıyarak[1] Osmanlı - İran harbinin de başlama sebebini teşkil eylemiştir.

Bekir Subaşı'nın Bağdad'a hâkim olması

Müverrih Naimâ'nın «tahtgâh-ı hulefay-ı kiram ve burc-u evliyay-ı âzâm» şeklinde bahsettiği Bağdad şehrinde 1623 yılında Yusuf Paşa isminde bir vezir vali bulunmaktaydı. O sırada Bağdad'da mevcut 12 bin yerli kulu ile kale azaplarının kumandanı Bekir Subaşı isminde birisiydi. O tarafın yerlilerinden ve eşraftan olan Bekir Subaşı, hem uzun müddettenberi bu vazifeyi ifa ettiği, hem de bir hayli mal mülk sahibi bulunduğundan fazlaca itibar ve şöhrete sahipti. Kendi adamlarını çorbacı ve gedikli yaptığından bütün otoriteyi elinde toplamış ve Naimâ (C: 2, S: 266) nın ifadesiyle: «Bağdad'ın derun ve birununa musallat olmuş beylerbeyinin bir adı kalmıştı». Kudret ve otorite fiilen Bekir Subaşı'nın elinde bulunduğundan vali Yusuf Paşa iç kaleye çekilmişti.

Bu kadar kudret ve itibarına rağmen Bekir Subaşı'nın muhalifleri de

vardı. Azaplar yüzbaşısı Mehmed Ağa bunlardan biriydi. Bekir Subaşı bir gün kendisi ile ayni adı taşıyan başka bir muhalifini yaklamak üzere Bağdad dışına çıktığı sırada, azaplar yüzbaşısı onun oğlunu öldürmek istedi. Azaplar yüzbaşısı Mehmed Ağa bu gaye ile hazırlanıp faaliyete geçtiği zaman, Bekir Subaşının Bağdad'da kalan oğlu Mehmed bundan haberdar oldu. Azaplar yüzbaşısı Mehmed Ağa, Bekir Subaşı'nın kethüdası Ömer Ağayı kendisine taraftar zannedip bazı vaadlerde de bulunup planı tatbik etmek isterken Ömer Ağa vaziyeti Bekir Subaşı'nın oğluna bildirdi. Bunun üzerine Bekir Subaşı'nın oğlu Mehmed derhal tertibat alarak azaplar yüzbaşısına karşı hücuma geçti. O da mağlup olduğundan iç kaleye girerek vali Yusuf Paşa'ya sığındı. Bekir Subaşı'nın oğlu Mehmed ise bu defa iç kaleyi muhasara ederek azaplar ağasının teslimini istedi. Bir taraftan da babasına acele haberciler gönderdi. O sırada muhalifi Bekir Ağayı mağlûp edip kaçırarak Bağdad'a dönmekte olan Bekir Subaşı maiyetindeki adamlar arasında bulunan yüzbaşının oğlunu öldürttü. Bağdad'a yetişince de iç kaleyi muhasara etti. Naimâ'ya göre, «bu hususta senin sun'un olmadığı malumumuzdur; lâkin hasm-ı canımız olan yüzbaşıyı bize ver, bizim sana mazarratımız yoktur» diye Yusuf Paşa'ya haber gönderdi. Vali Yusuf Paşa ise; kendisine sığınmış bir kimseyi teslim etmeyi küçüklük addederek yüzbaşıyı onların eline vermedi.

Bekir Subaşı, Bağdad iç kalesini muhasaraya devam eylerken, cesur bir adam olan Yusuf Paşa yanına bir miktar asker alıp kaleden çıkışlar yapar ve önüne gelen Bekir Subaşı kuvvetini kırarak Araplar tarafından gönderilen zahireyi içeriye alırdı. Böyle bir kaç defa çıkışlar yapan Yusuf Paşa gündüzleri kaleden top ve tüfenk yağdırır, geceleri de sıkı emniyet tedbirlerine başvururdu. Bir cuma sabahı Bağdad kalesinin İmam-ı âzam kapısı tarafındaki burcunda durup topçulara nişan talimi yaptırırken kalenin mazgal deliklerini hedef tutan Bekir Subaşı tüfenkendazlarının attığı kurşunla kaşından vurularak biraz sonra öldü. Yusuf Paşa ölünce yüzbaşı Mehmed Ağa mukavemet cesareti gösteremiyerek, aman dileyip kaleden dışarı çıkarak teslim oldu. Yüzbaşı, aman verilmesini müteakip dışarı çıktığı halde Bekir Subaşı insaniyet kaidelerini çiğnedi. Yüzbaşı Mehmed Ağa ile iki oğlunu Dicle nehrinde bir kayık içine bağlayıp oturtarak üzerine neft döküp ateşletti. Onlar alev alev feci şekilde yanıp ölürken, kendisi, oğlu ve maiyeti halkı ile birlikte bunu seyretti. Daha sonra iç kaleye girerek hazine ve cebehaneyi zaptetti. Gerek kale dahilinde gerek dışarıda kendisine muhalefet edenleri öldürttü. Bunları yaparken, durumuna meşruiyet süsü vererek halkı kendisine bağlıyabilmek için, Bağdad valiliğinin kendisine tevcih olunduğuna dair uydurma bir valilik emri tanzim ettirerek halka okuyup ilân etti ve uydurma emirle paşa unvanını da takındı (1623).

Bekir Subaşı bu şekilde Bağdad'ın tamamen hâkimi kesilirken, İstanbul'a karşı da yalana başvurarak, Yusuf Paşa'nın gadr ve kastına uğradığı için bu neticenin hasıl olduğunu yazdı. Naimâ: (C: 2, S: 271) ya göre; Bekir Subaşı'nın kâğıdı İstanbul'a geldiği sırada Mere Hüseyin Paşa veziriâzamdı.

Hafız Ahmed Paşa'nın Bekir Subaşı'ya karşı serdarlığı

Bekir Subaşı'nın durumu İstanbul'un malûmu olunca Diyarbekir valiliğinden mazûl Süleyman Paşa'ya Bağdad eyâleti tevcih edilerek, tayin edildiği vazifeye çabucak yetişmesi bildirildi. O da, evvelâ Ali Ağa ismindeki mütesellimini Bağdad'a yolladı. Fakat Bekir Subaşı mütesellimi şehre sokmadı. Süleyman Paşa Mardin'de iken, mütesellim, Bekir Subaşı'nın yaptıklarını kendisine anlatınca, vaziyet acele İstanbul'a aksettirildi. Bunun üzerine Diyarbekir beylerbeyisi Vezir Hafız Ahmed Paşa, Bekir Subaşı üzerine serdar tayin olundu. Maraş, Sıvas, Musul, Kerkük valilerine Hafız Paşan'ın emrine girmeleri tebliğ edildi.

Hafız Ahmed Paşa serdarlık emrini alınca Diyarbekir surlarının Dağ-kapısı önüne çadırını kurdurarak asker toplamaya teşebbüs ederken, bir taraftan da tecrübeli kimseleri yanına çığararak ken-

dileriyle görüştü. Bunlar, Bağdad halkı arasında şi'ilerin bulunduğunu ve bunların İran'a meyyal olduklarını; Bekir Subaşı'nın sıkışınca İran tarafına geçebileceğini; Şah Abbas'ın da Bağdad'ı zaptetmek için fırsat gözettiğini ileri sürdüler. Makul ve ileri görüşlü bir kimse olan Hafız Ahmed Paşa da bu noktaları belirterek, şimdilik Bağdad vâlîliğinin Bekir Subaşı'ya tevcihinin münasip olacağını İstanbul'a yazdı. Lâkin teklifi kabul edilmeyip, asker ile Bağdad'a yürümesinde ısrar olundu.

Hafız Ahmed Paşa bunun üzerine kendi eyâleti askeri ile harekete geçip Musul'a gelerek buranın valisi Yekçeşm Hüseyin Paşa'ya mülâki oldu. O aralık Sıvas valisi Tayyar Mehmed Paşa da askeri ile geldiyse de, İstanbuldan alınan yeni bir emirle Abaza'ya karşı çarpışacak kuvvetlere katılması bildirildiğinden geriye döndü. Diğer yerlerdeki askerlerin toplanması için Musul'da bir aydan fazla zaman geçiren Hafız Ahmed Paşa daha sonra oradan hareketle Kerkük'e geldi. Burada, kendisine Bağdad eyâleti tevcih edilmiş bulunan Süleyman Paşa ile Kerkük valisi Bostan Paşa'yı ileriye gönderdi. Bunlar Bağdad civarında bir yere geldikleri sırada Bekir Subaşı askerinin bir kısmı ile kaleden çıktı ve üzerlerine geldi. Aralarında cereyan eden çarpışmada Bekir Subaşı'nın tarafı üstün gelir gibi olduğundan paşalar biraz geri çekildiler. Ertesi gün Hafız Ahmed Paşa da yetiştiğinden hükûmet kuvvetlerinin miktarı daha da arttı. Bu defa Bekir Subaşı'nın başında bulunduğu Bağdad kuvvetleri mağlûp oldu. O aralık Yekçeşm Hüseyin Paşa Hafız Paşa'ya hemen Bağdad üzerine yürümesini teklif ettiyse de, İranlıların taarruz ihtimali düşünülerek, böyle bir acele harekete tevessül olunmadı. Bu mühim nokta hakkında müverrih Nnimâ (C: 2, S: 275) şöyle demektedir: «bağzıları, şayet ordu üzerine kızılbaş gele diyu tevehhüm ile mani oldular. Eğer takip olunsa idi, ehl-i Bağdad'ın gözleri korkmuş ve Bekir Subaşı'ya zarurî inkıyad etmişler idi; Bekir Subaşı'yı elleriyle tutup vermeleri mukarrer idi diyu bazıları nakledelerler».

O günkü galibiyet üzerine Hafız Paşanın emrindeki orduda şenlikler yapıldı ve ertesi gün için Bağdad'a yürüneceği bildirildi. Bağdad'a ilk gireceklere terakki ve dirlikler vadolundu. Fakat ordudaki yedi sekiz bin sekban onar kuruş bahşiş verilmeden taarruza kalkmıyacaklarını açıkladılar. Neticede sekbanları Hafız Paşa'dan ayırmak isteyen Bekir Subaşı'nın onlara onar kuruş vermek istediği öğrenildi. Hafız Paşa böyle bir plân karşısında sekbanlara beşer kuruş vererek kendilerini teskin etti. Bu arada Süleyman Paşa vefat eyledi.

Hafız Ahmed Paşa'nın Bağdad'ı muhasarası

Hafız Ahmed Paşa sekbanları bahşiş ile tatmin ettikten sonra Bağdada doğru ilerledi; Dicle nehrinin karşı yakasına geçti ve şehri «Kuşlar kalesi» tarafından tazyike başladı. Bu arada, kale kapılarını kapatıp içeride müdafaaya çekilmiş olan Bekir Subaşı'ya, yanındaki paşalardan birini beylerbeyliğe kabul ile kendisinin de eski vazifesinde kalmasını teklif etti. Bekir Subaşı bunu kabul etmeyince Hafız Paşa Bağdad'ın etrafını çevirerek kale dahiline zahire girmesini önlemeye çalıştı. Devletine hizmet duygusu yerine kendi mevkiini tahkimden başka bir şey düşünmeyen Bekir Subaşı bu defa İran şahına müracaat etti. Müverrih Naimâ (C: 2, S: 277) nın ifadesiyle: «Abbas Ağa nam mukarrebini nâme ile Acem şahına gönderüp, Osmanlu'dan şekva idüp, eğer şah gelüp Osmanlıyı bu canibden def ederse canımızı düşmandan tahlis etmiş olur; lacerem Bağdad-ı darülislâm kendülere teslim olunur» diye vaadda bulundu.

Kudretli bir hükümdar olan Şah Abbas, İranlıların, Onaltıncı asır sonunda uğramış oldukları toprak zayiatını telâfiden başka yeni yerler ele geçirmeyi de gözettiğinden; Bekir Subaşı'nın müracaatını bir fırsat telâkki etti. Ve Karçıkay Han'ı askerine başkumandan yaparak emrine 30 bin kişi verdi. İskender Beg Münşinin «Tarih-i âlam ara-i Abbasi» sinde (C: 2, S: 695-725) «hân-ı hânân»; Osmanlı tarihcilerinden Peçevî, Naimâ ve Kâtib Çelebi'nin eserlerinde: «hanlar hanı» şeklinde kaydedilen Karçıkay Han ise, evvelâ Hemedan valisi Safi Kuli Han'ı önden yollayıp kendisi

asker toplamaya başladı. Şah Abbas, Karçıkay han'ı bu işe memur ederken bir taraftan da derhal Bekir Subaşı'ya emirlik alâmeti olarak «tac» ve «rakam» yâni berat yolladı.

Dönekliğinde bile samimî olmadığı anlaşılan Bekir Subaşı, Bağdad'ı sıkıştırmakta devam eden Hafız Paşa'ya bir adam göndererek; kendisinin bu işlerde bir günahı olmadığını; padişah hizmetinde iken gadre uğramış olduğunu ifadeden sonra «siz lûtfedip Bağdad'ı düşmana vermeye sây eylemeyin, bir alçak payelu beylerbeyi gönderin kabul edelim» dediğine şahit olundu. Bunun üzerine Hafız Paşa, Bekir Subaşı'dan gelen elçi de yanında olduğu halde paşaları toplayıp meseleyi görüşürken, Bostan Paşa ayağa kalkarak Bağdad'ın kendisine verilmesini istedi. O sırada elçi «seni kabul etmezler» diye bir söz sarfedince Bostan Paşa kızarak kılıcına yapıştı. O anda Yekçeşm Hüseyin Paşa derhal ayağa kalkıp:

— Edebinle otur, divanda elçiye kılıç urulmaz.

Diyerek, işe bir haksızlık örneği karışmasını önledi. Zaten bu sözlerden sonra da bir karara varılamıyarak divan bozuldu. Ertesi gün Hafız Paşa divanı yine topladığı zaman Bekir Subaşı'nın vali tayinini istemekten vazgeçtiği öğrenildi. Âsi subaşının böyle davranışı sebepsiz değildi. Zira kendisine o gün Şah Abbas'dan tac ve berat gelmişti.

Böylece mesele iyiden iyiye karışık bir hal almış ve İran müdahalesi tahakukuk etme yoluna girmişti. Nitekim Bekir Subaşı'nın ağız değiştirişinin fedası günü bir İran elçisi Hafız Paşa'ya Karçıkay Hanın mektubunu getirdi. Karçıkay Han bu mektubunda; Bekir Han (Bekir Subaşı) ın hâlen İran himayesine girdiğini beyanla, sulhun bozulmaması için Hafız Paşa'yı Bağdad önünden çekilmeye davet etmekteydi. Bu mektup üzerine Hafız Paşa İran elçisine:

— Biz Şahın ülkesinde değiliz, padişahın bir kulu âsi oldu hakkından gelmeye geldik, sulh niye bozuluyor?

Dedi, elçi ise:

— Bekir Subaşı Şah'tan istimdat et-

Birçok hâdiselere sebep olan Bağdad'da kale kapılarından birinin yüz sene evvelki vaziyeti

Bağdad'da Şeyh Ömer türbesi

ti; bir kuş bir çalıya sığınsa korunur; bu hod şah-ı Acemdir.

Hafız Paşa bu söze şöyle mukabele etti:

— Halen ol kuş bizim kafesimizdedir; eğer kurtulup sizin çalınıza varırsa hıfzedin, biz dahi talip olmıyalım.

İran elçisi, Hafız Paşa'nın makul cevabı karşısında baklayı ağzından kaçırıp, İran niyetini açıkça ortaya koyarak:

— Vallahi sözün doğrusu budur ki; ya kalkar gidersiniz, yahud hanlar hanı Karçıkay otuzbin kızılbaş ile üzerinize gelmesi mukarrerdir, halen Şehriban'a gelmiştir, vaktınıza hazır olasız.

Dedi, Hafız Paşa da :

— Onlar sulhu bozarlarsa Âl-i Osman mükâfattan âciz değildir; cezalarını görürüler.

Cevabını verdi. Böylece, Bekir Subaşı'nın hıyanetinin iki devleti süra'tle bir harbe götürmekte olduğu görülüyor-

du. Tabii Bekir Subaşı meselesinden bir harb sebebi çıkarmak mesuliyeti tam mânasiyle İranlılara aitti.

Bekir Subaşı'ya Bağdad valiliği verilmesi

Hafız Ahmed Paşa'nın İran elçisi ile konuşmasından sonra Bağdad'a üç yüz tane taclı kızılbaşın girdiği ve o günlerde Şah Abbas namına sikke darbedileceği haber alındı. İran kuvvetleri şehre gelmek üzereyken bir de bunlar yapılırsa, Bekir Subaşı'yı Bağdad'dan çıkarmak işi şurada kalsın şehir elden gitme tehlikesine maruz kalabilirdi. Bu vaziyet karşısında Hafız Paşa en isabetli yolu, Bekir Subaşı'ya İranlılardan yüz çevirmekte aradı. Bu da ancak onu tatmin etmekle olabilirdi. Onun için Bekir Subaşı'ya Rakka eyâleti, oğluna da Hille sancağı emrini yazdırarak, onu istimzaç için İmadiye sancağı hâkimi Seyyid Han'ı Bağdad'a yolladı. Seyyid Han, Bekir Subaşı ile görüşerek, söz arasında «bir kaç günlük ömre mağrur olup bu denlu vebali nice irtikâb edersin?» diye nasihatta bulununca Bekir Subaşı: «bu yaşımdan sonra nice olmalıdır?» şeklinde bir sual tevcih etti. Seyyid Han tam söylenecek sırayı yakaladığından, Rakka eyâletini kendisi için, Hille sancağını da oğlu için serdardan alıvereceğini bildirdi. Bekir Subaşı ise buna kızıp Seyyid Han'ı yanından çıkarttırıp göz hapsine aldırdı. Nerede ise Bekir Subaşı'nın âni gazabına kurban gidecek vaziyete düşen Seyyid Han ertesi gün kaleden dışarıya bırakıldı; Serdar Hafız Ahmed Paşa da böylece Bekir Subaşı'nın Rakka eyâletini kabul etmediğini öğrendi. Naimâ (C: 2, S: 280) ya göre; Hafız Ahmed Paşa İstanbul'da cülûs vaki olduğunu ve Sultan Muradın tahta geçtiğini bugün öğrendi. İstanbuldan gelen kapıcılar kethüdası kendisine kılıç, kaftan ve serdarlık beratını getirdi. Ayni zamanda şiir de yazan Hafız Ahmed Paşa bu münasebetle «taht-ı saadette sefa Sultan Muradındır» mısraı ile Dördüncü Murad'ın cülûsuna tarih düşürdü.

Bekir Subaşı başka bir eyâleti kabul etmediğine göre, onu tatmin için Bağdad'ı tevcihten başka çare yoktu. Bu sebeple Bağdad valiliğine tayin emrini yazdırıp Harput beyi Küçük İbrahim Bey ile gönderdi. İbrahim Bey, bir de serdarın, Bağdad'ı iyi muhafaza etmesi hususunda tavsiyelerini ihtiva eden mektubunu da Bekir Subaşı'ya verdi. Bekir Subaşı bundan memnun kalarak İranlılara müracaat ettiğinden dolayı pişmanlık duydu. Maamafih, valilik beratının yazılmasından bir iki gün önce Safi Kuli Han Bağdad'a gelerek kaleye dahil olmuş bulunduğundan, Bekir (Subaşı) Paşa onu bir kaç gün ziyafetlerle oyaladı. Nihayet, Naimâ (C: 2 S: 280-281) nın kaydı veçhile aralarında şu muhavereler cereyan etti. Safi Kuli Han :

— Nimet ziyade ola; ziyafet tamam oldu. Bağdad ki, vaad ettikleri üzere teslim olunmak gerektir; bizi Şah bu hususa gönderdi.

Bekir Paşa ise :

— Şahın ve Hanın ömürleri uzun ola; Osmanlı galebesinden kurtardınız. Biz şahın edna bendesiyiz. Hediye-i fakiranemiz ile hazinemizi hakipayi Şaha ulaştırıp bizden kulluk arz idesin.

Diye haber yollayınca Safi Kuli Han kızdı ve

— Bu kongaygidi (pezevenk mânasındadır) ne herzesin yer! Meğer bizim şahımız oğlancıkmıdır ki böyle kelimat ile firip verir? pes bizi bunda maskaralığa mı davet eder?

Dediği gibi ayrıca vaziyeti Şah Abbas'a da bildirmiştir. Safi Kulu Han'a bu cevabı veren Bekir Paşa Şah'ın gönderdiği üç yüz kızılbaşı yanına getirterek onların gözleri önünde Şah Abbastan gelen tacı tekmeledi. Sonra onlara dönüp:

— Padişah hazretleri cürmümüzü affedip Bağdad eyâletini bize vermiştir, varup gidin şahınıza ahvali bildirin. Olmuya ki Bağdad üzerine asker göndere; vermek ihtimalim yoktur, sonra nadim olur, dedi.

Bu sözler karşısında kızılbaşlardan bazıları dikce konuşmaya teşebbüs edince, buna teşebbüs edenlerin karınlarını yardırıp kale bedenine başaşağı astırdı. Bunun üzerine diğerleri Bağdad'dan çıkıp gittiler.

Bekir Paşa üçyüz İranlıyı böylece savdıktan sonra Serdar Hafız Ahmed Paşa'ya bir mektup yazarak Bağdad önünden çekilip Diyarbekir'e gitmesini istedi. Hafız Paşa da o gün harekete geçip Musul'a çekildi.

DÖRDÜNCÜ MURAD'IN SALTANATININ İLK ON SENESİNDE İSTANBUL VE ANADOLU AHVALİ

Oniki yaşında tahta geçmiş olan Dördüncü Muradın onaltı buçuk yıl kadar devam eden saltanatının ilk on senesi zarfında, Anadolu ve İstanbul'da tam bir sükûn hüküm süremedi. İstanbul'da sükûn mevcut gibi görünürken Anadolunun her hangi bir köşesinde; veyahut da Anadolu'da sükûnet avdet eder gibi olurken İstanbulda dağdağalı hâdiseler cereyan etti. Anadolu'nun sükûnunu bozan hâdiseler meyanında, Abaza Mehmed Paşa isyanı gibi büyük tegallüb davaları, Üçüncü Mehmed ve Birinci Ahmed zamanındaki Celâliler örneğinde âsilik hareketleri, hattâ kapıkulu askerinin sefer esnasındaki huzursuzlukları sayılabilir. İstanbul'daki huzursuzlukları çıkaranlar da, daha önceki hükümdarlar devrinde olduğu gibi yine kapıkulu zümresidir.

İsyan, tegallüb ve zorbalık gibi hâdiselerin amillerini esas itibariyle, imparatorluk nizamlarının bozulmasında aramalıdır. Onun içindir ki, bunlara ait ana sebepler de, üçüncü cildimizin 1398, 1498, 1505, 1674 üncü sayfalarında askerî nizamların bozuluşu ve celâli isyanlarının sebepleri mevzularının dışında kalan şeyler değildir. Maamafih, işaret edilen sayfalardaki bilgilere Dördüncü Murad'ın saltanatının ilk on senesindeki hususî durumunda ilâve etmek gerekir.

Biraz yukarda söylendiği üzere, Dördüncü Murad oniki yaşında tahta geçmiş olduğu cihetle, devlet işleri başkaları tarafından yürütülmekteydi. Onun namına sözlerini geçirenler, annesi Kösem (Mahpeyker) Sultan ile kızlarağası Mustafa Ağa idi. Sultan Murad hayli küçük yaşta padişah olmasına rağmen devlet işlerine alâka gösterir ve her işi anlamaya çalışırdı. Zeki, çabuk kavrayışlı olan Sultan Murad'ın hafızası da kuvvetliydi. Osmanlı tarihinde saltanat ve hükûmet işlerine tesir ve müdahalelerde bulunan saray kadınlarının en dikkate değerlerinden biri olan padişahın annesi Kösem Sultanın; Sultan Murad'ın yaşının küçük olduğu devrede mühim şahsiyetlerden taraftarlar teminine ehemmiyet verdiği anlaşılıyor. İhtimal, kapıkulu askerinin zorbalık yapabileceğini gözönünde bulundurduğu için, Topal Receb Paşa gibi bu sınıf askerin tuttuğu adamlara mukabil, kendisi de ayrı bir grupu desteklemeyi lüzumlu görmüştür. Kendisi ve oğlunun tuttuğu Hafız Ahmed Paşa'nın, Bağdad hâdiselerinin arkasından azledilince İstanbul'a getirtilerek kubbe vezirliğinde istihdamını ve Birinci Ahmedin kızlarından Ayşe Sultan ile evlendirilmesini böyle bir düşünceye bağlamak mümkündür.

Dördüncü Murad, kapıkulu zümresinin, zorbalığı en ileriye götürdükleri bir devrede padişah olmuştur. Böyle olduğu halde saltanatının ilk bir kaç senesi zarfında, İstanbul halkı ve saray, bu sınıf askerin zorbalığını Birinci Mustafa devresindeki kadar çekmemiştir. Bunun sebebi, Abaza isyanı, Bağdad hâdiseleri ve İran harbi gibi meseleler yüzünden kapıkulu askerinin mühim kısmının İstanbul'dan uzakta bulunmasındandır. Lâkin bunların İstanbul'da kalan kısmı zaman zaman bazı fesat hareketleri tertiplemekten geri kalmadılar. Meselâ 1625 yılında bir sipahi ayaklanması (Naimâ C: 2, S: 355) sonunda Defterdar Yahni-Kapan Abdülkerim Paşa idam olundu. Bayezid imaretinde karnını doyuran bir medrese talebesi iken Defterdar Ekmekci-zâde Ahmed Paşa'ya intisap ile onun vasıtasiyle mali işlerde uzun müddet çalışan Yahni-Kapan Abdülkerim Efendi, birincisi Sultan Mustafa zamanında, ikincisi de Sultan Murad zamanında Baki Paşa'yı müteakip iki defa başdefterdar olmuştu. İşte bu uzun hizmet yılları zarfında hayli servet de temin etmiş olan Yahni-Kapan Abdülkerim Paşa idam edileceği zaman parasının yeri söyletilmek için vücudu kızgın demirlerle

dağlatılmış ve böylece öğrenilip elde edilen malı mîrîye kaydolunmuştur.

Başdefterdar Yahni-Kapan Abdülkerim Paşa gibi, askerlerin zorbalıklarına kurban giden ikinci mühim şahıs Gürcü Mehmed Paşa'dır. Ağustos 1626 da Receb Paşanın tahriki ile ayaklanan sipah ve yeniçeriler, sadaret kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa'nın Bağdad seferine imdat etmediğini söyliyerek katlini istemişlerdir. Zorbaların dilekleri yerine getirilmiş, fakat daha sonra padişah bu fesatta eli olanlardan sekbanbaşı Mihaliçli Sarı Mehmed Ağa, yeniçeri zorbalarından Lofça'lı Ömer, Camcı-zâde Ahmed Çelebi ve daha bir kaç kişiyi idam ettirmiştir.

Sultan Murad, annesinin vesayeti altında bulunduğu sırada bile devlet işlerine alâka gösterirken doğruluk ve düzenin hâkim olmasını isterdi. Meselâ, Husrev Paşa 1628 nisanında sadrıâzam olduktan iki ay kadar sonra ordu ile Anadolu'da bulunmaktayken yeniçeri kâtibi Hüseyin Efendiyi azledip İstanbula göndermişti. Onun yerine üçüncü defa yeniçeri kâtipliğine getirilen Mehmed Efendi'ye Sultan Murad, yeniçeri künyelerinin suistimale yol açmıyacak şekilde düzgün tutulması hususunda şöyle (Nama C: 2, S: 422) demişti : «Malkoç Efendi zamanından yeniçerilerin defter esamileri muhtel olup mürde yerine geçmek çoğalıp. etfal-i reâya ve ırgad-ı beraya cümlesi yeniçeri defterine geçüp adedleri mevfur ve hızâne-i âmireye zararları nâmahsur olmuştu. Görelim seni ne güne hizmet edersin. Zinhar ve zinhar benim iznim olmaksızın deftere bir esame geçürmiyesin. Kalemi ve defteri bir hoş hıfz ve istikamet üzere eyliyesin. Eğer bir hıyanetin ve emrime mugayir bir hareketin zuhur ederse başını keserim». Padişahın bu sıkı tenbihatı ve Mehmed Efendi'nin de doğrulukla hareket etmesi üzerine, yeniçeri defterlerindeki sahte esamilerin çoğu meydana çıktı.

Ne çare ki, genç padişahın sıkı emrine ve yeniçeri kâtibinin dürüstlüğüne rağmen, yeniçeri defterlerindeki sahtekârlığın tam mânasiyle düzeltilmesi veya doğruluğun uzun müddet devamı imkânsızdı. Zira, bu dürüstlüğü herkes göstermiyor ve bilhassa yüksek makam sahiplerinden çoğu, bile bile hatalı ve kötü işlere tevessül eyliyorlardı. Nitekim, Mehmed Efendi doğrulukla çalışmasına bir sene dahi devam edemedi.

Veziriâzam Husrev Paşa Abaza Mehmed Paşa'nın isyanını bastırıp, Abaza'yı da yanına alarak 9 kasım 1628 de İstanbul'a geldiği zaman, gösterdiği muvaffakiyetten dolayı padişahın fazlaca iltifatına mazhar olmuştu. Aslında sert tabiatlı olan Husrev Paşa bunun üzerine daha da şiddetli bir tavır takınmıştı ki, bu arada yeniçeri ağasını azletti. Yeniçeri ağasını azledince ocağın iç işlerine tam mânasiyle karışmaya başladı. Bu cümleden olarak yeniçeri defterlerine vaziyet ederek istediği acemi-oğlanı ve sair kimseleri ocağa kaydettirmek istedi. Fakat yeniçeri kâtibi Mehmed Efendi, sert ve haşin veziriâzama itiraz ederek cesaretle karşı koydu. Müverrih Naimâ (C: 2, S: 442) nın kaydına göre, Veziriâzam Husrev Paşa ile yeniçeri kâtibi arasında şöyle bir konuşma cereyan etti:

— Devletlu vezir, ben kulunuza padişah hazretleri şöyle tenbih buyurdular ki; kendülerin malûmu olmadıkça deftere vaz'ı kalem etmiyeyim.

Husrev Paşa buna hiddetlenerek:

— Bre herif, ben padişahın mutlak vekili ve veziri değil miyim? Elbette yazacaksın.

Yenıçeri kâtibi Mehmed Efendi bu defa sadrıâzamın eteğini öpüp yalvararak:

— Sultanım ben başımdan korkarım, vaz'ı kalem edemem ve kendimi bu hizmetten ihtiyarım ile azl ettim. Bu hizmeti Sahib-i devlet hazretleri bir gayri dailerine tefviz buyurup bu kullarını afv etsünler.

Mehmed Efendi bu sözleri söyliyerek sadrıâzamın arzusuna göre vazifesine devam edemiyeceğini kesin şekilde beyan edince: usulsüz olarak deftere yazıldığından ulûfesi kesilenler onun çadırına hücum ile:

— Bre zalim, padişaha yaranmak için bizim ekmeklerimizi kesip ve esamimizi çaldın! Senden evvel gelen yeniçeri efendileri etmedikleri gadrı sen eyledin.

Diye bağırdılar. Neredeyse adamca-

ğızın canına kıyacaklardı. Mehmed Efendi, dürüstlüğü yüzünden işinden ayrılınca, sadrıâzam bunu padişaha, «kul taifesi istemedi de ondan işinden ayrıldı» diye aksettirdi. Mehmed Efendi'den sonra Sadrıâzam kendi adamlarından Osman Efendi adındaki şahsı yeniçeri kâtibi yapmak suretiyle muradına nail oldu. Osman Efendi yeniçeri defterlerinde işine geldiği şekilde oynayıp sadrıâzamın istediği kimseleri defterlere kaydetti.

Kapıkulu askerinin mevacib yüzünden ayaklanması

Veziriâzam Husrev Paşa Bağdad'ı kurtarmak üzere serdar tâyin edildiğinden 1629 senesi mayısının 11 inde alay ile Üsküdar'a geçti. Veziriâzam sefere memur edilirken ikinci vezir Receb Paşa İstanbul'da kaymakam kalmakta, Kaptan-ı derya Hasan Paşa da Akdeniz'e çıkmaktaydı.

Husrev Paşa Üsküdar'dan hareket etmeden önce kapıkulu askerine mevacib yani üç ayda bir verilen maaşları dağıtıldı. Defterdar Ebu-bekir Paşa'nın verdiği paraların ayarı düşük olduğundan, evvelâ sipah zümresi bunları kabul etmiyerek «halis-ül-ayar akça isteriz» diye ayaklandı. Askerin ayaklanması üzerine gazaba gelen Veziriâzam Husrev Paşa, zorba başılardan Rum Mehmed, Dağlar Delisi, Mütesellim Mehmed ve daha bazılarını katletmek istedi. Askerin maaş ve künye defterlerini getirterek zorba başıların künyelerini kendi eliyle bizzat çizip karaladı. Lâkin idam etmek istediği adamları ele geçirip öldürmesi mümkün olmadı. Zira birbirini sımsıkı tutan kapıkulu askerleri veziriâzamın istediği şahısları ortaya çıkarıp ele vermediler. Husrev Paşa bu defa sipah zümresinin büyük bir kısmını kırmayı düşündü ise de, sipah zümresinden geniş çapta yapılacak idamlar karşısında yeniçerilerin harekete geçmesinden korktu. Veziriâzam, bir an için sefere çıkarken bu derece gazaplanmanın lehinde bir netice vermiyeceğini düşündü ve şaşkınlıktan kıvranmasına rağmen, idamlarını emrettiği kimseleri affetti. Defterleri bir daha getirterek silinen künyeleri kendi eliyle tekrar yazdı. Bunun üzerine saklanan zorbabaşılar gelip veziriâzamın elini öptüler.

Husrev Paşa'nın azline yeniçerilerin muhalefeti

Bağdad'ı kurtarmaya memur edilen Husrev Paşa, İstanbul'dan bu gaye ile hareketinden itibaren geçen iki buçuk senelik müddet zarfında bir hayli kan dökülmesine rağmen müsbet bir iş görememişti. Bu bakımdan kendisi azledilerek Hafız Ahmed Paşa ikinci defa sadrıâzamlığa, padişahın musahibi Hasan Halife de yeniçeri ağalığına tâyin edildi. Azil emrini getiren çavuş Husrev Paşayı Diyarbakır'da buldu. Husrev Paşa, haşin tabiatlı ve icabında çabucak adam öldürtmesine rağmen kapıkulunun menfaatlarına dokunmadığı için onların hoşuna gitmekteydi. Bu sebeple, onun azli yeniçerilerin hiddete kapılıp ayaklanmalarına yol açtı. Naimâ (C: 3, S: 80) nın kaydına göre, yeniçeriler şöyle söylendiler:

«— Bu kadar belâ ve mihnet çeküp düşmandan ahz-ı intikam edecek mahalde senin azline sebep olan kimdir? Bize senden gayrı serdar gerekmez».

Sonra da emri getiren çavuşu öldürmek niyetiyle aradılar, çavuş kaçtığı için bulamadılar. Husrev Paşa İstanbul'dan uzakta bulunduğu cihetle mühr-ü humayunu yeniden elde etmek için bir şey yapamazdı. Bu bakımdan ona yeniçerileri teskin etmek düştü ve:

«— Biz padişaha âsi değiliz, muhalefet iyi değildir, emir kendinindir. Ben ve siz cümle onun bendeleriyiz; her kimi dilerse istihdam eylesinler» dedi.

Yeniçeriler, «biz seni yine sadrıâzam yaptırmak üzere padişaha rica edelim» dedilerse de, Husrev Paşa onları sükûnete kavuşturdu. Sonra Diyarbakır valisi Tayyar Mehmed Paşa'yı yerine serdar vekili bırakıp, defterhaneyi mühürleyerek Defterdar Ömer Efendi'nin idaresinde kaleye koyduktan sonra Diyarbakır'dan ayrıldı.

Sipahi zorbalarının Anadolu'daki faaliyetleri

Sipahilerin zorba takımı Anadolu'-

nun muhtelif köşesine dağılmıştı. Bunlar bulundukları yerlerde halkı haraca kesip mıntıkanın idare adamlarını dinlemiyorlardı. Sipahi zorbaları Husrev Paşa'nın azlinden sonra faaliyetleri daha fazla göze batmaya başladı. Husrev Paşa onları sıkıştırmadığı için sipahiler serbestçe harekete imkân bulmaktaydı. Halbuki o azledilince arkadan bir sıkılığın gelebileceğini hesaplıyarak bunun acısını çıkarmaya çalıştılar. Zâten Husrev Paşa Diyarbakır'dan ayrıldıktan sonra kapukulu askerleri ayaklanarak Defterdar Ömer Paşa'dan para istediler. Defterdar askerin isteğini yerine getirmedi ve bir gece kaçtı. Bundan sonra kapıkulu efradından bazıları Diyarbakır halkına eziyete başladılar.

Zorbaların esas azılıları ordunun bir hayli uzağındaki yerlerde faaliyette bulunmaktaydı. Sipahi zorbalarının en büyük elebaşısı Dağlar delisi Süleyman adını taşıyan şahıstı. Beyşehri, seydişehri, Bozkır ve Larende (Karaman) sipahileri ile sair sergerde takımı bu adamı baş tanımaktaydı. Yaşlıca bir kimse olan Dağlar Delisi Süleyman ölünce akrabasından Deli İlâhî onun yerine geçerek Seydişehri'nde oturdu. Deli İlâhi hükûmet emirlerini kat'iyyen dinlemezdi. Yine sipahi zorbalarından Rum Mehmed, Konya'ya gelerek yerleşti. Ve Konya'yı Abaza Mehmed Paşa'ya karşı müdafaa etmiş olan merhum Kâtib Mustafa Çelebi'nin zevcesini nikâh ederek taraftarlarını çoğaltmaya çalıştı. Müverrih Nâima (C: 3, S: 82), Rum Mehmed'in taraftar toplamak için başvurduğu kurnazca usûle dair tafsilât vermektedir. Mezkûr müverrihin anlattığı misallerden Rum Mehmed'in fakir tabakayı kolaylıkla avladığı anlaşılmaktadır. Rum Mehmed'in adamlarının miktarı artıkça Konya valisinin nüfuzu azaldıkça azaldı. Kâtib Çelebi'nin «Fezleke» sindeki kayda göre, iş sahipleri valinin konağı yerine Rum Mehmed'in evine uğrar hale geldiler. Zira her gün muntazam divan kurup şikâyet dinler ve kendinden emirler verirdi.

Bu zikredilenlerden başka Baba Ömer ismindeki bir zorba Afyonkarahisar'a, Kınalı-oğlu namındaki şahıs Aydına, Kör Ali Eskişehir ve İnönü'ne, Köse Şaban İskilip'e yerleşip etrafına hükmeder oldular. Asılları devlet hazinesinden maaş alan sipahi takımından olan bu şahıslarla onlara avanelik edenler umumiyetle Sultan Osman hâdisesinden sonra yavaş yavaş faaliyete geçip bir Celâlî zümresi haline gelmişlerdi. Husrev Paşa'nın sadaretinde daha rahat şekilde çalıştıklarından, onun azli işlerine gelmemiş, azle sebep olanlara diş bileyip haklarından gelmek ve Husrev Paşa'yı yeniden sadrıâzam yapmaya gayret etmek üzere aralarında haberleşmişlerdi. Böyle bir karara varan sipahi zorbalarının İstanbul'da da adamları vardı.

Kapıkulu askerlerinin İstanbul'a dönmesi

Sultan Murad'ın tahta geçtiği zamandan beri Anadolu tarafında hâdiseler eksik olmamıştı. Abaza Mehmed Paşa'ya karşı kuvvet sevkedildiği gibi, bilhassa Bağdad hâdiseleri ve buna Iranlıların müdahalesi daha mühim sayıda askerin Irak tarafında tutulmasını icap ettirmişti. İşte bu seferler dolayısiyle kapıkulu efradının büyük kısmı da orduya iltihak ettiğinden, İstanbul halkı ve Saray, Birinci Mustafa zamanındaki kadar kapıkulu zümresinin tazyikini hissetmemişti. Fakat Husrev Paşa'nın azlinden sonra alınan bir karar üzerine, İstanbul'un nisbeten sükûnetlice sayılabilecek bu durumu değişiverdi. Hafız Ahmed Paşa sadrıâzam olunca vezirler, şeyhülislâm, devlet erkânı ve İstanbuldaki ocak subaylarının iştirakiyle vezirıâzam sarayında bir toplantı yapıldı. Padişahın, askerin durumu (Naimâ, C: 3, S: 83) hakkında sorduğu sual üzerine, seferdeki askerin vaziyeti müzakere edildi. Askerin son senelerde İstanbul dışında kışladığı, bilhassa Hemedan seferi ve Bağdad muhasarası dolayısiyle çok zahmet çekip zayıf düştükleri için kapıkulu askerinin İstanbul'a getirilmesine ittifakla karar verildi. Neticede 18 kasım 1631 tarihi ile bütün kapıkuluna davet mektupları yazıldı. Diyarbakır'daki süvari ve piyade bütün kapıkulu askerleri İstanbul'a geldiği gibi, Anadolu'nun muhtelif köşelerinde bulunan kapıkuluna dahil sipahi zorbaları yanlarındaki sair sipahilerle birlikte ve maaş almak baha-

DENİYET.ORG

nesiyle hükûmet merkezine döndüler. Böylece, Naimâ'nın ifadesiyle: «Belde-i İstanbul malamal oldu. Hususa, darbhane civarında olan kurşunlu han ve sair hanlar, hâli yerler zinde sipahi eclâfı ile dolup, fitnenin çıkmasına istidat hasıl oldu».

Receb Paşa'nın tahriki ile çıkan ayaklanma

Hüsrev Paşa'nın azlinden sonra Hafız Ahmed Paşa'nın veziriâzam yapılmasını Receb Paşa bir türlü hazmedemedi. Esasen Hüsrev Paşa'nın sadrıâzamlığı bile onun pek hoşuna gitmemişti. Zira kendisi Hüsrev Paşa'dan kıdemli idi. Halil Paşa sadaretten azledildiği zaman bu vazifenin kendisine tevcih edileceğini ummuş, fakat Halil Paşa'yı takiben sadrıâzam yapılan Boşnak Hüsrev Paşa kendi grupuna dahil bulunduğundan sesini çıkarmamıştı. Hüsrev Paşa'nın azlini müteakip ise, hem kendisi atlanmış, hem de rakip grupa dahil bir şahıs addettiği Hafız Ahmed Paşa mühr-ü humayuna sahip olmuştu. Hüsrev Paşa'nın sadareti sırasında kubbe vezirleri şöyle bir sıra (Naimâ C: 2, S: 441) takip etmekteydi: Receb Paşa ikinci, Hafız Ahmed Paşa üçüncü, Halil Paşa dördüncü, Mahmud Paşa beşinci, Bayram Paşa altıncı, Kenan Paşa yedinci, Hüseyin Paşa sekizinci, Kaptan-ı derya Hasan Paşa dokuzuncu vezirdi. Bu duruma göre, kubbe vezirleri içinde sadaret makamına en yakın olanı kendisiydi. Şayet muntazam bir sıra takip edilse Hüsrev Paşa'dan sonra hakikaten Receb Paşanın sadrıâzam olması iktiza ederdi. Halbuki bir asrı bulan zamandan beri bu sıraya umumiyetle pek riayet edilmemekteydi. Üstelik Receb Paşa kubbe vezirliğinde ikinci vezir rütbesini taşırken kendisinden sonraki sırayı işgal edenlerden iki kişi Hüsrev Paşa'dan önce sadaret makamını işgal etmiş şahıslardı. Bu duruma göre; Receb Paşa şahsî ihtiraslarını tatmin uğruna, memleket ve devlet nizamlarının bozulup çiğnenmesini dahi göze alarak meş'um bir oyuna başvurmuş oluyordu.

Osmanlı müverrihlerinin umumiyetle belirttiklerine göre; sadrıâzam olmak isteyen Receb Paşa bu arzusunu açıkça ortaya koymadı. Hüsrev Paşa'nın azlini bahane ederek sipahi zorbalarını ve Hüsrev Paşa'nın taraftarlarını tahrik eyledi. Solak-zâde tarihinde (sayfa: 750) kaydedildiğine nazaran; Receb Paşa Hüsrev Paşa'ya mektup göndererek fesat tertibi hususunda el altından onunla anlaştı. Bu sırada, sipahilerin zorba takımı da dahil bulunduğu halde, kapıkulu askerinin süvari ve piyadesi İstanbul'a dolmuş olduğundan şehirde tahrike müsait bir hava mevcuttu. Saka Mehmed, Cin Ali, Mahmud Ağa-oğlu, Salih Efendi, Emir Halife, Osman, Bıçakcı-oğlu, Kütahyalı Kalem Bey, Nazlı Muslu, Rum Ahmed ve daha bazı kimselerden mürekkep zorba başılar fitne çıkarmak için bahane aramaktaydılar. Rumeli tarafından gelmiş olan Saka Mehmed, Salih Efendi ve daha bazı Boşnak ve Arnavut zorbaları Receb Paşa'nın adamlarıydı. Zaten Hüsrev Paşa kapıkulu efradının gönlüne göre hareket ettiğinden bu zümre kendisini tutmaktaydı. Bu bakımdan Receb Paşa'nın giriştiği tahrik derhal tesirini gösteriverdi.

1041 senesi recebi (milâdi: 23 ocak - 22 şubat 1632) içinde kapıkulu sipahileri Atmeydanı'nda toplanarak; «Hüsrev Paşa gibi bir veziri —ki sayt ve savleti Aceme velvele salmış idi — azl ettirmeğe sebep olanlar padişahın ve devletin dostu değildir» gibi sözlerle velvele kopardılar. Ayrıca şeyhülislâm Yahya Efendi (Hoca-zâde Esad Efendi 1625 te vefat edince yerine ikinci defa olarak bu Zekeriya-zâde geçmişti), Sadrıâzam Hafız Ahmed Paşa, o sırada yeniçeri ağası bulunan musahip Hasan Halife, musahip Musa Çelebi ile birlikte onyedi kişinin isimlerini ihtiva eden bir listeyi padişaha gönderdiler. Ve Hüsrev Paşa'yı azle sebep olanlar bunlardır, bize teslim edin de pâreleyelim dediler.

Sipahiler Atmeydanı'nda toplanınca yeniçeriler de onlara iltihak eylediler. Böylece meydandaki asker kalabalığı muazzam miktarı buldu. Halk da bu vaziyetten endişeye kapıldığından dükkânını kapatan evine çekildi.

Sultanahmed'deki kalabalık oradan harekete geçerek üç gün üstüste saraya hücum ettiler. Sarayın dış kapısını teşkil eden Bâb-ı humâyun önüne geldikleri zaman, «bugün sabredin yarın cevap ve-

rilir» şeklinde sözlerle savıldılar. Bu suretle oyalanan askerler dağılmıyarak geceyi Atmeydanı'nda geçiriyorlardı. Nihayet üçüncü gün gürültüyü daha fazlalaştırarak Bab-ı hümâyundan sarayın birinci avlusuna girerek Orta-kapıya kadar ilerlediler ve ulemayı oraya davet ettiler.

Ayaklanmış olan asker gürûhu saray avlusuna dolarken Vezir Bayram Paşa. Sadrıâzam Hafız Ahmed Paşa'ya haber göndererek, tehlikeye işaret etmiş ve divan günü diyerek saraya gelmemesini, saklanarak bir yerde oturmasını ve ancak topluluk dağıldıktan sonra meydana çıkmasını bildirmişti. Bayram Paşa'dan haber götüren adam sadrıâzama aslanhane önünde rastladı, kendisine edilen tenbihatı sadrıâzama nakledince; Hafız Ahmed Paşa gülerek:

«— Var bizden selâm eyle, zuhur edecek kaza-i mübremi rüyamda müşahede eyledim, ölümden gam çekmem».

Dedi ve yine atını sürerek Saray-ı âmireye doğru yoluna devam etti. Bab-ı hümâyûndan içeri girince oradaki askerler ikiye ayrıldı. Hafız Ahmed Paşa. askerin kendisine selâm vermek gayesiyle böyle davrandığını zannederek onlara selâm verdi ve ağır ağır ilerlemesine devam etmek istedi. Halbuki askerin fitne takımı koyunlarını ve ceplerini taşlarla doldurmuşlardı. O arada bir sipahi ileri çıkıp:

«— Bre urun!»

Diye bağırdı ve bir anda taş yağmuruna tutuldu. Hafız Ahmed Paşa atından yere yıkıldı; bereket versin ki maiyet hademesi olan şatırlar atik davranıp koltuğuna girdiler ve sür'atle hastalar koğuşuna soktular oradan da sarayın iç kısmına kaçırdılar. Sadrıâzam böylece kurtulurken yanındaki şatırlardan biri sipahilerin hançeri altında can verdi, biri taşlarla yaralandı, geri kalanları sair paşalar ile birlikte saraya iltica ettiler.

Hafız Ahmed Paşa âsilerin önünden bu şekilde kurtarılırken kaftanı yırtılmış ve başından mücevvezesi düşmüştü. İçeride bostancıbaşının getirdiği kaftan ile mücevvezeyi giydikten sonra padişahın huzuruna çıktı. Olup biteni anlatarak mühr-ü hümâyunu öpüp Sultan Murad'a teslim etti. Padişah duyduğu şeylerden müteessir oldu ve gidip saklanması için kendisine izin verdi. Hafız Ahmed Paşa huzurdan çıkınca doğruca Yalıköşküne indi, kıyafet değiştirip bir kayığa binerek Üsküdar'a kaçtı.

Sultan Murad'ın ayak divanı yapmaya mecbur kalması

Hafız Ahmed Paşa hastalar odasından sarayın iç kısmına kaçtığı sırada âsi askerler de Orta-kapıdan içeriye girerek divanı hümâyun önüne geldiler ve :

«— Padişaha sözümüz vardır, divana çıksın!»

Diye bağırmaya başladılar. Böylece vaziyetin hayli nezaket kesbettiği görülmekteydi. Kurnaz ve tedbirli davranılmazsa Sultan Osman hâdisesine benzer şeylerin cereyanına ramak kalabilirdi. Bereket versin ki, âsiler padişaha sözümüz vardır diye bağırdıkları sırada içlerinden birisi, Sultan Osman vak'asında olduğu gibi şehzadelerden birini istiyoruz diye bağırmadı. Maamafih, Sultan Osman vak'asındaki gibi askere red cevabı verilmemiş ve onları daha çok çileden çıkaracak bir vaziyet ihdas edilmemişti. Söz bakımından böyle tedbirli davranıldıktan başka bir emniyet tedbiri olarak da (Naimâ C: 3, S: 87) saray iç-oğlanları silâhlanmıştı.

Umumi durum böyleyken askerlerin bağrışması üzerine hemence Babüssaade (Ak-ağalar kapısı) önüne taht kuruldu. Sultan Murad gelip tahta çıkarak:

«— Kullarım muradınız nedir?»

Diye sordu. Âsiler daha önce söyledikleri şekilde, Hafız Ahmed Paşa dahil onyedi kişinin öldürülmek üzere kendilerine teslimini istediler ve: «bunlar devlete ve padişahımıza dost değildir. Eğer devlete hayırhah olsalar biz Musul'da düşman ağzında otururken perakende ettirüp bunca mühimmat ve levazım-ı seferin telef olmasına sebep olmazlar idi» dediler. Sultan Murad, âsilerin bu şekilde konuşmaları karşısında makul cevaplar verip kendilerine nasihatlerde bulundu ise de dinlemediler. İsteklerini tekrar edip durdular. Hattâ sözü daha ileri götürerek:

«— Elbette verirsiniz, yoksa iş başka türlü olur!»

Diye büyük bir tehdit savurdular. Şehzadelerden birini hükümdar yapabileceklerine dair tehdit ifade eden bu sözlerden sonra padişahın kendisine doğru yaklaştılar. O zaman sözlerinin dinlenmediğini gören Sultan Murad:

«— Mademki cevaba kulak vermezsiniz ve kabil-i hitab değilsiniz, niçin beni dışarıya divana davet eylediniz?»

Diye bağırdı, ondan sonra tahtından kalkıp hareme doğru teveccüh etti; enderun ağaları ortalarına alıp kendisini içeriye götürdüler. O sırada âsi askerler harem kapısından içeriye dalmak istedilerse de, harem-i hümâyûn hademeleri kapıyı yüzlerine kapattığından buna muvaffak olamadılar. Bu vaziyet karşısında hayli sinirlenen âsiler:

«— Padişahım madem ki bu onyedi kişiyi bize vermezsin, biz işimizi biliriz!»

Diye bağırdılar. Bu sözleri ile, Naimâ (C: 3, S: 88) nın ifadesi veçhile: «hal'inden kinaye ve ta'riz edüp ref'i esvat ile zemine zelzele ve asumana velvele saldılar».

Hafız Ahmed Paşa'nın âsiler tarafından parçalanması

Sultan Murad içeriye girdiği zaman, o sırada orada bulunan Receb Paşa, ağlıyarak padişahın ayaklarına kapandı. Osmanlı müverrihlerin belirttiklerine göre; Hafız Ahmed Paşa'nın hasmı Husrev Paşa'nın taraftarı olan ve fesadı kendisi tertip etmiş bulunan bu adam suret-i hakdan görünerek: «Padişahım bu müfsidleri teskin lâzımdır. Başka türlü cevap verilmesi mümkün değildir. Eğer ben kulunuzu dahi isterlerse ver ki kul efendisi yoluna kurban olagelmiştir. Kul istediğini alagelmiştir. Seleflerinizolan padişahlardan dahi alagelmiştir. Bir kaç kulunuz gitmekle bir şey lâzım gelmez. Ama Hak saklasın, eğer bu bedhuylar teskin olunmazsa ahval müşkil olur, nizam-ı devlet muzmahil olur» dedi.

Receb Paşa'nın sözlerinin sonundaki cümleler bir nevi hal'e işaret gibi şeylerdi. Bu bakımdan Sultan Murad vaziye-

Hafız Ahmed Paşa'nın, Sultan Dördüncü Muradın ayak divanında zorbalar tarafından parçalanması (Ricaut'dan)

tın nezâketini tam mânasiyle kavrıyarak, şu anda onlara dayatmak suretiyle üstün gelinemiyeceğini anladı. Onun için, mümkün olduğu derecede âsilerin isteklerini cevaplandırabilmek gayesiyle harekete karar verdi. Hafız Ahmed Paşa'yı getirmek üzere Bostancıbaşı Cafer Ağa'yı gönderdi. Derhal bir sandala atlayan Câfer Ağa, Hafız Paşa Üsküdar'a yanaşırken kendisine yetişti ve «sizi padişah ister» diyerek kendi sandalına aldı. Hafız Ahmed Paşa saraya getirilince Sultan Murad tekrar Babüssaadeyi açtırarak avluya girdi ve doğruca tahta çıkıp oturdu. Padişahı gören âsiler biraz geriye çekildiler. Böylece ikinci defa ayak divanı yapmakta olan Sultan Murad parmağıyle işaret ederek yanına dört kişi istedi. Bunun üzerine ikisi sipahi, iki tanesi de yeniçeri subaylarından olmak üzere dört kişi tahtın önüne yaklaştı. Sultan Murad bunlara esaslı şekilde nasihat etti. Lâkin âsiler için mümessil olarak tahtın yanına çağrılan bunlar: «askerin istediği kimselerin mutlaka verilmesi lâzımdır» şeklinde konuştuklarından, padişah bunların başka türlü teskin olmıyacaklarını anladı.

Saraya gelince abdest alarak fecî akıbetini bekleyen Hafız Ahmed Paşa, ikinci defa ayak divanına çıkmış olan padişahın müşkül durumda kaldığını görünce, Bab-üs-saadeden çıkıp doğruca Sultan Murad'ın yanına geldi ve kendisine:

«— Padişahım, bin tane Hafız gibi kulun yoluna fedadır. Ancak ricam budur ki, beni sen katletmeyip, bırak bu zalimler haksız yere beni şehid etsinler. Lûtfedip meytimi Üsküdar'a defnettiresin, yetimlerime lûtuf ve inayetini rica ederim»

Deyip yer öptükten sonra besmele çekip kısa bir Âyet-i kerime okuduktan sonra, âsilerin içine doğru mertçe yürüdü. Hafız Ahmed Paşa bu şekilde ilerleyince sipahilerden bir tanesi üzerine hücum ettiği anda Hafız Ahmed Paşa onun ağzına bir yumruk indirerek yere yıktı. O arada ikinci bir sipahi hamle ederek elindeki hançeri paşanın başına indirince, başını kulağına kadar iki parçaya ayırdı. Tabi'i bu anda paşa yere yıkılırken bir üçüncüsü göğsüne kılıcını soktu. Bir yeniçeri de cesedinin üzerine çıkıp bıçağı ile boğazından kesti.

Hafız Ahmed Paşa, böyle fecî şekilde gözünün önünde şehid edilirken Sultan Murad mendilini yüzüne tutarak ağladı. Bu sırada, müverrih Naimâ (C: 2. S: 89) nın ifadesiyle: «cümle enderun ağaları ve erbab-ı divanın dideleri giryan ve ciğerleri püryan oldu». Saray hademeleri şehid sadrâzamın üzerine yeşil bir örtü örterlerken, Sultan Murad:

«— Bre Haktan korkmaz, peygamberden utanmaz, şer'e ve padişaha inkıyad etmez zalimler»

Diyerek tahttan kalkıp yürüdü ve içeriye harem kısmına dahil oldu.

Tahrik neticesi kapıkulu askerlerinin ayaklanması üzerine; Sultan Muradın ayak divanına, çıkmaya mecbur kalması ve nihayet padişahın gözlerinin önünde Hafız Ahmed Paşa'nın parçalanması hâdisesi, Kâtib Çelebi ve Münecimbaşı gibi müverrihlere göre 18 receb pazartesi, o sırada İstanbul'da bulunan Peçevî ve Nev'i-zâde Atâî'ye göre 19 receb (milâdi 10 şubat 1632) günü cereyan etmiştir.

Receb Paşa'nın Sadrıâzam tayin edilmesi

Hafız Ahmed Paşa'nın parçalanması üzerine Sultan Murad hareme çekilince, saray avlusundaki kalabalık da burayı terketti. Fakat âsi askerler kışlalarına gitmiyerek Atmeydanı'nda kaldılar. Sultan Murad, Hafız Ahmed Paşa'nın cenazesini onun vasiyetini gözönünde bulundurarak Üsküdar'a defnettirdi.

Âsilerin öldürülmesini istedikleri şahıslar listesinin başında bulunan Hafız Ahmed Paşa, bu şekilde terk-i hayat edince mühr-ü hümâyun Receb Paşa'ya verildi. Receb Paşa böylece, müverrih Naimâ'nın ifadesiyle: «nail-i meram oldu».

Hafız Ahmed Paşa'nın öldürülmesine ve Receb Paşa'nın mühr-ü hümâyuna sahip olmasına rağmen âsiler dağılmıyor ve Atmeydanı'nda toplu bulunmakta devam ederek şeyhülislâm Yahya Efendi'nin de idamını istiyorlardı. Yahya Efendi için, Husrev Paşa'nın aleyhdarı olan Balıkesirli İlyas Paşa'nın adamıdır, bir defa hastalığında kendi tabibini göndermiştir. daima kendisine ondan

hediyeler gelir ve onu sadrıâzam yapmak için çalışmaları vardır diyorlar ve bu sebeple «elbette onu da katlederiz» sözlerini ilâve ediyorlardı. Böyle söylenen âsi topluluğu Yahya Efendinin evini yağmaya niyet edince kendisi saklandı. Nihayet Yahya Efendi'nin azil ve yerine Ahî-zâde Hüseyin Efendi'nin şeyhülislâm yapıldığı bildirilince âsiler daha ileri gitmediler. Kâtib Çelebi'nin «Fezleke» sinde kaydedildiğine göre; Yahya Efendi'nin azlinin temini de, Receb Paşa'nın zorbaları tahrik ve talimi neticesinde vukubulmuştur.

Kapıkulu askerlerinin ayaklanması böyle bir netice ile atlatılır gibi olurken, şeyhülislâmlıktan başka daha bazı makamlarda da değişiklikler yapıldı. Bu cümleden olarak: Anadolu kazaskeri Çeşmi Efendi Rumeli kazaskerliğine, Sultan Osman vak'asından beri mazûlen açıkta bulunan Hoca-zâde Abdullah Çelebi Anadolu kazaskerliğine tayin edildi. İsmi âsilerin idam edilecekler listesinde bulunan Defterdar Prevezeli Mustafa Paşa kaçıp saklanmış olduğundan Hüseyin Efendi başdefterdarlığa, Sekbanbaşı Deli Kasım da saklandığı cihetle Suhte (Softa) Musa sekbanbaşılığa getirildi. Sipahilerin öldürülmesini istedikleri şahıslardan yeniçeri ağası Hasan Halife evvelâ kaçıp arkasından da yeniçeri ocağına iltica etti. Sipahiler bunun teslimini istedilerse de yeniçeriler vermedi. Hattâ bu yüzden iki sınıf askerin arasına soğukluk girdi.

Bu vesile ile rütbesi yükseltilenlerden Çeşmi Efendi Anadolu kazaskeri iken Anadolu kadıları bu şahsı rüşvetcilikle itham etmişler ve önemli yüz mansıbı rüşvet mukabili ehil olmıyan kimselere verdiğinden şikâyetci olmuşlardı. Böyle bir adamın Rumeli kazaskerliğine tayini üzerine Anadolu ve Rumeli kadıları müştereken bir istida hazırlayıp, Süleymaniye vâizı Şeyh Kadı-zâde vasıtasiyle padişaha sunmuşlardır. Bunun üzerine Çeşmi Efendi azledilip Bursa'ya sürülmüş ve Karaçelebi-zâde Koca Mehmed Efendi Rumeli kazaskerliğine tayin edilmiştir.

Müverrih Naimâ, Hafız Ahmed Paşa'nın parçalandığı gün âsilerin, hükûmet işlerinin bozukluklarından da şikâyet ettiklerini, fakat dillerine doladıkları şeylerin esas müsebbiblerinin kendileri olduklarını, meşhur tarihinin üçüncü cildinin 92 inci sayfasında şu şekilde kaydeder: «Bundan sonra rüşvet alınmaya, çorbacılıklar (yâni bölük subayları) ve sair menasıb satılmaya, erbab-ı menasıb bigünah azlolunmaya. Kılıç ve zeamet ve timar sepete girmekle (bu tâbir ve mevzu için üçüncü ciltte 1505 ve 1506 ıncı sayfalara bakınız) asker kalmadı; Reâya ağır tekâliften fakir oldu. Haraç ve âvârız malları gittikçe ziyade oldu; bunların hepsi görülüp nizâm verile diyu padişaha yeminler verdiler. Âlemi harap eden, kılıç ve zeamet ve timarları sepete koyan, fukara ve zuafayı altından kalkılamıyacak tekâlif ile pâyimal eden kendüleri iken, bu mezalim ve seyyiatı kaldırmak için padişah-ı âlempenaha yemin vermeleri, takbihi gereken kendi hareketleri cümlesinden idi ve bilcümle hareketleri tavr-ı edebden hariç idi».

Husrev Paşa'nın idamı

Sultan Murad, Husrev Paşa'nın isyanın muharriklerinden olduğunu bildiğinden, ilk hamlede bu adamı öldürmek istedi. Bu maksatla Özi muhafazasında bulunan Murtaza Paşa'ya ulak göndererek İstanbul'a çağırdı ve «Husrev Paşa ba'is-i fitne ve fesat olmağla katl eyliyesin» diye emir verdi. Murtaza Paşa, ihtimal işin müşkilâtını gözönünde bulundurup ve belki de kendi başından korktuğundan peşinen böyle bir vazifeyi kabul etmek istemedi. Fakat padişahın, «ben senden nice büyük hizmet beklerken bu kadarcık şeyden âciz olduğun taaccübe değer» demesi üzerine vazifeyi kabul etti. Padişah, Murtaza Paşa ile bu hususî görüşmesi sırasında «Husrev Paşa'nın başını bana getir, malı senin olsun» dedi ve eline paşanın idamına dair bir hatt-ı hümâyûn verdi. Böylece, Diyarbekir beylerbeyliğine tayin edilip gizlice Husrev Paşa'nın idamı ile de vazifelendirilen Murtaza Paşa Üsküdar'dan harekete geçti.

İstanbul'da bu faaliyetler vuku bulurken Husrev Paşa Tokat'ta idi ve nikris hastalığından muztarip olduğundan, evvelce defterdar iken katlettirdiği Os-

man Efendinin evinde istirahattaydı. Murtaza Paşa Üsküdar'dan hareket ettikten sonra, muhtemelen vaziyetten şüphelendiği için, Receb Paşa, Husrev Paşa'ya bir mektup yollıyarak gafil olmamasını ihtar etti.

Murtaza Paşa Osmancık kasabasına vardığı sırada, Laz Ahmed namındaki bostancı vasıtasiyle ikinci bir hatt-ı hümâyûn geldi. Padişah, bu hattında Tokat'a sür'atle yetişmesini emrettiğinden Murtaza Paşa da buna göre davrandı.

Murtaza Paşa Tokat'a yaklaştığı zaman Husrev Paşa'nın eski ve yeni kethüdaları onun huzuruna çıkarak: «bu herif Diyarbekir valisi olup bu kadar asker ile üzerimize geldiğinden tevehhüm olunur, emrinizle varıp tetkik edelim» dediler. Husrev Paşa da: «Zahir bize bir kastı olmak gerektir, gafil olmayın, ileri varup istihbar edin» şeklinde emir verince, bunlar da bir miktar kuvvetle şehir dışına çıktılar.

Husrev Paşanın kuvvetleri Murtaza Paşa'nın öncüleri ile karşılaşınca muharebeye tutuştular ve mağlup olup şehre döndüler. O aralık Husrev Paşa'ya tabi bütün askerler ve hattâ şehir halkından bir çok kimseler silâhlanarak karşı durduklarından Murtaza Paşanın askerini evvelâ geriye püskürttüler. Bu sırada İstanbul'dan gelen bostancı bir bahane ile şehre dahip olup kadının yanına gitti ve Husrev Paşa'nın idamı hakkında Tokat kadısına yazılmış hatt-ı hümâyûnu koynundan çıkarıp kendisine verdi. Bunun üzerine kadı Tokat kalesine çıkarak dizdara hatt-ı hümâyunu gösterip, Husrev Paşa'nın oturduğu binanın topa tutulmasını temin etti. Husrev Paşa'ya karşı top ateşi açılınca halk silâhlarını bıraktı ve yalnızca asker takımı müdafaaya devam etti. Murtaza Paşa çarpışmalar sırasında nüfus zayi olduğunu ve karşısındaki askerin inatla dayandığını görünce, hem onların azmini gevşetmek, hem de Husrev Paşa'nın kaçmasını önlemek için; «Husrev Paşa'nın başı padişahındır, malı yağma edilebilir» diye ilân ettirdi. Husrev Paşa kurtuluş ümidi kalmadığını görünce, mücadeleden vazgeçti ve bir hile tertibi ile Murtaza Paşa'yı öldürmek istediyse de buna da muvaffak olamadı. Nihayet Murtaza Paşa padişahın hattını kethüdası Zülfikar'a verip yanına da iki cellât katarak Husrev Paşa'nın yanına gönderdi. Sabık sadrıâzam hatt-ı hümâyûnu görünce kalkıp abdest aldı ve iki rekât namaz kaldıktan sonra cellâtlara teslim oldu. Cellâtlar kendisini boğdular. Husrev Paşa'nın vücudu Tokat'ta defnedilip İstanbul'a gönderilen başı 11 mart 1632 (19 şaban 1041) de hükûmet merkezine vasıl oldu.

Kapıkulunun ikinci ayaklanması

Hafız Ahmed Paşanın öldürülmesini temin edip onun yerine veziriâzam olan Receb Paşa, makamında istikbâl sevdasına düştü. Bu niyetini tahakkuk ettirmek isterken padişahın kahrından da çekindiği için, Sultan Murad'ı, kendisine fikir verecek mukarriblerinden mahrum etmek istedi. Receb Paşa, sadareti elde ederken kendi menfaatları uğrunda harekete getirmiş olduğu kapıkulu askerlerini el altından bir defa daha tahrik etti.

Receb Paşa böyle kötü niyetler kurduğu sırada 19 şabanda (11 mart) Husrev Paşa'nın başının geldiği İstanbul'da şâyi oldu. Receb Paşa, Husrev Paşa'nın taraftarı olmakla beraber onun ölümünden memnuniyet duymuştu. Zira, kapıkulu tarafından fazlaca tutulan Husrev Paşanın ölümü, mühim bir rakibin ortadan kalkması demekti. Receb Paşa için hakikat bu merkezde olmakla beraber, o hakiki duygularını ustaca gizliyerek, Husrev Paşa'nın idamını askeri ayaklandırmak üzere vesile ittihaz eyledi. Ve asker zorbalarının elebaşılarına «Husrev Paşa gibi bir vezirin katline sebep olanlardan intikam alınması gerekir» diye haber gönderip tahrik eyledi.

Böylece 12 mart 1632 (20 şaban 1041) günü yeni bir ayaklanma vuku buldu. Sipah ve yeniçerilerden mürekkep kapıkulu zümresi bir ay önceki gibi evvelâ Atmeydanı'nda toplanıp oradan Topkapı sarayına yürüdüler ve Sultan Murad'ı dışarıya davete ayak divanı yapmaya mecbur bıraktılar. Âsiler (Naimâ C: 3, S: 98) padişaha:

«— Padişahım, sen niçin Husrev Paşa gibi yarar veziri katl ve kendi devletini rahnedar ettin? İmdi, sen dahi

elbette bize Hasan Halife'yi, Musahip Musa Çelebi'yi ve Defterdar Mustafa Paşa'yı ver pâreliyelim»

Dediler. Padişahtan bu şahısları isteyen âsiler, daha başka ileri geri konuştuktan sonra:

«— Şehzâdeler bizim efendimiz oğullarıdır: gayrı sana itimadımız kalmadı; haksız yere Husrev Paşa'yı öldürdün şehzâdelere de kıyarsın; elbette şehzâdeleri çıkarıp bize göster».

Sözleriyle şehzâdeler üzerinde ısrarla durdular. Sultan Murad, âsilerin küstahlığı bu derece ileri götürmelerinden müteessir oldu ve kendilerine:

«— Hasan Halife ve Defterdar nerededir ben bilmem! Musa'nın ne günahı vardır ki size vereyim? Bu derece nezaketsizlik ve hürmeti aradan kaldırmak size düşer mi?»

Dedikten sonra bir takım nasihatlarda bulundu. Lâkin âsi gürûhu sükûnete kavuşmamakta, hattâ daha ileri giderek:

«— Bu dediklerimizi bize vermezsen sen bize padişahlığa lâzım değilsin!»

Gibi ağır bir cümle sarfettikleri görülmekteydi. O aralık askerler arasında «padişah şehzâdeleri boğmuş!» diye kasti bir şayia dolaştırıldığından, âsiler:

«— Şehzâdeleri çıkar görelim!»

Diye ayak dirediler. Bunun üzerine Sultan Murad'ın emriyle dört şehzâde dairelerinden çıkarılıp oraya getirildi. Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim'den müteşekkil şehzâdelerin en büyüğü Bayezid idi. Sultan Murad'dan sadece üç ay küçük olan en büyük şehzâde Bayezid ve yaşca ondan sonra gelen Süleyman bir kaç adım ileri çıkıp:

«— Bizden ne istersiz? Bizler köşemizde kendi halimize meşgul iken halimize bırakmayıp, namımızı anıp bizi lisana düşürmek nedendir? Yoksa bizi suçlandırıp ölümümüze sebep olmak mı istersiz? Allahdan korkmayıp padişah hazretlerinden çekinip utanmayıp böyle tuğyan edersiz. Allah-u Teâlâ aşkına bizi halimize kon. Sizin himayeniz bize gerekmez» dediler.

Şehzâdelerin böyle hâdise yüzünden dairelerinden çıkarılmaları hiç de iyi netice verecek bir hareket değildi. Fakat âsiler bunun padişah üzerinde yaratacağı tepkiyi hesaplıyacak halde değillerdi. Zaten böyle bir şeyi düşünemedikten başka, daha da ileri vararak:

Sultan Dördüncü Murad'ın bu resmi Macarca «A Magyar Nemzet Törtenete» adlı tarih kitabından alınmıştır

«— Biz sana bu efendileri inanmayız. Elbette bunlara zarar etmiyeceğinize bize kefil ver»

Diye bağırdılar. O sırada şeyhülislâm Ahî-zâde Hüseyin Efendi ben kefilim dedi; onu takiben Sadrıâzam Receb Paşa da kefil olduğunu bildirdi. Bunun üzerine âsiler şehzâdelere dair daha başka söz sarfetmekten vazgeçtiklerinden padişahın işaretiyle dairelerine alındılar. Şehzâdelerin dairelerine dönmelerini müteakip ayak divanı bittiğinden â-

siler sarayı terkettilerse de kışlalarına da dönmediler. Katlini talep ettikleri Mustafa Paşa, Hasan Halife ve Musa Çelebi'yi aramakta devam ettiler. Hafız Paşa'nın öldürüldüğü gün yeniçeri ocağına iltica etmiş olan Hasan Halife bilahare onların hıyanetinden şüphe ettiğinden yeniçeri ocağından ayrılıp İstanbul içinde saklanmıştı. Nihayet adamcağızı mehterhanede bulup yakalıyarak bir beygire bindirip Sultanahmed meydanına getirdiler. Orada üzerine üşüşen âsiler zavallıyı cansız yere yıktılar, sonra da cesedini başaşağı bir ağaca astılar. Defterdar Mustafa Paşa'yı da Vefa meydanı tarafında bir evde bulup Sultanahmed'de veziriâzamın oturduğu İbrahim Paşa sarayına getirdiler. Bunun üzerine Receb Paşa derhal saraya koşup adamcağızın idamı için hatt-ı hümâyun istihsal ettiği cihetle meydana çıkarılınca âsiler tarafından boynu vuruldu ve cesedi Hasan Halifeninki gibi ağaca asıldı. Sultan Murad'ın sevgili musahibi olup Boğaziçinde Bebek bahçesinde yaptırdığı yalı ile âsilerin hasedini celbeden ve padişaha yakınlığından başka bir suçu bulunmayan Musa Çelebi saray bahçesinde bir yere gizlenmişti. Kâtib Çelebinin tafsilâtlı şekilde anlattığına göre; Receb Paşa, Canbolad-oğlu Mustafa Paşa'yı da kendisine meylettirmek suretiyle bir takım hilelere başvurarak kendisine hiç bir zarar ika edilmiyeceğine dair teminat vermek suretiyle Musa Çelebi'yi padişahtan aldı ve kendi sarayına götürdü. Orada rızası hilâfına ve habersiz şekilde cereyan ediyormuşcasına bir tavır takınarak Musa Çelebi'nin de öldürülmesini temin etti. Sultan Murad, Musa Çelebi'nin ölümünü duyunca çok müteessir oldu. Müverrih Naimâ; (C: 3, S: 104) nın ifadesiyle: «padişah-ı Cihan zaman-ı kahraman Sultan Murad Han, Musa'nın katlini işittikte, Yarab bu mazluma kıyan zalimlerin haklarından gelmeğe sen iktidar eyle deyüp zâri zâri ağladı».

Osmanlı tarihinde fazla kan döken bir padişah olarak dikkati çeken Sultan Murad'ın ruhunda, büyük bir ihtimalle bu hâdiseler derin izler bırakmıştı. Ve belki de bu hâdiseler, onun benliğinde yalnızca âsi takımına karşı intikam hislerinin birikmesine değil, onun, ileriki günler için gayri tabiî şekilde insafsız bir ruha bürünmesine de tesir etmiş olabilir.

Sipahi zorbalarının Sultan Murad'ı hal' etmek istemeleri

Hasan Halife, Mustafa Paşa ve Musa Çelebi'nin öldürülmelerini takip eden hafta içinde, yâni 1632 martının üçüncü haftası zarfında sipah zorbalarının mühim bir kısmı Sultan Murad'ı hal' etmek istediler. Böyle bir niyet gösterenler sipah zorbalarından Saka Mehmed, Cin Ali, Salih Efendi, Çalık Derviş, Mahmud Ağa-oğlu, Yemişci Mustafa ve daha bazı zorbabaşılardı. Bunlar bir toplantı yaparak (Naimâ C: 3, S: 105); bu kadar iş karıştırdıktan sonra Sultan Murad tahtta kaldıkça kendilerine hakkı hayat olamıyacağını hesaplayıp; padişahı hal' ederek şehzâdelerden birini tahta geçirirlerse, hem Sultan Murad'dan kurtulmuş, hem de kendileri sayesinde tahta geçecek kimseyi memnun etmiş olacakları kararına vardılar. Sipah zorbaları böyle bir karara varırken Sadrıâzam Receb Paşa da aynı şekilde düşünmekte ve bu fikir zâten onun işaretiyle revaç bulmaktaydı. Yalnız bu fikir ve karara sipah zorbalarının serçeşmesi yâni başı olan Rum Mehmed yanaşmadı. Ve: «padişahımızı iğva edenlerden istediğimiz gibi intikam hasıl oldu. Daha fazla fesada teşebbüs edersek, âlem ayak üzeredir. Allah saklasın devlet-i Osmaniye inkıraza yüz tutup herc-ü merc olur. Makul budur ki; bu mertebe ile iktifa oluna» dedi.

Bu kadar facialardan sonra bir zorbabaşının nihayet devletin inkıraza sürükleneceğini düşünebilmesi, kararın derhal tatbike girişilmesine mâni teşkil eyledi. Maamafih, sair zorbalar Rum Mehmed'in böyle konuşması karşısında teskin olmadılar, yeniçerileri elde edip beraberce bu işi başarmayı düşündüler. Bereket versin ki o sırada yeniçeri ağası bulunan Köse Mehmed Ağa, Sultan Murad'a bağlı ve devlet nizamlarının bozulmasını arzulamıyan bir kimse idi. Ocak kethüdalığından yeniçeri ağası olmuştu. Sipah zorbalarının niyetlerinden haberdar olunca, bir taraftan yeniçerileri bu işe karıştırmamaya gayret

etti; öte taraftan da durumu Sultan Murad'a bildirdi: Receb Paşa'nın gelip geçen hâdiselerdeki rolünü de ayrıca sayıp döktü.

Yeniçeriler de böylece işten uzak tutulmaya çalışılınca sipah zorbaları padişahı hal' için harekete geçemedi.

Rum Mehmed ve Köse Mehmed ağaların hal'e yanaşmadıkları saray tarafından öğrenilince kendileri in'am ve ihsanlarla taltif olundu. Rum Mehmed bir ay kadar sonra dönüp Konya'ya gitti ve orada mevlevî tarikatine girdi, anlaşıldığına göre zorbalıktan da çekildi. O aralık hizmetine mükâfaten kendisine Maraş beylerbeyliği tevcih olundu.

Rum Mehmed ile yeniçeri ağası Köse Mehmed Ağa sayesinde hal' işi önlenince Sultan Murad zâhiren sipahilerin günahlarını affetti. Ve böylece, güya onlarla barıştı.

Sipah zorbalarının soygun ve rezaletleri

Sultan Murad'ı bir kaç defa ayak divanı yapmıya mecbur bırakmış ve nihayet onu tahttan indirmek için açıkça tehditte bulunmuş olan zorbaların taşkınlıkları sadece hükümdarı hedef tutan bir hareket değildi. Kapıkulu efradının İstanbul'a getirilişinden beri şehirde huzur ve âsâyiş kaybolmuştu. Ortalıkta zorbalar hâkimdi. Kanun ve nizam dinliyen yoktu. Sultan Murad'ın şehzâdeleri onlara göstermeye mecbur kaldığı son ayak divanından itibaren geçen üç aylık müddet zarfında zorbaların rezaletleri son haddini bulmuştu. Sultan Osman vak'asının doğurduğu zorba hâkimiyeti nihayet bu devrede bir rezalet şekline dökülmüştü. Devlet otoritesinin en kuvvetle hissedilmesi icap eden hükûmet merkezi İstanbul'da âsayiş tam mânasiyle bozulduktan başka mal emniyeti denen şey de kalmamıştı. Türk cemiyetinin pek hassasiyet gösterdiği iffetler bile zorbaların tehdidine maruzdu. Müverrih Naimâ (C: 3, S: 108) nın «zikri müstehcendir» diyerek açıkca bahsetmekten utanç duyduğu anlaşılan hâdiseler oluyordu. Gerçi zorba rezaletlerini açık şekilde teşrih ve tafsil eden geniş malûmata sahip değilsek de bu devri yaşamış müverrihlerden Kâtib Çelebi, Peçevî ve Mehmed Halife'nin eserlerinden zorbaların rezaletlerine ait bazı şeyler öğrenebilmekte ve dolayısiyle bu devrin ana meselelerine dair bir hükme ulaşabilmekteyiz.

Zikrettiğimiz müverrihlere göre: zorbaların rezaletleri 1041 senesi Ramazanında (milâdî 1632 yılı 22 mart 21 nisan arası) son haddini bulmuştur. Ramazan içinde adetleri daha da artan sipahiler geceleri yer yer toplantılar yapmışlar, müsellah şekilde dolaşmışlar, içkiler içip rezaletler çıkarmışlardır. Acaip heykeller, kuklalar yapıp geceleri ellerinde meş'alelerle davul zurnalı gruplar teşkil edip bağırıp çağırarak her gece sokak ve caddeleri dolaşmışlar. İstanbul'un ayak basmadık yerini bırakmamışlardır. Bu dolaşmaları esnasında İstanbul halkından seyir ve temaşa akçesi (!) diye para toplamışlardır.

Hak, hukuk, insaniyet şerefi tanımıyan zorba grupları vezir, devlet erkânı ve şehir halkından pek çok kimseyi soymuşlardır. Zorbaların soygun rezaletlerine dair bilgi veren Naimâ (C: 3, S: 106-108); heykel, kukla ve meş'aleleri ile sokak sokak dolaşan grupların erkân ve ekâbirin kapıları önünde durup davul zurnalarla mahalleyi uyandırdıktan sonra para, kumaş ve sair eşya istediklerini, yüz kuruşa gücü yeten kimseden bin kuruş istediklerini, ev sahibi bu kadara gücüm yetmez veya birazını şimdi vereyim gerisini de yarın tedarik edeyim dediği takdirde zorbaların ellerindeki meş'alelerle evin saçaklarını tutuşturduklarını, bu vaziyet karşısında ev sahibinin çarnaçar elindeki avcundaki zorbalara teslim ettiğini, sonra da onları evinin önünden yalvararak uzaklaştırdığını, fakat ev sahiplerinin bununla belâyı savuşturmuş olmadıklarını, bir grup gittikten sonra arkasından başka bir grupun ayni şekilde zorlıyarak mal ve para tahsil etmek üzere evinin kapısına dayandığını nakleder.

Tabi'i bu soygunculuk neticesinde İstanbul'un zenginleri beş on gün zarfında para ve eşyalarından olmuştur. Zorbaların şerrine maruz kalanlar sadece zengin kimseler ve devlet erkânı da değildi. Orta halli hattâ fakir kimselerden de bu şekilde soyguna maruz kalan-

lar da vardı. Aleni oruç yemenin hoş karşılanmadığı bir devirde bunlar içki âlemleri tertip edip etrafa da tasallutta bulunuyorlardı. Ramazan boyunca soydukları yetmiyormuş gibi şeker bayramında yeni bir soygun faslı tertip ettiler. Naimâ, zorbaların soygununun bu kısmını şöyle anlatır; «Ramazan-ı şerif ahir olunca, bir gice cemal gezdirmekten bu gûna habaset etmekten hâli olmadılar. Erazil ve eclâf bu tarihle azîm mala sahip oldular. Ve İyd-ı fitirde vâsi sokaklarda salıncaklar kurup tekrar cerr sevdasiyle, sadrıâzamdan başlayıp cümle âyân-ı devlet, kibar'ı memleketi balmumlariyle düğüne davet eder gibi salıncağa davetle saçı sayısınca küllı mal alırlardı. Salıncaklara yük yük çuha, kumaş sıralar giderlerdi. Meselâ, bir vezire ve ekâbirden birine bu kadar mum gelüp, her mumum üzerinde, bu filân salıncağın mumudur, diyü yazılı kâğıt parçası yaftası var idi. Cümlesin defter idüp her salıncaga ne verilecek ise defter idüp, bir kaç yük kumaş ve çuha, bir kaç kise nukud her devletlüden gönderilüp bir adamı tayin olunurdu; varup her salıncağa defter mucibince çuha ve kumaşları ve nukud sıraları teslim ve tevzi ederlerdi. Hüsn-ü rızasiyle matlubları mertebesi göndermiyenden varup zor ile alurlardı. Aralarında nice erazil ve bîedep cahiller ramazan günleri oruç yeyip, şarap ve sigara içip envai türlü şenaat irtikâb edüp kimse menetmeğe kadir olamazdı. Aşikâre meclis kurup oyun oynatıp raksederler, şarap içip sokaklarda avret ve oğlana taarruz etmek misillü nice kötü halleri oldu ki zikri müstehcendir».

Naimâ'nın zikri müstehcendir diye üstü kapalı geçtiği şeyler hakkında, o devri bizzat yaşamış olan Mehmed Halife, «Tarih-i Gılmânî» isimli eserinde şöyle demektedir: «O zaman kulun şol mertebe tuğyanı var idi ki, gündüz hamamdan peştamal ile çıplak avret çıkarmak ve gülâmiyye aldıkları günde Sultan Mehmed (Fatih) cami'inde dühân içmek ve müslümanların ırzın pâyimâl etmek ve köşelerde ayak üzre zina ve livata etmek ve kan dökmek ve evler ve saraylar basmak ve bayram günlerinde salıncak kurup bizzat padişahı ve validesini ve vüzera ve ehl-i divanı mumlar ile salıncağa okumak gibi ve bahusus kahvehânelerde ve meyhanelerde fiil-i nâmeşru etmeleri gibi şol mertebe ki âlem nizâm-u intizamdan çıkmış idi ki vasfa gelmez».

Ramazan bayramından sonra zorbaların bir kısmı topladıkları mallarla Anadolu'ya geçtiler. Fakat sipah zümresi tamamen çekilip gitmiş değildi. İstanbul'da kalanlar otuz kırk kişilik gruplar halinde dolaşmakta devlet erkânına istediğini yaptırmakta ve arzu ettiğini koparmaktaydı. Bunları padişahın ve halkın başına belâ eden, Receb Paşa bile vaziyetten memnun olmamaya başlamıştı. Zira, bir kaç kişinin tesirinden kurtulayım derken, bu gürûh yüzünden binlerce söz dinlemez kimsenin işe karışmasiyle karşılaşmıştı. Zorbalar hazinede kalmış ne kadar ulûfeleri varsa hepsini aldıktan başka, seferde çalınanların tashihi için de buyuruldular istihsal etmişlerdi. Bu para mevzuunda sadrıâzam Receb Paşa'nın yaptığı yegâne iyi iş, mukabeleci Mehmed Efendi'nin tavsiyesine uyarak isimlerin tashihini sıkı tutması ve böylece bu yoldan yapılacak suistimalin önüne biraz geçebilmesidir. Şevvalin beşinde (Naimâ C: 3, S: 109) yâni 25 nisan 1632 de mülâzım tahriri ferman olunca, eski zorbalardan başka, son bir iki sene zarfında peyda olan yeni zorbabaşılar ve ağalar ortaya atılıp mansıp ve hizmet almak için gürültü etmişler, bu arada eski zorbaların taarruzu ile karşılaşmışlardır. Eski zorbaların yenilerini taşa tutmaları ve ağız nizar etmeleri yüzünden mülâzım tahriri işi de uzayıp gitmiştir.

SULTAN MURAD'IN DURUMA HAKİM OLMASI

Zorbalar kendisini tehdit edip sıkıntılı günler yaşattıkları sırada Sultan Murad yirmi yaşının içinde bulunuyordu. Yâni padişah artık vesayetten kurtulup şahsi zekâ ve kabiliyetini gösterecek yaşa gelmiş bulunuyordu. Nitekim 21 yaşına pek yaklaştığı günlerde, vaziyete hâkim olmak yolunda faaliyete

geçti ve sür'atle hâkimiyet tesis etti. Böylece Sultan Murad'ın duruma hâkim olup devlet idaresine bizzat hükmettiği bu devir aşağıda anlatıldığı şekilde açıldı.

Receb Paşa'nın idamı

Sultan Murad şahsan zeki bir hükümdardı. Zorbaları el altından ayaklandıran şahsın Receb Paşa olduğunu peşinen sezmişti. Hafız Ahmed Paşa'nın parçalandığı gün, saray avlusunda zorbalar bekleşirken Receb Paşa (Naimâ C: 3. S: 92-93) padişaha «padişahımın lisanından Hafız Paşa'yı Saka Mehmed Ağa ve sair ağalardan rica edelim, belki makbul ola. Zira af etmeleri ihtimali yoktur» demiş, böylece farkında olmadan âsilerin niyetlerinden haberdar olduğunu ağzından kaçırmıştı. Yine ayni gün «beni dahi isterlerse ver padişahım» demesi de mânalı idi. Zira, bu sözünden Hafız Ahmed Paşa'nın harcanmasını istediğini tahmin mümkündür. Sultan Murad, ayaklanmanın ilk gününden sonra onun rolünü daha geniş şekilde sezebildi. Esasen yeniçeri ağası Köse Mehmed Ağa, daha sonra, onun zorbaları tahrikine dair mufassal malûmat vermişti.

Bu adam öldürüldüğü takdirde, zorbalar en önemli mevkideki adamlarını kaybedeceklerdi. Receb Paşa ortadan kalkınca zorbalar her şeyden önce manevî bir darbe de yemiş olacaklardı. Onun için Sultan Murad evvelâ bundan işe başladı. Sipahi ve yeniçerilerin bayram münasebetiyle yaptıkları edepsizliklerin üzerinden bir ay geçtiği, sipahilerin bazıları Anadolu'ya giderek gümbürtü biraz azaldığı günlerde padişah harekete geçti.

Receb Paşa
(Macarca tarihten)

Topal Receb Paşa'nın padişah tarafından idam ettirilmesi (Ricauf'dan)

18 mayıs 1632 (28 şevvalı 1041) günü sadrıâzamı saraya davet etti. İçeri giren Receb Paşa selâmı müteakıp padişahın eteğini öpeceği sırada, Sultan Murad:

«— Gel beru topal zorbabaşı»

Dedi. Nikristen muztarip olduğundan topallıyarak yürüyen Receb Paşa bu hitabı duyunca aklı başından gitti.

«— Hâşâ padişahım, vallah ve billah padişahımın rızasından dışarı zerre kadar vaz'u hareketim yoktur!»

Diyerek, yeminlerle padişahı yumuşatacağını zannetti. Fakat Sultan Murad onun daha fazla konuşmasına meydan bırakmıyarak:

«— Bre kâfir abdest al!»

Diye bağırdı. Hafız Ahmed Paşa'nın öldürüldüğü gün Sultan Murad ayak divanına çıkacağı sırada Receb Paşa, padişaha abdest alıp ondan sonra dışarı çıkmasını söylemiş, bu cümlesi ile hükümdarın öldürülmesi ihtimali olduğunu imâ etmişti. Artık fırsat sırası kendisine gelmiş olan padişah sadrıâzamın geçmişteki sözüne tarizde bulunmuş oluyordu. Sultan Murad daha sonra:

«— Şu hainin tiz başını kesin!»

Diye hışımla emretti. O sırada cellâd hazır bulunmadığından zülüflü baltacılar boğdular. Ölüsünü, boğazında kemend bulunduğu halde bir hasıra koyup Bâb-ı hümâyûndan dışarıya sürükliyerek attılar. Receb Paşa saraya gelirken bazı sipahi zorba başıları ile beraberce gelir ve kendisi içeri girince onlar kapı önünde beklerlerdi. O gün de yine bir kısım zorbabaşılar Bâb-ı hümâyûn önünde beklemekteyken Receb Paşa'nın cesedi önlerine atılıverince içlerine bir korku düşüp çabucak dağılıverdiler.

Sultan Murad, Receb Paşa'yı böyle birdenbire ortadan kaldırınca mühr-ü hümâyûnu Mısır valiliğinden mazûl «Tabanı-Yassı» nâmı ile mâruf Arnavut Mehmed Paşa'ya verdi ve zorbaların hakkından gelmesi hususunda kendisine tenbihatta bulundu.

Zorbaların son kımıldanışı

Receb Paşa'nın birdenbire idamı sipah zorbalarını sersemletmişti. Bu idam karşısında infial duymakla beraber uğradıkları şaşkınlık sebebiyle seslerini çıkaramamışlardı. Aradan yirmi gün kadar zaman geçip de uğradıkları sersemlikten biraz ayılınca 8 haziranda (20 zilkade) Ok meydanında bir toplantı yaptılar. Sene sonuna kadar beklemek zordur şeklinde bir bahane uydurarak, veziriâzamdan derhal hizmetlerin tevziinin istenmesini kararlaştırdılar. Ve istedikleri hizmetlerin listesini defter ederek sadrıâzama gönderdiler .

Sipah zorbalarının istediği hizmet aslında mülâzım denilen bir nevi nöbetçi süvariliği ve emir subaylığı hizmeti Kanunî Süleyman zamanında seferlere çıkıldıkça orduda emir subaylığı yapmak üzere sipah taifesinden üç yüz kadar mülâzim yazılırdı. Bunlar sefer bittikten sonra ordudaki hizmetlerine karşılık divan hizmetlerinden münasip birer vazife verilirdi. Fakat son senelerde usul ve kanunlara riayet olunmaması, sipah takımının da işi zorbalığa vurması yüzünden mülâzımlığa yazılanların miktarı onbinden ziyadeye (Naimâ C: 3, S: 119) çıkmıştı. Sefer olmadığı zamanlarda mülâzım yazılmazken buna da riayet edilmemişti. Mülâzımlar çoğalınca divan hizmetlerinden başka havass-ı hümâyûn voyvodalıkları da bunlara kâfi gelmemiş evkaf tevliyetleri ve cizye defterleri gibi fazla para getiren şeyler de ellerine geçmiştir. Hazinenin ağır şekilde zarar görmesine, evkafın harabolmasına âmil olan bu hâdiselere, sipahilere istinat suretiyle mevki kapmak isteyen bazı haris vezirler bizzat yol açmışlardı.

İşte sipah zorbalarının son toplantılarında tevziini istedikleri hizmetler bu mahiyette şeylerdi. Sadrıâzam Tabanı-Yassı Mehmed Paşa zorbaların defterini alıp padişaha bir telhisle arzedince Sultan Murad: «Bundan sonra ecdâd-ı izâmım zamanında müdahale etmedikleri hizmetler verilmeye» diye bir hatt-ı hümâyûn çıkardı. Sipah taifesi bundan haberdar olunca Sultanahmed Camii meydanında içtima ettiler.

Sinanpaşa köşkü toplantısı

Sultan Murad zorbaların Sultanahmed meydanında toplandıklarını duyunca, sadrıâzam ve bir kısım devlet er-

kânı ile görüştükten sonra Sarayburnunda deniz kenarındaki Sinanpaşa köşkünde bir ayak divanı ferman etti. Sadrıâzam, vezirler, kazaskerler, şeyhülislâm, nakibüleşraf, ulema sınıfından mühim şahsiyetler, yeniçeri ve altı bölük ocağı ağaları ve subayları toplandı. Köşkün münasip yerine kurulan tahta, padişah oturdu; sadrıâzam dahil diğerleri bahçede kapı önünde ayakta sıralandılar.

Sinanpaşa köşkünde yapılan bu ayak divanı, çeşitli yönlerden ehemmiyet arzeden bir hâdisedir. Lâkin şimdiye kadar bu hâdise üzerinde lâyıkı derecede durulup tahlili yapılmamıştır. Sinanpaşa köşkü toplantısından sonra Sultan Murad zorbaları kaldırmak için açıkca ve kesin şekilde faaliyete geçmişti. Fakat Sinanpaşa köşkü toplantısının taşıdığı hususiyet, bir takibata başlangıç teşkil edişinde değildir. Zorbalığın fenalığı ve memleket için zararları dile getirilmiş, adlî ve idarî vazife sahipleri olan kadıların karşılaştıkları müşküller, o sırada memleketin bünyesini sarsıp tahrip eden rüşvet, iltimas ve kanunsuzluklar bütün açıklığıyle ortaya konmuştur. Herkes kendisine sorulan suale rahatça cevap vermiş, bazı noktaların âdeta münakaşası yapılmıştır. Binaenaleyh Sinanpaşa köşkü toplantısı, memleketin hastalığını teşrih ile buna müştereken çare bulmaya uğraşan bir meclis heyeti biçiminde cereyan etmiştir.

Toplantının safahati şöyle cereyan etti: Evvelâ padişah Sultanahmed'deki kalabalığa haber göndererek: «Eğer sipahi kullarım mûtî iseler aralarından bir kaç pîr ihtiyar kimseyi seçip göndersinler; maksatları her ne ise onlara bildirsinler» dedi. Sultanahmed'deki sipahiler evvelâ bir tuzağa düşmek endişesiyle müteredditdavrandılar. Sonra bölük emektarlarından bir kaç kişiyi yolladılar. Naimâ (C: 3, S: 113) ya göre; sipahi mümessilleri oraya geldiği zaman, köşkün önündeki sahil boyu, orada bulunanlar kıpırdanamıyacak derecede insanla dolmuştu. Etrafı yeniçeriler ihata etmiş ağaları önlerinde olduğu halde sessizce beklemekteydi. Bu ifadeye nazaran, bizzat çağırılan yeniçeri ve altı bölük subaylarından başka, yeniçeri ve sipah neferlerinden de gelenler olmuştu.

Sipah mümessili olan kimselerin oraya gelmelerinden sonra, Sultan Murad ocak ağaları ve yeniçerileri önüne doğru yaklaştırdı, itaatsızlığın zararlarını izahla nasihatlarda bulununca, yeniçeriler ve ocak subayları alkış yapıp:

«— Devletlü padişahım sen bizim padişahımızsın, zillullahsın ve bizim sana bir veçhile muhalefetimiz yoktur, dostuna dost, düşmanına düşmanız»

Dediler. Sultan Murad tekrar nasihattan sonra, mademki böyle diyorsunuz, o halde müfsit ve zorbaları saklayıp himaye etmemeniz gerekir. Siz itaat ve kullukta kusur etmezseniz ben de her birinize rütbenize göre yardım ederim, dedi. Bunun üzerine yeniçeri ağası ve cümle ocak halkı:

«— Padişahımıza mûtiyiz. Eşkıyayı himaye etmeyiz. Padişahımıza gerekmiyen bize de gerekmez» dediler.

Bu sözler üzerine meydana mushaf-ı şerif çıkarıldı ve bizzat padişah:

«— Vallah mı, billâh mı?»

Diye yemin ettirmek isteyince bütün yeniçeriler Kelâmullah üzerine yemin ettiler. Sultan Murad bunları yazdırıp sicile geçirtmesini müteakip, bu defa sipahilere hitap etti. Padişah peşinen yeniçerilere yemin ettirmiş olduğu, son hâdiselerdeki zorbalar da onların arasından çıktığı için, bunlara karşı hitabı daha uzun ve sert cereyan etti. Padişah:

«— Size bir veçhile söz tefhim olunmaz ki inkıyad idesiz. Sizin muhalefet ve fitnecilik etmenizden devlet ve saltanata zaaf gelip, sizin malî tekliflerinize tahammül edilmez oldu. Hem kulunuzuz diye itaatı müş'ir kelimeler söylersiniz, hem irat getiren divan hizmetlerine musalat olup raiyeti pâyimal ve harap ettiniz. Aranızda hakka kail olmıyanları himaye etmeniz yüzünden içinizde serkeş ve insafsız eşkiya çoğalıp, sizin gibi ihtiyarları ve aklı başında olanları kaale almaz olup, âlemi soyup reayayı dağıttılar. Siz kırk bin adam oldunuz, lâkin istediğiniz hizmetlerin hepsi beşyüzü bulmaz. Neden ulûfe istersiniz, reayayı soyup dağıtırsınız? Reaya olmayınca hazine nereden toplanıp, ulûfe nereden verilir? Şu deryadan mı ulûfenizi vereyim? Bununla dahi komayıp ecdad-ı pâkim ve sair ashab-ı hazrat evkafı tevliyetlerini istilâ ettiniz yine adedinize kifayet etmedi» dedikten sonra

itaat mevzuu üzerinde durdu. O zaman sipah subay ve ihtiyarları:

«— Biz padişaha karşı âsi nâmını kabul etmeyiz. Dostuna dost düşmanına düşmanız. Padişahımızı tazyik edip, terk-i edep ile mal tedarikine düşenler bizim rızamızla değildir. Biz onların zaptına kaadir değiliz».

Sipah subay ve ihtiyarlarının bu sözlerinden sonra Sultan Murad biraz nasihatı müteakip, müfsit ve eşkiyayı himaye etmemelerini, böyle kimseleri aralarından çıkarmalarını, usulsüz olarak iş ve vazife talebinde bulunmamalarını ve nihayet yeniçeriler gibi sözlerini tutacaklarına dair yemin etmelerini bildirdi. Sipahiler de ayni şekilde yemin edince Sultan Murad o aralık «O halde eşkıyanızı ayırıp veriniz» şeklinde bir cümle sarfedince kalabalık arasında mevcut bir kaç sipah zorbasının mırıldanarak başlarını salladığını gören yeniçeriler, müverrih Naimâ (C: 3, S: 116)nın ifadesiyle: «ol müfsidleri kapıp havaya kaldırıp, halkı yarmak mümkün olmamağla, elma gibi başları üzerlerinden elden ele red idüp, söyletmeyüp meclisten taşra ilettiler».

Sipahiler de yemin ettikten sonra Sultan Murad kadı grupunu ön tarafa alıp kendisine doğru yaklaştırdı. Onlara: niçin ahkâm-ı şer'iyeyi tam tatbik etmediklerini, zulmü defetmek için niçin uğraşmadıkları ve irtişaya neden düştüklerini sordu. Ve kendilerinden cevap istedi. İşte bunun üzerine mevcut kalabalık önünde, memlekette adaletsizlik ve zulme sebep olan meseleler açıkça teşrih edildi. Kadılar padişahın sualine şöyle cevap verdiler: «Hâşâ ki biz rüşvet ile iptal-i hak veya ihkak-ı batıl edeyüz. Biz Kitabullah ahkâmın icraya makdurumuz sarf ideriz. Ama neyliyelim, sözümüz sem-i hümâyûna erişmez; arzımız dinlenmez. Hizmet namıyle sipahiler gelüp taht-ı kazamızda hezar münkirat ve mezalim irtikâb ederler. Kime şikâyet edelim? Arzlarımız okunmaz, ama bir zorba veyahut bir zalim voyvoda ve cizyedarın zulmüne mani olmak istesek mal-i padişahi tahsiline mani olup rüşvet aldı, reayayı himaye etti, bize hizmet zaptına mâni oldu deyu hakkımızda buhtan ile arz etseler, keyfiyet-i kaziyye tetkik olunmaksızın bizi azlederler. Biz de şerlerinden korkup, bir melce' bulamayup acz ve taksir ile zillet ve zahmet çekeriz».

Bu umumi cevap ve mütaleayı müteakip orada bulunan Rumeli kadılarından biri: «Padişahım, falan hizmeti alan sipahinin zulmüne mâni olmak istediğim için, rüfekasiyle mahkememi basıp esvaplarımı ve atlarımı yağma ettiler» diye şahsi bir misal de verdi. Nihayet kadılar; haklarında inayet gösterilip desteklenirlerse, zulmü kusursuz şekilde def'e çalışacaklarını bildirdiler ve sonunda bunu tahakkuk ettireceklerine dair yemin ettiler. Kadıların da yemini sicile işlendi. Sultan Murad burada konuşulanları ve yeminleri allâme şeyhi Mehmed Efendi'ye tespit ettirerek bu hücceti sadrıâzam, şeyhülislâm, vezir Hüseyin ve Bayram Paşalar ile Şeyhî Efendi'ye imza ettirdi. Böylece Sinanpaşa köşkü toplantısı son buldu.

Sultan Murad'ın temizleme hareketine girişmesi

Sultan Murad, Sinanpaşa köşkünde yaptığı toplantıdan sonra zorbaları ortadan kaldırmak üzere faaliyete geçti. Zâten bu toplantının tesiri hemen görüldü. Hizmet talebinde bulunanlar, istedikleri şeye nail olamıyacaklarını anladıklarından İstanbul'u terketmek ihtiyacını hissettiler. Böylece toplantının ferdası gününden itibaren hanlar boşalmaya başladı. Üçüncü gün divan toplantısı yapıldı. Sultan Murad, zorbaların bundan böyle fırsat bulmamaları için faaliyete koyulmakta acele etti. tatbikata girişmek üzere sipah ağası Câfer Ağa ile silâhdar ağası Ahmed Ağaya derhal elebaşıları yakalamak emrini verdi. Ahmed Ağa bu hususta ızhar-ı acz edince Sultan Murad derhal boynunu vurdurdu. Ahmed Ağa'nın başının gittiğini gören Câfer Ağa bu yolda çalışacağını bildirdi. Padişahın işe şiddetle girişmekte olduğu anlaşılmaktaydı. Bir iki gün sonra sadrıâzamın sarayında bir toplantı yapıldı. Nasihat ve yumuşaklıkla zorbaların yola gelmiyeceği, işin uzayacağı, bu sebeple fesat yaratanların idam edilmeleri kararlaştırıldı. Buradaki toplantıya da katılmış olan ocak a-

gaları, zorbaların haklarından gelinmek üzere padişahın fermanı dairesinde hareket edeceklerini söylediler.

Sadrıâzam sarayında toplantı yapıldığı zaman günlerden cuma idi. Zorbaların idam yoluyle temizlenmeleri işi öğleden önce karara bağlanmış ve nihayet namaz vakti olmuştu. O sırada bazı kimseler, «şimdi cuma namazını eda edelim, ondan sonra faaliyete geçelim» dediler. Fakat toplantıda hazır bulunan şeyhülislâm ile kazaskerler «bu gaileyi def cumadan elzemdir, âlem böyle herc-ü merc iken cuma mı câiz olur» sözleriyle derhal işe girişilmesini tecviz eylediler. Sadrıâzam sarayındaki toplantı kararı padişaha arzedilince, Sultan Murad tasdiki mübeyyin hatt-ı hümâyûn gönderdiğinden, hemen o gün zorbaların elebaşılarından Saka Mehmed, Gürcü Rıdvan ve daha bazıları yakalanıp boğuldu, diğerlerinin duyup kaçmamaları için öldürülenlerin cesetleri denize atıldı. İstanbul'da öldürülen zorbaların en mühim mi Deli İlâhî nâmındaki şahsiyetti. Müverrih Naimâ'nın pek mufassal şekilde anlattığı Delî İlâhî, Dağlar Delisi Süleyman adındaki sergerdenin kardeşinin oğlu idi. Sipahiler üzerinde çok kuvvetli nüfûza malik olan Dağlar Delisi Süleyman, Husrev Paşa'nın Bağdad seferinde bulunmuş ve Bağdad'ın zaptı için hücuma geçildiği sırada sipahiler de hücuma kalkarken: «nereye yürürsünüz? Osmanlı Bağdad'ı aldıktan sonra bir daha size ne ihtiyaçları kalır? Cümlenizi kırmaları muhakkaktır, size hizmet verip iltifat etmeleri Bağdad yüzündendir» diyerek onları hücumdan alıkoymuştu. Bağdad seferinden dönüş sırasında Dağlar Delisi ölmüş ve Deli İlâhî onun yerine kaim olmuştu.

Seydişehri'ne yerleşmiş olan Deli İlâhî etrafını kasıp kavurmuş, bazı kimseleri öldürmüş, bazılarını tehdit etmiş ve bir sürü mal ve para toplamıştı. Bir hayli taraftarı olan Deli İlâhî'den herkes titrer vaziyete düşmüş; soygun ve tazyiki sadece Şeydişehri'ne münhasır kalmayıp Beyşehir, Bozkır, Konya, Niğde, Aksaray'a kadar uzanmıştır. Beyşehir sancak beyi olan Nogay Paşa oğlu Arslan Beyi devre çıkmış olduğu Şeydişehri'ne girmekten menetmiştir.

İşte bu azılı zorba ulûfesini almak için İstanbul'a gelmiş, adamları ona şehre girmemesini ihtar etmişlerse de aldırmamıştır. İstanbul'a dahil olunca derhal yakalanmış ve Divan-ı hümâyûnda muhakemesini müteakip idam olunmuştur.

Deli İlâhî'nin idamı diğer zorbaların da çözülmesine âmil olmuştur. Müverrih Naimâ (C: 3, S: 130) bu hususta: «meğer zorbaların ve eşkiya taifesinin tasmim-i tasallutları bozulmuş, bu zalimin katline merbut imiş» der. Bilâhare bunun yerini alan Dereli Halil de Çerkes Ahmed Paşa tarafından öldürülmüştür. Saka Mehmed, Gürcü Rıdvan ve Deli İlâhî'nin itlâfından sonra diğerlerinin tepelenmesinin kolaylaştığı görülmektedir. Fakat hepsi de bir anda yakalanamadığından işin bir miktar uzadığına şahit olunmaktadır. Deli İlâhî'ye nazaran ikinci derecede kalan zorba başılardan Cadı Osman Çardak kasabasındaki evinde şarap içerken yakalanıp öldürüldü; Yemişci Mustafa kaçıp izini kaybetti, Salih Efendi Mısır'a kaçtı ve ancak Sultan İbrahim devrinde öldürüldü. Mahmud Ağa-oğlu, Sarı Mustafa, Kel Abdi, Bıçakcı-oğlu Mehmed adındaki elebaşılar da birer köşeye kaçıp saklandılar.

Zorbaların temizlenmesi işine, başlandığı şekilde çok şiddetle devam edildi. İstanbul'dan kaçanların gittikleri yerlerde zamanla faaliyete geçmelerine imkân bırakılmadı. Takibat, İstanbul'da da eyâletlerde de aynı sıkılıkla yürütüldü. Kaçıp saklananlar günün birinde yakalanıp cezalarını bulmaktan kurtulamadı. Sadrıâzam Mehmed Paşa, zorbaların namdarlarının yakalanıp öldürüldüğü günden sonra sık sık İstanbul sokaklarında tebdil dolaşır, nerede bir «eğri sarıklı sipahi kıyafetli» adam görse derhal öldürtürdü. Bu takibata yeniçerilerin de hedef teşkil ettiği görüldü. Lüzumundan fazla tatbik edilen şiddet neticesinde zorba takımı tam mânasiyle temizlendi. Korkunç kelimesiyle tavsif edilebilecek bu takibat sırasında, kurunun yanında yaş da yanar misali, günahsız kimselerden de hayatlarını kaybedenler oldu. Askerler arasında iki kişi bir araya gelip konuşacak cesaret kalmadı. Sultan Murad, zorbalara kar-

şı takibata başladığı zaman, paraya tasallûk eden suistimallerin önlenmesi için de bazı tedbirlere başvurdu. Bu cümleden bir hareket olarak; sipahilere cizye defterleri verdirmedi. Ona bedel her nefere altışar kuruş gulâmiye çıkarttırdı, fakat daha sonra bunu da kaldırttı. Bunlara ulûfeden gayrı bir şey verilmez oldu.

Çok şiddetle yürütülen takibat neticesinde, senelerden beri müzminleşmiş olan, halk ve hükûmetin başına belâ kesilen şekavet ortadan kalktı. Böylece sukûta yaklaşmış olan devlet âsâyiş ve emniyet bakımından gayesine ulaştı. Sultan Murad'ın şiddet rejimine rağmen bu nokta inkâr edilemiyecek bir hakikattir. Müverrih Naimâ (C: 3, S: 124) şöyle der: «Sultan Murad hazretlerinin himmet-i âliye ve gayret-i seniyesi sayesinde satvet-i devlet-i Osmanî kuvvet bulup, o gürûh-u fitneengiz cümle tame-i şir-i şemşîri hunriz olup sudur eden ef'ali kabihalarının cezasın bulduları».

Bundan başka sair işlerin de düzeltilmesi yolunda bazı faaliyetler de görülmekteydi. Sultan Murad 1632 temmuz veya ağustosunda Anadolu ve Rumeli beylerbeylerine tımar ve zeametlerin yoklanmasını yaptırarak sepet timarlarını müstahaklarına tevzi ettirdi. Bu münasebetle sipahi ve yeniçerilerden bir hayli kimseler ulûfelerini terkederek tımar aldılar.

İlyas Paşa'nın mağlûbiyeti ve İstanbul'da idam olunması

Aslen Balıkesir'li olup Solak-oğlu diye de tanınan İlyas Paşa, evvelce bu tarafta eşkiya tedibinde devlete hizmet etmiş bir kimseydi. Cesur ve gayretli bir şahıs olan İlyas Paşa, Hafız Ahmed Paşa'nın maiyetinde Anadolu beylerbeyi sıfatiyle Bağdad seferine de iştirak etmiş, burada da hizmet ve faaliyeti görülmüştü. Fakat Husrev Paşa ile arasının açık olması sebebiyle Balıkesir'e çekilmişti. İşte bundan sonradır ki İlyas Paşa hükûmetin karşısına başka bir sıfatla çıktı. Balıkesir'de etrafına bir hayli sarıca ve sekban topladı. Kendisini Husrev Paşa'dan koruyabilmek endişesiyle (Naimâ C: 3, S: 134) bu sekbanları toplanmasını müteakip etrafına hükmedecek duruma geldiği görülünce, vezirlik tevcih edilerek Şam'a gönderilmek istendi. Lâkin vezaret tevcihinden önce kimseyi dinlemez hâle gelen İlyas Paşa bir de vezir olunca kudreti daha da arttı. Muhitinde kuvveti artınca Midilli adasına da el atmak istedi. Evvelâ Kara Mahmud namındaki adamını Kazdağı'na göndererek o tarafın halkını da kendine bağladı. Sonra Sarı Osman namındaki adamının emrine bir miktar kuvvet tahsis ederek bunları kayıklara doldurup Midilli'ye sevketti. İlyas Paşa'nın kuvvetleri Midilli'ye çıktıktan sonra hakiki niyetleri anlaşıldığı ve orada ilk karşılaştıkları kimselere de fena muamele ettiklerinden kılıçtan geçirildiler.

İlyas Paşa Midilli'yi ele geçirmeye muvaffak olamayınca nüfuzunu Anadolu toprağı üzerinde genişletmeye çalıştı. Bu gaye ile, bir meseleyi bahane edip Manisa üzerine yürüdü. Manisa'yı kuşatıp aldı. Buranın sancak beyi Bıçakcı İbrahim Paşa canını kurtarmak üzere kaçınca İlyas Paşa'nın levend ve sekbanları Manisa şehri ve civarını yağmaladılar.

İlyas Paşa, Şeyhülislâm Yahya Efendi ile mektuplaşırdı. Bir defa hastalanmış ve Yahya Efendi'den tabib istemiş, o da hassa tabibi Ömer Efendi'yi yollamıştı. İlyas Paşa Şeyhülislâmın bu yardımına karşı hediye ve pişkeşler göndererek mukabelede bulunmuştu. Bu hareket o zaman İstanbul'daki zorbaları kızdırmış, Yahya Efendi'yi itham ile azlini istemişlerdi.

İlyas Paşa Şam valiliğine gitmeyince âsiliği açıkca tebeyyün ettiği, esasen o sırada Sultan Murad artık devlet işlerine hâkim vaziyete geçtiğinden, tedibi için üzerine asker sevkedildi. Küçük Ahmed Paşa serdar tayin olunup Karaman beylerbeyi Çerkes Dilâver Paşa da onun emrine verildi. İlyas Paşa mallarını ve ailesini Bergama kalesine koyup onbin kadar kuvvetin başında Küçük Ahmed Paşa'nın karşısına çıktı. İki taraf arasında Alaşehir'de yapılan muharebede İlyas Paşa mağlûp olup kaçarak Bergama kalesine can attı. Anadolu beylerbeyi Küçük Ahmed

Paşa ile Dilâver Paşa kendisini takiple Bergama önüne geldiyse de buranın zaptı kolay değildi. Nihayet affedildiğine dair İstanbul'dan hatt-ı humayun getirten Küçük Ahmed Paşa, onun teslim olmasını temin etti. Böylece Balıkesir, Kazdağı, Manisa, Ayazment, Bergama, Menemen, Foça ve Alaşehir'e hâkim denecek derecede buraları nüfuzu altında tutan İlyas Paşa'yı yanına alan Küçük Ahmed Paşa beraberce İstanbul'a geldi. Beylerbeyindeki İstavroz bahçesinde yine beraberce padişahın huzuruna çıktı. Sultan Murad kısa bir soruşturmayı müteakip İlyas Paşa'nın idamını emrettiğinden bostancılardan birisi derhal oracıkta bıçakla başını kesti (Eylûl 1632). Onun idamı karşısında Küçük Ahmed Paşa donup kaldığı sırada Sultan Murad Anadolu beylerbeyine dönerek:

«— Ya kâfir senin için şikâyetler geldi, niçin reayaya tekâlif saldın, zulm ve gadr eyledin?»

Dedi. Padişahın Küçük Ahmed Paşa'ya böyle hitabı, Germiyan reayasının onun hakkında şikâyette bulunmasından ileri gelmekteydi. Küçük Ahmed Paşa müthiş korkuya kapılmakla beraber, halktan topladığı vergiyi askerlere sarfettiğini, böyle yapmasa İlyas Paşayı huzuruna getirmesinin mümkün olamıyacağını söyleyince Sultan Murad biraz nasihatla iktifa etti. Kendisini iyi müdafaa edememiş veya padişahı kızdıracak bir cümle sarfetmiş olsaydı, nahak yere başı uçurulması muhtemel olan Küçük Ahmed Paşa, hiç beklemediği bu tehlikeyi atlattıktan sonra Şam valiliğine tâyin edildi.

İdamların çoğalması

Mühim zorba reisleri ortadan kaldırıldıkça Sultan Murad'ın şiddeti azalmayıp bilâkis daha da arttı. Padişah zorbaların temizlenmesinde o derece şiddet göstermekte idi ki herhangi bir şekilde zorba diye adı çıkmış olan veya kendisinden bu yolda şikâyet edilen kimseler derhal temizleniyordu. Tabii bu takibat sadece İstanbul'a şâmil değildi; eyâletlerde de ayni sıkılıkla hareket olunmakta, hattâ zalim ruhlu kimseler bu yüzden muhitlerinde korku yaratmaktaydı. Böyleleri hakkında padişaha şikâyet ulaşırsa neticede onlar da başlarını kaybetmekteydi. Reayaya zulmettiğine veya rüşvet aldığına dair hakkında şikâyet vâki olanlar, mühim mevki sahibi bulunsalar da idamın pençesinden kurtulamıyorlardı. Böyleleri bazan kısa bir muhakemeyi müteakip bazıları da muhakeme olmadan padişahın gazabına uğruyordu.

Meselâ, etrafında korku yaratanlar meyanında Yeniçeri ağası Köse Mehmed Ağa ile halka iyi muamle etmediği söylenenlerden Defterdar Mustafa Paşa'nın idamları zikre şayandır. Sipahi zorbalarının idamlarını teminde mühim hizmeti görülen, yeniçeri ocağındaki müfsitleri de temizliyen Köse Mehmed Ağa idam olunduğu (1633) zaman cesedi, mühim zorbalara tatbik edilen bir usulle denize atıldı. Naimâ (C: 3, S: 146) hakkında: «Bir mertebe gaddarlık ile nam verdi ki, birini huzuruna davet etseler, abdest alıp ve vasiyet edip badehu anın huzuruna giderdi» demektedir.

İdamların birbirini takip ettiği bu devrede, kendi idamına ait emri kendisi götüren kimselere bile rastlanmaktaydı. Bu şahıs Feridun Efendi namındaki kimsedir. Osmanlı tarihlerinde suçundan bahsedilmeyip sadece idam tarzı anlatılan Feridun Efendi, evvelâ Medine'de Emir Halife'nin idamı için oraya hatt-ı humayun götürmüş, bilâhare kendi idam fermanını ihtiva eden bir bohçayı İstanbul'dan alıp Diyarbekir beylerbeyisi Murtaza Paşa'ya ulaştırmıştır. Murtaza Paşa bohçayı teslim aldıktan sonra Feridun Efendi'yi derhal katletmiştir.

1632 senesi sonları ile 1633 senesi içinde zorbaların çok mühim kısmı öldürüldü. Bu meyanda: Alaybey-oğlu, Hatun-oğlu, Çerkes Ali Ağa, Mahmud Ağa-oğlu, Cin Ali Efendi, Köse Ali Efendi, Siyavuş Efendi ve Çalık Derviş gibi kimseleri saymak mümkündür. Bunların bir kısmı İstanbul'da bazıları da Anadolu'da yakalanmışlardır. Bu arada Kayseri tarafında bazı kimselerin canına kıymış olan ve tegallüp suretiyle bir hayli mal biriktirmiş olan Türkmen aşiretlerinden Boynu-İnceli beyi Hacı Ahmed-oğlu Ömer Ağa, Şam valiliğine

tâyin edilmiş olan Küçük Ahmed Paşa eyâletine giderken yolda yakalatıp mallarının yerini söyletti ve deve üzerinde çarmıha gererek (Naimâ C: 3, S: 149) ıztırap içinde öldürdü.

Rum Mehmed'in öldürülmesi

Sipah zorbalarının Sultan Murad'ı hal' teşebbüsüne iştirak etmemiş, hattâ böyle bir şeyin fiiliyata inkılâbını önlemiş olan Rum Mehmed'in bu iyiliğine karşılık kendisine Maraş valiliği tevcih edildiğinden daha yukarılarda bahsedilmişti. Keskinli olan Mehmed gençliğinde Defterdar Ömer Efendi'nin yanında hizmetçilik etmiş, bilâhare onun yanından ayrılmıştı. Sonraları sipah sınıfı arasına giren Rum Mehmed, intisab ettiği asker zümresinin mühim kısmının havasına uyarak bir zorba haline gelmiş, hem de pek nüfuzlu bir zorbabaşı oluvermişti. Naimâ (C: 3, S: 150) ya göre; sipah zorbaları arasında bir Dağlar Delisi Süleyman ondan nüfuzlu olup, bunun dışında hiç kimse ona tekaddüm edemezdi.

Rum Mehmed Konya'da bulundukça oranın halkına hiç bir zarar vermez, hatta adaletin tecellisi için gayret bile gösterirdi. Fakat Konya dışındaki yerlere büyük zararlar verirdi. Sadrazam Husrev Paşa'nın Bağdad seferinde Rum Mehmed de bulunmuş, Husrev Paşa Bağdad önünden Diyarbekir'e döndüğü sırada sipahilere hizmet tevzi ederken buna da Zile voyvodalığını vermişti. Rum Mehmed Zile'ye gittiği zaman burasını soyup soğana çevirip topladığı mallarla Konya'ya dönmüştü. Bilâhara kethüdasını Kastamonu yakınındaki Küre kasabasına göndermiş ve orasını da soydurmuştu.

Rum Mehmed son defa olarak Konya'ya geldiği sırada İstanbul'da zorbaların temizlenmesine başlanmış bulunmaktaydı. Saka Mehmed, Cin Ali ve Deli İlâhi gibi zorba reisleri öldürüldüğü zaman bazı zorbalar Rum Mehmed'in yanına kaçıp gelmişti. Bu cümleden olarak; Eskişehirli Kör Ali, Rum Ahmed, Nazlı Muslu, Kürt Mehmed gibi zorbalar vardı.

Rum Mehmed'e Maraş valiliği tevcih edildiği sırada Deli Yusuf Paşa'ya da Şam eyâleti tevcih edilmişti. Rum Mehmed, Yusuf Paşa'yı eyâletine giderken, sekbanlar arasında kavga çıkar bahanesiyle Konya'ya uğratmamış, Deli Yusuf Paşa'nın arkasından aynı yerin valiliğine tayin edilmiş olan Küçük Ahmed Paşa'yı da yine aynı bahane ile Ayıntab (Antep) a sokmamıştı.

Sultan Murad zorba namında kimseyi bırakmamaya azmetmiş olduğu cihetle, Rum Mehmed gibi meşhur bir eski zorbayı da aynı akibete uğratmak istedi. Irak'ta İmam Musa kasabasında kızılbaşlara karşı yapılan muharebede şecaat göstermiş olan Behisni (Besni) li Ali Bey bu işe memur edildi. Ali Bey, Rum Mehmed'i Antep'te muhasara edip epeyce insanın ölümüyle neticelenen bir muharebe sonunda esir alıp maiyetindeki diğer zorbalarla birlikte başlarını kesip İstanbul'a yolladı.

Deli Yusuf Paşa'nın idamı

Şam valiliği Küçük Ahmed Paşa'ya tevcih edilince Deli Yusuf Paşa dönüp İstanbul'a gelmişti. Abaza Mehmed Paşa'ya karşı yapılan harekât sırasında Husrev Paşa'nın çırağ etmiş olduğu Deli Yusuf Paşa şecaat sahibi bir kimseydi. Bu bakımdan devlete epeyce hizmeti de dokunmuştu. Fakat kendisinin zulmüne dair şikâyet vaki olunca, Husrev Paşa'nın çırağ etmiş oluşunu da kâfi bir kusur sayan padişah derhal boynunu vurdurdu (18 mart 1633). Deli Yusuf Paşa hakkında Naimâ (C: 3, S: 153) şöyle der: «bahadır yiğit idi ve şecaatta naziri yoğidi; lâkin zâlim ve fâsık olup nâhak yere bir kaç kimse katletmekle mücazaat vaki oldu».

İznik kadısı ve Şeyhülislâm Hüseyin Efendi'nin katli

Sultan Murad mevsimin kış olmasına aldırmıyarak, Bursa'ya gitmek üzere 3 aralık 1633 de İstanbul'dan hareket etti. Bu seyahatta kara yolunu takip eden padişah İzmit'e vardığı zaman tütün yasağına riayet etmeyen bir kaç kişiyi öldürttü. İzmit'ten sonra avlanarak İznik'e doğru yoluna devam eden Sultan Murad, bu taraftaki yolun bir

kısmının bozuk ve henüz tesviye edilmemiş olduğunu görünce, yanında bulunan adamlardan vezir Gürcü Mehmed Paşa ile kapıcılar kethüdası Nasuhpaşa-zâde Hüseyin Ağa'yı, İznik kadısını asmaları için ileriye gönderdi. Bunlar kadıyı yakalayınca zavallı adamcağız: «şevketli padişahımızın buradan geçeceği haberi dün geldi. Bunun üzerine hemen şehir kalkını ve reayayı yollara çıkardım, fakat padişahımız daha önce buraya ulaştı, benim günahım yoktur» diye yalvardıysa da, bu yalvarlamaları para etmedi. Onun sözlerini padişaha nakil ve affına tavassut cesareti gösterecek kimse zâten mevcut değildi. Onun için, üzerinde ilmiye sınıfının resmî kıyafeti olan cübbesi ve başında destarı bulunduğu halde kale kapısına asılmak suretiyle padişahın emri yerine getirildi. İznik kadısı asılma mahalline götürülürken bütün şehir halkı seyrine çıkmıştı; son dakikasında (Naimâ C: 3, S: 189) halka dönerek: «Müslümanlar, Hak huzurunda, nâhak yere gittiğimin şehadetini sizden talep ederim» dedi. Kadı'nın cesedi üç gün kale kapısında asılı bırakıldı.

Karaçelebi-zâde Abdülâziz Efendi'nin (Ravzat-ül-ebrar S: 579) «bîcürm ve bigünah» asıldığını söylediği İznik kadısının idam sebebine dair Kâtib Çelebi (Fezleke C: 2, S: 172); evvelce kadı hakkında padişaha şikâyette bulunulmuş olduğunu, muhtemelen padişahın onu katle niyet ettiği için, kendisini gafil avlayıp hizmet kusuru atfedebilmek niyetiyle İznik'e sür'atle gitmiş olduğunu kaydeder.

Sultan Murad İznik'ten doğruca Bursa'ya gitti. Bursa'da kaldığı beş gün zarfında ecdadının türbesini ziyaret etti. Bu arada ufak bir şikâyet üzerine Bursa tüccarlarından Hasankeyf'li Mehmed Çelebi nâmındaki şahsı astırdı. Zenginliği nisbetinde hasis de olan bu adam hakkında eski tarihlerde şu tavsife rastlanmaktadır: «Bursa halkından bir fert ve etraf-ı beldeden bir karye yoğ idi ki buna medyun olmıya; kuvvet-i sermaye ile ol diyarın vücuh-ı menafi'ine müstevli olup umum halk ona muhtaç idiler».

Sultan Murad av tertibi suretiyle Bursa'da daha bir kaç gün kalmak isterken, annesinden aldığı bir mektup üzerine derhal yola çıktı. Annesi Kösem Sultan mektubunda: «Benim arslanım, acele üzere gelesiz, cülûs tedbiri için sözler ve cem'iyetler olmaktadır» demekteydi. Valide Sultan'ın mektubunun arasında bir de Şeyhülislâmın ona yazmış olduğu mektup çıkmıştı.

Şeyhülislâmı Valide Sultan'a mektup yazmaya sevkeden âmil, İznik kadısının idamı haberinin İstanbul'a ulaşması üzerine ulema sınıfının bundan derin bir teessüre kapılmasıydı. Ulemanın teessürüne tercüman olan Şeyhülislâm, bunun tekerrürüne mâni olunması bâbında (Naimâ C: 3, S: 192) şöyle demekteydi: «ecdad-ı kiramlarının etmediği şeyden kendilerinin dahi ictinap buyurmaları münasiptir. Kendilerini bedduadan sakınınız; memuldür ki siz kendilerine nasihat buyurup zümre-i ulemanın hayır duasını alasınız; zira henüz âlemin herc-ü merc-i sönmeye yüz tutmuşken kıyl-ü kale müeddi olacak ahvalden cenab-ı hilâfetpenahiyi siyanet ederiz».

Şeyhülislâmı Ahî-zâde Hüseyin Efendi bu mektubu yazdıktan sonra ilmiye sınıfının bir ziyafetine iştirak etmişti. İşte bu arada bazı kimseler Valide Sultana giderek ulemanın padişahı hal' etmek gayesiyle toplantı tertip etmiş olduklarını söylemiş, o da bu haberi şeyhülislâmın mektubu ile birlikte oğluna ulaştırmıştı.

Sultan Murad annesinden aldığı mektup üzerine heyecana kapıldı ve Bursa'ya bile uğramadan avlandığı sahadan harekete geçti. Bir an önce İstanbul'a ulaşmak istediği cihetle, o zamanın en sür'atli vasıtası addedilecek iyi koşan atlara binerek ilerlemekteydi. Azmi gibi vücudu da kuvvetli olan padişahın ilerleyişine herkes tahammül edecek gibi değildi. Nitekim, Naimâ'nın ifadesiyle: «tehevvürlerinden bir mertebe sürâ't üzere revane oldular ki değme at ve adam kendülere refakat edemeyüp cümle âyân ve hüddam dökülüp gerüye kaldılar». Bu şekilde ilerleyişle Samanlı dağlarını aşan Sultan Murad ertesi sabah Yalova'nın batı tarafında Marmara kıyısındaki «Katırlı» mevki'ine ulaştı. Denizde şiddetli bir fırtına hüküm sürdüğü halde, gemi gelmesini

Sultan Murad'ın kahvehaneleri kapattırıp tütünü yasak etmesi (İlâve : 120)

★

Şedit bir hükümdar olan Sultan Murad devlet idaresine fiilen hâkim olduğu senenin fe'dası yılında kahvehaneleri kapattırıp tütün içilmesini yasak etti. Padişahın böyle bir yasak tatbikinde o sırada İstanbul'da çıkan bir yangının vesile ittihaz edilmiş olduğu söylenir.

2 eylûl 1633 (27 sefer 1043) günü Cibali tarafında bir gemi kalafathanesinde çıkan yangın, civardaki kayıkhanelere sirayet etmiş, oradan da İstanbul'un geniş bir sahasına yayılmıştır. Şiddetli bir rüzgâr yüzünden yangın önlenememiş ve yirmi dört saat devam etmiştir. Cibali'den Ayakapusu'na kadar sahil boyu yandıktan sonra yangın üç kola ayrılmıştır. Birinci kol Kadı Çeşmesi semtini yaktıktan sonra Sultanselim'e; ikinci kol sahil boyundan Unkapanı'na, oradan da Zeyrek yokuşuna; üçüncü kol ise Fatih Camii etrafını, Sarachane kısmına yaklaştıktan sonra Sarıgüzel (Sarı Gürz) e dayanmıştır. Fatih Camii minarelerindeki külâhları yakacak kadar yükselen alevler buralardaki binaları kül etmiştir. Peçevî, Kâtib Çelebi gibi bu devirde hayatta olan müverrihler yanan büyük bina, ve konakları sayarlar. Sivil mimarimizin nefis örneklerini teşkil eden binalar yanarken vezir ve kibar konaklarındaki nâdir yazma eserler de mahvolmuştur.

İşte İstanbul'un beşte birinin mahvolması neticesini veren bu yangından sonra halk kahvehanelerde yangın hakkında bir hayli dedikodu yaptığı ileri geri söylendiği için, kahve ve tütünü haram sayan Kadı-zâde Mehmed Efendi'nin teşviki üzerine Sultan Murad kahvehaneleri kapattırıp tütün içilmesini yasak etmiştir (16 eylûl 1633). Maamafih tütün içenlerin yangınlara sebep olduğundan bahisle bu yasağın konulduğunu söyleyenler de vardır. Nitekim Solak-zâde tarihinde şu satırlar görülür: «Padişah-ı âlempenah yangını görüp sebebini sual ettikte; padişahım ekser kahvehanelerde tiryakiler tütün istimal ederken uyuyup, lüleleriden ateş parçaları tahta aralıklarına düşüp yangın vâki olmuştur».

Osmanlı tarihçilerinin bildirdiklerine göre; İstanbul'a ilk kahve 1555 yılında gelmiş ve zamanla kahvehaneler açılarak kahve içilmesi taammüm etmiştir. Tütün ise 1009 (milâdî 1600-1601) veya 1014 (milâdî 1605-1606) yılında gelmiştir. Tütünü ilk getirenlerin İngilizler olduğu söylenir.

Kahvehanelerin kapatılması ilk defa tatbik edilen bir şey değildi. Sultan Birinci Ahmed zamanında sadrazamlardan Derviş Paşa ve Nasuh Paşa da kahvehaneleri kapatmıştı. Lâkin, Dördüncü Murad'ın zamanındaki gibi kahvehaneler yıkılmamış ve halk da şiddete maruz bırakılmamıştı. Müverrih Naîmâ'nın: «mecma-ı zurefâ olan kahvehaneler yevmi vahidde yer ile yeksan oldu» dediği kahvehaneler yıkılınca yerlerine bekâr odaları, dehbağ ve nalbant odaları yapılmıştır.

Sultan Murad'ın bu sıradaki hareketinin esas dikkati çeken tarafı, kahvehaneleri yıktırması ve tütün yasağına dair emir çıkarmakla iktifa etmiyerek bu vesileyle bir çok insanı öldürtmesidir. Nitekim, onun bu mevzudaki müthiş şiddetine mana vermiye çalışan bir çok müverrihler, tütün yasağını, serserilerle şüpheli kimseleri temizlemek için vesile ittihaz etmiş olduğu neticesine varırlar.

Sultan Murad tütün yasağını koyarken, bu yasağa riayet etmiyerek, haram telâkki edilen tütünü içmeye devam eyliyenlerin katlinin vacip olduğuna dair şeyhülislâm Âhi-zâde Hüseyin Efendi fetva vermiştir. Tütün yasağı yüzünden katle, şer'i bir veche verişinden dolayı, müverrih Solak-zâde, şeyhülislâma kızmakta ve onun bilahara idam edilişi karşısında memnuniyet izharı suretiyle «cezasını buldu» demektedir.

Sultan Murad tütün yasağını o kadar şiddetle takip etmiştir ki; nerede bir tütün içen görse öldürttükten başka, üstlerinde veya evlerinde tütün içmeye mahsus eşya bulunanları da idam ettirmiştir. Yatsıdan sonra fenersiz gezenleri de aynı akıbete uğratmıştır. Bunları kontrol için tebdil-i kıyafetle İstanbul sokaklarında sık sık dolaşmış, hatta rivayete göre, şüphelendiği evlerin damları.

beklemeye tahammülü olmadığından batma tehlikesine aldırmayıp bir kayığa bindi ve Gebze'ye geçti. Oradan ata binerek yine sür'atle yol alıp akşama doğru Üsküdar'a ulaştı. buradan bir gemi ile Sarayburnu'na çıkınca ilk işi, Şeyhülislâm Ahî-zâde Hüseyin Efendi ile o sırada İstanbul kadısı olan oğlunun Kıbrıs'a nefyedilmelerini emretmek oldu. Bursa'dan beri yanında bulunan Bostancıbaşı Duçe Mehmed bunları ayrı ayrı gemilere koyarak yola çıkardı.

Biraz sonra bostancıbaşıya ikinci bir emir vererek, Boğazdan çıkmadılarsa geri getirip öldürülmelerini, çıkmışlarsa dokunulmamasını bildirdi. Bostancıbaşı Duçe Mehmed Şeyhülislâma Boğazdan çıkmadan yetişerek kendisini Ayastefanos (Yeşilköy) kıyısına çıkarttı.

Eski devirlerde kahvehane hayatı ve tütün tiryâkileri (Zamanının gravürlerinden)

→

na çıkıp bacalarından tütün kokusu gelip gelmediğini bile kontrol etmiştir. Her sabah İstanbul halkı sokaklarda bir iki ceset görür hâle gelmiş, yüreklere, bu yüzden müthiş korku sinmekle beraber, tütün iptilâsı tam manasıyle önlenememiştir.

Bu sıkı takip ve amansızca idamlar arasında tabii kurunun yanında yaş da yanmış, hiç bir sucu olmadığı halde canını kaybedenler görülmüştür. Meselâ padişah bir gece tebdil gezerken Hoca-Paşa mahallesinden geçmiş ve bu mahallede Hoca-Paşa imamının oğlunu fenersiz giderken yakalamıştır. Camide geç kalıp evinin yakınlığı dolayısile fenere ihtiyaç hissetmeden evine giden genci gören Sultan Murad «Sen benim tenbihimi iştitmedin mi niçin fenersiz gezersin?» demiş, genç de cevap bulmakta müşkülâta uğrayınca hemen katletmiştir.

Sultan Murad'ın tütün yasağından dolayı esas itibariyle İstanbuldaki halk hükümdarın hışmına maruz kalmakla beraber İstanbul'a yakın yerlerde de hış-

→

mın kurbanlarına rastlanmıştır. Meselâ Bursa'ya giderken geçmiş olduğu İzmit'te birkaç tütün tiryakisini öldürtmüş, Edirnede bazı kimselerin kahvehane işlettiklerini duyunca bostancıbaşıyı göndererek kahvehaneleri yıkıtırmış ve yasağa riayet etmiyenleri öldürtmüştür.

Padişahın mazarrî dereceyi bulan şiddetine rağmen, tütün tiryakiliği tamamen ortadan kalkmadığı gibi, bu hususta:

Zararsız birduhan hakkında neyler bunca dikkatler
Duhan-ı âh-ı mazlumâni men eylen hüner oldur

gibi mısralarla Sultan Murad'a iğne batırıp itirazda bulunanlar da eksik olmamıştır.

Bibliyografya: Kâtib Çelebi; Fezleke C: 2. Naimâ: Tarih, C: 3. Solak-zâde Mehmed Hemdemî; Tarih. Hammer (M. Âta): Devleti Osmaniye tarihi C: 9. Peçuylu İbrahim: Tarih. Ricaut; Histoire de l'Empire Ottoman C: 1. Mehmed Halife: Tarih-i Gilmani. Karacelebi-zâde Abdülâziz: Ravzat-ül-ebrar. Sagredo: Histoire de l'Empire Ottoman.

O sırada yanında Abaza Mehmed Paşa olduğu halde Yedikule kıyısında bulunan padişah bostancıbaşıyı görerek o tarafa ilerledi. Yanlarına varınca «tiz şimdi katleyle» dedi. Duçe Mehmed ise Şeyhülislâmı bir saman arabasiyle Ayastefanos'un «Kalabriye» köyüne götürerek boğdu (7 ocak 1634).

Böylece, Osmanlı tarihinde ilk defa bir şeyhülislâm idam edilmiş oldu. Âlim bir zat olan Şeyhülislâm Ahi-zâde Hüseyin Efendinin cesedi, sağlığında yaptırdığı medresesi civarında hazırlattığı mezara değil de, Florya sahilinde kumsala defnedildi.

Sipahi ayaklanması sırasında şehzadelerin hayatına dokunulmıyacağına dair kefil olduğu için Sultan Murad'ın kin bağladığı bu adamın ölümünden, galiba padişahtan başka memnun olanlar da vardı. Nitekim Solak-zâde tarihinde (S: 753); tütün yasağına dair fetva vererek bir çok kimsenin öldürülmesine âmil olması münasebetiyle; «bu hususta fukaranın duası kabul olup çok geçmeden Şeyhülislâm Hüseyin Efendi katledilerek cezasını bulmuştur» denilmektedir.

Bağdad voyvodasının idamı

Birinci Ahmed'in saltanatının ilk yıllarından bu tarafa Boğdan'da on tane voyvoda değişikliği olmuştu. Üçüncü cildin 1784 üncü sayfasında kendisinden bahsedilen İstefan Tomşa (1611 - 1615) yı Aleksandr Movila (1615-1616), onu da sıra ile Radu Mihne (1616-1619) ve Gaspar Gratiani takip etmişti. İslâm Ansiklopedisi'nde Boğdan maddesine göre: Radu Mihne voyvoda tayin edildiği zaman bir çok İstanbul rumu ile birlikte Boğdan'a gitmiş, bu rumlar ticaret işlerinden başka idari işlere de el attıklarından Boğdan'da rumların nüfuzu fazlalaşmıştı. İkinci Osman zamanındaki voyvodaların ikincisi olan Gaspar Gratiani (1619-1206) evvelce izah (sayfa: 1804) edilen sebepler dolayısiyle azledilmiş ve onun yerine eski Eflak voyvodalarından Aleksandr İlyaş (1620 -1621) tayin edilmişti. Sultan Osman'ın Hotin seferinde yolda padişaha iltihak eden Aleksandr İlyaş, yolları iyi tamir etmemiş olması sebebiyle (Naimâ C: 2, S: 195) azledilip, Stefan Tomşa (1621 - 1623) ikinci defa Boğdan voyvodası tayin edilmişti. Gerek Stefan Tomşa, gerekse onun gibi ikinci defa Boğdan voyvodası olan Radu Mihne (1623 - 1626) zamanında İstanbul'da isyanların vuku bulması ve zorbaların etrafa hükmetmeleri sebebiyle hükûmet voyvodalıklarla pek meşgul olamamış ve buralarda cereyan eden hâdiselere göz yumulmuştu. Nitekim Radu Mihne ölünce, onun vasiyeti gereğince (Naimâ C: 3, S: 146) Bernovski voyvoda olmuştu.

Aslen bir Lehli olan ve Osmanlı tarihlerinde «Bertoska» şeklinde zikredilen Bernovski Miron üç sene müddetle Boğdan voyvodalığında bulunmuştu. Hıyaneti görülen bu adam bir aralık Lehistan'a kaçmış, fakat sonra oradan dönerek İstanbul'un tayin ettiği voyvoda olan Aleksandr'ı Boğdan'da barındırmamış, Osmanlı hükûmeti de Bernovski'nin voyvodalığını yeniden kabul etmek mecburiyetinde kalmıştı (1630). Bernovski ikinci defa Boğdan'a hükmetmeğe başladığı sırada Abaza Mehmed Paşa Tuna yalıları muhafazasına memur edilmişti. Bu sırada Abaza'nın da tavassutu ile Eflak voyvodası İstanbul'a gelerek sadakatini bildirdiği zaman hil'at ve üsküf ile taltif olunmuştu. İle Bernovski (Bertoska) de bundan cesaret alarak İstanbul'a gelmişti. Bertoska'nın, zahiren sadakatini arz ihtiyacını hissetmiş olması, Osmanlı hükûmetinin son senelerdeki zaafının silinmesinden ileri gelmekteydi. Bernovski İstanbul'a gelince derhal Yedikule'ye götürülüp hapsedildi. Evvelce hıyaneti görülen bu adam bilâhara Dıvan-ı hümâyûn önüne getirilerek meydan-ı siyasette idam olundu (Haziran 1633)

YEMEN VE CEBELİ LÜBNAN'DAKİ HADİSELER

Osmanlı idaresinde son senelerde görülen zaaf ve devlet merkezi İstanbul-da cereyan eden ayaklanmalar, bazı eyâletlerde, nüfuz sahibi yerli reislerin daha

serbest hareket etme ve nihayet merkezi dinlememe cesareti göstermelerine âmil olmuştur. Tabi'i bu neviden bir hareket, ancak kuvvete istinat sayesinde mümkün olacağından, neticede bir isyan doğmuştur. Dördüncü Murad zamanında silâhlı çatışmayı icap ettiren hâdiseler Yemen ve Cebeli Lübnan'da vuku bulmuştur.

Yemen'deki hadiseler

Osmanlı idaresinin zaafından faydalanan Zeydî imamı Muhammed, Sultan Murad'ın saltanatının ilk yılları zarfında bilfiil faaliyete geçti. Yemen valisi Haydar Paşa'nın tedbirsizliğinden, Mısır valisi Bayram Paşa'nın da alâka göstermemesinden gittikçe kuvvet buldu. Ve Kevkeban kalesinde namına sikke kestirdi. Fakir ve perişan vaziyetteki araplara paralar dağıtıp bazı geçim imkânları sağlamak suretiyle etrafına yüz binden ziyade (Naimâ C: 2, S: 445) adam topladı. Sonra da Yemen valisi Haydar Paşa'yı San'a'da muhasara etti. Bu vaziyet karşısında Haydar Paşa İstanbul'dan yardım talebinde bulunduğundan Çerkes Ahmed Paşa bu iş için yola çıkarıldı. Lâkin Mısır'a vardığı zaman bir ziyafette zehirlenerek öldürüldüğünden, bu defa Haydar Paşa'ya yardım etmek üzere Mısır ümerasından Kansu (veya Kansuh) Bey vazifelendirildi.

Aslen Mısır Çerkeslerinden olan Kansu Bey Yemen beylerbeyine yardımla vazifelendirilirken, imdad kuvveti olarak da sipah ve silâhdar zümresinden on bin kişi, (Naimâ tarihinin 2 nci cildinin 446 ncı sayfasında 10 bin, üçüncü cildinin 154 ncü sayfasında 3 bin deniliyor) Yemen kulu yazılarak İdris ve Hamza Ağa namındaki şahısların idaresinde gemi ile Mısır'a sevkedildi.

O arada Haydar Paşa'nın San'a'da muhasarada kalması dolayısiyle Habeş beylerbeyi Aydın Paşa yardıma memur edilmişti. Aydın Paşa Muha'ya çıktığı zaman yanında kâfi miktarda askeri olmadığından Zeydî imamı tarafından âciz vaziyete düşürülmüş, onun için daha ileriye gidememişti.

İstanbul'dan «Yemen kulu» nâmı ile gönderilen kuvvetler Kansu Paşa'ya mülâki olduktan sonra Süveyş'ten gemilere bindirildi ve Cidde'de karaya çıkarıldı. Kansu Paşa burada kendisine pişkeş sunan Mekke emiri Şerif Ahmed'i idam ettirerek onun yerine Mes'ud'u getirdi; bunun arkasından Şerif Zeyd zuhur edecektir. Kansu Paşa oradan Muha'ya gidince, tüccarların şikâyeti üzerine Aydın Paşa'yı da katletti.

Husrev Paşa'nın veziriâzamlığı zamanında Yemen'e gelmiş olan Kansu Paşa burada uzun müddet çarpışmalar yapmak zorunda kaldı. Mücadeleye girişmek üzere Muha'dan hareket ettikten sonra, evvelâ Zübeyd (Zebid)e gitti. Ve kendisi Zübeyd'de kalarak kethüdası Yusuf'u imam Muhammed'e karşı sevketti. İmamın emrindeki 100 bin kişilik kuvvet ile çarpışan Yusuf ketdüda, asker arasına ikilik sokmuş olduğundan mağlup düştü. Dönüp Zübeyd'e geldiği zaman İstanbul'dan gelen kuvvetlerle, eskiler ve oradan toplananlar arasında anlaşmazlık yüzünden Yusuf kethüda askerler tarafından katledildi; Kansu Paşa bu anlaşmazlığı biraz bahşiş dağıtmak suretiyle bir müddet için yatıştırabilirdi. Tabi'i bu vaziyet, zeydî imamı karşısında netice alınamamasına ve mücadelenin uzamasına âmil olmaktaydı. Kansu Paşa, bir taraftan emrindeki askerin çıkardığı hâdiseler ve inzibatsızlıklarını çeşitli tedbirlerle örtmeye uğraşırken bir taraftan da sıkıntı içinde zeydilerle mücadelesine devam etti. Malî muzayeka çekmesine rağmen çarpışmalar eksik olmuyordu. Nihayet Haydar Paşa muhasaradan kurtulup selâmete ulaştı ama Kansu Paşa San'a'ya mâlik olamadı.

İstanbul'dan gelen askerin disiplinsizliğinden, oradaki askerlerle olan geçimsizliğinden İmam Muhammed hayli istifade etti ve bu yüzden Kansu Paşa sıkıntılı günler geçirdi. Bu arada Yemen'in iklimine dayanamıyan İstanbul'dan gelen askerin bir kısmı hastalık yüzünden vefat etti. Üç sene tamam olunca sağ kalanlardan dokuz yüz kişiye Kansu Paşa İstanbul'a gitmeleri için ruhsat verdi. Bunlar âdeta bir eşkiya gürûhu haline gelmişlerdi; geçtikleri yerleri soygunlarla harap ediyorlardı. Kara yolunu takip eden bu topluluk Hi-

caz bölgesine gelince Mekke şerifi Zeyd otuz bin Arap toplayıp Cidde beyi Mustafa Bey ile de işbirliği yaparak. bunları müşkül duruma sokmak için yol üzerindeki su kuyularını kapattırdı. Neticede dokuz yüz Anadolulu ile 30 bin arabın çarpışması icap etti. Araplar bir iki tane de top bulmuşlardı. Fakat bunu kullanmasını beceremediklerinden topu ateşledikleri zaman namlusunu çatlattılar. Hasıl olan karışıklıktan istifade eden dokuz yüz kişilik Anadolulular grupu 30 bin arabı mağlup edip Mekke'ye girdiler (Mart 1631). Lâkin kendileri bir eşkıya gürûhu manzarası arzettiklerinden Mekke'de yağma hareketlerinde bulundular. Kendi durumlarını bildikleri için İstanbul'da iyi muamele ile karşılaşmıyacaklarını hesaplıyarak İstanbul'a gidip gitmeme meselesini münakaşaya koyuldular. Neticede iki grupa ayrılan bu dokuzyüz kişinin 300 ilâ 400 kişisi Basra'ya gitmek üzere diğerlerinden ayrıldılar ve yollarda Araplar tarafından mahvedildiler. Diğerleri kara yolundan İstanbul'a kadar gelerek Divan-ı hümâyûna başvurarak ulûfelerini istediler. Fakat onların bir eşkıya gürûhu durumuna girmiş oldukları İstanbul'da duyulmuş olduğu cihetle Divan-ı hümâyûndan kovuldular. Beri taraftan Hicaz'da durumun karıştığını öğrenen Mısır valisi Halil Paşa işlere düzen vermek üzere Koca Kasım Beyi gönderdi. Koca Kasım Bey Mekke'de karışıklığı izale ve dokuz yüz Anadolulu Yemen kulunun nasbettikleri Mekke şerifini değiştirerek İstanbul'un tasvip ettiği Zeyd'i Mekke şerifi yaptı.

Öte taraftan, emrindeki kuvvetlerin yıpranması ve Anadolulu grupun sağ kalanlarının da oradan ayrılması yüzünden Kansu Paşa Yemen'de daha uzun müddet kalamadı. Onun ayrılmasından sonra ise Zeydî İmamı Yemen'de hâkim vaziyete geçti.

Cebeli Lübnan'daki hadiseler

Cebeli Lübnan'da öteden beri hadiseler eksik olmamakta, buradaki Ma'n-oğulları ailesi bölgede nüfuzlarını kuvvetlendirmek ve hâkimiyet tesis etmek için zaman zaman baş kaldırmakta idiler. Bu aileden gelen kimselerin Üçüncü Murad zamanında çıkardıkları isyanı Mısır valisi İbrahim (sonradan sadrıâzam olan Damad İbrahim) Paşanın bastırmasından evvelce (Sayfa: 1399) bahsedilmişti.

İbrahim Paşa'nın takip ettiği Ma'n-oğlu Korkmaz'ın 1585 te ölümünden sonra Dürzilerin başına geçen İkinci Fahreddin kırk sene kadar emirlik etti. Osmanlı devletinin Avusturya ve İran harpleri ile meşgul olmasından istifade ederek «müstakil bir Lübnan devleti kurmak» hülyasına bile kapıldı. Celâli reislerinin yaptıklarından örnek alarak sekban toplayıp en az onbin kişilik askeri kuvvet meydana getirdi. Celâli Canbolad-oğlu'ndan müzaheret görerek Sayda ve Berut'u ele geçirdikten başka hâkimiyet sahasını güney Lübnan'da Safed, Banyas ve Aclun'a kadar uzattı. Canbolad-oğlu ile birlikte Oruç-ovası muharebesine de (Cilt III, sayfa: 1746) iştirak eden Ma'n-oğlu Fahreddin bu çarpışmada kaçıp kalelerinden birine kapanmasına rağmen emellerinin tahakkuku uğrunda çalışmaktan geri kalmadı. Bu hususta Avrupa devletleri ile temastan bile geri kalmadı. Hattâ Floransa dükalığı ile gizli askerî maddeleri bulunan bir ticaret muahedesi bile aktetti. Kuyucu Murad Paşa Celâli harekâtında muvaffak olduktan sonra. Ma'n-oğlu'nun tedibine Şam beylerbeyi Hafız Paşa memur edildi (1612). Anadolu, Karaman ve Diyarbekir eyâletleri askerlerini de yanına alarak harekâta girişen Hafız Paşa Dürzileri sarp dağlarda bir hayli sıkıştırdı. Bu vaziyet karşısında Fahreddin yerine büyük oğlu Ali'yi emirliğe, kardeşi Yunus'u da onun yardımcılığına bırakarak 15 eylûl 1613 te Sayda'da bir Fransız gemisine binerek İtalya'ya gitti. Orada yardım kuvveti temini için bir hayli uğraştı. Neticede buna muvaffak da oldu. Beş tane Floransa gemisi Suriye sahillerine asker ve top çıkarırken tenkil kuvvetleri yetiştiğinden Dürziler dağlara Frenkler de gemilerine çekildiler. Bu arada Dürziler bir kaç yerde mağlubiyete uğrayınca reisleri Ma'n-oğlu Ali devlete boyun eğdi; Osmanlı hükûmeti de işi daha fazla ileri götürmiyerek bu kadarlıkla iktifa etti.

Bir kaç sene sonra Osmanlı hükûmeti, emirlik selâhiyeti Ali'de kalmak şartiyle Fahreddin'in Lübnan'a avdetine müsaade etti (1618). Fahreddin'in Lübnan'a dönüşünü takip eden yıllar Osmanlı idaresinin en zayıf devresine isabet etmekteydi. Onun için yeniden esaslı şekilde faaliyete koyulduğu görüldü. Avrupa devletleriyle de münasebete girişmiş olan Fahreddin'in istiklâl uğrunda çalışmalarına devam ettiği bir daha anlaşılmıştı. Kendisi bu sırada Tedmür'den Safed'e kadar uzanan sahada hükmünü yürütmekteydi.

Sultan Murad çocukluk devresini atlatarak idareyi bilfi'il eline aldığı zaman Cebeli Lübnan hadisesini de halletmek istedi. Bunun için, istiklâl peşinde koşan Ma'n-oğlu İkinci Fahreddin'i nüfuzunu kırarak kendisini tedip eylemek istedi. Bu gaye ile Küçük Ahmed Paşa'yı Şam valiliğine tayin etti. 1632 senesinin son ayları içinde Şam'a giden Küçük Ahmed Paşa kethüdası İbrahim Bey ile bir miktar kuvvet sevketti. Fahreddin ile yapılan çarpışmada İbrahim kethüda mağlûp oldu. Bundan sonra Ahmed Paşa ikinci defa Cebeli Lübnan'a kuvvet sevketti. Bunlar Fahreddin'in oğlu emir Alinin emrindeki 12 bin kişilik tüfenkendaz kuvvetiyle yaptıkları muharebeyi kazandılar. Çarpışmalar sırasında yaralanıp yere yıkılan emir Ali'nin başını Şam yeniçerilerinden birisi keserek vali Küçük Ahmed Paşa'ya getirdi. Ahmed Paşa'nın üçüncü defa sevkettiği kuvvetlerin başında yine kethüdası İbrahim Bey vardı. İbrahim Beyin bu çarpışmada şehid düşmesi üzerine Küçük Ahmed Paşa tekmil kuvvetlerini toplıyarak bizzat kendisi harekete geçti. Safed civarında cereyan eden çarpışmada Dürzi kuvvetleri bozulup, bir haylisi muharebe sahasında can verdi; dürzilerin meşhur emiri Fahreddin kaçtı. Fakat şimdiye kadar devleti hayli uğraştırmış olan Fahreddin'i mutlaka yakalamıya azmeden Ahmed Paşa onun arkasını bırakmadı. Fahreddin ise fazlaca sıkışınca oğulları ile birlikte Cezzin civarında bir mağaraya girdi. Pek sarp yerde bulunan mağaraya önden yanaşmak imkânı olmadığından Ahmed Paşa mağaranın üstüne isabet eden kayalığa çıktı. Evvelâ odunlar yığdırıp ateşledi. Şiddetli hararetle taşlar yanarak biraz gevşeyince üzerlerine sirke döktürdü. Böylece taşların biraz daha gevşemesini temin edip külünklerle gevşeyen kısımları kırdırdı. Arkasından ateş ve sirke işini tekrarladı. Böylece kayaların ezilip üstten mağaraya bir yol açılmasını temin ile buradan içeriye duman sevkedince Fahreddin, çocukları ve yakın adamları ile birlikte teslim oldu. Ahmed Paşa, Fahreddin'i Hüseyin ve Mesud isimlerindeki iki oğlu ile birlikte İstanbul'a sevketti. Fahreddin iki oğlu ile birlikte rikâb-ı hümâyûna çıkınca kendisi hapsolundu; oğulları ise Galatasarayı'na verildi. Bir müddet Yedikule'de hapis tutulan Fahreddin, Sultan Murad'ın Revan seferine giderken Sıvas'tan bir hatt-ı hümâyûn göndermesi üzerine idam olundu (1635). Böylece, hıristiyan-

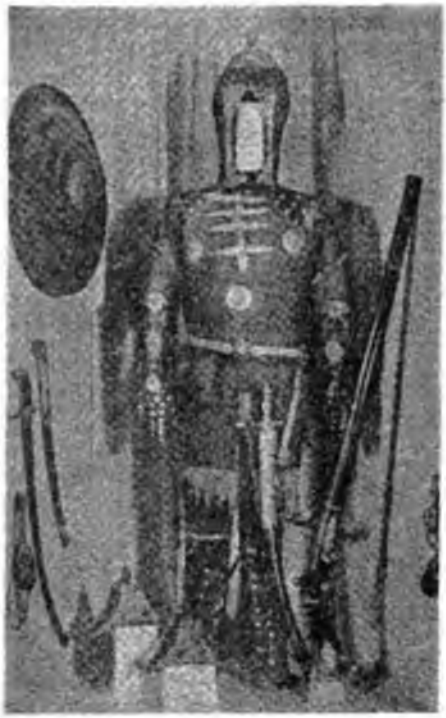

Sultan Dördüncü Murad'ın silâhları ve zırhı (Topkapı Sarayı Müzesindedir.)

lığı kabul ettiğine, idamı sırasında haç çıkardığına ve göğsünde bir altun haç bulunduğuna dair rivayetler mevcut olan meşhur Dürzi emirinin maceralı hayatı sona erdi. Galatasarayı'ndan sonra enderuna alınan ve burada iyi bir şekilde yetişen Fahreddin'in küçük oğlu Hüseyin, Dördüncü Mehmed zamanında sır kâtibi, sonra hazine-i âmire kethüdası olacak ve bilahara da elçilikle Hindistan'a gönderilecektir. Ma'n-oğlu Hüseyin'den pek çok şeyler öğrendiğini ve bilhassa Sultan İbrahim ve Dördüncü Mehmed devri vakalarının pek çoğunu ondan dinliyerek kaleme aldığını söyliyen müverrih Naimâ, meşhur tarihinde (C: 3, S: 179-180) kendisini uzun boylu methetmektedir.

KIRIM HANLIĞI İHTİLÂFI VE SİLAHLI ÇATIŞMA

Onyedinci asrın başlarından beri, Osmanlı devletinin Avusturya ve İran harpleri, Celâli ve kapıkulu asker sınıflarının isyanları gibi çeşitli gailelerle uğraşması ve nihayet, gerek saltanat değişiklikleri gerekse nizamların bozuluşu yüzünden maruz kaldığı zaaf ve idaresizlikler, Kırım hanlarının da bu durumdan istifadeyi düşünmelerine sebep oldu. Bilhassa Sultan Osman vakasının yarattığı büyük sarsıntıyı gözönünde bulunduran han ailesine mensup bazı kimseler âsi vaziyet takınma ve hattâ işi silâhlı çatışmaya kadar götürme cesareti gösterdiler.

Kırım'daki hâdise peşinen hanlık mücadelesi şeklinde başlayıp bilâhare isyan manzarası gösterir şekle döküldü. Bu hadiseler, Osmanlı hükûmetinin Kırım hanlarını değiştirme yetkisini, zamanın icaplarına uygun şekilde kullanmamasından doğdu. Bu arada, hükûmete mutî bir han ile onu istemeyen ve kendi hanlıkları için uğraşan, en nihayet hükûmete âsi vaziyete geçen iki kişi görülmektedir. İtaatkâr olanı Canbey (Canbek) Giray, âsi durum takınanlar da Mehmed ve Şahin Giray'lardır. Canbey Giray 1610 ile 1635 seneleri arasında üç defa hanlığa getirilmiştir.

Canbey Giray'ın ilk hanlığı 1610 - 1623 senelerindedir. Canbey Giray'dan önceki Kırım Han'ı Selâmet Giray zamanında Kafkasya'ya kaçmış olan Mehmed ve Şahin Giraylar, Canbey Giray'ın hanlığı üzerine Akkerman taraflarına gelerek etraflarına epeyce adam toplamışlardı. Canbey Giray'ın bundan kuşkulanarak haklarında şikâyette bulunması üzerine Mehmed Giray elde edilip (1612) İstanbul'a getirilmiş, iki sene sonra da Yedikule'ye hapsedilmişti. Mehmed Giray'ın hapse atıldığını duyan kardeşi Şahin Giray ise o sırada bulunduğu Kili'den İran'a kaçmıştı. Mehmed Giray, Sultan Osman'ın cülûs günü Yedikuleden kaçmışsa da Bulgaristan arazisini öteye geçmeden yakalanıp İstanbul'a getirilmiş, oradan da Rodos'a sürgün edilmişti.

İşte, Canbey Giray'ın ilk hanlığı zamanında bu muamelelere maruz kalan Mehmed ve Şahin Giraylar muhtemelen Osmanlı hükûmetine karşı kin bağlamışlardır. Birinci Mustafa zamanının sadrâzamlarından Mere Hüseyin Paşa, Mehmed ve Şahin Girayların bu hissiyatını düşünmeden ve bilhassa, hükûmetin o sıradaki zaafını da hesaba katmadan, Canbey Giray'ı azledip Mehmed Giray'ı Han tayin etmiştir. Mehmed Giray'ın hanlığa geçirildiğini duyan Şahin Giray ise, İran'dan Kırım'a gelerek kardeşine Kalgay yani veliaht olmuştur.

Canbey Giray'ın tekrar han yapılmak istenmesi

Mehmed Giray Han'lığa geçince Kırım'da kendisine muhalif olanları öldürmeye koyuldu. Onun bu hususdaki icraatı merkezin dikkatini çekmekle beraber gaileli bir zamana rastladığından ses çıkarılmadı. Lâkin Şahin Giray'ın asker toplayarak İstanbul üzerine yürüyeceğine dair bir şayianın dolaşması karşısında hükûmet hassasiyet gösterdi. Rivayete göre (Naimâ C: 2, S: 330): müneccimlerden birisi Şahin Giray'a, adı kuş adlarından birisi olan bir kimse âleme padişah olup herkese hükme-

Dördüncü Murad devrinin önemli simalarından : Kâtib Çelebi, Koçi Bey, Nef'i

(İlâve : 121)

★

KÂTİB ÇELEBİ

Onyedinci asırda yaşamış mühim bir ilim adamımız olan Kâtib Çelebi'nin asıl adı Mustafa olup 1609 şubatında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Abdullah adını taşıyan babası enderunda yetişmiş ve silâhtarlık zümresine mülhak bir vazife ile saraydan ayrılmıştı. Kâtib Çelebi ondört yaşına geldiği zaman babası kendi aylığından ondört dirhem harçlık bağlıyarak yanına almış, böylece pek genç yaşta Maliyenin Anadolu muhasebesi kalemine şagird yani mülâzım olmuştur (1623). Şeyhler ve âlimler meclisine devam eden bir zat olan babası ona hususi hocalardan ders okutmuş, muhasebe kalemine girdikten sonra burada halifelerden birinden hesap kaidelerini ve siyakat yazısını öğrenmiştir. Abaza isyanını bastırmak üzere giden kuvvetler arasında babası ile birlikte silâhdar bölüğünde bulunmuş, daha sonra 1035 (M: 1625 - 1626) yılında Bağdad seferinde bulunmuş, bu seferden dönülürken Musul'a gelindiği zaman babası, bir ay sonra da Nusaybin yakınında Cerrahlu menzilinde amcası ölmüştür. Oradan Diyarbakır'a gelmiş, burada bulunduğu sırada süvari mukabelesine tayin edilmiştir. Bilâhare Ordu ile Erzurum muhasarasında bulunduktan sonra 1038 (M: 1628 - 1629) de İstanbul'a gelmiştir.

O sırada, düzgün ve müessir bir lisanla verdiği vaizleri ile İstanbul halkını teshir eden Kadı-zâde'nin derslerine devam etmiştir. 1039 (M: 1629-1630) da Husrev Paşa'nın maiyetinde Hemedan ve Bağdad seferlerine katılmış, 1041 de İstanbul'a dönünce tekrardan Kadı-zâde'nin derslerini takip eylemiştir. Bu sırada ondan tefsir, ihya-i ulûm, kelâmdan mevakıf şerhi, fıkıhtan Dürer ve bir de Birgivi'nin Tarikat-ı Muhammediye'sini okumuştur. Kadı-zâdenin bilgisinin sathi olduğunu, indi mütalealarda bulunduğunu ve akli malûmata kıymet vermediğini, tenkitçi ve araştırıcı zekâya sahip olan Kâtib Çelebi farkederek bu derslerden pek tatmin olmamıştır. 1633 te Veziriâzâm Tabanı-Yassı Mehmed Paşanın emrindeki ordu ile Halep'e gelmiş, Veziriâzam burada kışlarken Hicaz'a giderek hac vazifesini ifa etmiştir. Hac'dan dönüşünde, ordunun Diyarbakır'da bulunduğu aylarda günlerini oralarda rastladığı âlimlerle münakaşa ve sohbetle geçirmiştir. Daha sonra Sultan Murad'ın Revan seferine iştirak etmiş, İstanbul'a avdetini müteakip, kendi tabiri ile, artık «Cihad-ı asgar» yani harb ve darbdan «cihad-ı ekber» yani ilim ve irfan yoluna dönmüştür. Böylece on yıl kadar, ordu ile muhtelif seferlerde bulunduktan sonra kendisini büsbütün ilme vermiştir.

→

Halep'te bulunduğu sırada bütün sahaf dükkânlarını dolaşarak kitap toplıyan Kâtib Çelebi hayatı boyunca kitap temininden geri durmamıştır. 1047 yılında akrabasından zengin birinin ölümü üzerine, kendisine kalan birkaç yüz akçelik mirasın üç yükü ile kitap satın almış, gerisi ile de Fatih Camii ile Sultan Selim Camii arasında bulunan evini tamir ettirmiştir. Ayni sene içinde evlenen Kâtib Çelebi fazilet ve ihatası ile meşhur olan Arec Mustafa Efendi'nin derslerine devamla tefsir ve sair derslerden okumuştur. Şimdiye kadar derslerini dinlediği ulemanın hepsinden üstün bulduğu bu zatı kendisine üstad edindiği gibi, o da Kâtib Çelebi'ye diğer talebelerinden fazla alâka göstermiştir. Ayrıca Ayasofya'da müderris Kürt Abdullah Efendi ve Süleymaniye'de müderris olan Keçi Mehmed Efendi'nin derslerini dinlemiştir. Daha bazı kimselerin derslerini dinleyen Kâtib Çelebi bıkmadan usanmadan okumaya devam etmiştir. Bazan bir kitabın üzerinde kendisini unutup odasında güneşin batmasından doğmasına mum yandığı günler olmuştur.

Kâtib Çelebi bir taraftan muhtelif kimselerin derslerine devamla bilgisini arttırmaya çalışırken bir taraftan da talebelerine dersler vermiştir. Daha ziyade tarih, tabakat ve vefayat kitaplarını okumaya meyli olan Kâtib Çelebi, Girit seferi münasebetiyle haritaların nasıl yapıldığını görmüş ve coğrafi mevzularla derin bir şekilde alâkalanmış, bir hastalığı müteakip de tıbbi eserleri tetkike

→

→

merak sarmıştır. Böylece çeşitli ilim kolu ve mevzularda geniş bilgi sahibi olmuştur.

Medrese tahsilini muntazam bir şekilde ikmal etmediğinden zamanın ulemâsı ona itibar etmemiş, hattâ yan gözle bakmışlardır. Nitekim bu halin tesirleri memuriyet hayatında da görülmüş, çalıştığı kalemde yirmi sene emek verdiği halde hâlifeliğe geçirilmemiş, o da nihayet bu yüzden istifa etmişti. Üç sene kadar memuriyet hayatından uzakta yaşadıktan sonra Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin delâletiyle ikinci hâlifeliğe tayin edilmiştir. Maaşa istihkak için haftada bir iki gün kaleme giden Kâtib Çelebi sair zamanlarda mütemadi şekilde eserlerini telifle meşgul olmuş, kitaplarının çoğunu bu son yıllarda meydana getirmiştir. 27 zilhicce 1067 cumartesi (6 ekim 1657) günü sabah kahvesini içerken fenalık hissederek elinden fincan düşmüş ve vefat eylemiştir. Mezarı Zeyrek camiine varmadan mektebin altındaki sebilin bitişiğindeki küçük hazirededir. 1953 yılında yeni bir mezar yaptırılmış ve bir de kitabe konulmuştur.

Ulema arasında Kâtib Çelebi, divan ehlince Hacı Halife şeklinde anılan bu müdekkik ilim adamımız Avrupalılar tarafından Hacı Kalfa diye tanınmaktadır.

Kâtib Çelebi'nin şahsiyeti, ilmî hüviyeti ve umumî fikirleri hiç şüphesiz en iyi şekilde eserlerinden takip edilebilir. Türkiye'de ve Batı'da takdir edilmiş, gerek şahsiyeti gerekse eserleri hakkında epeyce şeyler söylenmiştir. Onun hakkında fazlaca hayranlık beyan edenlere mukabil, onyedinci asır Avrupasındaki fikir adamlarından Descartes ve Leibniz gibi kimseler yanında okur yazar bir müptediden ileri gidemiyeceğini söyliyenlere de rastlanır. İfrat ve tefritler den sakınarak onun hakkında hüküm vermeye çalışan Adnan Adıvar, «Osmanlı Türklerinde ilim» adlı eserinde şöyle der: «Kâtib Çelebi, tetebbudaki genişliği ve eserlerinin çokluğu nazara alınırsa, "Muhtelif ilimlerde behreye mâlik ve bütün tarihte tetebbunun zenginliği ile meşhur bir âlim" gibi telâkki ve Garb ve Şarktaki emsali ile mukayese olunabilir. Şurası muhakkaktır ki, Osmanlı Türkiyesinde Kâtib Çelebi, birinci defa olarak Garb ilmi ile sıkı temasa girmiye başlıyan ve bilhassa o ilmin kıymet ve ehemmiyetini takdir ve Garb ilmi ile şark ilmi arasındaki seddi yıkmıya tesebbüs eden zât olmak dolayısiyle, ken-

→

→

disini "Türkiyenin ilim inkılâbcısı" diye yad etmesek bile Türkiyede ilim rönesansının mübeşşiri gibi sayabiliriz».

Kâtib Çelebi'nin zamanının ilim adamlarından ayrıldığı en esaslı nokta onun taassuptan sıyrılması, ilmî gelişmede, araştırmanın önemine ve aklın rehberliğine inanmasıdır. Devrinin medrese uleması onu «ketebeden» diye sıfatlandırıp, bu sözlerinde küçük görme edâsı gizlerlerken, Kâtib Çelebi de onların iskolâstik fikre sâhip olduklarını gördükçe tenkidlerini açıklamaktan geri kalmamıştır. Taassubun her türlüsüyle mücadele eden Kâtib Çelebi, devrinin taassubu halkı birbirine düşürecek derece şiddetli iken tenkitten yılmamış, fakat onun tenkitleri araştırıcı zekâsı ve zengin kültürünün süzgecinden geçtiği için, şair Nef'î gibi bir tehevvüre kurban gitmemiştir. İlmî bir cemiyetin ayakta durmasına ve devamına vasıta gören Kâtib Çelebi, hadiselerin izahında da ilmin rehberliğinden hiç bir zaman ayrılmamıştır.

Bu çalışkan ilim adamımızın yirmiden fazla eseri vardır. İslâm Ansiklopedisindeki «Kâtib Çelebi» maddesinde 23 eseri kısaca tanıtılmakta. Adnan Adıvar'ın «Osmanlı Türklerinde ilim» adlı kitabında da coğrafî eserlerine dair kıymetli bilgi verilmektedir. Eserlerinin en mühim ve tanınmışları şunlardır:

1 — Keşfüz-zunûn an esamiil kütüb vel-fünun: Arapça yazılmış bir bibliyografya kitabıdır. Kâtib Çelebi'nin yirmi yılda yazmış olduğu bu eserde 14500 kitap ve risâle ismi geçmektedir. Kısaca «Keşfüz-zunun» diye tanınan bu eser 1857 de Mısır'da, 1892 de İstanbul'da, 1941-1943 te ikinci defa İstanbul'da basılmıştır. Ayrıca 1835-1858 seneleri arasında arapça metin ve lâtince tercümesi ile birlikte ilk iki cildi Leibzig'de diğerleri de Londra'da tabedilmiştir.

2 — Cihannüma: Kâtib Çelebi coğrafya'ya merak ettiği zaman, İslâm müelliflerinin eserlerindeki noksan ve yanlışları görmüş, Batılıların daha ileride olduklarını anlıyarak aradaki boşluğu doldurmak gayesile bu mühim coğrafî eseri meydana getirmiştir. Eserini hazırlarken «Mercator» un «Atlas Major» undan faydalandığı gibi Ayrıca Ortelius, Ph. Cluverius ve Kalabriyalı Lorenzo gibi Batılıların eserlerinden de faydalanmıştır. Bu eseri İbrahim Müteferrika matbaasında basılmıştır.

→

→

3 — Fezleketü akval'il-ahyar fi ilmi't-tarih vel ahbar: Yüz elli kadar devletten bahseden arapça bir umumi tarihtir.

4 — Takvimüt-tevarih: Arapça Fezleke isimli tarihin Türkçe bir hülâsasıdır. Cinanüma gibi bu eser de İbrahim Müteferrika tarafından tabedilmiştir.

5 — Fezleke: 1592-1655 seneleri arasındaki vukuatı ihtiva eden bir Osmanlı tarihidir: iki cilt üzerine tabedilmiştir.

6 — Tuhfet-ül-kibar fi esfar-il-bihar: 1657 yılına kadar denizlerle ilgili vukuatı ihtiva eden bir Osmanlı denizcilik tarihidir.

7 — Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakati'l-fühûl: Türk, Arap, Yunan uleması'nın tercümei hallerini ihtiva eden bir tabakat kitabıdır.

8 — Dustur-ül-amel fi islah-il-halel: Devlet bütçesinin gelir ve masraflarını, bütçe açığının sebeplerini inceliyen mali bir eserdir.

9 — Mizan-ül-hak fi ihtiyar-ül-ahak: Kâtib Çelebi'nin en son kaleme almış olduğu bu eser, müellifin yaşadığı devirdeki Kadı-zâdeliler ile Sofiyyun arasındaki münakaşa dolayısiyle yazılmıştır. Meşhur bilgin bunda taassubun zararlarını teşrih etmekte ve müsbet ilimlerin ehemmiyetine işaret etmekte, cahillik ve taassuptan kurtulmanın yollarını belirtmeye çalışmaktadır.

KOÇİ BEY

Dördüncü Sultan Murad ve Sultan İbrahim'e risaleler sunmuş olan Koçi Bey, bu risaleleri yoliyle memlekete iyilik etmiş bir kimse olarak tarihlerimizde lâyık olduğu yeri alması gereken bir şahsiyetti.

Kendisinden Koçi ve Kuçi şeklinde bahsedilen bu zatın hakiki isminin Mustafa olduğunu, Koçi kelimesinin bir lâkab olabileceğini, bu lâkabın da, onun muhtemelen yüzünün kırmızılığından dolayı arnavutça kırmızı manâsına gelen «kuc» kelimesinden çıkabileceğini, Bursalı Tahir Bey merhum «Osmanlı Müellifleri» isimli eserinde kaydeder. Koçi Bey aslen Görice'lidir. Karısı ile oğlu Sefer-şah Görice'de Mirahur İlyas Bey camii haziresinde medfundur.

Aslen Görice'li bir arnavut devşirmesi olduğunda şüphe bulunmayan Koçi Bey'in hangi tarihte devşirildiği, hangi hizmetlerde bulunduğu ve hangi tarihte

→

→

öldüğü bilinmemektedir. Onun hakkında bildiğimiz şey; kendisinin enderunda yetiştiği ve Dördüncü Murad ile Sultan İbrahim'e musahib ve mahrem-i esrar olduğudur. Esasen onun kıymet ifade eden şahsiyet ve hizmeti, vazife ve makamı bakımından değil, bu iki hükümdara sunduğu risaleleri ile tebellür ve zamanımıza intikal etmektedir. Bu risaleler, gerek mahiyetleri gerekse sunulduğu devrin taşıdığı nazik şartlar bakımından ehemmiyet arzetmektedir.

Birincisi 1041 (miladi 1631) yılında Sultan Murad'a sunulmuştur. Arka arkaya sıralanmış bir takım arz tezkirelerinden ibaret olan risalede; Osmanlı İmparatorluğunun gerileme ve bozulma sebepleri izah olunmuştur. Koçi Bey idare ve nizamlardaki bozulmanın başlangıcını Kanuni devrine kadar götürmekte, bozuklukları şahıs, hâdise, rakam, tarih, yer zikrederek teşrih etmektedir. Bazan açıkça tenkidi sert bir dil de kullanan Koçi Bey bozuk iş ve nizamların nasıl ıslah olunacağını beyan etmektedir. Kanunların ciğnenişi, rüşvet ve iltimas, ihmal gibi mühim hastalıklara bilhassa parmak basar.

Koçi Beyin bu risaleyi hazırlarken devletin eski kanunlarını, geçmişteki iyi ve kötü icraatı esaslı şekilde incelediği ve devletin o sıradaki durumuna da iyi bir şekilde vukuf peyda ettiği anlaşılmaktadır. Bilhassa devletin teşkilâtına dair geniş bir vukuf sahibi olduğu görülmektedir.

Sultan Murad'ın 1632 yılında işleri düzeltmek üzere faaliyete koyuluşu, padişahın düzeltmeğe çalıştığı şeylerin bir kısmının risalede belirtilen hususlarla mutabakat arzetmesi gözönüne getirilince; bu risalenin, hükümdar üzerinde müessir olduğu neticesine varmak gerekir.

Koçi Bey'in Sultan İbahim'e takdim ettiği ikinci risale, gerek mahiyeti, gerekse ifade tarzı bakımından birincisinden farklıdır. Bunda, devlet teşkilâtına, devlet erkânına nasıl hitab ve muamele edileceğine, fermanların nasıl yazılacağına, mülki taksimata, vergi ve para işlerine, elçi kabulüne dair bilgi vermekte ve yer yer de nasihatlerde bulunmaktadır.

Koçi Bey ne bir âlim, ne bir şair, hatta ne bir tarihçidir. Gerçi risaleleri Osmanlı teşkilât tarihi bakımından bir kıymet ifade ederse de, o bunu bir tarihi eser meydana getirmek niyetiyle

→

hazırlamamıştır. Risaleleri, devletin teşkilâtına derin vukufunu belirtmesi, hükümet nizamlarının o zamanki bozuk taraflarını iyi kavradığını göstermesi ve bunları ıslaha medar olacak samimî tavsiyelerini ihtiva etmesi bakımından bir kıymet taşımaktadır. Kendisi bir devşirme olduğu, onun yaşadığı devirde ekseri devşirmeler türlü nizamsızlıkların âmili vaziyetinde hem kendilerini hem devleti yeyip bitirmeye çalıştıkları halde, Koçi Beyin, bu memleketin nef'ine medar olacak inandığı doğru yolu göstermesi, onun şahsının da risaleleri gibi değerli olduğunu gösterir.

NEF'Î

Onyedinci asırda Osmanlı İmparatorluğu idarî, askerî, iktisadî sahada gerilemekle beraber san'at sahasında bazı değerli şahsiyetlerin yetiştiği görülmektedir. Bu asırda değer ifade eden kimselerin, daha ziyade asrın ilk yarısında yetişmiş olduğuna bakılırsa; bunları İmparatorluğun parlak devrinin son havasından istifade eden kimseler şeklinde kabul etmek mümkündür. Sultanahmed camii gibi zarafet, güzellik ve ihtişamı bünyesinde cemeden bir mimarî abidesini yaratan mimar ile divan şiirinde kaside tarzında kemaline erişmiş şiirler yazan Nef'î, gibi bir şair, bu asrın ilk yarısında yaşamıştır.

Seyhülislâm Yahya Efendi, Nabi, Nevizâde Atâî, Nâilî, Nef'î, Azmizâde Haletî gibi her biri birer kıymet olan onyedinci asır şairleri arasında en fazla dikkate değer olanı Nef'î'dir.

Asıl adı Ömer olan Nef'î Erzurum'un Hasankale kazasında dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi belli olmayan Nef'î'nin Üçüncü Murad zamanında dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Çocukluğunu ve ilk gençliğini nasıl geçirdiğine dair bilgilerimiz hayli eksik ve hatta sağlam değildir.

Nef'î, mühim şahsiyet olarak Kırım Hanı ile tanışmış, o da şairi Kuyucu Murad Paşa'ya tavsiye etmiştir. Nef'î'nin İstanbul'a gelmesinde Murad Paşa'nın rolü olduğu kabul edilmektedir. Bu duruma göre, Birinci Ahmed zamanında İstanbula gelmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Nef'î İstanbul'a geldikten sonra saray tarafından himaye edilmiştir. Birinci Ahmed, İkinci Osman şairi himaye temekle beraber, o en fazla iltifata Dördüncü Murad zamanında konmuştur. Sultan Murad haşin bir tabiata malik olmakla beraber Nef'î'ye karşı samimî bir takdir hissi beslemişti. Zorbalara, onlarla, uzak yakın alâkası bulunan kimselere, emir ve yasaklarına riayet etmiyenlere karşı pek insafsız olan Sultan Murad ilim adamı ve şairlere yakınlık göstermiştir. Nef'î bu yakınlığa en fazla nail olan bir sanatkâr ise de, bir gazabın kurbanı olmaktan kurtulamamıştır. Padişahın iradesi ile sadaret kaymakamı vezir Bayram Paşa tarafından boğularak öldürülmüş ve cesedi denize atılmıştır (27 ocak 1635 — 8 şaban 1044).

Nef'î'nin idam sebebi değişik şekillerde anlatılırsa da, netice itibariyle büyük şairin ölümü hicivleri yüzünden vuku bulmuştur. Şairin haşin bir tabiata malik olduğu, zaman zaman fazla gurura kapıldığı, fazla serbest ve kaba lâtifelerden bile sakınmadığı anlaşılmaktadır. Hiciv sahasında üstadane şiirler kaleme almakla beraber kaba ve hatta sırf küfürden ibaret hicivleri de bulunmaktadır. Onun için, hayatı boyunca şairin hasmı eksik olmamış ve böyleleri fırsat yakaladıkça kendisine fenalık etmekten geri durmamışlardır. Dördüncü Murad bir gün onun hicivlerden mürekkep «Sihâm-ı Kaza» isimli eserini okurken saraya yıldırım düşmüş, padişah bunu uğursuzluk addederek Nef'î'yi memuriyetten azil, ayrıca huzuruna çağırarak hicve tövbe ettirmiştir. Nef'î padişahın emrine boyun eğmiş ve o arada yazıp padişaha gönderdiği bir kasidesinde:

Bugünden ahdim olsun kimseyi hicvetmeyim illâ
Vereydin ger icazet hicvederdim bahtı nâsâzı

Nef'î bu tövbesine rağmen dilini tutmamış, vezir Bayram Paşa'yı hicvetmiştir. Onun hicivlerine maruz kalan mühim devlet adamları arasında Gürcü Mehmed Paşa da vardır. Padişah Nef'î'yi hicve tövbe ettirdiği zaman bunu duyan rakipleri

Gökten nazire indi sihâm-ı kazasına
Nef'î dîliyle uğradı hakkın belâsına

Demişlerdi. Nef'î'nin Türk edebiyatındaki yeri hayallerindeki azamet, lisanındaki zenginlik ve şiirindeki emsalsiz ses ve ahenktedir. Divan şiirinin kaside nev'inde en büyük üstad Nef'î'dir. Nef'î kaside sahasında, en büyük İran şairleri ayarında kasideler meydana getirmiştir.

decektir demiş; müneccime fazlaca kıymet veren Şahin Giray böyle bir şahsın kendisi olabileceğini düşünerek hareketa geçmek istemiştir. Fakat meselenin hakiki vechesine göre; bu sözlerin Mehmed ve Şahin Giray'lar aleyhinde tertiplenmiş bir propoğanda olduğu ve bunda da Mehmed Giray'ı istemeyen kızlarağası Mustafa Ağanın (Naimâ: C: 2. S: 337) parmağı bulunduğu anlaşılıyor. Zira, Kefe'nin işgali sırasında ne şekilde gadre maruz kaldığını hikâye eden Mehmed Giray, Mustafa Ağanın Canbey Giray'ı Han yapmak için kendisinden ikiyüz bin kuruş rüşvet aldığını söylemiştir. Zikredilen rivayetler çıktığı sırada Sultan Murad tahta cülûs etmiş olduğuna, onun cülûsunu müteakıp Birinci Mustafa zamanına nazaran idarede iyiye doğru bir kımıldama görüldüğüne göre; o sırada iş başında bulunan devlet adamlarının, hükûmete daha muti bir kimseyi Kırım Han'ı yapmak, aynı zamanda kendisine muhalif oldukları için Mehmed Giray'ın şiddet ve takibatına maruz kalan Kırım rüesasını da onun pençesinden kurtarmak istemiş olabilecekleri de tahmin edilebilir.

Canbey Giray'ın tekrar han yapıl-

Şair Nef'î

Kâtib Çelebi

Koçi Bey

(Not: Bu resimler zamanlarından sonra yapılmışlardır)

→

Gazelleri içinde hayli güzelleri varsa da, kasideleri kadar muvaffakiyetli değildir. Bilhassa kasidelerinde «ahenk» ve «vuzuh» a çok dikkat etmiş, kelimelerini böyle bir anlayışla seçip yerlerine yerleştirmiştir. Sultan Ahmed, İkinci Osman ve Sultan Murad gibi hükümdarlardan başka Kuyucu Murad Paşa, Öküz Mehmed Paşa, Nasuh Paşa, Hüseyin ve Ali Paşa gibi sadrazamları metheden kasideleri de mevcuttur.

Osmanlı şairleri arasında ustaca farisi şiir yazan bir kaç şairden biri de Nef'î'dir. Tabii onun asıl değeri ve büyüklüğü Türkçe şiirlerindedir. Zaten Türkçe şiirleri farsça şiirlerinden bir hayli üstündür.

Nef'î'nin Türkçe ve farsça birer divanı ile hicivlerini ihtiva eden «Sihamı

→

kaza» isimli eserleri mevcuttur. Divanı bir kaç defa basılmıştır.

Bibliyografya: A. Adnan Adıvar: Osmanlı Türklerinde İlim. Bursalı Mehmed Tahir: Müverrihin-i Osmaniyeden Âli ve Kâtib Çelebi'nin tercümei halleri. Bursalı Mehmed Tahir: Osmanlı müellifleri, Orhan Saik Gökyay; Kâtib Çelebi (Tarih dergisi no.; 11-12). Hammer (M. Ata); Devleti Osmaniye tarihi c. 9 ve 10. Mehmed Süreyya Sicilli Osmani. İslâm Ansiklopedisi.

Naimâ; Tarih C: 3. Kâtib Çelebi; Fezleke C: 2. Nihad Sami Banarlı; Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. Köprülüzâde Mehmed Fuad; Divan Edebiyatı Antolojisi. Ali Nihad Tarlan. Nef'î'nin farsça divanı.

masına karar verilince kendisi Rodos'tan İstanbul'a getirildi. Vezir Hasan Paşa onun yanına katılarak İstanbul'dan dört kadırga ile hareket ettirildi. Kırım mirzaları; Şirin beylerine de buna dair hükümler gönderildi. Canbey Giray, Kırım'a ayak basınca Kefe varoşunda bir eve misafir edildi. O sırada Mehmed Giray ve Şahin Giray asker toplamaya başladıkları gibi Kırım halkı da Mehmed Giray'ın hanlıkta kalmasını istediler.

Kaptan-ı derya Receb Paşa'nın Kırım'a yollanması

Vezir Hasan Paşa vaziyeti İstanbul'a yazınca, Akdeniz'e çıkmak üzere olan Kaptan-ı derya Receb Paşa donanma ile Kefe'ye sevkedildi. Receb Paşa gelinceye kadar Kırım Han'ı Üçüncü Mehmed Giray ve kardeşi Şahin Giray kırkbin kişilik kuvvet toplamıştı. Kaptan-ı deryanın Kefe'ye ulaşmasını müteakip Receb, Hasan, İbrahim ve Kefe beylerbeyi Mehmed Paşalar aralarında konuşarak Han'a ve kardeşine nasihat yollu mektuplar yazmaya karar verdiler. Receb Paşa kaleme aldığı mektuplarda nasihattan başka kendilerine Hersek ve Mora sancaklarını teklif etti. Şahin Giray, Receb Paşa'ya verdiği cevapta (Naimâ C: 2, S: 333); memleketine daha yeni dönmüş olduğunu, ortada suç teşkil edecek bir şey olmadığı halde niçin böyle bir hakarete maruz bırakıldıklarını beyan ediyor ve tatar mirzaları ile halkın kendilerini istediklerini ilâveden sonra , askerle buraya gelmiş olmasına işaretle: «bu diyarı ecdadımız küffar elinden alup kuvvetleri sayesinde tasarruf edegelmişler iken, hâlâ evlerimizi ve karyelerimizi ateşe urup kadim yurdumuzdan göçürmek insaf mıdır? Eğer cümlemiz terk-i vatan edersek ve Kırım diyarı küffar eline düşerse, Kefe'niz ve sair kaleleriniz kalır mı?» diyordu.

Şahin Giray'ın mektubuna karşı, makûl bir sebep beyan edemiyerek sadece Canbey Giray'ı hanlığa geçirmeye memur olduğunu beyan eden Receb Paşa, asker ve top tüfenk çoktur diyerek karşısındaki tehdit edince, onlar da aynı şekilde cevap verdi. Bu suretle iş gittikçe sarpa sarmıya başladı.

Mehmed Giray'ın Kefe'yi işgal etmesi

İki taraf arasında bu mektuplaşma cereyan ederken Receb Paşa onbin kadar askerle Kefe'den çıkıp üç konak mesafeye kadar ilerledi. Onu Kefe'den çıkmaya daha ziyade Canbey Giray teşvik etmişti. Zira Kırım arazisinde biraz ilerlendiği takdirde Canbey Giray mirzaların gelip kendisine iltihak edeceklerini tahmin etmişti. Halbuki tahmini doğru çıkmadı; Mehmed Giray mühim bir kuvvetle karşılarına dikiliverdi. Naimâ'ya göre; Mehmed Giray'ın yanında yüz bin kişi vardı. Bu kadar üstün sayıdaki kuvvetlerle başa çıkılamıyacağını anlıyan paşalar, hanlığın yine Mehmed Giray'da bırakılmasına karar verdiler. Receb Paşa'nın imzası ile buna dair mektup yazılınca, bu defa Canbey Giray: «bu emir ve mektup vardığı gibi elbette beni sizden talep eder; ben olacağı bilirim, iş işten geçti; işte ben gidiyorum, sizi Allaha ısmarladım» deyip kardeşi Devlet Giray ve sair adamlarını alarak sür'atle Kefe'ye yollandı.

Canbey Giray'ın ayrılması Receb Paşa'nın emrindeki asker arasında maneviyat bozukluğuna ve dolayısiyle kımıldanışa vesile teşkil etti. Karşı taraf bunu çarpışmaya bir hazırlık hareketi zannederek derhal hücuma geçti. Tatar süvarileri âni bir ilerleyişle yayalardan ibaret bulunan cebebi; topçu ve yeniçerileri çiğniyerek ordugâhı yağmaladılar. Hasan Paşa ve bir kısım subaylar bu arada şehid düştü. Yaralı vaziyette Kefe'ye vardıktan sonra orada kalmayıp derhal gemilere can attılar. Kaçanların arkasından gelen Şahin Giray rahatca Kefe'ye girdi. Böylece, Kırım Han'lığı dışında imparatorluğun mülhak arazisi meyanında ayrı bir beylerbeylik merkezi olan Kefe şehri Kırım hanlığının işgali altına düşmüş oldu. Şahin Giray bu hususta daha da ileri giderek Kefe halkının şehri tahliye ile gemilere geçmesi için tellâllar bağırttı. Böylece (Naimâ: C: 2, S: 336); «Kefe halkı avret ve oğlan cümlesi iskele başına döküldü-

ler; gemilerde suya muzayeka kemalde olmağla haşr-u neşr günü gibi üç gün bu hal üzere geçti».

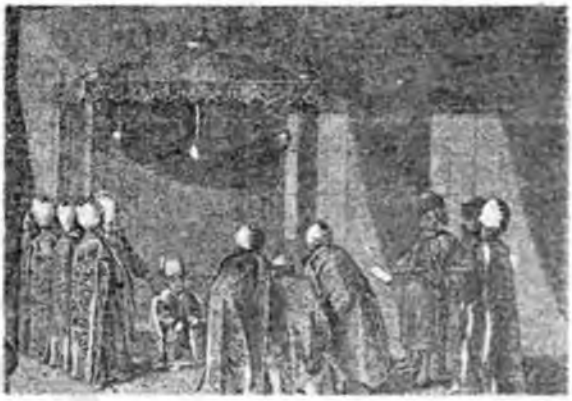

Macar tarih kitaplarından alınan bu resim, Sultan Murad'ı çocukluğunda bir elçi kabul merasiminde göstermektedir

Mehmed Giray'ın Han'lıkta bırakılması

Receb Paşa, Canbey Giray'ı Han yapmak isterken üstelik bir de Kefe şehri işgale uğramıştı. Mehmed Giray'ın değiştirilmesinde inat edilse mühim bir sefer tertibine ihtiyaç olduğu anlaşılmaktaydı. Esasen böyle bir şeye mecburiyet duyulmasına âmil olacak ortada hıyanetle ilgili bir mesele de mevcut değildi. Şimdiki halde en iyi çıkar yol Mehmed Girayla anlaşmaktı. Onun için Receb Paşa, Mehmed Subaşı isminde birisini Şahin Giray'a gönderdi. Şahin Giray da bu şahsı Kefe'den dört saat geride olan Mehmed Giray'a yolladı. Mehmed Giray ile mezkûr şahıs arasında vaki görüşmede Kırım Han'ı senelerden beri kendisine yapılan haksızlıklarını uzunboylu anlatırken, Mehmed Subaşı Osmanlı askerinin Kırımlılarla muharebe için gelmediğini; çarpışmaya Kırımlıların sebep olduğunu beyandan sonra Kefe'nin tahliyesi, alınan esir ve topların iadesi gerektiğini, bunları yapmadığı takdirde büyük bir seferin tertibine sebep olacağını bildirdi. Mehmed Giray kendisinden istenen şeyleri mirzaları ve Nogay beyleriyle müzakereden sonra Subaşının tekliflerini kabul etti. Bu vaziyet karşısında husumet haline nihayet verilerek Mehmed Giray'ın hanlığı hükûmetce bir daha tasdik edildi (1624).

Mehmed Giray'ın şımarıklığı ve Şahin Giray'ın zulmü

Mehmed Giray'a hanlık, Şahin Giray'a kalgaylık beratı gönderilerek yerlerinde bırakılınca, bu makamı kuvvete istinat sayesinde elde etmiş olduklarını düşünerek şımarıkça hareketlere tevessül eylediler. Şahin Giray ilk plânda muhalifleri ortadan kaldırmak için kendisini iyice serbest hissetti. Mehmed Giray mütemadiyen askerini çoğaltmağa çalışırken, onun kalgayı olan Şahin Giray da zulmünü arttırdı. Kırım'ın seçi beylerinden olan Mirza Bey kethüdayı üzerinde Canbey Giray'ın bir mektubu bulunduğu için öldürttü. Sultan Osman'ın Hotin seferi sırasında başarılariyle nazarı dikkati celbetmiş ve bu yüzden kendisine Özi beylerbeyliği tevcih edilmiş olan Nogay Beylerinden Kantemir Paşa'nın Kırım'da bulunan karısını, oğlunu, evini barkını mahvetti. Kantemir Paşa'nın hamile karısını şişe geçirip ateş üzerinde (Naimâ C: 2, S: 339) kebap etti. Bu hunharlığın arkasından Mehmed Giray'ın talimatı ile bir ordunun başında Kırım'dan kalkıp Rumeli'ye yürüdü. Gayesi, Nogayların Mansuroğulları kolunun reisi olan Kantemir Paşayı itaat altına almaktı. Şahin Giray Tuna bölgesine gelerek, Akkerman, Kili, İsmail, Yerköğü şehirlerine hücum edip yağmaladı. Hattâ Edirne'yi bile aynı akıbete uğratmayı arzuladı.

Kantemir Paşa'nın Şahin Giray ile muharebesi

Ailesi efradının gayri insani şekil-

de öldürüldüğünü duyan Kantemir Paşa İstanbul'a kadar gelip Şahin Giray ile çarpışmak için müsaade istihsal eyledi. Şahin Giray ise bu arada Tuna nehrini güneye aşmıştı. Kantemir Paşa, Silistre sancağından ve Dobruca'nın sair kısmından 30 bin kişi topladı. Maiyetinde Rumeli ümerasından Hacıkey Paşa da vardı. Şahin Giray, Dobruca'nın kuzey bölümündeki Babadağ kasabasını da daha öncekilerin akıbetine uğratmak istemişti. Fakat kendisine mukavemet edilmesi hususunda emri humâyun daha önce ulaşmış olduğundan, Babadağ kuvvetleri de Kantemir Paşa'ya iltihak eylemiş bulunuyorlardı. Nihayet Tuna kenarında Şahin Giray ile Kantemir Paşa arasında cereyan eden şiddetli muharebede Şahin Giray mağlûp oldu. Askerinden mühim bir kısmı muharebe sahasında can verdi; kendisi de bir kayığa binerek Tuna'dan karşıya geçip kurtuldu. (1624).

Canbey Giray'ın tekrar han tayin edilmesi

Şahin Giray'ın uğradığı mağlûbiyetle, hem Kantemir Paşa'nın hem de Receb Paşa'nın intikamı alınmış gibiydi. Bu arada Osmanlı hükûmeti daha başka hareket icrasına lüzum görmediyse de Mehmed Giray'ı affetmiş de değildi. Yalnız Kantemir Paşa ile Kırım hanı arasında yeni bir hadise çıkmaması için Kantemir Paşa Gümülcine sancağına tayin edildi. Bununla beraber Mehmed Giray'a ilerde vurulacak darbe için hazırlıklı bulunması da tenbih edildi.

Nihayet 3 haziran 1628 de Canbey Giray'a Kırım hanlığı, kardeşi Devlet Giray'a da kalgaylık tevcih edilerek, Hasan Paşa'nın emrindeki altmış kadırga, otuz beş fırkateden ibaret donanma gemileri ile Karadeniz'den Kefe'ye sevkolundu. Kara tarafından da vezir Banyalukalı Hüseyin, Kenan Paşa'larla Kantemir Paşa (Mirza) onlara yardıma memur edildi.

Donanma Kefe'ye varınca Mehmed Giray karşı koymak suretiyle merkezi dinlememe arzusunda olduğunu bir daha gösterdi. Arada çarpışma vuku bulduysa da neticede Mehmed ve Şahin Giray'lar selâmeti Lehistan'a firarda bulduldular.

Kaptan-ı derya Hasan Paşa Canbey Giray'ı Kırım hanlığına yerleştirdikten sonra donanma ile Özi nehri önüne geldi. Bu nehir kenarında Özi kalesini yapıp içine asker ve mühimmat koyup muhafazasına Hüseyin Paşa'yı memur eyledikten sonra İstanbul'a döndü. Kantemir Mirza (Paşa) da bu gidişte Kırım'da kalıp kendi oymağının başına geçti.

Mehmed ve Şahin Giray'ların Kırım'a hücumları

Mehmed ve Şahin Giray Lehistan'a kaçtıktan sonra da hanlığı elde etme işini akıllarından çıkarmadılar. Nitekim Leh ve Ruslardan aldıkları kırk bin kişi ve kendilerine taraftar tatar kuvvetleriyle Kırım üzerine yürüdüler. Onların böyle ilerlemesi üzerine Canbey Giray da kuvvetlerini topladı. Ferah-Kerman mevkiinde bu kuvvetler arasında bir muharebe cereyan etti. İlk gün Leh tüfenk endazlarının ateşi yüzünden Canbey Giray epeyce zayiat verdi. İkinci gün han kuvvetleri dört koldan şiddetli bir hücum yapınca karşı taraf yenildi. Rus, Leh ve Mehmed Giray'a bağlı tatar askerlerinin çoğu kılıçtan geçirildi. Mehmed Giray memesinin üzerine isabet eden bir kurşunla yaralanıp öldü (1628). Muharebenin neticesi alınınca Mehmed Giray'ın cesedini bulduran Canbey Giray onu «Bahçesaray» ındaki «Eski yurt» ta ceddi Semiz Mehmed Giray'ın yanına gömdürdü.

Şahin Giray ise İran'a iltica etti. Safi'den Şah Abbas derecesinde iltifat göremediğinden bir müddet Kumuk ve Çerkes ülkelerinde yaşadı. Oralarda da pek barınamadığından en sonunda Dördüncü Murad'a sığınmak ihtiyacını hissetti. Kendisi Rodos'a sürüldü, bir müddet sonra da idam olundu (1634).

KAZAK TECAVÜZLERİ VE SULTAN MURAD'IN LEHİSTAN SEFERİNE HAZIRLIKLARI

Sultan Osman'ın Lehistan seferi sonunda imzalanan muahedenin en mühim tarafı: Lehlilerin Kırım hanlarına yıllık vergi vermeleri ve bilhassa Kırım tatarlarının Lehistan'a Kazakların da Osmanlı arazisine tecavüz etmemeleri hususunun taahhüde bağlanmasıydı. Lâkin bu tecavüzün önlenmesi meselesi kâğıt üzerinde kalan bir taahhütten ileri gidemedi.

İstanbul'a gelen Rus ve Leh elçileri

Sultan Osman'ın Lehistan seferinden sonra Ruslar Lehlilerin sıkışık durumunu gözönünde bulundurarak Lehistan'a hücum etmişler; fakat mağlubiyete uğramışlardı. İşte bununla ilgili olarak 1622 senesi Kasım ayında (Naimâ C: 2, S: 245) İstanbul'a bir Rus elçisinin geldiği görüldü. Kefe yoluyla gelmiş olan Rus elçisi Lehlilere karşı beraber hareket edilmesini teklif eylemekteydi. Rus elçisi İstanbul'dayken Leh elçisi prens Zibarevski de yediyüz atlıdan mürekkep kalabalık bir maiyetiyle Osmanlı hükûmet merkezine gelmiş bulunuyordu. İkinci Osman'ın Hotin seferi sonunda imzalanan anlaşmaya ait ahidnameyi almak üzere gelmiş bulunan Leh elçisi sadrazam konağında Rus elçisi ile karşılaşınca aralarında münakaşalar cereyan etmişti.

Lehlilerin Boğdan ve Eflak'a tecavüzleri

Sultan Osman'ın Hotin seferinde. Osmanlıların Avrupadaki eski seferleri biçiminde muvaffakiyet temin edilememesi, Lehlilere muahedeye riayet etmiyerek tecavüzde bulunmak cesareti vermekteydi. Bu durumun bir neticesi olarak Leh kralı 20 bin kişilik bir kuvveti Boğdan ve Eflâk'ta vurgunlar yapmıya memur etmişti. Lehlerin hazırlığını daha önceden haber alan voyvodalar Özi Paşası Kantemir Mirza'dan yardım istediler. Kantemir Paşa mütecaviz kuvvetleri mağlup ettikten sonra Lehistan'a da akın hareketinde bulundu (Naimâ: C: 2. S: 246).

İlk mütecaviz ve dolayısiyle suçlu taraf Lehliler olduğu halde. Kantemir Paşa'nın akını üzerine Leh kralı İstanbul'a bir elçi göndererek Kantemir'in Silistreden kaldırılmasını istedi. Fakat Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa elçinin isteklerini reddettikten başka anlaşmak için de güçlükler çıkardı. Nihayet İngiliz elçisinin tavassutu ile eski anlaşma yenilendi. Buna göre: Türkler tatarların Lehliler de Kazakların akınlarını önliyeceklerdi.

Kazakların Boğaziçi'ne yaptıkları akın

İkinci Osman'ın Hotin seferinden kısa bir zaman sonra tahttan indirilip öldürülmesi, Birinci Mustafa'nın karışık devrini müteakip küçük yaşta bir kimsenin Osmanlı tahtına oturması, Lehlilere muahedeleri hiçe sayma cesareti vermişti. Onun için Dördüncü Murad'ın çocukluk devresinde müteaddit Kazak tecavüzüne rastlanır.

Bu tecavüzlerin en cüretkâranesi 1624 yılında vukubuldu. Mehmed Giray hadisesi vesilesiyle donanmanın Kefe'de bulunmasından istifade eden 150 şaykalık bir Kazak ve Leh kuvveti Karadenizde faaliyete geçerek Türk sahillerine tecavüzde bulundular. Önce Ereğli'ye taarruz ettiler, ondan sonra Boğaza kadar girme cesareti gösterip, Poyraz limanı önünde biraz durduktan sonra Sarıyer, Tarabya ve bilhassa Yeniköy'e çıkarak etrafı yağmaladılar. ve Yeniköy'de bir kaç dükkânı yaktılar (20 temmuz 1624 - 4 şevval 1033). Boğaziçi'ndeki bu tecavüze karşı sadaret kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa bostancılar ve yeniçerilerden ibaret bir kuvvet (Naimâ C: 2, S: 341) gönderdi. Bunların denizden vak'a mahalline ulaşması üzerine Kazaklar kaçmaya başladı. Bu arada şaykalardan bir kaç tanesini (Kâtib Çelebi, C: 2. S: 61) batırdılar.

Karadeniz'de Kara-Harman muharebesi

Kazak tecavüzlerinin önlenmesi hakkındaki ahidnamelere riayet edilmediği görüldüğünden, son senelerde, Karadeniz kıyılarını kontrol için filolar gönderilmekteydi. Kaptan-ı derya Receb Paşa bu gaye ile 43 parça kadırga ve kaliteden mürekkep bir kuvvet ile 1625 yazında Karadeniz'e açılmıştı. Kazakların esas faaliyet sahaları batı Karadeniz kıyıları olduğundan o tarafa doğru ilerledi. Varna'da kısa bir müddet kaldıktan sonra kuzeye doğru ilerlemeye başladı. Balçık, Kilgra, Mankalia, Kara-Harman önlerinden geçip, Tuna ağzındaki Sulina (Sünne), Kili taraflarını tarassuttan sonra daha kuzeyde Akkerman Boğazından geçip Kılburun'a kadar ilerledi. Burada 350 şaykalık bir kazak topluluğunun kıyılarda dolaştığını öğrendi. Bu haberi müteakip bir buçuk ay müddetle Akkerman yakınında (Naimâ C: 2, S: 357); bilâhara etrafı tarassut suretiyle güneye doğru ilerlemeye başladı. Köstence'nin kuzey tarafında Kara-Harman önlerine geldiği sırada Kazak şaykaları ile karşılaştı. O sırada kaptan-ı deryanın yanında 21 kadırga mevcut olup diğerleri daha geride kalmıştı.

Her şaykasında 50 tüfenkendaz bulunan Leh Kazakları sayılarının çokluğunu gözönünde bulundurarak cesaretle muharebeye giriştiler. Çok sakin bir havada cereyan eden bu deniz harbinde her Türk kadırgasının etrafını 20-30 şayka çeviriyordu. Kaptanpaşanın bulunduğu gemiyi üç fenerinden tanıdıklarından onun üzerine daha fazla sayıda şayka üşüşmüş, hatta canını dişine takan ikiyüz kazak kaptanpaşa baştardesine girmeye muvaffak olmuştu. Bunlarla gemi içinde vuruşulup öldürüldüler. Bu arada tersane kethüdası Hacı Memi'nin gemisi tehlikeli vaziyetler geçirdi. Şaykaların iyice yanaşmasından Türk gemileri manevra yapamaz duruma girdiği sırada çıkan rüzgâr yelkenleri şişirdiğinden manevra kabiliyetinin artmasına yaradı. Böylece kazak gemileri daha kolaylıkla batırılıyordu. Neticede Türk filosu büyük bir başarı kazandı (Ekim 1625). Üçyüz elli şaykalık kazak kuvvetinden ancak 30 şayka kaçıp kurtulabildi (Kâtib Çelebi, Fezleke C: 2, S: 72); bunun dışında kalan şaykalardan 172 tanesi zaptedildi, 148 tanesi de battı. Kazak gemilerindeki insanların çok büyük bir kısmı ya denizde boğuldu veyahut da çarpışma sırasında öldü. Esir alınan insan miktarı ise 781 kişi idi.

Özi suyu üzerinde kale inşa edilmesi

Leh kazaklarının Karadenize çıkış kapısı olan Özi suyunun kontrol altına alınabilmesi düşünüldü. Bunun için, Özi suyu üzerinde Doğan-geçidi denilen yerin iki tarafında birer kale yaptırılmasına karar verildi. Burada vaktiyle Kanunî Sultan Süleyman bir kale yaptırmış, fakat zamanla harabolmuştu. Özi suyunun sol yakasındaki kalenin Kırım hanı tarafından, sağ yakasındakinin de Özi beylerbeyliğine tayin edilen Mehmed Paşa tarafından yaptırılması emredilip, Eflâk ve Boğdan voyvodalarına da malzeme yardımında bulunmaları emredildi.

Leh Kıralının anlaşma yapmak için müracaatı

1626 senesi yazında İstanbula gelen bir Leh elçisi, kıralın kazak akınlarını bundan sonra önliyeceğini, artık kazak şaykalarının Karadenize çıkmıyacaklarını beyan etti. Kazak akınlarının önlenmesi mukabilinde Lehistan'a akın yapan Kili, Akkerman tarafında oturan tatarların kaldırılması ricasında bulundu. Neticede iki tarafın halkının da sükûna kavuşması için Leh kıralının ricası kabul edilerek «Bucak Tatarı» denilen bu sahanın tatarı nice yıllardanberi oturdukları yurtlarından kaldırılarak (Naimâ, C: 2, S: 400) Kırım'a gönderildi. Neticede iki taraftan da tecavüzlerin önlenmesi, Kırım hanına yıllık verginin ödenmesi, İstanbula gelecek Leh elçilerinin hediye getirmesi şartını ihtiva eden eski anlaşma yenilendi.

Anlaşmanın yenilenmesine rağmen Şahin Giray isyanında Lehlilerin ona yardım ettikleri öğrenildiği gibi, bu arada bir kazak filosunun Karadenize çık-

tığı da görülmüştü. Bu vaziyet karşısında Leh kıralına bir mektup yazılarak (Naimâ C: 2, S: 428, Feridun Bey münşeatı C: 2, S: 433); Leh hududunu geçen Şahin Giray'ın adamlarının tutularak teslim edilmesini, bu yapılmadığı takdirde Şahin Giray'ı yakalamak üzere Leh hududu geçildiği takdirde kabahatin Türklerde olamıyacağı bildirildi (1628).

Lehlilerle anlaşmanın yenilenmesine ve kendilerine yapılan tehditkâr tebligata rağmen kazakların yine Karadenize çıktıkları görülmüş, bunun için Vezir Kenan Paşa 1629 ekim ayında 14 parça kadırga ile Karadenize açılarak rastladığı 8 kazak şaykası ile muharebe etmiştir.

Lehlilerle yeni bir anlaşma, Özi muhafazasında bulunan Murtaza Paşa vasıtasıyla yapıldı (1630). İstanbul'un tasdikinden geçen bu anlaşma yedi maddelik olup, ihtiva ettiği şartlara göre: kazaklar oturmakta oldukları adalardan çıkarılacak, Lehlerin aldığı tatar esirleri iade edilecek, Türkler tarafından gönderilecek bir memur kazakların adalardan çıkışını görecek, Lehliler Kırım hanına yıllık vergiyi ödemekte devam edecek, Kırım tatarları ve Akkerman ahalisi Lehistana zarar vermiyecekti.

Abaza Mehmed Paşa'nın Kamaniçe şehri önüne kadar ilerlemesi

Bosna valiliğinden azlinden sonra Vidin sancak beyliğine verilip Tuna yalısı muhafazası ile memur kılınan Abaza Mehmed Paşa çok kısa bir zaman sonra Özi valiliğine tayin edilmiş bulunuyordu. Abaza Mehmed Paşa, imparatorluğun Avrupadaki sınırının, son senelerde en hareketli kısmını teşkil eden bu sahaya geldikten sonra, Leh kazak taarruzlarının öcünü almak üzere faaliyete geçti. Kendi eyaletinin timarlı sipahileri ile Dobruca tatarlarını, Orak Mirza, Eflâk ve Boğdan voyvodalarından da kuvvet aldı. Bunların başına geçerek 21 ağustos 1633 (15 rebiülevvel 1043) günü Kamaniçe önlerine geldi. Abaza Mehmed Paşa Turla (Dniestr) suyunu geçtiği sırada Lehliler de Kamaniçe'de asker biriktirerek mevziye girmişti. 24 ağustos günü Kamaniçe önünde Lehlilerle çarpışıldı. Bu arada Leh kuvvetleri müstahkem mevzilere iyice yerleştiği cihetle, kale zaptı için topçu kuvvetinin azlığını nazarı itibara alan Abaza Mehmed Paşa ertesi gün bu şehir önünden çekildi. Bundan Lehlerin müteaddit palankalarına ve kazaklar üzerine hücumlarla (Naimâ C: 3, S: 201-206) bulundu. Abaza Mehmed Paşa kuvvetlerinden zayiat vuku bulmakla beraber Lehlilerden de pek çok insan kırıldı.

Sultan Murad'ın Leh seferi hazırlığı için İstanbul'dan hareketi

Abaza Mehmed Paşa'nın icra ettiği harekât üzerine Eflâk ve Boğdan voyvodalarının da tavassutu sonunda Leh kıralı bir elçi gönderdi. Müverrih Naimâ'nın «mutebar» kelimesiyle tavsif ve kıralın veziri diye tanıttığı bu elçi, Hammer'e göre (C: 9, S: 181), Aleksandr Terzebinski adını taşımaktaydı. 1634 martının başında İstanbul'a vasıl olan Leh elçisi «Tekfur Sarayı» na misafir edildi.

Leh kıralının sulhe taraftar olduğunu bildirmesi neticesinde Osmanlı hü-

Sultan Murad'ın, Arz-odasında elçi kabulünü gösteren diğer bir resim (Macarca "A Magyar Nemzet Törtenete" adlı kitaptan)

kûmet merkezine gelmiş olan bu elçi Kanuni Süleyman zamanındaki şartlarla sulh akdetmek niyetinde olduğunu söylemişti. Sultan Murad kendisini kabul ettiği zaman, Kanuni zamanındaki şartlara razı olmadığını, kıralın vergi vermesini ve Dniestr nehri boyundaki istihkâmları yıktırmasını, kazakları cezalandırmasını söyliyerek bu şartlar tahakkuk etmedikçe iyi münasebetlerin kurulamıyacağını ilâve etti. Leh elçisi ise, bu ağır tekliflerin kabulünün mümkün olamıyacağını, bunların yerine harbi tercih edebileceklerini bildirdi. Bu vaziyet karşısında Sultan Murad harbe karar verdi.

Dördüncü Murad Leh seferine karar verince Avusturya ve Leh sınırı umuruna vakıf eski Budin valisi olan Diyarbekir valisi Murtaza Paşa'yı acele İstanbul'a getirterek Leh seferine serdar tayin edip (8 nisan 1634) padişahın bizzat kendisi 15 nisan 1634 günü muhteşem bir alayla İstanbul'dan hareket etti. Edirneye gitmekte olan padişah, Kenan Paşa'yı İstanbul kaymakamı, Kara-Çelebi-zâde Abdülâziz Efendi'yi İstanbul kadısı olarak bırakmış, Bayram Paşa, Halil Paşa, Cafer Paşa ve şeyhülislâm ile kazaskerleri yanına almıştı. Sultan Murad, Murtaza Paşa'yı Leh seferi serdarlığına tayin edince, Leh hududuna dair kendisinden izahat almak üzere Abaza Mehmed Paşa'yı da yanına çağırmıştı. Padişah Edirne'ye geldiği zaman Lehlerin Ruslarla muharebeye tutuşmuş olduğunu, bu sebeple Türklerle sulhe taraftar bulunduklarını haber aldı.

Leh hükûmetinin sulhe niyetli bulunduğunu haber almakla beraber, bunun doğruluk derecesinin tahkiki için Şahin Ağa namında bir elçi Lehistan'a gönderilmişti. Ondan daha bir haber çıkmadan Murtaza Paşa Rumeli, Bosna, Semendre ve sair yerlerin askerleriyle Rusçuk'a gelip buradan karşıya Yergöğü'ne geçtiği sırada, Leh kıralının sulh isteğinin kat'iliğine dair Şahin Ağa'dan mektup geldi.

Lehlilerle sulh ve harp işinin hallini Murtaza Paşa'ya bırakmış olduğu cihetle, Sultan Murad İstanbul'a avdet etmek üzere 27 temmuz 1634 te Edirne'den ayrıldı.

Padişahın İstanbul'a dönüşünden sonra Şahin Ağa Leh elçisi ile birlikte Murtaza Paşa'nın karagâhına geldi. Cereyan eden müzakereler sonunda, dört sene önce yine Murtaza Paşa tarafından aktedilmiş olan yedi maddelik muahede esasları dairesinde yeni bir muahede imzalandı. Ekim 1634 te bunun Sultan Murad tarafından tasdiki ile Lehistan anlaşmazlığı geniş çapta bir harbe girilmeden halledilmiş oldu.

1623 - 1634 OSMANLI - İRAN HARBİ

Bağdad'a hakim vaziyete geçen Bekir Subaşı'ya Bağdad valiliği tevcih edilmek zorunda kalındığından, bu tevcihten önce Bekir Subaşı'nın İran Şahına müracaat edişinden, «Bağdad hadiseleri» başlığını taşıyan kısımda verilmişti. İşte, Bekir Paşa'nın İran'a yaptığı bu müracaat üzerine Şah Abbas'ın Bağdad önüne kuvvet sevketmesi, iki devlet arasında yeni bir harbin çıkmasına vesile teşkil etti. Bir Osmanlı memuru tarafından davet vuku bulmakla beraber, netice bakımından İranlılar mütearrız durumundaydı. İranlıları böyle bir cür'et göstermeye sevkeden âmil, son yıllarda Osmanlı hükûmet merkezinde cereyan eden karışıklıklar ve idare işlerinde görülen bozukluk ve zaaftan başka bir şey değildi.

Şah Abbas'ın Bağdad'ı muhasara etmesi

Şah Abbas, Karçıkay (Karçıgay) hanı 30 bin kişi ile Bağdad'a sevkettiği zaman kendisi de boş durmıyarak sür'atle hazırlıklar yapmıya başlamıştı. Bekir Paşa'nın kat'i şekilde red cevabı vermesi üzerine bizzat harekete geçti. Böylece Bağdad şehri İranlılar tarafından muhasara edilmeye başlandı (Temmuz 1623). Bu sırada Osmanlı tahtında Birinci Mustafa bulunmakta olup, üç ay kadar süren muhasara esnasında tahtta

değişiklik vuku buldu.

İranlılar'ın Bağdad'ı muhasara ediş-leri o sırada Musul'da bulunan Hafız Ahmed Paşa tarafından İstanbula bildirildiyse de Veziriazam Kemankeş Ali Paşa gereken hassasiyeti göstermedi. Bağdad'da mahsur kalan Bekir Paşa ise Hafız Ahmed Paşa'nın gelmesini istemediğinden Yekçeşm Hüseyin Paşa'dan yardım istemekle iktifa eyledi. Fakat Hüseyin Paşa Kızılhan mevkiinde İranlıların muhasarasına maruz kaldı, sonunda da öldürüldü. Bekir Paşa, Hafız Ahmed Paşanın Bağdad'a bizzat gelmesini istemezken, o da isyan halinde bulunan Abaza Mehmed Paşa'nın Diyarbakır taraflarına inmesinden çekinerek kuzey tarafı kollamak ihtiyacını hissediyordu. Bu sebeple Mardin'e gelip iki tarafı kollar vaziyette hareketsiz kalırken İranlılar da serbestiyetle Bağdad'ı sıkıştırıyorlardı.

İranlılar'ın Bağdad'a girmesi

Şah Abbas üç aydan beri Bağdad'ı sıkıştırmakla beraber, şehir büyük mahrumiyetlere katlanarak dayanmakta devam ediyordu. Muhasaranın son günlerinde iaşe sıkıntısının son haddi bulması yüzünden kedi ve köpek etleri dahi yenilmişti. Bu arada kaleden bazı kimseler kaçıp Şah tarafına iltihak etmekte (Naimâ C: 2, S: 286) ve içeride çekilen sıkıntıyı da İranlılara anlatmaktaydı. Buna rağmen mukavemetten vazgeçilmediğini gören Şah Abbas hileye başvurarak, kaleden kaçan adamlar vasıtasiyle Bekir Paşa'nın oğlu Derviş Mehmede haber göndererek Bağdad hükümetini kendisine vadetti. Böylece el altından avlanan ve Bağdad iç kalesinin müdafaasını deruhte etmekte olan Derviş Mehmed gizli bir kapıdan İran askerini içeri aldı (28 kasım 1623 veya 12 ocak 1624).

İran kuvvetleri şehre girince Bekir Paşa şehir içinde bir yere saklandı ise de bulunup yakalanarak şahın huzuruna getirildiği zaman, oğlunu İran hükümdarının yanında oturur gördü. Şah Abbas, Bekir Paşa'ya itab mahiyetinde bir eda ile:

«— Niçin böyle yaman iş ettin?»

Deyince Bekir Paşa:

«— Şahım, yaman iş ben etmedim, bu veled-i zina etti»

Cevabı ile oğlunu gösterdi; oğlu da ona:

«— Sen Bağdad'ı vermeye ahd edip sözünde durmadın, ben o ahdi yerine getirip verdim; şimdi ise mal nerede ise ver de nefsini kurtar ki güzelce şahım seni azad eylesin» dedi.

Bekir Paşa ve Bağdadlıların başına gelenler

İranlılar Bağdad'ı zaptedince kale kapılarını kapıyarak hiç kimseyi dışarı bırakmadılar ve üç gün müddetle şehir halkı ve Osmanlı askerini incitecek bir muamelede bulunmadılar. Dördüncü gün bütün askerlerin gelip silâhlarını teslim ve defterlere isimlerini kaydettirmesini ilân ettiler. Askerler, ilk üç gün zarfında fena muameleye maruz kalmadıklarını görerek tereddütsüzce silâhlarını teslim ettiler. Aradan böyle iki gün daha geçince askerlerin bir yere toplanması için tellâllar bağırttılar. Bu defa da yine endişe duymadan bildirilen yerde toplanıverdiler. Fakat bu andan itibaren İranlıların muamelesi değişerek hakiki niyetleri meydana çıkıverdi. Bir meydanda biriken askerler esir ilân olundu; ve her Türk askeri bir kaç İranlıya teslim edildi. Artık Bağdad'daki Türk askeri ile Bağdad'ın sünni halkı için facia günleri başlamıştı. Müverrih Naimâ (C:2, S: 288) nın ifadesiyle: «Her dört beş nefere bir kızılbaş tayin olunup hapse verildi ve varup hâne ve menzillerin mühürleyip cümle mal ve eşyaların defter edüp kendülerün habsetmek üzere tenbih olundu. Bu kadar sünni müslümanlar rafiziler eline girüp haneleri mühürlendi. Ertesi sabah bu kadar bin kızılbaş, mahpuslar ile şehre girip kapuları kapadılar ve şahın emriyle her şahıs tutsağına yedi gün işkence edüp, ekserisi işkence altında öldü; sağ kalanların ekserisi mecruh ve amelmanda kaldılar».

Bağdad'ın maruz kaldığı facia bununla bitmedi. Şahın emriyle şehir halkının sünni ve şiileri ayrı ayrı yazıldı ve sünniler katlolundu. Sünnilerden ancak şi'i defterine kaydolunanlar kurtul-

du. Bağdad kadısı Nuri Efendi ile Cami-i kebir hatibi Mehmed Efendi Şahın emriyle çenelerinden delik açılarak hurma ağacına asıldı.

Bekir Paşa'yı evvelâ bir kafes içine koyarak yedi gün yedi gece uyutmadan eziyet ettiler. Sonra soyup bir ateş etrafında yağı çıkıncaya kadar işkence ederek bütün malının yerini söylettikten sonra Dicle'de bir kayığın içine koyup üstüne neft döküp ateşlediler. Rivayete göre Bekir Paşa böyle işkencelere maruz bırakılırken oğlu Derviş Mehmed onun karşısında Şah ile birlikte şarap içmişti. Şah Abbas, Derviş Mehmed'den edebileceği istifade kalmayınca: «babasına böyle hıyanet eden insafsız kâfirin bana ne hayrı olacak?» deyip, Horasan'a sürmüştür.

İranlılar, yaşayan sünnilere karşı facialar işlemekten hızlarını alamamış olmalılar ki ölülere de ellerini uzattılar. Bu cümleden olarak hanefi mezhebinin kurucusu İmam-ı âzam Ebû Hanîfe ve ayrıca Şeyh Abdulkadir Geylânînin türbelerini soyduktan sonra yıktılar.

Bağdad düştüğü zaman Hafız Ahmed Paşa bir taraftan vaziyeti İstanbul'a bildirdi; diğer yandan da Diyarbekir'e çekilerek şehri tahkim ile müdafaa hazırlıkları yaptı.

Musul ve Kerkük tarafının işgali

Bağdad şehri İranlıların eline geçince, Musul halkından bir heyet Şah'ı ziyaretle Kör Hüseyin Paşa'nın zulmünden şikâyet ettiler. Bunun üzerine Şah Abbas, Kuzey Irak'a Kasım Han idaresinde bir miktar kuvvet sevketti. İran kuvvetleri gelirken Kerkük valisi Bostan Paşa mukavemet edemiyeceğini anlıyarak Diyarbekir tarafına çekildiğinden, İranlılar harpsiz Kerkük'e girdiler. Oradan da Musul'a doğru yollarına devam ettiler. Kasım Han geldiği zaman Musul'da bulunan Kör Hüseyin Paşa'nın kardeşi Ahmed Paşa, şehrin hisarının köhneliği dolayısiyle içeri girmeyip, şehir önünde üç gün muharebe ettiyse de neticede Musul da İran işgaline düştü.

Kuzey Irak'ın en mühim şehirleri olan Kerkük ve Musul İran işgaline düşmekle beraber onların elinde fazla kalmadı. O sırada Küçük Ahmed isminde bir kimse Mardin voyvodalığına tayin edilmişti. Küçük Ahmed İstanbul'dan gelir gelmez beşyüz sekban yazdı ve maiyeti halkını da alıp Musul'a doğru teveccüh etti. Bu sırada sadrıâzam da Diyarbekir beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa'ya bir mektup yazarak Musul'u kurtarmasını bildirmişti. İşte Küçük Ahmed sür'atle Musul'a doğru yürüyünce İran kumandanı Kasım Han bunları Hafız Ahmed Paşa'nın kuvvetleri zannedip Bağdad'a çekildi. Böylece Musul zahmetsizce işgalden kurtulmuş oldu.

Karçıkay Han'ın Gürcistan'a gönderilmesi

Şah Abbas Bağdad'a girdiği sırada Osmanlı devleti müşkül günler geçirmekteydi. Başta çocuk bir hükümdar vardı. Abaza Mehmed Paşa isyan halindeydi; geniş bir sahayı hüküm ve nüfuzu altında bulundurduğundan devlet adamları Abaza isyanını bastırmayı daha önemli addetmişlerdi. Bu sebeple Bağdad düşer düşmez istirdadı için büyük kuvvetler sevkedilmedi. İranlılar da Bağdad'dan sonra Kerkük ve Musul tarafını işgal için çalışmakla beraber muayyen bir yerde kuvvet teksifi yapmadılar. Bağdad'dan sonra buranın hayli uzağında kalan Gürcistan'a el atmaya çalıştılar. Böyle bir strateji takip ederken, ihtimal Türklerin muayyen bir sahaya büyük kuvvetlerle yürümelerini önlemek istiyorlardı. Gerçi Şah Abbas, İran himayesinde olduğu halde kendisine muhalefette bulunan bazı Gürcü beylerini yola getirmek üzere Karçıkay Han'ı Gürcistan taraflarına yollamıştı. Lâkin, Karçıkay Han Gürcistan'a gidince Osmanlı idaresindeki kısma da el atmaya çalıştı.

Karçıkay Han 30 bin kişi ile Gürcistan'a yürüdü. Bu sırada, zahiren İranlılara sadık görünen Gürci prenslerinden Magrav Han, en nüfuzlu Gürcü beylerinden olan Tahmuras Han ile gizliden anlaşmıştı. Böylece Kartli hâkimi Magrav'ın çevirdiği gizli manevra neti-

cesi Gurîl, Dadyan, Açık-baş, Kara Kalkan beylerinin hepsi de Karçıkay'ın istilâ hareketinin önlenmesi babında iş birliği etmişlerdi. Karçıkay Han, Magrav'dan emin olarak Gürcü arazisinde ilerlerken bir boğazda pusuya düşürüldüğünü gördü. Fakat bunu farkettiği sırada iş işten geçmiş, Gürcülerin kucağına düşmüştü. Her taraftan hücuma geçen Gürcüler İranlıları perişan ettiler ve böylece 30 bin İranlıdan ancak 3 bin (Naimâ C: 2, S: 346) kişi kurtulabildi. Ölenlere Karçıkay Han, oğlu Emirgûne Han, Kazgan Han-oğlu Şirvan valisi Yusuf Han ve daha bazı mühim şahsiyetler de dahildi.

Gürcistan'da bu muvaffakiyet kazanıldığı zaman Sadrıâzam Çerkes Mehmed Paşa ölmüş, Diyarbekir beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa sadrıâzam ve Bağdad'ı kurtarmak üzere serdar tayin edilmişti. Magrav Han, serdara haber göndererek, bu tarafa teveccüh edildiği takdirde Gence, Karabağ ve Şirvan taraflarının kolaylıkla ele geçeceğini bildirdi. Fakat Hafız Ahmed Paşa Bağdad'ın kurtarılmasını daha ehemmiyetli addederek Bağdad seferinden dönmedi. Sadece Batum beylerbeyi Ömer Paşa'yı Gürcistan'a serasker tayin ederek, onun iki bin kişilik kuvvetine ilâve olmak üzere bir miktar yeniçeri gönderdi. Ayrıca o civardaki sancak beylerine emirler göndererek, lüzumu halinde Gürcü beyleriyle işbirliğinde bulunmalarını bildirdi.

Hafız Ahmed Paşa'nın Serdarlığı

Abaza Mehmed Paşa gailesini hallettikten sonra, kışlamak üzere Tokat'a çekilen ve oradan memleketin muhtelif yerlerine emirler göndererek, Bağdad'ın istirdadı için hazırlıklar yapılmasını bildiren Sadrıâzam Çerkes Mehmed Paşa burada ölmüştü. Defterdar Baki Paşa ile yeniçeri Ağası Husrev Ağa mühr-ü hümâyûnu İstanbula' gönderirken, İstanbul'dan gelecek bir sadrıâzamın, Irak'a gidinceye kadar epeyce zaman kaybedeceğini, bu mahzurun ortadan kalkabilmesi için o tarafın ahvalini de bilen Diyarbekir beylerbeyisi Hafız Ahmed Paşa'nın sadrıâzamlık ve serdarlığa getirilmesi tavsiyesinde bulunmuşlardı. Çerkes Mehmed Paşa'nın ölümü İstanbul'da duyulunca eski sadrıâzamlardan Gürcü Mehmed Paşa'ya teklif yapılmış, onun kabul etmemesi üzerine, Tokat'taki ordu erkânının tavsiyesi de gözönünde bulundurularak mühr-ü hümâyûn Hafız Ahmed Paşa'ya gönderilmişti.

Bilgili bir kimse olan Hafız Ahmed Paşa mühr-ü hümâyûnu teslim aldıktan iki ay kadar sonra 5 mayıs 1625 te Diyarbekir'den Cülek ordugâhına çıktı. Diyarbekir kalesinden dört tane top çıkarttırdı, fakat bunların cephanesi bol değildi. Harekete geçmeden önce bir harp meclisi toplıyan Hafız Ahmed Paşa Bağdad işini görüştü. Bu toplantıda «Bağdad'ın anahtarı cebimdedir» diyerek büyük lâf eden sadrıâzam, tecrübeli kimselerin topların ve kale cengine ait malzemenin noksanlığı hakkındaki sözlerine pek aldırış etmedi. Böylece Bağdad serdarlığının daha başlangıcında, umumi bilgisi ve şairliği derecesinde askerî tarafının kuvvetli olmadığını göstermiş oldu.

Hafız Ahmed Paşa'nın Bağdad muhasarası

Hafız Ahmed Paşa Diyarbekir'den ayrılmadan önce, kendisinin sadrıâzamlığa getirilmesini müteakıp Diyarbekir beylerbeyi tayin edilmiş olan Murad Paşa ile Anadolu beylerbeyi İlyas Paşa'yı önden yollamıştı. Her iki Paşa Musul tarafından Bağdad'a ilerlemekteyken aralarında anlaşmazlık çıktığı için İlyas Paşa Musul'da kalmıştı. Murad Paşa Bağdad önlerine yaklaştığı sırada civarda bulunan İran kuvvetlerinden yedi sekiz bin kişi daha Bağdad kalesine girmiş ve böylece içerdeki İran askerinin miktarı daha da fazlalaşmıştı. Vaziyet böyleyken Hafız Ahmed Paşa'nın kifayetsiz top ve cephane ile Bağdad'a ilerlemesi hata idi. Naimâ (C: 2, S: 361) ya göre; Hafız Ahmed Paşa'nın muhasara muharebesi için kifayetsiz derecedeki top ve malzeme ile yola çıkışının sebebi; onun İran içerlerine doğru bir akın harbi yapmak istemesinden leri gelmekteydi. Böyle bir akın hareketi karşısında İranlıların Bağdad'da az kuvvet bı-

rakmıya mecbur kalacaklarını, belki de tamamen tahliye edeceklerini tahmin etmişti. Fakat Hafız Ahmed Paşa, kumandanların peşinen Bağdad'ın kurtarılmasını istemeleri sebebiyle bu plânını tatbik edemedi. Neticede Hafız Ahmed Paşa'nın emrindeki ordu 10 safer 1035 (11 kasım 1625) te Azamiye'ye geldi. İmam-ı âzâm Ebu Hanife'nin kabrinin bulunduğu Azamiye'ye girilince burada kalan İranlı muhafızlar idam olundu. İki gün sonra Bağdad kalesi önünde mevzie girilerek şehrin muhasarasına başladı. Halep valisi Mustafa Paşa şehrin Dicle nehri kıyısındaki kısmını tuttu; vezirâzam ve yeniçeri ağası Karanlık kapıdan Acem burcuna kadar uzanan mıntıkada yer aldı. Acem burcundan Ak-kapu semtine kadar uzanan sahaya da bir kısım beylerbeyleri yerleşti. Sekbanları ile mevzie giren beylerbeyiler şunlardı: Rumeli beylerbeyisi Gürcü Ahmed Paşa, Anadolu beylerbeyisi İlyas Paşa, Maraş beylerbeyi Nogay Paşa, Sıvas valisi Tayyar Mehmed Paşa, Karaman beylerbeyisi Çerkes Hasan Paşa, Diyarbekir beylerbeyisi Murad Paşa.

Bağdad muhasarası çok uzun sürdü. Bağdad'ın pek metin olmıyan hisarı top darbeleri ile yıkılınca İranlılar hurma liflerinden yapılmış küfeler içine toprak doldurup buraları çabucak kapatıyorlardı. Zaten pek kifayetsiz olan topların yıkıntılarının böyle çabucak kapatıldığı görülünce lâğım faaliyetine girişildi. Elli iki yerden lâğım kazıldıysa da İranlılar bunları keşfederek patlamasını önlediler. Bu kadar lâğımın yeri yarı yolda İranlılar tarafından keşfedildiğine göre.herhalde onların casus teşkilâtları lâğım kazarken bunun gizlenmesinde hatalar işlemekteydi. Bağdad muhasarasının uzama sebepleri arasında topun kifayetsizliğinden başka kalenin epey bir müddet için tam mânasiyle muhasara edilmemesindendir. Buradan İran kuvvetleri içeri girebildiğinden, kaledekiler hem miktar hem de maneviyatca takviye görmekteydi. Nihayet bu gedik kısım da kapatılarak muhasara daha sıkı hale getirildi.

Muhasaranın yetmiş ikinci günü bir lâğım patlatıldı. Açılan gedikten içeri girilmek üzere umumî hücum yapıldı. Lâkin buradan içeriye dalan askerler, gerisinde bir duvar mevcut olan içi su dolu bir hendekle karşılaştılar. Buradan geçemedikleri ve duraklama anında kurşun yağmuruna da tutuldukları için geriye döndüler. Bu hendek ve duvar muhasaranın başlamasından sonra İranlılar tarafından yapılmıştı.

Şah Abbas'ın Bağdad yakınlarına gelmesi

Bağdad muhasarası uzayınca Şah Abbas kaledekilere yardım etmek üzere 30 bin kişi ile harekete geçti. Bağdad'ın kuzey doğusunda ve Diyale suyu kenarındaki Şehriban'a kadar geldi. (26 mart 1626). Diyale'yi beri tarafa geçince, kuvvetlerinden on bin kişi ayırıp Zeynel hanın emrine vererek Osmanlı ordusuna zahire nakleden birlikler üzerine sevketti. Bunlar, Bosna tarafından zahire getiren 3 bin kişilik Osmanlı kuvvetini esir edip Şehriban'a götürünce esirler Şahın emriyle idam olundu.

Şahın Şehriban'a geldiğini, iaşe kolunun vurulup esir alındığını duyan Hafız Ahmed Paşa bütün paşaları, subay ve bölük ağalarını toplıyarak bir harp meclisi aktetti. Şahın imdada geldiğini, barut ve mühimmatın azaldığını beyanla, şimdiden sonra ne yapılması fikrinde olduklarını sordu. Halep beylerbeyisi Mustafa Paşa: «bizim için iki iş vardır; şimden sonra bize Bağdad kalesinden faide yoktur. Kalkalım Şah üzerine varalım, yahut dönüp vilâyetimize gidelim» dedi. Fakat yeniçeri subayları bu fikri kabul etmiyerek: «biz cümle kırılırız. Bağdad alınmadıkça metristen çıkmak, ihtimalimiz yoktur» deyince, sipah zorbaları: «siz metriste beklediktan sonra biz taşrada durmaktan elem çekmeyiz» diye onları destekleyince muhasaranın devam ettirilmesine karar verildi.

Bu kararı müteakip Tayyar Mehmed Paşa bir miktar kuvvetle Zeynel Han üzerine sevkedildi; fakat, kendisiyle bir çarpışma yapılması mümkün olmadan Zeynel Han şahın yanına gitti.

Sadrıâzam Hafız Ahmed Paşa, Şah Abbas'a karşı Diyarbekir beylerbeyisi Murad Paşa ile Anadolu beylerbeyisi

İlyas Paşa'yı sevketti. Naimâ (C: 2. S: 368) ya göre: Şah Abbas'a karşı sevkedilen askerin miktarı 10 bin kadardı. Bunlar Şah ile çarpışınca mağlûp olup ordugâha avdet ettiler.

Şehriban önünde bekliyen Şah Abbas bütün gayretini Osmanlı ordusuna gelecek zahire ve mühimmatı vurdurmaya, ayrıca muhasarada kalanlara da zahire yetiştirmeye hasretti. Bu gaye ile Murad Paşa'nın mağlûbiyetinden sonra Şahın kendisi Bağdad'a doğru ilerledi. Fakat vuku bulan çarpışmada İran kuvvetleri yüzgeri edip geldikleri yere doğru çekildiler. Bu hadiseden kısa bir müddet sonra Murad Paşa, Bağdad hisarları önüne ve duvarlarına neft yağı döküp yaktıktan sonra kaleye girme imkânını elde edeceğini bildirmesi üzerine. Serdar Hafız Paşa ona bu fikrini tatbike müsaade etti. Lâkin Murad Paşa muvaffak olamadı.

Muhasaranın haddinden fazla uzaması yüzünden Osmanlı ordusu da Bağdad'da bulunan İran kuvvetleri de zahire sıkıntısı çekiyordu. Osmanlı ordusunda at ve eşek kalmamış, hepsi yenmişti. Bağdad müdafileri de hurmaların yaprak ve kabuklarını yemiye mecbur kalmışlardı. Şah Abbas, Bağdad'a zahire sokmak için çok uğraşıyor. sevkettiği zahire çok defa yerine vasıl olamıyordu.

Şah ile yapılan muharebe

Şah Abbas bu arada hem Bağdad müdafilerini sıkıntıdan kurtarmak, aynı zamanda Osmanlı kuvvetlerini iki ateş arasında bırakmak için, Hafız Ahmed Paşa'yı kendi üzerine çekmek istedi. Osmanlı serdarı, şahın plânını anladığından muhasarayı kaldırmadı ve Bağdad önüne kadar gelen Şah ile muhasarayı gevşetmeden çarpıştı. Şah ile Osmanlı kuvvetlerinin üçüncü çarpışmasını teşkil eden bu muharebede, Türk kuvvetlerinin bazı birlikleri müşkül anlar geçirdi. Diyarbekir eyâleti askerinin çoğu kılıçtan geçti. Onun arkasından yürüyen Sıvas eyâleti askeri zayiat vererek yüz geri etti. Harbin çok kızıştığı ve askerin bir kısmının sinip siperlere kapandığı anlarda Hafız Ahmed Paşa metanetini kaybetmedi. Bütün gayretiyle askeri teşci etti, yeniçeri ağası Husrev Ağa da serdar gibi gayret gösterdiğinden müşkül anlar atlatıldı. Ondan sonra sıkışmak ve müşkül anlar geçirmek sırası Şah tarafına döndü. Sabahtan ikindi vaktine kadar devam eden muharebenin sonunda Şah Abbas mağluben Bağdad önünden çekildi. Bugünkü muharebede her iki taraf da bir hayli zayiat vermiş bulunuyordu.

Hafız Ahmed Paşa ile yaptığı muharebeyi kaybeden Şah Abbas Bağdad önünden çekildikten sonra, oradaki askerine zahire yetiştirme gayretinden geri kalmadı. Bu gaye ile hareket eden İran kuvvetleri, Musul beylerbeyisi Yakub Paşa'nın bulunduğu mıntıkaya bir baskın yaparak hem Osmanlılardan binbeşyüz kişi öldürdüler. hem de getirdikleri zahireyi içeri sokmaya muvaffak oldular.

Şahın müzakere yoluyle anlaşmak istemesi

Bağdad önünden mağlubiyetle çekilen Şah Abbas bir müddet sonra müzakere açarak anlaşmak istedi. Bunun üzerine Selâm-çavuşu Mustafa Çavuş'un yanına iki kişi daha katılarak Şah Abbas'a gönderildi; bir taraftan da muhasara harbine devam ediliyordu. Mustafa Çavuş'un gitmesinden bir kaç gün sonra Osmanlı ordugâhına «Tohta Han» adında bir İran elçisi geldi.

Tohta Han evvelâ, şahın Bağdad'ı bir Celâliden almış olduğunu ve bu şehri oğluna vereceğini beyanla mücadelenin lüzumsuzluğuna işaret edip, hükümdarının bu yolda anlaşmak istediğini bildirdi. Hafız Ahmed Paşa bunun mümkün olmadığını izah etmekle beraber, elçinin dilinin altında başka şeyler olduğunu sezdiği için müzakereyi kesmedi. Elçinin Şah ile muhaberesine vakit bıraktıktan sonra kendisini tekrar kabul etti. Bu görüşmede İran elçisi Bağdad'ı tahliye mukabilinde İmam-ı Ali kasabası ve civarı ile Dicle'nin öte tarafının İranlılara terkini istedi. Hafız Ahmed Paşa maiyetindeki paşalar ve sair, erkân ile İran elçisinin bu talebini müzakereye koyulunca, yeniçeri Ağası Husrev Ağa askerin müşkül durumda olduğunu beyanla anlaşma taraftarı bulunduğunu belirtti. Sadrıâzam ise er-

tesi .gün Tohta Han'ı tekrar kabul edince, konuşmasını buna göre ayarladı. Nihayet Tohta Han Dicle'nin öte yakasının terki talebinden vazgeçerek İmam-ı Ali, Cevazer ve civarı ile iktifaya razı (Naima C: 2. S: 383-385) oldu ve müzakere neticesini bir mektupla Şah'a bildirdi. Şah selâhiyetli bir kimse istediğinden Selâm-çavuşu Mustafa Ağa (Çavuş) tekrar İran hükümdarına gönderildi.

Askerin isyanı ve Bağdad muhasarasının kaldırılması

Mustafa Ağanın gidişinin ferdası sabahı asker ayaklandı. «Erzak yok, at ve eşek bile kalmadı; burada daha ne otururuz!» diyen kapıkulu zümresi sadrıâzamın çadırını başına yıktılar. Bu kadarlıkla da iktifa etmiyerek «sen kızılbaş ile müttefiksin!» diyerek, İmam-ı Azam kalesine götürüp hapsetmek üzere bir ata bindirdiler. Sadrıâzamın başına bu işler gelirken Osmanlı ordugâhında bulunan Tohta Han çadırından dışarı çıkmış olup bitenleri seyrediyordu.

Veziriâzam, İmam-ı Azam'a götürülürken (Naimâ C: 2. S: 385) ocak ihtiyarları askerlere:

«— Bu adam serdarımız ve padişah vekilidir. Şahın askerleri ensemizde dururken bu nasıl hapsolunur? Düşman hücum ederse, baş yok, kim cevap verir?»

Sözleriyle serdarın hapsedilmesini önlediler. Hafız Ahmed Paşa hapsolmaktan kurtulunca, evvelce Bağdad'ı almadan buradan ayrılmayız diyen askere dileklerinin ne olduğunu sorunca:

«— Zahire yolları kesildi, imdat münkati oldu, bundan sonra burada durmağa mecal kalmadı, bir tedarik gör gidelim»

Dediler. Paşalar, elçimizin şahın yanında olduğunu, onun dönüşüne kadar beklenilmesini söyledilerse de askere dinletemediler.

O devrin müverrihlerinin tahminine göre; askerin ayaklanması, İran şahının el altından giriştiği bir tertibin neticesi olmalıydı. İhtimal Şah Abbas, tertibi muvaffak olursa vaziyetin inkişafına göre yeni tedbirler almak, olmazsa sulhe yanaşmak niyetindeydi. Nitekim, Bağdad'ın teslimine dair bir nâme vereyim diye Mustafa Ağayı yanına çağırıp eline bir mektup tutuşturan Şah Abbas:

«— Mükâleme olunan sulh makbulümdür, içeriden çıkan askere zinhar bir zarar olmaya, ferman eyledim ki Bağdad'dan çıkıp gelsinler»

Şeklinde sözler sarfetti. Mustafa Çavuş atına binip yola çıkınca ardından gelen birisi; «Şah mektubu istiyor içerisine bir şeyler daha ilâve edecek» diye elinden aldıktan sonra yırtıp attı ve Mustafa Ağaya:

«— Serdar Bağdad üzerinden kalktı, kendi giden askere kale vermek bizim şanımıza yakışmaz, var git gördüğünü söyle» diyerek kendisini savdı.

Böylece 8 ay 20 günden beri devam eden Bağdad muhasarası kaldırılmış (3 temmuz 1526) ve bu kadar uzun müddet zarfında harcanan emekler ve dökülen kanlar heder olmuş oluyordu. Ordu Bağdad önünden kalkıp Musul istikametinde çekilirken ağır eşyalar yakıldı, toplar parçalandı; sadece çok kıymetli olan ve Sultan Süleyman zamanından kalma bir top toprağa gömüldü. Fakat asker arasında bulunan bir şi'i bunu bilâhare Şah'a haber verdiğinden, Şah Abbas topu bulup Isfahan'a nakletti.

Hafız Ahmed Paşa'nın Sadrıâzamlıktan azli

Bağdad önünden çekilen Hafız Ahmed Paşa Musul'dan sonra Diyarbakır'a geldi. Buradan İstanbul'a bir adamla son durumu arzedince Sultan Murad, Halep'te kışlamasını emrettiğinden Halep'e gitti. O aralık Hafız Ahmed Paşa'nın İstanbul'daki aleyhdarları kendisini padişaha fitliyerek azlini temin ettiler. Onun azli ile yerine tayin edilen yeni Sadrıâzam Halil Paşa 1626 aralık ayında Halep'e gitmek üzere yola koyuldu.

Husrev Paşa'nın İran serdarlığı

Halil Paşa Halep'e geldikten sonra

Diyarbakır'a geçti. Buradan Bağdad üzerine gidecek iken Gürcistan hududundaki hadiselerle ve Abaza Mehmed Paşa ile meşgul oldu. Halil Paşa'dan sonra sadrıâzam tayin edilen eski Diyarbekir valisi ve yeniçeri ağası Boşnak Husrev Paşa Abaza isyanını bastırdıktan sonra Bağdad'ı kurtarmak üzere İran seferine memur edildi.

Hafız Ahmed Paşa'nın çekilmesinden Husrev Paşa'nın Bağdad muhasarasına kadar geçen müddet zarfında Irak cephesinde kayda değer bir çarpışma cereyan etmedi. Bu arada vuku bulan esas mühim hadise İran şahı Abbas'ın 1628 yılı içinde ölümüdür. İran'ın bu meşhur ve kudretli hükümdarı ölünce yerine torunu Şah Safi geçmiştir.

Husrev Paşa, Abaza isyanını bastırdıktan sonra İstanbul'a dönmüş olduğundan, bilahare, «Hemedan ve Bağdad seferi» diye isimlendirilen sefere hareketi de İstanbul'dan vuku buldu. Husrev Paşa 9 temmuz 1629 da Üsküdar'dan yola çıkarken 18 adet büyük top da kadırgalarla Payas'a sevkedildi. Abaza'ya karşı muvaffakıyet kazanmanın gururu içinde bulunan bu sert boşnak Anadolu'da etrafına dehşet saçarak ilerlemiş ve bu arada Koca Durmuş Bey gibi bir bahadırı ve devlete hayli hizmetleri görülen Karaman beylerbeyi Magrav Paşa gibi bir şahsiyeti de öldürtmüştür.

Sadrıâzam Husrev Paşa yollarda etrafla meşgul olarak yavaş ilerlediğinden 1629 yılı dolmak üzereyken Musul'a varabildi (17 aralık 1629). Musul'a ulaştığı zaman artık harekât sahasının hemen yanıbaşına gelmiş sayılırdı. Zâten kendisi burada iken emri altına girmesini istediği kuvvetlerin toplanma işi de sona ermişti. Sadrıâzamın, İstanbul'dan ayrılışından beri niyeti Bağdad'a yürümekti. Fakat kış yağmurları sebebiyle Dicle ve Zap suları taşmış, Bağdad civarı bataklık haline gelmişti. Onun için Bağdad'ın muhasarası imkânsızdı. Suların çekilmesi için Musul'da beklerken Erdelan ve Şehriban hâkimi Ahmed Han'ın toprağının vurulmasına karar vererek Şehrizor (Şehrizur, Şehrizul, Şehrizol) tarafına ilerledi. Şehrizor beylerbeyliğinin eski merkezi olup Kanuni Süleyman'ın emriyle yapılıp Şah Abbas tarafından yıktırılan «Gülanber» kalesini yeniden yapılırcasına tamir ettirdi. 4 mayıs 1630 da Gulanber'in inşaatı tamamlanıp Şehrizor beylerbeyliğine yine merkez ittihaz edildikten sonra, Husrev Paşa Şehrizor ile Hemedan arasındaki mesafenin hemen hemen orta bölümünde bulunan Mihriban kalesi üzerine Halep beylerbeyi Nogay Paşa idaresinde bir miktar kuvvet sevketti. Bu kuvvetler Mihriban'ı işgal edince, «han-ı hanan» diye anılan Safevî ordusu başkumandanı Zeynel Han 40 bin kişilik bir kuvvetle Nogay Paşa'nın üzerine yürüdü. Osmanlı askeri ile Zeynel Han arasında 5 mayıs 1630 da cereyan eden Mihriban muharebesi, bilhassa Sıvas valisi Halil Paşa'nın gayret ve sebatı neticesinde kazanıldı. Zeynel Han bu mağlubiyet üzerine kaçmış olduğu cihetle idam edilmiş ve yerine Tebriz valisi Rüstem Han tayin edilmiştir.

Kerbelâ civarının zaptı

Bağdad'ı zaptetmek üzere gelmiş bulunan Husrev Paşa'nın Musul'da suların çekilmesini beklemesi ve nihayet Şehrizor taraflarına ilerleyerek, oralarda bazı harekâtla meşgul olması plânsız hareketinin bir neticesiydi. Maamafih bu arada Mihriban zaferi ve Kerbelâ taraflarının zaptı gibi şeyler cereyan etmişse de bunlar Husrev Paşa'dan ziyade diğer kumandanların eseridir.

Nitekim, Gülanber kalesinin inşaatı devam ederken, Husrev Paşa'nın Bağdad üzerine yürümekten vazgeçtiğini bilmeyen Trablusşam beylerbeyi Farmaksız Mustafa Paşa serdara iltihak niyetiyle Kerbelâ'ya kadar ilerlediği sırada altıyüz kişilik bir İran müfrezesi ile karşılaşmış ve onları yenmişti. Bu durumu serdara bildirdiği zaman, Husrev Paşa hem Mustafa Paşa'yı takviye hem de oraların istirdadı gayesiyle, Abaza Mehmed Paşa'nın silâh arkadaşlarından cesur ve atılgan bir kimse olan «Genç Osman» bir miktar kuvvetle yollamıştı. Bunlar Necef, Kerbelâ, Hille ve Remahiye'yi zaptederek bu tarafı İran işgalinden kurtarınca, Genç Osman Kerbelâ ve civarının muhafazası için o taraflarda kalmıştır.

Husrev Paşa'nın Hemedan'a yürümesi

Mihriban zaferini Gülanber'den o tarafa giderken yolda haber alan Husrev Paşa, bu muvaffakıyeti bir fırsat telâkki ederek daha ileriye yürümek istedi ve İran'ın meşhur şehirlerinden Hemedan'a kadar ilerledi. Osmanlı ordusu gelirken Hemedan halkı kaçmış olduğundan, 9 haziran 1630 da hiç bir mukavemete rastlanmadan şehre girilmiştir. Hemedan şehri serdarın emriyle taş üstünde taş kalmıyacak derecede tahrip edilmiştir. Ordu burada bir hafta kadar kaldıktan sonra Dergüzin'e (Dergezin) hareket edilmiştir. Serdar Husrev Paşa Hemedan'dan sonra İran'ın o zamanki merkezi Kazvin'e yürümeye niyetlenmekle beraber, topladığı harp meclisinde paşalar ve sair erkân esas gayenin Bağdad fethi olduğunu hatırlatarak en son Dergüzin'e kadar ilerlenmesi fikrini müdafaa etmişlerdir. Böylece 18 haziran 1630 da Dergüzin'e giren ordu burayı da tahrip etmiştir. Husrev Paşa'nın böyle tahripkâr davranmaktan maksadının İranlıların maneviyatlarını sarsarak Bağdad'ın tahliyesini temin etmek olduğu anlaşılmaktadır.

Dergüzin'den Bağdad'a dönüş

Bağdad'a dönüş kararı verilince Husrev Paşa ordu ile 21 haziran 1630 da Dergüzin'den ayrıldı. Beşparmak ve Hülvan üzerinden (Naimâ C: 3, S: 36) ilerleyip Elvend dağının eteklerinden geçtikten sonra Serâbâd, Geçova, Bîsütûn ve oradan Tâk-ı Destan, Kasr-ı Şirin yolunu takiben 16 eylûlde Bağdad'ın 4 kilometre kuzey batısındaki Azamiye'ye ulaştı.

Husrev Paşa Nihavend civarına yaklaştığı sırada Lûristan hakimi Hüseyin Han'ın sekiz bin süvari ile 4 bin tüfenkçiden mürekkep 12 bin kişilik bir kuvveti pusuya yatırdığını haber aldığından üzerine bir miktar kuvvet sevketti. Çemhal mevkiinde karşılaşan bu kuvvetler arasında cereyan eden muhabede Türkler üstün geldi ve Hüseyin Han güçlükle canını kurtarabildi.

Husrev Paşa'nın Bağdad muhasarası

Husrev Paşa'nın Azamiye'de kaldığı bir aylık müddet zarfında bazı hazırlıklar yapıldı; bu arada, Musul'da bulunan yirmi adet balyemez topu kelekler konarak Dicle üzerinden Bağdad'a nakledildi. Nihayet ordu efradı 6 ekim 1630 (28 safer 1040) da mevzie girerek Bağdad muhasarası başladı. Husrev Paşa, çinilerle süslü Sultan Süleyman kalesi ve saray karşısına yedi tane top koydurdu. Kuşlar kalesi tarafına da diğer kısımlardan daha fazla top yerleştirildi. Bağdad'ın ikinci muhasarasını teşkil eden bu defaki kuşatmada topçu kuvveti birincisine nazaran hayli fazlaydı. Şehire her gün beş yüz adet top mermisi fırlatılıyordu. Hafız Ahmed Paşa'nın çekilmesinden beri dört seneden fazla zaman geçmiş olduğu ve bu müddet zarfında Bağdad etrafında bir hareket de vuku bulmadığından İranlılar gayet rahat bir şekilde Bağdad tahkimatını arttırmışlardı.

Bağdad muhasarasında hazır bulunan Kâtib Çelebi (Fezleke C: 2, S: 129) askerlerin çadırları önüne mezar gibi çukurlar kazarak içine girdiklerini, ayrıca kelek tulumlarının içine toprak doldurarak bu mevzilerin önüne koyduklarını, kaleden toplar atıldığı ve mermiler bu mevziler önüne düştüğü zaman toprak dolu tulumların yıkılarak mevzi içindekilerin toprak altında kalıp boğularak öldüklerini, geceleri de bu çukurlar içinde geçirdiklerini uzun uzun anlatmaktadır.

Bağdad muhasarasının ilk ayı top düellosu ile dolduktan sonra, lâğım açma faaliyetine geçildi. Fakat kazılan onyedi lâğımın hepsi de İranlılar tarafından sezilerek patlamasına fırsat kalmadan ifna edildi. Topçu ateşleriyle Bağdad surları hayli tahrip edilmiş olduğundan 9 kasımda (3 rebiülahır) Türk ordusu umumî hücuma geçti. Fakat bir saat kadar süren hücum esnasında fazla zayiata uğranıldığından ordu efradı geriye çekilip tekrar mevzie girdi. Gemilere binerek nehir tarafından umumi hücuma katılanlar şiddetli bir ok ve tüfenk yağmuruna tutularak suya döküldüler. Kâtib Çelebi'nin bildirdiğine

göre, suya dökülenlerden pek az insan kurtuldu. Bu sırada nehir tarafında bir duvar üzerine çıkmış olan Genç Osman'ın topuğuna bir ok saplandığından Dicle'ye yuvarlandı. Bu bahadır adam kendini biraz toparlıyarak suyun yüzüne çıktığı sırada arkadaşlarından biri başındaki sarığı çıkarıp ucunu Genç Osman'a fırlattı. Genç Osman bunun ucunu tutmaya muvaffak olduysa da bu defa sarığın diğer ucunu tutan arkadaşı onu çekerken suya düştü; böylece her ikisi de suların cereyanına kapılarak boğuldular. Ayni gün Murtaza Paşa da Türk bayrağını burçlara diktirmek isterken şehid düştü. Bu umumî hücum günü daha bazı paşa ve mühim şahsiyetler şehid düştüler.

Umumî hücumda uğranılan zayiat ve muvaffakiyetsizlik maneviyatın sarsılmasına hayli tesir etti. 14 kasım (8 rebi'ülahır) günü toplanan harp meclisinde, şehrin alınmasının mümkün olmıyacağı neticesine varılarak zahire tükenmeden avdete karar verildiğinden, ayni gün Bağdad muhasarası kaldırıldı. Böylece 39 gün sürmüş olan ikinci muhasaradan da müsbet hiç bir netice elde edilememiş oluyordu.

Bağdad muhasarasına girişmeden önce Musul ve Kerkük tarafında oyalanıp, ayrıca Hemedan ve Dergüzin'e kadar uzanarak askeri boş yere yoran Husrev Paşa, Bağdad muhasarasını kaldırdıktan sonra da hata işlemekte devam etti. Mühriban kalesinin fethi sırasında temayüz edip burada gösterdiği sebat dolayısiyle «Demirkazık» namını almış olan Diyarbekir beylerbeyi Halil Paşa'nın emrine on bin kişilik kuvvet ve 20 top vererek «Hille» muhafazasına gönderdi. Naimâ (C: 3, S: 55) nın kaydına göre, «bu maslahat su-i tedbirdir, bu kadar askeri, uzak mesafede, halkı az çöl içine göndermek, bunları düşmana kırdırmaktır» diye hayli söylenen olduysa da Husrev Paşa bu hususta fikrini tatbikte ısrar etti.

Husrev Paşa Bağdad muhasarasını kaldırınca bir hafta kadar Azamiye'de kaldıktan sonra ordu ile Musul'a geldi. Burada askerin büyük kısmı kışlaklara taksim oldu. Yusuf Paşa Rumeli eyâleti askeriyle Urfa'ya, Besnili Ali Paşa Sivas askeri ile eyâletine gönderildi. Yeniçeriler Diyarbekir'e gidip subayları serdarın yanında kaldı.

İranlıların Şehrizor, Dertenk ve Hille'yi zaptetmesi

Osmanlı askerinin kışlaklara dağıldığını haber alan İranlılar derhal faaliyete geçtiler. Eyâleti tahribe uğramış olan Erdelan hâkimi Han Ahmed evvelâ Dertenk üzerine yürdü, buranın muhafazasına memur edilmiş olan Parmaksız Mustafa Paşa emrindeki bir avuç askerle mukavemet imkânı bulunmadığını görünce Şehrizor'a geldi. Han Ahmed de Dertenk'ten sonra doğruca Şehrizor'a teveccüh etti; yanında 30 bin kişilik kuvvet vardı; ayrıca civarın Kürt beyleri ve aşiret reisleri de onun tarafını tuttuklarından askerinin miktarı daha da fazlalaştı. Şehrizor beylerbeyi Arnavud-oğlu Mustafa Paşa bir taraftan, kürtlerin İranlılara taraftarlık etmeleri dolayısiyle mukavemetin imkânsız olduğunu serdara bildirirken, diğer taraftan da bazı tedbirlere tevessül eyledi. Askerin disiplini zaten zayıf olduğundan bir çokları kaçıyorlardı. Kaçan askeri umumiyetle derleyip toparladıktan sonra düşmana mukavemet etti. Fakat çarpışmalar sırasında şehid düşünce, askerler diğer paşaları dinlemiyerek dağıldılar. Böylece Şehrizor da tekrar İran işgaline düştü. İranlılar, bir kaç ay önce yapılmış olan kaleyi yıktılar. Husrev Paşa, Şehrizor harbinden sağ kurtulup gelen paşalardan Parmaksız Mustafa Paşa, Abdal Paşa ve Ömer Paşa'yı kendi kabahatını kapatmak için haksız yere idam ettirdi.

Dertenk ve Şehrizor elden giderken Şah Safi Bağdad'a gelip Hille muhasarası için kaledeki topları çıkarıp 30 bin kişi ile şehri muhasaraya başlamıştı. Hille'ye bırakılmış olan Halil Paşa bu arada imdat istemiş, serdar da bazı paşalara emir vermişse de bunların yanlarında askerleri olmadığı için hareketsiz kalmaktan başka bir şey yapamamışlardı.

Bu sebeple Şah Safi rahatça Hille muhasarasına devam etmiş bulunuyordu. Cesur ve muktedir bir kimse olan Halil Paşa buna rağmen cesaretle karşı

koyup, defalarca kaleden çıkışlar yaparak düşmana zayiat verdirmekte devam etti. Üç ay süren muhasaraya rağmen imdat gelmediğini görünce, erzak ve cephanenin bitişini de hesaba katarak bir yarma hareketi ile kurtulmak istedi. Bu gaye ile kaledeki süvarileri yanına alarak kaleden çıkıp düşman saflarını yararak selâmete ulaştı. Hille'de kalanlar vire ile yani canlarına dokunulmamak şartiyle kaleyi teslim ettiler. Fakat İranlılar bunların bazılarını öldürdü, diğer kısmı zahmetli bir yolculuktan sonra serdara mülâki oldular.

Husrev Paşa'nın azli

İran seferi serdarlığı bir sürü hata ve muvaffakiyetsizlikle dolu olan Husrev Paşa, 1631 yılı yazını ne yapacağını bilemiyecek tarzda bir tereddüd içinde doldurdu. İstanbul'dan para ve Kırım'dan 30 bin tatar askeri istedi. Tatar askeri gelinceye kadar Mardin yakınındaki Koçhisar ovasında aylarca bir iş görmeden bekledi. Koçhisar ovasına gelmeden önce yegâne hayırlı iş olarak Musul kalesini tamir ve tahkim ettirdi. Bir şeye muvaffak olamadan boş yere vakit kaybeden Husrev Paşa üstelik bir sürü paşa ve erkândan kimseleri de öldürtmüştü. Paşalara kıyan bu adam kapıkulu zorbalarına yüz veriyor ve onları himaye suretiyle mevkiini muhafazaya çalışır görünüyordu. Nihayet onun hataları İstanbul'da padişaha anlatılarak azli temin edildi. Onun yerine eski Sadrıâzamlardan Hafız Ahmed Paşa ikinci defa sadrıâzam oldu.

Husrev Paşa azlinden bir ay kadar önce Diyarbekir'e gelmişti. Azil haberi burada duyulunca yeniçeri ve sipahiler mevacih bahanesiyle isyan ettiler. Husrev Paşa belki de bu isyanı el altından tertiplemiş veya desteklemişti. Fakat kendisi itaatkâr görünerek Diyarbekir'den Tokat'a çekildi.

Tabanı-Yassı Mehmed Paşa'nın İran seferi serdarlığı

Husrev Paşa'nın azlini takip eden günlerde alınan bir kararla yeniçeri ve sipahiler İstanbul'a getirilmişti. Bunların İstanbul'a gelmeleri hükûmet merkezinde müessif zorbalık hareketlerinin vukuuna sebep olmuştu. Sadrıâzam Hafız Ahmed Paşa'nın parçalandığı, padişahın hal' edilmekle tehdit olunduğu bu devre zarfında İran işleri ile meşgul olunamadı. Nihayet padişah idareyi bizzat eline aldığı ve zorbaları temizlediği zamandır ki yeniden dikkatler İran hududuna çevrilebildi.

Husrev Paşa'nın serdarlığı sırasında Kerkük civarından Hille'ye kadar uzanan sahaya hâkim vaziyete gelen İranlılar daha sonra Gürcistan ve Van tarafında da genişlemek istediler. Gürcistan'da evvelce de bir denemede bulunmuş olan İranlılar, Osmanlı devlet merkezindeki karışıklar sebebiyle, âdeta hareket serbestisine sahip gibiydi. Nitekim Şah Safi 1632 senesi içinde buraya yürüyünce Gürcü beylerinden Tahmuras Han'ın mukavemetini kırmaya muvaffak oldu. İranlılar Gürcistan'da kazandıkları başarı ile de iktifa etmek istememiş olmalılar ki büyük bir İran ordusunun Van'ı muhasara ettiği görüldü. Bunun üzerine, Hille'de İran çemberini yarıp çıktıktan sonra Erzurum valiliğine tayin edilmiş olan Demir-kazık Halil Paşa ile Diyarbekir valisi Murtaza Paşa'ya Van'ın imdadına yetişmeleri bildirildi. Bu iki Paşa'nın gelmesi üzerine İran ordusu o civardaki Kuskun kıran mevkiine çekildiyse de Osmanlı kuvvetleri ilerliyerek muharebeye tutuştu. Gündüz başlıyan çarpışma gece de meş'aleler altında devam etti ve nihayet sabahleyin düşman bozularak çekildi.

İşte, Gürcistan'dan sonra Van kalesine de taarruz vuku bulunca Sadrıâzam Tabanı-Yassı Mehmed Paşa serdar tayin edildi. Mehmed Paşa 15 ekim 1633 günü ordu ile Üsküdar'a geçti. Ayni gün Van şehri de muhasaradan kurtulmuştu, fakat Sadrıâzam yolundan geriye dönmedi. Yollarda zorba bakıyelerini temizliyerek ilerledi. Halep'e vardığı sırada ulûfe bahanesi ile çıkan bir yeniçeri isyanını bastırdı. Burada Halep beylerbeyi Nogay Paşa'yı da zorba tedibindeki gevşekliğinden dolayı idam ettirdi.

Dördüncü Murad Revan kalesi muhasarasında (Eski bir tablodan).

Senelerden beri devam eden İran harbinde mevzi'i bazı muvaffakiyetler kazanılmakla beraber, mücadele, netice bakımından aleyhimize inkişafta devam ediyordu. Irak'taki Osmanlı arazisinin mühim bir kısmının işgale maruz kalması bunun en açık bir delili idi. Uzun boylu uğraşmalara rağmen bir türlü Bagdad alınamıyordu. Bunda kumandanların hatalarından başka askerin kalitesizlik ve disiplinsizliğinin de tesirleri mevcuttu.

1632 mayısında Receb Paşa'yı öldürmekle işe koyulup, zorbaları ve onların iz ve tesirlerini ortadan kaldırmak için amansız bir mücadeleye girmiş olan Sultan Murad, icabında fazla insafsızlığa kaçmakla beraber yürüdüğü yolda muvaffak olmuş, disiplin ve devlet otoritesi denen şey yeniden teessüs etmişti. Zorbaların sadece sırtını yere getirmekle iktifa etmiyerek kökünü kazımaya çalışan bu azimkâr hükümdarı nihayet 1635 yılında İran'a karşı sefere çıkmış görüyoruz. Padişahın İstanbul'dan hareketinden bir sene önceki tutumuna bakılırsa, İran işini daha evvel ele almak istediği halde araya Leh ve Kazak meseleleri girdiği için bunu ancak bir sene sonra tatbike imkân bulduğu anlaşılmaktadır. Zira, Van'a karşı vukubulan İran tecavüzünün defedildiği haberi geldiği halde Sadrıâzam Tabanı-Yassı Mehmed Paşa'nın seferi kuvvetlerin başına geçmek ve icap eden hazırlıkları yapmak üzere Halep'e gitmesi buna delil addedilebilir. Tabanı-Yassı Mehmed Paşa'nın serdar sıfatiyle ordunun başında bulunduğu sırada İranlılarla fi'ilen temasa gelmeyişi, daha ziyade disiplinin sıkılaştırılması ve asker miktarının arttırılması gibi şeylerle meşgul olması, Dördüncü Murad'ın birinci seferinin hazırlık devresi addedilebilir.

Sultan Murad'ın İstanbul'dan hareketi

Sultan Murad 1634 ağustosunda Edirne'den İstanbul'a döndükten bir ay kadar sonra Lehistan sulhü tam mânasiyle kesinleşince, gelecek baharda doğu seferine çıkmak üzere mühimmat hazırlanmasını emretmişti. Bu emri müteakip Anadolu ve Rumeli tarafındaki valilere asker toplamaları hususunda lüzumlu yazılar yazıldı. 21 aralık 1634 (1 receb 1041) te Cebehane önüne tuğlar dikildi; bu padişahın katılacağı seferin hazırlıklarına geçildiğinin işaretiydi. Sefer hazırlıkları devam ederken padişah, Bayram Paşa'yı İstanbul muhafazasına memur, Murtaza Paşa'yı da sefer kaymakamlığına tayin ettiğini bildirdi.

21 şubatta otağ-ı hümâyûn Üsküdar'a geçirilip kuruldu. Padişah 10 martta Üsküdar'a geçti ve 28 mart 1635 günü de Üsküdar'dan hareket etti. İstanbul'dan ayrılırken, kendisinin haberi olmadan hiç bir ocak mensubunun oturak (tekaüt) ve korucu (yeniçeri odalarını bekleyen) olarak ayrılmaması hususunda (Naimâ C: 3, S: 237) şiddetli emirler verdi. Erkân ve ulema Maltepe'ye kadar gelerek padişahı uğurladılar.

İdam olunan kimseler

Padişahın şiddetli davranacağı ve emirlerini çok sıkı şekilde tatbik edeceği belli idi: «Ordu Maltepe'yi geçip Kazıklı derbendi'ne geldiği sırada, Solakbaşılardan Galatalı Çelebi namındaki bir emektar pirin bir şahsı İstanbul'da bıraktığı padişahın malûmu olunca bilâ aman çökertip boynun urdular. Bu kadar emektar iken afv olunmayıp siyaset ettiler» diyen Naimâ (C: 3. S: 237-252) sonra yol boyunca yapılan idamları anlatmaktadır. Bu seferde padişahın tatbik ettiği yegâne ceza şekli idamdan ibaret gibi görünüyordu. Osmanlı tarihinde en fazla adam öldürten hükümdar olarak dikkati çeken Dördüncü Murad'ın idamlarını a) zorbaları temizlemek için ilk hamlede yaptırdığı idamlar, b) tütün yasağı vesilesiyle yaptırdığı idamlar c) saltanatının son beş yılı zarfında yaptırdığı idamlar, diye üç kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisinin; memlekette nizam ve asayişin teminine imkân verdiği ve devletin uçurumun kenarından kurtulmasına

âmil olduğu görülmektedir. Ekseri müverrihler, tütün yasağı yüzünden yapılan idamlarda, serserilerle zorba döküntüsü zararlı kimseleri ortadan kaldırma gayesi gözetildiğini ve tütün yasağının buna vesile ittihaz olunduğunu söylediklerinden, ikinci bölümde zikretiğimiz bu idamlar da, belki bir dereceye kadar, birincisinin tamamlayıcısı şeklinde telâkki edebiliriz. Fakat üçüncü bölüme ayırdığımız idamların büyük bir kısmında Dördüncü Murad'ın pek gaddarca davrandığına hükmetmemeye imkân yoktur. İşte yol boyunca yaptırdığı idamlarda bu hakikat apaçık sırıtmaktadır.

Sultan Murad, sefer esnasında vazifesinde ihmal gösterenleri; hakkında rüşvet aldığı veya zulümde bulunduğuna dair şikâyet vaki olanları; evvelce zorbalık eden veya böyleleriyle ilişiği bulunanları; hattâ tütün içtiğine dair ihbar edilenleri idam ettirdi. İstanbul'dan Revan'a gidinceye kadar şu kimseleri öldürttü: Karayılan-oğlu isimindeki şahsı eski zorbabaşılardan olduğu için, Sefer Bey ve Deli Hamza isimli iki kardeşi eski zorbalardan oldukları ihbar edilmeleri neticesinde, Manisa mutasarrıfı Deveci Hasan Paşa zorba soyundan geldiği ve evvelce ihmali vuku bulduğu için, Karaman beylerbeyisi Celeb-oğlu Ali Paşa zorbalıktan bu makama geldiği için, Kara-ağaç kadısı hizmette tekâsül gösterdiği için, Konya kalesinde hapiste bulunan Arab-oğlu Mustafa ve daha birkaç şahıs zorbalardan oldukları için, sipahi Koca Gürcü Osman evvelce Sultan Osman vak'asına karıştığı için, zeametli Çavuşlardan Cevherî-zâde tütün içtiği için, Kayseri kadısı Bursalı Gökdereli-zâde orduya zahire tedarikinde kusur ettiği için, Beyşehir mirlivası Keskinli Ali Paşa zulmünden şikâyet edildiği için, bir bostancı neferi hatt-ı hümâyûn taklit ederek hileye saptığı için, Konya kadısı Şehla Mehmed Efendi hakkında şikâyet vuku bulduğu için, İzmir kadısı Tevfikî-zâde Mehmed Efendi hakkında şikâyet vuku bulduğu için, Erzurum valisi Demir-Kazık Halil Paşa kendisi ile arası açık olan rikâb kaymakamı Murtaza Paşa'nın padişaha yaptığı şikâyet ve tesir neticesinde, Sivas beylerbeyisi Bosnalı Ali Paşa evvelce bir çok günah ve kusur işlediği için, ordudaki sipahilerden Işık Yahya ve Yeniçeri ocağından Sakabaşı Çavuş-zâde in'am alabilmek üzere arkadaşlarını teşvik ettiği için, Besnili Ali Paşa zulmettiği duyulduğu ve serkeşliği sezildiği için, Otakçıbaşı Rahiki-zâde padişahın gazabını celbedecek harekette bulunduğu için idam olundular. Sultan Murad yine bu yolculuk esnasında İstanbul'da hapiste bulunan Ma'n-oğlu Fahreddin ile Galatasarayı'na verilen büyük oğlu Mesud'u, Budin valisi Câfer Paşa'yı da yoldan emirler göndererek idam ettirmiştir.

Sadrıâzamın orduya iltihakı

Sultan Murad İstanbul'dan ayrıldıktan sonra İzmit - Bozöyük - Eskişehir - Seyitgazi - Ilgın - Konya - Bor - Kayseri - Sivas üzerinden Erzurum'a geldi. Sivas'ı geçtikten sonra Anadolu ve Rumeli askerine bir muharebe oyunu yaptırdı; kendisi de bu muharebe oyununa bizzat iştirak etti. Vezirâzam Tabanı-Yassı Mehmed Paşa da Erzurum'da padişaha mülâki oldu.

Sadrıâzam Mehmed Paşa Halep'ten sonra Diyarbekir'e geçmiş, sefer için bir takım hazırlıklar yapmış ve Diyarbekir'in önündeki Cülek sahrasına çıkarak altı ay kadar burada beklemişti. Vezirâzamın bütün hazırlıkları Bağdad seferi içindi. Bir muhasara muharebesi yapılacağı cihetle hazırlıklar buna göre ayarlanmış ve Mehmed Paşa muhasarada kullanılmak üzere çeşitli malzeme temin edip birtakım âletler yaptırmıştı. Fakat seferin Revan üzerine yapıldığını öğrenince bu malzemeyi orada bırakarak maiyetindeki askerle Erzurum yolunu tutmuştu. Vezirâzam Mehmed Paşa'nın, padişahın Kayseri veya Sivas'a teveccühü üzerine seferin Revan'a yapılacağından haberdar olduğu anlaşılmaktadır.

Sadrıâzam Mehmed Paşa padişahın İstanbul'dan ayrılışından hayli önce sefere memur edilmiş olduğu cihetle serdarlara teslim edilmesi âdet olan sancağı şerif onun yanında bulunuyordu. Erzurum'a geldiği zaman tertip edilen hususi merasimle bunu padişaha teslim etti Naimâ (C: 3, S: 251). «Âdet üzre alaylar ile huzur-u humâyundan geçüp,

sadrıâzam mahalli selâma geldikte atından inüp ve alem-i Resul-ü Ekrem sallallah-ı aleyhi ve sellemi kendi eline alup huşû ile getürüp, padişah dahi dört beş kadem ilerü gelüp istikbal edüp alemi kendü elierine alup bir miktar yer götürüp ba'dehu iç ağalarına teslim edüp tahta çıkıp oturdular. Vezir dahi padişahın ayağın öpüp bir derece kadar zaman hürmet vakfesinde kalup baş kaldırup huzur-u humâyunda el kavuşturup durdu».

Revan seferindeki ordunun insan sayısı

Sultan Murad Erzurum'dan ayrılırken — ihtimal bir kale muhasarası için askeri pek fazla bulduğundan dolayı — askerin bir kısmını vezir Hüseyin Paşanın idaresinde Erzurum'da bıraktı. Ordu hakikaten pek kalabalıktı. Karaçelebizâde Abdülâziz Efendi «Ravzat-ül ebrar» isimli eserinin 585 inci sayfasında; ağırlıklarla beraber Erzurum'da kalan askerin 50 bin, Revan'a kadar giden kuvvetlerinde 200 insan, 25 balyemez, yüzden fazla şahi darbzen topundan mürekkep olduğunu söyler. Seferde bizzat bulunmuş olan Kâtib Çelebi ise askerin çokluğunu «On sene Âl-i Osman askeri ile seferlerde bulundum, bu mertebe kesret üzre cemiyet görmedim» cümlesiyle ifadeye çalışır.

Ordunun Revan önüne gelmesi

Sultan Murad 11 temmuz 1635 te (25 muharrem 1045) te ordu ile birlikte Erzurum'dan hareket etti. Temmuzun 17 sinde Kars civarına gelindiği sırada Kars valisi Şeyhî Paşa ve Çıldır valisi Sefer Paşa padişahı karşıladı. Sultan Murad ordudan ayrılıp Kars şehrini ve kalesini dolaştıktan sonra geriye avdet etti. Kars civarından biraz daha ilerledikten sonra İran arazisine girildi. Temmuzun 26 sında (10 safer) Osmanlı ordusu Revan önüne vasıl oldu. Sultan Murad, otağının kaleden epeyce uzak bir yere kurulduğunu görerek sura yakın bir yere naklettirdi ki, sonradan buraya «Hünkâr tepesi» denilmiştir. Padişah kaleyi görmek üzere biraz ilerlediği sırada şiddetli bir rüzgârın kaldırdığı tozlar yüzünden etraf görünmediği için surlara fazlaca yaklaşmıştı. Bu sırada yanındaki kılavuzlardan biri :

« — Şevketlü padişahım Revan kalesi bu vadidedir. Pek yakın geldik; ama duman sebebiyle görünmez; tevakkuf buyurunuz ki arkadan asker gelsin» Deyince padişah :

« — Bre adam ne korkarsın ecelsiz adam ölür mü?»

Cevabını verdiği sırada kaleden atılan bir top mermisi hükümdarın yanındaki solak neferlerinin biraz üzerinden geçti, fakat kimseye bir şey olmadı.

Revan'ın muhasarası ve zaptı

Padişahın çadırı kurulduktan, vezir ve beylerbeyleri de buna göre çadırlarının yerlerini tespit ettirdikten sonra cebehaneden askere kazma kürek, barut ve fitil dağıtıldı. 12 safer gecesi askerin metrise girmesi emredildiğinden, mehtaplı bir gece olmasına rağmen meş' aleler yakılarak bunların aydınlığında askerler siper kazdılar. Bu arada kaledeki muhafızlar ateş açtıklarından bir kaç yüz yeniçeri yaralandı. Askerlerle çok yakından alakadar olan Sultan Murad yaralılara «merhem bahâ» adı ile paralar dağıtıp, bir kısmının yarasını bizzat kendi huzurunda sardırdı. Hükümdarın bu alâkası ilk hadiseye münhasır kalmayıp mücadele boyunca devam etti.

Geceleyin vaki çalışmalar neticesinde metrisler hazırlanmış olduğundan 29 temmuz sabahından itibaren Revan muhasarası başladı. Revan seferine iştirak etmiş olan Kâtib Çelebi'nin bildirdiğine göre; Revan kalesi, yani Revan'ın müstahkem olan kale kısmı İstanbul'daki Eski-saray sahası kadar ancak vardı. Bu yüzden büyük topların mermileri kalenin üstünden aşıp öte tarafa düşüyordu. İşte bu fazla saha kaplamayan kale pek sıkı şekilde muhasara altına alındı. Paşaların herbiri, veya birkaç tanesi birden muayyen bir kısmın sıkıştırılmasiyle vazifelendirildi. Çarpışmalar başlarken paşaları toplıyan Sultan Murad, kendilerini gayrete getirmek için umumi bir konuşma yaptıktan başka bir kısmına da ayrı ayrı hitapta bulundu.

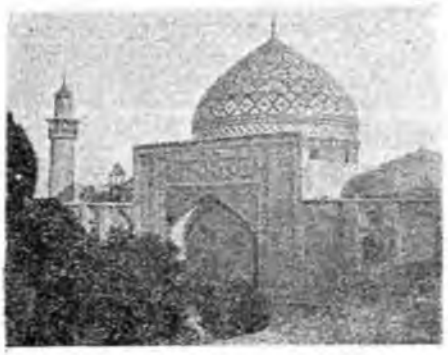

Revan (Erivan) da bir cami

Bu cümleden olarak (Naimâ C: 3, S: 256). Küçük Ahmed Paşaya şöyle dedi:

« Baka Küçük Ahmed! İlyas'ı tuttuğun taşları delip Ma'n-oğlu'nu çıkardığın bir şey değildir; erliğin zamanı bugündür, göreyim seni din-i mübin hizmetine uğur-u humâyunumda nice merdane sa'i idersin?» Sonra Canboladzâde Mustafa Paşaya döndü: «Baka Kürdistan Bey-zâdesi! Canbolad-oğulluğu vakti şimdidir; erliğin hükmün verüp ırz-ı vezareti tekmil için bugünde cânın manend-i pulâd olmak gerektir». Murtaza Paşaya da: «zahire temini için giden at-oğlanları kullarımın burunları kanamasın; bir hoşca gözün aç, göreyim seni» dedi. Paşalardan sonra da yeniçeri ağasına döndü: «Baka Ağa! İstanbulda kol gezüp serhoş ve şehirli döğmek hüner değildir; işte erlik burada belli olur. Cümle yeniçeri kullarımla metriste ne güne cenk edüp Revan'ı almakta ne mertebe hizmetin müşahede olunur, göreyim seni». Bunlar da padişaha karşı bütün varlıklariyle hizmet edeceklerine dair ayrı ayrı cevaplar verdiler.

Sultan Murad böyle sıkı bir şekilde kuşattığı Revan kalesindeki İran kuvvetlerinin başında Emirgûne-oğlu Tahmasb-Kulu Han vardı. Babası Emirgûne'nin ölümünden sonra oğlu Revan valisi olmuştu. Otuz seneden beri bu aile Revan hâkimi bulunmaktaydı. Sultan Murad'ın Revan üzerine geleceğini anladıkları sırada kaledeki erzak ve malzemeyi artırmışlardı. Emirgûne-oğlu şahtan yardım isteyince, Bağdad müdafaasında bulunup bir hayli hizmeti görülmüş olan Mir Fettah kumandasında 12 bin Mazenderanlı tüfenkendaz gönderilmişti.

Büyük addedilemiyecek bir kale için bu kuvvetler bol bol kâfi idi. Lâkin Revan'ın ne içindeki askeri ne de surları muazzam Osmanlı ordusuna kar-

Osmanlı ordusunun Revan kalesini muhasarası (Ricaut'dan)

şı uzun müddet dayanabilirdi. Revan kalesi şiddetle sıkıştırılıyor. surlar geceli gündüzlü dövülüyordu. Bazan top gülleleri hisarı aşıp Osmanlı hatlarına düşüyor fakat neticede yine Osmanlı askeri metris değiştire değiştire surlara yaklaşıyordu. Revan suriarı top darbeleri ile müteaddit yerlerden tahrip edildikçe içerdekiler gedikleri mümkün mertebe kapatmakla beraber kalenin uzun bir muhasaraya dayanamıyacağı muhakkaktı. Muhasara esnasında harekâtı takip eden padişah altun ve kuruş keselerini yanına alıp ağızlarını açtırmış ve: düşmandan baş getirenlere kırkar kuruş, atı ölenlere ellişer flori, yaralananlara yirmi beşer kuruş, yaralıları taşıyıp getirenlere onar kuruş, düşman tarafından atılan gülleleri bulup bulup getirenlere birer flori bahşiş verdirdi. Ayni zamanda sık sık:

«— Koman kurtlarım gayret vaktidir, şahbazlarım!»

Gibi sözlerle teşciden geri durmamıştır.

Kalede büyük gedikler açılınca, girişilen hararetli hazırlıklardan padişahın umumi hücum emri verdiğini anlıyan, umumi hücuma da dayanılamıyacağını bilen Emirgûne-oğlu kethüdası Murad Ağa'yı Osmanlı karargâhına gönderdi. Eski tarihlerimizin sünni olduğunu söyledikleri bu adam evvelâ Küçük Ahmed Paşa ile karşılaştı, neticede sadrazamla birlikte padişahın huzuruna götürüldü. Murad Ağa, vire şartı ile kaleyi teslim edeceklerini bildirdiğinden padişah, paşalar ve erkân ile görüşmek için derhal Ayak-divanı emretti. Bu divanda Emirgûne-oğlu'nun teklifinin kabulü kararlaştığından, ertesi gün yani 8 ağustos 1635 (23 safer 1045) günü Revan kalesi Türklerin eline geçti. Bu gün kaleden çıkan 12 bin Mazenderanlı tüfenkendaz, kumandanları olan Mir Fettah, dört karısı ve ayrıca beş yüz kişilik maiyeti halkının memleketlerine gitmelerine müsaade edildi. Vire ile teslim olanların silâhlarının alınması usulden olduğu halde Sultan Murad bunların silâhlarını da aldırmadı. Lâkin bunlar yolda tecavüz hareketine giriştiklerinden arkalarından Küçük Ahmed Paşa sevkedildi. Kahraman bir adam olan Küçük Ahmed Paşa bu defa cesaret ve atılganlığına güvenerek ihtiyatsızca davrandı. Mazenderanlılar dağlık bir sahaya çekilerek muharebeye tutuşmak cesaretini gösterdiler. Cereyan eden çarpışmada kendisi yaralanıp Beyşehir beyi de şehid düştüğü için geri döndü.

Revan kalesinin bir asır evvelki durumu

Kalenin hâkimi Emirgûne-oğlu Tahmasb-Kulu Han padişahın hoşuna gittiği için kendisine Yusuf ismini verip vezaretle Halep beylerbeyliğini tevcih etti. Onun kethüdası Murad Ağa'ya da Trablusşam valiliğini verdi.

Fetih işi tamamlanınca kapıcılar kethüdası Beşir Ağa müjde haberini vermek üzere İstanbul'a gönderildi. Ayni gün otağ-ı hümâyûn önünde sayeban hazırlanarak sadrıâzam ve şeyhülislâmı takiben bütün vezirler ve sair erkân padişaha tebriklerini sundular. Tebrik me-

Revan kalesinin ve etrafının bir asır evvelki durumuna ait diğer bir görünüş

rasimi sona erince Murtaza Paşa'yı kabul eden padişah, kendisini Revan muhafazasına memur eylediğini tebliğ etti.

12 ağustosta (27 safer) Revan kalesinin yıkılan yerlerinin tamirine başlandı. Kalabalık sayıda insanlarla işe girişildiğinden, tamirat işi çabuk bitirildi. İnşaatın ikmalini müteakıp Revan muhafazası için (Naimâ C: 3, S: 264) yeniçeri ve sair askerlerden mürekkep 12 bin kişilik kuvvet ayrıldı.

Sultan Murad'ın Tebriz'e girişi

Fetihten sonra onüç gün Revan'da kalan Sultan Murad, Tebriz'e gitmek üzere 20 ağustosta hareket etti. Aras nehri geçilirken maiyetindeki solak neferlerinden birinin suya gittiğini gören padişah, derhal ona doğru ilerleyip bir eliyle çekip çıkararak neferi boğulmaktan kurtardı. Aras nehrinin geçildiği noktanın bir konak ilerisinde rastladığı bin oba tutarındaki Zeynelli ve daha bazı aşiretleri yerlerinden kaldırtıp Erzincan, Tercan ve Pasin sancaklarındaki hâli ve harap yerlere yerleştirtti. Makû'ya vardığı zaman Alâaddin adı verilen şehzadesinin dünyaya geldiği haberini aldı. Cors (Çors) halkı kaçmış olduğundan kalesini boş buldu. Gerek Cors, gerekse ondan sonra girilen kasabalardan Hoy da tahrip edildi. Hoy'a gelirken padişah hastalandığından tahtırevanla nakledildi. Hoy'da üç gün kalan Sultan Murad yine yola devamla 11 eylûlde (28 rebiülevvel) Tebriz'e girdi. İlki Yavuz Selim, üç tanesi Kanuni Süleyman, beşincisi Üçüncü Murad devrinde olmak üzere, Türk ordusunun Tebriz'e bu altıncı girişiydi. Ordu Tebriz yolundayken İran başkumandanı Rüstem Han'ın sulh için iki defa temasa geçmek isteyişine şahit olundu. Fakat bu teşebbüslerin Türkleri oyalama hareketinden ibaret olduğu pek çabuk anlaşıldı.

Tebriz şehrinin kapılarından biri

Tebriz şehri maalesef padişahın emriyle tahrip olundu. Halk zaten kaçmıştı. Naimâ (C: 3, S: 267) nın bildirdiğine göre Tebriz'in güzel binalarının gayet süslü dolap ve pencere kapakları askerler tarafından odun yerine yakıldı. Sultan Murad, Tebriz'in Sultan Hasan cami'ini de tahrip ettirmek istediyse de Şeyhülislâm Yahya Efendi bu eser sünni binasıdır diye tahribine mâni oldu. Böylece Tebriz'in ekseri binaları yıkılıp çarşı ve pazarına ateş verildi. Gerek Tebriz'e, gerekse ondan önce rastlanan kasabalara böyle müessif muamelenin tatbik olunmasının sebebi, ekseri müverrihlere göre; İran ordusunu kendi üzerine gelmeye ve muharebeyi kabule mecbur bırakmak istemesindendir. Hattâ padişah bu hususta daha geniş bir tasavvurla Erdebil, Kazvin ve belki de İsfahan'a yürümek niyetindeydi. Fakat kış mevsiminin yaklaşması, buna ilâveten kendisinin de hastalanması bu tasavvurundan vazgeçilmesini gerektirdi. İranlıların, kuvvetli Türk orduları karşısına çıkmama siyasetlerine bu defa da riayet ettikleri görülüyordu. Çaldıran darbesinden sonra İranlılar büyük çaptaki Osmanlı ordularının karşısına çıkmamayı âdeta millî bir tâbiye haline getirmişlerdi. Bu bakımdan Dördüncü Murad'ın ne Hoy, Makû, Merend ve Tebriz gibi şehirleri tahribi, ne de onu mücadeleye daveti İran şahını padişahın karşısına çıkaramadı.

Sultan Murad, dört günlük tevakkuftan sonra Tebriz'den ayrıldı. Urmiye gölünün kuzey tarafındaki sahadan ilerliyerek Selmas'dan geçtiği sırada yağmurlar başladığından topların naklinde hayli müşkilât çekildi. Nihayet 30 eylûlde Van'a muvasalat etti (17 rebü'ülahır). Burada kaldığı üç gün zarfında Van kalesini gezen Sultan Murad, Tabanı-Yassı Mehmed Paşa'ya veziriâzamlığına ilâveten Rumeli beylerbeyliğini de tevcih etti. Van'dan sonra Bitlis üze-

rinden geçen Sultan Murad 21 ekimde Diyarbekir'e ulaştı.

Şehzâde Bayezid ve Süleyman'ın öldürülmesi

Kardeşlerini öldürmeyi aklına koymuş olan Sultan Murad, Revan fethini bunun için bir fırsat addederek, Beşir Ağa fetih müjdesini götürürken kapıcılar kethüdası Salih Ağa'nın eline de İstanbul kaymakamı Bayram Paşa'ya teslim edilmek üzere gizli bir hatt-ı hümâyûn vermişti. İstanbul halkı zafer şenlikleri yaparken Bayram Paşa ve padişahın bu gibi işler için kullandığı meşhur Bostancıbaşısı Duçe (Duca) Mehmed Ağa harem-i hümâyûna girerek birer bahane ile Bayezid ve Süleyman'ı çağırdılar. Ve yirmi beşer yaşında birer nevcivan olan zavallı şehzadelerin yürekler paralayıcı yalvarmalarına kulaklarını tıkıyarak kemend atıp boğdular (26/27 ağustos 1632). İstemiye istemiye bu cinayeti işliyen kimseler de yetişkin şehzâdelerin ağlayıp gözyaşı dökmeleri karşısında derin teessür duydular. Fakat ne çare ki emir herkesin titrediği padişahtan geliyordu. Sultan Ahmed'in bu talihsiz şehzadelerinin cenazeleri gizlice sarayda techiz ve tekfin edilip namazları kılındıktan sonra babalarının türbesine defnedildiler.

Sarayda gizlice işlenen bu cinayet halk tarafından çabucak duyuldu. Zafer neş'esi umumi bir hüzne çevriliverdi.

Sultan Murad'ın İstanbul'a dönüşü

Nikristen muztarip olan Sultan Murad, Diyarbekir'e geldiği sırada ayaklarındaki ağrılar artmış olduğundan burada 13 gün kaldı. 4 kasımda Diyarbekir'den hareketle 25 aralıkta İzmit'e vasıl oldu. Halep beylerbeyisi Ahmed Paşa ile Emirgûne-oğlu, emir mucibince burada hükümdarı beklemekteydi.

Kendisine Halep, kethüdası Murad Ağaya (Paşa) da Trablusşam valiliği tevcih edilen Emirgûne-oğlu'nun kendisi şi'i kethüdası ise sünni (Naimâ C: 3, S: 264) idi. Yusuf Paşa ismi takılmakla beraber daha ziyade eski nâmı olan Emirgûne-oğlu diye anılan bu adam sefih, zâlim ve mağrurdu. Bunlar padişahın tayin ettiği memuriyet mıntıkalarına giderken Erzincan'a bir konak mesafede Keşiş hanı menziline geldikleri sırada, Emirgûne-oğlu, Murad Paşa'ya: «Revan'ın teslimine sen sebep oldun bre gaddar, şimdi de sünnilik taslarsın» demiş ve onu öldürmüştü. Sultan Murad onun bu hareketine karşı sesini çıkarmamış, o da valilik edeceği Halep'e gitmişti. Fakat, Halep'teki hareketleri hoşa gitmediğinden dolayı gayet kısa bir müddet sonra Halep eyâleti yine eski valisi Ahmed Paşa'ya verilerek Emirgûne-oğlu'nun İzmit'te hükümdarı beklemesi emredilmişti.

İzmit'te padişahı karşılayanlardan biri de vezir Kenan Paşa idi. Revan'ın fethinden emrine verilen bir miktar kuvvetle Ahısha'nın zaptına memur edilen Kenan Paşa 23 günlük muhasaradan sonra Ahısha'yı aldığı gibi civarda ufak beş altı kale daha zaptedip asker koyduktan sonra dönmüştü.

Emirgûne-oğlu sefih ve ayyaş olduğu halde Sultan Murad bu adama iyi muamelede bulunmakta devam eylemiştir. Naimâ (C: 3, S: 275) nın: «dergâh-ı âlempenâh-ı padişahiye iltica edenler mahrum kalmak şân-ı devlete

Bir asır evvelki Ahıska (Ahısha) kalesi ve şehrinden görünüş

lâyık olmamağın, kendüye vezaret hasları ve İstinye'de Feridun Paşa bahçesi. Ahır-kapı'da bir mükellef saray, Kâğıthâne'de bir çiftlik ihsan buyrulup me'kulât ve meşrubatı cümle miriden tayin olunmuştu» dediği Emirgûne-oğluna İstinye'nin yanıbaşında verilen bahçe sahasının bulunduğu semt zamanımızda onun isminden muharref olarak Emirgân (Mirgün) diye anılmaktadır. Sultan Murad İzmit'ten İstanbul'a kadırga ile geldi ve gemiye Emirgûne-oğlu'nu da aldı. 27 aralık 1635 te merkezi hükûmete dahil olunca ulema, devlet erkânı, asker tarafından merasimle karşılandı.

Revan'ın elden çıkması

Osmanlı ordusu harp sahasından ayrıldıktan ve askerler memleketlerine gittikten sonra Şah Safi, Rüstem Han ile beraber gelerek Revan'ı kuşattı. Sultan Murad İzmit veya İstanbul'a vardığı günlerde Revan muhasarası da başlamış bulunuyordu. Van beylerbeyisi Dilâver Paşa, Şah Safi'nin Tebriz ve civarındaki askerini alıp İsfahan'dan da dört top getirtip Revan üzerine gittiğini, Diyarbekir'de bulunan Tabanı-Yassı Mehmed Paşa'ya bildirmişti. Padişah İstanbul'a dönerken serdarlık vazifesiyle Diyarbekir'de kalmış olan veziriâzam bu haberi İstanbul'a bildirince, hükûmet Anadolu ve Rumeli tarafından asker toplamaları için dört veziri vazifelendirdi. Ayrıca yeniçeri ağası Şahin Ağa'ya da yeniçerileri Revan imdadına götürmesi emrolundu. Fakat mevsim kıştı, yollar kardan kapanmış, şiddetli soğuklar uzun yolculuk yapılması imkânını ortadan kaldırmıştı. Yeniçeriler, yolların kapalı zamanında ve şiddetli soğuklar hüküm sürerken yola çıkamamışlar, bu yüzden padişahın şiddetli emirleri ve hattâ Parmakkapı'da çengeller yaptırarak bir kaç yeniçeriyi sefere gitmeme töhmeti ile astırması yeniçerilerin yola çıkmalarına âmil olamamıştı. Zira İstanbul'da o, bu kadar sıkı davranılırken, soğuklar da şiddetinden hiç bir şey kaybetmemişti.

Veziriâzam Mehmed Paşa İstanbul'u vaziyetten haberdar ederken Anadolu, Karaman, Sıvas, Maraş, Halep, Şam, Trablusşam, Erzurum, Trabzon, Çıldır ve Kars valilerine de acele askerleriyle Erzurum'a gelmelerini bildirmiş bulunuyordu. Lâkin, kar ve soğuklar yüzünden hareket imkânının bulunmadığı yer, esas itibariyle Anadolu yüksek yaylasıydı. Bu yüzden, valilerin bütün arzularına rağmen veziriâzamın emri de boşa gitti ve asker toplanamadı. Veziriâzamın kendisi bu emirleri verdikten bir müddet sonra Harput-Pertek-Çemişgezek - Kemah üzerinden onbeş yirmi kişiyle Erzurum'a gitti. Sıvas valisi İbrahim Paşa da ancak onbeş kişi ile gelebildi. Sadrıâzam Erzurum'dan sonra Hasan - kale'ye geçtiği zaman, yanında on onbeş kişilik adamları bulunan Sıvas ve Trabzon valilerinden başka kimse yoktu. Mart başında Anadolu ve Karaman beylerbeyi de ancak yirmişer adamla gelebildiler.

Buna mukabil ileriyi hesaplıyarak hareket eden Şah Safi ise, yollar kapanmadan plânını tatbike koyulmuş, hudut mıntıkasını emniyete almayı da ihmal etmiyerek Selmas'da altıbin, Bayezid yakınında bir kaç bin, Hoy'da da dörtbin kişilik kuvvet bırakmıştı.

Revan'a yardım edilemeyince Murtaza Paşa 2 ay dayanmış, onun hastalanıp ölmesi üzerine kethüdası Zülfikar da bir ay mukavemet etmiş, fakat imdat gelmediğinden nihayet 1 nisan 1636 günü vire şartı ile kaleyi teslim etmiştir. Revan fethini temin etmiş olan Sultan Murad'ın birinci seferinin neticesi, böylece sıfıra müncer olmuştur.

Revan kalesi düştükten sonra doğu Anadolu'da bulunan kumandanlara Van, Çıldır ve Oltu kalelerini tamirden başka yapacak iş kalmamıştı. Daha sonra Veziriâzam Mehmed Paşa İstanbul'dan gelen emir üzerine 2 temmuz 1636 da Canbolad-zâde Mustafa Paşa'yı idam etti. Bu suretle, zorba ayaklanmaları sırasında Sultan Murad'ın kin bağladığı şahıslardan olan Canbolad-zâde de ortadan kalkmış oldu. Ağustosun 25 inde de fitneye teşebbüs töhmetiyle Defterdar Mostarlı İbrahim Paşa ile sipah ağası Mataracı Mehmed Ağa da idam olundu.

Erdelan vak'ası

Sultan Osman'ın Hotin seferi sırasında serdengeçtiler ağası olan ve o za-

mandan beri cesaret ve şecaatı ile temayüz edip, Sultan Murad devrinde valiliklerde bulunan Küçük Ahmed Paşa, Revan'ın fethinden sonra Şam valiliğiyle Musul muhafazasına gönderilmişti. Ahmed Paşa'nın yanında yirmişer otuzar neferli yüzotuz sekban bölükbaşısı (Naimâ C: 3. S: 291) vardı, ayrıca bir miktar da yeniçeri tahsis edilmişti.

O sırada Erdelan mıntıkasının beyi Kürt beylerinden Ahmed Han isminde birisiydi. Eyyubi ailesinden geldiği söylenen bu kürt beyi kendisi sünni olduğu halde Şah Abbas'ın kızı ile evlenip İran taraftarı kesilmişti. Süleymaniye kasabasının güney ve güney-doğusuna doğru uzanan Erdelan bölgesi Osmanlı - İran sınır sahasında bulunması bakımından ehemmiyet arzetmekteydi. Şah Safi İran tahtına geçince Şah Abbas'ın adamlarının bir çoğunu işten uzaklaştırmış, bir kısmını da öldürmüştü. Ahmed Han da kendi şahsı bakımından tehlike sezdiğinden kendisine yardım etmesi hususunda Küçük Ahmed Paşa ile anlaşmıştı.

O arada Şehrizor yakınlarına kadar gelen ufak bir İran kuvveti mağlûp olmuştu. Gerek bu mağlûbiyet hâdisesi, gerekse Kürt beyi Ahmed Han'ın Küçük Ahmed Paşa'yı mücadeleye teşviki neticesinde. Rüstem Han idaresindeki otuz kırk bin kişilik İran askeri ile. azami onbin kişilik kuvvete sahip Küçük Ahmed Paşa arasında Mihriban'da bir muharebe cereyan etti (1636 eylûl sonları).

Küçük Ahmed Paşa'nın askerinin azlığına ve atta duramıyacak derecede hasta bulunmasına rağmen harbi kabulü bir hata idi. İki gün iki gece devam eden muharebe sonunda Osmanlı askeri bozuldu. O arada askerin bozulup muharebe sahasını terketmekte olduğunu gören Ahmed Paşa yanındakilere:

«— Ben şehadetime muntazırım, dönmezem. Cihanda şehadetten gayrı arzum kalmadı, siz başınızın tedarikini görün»

Diyerek yerinden ayrılmadı. Neticede bayrağın önünde, hasta ve mecalsiz haline rağmen vuruşarak şehid düştü. Mücadelenin müsebbiplerinden Ahmed Han sağ ve salim vaziyette Musul'a geldiyse de. o da üzüntüsünden vefat eyledi. Osmanlı tarihlerinin «Erdelan vak'ası» diye isimlendirdikleri bu muharebede şehid düşen Ahmed Paşa'nın başı Şah Safi'ye gönderilmişse de, İran hükümdarı onun kahramanlığına hürmeten başını iade eylemiş ve bu bedensiz baş Şam'daki türbesine defnedilmiştir.

Topkapı Sarayı'nda Revan köşkü

AZAK KALESİ, ERDEL VE ARNAVUTLUK'TA CEREYAN EDEN HADİSELER

Sultan Murad'ın Revan ve Bağdad seferleri sırasında, bu iki mühim seferin arasına rastlayan devrede, yani padişahın saltanatının son beş altı yıllık devresinde Azak kalesinde ve Azak denizi kıyılarında, Erdel ve Arnavutlukta bazı mühim hadiseler cereyan etmiştir.

Azak hâdiseleri

Daha ziyade Azak kalesi etrafında cereyan etmiş olan bu hadiseler Kırım Hanlarının durumları ile sıkı sıkıya ilgilidir. Kırım hâdiseleri bölümünde kendisinden bahsedilmiş olan Canbey

Giray İran seferine memur edildiği halde gitmediği için azledilmiş (1635) ve onun yerine amcasının oğlu İnayet Giray Kırım Han'ı nasbedilmişti. Osmanlı hükûmeti İran seferi için İnayet Giray'dan da istifade edememiştir. Zira, mezkûr Han sefer için topladığı kuvvetleri Kili ve Akkerman taraflarında bulunan Nogayların Mansur-oğulları kolunu (Naimâ C: 3. S: 301-306) tenkile tahsis etmişti. Bu tenkil sırasında Nogaylardan bir hayli insan öldürülmüş, bunların reisleri olan Kantemir Mirza kaçıp padişaha iltica zorunda kalmıştı. Kuvvetlerinin kâfi gelmiyeceğini görerek İnayet Giray'a itaatkâr tavır takınan Kantemir'in kardeş ve sair yakınları da Han'ın Kalgay ve Nureddini olan Hüsam ve Saadet Giray'ı öldürmüşlerdi. Bunun üzerine hayatından endişelenen İnayet Giray ise, Mansur-oğullarına karşı işlediği suçun bağışlanması ihtimalini şüpheli görmekle beraber İstanbul'a ilticadan başka yol bulamamıştı (1637). Bunun üzerine, Selâmet Giray'in oğlu Bahadır Giray Kırım hanı tayin edilmiş, İnayet Giray da padişahın huzurunda bir mürafaayı müteakip (Naimâ: C: 3, S: 310-321) katledilmiş, hasmı vaziyetindeki Kantemir Mirza da ayni akıbete uğratılmıştı.

Bu hâdiseler, hem Kili ve Akkerman taraflarının Lehliler karşısında zayıf kalmasına, hem de gerek Leh gerek Rus kazaklarının korkusuzca faaliyete koyulmalarına âmil olmuştur. Nitekim Zaporoğ kazakları Don nehri kıyılarında faaliyete geçmişler ve hattâ İranlılara yardım teklifinde bile bulunmuşlardır. Bu bölgeye ilerledikleri zaman Zaporoğ kazaklarının Don kazakları ile anlaşmaları ikincilerin cesaretini ziyadesiyle artırmış ve neticede Don kazaklarının reisleri 1637 ilkbaharında her tarafa adamlar göndererek kazakları Azak kalesine karşı sefere teşvik etmiştir. O sırada Hüsam Giray Azak kalesi tarafındaki Nogayları Akkerman bölgesine sevketmiş bulunduğundan, Azak kalesi tarafının boş kalmış (Naimâ C: 3, S: 322) halinden tam zamanında faydalanan Kazaklar Azak kalesine hücum etmişlerdir. Azak'a hücum tasarlandığı sırada Moskova'ya gitmekte olan Osmanlı elçisi Foma Kantakuzin yolda kazaklar tarafından çevrilip, önce hapis, sonra da (Akdes Nimet Kurat, Rusya tarihi S: 218) öldürülmüştür. Kazaklar müstahkem bir mevki'i zaptetme kudretini haiz olmadıkları halde Rus Çarı Mihail Feodoroviç'in mühimmat yardımında bulunması, ayni zamanda lâğım işlerinden anlıyan bir Almanın onlara yardım etmesi (İslâm Ansiklopedisi, Dördüncü Murad maddesi S: 638) sayesinde surlarda bir gedik açmışlar ve böylece iki haftalık bir çarpışmadan sonra 18 haziran 1637 de Azak kalesine girmeye muvaffak olmuşlardır. Kazaklar Azak'a dahil olunca bütün müslümanları öldürmüşler, fakat hıristiyanlara dokunmamışlardır.

Ruslara tâbi Don kazaklarından 4400 kişi ile, Lehlilere tâbi Zaporoğ kazaklarından bin kişinin onlara iltihakı neticesinde 5400 kişilik kuvvetle yapılan bu hareketin tevlit ettiği neticelerin halli de epeyce uzun sürmüştür. O sırada kendilerini Osmanlılar karşısında zayıf hisseden Rus Çarı kıymetli kürklerden mürekkep hediyelerle bir elçi göndermiş ve «Sagredo» nun «Histoire de l'Empire Ottoman» isimli eserinde (C: 6, S: 309) görülen kayda göre; bunu bir eşkiya tecavüzü şeklinde vasıflandırarak, kendisinin ilgisi bulunmadığını isbata çalışmıştır.

Sultan Murad o sırada esas dikkatini İran harbi üzerine tevcih etmiş bulunmakla beraber, Kırım Han'ı Bahadır Giray'ı Azak kalesinin zaptına memur etmekten de geri durmadı. Lâkin Bahadır Giray Azak işinden ziyade, Kantemir Mirza'nın ölümünden sonra itaatsızlıkları fazlalaşan Mansur-oğullarını tenkil işine ehemmiyet vermiştir. Bunun için, Azak'ın muhkem halde bulunduğu ve şimdilik zaptının mümkün olmadığını bildirince, Sultan Murad da, Bağdad seferine giderken Piyâle kethüdayı Azak'ın istirdadına memur eylemiştir.

Kırk parçadan mürekkep bir donanma ile Karadeniz'e açılan Piyâle kethüda Kerç boğazına gelince Bahadır Giray'ı Tatar askeriyle birlikte Taman yarımadasına geçirmiş (Naimâ C: 3, S: 395), Kırım Han'ı Azak denizinin doğu kıyılarından kuzeye doğru ilerler, kendisi de Han'dan gelecek habere göre ha-

reketini ayarlamak üzere Kerç Boğazında beklerken. 1700 Kazak taşıyan 53 şaykanın Sinop'u vurmak üzere hazırlandıklarını duymuş ve derhal üzerlerine yürümüştür. 1638 temmuzunun 26 ıncı günü Taman adası önünden geçip Tuzla burnu önüne gelmiş olan kazakları bu burunun önünde bastırıvermiştir. Kazaklar donanma gemilerini görünce karaya sığ yerlere çekilip mevzi tutmuşlardır. O sırada Kefe beylerbeyisi Yusuf Paşa Azak kalesine doğru giderken kazak mevzilerine uğramış (Kâtib Çelebi, Tuhfet-ül-kibar S: 113) ve onlarla cenge koyulmuştu. Piyâle kethüda ise bir taraftan karaya asker çıkarırken bir taraftan da kadırga sandallarını ileriye sürmüştür. Akşama kadar cereyan eden çarpışmada yüz kazak esir alınmış diğerleri şaykalarına binerek Azak tarafına kaçmışlar, fakat Piyâle kethüda onları takiple yeniden sıkıştırmış, Türkler yaklaşınca kazaklar kadırgaların yanaşamıyacağı derecede sığlığa çekilmiş, top menzilinden de uzaklaşabilmek üzere şaykalarını sırtlayıp kaçmaya yeltenmişlerdir. Piyâle Kethüda onların kurtulmalarını önlemek üzere karaya toplar çıkarttırmış ve kaçmaları imkânı olan sahaları çevirttirmiş, bu defa kazaklar Kuban nehri mansabındaki Arkun körfezine girmişlerdir. Piyâle kethüda, Yusuf Paşa ile Kırım Hanı'na haber göndererek nehir yolunu tutturdu. Kazaklar kurtulabilmek üzere hem canlarını dişlerine takarak savaştılar, hem de en sığ sulara, kamışlı bataklıklara varıncaya kadar girerek kaçmaya uğraştılar. Piyâle Kethüda da onları mahvetmek için her şeyi yaptı, neticede 250 esir ve 29 şayka ile İstanbul'a döndü. Bunların dışında kalan kazaklar ölmüş, diğer şaykalar da batmıştı. Ertesi yıl yani 1639 da Piyâle Kethüda Özi kalesini tamir ettirmek gayesiyle yeniden Karadeniz'e açılmıştır. Bu arada 10 kazak şaykası zaptetmiş ve ayrıca kadın ve çocuklardan ibaret bir çok müslüman esiri kazakların elinden kurtarmıştır.

Azak denizi ağzında kazaklarla uğraşılması, bu arada padişahın da Bağdad seferinde bulunması sebebiyle Azak kalesiyle lâyıkı veçhile meşgul olunamamış, onun için 1642 yılında bir kumandanın idaresinde hususi surette kuvvet sevkedilinceye kadar Azak kalesi kazakların elinde kalmıştır.

Erdel hâdiseleri

Osmanlı devletine karşı mükemmel sadakati ile nazarı dikkati celbeden Bethlen Gabor'un (Üçüncü ciltte 1769 uncu sayfaya bakınız) ölümünden sonra, Erdel'de onun tesis etmiş olduğu muvazene ve huzurun yavaş yavaş bozulduğu görülmektedir.

Bethlen Gabor

Bethlen Gabor 1626 senesi Kasım ayında İstanbul'a bir mektup göndererek, oğlu olmadığı için, ölümünden sonra Erdel kırallığının zevcesi «Brandenburg»lu «Catherin»e verilmesini rica etmiş (Feridun Bey münşeatı C: 2, S: 358). Osmanlı hükûmeti de bunu kabul ile 1627 martında kendisine bu hususu tespit eden bir ahidnâme vermişti. Bethlen Gabor 1629 da vefat edince, bu ahidnâme gereğince zevcesi Catherin Erdel kıraliçesi tanınmış, Gabor'un kardeşi Bethlen Istvan da naib sıfatiyle kırallık işlerine nezaret etmeye başlamıştır. Lâkin, Erdel'in bu şekildeki idaresi pek uzun sürmemiş Bethlen Gabor zamanında mühim roller oynamış olan Rakoczi György kırallığı ele geçirmiş (1630),

Bethlen Istvan

Sultan Murad da ayni sene içinde onun kırallığını tasdik eylemiştir. Fakat bir müddet sonra Szekely Mozeş isminde bir müddei ortaya çıkmış, Sekellere istinat eden bu adam Tamşvar beylerbeyi Murad Paşa'dan yardım görmüş fakat teşebbüsünden müsbet bir netice elde edememiştir.

Rakoczy György (1)

Osmanlı tarihlerinin kayıtlarına göre: Bethlen Istvan evvelâ muvakkat zaman için Rakoczi (Rakoçi) ye yerini terketmiş, Rakoczi'nin bilahara kendisine dirsek çevirmesi üzerine, Erdelden firar edip önce Eğri'ye, oradan da Budin beylerbeyinin yanına gelmiştir. İstvan, Budin beylerbeyi Nasuh Paşa-zâde Hüseyin Paşa'dan tahtının kurtarılmasını istemiş. Hüseyin Paşa da Rakoczi'ye bu mevzuda bir mektup göndermiştir. Rakoczi ise (Naimâ C: 3. S: 310); Bethlen Istvan'ı halkın istemediğini beyandan sonra «padişah-ı İslâm hazretlerine dostluk ve kulluk bâbında dahi kusurum yoktur. Pişkeş ve haraç her ne ise Âsitaneye gönderirim, benim Budin muhafızı ile pazarım yoktur, benim kulluğumu padişaha ben arzederim. Bethlen ahvalini siz bildirin; ben âsi değilim; bu hükûmeti bana Macar halkı ittifak edip teslim ettiler» diye cevap vermişti. Rakoczi'nin cevabı makul olmakla beraber, Hüseyin Paşa, ihtimal biraz da Istvan'ın tesirinde kalarak, vaziyeti kendi görüşüne göre İstanbul'a aksettirdi. Bethlen Istvan'ı yerine yerleştirmek için, civar beylerbeylerinin askerleri ile birlikte Erdel'e bir sefer icrası hususunda hükûmetin emir vermesine sebep oldu.

Neticede Tamşvar beylerbeyi Bekir Paşa ve Bosna beylerbeyisi Salih Paşa eyâletleri askeri ile harekete geçip Mohaç ovasında Hüseyin Paşa ile buluştular ve Erdel'e doğru ilerlemeye başladılar. Bu arada beylerbeylerinin kendi üzerine geldiğini öğrenen Rakoczi, Erdel'in her tarafına adamlar göndererek asker toplamış bulunuyordu. Beylerbeyleri Gyula'ya vardıkları zaman Hüseyin Paşa orada kalıp Bekir Paşa'yı, Bosna ve Tamşvar eyâletleri askeriyle Rakoczi'nin üzerine gönderdi. Bekir Paşa zahmetli bir ilerleyişle Varad yakınındaki Salonta mevkiine vardığı sırada Rakoczi György ile karşılaştı.

6 ekim 1636 günü Salonta'da cereyan eden muharebede iki taraf da zedelenmekle beraber Erdeliler daha fazla sarsılıp 2 bin kişilik zayiat (Naimâ C: 3, S: 313) verdiler. Akşam ortalık kararıp iki taraf da biraz geri çekildiği sırada beylerbeylerinin karargâhında, Rakoczi'nin gece baskını yapacağına dair bir şayianın dolaşması askerin endişeye kapılıp birbirine karışmasına ve geceyi uykusuz geçirmelerine sebep oldu. Bu yüzden ertesi gün yapılan çarpışmada Osmanlı askeri mağlûp oldu. Arazi bataklık olduğundan bir çokları bataklıkta can verdi. Kurtulan pek az askerle iki beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın yanına gelince, bu defa Hüseyin Paşa bulunduğu mevkiden harekete geçti, fakat, Rakoczi kuvvetlerinin yakınına geldiği halde doğrudan doğruya mücadeleye girme yerine baskın yapmayı gözetti. Bu defa Rakoczi'nin karargâhında «vezir bastı, elden gittik!» diye seslerin yükselmesiyle Erdel askeri kaçıp dağılıverdi. Böylece tasarladığı baskını yapmadan düşmanın dağıldığını gören Hüseyin Paşa da eyâleti olan Budin'e döndü.

Nasuh Paşa-zâde Hüseyin Paşa Salonta bozgununun mes'uliyetini Bekir Paşa'nın üzerine yüklettiğinden, kendisi İstanbul'a celbedilip hiç konuşturulmadan Divan-ı hümâyûn önünde boynu vuruldu. Devletin başına hiç yoktan bir gaile çıkarmış olan Nasuh Paşa-zâde Hüseyin Paşa ise Budin valiliğinden azledildi. Erdel kıralı Rakoczi ise bu arada bizzat hükûmete müracaatta bulundu. Rakoczi'nin, Aralık 1636 tarihli mektubundan öğrendiğimize göre; kendisi Erdel'in başına nasıl geçtiğini anlattıktan, Istvan'ın hayatına dokunmıyacağına dair teminat verdikten sonra padişaha sadakatini zikrettiği ve Kanuni Süleyman zamanındaki gibi bir ahıdnâme istediği görülmektedir. Neticede Rakoczi'nin kıralığı divanca tasdik edildi (Başvekâlet Arşivi, İbnülemin tasnifi, Hariciye No. 15).

Bosna ve Arnavutluk'taki hadiseler

Sultan Murad'ın Revan seferinden dönüşünden sonraki zaman ile Bağdad seferi sırasında Bosna ve Arnavutlukta da bazı hâdiseler cereyan etmiştir. Bosna hadiseleri biraz eşkıyalık ve küçük bir başkaldırma mahiyetini arzederse de, Arnavutluktakiler hükûmet kuvvetlerini hayli meşgul eden bir isyan hareketinden ibarettir.

Bosna hadisesi başlangıçta bir vergi meselesinden çıktı. Osmanlı tarihlerinin kaydına nazaran, 1636 yılı baharında Rumeli reayasından «şayka akçası» nâmı ile para toplanmasına karar verildi. Anlaşıldığına nazaran; şayka akçası, devamlı bir vergi mahiyetini haiz olmayıp, Karadeniz kıyıları muhafazasında kullanılması düşünülen şaykaların inşaasına harcanacaktı.

Karadeniz kıyılarının muayyen yerleri hariç diğer memleketlerin halkı Kazak şaykalarının yaptıkları zararların acısından bihaberdi. Onun için, şayka akçası ile görülecek işin ehemmiyetini lâyıkı veçhile kavrıyamazdı. Bir de paranın tahsilinde fena muamele ile karşılaşırsa işin rengi daha da değişebilirdi. İşte Bosna'daki hâdise böyle oldu.

Bosna defterdarı Mahmud Efendi Bosna reayasını Bosna-Saray meydanına toplıyarak şayka akçası toplanacağını tebliğ ettiği sırada, reaya namına konuşan (Naimâ C: 3, S: 296) kimseler: «bu makule tekâlifi bu âna dek verdiğimiz yoktur; bu dahi bir âdet olur, padişah hazretleri reayaya merhamet eder; ahvalimiz âsitaneye arz olunsun» derler. Kadı Mehmed Efendi de halkın görüşüne iştirak ederse de meselenin İstanbul'a arzedilebilmesi için tekâliften az bir miktarının olsun ödenmesi mütaleasında bulunur. Fakat bu sırada defterdar: «Padişahın emrine karşı geliyorsunuz bre kâfirler! Cümlenizi katletmek rerektir!» deyip herkesin karşısında kılıcını sıyırınca halk hep birden onu taşa tutar ve Defterdar Mahmud Efendi güçlükle kaçıp kurtulur. Kadı Efendi de bir tarafa saklanır. Halk da bunların malını yağma eder.

Bu hâdise bir bakıma hükûmet kuvvetlerine karşı gelmek gibi bir manzara arzetmişse de, halkın galeyana gelmesinde defterdarın rolü olduğundan, Bosna'ya kuvvetli şahsiyetlerden ibaret defterdar ve kadı tayin edilmekle iktifa olunmuştur. Bu defa Bosna defter-

darlığına tayin edilen şahsiyet, evvelce İstanbul'da Şıkk-ı sâni defterdarlığı yapmış olan ve o sırada Macaristan'da Kopan sancağına mutasarrıf bulunan meşhur müverrih Peçuy'lu İbrahim Efendi'dir. Sultan Murad, buraya gönderilecek kadının kuvvetli şahsiyetler arasından seçilmesi hususunda Sadaret kaymakamı Bayram Paşa'ya emir vermiş olduğundan, Bayram Paşa da buranın kadılığına Şarihülmenar Efendi'yi göndermiştir.

Bosna'da bu hâdise cereyan ettiği sırada, Şehzâde Bayezid ve Süleyman'ı boğmasına mükâfaten kapı kethüdalığından Bosna valiliğine tayin edilmiş olan Salih Paşa, bir iş için Ösek sancağına gitmiş bulunmaktaydı. Daha sonra Erdel'de Salonta muharebesine iştirak edip eyâletine dönerken Banyaluka'ya geldiği sırada yolda dağlık mıntıkada bir eşkıya gürûhunu tenkil etti. Eşkıyaların İbrahim adı ile tanınan reisi yakalandığı zaman, bu adamın erkek kıyafetine girmiş bir kadın olduğu hayretle görüldü. Aslen Klis sancağından olup Rabia adını taşıyan bu kadın, esir edilen sair adamları ile birlikte çengele vurulmak suretiyle idam olundu.

Salih Paşa'nın zulmü ve kanun hilâfına tüfenkci akçesi adıyle para topladığı öğrenilince 1638 şubatında azledilerek, Sultan Murad'ın meşhur bostancıbaşılardan Duçe Mehmed Bosna beylerbeyliğine tayin edildi. Duçe Mehmed beylerbeyi tayin olunduğu sırada Sultan Murad Bağdad seferine çıkmaktaydı. Onun için padişahın kendisine güvendiği bu adam doğruca eyâletine gitmiyerek, serasker unvanı ile muhafazaya memuren Edirne'de oturdu.

Duçe Mehmed Paşa Edirne'de iken Arnavutlukta Klementi dağı mıntıkasında Arnavut sergerdelerinin faaliyete koyulduklarını, yolları kesip kervanları soyduklarını öğrendi. Zamanımızdaki Arnavutluk devletinin en kuzey mıntıkasını teşkil eden bu saha, mezkûr tarihte Rumeli eyâletine dahil olup Bosna eyâleti sınırına da civar düşmekteydi. Arnavut âsileri mıntıkalarının dağlık oluşuna güvenerek faaliyet sahalarını çabucak genişletmeye başlamışlardı. Bosna eyâleti arazisi dahiline kadar uzanma cesareti gösteren bu âsilere, bakarak, Podgoriçe ve civarın sair Arnavutları da itaatsızlığa kalkmış bulunuyorlardı.

Arnavut âsileri faaliyete geçtikleri zaman Ohri ve İşkodra sancakbeyleri tenkil etmek istemişlerse de, bu iş bir iki sancak beyinin başaracağı şey değildi. Zira âsiler Yenipazar kasabasını basıp yağmalar yapacak ve yangınlar çıkarıp tahriplerde bulunacak kadar işi büyültmüşlerdi. Onun için Duçe Mehmed Paşa Bosna eyâleti askeriyle bu isyanı bastırmaya memur oldu.

Duçe Mehmed Paşa Edirne'den kalkıp Yenipazar civarına geldiği sırada, Venediklilerle ilgili bir tahkikat işi için İstanbul'dan yeni bir emir aldı. O arada, serhad kaptanlarından Burak-oğlu Mustafa Ağa namındaki kaptan İstanbul'a gelerek, Venediklilerin Zara ile Şebeniko'yu ve bunların civarındaki otuziki köyü ele geçirdiklerini bildirmişti. Bu haber karşısında Venedik balyosu külliyetli rüşvet teklifi suretiyle kaptan Mustafa Ağa'nın idamını temin eylemek istemiş (Naimâ C: 3, S: 400), fakat verilen haberin doğru olup olmadığının bilfi'il yerinde tahkiki cihetine gidildiğinden, elçi manevrasında peşinen muvaffak olamamıştı. İşte, Duçe Mehmed Paşa'dan tahkiki istenen ve haberin doğruluğu takdirinde istirdadı emredilen şey bu meseleydi. Duçe Mehmed Paşa bunun üzerine Arnavut âsileri üzerine yürüme işini tehirle eyâlet merkezi olan Bosnasaray'a gitti. Oradan da Klis sancağı sahasına kadar uzanarak, işgal olunduğu söylenen yere adamlar gönderdi. Venedikliler bir takım bahaneler ileri sürerek işi uzattıkları için Duçe Paşa kendisini Ösek (Essek) muhafızlığına tayin ettirdi ve Arnavutluk işi ile meşgul olmaya başladı. Bosna eyâletinden topladığı üç bin kişilik kuvvetle Podgoriçe'ye geldiği zaman (Naimâ C: 3, S: 405) bazı nahiyeler itaatını arzetti. Fakat Klementi dağları mıntıkasındaki isyan devam ediyordu. Duçe Mehmed Paşa, Kerka sancağından mazul Halil Bey'in emrine verdiği tüfenkcileri Klementi dağları mıntıkasına sevketti. O sırada şiddetli bir kış hüküm sürmekteydi. Duçe Mehmed Paşa, âsi Arnavutların kışın dağlara tırmanamıyacaklarını hesaplıyarak harekât icra etmekteydi.

Fakat sarp ve yalçın kayalık sahada, bu dağların haşinliğine uygun bir hayat süren Arnavut âsilerini yakalayıp tenkil etmek hakikaten çok güç meseleydi.

Halil Bey'in emrindeki kuvvetler pek büyük zahmetlere katlanarak âsileri tedibe çalıştı. Arnavut âsilerinden bir miktar insan öldürdüyse de netice alınmış değildi. Kayalıklara yerleşmiş bu adamlar karşıdan karşıya taş, ok ve sapan gibi basit şeylerle savaşmakla beraber, hiç umulmıyan yerlerden çıktıkları, hâkim yerleri tuttuklarından kolay kolay alt olmuyorlardı. Bir defasında dar bir geçidin üstüne ağaç ve asma dalları gerip üzerine taşlar yığdılar, oradan asker geçerken âniden yıkıp epeyce askerin ölümünü sağladılar. Tenkil hareketine bilahara Duçe Mehmed Paşa da bizzat iştirak etti. Soğuğa, açlığa ve bir sürü zahmetlere neferler gibi o da bizzat göğüs gerdi. Ayaklarında nikris hastalığı olduğu halde kayalara tırmanmaktan geri durmadı. Nihayet âsilerin reisleri Vokodud'un öldürülmesi üzerine Klementi dağlarındaki isyan söndürülebildi. Burada yakalanan âsi elebaşılarının bir kısmı kendilerini Klementi dağlarının kaya ve tepelerine nisbet ederek, başlarında dörder perçem burakır bunlara gümüş halkalar geçirir uçlarını kulaklarına veya boğazlarına bağlarlarmış. Duçe Mehmed Paşa bu başlardan bir kaç tanesini İstanbul'a gönderdiği zaman Sultan Murad, huzuruna bulunan bazı Arnavut ekâbirine: «bu zencirli Arnavutları Duçe ne kıyafete koymuş, gördünüz mü?» diye alay etmiştir.

SULTAN MURAD'IN BAĞDAD SEFERİ

Revan'ın İranlılar tarafından geri alınması üzerine, Sultan Murad'ın ilk seferinde toprak kazancına ait maddi netice ortadan silinip gitmişti. Fakat bu seferin İranlılar üzerindeki manevî tesirinin büyük olduğu anlaşılıyordu. Uzun yıllardan beri Osmanlı padişahları sefere çıkmazken, Dördüncü Murad'ın hem devlet idaresinin bozukluklarını düzeltmesi, hem de muazzam bir ordunun başında Revan tarafından başlıyarak Azerbaycan'ın mühim bir kısmında cevelânda bulunması İranlıları hakikaten düşündürmesi gereken bir meseleydi. Bu bakımdan İran hükümdarı, Revan'ı istirdat etmiş olmasına rağmen padişaha bir elçi gönderdi.

Maksud Han adındaki bu elçi 9 ağustos 1637 de Üsküdar'a vasıl oldu. Davudpaşa sarayında misafir edilen İran elçisi, hükümdarının sulh talebini havi mektubunu Sultan Murad'a sunmak niyetiyle gelmişti. Lâkin o sırada padişah Bağdad seferine niyetliydi. Bu bakımdan, Naimâ (C: 3, S: 322) nın ifadesiyle: «sefer-i Bağdad mukarrer olmağın anda cevap verilmek üzere red olundu». İran elçisi Davudpaşa sarayına kapatıldı. Maksud Han İstanbul'a gelirken iki adamını sekban kıyafetiyle Haleb mıntıkasına bırakmıştı. Haleb valisi Mehmed Paşa birer casustan ibaret bu adamları yakalatıp İstanbul'a gönderince elçinin kaldığı binanın karşısında asıldılar.

Revan'ın elden gidişine pek içerlemiş olan Sultan Murad, buranın imdadına yetişmemekte kusur eylediği töhmeti ile Tabanı-Yassı Mehmed Paşa'yı sadrıâzamlıktan azletmiş (2 şubat 1637) Kaymakam Bayram Paşa'yı onun yerine tayin etmiş ve Mirahur Halil Ağayı Diyarbekir'e göndererek mühr-ü hümâyûnu aldırtmıştı. Yeni sadrıâzama da serdarlık verildiğinden Bayram Paşa 1637 baharında İstanbul'dan ayrılıp Bolu - Tokat - Amasya üzerinden Sıvas'a geçerek orduya mülâki olmuş, oradan Antep'e ve sonra Birecik'e giderek, burada dökülen topları gözden geçirmiş, cebehaneyi Musul'a naklettirmiş, sonra Kars ve Erzurum tarafının hudut ahvalini tetkik edip, kışlamak üzere Amasya'ya dönmüştü (Naimâ C: 3, S: 325).

Şehzâde Kasım'ın öldürülmesi

Bayezid ile Süleyman'ın öldürülmesinden sonra Sultan Murad'ın Kasım ve İbrahim isminde iki kardeşi kalmıştı. Bunların her ikisi de padişahın öz kardeşi idi. İki buçuk sene önce elini

kardeş kanına bulamış olan Sultan Murad, Bağdad seferine çıkmak üzereyken Kardeşi Kasım'ı da öldürtmek (17 şubat) suretiyle cinayetini katmerlendirdi. Zeki bir kimse olduğundan bahsedilen şehzâde Kasım boğdurulduğu sırada yirmibeş yaşında bulunmaktaydı. Sultan Murad, öz kardeşi Kasım'ı boğdurarak Osmanlı padişahlarının kardeş katli serisine son halkayı ilâve ederken, bir taraftan da o aylar zarfında adalet fermanı neşrediyordu (Başvekâlet arşivi, 87 numaralı Mühimme defteri No. 87, S: 74 ve 146). Bu fermanlarda, Sultan Murad, memleket idaresinde vazife sahibi olanların halka kat'iyyen zulmetmemelerini ve her işi adaletle yürütmelerini istemekteydi.

Sultan Murad'ın İstanbul'dan hareketi

Padişahın, Bağdad, seferi için uzun zamandan beri yaptırdığı hazırlıklar tamamlanmak üzereydi. Birecik'te dökülen topları sadrazam bizzat tetkik etmiş; Bosna'da hazırlanan her biri yirmi beşer bin güle daha yola çıkarılmıştı. Son olarak beşbin yeni yeniçeri kapıya çıkmış, yani ocağa yeni beş bin yeniçeri kaydolmuştu. Bu arada Sekbanbaşı Küçük Hasan Ağa da yeniçeri ağalığına tayin olunmuştu.

Son hazırlıkların ikmaline geçilirken 23 şubatta padişahın tuğları cebehane önüne dikildi. Sefer edilecek saha çok uzakta bulunduğundan, Revan seferinde olduğu gibi daha bahar gelmeden tuğlar çıkarılmış bulunuyordu. Tuğların çıkarılmasından bir hafta sonra Otağ-ı humâyun Üsküdar'a geçirildi. Sultan Murad'da 8 nisan (23 zilkade) da Üsküdara geçerek Otağa çıktı. Padişah 8 mayıs 1638 (23 zilhicce 1047) günü İstanbul'dan hareket etti. Revan seferinde olduğu gibi Kaptan-ı derya ile Şeyhülislâm da sefere memurdu. Bu bakımdan Şeyhülislâm Yahya Efendi ikinci defa padişahın yanında sefere iştirak etmiş oluyordu. Kaptan-ı derya Mustafa Paşa (Kemankeş Kara Mustafa Paşa) aynı zamanda rikâb kaymakamlığı vazifesini de ifa etmekteydi. Ordu İnönü'ne vardığı zaman Konya'dan ılgar ile yani sür'atle gelen Veziriâzam Bayram Paşa padişaha mülâki oldu. Eskişehir'den geçilirken Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'nin kayın pederi Şeyh Edebali'nin, Seyitgazi'den geçilirken de Seyid Battal Gazi'nin kabirlerini ziyaret etti.

Sakarya Şeyhi diye tanınan şahsın idamı

Sultan Murad, Bağdad'a gitmek üzere yolda ilerlerken, daha önceki Revan seferinde olduğu gibi bazı kimseleri idam ettirdi. İlk mühim idam Bolvadin'de vuku buldu. Hekimbaşı Emir Efendinin arpalığı olan Mihaliç'teki naibden şikâyetçiler geldiğinden bunun yakalanması için adamlar gönderilmişti. Adamcağız orduya getirilince derhal idam olundu. Konya'ya varıldığı gün de Bolu sancak beyi Abdi Paşa ile, Yenişehir beyi Şemsi Paşa-zâde de ayni akıbete uğratıldı. Bunlardan da, daha evvelki misaldeki gibi reaya şikâyetçi olmuştu. Konya'da idam edilen asıl mühim şahsiyet «Sakarya Şeyhi» diye tanınan Şeyh Ahmed idi.

Padişah Ilgın'a vardığı sırada Eskişehir kadısı orduya gelerek, Sakarya şeyhi hakkında padişaha malûmat verdi. Kadının anlattığına göre (Naimâ, C: 3, S: 335); Sakarya nehri kenarında oturan bir şeyh öldüğü zaman şeyh Alâaddin onun yerine geçip seccadenişin olmuş, işte bunun müridlerinden Ahmed adındaki şahıs ise mehdilik iddia ederek etrafına adamlar toplamıştır. Kadı, şeyhin mehdiliğine inanan kimselerin «onun yolunda can ve başlarını feda etmeyi kendi canlarına minnet bildiklerini» de ilâve eylemiştir. Eskişehir kadısı, şeyh hakkında daha bazı bilgiler de verdikten sonra, izalesi temin edilmezse büyük bir fitnenin kopacağı mütaleasında bulundu.

Sultan Murad, Sakarya şeyhinin durumundan haberdar olunca Anadolu beylerbeyi Vardar Ali Paşayı onun üzerine sevketti. Emrindeki yedi sekiz bin kişi ile şeyhin üzerine gidip harbe tutuşan Anadolu beylerbeyinin kuvvetleri bozuldu. Bunun üzerine padişah, şeyhi tanıyan ve o mıntıkalı olan Çifteler'li Osman Ağa'yı bu işe memur etti. Üç bin kişilik kuvvetle harekete geçen Osman Ağa neticede Sakarya şeyhini on iki adamı ile

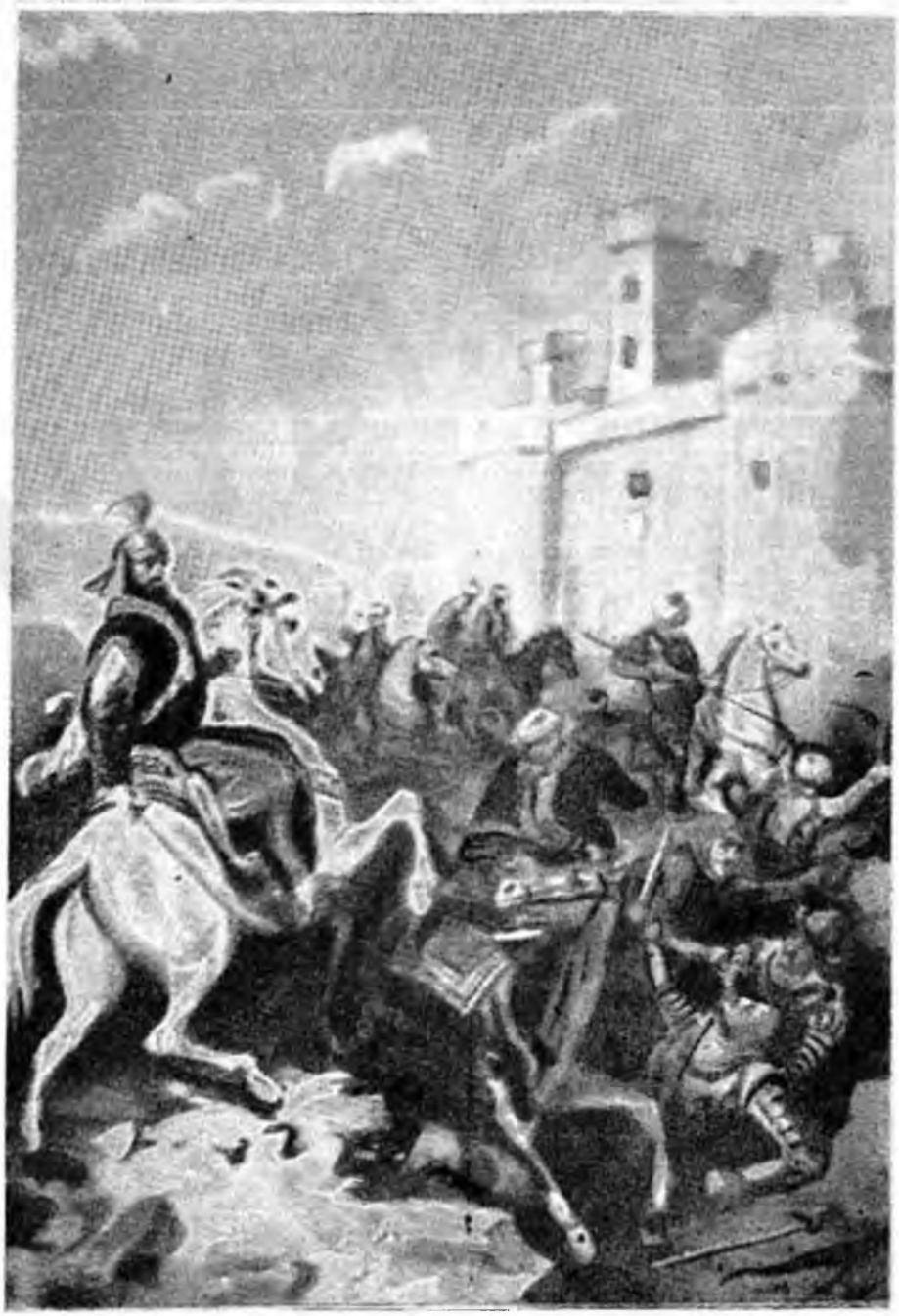

Dördüncü Murad'ın Bağdad muhasarası (Eski bir tablodan).

birlikte yakalıyarak Konya'ya getirdi. Sultan Murad şeyhi görünce:

«— Baka, sen Hazret-i İsa'yım dermişsin, gerçek midir?»

Dedi. şeyh ise:

«— Hâşâ, ben ümmet-i Muhammeddenim ve İsa Aleyhisselâma muntazırlardanım».

Cevabını verdi. Daha bazı suallerde tevcihinden sonra idamını emretti. Taraftarlarının silâh kâr etmiyeceğine inandıkları bu adamın evvelâ mafsallarından parmaklarını kestiler. Bu feci ameliyeye rağmen bir defa «of!» demediği, hattâ cellât Kara Ali'ye «acele etme cellâd ağa!» hitabında bulunduğu söylenen bu adamın bilâhara burnu, kulakları. elleri ve ayakları kesilip ordu safları arasında dolaştırılarak feci şekilde öldürüldü (17 haziran 1638).

Mevlâna ahfadından Bekir Çelebi'nin sürgün edilmesi

Sultan Murad Konya'da iken Mevlâna Celâleddin-i Rumî ahfadından Bekir Çelebi hakkında şikâyet edildi. Padişah Revan seferine giderken Bekir Çelebi ile gerüşmüş, kendisine iltifatta bulunmuş ve bu arada onun tekkesi için yıllık dörtbin kuruş ilâve tahsisat ayırttırmıştı. Padişahın iltifatı ve bu tahsisat üzerine şımaran Bekir Çelebi etrafına hükmetmeğe başlamıştı. Konya'daki hükûmet adamları ve kadılar ona müracaat etmeden iş göremez (Naimâ C: 3. S: 338) olmuşlardı. İşte bu vaziyetler kendisine duyurulunca Sakarya şeyhi hadisesinin tesiri altında bulunması muhtemel olan padişah Bekir Çelebiyi idam ettirmek istedi. Fakat sadrazam, şeyhülislâm ve Silâhdar Mustafa Paşanın ricası üzerine, şeyh Bekir Çelebi'yi İstanbul'a sürgün etti.

Sultan Murad Konya'da sekiz gün kaldı. Bu arada bir gün tebdil gezerken birbiriyle konuşan iki yeniçeri subayından birine sertçe bakıp geçti. Padişahın gazabla baktığı adam, vaktiyle zorbaları tahrik etmiş olan Sadrazam Receb Paşanın matrâcısı idi. Bedeni gibi hafızası da çok kuvvetli olan Sultan Murad senelerce sonra onu bir görüşte tanımıştı. Ordugâha dönünce yeniçeri ağasını çağırarak Husrev Subaşı adını taşıyan bu adamın idamını emretti. O da idam işini yeniçeri kethüdasına havale etti. Kethüda akşamleyin Husrev Subaşı'yı çağırtınca. vakitsiz çağrılışından ve tebdil gezen padişahı tanıyıp sert bakışından şüphelenip koltuğunun altına bir bıçak saklıyarak kethüdanın çadırına gitti. İçeri girer girmez vaziyeti anladığından koltuğundaki bıçağı birdenbire çekince ortalık karışıverdi. Bundan faydalanıp dışarı fırlayan Husrev Subaşı karanlıktan istifade ile sür'atle uzaklaştı ve izini kaybetti.

Ordunun Halep'e ulaşması

Konya'da sekiz gün kalındıktan sonra 25 haziranda hareket edildi. Ereğli. Ulukışla, Çiftehan, Gülek Boğazı, Adana, Misis üzerinden Payas iskelesine varıldığı sırada Mısır valisi getirdiği iki kadırga dolusu hediyeyi burada teslim etti. Payas'tan İskenderun'a ilerlenip, ondan sonra Amanos dağları aşıldı. Antakya önüne gelindiği sırada padişahı görmek istiyen şehir halkı Âsi nehri üzerindeki köprüyü sımsıkı doldurmuştu. Bu durumu gören padişah, Naimâ (C: 3, S: 343) nın ifadesiyle: «Köprüye uğramayıp ol nehr-i azime at uğratıp yeldirip geçti. Padişah suyu geçmiş denildikte tuğcular ve rikâb-ı humayun ağaları ve bendeleri bir mertebe ıztırab ile suyu geçtiler ki boğulmak mertebesine varıp azim mihnet çektiler».

Nihayet İstanbul'dan itibaren elli beşinci menzilde Halep'e muvasalat olundu (23 temmuz 1638). Sultan Murad burada ordu ile onaltı gün kaldı. Ümeradan Rıdvan Beyin idaresinde gelen Mısır kuvvetleri burada orduya iltihak etti. Padişah Halep'teyken, silâhdar Paşanın hizmetinden kaçmış bir genci istihdam ettiği için Karahisar mütesellimi Saraç-oğlu; orduya geç iltihak ettiği için Ohri sancak beyi Pirî Paşa katlolundu. Devlete hayli hizmetleri dokunmuş ve âlim, fazıl bir kimse olan Pirî Paşanın öldürülmesi üzüntü yaratmıştır.

Hekimbaşı Emir Çelebi'yi ölüme götüren ceza

Ordu Nizip'e geldiği sırada Sultan Murad, hekimbaşı Emir Çelebi'nin ölü-

müne sebep olan bir ceza tatbik etti. Emir Çelebi bilgili, mesleğinde mahir, hazik, ayni zamanda hoş sohbet bir adamdı. Sultan Murad kendisini sever ve onunla sık sık şatranç oynardı. Fakat kendisi gizliden gizliye afyon kullanırdı. Onun bu kusurunu öğrenen ve hekimbaşılığa kendi adamlarından Zeynelabidin Efendi'yi geçirtmek isteyen Silâhdar Mustafa Paşa her fırsatta padişaha hekimbaşının afyon kullandığını söyler, padişah sorunca o da tabii bunu inkâr ederdi. Silâhdar Paşa nihayet hekimbaşının mahremlerini elde ederek, Emir Çelebi'nin, afyonu çakşır içindeki entari cebine

Sultan Dördüncü Murad

yerleştirdiği hokka içinde taşıdığını öğrenip vaziyeti padişaha bildirdi. Padişah ise bunu öğrenince gezinmek bahanesiyle kalkıp onun yanına gitti ve gizli cebinden afyon hokkasını çıkarttırdı. Hokkada mevcut on dirhem kadar afyonun tamamını hekimbaşıya yedirdi. Emir Çelebi «padişahım, kuluna kıyma, yazıktır» dediyse de dinlemedi. Sonra kendisiyle üst üste üç parti şatranç oynamasını emretti. Emir Çelebi fenalaşmaya başlayınca müsaade isteyip kalktı. Çadırına gittiği zaman talebelerinin acele hazırlamış oldukları ilâçları «bana ilâç gerekmez, silâhdar gibi kavi bir hasmı olana ölüm yaşamaktan müreccahtır» diyerek almadı. Ve afyonun üzerine bir kâse buzlu şerbet içtikten bir müddet sonra öldü. Emir Çelebi'nin bu şekilde dünyadan göçmesinden sonra Zeynelabidin Efendi hekimbaşı tayin edildi: böylece Silâhdar Mustafa Paşa da muradına nail oldu (Naimâ, C: 3, S: 345).

Halep'ten sonraki konaklardan birinde Sultan Murad tebdil gezerken tütün içen ondört kişiye rastlayıp derhal idam ettirdi. Türlü eziyetlerle öldürülen bu tütün içenlerin ikisi yeniçeri, birisi mukabele halifesi, birisi de kapıcıbaşılardan idi. Bir gün gayet kıymetli bir kutu yuvarlanarak padişahın çadırı kenarına kadar geldi. Bunun sahibi arandıysa da sahip çıkan olmadı. Zira kutunun bir tarafında bir lülelik tütün ve bunu içmek için ufak bir çubuk vardı. Bu son misaller bir daha gösterdi ki bunca sıkılık ve idamlara rağmen tütün içenlerin arkasını almak imkânsızdır.

Bayram Paşa'nın ölümü

Urfa civarındaki Celab (veya Culab) konağına varıldığı sırada Veziriâzam Bayram Paşa öldü. Sultan Murad veziriâzamın çadırına girerek vefakâr ve kadirşinas tanıdığı veziriâzamının cenazesi önünde ağlayıp gözyaşı döktü. Bayram Paşanın cenazesi orada defnedilmiyerek İstanbul'a nakledildi.

O sırada rikâb kaymakamı olarak orduda bulunan Kemankeş Kara Mustafa Paşa sadrazamlığını bekledi, başkaları da onun sadrazam yapılacağını tahmin ettilerse de, Sultan Murad mukarriblerinden Silâhdar Mustafa Paşa ile Ruznamçeci İbrahim Efendinin tavsiyesiyle bu vazifeye Tayyar Mehmed Paşa tayin edildi. O sırada Musul muhafazasında bulunan Tayyar Mehmed Paşa kendisine getirilen mühr-ü hümâyunu teslim alıp Musul'dan hareketle Diyarbekir'de padişaha mülâki oldu.

Kısa bir müddet sonra ordu Cerahlı konağında bulunduğu sırada Ruznamçeci İbrahim Efendi'de vefat eyledi. Onbeş sene kadar ruznamçecilik etmiş olan İbrahim Efendi'nin bilgisini, kararlarındaki isabeti, zorbaların temizlenmesinde Sultan Murad'a yol göstermesi hususla-

DENİYET.ORG

Dördüncü Murad'ın şahsiyeti

(İlâve : 122)

★

Onyedinci asır Osmanlı padişahları arasında en büyüğü, hattâ bütün Osmanlı hükümdarları arasında dikkate değerlerden biridir. 1623 eylülünde tahta geçip 1640 şubatında ölen Dördüncü Murad'ın saltanatını iki kısım halinde mütalâa etmek gerekir. 1632 yılına kadar devam eden birinci devre onun çocukluk ve yetişme yılları addedilir. Sultan Murad'ın hakiki şahsiyeti bundan sonra meydana çıkmıştır.

Dördüncü Murad hakkında sıhhatli bir hükme varabilmek için, imparatorluğun, yalnız onun saltanatı devrine rastlıyan durumunu değil, onun zamanından yarım asır kadar gerilere uzanan halini de birlikte gözler önüne getirmek icap eder. Sultan Muad, gayet tabii olarak, icraatında kendi zamanındaki vaziyeti ve hâdiselerin tesiri altında kalmakla beraber, imparatorluğun, kendi zamanından önceki durumu ile de sıkıca ilgilenmiştir. Koci Bey'in ona bir risale sunmuş olması bunun en güzel delilidir.

Dördüncü Murad dizboyu rüşvet, iltimas, çeşitli düzensizlikler ve müthiş zorbalığın mevcut olduğu, imparatorluk arazisinden toprak koparmak için bir devletin harp açmış bulunduğu bir devrede tahta geçti. İdareyi şahsen ele alınca bunları düzeltmek üzere faaliyete koyuldu. Zorbalık ve idaredeki bozuklukları ortadan kaldırmak için gayret sarfeden Dördüncü Murad, bu haliyle bir «ıslahatcı» hüviyeti arzeder. Yalnız bu düzeltmeyi pek fazla kan akıtarak yapmış, arada günahsız kimseler de boynunu cellâdın kemendine kaptırmıştır. Tütün yasağı gibi bahanelerle dahi bir sürü zorba ve serseri temizleyen, emirlerinin mutlak tatbikini isteyip müsamaha nedir bilmeyen Dördüncü Murad'ın saltanat devri korkunç bir manzara arzederse de, onun bu icraatı sayesinde, sukuta yaklaşmış bir devleti uçurumun kenarından çevirmiş olduğu inkâr edilemez. Osmanlı İmparatorluğunda nizamsızlık ve asayişsizliğin son haddini bulduğu Sultan Osman vak'asını takip e-

→

den yıllarda, Türklerin Avrupa'daki en büyük hasmı olan Avusturyalıların otuz sene harpleriyle meşgul olması, Osmanlılar için muhakkak ki büyük bir talihlilik olmuştur. Şayet bu sırada Avusturyalılar otuz sene harbi gibi mühim bir gaile ile başbaşa kalmayıp da İranlılar misali fırsattan istifadeye çalışsalardı, imparatorluğun Avrupa'da toprak kaybına maruz kalması muhakkak gibiydi. Halbuki Dördüncü Murad'ın düzeltici faaliyeti sayesinde devlet perişan durumdan kurtulmuş, bizzat kendisi İranlılara karşı muvaffakiyet kazandıktan başka, kendisinden sonra Avrupa tarafında istilâ harbi tesebbüsünde dahi bulunulmuştur.

Dördüncü Murad, gerek İstanbul'da, gerek eyâletlerde asayişsizliği tam mânasiyle ortadan kaldırmış; askeri disipline kavuşturmuş; rüşveti büyük mikyasta önlemiş; kanun, nizam ve emirlere uymayı temin etmiş; devlet varidatının artmasına âmil olduğu gibi hazinenin çarçur edilecek şekilde usulsüz harcanmasını da önlemiştir.

Dördüncü Murad'ın çok enerjik bir insan olduğu görülmektedir. Yalnız İstanbul'da değil seferlerde bile sık sık tebdil gezerek düzensizliklere bizzat vukuf peyda etmeye çalışması, ok ve kılıç talimleri yapışı; seferlere çıkması ve muharebe sahasında asker ve kumandanları teşci için siperleri dolaşması enerjisine örnek teşkil eden şeylerdir.

Bir sürü adam öldürtmek suretiyle zorbalık, rüşvet ve irtikâbı önleyen, bu sayede memlekette şiddete müstenit bir disiplin tesis eden Sultan Murad, muhakkak ki fazlaca insafsız bir kimseydi. Osmanlı tarihinde ilk şeyhülislâm katleden padişah Sultan Murad'dır. Öldürdüğü kimseler arasında kadı, beylerbeyi, sancakbeyi, gibi mühim makam sahiplerinden de bir hayli insan vardır. Bunlardan bazıları önemli bir suçu olmadan padişahın âni gazabının kurbanı olmuşlardır. Kızdığı zaman ufak bir vesile ile adam öldürmekten çekinmeyen padişahın bu hali, yakınları hattâ halk üzerinde

→

→

bile müthiş korku yaratmıştı. Bir gün Beşiktaş'tan geçerken önüne bir yük arabası çıkmasına kızıp arabacıyı ok ile yaralamış, bununla da hırsını alamıyarak öldürülmesini isteyince, yanında bulunan Duçe Mehmed zavallının zâten ölmüş olduğunu söyliyerek işi geçiştirmişti. Ahmed Refik Bey'in Tarih-i Osmani Encümeni mecmuasında neşretmiş olduğu Sultan Murad'ın hatt-ı humâyunları arasında: «Hasan hapsolunsun, ama bu melunu hemen şimdi kapıcılar kethüdasına gönderip, çeşme önünde başını kestirsin. Ben dahi yukardan bakarımo satırlarını ihtiva eden bir hatt-ı humâyunun mevcudiyeti, onun gazabını ve bu noktada bile ne kadar sıkı takipçi olduğunu gösteren bir örnektir. Çok sert bir insan olmasına rağmen haklı söze gücenmediğine dair misaller zikredilmesi de mümkündür. Bu mevzuda padişahın hocası Sami Yusuf Efendi şöyle der: «Padişah-ı merhum, bunca heybet ve satvet sahibi olmakla beraber, garazsız ve hak söze razı olup incinmezlerdi. Mahremane sohbetlerde şarabın zararını izah ettiğimizde "Efendi doğru söylersin" deyip tövbeye müteahhid olmuşlardı».

Sultan Murad'ın irade ve hafızası çok kuvvetliydi. Bir gördüğü adamı senelerce sonra tanır, herhangi bir iş ve hâdiseyi kolay kolay unutmazdı. Devlet işlerinde intizamı sever, lâkaydiden hoşlanmaz ve ihmale tahammül edemezdi. Fazla sertliği bir tarafa bırakılırsa, onun, hükümdarlık sanatının ehemmiyetini müdrik ve inceliklerine vakıf bulunduğu görülür. Sagredo, Sultan Murad'ın her tarafta hafiye bulundurduğunu ve Machiavel'in «Le Prince» adlı eserini bir muhtediye tercüme ettirerek okuduğunu söyler. Yabancı devlet mümessilleri onun sert tabiatının altında siyasette ince bir vukufa sahip bulunduğunu bildirirler.

Dördüncü Murad'ın zamanı âlim, şair, tarihçi, nâsir, hattat, musikişinas gibi muhtelif sahalarda kendini göstermiş adamlar bakımından hayli zengindir. On yedinci asrın ilk yarısının en değerli âlim ve şairlerinin olgunluk çağları Dördüncü Murad zamanına rastlamaktadır. İdari, mali, askeri bozuklukları düzeltmek için pek şiddetli hareketlerde bulunan Sultan Murad ilim ve san'at adamlarına yakınlık ve alâka gösterirdi. Divan edebiyatında kaside tarzının en parlak yıldızı olan Nef'i, Dördüncü Murad'ın en fazla alâkasına nail olan şairdi. İki se-

→

→

ferinde de harp sahalarına kadar beraberinde götürdüğü Şeyhülislâm Yahya Efendi seçkin bir şairdi. Sultan Murad'ın Yahya Efendi'yi yanından ayırmamasında, onun hükümdarla ülfetteki vukufu kadar san'atkâr tarafının üstünlüğünün de rolü vardı. Sultan Murad'ın meclisine topladığı ve sohbetinden zevk aldığı daha bir hayli şair mevcuttu. Dördüncü Murad'ın kendisi de şair olup şiirde «Murâdi» mahlasını kullanırdı. Alim ve san'atkârları himaye eden Sultan Murad, zamanının meşhur vâizlarından Kadı-zâde Mehmed Efendi ile ihtilâf halinde bulunan Sultan Ahmed Camii vâizi Sivâsi Abdülmecid Efendi ve Galata mevlevihânesi postnişini İsmail Dede'nin vâiz ve münakaşaları ile ilgilenmiştir. Bu şahsiyetlerden, daha ziyade Kadı-zâde'yi tercih eden Sultan Murad, onun fikir ve görüşlerinin tesiri altında kalmıştır. Kahvehâneleri kapatıp tütün içenlere karşı cezalar tatbikinde Kadı-zâde'nin telkinlerinin rolü vardır.

Sultan Murad hattat ve musikişinaslara karşı da çok yakın alâka göstermiştir. Meşhur seyyahımız Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre; cumartesi geceleri ilâhi-han, hanende ve sazendeleri dinlerdi. Sultan Murad'ın tâlik yazıya merakı olduğunu muhtelif misallerden öğrenmekteyiz. Zamanın hattatlarından Nefeszâde Kâtib İbrahim Efendi'ye hattatlık sanatına dair bir eser yazmasını söylemiş, o da «Gülzâr-ı savâb» adlı risalesini meydana getirmişti.

Sultan Murad, ihmalden nefret ettiği derecede israftan da hoşlanmazdı. Cülûsunda boş vaziyette bulduğu hazineyi doldurmuştur. Kendisi işleri ele alıncaya kadar pek çok kimseler irtikâb yoluyla servet sahibi olmuş bulunuduklarından, bazılarının servetine şüphe ile bakar, hattâ şüphesi kuvvetlenirse bazan müsadere cihetine de giderdi.

Sultan Murad geniş omuzlu, iri kemikli, uzun boylu ve mütenasip endamlı idi. Gözleri elâ, çehresi mehib, bakışları şiddet ifade eder vaziyetteydi. Vücutca pek kuvvetli olan padişahın bu durumuna müteaddit misaller zikredilir. Cüsseli bir adam olduğu belirtilen ve pazularının kuvvetliliği sebebiyle silâhdarlığında bulunan Musa (Paşa) yı bir gün sağ eliyle kuşağından tutup kaldırarak Hasodayı birkaç defa dolaştırdıktan sonra yorgunluk hissetmeden yine eski yerine getirip bırakmıştır. Kılıç, ok, harbe ve

→

Beyden naklen Naimâ metheder. Bununla beraber onun aleyhinde kalem kullananlar da vardır.

Trablusşam'da Mütegallibe Seyf-oğlu'nun öldürülmesi

Dördüncü Murad zorba ve mütegallibe takımının temizlenmesi hususunda hassas davranmakla beraber, henüz imparatorluğun her köşesinde mütegallibenin tegallübüne son verilmiş değildi. Nitekim Trablusşam'da bu neviden bir aile mevcuttu. Seyf-oğulları diye tanınan bu aile yerli araplardandı. Trablusşam'daki hükûmet mümessillerine itaat etmeyen Seyf-oğulları tegallüb yoluyle bir

→

bunlar misillü silâhları pek ustalıkla kullanırdı. Attığı ok, bir nevi kısa mızrak olan harbe ile kalkanı deler; kılıç ile merkebi ikiye bölerdi. İkiyüz okkalık gürzü sallıyarak idman yapardı. İstanbul'da Eskisaray'dan attığı bir ciridi Sultan Bayezid Camii minaresinin dibine, Halep kalesinden attığı bir ciridi de hendeği aşırıp Saraçhane üzerine düşürmüştür. Hind elçisinin Tüfenk fındığı (kurşun) ve ok işlemez diye getirdiği fil kulağından gergedan postu kaplı bir kalkanı harbe ve ok ile delmiştir. Cirit ile deldiği 8 arnavut kalkanını Budin'in Beç kapısına astırdığını, 12 Cebeye ok saplayıp Mısır'a gönderdiğini, onun zamanını bizzat yaşıyan «Tarih-i Gilmani» müellifi Mehmed Halife bildirmektedir. Yine çağdaş müverrihler olan Kâtib Çelebi ile Peçevî, onun muhtelif hususiyetlerine ait malûmatın yanında ata binme merak ve meharetine dair de bilgi verirler. Osmanlı padişahlarının mutâdı olan 9 attan gayrı cirit oyunu için 40, hattâ bazan üç dört yüz at bulundururdu. Çok uzun müddet at sırtında yolculuğa mütehammül olan Sultan Murad, kosu halinde bir attan diğerine atlıyacak derecede de çeviklik ve meharet sahibiydi.

İhtişam ve gösterişe düşkün olmakla beraber, bu halinin malî bir külfet şekline bürünmesine müsaade etmez, seyahat ve gezintilerinde etrafında bulundurduğu alayı kendisinin mehabetini ve halk üzerindeki müessiriyetini artırmak üzere vasıta kılmaya dikkat ederdi. Revan seferinden dönüşte, başka padişahlarda rastlanmamış şekilde, sırtında bir zırh, başında beyaz sarık üstüne siyah sorguç takılmış bir miğfer bulunduğu halde sehre girişi, Bağdad seferi dönüşünde de yine başında miğfer bulunduğu halde halka görünüşü, onun bu hususiyetlerine misal diye zikredilebilir.

Dördüncü Murad, afyon ve tütünden nefret etmekle beraber içkiye ifrat derecede düşkündü. İçki iptilâsı yüzünden etrafında bazı sefih kimselerin toplandı-

→

ğına şahit olunmaktadır. Silâhdar Mustafa Paşa, Emirgûne-oğlu (Yusuf Paşa) ve Musa Çelebi bu tip kimselerdir. Emirgûne-oğlu namındaki sefih ve bayağı adamın, Sultan Murad'a daha ziyade sohbet ve sofra dostluğu ettiği muhakkaktır. Lâkin yine sefihlerden olan Silâhdar Mustafa Paşanın, hükûmdara bazı icraatında tesir ettiği görülür. Meselâ, çevirdiği fitne ve fesat neticesinde hekimbaşı Emir Çelebi'nin ölümüne sebep olmuştur. Sultan Murad'ın yakınlarını teşkil eden kimselerin hepsi de sefil ve sefih kimseler değildi. Meselâ, musahipleri arasında Deli Hüseyin Paşa gibi değerli bir şahsiyet de vardı. Sefih yakınları onun fazla içki içmesine âmil oluyorlardı. Batılı tarihçilerin beyanlarına göre, Sultan Murad bazı geceler kendini bilmiyecek derecede sahoş olurdu. Padişahın içki meselesi üzerinde epeyce duran «Sagredo», akşam yemeğinden sonra verdiği emirlerin infaz edilmemesi hususunda tenbihatta bulunduğunu rivayet eder.

Dördüncü Murad'ın mühimce kusurları bulunduğu muhakkaktır. Fakat, en büyük kusuru olan insafsızlık derecesine varan kan dökücülük ve istibdadına rağmen, yaptığı hizmetler ve istihsal ettiği netice bakımından, büyük bir hükümdar olduğunda da şüphe edilmemelidir.

Bibliyoğrafya: Mustafa Naimâ: Tarih C: II ve III. Kâtib Çelebi: Fezleke C: II. Peçuylu İbrahim: Tarih C: II. Karaçelebizâde Abdülâziz: Ravzat-ül ebrar. Solak-zâde: Tarih. Mehmed Halife: Tarih-i gilmani. Topçular Kâtibi Abdulkadir: Tevarih-i Âl-i Osman. Hammer (M. Âtâ): Devlet-i Osmaniye tarihi C: IV. Sagredo: Histoire de l'Empire Ottoman, Ricaut: Histoire de l'Empire Ottoman. D. Cantemir: Histoire de l'Empire Ottoman. Thévenot: Relation d'un voyage fait au Levant. Du Loir: Voyages. Evliyâ Çelebi: Seyahatnâme C: 1. Ahmed Refik: Sultan Murad-ı Rabiin hattı hümâyunları (Tarihi Osmani encümeni mecmuası s: 39). İslâm Ansiklopedisi.

hayli de mal biriktirmişlerdi. Trablusşam valisi Şahin Paşa eyâlete yeni geldiği sırada kendilerini şüpheye düşürmeden Seyf-oğlu Ali ve Asaf ismindeki iki kardeşi davet etti. Bunlardan Arnı Kâtib Çelebi ve Ma'n-oğlu Hüseyin saf altıyüz müsellah Arab ile Şahin Paşanın davetine icabet etti. Şahin Paşa, Seyf-oğlu Asaf'ı çadırında tevkif edince bunu duyan taraftarları defterdar çadırını yağmadan işe başlayıp mücadele etmek istedilerse de; Şahin Paşa aldığı tertibat ile bunların çoğunu kılıçtan geçirdi. Asaf'ı da kale bedenine astırdı. Asaf'ın kardeşi Emir Ali vaziyeti öğrenince dağlara kaçtı. Şahin Paşa bu muvaffakiyetli neticeyi istihsal ettiği sırada, Sultan Murad Bağdad'da bulunuyordu.

Tebriz tarafına yapılan akın hareketleri

Padişah Halep'e kadar geldiği ve gerek buraya gelinceye kadar, gerekse bundan sonraki kısımda beylerbeylerinin iltihakları ile ordunun miktarı kabardığı sırada, artık İran hududunda da mücadele başlamaktaydı. Bu cümleden olarak; Erzurum valisi vezir Kenan Paşa ve Ahıska hâkimi Sefer Paşa Tatar askeri ile birlikte Revan üzerine bir akın hareketinde bulundu. Bunlara karşı çıkan İran'ın Revan valisi Kelb Ali Han mağlûp olup dönüp Revan kalesine girdi. Kenan Paşa aldığı esir ve ganimetlerle gelip orduya iltihak etti.

Bağdad'ın muhasarası

Ordu Musul'a geldiği zaman Sultan Murad bütün kapıkulu askerlerine biner akçe bahşiş verdirdi. Musul'dan öteye topların bir kısmı Dicle üzerinden bir kısmı da karadan nakle karar verildi. Nehirden nakledilen toplar yirmi gün kadar gecikecek ve topların tamamen nehirden nakledilmeyişindeki isabet sonradan anlaşılacaktır.

Nihayet ordu 14 kasım 1638 (7 receb 1048) de Bağdad'ın 7 kilometre kadar kuzey batısında Dicle'nin sağ sahilinden biraz içerde olan Kâzımiye'ye vardı. İstanbul'dan buraya gelinceye kadar 186 gün geçmiş ve oturak (mola, istirahat) ile geçen 66 günün dışındaki günlerde yol yürünmüştü. Ordu, imam Musa Kâzım'ın türbesinin bulunduğu Kâzımiye'ye vardığı gün Veziriâzam Tayyar Mehmed Paşa Bağdad önlerine gidip konak ve metris yerlerini gözden geçirip tetkik ettikten sonra döndü. Ertesi gün yani 15 kasımda Azamiye'de padişahın otağı kuruldu ve toplanan harp meclisinde derhal muhasaraya geçilmesine karar verildi.

Hafız Ahmed Paşa Bağdad'ı, Karanlık-kapı tarafından, Husrev Paşa İmam-ı Âzam-kapısı tarafından döğüp zorladığından, buralar İran kuvvetleri tarafından fazlaca tahkim edilmişti. Bu defa umulmıyan taraf olarak mütalâa edilen Ak-kapı semtinden zorlanmaya karar verildi. Fakat diğer yerlerin emniyete alınması da ihmal edilmedi. Karanlık - kapı tarafına baskın ihtimaline karşı nöbetçi kuvvetler konuldu. Padişah daha Musul'da iken Bağdad'dan çıkıp İran'a giden üç kişi yakalanmış ve bunlar sıkıştırılınca Bağdad'ın Ak-kapı tarafında İranlıların tahkim tedbiri almadığı öğrenilmişti.

15 kasımı 16 kasıma bağlıyan mehtaplı bir gecede Osmanlı askerinin siper kazıp mevzilere yerleşmesiyle Bağdad muhasarası başlamış oldu. Otağ-ı hümâyûn Azamiye'ye kurulmakla beraber Sultan Murad: «Bağdad'ı fethetmeden ser-mezhebimizi ziyaretten utanırım» diyerek İmam-ı âzam türbesini ziyareti fetihten sonraya bıraktığı gibi, bu müddet zarfında Azamiye'deki otağına da girmedi.

Kumandanlar arasında muhasara sahası şöyle taksim edilmişti: Ak-kapı da Veziriâzam, yeniçeri ağası Hasan Ağa ve Rumeli beylerbeyi Arslan Paşa-zâde Ali Paşa; onların aşağı tarafında Karanlık - kapıya doğru Mustafa Paşa, Sivas valisi kör-hazinedar İbrahim Paşa, kırk yeniçeri subayı ile samsuncubaşı, Köstendil ve Avlonya sancak beyleri; bunların ilerisinde Anadolu beylerbeyi Hüseyin Paşa, Mısır askeri ve kırk yeniçeri subayı ile zağarcıbaşı bulunuyordu. Karanlık-kapı ilerisine de iki paşa idaresinde nöbetçi kuvvetler yerleştirilmiş vaziyetteydi (Naimâ. C: 3, S: 363).

Padişahın idaresindeki Osmanlı ordusunun Bağdad üzerine geldiğini haber alan İran hükümdarı Şah Safi bir taraftan Bağdad'daki tahkimatın artırılmasını emrederken, öte yandan da buraya ilâve kuvvetler gönderdi. Revan fethinde Sultan Murad'ın serbest bıraktığı Mir Fettah-oğlu'nun emrine 12 bin seçme tüfenkendaz vererek Bağdad muhafızı Bektaş Han'a gönderdi. Böylece, Hammer (C: 9. S: 242 ve devamı) in bir Ermeni dönmesi olduğunu seylediği Bektaş Han'ın emrinde 30-40 bin kadar insan birikmiş oluyordu. Şah Safi ayrıca kendi emrinde mühim miktarda kuvvet tutarak Bağdad'a altı konaklık mesafede beklemekteydi.

Türk ordusunun mevziye girdiği gecenin sabahında erkenden muharebe başladı. Muhasaranın dördüncü günü Silâhdar Mustafa Paşa'nın emrine 12 bin kişilik kuvvet tahsis edilerek Mihriban tarafına akına gönderildi. Akına giden kuvvetler dönünce Sultan Murad, Silâhdar Mustafa Paşa'ya onüç top ve bir miktar asker vererek Şat suyunu geçirtip şehri Şat-kapısı tarafından döğmeye memur etti. Silâhdar Paşa, bilhassa Kuşlar-kalesi tarafından Bağdad'ı topa tutunca, şehir içine düşen top mermilerinden bazı binalar yıkıldı. Silâhdar Paşa kethüdası Çiftelerli Osman Ağayı Kuşlar-kalesi tarafındaki askerin başına bırakarak kendisi vaktinin mühim kısmını padişahın yakınında geçirdi.

Muhasaranın sekizinci günü Veziriazam Tayyar Mehmed Paşa, Kaptan-ı derya Kemankeş Kara Mustafa Paşa ve Hüseyin Paşa'nın mıntıkasındaki kulelerin ekserisi yıkılmıştı. Onbirinci günü bir kaç yerden lâğım kazılmak istendiyse de toprak altından su çıktığından bu ameliyeden vazgeçilerek toprak sürme işine ehemmiyet verildi. Bu arada torba ve koyun derileri içine toprak doldurularak bunlardan siper ve hattâ top mevzileri yapıldı. Sultan Murad muhasara boyunca siperleri dolaşıyor, vezir ve sair subayları «göreyim sizi, din-i mübin uğruna çalışmakta kusur etmiyesiz, gayret vaktıdır» diyerek (Naimâ. C: 3, S: 366) onları teşci ediyordu. «Müteaddit cerrah çadırları kurulup cenkcilere ve dahi cenkte mecruh olanlara in'am ve ihsan idüp askerin kalbini tatyibde bizzat takayyüd iderlerdi».

Muhasaranın ondördüncü günü umumi hücum yapılması kararlaştırıldıysa da, içerdeki müdafilerin metris ve hendekler hazırladıkları şayi olduğundan umumi hücum tehir olundu. Onsekizinci günü Bağdad müdafilerinden bir grup Hüseyin Paşa cephesinde metris basmaya teşebbüs ettilerse de muvaffak olamıyarak geri kaçtılar. Ondokuz ve yirminci günü Musul'dan Dicle yoluyle sevkedilmiş olan toplar geldi. Bu toplar üçer beşer mevzilere taksim edildi.

Muhasaranın yirmi üçüncü gecesi Bağdad'daki İran askerinin kale bedenlerine çıkıp top tüfenk atarak şenlik yaptıkları görüldü. Bunun sebebi 12 bin İran askerinin Diyala mıntıkasına geldiğini duymuş olmalarından ileri geliyordu. Bu günlerde çıkan bir fırtına dört gün dört gece devam ederek her tarafı toz duman içinde bıraktı. On ilâ oniki Aralık günleri toprak sürerek hendeklerin doldurulmasına gayret edildi; 14 ve 15 aralıkta askere 260 bin torba dağıtıldı. Torbalara toprak doldurularak bunların gerisinden hendeğe doğru ilerlenmeye çalışıldı. Her vezir ve paşa kendi mıntıkasında toprak sürüp hendek doldurmaya çalışırken bu işi evvelâ Kemankeş Kara Mustafa Paşa tamamladı. 21 aralıkta Halep ve Trablusşam valileri ile Arap reislerinden Eburiş-oğlu, Diyala mıntıkasına gelmiş olan İranlılar üzerine sevkedildi. İranlılar üzerlerine kuvvet geldiğini duyunca oradan geri çekilip gittiler. İki gün sonra yani 23 aralıkta bütün mevzilerde hendekler doldurulmuş bulunuyordu.

Tayyar Mehmed Paşa'nın şehid düşmesi

Toprak sürülüp hendeklerin doldurulması bitince padişah Veziriâzam Tayyar Mehmed Paşa'yı yanına çağırarak:

«— Hendekler doldu, asker yürüyüşe hazır vaziyette, niçin yürüyüş etmezsin?»

Diyerek umumi hücuma geçilmeyişinin sebebini sordu; Veziriâzam ise:

«— Padişahım, sabrolunsun, yakın vakitte şehir fetholunur. Yürüyüşe za-

man vardır. acele ile askeri kırdırmıyalım»

Dedi. Padişah bu cevapla tam ikna olmıyarak:

«— Senin namın. dilâverliğin ve şecaaatın bu mudur? Kal'a altını nice bekletirsin, tehirin manası nedir?»

Şeklinde konuşunca veziriâzam:

«— Ben canımı padişahıma feda etmişim. Tayyar kulun ölmekle bir şey olmaz. yeter ki Allah-ı Tealâ kaleyi ihsan eylesin» dedi.

Bunun üzerine veziriâzam ertesi gün kaleye umumi hücum yapılacağını ilân ettirdi. Gece Türk askerleri ertesi günkü hucuma hazırlanırken bir taraftan da tekbirler getiriliyor «Allah Allah» sesleri göklere yükseliyordu. Bu vaziyetten İranlılar Türklerin geceleyin hücuma kalktıklarını zannederek mücadele sahasına koşup tüfenk ve top atışına başlandı. Bu sebepten Türk hücumu kararlaşan saatinden daha erken başladı.

Osmanlı Ordusunun Bağdad kalesine hücumlarından biri

Çarpışmalar çok müthiş cereyan ediyor yalnız subaylar değil paşalar bile metrislerden çıkıp kulelere doğru ilerlemeye uğraşıyordu. Bu kanlı ve çok şiddetli mücadelenin sonunda kulelerin bir kısmı ele geçirilerek üzerlerine Türk bayrakları dikildi. Tayyar Mehmed Paşa, çarpışmalar sırasında bulunduğu mevkide elinde kılıç askerin arasında bizzat mücadeleye iştirak etmekteyken alnına isabet eden bir tüfenk kurşunu ile şehid düştü. Bu kahraman kumandanın cenazesi eski Bağdad valilerinden olan babası Mustafa Paşa'nın İmam-ı Âzam'daki kabrinin ayak ucuna defnedildi. Sultan Murad, veziriâzamın şehadetini duyunca «Ah Tayyar, Bağdad kalesi gibi yüz kale değerdin» diyerek onun arkasından takdirlerini belirtti. Sonra mühr-ü hümâyûnu Kaptan-ı derya Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya verdi ve: «Göreyim seni, Allah'ın inayetiyle Bağdad kalesinin fethinde senden cansiperane hizmet isterim, Cenab-ı Mevla muinin olsun» dedi. Mustafa Paşa da: «Şevketlü padişahımın teveccüh-ü kalp ve hayır dualarını beklerim» sözlerini söyleyip ağlıyarak huzurdan çıktı.

Bağdad'ın teslim olması

Kemankeş Kara Mustafa Paşa padişahın yanından ayrıldıktan sonra selefinin şehid düştüğü veziriâzam idaresine ayrılan metrise koştu. Yeni veziriâzamın mevkiini almasiyle hucümlar tazelenip kuvvet kazandı. «Ölmek ne gün içindir!» diyerek kükriyen askerler Bağdad'a bir sel gibi girmeye uğraşıyordu. Bu arada surlardaki bütün kuleler işgal olundu. Bu vaziyet karşısında İranlılar Bağdad'ın elden gitmekte olduğunu görerek canlarını kurtarmak endişesine kapıldılar. Onun için Bağdad kalesi kenarlarında eman nakkareleri çalınmaya başladı. İran'ın Bağdad valisi Bektaş Han dışarıya adamlar göndererek teslim işini görüşmek istediğini bildirdi. Derhal kabul edilip biraz sonra dışarı çıkan Bektaş Han padişahın huzuruna götürüldü. Arkasında kırmızı bir kaftan ve bütün devlet erkânı yanında bulunduğu halde taht üzerinde oturan Sultan Murad Bektaş Han'ı ilti-

fatla kabul etti. Bektaş Han, Bağdad'ı vire şartiyle teslim edeceğini bildirdi; Sultan Murad da buna muvafakat edip içeride kalanlara eman verdi (24 aralık 1638 - 17 şaban 1048).

Sultan Murad vireyi kabul ederken içerdeki İran askerinden isteyenin şaha gidip, istiyenin Türklere iltihak edebileceğini bildirdi. Ancak bir gün zarfında Bağdad'dan dışarı çıkmalarını da şart koştu.

İran askerinin kaleden dışarı çıkması beklenirken, Türklerin elinde bulunan kulelerin altına İranlıların lâğım yerleştirmekle meşgul oldukları öğrenilince çarpışmalar yeniden başladı. Ayrıca Bektaş Han'ın yazdığı mektup içeriye gidince onun muavini durumundaki kumandanlardan Mir Fettah, Yar Ali ve Halef Han'ın «bugün hamama girmek isteriz, yarın dışarı çıkalım» diye acayip bir sözle, teslim işini savsaklamak ister şekilde konuşmaları Osmanlı askerinin yeniden mücadeleye girişmesine sebep oldu. O gece İran askeri iç kale durumunda olan Narin kaleye çekildi. Sabahleyin veziriâzam ve sair vezirler şehri teslim almak ve kendilerine bir şey yapılmıyacağını bildirmek üzere ilerlemek isterken İranlıların ateş açması tekrar mücadelenin başlamasına yol açtı. Artık kalabalık şekilde Osmanlı askeri içeri girdiğinden İranlılar mütemadiyen kırılıyordu. Bu arada Osmanlı askerinin İranlılara karşı hissiyatını belirten bir hadise cereyan etti. Rumeli askerinden zayıf bir nefer padişahın yanına kadar sokulmak imkânını bularak hükümdara:

«— Padişahım, siz eman verirsiz, lâkin biz eman vermeziz!»

Dedi. Sultan Murad bu çocuk ne

Dördüncü Murad'ın Bağdad'a girişi

söylüyor diye etrafındakilere bir sual tevcih ettiği sırada o cür'etini biraz daha artırarak:

«— Padişahım, kaç yıldır Bağdad'a sefer ederiz. Akça pul değil babam, amcam, kardeşlerim kalmayıp cümlesi bu uğurda gittiler. Şimdi fırsat bulmuşken niçin intikamımızı almayıp bu mel'unlara aman veririz? doğrusu budur ki biz vermeziz!»

Deyip oradan ayrılırken padişah kahkaha ile gülüyordu. (Naimâ; C: 3. S: 375). O arada paşalar huzura girerek İranlıların vireyi bozduklarını söyliyerek olup bitenleri arzedince, Sultan Murad fesat ve anlaşmazlığı gidermek için Anadolu beylerbeyi Hüseyin Paşa'yı gönderdi. Karşı gelirlerse katliam yapılmasını da ayrıca ilâve etti. Hüseyin Paşa, içeri kaleye doğru gidince İranlı bir kaç kumandan hariç diğerleri dışarı çıkmıyarak karşı koydular. Osmanlı tarihleri İranlıların böyle davranışlarının sebebini, onların cephesinden de düşünerek tahlile girişmezler. İhtimal İran askeri Osmanlıların emanına inanmadığı, belki de gözü intikam hissiyle kararan Osmanlı askerinden bazı kimselerin onları karşı koymaya tahrik edişleri yüzünden katliama yol açıldı. Böylece çok büyük kısmı çarpışmalar neticesi öldüler, bazılarının da yakalanınca boyunları vuruldu. Naimâ'ya göre; Bağdaddaki 30 bin İran askerinin 10 bin kadarı muhasara sırasında ölmüş, 20 bin kadarı nakz-ı eman ettikleri için üç gün zarfında öldürülmüş, müdafilerden ancak üç yüz kişi Şah'ın ordusuna iltihak edebilmiştir. İş en sonunda katliama varınca padişahın sıkı emirleri neticesi Bağdad halkına ve halkın mal ve eşyalarına dokunulmadı.

Sultan Murad'ın Bağdad'dan ayrılması

Fethin tamamlanmasının ferdası günü Sultan Murad, İmâm-ı Âzam'ın kabrini ziyaret etti. Otağını, Azamiye'ye naklettirip Şeyhülislâm Yahya Efendinin nezareti altında yapılan İmam-ı Âzam ve Abdulkadir Ceylâni türbelerinin tamiri işiyle alâkadar oldu. Bugünlerde Bektaş Han fücceten vefat ettiğinden karısı ve malları kayın pederine gönderildi.

Padişafın bugünlerde birtakım tayinler yapu: bu meyanda yeniçeri ağası Küçük Hasan Ağa Bağdad valiliğine tayin olundu. Yeniçeri kethüdası Bektaş Ağa da sekizbin nefer yeniçeri ile Bağdad muhafazasına memur edildi. Fethi müteakip derhal Bağdad kalesinin tamirine başlanmış bulunuyordu.

Fethi takip eden günlerde Bağdad'daki bir barut mahzeninde infilak vuku bularak bir kaç yüz Osmanlı askeri öldü. Bu infilâka kızılbaşların sebep olduğuna hamledildiğinden Sultan Murad Bağdad'daki bütün kızılbaşların katlini emretti. Bu yüzden bin kişiden fazla kızılbaş öldürüldü; neticede Bağdad'da şi'i insan kalmadı.

Nihayet Sultan Murad 14 ocak 1639 da da Bağdad'dan hareketle, Musul üzerinden Diyarbekir'e geldi.

Şah Safi'ye gönderilen mektup

Sultan Murad Musul'a vardığı zaman, Bağdad seferinden beş ay önce İstanbul'a gelen, padişahın sefere çıkışı üzerine gemi ile İstanbul'dan Payas'a oradan da Musul'a getirilmiş olan İran elçisi Maksud Han ile Şah Safi'ye bir mektup gönderdi. Padişah bu mektubunda sulhe rıza gösterdiğini bildiriyordu. Onyedinci asırda yaşamış olan Ricaut (Histoire de l'Empire Ottoman S: 1, S: 379) ya göre; Sultan Murad'ın Isfahan'a kadar yürümeyi bu defa da geri bırakarak sulhe yanaşmasına hastalığı sebep olmuştur. Sultan Murad, Şah Safi'ye yazdığı mektupta şöyle demektedir:

«Şah Safi Bahadır,

Nâme-i humâyunum vusulünde malûm ola ki: adamlarından halife Maksud'u gönderüp sulh murad etmişsin; elçini bir miktar eğlendirmekten murad: bazı eşgalimiz var idi, ol eşgalimizi bertaraf eyledik. İmdi sulh murad ise ecdad-ı azamın zamanlarında taht-ı hükûmeti saadetimize dahil olan memleketleri beylerbeylerimize tesim eyliyesin. Asakir-i zafer meâsirim varup zapteyleyeler. Ve âdeta verilegelen hedaya ve pişkeşini sâl besâl irsal ve isal eyliyesin. Eğer etmez

DENİZLİ.ORG

isen bu serhadlerde kışlayup evvel bahar da asker-i derya misal ile il ve memleketine varmam mukarrerdir. Er isen meydana gel. Serverlik davasında olanlara perdenişinlik nâsezadır. Andan korkan ata binüp kılıç kuşanmak hatadır. Mukadder olan zuhura gelür. elem çekmeyüp karşu gelesin».

Rumiye Şeyhi'nin idamı

Tebriz civarındaki Urmiye kasabasından bir nakşibendi şeyhinin oğlu olan Şeyh Mahmud Diyarbekir'e gelip yerleşmişti. Memleketine nisbetle Urmiye veya Rumiye Şeyhi diye tanınırdı. Rumiye şeyhinin Diyarbekir'deki tekkesi avam veya kibar pek çok insanın ziyaret ettiği bir yerdi. Doğu Anadolu'ya giden serdarlar, paşalar ve sair erkân umumiyetle bunun tekkesine uğrardı. Yalnız Diyarbekir'de değil Van, Tebriz, Revan'dan Erzurum'a, oradan Urfa, Musul'a kadar uzanan geniş sahada onu ziyarete koşan, her dediğini seve seve yapacak binlerce mürid ve hayranı mevcuttu. Kâtib Çelebi'nin kaydına nazaran müridlerinin sayısı kırkbinden aşağı değildi. Şeyh Mahmud, bir aralık Sultan Murad'ın da iltifatına mazhar olmuş ve padişahın Revan seferine iştirak etmişti.

Küçük Ahmed Paşa, Dürzi beyi Ma'n-oğlu Fahreddin'i tenkil ettiği zaman, Fahreddin'in kızı Lübnan'dan kaçarak Diyarbekire Rumiye Şeyhi'nin yanına gelmiş, erkek kıyafetinde dolaşan bu kızın hakiki durumunu bir müddet için kimse bilmemiştir. Ma'n-oğlu'nun zeki ve kurnaz kızı Rumiye şeyhini kimyevi usullerle altın yapmayı bildiğine inandırmış, Şeyh de Bağdad seferine çıkmış olan padişahı Halep'te karşılıyarak yanında götürdüğü bu kızı da altın yapmasını bilen bir kimse olarak takdim etmiştir. Ayrıca, padişahım size hazine lâzımdır, bu kız altun yapsın diye tavsiyede bulununca kıza para ve malzeme verilmiştir. Fakat Ma'n-oğlu'nun kızı aldığı paraları zevk, sefa ve saz âlemlerinde yemiş, bu arada sahtekârlığı da meydana çıkmıştır.

Sultan Murad bu sahtekârlıktan dolayı Şeyh'e içerlemiş ve Bağdad seferinden Diyarbekir'e döndüğü gün Ma'n-oğlu'nun kızını ve Diyarbekir'de dünyaya getirdiği iki küçük kız çocuğunu boğdurup cesetlerini Dicle'ye attırmıştır.

Daha sonra şeyhin müridlerinin çokluğuna, şeyhlik postundan hükümdarlık tahtına geçen misaller bulunduğuna, Sakarya şeyhi gibi bunun da isyana kalkması halinde isyanın bastırılmasının çok güç olacağına padişahın nazarı dikkati çekilmiş, bu fikirler Sultan Murad'ın da düşüncesine uygun düştüğünden şeyhin idamını (Naimâ C: 3, S: 385 - 393) emretmiştir.

Sultan Murad'ın İstanbul'a dönüşü

Sultan Murad Diyarbekir'e geldiği zaman mevsimin kış olması sebebiyle burada 71 gün kaldı. 16 nisanda Diyarbekir'den hareketle Malatya-Sıvas-Tokat-Ankara üzerinden İzmit'e geldi. İstanbul'dan gelip kendisini beklemekte olan âyan ve ulema tarafından yarı menzilde karşılandı. İzmit'ten kadırgaya binen padişah 10 haziran 1639 (8 safer 1049) günü akşam üstü Sinanpaşa köşküne indi. Padişah hasta olup elleri ve ayakları ağrı içinde idi. Mühim bir seferden döndüğü ve halka görünmesi icap ettiği halde ancak iki gün sonra Bahçe-kapısından büyük bir alayla şehre dahil oldu. Sultan Murad'ın Üsküdar'dan hareketinden Sinanpaşa köşküne inişine kadar 1 sene 1 ay 2 günlük zaman geçmiş bulunuyordu.

Osmanlı - İran sulhü

Sultan Murad Bağdad'dan ayrıldığı zaman Veziriâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa ordu ile Bağdad'da kalmıştı. Veziriâzam burda iken şahın mektubu ile bir İran elçisi Bağdad'a gelmiş olduğundan, Veziriâzam da Hamza Paşazâde'yi onunla birlikte şaha gönderdi. Şubatın 18 inde Bağdad kalesinin tamiri bitmiş ve burada beklemeyi icap ettiren mühim bir şey kalmamış gibiydi. Fakat ortada sulhün aktini mümkün kılacak bir hava mevcut olduğu, Sultan Murad'ın Maksud Han'a verdiği mektupla bu yolda temaslar da başlamış bulunduğu cihetle, Sadrıâzamın Bağ-

dad'da ordu ile kalması sulhün temini ile ilgiliydi.

Sadrıâzam Martın ıkinci haftası içinde Dertenk'e gitmek niyetiyle ordunun büyük kısmı ile Bağdad'dan hareket etti. O aralık Diyala suyu feyezan halinde olduğundan konakların birinde yirmi gün bekledi. Bağdad'ın üç yüz kilometre kadar kuzey doğusunda Diyala'nın sol sahilinde Şehriban civarında bulunduğu sırada 23 nisanda (19 zilhicce 1048) üç İran memuru Safevî başkumandanı Rüstem Han'dan mektup getirdi. Sadrıâzam, bir kaç gün sonra Şehriban'dan ilerde Diyala'nın sol kıyısında Kızıl Rabat mevkiinde, Hamza Paşa-zâde ile beraber gelmiş olan şahın mirahuru Muhammed Kuli namındaki elçiyi kabul etti. Sulh şartlarını konuşmak üzere gelmiş olan İran elçisi, «Sultan Süleyman sınırnamesinde Kars ya kızılbaşa verilmeli veyahut tahrip olunmalıdır diye yazılmıştır» diyerek Kars'ı talep edince sadrıâzam bunu şiddetle reddetti. Ve elçiye: «ol ihtimal emr-i muhaldir; ama sen neye geldin? Dertenk anahtarını getirdin mi? Sulhe niyetliyseniz Dertenk'in anahtarı gelsin ve Rüstem Han Bağdad sınırından kalksın. Elhamdülillah bizim bir vechile aczimiz yoktur. Er iseniz vaktınıza hazır olun». Sadrıâzamın bu sözlerinin arkasından Rüstem Han ve Şaha mektuplar yazılarak, birincisinden üç, ikincisinden altı günde cevap istendi. Mektupların gitmesinden sonra sadrıâzam harekete hazırlanınca, İran elçisi huzuruna çıkarak: «Elçimizin birini kılavuz edip Bağdad'ı aldınız, beni de kılavuz edip Isfahan'ı mı almak istersiniz? Sabır buyurun, cevabımız gelmezse o zaman gidersiniz» dedi. Elçinin bu şekildeki konuşmasından sonra Sadrıâzam Kara Mustafa Paşa hareketini tehir ettiği gibi bir müddet sonra Rüstem Han da Dertenk'ten geriye çekildi (4 mayıs). İranlılarla sulhün aktinin yakın olduğu görülüyordu. Buna rağmen sadrıâzam, muhtemelen İran üzerinde manevî tazyik icra etmek gayesiyle, menzillerde fazlaca kalarak pek yavaş şekilde yine ilerlemekte devam etti. Hankâh-ı küçük isimli menzilde Saru Han adlı bir İran büyük elçisinin gelmekte olduğu öğrenildi. Bu haberin alınmasından dört gün sonra sadrıâzam ordu ile beraber Kasr-ı Şirin önüne geldi.

Kasr-ı Şirin muahedesi

1623 ten beri devam eden Osmanlı - İran harbine nihayet veren sulh muahedesi Kasr-ı Şirin önünde Zehâb ovasındaki Osmanlı karargâhına gelen İran büyük elçisi Saru Han ile üç gün devam eden müzakereler sonunda 17 mayıs 1639 (14 muharrem 1049) da imzalandı. Muahedenin ehemmiyet ve hususiyeti, iki devlet arasında asırlar boyu devam edecek bir sınırın çizilmesindeydi. Sınırın çizilmesinde daha ziyade son harplerin tevlit ettiği durum esas alınıyordu. Kars-ı Şirin muahedesine göre; Bağdad eyâleti kısmında: Hassan, Bedre, Mendelicin (Mendeli), Derne, Dertenk (Derteng) ve Sermenel'e kadar uzanan topraklar ve bu havalideki Caf aşiretinin Ziyaeddin ve Haruni kabileleri, Zencir kalesinin batısındaki köyler, Şehrizor yakınında Zâlim-Ali kalesinin yukarısında olan dağların bu kaleye bakan tarafından Şehrizor'a çıkan gediğine kadar yerler, Kızılca-kale ve tevabi'i Osmanlılarda kalacak. Bunlardan başka Ahıska, Kars, Van, Şehrizor, Bağdad ve Basra eyâletleri dahilindeki köy, nahiye, saha, dağ vesaire Osmanlılara ait olup buralara şah tarafından müdahale ve taarruz edilmiyecek. Mendelicin'den Dertenk'e kadar uzanan nahiyeler ve Bire, Zerdüvi (Zümrüd ma'va) ve Zencir-kale'sinin doğu tarafındaki karye ve kaleler ile Mihriban ve tevabi'i İranlılara ait olup bunların sınırları dahilindeki yerlere Osmanlılar müdahalede bulunmıyacak. Zencir-kalesi ile Van serhaddindeki Katur, Makû ve Kars tarafında Magazberd kaleleri iki tarafça yıktırılacak.

Muahedenın imzalanmasının ferdası günü elçinin maiyetindeki bir şahıs tarafından tasdik için şaha götürüldü. Bir kaç gün zarfında bu adam vazifesini yapıp döndüğünden, muahede metni bunu Sultan Murad'a tasdik ettirmek için İstanbul'a gidecek olacak İran elçisi Muhammed Kuli Beye teslim edildi.

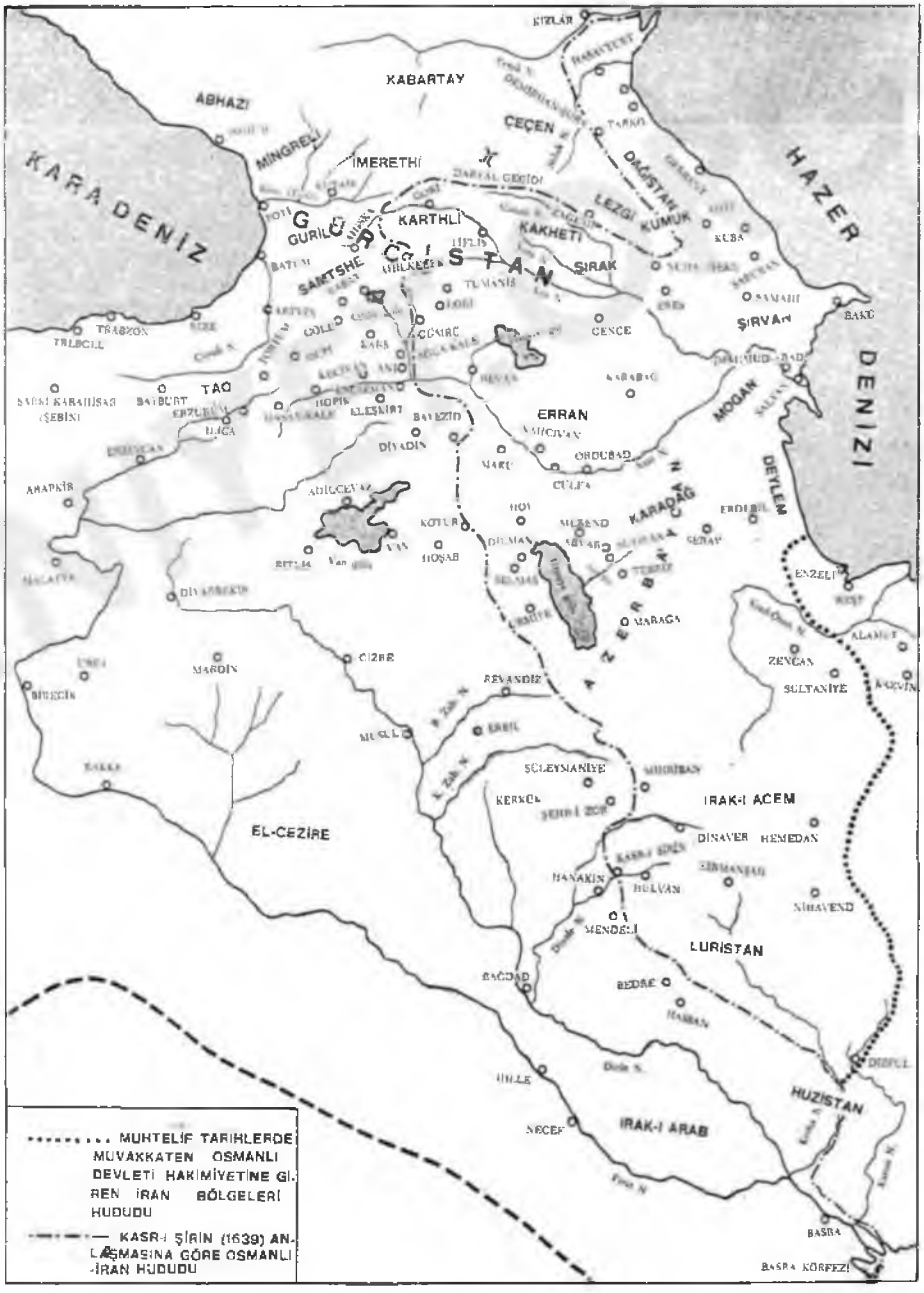

Onyedinci asır ortalarında Osmanlı - İran hareketlerine ait harita

Veziriâzamın İstanbul'a dönüşü

Bu işler olup bittikten sonra Sadrıâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa avdet için harekete geçti. Musul üzerinden Diyarbekir'e geldiği zaman burada bir müddet kaldı. Bu arada Asya tarafındaki valilerle Rumeli beylerbeyine evâ-

Topkapı Sarayı'nda Bağdad köşkü

letlerine gitmeleri için izin verdi. Bilahara kendisi de yola koyulup 5 ocak 1640 da Üsküdar'a vasıl oldu. Vezirler, ulema ve devlet erkânı tarafından hararetle karşılandı. Ayni gün padişah tarafından kabul olundu. Veziriâzam bu arada sancağı şerifi padişaha teslim etti. Muahededen memnun olan Sultan Murad, ona:

« Lala hoş geldin, ekmeğim sana helâl olsun»

Diye iltifatını bildirdikten başka samur hil'at vermek suretiyle de taltif eyledi.

Sultan Murad'ın ölümü

Nikris hastalığına müptelâ olan Sultan Murad'ın rahatsızlığı Bağdad seferinden döndükten sonra daha da arttı. Hastalığı evvelâ Revan seferinde meydana çıkmıştı. Bağdad seferi dönüşünde Diyarbekir'de 71 gün kalmasının sebepleri arasında hastalığının da rolü bulunmalıydı. İstanbul'a vasıl olduğu zaman da hasta idi. Sonra biraz düzeldi. Kasım ayı içinde sıhhatli bir şekilde Beykoz taraflarına ava çıktıysa da buradan hasta döndü ve bir aralık epeyce ağırlaştı. Bu arada yakınlarının tavsiyesi ile, ifrat derecede kullandığı içkiye tövbe ederek şarap kadehlerini kırdı. İçki içmemesinin tesiriyle olmalı ki Ramazan Bayramında (Ocak ayı sonları) biraz iyileşir gibi oldu. Hattâ tahtına oturup bayram tebriklerini kabul etti. Hastalığı sırasında bile zihni mühim şeylerle meşgul olmakta, ilerisi için bazı plânlar hazırlamaktaydı. Osmanlı tarihlerinin umumiyetle belirttiklerine göre, Venedik'e karşı karadan ve denizden büyük bir sefer tasarlıyan Sultan Murad donanma için yeni gemiler inşasını emretmişti. Sevdiği mutemed adamı olan Silâhdar Mustafa Paşa'yı kaptan-ı derya yapmış, ondan bu hususdaki hazır-

Dördüncü Murad (1623-1640) zamanındaki hükümdarlar

(İlâve : 123)

★

→

Avusturya : İkinci Ferdinand → — 1637, Üçüncü Ferdinand 1637 — →.

Lehistan : Üçüncü Zigismund (Vasa) → — 1632, Yedinci Vladislas 1632 — →.

İsveç : Güstav Adolf → — 1632. Kristin 1632 — →.

Fransa : Onüçüncü Lui → — →.

İngiltere : Birinci Jak → — 1625, Birinci Şarl 1625 — →.

→

İspanya : Dördüncü Filip → — →.

Portekiz : Üçüncü Filip → — 1640.

Rusya : Mihail Romanov → — →.

Papalar : Sekizinci Urben 1623 — →.

İran : Şah Abbas → — 1628, Şah Safi 1628 — →.

Özbek Hanlığı : İmam Kulu Bahadır Mehmed → — →.

DENİZ.ORG

hklara dair sık sık izahat almaktaydı. Ramazan Bayramında tebrik merasiminden sonra Sinanpaşa köşküne inerek bazı kimselerin hünerlerini seyretti ve biraz neşelendi. Oradan Atmeydanı'ndaki saraya giderek oturup dinlendi. Akşamleyin tertip edilen ziyafette Silâhdar Paşa'nın ve daha bazı kimselerin teklifi üzerine yeminini bozup yine içki içti. Ertesi gün hastalandı ve bu defa yataktan kalkamadı. Hoca-i Sultanî Şamî Yusuf Efendi'nin nakline göre arasıra şuurunu kaybediyordu. Nihayet 8 şubatı 9 şubata bağlayan gece (16 şevval 1049) yatsından sonra şehzâde Kasım'ı boğdurduğu odada vefat etti.

Öldüğü zaman 28 yaşındaydı. Onun bu kadar genç yaşta hayata veda etmesine tesir eden âmiller arasında içkiye düşkünlüğünün hayli rolü olduğu anlaşılıyor.

Hükümdarlığı sırasında hayli cana kıymış olmakla beraber ölümü derin bir teessür uyandırdı. Osmanlı tarihlerinin tafsilâtlı şekilde anlattıklarına göre, saray ve devlet erkânı arasında hıçkırarak ağlıyan bir hayli insan vardı. Ertesi gün yapılan cenaze merasiminde padişahın seferlerde bindiği 3 at tersine eğerlenmiş olduğu ha'de tabutunun biraz ilerisinde götürülmekteydi. Osmanlı devletini uçurumun kenarından kurtaran bu dikkate değer hükümdar babası Birinci Ahmed'in türbesine defnedildi.

Dördüncü Murad saltanatının ilk devresinde dahili gaileler sonra da seferlerle meşgul olduğundan zamanında büyük inşaat ve imar görülmez. Fakat ufakta olsa bu hususta yine bir hayli faaliyet vardır. Örnek olarak, İstanbul boğazını Kazak hucumlarına karşı koruyabilmek için Anadolu ve Rumeli Kavaklarına yaptırdığı kalelerle, yangınlardan bir kısmı harab olan İstanbul'un imarına olan gayretlerini gösterebiliriz. Ayrıca Üsküdar ve İstavroz saraylarına ilâvelerde bulunmuş Kandillide, bugün mevcud olmıyan, bir saray inşa ettirmiştir.

Topkapı Sarayında, Mimar Hasan Ağaya (Ahmed Refik S: 71) yaptırdığı kasırlar (Naimâ: C. 3, S. 398) zamanımıza intikal eden onyedinci asrın en zarif ve en ince eserleridir. Padişah'ın İran'a olan seferlerine nispetle birine Revan (buna Sarık odası da denir) diğerine de Bağdad köşkü denmektedir.

Sultan İbrahim'in tuğrası

SULTAN İBRAHİM

★

Sultan İbrahim'in cülusu — Kemankeş Kara Mustafa Paşanın bazı icraatı, malî ve idarî tedbirleri — Girit'in fethi seferinin açılması, Hanya'nın alınması — Padişahın uygunsuz hareketleri, Anadolu ve İstanbul'da ayaklanmalar — Padişahın hal'i.

★

SULTAN İBRAHİM

Babası : Birinci Ahmed

Annesi : Kösem Sultan (Mahpeyker)

Doğduğu tarih : 4 kasım 1615

Padişah olduğu tarih : 9 şubat 1640

Tahtından indirildiği tarih : 8 ağustos 1648

Öldürülmesi : 18 ağustos 1648

Bilinen zevceleri : Hatice Turhan, Saliha Dilâşub, Hatice Muazzez, Hümaşah (Telli Haseki).

Çocukları : Mehmed (Padişah olmuştur), Ahmed (Padişah olmuştur), Ümmü Gülsüm, Beyhan, Atike (Sarı Kenan Paşa, sonra Müfettiş İsmail Paşa zevcesi), Orhan Bayezid, Gevherhan (Çavuş-zâde Mehmed Paşa zevcesi), Cihangir, Selim, Ayşe (İbşir Paşa zevcesi), Murad.

★

Vezîriâzamları : Kemankeş Kara Mustafa Paşa → — 31 ocak 1644, idam. Sultan-zâde (Civan-kapıcıbaşı) Mehmed Paşa 31 ocak 1644 — 17 aralık 1645, azil. Salih Paşa 17 aralık 1645 — 16 eylûl 1647, idam. Kara Musa Paşa 16 eylûl 1647 — 21 eylûl, azil (tayin ve azli gıyabında cereyan etmiştir). Hezarpâre Ahmed Paşa 21 eylûl 1647 — 7 ağustos 1648, idam. Sofu Mehmed Paşa 7 ağustos 1648 — →.

Sultan Dördüncü Murad ruhunu teslim edince, saray hizmetlileri derhal Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı harem kısmına davetle vaziyetten haberdar ettiler. Sadrazam ise, tahtın hayattaki tek vârisi olan Şehzâde İbrahim'e kapı-ağasını gönderdi. Şehzâdeler dairesine giren kapı-ağası:

«— Şehzâdem, mubarek başınız sağ olsun, biraderiniz Sultan Murad dar-ı bekaya gitti; taht-ı saltanat sizindir, buyurun».

Deyince, kardeşleri Bayezid, Süleyman ve sonra da Kasım'ın birer hile ile dairelerinden alınıp öldürülmeleri dolayısiyle kapı-ağasının sözüne inanmayıp:

«— Siz bana mekr-ü-âl edersiniz; bana taht-ı saltanat gerekmez, karındaşım sağ olsun! Benden ne istersiniz?».

Dedi ve odasından çıkmadı. Bunun üzerine, valide sultan gelerek ağabeysinin ölümünü bildirip dairesinden çıkmasını tekrarladı. İbrahim yine inanmayınca kendisine bu hususta yeminler edip, Sultan Murad'ın cenazesini gözüyle görüp de şüpheden kurtulması için koltuklarına girip dairesinden çıkardılar. Buna rağmen korkudan bir türlü kurtulamıyan İbrahim, padişah dairesine selâm vererek girdi. O sırada oda kapısının önünde duran sadrazamı gösterip, kendisine tanıtınca sadrazam

yer öpüp tâzimlerini bildirdiği halde işin içinde bir şüphe olacağı endişesinden sıyrılamadı. Bunun üzerine Sultan Murad'ın cenazesinin yüzünü açıp gösterdiler. Sultan İbrahim buradan taht odasına doğru yürürken geriye döndü, cesedin yüzünü bir daha açtırıp baktı. Artık Sultan Murad'ın ölümüne tam kani olmuştu ve endişesizce taht odasına yürüdü. Kendisini ecdadının tahtına oturttuklarında, bu makama lâyık gördüğü için Allaha hamd-u senadan sonra biat merasiminin yarın yapılacağını bildirdi.

Sultan İbrahim, senelerce ölüm korkusu içinde yaşadığı, bilhassa kardeşleri Bayezid ile Süleyman'ın boğulmalarından beri her an ölüme intizar ettiğinden âsâbı bozulmuştu. Sultan Murad'ın erkek çocukları dünyaya gelmişse de küçük yaşta ölmüşlerdi. Şehzâde Kasım'ın da boğulmasından sonra Osmanlı tahtının tek varisi olarak, Sultan Ahmed'in oğullarının en küçüğü olan İbrahim kalmıştı. Buna rağmen Sultan Murad, İbrahim'i de öldürmek istemişti. O sırada İstanbul'da bulunan Fransız müellifi Du Loir'ın «Voyages» isimli eserinde (sayfa 116-118) bildirdiğine göre: Sultan Murad öldüğü gün Şeyhülislâm Yahya Efendi'den zorla bir fetva alarak İbrahim'i öldürmek istemiş, Murad'ın emrini yerine getirmek üzere faaliyete geçen cellât, şehzâdenin boynuna kemendi geçirmek üzereyken valide Kösem Sultan yetişmiş, padişahın ölüm halinde olduğunu bildirip cellâda bir takım vaitlerde de bulunmak suretiyle İbrahim'i ölümden kurtarmıştır. Sultan Murad'a hükmün infaz edildiğine dair yalan söylenmiş, fakat padişah cesedin kendisine gösterilmesini isteyince etrafındakiler müteredditt bir durum almış, bunun üzerine ikinci bir cellât daha yollamıştır. Valide Sultan bu ikinci cellâdı tevkif ettirmek suretiyle İbrahim'in ölümüne mâni olmuş, oradan Sultan Murad'ın yanına dönünce de idam emri veren hükümdar can çekişmeye başlayıp biraz sonra ölmüştür.

Sultan İbrahim
(Avrupalı bir ressamındır. Aslı Topkapı sarayı müzesindedir)

İbrahim'in kurtuluşunu bu şekilde anlatan Du Loir, Sultan Murad'ın kardeşi İbrahim'i öldürmek isterken, tek varisin ortadan kalkması karşısında Osmanlı tahtının Kırım hanedanı eline geçmesini dahi göze almış olduğunu, İbrahim'i idamdan asıl maksadının, tahtı, sevgili musahibi Silâhdar Mustafa Paşa'ya bırakmak olduğunu kaydeder.

Osmanlı tarihlerinin bahsetmedikleri bu noktaların, Du Loir'ın kulağına çalınmış bir dedikodu mahiyetini aşmaması icap eder. Osmanlı tahtının geleceği hakkında Sultan Murad şayet ağzından bir şey kaçırmışsa, bu hastalığın verdiği şuursuzluğun eseri olabilir. Zaten haca-i sultanı Şami Yusuf Efendi'nin bildirdiğine göre: Sultan Murad'ın hastalığının son günlerinde şuuru gelip gitmiştir. Osmanlı tarihleri, Sultan Murad'ın erkek çocuklarının en son hangi tarihte ölmüş olduğuna, kendi oğlunun ölümünden sonra İbrahim'i ortadan kaldırmak üzere teşebbüste bulunup bulunmadığına dair bir şey yazmazlar. Binaenaleyh, Sultan Murad, ne kadar gaddar ruhlu olsa da, memleketin nef'ine büyük gayretler sarfeden bu adamın, İbrahim'in tahtın yegâne varisi olduğunu bilerek, kendisi hasta yatağında iken hanedanın sönmesine yol açacak bir emir vermiş olması ihtimali — şa-

yet hastalığın tevlit ettiği bir şuursuzluk eseri değilse — mantıki görünmemektedir.

Sultan İbrahim'in cülûs ve biat merasimi 9 şubat (16 şevval) sabahleyin icra edildi. Sultan İbrahim başına siyah bir şemle sarınmış olduğu halde tahta çıkıp oturdu. Vezirler, ulema ve sair erkân her biri ayrı ayrı biat ettikten sonra, hazırladıkları şemlelerli çıkarıp (Naimâ C: 3, S: 453) imameleri üzerine siyah bağladılar.

Biat merasiminden sonra hünkâr imamı Yusuf Efendi tarafından Sultan Murad'ın gasl ve techiz ve tekfini yapıldı. Cenaze namazında yeni hükümdar da hazır bulundu. Cenaze namazı şeyhülislâm tarafından kıldırıldı. Cenazenin defninden sonra matem kıyafeti çıkarılıp divan aktedildi ve askerlere in'am ve terakkiler (Solak-zâde Tarihi S: 707) verildi.

SULTAN İBRAHİM'İN SALTANATININ KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞANIN SADARETİ ZAMANINA RASTLIYAN KISMI

Sultan İbrahim'in sekiz buçuk sene süren saltanatını, işlerin oldukça düzgün gittiği ilk yıllar ile bilahara düzensizlik, ihmal, israf ve hattâ isyanların göze çarptığı ikinci kısım halinde iki bölümde mütalea etmek yerinde olur. Dört seneye yaklaşan birinci kısımda işlerin düzgün gitmesine âmil olan şahsiyetin, Sadrıâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa olduğu görülür. Bu devrede Sultan İbrahim daha ziyade ikinci plânda kalmış ve hükümdarın şahsiyetinin zayıflığı pek belli olmamıştır. Fakat Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın idamından sonra devlet idaresindeki nisbî huzur ve sükûn, istikrarlı vaziyet bozulmuştur.

Silâhdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılması

Dördüncü Murad'ın ölümüne en çok üzülüp ağlıyan iki kişi vardı. Bunlardan biri münafıklığı ile nazarı dikkati celbeden Silâhdar Mustafa Paşa, diğeri de aslında iyi bir adam olan Deli Yusuf Paşa idi. Her ikisi de Sultan Murad'ın musahiblerindendi. Eski sadrıâzamlardan Tabanı-Yassı Mehmed Paşa'nın i-

Sultan İbrahim'e, Dördüncü Murad'ın cesedinin gösterilmesi (Ricaut'dan)

dam edilmesinde birinci derecede rol oynayan Silâhdar Mustafa Paşa, padişah nezdindeki itibarına güvenerek Sadrıâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya hükmetmek istemiş, Kemankeş de onun durumunu hesaba katıp idareli şekilde hareket etmişti. Netice itibariyle Sultan Murad zamanında Kemankeş ile Silâhdar'ın arası iyice açıktı. Sultan Murad'ın ölümü ile Silâhdar'ı himaye eden büyük kudret ortadan kalkınca, Kemankeş Mustafa Paşa ilk iş olarak bu münafık ruhlu adamı İstanbul'dan uzaklaştırmak istedi. Bunun için, cülustan bir kaç gün sonra Kaptan-ı derya Silâhdar Mustafa Paşa'ya Budin eyâleti verildi. İstanbul'dan çıktıktan sonra kıymetli malları hazine namına müsadere olundu. Üzerinden bir ay geçmeden Budin eyâleti Musa Paşa'ya verilip Mustafa Paşa Tamışvar'a nakledildi. Silâhdar Mustafa Paşa Budin valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaşırken, ondan açılan Kaptan-ı deryalığa Deli Hüseyin Paşa getirildi. Fakat Hüseyin Paşa'nın Kaptan-ı deryalığı da pek uzun sürmedi. Kendisi 1640 yazında Karadenize çıkıp 30 Kazak şaykası yakalayıp, tutulan kazaklarla birlikte İstanbul'a gönderdiği zaman Özi valiliğine tayin edildiğinden, İstanbula' dönmeden doğruca yeni vazifesi başına gitti.

Silâhdar Mustafa Paşa'ya böyle bir darbe indirilmesinden sonra Kemankeş Kara Mustafa Paşa daha serbestce çalışmaya koyuldu ve devlet işlerinde tam mânasiyle nâzım vaziyete geçti. Böylece, Naimâ (C: 4, S: 457) nın tabiriyle: «sadr-ı devlette istiklâl üzre karar edüp Sultan Murad Han'ın vefatını hissettirmedi».

Sultan İbrahim'in cülûsundan üç ay kadar sonra Galata'da deniz kıyısında büyük bir yangın çıktı. Bunun söndürülmesine uğraşılırken, yangın mahalline gelmiş olan veziriâzamın yüzü, bir geminin barut mahzeninin ateş alması neticesinde çıkan alevlerden yandı. Bu sebeple üç ay müddetle divan toplantılarına katılamadı.

Veziriâzamın malî ve idarî tedbirleri

Sultan İbrahim'in saltanatının ilk yılları içinde yeni akçe kesildi. Yeni akçenin kesilmesinden önce bir kuruşun karşılığı 125 akçe, bir altununki (duka) 250 akçe idi. Yeni sikkelerdeki gümüş miktarı arttırıldığından tedavül değeri de değiştirilmiş oluyordu. Böylece kuruşun kıymeti 125 akçe iken 80 akçeye, altununki 250 iken 160 akçeye, Mısır parasınınki 2 akçeye indirildi. Sadrıâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa bu ameliye ile devlet maliyesini de tevazün ettirdi.

Osmanlı padişahları arasında hatt-ı hümâyunlarının çokluğu, bilhassa basit şeylere dair bir sürü hatt-ı hümâyununun mevcudiyetiyle nazarı dikkati celbeden Sultan İbrahim para işiyle de ilgilenmiş ve buna dair de hatt-ı hümâyun yazmıştır. Nitekim (İslâm Ansiklopedisi C: 6, S: 880) bu hususta bir hattında: «padişahlara bir hutbe, bir sikke lâzımdır ya, bizim dâhi sikkemiz kesilmiyor; bu babda ne dersin?.. Akçe kesilsin münasip değil midir?» dediği görülmektedir. Naimâ, yeni akçe kesilmesine ait bu malî ameliyeyi hicri 1050 (Milâdi: 23 nisan 1640-14 mart 1641) yılı vukuatı arasında göstermektedir.

Bu sırada Sultan İbrahim İstanbul'un işe işlerine karşı alâka gösteriyor ve bu hususta: «Sen ki veziriâzamsın. İstanbul'da gerçekten kıtlık vardır deyu söylenür. İstanbul efendisine muhkem tenbih ile narh ahvaline ziyade takayyüt etsün, gezsün, dolaşsun; yoksam kendüsü bilür ve göreyim seni, ahval-i âlem ile cân başınla çalış» diye hatt-ı hümâyun gönderiyor, ayrıca halk üzerinde iyi tesir bırakmak arzusunda olduğunu da: «şöyle ortalığı idelim ki, hayır duâya mazhar düşelim, âdil padişaha eyü vezire düştük deyü...» cümleleriyle ifade ediyordu.

Gerek yeni para kestirilmesinde ve maliyenin tevazün ettirilmesinde, gerekse sair idarî tedbir ve icraatta tabii esas rol Veziriâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'da idi. Kemankeş'in sadrıâzamlığı sırasında padişah geri tarafta bir gölge durumunda kalmaktaydı.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa vergilerin âdil esaslar üzerine tevzi edilmesini temin gayesiyle bütün eyâletlerde yeni tahrirler yaptırdı. Arazi tahriri epey zamandan beri yapılmamış oldu-

Sultan İbrahim'in el yazısını gösteren bir mektubu

ğundan, Veziriâzamın bu icraatı malî işlerin düzenle yürütülmesinde büyük faydalar sağlamaktaydı. Bunlardan başka tersane işlerini de yoluna koydu. Bu sayede de her sene muayyen sayıda kadırganın donatılması düzgün şekilde yürütülmüş oluyordu.

Veziriâzamın İranlılara karşı siyaseti

İranlılarla Kasr-ı Şirin muahedesini aktetmiş olan Veziriâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, bu devletle sulhün devam ettirilmesine taraftardı. Cülüs tebriki için Şah tarafından elçilikle İstanbul'a gönderilen Mukan hâkimi İbrahim Han, Osmanlı devlet merkezinde hüsnü kabul gördü. 16 haziran 1641 (7 rebiülevvel 1051) de İstanbul'a vasıl olan İbrahim Han iyi cins atlar, nakışlı ibrişim kaliça ve daha bazı hediyeler getirmişti. Bir ay sonra padişah tarafından kabul edildi. İran elçisiyle Kasr-ı Şirin muahedesi hükümleri tekit ve teyid edildi. İbrahim Han dönerken, Bağdad fethinde esir edilip İstanbul'a getirilerek Yedikule'de hapsedilmiş olan İranlılar, serbest bırakıldı ve elçi ile birlikte gitmelerine müsaade olundu.

Emirgûne-oğlu'nun idamı

İranlıların Revan valisi iken Sultan Murad'ın Revan'ı zaptı sırasında teslim olan Emirgûne-oğlu'na Yusuf Paşa adı verilmekle beraber yine eski adı ile anılmaktaydı. Sultan Murad devri hâdiseleri kısmında belirtildiği üzere, padişaha hulûl eden bu adam, sefih ve ahlâksız bir kimseydi. Sultan Murad'ın, sefahatı devam hattâ artırmasına âmil olan Emirgûne-oğlu, İran elçisinin İstanbul'da bulunduğu sırada idam olundu.

Solak-zâde tarihindeki (sayfa: 767) kayda göre; Emirgûne-oğlu, elçiye gizliden haber gönderip, İran'a gitmesine müsaade istenmesi için tavassutunu rica etmiş, İbrahim Han da veziriâzama ricada bulunmuştur. Veziriâzam bu hususta şahsen karar vermek istemediğinden vaziyeti Sultan İbrahim'e anlatmış, o da «bizim nimetimizin kadrini bilmezlere cezasını vermek gerekir, vucud-u nâpakini ortadan kaldırasın» diye emir vermiştir. Buna mukabil Kâtib Çelebi ve Naimâ, bu meseleye eserlerinde çok küçük çerçevede yer vererek «vücudu lâzım olmamağla izale olundu. Katli Acem elçisinin desisesine hamlolundu» deyip geçerler.

Emirgüne-oğlu idam edilince, Kâğıthane'deki köşkünü padişah aldı, Boğaziçi'ndeki bahçe ve köşkü de Sadrıâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya verildi.

Azak kalesinin istîrdadı

1637 senesinden beri Azak kalesi Kazakların elinde bulunmaktaydı. Bu mühim kalenin istirdadını gözeten veziriâzam, Deli Hüseyin Paşa'nın yerine Kaptan-ı deryalığa getirilen Siyavuş Paşa'yı bu işe memur etti. Siyavuş Paşa 1641 nisanında Karadeniz'e açılırken Özi valisi Deli Hüseyin Paşa, Kırım Han'ı Bahadır Giray, Kefe valisi Yusuf Paşaya da, istirdadı beraberce sağlamaları hususunda emirler gönderildi.

Tatar askeri ile birlikte Azak kalesi kuşatıldığı zaman, şehrin beş bin kişi ile müdafaa edildiği öğrenildi. Müdafilerin sıkı şekilde müdafaada bulunmaları; Osmanlı kumandanlarının da yanlış tah-

minleri yüzünden, onbir gün zarfında barut bitti. İstanbul'dan yeni parti barut gelinceye kadar epeyce zaman geçtiğinden muhasara kaldırıldı.

Barut teminindeki idaresizlik yüzünden Azak kalesi istirdat edilemeyince, donanma işlerinden pek anlamadığı da meydana çıkmış olan Siyavuş Paşa'yı Kaptan-ı deryalıktan azleden Veziriazam, bu makama yeni bir tayin yapmıyarak donanma mühimmatı teminini bizzat kendisi deruhteye başladı.

Kazakların, Azak kalesini uzun müddet muhafaza edemiyecekleri belliydi. Onun için bunlar, Rus çarından kuvvet gönderilmesini rica ettiler. Bunun üzerine Rus Çarı «yurt mümessilleri meclisi» ni 1642 ocak ayı içinde toplantıya çağırdı. Mümessillerden çoğu, Azak kalesinin Kazaklardan teslim alınıp Türklere karşı müdafaa edilmesi fikrini ileri sürdülerse de (Akdes Nimet Kurat, Rusya tarihi S: 218); Rus hükûmeti bu fikri tahakkuk ettirme cesareti gösteremedi. Onun için Kazaklara 30 nisan 1642 tarihli bir yazı göndererek kaleyi tahliye etmelerini bildirdiler.

Moskova ve Azak tarafından bu konuşmalar cereyan ederken, Osmanlı hükûmeti de kalenin mutlaka istirdadını arzuladığından, muhasarayı tazeliyecek kuvvetlerin serdarlığına Sultan-zâde Mehmed Paşa tayin edilmiş bulunuyordu. Mehmed Paşa Kefe hududunu yeni geçtiği sırada, Kazakların Azak kalesini tahliye ettikleri, çekilirken kaleyi esaslı şekilde tahrip etmiş oldukları öğrenildi. Osmanlı ordusu Azak'a gittiği zaman kaleyi boş buldu. Tabii tahrip edilen kısımlar tamir olunup içerisine kuvvet yerleştirildi.

Silâhdar Mustafa Paşa'nın katli

Sadrıâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, yeni hükümdarı nüfuzu altına alarak ifsad etmemesi için Silâhdar Mustafa Paşa'yı Tamşvar valiliğiyle merkezden uzaklaştırmıştı. Sultan Murad sağlığında kızı Kaya Sultan'ı sevgili musahibi Silâhdar Paşa'ya namzed kılmıştı. Bu defa Kaya Sultan'ın kethüdası Silâhdar Paşa'yı İstanbul'a getirtmek üzere faaliyete koyularak, bu hususta Valide Kösem Sultan ile işbirliği etti. Kaya

Sultan İbrahim
(Kapıdağlı serisinden)

Sultan Silâhdar Paşa ile evlendirilirse sahık musahibin İstanbul'a gelmesi kolaylaşırdı. Valide Sultan onu damad yapmak üzere uğraşırken, veziriâzam, Silâhdar'ın bir suistimalini meydana çıkardı. Silâhdar Mustafa Paşa yıllık seksen bin kuruş tutan Kıbrıs saliyanesini üç dört seneden beri zimmetine geçirmişti. Bu suçu sabit olunca katline ferman aldı. Kırk bostancı neferi ile Tamşvar'a giden Edirne bostancıbaşısı hükmü orada infaz eyledi.

Nasuh Paşa-zâde'nin itaatsizliği ve idamı

Halep valisi olan Nasuh Paşa-zâde Hüseyin Paşa, Veziriâzama karşı, ocaktan yetiştiği için çorbacı tâbirini kullanırdı. İstiskal gayesiyle sarfedilen bu söz Kemankeş Mustafa Paşa'nın kulağına gidince Nasuh Paşa-zâde'ye gücenmişti. Vezir rütbesindeki serhad valilerine, mühim ahvalde çabuk iş görebilmeleri için eskidenberi padişah adına tuğra çekmek selâhiyeti tanınmıştı. Fakat bilahare vezir adedi çoğalmış ve bazı ehliyet-

siz kimseler de vezir olmuştu. İşte bu durumu gözönüne getiren Veziriâzamın tavsiyesi neticesinde, bundan böyle serhad valileri tuğra çekmekten men olunmuştu. O sırada Erzurum valisi olan Nasuh Paşa-oğlu Hüseyin Paşa emri getiren şahsa :

«— Ben vezir oğlu vezirim. Tuğrayı bana Sultan Murad merhum gibi bir gazi sahibkıran ısmarladı. Senin paşan Arnavut diyarından gelip, ol makama nail ola da bana tuğrakeşliği çok göre! Bunun sebebi nedir? Bu emr-i şeriften padişahın haberi yoktur. Men etme kendi canibindendir».

Diyerek gelen fermanı dinlemedi. Nasuh Paşa-zâde'nin, bu sözlerinden padişahın şahsiyetinin zayıflığından istifade ederek veziriâzamı dinlemeyip tegallüb yoluna sapacağı anlaşılıyordu. Bunun üzerine, Nasuh Paşa-zâde'nin Abaza Paşa gibi kaleye kapanıp isyan edebileceğini düşünen veziriâzam, kendisini önce Halep valiliğine tâyin edip arkasından da azletti. Nasuh Paşa-zâde'nin taraftar toplıyabildiğini sezen sadrıâzam, dâvanın büyümeden halledilebilmesi için bir taraftan Nasuh Paşazâde'ye Sivas valiliği emrini gönderirken, öte taraftan Sivas valisi Kör-Hazinedar İbrahim Paşa'ya da, Nasuh Paşazâde'nin Sivas'a tâyininin sureta olduğunu bu bakımdan biçimine getirip hakkından gelmesini bildirdi.

Nasuh Paşa-zâde etrafına bir hayli sarıca ve sekban toplıyarak Sivas'a ilerlemekteyken, Kör-Hazinedar İbrahim Paşa da Sivas askeri ile ona karşı çıktı. Kayseri civarında cereyan eden savaşta Kör-Hazinedar vurulup öldüğü gibi, Sivas askeri de mağlûp olup dağıldı. Hüseyin Paşa bundan sonra Sivas'a gitmedi, veziriâzamın aleyhdarlarından aldığı mektuplardan da cesaretlenerek İstanbul'a doğru yürüdü. Bu sırada, Nasuh Paşa-zâde'nin «sadrâzam ile şer'î davam vardır» diyerek kalabalık kuvvetlerle ilerlemekte olduğu İstanbul'da duyulunca halk heyecana kapıldı. Bu yüzden dükkânlarını kapayıp evlerine çekilen kimseler görüldü. Müfsit ve gayrımemnunlar faaliyete geçebilirdi. Onun için sadrazam bir taraftan İstanbul'da sıkı emniyet tedbirleri alırken, bir yandan da Anadolu beylerbeyisi Çiftelerli Osman Paşayı, Nasuh Paşanın tenkili için serdar tayin etti. Osman Paşa, hem istemiyerek muharebe ettiği, hem de Nasuh Paşa-zâde'nin etrafındaki kuvvetler fazla olduğundan İzmit civarındaki çarpışmada mağlup oldu.

Hüseyin Paşa İzmit'teki galibiyetini müteakip iki bin kişilik kuvvetle İstanbul'a doğru yoluna devam etti. Bu sırada Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Temmuz ortalarında (1643), Üsküdar'a asker ve toplar geçirdi. Padişah da Üsküdar bahçesine gelip yerleşti.

Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşanın müstakil hareketinden ve sıkı idaresinden memnun olmıyanlar Nasuh Paşa-zâde'ye mektup yazıp İstanbul'a davette devam ediyor, hükûmet merkezine gelince sadrazamlığının muhakkak olduğunu bildiriyorlardı. Nasuh Paşazâde de büyük ümitlerle ilerliyor, hatta bir kaç gün sonra mühr-ü hümâyuna sahip olacağını maiyetindeki kimselere açıklamaktan bile geri kalmıyordu. Hüseyin Paşa işte bu hayalle Üsküdar yakınına kadar sokularak Çamlıca eteğinde Bulgurlu havalisindeki Seyran-tepe'ye kondu. Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından kuvvet toplanmış olduğunu görünce burada zora başvurmadı. Zâten böyle bir şeye ihtiyaç hissetmeden sadrazam olacağını zannetmekteydi. Halbuki, hadiselerin bilfiil içinde yaşıyan Kâtib Çelebi: «ol gün azim galebe ve heybetle görünüp, meselâ bir kaç atlısı Üsküdar'a hücum eylese, beru canibden perişanlık ve inhizam mukarrerdi» demektedir.

Padişahtan mühr-ü hümâyun bekleyen Nasuh Paşa-zâde, bunun yerine, itaat etmesine dair emir aldı. Bundan fevkalâde şaşkınlığa uğrıyan ve hayalleri birdenbire yıkılan Hüseyin Paşa, emri getiren darüssaade ağasına : «Padişahın emrine ramım. Muhalefetim yoktur. Şer' ile dâvâmı görmeğe geldim; fakat mümkün olmadı» dedi. Darüssaade ağası ile bu konuşması gece cereyan etmişti. Bir iki saat sonra bir kaç mutemet adamı ile kaçtı.

Nasuh Paşa-zâde Hüseyin Paşa oradan Karadeniz kıyısına inip bir kayık-

la Rumeli yakasına geçti. Kırım hanının yanına gidip affına vasıta olmasını rica edecekti. Bu niyetle Edirne'ye kadar ilerledi. sonra Pravadi civarında bir çiftliğe oğlunu bıraktı. Hüseyin Paşanın niyeti öğrenilmişti. Onun için Kırım'a varması mümkün olmadı. Rusçuk'a girmek üzereyken kırk nefer bostancı ile gelen Edirne bostancıbaşısı tarafından yakalandı. Bostancı neferleri ile İstanbul'a sevkedilen Hüseyin Paşayı, Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Topkapı dışındaki bahçesinde karşısına alıp azar ve hakarette bulunduktan sonra katlettirdi. Bırakıldığı çiftlikten İstanbul'a getirilen onaltı yaşında bir genç olan oğlu huzur-u hümâyûna getirilince nakib'üleşrafın şefaatiyle ölümden kurtuldu. Hüseyin Paşanın kardeşlerinden biri idam, biri hapis, bir tanesi de nefyolundu.

Nasuh Paşa-zâde'nin taraftarlarından olan Safed sancağından mazul Zülfikar Paşa, ondan aldığı mektuplar üzerine, askerle kendisine iltihak etmek üzere harekete geçmişti. Fakat daha yolda bulunduğu sırada Nasuh Paşa-zâde'nin başına gelenleri duymuş ve Konya tarafında kalmıştı. Zülfikar Paşanın niyetleri İstanbul'da öğrenilince Kıbrıs valiliğine tayin edilip arkasından idamı için gizli emirler gönderildi. O sırada, batı Akdeniz'e kadar yaptığı karakol gezisinden Kıbrıs'a dönmüş bulunan Kaptan-ı derya Piyâle Paşa Zülfikar Paşayı idam ile başını İstanbul'a gönderdi.

Sadrâzamın yeni muarızları

Sadrıâzamlık davasında olan Nasuh Paşa-zâde Hüseyin Paşanın idamı ile Kemankeş Kara Mustafa Paşa mühim bir rakipten kurtulmuştu. Lâkin sadrazamın bundan sonra rakipsiz şekilde huzur içinde çalışması mümkün olmadı. Zira onun dürüst hareketinden menfaatı zedelenenler aleyhinde bir cereyan yaratmaya çalışıyorlardı. Nitekim Nasuh Paşa-zâde'nin idamını bu yolda istismara gayret edenler vardı. Nihayet bu dürüst veziriâzamın karşısına iki mühim muarız dikildi ki, her ikisi de padişaha istinat ettiklerinden mağlûp edilmeleri havli müşküldü. Sadrazâmın bu iki muarızı «Cinci Hoca» nâmı ile maruf Safranbolu'lu Hüseyin Efendi ile Silâhdar Yusuf Paşa idi. Hekimlerin, padişahın hastalığına çare bulmakta âciz kalmaları üzerine, dışarda şuna buna okuyup üfliyerek nefesinin tesirliliğile tanınmış olan Cinci Hoca bazı kimselerin tavsiyesi ile padişaha intisab etmişti. Padişahın sıhhati üzerinde bazı müsbet tesirleri görüldüğünden, kuvvet kazanması da kolay ve sür'atli olmuştu.

Silâhdar Yusuf Paşa da, hasta padişahın birdenbire bir silâhdara sahip olma arzusu göstermesi neticesinde, yerden bitercesine ortaya çıkmış bir kimseydi. Sultan İbrahim bir gün: «biraderim Sultan Murad merhumun bir makbul silâhdarı var imiş, benim niçin makbul ve mukarreb bir silâhdarım olmasın!» demiş ve bu arzuya kapılmasını müteakip rikâbdar-ı hassa Yusuf Ağaya ikinci vezirlik (Naîmâ C: 4, S: 37) vermiştir. Böylece rikâbdar Yusuf Ağa iken birdenbire ikinci vezir ve silâhdar olmuş, padişahın musahip ve yakını oluvermiştir. Kemankeş Kara Mustafa Paşa, kendi icraatına karışacağını hesaplıyarak bu tayini önlemek istemişse de muvaffak olamamıştır. Cinci Hoca ise medrese softalarından iken, padişahın fermanı ile defaten müderrisliğe, onun arkasından da Galata kadılığı pâyesiyle padişah hocalığına getirilmiştir.

Bu iki şahsın, sür'atle mevki kazanmaları kadar, Sadrazâm Kemankeş Kara Mustafa Paşa aeyhinde fikir birliği etmeleri hem sadrazâm, hem de memleket için iyi olmamıştır. Bunların kuvvet kazanmalarından önce başka bir muarızı olan Sultan-zâde Mehmed Paşayı Şam valiliğine İstanbul'dan uzaklaştıran Kemankeş Kara Mustafa Paşa, maalesef bu son iki şahsı mevkilerinden uzaklaştıramamıştır.

Veziriâzamın samimi gayret sarfettiği noktalardan birisi de; fazla masrafları kısarak bütçede tasarruf sağlamak, ayni zamanda hazinenin gelirini çoğaltmaktı. Memleket tahririni hazinenin gelirini arttırmak için yaptırmıştı. Tasarruf sağlamak gayesiyle de; ulûfe ve maaşlarda kısıntılar yapmış, devlete yük teşkil edecek bazı memuriyetleri lâğvet-

miş, ulûfeli askerin yoklamasını yaptırarak bazı esamileri defterden sildirmişti. Onun bu hareketleri dürüstlüğünün ve memleket nef'ine düşüncelerinin birer neticesi ise de, menfaatı baltalananlardan hasım kazanmaktan da hali kalmıyordu.

Kemankeş Kara Mustafa Paşanın dürüstlüğü şüphe götürmemekle beraber bazan hatalı işler yaptığı, tutulmaması gereken bir şahsı icabında tuttuğu da olmaktaydı. Meselâ Faik Paşa isminde birini tutması bu neviden bir hadise diye gösterilebilir.

Meşhur Turhan Bey neslinden gelen Faik Bey ismindeki şahıs, Nasuh Paşazâde cengindeki gayretine mükâfaten veziriâzam tarafından Rumeli beylerbeyliğine tayin edilmişti. Bu vazifede kaldığı altı aylık müddet zarfında halka zulmetmiş ve bir kaç kişiyi de haksız yere öldürmüştü. Onun zulmüne maruz kalanlardan Sofya Kadı'sı İstanbul'a kaçarak şikâyette bulununca Faik Paşa İstanbul'a celbedildi. Padişahın huzurunda yüzleştirilmek suretiyle konuşturulunca kadı şikâyetini tekrarladı. Fakat Faik Paşa hepsini red ve inkâr etti. İşte Kemankeş Kara Mustafa Paşa bu adamı tutup ölümden kurtarmak istedi. Veziriâzama karşı her fırsatta muarız davranan Cinci Hoca ile Silâhdar Yusuf Paşa ise, idamını temine çalışıyorlardı. Bu yüzden münakaşanın büyüdüğünü gören Faik Paşa, sadrazamın hatırı için kendi lehinde şehadette bulunacağını zannettiği selefi Dilâver Paşa'nın dinlenmesini istedi. Dilâver Paşa Sofya kadısının lehinde konuşup ötekinin aleyhinde şayialar duyduğunu söyleyince Faik Paşa katledildi.

Veziriâzamın Cinci Hoca ve Yusuf Paşa aleyhindeki plânı

Cinci Hoca ve Yusuf Paşa her geçen günde tahakkümlerini biraz daha fazla arttırmakta ve işlere karışmakta idiler. Kemankeş Kara Mustafa Paşa bizar olduğu bu adamlara bizzat bir şey yapamıyacağını görüyordu. Bu sebeple, mahrem esrarı olan yeniçeri ocağı Kul-kethüdası Hüseyin Ağa ile görüşerek, Cinci Hoca ve Yusuf Paşa aleyhine yeniçeri ocağını kullanmayı hedef tutan bir plân hazırladı. Plâna göre: yeniçeri ocağının nüfuzlu şahsiyetleri para ile elde edilecek, bunlar vasıtasiyle yeniçeriler tahrik olunarak divan günü çorba içmemeleri ve Cinci Hoca ile Yusuf Paşanın padişahın muhitinden uzaklaştırılmalarını söylemeleri temin olunacaktı.

Kul-kethüdası Hüseyin Ağa bu iş için, sözünü dinliyeceklerini tahmin ettiği yeniçeri subayları ile görüşerek meseleyi kendilerine açtı, hatta bu yolda kullanılmak üzere biraz para da verdi. Lâkin yeniçeri ocağının nüfuzlu şahsiyetlerinin ekserisi, ulûfelerde kısıntı yapmış olan veziriâzamdan memnun değillerdi. Onun için bir araya gelerek konuştukları zaman kendilerine yapılan teklifi kabul etmediler. Meseleyi bir de ocağın akıl hocası durumunda bulunan Koca Muslihiddin Ağa'ya açtılar. Koca Muslihiddin Ağa (Naimâ C: 4, S: 44) ise:

«— Aman sakının, Sultan Murad merhumun nice bin nüfus katletmek suretiyle söndürdüğü fitne ateşini yeniden uyandırmak mı istiyorsunuz; Söz ayağa düştükten sonra işin önü alınmaz» dedi.

Sonra derhal sadrazama gelip:

«— Sultanım bu nasıl iştir?»

Diye sorunca veziriâzam, meselenin şüyuundan dolayı kızarak inkâr etti. Koca Müslihiddin Ağa bu defa yeniçeri ağasına koşup, bu işten haberi olup olmadığını sordu. Meseleden habersiz olduğu cevabını veren yeniçeri ağası korkusundan gidip keyfiyeti padişaha bildirdi. Padişah da Koca Muslihiddin Ağayı çağırıp:

— Baka ihtiyar! kullarım çorba yememek isterlermiş, aslı var mıdır?»

Diye sorunca, Muslihiddin Ağa:

«— Hâşâ padişahım, cümlesinin boynu kıldan incedir. Cümlesi emrine mutidir. Bu sözden asla haberleri yoktur. Gerçi Lalan, kethüda bey eliyle bazı odalara bir kaç kese göndermiş, lâkin onların iğvasiyle böyle şey yapmaları muhaldir»

Cevabını vermiş, bu defa padişah :

«— Ya ben şimdi Lalamı katletsem kullarım bana incinirler mi?»

Diye sormuş, Muslihiddin Ağa da :

«— Hâşâ padişahım, belki cümlesi

haz ederler ve padişahıma hayır dualar ederler»

Cevabını yapıştırmıştır.

Kemankeş Kara Mustafa Paşanın katli

Kemankeş Kara Mustafa Paşa, adamlarından birisinden «Muslihiddin Ağa vaziyetten padişahı haberdar etmiştir, başının çaresine bak» diye bir tezkere alınca, koynuna bir mushaf-ı şerif koyup acele padişaha koştu. Demir-kapı'dan saraya dahil olup hareme ilerleyince, padişahı avakta etrafı seyreder halde buldu. Sultan İbrahim, davetsiz gelen veziriâzama, sert bir ifade ile:

«— Lala hayret! babanın evi gibi davetsiz geliyorsun!» dedi.

Veziriâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, koynundan mushafı çıkarıp öperek, duyduğu şeylerin yalan olduğunu, hakkında iftira edildiğini beyanla padişahı inandırmak için uğraştıysa da, Sultan İbrahim:

«— Hep yalan söylersin. Bu sözlerin doğru değildir. Onlar benden razılar, fitneyi sen kaldırmak istersin»

Dedi ve Kemankeş'in mushafa el basarak yemin etmesi fayda vermedi. Gazabı bir türlü geçmiyen padişah:

«— Hep sözlerin yalandır. Ver mührümü, ben zapteder adam bulurum» dedi. Sonra bostancıbaşıya:

«Al şunu!» diye işaret edip içeri doğru yürüdü. Bostancıbaşı «al şunu» sözünden mührü anladığından mührü istirdatla iktifa etti. Kemankeş Kara Mustafa Paşa ise oradan derhal kendi konağına koştu, kapılarını kapattırıp içerde kıyafet değiştirerek kaçmak istedi. Konağının harem kısmında duvardan atlıyarak «Nallı Mescid» civarında bir otluğun içine girdi. Burada akşama kadar kalıp karanlıktan istifade ile firarı düşünüyordu. Lâkin buna imkân bulamadı, zira Sultan İbrahim biraz sonra geriye dönmüş, bostancıbaşıya ne yaptığını sormuş, sadece mührün istirdadı ile iktifa edildiğini öğrenince:

«— Tiz kâfir, ya başı ya başın!» diye bağırmıştı.

Bunun üzerine beşyüz bostancı alan bostancıbaşı Kemankeş'in konağının

Sultan İbrahim'in Avrupalılarca yapılmış diğer bir resmi

etrafını sarmış bulunuyordu. Nihayet adamcağızı gizlendiği otların arasında buldular. Kemankeş Kara Mustafa Paşa, «beni huzur-u hümâyûna götürün, söyliyecek sözlerim var» diye yalvardıysa da aldırmadılar. Ve Hocapaşa çarşısında Tırnakcı sarayı kapısı ve sebilhane önünde cellâd Kara Ali tarafından kemend ile boğuldu (31 ocak 1644).

Dürüst ve muktedir bir veziriâzam olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın idamı ile, Sultan İbrahim'in saltanatının istikrarla geçen birinci devresi kapanmış oldu. Kemankeş Kara Mustafa Paşa, dürüstlüğü kadar müstakil hareketiyle devlet işlerini düzenli yürütmek kudretini gösteriyordu. Müdahalelere tahammül edemediğinden rakiplerini ortadan kaldırmak veya hükûmet merkezinden uzaklaştırmak isterdi. Felâkete uğraması da bu yüzden oldu. İşlerini muntazaman yürütebilmek için padişahın yersiz müdahalelerini önlemeye çalışır, hattâ hükümdarla münakaşa cesaretini bile gösterirdi. Sultan İbrahim, silâhdarlıktan Anadolu beylerbeyi yaptırdığı Dilâver Paşa'ya vezaret tevcih etmek

istemiş, Kara Mustafa Paşa da vezir çoktur diye önlemek isteyince, padişah «Sebep nedir? Senin verdiklerin tutulup benim verdiklerim tutulmaya, beni Dilâvere vezaret verdim» demiş ve daha bazı acı sözler sarfetmiştir. O devirî geniş şekilde anlatan tarihler incelenince, Sultan İbrahim gibi zayıf şahsiyetli bir hükümdar karşısında Kemankeş'in ne mühim muvazene unsuru olduğunu belirtecek kısımlara rastlanmaktadır. Müverrihlerin acaip. enteresan veya mühim bularak kaydettikleri bu gibi şeyler den, ayni zamanda Sultan İbrahim'in şahsiyetine dair fikir edinmemiz de mümkün olmaktadır. Sultan İbrahim bir gün Divan-ı hümâyûn toplantısını bozdurarak Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı yanına çağırmış ve yanına gelen Veziriâzama:

«— Kethüda Hatuna ferman ettiğim odun bu vakte kadar neden verilmedi?»

Diye sormuştur. Odun için divanın bozdurulmasına sinirlenen veziriâzam:

«— Padişahım, ben senin vezirinim, divânı bozdurup bu gibi cüz'i maslahat için beni çağırtırsın! Bu kadar basit şey için beni getirtip umur-u mühimmeyi ta'vik etirirsin. Bana raiyet ve hazine ve serhadler ahvalini sormazsınız»

Diye sert fakat haklı sözler söylemiştir. Veziriâzamın bu şekildeki konuşmasını şeyhülislâma naklettikleri zaman, Yahya Efendi böyle konuşmayı tehlikeli bulmuş ve «zinhar bu şekilde huşunet etmesinler. padişah ile böyle muameleden çekinsinler» diye haber göndermişti. Lâkin politika için bile eğilmeyi nefsine yediremediği anlaşılan Kara Mustafa Paşa, şeyhülislâmın sözlerini nakleden şahsa:

«— Behey adam, bir mansıb için kizb ve müdârâyı irtikâb etmek bana güç gelir. Benim çalışmam kendi devleti içindir. Herkes bir taraftan söz söyleyip tahrik-i gazab edecek nifaka başladılar, hangi birinin muradı üzerine müdârâ edeyim? Böyle hayattan mevt daha yeğdir» demiştir.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya yakınları, padişahın adamı olan Silâhdar Yusuf Paşa için:

«— Sultanım, Silâhdar Yusuf Paşa'ya müdârâ etseniz makuldür»

Diye bir tavsiyede bulundukları zaman:

«— Sultan Murad gibi kahraman-ı zâmânın makbulu ve mergubu olan silâhdarına müdârâ etmedim» demişti.

İşte böyle bir şahsiyet olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın idamından sonra Sultan İbrahim, bir müddet önce Şam valiliğine gönderilmiş olan Sultan-zâde Mehmed Paşa'yı sadrıâzam yaptı. Onun İstanbul'a gelişine kadar, defterhânevi açmamak ve nasblara karışmamak şartiyle Kenan Paşa'yı kaymakam tayin etti. Sultan İbrahimin saltanatında ikinci bir devre başladı. Gözdelerinin, Cinci Hoca. Yusuf Paşa gibi kimselerin nüfuzlarının hâkim olduğu bu devrede sükûn ve istikrar gittikçe bozuldu.

GİRİT ADASI FETHİ İÇİN OSMANLI - VENEDİK HARBİ

Sultan İbrahim zamanının en mühim dış meselesi. Venediklilerle başlayan harptir. 1570 tarihinden beri sulh içinde yaşanılan Venediklilere karşı açılan bu harp Osmanlı tarihindeki harplerin en uzunu olup yirmi dört buçuk yıl sürmüştür. Girit adası etrafında cereyan eden bu harbin enteresanlığı yalnızca yirmi beş seneye yakın derecede uzun sürmesi değildir. Başta Sultan İbrahim gibi zayıf bir hükümdar ve Sultan-zâde Mehmed Paşa gibi riyakâr ve karaktersiz bir sadrıâzam bulunduğu halde denizcilikte kuvvetli bir devlete karşı, onun elinde bulunan bir adanın fethini hedef tutan bir harbe girilmiş olmasıdır.

Onyedinci yüzyıl başlarında Venedik - Osmanlı münasebetleri

Venediklilerle dostane münasebetler devam ederken (cilt III, S: 1689 uncu sayfaya bakınız) Onyedinci asra girilmişti. Avusturya ile harbin devamı dolayısile Venediklilerle iyi geçinilme-

ye bilhassa dikkat ediliyordu. Venedikliler de bundan istifade ederek ticaretlerini geliştirmiye uğraşıyorlardı. Nitekim bir Venedik elçisi ticaret, konsolosluk ve denizlerdeki münasebata dair 23 aralık 1604 tarihli onüç maddelik bir ahidnâme (Hammer C: 8, S: 52 ve 276) almaya muvaffak olmuştur. Avusturya harbi bittikten sonra da münasebetler ayni şekilde devam ettirildi. Zira Osmanlı hükûmeti Avusturya harbinden sonra Celâli isyanları ve sonra İran harpleriyle meşgul olduğundan Avrupa tarafında sükûnetin devamını arzu ediyordu. Akdenizde korsanlık yapan Malta ve Floransalılara Venediklilerin iltihak edebilecekleri ihtimali gözden uzak tutulmıyarak kendileriyle anlaşılmaya çalışılmış, bu yüzden de müsait davranılmıştır. Osmanlı hükûmetinin böyle bir yol tutmasından istifade fırsatını kaçırmayan Moro Nani ismindeki Venedik elçisi 1615 nisanında, on dört maddelik bir ticaret ahidnâmesinin (Hammer. C: 8. S: 163 ve 307) imzalanmasını temin etmiştir. Bu ahidnâme Venediklîler için bir takım menfaatlı noktalar ihtiva etmekteydi.

Sultan Ahmed ölünce Birinci Mustafa'nın cülûsunu bildirmek üzere Venedik'e gönderilen Mustafa Çavuşun oraya varışından sonra buna mukabele olmak üzere Venedik hükûmeti Fransesko Kontarini adında bir elçisini İstanbul'a göndermişti. Mustafa'nın yerine Sultan Osman'ı padişah bulan Venedik elçisi, Sultan Ahmed zamanındaki ahidnâmelerin tecdidine muvaffak olmuştur. Avrupa devletleri mümessillerine umumiyetle soğuk ve sert davranan Güzelce Ali Paşa, Venedik elçiliği, birinci tercümanını idam ettirmiş, Hammer (C: 8, S: 196) e göre bu hükûmetle harp etmek bile istemişse de Sultan Osman devrinde iki devletin münasebetleri dostane olmakta devam etmiştir.

Dördüncü Murad zamanındaki Venedik münasebeti

Dördüncü Murad'ın çocukluk devrindeki Osmanlı-Venedik münasebeti iyi şartlar altında cereyan etti. Sultan Murad idareye hâkim olduktan sonra, dış meselelerde İran harbini müsbet bir neticeye ulaştırmayı gözettiğinden, Avrupa tarafında bir mesele çıkarılmamaya dikkat ediliyordu. Fakat Venediklilerin Avlonya'da çıkardıkları bir hâdise bir aralık iki devlet arasındaki münasebeti fazlaca gölgelendirdi.

Sultan Murad Bağdad seferine çıktığı sırada, doğu Akdeniz'in emniyetini temin işinde vazifeli bulunan Cezayir ve Tunus donanmasından 16 adet kadırga ile İtalya sahillerinde faaliyette bulunan Ali Piçin-oğlu (Biçen-oğlu) İtalya sahillerinde faaliyette bulunduktan sonra Avlonya limanına gelmişti. (Karaçelebizâde Abdülâziz; Ravzat-ül-ebrar S: 606) Ali Piçin-oğlu gemilerini yağlamak için buraya demir atmış olduğundan levendlerini dağıtmıştı. Bu arada Ali Piçin-oğlu'nun Adriyatik kıyılarındaki faaliyetinden şüphelenerek Venedik, Marino Capello kumandasında 29 gemilik bir donanma sevketmişti. Venedik kumandanı Avlonya önüne gelerek şehri topa tuttu ve Piçin-oğlu'nun mürettebatsız bulunan gemilerini alıp götürdü.

Sultan Murad, Avlonya hadisesini duyunca müthiş hiddetlendi ve Osmanlı memleketlerinde bulunan bütün Venediklilerin idamını, Venediklilerle ticari münasebetlerin kesilmesini ve Spalato gümrüğünün kapatılmasını (Hammer; C: 9, S: 272) emretti. Bu emrin derhal tatbikine geçilmesi iki devleti harbe götürürdü. Bu bakımdan devlet adamları, devletler arası hukuk kaidelerine uymayan tarafını teşkil eden idam noktasını onüç gün ricada bulunmak suretiyle hapse tahvil ettirdiler. Padişah yumuşayınca, evvelâ kethüda dairesine hapsedilmiş olan İstanbul'daki Venedik balyosu sonra kendi evinde mahpus tutuldu.

Sultan Murad'ın emri karşısında Venedik'te duyulan heyecan Avlonya hâdisesinin İstanbul'da yarattığı heyecandan çok daha fazla oldu. Zira Venedik hükûmeti Osmanlıların enerjik hükümdarından çekiniyor, ayni zamanda haysiyetini de korumaya uğraşıyordu. Nihayet İstanbul'daki Venedik balyosu Alvise Contarini ile yapılan müzakereler sonunda 16 temmuz 1639 da bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre:

a) Venedik hükûmeti Avlonya hadisesi için tazminat olarak Osmanlılara 250 bin «zecchino» veya herbiri 8 akçelik 5 milyon sikke ödiyecek.

b) Venedikliler, Osmanlı imparatorluğunun birer eyâleti olan Tunus ve Cezayir gemicilerinin imparatorluğun sair limanlarında barınmalarına karışamıyacak, korsanlarla ancak açık denizlerde çarpışacak.

c) Tunus ve Cezayirliler Venedik tebaasına tecavüz etmiyecek.

d) İki devlet arasında daha önce câri olan ticarî münasebetler devam edecek.

Bu muahede ile görünürde iki devletin arası düzelmişti. Fakat Dördüncü Murad, Venediklilere karşı iyi hisler beslemiyordu. Bunun için büyük bir donanma hazırlanmasını emretmişti. Hasta yatağında canı ile uğraştığı günlerde bile donanma inşaatına dair malûmat edinmeye çalışan padişahın ölümü üzerine yeni gemiler inşa ve techizi yolundaki faliyet tavsadı.

Venediklilerle harbe sebep olan hadise

Sultan İbrahim padişah olunca, eski balyosun yerine gelmiş olan Pietro Foscarini ile eski anlaşma yenilendi.

Sultan İbrahim 1644 senesi içinde kızlar ağası Sünbül Ağayı âzil ile Mısır'a sürgün olunmasını emretmişti. Sünbül Ağa deniz yolunda Mısır'a sevkedileceği sırada donanma gemileri İstanbul'da bulunmadığından, o aralık Karadeniz limanlarında yeni inşa edilip gelmiş olan İbrahim Reis'in gemisine bindirildi. Sünbül Ağa cariye ve kölelerı, hazinesi, hattâ atları ile gemiye bindi. Gemide Sünbül Ağa'dan başka Mekke kadısı Bursavî Mehmed Efendi ve bir hayli de hacı namzedi mevcuttu. İbrahim Reis gemiye silâh olarak sadece dört top koymuştu.

Böyle bir çok mal ve insanı hâmil bir geminin askersiz ve silâhsız şekilde yola koyulduğunu, Ege denizinde dolaşan altı Malta korsan gemisi duymuş, Girit'in kuzey doğusundaki Kerpe (Karpatos) adasının bir yerine gizlenerek yolu gözetlemeye başlamışlardı. İbrahim Reis Rodos kıyısına varınca korsan gemilerinin yolunu gözetlediğini öğrenmiş, silâhsız ve askersiz olan geminin bunlarla başa çıkamıyacağını bildirerek tehlike zail oluncaya kadar Rodos'ta beklemek istemişti. Lâkin, hac zamanına yetişmemiz lâzımdır diye ayak direyenlerin ısrarları karşısında yola devam etmek mecburiyetinde kalmıştır. Kerpe adası önlerine vasıl olduğu (Esfar-ül-bihar s: 115) sırada Malta korsanları karşılarına çıkmıştır. Kuvvetinin kâfi gelmiyeceğini bilmesine rağmen İbrahim Reis yanındaki silâhları kifayetsiz adamları ile birlikte cenge tutuşmuştur. Çarpışma neticesinde Sünbül Ağa, İbrahim Çelebi, kalyonun mevcudu olan altıyüz kişiden altmış kişi hariç diğerleri şehid, Kadı Mehmed Efendi ile birlikte sair sağ kalanlar esir düşmüşlerdir. Böylece, Sünbül Ağa'nın, Mısır eyâletinin beş yıllık vergisine muadil olduğu söylenen zengin hazinesi ve gemide bulunan sair cansız ve canlı şeyler korsanların eline geçmiştir.

Korsanlar zaptettikleri gemiyi yedeğe alarak Girit'e gitmişler, elde ettikleri ganimetlerin bir kısmını Girit valisine vermişler, Sünbül Ağa'nın atlarından birini de Kandiye kumandanına göndermişlerdir. Daha sonra, yedekte olarak Messina'ya götürülmek istenilen bu gemi yolda batmıştır.

Harbin başlaması

Sünbül ağanın bindiği geminin başına gelenler İstanbul'da duyulunca, ötedenberi padişahı Venedik aleyhine tahrik eden Yusuf Paşa, Sultan İbrahim'i Girit seferinin açılmasına karar vermeye sevketti. Cinci Hoca da Yusuf Paşa gibi Venedik harbine taraftardı.

Bunun üzerine, baharda Selânik limanında toplanmaları için Rumeli tarafındaki beylerbeylerine; Çeşme limanında toplanmaları için de Anadolu eyâletindeki bazı sancakbeyleri ile Sıvas ve Karaman valilerine emirler gönderildi. Asker toplanması hususunda emirler yazıldığı zaman sefer yapılacak yer bildirilmediği gibi subay ve gemi kaptanlarından da gizli tutuldu. Hazırlıklardan

Girit'in Türk idaresinden önceki devrinin tarihçesi

(İlâve : 124)

★

Doğu Akdeniz'in Kıbrıs'tan sonra en büyük adası olup doğu-batı doğrultusunda uzanan Girit, Ege ile Akdenizi yekdiğerinden ayıran bir sınır sahası da kabul edilir. Avrupa'nın en eski iskân sahalarından biridir. Giritliler Avrupa'nın diğer yerlerindeki insanlardan çok önce ilerlemişlerdir. Milâttan önce 3000 ile 1400 yılları arasında Girit'te görülen Minos kültürünün bakiyeleri bugünün insanlığında hayret ve takdir hisleri uyandırır. Girit'e Milâttan önce 1400 yılından sonra Akalar, bunlardan sonra da Dorlar geldiler. Bunların gelmesiyle Girit'te birbirine rakip şehir devletleri devri başladı. Yunanlılar devri diye isimlendirilen bu devre milâttan önce ikinci asra kadar devam etti. M. Ö. 69 yılında buraya bir sefer heyeti gönderen Romalılar üç senelik bir mücadeleden sonra adayı zaptettiler. Girit'i daha ziyade askeri ve ekonomik bir üs olarak kullanan Romalılar, Mısır'ı fethettikten sonra burasını Berka ve Bingazi ile birlikte bir eyalet addettiler. Büyük Kostantin zamanında ise Girit adası İllirya (Selânik) eyâletine bağlandı. Roma imparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra Girit Doğu Roma'nın sınırları içinde kaldı.

Mısır, Trablusgab ve Suriye İslâm idaresine geçince, Araplar Kıbrıs gibi Girit ile de ilgilendiler. İlk Emevi halifesi olan Muaviye zamanında Doğu Akdeniz adalarından Kıbrıs ve Rodos Araplar tarafından zaptedildikten sonra, bir Arab ordusu Girit'e kadar uzandıysa da adayı zaptedemedi. Bu ilk Arab hareketinden sonra Emevi ve Abbasiler devrinde Girit'e başka İslâm akınları da vuku buldu. Bu akın hareketleri esnasında ancak bir kaç mevki'i ele geçirebilen Arablar nihayet Halife Me'mun zamanında Girit'i zaptettiler. Böylece Girit'te ilk İslâm hâkimiyeti teessüs etmiş oldu. Daha sonra Endülüs Emevileri halifelerinden Hakem bin Hişam zamanında Endülüsten sürülen 10 bin kişi evvelâ Mısır'da İskenderiye taraflarında ikamet edip bilâhara 30 gemi ile gelip adayı zaptetti (825). Böylece Girit'te mühim bir Arab nüfusu yerleşmiş oldu. Gelenler Rabz-ül-Hendek (Kandiye) şehrini kurdular. Girit'teki Arab hâkimiyeti bir buçuk asır kadar devam etti. Nihayet Nikephor Phokas kumandasındaki Bizans kuvvetleri 12 aylık bir kuşatmayı müteakip Kandiye'yi zaptetti. Böylece adada Bizans hâkimiyeti yeniden teessüs etmiş oldu. Giritliler Bizans hâkimiyetinden pek memnun kalmamış olmalılar ki burada sık sık isyanlar çıktı.

Dördüncü haçlı seferinde Bizans imparatorluğu toprakları haçlılar arasında taksim olunduğu sırada Girit adası Montferrat markisi Boniface'in hissesine düşmüştü. Boniface Girit'i 100.000 gümüş para mukabilinde Venediklilere sattı (12 ağustos 1204).

Kan dökmeden, zahmet çekmeden Girit'e sahip olan Venedikliler burada tutunabilme işine ehemmiyet verdiler. Romalıların yaptığı gibi ana vatandan bir miktar insan getirerek burada yerleştirdiler. Sahildeki bütün şehirleri tahkim ettikten başka, iç kısımlarda da kaleler yapıp garnizonlar meydana getirdiler. Girit'e bir umumî vali gönderen Venedikliler, burada merkeze bağlı sıkı bir idare sistemi tatbik ettiler. Venedikliler Girit'i Hanya, Kandiye, Resmo ve Sitia idarî bölgelerine ayırmışlardı. Umumî vali Kandiye'de oturur ve adanın müdafaası için 20 bin kişilik bir ordu yu silâh altında tutardı. Venedikliler Girit halkını idarî, iktisadî ve dinî bakımdan devamlı tazyik altında tutmuşlardır. Ağır vergiler aldıktan başka halkı başka mükellefiyetlere de tâbi tuttular. Yerli halka hiç bir idarî selâhiyet tanımadıktan başka onlara hor gözle de baktılar. Bu yüzden Girit halkı, bilhassa köylü sınıfı sefil bir hayat sürmekteydi. Venedik zulüm ve işkencesinden ıztırap çekenlere ortodoks ruhanileri de dahildi. Onun içindir ki, Girit'in Venedik ve Osmanlı idarelerini karşılaştıran Avrupa müelifleri arasında: «Türkler insanlıkla kabil.i telif olmayan böyle bir

Biagio Giuliani'nin kumandanı bulunduğu Aya - Todori adası kalesine Türklerin girişi (İtalyanca bir albüm'den)

padişahın mukarrebi Silâhdar Yusuf Paşa seferin serdarlığına tayin edildi. Asker toplanmasına dair emirler yazıldığı sırada eski Bağdad valisi Küçük Hasan Paşa'ya Rumeli beylerbeyliği verilerek Selânik'e gönderilmişti. Zağarcıbaşı iken kul-kethüdalığına tayin olunan Kara Murad Ağa sefere katılacak yeniçerilerin kumandasını deruhte edecekti. Vezir Musa Paşa da serdarın yanına verildi. Ayrıca Cezayir, Tunus, Trablusgarb ocaklarına da emirler yazılarak sefere iştirakleri bildirildi. Kâtib Çelebi'nin «Tuhfet-ül-kibar fi esfar-ül-bihar»ında (Sayfa: 116): ücretle gemiler tutulup doksan parça gemi Selânik'e, altmış parça gemi Çeşme'ye gönderilip onbeş bin kantar barut, ellibin gülle,

İstanbul'daki Venedik balyosu tabi'i şüphelenmekten geri kalmadı.

Ayni zamanda kaptan-ı derya olan

→

harekete hiç bir zaman teşebbüs etmemişlerdir» diyenler vardır. Venediklîler, ortodoks kiliselerinin mal ve emlâkini gaspettiler. İdarî ve iktisadî baskı ve sömürmenin yanında bu vaziyet ortodoks halka çok ağır geldiğinden, bir buçuk asırlık müddet zarfında Girit'te yirmiden fazla isyan vuku buldu. Girit halkı isyan ederken çok defa gözlerini Venediklilerin rakibi olan Cenevizlilere dikiliyorlardı. Nihayet ondördüncü asrın sonunda Venediklilerle başa çıkamıyacağını anlıyan Giritliler isyandan vazgeçtiler. İsyanların durmasiyle Venediklilerin zulüm ve baskıları da durmamış olduğundan Girit halkından pek çok kimseler bir islâm diyarı olan Mısır'a göçederek orada yerleştiler.

Türkler Ege kıyılarına indikten ve donanma meydana getirdikten sonra, evvelâ Anadolu kıyısına en yakın Ege adaları ile ilgilendiler. Aydın-oğlu Umur Bey 1341 senesinden sonra kuvvetli bir donanma ile Ege denizinde mühim bir kuvvet olarak kendisini gösterdiği zaman, Aydın-oğulları donanması Girit sularına kadar uzanmaktan geri kalmadı.

→

→

Büyük Türk denizcisi Barbaros Hayreddin Paşa'nın Kaptan-ı deryalığı zamanında Girit'e büyük çapta bir akın (İkinci cildimizde 936 ıncı sayfaya müracaat) yapıldı. Bu akında müstahkem kalelerin zaptının uzun muhasaraya ihtiyac gösterdiği gözönünde bulundurularak burada fazla zaman kaybedilmediğinden Girit adası Venediklilerin elinde kalmakta devam etti. Osmanlı donanmasının kuvvetini muhafaza eylediği İkinci Selim zamanında Girit'e 1567 senesinde bir akın yapılmakla beraber, bilahara Kıbrıs zaptına çalışıldığı, onun arkasından da İnebahtı mağlûbiyeti ile karşılaşıldığından Girit'in fethi işi düşünülmedi. Doğu Akdenizdeki Osmanlı hâkimiyeti için pürüzlü bir saha teşkil eden Girit'in, imparatorluğun kuvvetli olduğu istilâ devrinde zaptedilmeden Venedik elinde bırakılması, şüphesiz hatalı bir hareketti.

Bibliyografya : Hüseyin Kâmi Hanyevi; Girit tarihi. Hanyalı Nuri; Girit tarihi ve Fethi. Kâtib Çelebi; Tuhfet-ül kibar fi esfar-ül bihar. İslâm ansiklopedisi S: 38, S: 791.

elli adet top, cebehane, ve sair âlat yüklendi» denildiğine göre; ücretle tutulduğundan bahsedilen gemilerin tüccar gemileri olması lâzımdır.

Hazırlıkların ikmalini müteakip Serdar Yusuf Paşa «Malta seferi» ne çıkıldığını ilân ile 30 nisan 1645 (4 rebü'-ülevvel 1055) te İstanbul'dan hareket etti. Nakliye gemileri ile Çeşme'den Sakız'a nakledilmiş olan Anadolu askeri 21 mayısta, Selânik'ten Mora'da Termiş (Termis) e sevkedilmiş olan Rumeli askeri de 28 mayısta donanmaya dahil oldu. Osmanlı donanması 7 haziranda Mora'nın güney batı kıyısındaki Navarin limanına varınca gemiler yağlandı. Burada Tunus ve Trablusgarb'dan gelen sekiz adet çektiri de donanmaya katıldı. 20 haziranda (25 rebi'ülahır) Navarin'den harekete geçen serdar kumandanları davet ederek seferin Girit'e olduğuna dair hatt-ı hümâyûnu çıkararak, o zamana kadar gizlenmiş olan hakikî hedefi açıkladı.

Hanya'nın zaptı

Serdarın sefer yerini bildirmesi üzerine Girit'in kuzey batısındaki Hanya önüne asker çıkarılarak o kalesinin muhasarasına karar verildi. Donanma 23 haziran günü, Hanya'nın kuzey batısındaki Aya Todori(Theodoros) adası önüne geldi. Girit sahiline pek yakın olan bu küçük ada zaptedildi. Ertesi gün, karaya asker çıkarılması ve muhasara hazırlıklarına geçildi. Bu işlerin ikmalini müteakip 27 haziranda (3 cemaziyülevvel) mevzie girildi; böylece Hanya muhasarası başlamış oldu. Yapılan vazife taksiminde: Rumeli beylerbeyi Küçük Hasan Paşa ve Murad Ağa yedi top ile Tophane önünde; Tırhala, Köstendil, İskenderiye beyleri ve Haseki Ali Ağa dört top ile onların sağında; Üsküp, Selânik, Ohri, Velçitrin (Vuçitrin) beyleri ve samsuncubaşı İbrahim Ağa altı top ile sol tarafta yer aldılar. Dukakin beyi ve serdengeçti ağaları Suda boğazında muhafazaya memur oldular.

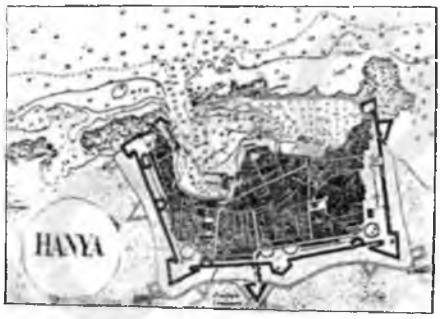

Hanya kalesi ve limanını gösteren bir kroki

Böylece Girit'in en müstahkem kalelerinden biri olan Hanya muhasarası başladı. Dördüncü haçlı seferinden beri Girit adası Venediklilerin elinde bulunmaktaydı. Türk istilâsının Ege adalarına uzanmaya başladığı yıllardan beri Girit kalelerinin tahkimatı zaman zaman elden geçirilip arttırılmıştı. Hanya muhasarası başladığı zaman Girit vali ve kumandanlığında «Cornaro», Hanya muhafızlığında da «Navagiero» bulunuyordu.

Kâtib Çelebi'nin «Esfar-ül-bihar»ında kaydedildiğine göre; muhasara başladıktan sonra, Suda limanında ve sair limanlarda bulunan 17 parça kadırga ve 14 parça kalyon askeri çıkıp karadan hücum ettilerse de bozulup geri çekildiler. Bu arada Hanya müdafileri de bir iki defa kaleden çıkış hareketinde bulundular. Muhasaranın onyedinci günü yirmi parça gemi ile Cezayir kuvvetleri de geldi. Bunlar, doğu yönde Hanya'nın gerisinde kalan sahanın emniyete alınabilmesi için Suda limanında karakol hizmetine memur oldular.

Yetmiş sene evvelki Hanya

Hanya kalesi çok müstahkem olduğundan muhasara epeyce uzadı. Türk kuvvetleri muhasaranın 45 inci ve 52 inci günleri iki umumî hücum yaptı. İkinci umumî hücumda fazla zayiata uğranıldığından asker üzüntüye bile kapıldı. Fakat Hanya kumandanı kalenin üçüncü bir umumî hücuma dayanamıyacağını anladığından, kaleyi vire ile teslime karar verdi. Hanya kalesinden çıkan heyetle yapılan konuşmalar neticesinde serdar Yusuf Paşa vireyi kabul etti. Böylece elli dört günlük bir muhasaradan sonra Hanya kalesi teslim oldu (19 ağustos 1645). Türk kuvvetleri vire şartına, yani canlarına dokunulmadan serbestce gitmeleri hususuna sıkı şekilde riayet ettiğinden; kaleden çıkan Frenkler ailelerini ve eşyalarını üç kadırga iki burtona yükliyerek çekilip gittiler.

Venediklilerin çıkışından sonra kale işgal olundu: Kâtib Çelebi'nin bildirdiğine göre 395 parça top ele geçirildi. Kalesi tamir olunup içine asker kondu. Küçük Ahmed Paşa da muhafızlığına tayin edildi.

Hanya'nın fethini haber alan (5 eylûl) padişah İstanbul'da üç gün üç gece donanma ferman etti, bu arada Haliç ve Galata'da büyük çırağan şenlikleri yaptırdı. Yirmi dört buçuk yıl sürecek olan Girit harbinin muvaffakıyet kısmına dahil ilk safhası Hanya fethi ile kapanmış oldu.

Venedik donanmasının faaliyeti

Osmanlı donanmasının Girit'e geldiğini öğrenen Venedikliler donanmalarını faaliyete geçirerek Malta, Papa ve İspanya gemileri ile işbirliği ettiler. Böylece bir müttefikler topluluğu manzarasına bürünen Venedik donanması Girit fethini önlemek üzere çalışmaya başladı. Hanya'nın fethinin ondördüncü günü 80 çektiri, 4 mavna ve bir hayli burtondan mürekkep bir düşman donanması Hanya önünden geçip Suda limanına gitti. Bu kadar büyük kuvvetlerin Girit sularına gelişinin esas sebebi Hanya'nın düşmesini önlemekti. Lâkin, onlar buraya ulaştıkları sırada Hanya çoktan düşmüş olduğundan zahmetleri bir işe yaramadı. Müttefik donanması Suda limanında bir kaç gün kaldıktan sonra Hanya önündeki Osmanlı donanmasına bir baskın yapmayı düşündülerse de tasavvurları boşa gitti. Zira, Suda limanından çıkıp Hanya önüne ilerleyince Osmanlı donanmasını mücadeleye hazır vaziyette gördüler. O arada kaleden de top ateşi açıldığından cesaretleri daha da kırıldı. Bu arada fırtına da çıktığından Hanya önünü terketmek mecburiyetinde kaldılar ve ancak bir kaç gün sonra Suda limanında toplanabildiler.

Hanya'nın düşmesini önliyememiş olan Venedikliler Osmanlı sahillerine tecavüzler yaparak Girit harekâtına müessir olmaya çalıştılar. Bu cümleden olarak kırk çektiri, otuz firkate, dört mavnadan mürekkep bir Venedik kuvveti, Türklerin Balyabadra veya Ballubadra dedikleri Patras tarafına, ayrıca Karlı-eli diye isimlendirilen, Preveze'den İnebahtı (Lepanto) ya kadar uzanan, kısma tecavüzlerde bulundular. Fakat bir muvaffakiyet temin edemediler.

Yusuf Paşa'nın İstanbul'a dönmesi

Serdar Hüseyin Paşa Hanya muhafazası için Küçük Hasan Paşa kumandasında bir miktar kuvvet bıraktıktan sonra 21 ekim 1645 de Girit'ten ayrıldı. Ağriboz'a vasıl olunca Rumeli'den toplanmış olan kara askerine memleketlerine gitmelerine müsaade etti. Oradan iki kadırga ile yoluna devamla İstanbul'a geldi; onun arkasından donanma da 23 kasım 1645 te İstanbul'a dahil oldu.

Serdar Yusuf Paşa'nın idamı

Eşine az rastlanacak derecede riyakâr olan Sadrıâzam Sultan-zâde Mehmed Paşa peşinen Girit seferine muarızdı. Hanya muhasarasının uzamasından faydalanarak, bu seferi istiyenlerden Cinci Hoca'nın nüfuzunu kırmaya çalışmıştı. Fakat kale fethedilince tavrını değiştirerek bu defa Yusuf Paşa'nın muvaffakıyetini küçültme gayretine kapıldı. Yusuf Paşa'yı kendine rakip gören sadrıâzam onu Mısır valiliğiyle İstan-

Girit seferinde Hanya kalesinin fethi için yapılan savaşlardan (1645).
(Mufassal Osmanlı Tarihi tablosu No. 39)

bul'dan uzaklaştırmak istediği halde buna muvaffak olamayınca, Hanya'dan bir kaç esirle iki adet kırmızı somaki sütûndan başka önemli bir hediye getirmemiş olan (Naimâ C: 4, S: 174) Yusuf Paşa'nın pek çok mal ve para elde ettiği halde bunları getirmediğini ileri sürdü. Padişahın para ve eşya hırsını tahrik ile Hanya fatihini gözden düşürdü. Sultan-zâde'nin tesiri altında kalan padişah Yusuf Paşa'yı tevkif bile ettirdiyse de Cinci Hoca ile Valide Sultan'ın ricaları neticesinde kurtuldu. Bu defa Yusuf Paşa da sadrıâzamın aleyhinde sözler sarfetmeye başladı. Seferden önce Venedik balyosu 60 bin flori vaad ettiği için Mehmed Paşa'nın Girit harbine muhalefet ettiğine dair bir ithamda bulundu. Nihayet Sultan İbrahim bunları kendi huzurunda yüzleştirdi. Bir iki gün sonra da Sultan-zâde'yi sadaretten azletti (17 aralık 1645).

Lâkin, Sultan-zâde'nin Yusuf Paşa için söylediği sözler zihninde yer etmiş olduğundan, Sultan İbrahim bir gün (21 ocak 1646) Yusuf Paşa'yı huzuruna çağırarak: «Hemen git, İçel'deki beylerbeyleri ile Girit'i al» şeklinde bir emir verdi. Yusuf Paşa, padişahın bu mânasız emrine (Naimâ C: 4, S: 178) karşı:

«— Padişahım, halka kereste salınıp gemiler yapılmak üzeredir, erbain içindeyiz, vaktimiz vardır, şimdi deniz mevsimi değildir ve gidecek beylerbeylere orada iş yoktur; şimdi gidemem»

Dedi; Yusuf Paşa'nın hasımlarının sözlerinin tesiri altında bulunan zayıf muhakemeli padişah ise:

«— Sen kendini bir hizmet mi ettim sanırsın? Bu kadar hazinemi sarfeyleyip, akibet bir alay mel'unu katletmeyip malları ile memleketlerine gönderdin!»

Diye itabda bulununca, Yusuf Paşa:

«— Gerçi hazine sarfeyledik ama Kelimetullahı ilâ edip bir kaleyi memlekete ilâve eyledim. Eman taleb eden küffarı katletdip mallarını almak bir iş değildi; lâkin akıbeti vahim olan ahdi bozmaktan sakındım. Ve ben kadir olduğum nisbette uğrunuzda hizmet ettim; bir kulunuz dahi varıp benim kadar hizmet etsin»

Yusuf Paşa'nın böyle pervasız konuşmasından gazaba gelen padişah:

Sultan İbrahim

«— Ne yabâne söyler! sana var git dedim, durma git, yoksa seni katlederim»

Silâhdarlığına getirildiği günlerdenberi padişahın hep iyi sözüne muhatap olmuş olan Yusuf Paşa, bir de kale fethiyle neticelenen bir hizmetten sonra böyle şeyler işitince pek müteessir oldu. İhtimal ya fazla teessüründen düşünemiyecek hâle geldiği, veyahut da lüzumundan fazla sözünü sakınmazlık ederek:

«Şimdi zamanı değildir gidilmez»

Cümlesini sarfetti. Sultan İbrahim bunun üzerine bostancıbaşıya «Kaldır şunu!» diye emir verdi. Bostancıbaşı Yusuf Paşa'yı götürürken Sadrıâzam Salih Paşa, Defterdar Musa Paşa onun affetmesi için padişaha bir saat ricada bulundularsa da fayda vermedi. Böylece, Girit harbinin ilk serdarı haksız yere ve hiç yoktan hayatını kaybetti. Naimâ'nın «Kemankeş Kara Mustafa Paşanın idamına sebep olmasının cezasını

buldu» dediği Yusuf Paşa, Kâtib Çelebi'nin «Fezleke» sindeki kayde göre aslen Bosnalı, Hammer'e nazaran da Dalmaçya'lı olup hıristiyan adı Jozef Markoviç idi.

Deli Hüseyin Paşa'nın Hanya muhafızlığı

Sultan İbrahim Yusuf Paşa'yı idam ettirince Musa Paşa'yı kaptan-ı deryalığa getirdi. Kısa bir müddet sonra da eski Sadrıâzam Sultan-zâde Mehmed Paşa'yı serdarlıkla vazifelendirdi. Bu arada yapılan en mühim tayin eski Budin valisi Deli Hüseyin Paşa'nın Hanya muhafızlığına (Naimâ C: 4, S: 203) tayin edilmesidir. Sultan Murad'ın sevdiği kimselerden olup, onun yakın muhitinde bulunmuş olan Hüseyin Paşa Anadolu Türklerindendir. Yenişehir'li olan Hüseyin Paşa'ya «Deli» lâkabının verilmesi cesaret ve şecaatından kinayedir. Serdarlığı bir unvana sahip olmaktan ileri gitmeyen Sultan-zâde Mehmed Paşa Girit'e gelinceye kadar Deli Hüseyin Paşa mühim işler başarmış, onun adaya gelişinden bir ay sonra ölümünü müteakip de serdarlık bizzat kendisine tevcih edilmiştir. Hüseyin Paşa Hanya muhafızlığına yollanırken, Yusuf Paşanın tayin ettiği muhafız Rumeli beylerbeyi Küçük Hasan Paşa İstanbul'a çağrılmıştır.

Deli Hüseyin Paşa Hanya muhafızlığına tayin edilince Mora'nın güney doğu kıyısından gemilerle Girit'e geçti. Hanya'ya vasıl olunca Türk hâkimiyet sahasını genişletmek için derhal faaliyete koyuldu. Girit adasının kuzey batı kıyısındaki Kisamo kalesinin zaptı için sekbanbaşı Murad Ağa'nın idaresinde üçbin kişilik kuvvet sevketti. Kisamo'ya giden kuvvetler iki gün zarfında burayı zaptetti (10 mart 1646).

Hüseyin Paşa, casusları vasıtasiyle Venediklilerin Kandiye ve Suda limanında hazırlıklar yaptığını, kara ve denizden beraberce Hanya'ya yürümek gayesiyle yerli Rumlardan da asker topladıklarını öğrendi. Bunun üzerine bir taraftan öğrendiği şeyleri İstanbul'a bildirirken bir taraftan da Hanya'da müdafaayı takviye edecek tedbirler aldı.

Akrotiri yarımadasının güney doğu kıyısında bulunan Suda limanı Hanya'nın emniyeti bakımından büyük ehemmiyet arzetmekteydi. Zira, Hanya istikametinde uzanan daracık bir körfezin batı ucundan ve Akrotiri yarımadası üzerinden karadan yürüyecek kuvvetler Hanya için tehlikeli olabilirlerdi. Hüseyin Paşa bu ciheti pek güzel takdir ettiğinden Venediklilerin karadan Hanya'ya doğru ilerleme teşebbüslerini akim bıraktı. Hattâ Suda limanı onların elinde bulunduğu halde düşmanın buraya asker ve malzeme çıkarmasını önledi. Hüseyin Paşa Haziran ayının ortalarında Esterni kalesini de aldı. Suda limanının Hanya tarafında bulunan Esterni'ye üç dört bin kişi sığınıp Türklerin top geçirecekleri yollara taş yuvarlıyarak kapamakta ve Türklere tüfenk ateşleri ile zarar vermekte idiler. Esterni'nin zaptı Türklere Suda limanına yakın yerde bir istinat noktası teşkil etmiş oldu.

Hüseyin Paşa mütemadi savaşlarla Türklerin işgal sahasını adım adım genişletmeye muvaffak olmaktaydı. Onun bu muvaffakiyetleri düşmanın maneviyatı üzerine tesir icra etmekten de geri kalmıyordu. Haziran ayı içinde 37 burton ve 9 çektiriden mürekkep bir düşman filosu Suda limanına girdi. Düşmanın buraya kuvvet çıkarmasını önlemeye dikkat eden Hüseyin Paşa derhal muharebeye tutuştu ve düşmana beş bin kişilik zayiat verdirerek gelen filonun çekilmesini sağladı. Hüseyin Paşa, muharebeleri o derece ustalıkla idare ediyordu ki, Türklerin az zayiatına mukabil umumiyetle düşman ağır zayiat vermekteydi. Meselâ Serdar Mehmed Paşa'nın emrindeki donanma gelmeden önce Ebukron önünde yapılan çarpışmada Venedikliler bine yakın ölü verdiği halde Türklerden yalnız bir kişi şehid düşmüştü.

Venediklilerin Çanakkale boğazı önündeki faaliyetleri

Venedikliler bir taraftan Girit'te gayretler sarfederken öte yandan da Çanakkale boğazı önünde tehditkâr hareketlerde bulunmaya başladılar. Osmanlı donanmasının gemi sayısı azım-

sanamıyacak miktarda olmakla beraber, personelini Kanuni devri ile mukayese etmeye imkân yoktu. Bilhassa en yüksek kumanda mevkiini işgal edenler umumiyetle denizcilikle alâkası olmayan kimselerden ibaretti. Bu sebeple Girit'te karaya çıkmış kuvvetlere karşı başarı sağlıyamayan Venedikliler tâ Çanakkale boğazı önüne kadar gelme, hattâ tehditkâr bir vaziyet alma cesaretini gösterdiler.

Yeni Kaptan-ı derya Musa Paşa ile yeni Serdar Sultan-zâde Mehmed Paşa 1646 baharında İstanbul'dan yola çıkıp Çanakkale boğazına geldikleri sırada yirmi kalyondan ibaret bir Venedik filosu Bozcaada'nın hisarını muhasara etmiş bulunuyordu (14 nisan 1646). Ehliyetsiz ve bir işe yaramıyan serdar bir şey yapmak cesaretini bulamayıp İstanbul'dan yirmi gemilik yardım isterken, Bozcaada'dakilerin de barutu bitmek üzereydi. Bereket versin ki Rumeli beylerbeyi Küçük Hasan Paşa beş kadırgaya doldurduğu serdengeçtilerle Rumeli tarafından gelip adaya asker çıkardı da Bozcaada hisarı düşman eline geçmekten kurtuldu.

Bozcaada önünden çekilen Venedikliler Saros körfezine doğru ilerlediler. Girit'e asker ve mühimmat götürmekte olan Serdar Mehmed Paşa Gelibolu'dan harekete geçti. Düşmanın arkasından Saros körfezine doğru teveccüh edince 26 mayısta cereyan eden top düellosundan Venediklilerin bir kaç gemisi hasara uğradığından Çanakkale boğazı mıntıkasından uzaklaştılar.

Suda kalesinin muhasarası

Çanakkale önünden çekilmiş bulunan Venedik filosu Türklerden önce Girit sularına gelmiş ve Türk donanmasını mağlûp ettiğine dair bir de yalan haber yaymıştı. Aradan fazla zaman geçmeden Serdar Sultan-zâde Mehmed Paşa ve Kaptan-ı derya Musa Paşa donanma ile Hanya'ya vasıl oldu (12 temmuz 1646). Mehmed Paşa «Suda'nın fethi hepsinden ehemdir» diyerek buranın muhasarasını emretti. Gemilerden top

Üstte : Suda körfezi ve onu muhafaza eden Suda kalesi (ortada ada üstünde) ile kıyı istihkâmları (solda) nı gösteren o devre ait bir gravür.

Yanda : Suda körfezinin içinden ağzına doğru bir görünüş.

Resmo şehri ve kalesi

ve asker çıkarılarak dokuz gün sonra muhasaraya başlandı. Hanya önünde muhafaza hizmeti görmek üzere 140 parça gemi ayrıldı. Bu sırada çektiri, kadırga, burton nevinden yüzden fazla gemiden mürekkep düşman filosu Suda'ya imdada ve düşmesini önlemeye uğraşıyordu.

Suda kalesi körfezin ağzındaki ada da bir kayanın üzerinde bulunduğu ve tahkimli de olduğundan zaptı zamana mütevakkıftı. Suda muhasarası devam ederken Deli Hüseyin Paşa Ebukron (Abakron, Aprikorno) yu zaptetti. Suda muhasarasının başlamasından iki hafta kadar sonra Serdar Sultan-zâde Mehmed Paşa hastalanarak vefat etti. Suda kalesini körfezin güney kısmında Girit adası üzerinde bulunan Paleo kalesi de müdafaa ediyor ve buraya karadan iyi bir şekilde yanaşılamadığı, Venedik filosu da mütemadiyen gayretler sarfettiği için muhasara bir abluka manzarası arzediyor, netice itibariyle de iş uzuyordu. Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra Girit'teki kuvvetlerin kumandasını Deli Hüseyin Paşa üzerine aldı. Bu arada Kaptan-ı derya zahire getirmek üzere Rumeli sahiline gitmişti. Onun adaya dönüşünden sonra Hüseyin Paşa'nın serdarlık emri de İstanbul'dan geldi. Hüseyin Paşa, Suda'nın zaptının çok uzun zamana mütevakkıf olduğunu göz önünde bulundurarak topladığı bir harp meclisinde muhasarayı kaldırma kararı aldı (Eylül sonları).

Deli Hüseyin Paşa'nın serdarlığı

Hanya muhafızı sıfatiyle mühim gayretler sarfetmiş olan Deli Hüseyin Paşa serdar tayin olunmasını müteakip hizmetine devamla faaliyet sahasını daha da genişletti. Bu cümleden olarak fetih sahasını genişletmek üzere Resmo kalesini kuşattı (7 ekim 1646). Naimâ (C: 4, S: 207) nın, «iç kalesi Galata hisarı vüs'atinde, dış kalesi tahminen Tophaneden Sütlüce mabeyni kadar. Ekser haneleri kârgir bina ve gayet sık ve mâmul olup onbin yapıdan mütecaviz» dediği Resmo (Retmo, Rethimo) şehrinin dış kalesi muhasaranın başlamasından iki hafta sonra zaptedildi. Mukavemete devam eden iç-kale ise, Türklerin tazyikine daha fazla dayanamıyacağını anlayınca vire şartı ile teslim oldu (15 kasım). Canlarına dokunulmamak şartiyle teslim olan Resmo müdafileri Kandiye'ye gittiler.

Resmo muhasarasına devam edilirken, Osmanlı tarihlerinin Resmo'ya üç buçuk saat mesafede diye tarif ettikleri Milopotamo (Mylopotamos) da ele geçirildi.

Kaptan-ı deryaların durumu

Kış içerisinde Girit'teki askere zahire nakleden, Kaptan-ı derya Musa Paşa, zahireyi Hanya'ya boşaltırken fırtına çıkmış, bir kaç gemi batmıştı. Bu sırada müsait liman olmadığı için Hanya önünde barınamıyacağını düşünerek geri Mora tarafına gitmişti. Yunanistan kıyılarında bir düşman kalyonu gören Musa Paşa bir kaç kadırga ile bizzat üzerine gitmiş, düşman kadırgasına fazlaca yanaştığı için bir tüfenk kurşunu isabetiyle vurulmuştur (Ocak 1647). Bunun ölümü İstanbul'a bildirilince evvelce defterdar olan başka bir Musa Paşa Kaptan-ı derya tayin edilmiştir. Denizcilikten anlamayan bu Musa ise pek kısa zamanda beceriksizliğine ait örnekler verdi. 1647 yazında yapılacak harekât için Girit'e sevkedilmek üzere Çeşme'de bekleyen askeri almak gayesiyle bu limana gelmişken, düşman gemilerinin

hücuma hazırlandıklarını görünce askeri almadan Ağriboz'a geldi. Bu defa 9 adet düşman gemisinin Ağriboz limanını muhasara ettiğini duyunca ne Tunus ve Cezayir gemilerinin limandan çıkmasına müsaade etti, ne de Ağriboz'da bekleyen beşbin kişilik yeniçeri kuvvetini aldı. Pek az mühimmat ve iki yüz lâğımcı ile Girit'e gelince Hüseyin Paşa kendisini azarladı. Musa Paşa serdarın emriyle Girit'ten yetmiş gemi ile Mora'nın Anabolu (Nauplion) limanına gitti. Buradan Rumeli askerini nakledecekti. Fakat Anabolu önüne muhtelif boyda 39 parça düşman gemisinin geldiğini görünce harbe cesaret edemedi ve orada kapanıp kaldı. Vaziyet İstanbul'a bildirilince azledilerek yerine vezir Damad Fazlı Paşa Kaptan-ı derya tayin edildi. 1647 temmuzu içinde beş bin yeniçeri ve 30 kadırga ile Sakıza gelip uzun zamandan beri burada bekliyen askeri gemilere aldı. Geriden gelen altı kadırganın da kendisine iltihakından sonra harekete geçtiği sırada karşısına çıkan 10 düşman gemisini top ateşiyle kaçırdı. Bu sırada Anabolu'daki gemiler de çıkıp Sakız'a gelmek imkânını elde etmiş olduklarından Fazlı Paşa bunlarla birlikte Eylûlün sonunda Hanya'ya ulaştı. Anadolu askeri ile bir miktar zahire ve mühimmat Girit'e gelmekle beraber, Rumeli askeri Anabolu'da kalmıştı. Vaziyet böyle olduğu, düşman donanması da Kandiye önünde bulunduğu halde, kış mevsiminin geldiğini nazarı itibara alan Fazlı Paşa donanma ile İstanbul'a döndü. İstanbul'a geldikten sonra azledilerek (Aralık 1647) yerine tersane kethüdası Ammar-oğlu, Kaptan-ı derya oldu.

Serdar Deli Hüseyin Paşa Girit'te muvaffakiyetli muharebeler yaparken, donanma âciz kaptan-ı deryaların elinde kendisinden beklenen işi göremiyordu. Beceriksiz, denizcilikten anlamıyan, bu hususta bilgisi olmadığı için tabi'i kendisinde mücadele cesareti de göremeyen Kaptan-ı deryalar, emirlerindeki kuvvetlerin yarısı kadar düşman gemisine bile rastlasalar âdeta selâmeti bir limana sığınmakta buluyorlardı. Kaptanların mücadele cesareti göstermeme sebeplerinden biri Osmanlı gemilerinin kürekli gemilerden müteşekkil bulunmasıydı. Halbuki Avrupa'da artık kalyon devri yani yelkenli gemiler devri açılmıştı. Yelkenli gemiler küreklilere nisbetle üstünlük göstermekteydi. Tabi'i kaptanların iş görmemesi, daha doğrusu donanmanın kalitece zayıflığı yüzünden Girit'teki serdarlar esas sıkıntıyı çekiyor ve tasarladığı şeyi bir türlü tahakkuk ettiremiyordu. Seferin daha başlangıcında belirdiği üzere Girit harbinin yirmi dört buçuk sene devamının en esaslı sebebi işte buydu.

Venediklilerle denizde yapılan çarpışmalardan biri (Ricaut'dan)

Kandiye muhasarası

Serdar Deli Hüseyin Paşa Resmo'nun fethinden sonra Kandiye'nin fethine hazırlanmaya başladı. Girit'in en mühim liman ve kalesi olan Kandiye fethedildiği takdirde, adanın tamamının ele geçirilmesi yolunda en büyük mania aşılmış olacaktı. Türklerin adaya ayak bastıkları günden beri mevcut tahkimatı daha da artırılmış olduğundan ilâve kuvvetlere ve yeni mühimmata ihtiyaç vardı. Ayrıca Giritte mevcut askerin beslenmesi için de zamanında zahire yetiştirilmesi gerekmekteydi. İşte bunun için Serdar Hüseyin Paşa Kaptan-ı derya Musa Paşa'yı zahire temin etmek üzere Mora sahillerine gönderdi. Lâkin yukarda belirtildiği veçhile Musa Paşa'dan itibaren erzak ve mühimmat muntazam yetiştirilmediği gibi, serdarın bek-

lediği yardım kuvvetleri de uzun müddet yetiştirilemedi. Fakat buna rağmen Hüseyin Paşa Girit harbinde en mühim safha teşkil eden Kandiye muhasarasına girişmekten geri durmadı.

Serdar, evvelâ Kandiye etrafında keşif hareketleri sonra bir kaç defa bin ilâ iki bin kişilik kuvvetler sevkederek iz'aç çarpışmaları yaptırdı. Venedik donanması Kandiye önünü muhafazada bulundurduğundan denizden sıkıştırmak mümkün değildi. Osmanlı donanması kendisinden beklenen vazifeyi tam yapamıyordu. Serdar Hüseyin Paşa muhakkak ki bunun farkındaydı. Onun için, çetin uğraşmalar sonunda Kandiye'ye uzanan yolları düzelttirdi; yolsuz yerlere yol açıp öküz arabaları vasıtasiyle iki partide Kandiye önüne onbeş adet top nakletti (16 kasım 1647). Topların naklinden önce Kandiye'ye karşı yapılan harekât bir ablukadan ibaretti. İlk partide getirilen toplarla muhasara başlamış addedilebilirdi. Fakat onbeş top ile yapılan şey de fi'liyatta bir ablukadan ileri gidemezdi. Zira daha fazla topa ve daha çok insana ihtiyaç vardı. Venedik donanması kuvvetli bulunduğundan Hüseyin Paşa o zamana kadar Girit'e getirilmiş topların mühim kısmını Hanya, Kisamo, Resmo gibi yerlerin muhafazasına tahsis etmişti. Bunun için bir harp meclisi toplayıp vaziyeti müzakere ettikten sonra, Kandiye'nin tahkimatı, içindeki kuvvetler, hakkında bilgi verip İstanbul'dan asker ve mühimmat istedi. Naimâ (C: 4, S: 239) Kandiye'nin durumuna işaretle bu noktayı şöyle anlatır: «Kandiye hisarı bir metin kale olup, üç dört senedenberi küffar tedarik görüp, tam mânasiyle güvenilecek istihkâmlar meydana getirdiler. Kundağa binmiş ateşe hazır vaziyette sekizyüz pâre kadar topları olup, oniki bin frenk cenkci askerinden gayrı otuz bin kadar cenkcisi var. Muhasarası için kırk balyemez top lâzımdır. Onbeş pâre top ile kalenin muhasarasına girişmek münasip değildir. Zikrolunan toplar, sair mühimmat ve asker gelmeden metrise girilmez».

Serdar Hüseyin Paşa, İstanbul'dan asker ve malzeme istedikten sonra onlar gelinceye kadar hareketsiz kalmak istemedi. Kandiye'nin etrafını Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa'ya zaptettirdi. Elinde mevcut mahdut miktardaki kuvvetlerle 1647 senesini 1648 senesine bağlıyan kış mevsimini Kandiye etrafında çadırda geçirdi. Serdarın gözü yollarda donanmayı ve onun getireceği şeyleri bekliyordu. Fakat, aylar geçiyor, ayları mevsimler kovalıyor Hüseyin Paşa beklediğine nail olamıyordu. Girit'e yardım kuvveti ulaşmadıkça buradaki asker yeise düşüyor, Venedikliler de cesarete kapılarak kaleden çıkıp Türk kuvvetlerine çatıyordu. Hüseyin Paşa bunu önliyebilmek üzere Kandiye'ye hakim bir tepe üzerine 2 balyemez ve 6 kolonborna topu çıkardı (30 nisan 1648). Bunlarla şehrin içini ve limanı döğmek imkânı elde edilmiş olduğundan, Kandiye'dekiler bir müddet için kaleden dışarı çıkma cesaretini kaybeder gibi oldular ama, bu defa düşman yüzlerce topunu Türk karargâhına tevcih ettiği için Hüseyin Paşa çadırları bir miktar geriye çektirmek zorunda kaldı.

Hüseyin Paşa ve emrindekiler canlarını dişlerine takarak mücadeleye devam ederken nihayet erzak bitti. Askerler etrafta buldukları bitkilerle karınlarını doyurmaya çalışıyorlardı. O sırada Venedikliler, adadaki Türk askerinin maneviyatını bozmak için, donanmanın mağlûbiyetine, Çanakkale boğazından bir kayığın bile çıkamadığına dair haberler yayıyorlardı. Hüseyin Paşa, bu haberlerin asker üzerindeki tesirini silebilmek için Resmo ve elde bulunan diğer yerlerden gizlice bir kaç top getirtiyor ve «donanmanın gelemediği yalandır, yollanan toplar işte; daha fazlası da gelecek» diyordu.

Girit'e yardım kuvveti gelmemesi yüzünden zaptedilmiş yerler için elden çıkma tehlikesi bile belirmişti. Nitekim Milepotamo'da gayet az muhafız bırakıldığını farkeden Venedikliler, bir hücum ile kalesine dahil oldularsa da, Silifke sancak beyi Küçük Mustafa Paşa acele yetişerek düşmanı çekilmeye mecbur etti.

Kandiye önündeki askerler, yardım kuvveti gelince metrise girileceğini biliyorlardı. Zaman geçtikçe serdarın oyalayıcı tedbirleri tesirini kaybetmeye başladı. Bunun üzerine Hüseyin Paşa

metrisler hazırlatarak, Kandiye'nın «Ak tabya» kısmında askeri metrise soktu. (5 mayıs 1648) Ak Tabya'nın sıkıştırılmaya başlanmasından onbeş gün sonra 3700 kişilik bir düşman kuvveti bir gece kaleden çıkarak Türk askeri üzerine hücum ettiyse de 1200 kişi zayiat vererek geri çekilip kaleye girdi.

Hüseyin Paşa'nın müşkül durumda kalması

Yardım kuvveti gelecek diye askeri mevzie sokmuş olan Hüseyin Paşa, onları hem oyalamak hem gayrete getirmek için didinip durmaktaydı. Elde mevcut toplardan bir kısmını limanı iyice ateş altına alacak şekilde tabiye edince, Venedik gemileri limana giremez duruma düştüğünden Kandiye'ye gelen asker ve sair şeyleri surlardan yeni bir gedik açarak oradan içeri almıya mecbur kaldılar.

Kandiye'yi sıkıştıran Hüseyin Paşa düşmanın iki tabyasına girip zaptetmeye muvaffak oldu. Buralardan 12 top, bin kadar tüfek, barut keseleri ve sair malzeme ele geçirildi. Venediklilerin bir huruç hareketi sırasında Hüseyin Paşa'nın çenesine iki tüfenk kurşunu isabet edip, birisi içinde kaldı. Askerin maneviyatını sarsmamak için çarpışmaların nazik safhası sona erinceye kadar yarasını mendillerle kapatan kahraman kumandan, ancak tehlike zail olunca yarasını sardırmak için çadırına çekildi.

Kandiye harbi kifayetsiz muhasara kuvvetlerinin bir didinmesi şeklinde cereyan ettiği halde, surlarında yıkıntılar meydana getirilmiş, sıçan yolları yapılıp toprak sürülerek surlara yaklaşılmıştı. Şimdiye kadar pek ustalıkla muharebe ederek hayret edilecek derecede az zayiata sebep olmuş bulunan Hüseyin Paşa, netice üzerinde müessir olamıyacağını bildiği halde bir umumî hücum da yaptırmış, bu umumî hücum Türklere iki üç yüz şehid, bunun bir kaç misli yaralıya mal olmuştur.

Türklerin Ak-tabyayı zaptettiklerinin ferdası günü Kandiye'deki Venediklîler anlaşma bahanesiyle Türklere ateşi kestirdiler. Türkler ateş keserek müzakere için gelecek adamları beklerken, 17 çektirme ve 8 kalyonun limana girerek asker ve zahire boşaltmaya başladığını, bunların arkasından da Papa, Malta ve İspanyol gemilerinden müteşekkil 21 gemilik bir filonun daha limana dahil olduğunu gördüler. Bu hal zaten bozuk olan maneviyatı bir hayli sarstı. Zaten bir müddet önce, serdar, Çanakkale boğazının Venedik donanması tarafından kapatılmış olduğunu haber almıştı. Fazlı Paşa'dan sonraki Kaptan-ı derya asker ve mühimmat yükliyerek Geliboluya kadar gelince: Venedik donanmasını boğazın önünde bekler bulmuş ve dışarı çıkamamıştı. Burada bir hayli bekleyen Kaptan-ı derya Ammar-zâde boğazda kapanıp kalmak suçu ile idam olunmuştur.

Venedik harbinin Girit dışında kalan cephesi

1645 senesinde başlıyan Osmanlı - Venedik harbinin esas cephesi Girit'te idi. Bununla beraber Girit dışında bazı yerlerde de çarpışmalar vuku buldu. Muharebenin ağırlık merkezinin bir ada üzerinde cereyan etmesi, sebebiyle, Venedikliler Türklerin buraya kuvvet sevklerini önlemek için ellerinden geleni yaptılar. Mora kıyılarında, Çanakkale boğazı önünde, Sakız adası civarında Türk deniz kuvvetlerinin faaliyetine mâni olmaya çalışmaları bu neviden hareketlerdir. Venedik donanmasının Epir sahillerine tecavüzü ise, Girit'e yönelen istilâ hareketini hafifletme taktiği addedilebilir. Venedik donanmasının Ege sularındaki faaliyeti Girit harbinin uzamasına fevkalâde müessir olmuşsa da, Sultan İbrahim zamanında Venediklilerle denizlerde kayda değer bir çarpışma cereyan etmemiştir. Bu hükümdar zamanında Girit'ten sonra Bosna hududu ve Dalmaçya kıyılarında da çarpışmaların cereyan ettiği görülür. Binaenaleyh, burasının ikinci cephe kabul edilmesi mümkündür.

Dalmaçya cephesinde Türkler ilk önce bazı muvaffakıyetler kazanmışlarsa da, bu devamlı olmamış ve Venedikliler belirli bir üstünlük göstermişlerdir. Nitekim, Lika (Velika) sancakbeyi Ali Bey, Zara'nın yakınında bulunan Novigrad'ı zaptetmiş, hattâ bundan baş-

Klis kalesinin Venediklilere teslim oluşunu gösteren bu resim İtalyanca bir albümden alınmıştır

ka Vodizza, Toretta, Rasanza, Zara-Vecchia gibi küçük hudut kaleleri de Türklerin eline geçmişti. Fakat Venediklîler Novigrad'ı geri aldıktan başka, Osmanlıların Zadra dedikleri Zara ve Şebenik dedikleri Sebeniko'yu fethe memur olan Bosna valisi İbrahim Paşa'nın ihmal ve aczinden (Naimâ C: 4, S: 239) faydalanarak buraları vermedikleri gibi, Türklerin elindeki hudut kalelerinden Nadin, Vrano, Duare, Punkora, Makarsa, Polissano, İslâm, Sukkovar, Velino ve Rachinizza gibi yerleri de almışlardı. Bu vaziyet karşısında, kendisine Bosna valiliği tevcih edilen Tekeli Mehmed Paşa kaybedilen yerleri istirdat ve Sebeniko (Şebenik) yu fetihle vazifelendirilmiştir. Türklerin elindeki Klis sancağını bile tehdit ettikleri sırada faaliyete koyulan Tekeli Mehmed Paşa Sebeniko'yu üç hafta müddetle muhasara etmişse de, çok şiddetli bir mukavemetle karşılaşmış ve ağır zayiata uğrayıp Bosna'ya avdet etmiştir (1647). Venedikliler bu durumdan da istifade fırsatını kaçırmamış ve Dernis, Kanin ve nihayet Klis'i işgal etmişlerdir. İşgale uğrıyan yerlerin en mühimmi olup bir sancak merkezi bulunan Klis kalesini sadrıâzam Hazer-pâre Ahmed Paşa Sultan İbrahim'e ehemmiyetsiz bir kilise ve palanga şeklinde tanıtmış ve hükümdarı kandırmıştır.

SULTAN İBRAHİM'İN SALTANATININ KARA MUSTAFA PAŞA'NIN ÖLÜMÜNDEN SONRAKİ KISMI

Sadrıâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa idam olunduktan sonra, bu kıratta kimse Sultan İbrahim'e sadrıâzamlık etmediğinden memleket idaresi bozulmaya yüz tuttu. Müdahaneci, riyakâr veya mürtekip kimseler sadrıâzam olduğundan padişahın hastalığı, mânasız arzuları, sefahatı da birdenbire sınırıverdi.

Kemankeş'ten sonraki sadrıâzam Sultan-zâde Mehmed Paşa, selefine nisbetle zıt karakterde bir adamdı. Kemankeş Kara Mustafa Paşa ne kadar eğilmeyen ve doğruyu söylemekten çekinmeyen bir şahsiyetse, Sultan-zâde de o nisbette riyakâr bir adamdı. Padişahın her türlü söz ve arzusuna tatlı tatlı pekiyi deyip başeğmesi, hasta ve ustalıkla idaresi gereken hükümdarın çileden çıkmasına yol açtı. Mehmed Paşa, belki de Naimâ (C: 3, S: 202) nın belirttiği üzere Kemankeş'in akıbetine uğramamak için müdahaneyi artırmıştı. Fakat onun bu tavrı hasta padişaha bile garip gelmiş ve bir gün kendisine:

«— Lalam Mustafa Paşa bazan bana itiraz eder, bu iş nâmakuldür derdi. Senden hiç onun gibi bir söz işitmedim ve sâdır olmadı. Cümle sözlerinin emre sadakat kaidesi üzerine kurulmasının aslı nedir?»

Diye sorunca, Sadrıâzam Sultan-zâde Mehmed değme dalkavukların beceremiyeceği şu cevabı verdi:

«— Siz yer yüzünün halifesi zıllullahsınız; kalbinize doğan bil cümle şeyler ilham-ı rabbanidir; söz ve fi'il ile

Dördüncü Murad ve Sultan İbrahim'in zamanındaki veziriâzamlar

(İlâve: 125)

★

ÇERKES MEHMED PAŞA

Birinci Mustafa zamanından devreden Kemankeş Ali Paşa'dan sonra Dördüncü Murad'ın tayin ettiği sadrıâzamların ilki Çerkes Mehmed Paşa'dır. Enderundan yetişmiştir. Sarayda silâhdarlığa kadar yükseldikten sonra Şam valiliğiyle taşra hizmetine çıkmıştır. Bilahara kubbe veziri olan Çerkes Mehmed Paşa, Kemankeş Ali Paşa'nın katlinden sonra sadrıâzam olmuştur. Naîmâ, «hatem-i vekâlet, Divan-ı hümâyun vezirlerinden biri nurani Çerkes Mehmed Paşa'ya verildi» cümlesiyle, sadrıâzam tayin edildiği sırada hayli yaşlı bulunduğunu belirtir.

Çerkes Mehmed Paşa sadrıâzam olunca, Erzurum'da isyan edip Orta-Anadolu'nun mühim bir kısmında faaliyette bulunan Abaza Mehmed Paşayı tenkil ve Bağdad'ı da İranlılardan istirdatla vazifelendirildi. Çerkes Mehmed Paşa, Abaza'nın tenkili işini daha ehemmiyetli gördüğünden evvelâ onun üzerine yürüdü. Kayseri civarında yaptığı muharebeyi kazanarak Abaza'nın arkasından Tercan'a kadar ilerledi. Bu sırada Abaza Mehmed Paşa eman dilediğinden kendisini affederek Erzurum valiliğinde ipka eyledi. Oradan kışı geçirmek üzere döndüğü Tokat'ta hastalanarak öldü (28 ocak 1625).

Çerkes Mehmed Paşa'nın sadrıâzam olarak en büyük hizmeti Kayseri civarındaki muharebeyi kazanmasıdır. Kendisinin dürüstlük ve adaletperverliğinde zamanının müverrihleri müttefiktir. Çerkes Mehmed Paşa ile Tokat'ta görüşmüş olan müverrih Peçevî, onun rüşvetten ve haksız yere mansıb tevcihinden kaçındığını, insaflı bir kimse olduğunu kaydederek kendisini över. Çerkes Mehmed Paşa'nın cenazesi Tokat'tan İstanbul'a naledilerek Bayezid camî'i mezarlığına defnedilmiştir.

HAFIZ AHMED PAŞA

İlk defa Çerkes Mehmed Paşa'nın

→

ölümünü müteakip, sonra da Boşnak Hüsrev Paşa azledilince sadrıâzamlığa getirilmiş olan Hafız Ahmed Paşa Filibe'li bir müezzinin oğludur. Irkan Türk veya Pomak olduğuna dair iki kayıt görülürse de Türklüğü ihtimali daha kuvvetlidir. Kendisi hafızdı. Aynı zamanda sesi güzel bir hanende olan Hafız Ahmed Paşa güzel şiirler meydana getirebilen bir şairdi de.

Hafız Ahmed Paşa enderundan yetişmiştir. Has-oda ağalarından iken aynı zamanda Doğancı-başı bulunduğu sırada vezaretle Kaptan-ı derya tayin edilmiştir (Şubat 1608). Kaptan-ı deryalıktan sonra Şam valiliğine getirilen Hafız Ahmed Paşa burada yedi sene kalmış, daha sonra Van, Erzurum, Bağdad, Anadolu ve Diyarbakır valiliklerinde bulunmuştur.

Çerkes Mehmed Paşa'nın ölümünü müteakip sadrıâzam olunca, Bağdad'ı İranlılardan kurtarmaya memur edilmiştir. Hafız Ahmed Paşa mühr-ü hümâyûnu teslim almadan önce zaten Bağdad'ı kurtaracak kuvvetlerin serdarlığında bulunmaktaydı. Bu defa sadrıâzam sıfatiyle ise daha esaslı şekilde sarıldı. Sekiz ay 20 gün süren uzun bir muhasaraya ve Bağdad'ın teslimine dair İranlılarla müzakere açılmış olmasına rağmen, kapıkulu askerinin isyanı yüzünden şehri alamadı. Neticede veziriâzamlıktan azledilerek İstanbul'a geldi ve divanda ikinci vezir oldu. Bu arada Birinci Ahmed'in kızlarından Ayşe Sultan ile evlenmiştir.

Hüsrev Paşa'nın azlini müteakip ikinci defa sadrıâzamlığa getirilen Hafız Ahmed Paşa'nın bu defaki sadareti üç buçuk ay sürmüş ve Hüsrev Paşa'dan sonra mühr-ü hümâyûnun kendisine verilmesini uman sadaret kaymakamı Receb Paşa tarafından tahrik edilen kapıkulu askerinin ayaklanması neticesinde padişahın gözleri önünde feci şekilde öldürülmüştür. Kabri vasiyeti gereğince defnedildiği Üsküdar kabristanındadır.

Hafız Ahmed Paşa şair, bilgili, zarif ve nüktedandı. Güzel şiirleri olan Hafız

→

→

Ahmed Paşa'nın. Bağdad'a giderken yolda yazdığı:

Bizimle Kerbelâ vâdisine hem-derd olan gelsün
Sınansın arsa-i ferzanelerde merd olan gelsün

Diye başlıyan şiiri meşhur olduğu gibi, muhasara esnasında asker, erzak ve malzeme yardımı gönderilmesine dair arizasına eklediği manzum istimdatnamesi de güzelliği dolayısiyle eski Osmanlı tarihlerine konmuştur.

HALİL PAŞA

Hafız Ahmed Paşa'nın ilk sadaretinden sonra ikinci defa veziriazam olan Halil Paşa birinci sadareti münasebetiyle 118 numaralı ilâvede anlatılmıştır.

HUSREV PAŞA

Halil Paşa'nın ikinci sadaretinden azlini müteakip veziriâzam olan Husrev Paşa aslen Boşnaktır. Bu sebeple umumiyetle «Boşnak Husrev Paşa» diye anılır. Enderundan yetişmiştir. Sarayda muhtelif hizmet kademelerinde bulunduktan sonra silâhdarlığa kadar yükselmiş, silâhdarlıktan yeniçeri ağası yapılmak suretiyle taşra hizmetine çıkmıştır. Çerkes Mehmed Paşa'nın Kayseri civarında Abaza Mehmed Paşa ile muharebesi esnasında yeniçeri ağası bulunuyordu. Çerkes Mehmed Paşa'nın Tokat'ta ölümü üzerine Defterdar Bakî Paşa gibi bu da Hafız Ahmed Paşa'nın sadrıâzamlığa getirilmesi tavsiyesinde bulunmuştu. Fakat o arada İstanbul'da, «Husrev Ağa mühr-ü humâyûnu niçin kendisi için istemedi» seklinde bazı sözler söylendiğini duyunca, Hafız Ahmed Paşa'yı tavsiyesinden ötürü nedamet hissetmişti. Sadrıâzam Hafız Ahmed Paşanın Bağdad muhasarası sırasında yeniçeri ağası sıfatiyle muharebelere iştirak eden Husrev Ağa'nın Serdar Hafız Ahmed Paşa gibi gayret ve metanet gösterdiğinden bahsedilir. Buna mukabil o sırada orduda bulunan müverrih Peçevî, Husrev Ağa'nın Hafız Ahmed Paşa'yı kıskandığını ve onun muzaffer olmasını istemediğini kaydeder.

Hafız Ahmed Paşa'nın Bağdad muhasarasını kaldırmasını müteakip sadaretten azledilerek mühr-ü hümâyûn Halil Paşa'ya verildiği zaman, Husrev Ağa da yeniçeri ağalığından azledilerek, bu vazifeye usul hilâfına Çavuşbaşı Ali

→

→

Ağa getirilmiştir. Hafız Ahmed Paşa ile birlikte 2 mart 1627 de Halep ten hareket ederek İstanbul'a gelince kubbe veziri olmuştur.

Bu arada Abaza Mehmed Paşa ikinci defa isyan ettiğinden Halil Paşa bunu tenkile memur olmuş, fakat muvaffakiyet kazanamayınca, askeri kabiliyeti ve disiplinciliğiyle nazarı dikkati celbeden Husrev Paşa'nın sadarete getirilmesi padişaha tavsiye edilmiştir.

Husrev Paşa önce Abaza isyanını bastırmış, daha sonra da İranlılara karşı harekete geçmiştir. İran arazisinde Hemedan ve Dergüzin'e kadar yürüyüp, dönüp gelerek Bağdad'ı kuşatmış fakat muvaffakıyet sağlıyamamıştır. Bu arada sert ve insafsızca hareketlerle bazı paşaları idam ettirmiş, onun için erkân ve ümera arasında şahsına karşı nefret uyanmıştır. Bağdad muhasarasını kaldırarak Musul, oradan da Diyarbakır tarafına çekilen Husrev Paşa 1631 yazını da ne yapacağını bilemiyecek tarzda doldurmuş, bunun üzerine sadaretten azledilmiştir.

Husrev Paşa sadaretten azledilince kapıkulu askerleri mevacib bahanesiyle isyan etmişlerdi. Husrev Paşa bu sırada itaatkâr görünerek askeri yatıştırmaya çalışmış bilahara Diyarbakır'dan Tokat'a geçmiştir. Bu arada Konya, Seydişehir, Beyşehri, Eskişehir, İnönü, İskilip tarafında mevcut sipahi zorbaları onu yeniden sadarete getirmek için isyan hazırlığı görürlerken, İstanbulda da Husrev Paşa ile anlaşan Receb Paşa'nın tahriki ile sipahiler ayaklanmış ve padişahı ayak divanına mecbur edip, Sadrıâzam Hafız Ahmed Paşa'yı parçalamışlardı. Husrev Paşa'nın fesat hareketinde eli olduğunu gözönünde bulunduran Sultan Murad, Murtaza Paşa'yı Tokat'a yollıyarak onun idamını temin etmiştir (11 mart 1632).

Husrev Paşa cesur, pervasız, sert tabiatlı, mağrur, aynı zamanda çok insafsızdı. Basit şeylerden adam öldürür, idam sahnelerini kılını kıpırdatmadan bizzat seyrederdi. Tokat'ta idam edildiği zaman başı İstanbul'a gönderilip, vücudu orada defnedilmiştir. Afyonkarahisar civarındaki Husrev Paşa hanı bunundur.

RECEB PAŞA

Sultan Murad'ın istemiye istemiye mecburiyetler karşısında sadrıâzamlığa

→

getirmiş olduğu Receb Paşa aslen Boşnaktı. Bostancı ocağından yetişmiş, Birinci Ahmed zamanında bostancıbaşılık etmiş, ayaklarında nikris hastalığı bulunması sebebiyle bir aralık tekaüd olunmuş, sonra tekrar hizmete alınmıştır. Birinci Ahmed'in Öküz Mehmed Paşa'dan dul kalan kızı Gevherhan Sultan ile evlenerek hanedana damad olmuş, bu yüzden bir müddet Damad Receb Paşa diye anılmıştır.

Kubbe veziri iken 1622 yılı içinde Karadeniz serdarlığına tayin edilmiş, donanmadan bir filonun başında Karadenize açılarak 600 şaykalık Kazak denizcileri ile muharebeye tutuşmuş ve başarılı bir netice istihsal etmişti. Bilahara 1623 yılı şubatında kaptan-ı derya tayin edilen Receb Paşa iki buçuk sene kadar müddetle bu vazifede kalmıştır.

Müfsid bir adam olan Receb Paşa iki defa fesat hareketinde bulunmuştur. Birincisinde sadaret kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa'nın idamına, ikincisinde ise mühim bir ayaklanmaya sebep olmuştur. Bizim tarihlerin müttefikan bildirdiğine göre: 1035 zilkadesinde (1626 agustos) İstanbul'da bulunan yeniçeri ve sipahiler, Receb Paşanın tahrikiyle, Sadaret kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa Bağdad'a imdat etmedi diye ayaklanmışlar, bu yüzden Sultan Murad doksanlık ihtiyar Gürcü Mehmed Paşa'yı idam ettirmiştir. Hammer'in (C: 9, S: 298) Venedik balyosunun ifadesine istinaden bildirdiğine göre ise; bu yeniçeri ayaklanmasına, Gürcü Mehmed Paşa'nın, yeniçerilerin kaldırılması hakkında sadrıâzama yazdığı mektupların elde edilmesi sebep olmuştur. Osmanlı tarihlerinde böyle bir şeyden kat'iyyen bahsedilmediğine, Receb Paşa'nın fesadında ittifak edildiğine göre, Hammer'in söylediği şeyin doğru olmaması gerekir.

Gürcü Mehmed Paşa idam edilince Receb Paşa onun yerine sadaret kaymakamı olmuş, Receb Paşa'dan boşalan kaptan-ı deryalığa da mirahurluktan terfi ettirilen Hasan Paşa getirilmiştir. Receb Paşa sadaret kaymakamlığında epeyce kalmıştır. Hafız Ahmed Paşa'nın ilk sadaretinden azli sırasında bile sadrıâzamlığı aklından geçiren Receb Paşa, Halil Paşa'nın arkasından Husrev Paşa'nın sadrıâzam olmasından da hoşlanmamış, bilhassa bundan sonra Hafız Ahmed Paşa ikinci defa sadarete getirilince kıskançlık hisleri iyice kabarmıştır. Nihayet bu muhteris adam kapıkulunu ayaklandırmış ve Hafız Ahmed Paşa'nın öldürülmesine sebep olmuştur. Sultan Murad bunun üzerine mühr-ü hümâyûnu mecburen kendisine vermiş, üç ay sonra da idam ettirmiştir.

TABANI-YASSI MEHMED PAŞA

Dördüncü Murad'ın çocukluk yıllarını atlatıp vaziyete hâkim duruma geçtiği devredeki sadrıâzamların ilki olan Tabanı-Yassı Mehmed Paşa aslen Arnavuttu. Birinci Ahmed'din meşhur ve nüfuzlu Darüssaade Ağası Hacı Mustafa Ağaya intisab ile onun hizmetinde yetişmiştir. İstidat ve kabiliyeti dolayısiyle ağır müteferrika dirliğine nail olan Mehmed Ağa bilahara kapıcılar kethüdası olmuş (Naîmâ C: 2, S: 438), bu vazifeyi takiben de 1628 sonbaharında Bayram Paşa'nın yerine Mısır valisi tayin edilmiştir. Bayram Paşa'dan Mısır valiliği açılınca, Abaza Mehmed Paşayı yeni tenkil etmiş olan Husrev Paşa, padişaha bir arîza takdim ederek Mısır valiliğine yeniçeri ağası Halil Ağanın tayinini rica etmiş, fakat padişah Tabanı-Yassı Mehmed Paşa'yı göndermiştir. Mısır valiliğinde üç sene kadar kaldığı anlaşılan Tabanı-Yassı Mehmed Paşa azlini müteakip İstanbul'a gelmiş, bu arada kendisine mühr-ü hümâyûn tevdi olunmuştur (18 mayıs 1632).

Sadarete geçtiği günden itibaren zorbaların temizlenmesi hususunda padişah ile sıkı bir işbirliği eden Tabanı-Yassı Mehmed Paşa bir hayli temizlik yapmıştır. Sultan Murad gibi sık sık tebdil dolaşarak İstanbul sokaklarında «eğri sarıklı sipahi kılıklı» kimi görmüşse derhal öldürtmüştür.

1633 yılında İran seferi serdarlığına tayin edilmiş, bu arada Anadolu'dan geçerken yollarda zorba bakıyyelerini temizliyerek ilerlemiştir. Sultan Murad ile bilikte padişahın Revan seferinde bulunmuş, Revan'ın zaptından sonra kendisine sadrıâzamlığına ilâveten Rumeli beylerbeyliği de tevcih edilmiştir. Sultan Murad, Mehmed Paşa'yı Revan'ın İranlılar tarafından zaptına mani olamadı diye azl ve İstanbul'a döndüğü zaman da iki ay kadar Sırça Saray'da hapsetmiştir. Bunun arkasından Özl, onu takiben de Budin valiliğine gönderilmiş, padişah Bağdad seferinden İstanbul'a döndüğü sırada da merkeze celbedip sadaret kaymakamı yapmıştır.

Tabanı-Yassı Mehmed Paşa sadaret

→

kaymakamı iken, padişahın makbul silâhdarı Mustafa Paşa'nın desise ve kininin kurbanı olarak azledilip Yedikule'ye hapsedildi. Mehmed Paşa tarafından azlolunan Eflak ve Boğdan voyvodaları mevkilerini yeniden elde edebilmek için musahib Mustafa Paşa'ya külliyetli para yedirmişler, o da Mehmed Paşa'yı voyvodalarla devletin arasını açmakla suçlandırmış, neticede musahibin desisesini isbata fırsat bulamadan Yedikule'de idam olunmuştur. Tabanı-Yassı Mehmed Paşa'nın kabri Üsküdar'da Karacaahmed'deki miskinler tekkesinin arkasında set üzerindedir.

BAYRAM PAŞA

Irkan Türk'tür. İstanbul'da Davud paşa semtinde dünyaya gelmiştir. Aile menşei Amasya ile Samsun arasındaki Lâdik kasabası halkındandır. Gençliğinde yeniçeri ocağına girmiş, zamanla ocak dahilinde terfi ederek kul kethüdası, 1623 yılında da yeniçeri ağası olmuştur. Bilâhara 1625 yılında vezaretle Mısır valisi olmuş ve bu vazifede üç seneden biraz fazla kalmıştır. Mısır valisi iken Yemen'de Zeydi İmamı Muhammed-in isyan ettiği görülmüştür. İmamın isyana cesaret bulmasında, Yemen valisi Haydar Paşa tedbirsizlik, Mısır valisi Bayram Paşa da alâkasızlıkla itham olunurlar.

Mısır valiliğinden İstanbul'a döndüğü zaman kubbe vezirliğine getirilmiştir. 1628 yılı kasımında Bayram Paşa divanda altıncı vezir bulunuyordu. Sadrıâzam Husrev Paşa, Abaza Paşa'nın tenkilinden İstanbul'a dönünce, Bayram Paşa'yı asker arasına fitne sokmakla itham etmiş, bu yüzden padişahın gazabına uğrıyarak bir hafta Yedikule, bir hafta kapıcılar odasında hapsolunduğu gibi malları da hazine namına müsadere edilmiştir. Maamafih Bayram Paşa'nın menkubiyeti uzun sürmemiş vezareti iade olunmuş ve sair haklarına da kavuşmuştur. 1633 senesi içinde Rumeli beylerbeyi olarak gördüğümüz Bayram Paşa, Sultan Murad'ın emriyle Rumeli'deki tımar ve zeamet yoklamasını yapmıştır. Daha sonra sadaret kaymakamlığına getirilen Bayram Paşa, bu vazifedeyken Tabanı-Yassı Mehmed Paşa'nın azli üzerine mühr-ü hümâyûna nail olmuştur.

Sadrıâzam olduktan bir buçuk ay sonra, Diyarbakır'da bulunan orduya iltihak etmek üzere İstanbul'dan hareket etmiştir. Diyarbakırda, Bağdad seferi için Sultan Murad gelinceye kadar bir takım hazırlıklar yaptı. Sefere çıkan Sultan Murad ile giderken ordunun Urfa yakınlarında Cülab menziline ulaşması sırasında vefat etmiştir (26 ağustos 1638). Cenazesi İstanbul'a getirilerek Cerrahpaşa semtinde Avratpazarı civarındaki türbesine defnedilmiştir. Türbesine bitişik tekke, sebil, mektep ve medresesi, Kayseri'de de bir mevlevihanesi vardır. İyi ve tedbirli bir devlet adamı olarak tanıtılan Bayram Paşa bir hicviyesi yüzünden Nef'î'nin idamına sebep olmakla lekelidir.

TAYYAR MEHMED PAŞA

Irkan Türk olan Tayyar Mehmed Paşa selefi Bayram Paşa gibi Lâdik'lidir. Bağdad valisi iken orada şehid düşen Uçar Mustafa Paşa'nın oğludur. Muhtelif sancaklarda sancak beyliği etmiş sonra valiliklerde bulunmuştur. Sadrıâzam Çerkes Mehmed Paşa'nın 1624 yılında Kayseri yakınında Abaza Mehmed Paşa ile çarpışması sırasında Tayyar Mehmed Paşa Sivas valisi idi. Harpten önce Abaza taraftarı görünüp muharebeye girileceği sırada sadrıâzamla beraber oluşu Abaza'nın mağlûbiyetini intac etmişti. Kayseri civarındaki muharebeden bir sene kadar önce Diyarbekir valisi Hafız Ahmed Paşa'nın idaresinde cereyan eden Bağdad kuşatmasında, Sivas valisi sıfatiyle Tayyar Mehmed Paşa da bulunmuştu.

Sadrıâzam Husrev Paşa Abaza Mehmed Paşa'yı teslim olmıya mecbur edince, Erzurum valiliği sadrıâzamın inhası ile Tayyar Mehmed Paşa'ya verilmiştir. Lâkin padişah bu sırada yeniçeri Ağası Halil Ağaya Mısır valiliği verilmesine dair sadrıâzamın arzını kabul etmeyince, Erzurum valiliği Halil Ağa (Paşa)ya kalmıştır.

Daha sonra kendisine Diyarbekir beylerbeyliği verilen Tayyar Mehmed Paşa'nın bu vilâyetteki valiliği epeyce uzun sürmüştür. Husrev Paşa Diyarbekir'de bulunduğu sırada sadrıâzamlıktan azledilince Tayyar Mehmed Paşa'yı yerine serdar vekili bırakarak Diyarbekir'den ayrılmıştı.

Tayyar Mehmed Paşa, Sultan Murad'ın Bağdad seferine çıktığı sırada da Diyarbekir beylerbeyi bulunuyordu. Bayram Paşa'nın ölümü üzerine, Ruznamçeci İbrahim Efendi'nin tavsiyesi üzerine

→

→

Tayyar Mehmed Paşa'yı sadrıâzam yapmıştır.

Kıymetli bir kumandan, iyi bir idareci, cesur bir asker olan Tayyar Mehmed Paşa'nın sadrıâzamlığı dört ay kadar sürmüştür. Bağdad muhasarasında, bir elinde kılıç olduğu halde askerle birlikte hücum hareketine iştirak ederken alnına isabet eden bir kurşunla şehid düşmüştür. Sultan Murad, kahraman sadrıâzamının ölümüne pek müteessir olmuş ve «Ah Tayyar Bağdad kalesi gibi yüz kale değerdin» demiştir. Tayyar Mehmed Paşa, İmam-ı Azam'ın kabrinin bulunduğu Âzamiye'de babasının mezarının ayak ucuna defnedilmiştir.

KEMANKEŞ KARA MUSTAFA PAŞA

Dördüncü Murad'ın sonuncu, Sultan İbrahim'in ilk sadrıâzamı olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa aslen Arnavuttur. Hammer, bunun Macar asıllı olduğunu söylerse de, Kemankeş ile çağdaş olan müverrih Vecihi'nin Avlonya'lı, Kâtib Çelebi'nin de Arnavut olduğunu söylemelerine, şüphesiz daha fazla değer verip doğru kabul etmek gerekir.

Müverrih Naimâ, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın hayatı, hususiyet ve meziyetlerine dair Vecihi ve Kâtib Çelebi'nin verdiği malûmatı kendi tarihinde hususi bir başlık altında nakleder. Buna göre: Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın yetişmesinde ilk rol oynıyan şahsiyet, yeniçeri ocağı ağalarından Kara Hasan Ağadır. Bunun yanında evvelâ yeniçeri, sonra solak olmuş, bu sırada kemankeşliğe heves ederek usta bir kemankeş halinde temayüz etmiştir. Zamanla terfi ederek yeniçeri kethüdalığına yükselmiş, Sultan Murad Edirne'ye gittiği sırada da sekbanbaşı olmuştur.

Abaza Mehmed Paşa en son isyanını müteakip teslim olup, affından sonra padişaha intisab ettiği sırada Kemankeş Kara Mustafa'nın hal ve harekâtı nazarı dikkatini celbetmiş ve neticede onun bundan sonraki yetişme tarzında Abaza Paşa bir hayli müessir olmuştur. Ciddiyet ve dürüstlüğüne dair o aralık padişah da bilgi edinmiş, yeniçeri ocağında temizlik yapmak istiyen Sultan Murad, Revan seferine giderken yeniçeri ağası tayin ettiği Mustafa Ağa'ya bu hususta ki arzu ve görüşlerini tatbik ettirmiştir.

Revan seferi dönüşünde Deli Hüseyin Paşa'nın yerine kaptan-ı derya tayin edilmiş, bu vazifede bulunduğu üç seneyi biraz aşan müddet zarfında tersane ocağını düzeltmiş ve israfatı önlemiştir. Sultan Murad üzerinde çok müsbet tesir uyandırdığından, padişah, kendisine birden fazla vazifenin verilmesinde bir beis görmemiştir. Nitekim Veziriâzam Bayram Paşa'nın ölümünü müteakip kaptan-ı deryalığına ilâveten sadaret kaymakamı da tayin edilmiş. Sultan Murad'ın Bağdad seferine hükümdarla birlikte iştirak etmiştir.

Tayyar Mehmed Paşa'nın şehadetini müteakip sadrıâzam olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın bu arada gördüğü en mühim iş, İranlılarla Kasr-ı Şirin muahedesini akdetmesidir. Kasr-ı Şirin muahedesini imzadan sonra hudut işleriyle meşgul olup kaleleri, tamir ettirdiği gibi kapıkulu askerinin nizamlarıyle de ilgilenmiştir. Kâtib Çelebi'nin bildirdiğine göre; bu cümleden olarak ocakta 12 bin sipahi, 17 bin yeniçeri bırakıp diğerlerinin kaydını silmiştir.

Sadrıâzamlığının Dördüncü Murad devrine rastlıyan kısmında karşısında en mühim hasım olarak padişahın makbul musahib ve silâhdarı Mustafa Paşa'yı bulmuştur. Mustafa Paşa'nın padişah nezdindeki nüfuzunu bildiği halde gücü yettiği nisbette ona da mukavemet etmiştir. Sadrıâzamın padişaha yazdığı yazıların bir nüshasının da kendisine yazılmamasına kızan Silâhdar Mustafa Paşa, padişaha bu hususta şikâyette bulunarak, Kemankeş'in kendisini adam yerine koymadığını bildirmişti. Bu vaziyet karşısında Sultan Murad:

«— Niçin silâhdarımı ihmal edersin, bana yazdığın yazıları ona da yazmazsın?» diye sorunca Kemankeş:

«— Sevketlü padişahım, evvelâ bu kuluna bildir, silâhdar kulunun senin saltanatında ortaklığı var mıdır, yok mudur? Eğer varsa emir padişahımın; her umuru ona da yazmak gerekir. Yok ise padişahım, ben yalnız seni padişah bilirim, ancak sana yazarım ve lâyık olanı budur ki; benimle padişahımın arasındaki muamele ve yazılışlar gibi sırlara kat'iyyen silâhdar ve gayrisi muttali olmaya, aksi takdirde ben hükûmet ve vezaret edemem» demiş; padişah da kendisini haklı bulmuştu.

Sultan İbrahim zamanında karşısında en mühim rakip ve müdahaleci olarak Silâhdar Yusuf Paşa ile Cinci Hoca'yı bulan Kemankeş Mustafa Paşa, padişahın yersiz müdahalelerine de karşı koymuştur. Vecihi tarihinde kaydedildiğine

→

→

göre: Yusuf Paşa ve Cinci hocanın müdahaleleri yüzünden iki defa istifasını vermişse de Sultan İbrahim kabul etmemiştir.

Para üzerinde yaptığı ıslahat, temin ettiği tasarruf ve düzenli iş görmesi sayesinde, Sultan Murad zamanında teessüs etmiş olan düzenli ve disiplinli idare onun katline kadar Sultan İbrahim zamanında da devam etmiştir. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın ölümü ile nizamlar çiğnenip idare bozulmaya başladığı cihetle, Sultan İbrahim'in saltanat devri, biri Kemankeş'in sadrıâzamlığı zamanı, diğeri ondan sonraki kısım olmak üzere iki veçhe arzeder.

Kemankeş'i etraflı şekilde tanıtıp kendisini metheden Kâtib Çelebi onun mühim noksanına da şöyle işaret eder: «katledildiği sırada elli yaşlarında kadar olan Kemankeş Mustafa Paşa vezirler arasında memduh olan vezir-i zişânın biridir ki mesleği sonra gelenlere divanda düstûr-u amel oldu. Vezir-i mezbur akil ve müdebbir olup, ancak noksanı okur yazar olmamasıydı. Bunu kendi dahi itiraf edip, ben bu makama lâyık değilim, nihayet kaht-ı rical yüzünden beni nasbettiler. Zira mansıb-ı sadaretin şartı okuyup yazmaktır; padişah ile vezir arasında sırra müteallik nice umur vardır ki bir kâtibin bunlara vâkıf olmaması lâzım gelir derdi» diyor.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa beş sene dört ay süren sadrıâzamlığı esnasında bir takım imar hareketlerinde bulunup, hayır eserleri de meydana getirmiştir. Sivas ile Tokat arasında bulunan harap haldeki Mehmed Paşa hanını tamir ettirip etraftan dört beş yüz hane iskân etmek suretiyle Yenihan (şimdi Yıldızeli diye anılmaktadır) adı altında bir kadılık meydana getirmiştir. Edirnedeki Mihal Gazi köprüsünü 20 bin kuruş sarfiyle tamir ettirerek harab olmaktan kurtarmış; Macaristan'daki Eğri kalesinde bir hamam, mektep ve baruthane, Çorlu ilerisinde ağaç bir köprü yaptırmıştır. Ayrıca Üsküdar ve Pendik'te çeşme, Rumeli'de köprü, yol ve çeşmeler yaptırmış, Mekke'ye Arafat'tan gelen suyun mecrasını açtırıp akıttırmış, Kâbe yolundaki Aynı Zerka kalesini yaptırıp buraya yerleştirdiği muhafızlara ve Haremeyn fukarasına kendine ait vakıflardan maaş tahsis etmiştir. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'da Karagümrük ile Balat arasındaki Salmatomruk'ta bir mescidi, Galata'da

→

→

Kurşunlu mahzen civarında kiliseden bozma bir camii, Fatih'te Kıztaşı'nda bir çeşmesi vardır.

Katledildiği zaman bütün mallarının hazine namına zaptı da emredilmişti. Bu arada bir eğer heybesinin içinde 30 bin floriden gayrı parası çıkmadı. Evinde kıymetli bir kürsü üzerinde beş adet resim görüldü. Bu beş resimden bir tanesi kendisinin, diğer dört tanesi de devlet erkânından dört kişinin resmi idi. Kemankeş'in kabri Bayezid semtindeki Parmakkapı (Çarşıkapı'da) da 1641 de yaptırmış olduğu medresesi yanındadır.

SULTAN-ZÂDE MEHMED PAŞA

«Civan-kapıcıbaşı», aynı zamanda şişmanlığından dolayı «Semin» unvanları ile de anılır. Mehmed Paşa'nın babası, Sokullu'dan sonra sadrıâzam olan Arnavut asıllı, Ahmed Paşa'nın oğlu Abdurrahman Bey'dir. Ahmed Paşa, Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultanın Rüstem Paşa ile evlenmesinden doğan kızı Ayşe *Hanım*-Sultanla evlenmiştir. Bu vaziyete göre; hakiki sultan-zâde babası olduğu halde, Mehmed Paşa'nın bizzat kendisi bu unvanla anılmıştır.

Sultan-zâde küçük yaşta saraya alınmış ve hasoda'da terbiye görmüştür. Sultan Osman'ın Lehistan seferi sırasında henüz 19 yaşında bulunduğu halde kapıcıbaşı olmuştur. Henüz pek genç yaşta kapıcıbaşı olduğu için «Civan kapıcıbaşı» lâkabı ile şöhret bulmuştur. Osmanlı hanedanı ile ilgisinin mevcudiyeti sebebiyle çabuk yükselmekte devam eden Sultan-zâde daha otuz yaşına tam basmadan 1040 (miladî 1630-1631) yılında kubbe veziri olmuştur. Bu genç adam yaşı icabı hareketli ve çalışkan olması gerekirken 1633 yılında İran seferi hazırlığında gayretsizliğini müşahede eden Sultan Murad tarafından Rodos'a sürgün ve malları müsadere olunmuştur. Bilâhare affa mazhar olan Sultan-zâde Mehmed Paşa 1047 (miladî 1637-1638) de ikinci vezirlik payesiyle Mısır valisi tayin edilmiş, burada üç sene kadar kalmıştır. Mısır valiliği sırasında büyük bir servet (*Naimâ* C: 4, S: 200) temin ederek İstanbul'a döndükten sonra darbhane nezaretine memur edildi. Bu arada Özi valiliğiyle Azak'a karşı yapılacak seferin serdarlığına tâyin edilen (1642) Mehmed Paşa, Kazaklar Azak'ı tahrip ederek çekilmiş olduklarından muharebe vermeden kaleyi teslim almış oldu.

→

→

Kösem Sultanın ve daha bazı kimselerin gösterdikleri teveccüh dolayısiyle Sultan-zâde'nin sadrıâzamlığa getirilebileceğini hesaplıyan Kemankeş Kara Mustafa Paşa, onu İstanbul'dan uzak tutmaya çalışmış, Özi valiliğinden sonra Şam valiliğine göndermiştir (1643). Sultan-zâde Şam'da iken Kara Mustafa Paşa katledilince mühr-ü hümâyun kendisine gönderilmiştir.

İki seneye yaklaşan sadareti esnasında, Kemankeş'in akıbetine uğramamak endişesiyle hareket ettiği, bu arada Cinci Hoca'nın nüfuzu da en kuvvetli devrine rastladığı için dalkavukluk ve riyayı son haddine çıkarmıştır. Bu hali yalnız memleket için fena neticeler vermekle kalmamış, Sultan İbrahim'in çılgınlıklarının artmasına bile âmil olmuştur. Nitekim bir gün kendisini huzuruna çağıran Sultan İbrahim şu satırları ihtiva eden (Naimâ C: 4, S: 203) bir hatt-ı hümâyunu yüzüne fırlatarak vermiştir:

«Bre mütevelli yapılı kodoş, bre karpuz kıyafetli püzevenk (daha bir sürü galiz hitab): ecdadım Medine'ye bu kadar cevahir ve emval göndermişler, adam gönderüp anda olan emval ve cevahiri cümle getürdesin, ve illâ senin derini soyup saman doldurmam mukarrerdür, şöyle bilesin».

Sultan-zâde bu hatt-ı hümâyun karşısında fazlaca şaşkınlığa uğramakla beraber, dalkavuk haleti ruhiyesi yine imdadına yetiştiğinden «ferman padişahımındır» diyerek işi geciştirmiştir. Padişaha her hafta ağır hediyeler takdim ederek Sultan İbrahim'i bu yönden de baştan çıkaran Mehmed Paşa memurlarını çabuk çabuk azledip ağır caizeler almıştır. Sadaretten azledildikten sonra Girit serdarı tayin edilmiş olan Sultan-zâde Mehmed Paşa oraya vardıktan bir ay sonra hastalanarak ölmüştür. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Üsküdar'da Hüdai dergâhı civarında annesi Ayşe Hanım Sultan'ın ayak ucuna defnedilmiştir.

SALİH PAŞA

Sultan-zâde Mehmed Paşa'yı azleden Sultan İbrahim sadareti Kaptan-ı derya Yusuf Paşa'ya teklif etmişse de onun kabul etmemesi üzerine, divan toplantısında bulunan Salih Paşa'yı çağırarak mühr-ü hümâyunu vermiştir. Böylece sadrazam olan Salih Paşa, nazarı dikkati celbedecek hususiyeti bulunan bir şahsiyet değilse de, selefi Sultan-zâde

→

→

Mehmed Paşa ve halefi Hezar-Pâre Ahmed Paşalar biçiminde fenalıkları pek fazla olan bir kimse de değildir.

Irken Bosnak olup Hersek sancağına tâbi Nevesin'lidir. Genç sayılacak bir çağda iken Defterdar Niğdeli Mustafa Paşa'ya, onun 1632 de idamı üzerine de Dördüncü Murad'ın fazlaca itimad ettiği şahsiyetlerden olan Ruznamçeci İbrahim Efendiye intisap suretiyle maliye meslegînde yetişmiştir. Fakat Sultan İbrahim zamanında bazı kimselerin teşvik ve telkinleriyle meslek değiştirerek, önce mirahur, sonra da yeniçeri ağası olmuştur. Bu hareketi onun çabuk yükselmesine tesir etmiş, nitekim 1644 mayısında kubbe veziri, iki ay sonra da baş defterdar olmuştur.

Civan kapıcıbaşı Mehmed Paşa'nın yerine sadrıâzam olduktan sonra selefini Girit serdarlığiyle İstanbul'dan uzaklaştırmıştır. Deli Hüseyin Paşa'nın Girit'te Kisamo, Apokorono, Resmo kalelerini zaptı ve Kandiye ablukasına girişmesi Salih Paşanın sadareti zamanına rastlar.

Salih Paşa'nın ölümü, Sultan İbrahim'in çılgınca bir gazabı neticesinde vuku bulmuştur. Bir gün şehirde bir hocaya okunmaya giden Sultan İbrahim, önüne bir araba çıkmasına kızmış, araba yasağına dair emrinin yerine getirilmemesini sadrıâzamın ihmaline hamlederek, sadrıâzamlık sarayında ikindi divanı yapmakta olan Salih Paşayı çağırtarak, gittiği hocanın evinde boğdurmuştur.

KARA MUSA PAŞA

Sultan İbrahim Salih Paşa'yı boğdurunca mühr-ü hümâyunu, o sırada Mora'nın Anadolu limanında bulunan Kaptan-ı derya Kara Musa Paşa'ya göndermişse de sadaret kaymakamı Ahmed Paşâ padişaha hulûl ile sadrazamlığı elde etmiştir. Sultan İbrahim'in meşhur musahibesi Sekerpâre kadının kocası olan Musa Paşa'nın sadrıâzamlığa tayini ve birkaç gün içinde azli gıyabında cereyan etmiş ve kendisi fiilen sadrıâzamlık yapmamıştır.

HEZAR-PÂRE AHMED PAŞA

İstanbul'da Tavşantaşı mahallesinde doğmuştur. Bir kapıkulu süvarisinin oğludur. Genç yaşında kâtiblikle maliye hizmetine girmiş, güzel ve çabuk yazı

→

sizden hata sâdır olmaz ki itiraza mahal ola. Zahirde gayrı makul görünen bazı hallerin altında birtakım hikmetler gizlidir ki, onlar bize malûm değildir».

Bu sözler padişah üzerinde tesir icra eylemekten hali kalmamıştır. Kazasker Abdürrahim Efendi'nin Kâtib Çelebi'ye (Fezleke C: II, S: 293) bizzat mahremane söylediğine göre; Sultan İbrahim'in aşırı ve garip halleri takınmasında Mehmed Paşa'nın hayli rolü olmuştur' Zâten, sonradan mukarriblerine söylediği sözlerden, hükümdarın Mehmed Paşa'nın lâflarına inandığı görülmektedir. Nitekim bazı itirazlarda bulunan mukarriblere:

«— Sizin sözünüz garezdir. Bana lalam böyle talim eyledi, benden hata sâdır olmaz, zuhur eden şeylerde bir gizli hikmet vardır ki siz bilmezsiniz» demeye başladı.

Padişahın kavrayışı bu merkezde, yakın muhitini teşkil eden bir kısım şahsiyetler de bu halden istifadeyi gözetir durumda olunca devlet işleri düzenini kaybetmeye başladı.

Sultan İbrahim'in hastalığı

Sultan İbrahim devrinin iyi anlaşılabilmesi için, şüphesiz, hükümdarın şahsî durumunun iyice belirtilmesine ihtiyaç vardır.

Tarihcilerin umumiyetle kendisinden «Deli İbrahim» diye bahsettikleri bu hükümdarın, zihnî kabiliyetleri bakımından normal bir kimse olmadığı muhakkaktır. Buna mukabil, tarihte «Deli Mustafa» dan ziyade «Birinci Mustafa» diye anılan ve deliliği, isminin ayrılmaz bir parçası halinde pek zikredilmeyen amcası Sultan Mustafa'dan çok daha iyi durumda bulunduğu da muhakkaktır.

Dördüncü Murad zamanında her an öldürülme korkusu içinde seneler geçirmiş olan Sultan İbrahim'in, bu müthiş korku yüzünden ruhî muvazenesizliğe

---

→

yazması ve kavrayışlı olması dolayısiyle Sadrıâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın tezkireciliğine yükselmiştir. Kara Mustafa Paşa bu acıkgöz adamın bir gün evrak üzerinde sahtekârlık yaptığını haber alıp katletmek istemiş, fakat paşanın yakınları bunun yerine konacak ehil bir adam mevcut değil diye kendisini affettirmişlerdi.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın tezkereciliğinden sonra sırasiyle mevkufatcı, defteremini ve sipahi bölüğü ağası olmuştur. Sipahi bölüğü ağalığında bir kaç gün bulunmuş ve bu arada padişah tarafından bizzat davet edilerek vezaretle defterdarlık tevcih edilmiş (1646), Salih Paşa idam olununca da kendi kurnazlığiyle sadareti elde etmiştir.

Ahmed Paşa'nın sadrıâzamlığı sırasında rüşvet aleniyete dökülmüş, samur ve anber salması adı altında salmalar yapılıp, bu münasebetle müsadereler de icra edilmiştir. Mürtekip ve ahlâksız bir adam olan Ahmed Paşa padişahın arzularını yerine getirmeye çalışırken kendi küpünü doldurmak için de uğraşmış; Bosna tarafında bazı kalelerin elden gitmesi, Venedik donanmasının Çanakkale Boğazını tehdidi yüzünden Girit'e yardım kuvveti gönderilememesi gibi mem- →

→

leketin hayatî meselelerine karşı gereken alâkayı pek göstermemiş, icabında padişaha yalan söylemiş, fakat ihtiraslarını tatmin uğrunda gayret sarfetmekten geri kalmamıştır. Ocak ağalarını öldürmek isterken kendisi canını kaybettiği gibi Sultan İbrahim'in hal'ine de yol açmıştır. Cesedi parça parça edildiğinden dolayı tarihe «Hezar-pâre Ahmed Paşa» diye geçmiştir.

Bibliyografya: Naimâ; Tarih C: 2, 3, 4. Solak-zâde; Tarih. Kâtib Çelebi; Fezleke C: 2. Peçevî; Tarih C: 2. Kara-Çelebi-zâde Abdülâziz; Ravzat-ül-ebrar. Âta; Enderun tarihi. Hammer (M. Âta); Devlet-i Osmaniye tarihi C: 9, 10. Osmanzâde Taib; Hadikat-ül-vüzera. Topçular Kâtibi Abdulkadir; Vekayiname (Süleymaniye kütüphanesi Esat Efendi kitapları no: 2151). Atayî; Şakayık zeyli. İbrahim Hilmi Tanışık; İstanbul Çeşmeleri C: 1 ve 2. Müstakimzâde Sadettin; Devhat-ül-mesayih. Mehmed Süreyya; Sicill-i Osmanî. Ayvansarayli Hüseyin; Hadikat-ül cevami. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı tarihi C: 3/2. Mehmed Halife; Tarih-i gılmani. Vecihi; Tarih (Hamidiye kütübhanesi no: 917). Nazmi-zâde Murtaza; Gülşen-i hulefa.

maruz kalmasındaki vebal hiç şüphesiz ağabeysi Sultan Murad'a aittir.

Sultan İbrahim tahta çıktığı zaman hasta idi. Zamanında yaşamış olan müverrihlerin, onun yakınında vazife görüp nakillerde bulunmuş kimselerin verdikleri bilgilerden, padişahın «hafakan ve yürek sıkılması» ndan muztarip olduğunu öğreniyoruz. Müverrihlerin verdikleri bilgilerden başka, son senelerde «Tarih Dünyası» mecmuasında (sayı: 6-17) Çağatay Uluçay tarafından neşredilen, Sultan İbrahim'in mektup ve hatt-ı hümâyûnlarından hükümdarın hastalığının şekline dair hayli geniş malûmat edinmekteyiz. Bu mektup ve hatt-ı hümâyûnlardan öğrendiğimize göre: Sultan İbrahim; yürek sıkılmasından, sırt ağrısından, kulaklarının tıkanır gibi olmasından, çenelerinin kenetlenmesinden, iştahsızlıktan, baygınlıktan şikâyetci ve muztariptir. Öyle görünüyor ki padişahın hastalığı sık krizler halinde kendisini yoklamakta ve krizleri müteakip derdine bir çare bulunması için etraftan mütemadiyen medet ummaktadır. Hekimlerin çâre bulmakta âciz kaldıkları bu kalb ve sinir hastalığını padişahın kendi ağzından yaptığı şikâyetlerden takip edelim:

«... Sancı deyu yanıyorum. Kâh arkama gelüb irgilür, kulaklarım tıkılu, gün olur heman kef geçerim...»

«... Lâkin şöyle sıkılmam var ki ölüyorum. Ona buna dalamam, gayetlen halim yaman olmuştur...»

«... Sabahtan beri bir lokma taam yemedim. İçime zerre denlû sinmez. Bu şikâyetten Hak Celle ve Alâ kurtarsun. Beni seversen buna çâre bulasın, gine ona buna sorasın. Oyluklarımda zerre mecal yok, belki yine tedbirle bulunur...»

«... pek elimde bilesiz. Top kapusunda bir sehl taam yemek istedim ağzıma komadım; bayıldım sanırsın, başımdan duman gibi bir nesne iner...»

«... ziyade elemim var, iki ciğerim sıkar, hele gine araştırasız, yerde gökte ayrık canım kalmadı»

«... Taamsızlık canıma kâr eyledi... Bir hafta miktarı vardır içim aman vermedi. Ağlamaktan gözüm çıkıyor. Şu gine hekimbaşıylan söyleşiniz, bir kaçı bile olsun ve Yeni cami'in hekimi ile de...»

Sultan İbrahim (Juannin'den)

«... Şöyle sıkılıyorum ki hiç olmaz. Günden güne yediğimi doyunmam. süzüldüm. Etraf ve eknafa haber sal, bilen adamları huzuruma getür, sen bilürsün. Sen kendin eksiğine yer edin ben bunda çenem ilikleniyor. başımdan yağ-

Sultan İbrahim'in rahatsızlığını tasvir eden bu resim Ricaut'dan alınmıştır

mur gibi yağar, ne şekildir kimse bilmez».

Bunun gibi daha birçok tezkerelerle vaziyetinden sadrıâzama şikâyet edip, etraftan çare bulunmasını isteyen Sultan İbrahim'in tedavisi için, o günün şartlarına göre bütün imkânlara başvurulmuştu. Lâkin padişahın halinde bir salâh görülmüyordu. İşte bunun üzerinedir ki hocalara, üfürükcülere müracaat edilmiştir. Cinci Hoca'nın padişaha nüfuzu böylece vukubulmuştur. Nefesinin keskinliği, muskalarının tesirliliğine dair kendi muhitinde isim yapmış olan Cinci Hoca'nın nefesleri ve muskaları bir müddet için padişahta iyi tesir bıraktığından, mezkûr hoca kısa zamanda nüfuzlu bir şahsiyet oluvermiştir. Cinci Hoca'nın padişah üzerinde görülen müsbet tesirinden sonra hasta hükümdar hekimlerden daha çok şeyhlere, hocalara bel bağlamaya başlamıştır. Fakat doktorların ilâcının yerine kaim olan Cinci Hoca'nın nefes ve muskaları da Sultan İbrahim'in huzurunu uzun müddet ve tam mânasiyle temin edemediğinden başka şeyh ve hocalara başvurmaktan da geri kalmamıştır. Meselâ itibar ettiği şeyhlerden biri olan Mağrıplı Şeyh Ali için sadrıâzama yazdığı emirlerde:

«... Yenikapu'da Şeyh Ali derlermiş, meşhurdur, bileni vardır derler, yoksa sen görderdiğin Mağribî midir? Aslın arayıp bana gönderesin»

«... Öteyi gün hatt-ı şerif göndermiştim. Mağrıplı hatırı içün, ağaya göndermişsün, şimdi ağa söyledi. Bir senin yanında o herifi getürsen, beni bir sehl baksa, ne yüzden lâzımdır ilâç deyu. Siz de bile gelsin de beni göstersen. Görelim ne tedbir eder, bir şâfi'ce cevap göndersün, zira bu gece pek hasta oldum, validemiz yanımızda bekledi. Günden güne iyiliğe döneceğime, artıyor»

Yazılarındaki örneklerden anlaşıldığına göre, Sultan İbrahim'in ifadesi bozuk ve bilgisi zayıftı. Şehzâdeliğinde günlerini korku içinde geçiren padişah, belki günlerini ecel terleri dökmekle doldurduğu için tahsili gözü görmemiş veya onunla bu bakımdan meşgul olunmamıştır. Bilgice kifayetsiz bir insan olarak tahta çıkmış olan Sultan İbrahim'in bu tarafının bazı kimselerce nazarı itibara alındığı müşahede olunmaktadır. Nitekim Koçi Beyin, Sultan Murad'a sunduğu risalelerle Sultan İbrahim'e sundukları arasında pek bariz farklar vardır. Sultan İbrahim'e sunduğu risalelerde Koçi Beyin, âdeta bir mektep çocuğuna ders verir bir eda takındığı, mevzuları basit tarafından izaha çalıştığı görülmektedir.

İşte hastalığına ilâveten bilgi tarafı da böyle zayıf olan hükümdarın, dalkavuk takımından musahib ve musahibelerinin sözlerine kolaylıkla kapılmasını tabi'i görmek lâzımdır. Yine Çağatay Uluçay tarafından neşredilen, Sultan İbrahim'in Topkapı sarayı arşivinde mevcut hatt-ı hümâyûnlarından anladığımıza göre: hasta hükümdar, devlet işleriyle alâkadar olmaya çalışmakta ve sık sık yazdığı hatt-ı hümâyûnlarla sadrıâzamdan devlet işlerine dair malûmat istemektedir.

Kalb ve sinir hastalığına müptelâ, bilgisi kifayetsiz, muhakemesi zayıf, safdil, çabuk sinirlenen bir şahıs olan Sultan İbrahim'in; bu haliyle devlet işlerine fazlaca karışmasının fayda yerine zarar getireceğini söylemeye lüzum yoktur. Bilhassa riyakâr ve mürtekib vezirler, menfaatperest ve cahil şahsiyetlerin teşvikleri neticesi padişahın bir çok şeylere mânasız şekilde müdahalesi yüzünden devlet işleri iyice bozulmuştur. Sultan İbrahim'in zararlı ve mânasız şeyler yapmasına tesir eden veya âmil olan en mühim şahsiyetler Sadrıâzam Sultan-zâde Mehmed Paşa, Cinci Hoca, Hezarpâre Ahmed Paşa ve bir kısım saray kadınlarıdır.

Sadrıâzam Salih Paşa'nın idamı

Çok çabuk sinirlenen Sultan İbrahim böyle anlarında korkunç olurdu. Sadrıâzam Salih Paşa onun âni sinirlenmelerinden birinde bigünah olarak hayatını kaybetti. Salih Paşa'nın katli, Sultan İbrahim'in muvazenesizliğine örnek teşkil eden hâdiselerden biridir.

Müverrih Naimâ (C: 4, S: 241) ya göre, Salih Paşanın katli şöyle cereyan etmiştir: Sultan İbrahim, asabi hastalığı sebebiyle hekimlerin de tavsiyesi ge-

reğince İstanbulda bazan tahtı-revan, bazan at ve araba ile gezintiler yaparlar. «Yürek sıkılması ve sevdavi illete müptelâ olduğundan» şeyhlere okunmaya giderdi. Davud-paşa semtinde bir imama giderken kazaen önüne bir araba çıktı. Evvelce buna dair verdiği emrin tutulmamış olmasına kızarak :

«Tiz veziri çağırın»

Diye bağırdı. Alelacele sadaret konağına koşan adamlar Salih Paşayı sarayındaki ikindi divanından kaldırdılar. Sadrazam, acele çağrılışı karşısında ata binip harekete geçti ve padişahla imamın evinde karşılaştı. Sultan İbrahim :

«— Ben arabaları yasak etmişken niçin benim tenbihim tutulmaz, ben padişah değil miyim? Tiz boğun!»

Diye bağırınca Salih Paşa itirazda bulunarak canını kurtarmaya çalıştıysada mümkün olmadı. Padişahın «Tiz boğun!» diye bir daha bağırması üzerine, adamcağızı imamın evindeki kuyu ipiyle boğdular.

Sultan İbrahim ve saray kadınları

Sultan İbrahim tahta çıktığı zaman Osmanlı hanedanının hayatta bulunan yegâne erkek mümessili idi. Bu sebeple padişahın evlâdı olsun diye kendisine bir çok güzel cariye takdim edildi. Sinirleri zâten bozuk olan hükümdar daha da sarsıldı. Üstelik harem zevklerine daldı, hem de kadınların devlet işlerine karışmalarına âdeta vasıta oldu.

Sultan İbrahim'in harem zevklerine fazlaca dalması, huyunun berbatlaşmasına hayli müessir oldu. Musahib ve musahibeler eğlence âlemleri tertip ile padişahı sefahata sevketmekte menfaat umduklarından Sultan İbrahim'in zamanlarının mühim kısmı eğlence ile geçiyordu. Cariye kadınlar ise, menfaatı padişahtan çocuk dünyaya getirmekte bulduklarından, hükümdarı kendilerine bendedebilmek için bütün işvelerini kul-

Avrupalılar tarafından yapılan bu iki resimden yukarıda olanı kesilmiş ve kartona yapıştırılmış olarak elimize geçmiştir. Bunun altında lâtince «Padişah İbrahim'in başkadını Emine Sultan» diye yazılmıştır. Aslı Topkapı sarayı müzesinde bulunan sağa koyduğumuz portrenin üstünde de yine lâtince «İbrahim'in Emine Sultanı» ibaresi vardır. Halbuki, Sultan İbrahim'in bu isimde zevcesi ve kızı yoktur. Ancak, bu ismin küçük ad olması da muhtemeldir

lanıyorlardı. Bu arada gerek musahibe gerekse cariyeler sadedil padişahı anlattıkları masallara bile inandırıyorlardı. Sultan İbrahim, devlet hazinesini âdeta akıtıyordu. Mühim sancak ve bazı mühim vilâyetlerin haslarını «paşmaklık» olarak hasekilerine tahsis ediyordu. Her biri yıllık yüzer bin kuruş tutan bu paralar valilere hizmet mukabili verilirken, Sultan İbrahim bunları hasekilerinin güzellik, işve ve kendisine tesir derecelerine göre taksim geçiyordu. Bu cümleden olarak; hasekilerinin en sevgilisi olan yedinci hasekiye Şam eyâletini, mühim Niğbolu sancağını altıncı hasekiye, Hamid sancağını beşinci hasekiye, Sultan-zâde Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra onun üzerinde bulunan Bolu sancağını üçüncü hasekiye paşmaklık olarak vermişti. Paşmaklık olarak ayrılan yerlere sırf bu iş için müteselimler tayin edilirdi. Yedinci hasekinin Şam paşmaklığına bir aralık beylerbeyi rütbesindeki Köprülü Mehmed Paşa tayin edilmişti. Böylece saray kadınları için şimdiye kadar görülmemiş ihsan, tevcih, tören ve israflar (Naimâ C: 4 S: 243, 250, 270, 280) yapılıyordu. Musahib nedim ve kethüda kadınlar da padişahı kandırma derecelerine göre pek çok şeylere konuyorlardı. Bu yüzden hazine müthiş ziyana uğramakla kalmıyor hizmet erbabı ve emektar erkân müthiş geçim sıkıntısı çekiyordu.

Osmanlı sarayında yerleşmiş âdete göre, padişahın firaşına dahil olan cariyeler çocuk dünyaya getirirse hasekiler arasına geçer bu arada bir düğün merasimi icra olunmazdı. Sultan İbrahim bu âdete muhalif olarak bir cariyeyi nikâhla aldı ve bunun için muhteşem ve masraflı bir düğün tertip ettirdi (1647). Sultan İbrahim'in masrafa yol açan aynı zamanda garip ve manasız hareketlerinden birisi de ikişer üçer yaşlarında ki kızlarını vezirlerinden birine nikâh ettirmesi ve bu vesile ile muhteşem merasim yaptırması idi. Veziriâzam Ahmed Paşayı kendisine damad edinmek için eski karısını boşattırması ve bunun yerine kendi küçücük kızını verirken onsekiz gün süren gösterişli merasim tertip ettirmesi garibin garibi bir hareketti.

Sekizinci hasekisi için Sultanahmed'deki İbrahimpaşa sarayını döşettirip burada kalmak istedi (1648). Bunun acele icrası için emir verince sadrazam gece yarısı bedesteni açtırdı. Dükkân, han ve mahzenlerdeki kıymetli kumaş, samur ve vaşak kürkler parası sonradan ödenmek üzere zorla alındı. Fakat padişah buranın döşenmesini beğenmiyerek sarayın döşenmesine memur ettiği defterdar paşayı azl ve hapsetti.

Sultan İbrahim'in sarayda kadınlarla bir eğlencesi (Ricaut'dan)

DENİYET.ORG

Padişahın hasekilerinin en sevgilisi olduğu anlaşılan «Telli Haseki» diye marûf sekizinci hasekisinden (Solak-zâde tarihi S: 767) dünyaya gelen Orhan adındaki şehzâde, Sultan İbrahim'den altı ay sonra ölmüştür. Padişah, hasekileri için hemşirelerine karşı izzeti nefis kırıcı muamelelerde bulunuyordu. Hemşirelerini hasekilerin hizmetine memur etmişti. Hemşireleri Ayşe, Fatma, Hanzâde sultanlar ile Sultan Murad'ın kızı Kaya Sultan buna itiraz edince bunların emlâk ve mücevherlerini toplayıp Telli Haseki (Humaşah) ye vermişti. Telli Haseki yemek yer ve ellerini yıkarken padişahın hemşireleri ile yeğeni ona hizmet ederlerdi. Valide Sultan ve sair saray erkânı bundan müteessir olmuşsa da padişah buna aldırmamış, hatta bir aralık hemşirelerini Edirne'ye sürgün bile etmiştir. Valide Sultan kızlarının hasekiler önünde hizmet etmelerine mani olamamışsa da musahibelerden Şekerpâre'nin Mısır'a sürgün e-

Kızlar-ağası Sünbül tarafından Sultan İbrahim'e takdim edilmek üzere bakire diye alınan, fakat beş altı ay sonra doğuran bir cariye, Dördüncü Mehmed'e sütnine yapılmıştı. Padişah, kadına ve babası meçhul çocuğuna bir gün pek fazla iltifat edince, Hatice Turhan Sultan, Şehzade Mehmed'i göstererek, asıl bunun muhabbete lâyık olduğunu söyler. Sinirleri pek bozuk padişah da şehzâdeyi kapınca oradaki havuza atar. Ricaut'dan alınan yukarıki resimde bu olayın tasvirine çalışılmıştır.

★

Sağdaki resimde görülen genç, Mısır'a giderken bindiği geminin korsanlar tarafından yakalanması ile Girit harbinin müsebbibi olan kızlar-ağası Sünbül'ün himayesinde bulunan ve yukarıda bahsi geçen gayri meşru çocuktur. O da annesiyle korsanların eline geçmişti. Malta şövalyeleri, çocuğun vaziyetini öğrenince, hakkında Sultan İbrahim'in büyük oğlu olduğu fakat Valide Sultanlar tarafından saraydan uzaklaştırıldığı şayi'asını yaydılar ve onu vaftiz edip Dominique de Saint-Thomas adını verdiler. Büyüyüp yetiştikten sonra Papanın da kendisine pek itibar ettiği bu zatı hıristiyanlık âlemi Padre Ottamano (Osmanlı papazı) olarak anmakadır. Şövalyeler bununla da Şehzâde Cem vasıtasiyle yaptıklarını tekrar sevdasına düştülerse de bir neticeye alamadılar. Bu adam, Girit muharebelerinin son safhasında gönderildiği Kandiye'de de bir neticeye ulaşamayınca, çekildiği manastırda genç yaşta öldü.

dilmesini temin etmiştir (26mayıs 1648). Sarayda büyük bir nüfuza malik olup birçok rüşvet işlerinde eli bulunan Şekerpâre ile Valide Sultan arasında münakaşalar cereyan etmiş, hatta Valide Sultanın bu kadını dögdüğü saray dışında şâyi bile olmuştu. Şekerpâre sürgün ve malı müsadere olunduğu zaman bir han odasında saklanmış onaltı sandığı ele geçmiş, sandıklar açıldığı zaman içlerinden altın, inci ve çeşitli mücevherlerle kıymetli kürkler çıkmıştır. Sultan İbrahim bunları görünce :

«— Vay kâfir, bana akşama ekmek alacak param yok diye yemin ederdi. Bak neleri çıktı, hep benim malımdır» demişti.

Sultan İbrahim'in samur merakı

Sultan İbrahim saray zevklerine dalarak çok müsrifane bir hayat sürerken bir de kendisinde samur merakı başladı. Naimâ (C: 4, S: 294) nın nakline göre; Eyüb'de oturan Voyvoda kızı diye maruf, güzel konuşan ve tatlı hikâyeler anlatan falcı bir kadın, Sultan İbrahim'e her gece hikâyeler anlatırken, sarayları samur kürkler döşeli bir padişahtan bahsetmiş, o da bunun tesiri altında kalarak samur zevkine kapılmıştır.

Sultan İbrahim'in samur iptilâsı memleket için bir belâ olmuştur. Topkapı sarayındaki köşk ve odalarla diğer köşklerin her birini samur kürkler, ağır ipekli kumaşlarla döşeten Sultan İbrahim içi ve dışı tamamiyle samurdan ibaret yepyeni bir kıyafete bürünmüştü. Elbisesinin her bir kısmı sekiz bin kuruşa malolmuştur. Tek bir samur evvelce yüz kuruş iken, sonraları biner kuruşa dahi alınamaz olmuştur. Saray ve köşklere döşenen samurlara buna göre paralar sarfedilmiştir. Bir de padişahın erkeklik kuvvetini artırmak için kendisine amber yedirildiğinden, bu pahalı madde için de pek çok paralar dökülmüştür. Sultan İbrahim'in iptilâsının karşılanabilmesi için vali, sancakbeyi ve daha bir takım yüksek memurlara samur ve anber tevziatı yapılmış, yani bunlardan samur ve anberin ya kendisi veya bedeli tahsil edilmiştir. Bir kaç defa tekrarlanan bu tevziat için resmen yazılar yazılmıştır. Samur ve anber bedelini ödeme kudreti olmıyanlardan bazı kimseler ya memuriyetlerinden azledilmiş veyahut da hapse atılmıştır.

Kendisinden samur bedeli istenenlerden Galata kadısı şeyhülislâm-zâde Mehmed Çelebi, bohçasına bir aba hırka bir mevlevi külâhı koyup sadrazam konağına gitmiş, karşısına çıkan tezkereciye :

«— Efendi ben kürk vermiye kadir değilim, şu hırka ile külâhı giyer mansıbımdan geçerim»

Demiş, biraz sonra huzura çıktığı sadrazamın :

«— Niçin böyle aksilik edersin? Padişahın halini bilmez misin, baban verdi sen neden inat edersin?» sualine :

«— Babam mansıbı korkusundan vermiş; ben bugün Galata'ya naib göndermedim» cevabını vermiştir.

Samur ve anber bedeli yeniçeri ağası, Bursa ve Edirne kadılarından da tahsil olunmuştu. Samurlar Rusyadan geldiği için, devletin parası Rusyaya akıyordu. Naimâ (C: 4, S: 293) samur kürkler emtia için Hindistan'a akan paralara dikkati çekmekte, bilhassa Hindistan'ın Türkiye'den hiç bir şey almadığına yana yakıla parmak basmaktadır. Sultan İbrahim, 1647 de kapılmış olduğu samur merakı yüzünden memleket dahilinde müsadere ve zoraki dilencilik kâfi gelmiyormuş gibi, bir de nâme-i hümâyunla İran şahından iki fil ve beşyüz adet zerbeft ve seraser kumaş istetmiştir.

Sadrazam Ahmed Paşanın padişahın suiistimallerine vasıtalığı

Sultan İbrahim, samur iptilâsından önce de kıymetli eşya, para vesaireden ibaret hediyelere düşkünlük göstermekteydi. Hanya fatihi Yusuf Paşa hediye davasından neticede hayatını kaybetmiş, Varvar Ali Paşa bu yüzden isyan etmişti. Fakat bu samur ve anber tevziatı namı altında toplanıp harcanan paralar eskileri âdeta unutturmuştu. Girit'te binbir sıkıntı içinde muharebeye devam eden kahraman kumandan Gazi Deli Hüseyin Paşa, Yusuf Paşanın başına gelenlerden sonra 1646 yılı içinde, elli kese kendi malından, ölen iki yeniçeri su-

bayının muhallefatı ile Hanya ve Kisamo'dan da elli kese daha temini ile yüz kese kuruş (Naimâ C: 4, S: 217) göndermişti. Fakat şimdi vaziyet 1646 daki ile kıyas kabul edecek gibi değildi. Hüseyin Paşa mütemadiyen yardım bekliyor, Venedik donanmasının Boğazı kapatması yüzünden donanma dışarı çıkamıyor, Bosna tarafında kaleler elden gidiyordu. Buna mukabil etrafa samur ve anber için salmalar salınıyordu. Memleketin sıkıntılı halini düşünmiyenlerin başında Sadrazam Ahmed Paşa da vardı. Ölümünden sonra «Hezarpâre (= bin parça) namını almış olan bu adam, padişahın mecnunâne israfı ve sefihane hallerinin mürevvici gibi görünüyordu. Memleketin sıkıntılı durumuna aldırmamazlıkta padişahtan daha da ileri giderek her işin yolunda gittiğine dair yalan söyleyip safdil hükümdarı kandırıyordu. Sadrazam Ahmed Paşa duygusuzlukta o derece ileri gitmişti ki, Girit'te binbir müşkilât içinde muharebeye devam eden zaman zaman açlıkla bile boğuşan beylerbeyi ve sancakbeylerinin eyâlet ve sancaklarını İstanbul'da rüşvet verenlere tevcih ediyor, serdarın verdiği zeamet ve tımarları da başkasına dağıtıyordu. Padişah musahibi Damad Fazlı Paşa Sultan İbrahim'e; Bosna sınırındaki harp durumunu ve memleketin çektiği sıkıntıyı izahla: «padişahım, âlemin ahvaline bizzat takayyüd edip tahsil-i vukuf buyurun. Lalan irtişa ile âlemi haraba verdi. Hazine yok. Reâya ve askerin hali Allah'a kalmıştır. Bu hareketin akıbetinin neye müncer olacağını mülâhaza buyurun. Bu makule müdahaneye asla iltifat buyurmayın» dediyse de, Vezir-i âzam Ahmed Paşa selis konuşması ve cerbezesi sayesinde üstün gelip padişahı kandırdığı gibi, Fazlı Paşa'yı Azak muhafızlığı ile İstanbul'dan bile uzaklaştırdı.

Sultan İbrahim'in suistimallerine vasıtalık eden Sadrazam Ahmed Paşa, hükümdara hoş görünmek için elinden geleni yapıp israf ve zulümlerde icracı rolünü oynamaktaydı. Hac yolunda ölen bir kaç adamın muhallefatını zaptedip vereselerini mahrum bırakarak padişaha kırk bin riyal değerinde mücevherli bir kayık yaptırıyordu.

Eski müverrihlerin, akıllı ve devlet işlerinden anlar bir adam olarak tanıttıkları Ahmed Paşa, padişahın mecnunâne arzularını yerine getirmeğe çalışırken, etrafını adetâ göremez olmuştu. Zeki bir kadın olan Valide Kösem Sultan bu gidişin iyi olmadığını bilerek oğlunu hatalı yoldan çevirebilmek için müşfikâne nasihatte bulunmuş, fakat söz dinletemediği oğlunun istiskaliyle karşılaştığından Topkapı tarafındaki bahçede ikamete başlamıştı. Bir aralık Valide Sultanın muhalefetine dair kulağına bazı şeyler ulaşan Sultan İbrahim gazaba gelmiş ve sadrazamı göndererek annesini Bakırköy tarafındaki İskender Paşa bahçesinde oturmaya mecbur etmişti. İskender Paşa bahçesinde ikamet işinden önce de Rodos'a nefyi hakkında (Naimâ C: 4. S: 323) emir vermişse de, rica ile bu emri geri aldırmışlardı.

Varvar Ali Paşa isyanı

Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın idamı ile Sultan İbrahimin saltanatının sâkin geçen birinci devresi kapanınca, padişahın bir takım dalkavuk ve mürtekip vezirlerin, saray kadınlarının, Cinci Hoca gibi cahil bir gözü doymazın elinde oyuncak olması neticesinde; Sultan Murad zamanında binlerce insanın kanı pahasına kurulmuş olan nizam bozulmaya başladı. Sultan Murad en ufacık irtikâb ve rüşved için kelle uçururken, şimdi kötü niyetli kimselerin padişahın çılgınca arzular izharına âmil olmaları yüzünden, eski hastalık olan rüşvet ve irtikâb işi yeniden meydana çıktı. Bereket versin ki, Sultan Murad'ın şiddet idaresiyle yaptığı temizliğin tesirleri hâlâ devam ettiği cihetle; irtikâb, irtişa ve nihayet nizamsızlıklar Sultan Osman vak'asını takip eden günlerde olduğu gibi memleket sathına yayılmadı. Umumiyetle devlet merkezinde padişahın etrafındaki birtakım insanlar grubuna münhasır kaldı. Hattâ İstanbul dışında bu duruma karşı reaksiyonlar bile görüldü. İşte, Varvar Ali Paşa hadisesi, başlangıçta irtikâb ve bundan doğan usulsüzlüğe bir karşı koyma hareketi idi.

Hezâr-pâre Ahmed Paşa'nın sadareti sırasında rüşvet kapısı iyice açılmış,

Sultan İbrahim'in Avrupalılarca yapılmış bir resmi daha

devlet memuriyetleri rüşvet verenlere verilir olmuştu. Padişahın para ve hediye arzusu bitip tükenmediğinden. Hezarpâre Ahmed Paşa da vaziyetten istifade ile arada kendi kesesini doldurmaya bakıyordu. Namuslu devlet erkânı, vali ve sancak beyleri bu vaziyetten ıztırap çekmekteyken, sadrâzamın gönderdiği adam lar Sivas valisi Varvar Ali Paşa'dan padişah için otuz bin kuruş bayram harçlığı istediler. Bunun üzerine Ali Paşa şehrin ileri gelenleri ile vilâyet erkânını toplayıp, Sivas eyâletinin yıllık gelirini hesaplattırarak bunun mümkün olmadığını itizar ederek bildirdi. Lâkin merkezi hükûmet talebinde ısrar edince, gelen mubaşire:

«— Ben bu kadar akçeyi nereden vereyim, yol keserek halkın malını mı alayım?»

Diyerek mübaşiri geri gönderdi. Bu arada Sultan İbrahim, İbşir Paşa'nın Sivas'ta güzel bir karısı bulunduğunu duymuş ve bu kadının gönderilmesini bildirmişti. Varvar Ali Paşa buna karşı da:

«— Bir müslümanın nikâhlısını başkasına nasıl teslim edeyim?»

Diye bu isteği de reddetti. Naimâ (C: 4, S: 247) nın kaydına göre, bu hâdise karşısında bazı kimseler Varvar Ali Paşa'nın azlolunacağını tahmin ederlerken, hükûmet merkezince böyle bir icraata tevessül olunmadı ama, Varvar Ali Paşa «âlemin dilgirliğine mağrur olup, halkı kendüye yar olur sanup bu ihtilâl ve fesadı âlemden def etmek» istedi. Yâni halkın memnuniyetsizliğinden istifade ile bir düzeltici şeklinde meydana atıldı. Ve: «saltanat umuru kadınların elinde olup padişah devlet işlerine mukayyed değildir. Ümera ve beylerbeyiler kısa zamanda azlolunmaktadır. Reâya perişan olup, memleket harap bir hâle gelmiştir. Mühim mevki sahipleri bir araya gelerek bu kötü duruma nihayet verilmesini padişaha bildirmelidirler. Üç sene tamam olmadan idarî ve askeri memurların değiştirilmemesi için hatt-ı humayun ısdar edilmelidir» diye davasını ilân etti. Bunları kabul ettirmek için İstanbul'a gideceğini söyliyerek etrafına adam topladı.

Varvar Ali Paşa'nın etrafına toplanan levend ve sekbanları arasında eşkıya ve soyguncu ruhlu kimseler de mevcuttu. Zulüm ve usulsüzlükleri düzeltmek gayesiyle meydana atılmış olan Varvar Ali Paşa, sekbanlarının öteye beriye el uzattıklarını, bu hareketlerini menetmek isteyince de dağılmaya başladıklarını gördü. Naimâ'nın bildirdiğine göre; bunun üzerinedir ki levend ve sekbanlarının etrafa el uzatmalarına müsaade etti. Böylece, Varvar Ali Paşa peşinen iyilik düşündüğü halde onun adamları zulüm ve soygunun en âlâsını yaptı. Yani yolsuzlukları önleyeceğini söyliyen Sıvas valisi, bilfi'il yolsuzluk edenlerin başı şekline girdi. Kendisi şahsen gasıblarda bulunmadı ama, adamları çok can yaktı. Naimâ: «evvelce valilerden sâdır olan cevr ve cefa bunlarınkine nisbetle birer lûtuf ve merhamet mesabesinde kaldı» der.

Varvar Ali Paşa'nın hareketi bir isyan telâkki olunduğundan Sıvas valiliği İbşir Paşa'ya tevcih edilerek Varvar'ın tenkili emredildi. İbşir Paşa Varvar Ali Paşa'nın eski bir dostu olduğu için bu işten istinkâf (Naimâ C: 4, S: 274) ile:

«— Hak söz söyleyen adamın üzerine nasıl varalım, haksız yere nasıl katledelim»

Dediyse de, padişahın «ya başı ya başın!» cümlesini ihtiva eden ikinci hatt-ı hümâyûnu eline tutuşturulunca, mecburen harekete geçti. Sivas'a gidin-

ce Varvar Ali Paşa kendisini karşılayıp:

«— Ben padişaha âsî değilim, işte mansıp. Mademki size tevcih olunmuş, mübarek olsun, zapt eyleyin»

Diyerek Sivas'ı İbşir Paşa'ya teslim edip, «benim şer'i davam vardır!» diyerek, İstanbul'a gitmek üzere Sivas'tan ayrılıp Tokat tarafına gitti. Varvar Ali Paşa'nın durumu Nasuh Paşa-zâde'ninkine benziyordu. Onun gibi, şer'i dâvam vardır diye ilerlerken etrafına toplanan insan kalabalığı mütemadiyen artıyordu. İbşir Paşa, onun arkasından yavaş yavaş ilerlerken Karaman beylerbeyi Köprülü Mehmed Paşa ile Afyon sancak beyi Hüseyin Paşa da aldıkları emir gereğince hazırlanıyorlardı. Bu arada Mehmed Paşa'ya iltihak etmek üzere bir hasekinin kumandasında bir miktar tüfenkendaz bostancı neferi sevkedilmişti.

Varvar Ali Paşa Çerkeş kasabasına geldiği sırada yanında beş bin kişi bulunmaktaydı. Burada etrafının çevrilmekte olduğunu görünce derhal üzerlerine yürüdü ve cereyan eden çarpışmada Köprülü Mehmed Paşa ile Afyonkarahisar sancağı mutasarrıfı Hüseyin Paşa'yı mağlûp etti. Karaman valisi Köprülü Mehmed Paşa ile İstanbul'dan gelen tüfenkendaz birliğinin kumandanını esir aldı. Bu sırada İbşir Paşa yetişerek Varvar Ali Paşa'nın levendlerini mağlup etti. Varvar Ali Paşa da yaralı olarak esir düştü. Kendisini İbşir Paşa'nın yanına getirdikleri zaman, İbşir Paşa'nın:

«— Paşa baba bu ne haldir? Niçin kendini böyle muhataraya uğrattın?»

Sözüne karşı:

«— Ben sana ne yaptım? Senin avretini Sivas'tan talebettirei, ırzını siyanet edip vermediğim için senin gibi herifi üzerime tasallut ettiler. Zulmen İbadullahın malını alıp vermediğim için bana katil mi icap eder?» diye cevap verdi. Tabi'i aldığı emir gereğince İbşir, Varvar Ali Paşa'nın başını kesip İstanbul'a yolladı (1647).

Sadrıâzanın ocak ağalarına karşı muamele ve niyetleri

Sadrıâzam Ahmed Paşa ,mühim devlet erkânından tahsil ettiği samur ve anber bedelini, yeniçeri ocağının bazı nüfuzlu şahsiyetlerinden de almak niyetiyle Bektaş, Muslihiddin, Kara Murad, Kara Çavuş ve Mustafa ağalara da salma saldı. Bunun üzerine, padişah ve veziriâzamdan müteneffir olan ocak ağaları (Naimâ, C: 4, S: 296) kendilerinden istenen şeyleri vermemek için aralarında söz birliği ettiler. Kendisinden iki samur kürk ile altmış kese akçe istenen ocak kethüdası Kara Murad Ağa, tahsil tezkeresini getiren memura, sert bir dil ile :

«— Var defterdar efendiye söyle. Ben Girit'ten geldim. İnce perdaht barut ile yağlı kurşundan gayrı nesnem yoktur. Samur ve anberin adını biz ilden işitiriz, görmemişiz. Akçe der isen, borç ile alıp harcediyoruz» dedi. Tahsil memuru buna karşı bir şeyler söylemek isterken «çık» diye bağırarak kovdu.

Ocak ağaları, samur ve anber bedelini vermedikleri için sadrıâzamın kendilerine bir oyun oynıyabileceğini hesaplıyarak tetikte duruyorlardı. O günlerde Ahmed Paşa oğluna eski sadrıâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın sekiz yaşındaki kızını alarak muhteşem bir düğün yaptırıyordu (6 ağustos 1648). Sadrıâzam, adı geçen ağaları düğüne davetle yemek esnasında bir odada öldürmek istedi. Düğüne otuzar kırkar kişilik silâhlı çuhadarları ile gitmiş olan ağalar bir odada yemek yerlerken, sad-

Sultan İbrahim'in tersaneden bir teftişten dönüşü ve ahalinin tezahüratı (Ricaut'dan)

dıâzamın adamlarından Receb Ağa bunların yanına gelerek gizlice suikast tasarısından haberdar etti. Bunun üzerine Murad Ağa :

«— Ya kaziyye böyle midir? Biz kolaylıkla ölmeyiz. gayrı bizden suç gitti» diye bağırdı. Ağalar derhal oradan kalkıp evlerine gittiler.

Ocaklı ve ulemanın yaptıkları toplantı neticesinde padişahın hal'i

Ziyafet yerinden ayrılan ocak ağaları, aralarında en cesurları olan Kara Murad Ağa'nın etrafında toplanarak, «bu gailenin def'i için» aralarında sıkı bir işbirliği yaptılar. Bu gaye ile Orta cami'ine gidip, ocak ihtiyarlarını ve odabaşıları davet ettiler. Ve «bu fesatları padişaha talim eden veziriâzamdır. Onu aradan kaldırıp doğru bir adamı veziriâzam yapalım» kararına vardılar. Sonra o gece, Fatih Cami'i vaizi Veli Efendi'yi Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'ye göndererek aralarındaki ittifaktan haberdar edıp, onun da ulema ile hazır olmasını bildirdiler. Ertesi gün, yani 7 ağustos (17 recep) cuma günü sabahleyin erkenden ocak ağaları ve silâhlı yeniçeriler Orta cami'inde toplandılar. Sabah namazı vaktinden önce bu topluluk bizzat Murad Ağa'yı şeyhülislâm'a göndederdi. Şeyhülislâm, geceleyin ocaklarının kararından haberdar olduğu, kendisi de onların fikrinde bulunduğundan, memleketin durumuna dair aralarında karşılıklı dertleşmeyi müteakıp derhal ulemaya tezkereler göndererek Fatih cami'inde yapılacak toplantıya davet etti. Bir iki saat zarfında bütün ulema, ocak ağaları ve silâhlı yeniçeriler Fatih cami'inde toplanmış bulunuyordu. Silâhlı yeniçeriler cami avlusunu doldurmuş vaziyetteyken ocak ihtiyarları, yeniçeri subayları ve ulema camiinin içinde dizildiler. Bu sırada Kara Murad Ağa ulemaya hitaben :

«— Bu babda sipah taifesine muhtaç değiliz, onları karıştırmasak da olur» Dedi, ağalardan birinin «onlar da gelsin ne zararı var» demesi üzerine sipah taifesine de haber gönderildi. Böylece ocaklarının ittifakı tamamlanmış, kuvvet de ziyadelenmiş oldu. Bunun üzerine şeyhülislâm, «resmi kıyafetini ve kürkünü giysin. mühr-ü hümâyûnu alıp buraya gelsin» diye veziriâzama haber gönderdi. Lâkin Veziriâzam Ahmed Paşa, ocaklının toplandığını geceden haber almış ve kaçıp bir köşeye saklanmıştı.

Bu ana kadar ocaklı ve ulemanın yaptığı topluluk ve aldıkları karar sadrıâzamın aleyhine idi. Fakat sadrıâzamın kaçıp saklanması ve padişahın topluluğa karşı takındığı tavır karşısında hadiselerin inkişaf seyri değişti.

Ocaklı ve ulemanın yaptıkları toplantıdan (Naimâ tarihi C: 4. S: 301-326) padişah haberdar olunca, şeyhülislâma bir haseki ağa ile: «bu cemiyetin aslı nedir? Edepleriyle olup dağılsınlar» diye haber yolladı Şeyhülislâm ise gelen hasekiye: «Veziriâzamı bize teslim etsin, bu cemiyet dağılmaz. Şer' ile sözümüz vardır» dedi. Haseki lafendazlık etmek istiyerek, ağzından «padişaha karşı koymak münasip midir?» diye bir söz kaçırınca, şeyhülislâm: «Çık! sana söylenen sözü götür. Mademki veziriâzamı vermiyor, iş bununla bitmez» diye bağırdı. O sırada bazı yeniçeriler haseki ağayı öldürmek istedilerse de adamı güçlükle ellerinden kurtardılar. Böylece, padişahın yolladığı haberden sonra hava sertleşmiye başlamış oldu. Bundan sonra Fatih cami'indeki topluluk oradan kalkıp Orta cami'ine gittiler. Burada vaki konuşma neticesi, defterdarlıktan mazul Mehmed Paşa'nın sadrıâzamlığına karar vererek kendisini Orta cami'ine getirip veziriâzam ilân ettiler. Vecihî tarihinde kaydedildiğine göre, bu sırada padişah tarafından gönderilmiş bulunan musahib vezir Tavukcu Mustafa Paşa Orta camiine gelip, Sultan İbrahim'in cemiyetin dağılmasını istediğini, şeyhülislâm ile Mehmed Paşa'yı da huzuruna dâvet ettiğini bildirdi. Topluluk, şeyhülislâmın getmesine müsaade etmediğinden, Mehmed Paşa bin korku çekerek saraya gitti. Muvazenesiz padişahın birdenbire boğdurmasından fazlaca endişelenen Sofu Mehmed Paşa, kendisini zorla veziriâzam yaptıklarını beyanla itirazda bulundu. Padişah Sofu Mehmed Paşa'ya mühr-ü hümâyûnu verirken:

«— Ahmed Paşa'yı azlettim. Kendisi damadımdır, nasıl vereyim. Onu ken-

dilerinden rica eder, kurtuluşunu senden beklerim» sözleriyle öldürülmemesini istedi.

Mehmed Paşa mühr-ü hümâyûnu alıp Orta cami'ine dönünce, padişahın sözlerini nakletti. Fakat kalabalık hep bir ağızdan Ahmed Paşa'yı istediklerini tekrarlıyarak Mehmed Paşa'yı bir daha saraya yolladılar. Sultan İbrahim, topluluğun talebini tekrarlıyan Mehmed Paşa'ya bu defa :

«— Bre köpek koca (ihtiyar), veziriâzam olmak için kulu tahrik ettin; bu cem'iyet dağıldıktan sonra görürsün, senin hakkından gelirim!»

Diye bağırdığı gibi hırsını yenemiyerek ihtiyar veziriâzamın yüzüne bir de yumruk indirdi. Mehmed Paşa bu defa müthiş bir korkuya kapılarak doğruca evinin yolunu tuttu ve veziriâzamlık hil'ati ile mühr-ü hümâyûnu bir bohçaya koyup Orta camiinde bulunan müftü yani şeyhülislâma gönderdi. Ocaklılar Mehmed Paşa'nın inzivaya çekilmesini kabul etmediklerinden ocak ağalarından Bektaş Ağa ile Koca Muslihiddin Ağa Mehmed Paşa'nın konağına gidip :

«— Devletlü, korkunun mânası nedir? Senin ve bizim gibi ihtiyarlar din uğruna ölmekten gayrı neye yararlar. Kalk bu işi başa çıkaralım»

Diyerek alıp Orta cami'ine getirdiler. İşte bu andan itibaren ocaklı ve ulema topluluğu yeni bir karara daha vardı. Bu ana kadar Ahmed Paşa'nın sadaretten azlini ve nihayet vücudunun ortadan kaldırılmasını isterlerken, şimdi Sultan İbrahim'in hal'i ile en büyük şehzâde Mehmed'in iclâsına karar verdiler. Onun için Valide Sultana şehzâdeleri iyi hıfzetmesi için tezkere yazdılar. Ayrıca şehir kapılarını kapattırıp, kapı-ağası ile bostancıbaşıya da haber gönderdiler.

Ocaklılar ve ulemanın yeni kararını müteakip, Orta cami'ine gelen Mirahur Mustafa Paşa padişahın, cemiyetin dağılmasını istediğini, dağılmazlarsa «kendime sadık onbin kişi ile onların hepsini kırarım» dediğini nakledince ağalardan biri ileri atılıp:

«— Biz Veziriâzamı kendisinden isteriz. Eğer padişah ise çıksın ayak divanı etsin. İsteklerimizi arz edelim. Evvelâ böyle gaflet ile saltanat olmaz. Varvar Ali Paşa işe yarar, doğru ve dindar bir adam idi; onun başı ve İbrahim Paşa'nın cesedinin Bâb-ı humâyunda nâhak yere yirmi gün yatması hangi kitapta vardır?»

Dedi, bunun arkasından Koca Muslihiddin Ağa söze başlayıp:

«— Baka Ağa, padişah bir zâlimi âleme musallat edip, cem'i mal, irtişa ve şeriatın terkedilmesiyle âlem bu hâle geldi. Kadınlar devlet umuruna musallat, hazine yalnız israfata yetişmez, reâya perişan. Düşman Bosna serhaddinden kırk pâre hisar aldı. Halen bu kadar düşman kalyonu boğazda yatıyor, def'ine çalışan yok; İstanbul mahsur kaldı. Bu ahvali niçin görmez?» dedi. Mirahurun, şimdiki muradımız nedir, onu bildirin demesi üzerine de: «Evvelâ rüşvet ortadan kalksın, ikincisi hasekiler yanından gitsin; üçüncüsü veziriâzamı bize versin» diye daha bir kaç madde sıraladı.

Korkudan şimdiye kadar kilitli olan çeneler açılmıştı. Mevcut düzensizlikler, çekilen ıztıraplar söylenip sıralanıyordu. Bunların ortalığa dökülmesini müteakip, ıztırabın müsebbiplerinin iş başında kalması artık herhalde mümkün olamazdı. Ocaklılar da ulema da metin ve kararlı görünüyordu.

Mirahur Mustafa Paşa saraya döndüğü sırada padişah bostancıları silâhlandırmış, sarayın bazı yerlerine toplar koydurarak müdafaaya hazır bir vaziyet almış bulunuyordu. Bu sırada artık akşam olmuştu. Ocak ağaları, topluluk dağılırsa yarın bir araya gelmek güç olur, topluluk gevşeyince de Sultan İbrahim hiç birimizi sağ bırakmaz diyerek, geceyi hep beraber Orta cami'inde geçirmelerini istediler. Bunun üzerine ulema küçük gruplar halinde yeniçeri odalarına dağılarak orada kaldı.

Ahmed Paşa ve Rumeli kazaskerinin öldürülmesi

Ocaklı ve ulemanın, kendi hakkındaki kararından haberdar olan Veziriâzam Ahmed Paşa bir miktar altın ve elmas alarak kaçmak teşebbüsünde bulunmuştu. Tanıdıklarından iki kişi ken-

di başlarına bir belâ gelmesinden korkarak başlarından savmışlar, nihayet o da başka bir tanıdığının evine gitmişti. Ahmed Paşa'nın arkasını bırakmak istemeyen yeniçeriler nihayet saklandığı yerden çıkarıp Sofu Mehmed Paşa'nın konağına getirdiler. Sofu Mehmed Paşa kendisini güler yüzle karşıladı. Ahmed Paşa yalvarırken o kurtarmaya gayret edeceğini söylüyordu. Biraz sonra istirahat etmesi için diğer bir odaya yolladı. Bu arada şeyhülislâma haber göndererek idam fetvasını istedi. Beri tarafta Ahmed Paşa'nın yanına giren yeni sadrıâzamın kethüdası bir takım vaidlerle malının yerini söyletti. Sabah olunca Sofu Mehmed Paşa'nın Süleymaniye tarafındaki evine gelen cellât Kara Ali yamağı Hamal Ali ile birlikte Ahmed Paşa'yı yeni sadrıâzamın evinin ahırında boğdu. Sonra cesedini bir beygire bağlayıp Atmeydanı'na getirerek buradaki çınar ağacının altına bıraktı.

Geceyi beraberce geçiren ulema ve ocaklılar sabahleyin Veziriâzam Sofu Mehmed Paşa'yı da alıp Sultanahmed meydanına gelirlerken, bir gün önce Fatih cami'indeki topluluğa iştirak etmemesi için şeyhülislâmın haber göndermiş olduğu Rumeli kazaskeri Geredeli Muslihiddin Efendi bugünkü cemiyetten geri kalmamak için atına binip bir iki adamı ile birlikte Sultanahmed meydanı yolunu tuttu. Bu adam, saraydaki bazı kimselere para yedirerek kendisini Şam kadısı tayin ettirmiş, bir kaç ay sonra İstanbul kadısı, bir kaç gün sonrada Rumeli kazaskeri olmuş bulunduğundan herkesin gözüne kötü görünmekteydi. Böyle olduğu halde gerek hareketi sırasında gerekse yolda müteaddit kimseler Sultanahmed meydanına gitmemesini ihtar ettilerse de dinlemedi. Kalabalığa yetişip atından indiği sırada ulema etrafını alarak kendisine acı sözler ve lânet yağdırırken ocaklılardan bir kaç kişi kendisini yaraladı. Tam o sırada Şeyhülislâmın yanlarından geçtiğini gören adam «imdat» diye eteğine sarıldıysa da Şeyhülislâm atının üzengisi ile adamın suratını itince asker üzerine üşüştü ve kendisini öldürdü. Onun cesedi de Ahmed Paşa'nın cesedinin yanına kondu.

Sultan İbrahim'in hal'i

Ulema ve ocaklılar topluca Sultanahmed meydanına gelince herkesin ittifakı ile, Mekke kadılığından mazûl Bosnalı Beyazî Hasan Efendi'yi padişaha gönderdiler. Topluluğun temsilcisi olarak cesaretle konuşan Hasan Efendi'ye padişah :

«— Veziri öldürdüler, daha ne isterler?»

Diye sorunca, o aldığı talimat gereğince :

«— Padişahım, beytülmalin bunca israfından; Bosna hududuna düşman müstevli olduğu, boğaz frenk gemileri tarafından kapatıldığı halde, onları def'e himmet etmediğinizden dolayı cumhur sizden şikâyetcidir» dedi. Ve arkasından da: «Halen asker bendeleriniz, vüzera ve ulema duacılarınız sizi görmek isterler» cümlesini ilâve etti. Fakat Sultan İbrahim cevap vermediğinden Beyazî Efendi dönüp geldi.

Bundan sonra iş artık, Şehzâde Mehmed'in ortaya çıkarılmasına ve kendisine biat edilmesine kalmıştı. Bunun için ulemadan seçilen iki kişi Valide Sultan'a gönderildi. Bunlar; cümlenin ittifakı ile padişahın hal'ine karar verildiğini, cumhura muhalefet caiz olmadığını, büyük şehzâde Sultan Mehmed'e biat edilmek üzere camie gönderilmesini bildirdiler. Valide Sultan ise: «Camide cülûs olagelmemiştir, saraya gelsinler» dedi. Fakat Sultan İbrahim bostancıları silâhlandırmış ve surlar üzerine toplar yerleştirmiş olduğundan, Sultanahmed'deki topluluk saraya ilerlemeye çekiniyordu. Bunun için ulemadan bir kişi bostancıbaşıya gönderildi. Bu adam bostancıbaşıya :

«— Ağa hazretleri, cümle ulema ve vüzeranın cevapları budur ki; padişahı hal'e umumen ittifak olunmuş, bu hususta fetva verilmiştir. Şehzadeyi iclâs etmeksizin bu cemiyetin dağılması ihtimali yoktur. Bunun çaresi hemen kapıyı açıp işin tamamlanmasına yardım etmektir. Aksi takdirde sizin ve canib-i hilâfı tutanların helâk olması mukarrerdir» dedi. Bostancıbaşı, bizim taraftan muhalefet eden olmıyacaktır cevabını verip, bostancılara da tenbihatta bulundu. Sonradan gizlice gidip ağalarla gö-

rüşerek mukavemette bulunulmıyacağını tekrarladı.

Bundan sonra kalabalık hep beraber hareketle sarayın önüne gelince kapı açıldı, bütün topluluk Bab-ı hümâyûndan saraya dahil oldu Şeyhülislâm, kazaskerler, ocak ağalarından Muslihiddin Ağa. Bektaş-oğlu Murad Ağa haremin dehliz kapısı civarına geldikleri sırada, başına siyah ipekli bir örtü örtünmüş olarak yanında bir siyah haremağası bulunduğu halde Valide Kösem Sultan karşılarına çıktı. Kösem Sultan ile ocak ağaları ve ulema arasında uzun süren bir görüşme vuku buldu. Evvelâ Muslihiddin Ağa; kendilerinin din ve devlete hizmetten başka bir şey düşünmediklerinden başlıyarak, padişahın akıldan zayıf olması yüzünden işlerin bozulmasına, Bosna sınırı ve Çanakkale boğazındaki askeri vaziyetlere, rüşvet ve israf dolayısiyle memleketin duçar olduğu sıkıntılara varıncaya kadar uzun izahtan sonra Sultan İbrahim'in hal'i ile büyük şehzâdenin iclâsı kararını bildirdi. Naimâ (C: 4, S: 323) nın söylediğine göre; Valide Sultan oğluna hayli kırgın olduğu halde annelik şefkatiyle onu mazur göstermek üzere müdafaada bulundu. Oğlunun hatalarını kabul eden Valide Sultan, işlenen hatalar karşısında şimdiye kadar susmuş olmaları bakımından ocaklıyı da suçlandırdı. Badema iyi vezir, musahib ve sair maiyet erkânı tayini suretiyle oğlunun yerinde bırakılmasını istedi. Muslihiddin Ağa'dan sonra Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi ile Kara-Çelebi-zâde Abdülâziz Efendi de uzun uzun konuştular. Valide Sultan'ın, iyi vezirler tayini suretiyle padişahın yine yerinde bırakılması talebine karşılık Kemankeş Kara Mustafa Paşa ile Yusuf Paşa'yı idamını misal göstererek, bu örnekler gözler önünde dururken hiç kimsenin dürüst çalışma cesaretinde bulunamıyacağını bildirdiler. Valide Sultan ise bu defa yedi yaşında bir masumun saltanatının caiz olup olmıyacağını sordu. Buna karşı kazasker Hanefi Efendi; hanefi mezhebinde akılsız büyüğün saltanatının caiz olmayıp akıllı sabînin caiz olduğunu, masumun cülûs edip veziriâzamın ona vekâleten iş görebileceğini, zaten bu hususta fetvanın verilmiş hazır olduğunu söyledi. Daha bir takım izah ve tehlikelere işaretten sonra «Ravzat-ül-ebrar» müellifi Kara-Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi söz alarak uzun uzun konuştu. Bu arada Valide Sultan'a sert şeyler de söyledi. Naimâ (C: 4, S: 326) bu nokta için « ol kadar küstahane sözler söyledi ki bu mahalle tahrir olunmaktan imtina olunup terk olunmuştur» dedikten sonra Valide Sultan'ın münazara adabına riayette bulunduğunu işaretten de geri kalmaz. Valide Kösem Sultan, oğlunu hal' edilmekten kurtarmanın imkânsızlığına kat'i kanaat getirdikten sonra «varayım sarıkçığını sardırıp çıkarayım» diyerek ulema reisleri ve ocak ağalarının yanından ayrıldı.

Sultan İbrahim'in yine Avrupalılarca yapılmış diğer bir gravürü

Dördüncü Mehmed'in cülûsu ve Sultan İbrahim'e hal'inin tebliği

Büyük Valide Kösem Sultan içeri girerken tahtın kurulmasına izin vermişti. Böylece, Bab-üs-saade önünde taht

hazır olunca, yedi yaşında bir çocuk olan büyük Şehzâde Mehmed, arz-ağaları etrafını almış olduğu halde Kuşhane-kapısından çıkarıldı. Tahta oturtulan şehzadeye evvelâ şeyhülislâm, sonra veziriâzam, ulemanın reisleri biat ile eteğini öptüler. Böylece 8 ağustos 1648 (18 receb 1058) cumartesi günü ikindi vakti Dördüncü Mehmed tahta cülûs etmiş oldu. Çocuk hükümdarın korkmaması için diğer kimselerin biatinden vazgeçildiğinden, yeni hükümdarın muhafazası Valide Sultan ile bostancıbaşıya havale edildi.

Bundan sonra ulema ve ocak ağaları Sultan İbrahim'in bulunduğu tarafa teveccüh ettiler. Sultan İbrahim bunlara :

«— Bre hainler! bu nasıl iştir? Ben her birinize ihsanlar etmedim mi? Şimdi havanıza tâbi olmadığım için beni kaldırmak tedarikini gördünüz. Ben padişah değil miyim, bu ne demektir?»

Diye bağırdı. Kazasker Kara-Çelebi-zâde Abdülâziz Efendi ise:

«— Hayır padişah değilsin. Umur-u şer'iye ve diniyeye ademi takayyüdle cihanı haraba verdin. Vaktınızı keyf ve gaflet ile geçirip, rüşveti fâş, zalimleri âleme musallat, beytülmali israf ve itlâf ettiniz» deyip, daha bazı sözler söyledi. Sultan İbrahim lüzumsuz yere bağırıyor ve sözlerinin arasında sık sık «ben padişah değil miyim!» cümlesini tekrarlıyordu. Muslihiddin Ağa ve Bektaş Ağa mahlû padişaha cevaplar veriyorlardı. Biraz sonra tekrar söze karışan Abdülâziz Efendi: «Bu tahtta oturmuş bulunan ecdad-ı izâmının yolunda gitmediğin için tahta lâyık değilsin. Düşman Bosna'yı istilâ etti, seksen pâre kalyon halen boğazı kapatmış olup cenktedir. Senin haberin yok. Gaflete mustağrak olup, keyfe dalıp hazineyi itlâf edersin» dedi. Son veziriâzamı Ahmed Paşa'nın yalanlarının tesirinden kurtulamamış olan Sultan İbrâhim, düşman meselelerine dair şeylerin yalan olduğunu iddia ediyordu. Daha sonra eliyle yere işaret edip:

«— Şu kadar oğlancığı padişah mı edersiniz? ol kadar oğlancığın saltanatı nasıl câiz olur? Şimdi malum oldu ki bu kocayı padişah etseniz gerektir!»

Diye ihtiyar Veziriâzam Sofu Mehmed Paşa'yı işaret etti. Veziriâzamın saltanatına dair endişe eden Sultan İbrahime karşı yine Abdülâziz Efendi muhatab olup:

«— Sen hazineyi itlâf ve enva'ı israfla kötü niyetlilerin sözüne uyup rüşveti fâş etmekle nizamın bozulmasına âmil oldun. Katli rical ve müsadere-i emval etmekle halka mızırsın. Kabil-i talim ve ıslah olmamakla tahta lâyık değilsin».

Sultan İbrahim daha sonra orada bulunanlardan bazılarına, mevkilerini kendisine borçlu olup olmadıklarını sordu. Şeyhülislâma: «Ben seni müftü et-

Sultan İbrahim (1640 — 1648) zamanındaki hükümdarlar
(İlâve : 126)

★

Avusturya : Üçüncü Ferdinand → — →

İngiltere : Birinci Şarl → — →

Fransa : Onüçüncü Lui → — 1643, Ondördüncü Lui 1643 — →

Lehistan : Yedinci Ladislas → — 1648.

İspanya : Dördüncü Filip → — →

Portekiz : Dördüncü Civan 1640 — → →

Rusya : Üçüncü Mihail → — 1643, Birinci Aleksi 1643 — →

İsveç : Kraliçe Kristin → — →

Papalar : Sekizinci Urben → — 1644, Onuncu İnosan 1644 — →

İran : Birinci Safi → — 1642, İkinci Abbas 1642 — →

Özbek Hanlığı : İmam Kulu Bahadır Mehmed → — 1642, Nezir Mehmed 1642 — 1645, Abdülaziz 1645 — →

medim mi, şimdi sen bana kast edersin?» sualine Abdürrahim Efendi: «Hayır sen beni müftü etmedin, Allah eyledi» şeklinde cevap verince ziyade müteessir olup ellerini semaya tutup oradakilere beddualara başladı. Münakaşa uzadıkça uzuyor, karşılıklı cevaplar bir türlü bitmiyordu. Bu vaziyet karşısında Silâhdar ile Çuhadar ağa padişahın koltuğuna girip yerinden kaldırdılar. Sultan İbrahim mahbesine gidinceye kadar mütemadiyen geri dönüp dönüp lâf yetiştiriyor ve beddualar ediyordu. En nihayet :

«— İmdi, başımda yazılan bu imiş, emir Allahın» deyip ilerledi. Mahbesin kapısının önüne vardığı zaman :

«— Elhamdülillâh, hele, bir cemaatın başı oldum» dedi. Bu sözü ile, bundan böyle gelecek padişahların ceddi olduğunu kasdetmiş bulunuyordu.

Şeklen ağabeysi Sultan Murad'a benziyen Sultan İbrahim, aceleci, çabuk çabuk konuşur, çabuk kızar, arzusunun derakap olmasını ister teenni bilmezdi. Bu hallerine mukabil israf derecesini bulacak kadar cömertti.

Sultan İbrahim'in devri saltanatında Saray-ı cedid-i âmire (Topkapı sarayı) ye ufak ilâvede bulunmuş, yanan köşklerden birinide tamir ve ihya ettirmiştir.

Yapılan ilâve sarayın dördüncü yerinde Bağdad köşkü (kasrı) ile Sünnet odası arasındaki geniş mermer taraçanın Haliç'e bakan duvarı kenarındadır. Bu, üç tarafı oyma mermer parmaklıklı ve üstü, oluklu dört bakır sütunun taşıdığı, eşkenar dik dörtgen'e yakın ufak kubbenin örttüğü bir gölgeliktir. «Kameriye» veya «şahnişin» e benziyen bu köşk yavrusunun kubbeciğinde; ufacık alem, dört köşesinde küçük birer «baba» vardır. Bütüniyle Türk bakır işçiliğinin şaheseri olan bu yapının kubbesinin üstü, alemi, babaları tamamen altın yaldızla kaplıdır. Kitabesinde Sultan İbrahim tarafından H. 1050 de yaptırıldığı ve adının «Kasr-ı İftariyye» olduğu kayıtlıdır. Bugünde öyle anılmaktadır.

Yanan köşk, Üçüncü Murad devrinde Saray-ı cedid-i âmire (Topkapı sarayı» sûrunun Sirkeci tarafında Yalı-kapısı civarındaki kısmı üzerine yapıldığını evvelce yazdığımız (C. III. S. 1403) «Kasr-ı âli» veya banisine nisbetle «Sinanpaşa köşkü» de denen binadır. Sultan İbrahim 1643 yılında buranın tamir ve ihyasını ele alınca, rivayete göre, yanan köşkün arkasında bulunan, Bostancı ocağına bağlı Sepetçiler ocağı halkı, kendilerini çok seven, daima iltifatlar edip bazı imtiyazlar veren padişaha müracaatla masrafa iştirak arzusunda bulunmuşlar. Köşk tamamlanınca o zamana kadar umumiyetle «Sinanpaşa köşkü» diye anılırken bundan sonra artık «Sepetçiler köşkü» diye isimlendirilmiştir.

Dördüncü Mehmed'in tuğrası

DÖRDÜNCÜ MEHMED

★

Padişahın cülûsu — Sultan İbrahim'in öldürülmesi — Valide Sultanlar mücadelesi. Muhtelif sadrıazamlar ve dahili buhranlar — Köprülüler devri, Avusturya harbi ve Vaşvar barışı, Kandiye fethi ve Leh seferi — İkinci Viyana muhasarası ve bozgun yılları — Padişahın hal'i.

★

DÖRDÜNCÜ MEHMED

Babası : Sultan İbrahim
Annesi : Hatice Turhan Sultan
Doğduğu tarih : 2 ocak 1642
Padişah olduğu tarih : 8 ağustos 1648
Hal' edildiği tarih : 8 kasım 1687
Ölümü : 6 ocak 1693
Bilinen zevceleri : Emetullah Gülnûş, Cihanşah, Dürriye, Nevruz, Afife.

Çocukları : Mustafa (padişah olmuştur), Ahmed (padişah olmuştur), Bayezid, Hatice (Musahib Mustafa Paşa, sonra Morali Hasan Paşa zevcesi) Fatma (Tırnakçı İbrahim Paşa, sonra Topal Yusuf Paşa zevcesi), Ümmü Gülsüm (Küçük Osman Paşa zevcesi).

★

Veziriazamları : Sofu Mehmed Paşa 7 ağustos 1648—21 mayıs 1649, azil. Kara Murad Paşa (ilk sadareti) 21 mayıs 1649 - 5 ağustos 1650, istifa. Melek Ahmed Paşa 5 ağustos 1650 — 21 ağustos 1651, azil. Siyavüş Paşa (ilk sadareti) 21 ağustos 1651 — 27 eylûl 1651, azil. Gürcü Mehmed Paşa 27 eylûl 1651 — 20 haziran 1652, azil. Tarhoncu Ahmed Paşa 20 haziran 1652 — 21 mart 1653, idam. Derviş Mehmed Paşa 21 mart 1653 — 21 ekim 1654, azil. İbşir Mustafa Paşa 28 ekim 1654 — 11 mayıs 1655, idam. Kara

→

Dördüncü Mehmed cülûsundan bir hafta sonra 16 ağustosta Eyub'a giderek kılıç kuşandı, Eyub'dan dönüşünde âdet olduğu üzere ecdadının türbelerini ziyaret etti. Padişahların cülûslarında umumiyetle görüldüğü üzere bazı yeni tayinler yapıldı. Bu defa, cülûsu takip eden günler kadılar arasında yapılan tayin, nakil ve aziller miktarlarının fazlalığiyle nazarı dikkati celbediyordu.

Ağustosun 18 inci günü kapıkuluna cülûs bahşisi verilmesi kararlaşmıştı. Fakat hazinede buna yetecek kadar para bulunmadığından bazı kimselerden para istenmişti. Kendisinden 200 kese akçe istenen Cinci Hoca bunu vermeye yanaşmamış. fakat bu yüzden en sonunda bütün serveti müsadereye maruz kalmıştır. Gerek Cinci Hoca gerekse daha bazı kimselerden temin edilen paralarla cülûs bahşişinin tevzi'i işi halolunmuştur. Bahşişin tevzi'inden önce kapıkulu süvarilerinin bu hususta müracaatta bulundukları, gerek tevzi'atın gecikmesi gerekse Sultan İbrahim'in hal'inden müteessir olmaları sebebiyle, padişahın birini indirip birini çıkardılar diye ağalarını taşladıkları görülmüştür. Bahşişin verilmesi ve sipahilerin subay ve kâtiblerinden bir kaç kişinin azlolun-

ması üzerine, bir şey çıkmadan mesele kapatılmıştır.

Ulema ve kapıkulu askerinin işbirliği etmesi neticesinde tahta geçirilmiş olan Dördüncü Mehmed, Osmanlı padişahları arasında en küçük yaşta hükümdarlık tahtına oturanıdır. Sultan İbrahim padişah olduğu sırada Osmanlı hanedanında ondan başka erkek bulunmadığı için sülâlenin sona ereceğinden korkulmaktaydı. Bu yüzden Mehmed'in doğumu sevinçle karşılanmış ve padişahın emriyle memlekette üç gün üç gece donanma şenliği yapılmıştı.

Şehzâde Mehmed biraz büyüyünce padişah hocası Şamî Yusuf Efendi hocalığına tayin edilmiş, bu zatın ölümü üzerine de Şamî Hüseyin Efendi hocalık etmeye başlamıştı. Daha sonra Şamî Hüseyin Efendi azledilince aynı ismi taşıyan başka bir Hüseyin Efendi hocalığa tayin edilmiştir.

Osmanlı tarihinde Birinci Ahmed'den beri, bir de çocuk yaşta tahta geçen hükümdarlar meselesiyle karşılaşılmıştı. Böyle hallerde resmen bir naib tayin edilmemekle beraber, bu işi fi'liyatta küçük hükümdarların anneleri görmekteydi. Valide sultanlar, Batı memleketlerindeki naibler biçiminde, hükûmet icraat ve kararlarına bizatihi imzaları ile müdahalede bulunmazlardı. Sadrıâzam ve sair yüksek makam sahipleri padişahın imzası ile tayin ve azlolunur, fakat fikir ve telkin valide sultanlara ait bulunurdu. Ortada yazılı bir kanun mevcut olmadığı, an'anenin yerleşmesi için de henüz uzun bir zaman geçmediğinden, valide sultanların tayin ve azillerle bir kısım hükûmet icraatındaki rol ve tesirleri şahsî kabiliyet ve zekâ derecelerine bağlıydı. Bununla beraber valide sultanların karşısında kütle halinde bir kuvvet vardı ki, bir hükümdarın tahttan indirilip diğer birinin tahta çıkarılmasında esas rolü oynıyan kapıkulu askerî sınıflarından ibaret bu kuvvet, böyle çocuk hükümdarlar devrinde varlığını daha ağır şekilde hissettirirdi. Binaenaleyh, bir nevi naib durumunda bulunan valide sultanlar kapıkulu sınıfının temayüllerini hesaba katmak ve ona ayak uydurmak ihtiyacını duyuyorlardı. Dördüncü Mehmed, ocak ağaları ile ulemanın işbirliği neticesinde padişah yapılmış olduğu cihetle, küçük padişahın annesi Hatice Turhan Sultanın evvelâ bu iki sınıfın tesir ve telkini karşısında kalması gerekirken, ocak ağaları meydanı yalnızca kendilerine hasrettiler. Bir müddet sonra ocak ağaları ortadan kaldırılınca da saraydaki ak ve kara hadımlar onların yerlerini tuttular. Bu

Dördüncü Mehmed
(Avrupalı bir ressamındır. Aslı Topkapı sarayı müzesindedir)

→

Murad Paşa (İkinci sadareti) 11 mayıs 1654 — 19 ağustos 1655, istifa. Süleyman Paşa 19 ağustos 1655 — 27 şubat 1656, istifa. Zurnazen Mustafa Paşa, 4 mart 1656 — 4 mart 1656, azil. Siyavüş Paşa (İkinci sadareti) 4 mart 1656 — 26 nisan 1656, ölüm. Boynu Eğri (Boynu yaralı) Mehmed Paşa 26 nisan 1656 — 15 eylül 1656, azil. Köprülü Mehmed Paşa 15 eylül 1656 — 30 ekim 1661, ölüm. Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa 30 ekim 1661 — 3 kasım 1676, ölüm. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 4 kasım 1676 — 14/15 aralık 1683, azil. Kara İbrahim Paşa 15 aralık 1683—18 aralık 1685, azil. Sarı Süleyman Paşa 18 aralık 1685—18 eylül 1687, azil. Siyavüş Paşa (Köprülü damadı) 23 eylül 1687 — →.

vaziyet Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretine kadar devam etti.

Sultan İbrahim'in öldürülmesi

Sultan İbrahim tahttan indirilince, yanına iki cariye vermişler ve kapatıldığı kârgir dairenin demir parmaklıklı penceresinden bir yemek sahanı girecek kadar yer açtıktan sonra demir kapısına bir kilit asıp içine de kurşun akıtmışlardı. Bu vaziyete göre, sabık hükümdarın, konduğu daireden çıkması kolay kolay mümkün değildi. Fakat onun hapsedildiğinin ferdası günü Sultan İbrahim boşanmış diye bir şayianın çıkması üzerine, yemek sahanı verilecek kısım hariç kapı ve penceresini örüp duvar haline getirdiler. Böylece adamcağız diri diri mezara girmiş vaziyete düştü. Sultan İbrahim'in hapsedildiği daireyi gören ve ilerde şeyhülislâm olan Bahaî Efendi, burasını şöyle tarif etmektedir: «bir gusulhâne ve bir abdesthane ile bir ocağı havi iki küçük oda ile bacası gök yüzüne bakan bir ocak ve bir yemek sahanı sığacak kadar pencere yeri olup başka hiç bir taraf görünmezdi. Sahan sığacak kadar bırakılmış olan yerin karşısında da dehliz duvarı vardı».

Sultan İbrahim bu mezar gibi yere konunca, gece gündüz bağırıp ağladı. Onun yürekler paralayıcı feryadına saray halkı tahammül edemez oldu. Bu feryadları duymakta olan enderun halkı kendi aralarında (Naimâ C: 4, S: 331) dertleşip: «bu ne demektir, bir padişah-ı zişanı göz göre göre tahttından indirip, diri diri mezara koydular ve bir masumu tahtta geçirdiler. Bunun nimetine müstağrak olup şimdi feryad-u figanını işitmekten bize ölmek yeğdir. Hemen ittifak edip taşra çıkarıp cülûs tedarikini görelim» diye konuşmaya başladılar. O arada kapıkulu süvarileri de hal' işinin aleyhinde sözler sarfetmeye koyuldular. Bu vaziyet devlet erkânı tarafından duyulunca, «Sultan İbrahim sağ bulundukça nizâm-ı âlem olmaz» neticesine vardılar. Ocak ağaları da bu hususta devlet erkânı ile fikir birliği yapınca Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi, sabık hükümdarın öldürülmesine dair fetva verdi. Şeyhülislâmın fetvası: «menasıb-ı ilmiyye ve seyfiyyeyi ehline vermeyip rüşvetle na ehline tevcih etmekle nizâm-ı âleme halel veren padişahın hal' ve izalesi câiz olur mu? - Elcevab olur» tarzındaydı.

Fetva da tamam olunca Sadrıâzam Sofu Mehmed Paşa, Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi, Kazaskerler, Yeniçeri ağası, Ocak ağalarından Murad ve Kara Çavuş ağalar saraya gittiler. Bu sırada Sultan İbrahim'in öldürülmesine göz veya kulaklariyle şahit olmak istemeyen saray adamları kaçıp bir köşeye saklandılar. Sabık hükümdar bulunduğu yeri açmaya başladıkları sırada öldürüleceğini anlıyarak :

«— Benim nimetimi yiyenlerden bana acıyan kimse yok mudur? Göz göre göre bu zalimler beni katlediyorlar»

Diye bağırmaya başlayınca, sesini duyan saray hademeleri ağlayıp kaçıyordu. O zamana kadar bir çok insan öldürmüş olan Cellâd Kara Ali bile dayanamıyarak bir tarafa kaçmıştı. İdam geciktiği takdirde bir hadisenin çıkmasından korkan Sadrıâzam Sofu Mehmed Paşa, bizzat araştırarak Kara Ali'yi bulup getirdi. Kara Ali sadrıâzamın ayağına kapanarak kendisini bu işten affetmesi için yalvardıkça Sofu Mehmed Paşa elindeki âsâ ile cellâdı döverek yamağı ile birlikte içeri soktu. Hâdisenin şahi-

Sultan İbrahim in öldürülmesi
(Ricaut'dan)

Cinci Hoca

(İlâve : 127)

★

Hasta ve saffdil bir hükümdarın bu durumundan istifade ile şahsî nüfuz tesis edip, mevki ve servetini tahkim faaliyetinin yanında hükümdarı tesiri altında bırakarak kötü yollara sevkeden tiplere en karakteristik örnek diye gösterilmesi mümkün olan Cinci Hoca'nın esas adı Hüseyin'dir. Aslen Safranbolu'lu olan Hüseyin Efendi tanınmış bir şeyhin oğlu idi. Babasından üfürükçülük ve muska yazmayı öğrenmiş olan Hüseyin Efendi, bir medrese talebesi iken kendisine gelen hasta kadın ve çocuklara okur ve muska yazardı. Nefes ve muskalarının tesirliliği ile tanınmıştı. Kâtib Çelebi'nin «Fezleke» si ile Vecihi tarihinde kaydedildiğine göre, Hüseyin Efendi, Sultan İbrahim'e daha şehzadeliğinde okumaya başlamıştı. Saray kadınlarının tavsiyesiyle şehzâdeye okuyan Hüseyin Efendi'nin nüfuz tesis edişi ve tarihe «Cinci Hoca» diye mal oluşu Sultan İbrahim'in tahta geçişinden sonradır.

Şehzâdeliğinde çok korkulu bir hapis hayatı geçirmesi yüzünden âsâbı bozulan Sultan İbrahim'in, Osmanlı müverrihlerinin «hafakan ve sevdavî illet» diye tarif ettikleri rahatsızlığına karşı doktorların ilâç ve tedavileri kâr etmeyince, hoca ve üfürükçülere müracaat edilmişti. Bu arada padişaha okuyanlardan Hüseyin Efendi'nin Sultan İbrahim üzerinde müsbet tesirleri görülmüş, o da bundan istifade fırsatını kaçırmamıştır. Hüseyin Efendi padişahı tedaviye başladığı sırada «suhte» diye anıldığına göre, orta tahsile tekabül eden tetimme medresesinin talebesi idi. Buna rağmen birdenbire müderris yani profesör tayin ediliverdi. O sırada şeyhülislâm Yahya Efendi, henüz mülâzimet durumunu ikmâl etmemiş olan Hüseyin Efendi'nin tayinine kanunsuz diye itiraz ettiyse de, hemen hatt-ı hümâyûn çıktığından bir şey diyemedi. Müderrislik maaşına ilâveten bir de büyük ve mükemmel bir ev ihsanına nâil olan Hüseyin Efendi'nin, bir kaç gün sonra müderrislikteki derecesi yükseltildi. Bunun arkasından da,

→

Galata, arpalık olarak verilip, padişah hocalığı mansıbı da buna ilâve suretiyle Anadolu kazaskeri tayin edildi. Böylece birdenbire lâyık olmadığı makama yükselen Cinci Hoca, kendisini en büyük kudret sahibi olan padişahın tutmasından ziyadesiyle faydalanarak her şeye karışmaya başladı.

O arada Sultan İbrahim, Yusuf Paşa'yı kendisine musâhib yapmış olduğundan, bununla işbirliği yaparak Sadrıâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya muhalefete koyuldu. Kemankeş'in katlinden sonra ise meydanı müsait bularak bilhassa küpünü doldurmaya baktı.

Cinci Hoca'nın muhteşem ikbali iki seneden biraz fazla sürdü. Gözden düşüşü, vukubulan şikâyetlerden daha çok, padişahın artık muska ve nefeslerinde eski tesiri bulamadığına kanaat getirmesinden doğdu. İkbal devresinde, kendisiyle ilgisi bulunmayan devlet işlerine dahi karışmasından başka, bilhassa pek çok rüşvet alarak kadı ve müderris tayin ettirme suretiyle fenalıklar işledi. Cinci Hoca, bazan rüşvet alarak tayin ettiği kadıyı bir kaç ay sonra azleder, boşalan yere, rüşvet veren başka birini, veya rüşvetini tekrarlıyan eski şahsı yeniden tayin ederdi. Cinci Hoca'ya verdiği rüşvet kadar parayı kadılık ettiği yerden çıkaramadan azle uğrıyanlar görüldü. Anadolu kadıları bu yüzden çabuk çabuk değişir ve gözü doymaz Cinci Hoca'nın kesesi de kabardıkça kabarırdı. Cinci Hoca'nın suistimalleri sair devlet erkânı tarafından bilindiği halde, veziriâzam ve şeyhülislâm gibi en yüksek makam sahipleri dahi onun padişah nezdindeki nüfuzundan çekinerek seslerini çıkaramazlardı. Bu mürtekip bilekâr adam, mükerrer rüşvetlerle Ankara kadılığına tayin ettiği bir adamı altı ay sonra azletmişti. Azledilen kadının kardeşi İstanbul'a gelerek kendisine hakaretle parasını geriye isteyince adama dayak attırmıştı. Bu yüzden çıkan gürültü ve dedikodular padişaha aksedince nihayet kazaskerlikten azledildi. Azliyle birlikte kendisine verilmiş olan konak da geriye

→

→

alınarak Sultan İbrahim'in kızına tahsis olundu (1646).

Cinci Hoca, Sultan İbrahim'in hal'i ile neticelenen ulema ve yeniçerilerin içtimaında büyük bir tehlike atlattı. Ulema içtimaının ikinci günü, Sultan İbrahim'in tahtı kaybetmekte olduğuna bakıp, istikbalini garantiliyebilmek için, kendisinin de ulema sınıfından oluşunu gözönünde bulundurarak onların arasına karışmak istemişti. Bu gaye ile camiye gelişinden biraz önce Rumeli kazaskeri Muslihiddin Efendi öldürülmüş bulunuyordu. Askerlerden bir kaç kişi Cinci Hoca'yı da tanıyarak öldürmek isteyince kayın pederi Karaçelebi-zâde Mahmud Efendi'nin, onu caminin bir köşesine saklayıp kıyafetini değiştirerek arka kapıdan kaçırtması sayesinde kurtuldu.

Cinci Hoca'nın muazzam miktarlara ulaşan servet biriktirdiği herkesin malûmu idi. Dördüncü Mehmed tahta geçirilince, hazinede kâfi miktarda para olmadığından, askere verilecek cülûs bahşişine yardım olmak üzere kendisinden ikiyüz kese akçe istendi. Sadrıâzam, Cinci Hoca'dan bu talepte bulunurken, istenen yardımı yaptığı takdirde kazaskerlikten mazûl kimselerin payesinde kendisine bir arpalık tahsis olunacağını da ilâve etti. Fakat Cinci Hoca kaynatası Karaçelebi-zâde Mahmud Efendiye güvenerek bu parayı vermeye bir türlü yanaşmadı. Kaynatası ise nasihatının dinlenmediğini, veziriâzamın da sıkı durduğunu görünce onu korumaktan vazgeçti. Cinci Hoca bu arada «eğer beni yeni padişaha hoca yaparsanız yüz kese akçe gönderirim» diye sadrıâzama haber gönderdi. Sadrıâzam Sofu Mehmed Paşa ise, bunun yeni fesatlara âmil olması, ihtimalini önlemek için yakalatmak üzere çavuş başıyı gönderdi. Çavuşbaşı Cinci Hoca'nın evinin yolunu tuttuğu sırada Hoca, kethüdasının ikazları neticesinde kırk elli kese vermeye razı olduğu için, parasının ayarı bozuklarını, altınlarının aşınmış ve eziklerini ayırmakla meşguldü. Çavuşbaşı gelince evinin arka tarafından çıkıp yakınındaki bir ahbabının evine can attı ve bir hasırın altına girdi. Tabi'i biraz sonra Çavuş başı bu eve damladı. Hasırın ucunu kaldırdı ve:

«— Efendi hazretleri evvelce ulvi ruhları davet ederdi, şimdi aşağılık cinleri davet için hasırın altına girmiş!»

Diye alay ederek oradan çıkardı. Cinci Hoca o arada, kendisinin ulema

→

→

sınıfından olduğunu beyanla yanından uzaklaşmaları için bir iki söz söyleyince, çavuş başı tekme tokat evden çıkarıp veziriâzamın huzuruna getirdi. Sofu Mehmed Paşa tatlılıkla söze başlıyarak talebini tekrarlayınca Cinci Hoca inadından vazgeçmiyerek bütün parasının elli keseyi aşmıyacağına dair yeminler etti. Bunun üzerine sadrıâzam Cinci Hoca'yı saraya hapsedip evine bir heyetle «baş bakikulu» yani maliye baş tahsil memuru gönderdi. Bunlar yaptıkları aramada ikiyüz kese akçe, altınla dolu bir iki sandık, elliden fazla samur kürk getirdiler. Ayrıca Cinci Hoca'nın kazaskerliği zamanındaki defterler tetkik edilerek, masraf çıktıktan sonra üç bin keseden fazla malı olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine Cellâd Kara Ali vasıtasiyle kendisine işkence yapılarak gizlediği paraların yerleri söyletildi. Ve dediği yerlerden oniki güğüm çil akçe ve yetmiş bin kuruşluk halis ayarlı para bulundu. Bunlar cülûs bahşişi olarak dağıtıldığı zaman bir zaman asker arasında «cinci akçesi» diye söylendi.

Böylece Cinci Hoca'dan üç bin keseliktan fazla para ve mal istirdat olunduktan ve bir aylık hapisten sonra Mısır'da ikamete memur edildi. Mısır'a gitmek üzere Mihaliç'e vardığı sırada hastalandığından orada oturmasına müsaade olundu. Mihaliç'te her gördüğü adama malının zaptedildiğine dair şikâyetle bulunan Cinci Hoca'ya bilâhare Kırım Han'ının tavassut ve ricası üzerine İstanbul'a dönerek evinde ikametine izin verildi. Lâkin Cinci Hoca'nın bahtı artık iyice kararmış olmalı ki aynı senenin Ekim ayının son günlerinde «Sultanahmed camî'i vak'ası» çıktı. Sipahilerle yeniçerilerin çarpıştıkları bu vakada Cinci Hoca'nın adamları «bizim efendimizin cürmü ne idi ki bu kadar malı alındı ve şimdi ne oldu?» diye söylendikleri görülünce yeni bir fitneye sebep olur endişesiyle idamına ferman istihsal edilip hüküm derhal icra olundu (29 ekim 1648).

Bibliyografya : Naîmâ; Tarih, C : 3, 4. Kâtib Çelebi; Fezleke C: 2. Hammer (M. Âta); Devlet-i Osmaniye tarihi C: 9, 10. Vecihi Tarihi (Hamidiye kütüphanesi no: 817). Karaçelebi-zâde Abdülâziz; Ravzat-ül-ebrar. Nev'i-zâde Atâî; Şakayık zeyli. Evliya Çelebi; Seyahatnâme, C: 10. Ricaut; Histoire de l'Empire Ottoman. D. Cantemir; Histoire de l'Empire Ottoman.

di olan Bahai Efendi bu sahneyi şöyle anlatıyor: «Biz dehlizden nazar ederdik. Sultan İbrahim bir gülgûn atlas entari giymiş, kırmızı çakşırının uçkurları taşra çıkmış, başında bir külâhpûş, sol elinde mushaf-ı şerif müftüye hitab edip:

— Baka Abdurrahim, Yusuf Paşa bana senin için bir fettan dinsizdir, tepele demişti. Seni öldürmedim, meğer sen beni öldürecekmişsin. İşte kitabullah, beni ne hüküm ile öldürürsünüz? Zalimler! deyu feryad eyledi».

Nihayet cellâd Kara Ali ve yamağı Hamal Ali kemend ile Sultan İbrahim'i boğdular (18 ağustos 1648 — 28 receb 1058). Bu iş tamamlanınca cenaze hasoda avlusuna çıkarıldı. Gasl, techiz tekfinini yapan hünkâr imamı Şamî Hüseyin Efendi namazını da kıldırdıktan sonra Ayasofya'da amcası Sultan Mustafa'nın yanına defnedildi.

1648 — 1656 YILLARI ARASINDA DEVLET İDARESİ VE İSTANBUL AHVALİ

Sultan İbrahim, sefihane hareketleri dolayısiyle hazine boşaldığı, rüşvet ve irtikâb arttığı, Venediklilere karşı cereyan eden harpte müşkül günler yaşandığı için tahttan indirilmişti. Sultan İbrahim baştan uzaklaştırılmakla gûya bunlar düzeltilecekti. Lâkin onun tahttan indirilmesiyle, vaziyette iyiliğe doğru gidiş şurada dursun, bil'akis işler daha fazla karıştı. Zira emir verenlerin, kendi çıkarlarına göre müdahalede bulunanların sayısı arttı. Bir defa en başta iki kadın mevcuttu; bunlardan biri büyük valide Kösem Sultan, diğeri çocuk padişahın annesi Hatice Turhan Sultan'dı. Kendi sözünü yürütmeye çalışan bu iki kadından biri ocak ağalarına, diğeri saray ağalarına istinat ediyordu. Böylece devlet işlerine müdahale edenlerin adedi çoğalıyor, ve sadrıâzamların, padişahın vekil-i mutlakı sıfatiyle devlet gemisini salimen yürütmeleri mümkün olmuyordu. Müdahalecilerin adedinin çokluğu yüzünden hem ehliyetli bir sadrıâzamın seçilmesi mümkün olmuyor, hem de seçilse bile sadrıâzamın makamından endişe duymadan emniyetle ve uzun müddet çalışmasına imkân verilmiyordu. Köprülü Mehmed Paşa'nın 1656 da sadrıâzam oluşuna kadar geçen sekiz yıl istikrarsızlık, sıkıntı ve karışıklık yılları halinde doldu. Bu sekiz senelik müddet zarfında ondört defa vuku bulan sadaret değişikliğinde oniki başka başka şahıs sadrıâzamlık etti. Bunların bir tanesinin tayin ve azli gıyabında cereyan ettiği gibi bir tanesininki de Osmanlı tarihinde kısalıkta rekor teşkil edecek şekilde sadece dört saat sürdü. Şimdi bu sekiz senelik devrede İstanbul'daki hadiseler ve devlet idaresinin umumî durumunu tetkik edelim.

Sofu Mehmed Paşa'nın tasarruf tedbirleri ve Sipahi Ocağı ile ilgili icraatı

Sultan İbrahim zamanının en fazla şikâyeti mucip taraflarından biri, hazinenin israfı ve bazı memuriyetlerin ehline verilmemesi meselesi olduğundan, Sadrıâzam Sofu Mehmed Paşa ilk hamlede bunları düzeltmek gayesiyle faaliyete koyuldu. Bu cümleden olarak: Sultan İbrahim'in idamından bir iki gün sonra saray iç-oğlanlarından seksen kişiyi tardetti; Ekim ayının ortalarında da iki partide üç yüz elli iç-oğlanı sipahi ocağına geçirildi. Böylece sarayın yükü biraz hafiflemiş oldu. Hizmetlilerin miktarını azaltırken masraflarda da tenzilât yapmıya çalıştı. Gümrük, tuzla ve sair mukataa işlerinde vazifeli bulunanların beratlarını yoklatıp müstahak olmıyanları işten çıkarıp yerlerine ehillerini (Naimâ C: 4, S: 350) koydu. Altı bölük halkının «veledeş» lerini yani oğullarını bizzat kendi önünde iki şahit ile tespit ettikten sonra gulamiyelerini verdi. Ayrıca bin nefer kadar «dirliği çalık» yani ocaktan tardedilmiş sipahinin kaydını Girit'e gitmeleri şartiyle yeniletti. Sadrıâzamın sipahilere karşı bu cemilekâr hareketi, kendisinin de sipahi ocağından yetişmesinden ileri geliyordu. Sultan Murad zamanından beri ve-

rilmeyen gulamiyelerin ödenmesinden başka, gelecek seneden itibaren tevliyet ve cizye tahsili gibi hizmetleri vereceği vaadında da bulundu.

Sofu Mehmed Paşa'nın sipahilere karşı böyle lûtufkâr davranması pek de iyi olmadı. Zira sipahilere gösterilen lûtuf başkaları için iyi bir örnek teşkil etmediği gibi, sipahiler de bu iyilikten anlamadılar. Zira içlerinde takdir kabiliyeti kıt hayli kimse vardı. Bu noktaya işaretî sırasında haklarında: «ekserisi idraksiz hayvanat mesabesinde, şirret ve adavete mail olup aklı başında olanı nadir» gibi pek ağır dil kullanan müverrih Naimâ'nın böyle konuşmasına hak verdirecek bir anlayışsızlık göstererek, toplantılar yapmaya ve fesat hareketine teşebbüse koyuldular.

Sultanahmed cami'i vak'ası

Fesada niyetlenmiş olan sipahiler, 25 eylûl 1648 (7 ramazan 1058) de Üsküdar'da toplandı. Bunlar esas itibariyle Anadolu'dan gelmiş olan sipahilerdi. Sadrıâzam Sofu Mehmed Paşa toplantıyı haber alınca şeyhülislâmı, ulema reislerini, yeniçeri ağasıyle ocağın mühim ağalarını sadrazamlık dairesine davetle vaziyeti görüştü. Sonra sipahilere adam göndererek maksatlarını sordurdu. Sipahiler: «veledeşlerinin yani oğullarının iki şahitle tespitinden dolayı güceniklerini belirttikten sonra padişah veya veziriâzamsız sefere gitmiyeceklerini, Sultan İbrahim'in hangi sebebe istinaden idam edilmiş olduğunu, kendilerinin idam işinde bir suçları olmadığı halde Sıvas valisi İbşir Paşa'nın intikam almak istediğini beyandan sonra «sun'umuz olmayan hususta biz niçin müttehem oluruz» diye cevap gönderdiler.

Sadrıâzam bunun üzerine, ocağın nüfuzlu ağalarından Muslihiddin Ağayı çağırarak:

«— Benim sadarette kalmam hususundaki sözünüz nerede kaldı»

Diye sorunca :

«— Ben, sizin kılınıza dokunulduğu takdirde elli bin silâhlı yeniçeri yanıbaşımızda hazırdır dedim. Bu sözümüzde yine duruyoruz. Gerçi hal' bizim konuşmamızla oldu ama, katli hususunda reyimiz ve müdahalemiz yoktur»

Cevabını verdi. Böylece ocak ağalarının kendisine taraftarlıklarının devam edip etmediğini kontrol etmiş olan sadrıâzam sipahilere, kendilerini ilgilendirmeyen meselelere karışmamaları haberini yolladı. Lâkin bir defa fesada niyetlenmiş olan sipahiler daha ileri giderek:

«— Halen tahtta oturan padişahımızı size inanmayız. Biz hizmete müdahele etmiyeli reâya mamur mu oldu? Bostancılar ve tevabi'i, vüzera bunca yıldır reâyayı harab edip, bizim beş alacağımız yerden onlar on aldılar. Biz reâyaya zulmedelim demiyorum. Ancak Sultan Süleyman merhumun kanunu üzere gulâmiye (vergi ve cizye tahsiline memur edilen kapıkulu süvarilerine mülâzım, bunlara hizmetleri karşılığı verilen paraya da gulâmiye denirdi. Onaltıncı asrın ikinci yarısında ve onyedinci asrın başlarında her zimmiden alınan maktu 150 akçe cizyenin on akçesi gulâmiye, her yüz koyundan ağnam resmi olarak alınan yüz akçenin yirmi beş akçesi de gulâmiye idi) olarak tayin edilen miktarı, bu hizmette istihdam edilmek suretiyle isteriz»

Diye sadrıâzama haber yolladılar. Sadrıâzamın bunlara gulâmiyelerinin gelecek yıl içinde verileceğini bildirmesi üzerine, taşradaki sipahiler muhtelif bahanelerle İstanbul'a gelmeye devam ettiler. Bu arada Girit'e gitmek üzere yola çıkarılanları bile yoldan çevirip getirdiler. Sipahiler İstanbul'a dolarken şehirde Sultan İbrahim taraftarı geçinen bazı kimseler de bunlara iltihak ettiler. Bu sırada Galatasarayı, İbrahimpaşa sarayı, hattâ Enderun acemi-oğlanları isyan ederek bulundukları yerleri terkedip dışarda hepsi birleşip sipahilere iltihak ettiler. Acemi-oğlanlarının isyanlarının sebebi, yedi yılda bir yapılan acemi çıkmalarının bu defa müddetlerinin epeyce geçmesine rağmen yapılmamasıydı.

Sipahilerin isyan sebepleri üzerinde duran Kâtib Çelebi (Fezleke C: 2, S: 332), onların tagallüb niyetleri ile gulâmiye davasını ve sipahilerin kendi ifadelerinden ortaya çıkan noktaları saydıktan sonra, Sadrıâzam Sofu Mehmed Paşa'nın kendisini veliahd yerine koyup (Kâtib Çelebi'nin burada veliahd

kelimesiyle vasi, naip mânasını ifadeye çalıştığı anlaşılıyor) divan toplantılarına iştirak etmediğini, hattâ bu durumunu bir iftihar vesilesi olarak etrafına söylediğini, halbuki halkın ve sipahilerin onun bu haline tahammül edemediğini ayrı bir sebep olarak ilâve eder.

Eski sipahilerden olup Selânik'ten İstanbul'a gelen Bıyıklı Mahmud isminde biri acemi-oğlanlarını başına toplıyarak onlara zorbalık talim etti. Bıyıklı Mahmud'un bunlara önderlik etmesi üzerine cemiyet gittikçe büyüdü. Böylece 24 ekim gününden itibaren İstanbul'da bir ihtilâl havası esmeye başladı. Ertesi gün sipahiler «veziriâzam ve müftüden şer'î dâvamız vardır» diyerek ayak divanı yapılmasını istediler. Bir taraftan da yeniçerilere müracaatla kendileriyle birlik olmalarını istedilerse de, ocak ağalarından Muslihiddin Ağa buna yanaşmadığından yeniçeri ocağı hükümete sadakatta devam etti. Nihayet 26 ekim 1648 (8 şevval 1058) günü bütün sipahi ve acemi-oğlanları Atmeydanında toplandılar. Bunlara elebaşılık eden Bıyıklı Mahmud sipahilerden bir bölüğü Sultanahmed cami'i imaretine sokarak silâhlandırdı. Sipahiler tam bir ayaklanma halinde idiler. Peşinen ve açıkca istedikleri şey; Sultan İbrahim'in öldürülmesine iştirak eden kimselerin katledilmeleriydi.

Bu vaziyet karşısında Veziriâzam ve ulemâ reisleri yeniçeri ocağına gittiler. Yeniçerilerin sadakatlarına tekrar şahit olan şeyhülislâm ve kazaskerler müştereken, sipahiler muhalefette devam ettikleri takdirde katillerinin caiz olduğuna dair fetva verdiler. Sipahiler ise bu defa padişahı katledenlerin öldürülmesi davasından vazgeçerek dağılmaya başladılar. Elebaşı Bıyıklı Mahmud da Üsküdar'a geçti. Yeniçerilerin, sadrıâzamı tutması meselenin bugün için sükûnetle atlatılmasına âmil oldu. Sadrıâzam bu arada Bıyıklı Mahmud'un teslimini istedi. Lâkin sipahiler teslim etmediler. Ertesi gün veziriâzam kethüdasının üç sipahi neferini Şehzâde Cami'i civarında herkesin gözü önünde katletmesi, sönmeye yüz tutar gibi olan isyan alevinin birdenbire parlamasına sebep oldu. Veziriâzam ve müftüyü öldürmedikçe bize rahat yoktur diyerek 28 ekim günü Sultanahmed meydanında bir daha toplandılar. Üsküdar'a adamlar gönderip Bıyıklı Mahmud'u da getirttiler. Onlar toplanınca sadrıâzam da emir vererek şehir kapılarını kapattırdı.

Sipahi ve Celepler Sultanahmed'de toplandıkları zaman Veziriâzam, Şeyhülislâm, kazaskerler Orta cami'inde idiler. Yeniçerilerin Veziriâzamla birlikte olduğunu gören sipahiler çekingen davranmakta ve birdenbire adam öldürme hareketine girişememekte idiler. Sadrıâzam bunlara dağılmaları için üst üste adamlar gönderdiği halde kat'iyyen söz dinlemediler. Bu arada kendileri harem-i hümâyûna bir heyet yolladılar. Sadrıâzam ve yeniçerilerden şikâyetleri üzerine padişah «ben kullarımın niza etmelerine ve biribirlerine kılıç çekmelerine razı değilim. Makûl ve münasıp kim ise veziriâzam etsinler» tarzında konuşarak ellerine buna göre bir hatt-ı hümâyûn verdi. Sipahi heyeti saraydan ayrıldıktan sonra hatt-ı hümâyûnu Veziriâzama yolladılar. Padişahın hatt-ı gelince, yeniçeri ocağı ağalarına güvenen Veziriâzam Sofu Mehmed Paşa şöyle konuştu:

«— Emir padişahındır, ve orayı ağalar bilir. Eğer azlimizi makûl görürlerse mührü teslim edelim».

Bu şekildeki sözler yeniçeri ocağı ağalarını gayrete getirdi ve:

«— Vezir ve müftünün katillerine değil azillerine bile razı değiliz; saraya hücum ile hatt-ı hümâyûn almak ne demektir? Tiz dağılsınlar, yoksa elimizdeki fetva mucibince cümlesini kırarız!»

Cevabiyle bir bölük kumandanını sipahilere yolladılar. Bir taraftan da silâhlanıp savaşa hazır vaziyete geldiler. Sultanahmed meydanına giden yeniçeri subayının derhal öldürülmesi nihayet iki sınıf askeri birbiriyle savaşa götürdü. Yeniçeriler aralarında Veziriâzam, Şeyhülisâm ve sair ulema da bulunduğu halde kalkıp Sultanahmed meydanına yürüdüler. Çemberlitaş önüne geldikleri sırada iki kola ayrılan yeniçerilerin bir kolu Sultanahmed meydanına, bir kolu Ayasofya taraflarına ilerledi ve derhal iki sınıf asker yekdiğeriyle çarpışmaya başladı. Bilhassa Muslihiddin

Ağanın gayreti sayesinde yeniçeriler üstün geldi. Mağlûp olan sipahilerin bazısı kaçtı, mühim bir kısmı eman diledi, bazıları da Sultanahmed cami'inin içine girdi. Zaten evvelce camiye girmiş olanlar da vardı. Buradakiler mukavemete devam ettiklerinden cami içinde de çarpışmalar oldu. Müverrih Naimâ (C: 4, S: 370) bu hususta: «camide kalan dermendler taşra haremde ve iç haremde, şadırvan tarafında, kapı ve pencere içinde, mimber ve mihrap önlerinde katl ile kılıçtan geçtiler. Cami'i şerifin ol nazenin musanna kapıları ve camları tüfenk fındıkları ile delik delik oldu» demektedir. Bugünkü çarpışmada üç yüz kadar sipahi ve celep denilen saray acemi-oğlanı öldü. Sipahilere elebaşılık edenlerden Bıyıklı Mahmud çarpışmalar sırasında Ahırkapı'dan bir kayığa binerek Üsküdar'a geçti, oradan da Bursa'ya kaçtı. Bilâhara Yenişehir'de yakalanarak idam olundu.

Ocak ağalarının tegallübü

Veziriâzam Sofu Mehmed Paşa yeniçeri ocağı sayesinde hayat ve mevki'ini kurtardı ama, bu defa ocak ağalarının ellerine düşüp onların her dediğini yapmaya mecbur kaldı. Naimâ'nın ifadesiyle: «veziriâzamın yüzü gülüp mesruren sarayına avdet etti, lâkin ocak ağalarının bıyığını balta kesmez olup bundan sonra tegallüb-ü tam ile zimam-ı hal ve akdi kabza-i tasarruflarına aldılar».

Sadrıâzam ocak ağalarının sözlerinden çıkamaz hale düştüğü sırada yeniçeriler de şımarmaya başladılar. Sultanahmed vak'asını takip eden bir kaç ay zarfında bu şımarıklıklar devam etti. Hattâ 1649 martında İstanbul'da bazı yeniçerilerin kadınlara taarruz ettikleri. Murad Ağanın bunlara karşı gevşek davrandığı görüldü. Yine ayni ay zarfında Gelibolu'daki yeniçerilerin hamam bastıkları (Naimâ C: 4, S: 386) haberi geldi.

Sultanahmed vak'asiyle açılan ocak ağalarının tegallübü faslı üç sene kadar devam etti. Bu devrin başlangıcında en kuvvetli ocak ağaları Arnavut Kara Murad, Boşnak Koca Muslihiddin, Arnavut Kara Çavuş ve Bektaş ağalardı.

Sofu Mehmed Paşa'nın azil ve idamı

Sadrıâzam Sofu Mehmed Paşa ocak ağalarının tegallübüne boyun eğmekle beraber bir taraftan da ihtiyatlı davranıyordu. Ağalar da bir tuzağa düşmemeye çalışıyorlardı. Ocak ağalarının en nüfuzlusu olan Kara Murad Ağa, Sultanahmed vak'asından bir müddet sonra yeniçeri ağası olmuştu. Sadrıâzamın bununla arası iyi iken, bilâhare, ağanın koruduğu bir şahsı öldürmesinden dolayı açılmaya başladı. Kara Murad Ağanın sadrıâzamdan yüz çevirmesinin sebeplerinden birisi de, Sofu Mehmed Paşa'nın büyük valide Kösem Sultan'ı dinlememesi, hattâ onu öldürmek istemesidir. Kösem Sultan ise, Sadrıâzamın niyetlerini bildiğinden o da sadrıâzamın hareket icraatını kötülemeye uğraşıyordu. Sofu Mehmed Paşa gerek müstakil iş görme arzusundan dolayı, gerekse saraydan çekindiği için divan-ı hümâyûna uğramaz olmuş ve hükûmet işlerini sadaret konağından idareye çalışır hale gelmişti.

Kara Murad Ağa ve Kösem Sultan'ın işbirliği etmeleri sadrıâzamın karşısında mühim bir kuvvetin teşekkülü demekti. Bilâhare Muslihiddin Ağa da bunlara katılınca artık Sofu Mehmed Paşa'nın aleyhinde istedikleri şeyi yapacak duruma geldiler. Murad Ağa ile Kara Çavuş aralarında anlaşarak birisi veziriâzam, diğeri onun yerine yeniçeri ağası olmayı kurunca Sofu Mehmed Paşa'nın sadrıâzamlıktan devrilme günleri birdenbire yaklaşıverdi.

Ocak ağalarının kendisinden yüzçevirerek aralarında anlaştığını gören Sofu Mehmed Paşa bunları birer bahane ile İstanbul'dan uzaklaştırmak istedi. O sırada Anadolu'da isyan etmiş olan Gürcü Abdunnebi'yi ancak Murad Ağa'nın yakalıyabileceğini söyliyerek hemen harekete geçmesini emretti. Bu sırada Kaptan-ı derya Voynuk Ahmed Paşa kumandasında bulunan donanma Foça önlerinde bir mağlûbiyete uğramıştı. Bu mağlûbiyetin, Sofu Mehmed Paşa'nın donanmaya ihtimam göstermemesinde doğduğu, ayni zamanda donanma için yollanan yüz kese akçenin de gemilerin

boğazdan çıkmaları sebebiyle geri getirilmesi üzerine sadrıâzam tarafından iç edildiği padişaha fitlenmişti. Çocuk padişah bu fitlerin tesiri altında Sadrıâzamı nasıl sorguya çekeceğini öğrenirken, Sofu Mehmed Paşa da donanmanın uğradığı kayıpların nasıl telâfi edileceğini araştırmakla meşguldü. Bunun için şeyhülislâm, ulema ve ağaları bir toplantıya davet etmişti. Lâkin tam o sırada sadrıâzam padişah tarafından çağırıldı. Sofu Mehmed Paşa Arz-odasında çocuk hükümdarın huzuruna çıktığı zaman büyük valide Kösem Sultan da oradaydı. Sultan Mehmed, kendisine öğretildiği tarzda sadrıâzamı donanma hakkında sorguya çekti. Sofu Mehmed Paşa kendisini müdafaaya çalıştıysa da mührü hümâyûn istenip alındı. Mehmed Paşa'yı huzurunda çıkardıktan sonra mührü bir müddet elinde tutan çocuk padişah kendisine öğretildiği şekilde orada bulunanları bir defa gözden geçirdikten sonra, Kara Murad Ağa'ya:

«— Gel ağa, al mührü seni vezir yaptım» dedi (21 mayıs 1649).

Kara Murad mühr-ü hümâyûnu alınca büyük valide Kösem Sultan (Naimâ C: 4. S: 400) söze başlayıp:

«— Bunca mallar alındı, maslahatta bu şekil görüldü. Beni öldürmek sevdasına düşüldü. Bihamdillah-ı tealâ ben dört devlet görmüşüm; bunca zamandır devlet sürmüşüm, ben ölmekle ne âlem tamir olur ne de yıkılır. Bunda kâh beni katle kastederler, kâh padişahımı bazı nesne ferman ettikçe kim öğretti sana canım derler. Padişahlar ile böyle müstehziyane muamele olur mu? Ya talim olunsa ne lâzım gelir?» dedi. Kösem Sultan'ın bu arada taş attığı ikinci şahıs Karaçelebi-zâde Abdülâziz Efendi idi.

Kara Murad Paşa'nın sadrıâzamlığı

Kara Murad Ağa mühr-ü hümâyûna sahip olunca evvelce kararlaştırdıkları şekilde yeniçeri ağalığını Kara Çavuş Mustafa Ağa'ya verdi. Sonra selefi Sofu Mehmed Paşa'yı bostancıbaşı hapsine attırıp mallarını müsadere, adamlarını tevkif ettirdi. Sonra da Malkara'ya sürdürdü. Sofu Mehmed Paşa'nın adamlarından bir kaç kişiyi sorguya çektirerek paralarının yerlerini söylettikten sonra onları öldürten Murad Paşa Malkara'ya

Sultan Dördüncü Mehmed
(Kapıdağlı serisinden)

da adamlar gönderip selefini boğdurdu (28 haziran 1649).

Kara Murad Paşa, halledilmesi gereken pek çok meseleler bulunduğu bir sırada sadrıâzam olmuş bulunuyordu. Sultanahmed vak'asının üzerinden henüz fazla zaman geçmediğinden, evvelâ sipahilerin yeniçeri ocağı ve hükûmet erkânına karşı küskünlük duygularını silmek mes'elesiyle karşı karşıya idi. Sultanahmed hâdisesini siper edip maiyetinde bulunan kuvvetlerle İstanbul üzerine yürüyen Gürcü Abdunnebi'nin durumu başlıbaşına bir mes'ele teşkil ediyordu. Anadolu'da başka itaatsızlık hâdiseleri de mevcuttu. Girit harbi berdevamdı. Bütün bunlara ilâveten devlet hazinesinin sıkıntısı her gün biraz daha artmaktaydı.

Bu karışık ve güç işlerin kademe kademe halli, bilgili olmaya, otoriter bulunmaya, temkin ve tedbirde kusur etmemeye bağlıydı. Lâkin Kara Murad Paşa da bu hususiyetlerin tamamı olmadığı gibi, mevcut şahsi kapasitesi ile de düzenli bir iş görmesi mümkün değildi. Zira ocak ağalarının tegallüb ve saltanatı berdevamdı. Kara Murad Paşa

ocaktan yetişmekle beraber karşısında derhal muhalif bir grup teessüs etmişti. Bu muhalefeti yaratan da saraydı. Padişahın çocukluğu yüzünden esas söz valide sultanda bitiyordu. Hem de iki valide sultan mevcuttu. Âdeta iktidar varışına çıkmışcasına hareket ve davranışları yüzünden iki grup teşekkül etmişti. Kara Murad Paşa'yı büyük valide Kösem Sultan'ın tutmasına mukabil, ocak ağalarından Kethüda Bey'i de küçük valide tutuyordu. Kethüda Bey'in kudret ve nüfuzu sadrıâzamdan aşağı değildi. Kethüda Bey kısa zamanda yeniçeri ağası, Bektaş Ağa, Muslihiddin Ağa ve yeniçeri kâtibini kendi tarafına çekmişti. Bunlar sadrıâzamın aleyhinde çalışıyordu. Kara Murad Paşa böyle kuvvetli hasımları bulunmasına ve memleketin de nazik günler yaşamasına rağmen devrinin bazı meşhurlarını etrafına toplıyarak yalılarda içki ve saz âlemlerinde (Naimâ C: 5, S: 12) bulunmaktan da geri kalmıyordu. Ayni şeyi Kethüda Bey de yapıyordu.

Nihayet yeniçeri ağası, Muslihiddin Ağa ve Kethüda Bey, sadrıâzamın katledilmesini temin etmek üzere çalışmalara başladıkları sırada Murad Paşa, Bektaş Ağa'nın tavsiyesi üzerine sadaretten istifa etti. Mühr-ü hümâyûnu padişaha teslim ederken dikkate değer olan şu sözleri söyledi:

«— Şevketlû hünkârım, bir memlekette dört veziriâzam olmaz. İşte mührün, bir kuluna daha ver. Ben kuluna da bir ekmek parası ihsan eyle, hayır duanla meşgul olayım. Ama zinhar mührü yeniçeri ocağından kimseye verme, zevali devletinize sebep olur».

Melek Ahmed Paşa'nın sadareti ve malî durum

Murad Paşa'nın istifasından sonra kendisine sadaret teklif edilen Melek Ahmed Paşa, ocak ağalarının tegallübü karşısında bir iş görülmiyeceğini bildiğinden bu vazifeyi kabul etmek istemedi. Nihayet bir saat ısrardan sonra (Naimâ C: 5, S: 18) ocak ağalarının müdahalede bulunmamaları şartiyle mührü teslim aldı. Lâkin bu şart ve vaadler hep sözde kaldı. Ocak ağaları müdahaleye devamla hükûmet işlerinin normal mecrada yürümesine mütemadiyen engel oldular. Mevki ve para hırsı gözlerini bürümüş olan ocak ağaları sırtlarını saraydaki koruyucularına dayıyarak devlet işini karma karışık hale getiriyorlardı. Eyâlet valiliği gibi en büyük hizmete tayinler ocak ağalarına verilen rüşvetler neticesinde mümkün olabiliyordu. İşlerine gelmiyen adamı devirmek, arzularına boyun eğecek kimseyi mühim bir makama oturtmak bunlar için gayet tabi'î bir şeydi.

Osmanlı idaresinde yarım asrı aşan zamandan beri «ehliyet ve bilgiye hürmet» duygusu körlenir gibi olmuş, «işe göre adam» prensibi yerine «adama iş» prensipi kaim olur vaziyete gelmişti. Bu şartlar altında dürüst bir devlet adamının muvaffakıyete ulaşması âdeta mümkün değildi. Böyle bir kimse iş başına geçse bile kısa zamanda ya çeşitli şekilde işleyen rüşvet yoluyle, ya pek ustaca işleyen entrikalarla, bunlar da olmazsa zorbalıkla devriliyordu. Dördüncü Murad'ın rüşvet ve zorbalığı ortadan kaldırabilmek için döktüğü kanların acısı unutulur gibi olmuştu. Binaenaleyh, meşhur seyyahımız Evliya Çelebi'nin pek methetmesine rağmen, kuvvetli bir şahsiyet olmıyan Melek Ahmed Paşa'nın bu derece bozuk bulunan işleri düzeltmesi mümkün olamazdı. Esasen Melek Ahmed Paşa, peşinen yapılan vaada rağmen ocak ağalarının tahakkümünden kurtulamadı.

Melek Ahmed Paşa sadaret makamına geçişinden iki buçuk ay kadar sonra, sadrıâzam olmak isteyen birinin bu iş için saraya yazmış olduğu tezkereyi yakaladı. Bu tezkereyi yazan ocak kethüdasının adamı olan Zurnazen Mustafa Paşa idi. Sadrıâzam derhal Zurnazen'i azl ile yerine yeniçeri ağalığından Bolu sancağına çıkmış olan Emir Mustafa Paşa'yı baş defterdar yaptı. Mali işlerle alâkası olmıyan birisi baş defterdar tayin edilirken Kethüda Bey'in adamı olan bir şahsiyetin azli de ocak ağaları tarafından fena (Naimâ C: 5, S: 34) karşılandı. Bu arada Melek Ahmed Paşa sadrıâzamlıktan devrilme tehlikesi ile başbaşa kaldıysa da ocak ağaları arasındaki ittifakın bozulması, bilhassa ağaların kendilerine hükmeden

Kethüda Bey'e karşı cephe almaya yönelmeleri, kendi üzerindeki hasmane dikkatlerin dağılmasına âmil oldu.

Sadrıâzam Melek Ahmed Paşa'nın ocak ağalarının tegallübünün yanıbaşında karşılaştığı en mühim müşkül mali muzayeka idi. Dördüncü Murad'ın zorbalığa son verme ve suiistimalleri ortadan kaldırma yolundaki gayretleri, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın mali tedbirleri hazinenin düzenli bir şekle girmesini temin etmiş, hattâ Kemankeş Kara Mustafa Paşa beş senelik sadrıâzamlığı neticesinde altıbin keselik varidat fazlası sağlamıştı. Onun sadrıâzamlıktan uzaklaştırılarak idam edilmesinden sonra işler sür'atle bozulmuş. Sultan İbrahim'in tahtan indirilmesinde hazineyi perişan hale sokuşu baş rolü oynamıştı. Dördüncü Mehmed tahta geçince cülûs bahşişinin ödenebilmesi için bazı kimselerden yardım talep edilmek mecburiyetinde kalınmıştı. Bütün bunlar gayet kısa zaman zarfında vuku bulmuş şeylerdi. Rüşvet, israf ve yersiz tegallübün hazineyi ne hale getirdiği, işlerin nasıl içinden çıkılmaz hale sokulduğu, köylü ve şehirlinin ne büyük sıkıntılara maruz bırakıldığı, herkesin gözü önünde cereyan ediyordu. İşin enteresan tarafı, bu durumdan şikâyet edenlerden bazıları iş başına geçince şikâyet mevzularını düzeltmeye çalışacağına, eski fikirlerinin tersine bir yol tutarak şikâyet mevzuu kötülükleri bizzat kendisi işliyordu. Doğru yolu seçen devlet adamları ister istemez mürtekib, ahlâksız, zorba ruhlu kimselerin menfaatlarına dokunduğu için çabucak düşman kazanıyordu. İşlerin bu derece bozulduğu bir devirde etrafı ürkütmeden veya menfaatları zedelemeden salim yolu seçip başarıya ulaşmak imkânsız denecek derecede güçtü. Dördüncü Mehmed'in ilk Sadrıâzamı olan Sofu Mehmed Paşa saray israflarını önlemek ve masrafları azaltmak için bazı hayırlı icraatta bulunmakla beraber sipahilere mülâzimet vaad etmek, ocaktan çıkarılmış bin sipahiyi tekrar ocağa kaydetmek gibi yeni masraf kapıları açan işler de yaparak iki tarz arasında bocalamıştı.

İşte Sadrıâzam Melek Ahmed Paşa için bunlar malûm hakikatler olduğu gibi mali sıkıntı da bir hakikattı. Kara Murad Paşa'nın sadaretine rastlıyan devre içinde 1060 cemaziyülevvelinde (Mayıs 1650) verilen ulûfeye para yetişmemiş bunun için 1062 ve 1063 (1652, 1653) senelerinin varidatı vaktinden önce tahsil olunarak sarfedilmişti.

Bu izahattan anlaşılacağı üzere, malî sıkıntı «korkunç» kelimesiyle tavsif edilecek derecedeydi. Melek Ahmed Paşa buna bir çare bulmak için sadrıâzamlık konağında divan üyeleri ve ocak ağalarının iştirakiyle bir toplantı akdetti. Bu toplantıda müşkilâtın halli için müsbet bir neticeye varılamadı. Lâkin Naimâ (C: 5, S: 60) tarihinden aynen aşağıya naklettiğimiz ve bu toplantıda cereyan etmiş olan konuşmalar, o sırada devlet erkânı ve bilhassa ocak ağalarının mali durumlarını, ayrıca bazı kimselerin devşirmelere karşı ne gibi hissiyat beslediğini göstermesi bakımından hayli enteresandır.

Toplantıda hazineye para bulunması mevzuu görüşülürken ocak ağaları, vezirlerin haslarının hazineye alınmasını teklif etmişlerdi. Bunun üzerine Gürcü Mehmed Paşa :

«— Biz bu Asitanede rütbe-i vezarete nail olup hasları tasarruf ederken, daha müslüman olmayan oğlanlar kâfir diyarından gelip, vezir olup, sadarete nail olup cihanın malını tasarruf edüp bize bu rütbeyi ve bu kadarcık nanpâreyi çok gördüler: biz tahammül ettik».

Bu sözlerini müteakip sadrıâzama dönerek :

«— Siz küçük bir mansıbı elli keseye bey' eylediğinizde yirmi kese kendiniz için alırsınız, haslarınız gitse ve dursa mutazarrır olmazsınız. Maaşları yalnız haslara münhasır olan vezirlerin halini düşünün, haslar alınırsa divanda vezir kalmaz».

Gürcü Mehmed Paşa'dan sonra söz alan Damad Yusuf Paşa ise, kendi hassının saraya sunulacak bayram pişkeşi ile zevcesi olan sultanın masraflarının karşılığı olduğu zımnında şöyle demiştir :

«— Benim on yük akçe (yâni bir milyon akçe) hassım var; bayram pişkeşi ile sultanın masarifine yetişmez

Has kalkarsa bu masraflarımız da kalkar»..

Toplantının en güzel, ayni zamanda en cesurane konuşmasını eski bir vezir olan Kenan Paşa yapmıştır. Ocak ağalarından Bektaş Ağa'ya dönüp bizzat şehadet parmağıyle de kendisine işaretle :

«— Cihan büsbütün avucunuzda. Her ne dilerseniz edersiniz. Yeniçeri mevacibi üçyüzbin kuruş ile kapanırken sekizyüzbin kuruş olur. Üçyüzbinden ziyadesi sizin yanınızda kalır. Bu kadar malı olanların ulûfeye imdat etmesi gerekir; yoksa vezirlerin yirmi otuz keselik hassından her biri, ki bu kadar hizmetçileri ve aile efradı ona bağlıdır, alındığı takdirde bunun hazineye ne faydası olacak ve ne kadarcık yaraya merhem olacaktır?»

Ocak ağalarının kesesine inen para sadece yeniçerilerin mevacibinin iki misline yakın miktardan da ibaret değildi. Bu paranın gayrı meşru şekilde şahısların cebine aktarıldığını hükûmet erkânının hepsi de bildiği halde bir şey yapılamıyordu. Ayrıca etrafa zulmediyor ve külliyetli rüşvet alarak mansıb tevcih ettiriyorlardı. Naimâ (C: 5, S: 96) nın tabirince «zamanın Karun'u» haline gelen, yani Karun (Lidya Kıralı Krezüs kasdediliyor) misali servet temin etmiş olan bu adamların gözü hâlâ da doymadığı için bazı şeylerin ticaretini inhisarları altına almıya çalışıyorlardı. Nitekim et narhına karışarak, etin okkasını sekiz kuruştan onüç kuruşa çıkarttırdıktan sonra Erzurum'a, Anadolu tarafındaki sair eyâletlere, Eflâk ve Boğdan taraflarına koyun getirtmek üzere adamlar gönderdiler. Getirttikleri koyunları yüksek fiyatlarla sattırdılar. Bunun gibi Sakız ve Bursa'dan ipek, Bağdad, Şam ve Bursa'dan kumaşlar getirterek üç misli fiyatla esnafa tevzi ettiler. Bu derece yüksek fiyatlarla et vesair ihtiyaçlarını temin edemeyen halkın bir şikâyet dilekçesi ile hükûmete müracaat ettiklerini duydukları zaman: «Bu şehir ekâbir şehridir, fukara şehri değildir. Geçiminden âciz olan çıkıp taşraya gitsin ve bulgur, bulamaç yesin» diye alaylı alaylı konuştular.

Esnaf ayaklanması

Gözlerini tam mânasiyle kazanç hırsı bürümüş olan ocak ağalarının nihayet paranın değeri işine de el attıkları görülmektedir. Kâtib Çelebi ve Naimâ'da : bu meseleyi peşinen ihdas edenlerin ocak ağaları olduğu şeklinde bir ifade mevcutsa da ; para değerini değiştirme işi bir hükûmet icraatı olduğuna göre, ocak ağalarının daha başlangıçta maliye memurlarıyle anlaşmış bulunmaları mümkündür. Mezkûr müverrihlerin eserlerindeki kayda göre : hazineye seksen akçeye alınan bir kuruş, ulûfe tevziinde ayni şekilde verilmeyerek züyûf yani ayarı bozuk akçe ile tebdil edildiği takdirde bin kese akçede üçyüz kese kalacağı hesaplanmıştır.

Bunun üzerine derhal faaliyete geçen ağalar yahudi ve sarraflar vasıtasiyle temin edilen akçeleri tebdil ederken bir taraftan da Arnavutluk tarafında kestirdikleri düşük ayarlı parayı İstanbul'a getirtmişlerdir.

Yine zikri geçen müverrihlere göre; o sırada defterdar hazineye para tedariki zorunda bulunduğu cihetle, ağaların fikrine müracaat etmiş ve neticede de onların hazırladıkları züyûf akçelere yeni bir değer tespit edilerek esnafa sürülmesine karar verilmiştir.

Böylece ayarı bozuk her yüzonsekiz akçe bir altun (Naimâ C: 5, S: 98) itibar edilmiş, sonra ağaların temin ettikleri düşük ayarlı akçeler Defterdar Emîr Mustafa Paşa'nın sarayına getirilerek keselere konulmuştur. Buradan da, kudret derecelerine göre sanat erbabına dağıtılmak üzere bedestana taşınmıştır.

1651 ağustosunun 21 (4 ramazan) inde bedestan kethüdası, bu züyûf akçeyi esnafa arz için saraçhane kethüdası ve ihtiyarlarını çağırarak vaziyeti anlatmıştır. Ocak ağalarından çekinerek esnafın bunu kabul edecekleri tahmin edilirken netice böyle çıkmadı ve esnaf kethüda ve ihtiyarları topluca sadrâzıazama gidip :

«— Devletlû, biz bu yıl ondört teklif (vergi) çektik. Kesat ise canımıza kâr etti. Avarız vesair tekâlif-i mahudeden gayrı ağaların Karadeniz'den gelme sefine sefine bakır, şap, fındık ve tuz;

İzmir ve Akdeniz'den getirdikleri şayka şayka sabun, dimi ve sakız ve saireyi bizlere tarhedip haddinden fazla bahalarını alıp bu kadar zarar çektirdiler. Halimiz bitkin olup dükkân kiralarımızdan âciz iken, böyle züyûf akçenin yüzonsekizine bir altun istemek ne demektir? Bir veçhile imkân ve kudretimiz yoktur».

Ahmed Paşa hiddetli davranarak: «Dışarı çıkın bire kâfir gidiler, tedarik edin!» diye kovmuş, onlar da «hâşa kabul etmeyiz, biz ehl-i islâmdanız» diye bağırarak dışarı çıkmışlardır. Esnaf reislerinin böyle bir muameleye maruz kalmaları üzerine dükkânları kapayıp büyük bir topluluk halinde şeyhülislâm Karaçelebi-zâde Abdülâziz Efendi'nin evine gidip, vaziyeti anlattıktan sonra:

«— Siz şeyhülislâmsınız, bizim hakkımızı görüp bu belâyı başımızdan def etmek gerek. Bu zulmün def'ine bizzat padişah-ı islâm hazretlerinden rica ederiz. Vezire vardık, bize kâfir gidiler diye şetm eyledi. Vükelâsından ümit kalmadı. Kalk ahvalimizi padişaha bildir»

Dediler. Birkaç ay önce şeyhülislâm olmuş bulunan Karaçelebi-zâde, böyle şeylere karışmadığını, veziriâzama gitmelerini söyleyince içlerinden birkaç kişi ileri çıkarak:

«— Kendinizden kürkler istenince ayağa kalkıp Sultan İbrahim'i ve veziri katlettiniz. Ya şimdi bizim ahvalimiz için neden karışmazsınız? Elbette emir şer'in. Ya kalk önümüze düş, ya hemen ne olacaksa olsun».

Şeyhülislâm Karaçelebi-zâde bu acı fakat doğru sözlere rağmen, sadrıâzama tavassutta bulunacağını beyanla onları atlatmıya çalışıp, at eğerlensin ebdest alayım bahanesiyle oradan savuşmak istedi. Lâkin kendisini ata bindirdiler ve aralarına alıp sarayın yolunu tuttular.

Böylece, Osmanlı tarihinde ilk defa, hükûmet erkânından şikâyet ve hak talebinde bulunmak üzere, sırf halktan mürekkep bir topluluk meydana gelmiş bulunuyordu. Bunlar saraya doğru yol alırken tellâllar bağırttırarak dükkânları kapattırdılar. Onbini mütecaviz bir kalabalık saraya gidip Bab-üs-saade önüne kadar girdiler ve padişahı ayak divanına çağırdılar. Çocuk padişah hazırlanan taht'a oturunca, durumlarını anlattıktan sonra:

«— Padişahım, bu zulme takatımız yoktur. Lalana vardık, bize kâfirler diye şetmeyledi. Halen sana geldik. Halife-i ruy-ı zeminsin, hakkımızı hak edip üzerimizden bu zulmü def eyle».

Sultan Mehmed, kendilerini dinledikten sonra «size böyle bir zulüm olduğuna benim rızam yoktur» dedi, işin aslını anlamak üzere sadrıâzamı çağırttıysa da Melek Ahmed Paşa korkusundan gelemedi. Neticede (Naimâ C: 5 S: 101), Kanunî Sultan Süleyman kanununun dışında kalan vergi ve tekâliften affedildiklerine dair esnafın eline bir hatt-ı hümâyun verildi.

Esnaf kalabalığı bu hatt-ı hümâyunu aldıktan sonra hemence dağılmadı. Ocak ağalarının tegallübünden çok zarar görmüş olan bu insanlar, onların tegallübleri devam ettikçe işlerin düzelmiyeceğini ve rahata kavuşamıyacaklarını biliyorlardı. Onun için padişaha:

«— Padişahım, zulüm ile âlem harap oldu. Sana bildirmezler, vezirin ketmeder. Hâlen onaltı nefer kimesne vardır ki sana padişahlık ettirmezler. Beytülmal ve miriye ait malları yeyip içederler. Bunlar: Kara Çavuş, Bektaş Ağa, Kethüda Bey, Samsuncu Sarı Kâtib, Deli Birader vesairedir. Bunları zulüm ile âlemi harap edip devletine müstevli oldular. Bunlar katlolunmayıp cezaları verilmedikçe padişahlık edemezsin» dedikten sonra veziriâzamın azli ve ocak ağalarının katli babında ayak dirediler.

Veziriâzamın değiştirilmesi

Esnafın büyük bir kalabalık halinde saraya gittiğini duyan ocak ağaları yeniçerileri toplıyarak Atmeydanı'na getirdiler. Sarayda, veziriâzamın azli ve ocak ağalarının katli üzerinde durulduğunu da haber aldılar. Bu sırada büyük valide sultan taraftarı olan ocak ağalarının bazıları Kösem Sultan'dan aldıkları talimata da uyarak kendi aralarında konuşup Yeniçeri Ağası Kara Çavuş Mustafa Ağanın sadrıâzamlığını münasip görerek padişaha bildirdiler. Ve bu kabul edildiği takdirde esnaf cemiyeti-

nin dağılacağını da ilâve ettiler. Padişah bu teklifi derhal kabul ile Kara Çavuş'u saraya istedi. Lâkin yeniçeri ağası «mühür buraya gönderilmeden saraya gelmem muhaldir» tarzınca cevap yollayınca, padişah, Lalası Eski Süleyman Ağa ve daha bazı kimselerin tavsiyesi üzerine Siyavüş Paşa'yı veziriâzam yapıp, mühr-ü hümâyunu Melek Ahmed Paşadan getirtti.

Ocak ağalarının baskıyı artırmaları

Siyavüş Paşa veziriâzam yapılınca, sarayda bulunan esnaf topluluğuna: «şimdi akşam oldu, istediklerinizin bir kısmı da yarın yapılır, şimdi dağılın» diye nasihat edilince, herkes yarın yine toplanmak üzere evlerine gitti.

Esnafın dağılmasını müâteakıp yeni Veziriâzam Siyavüş Paşa ve Şeyhülislâm Karaçelebi-zâde Abdülâziz Efendi, büyük valide Kösem Sultan'dan aldıkları emir ve talimata uyarak, ocak ağalarının gidip, kalabalığın dağıldığını söyledikten sonra:

«— Bugün kaza savuldu, yarın tedbir sizindir» dediler.

Bunun üzerine ocak ağaları geceden itibaren sokak ve köşe başlarına silâhlı yeniçeriler koydular. Ertesi gün esnaf yeniden toplanmak isteyince yeniçeriler tehdit ve sopa ile halkı dağıtıp toplanmalarına imkân vermediler. Bu arada birkaç kişiyi de öldürdüler.

Böylece, Osmanlı tarihinde ilk defa vuku bulmuş olan halk ayaklanması, istediğinin tamamına nail olamadan askeri baskı ile ikinci gün sindirilmiş oldu.

Esnafın ikinci gün toplanamamasiyle ocak ağalarının üzerinden mühim bir tehdit sıyrılmış oluyordu. Ağaların kurtuluşunu sağlıyan Kösem Sultan'dı. Naimâ (C: 5, S: 102), Kâtib Çelebi, Abdülâziz Efendi ve Şerihülmenar-zâde gibi müverrihlerden naklen bildirildiğine nazaran: «devleti ayakta tutanın ağalar olduğuna, onlar ortadan kalkarsa devlet nizamının bozulacağına inandığı» için büyük valide Kösem Sultan ocak ağalarını korumaktaydı. Yine Naimâ'nın Ma'anoğlu Hüseyin Beyden naklen dinlediğine göre: esnafın ayaklandığı gün aklı erenlerden birisi, esnafın isteği kabul edilir de ocak ağaları öldürülürse, bundan sonra isyanlarının önüne geçilemiyeceğine dair telkinde bulunduğu için Kösem Sultan ağaları korumuştur.

Naimâ'nın yaptığı nakillerde belirtildiği şekilde, Kösem Sultanın ocak ağalarını korumasında belki samimî niyetleri de vardı. Fakat hâdiselerin tetkiki, Kösem Sultan'ın saltanat sürme, etrafa emretme hırsı taşıdığını da göstermektedir. Bu hırs onu ağaları korumaya sevketmiştir. Valide Sultan'ın koruduğu ağalar ise sırtlarını Kösem Sultana dayayarak tegallübün son mertebesine çıkmışlardır. Yeni veziriâzam Siyavüş Paşa'nın mühr-ü hümâyunu teslim aldığı gün ağalarla kendi arasında geçen şu konuşma, bunların devlet içinde devlet durumlarını gösteren pek ibretâmiz bir levhadır.

Ocak ağalarının pek nüfuzlularından biri olan Bektaş Ağa sadrâzama:

«— Bakı paşa karındaş, sen bir iş ettin ama, hiç de iyi etmedin!»

Demiş, Siyavüş Paşa'nın ne yaptığını sorması üzerine de:

«— Bizim müşaveremiz olmadan niçin mührü aldın, sana vezareti kim verdi?»

Diye gayet küstahane bir sual tevcih etmiştir. Siyavüş Paşa buna:

«— Bana vezareti saadetlû padişah verdi, ben talip ve ragıb olmadım; hattâ bir iki defa imtina ettim. Ama ferman edince emrine muhalefet olmıyacağı için kabul ettim».

Bektaş Ağa:

«— Böyle ise ne güzel! Allah mübarek etsin. Ama bizim meşveretimiz olmadan bir iş edeyim dersen vezirlik edemezsin».

Bektaş Ağa'nın bu tehditkâr sözlerine karşı Sadrâzam Siyavüş Paşa, ona mukabele olacak şekilde yüksekten konuştuktan başka kendilerinin üstündeki kudreti de hatırlatarak:

«— Padişah hazretleri ne buyurursa onu yapar, fermanına göre hareket ederim. Ferman padişahındır. Bizim ve sizin boynumuz kıldan incedir» demiştir.

Valide sultanlar rekabeti ve padişaha suikast teşebbüsü

Dördüncü Mehmed'in taht'a geçirilmesinden sonra büyük valide Kösem Sul-

tan'ın karşısında mühim bir rakip belirmişti. Bu, kendisinin gelini ve küçük padişahın annesi olan Hatice Turhan Sultan'dı. Dördüncü Mehmed'in saltanatının ilk yılı zarfında Kösem Sultan bu rekabeti pek hissetmedi ama, Turhan Sultan'ın devlet işlerine dair bilgi edinmesi ve bu vadide terakki kaydetmesi üzerine işin rengi değişmeye başladı. Birinci Ahmed'in zevcesi ve Dördüncü Murad ile Sultan İbrahim'in anneleri sıfatiyle sözünü geçirmiş, daha isabetli bir ifade ile saltanat sürmüş olan Kösem Sultana bu vaziyet ağır geldi. Görünüşe nazaran; onun yeniçeri ocağı ağalarını fazlaca tutuşu, saltanatını devam ettirebilmek için, Turhan Sultan gibi bir rakibe karşı onları mesnet olarak kullanmak istemesinden de ileri gelmekteydi.

Daha yukarılarda da işaret olunduğu üzere, Kösem Sultanın ocak ağalarına istinadına mukabil, Turhan Sultan da saray ağaları ve hizmetlilerine istinat ediyordu. Saray ağalarının nüfuzu Turhan Sultanın işlere vukufu ile kudretinin artması nisbetinde çoğalıyordu. Kösem Sultan'ın ocak ağalarına itimat ettiğini, bu yüzden ocak ağalarının tegallüplerinin arttığını bütün saray erkânı bilmekteydi. Ocak ağaları tegallüp hareketlerinde bulundukça saray ağa ve sair hizmetlileri Turhan Sultan'ın etrafında daha sıkı şekilde birleşiyordu. Saray hizmetlileri arasından Turhan Sultanın en yakın ve mühim adamları harem ağaları idi. Bunlar : Başlala Süleyman Ağa, padişah öğretmeni Hoca Reyhan Ağa ve musahib İsmail Ağa idi. Turhan Sultan kayın validesi Kösem Sultan'ı işlere karıştırmamaya uğraştıkça bu harem ağaları gittikçe kuvvet kazanıyor ve mühim birer şahsiyet haline geliyorlardı. Böylece büyük ve küçük valideler arasındaki rekabet zaman geçtikçe, bir taraftan da ocak ağaları ile harem ağaları rekabet ve geçimsizliği şekline bürünüyordu. Her gün bir az daha nüfuzları artan harem ağaları Kösem Sultan'ın adamlarına ehemmiyet vermez olmuşlardı. Bu vaziyet karşısında ocak ağaları büyük valideyi tahrikten geri durmuyorlardı.

Yeni Sadrıâzam Siyavüş Paşa'nın ocak ağaları ile arası iyi değildi. Ağaların, ocağa yeniden onbin nefer yazılması hususundeki teklifini Siyavüş Paşa reddetmişti. Bu sırada İbşir Paşa, ocak ağalarının öldürülmelerini isteyen Abaza Hasan'ın topluluğuna katılarak İstanbul'a doğru ilerliyordu. Sadrıâzam Siyavüş Paşa bunlara karşı yeni asker yazıp göndermek teklifini kabul etmeyince, ocak ağaları can korkusuna düşmüştü. Ayni korkuya büyük valide Kösem Sultan da kapılmış (Naimâ C: 5, S: 108) bulunuyordu. Bu vaziyet karşısında işi kökten halletmek isteyen Kösem Sultan ve ocak ağaları, kendi bekalarını temin edeceğini hesapladıkları bir plân hazırladılar. Bu, müverrih Na'mâ'nın ifadesiyle : «ağalar, yeniçeriyi tahrik ve Sultan Mehmed Han'ı aradan kaldırıp, Turhan Sultan'ı Eskisaray'a sürüp, adamlarını katledip, Sultan Mehmed biraderi Sultan Süleyman'ı cülûs ettire. Sultan Süleyman'ın valdesi Dilâşub Sultan bir safdil meczûb meşrep bir hatundur; valdelik makamının hükmünü vermek sevdasında olmaz» plân ve düşüncesinden ibaretti.

Kösem Sultan'ın saray dahilindeki mahremlerinden Bostancıbaşı Ali Ağa, kara hadımlardan Başkapı-oğlanı ve Kireççibaşı gibi kimseler bu hususta faaliyete geçtiler. Bu arada Kösem Sultan, Turhan Sultan'ın adamlarından dört meşhur harem ağasının idamlarını istemeleri için ocak ağalarına bir tezkere (Kâtib Çelebi, Fezleke C: 2, 5 : 376) yazdı. Plân

Valide Hatice Turhan Sultan
(Ricaut'dan)

mucibince, Kösem Sultan'ın adamlarının gizli çalışmalariyle, «gece sarayın Demir-kapı ile bazı uğrun kapıları açık bırakılacak, buradan girecek yeniçeri ve ağalar şehzâde Süleyman'ı iclâs ettikten sonra Turhan Sultan ve taraftarlarını götüreceklerdi». Plân bu kadarlıkla da bitmemekteydi. Naimâ (C: 5, S: 109) nın devamla bildirdiğine nazaran: «Sultan Mehmed Han'ı zehirlemekle, iş suhuletle bitip kıtal ve cidale hacet kalmaz diye Helvacı-başı Üveys Ağaya iki kavanoz zehirli şerbet verilip, padişaha içirmek için tenbih olunup, uhdesinden gelebilirse mansıb ve nice ihsan vadetmişler» di.

Kösem Sultan'ın bu teşebbüsü, cariyelerinden Meleki adındaki kadının vaziyetten Turhan Sultan'ı haberdar etmesi üzerine tahakkuk etmedikten başka tersine bu istikamet aldı. Turhan Sultan, hemence padişahı ve Süleyman Ağa ile Reyhan Ağa'yı durumdan haberdar etti. Ayni gün dört harem ağasının öldürülmeleri talebini muhtevi tezkere padişaha sunulmuştu. Başlala Süleyman Ağa, padişahın zehirlenmesi işini ve padişaha gelen tezkereyi öğrenince, bir şeyden haberi yokmuş gibi davranarak etrafı kolaçan ettirerek kendi tetkiki sonunda da Turhan Sultan'a verilen haberin doğruluğunu anladı.

Büyük Valide Kösem Sultan'ın öldürülmesini tasvir eden bu resim vak'anın hakikatine uymamaktadır. Avrupalı bir ressamın hayal mahsulü olan bu resim her yerde görüldüğü için sayfamıza aldık

Kösem Sultan'ın öldürülmesi

Turhan Sultan'a verilen haberle Başlala Süleyman Ağanın yaptırdığı tetkikat neticesi aynı noktada birleşince, bunlar Kösem Sultanın öldürülmesine karar verdiler. Bu kararı alıp, lüzumlu gördükleri tedbire tevessül eyleyenler: Turhan Sultan, Başlala Süleyman Ağa, Hoca Reyhan Ağa, Lala İbrahim ve Musâhib İsmail Ağa başta olmak üzere ondört kişi idi. Bunlardan birkaç kişi akşama yakın saray avlusuna çıkıp belli etmeden etrafı gözden geçirdikleri zaman büyük validenin adamlarının nöbetçilerden daha fazla silâhlanma hazırlığında olduklarını gördüler. Böylece duydukları şeylerin doğruluğuna kat'î kanaat getirdiler.

Büyük validenin plânını iflâs ettirip onu öldürmeyi tasarlıyanlar, saray hizmetlilerinden adam teminine ve onları silâhlandırmaya başladılar. Bu cümleden olarak; sayıları 120 kişiyi bulan zülüflü baltacıları yeniçeri ocağı ağalarının tegallübü yüzünden kendilerine mansıp verilmeyen Has-odalıları, hasılı büyük valide kahvehanesinde bulunanlar müstesna, sair saray ağalarını kendi taraflarına kazandılar.

16 ramazan 1061 (2 eylül 1651) gecesi iftarı ve onun arkasından teravih namazının kılınmasını müteakip herkes yerli yerine gidince, Başlala Süleyman Ağa ve diğer harem ağaları faaliyete başlıyarak kendilerine bendettikleri kimseleri harekete geçirdiler. Bunlar «padişahımız elden gitti» diye feryad ederek (Naimâ C: 5, S: 111) silâhlanıp has-oda önünde toplandılar. Süleyman Ağa, teravihten bir iki saat sonra bu hazırlıkları tamamlarken büyük valdenin üç yüzden mütecaviz adamı silâhlı olarak onun dairesini muhafaza ile meşgullerdi.

Bu sırada saraydaki vakitsiz ve anormal kaynaşmayı gören kapı-ağası, Turhan Sultan'ın adamlarının yanına gidip ne istediklerini sorunca «büyük valdeyi isteriz» cecabı ile karşılaştı. Ve hemen

gidip padişaha bildireyim diyerek oradan ayrıldı. Turhan Sultan'a gitmiş olması lâzım gelen kapı-ağası biraz sonra dönünce, padişahın herkesin yerli yerine dağılmaları hususunda emir verdiğini bildirdi. Bu defa «elbette büyük valdeyi isteriz, veyahut da hepimiz kırılırız» cevabı ile karşılaştı. O sırada büyük validenin taraftarlarından olan Has-odabaşı, Has-oda efradına nasihata başlayınca kendisini derhal öldürdüler. Sonra Süleyman Ağa silâhlı insanların önüne düşerek büyük validenin dairesine doğru ilerledi. Bir grup mücevvezeli (bir nevi kavuk) tevaşilerle büyük validenin dairesini bekliyen başkapı-oğlanı bunların ilerlemesine mani olmak isteyince kendisini öldürdükleri gibi diğerlerini de kaçırdılar. Bu sırada dışarıdaki sesleri duyan büyük valide Kösem Sultan ocak ağalarının geldiğini zannederek nöbetçilere «geldiler mi?» diye seslendi. Kapı dehlizine kadar gelmiş olan Süleyman Ağa buna «Beli geldiler, taşra buyurun» diye cevap verdi. Kösem Sultan gelenlerin kim olduğunu anladığından aklı başından gitti ve can korkusuyle «odalar içine girizan olup nihanhanelerin birine girip dolap üzerinde bir mahfi gurfeye» gizlendi ama, Süleyman Ağa ve adamları silâhlı olarak odalara doldular Kösem Sultanı gizlendiği yerden eteklerinden ve ayaklarından tutarak aşağıya indirdiler. Zülüflü baltacıların eskilerinden olan Küçük Mehmed, büyük valideyi vura vura sersemlettikten sonra pencere perdelerinden birinin ipini keserek bununla boğdu. Boğularak öldürülmesi sırasında Kösem Sultanın ağzından ve burnundan boşanan kanlar celladının ellerini ve üstünü başını kıpkırmızı kesmişti. Cinayeti müteakip katil ve arkadaşları büyük valide dairesini yağma ettiler.

Böylece, Osmanlı tarihinde ilk defa bir valide sultan, cinayet kurbanı halinde öldürülmüş oluyordu. Umumiyetle Kösem Sultan lehine bir düşünceye sahip olduğu görülen müverrih Naimâ (C: 5, S: 115) bu cinayete ocak ağalarını müsebbib göstererek «valde-i muhtereme gibi bir sahibetül-

Yine bir Avrupalı ressama göre Kösem Sultan'ın yakalanması

Kösem'in öldürülmesi (Ricaut'dan)

hayat devletlû ol bi insaf mutasallıtların uğruna şehid oldu» der.

Kösem Sultan'ın öldürülmesi hâdisesi karşısında sadrıâzam

Hâdise gecesi Veziriâzam Siyavüş Paşa kazaskerleri iftara davet etmişti. Yemek esnasında iç-oğlanları ve çaşnigirlerin birbirine bakışıp işaretleşmelerinden fevkalâde bir şeyler cereyan ettiği anlaşılıyordu. Bir anda ortalıkta soğuk bir hava esmeye başladı. Bunun sebebi tam o sırada ocak ağalarının, idamını talep ettikleri harem ağalarının bir listesini Samsuncu Ömer Ağa ile veziriâzama göndermiş olmalarıydı. Samsuncu ile birlikte bir grup da yeniçeri gelmişti. Yemeğin üzerine kahveler de içilince Samsuncu veziriâzamla görüşüp getirdiği tezkereyi verdikten sonra, ocak ağalarının kendisini Ağa-kapısında beklediklerini söyledi. Aldığı tezkere üzerine hayli hayrete kapılmış olan Siyavüş Paşa, bu davet karşısında korku ürpertileri de geçirdi. Saray veya Ağa-kapısından hangisine gitmesinin münasip olacağını reisülküttab ile müzakere ettikten sonra saraya gitmeye karar verdi. Siyavüş Paşa, Bâb-ı hümâyun'u açtırdıktan sonra Orta-kapıya kadar geldi. Burayı da açtırarak içeri girdi. Divan günleri bölük ağalarının oturdukları tahta peykeler üzerine oturup, idamı istenen harem ağalarına dair bir tezkere yazarak padişaha gönderdi. Telhisini götüren adamın hareme vâsıl olması kadar bir zaman geçtiği sırada sarayda bir gürültünün koptuğunu ve eli kılıçlı kimselerin etrafı aldığını duyunca telhisinin cevabını beklemeden saraydan dışarıya kaçtı ve doğruca kendi konağına geldi. Onunla beraber gelmiş olan Samsuncubaşı Ömer Ağa da süratle Ağa-kapısının yolunu tuttu.

Süleymaniye'deki Ağa-kapısında (yeniçeri ağası dairesi) toplanmış olan ocak ağaları oradaki Tekeli köşkünde iftar etmişlerdi. O sırada saray tarafına göz attıklarında saray içinde her zamankinden fazla mumlar ve ışıklar yandığını görmüşlerdi. Onlar bu ışıklara bakarlarken samsuncubaşı oraya yetişti ve: «Allahu âlem valdenin işi bitti. İçeride kılıçlar çekilmiş, tut, kap sedası asümana çıkarken biz bâb-ı hümâyundan güçlükle dışarıya can attık» diye durumu anlattı.

Sadrıâzam, konağına geldikten biraz sonra padişah tarafından saraya çağırıldı. Huzura çıkınca Süleyman Ağa'yı hükümdarın yanında gördü. Turhan Sultan'ın başlalası bu anda hâdiseyi tafsilen sadrıâzama anlattı.

O arada padişah sadrıâzama :

«— Lala, ahval malûm olmuştur. Sadakat ile hizmetinde daim ol, devletime ihanet üzere olanların cezaları verilsin» dedi.

Siyavüş Paşa padişahın yanından ayrılınca sarayın etrafını gezdi. Bazı gizli kapıları açık bulduğundan bunların neden açık bırakıldığını sorunca büyük validenin emriyle böyle hareket edilmiş olduğu cevabını aldı. Bu arada büyük validenin adamlarından birkaç kişiyi idam ettirdi. Bostancıbaşı Ali Ağa'nın da yerinde bulunmadığı görülerek sabahleyin başı kesildi. Kösem Sultanın adamlarından kireççibaşı da ayni âkıbete uğratıldı.

Ocak ağaları tegallübünün sona ermesi

Büyük valide Kösem Sultan'ın öldürülmesiyle yeniçeri ocağı ağaları en büyük desteklerini kaybetmişlerdi. Bununla beraber ocağın nüfuzlu şahsiyetleri olduklarına göre, birbirlerine düşmeden topluca hareket eder ve yeniçerileri de arkalarından sürüklerlerse yine mühim birer kuvvet sayılabilirlerdi. Fakat Kösem Sultan'ın öldürüldüğü gecenin sabahında başvurulan bir hareket bunları bir kuvvet olmaktan süratle çıkarıverdi.

Hâdise gecesinin sabahında (3 eylûl 1651 — 17 ramazan 10661) padişah vezirler, ulema, bölük ağaları ve sair devlet erkânına haberler göndererek saraya davet etti. Açıkça anlaşıldığına göre bu davet Turhan Sultan'ın Başlalası Süleyman Ağanın telkini ile yapılıyordu. Ulemadan birçok kimseler, vezirler ve devlet erkânı saraya geldiği sırada Dördüncü Sultan Mehmed Bab-üs-saade önüne kurulan taht'a çıkıp oturdu. Bu arada eski kazaskerlerden Hanefî Efendi ve Hocazâde Mesud Efendi padişaha, sancak-ı şerifin çıkarılması, şehre tellâllar gönderi-

lerek padişaha itaat eden her müslümanın saraya gelmesi, gelmeyenlerin cezalarını bulacaklarının ilânı tavsiyesinde bulunuldu. Bu tavsiyelerin her ikisi de tatbik olundu.

Bu davete icabet etmiyenlerden şeyhülislâm ve kazaskerler azledildi. Şeyhülislâm Karaçelebi-zâde Abdülâziz Efendiy'ye saraya gitmesi ısrarla tavsiye olunduysa da ocak ağalarını gücendirmek istemediği ve neticede onların ağır basacaklarını tahmin ettiğinden ağaların yanında Orta camiinde kalmıştı.

Sancak-ı şerif altına davete gelmiyenlerin idamına fetva verildiğinin ilânı muazzam bir tesir yarattı. Resmî vazife sahiplerinden başka İstanbul halkı da sarayın yolunu tuttu. Böylece sarayın avlusu, Ayasofya ve Sultanahmed meydanına kadar asker sivil halk ile doldu.

Ulema, devlet erkânı ve halk saraya gitmekteyken yeniçeri ağası ile ocak ağaları, Ağa-kapısında durmanın doğru olmıyacağını söyliyerek Aksaray'da Yeni-odalardaki Orta camiine gittiler. Yeniçeri ağası bu maksatla ata binerken :

«— Bu musahib ve mukarriplerin ettikleri nedir? Devlet umuruna müdahale edenleri istemeyiz. Valide Sultanı etbaı ile katlettiler, bu nasıl iştir? Bundan sonra validenin kanını isteriz»

Deyince, yeniçerilerden biri «sen validenin vârisi mi oldun?» diye seslendi. Bu vaziyet ocak ağalarının tahakkümünden yeniçerilerin bir kısmının memnun olmadıklarını gösteren bir işaretti.

Birkaç gün önce esnaf saraya gitmek isterken onlara mâni olan yeniçeriler, bu defa açıkça halka müzaherette bulunuyordu. Saraydaki kalabalık artmakta devam ederken Hoca Sadeddin Efendi'nin torunu Ebu Said Efendi şeyhülislâmlığa, Hanefi Efendi ile Hoca-zâde Mesud Efendi kazaskerliklere tâyin edildiler. Yeni şeyhülislâmın teklifi ile bu arada bir hatt-ı hümâyûn yazılarak ocak ağaları saraya çağırıldı. Hatt-ı hümâyunda davete icabet etmedikleri takdirde haklarından gelineceği bilhassa kaydediliyordu. Yeniçeri ağası bu hatt-ı hümâyûna karşı : «Bizden oraya gelecek yok. Biz burada dururuz ve padişahımıza âsi olmayız. Üzerimize gelirlerse karşı koyup döğüşürüz» şeklinde cevap verdi. Fakat bu sırada yeniçeriler ağaların inadının yersizliğinin farkına varmışlardı. Onun için çözüntü başladı. Bölük subayları ve neferlerin çoğu sancak-ı şerif altına koşarlarken yeniçeri ağasını birisi uyartmaya çalışarak odalarda asker kalmamak üzere olduğunu bildirdi. Bu arada Samsuncu Ömer Ağa «padişahın birkaç haremağasına kendilerini değişmiş olduğunu, buna mukabeleten şehri birkaç yerden yakmayı ve evleri yeniçerilere yağma ettirmeyi» teklif ediyordu. Yeniçeri ağası böyle bir hareketin din ve devlete ihanet olacağını söyliyerek reddetti. Gittikçe yalnız kaldıklarını gören ocak ağalarından Kethüda Bey yeniçerilerin gitmelerine mani olmak için altun ve kuruş torbalarını yanına getirerek, para ile adam tutmaya çalıştıysa da neferlerden ve çorbacılardan kimse buna yanaşmadı. Ocak ağaları yalnız kalırken onlarla beraber Orta camiine gelmiş olan ulema da dağıldı. Abdülâziz Efendi nihayet Yalıköşkü tarafından saraya girmek istediyse de bostancıbaşının yanında kalması için emir verildiğinden oradan dönüp Samatya'daki bahçesine gitti.

Ocak ağaları ciddi şekilde yalnız kaldıklarını görünce can kaygusuna düştüler. Bu arada yeniçeri ağası Şeyhülislâm Ebu Said Efendiye, Kethüda Bey Süleyman Ağa'ya birer tezkere yazarak aflarının temini için yalvardılar. Ocakla ilgilerinin kesilebilmesi için affedildikleri bildirilirken kendilerine yeni memuriyetler verildi. Ve ocağa hemence yeni tayinler yapıldı. Bu cümleden olarak Sekbanbaşı Kara Hasan-oğlu Hüseyin yeniçeri ağalığına, Zağarcıbaşılıktan mazûl Küçük Kasım Ağa kul kethüdalığına, Ocak muhzırlığından mazûl Mustafa Ağa samsuncubaşılığa tayin edildi. Tegallüb hareketinin başları olan sabık yeniçeri ağası Kara Çavuş Mustafa Ağaya Tamşvar (Temeşvar) valiliği, Kethüda (Çelebi Mustafa) Beye vezaretle Bosna valiliği, Bektaş Ağaya Bursa sancağı verildi. Derhal kaleme alınan tayin emirleri Boynu-yaralı Mehmed Paşa ile kendilerine gönderilerek ertesi gün sabahleyin mutlaka memuriyet mahalline hareketleri emrolundu.

Bursa sancağına gitmeyen Bektaş Ağa, Silivri-kapı dışındaki çiftliğine sak-

lanıp, oradan gizlice yeniçerilerin samsuncu bölüğüne gelerek askeri tahrik etmek istediyse de samsuncu neferleri kendisini kabul etmediler. Bunun üzerine şehir dahilinde saklanmıya çalışan Bektaş Ağa yakalanıp saraya getirilerek boğuldu. Evinde bulunan bir mahzen dolusu para ve iki güğüm dolusu altunu hazine namına zaptedildi. Temeşvar valiliğine gönderilen Kara Çavuş Mustafa Ağa Silivri civarındaki çiftliğinde tevkif edilip İstanbul'a getirildi. Padişah tarafından sorguya çekildikten sonra öldürüldü. Bin beşyüz kese kadar para ve buna göre eşyası hazine için zaptedildi. Bosna'ya gitmekteyken Kara Çavuş'un öldürüldüğünü haber alan Kethüda (Çelebi Mustafa) Bey memuriyet mahalline gitmiyerek kaçtıysa da nihayet Firecik'te yakalanıp idam olundu. İkibin keselik para ve sair eşyası hazineye alındı. Ramazanın sonuna kadar ocak ağaları böyle temizlenip ortadan kaldırılırken eski Şeyhülislâm Karaçelebi-zâde Abdülâziz Efendi de Sakız adasına sürüldü.

Ocak ağalarının tegallübüne böylece kolay sayılacak şekilde nihayet verildi ama, bu defa onun yerine harem ağalarının tegallübü kaim olmaya başladı. Kösem Sultan'ın öldürülmesi ve ocak ağalarının ortadan kaldırılmasında en mühim rolü oynamış olan Süleyman Ağa 22 eylûl 1651 de Dar-üs-saade ağalığına tayin edilerek saraydaki rütbe ve vazifesi yükseltilmiş oldu. Fakat onun sözü memuriyeti ile kıyaslanamıyacak derecede fazla geçer hale geldi.

Veziriâzam Siyavüş Paşanın azli

Veziriâzam Siyavüş Paşa, kızlarağası Süleyman Ağa'nın tahakümünü hissetmekle beraber buna mümkün mertebe tahammül göstermekteydi. Lâkin Defterdar Emîr Mustafa Paşayı azlettiği zaman, Süleyman Ağa'nın onu koruması ve «Emîr Paşayı incitmesinler» diye haber göndermesi üzerine araları açıldı. Süleyman Ağanın kuvvetli nüfuzunun herkes farkında olduğu cihetle, veziriâzamın maiyetindeki memurlar muhtelif düşünce ve gayelerle birçok şeyleri kızlar ağasına haber veriyorlardı. Nitekim veziriâzamın, Emîr Paşa meselesi üzerine «bu nasıl vezarettir ki ben bir arabın mağlûp ve mahkûmu olayım» deyişini ve İbşir Paşa ile mektuplaşmasını, bu mektuplarda kızlar ağası aleyhindeki fikirlerini Süleyman Ağaya haber vermişlerdi. Süleyman Ağa bunları öğrenince, tabii derhal valide sultana veziriâzamın azlini tavsiyeden geri durmadı. Siyavüş Paşanın tayinler münasebetiyle biraz fazla caize alması da onun aleyhinde kullanılacak kozlardandı.

Valide Turhan Sultan kızlar ağasının tavsiyesini müteakip kethüdası Mimar Kasım Ağa'yı çağırarak, Siyavüş'ün azli takdirinde Gürcü Mehmed Paşanın sadarete getirilmesinin münasip olup olmıyacağım sordu. Kasım Ağa ise :

«— Devletlû Sultanım, Gürcü Mehmed Paşa ebleh bir adamdır, bu büyük hizmetin uhdesinden gelemez. Eğer onu sadrıâzam yaparsanız Siyavüş Paşa'nın ondan bin mertebe yukarda durması gerekir. Eğer muradımız azletmekse Siyavüş'ten üstün bir adamın veziriâzam olması makuldür» dedi.

Naimâ'ya (C: 5, S: 170) göre, Kasım Ağa, valide sultan «Siyavüş'ten üstün kim var?» diye sorduğu takdirde Köprülü Mehmed Paşayı tavsiyeye niyetlenmişti. Lâkin böyle bir sual tevcih etmeyan valide sultan :

«— Şimdilik Gürcü'yü edelim, uhdesinden gelmezse tedarik mümkündür».

Şeklinde konuşması üzerine Kasım Ağa valide sultanın huzurundan ayrıldı. Anlaşılan, kızlar ağası valide sultana Gürcü Mehmed Paşayı tavsiye etmişti.

Siyavüş Paşa'dan mühr-ü hümâyûnun alınması dar-üs-saade ağasının nüfuzunun derecesini, ayni zamanda etrafa ne tarzda hükmetmeye çalıştığının da örneğini vermektedir. Siyavüş Paşa saraya davet edilince, kızlar ağası onun padişahla buluşmasını önledikten başka, içeri girer girmez :

«— Ver mührü!»

Diye gazabla hitab etmiş ve Siyavüş Paşa'nın :

«— Padişahın huzuruna varalım, bakalım azlimizin sebebi ne imiş?» sözüne karşı yumruğunu sıkıp üzerine yürüyerek küfür dolu kelimelerle :

«— Mührü ver, yoksa ağzını kırarım!»

Deyince Siyavüş Paşa çıkarıp mührü verdi. Darüssaade ağası, Siyavüş Paşa'yı bostancıbaşı hapsine attırdıktan sonra katlettirmek istediyse de Valide Sultan onun öldürülmesine izin vermedi. Böylece bir siyah hadımın arzusu neticesi, Naimâ'nın «her umurda makam-ı vekâletin hükmünü vermek üzere hareket ederdi» dediği bir adam sadaretten uzaklaştırılıp, doksanlık âciz bir ebleh hükümetin başına geçirildi (30 ekim 1651).

Tarhoncu Ahmed Pasa'nın sadrıâzamlığa tayini

Siyavüş Paşadan sonraki sadrıâzam Gürcü Mehmed Paşa, çok âciz bir kimse idi. Bunun beceriksizliğinden kızlar ağası istifade ediyor ve sadrıâzamı hükmü altında tutarak, hem saltanat sürüyor, hem de servet biriktiriyordu. Gürcü Mehmed Paşanın aczine dair müteaddit misaller zikreden Naimâ (C: 5, S: 203 - 216) nın belirttiği üzere, onun aczini meydana çıkarıp münakaşadan geri kalmayan Anadolu Kazaskeri Hocazâde Mesud Efendi idi. Onun, sık sık veziriâzamı bozup mat etmesi saray dışında da duyulmuş ve halk arasında, işlerin başına muktedir ve müdebbir bir veziriâzam geçmelidir, diye söylenmeler başlamıştı. Gürcü Mehmed Paşa bunun farkında olduğu halde sadrıâzamlığı bırakmak istemiyor, rakip gördüğü kimseleri İstanbul'dan uzaklaştırarak mevkiinde tutunmaya çalışıyordu. Onun bu hali karşısında Hoca Mesud Efendi de eski Mısır valisi Tarhoncu Ahmed Paşa'yı veziriâzam yaptırmak istiyordu.

Bu sırada devlet çok sıkıntılı günler yaşamaktaydı. Anadolu'nun durumu iyi değildi. Hazinede para yoktu. Girit'e yardım yapılması ve donanmanın mühim sayıda gemilerle takviyesi gerekiyordu. Gürcü Mehmed Paşa gibi okur yazar olmıyan bir cahil âcizin bunların tekini bile muvaffakıyetle başarması imkânsızdı. Bu haline rağmen Tarhoncu Ahmed Paşa'nın sadrıâzam yapılacağını anlıyarak sipahileri tahrike teşebbüs etmekteydi. Bu sırada Gürcü Mehmed Paşa'nın mallarını müsadere ve Yedikule'de hapsettikten sonra Yanya sancağına tayin etmiş olduğu Tarhoncu Ahmed Paşa, Hoca-zâde Mesud Efendi'nin tesiriyle sadaret kaymakamı yapılmak üzere yoldan geri çevrilip İstanbul'a getirtilmişti. Girit'e yardım kuvveti götürecek donanma inşasındaki usulsüzlük ve sulstimal dolayısiyle Hoca-zâde, sadrıâzamı acı şekilde tenkid edince Gürcü Mehmed Paşadan mühr-ü hümâyûnu alan padişah, kimin sadrıâzam yapılmasının münasip olacağını soruşturdu ise de kesin bir cevap alamadı. Bu vaziyet karşısında padişah mühr-ü hümâyûnun Girit serdarı Hüseyin Paşa'ya gönderilmesine, Tarhoncu Ahmed Paşa'nın da sadaret kaymakamlığı etmesine karar verdi. Lâkin Valide Sultan ve onun telkini ile hareket eden padişahın arzusuna rağmen Gazi Deli Hüseyin Paşa'nın sadrıâzamlığı tahakkuk edemedi. Zira, veziriâzamların serdar olması takdirinde kapıkulu ocaklarının serdarla birlikte sefere gitmeleri kanundu. Halbuki hazinede kapıkulu ocaklarının maaş, harcırah ve postal paralarını karşılıyacak kadar para yoktu. Onun için bir hayli müzakerelerden sonra en nihayet Tarhoncu Ahmed Paşa'nın sadrıâzamlığa getirilmesi uygun görüldü. Erkânın meşvereti ile bu karar alınıp vaziyet padişaha bildirilince, Sultan Mehmed Tarhoncu Ahmed Paşa'yı tahtın önüne kadar (Naimâ C: 5, S: 223) çağırarak:

«— Paşa ne dersin? Bu üç husus ki biri Girit, biri donanma ve biri de mevacib ve masarife mal yetiştirmeyi taahhüt eder misin?»

Dedi, Tarhoncu da tereddüde kapılmadan:

«— Ferman padişahımındır, taahhüt ederim»

Cevabını vermesi üzerine, padişah mühr-ü hümâyûnu ona verdi. Naimâ'nın Şarihülmenar-zâde'den naklen bildirdiğine göre; padişah mührü Ahmed Paşaya verirken, ileri sürdüğü üç şartı tahakkuk ettirmek üzere sadakatle çalışması hususuna müftü ve kazaskerleri kefil tutmak istemiş, onlar da böyle şeylerde kefaletin değil yardımın mevzuubahis olacağını bildirmişlerdir. Bu cevap karşısında meşvereti elden bırakmamasını tenbih eden padişah, Ahmed Paşaya:

«— Baka, her vezir mazul olmaz, sakın. Eğer taksirin zuhur ederse başını keserim» dedi.

Bunun üzerine Ahmed Paşa:

«— Padişahım, benim de iki ricam vardır. Evvelâ miri malını kimde bulursam tahsil edeyim, kimse mani olmasın ve tedbirime kimse karışıp muarızlık etmesin. İkincisi Gürcü Mehmed Paşa gelişigüzel ve ifrat üzere maaş verip muzır ihdaslarda bulunmuştur, bunlar ilga edilsin» dedi. Padişahtan bunların ikisine dair birer hatt-ı hümâyûn aldı. Ayrıca her işte müstakilen hareket edeceğine dair eline bir hatt-ı hümâyûn da verildi (20 haziran 1652). Bundan sonra Tarhoncu Ahmed Paşa orada bulunan erkâna hitaben:

«— Ben bu makama lâyık değilken Allahu Tealâ lâyık görüp ihsan eyledi. İmdi, ya her ne dilersem ederim, ta ki Devlet-i Aliyyeye bir nizam veririm, yahut da kelleyi veririm. Sairleri gibi ölüm korkusu ve el hatırı gözlemem; rüşvet ve şefaat ile bir mansıp veremem» dedi.

Tarhoncu Ahmed Paşa'nın sadrıâzamlığı ve icraatı

Tarhoncu Ahmed Paşa sadrıâzam olduğu sırada hazinede müthiş para sıkıntısı çekilmekteydi. Zâten diğer mühim işlerin halli de bu sıkıntının giderilmesine bağlıydı. Onun için, devlete samimi şekilde hizmet etmek isteyen Tarhoncu Ahmed Paşa mesaisinin mühim kısmını bu davanın halli hususuna hasretti.

Hazinenin para sıkıntısı çekmesi yeni bir şey değildi. Sultan İbrahim'in ilk sadrıâzamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra israf ve suiistimallerle bu sıkıntı her geçen yılda biraz daha artmıştı. Bu yüzden devlet hizmetleri hayli aksıyor, usulsüzlükler karşısında halk tabakası ıstırap çekiyordu. Devlet hizmetleri namuslu eller tarafından yürütülüp, israftan kaçınılsa ve bu yolda sebatkâr davranılsa zamanla işler düzelebilirdi. Tabi'i bu mühim şeylerin takip ve tatbiki esas itibariyle sadrıâzamın icraatına bağlıydı.

Tarhoncu Ahmed Paşa sadaret makamına geçerken padişahtan aldığı hatt-ı hümâyûna güvenerek işe koyuldu. Evvelâ hal ve vaktı müsait olan divan erkânı ve sair kimselerden hazineye imdat şeklinde para istedi. Pek aceleci davrandığı bu işte kısa zamanda iki yüz keseden fazla para temin etti. Tarhoncu Ahmed Paşa bu arada hayretle karşılanan bir harekette de bulundu: «Halk kılıçtan korkar, gayrı şeyden korkmaz» mülâhazasiyle, zindanlardaki kürek mahkûmlarından bir kaç kişiye (Naimâ, C: 5, S: 226) sırmalı zengin elbisesi giydirerek öldürttü ve cesetlerini herkesin görmesi için kalabalık caddelere bıraktırdı. Lâkin halk bunların aslen fakir mahkûmlar olduğunu anlamakta gecikmedi. Tabi'i bu hareket halkın zaviyesinden onun lehinde bir not olmadı. Zamanındaki müverrihlerin kaydettiği veçhile; matbah, tersane, tophane ve sair yerlerle maaşa bağlı askerin defterlerini yoklayıp mümkün mertebe israfları kesip masrafları azaltmakla işe başlaması gerekirken, bir kaç zavallının kanını dökerek ehemmi mühimme tercih etmiş oldu. Ancak bu gözdağı hareketinden sonradır ki zikri geçen defterleri tetkik ettirdi.

Tarhoncu Ahmed Paşa, ilk günlerde kendisini tebrike gelen gümrük emininden hazine için üç yüz kese para istedi. Aynı zamanda matbah ile koyun emini olan bu adam bir çok koyun sürüsüne sahip olup İstanbul'un et piyasasını elinde tutuyordu. Ahmed Paşa bir çok kimsenin yanında bu talepte bulunup, rüşvet ve iltimasa teşebbüsünün kendisi için felâket doğuracağını ihtar edince, adam hem istenilen parayı getirdi, hem de orada bulunanlar sadrıâzamın tesir kabul etmiyeceğini peşinen görmüş oldular. Ahmed Paşa'nın hatır gönül dinlemeden çalışması ile alâkalı ve bu bakımdan zikri gereken mühim bir hadise de, Valide Sultanın meşhur adamı Darüssaade Ağası Süleyman Ağa'nın azlidir. Süleyman Ağa, azledilen yeniçeri kâtibinin tekrar vazifesine alınması, kendi adamlarından birinin Mısır valiliğine tayini için sadrıâzama müteaddit defa müracaat etmiş, Ahmed Paşa da bu durum karşısında onu Valide Sultana şikâyette bulunmuştur. O arada Valide Sultanın mürebbiyesi evlenirken bir kürk ve para meselesinden dolayı Valide Sultana karşı hürmetsizce sözler sarfetmesi ağanın

Tarhoncu Ahmed Paşa bütçesi

(İlâve : 128)

★

Tarhoncu Ahmed Paşa'nın Osmanlı tarihindeki şöhreti; rüşvet ve irtikâbı önleme, masrafları kısmak suretiyle hazine açığını kapatma yolundaki gayretlerinden başka hazırladığı bütçe lâyihasından da ileri gelmektedir. Devletin on yıllık gelir gider hesaplarının mukayesesi ile 1063 yılındaki gelir ve gider miktarını gösteren bu lâyiha, pek çok tarihçilerce, Osmanlı imparatorluğunda tanzim edilen ilk bütçe zannedilmiştir. Halbuki, lâyihanın kendisi bile, geçmiş on yıla ait mukayeseyi ihtiva ettiği cihetle ilk bütçe olmadığını göstermektedir. Avrupalı müverrihleri ve son yıllara gelinceye kadar bizdeki tarihçileri bu mesele de hataya sevkeden âmil, Osmanlı tarihçilerinin devletin irat ve masraflarından sarahatle ve rakam zikrederek bahsetmeyişleri olsa gerek. Sayet, tarhoncu bütçesinin hazırlandığı sırada mali sıkıntı olmasa, buna çare bulunmak üzere çetin gayretler harcanmasa ve bu mevzu üzerinde padişahın huzurunda müzakereler cereyan etmeseydi, Osmanlı tarihlerinde 1063 hicrî yılı bütçesine ait bilgi de yer almıyacaktır. Meselâ «Ayni Ali risalesi»nde, bütçe açığının belirtilmesi vesilesiyle 1564, 1592, 1597 yıllarının irat ve masrafları kaydolunmuştur. Nitekim 1063 den sonraki devrede de devlet masraflarıyla ilgili pek mühim bir şey cereyan etmemişse, kaynakların bolluk ve genişliğine rağmen, tarihlerde bütçeye ait malûmat göze çarpmaz. Esasen Tarhoncu bütçesinin Osmanlılarda ilk bütçe olmadığını ifade edecek (üçüncü cildde 1456 ıncı sayfaya bakınız) bir çok deliller mevcuttur.

Tarhoncu bütçesinin on yıllık mukayeselerle birlikte hazırlanışına tersane bahçesinde padişahın huzuru ile yapılan bir toplantı vesile teşkil etmiştir. Hazinenin para sıkıntısına bir çare bulmak gayesiyle 19 rebîülevvel 1063 (milâdî : 17 şubat 1653) günü veziriâzam, şeyhülislâm, kaptan-ı derya, defterdar ve kazaskerlerin iştirakiyle yapılan bu toplantıda, o sırada onüki yaşında bulunan Dördüncü Mehmed :

→

«— Babam merhum zamanında ve daha evvellerde devletin iradı masarifine kifayet eder ve belki de artardı. Benim masrafım babam kadar yok. Irat yine evvelkidir; şimdi irat yetişmeyip tersane ve sair mühimmata akçe tedarikinde izhar-ı acz etmenizin sebebi nedir?»

Diye sorunca, Veziriâzam Tarhoncu:

«— Padişahım, devlet-i aliyyenin ihracat ve masarifi şimdi evvelkiden ziyadedir. Onun için kifayet eylemez»

Cevabını verdi. Bu sual ve cevabı müteakıp orada bulunanlar muhtelif şeyler söylediler. Neticede, birkaç senelik irat ve masraf hesabı çıkarıldıktan sonra durumun padişaha arzı ve buna göre bir tedbirin düşünülmesine karar verildi. Kararı müteakıp, hazine hesaplarının tetkiki için defterdarlığa gereken hatt-ı hümâyûn yazıldı.

Bu karar ve hatt-ı hümâyûndan sonra divan üyeleri Defterdar Paşa sarayında bir toplantı aktettiler. Toplantıda defterdar, 1063 (milâdî 1653) senesinde devlet hazinesi gelirinin 24 bin yük (2 milyon 400 bin akçe), masrafın bundan 1200 yük fazla olduğunu, yani 25 bin 200 yük bulunduğunu bildirdi. Naimâ tarihi ve Kâtib Çelebi'nin «Fezleke» sinde belirtildiğine göre; bu 24 bin yükün 6 bin yük kadarı İstanbul'daki gider miktarı olup üst tarafı memleketin diğer yerlerindeki sarfiyata aitti. Bu ifadeden anlaşıldığına göre Osmanlı hazine hesaplarında İstanbul'daki gelir ve giderlerle, memleketin sair yerlerine ait gelir giderlerin hesabı ayrı kaydedilmekteydi.

Defterdar; hazine gelir ve giderini söylerken aradaki açığın bir sene sonraki varidatın zamanından önce tahsili suretiyle kapatılmaya çalışıldığını da ilâve etti. Defterdarın okuduğu rakamların arkasından herkes fikrini söyledi. Neticede, bir karar olarak, müverrih Naimâ'nın ifadesiyle:

«Kara Mustafa Paşa zamanında, 1053 senesinde irat ve masarif beraber olup hatta irattan biraz mebaliğ artmış idi; sonra açığa ne sebep oldu; her kalemden on yıllık vekayi çıksın, bu malûm olduk-

→

gözden düşmeye başlamasına yol açmıştı. Onun için Veziriâzamın şikâyeti tesirini göstererek azli temin edildi.

Osmanlı tarihinde kendi adı ile anılan bütçe lâyihası ile meşhur olan Tarhoncu Ahmed Paşa, saraydan gelen tesir ve tavsiyelere bile aldırmadığından rüşvet ve irtikâp yolu kapanmıştı. Veziriâzam hâtır ve gönül dinlemeden mutlak bir doğrulukla çalışıyordu.

Defterdar Zurnazen Mustafa Paşa, sadrıâzamın da müşahede eylediği para kifayetsizliğinden şikâyet ettiği için padişahın huzurunda bir toplantı yapıldı. Veziriâzam, şeyhülislâm, defterdarlar, kazaskerlerin hazır bulunduğu bu toplantıda, mevcut malî sıkıntıya çere bulmak üzere müzakereler cereyan etti. Neticede (M. Belin; Türkiye İktisadî Tarihi S: 144): Valilerin bundan sonra vilâyet varidatından kendilerine maaş karşılığı tutulan meblağ ile iktifa etmelerine ve varidat fazlasının «irsaliye» namı altında İstanbul'a göndermelerine; Erzurum, Çankırı, Kastamonu, Manisa ve sair bazı eyâlet ve sancakların iltizama bağlanıp (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi: C: 3, S: 269) valilerin bu iltizamdan muayyen bir kısmını her yıl hazineye göndermelerine; bunlardan başka has, zeamet ve paşmaklık sahiplerinin bunlardan ellerine geçen irattan ihtiyaçtan fazla olanını hazineye devretmelerine karar verildi. İlk örnek olmak üzere Ahmed Paşa kendi haslarının gelirinden yirmi bin kuruşu bunlardan başka has, zeamet ve paşmaklıklardan hazineye terkedilecek miktar yediyüz bin kuruş olarak hesaplanmıştı. Yine bu toplantıda verilen karar cümlesinden olarak, değirmenlerden senede bir riyal (bir riyal bu tarihte seksen akçe idi) öğütme resmi alınacaktı. Yılda altı yüz bin kuruş tutacağı hesaplanan değirmen vergisinin tatbiki mümkün olmadı. Zira, daha Üsküdar'dan işe başlarken, sipahiler «biz ulûfe almazken değirmenlerimizden akçe alınmak ne demektir?» diye şikâyet ve itiraza kalkmışlardı.

→

tan sonra ilâcı ne ise görülür» denildi.

Bunun üzerine, maliyenin alâkalı daireleri 1053 yılından itibaren on yıllık hazine gelir ve gider hesabını çıkarıp veziriâzama verdiler. Veziriâzam da hesap durumuna göre, masrafların neden arttığının izahını da yaparak bunu padişaha sundu. İşte «Tarhoncu Ahmed Paşa lâyihası» budur. On yıllık hesapların tetkikiyle bütçe açığının hangi sebeplerden ileri geldiği sarih şekilde gözler önüne serilmişti. Mevcut sıkıntılı duruma bir çare bulunması için bir tetkikat yapılıp Tarhoncu bütçesi meydana gelmekle beraber, Naimâ'nın da belirttiği üzere bir netice çıkmadı. Zira, tasarruf temin edecek şartlara riayet edilmedi. Bunu yapmıya çalışan Tarhoncu Ahmed Paşa'nın katli ile eskiye nazaran hiç bir şey değişmeden bozuk durum aynı şekilde devam etti.

Hazinenin açığı hakkında müzakereler yapan heyette Kâtib Çelebi bu mesele ile ilgili «Düstur-ul-amel li ıslah-il-halel» adını taşıyan bir risale kaleme alarak padişaha takdim etti. Kâtib Çelebi'nin risalesindeki tavsiyelere de pek aldıran olmadı. Nitekim kendisi «Fezleke» sinde

→

bu hususta: «Hüsam-zâde müftü iken ol risaleyi talep eyledi, yazıp verdim; huzur-u humayuna arzetmiş. Risalenizi padişahımıza okuyup ve okuttuk dediler. Lâkin mucibi amele gelmiyeceğin fakir bilip asla mukayyed olmadım; belki zaman ile bir padişah agâh olup onunla amel eyleyip fevaidini müşahede eyliye» der.

Müverrih Naimâ'nın istifade ettiği Ma'an-zâde Hüseyin Bey harem-i hassada bulunduğu sırada mühim vak'aları bir tarih gibi kaydederek bir mecmua meydana getirmişti. Ma'an-zâde, Tarhoncu Ahmed Paşa'nın yazıp padişaha takdim ettiği irat ve masraf defterini de bu mecmuasında iktibasen dercetmişti.

Bibliyoğrafya: Naimâ; Tarih C: 1 ve 5. Hammer (M. Ata); Devlet-i Osmaniye Tarihi C: 10. M. Belin (M. Ziya); Türkiye İktisadi Tarihi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı devletinin merkez ve Bahriye teşkilâtı. Kâtib Çelebi; Fezleke C: 2. Kâtib Çelebi; Düstur-ul-amel li ıslah-il halel. Mehmed Halife; Tarih-i Gilmâni. Silâhdar Mehmed Ağa; Silâhdar tarihi. C: 1. Raşid: Tarih C: 1.

Tarhoncu Ahmed Paşa'nın katli

Masrafları kısmak, rüşvet ve irtikâbı önlemek için hatır gönül dinlemeden doğrulukla çalışan Tarhoncu Ahmed Paşa, bu yüzden bir hayli düşman kazanmakta gecikmedi. Tarhoncu'ya hasım kesilenlerden biri de Kaptan-ı derya Derviş Mehmed Paşa idi. Padişahın huzurunda tersanede yapılan bir toplantıda, donanma ve levazımına tahsis edilecek para yüzünden veziriâzamla kaptan-ı derya münakaşa etmişler, bu yüzden ikisinin arası fazlaca açılmıştı. Veziriâzam, hazine darlığı sebebiyle Derviş Mehmed Paşa'ya 20 kese nakid, 300 keselik de havale vermişti. Kaptan-ı derya hepsinin nakid verilmeden iş görülemiyeceğini beyan ederken, veziriâzam da paranın mevcut olmaması dolayısiyle 300 keselik havalede ısrar edince birbirleriyle atışıp (Naimâ C: 5, S: 275, 292) karşılıklı acı sözler söylemişlerdi.

Tarhoncu'yu düşürmek isteyen saray mensupları ve sair kimseler, işte bu münakaşadan ziyadesiyle istifadeye çalıştılar. Çocuk hükümdarı Derviş Mehmed Paşa'ya meylettirmek için Tarhoncu aleyhine bir sürü yalanlar uydurdular. Aleyhdarları, evvelâ azli ile bir hudut vilâyetine gönderilmesinin teminini hesaplarlarken, bilâhare, Naimâ (C: 5, S: 296) nın bildirdiği veçhile: «bu vezir bütün umurda padişahın tarafına faydalı olmak üzere hareket edip, cümlemizin hatırını bu dava ile selbeyledi. Devletin irat ve masrafı ahvali malûmdur. Bunun yerine gelecek veziriâzam cümlemizin hatırına riayet ederse yine bir iş görmeyip bunun sadakatla hizmeti o zaman belli olur. Şimdi bu sağ kurtulursa ol vakıt evveliyet tariki ile vezir olup bizden intikam alır. Münasip budur ki, cülûs töhmeti ile itham edip, padişaha katlettirip şerri havfinden emin olalım» dediler. Tarhoncu hasımları, yeniçeri ağalığından çıkma Süleyman Paşaya veziriâzamlık vaadederek oyunlarına vasıta kıldılar. Ve Tarhoncu'nun, kendisini tahttan indirerek yerine kardeşi Süleyman'ı iclâs edeceğine çocuk padişahı inandırdılar. Neticede Tarhoncu tersanede donanma işlerini görüştüğü sırada saraya çağrıldı ve katlolundu (20 mart 1653 - 20 rebiülahır 1063).

Tarhoncu Ahmed Paşa, katlinden bir hafta önce öldürüleceğini anlamıştı. Buna rağmen tuttuğu yoldan dönmedi. Tersaneden ayrılırken bu gidişin ölüme olduğunu kuvvetle tahmin ederek herkesle helallaşmıştı. Saraya yaklaştığı sırada yanında bulunan tezkerecesine: «beni katletseler acır mısın?» diye sorduktan sonra, sözüne devamla:

«— Beni katletseler asla muztarib olmam; şehadet canıma minnettir. Ben bir belâya giriftarım ki ölümden gayrı kurtuluş yoktur. Sadakat ve doğruluğumdan bana düşman olan hainlerin sözleri makbul olup beni haksız yere gayza hedef kıldılar. İyi ve doğru için sây-ü gayret ve hizmetim bilinmedi» demişti. Padişaha da :

«— Padişahım, sen beni şer' ile öldürmüyorsun. Benim mucib-i katl suçum yoktur; zulm ile öldürüyorsun. Rûz-u mahşerde iki elim yakandadır» sözlerini sarfetmişti.

Derviş Mehmed Paşa'nın sadrıâzamlığı

Derviş Mehmed Paşa sadrıâzam olduğu sırada yetmiş yaşında idi. Dördüncü Murad'ın Bağdad fethinden beri vezir rütbesinde bulunduğu cihetle bu bakımdan hayli tecrübeli idi. Selefi Tarhoncu Ahmed Paşa gibi dikine gitmiyerek hem sarayı hem de dışarıyı idareyi başarıyordu. Pek insaflı bir kimse olmamakla beraber bu durumunu tecrübe ve kurnazlığı sayesinde maskeliyordu.

Derviş Mehmed Paşa'nın sadrıâzamlığı sırasında da devleti meşgul eden en mühim mesele; hazinedeki para kifayetsizliği ve Girit harbi idi. Derviş Mehmed Paşa, bütçe açığını kapatmak için selefi gibi davranmadı. Onun biçiminde samimi hassasiyet göstermeyen bu adam, daha ziyade zamanının gidişatına ayak uydurdu. Hazineye de müsaderelerle para bulmayı tercih etti. Derviş Mehmed Paşa'nın müsadere siyasetine ilk hedef olan şahıslardan biri Tarhoncu Ahmed Paşa'nın kethüdası Mümin Ağa idi. Adamcağızı bunun için hapis ve işkenceye tâbi tuttu. Bu vaziyet karşısında (Naimâ: C: 5, S: 300) Mümin Ağa:

«— Bizim paşamız rüşvet almazdı; âlem bilirdi. Vezir kethüdalarının belki

cümle menasıb ashabının irad-ı tabi'i ve menafi kanunları malûmdur. İrat ve masrafım hesap olunsun; irad-ı tabi'im den hariç hediye ve bâd-ı hava dahi muradları üzere bir şey farzolunsun, ona göre benden mal talebetsinler»

Dediyse de, bütün malının karşılığı olarak peşinen verdiği doksan kese akçeye ilâveten daha fazlası istenerek hapiste alıkonuldu. Nihayet Mümin Ağanın kayın biraderi olan eski Sadrıâzam Siyavüş Paşa ve ayrıca İbşir Paşaların mektupları, affı için müracaatta bulunmaları üzerine serbest bırakıldı.

Derviş Mehmed Paşa sadrıâzam olduktan sonra bir çok makamlarda tayin, azil ve tebdiller yaptı. Bu meyanda mühim olarak Defterdar Zurnazen Mustafa Paşa'yı Temeşvar valiliğine, Zurnazen'den önceki defterdar Emir Paşa'yı Temeşvar'dan Kanije'ye tebdil etti. Zurnazen'den açılan defterdarlığa da «baş bakikulu» Moralı Mustafa Ağayı getirdi. Mustafa Ağayı def'aten başdefterdarlığa getirirken emirülümeralık yânı küçük derecede paşalık pâyesi de tevcih etti. Kendisinin sadrıâzam olması üzerine açılan kaptan-ı deryalığa Çavuş-oğlu Mehmed Paşa'yı getirdi. Girit'e kuvvet ve mühimmat götürmeye memur edilen Çavuş-oğlu'nun donanma ile Rodos önlerine kadar gidip düşman gemileriyle muharebeye cesaret edemiyerek İstanbul'a dönüşünden sonra da bu vazifeyi eski Sadrıâzamlardan Kara Murad Paşa'ya tevdi etti. Derviş Mehmed Paşa, Valide Sultana iyi görünmesini başardığından bu tayinleri fazla zahmet çekmeden yapabiliyordu. Tarhoncu Ahmed Paşa'nın, idamına sebep olanlardan Süleyman Paşa'nın sadarette gözü olduğunu bilen Derviş Mehmed Paşa onu Girit'e tayin etti. Süleyman Paşa bunun üzerine Girit'e gönderilmekten kurtarılması için saraydaki adamlarına ricalarda bulundu. Onun bu iş için sarfettiği şu sözler, rahat ve mevki düşkünü kimselerin Girit'e gitmeyi nasıl bir felâket telâkki ettiklerini göstermesi bakımından dikkate değer: «Beni veziriâzamın pençesine teslim ettiniz. Girit gibi girdab-ı mihnete salıp beni idam etmek ister. Bari sahip çıkıp bu vartadan tahlis eyleyin. Bilâ mansıp İstanbul'da oturmama razıyım». Süleyman Paşa'nın adamlarının Valide Sultan nezdindeki müracaatları üzerine kendisinin İstanbul'da kalmasına dair hattı- hümâyûn çıktıysa da, sadrıâzam onu ne yapıp yapıp Girit'e yolladı.

Valide Sultanın evlendirilip saraydan uzaklaştırılmasını isteyen şeyh

Derviş Mehmed Paşa'nın sadrıâzamlığı sırasında Diyarbekir'den İstanbul'a gelen Mahmud namındaki şeyh, nakibüleşraf Zeyrek-zâde Abdurrahman Efendi'ye giderek (Naimâ C: 5, S: 320); «din ve devletin haraba yüz tutup müslümanların mihnette kalmasına sebep; şer'i şerifin terk olunup devlet umuruna kadınların karışmasıdır. Madem ki Valide Sultan ve etbaı devlet umuruna müdahale ederler ve bundan fitne ve fesat çoğalır; gereği olan budur ki, valide sultanı bir adama tezviç ve saray-ı hümâyûndan ihraç edeler» demiştir. Abdurrahman Efendi bu sözü bir daha söylememesini, zira başına bir belâ gelebileceğini tenbih etmişse de, o yine etrafta sarfetmeye devam edince, veziriâzam tarafından Süleymaniye tımarhanesine konulmuştur. Bu defa, talebe ve ahbaplarından başka halktan bazı kimseler de, böyle konuşan şeyhi görmek için tımarhaneye koşmuşlardır. Ziyaretcileri geldikçe şeyh: «doğru söz söylediğimiz için zenciri boğazımıza taktılar» tarzında konuşup halkın da merakı artmış ve ziyaretcileri çoğalmıştır. Şeyhi görmeye gelenlerin her biri bir şey söylemeye ve bilhassa: «Vah vah işte doğru söyleyen böyle olur. Şeyh, Allahın emrini buyurmuş; Valide Sultan tezviç olunsa ne olur?» gibi sözler sarfetmeye başlamışlardır. Bu vaziyet karşısında bir hadisenin çıkmasından çekinen veziriâzam, selâmeti, tımarhaneye konduğu andan beri hiç bir delilik alâmetine rastlanmıyan bu adamı memleketine göndermekte bulmuştur.

Kızlar ağasının padişaha hükmetmesi

Süleyman Ağa'nın dar-üs-saade ağalığından azledilmesiyle, hadımlar tegallübünde bir hafifleme vuku bulmuş de-

ğildi. Zira, Süleyman Ağa ile işbirliği etmek suretiyle yeniçeri ocağı ağaları tegallübüne son verenlerden Behram Ağa ve hadım Hoca Reyhan Efendi yine sarayda idiler. Behram Ağa, Süleyman Ağadan sonra dar-üs-saade ağası olmuştu. Mühim işlerde umumiyetle Hoca Reyhan Efendi ile işbirliği etmekte berdevamdı.

Derviş Mehmed Paşa'nın sadareti zamanında sarayda cereyan eden bir hâdise, bu hadımların, çocuk padişaha hükmeder tarzda harekette bulunabildiklerini ifade bakımından ehemmiyet arzeder. Mevzuubahis hadise şudur:

Dördüncü Mehmed onüç yaşına bastığı sene Ramazanda arefe günü Sinanpaşa köşkünde hüner sahiplerinin oyunlarını seyrettikten sonra Has-odaya gelmişti. Padişahlar ötedenberi arefe gününün gecesinde Has-odaya gider ve sabaha kadar enderun ağalarının oyun ve hünerlerini seyrederlerdi.

Enderun ağaları arasında güzel konuşan, bilgili, saray adabına vukufu olan bir çok kimseler mevcuttu. Çocuk padişah sabaha kadar Has-odada kalınca, bu bilgili ve nüktedan adamlardan hoşlanıp içlerinden bir musahib seçer de kendi otoritesi zedelenir diye düşünen Behram Ağa, Sultan Mehmed'i çabucak hareme göndermeye (Naimâ C: 5, S: 419) çalıştı. Bunun için yatsı namazından sonra resmi kıyafeti ile Has-odaya girip, «buyurmaz mısınız?» der gibi bir tavır takınarak tahtın önünde durunca, padişah:

«— Ağa lala, ecdad-ı izamımızın bayram geceleri Has-odada eğlenmeleri ağaların hünerlerini görmek içinmiş. Biz de eğleniyoruz, uykumuz gelmez»

Deyince, Behram Ağa hiddetle çıkıp doğruca Valide Sulta'na gitmiş, padişaşahın sabaha kadar Has-odada kalmasının mahzurlu olacağını, zira padişah burada sabahladığı takdirde söz anlamaz bir musahib belirebileceğini ifade ile «sonra oğlunuzu inkîyattan çıkarmış olursunuz!» demiştir. Valide Sultan ise :

«— Behey ağa, bu bayram gecesidir. Arslanım dahi masumdur; bu gece ağaların lûb ve hünerlerini seyretmek kanun-ı kadimdir. Gece yarısından sonraya kadar eğlensinler, sonra yerlerine gelsinler»

Cevabı ile karşılamıştır. Behram Ağa, Valide Sultan'ın bu şekilde konuşmasını bile fırsat sayarak hemence Has-odaya gitmiş ve Sultan Mehmed'e:

«— Padişahım içeri buyurun» demiştir. Sultan Mehmed bu arap hadıma:

«— Bu gece burada eğleniriz» demişse de Behram Ağa'nın:

«— Valide hazretleri istiyor, buyurmalısınız» demesi üzerine kalkıp sesini çıkarmadan hareme gitmiştir.

Has-odalılar, Behram Ağa'nın padişaha bu şekilde hükmetmesi üzerine kendisine düşman oldular. Yeniçeri ve sipahileri Behram Ağa aleyhine tahrik ettiler. Bir aralık hayatından endişe eden Behram Ağa kendi arzusu ile Mısır'a gitmek istediyse de şeyhülislâmın araya girerek has-odalıları sükûnete kavuşturması sayesinde makamında kaldı.

İbşir Paşa'nın sadrıâzam tayin edilmesi

Sadrıâzam Derviş Mehmed Paşa, tecrübesi ve kurnazlığı icabı, mühim vazife sahibi kimseleri tatlılıkla idareye çalışıyor ve Naimâ (C: 5, S: 442) nın bildirdiğine göre: «sizlerden bir töhmet zuhur etmez ve padişah tarafından bana bir itab vukubulacak ve dile düşecek bir kabahatınız görülmezse hiç birinizi azletmem» diyerek yumuşak ve idareli bir yol tutmuş bulunuyordu. Hasım kazanmamak gayesiyle etrafını böyle hoş tutmasına rağmen, donanma için para istemesi yüzünden Kaptan-ı derya ile bir aralık arası açılmıştı. Murad Paşayı sadrıâzamlıkta kendisine rakip gördüğü için, Deli Hüseyin Paşa'yı Girit'ten getirterek Murad Paşa'nın yerine kaptan-ı derya yapmak istemişti. Fakat, Deli Hüseyin Paşa'nın daha mühim bir şahsiyet olduğunun kendisine ihtar edilmesi, Murad Paşa'nın da kısa bir zaman sonra donanma ile İstanbul'dan ayrılması üzerine bu fikrinden vazgeçmişti.

Kendisinin başdefterdar yapmış olduğu Moralı Mustafa Paşa, Valide Sultan'a mektup yazarak, kendisine sadrıâzamlık tevcih edildiği takdirde hazineye para bulacağını bildirmişse de, Derviş Mehmed Paşa böyle bir mektuba rağmen

de makamını kaybetmemiştir.

İşte böyle iki mühim rekabet hadisesi de atlamış olan Derviş Mehmed Paşa, Köprülü'den önceki devrede en uzun müddet sadrıâzamlık eden bir şahıs olarak göze çarpmaktadır. Kendisinin veziriâzamlıktan ayrılması da, bir tarafına felç isabet ederek yataktan kalkamıyacak vaziyete düşmesi üzerine vukubulmuştur.

Derviş Mehmed Paşa yatağa düşünce mühr-ü hümâyûnun Melek Ahmed, Siyavüş, Kara Murad, İbşir ve Defterdar Moralı Mustafa Paşalardan birisine verilmesi hususunda görüşmeler yapıldı. Valide Sultan'ın Kara Murad Paşa'ya fazla temayülü bulunmakla beraber Derviş Mehmed Paşa müftüye haber göndererek bunun sadrıâzam olmasını önledi. Nihayet Ayşe Sultan'ın nişanlısı olan Haleb valisi üzerinde karar kılındı. Böylece 28 ekim 1654 günü mühr-ü hümâyûn Derviş Mehmed Paşa'dan alınıp, bir haftada İbşir Paşa'ya yetiştirmekle vazifelendirilen büyük mirahur İbrahim Ağa'ya verildi. Bu da ertesi gün yola çıktı. Melek Ahmed Paşa da sadaret kaymakamlığına tayin edildi.

Hükûmet buhranı ve İbşir Paşa'nın İstanbul'a gelmesi

Siyavüş, Melek Ahmed, Kara Murad Paşalar gibi üç eski sadrıâzam ile İstanbul'da sadaret için uğraşan Moralı Mustafa Paşa'nın bir tarafa bırakılarak, hemen hemen bir celâli hüviyeti taşıyan İbşir Paşa'ya mührün gönderilmesi, hadımlar grupunun fikir ve menfaatları karşısında memleket menfaatlarının ikinci plânda kalışının tipik bir örneğidir. Ayşe Sultan'ın Başlalası Mercan Ağa'nın, kızlar ağası ve musahiplerle işbirliği ederek Valide Sultan ve çocuk padişahı tesir altında bırakıp İbşir Paşa'yı sadrıâzam tayin ettirmeleri, aslında rahat günler yaşanmıyan bir devirde yeni bir buhranın doğmasına da sebep teşkil etmiştir.

Dördüncü Murad devrindeki meşhur Abaza Mehmed Paşa'nın yeğeni olan İbşir Paşa cahil, sadedil, patavatsız, ayni zamanda şöhret düşkünü ve munteris bir adamdı. Etrafına bir sürü levend ve sekban toplıyarak merkezin emirlerini pek dinlemiyen İbşirPaşa muhitinde bir hayli zulüm de yapmaktaydı. İşte bu halleri bakımından bir celâliden farksız olan bu adamın, daha büyük bir belâ haline gelmeden elde tutulabilmesi için birinci Ahmed'in kızlarından Ayşe Sultan kendisine nişanlanmıştı.

İbşir Paşa böyle birdenbire mühr-ü hümâyûna nail olunca, hemen İstanbul'a hareket etmiyerek, Anadolu'daki karışık duruma son verdikten sonra geleceğini bildirdi. Aslında Anadolu'da kendisinden çekinilecek şahıs bizzat İbşir Paşa idi. Onun içindir ki, verdiği bu cevap, İbşir'in sadrıâzam tayinine âmil olan darüssaade ağası ve sair harem ağaları ile şeyhülislâmı telâşa düşürdü. Bu yüzden ikinci defa bir bostancı hasekisi yollanarak İstanbul'a davet olundu. İbşir Paşa bu adama :

«— Baka bre bostancı, siz beni sair vüzeraya kıyas mı edersiniz? Acele ile İstanbul'a varıp da oradaki nüfuzluların emir kulu mu olayım, kalk diyeler kalkayım, otur diyeler oturayım? Bana mühür gönderildi, bugün veziriâzamım; buradan Mısır ve Bağdad'a kadar Haleb ve Şam ile Anadolu fitne ile doludur; bunları defetmeyince İstanbul'a gelmenin ne faydası vardır? Buralara gereği gibi nizam verdikten sonra gelirim. İşittim ki padişahımın devletine içeriden ve dışarıdan nice kimseler müstevli olmuşlar; çöplük subaşılığına kadar her şeyi rüşvet ile verirlermiş; bu tarafın nizamı yoluna koyduktan sonra o tarafa da varıp ıslah ederiz» demişti.

Moralı Mustafa Paşa'nın sadrıâzam olmak için uğraşması

İbşir Paşa, İstanbul'da bazı kimselerin kendisini bir celâli telâkki ettiklerinin farkındaydı. Bu yüzden, sadrıâzamlık tevcihinin, İstanbul'a celb ve neticede idamı için bir tuzak olabileceğinden şüphelenmekteydi. Onun içindir ki, daha önce başına toplamış olduğu sekbanlarını dağıtmaktan çekiniyor ve bunlara bir sürü vaadlarda bulunarak beraberinde tutuyordu. Kalabalık sekban gürûhu ile Haleb'den Konya'ya doğru gelirken Haleb; Şam ve Bağdad valiliklerini kendi adamlarına verdi. Onun sek-

banlarını dağıtmaması, İstanbul'a gelme işini çok ağırdan alması ve nihayet valilikler meselesi İstanbul'da dedikodu hattâ endişeye yol açtı.

İbşir Paşa'nın bu şekilde davranışı neticesi İstanbul'da beliren şüpheli havayı gözönünde bulunduran Defterdar Moralı Mustafa Paşa sadrıâzamlığı elde etmek için faaliyete geçti. İbşir Paşanın niyetinin Anadolu'yu istilâ olduğunu iddia eden Moralı, sadrıâzamlık kendisine verildiği takdirde İbşir'in hakkından geleceğini belirterek, padişahı sözlerine inandırdı. Bu arada Moralı'nın faaliyetinden haberdar olan Kara Murad Paşa derhal padişaha giderek İbşir'in sadrıâzamlıktan azledilmemesini sağladı. Zira böyle bir muamele vukuunda, maiyetinde kalabalık sekbanlar bulunan İbşir Paşanın büyük bir isyan çıkarabileceğini düşünmekteydi. Kara Murad Paşa, bir taraftan padişaha İbşir'i getirteceğini söylerken diğer taraftan da vaziyeti ona bildirdi. İbşir Paşa İstanbul'da olup bitenlerden haberdar olunca Moralı Mustafa Paşa'yı oyalamak gayesiyle kendisine mektuplar (Naimâ C: 6, S: 29) yazdı. Lâkin Moralı, İbşir'in kendisini oyalamaya çalıştığını sezdiği için Vezîriâzam olabilmek gayesiyle tekrar saraya başvurdu. Bu sırada İbşir Paşa da İzmit'e kadar gelmiş bulunuyordu. Moralı, sarayda kendisinin sadrıâzamlığını isteyen geniş bir taraftar kütlesi topladığından, meseleyi halletmek isteyen padişah sarayda bir toplantı aktetti. Bu toplantıda:

«— İbşir'in rızay-ı hümâyûnuma mugayir hareket ve su-i niyeti malûm oldu, mührü ondan alıp defterdar Paşa lalama vermek murad ederim, siz ne dersiniz?»

Diye Melek Ahmed Paşa ile şeyhülislâma hitab edince, bunların her ikisi de :

«— Padişahımız daha iyi bilir»

Cevabı ile işin hallini ondört yaşına yeni basmış küçük ve tecrübesiz hükümdara bırakmışlardır. Burada imdada Kaptan-ı derya Kara Murad Paşa yetişmiş, mühür kendisinden alındığı takdirde Anadolu'da büyük bir isyan çıkabileceğini belirterek, sözlerini şayet hatırı hümâyûna keder verecek bir iş yaparsa İstanbul'a gelince sühuletle icra edersiniz, makulu budur» diye bitirmiştir. Kara Murad Paşa aslında sevmediği bir adamı, bir gaile çıkmasını önlemek niyetiyle böyle müdafaa ederken, defterdar tarafından kazanılmış olan kara hadımlar :

«— Padişahım, siz Murad Paşa'nın sözüne kulak asmayın, pederiniz Sultan İbrahim'in katline sebep olan bu zalim değil midir?»

Sözleriyle hükümdarın zihnini allak bullak etmişlerdir. Bunun üzerine Sultan Mehmed etrafındakileri kovarcasına huzurundan çıkarmıştır. Vezirler huzurdan çıktığı sırada musahib ve hadımlar Kara Murad Paşa'ya kılıç çekip üzerine hücum etmişlerse de Murad Paşa cesaret ve atikliği sayesinde mutlak bir ölümden kurtulmuştur.

Böylece Moralı'nın sadareti bir defa daha akamete uğrarken, İstanbul ile muhabereye devam eden İbşir Paşa da etrafını biraz daha fazla emniyete aldı. En sonunda kendisine gönderilen Reyhan Ağa'nın *mushaf üzerine yeminine* inanarak etrafında bulunan yirmibin kişilik çapulcu alayı ile Üsküdar'a ayak bastı. Bir celâliden ibaret bu adamın sadrıâzam tayininden alayla İstanbul'a girişine kadar dört aylık zaman geçmişti. İbşir Paşa Üsküdar'a ayak bastıktan bir gün sonra Ayşe Sultan ile evlendi ve 1655 şubatının son günü İstanbul'da vazifeye başladı.

Defterdar Moralı Mustafa Paşa'nın katli

İbşir Mustafa Paşa'nın İstanbul'da işe başlayınca ilk işi defterdar Moralı Mustafa Paşa'yı ortadan kaldırmaya çalışmak oldu. Moralı'yı huzuruna çağıran İbşir Paşa, veziriâzamlığı elde etmek için padişaha beş yüz kese para teklif etmiş olduğunu hatırlatarak, askerin maaşına verilmek üzere para istedi. Moralı inkâra kalktıysa da İbşir'in elinden kurtulamadı. Bu arada defterdarın altın gümüşle dolu yirmi sandığı Mora'ya kaçırdığı öğrenildiğinden evi mühürlenip malları müsadere edildi. Mora'ya kaçırdığı sandıklar da geri getirtildi. İbşir Paşa, Moralı'yı Yedikule'ye hapsettirdiği zaman Valide Sultan bunun öldürül-

memesini istediğinden Kıbrıs'a sürgün etmek üzere yola çıkardıktan sonra arkasından adam göndererek Dil iskelesi civarında katlettirdi.

İbşir Paşa sadece Moralı Mustafa Paşa'yı katlettirmekle kalmadı. Moralı'nın adamlarından Mevkufati Mehmed Efendi ile Melek Ahmed Paşa'nın sadrıâzamlığı için uğraşanlardan Gadde Mehmed Efendi'yi öldürttü. Daha bazı kimselerin de mallarını müsadere ettirdi. Melek Ahmed Paşa'yı ise Van valiliği ile merkezden uzaklaştırdı.

Kara Murad Paşanın tahriki neticesi vuku bulan ayaklanma

İbşir Paşa'nın sadrıâzamlığa tayini ile Anadolu'da sergerde ruhlu kimselerin endişeye kapılmadan faaliyetlerine yol açılmıştı. En evvelâ İbşir'in tayin ettiği vali ve sancak beylerinin ekserisi halkı soyup zulmediyordu. Bu yüzden İstanbul'a bir çok şikâyetciler geldiği görülüyordu.

İbşir Paşa Anadolu'dan beraberinde getirdiği sarıca ve sekbanların ekserisini Üsküdar'da bırakmıştı. Anadolu'da nizam bozulup soygunlar başlayınca bu levend, sekban ve sarıcalar geriye gitmek istemiş fakat İbşir Paşa bunlara izin vermediğinden aralarına soğukluk girmişti. İbşir'in beraberinde gelenlerin arasında bir hayli de Anadolu'lu sipahi vardı.

Bu arada İbşir Paşa, kendisine sadrıâzamlığı temin etmiş olan Kara Murad Paşa'yı gücendirerek kendi aleyhine dönmesine sebep oldu. Yeniçeri ocağından yetişme tecrübeli bir kimse olan Murad Paşa saray ahvalini de iyice bildiğinden padişaha hoş görünmesini de başarıyordu. Padişahın, Kara Murad Paşa'yı saraya davetle iki samur kürk giydirerek taltifte bulunması İbşir'in kıskançlık duygularını iyice tahrik etmişti. Bu yüzden onu, donanma ile İstanbuldan bir an önce çıkıp gitmesi için sıkıştırmaya başlamıştı.

İşte bu son vaziyet üzerinedir ki Kara Murad Paşa sadrıâzamın aleyhinde faaliyete koyuldu. Evvelâ, sadrıâzamdan soğumuş olan Üsküdar'daki sekbanların başı bulunan şahısları gizliden elde edip onlarla anlaştı. Sonra yeniçeri ocağının en nüfuzlu ağası olan yeniçeri ağalığından emekli Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağa ile bunun arkasından da Valide Sultan'ın Kahvecibaşısı Şaban Halife ile anlaştı. Kendisi donanma ile İstanbul'dan ayrılınca İbşir Paşa'nın kendilerine fenalık edeceğine bunları inandırdı. Böylece onları Veziriâzam İbşir Paşa aleyhinde bir ayaklanmaya iyice hazırladı. Ayaklanma gününü dahi tespit ettikten sonra kendisi donanma ile harekete hazırlanıyormuşcasına baştardesine çekildi.

Bu sırada plân gereğince, İbşir Paşa'nın levendleri Üsküdar'dan İstanbul'a geçirip yeniçerileri kırdıracağı, ayrıca da İbşir Paşa'nın Üsküdar'a geçip kaçacağı şayiaları ortaya çıkarıldı. Şayiaları müteakip isyan hareketini idare eden Kürt Mehmed Üsküdar'daki sipah taifesini kendine uydurarak İstanbul'a geçti (8 mayıs 1655). Atmeydanında (Naimâ C: 6; S: 74) toplanan bu grup «devlet nizamına ve mezalimin def'ine dair davamız vardır» diye söylenerek yeniçerileri Atmeydanı'na çağırdılar.

Murad Paşa'nın perde arkasından tertiplediği Kürt Mehmed idaresindeki bu askeri ayaklanma iki gün sürdü. Ayaklananlar Sadrıâzam İbşir Paşa ile Şeyhülislâm Ebu Said Efendinin azil ve katillerini istiyorlardı. Bu arada her ikisinin de evlerine giren yeniçeriler bunların eşyalarını yağmaladılar. Yavuz Selim'in meşhur nedimi Hasan Can'ın soyundan gelen Ebu Said Efendi'nin evindeki kıymetli ve sanatkârane işlenmiş eşyalarla birlikte zengin kitaplığı da (Naimâ C: 6, S: 91) yağmaya uğradı.

Neticede Sultan Mehmed, öldürülmemeleri şartiyle sadrıâzam ve şeyhülislâmı azletti. Fakat ayaklananlar bunların idamlarında ısrarlı davrandıklarından İbşir Paşa boğduruldu. Ebu Sait Efendi, nakîbüleşraf Zeyrek-zâde Abdurrahman Efendi'nin müdahalesi ile ölümden kurtuldu ve çiftliğinde oturmasına müsaade edildi.

Sultan Mehmed, İbşir Paşa'yı azlettiği zaman mühr-ü hümâyûnu Murad Paşa'ya tevcih etti. Murad Paşa evvelâ sadrıâzamlık istemiyormuşcasına yalandan hareketlerle donanma hizmetinde kalmak istediğini söyledi ama, padişahın

sözünü bir daha tekrarlaması neticesinde mührü aldı. Böylece tertipliediği ayaklanma muvaffak olmuş, kendisi de ikinci defa sadaret makamına kavuşmuş bulunuyordu.

Murad Paşa'nın sebep olduğu malî ve askerî hercümerç

Hazırladığı ayaklanma neticesinde sadrıâzam olan Kara Murad Paşa'nın sadareti bu defa devlete hayli pahalıya mal oldu. İbşir Paşa'nın İstanbul'a getirdiği sekbanlar hazine darlığı yüzünden tatmin edilemedikleri için kendisinden yüz çevirmişlerdi. Kara Murad Paşa bu durumu nazarı itibara alarak askeri tatmine çalıştı. Kapıkulu sipahilerinin «veledeş» denilen oğullarını tanıyarak bunların paralarını verdiği gibi ta Revan ve Bağdad seferlerinde künyeleri defterden çıkarılmış olan sipahileri tekrar deftere kaydettirdi. Tarhoncu Ahmed Paşa'nın masrafları azaltmak gayesiyle hayatını tehlikeye atarak 25.590 kişiye indirdiği sipahileri 50 binden ziyadeye, 55 bin kişiye indirmiş olduğu yeniçerileri de 80 binin üstüne çıkardı. Kapıkulunun diğer ocaklarını da (Naima C: 6, S: 108) buna göre artırdı.

Maaşlı askerleri böyle bol keseden artıran Murad Paşa malî işleri daha fazla altüst etti. Selefi İbşir Paşa sadrıâzam olunca kendi sadaretinden önce iltizama verilmiş olan mukataaları tanımamış, bu yüzden mültezimlerin peşin ödedikleri taksitleri yanmıştı. Kara Murad Paşa ise, İbşir Paşa'nın iltizam muamelesini tanımıyarak mültezimleri tekrar mağdur vaziyete düşürdü. Böylece bir sene zarfında üç defa iltizam muamelesi yapılmış oluyordu. Bu hatalı hareket yüzünden mültezimler zarar ettikleri gibi bir kısım halktan da mükerrer vergi tahsil edildi. Müverrih Naimâ bu münasebetle diyor ki «tahsildar ve voyvodalardan kimi temamen cem'i mal edip bu tebdilât ve tahvilât arasında hesapları muhtel ve müşevveş oldu. Kimi aldığını verdiğini peşinine tutup, kimi inkâr edip buna müteallik davalar nice zaman uzayıp kuzat ve hükkâma me'kel olduğundan maada, Âsitane'de divan-ı hümâyûnda ve defterdar sarayında hayli müddet süründüler. Bilahara, tahsil olunup mirîye vusul bulmayan akçeler tekrar reâya fukarasından tahsil ve tekmil olundu. İhtilâl sırasında takke kapanlar aldıklarını süpürdüler, gadr fukaraya oldu».

Murad Paşa'nın bu muameleleri yüzünden, zâten müthiş sıkıntı içinde olan hazine muazzam bir darbeye daha maruz kaldı. Bu yüzden bir çok şikâyetler başgösterince, paranın azlığını, buna mukabil masrafın çokluğunu beyan eden Murad Paşa'nın son işlediği hatalar yüzüne vuruluyordu. Murad Paşa nihayet ne yapacağını şaşırdığından bu işten ucuz şekilde kurtuluşun çarelerini aradı. Hacca gitmek için padişahtan izin istihsal ederek 19 ağustos 1655 te mühr-ü hümâyûnu padişaha teslim etti.

Süleyman Paşa'nın sadrıâzamlığı ve mali sıkıntının devamı

Kara Murad Paşa istifa suretiyle sadaretten ayrılınca, onun da tavsiyesiyle mühr-ü hümâyûn Malatyalı bir Ermeni dönmesi olan Süleyman Paşa'ya verildi. Süleyman Paşa halim selim ve âciz bir kimseydi. Esasen, malî vaziyetin bozukluğu ve haremağalarının tegallübü yumuşak huylu bir kimseyi âciz vaziyete düşürüyordu.

Sadrıâzam ve defterdarları en fazla düşündürüp endişeye sevkeden mesele askere maaş ve donanmaya para yetiştirilmesi işiydi. Moralı Mustafa Paşa'nın idamından sonra başdefterdar tayin edilenlerden Ali Ağa (Paşa) ve Sofu Mehmed Paşa selâmeti istifada bulmuşlardı. Zira maaşı verilemiyen askerin gayzından ancak böyle sıyrılabiliyorlardı. Sultan Ahmed zamanında defterdarlığı elde etmek isteyenler bu uğurda çeşitli entrikayı göze alırken şimdi defterdarlar makamında durmuyor ve talibi de çıkmıyordu.

Yeni Sadrıâzam Süleyman Paşa hazine darlığı yüzünden büsbütün şaşkına dönmüştü. Hazinede kifayetli para bulunmadıktan başka para ayarı da bozulmuştu. Naimâ (C: 6, S: 138) ya göre; bir kuruş, zahiren seksen, bir esedi (aslanlı kuruş) yetmiş akçe ise de, hakikati halde bu rayici tutmuyordu. Zira tedavüldeki paraların çok mühim kısmı-

nın ayarı bozuk, karışık, kenarları kesik veya fazla aşınmıştı. Bu bozuk akçeleri sarraflar para kıymeti yerine maden kıymeti ile tartarak alırlardı. Asker ve memur maaşları can yakıcı müsadereler yolundan temin edilen paralarla karşılanmıya uğraşılıyordu. Fakat, maaşlı askerin miktarı o kadar çoğaltılmıştı ki, had derecede olan mali sıkıntı muvacehesinde bunu ödemek mümkün olamıyordu. Asker maaşının ödenmemesi hükûmet erkânı için en büyük tehlike mevzuu teşkil ettiğinden; mültezim ve sarrafların sözlerine uyan Veziriâzam ve Defterdar Halıcı-zâde Mehmed Paşa, mansıb tevcihi ve müsadere yoluyle temin ettiği birkaç yüz kese halis ayarlı akçeyi sarraflara verip, o tarihlerde çingene ve meyhane akçesi denilen kızıl ve kesik akçe ile tebdil edip adedi miktarını çoğalttıktan sonra kapıkulunun maaşını verdi.

Askere verilen bozuk ayarlı paranın bir fesat hareketine sebep olabileceğini hesaplıyan Süleyman Paşa, belâ başgöstermeden sadaretten ayrılmak istiyorsa da, onun yumuşaklığını istismar edenler ayrılmasını istemiyorlardı.

Süleyman Paşa bu kadar ağır yükün altından kalkacak şahsiyet değildi. Sadrıâzamın eskidenberi dostu olan Mimar Kasım Ağa, işlerin düzelebilmesi için bir takım tavsiyelerde bulundu. Kasım Ağa ile sadrıâzam arasında cereyan eden konuşmayı uzun uzadıya nakleden Naimâ'nın kaydına göre; Süleyman Paşa muhatabının her tavsiyesine karşı açıkça aczini belirtmiştir. Mühim mevkilere getirilmek üzere becerikli on kişinin ismini saydığı zaman sadrıâzam:

«— Behey Kasım Ağa, bu söylediklerinin iş bildiklerini ben de bilirim. Lâkin bu memuriyetlerin her biri bir ejder ağzındadır; kudretim yoktur; himaye edenlerden korkarım, müstaid adamlardan birini tenhaya çağırıp konuşamam, çünkü bunların her birinin yanımda çalışan adamlardan casusları vardır, gidip haber verirler» demiştir.

Kasım Ağa daha sonra, Köprü kasabasında oturan Trablusşam valiliğinden mazûl Mehmed Paşa'yı getirtip sadaret kaymakamı yapmasını tavsiye edince de ı

«— Behey adam, her vardığı yerde anlaşamayıp kavga ile azl olunan müflis adamı bana tavsiye edersin ama, onu buraya kadar getirmek için harçlık lâzımdır. Ben şimdi padişaha bayram hediyesi olarak şu kadar mala ihtiyaç var onun teminini düşünüyorum. Sen bize öyle adamlar tavsiye et ki parası ile bize yardım etsin»

Demiştir. Bunun üzerine Kasım Ağa :

«— Sultanım, bu devlet-i âliyye'de hazine ve mala zahmet çekilmez. Lâkin devlet umuru tam nizamını bulmaya muhtaçtır» cümlesiyle sözlerine son vermiştir.

Zurnazen Mustafa Paşa'nın dört saatlik sadareti

Sadaret makamını Süleyman Paşa gibi bir âciz işgal ederken askere verilen bozuk ayarlı para yüzünden bir belâ çıkabileceğini gözönünde bulunduran bir kısım devlet erkânı, Valide Sultan ve kızlar ağasını bu hususta ikaz ile, ehil bir kimsenin sadarete getirilmesi lüzumunu belirttiler. Bu sırada Süleyman Paşa ihtiyarlığını ileri sürerek istifa etti (27 şubat 1656).

Devlet erkânının ikazı üzerine sarayda sadrazamlığa getirilecek şahsın tespiti için görüşme ve müzakereler cereyan ediyor ve İbşir Paşanın tayininde olduğu gibi gruplar arasındaki menfaat çarpışmaları açıkca belli oluyordu. Nihayet Süleyman Paşanın istifa ettiği gün Girit serdarı Deli Hüseyin Paşanın sadrazam yapılmasına karar verildi. Ve padişah, Hüseyin Paşa'ya, Girit'ten gelip gelmemekte muhayyer bırakan, şöyle bir hatt-ı humâyun (Naimâ C: 6, S: 144) gönderdi: «Eğer senin vücudun Girit cezîresinde lâzım değil ise karadan (Mora üzerinden denilmek isteniyor) gelesin. Eğer hareketinde din ve devlete zarar terettüp edecek mahzur ihtimali varsa hizmet-i muhafazada olasın».

Bu hatt-ı humâyunla birlikte mührü humâyun Deli Hüseyin Paşaya gönderilirken Sadaret kaymakamlığı da Zurnazen Mustafa Paşaya tevdi edildi. Fakat Zurnazen Mustafa Paşa ne yapıp yapıp kendisini sadrıâzam tayin ettirdi.

(4 mart 1656) ise de bugün Çınar vak'ası denilen bir ayaklanma vuku bulduğundan sadrazamlığı ancak dört saat sürebildi.

Atmeydanı veya Çınar vakası (Vak'a-i vakvâkiye)

Sadrazam Süleyman Paşanın istifasını takip eden günler zarfında İstanbul'da bir askerî ayaklanma vuku buldu. Ayaklanan askerlerin Atmeydanı'nda toplanmaları sebebiyle «Atmeydanı vak'ası», veyahut da öldürülen kimselerin cesetlerinin meydandaki bir çınar ağacına asılmasından dolayı «Çınar vak'ası» diye isimlendirilen bu hadisenin vukuunu hazırlıyan esas sebep; sikkenin tağşiş edilmiş olması ve bir kısım askerin de maaş alamamasıdır. Ayarı bozuk akçelerden maaş alanların alışverişte müşkülâtla karşılaşıp ihtiyaçlarını bu para ile temin edememeleri, hiç maaş almıyanların da zâten para sıkıntısı çekmeleri bunları bir ayaklanmaya sevketmiştir. Atmeydanı vakasının bozuk paralar yüzünden çıktığına işaret edilmekle beraber, saraydaki ak ve kara hadımların tegallübünün, böyle bir hareketin meydana gelmesinde büyük rol ve tesirinin mevcudiyeti de unutulmamalıdır. Hükûmet erkânının işlerine müdahale eden, sadrıâzamları arzu ve görüşlerine uymaya mecbur bırakan, hattâ son zamanda tahakkümlerini padişaha kadar uzatan hadımların tahakküm ve tegallübleri yüzünden idare iyi karışmış ve işler çığrından çıkmış hâle gelmişti. Binaenaleyh, çınar vakası, bir bakıma, hadımlar tagallübüne karşı uyanan reaksiyonun bir neticesidir.

Askerî ayaklanmaların ekserisinde rastlandığı veçhile, bunda da tahrik edici kimselerin mevcudiyeti muhakkaktır. Lâkin muharriklerin hüviyetleri sarih şekilde tarihlere aksetmemiştir. Hadise sırasında hazine kethüdası ve sır kâtibi olan Ma'an-zâde Hüseyin Bey, isyanın zahiri sebebinin kalp ve züyûf para işi olduğuna işaret ile hakikatte devlet tarafından mağdur edilmiş kimselerin bu isyanı hazırlamış olduklarını müverrih Naimâ'ya (Naimâ tarihi C: 6, S: 147) anlatmıştır. Ma'an-zâde Hüseyin Bey, hadisenin tahrikçilerine dair isim vermezse de, Karaçelebi-zâde Abdülâziz Efendi muharriklerin başında Zurnazen Mustafa Paşa'nın bulunduğunu söyler; Naimâ da (C: 6, S: 154) Hüsam-zâde'den naklen, baş muharrikin Zurnazen olduğunu, fakat sonra isyanın kendisine de zararı dokunduğunu zikreder.

Bir hafta kadar sürmüş olan bu ayaklanma şöyle başladı: Kalp ve züyûf akçeden ulûfelerini alan yeniçeriler bu paralarla alışverişe çıktıkları zaman esnaf bozuk akçeleri almadı, askerin zorlaması, esnafla bir sürü kavgada bulunması meselenin halline değil sinirlerin gerilmesine yol açtı. Bu arada Girit'ten dönmüş olan bir kaç yüz kişilik yeniçeri grubu Ağa-kapısına gidip «biz Girit'te taşları yastık toprağı döşek yapıp din-i

Muhtelif hadiselere sahne olan Bab-ı hümâyûn önünde, asilerin nasihatçılardan Kara Abdullah'ı kaçmak isterken yakalamaları (Ricaut'dan)

mübin uğruna gaza eyledik. Buna rağmen dokuz aydır maaşımız verilmedi. Halimize merhamet buyurup istihkaklarımızı verin» diye hallerini arzettikleri zaman kul-kethüdası Osman Ağa şiddet gösterip bunları kovdu. Bunlar da yeniçeri odalarına giderek maruz kaldıkları muameleden dolayı dert yandılar. Bu vakıalar sebebiyle yeniçeriler heyecan ve sinirlilik içinde bulunmaktayken ulûfelerini zaten tamamen alamamış vaziyette olan sipahiler de Hasan Ağa, Şamlı Mehmed, ve Karakaş Mehmed adlarındaki elebaşıların teşviki ile yeniçerilere iltihak ettiler. Böylece yeniçeri ve sipahilerden ibaret kapıkulu evvelâ yeni odalardaki «Etmeydanı»nda toplandılar. Kendilerine züyûf akçe verilmesinin, bir kısmının ulûfelerinin ödenmemesinin, mal biriktirme sevdasında olan bazı kimselerin etrafa tahakkümü yüzünden olduğunu beyanla, aralarında ittifak vuku bulduğu taktirde bu adamları ortadan kaldırıp rahata kavuşabilecekleri kararına vardılar. Geceyi yeniçeri odalarında misafireten geçiren sipahiler sabaha kadar bu mesele hakkında meşverette bulundular. Neticede katillerini istiyecekleri kimselerden otuz kişi tespitle bunların isimlerini bir deftere yazdılar.

Ertesi gün sabahleyin Atmeydanı'nda toplanarak (4 mart 1656 cumartesi - 8 cemaziyülevvel 1066) padişaha adamlar gönderip ayak divanı istediler. Böyle bir talep karşısında evvelâ yeniçeri ağası Mehmed Ağa ile kul kethüdası Osman Ağa azledildiler. Fakat Atmeydanı'ndaki topluluk dağılmadığı için padişah tarafından üst üste iki defa nasihatci heyet gönderildi. Bunlar ise dağılmıyarak ayak divanı yapılması hususundaki ricalarını tekrarladılar. Ayak divanının tahakkukunda kendileri için tehlike sezen saray ağaları da padişaha ayak divanı yaptırmamaya çalıştılar. Birinci gün böyle padişahın mukavemeti ile geçtikten sonra ertesi Pazar günü ayni kalabalık Atmeydanı'nda yine toplanıp saraya bir heyet yollıyarak ayak divanı talebini tekrarladılar. Askerler Sultanahmed meydanına biriktiği zaman devlet erkânı da saraya gelmiş bulunuyordu. Bu sırada meydandaki askere dağılmaları için nasihatta bulunmak üzere gönderilen Kara Abdullah ismindeki şahıs, asker tarafından iki yüzlü bir kimse diye bilindiğinden, söze başlar başlamaz derhal öldürüldü. Bunun üzerinedir ki, Sultan Mehmed sarayın iç kısmından çıkıp «Alay köşkü» ne gitti. Atmeydanı'ndaki askerler de oradan hareket edip Alay köşkü önünü doldurdular. O aralık ayaklanan asker namına konuşmak için sipahi taifesinden Mehter Hasan Ağa, Şamlı Mehmed ve Galata voyvodalığından menkûp Karakaş Mehmed namındaki şahıslar ileri çıkıp kasr-ı âli karşısında el bağlayıp durdular. Bu üç kişiden Hasan Ağa padişaha dua ile söze başlayıp şunları söyledi :

«Kullarınızın arzuhalleri budur ki : Allaha şükür padişahımız kemal haddine ulaşıp, istiklâl üzere saltanat umurunu kadir hale istidat kesbetmiştir. Girit adasında vüzera, ümera ve asker kullarınız gece ve gündüz küffar ile harp ve kıtalde zahmet çekip, deniz ve karada küffarın enva-i türlü hasaratını padişahımıza ifade etmezler.

Memleketin etrafı zulümle harap olduğundan bundan kurtulmak isteyen reâyanın çoğu harp sahasına firar eyledi. Padişah kul ile, kul hazine ile, hazine reâya ile vücut bulur. Reâya adaletle huzura kavuşur.

Kulların hali perişandır; ulûfe yüzü görmüyorlar. Verdikleri ulûfe mağşuş ve geçmez safi bakır akçedir. Bu paraları İstanbulda kimse kabul etmiyor. Vezir ve defterdarlar saltanat şeriklerinden korktuklarından arz etmekten çekindikleri gibi mirî ve hazine malı tahsiline de kadir olamıyorlar. Huzur-u padişahiye yakın olan ağalar, musahibler bir çok hizmetçiler besleyip her biri devlet umurundan nice şeylere karışmaktadır. Bunlar pek çok mal toplayıp muazzam servet sahibi oldular. Gerek böylelerinden gerekse onların himayelerindeki adamlardan mirî malı tahsil olunamaz. Bunlar istedikleri gibi hareket ettikleri gibi sadrıâzâmların azil ve idamlarına da sebep oluyorlar. Bunlardan başka bir kaç mal canlısı kimse var ki, elleri altında kalp ve züyûf akçe tedarik eden sarrafları mevcut olup defterdarların sıkıntılı zamanlarında ödünç vererek bunları sarfettikten sonra yerine halis altın ve gümüş alırlar. Bütün bu haller yüzünden gelecek iki seneye ait tahsilât

şimdiden yapılmış olup, hazine harap vaziyete sokulmuştur. Netice olarak devlete zarar veren bu iki taifenin ortadan kaldırılması din ve devlet için zarurî olup, bundan gayri selâmet yolu mevcut değildir».

Hasan Ağa, gösterdikleri bu cür'etten dolayı aflarını istirhamla sözlerini bitirirken, cebinden bir avuç züyûf akçe çıkarıp, bize ulûfe diye verdikleri bunlardır diye gösterdikten sonra, birun ve enderun erkânından idamlarını istedikleri otuz kişinin ismini havi listeyi sundu.

Sultan Mehmed bunun üzerine

«— Bu defterde isimleri yazılı kimselerin malları alınıp kendileri sürgün edilsin, katillerinden vazgeçilsin» dedi.

Padişahın sözünü, dört saat önce sadrıâzam tayin olunmuş bulunan Zurnazen Mustafa Paşa askerlere tebliğ edince:

«— Hayır katlolunmadıkça feragat etmeyiz ve seni de istemeyiz!» sesleri yükseliverdi.

Vaziyetin hayli ciddi olduğunu gören Sultan Mehmed bir miktar sükût edip düşündükten sonra kalem kâğıt isteyip bostancıbaşıya hitaben bir hatt-ı hümâyun yazdı. Ayaklanan askerin isteklerinin kabulünü tazammun eden bu hatt-ı hümâyunun yazılmasından sonra Dar-üs-saade ağası Behram, Kapı-ağası Bosnalı Ahmed ve Raco İbrahim ağalar derhal idam olunarak cesetleri saray duvarından dışarı bırakıldı. O arada Has-odabaşı Hasan, padişahın hocası Bilâl ve hazinedar İbrahim ağalar sarayın deniz tarafındaki duvarından ipler sarkıtıp aşağı inerek Üsküdar'a geçip saklanmışlardı. Sultan Mehmed hoca Bilâl Ağayı kurtarmak istediyse de ısrarlı davranan âsilere söz geçiremedi. Bir kaç saat sonra Hasan Ağa ile hazinedar Yusuf Ağa bulunarak öldürüldüler. Her ikisinin cesedi de diğerleri gibi saray duvarı dışına bırakıldı. Bu arada, «firar edenler yakalandıkca idam edilecektir» dendiysede askerler dağılmadılar. Onun içindir ki, defterde ismi yazılanların idamları tamamlanıncıya kadar Atmeydanı'ndaki topluluk günlerce devam etti.

İdam olunanların cesetleri sürünerek götürülüp Atmeydanı'ndaki çınar ağacına asılmış olduğundan bu vak'aya «Çınar vak'ası» veya şark mitolojisinde meyvası insan olan vakvak adındaki ağaca telmihen «Vak'a-i vakvâkiye» dendi.

İlk idamların yapılışının ferdası günü Valide Sultanın musahibesi Meleki (veya Mülki) usta ile bunun kocası Şaban Halife de ele geçirilip idam olundu. Üçüncü gün Hoca Bilâl Ağa bulunduğundan onun cesedi de çınar ağacında diğerlerinin arasında yer aldı. İdamı istenenlerden gümrük emini Hasan Ağa, tersane emini Mehmed Efendi, Deli birader Ahmed Ağa, Topkapılı Mustafa Ağa ve Mimar Mustafası gibi şahıslar kaçıp saklanmış olduklarından evleri mühürlenip aranmalarına devam edildi. İdamı istenen şahısların ekserisinin ortadan kalkmasından, saklanan kimselerin de bulundukça idam edileceklerinin tekidinden sonra Atmeydanı'ndaki asker topluluğu 12 cemaziyülevvel akşamı (8 mart) dağıldı.

Hadisenin birinci günü Yedikule'ye hapsedilmiş olan eski defterdar Halıcızâde Mehmed Paşa dördüncü gün orada boğuldu. Cesedi üç gün Yedikule önünde kaldıktan sonra Mahmud Paşa cami'i harimine defnedildi. Zurnazen Mustafa Paşanın sadrıâzâm olur olmaz defterdarlığa tayin ettiği ve bir şairin:

Çalıncak zurnasını çıktı cebinden Karagöz

mısraındaki nüktesine hedef teşkil eden Karagöz Mehmed Efendi beş günlük defterdarlığı müteakip, yeni çavuşbaşı Mahmud Ağa da üç günlük çavuşbaşılıktan sonra ilk hesapta yokken öldürülmüşlerdir.

Siyavüş Paşa'nın sadrıâzam tayin edilmesi

Atmeydanı'nda toplanmış olan askerlerin reislerinden olan Hasan Ağanın: «Mustafa Paşa kendi âleminde sâkin bir adamdır, ona başka mansıb verilip sadarete müstaid bir kimsenin getirilmesi münasiptir» diye haber göndermesi üzerine; Zurnazen Mustafa Paşa sadaretten azledildi. Sadrıâzamlığı dört saat sürmüş olan Zurnazen'in tayin ve azlinin hangi gün cereyan ettiği sarih şekilde

belirtilmemiştir. Müverrih Naimâ, Hasan Ağa'nın Alay köşkü'nde âsiler namına padişahla konuştuğu sırada Zurnazen'den «sadaret kaymakamı» diye bahsetmektedir. Bu ifade esas alınırsa onun tayin ve azlinin 5 martta, askerlerin kendisine «seni de istemeyiz» diye bağırışları gözönüne getirilince de bu tayin ve azil muamelesinin 4 martta cereyan etmiş olması gerekir.

Zurnazen azledilince mühr-ü hümâyûnun eski vezirlâzamlardan Siyavüş Paşa'ya tevdi'i uygun görüldü. Bu sırada Siyavüş Paşa Silistre valiliğinde bulunduğu cihetle kendisi gelinceye kadar ikinci Vezir Yusuf Paşa sadaret kaymakamı nasbolundu.

Çınar vak'asının cereyan ettiği günler zarfında idam edilenlerin yerine yeni tayinler yapıldığı gibi, daha bazı mansıplarda da değişiklikler vuku buldu. Âsiler arasında, Müftü Hüsam-zâde Abdurrahman Efendi'nin, musahibleri koruduğuna dair sözler dolaşması üzerine, Hüsam-zâde istifa etti. Ondan açılan Şeyhülislâmlığa Memek-zâde Mustafa Efendi getirildi. Fakat güzel konuşması, cerbezeliği ve bilhassa Gürcü Mehmed Paşa ile münakaşaları dolayısiyle kendisini tanıtmış olan Hoca-zâde Mesud Efendi'nin adamları asker arasına girerek «Memek-zâde gibi afyon müptelâsı, ilim ve maariften nasibi bulunmayan bir mürtekipten şeyhülislâm mı olur? böyle bildiğini söylemekten korkmaz adamın şeyhülislâmlığına ihtiyaç vardır» diye söylenmeleri üzerine, tayininden onüç saat sonra (Naimâ C: 6, S; 157) Memek-zâde azledilip Hoca-zâde Mesud Efendi şeyhülislâm tayin olundu.

Zurnazen'in azledildiği günden itibaren geçen bir hafta zarfında İstanbul'a yetişerek vazifeye başlıyan Siyavüş Paşa'nın bu defaki sadrıâzamlığı iki ay bile sürmedi. İstanbul'a gelince ilk iş olarak Zurnazen Mustafa Paşa'yı Erzurum valiliğine tayin etti. Bundan bir kaç gün sonra da Halıcı-zâde'nin damadı olup Anadolu valiliğinden mazul bulunan Kara Mustafa Paşa'yı Zurnazen'den açılan Kaptan-ı deryalığa getirdi. Eski sadrıâzam Süleyman Paşa da Bosna valiliğine gönderildi.

Siyavüş Paşa bu defaki sadrıâzamlığının ilk günlerinden itibaren hastalandığından bir defa divan toplantısına iştirak edebildi. Böyle olduğu halde, değerli bir şahsiyet olan ve Karagöz Mehmed Efendi'nin arkasından defterdarlığa getirilmiş bulunan Defterdar-zâde Mehmed Paşa'yı kıskanıp onu Veziriâzamlıkta kendi yerine namzed gördüğünden ortadan kaldırmaya çalıştı. Bu hususta şeyhülislâm ile de işbirliği edince bir töhmet neticesi idamı için ferman istihsal eyledi. Bu kıymetli şahsiyet mânasız bir kıskançlığın gadrı ile cellâd elinde can verirken, onu öldürten Siyavüş Paşa da hasta yatağında öldü. Ertesi gün Defterdar-zâde'nin Süleymaniye'de, Siyavüş Paşa'nın da Sultanahmed'de cenaze namazları ayni saatte kılındı. Defterdar-zâde idamından önce bostancıbaşı hapsine verildiği zaman annesi şeyhülislâma giderek

«— Dar-ı dünyada bir oğlum var, veziriâzamlık istemez, şefaat edip ölümden kurtararak bir yere sürgün edin»

Diye yalvarıp döğündükçe şeyhülislâm :

«— Bre hey hatun, ben âlim ve fazılım diye kimseyi beğenmez. Azametinden biz yerimizde oturamaz olduk. Onun katlolunması lâzımdır» diye kıskançlıkta Siyavüş Paşa'ya iştirak ettiğine delil sayılacak bir cevap vermiştir. Müverrih Naimâ bu haksız idam dolayısiyle çok geçmeden şeyhülislâm Hoca-zâde Mesud Efendi'nin de cezasını bulduğunu, böylece ilâhi adaletin tecelli ettiğini kaydeder.

Sipah ağalarının tegallübü ve bunların sonu

Çınar vak'ası neticesinde, ekserisini hadımların teşkil ettiği saray ağalarının tegallübü sona erdiyse de, bu defa, hadımların temizlenmesinde baş rolü oynıyan sipah ağalarının tegallübü başladı. Padişahın çocukluğu ve işbaşına kudretli bir sadrıâzamın geçememesi yüzünden devlet idaresinde bir hercümerç devam ediyor, bir zümrenin tahakkümüne başka bir zümre nihayet verip kendisi onun yerine kaim oluyordu. Dördüncü Mehmed'in tahta geçişinden biraz sonra başlıyan «yeniçeri ocağı ağalarının te-

DENİYET.ORG

gallübü» 2 sene 10 ay devam etmiş, bunu takiben başlıyan «saray ağalarının tegallübü» de çınar vak'asına kadar dört buçuk sene sürmüş oluyordu. Çınar vak'asını takiben başlıyan «Sipah ağalarının tegallübü» ise onlardan çok daha kısa olarak 70 gün devam edecektir.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın idamından bu tarafa geçen oniki seneye yaklaşan zamandan beri devlet idaresi bozuk düzen gittiği, şahıs veya zümrelerin hükûmete hükmetmelerine müsait bir hava mevcut olduğundan sipah ağalarının tegallüb tesis etmeleri de kolay ve sür'atli cereyan etti. Alay köşkünde padişaha maruzatta bulunan Hasan Ağa birkaç defa padişah tarafından kabul edilmiş olduğu cihetle hem burnu büyüdü, hem de etrafa hükmedebilmek için bu durumdan istifadeyi bildi. Netice itibariyle Hasan Ağa ile birlikte sipah ağalarının diğer ileri gelenlerinden Şamlı Mehmed, Karakaş Mehmed, Kara Osman, Yamak Ali ve daha birkaç kişi birer konak temin ederek elli altmış kişilik maiyetle sefihane bir hayat yaşamıya başladılar. Atmeydanı vak'asından kuvvet alan ve etrafa tahakkümlerini bu vak'a üzerine tesis eden yeni mütegallibelere halk «Meydan ağaları» diyordu.

İdam edilenlerin mallarını gasb ve yağma suretiyle servet temin eden meydan ağaları bunu daha fazla artırmaya uğraşıyor, devlet dairelerinde işi olanlara vasıtalık ederek rüşvet koparıyor, ayrıca devlet ricaline tazyik ile istediklerini yaptırıyorlardı. Sipah ağalarının böyle usulsüz işlerinden en çok devlet hazinesi zarar görüyor ve daha önceki zümrelerin tegallüblerinde olduğu gibi hükûmet erkânının otoritesi iyice zedeleniyordu.

Sipah ağalarının tegallüblerini önleme işini ilk mevzuubahis edenler Reisülküttab Şami-zâde ile Defterdar Sarı Ali Efendi oldu. Her ikisinin de Sadaret kaymakamı Yusuf Paşa ile Şeyhülislâm Mesud Efendi'ye cert yanmaları ve bunun bir çaresine bakılması tavsiyesinde bulunmaları üzerine, yeniçerilerden bu hususta istifadeye karar verildi. Neticede, ocağın ileri gelen ağalarından kurnaz ve işbilir bir şahıs olan Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağayı gizlice davet ederek görüştüler. Kendisini çağıranların görüşlerine iştirak eyleyen Kara Hasan-oğlu, bu meselede muvaffakiyet temin edebilmek için, yeniçerilerin sevecekleri ayni zamanda otoriter bir kimsenin ocak kethüdalığına tayini, ona da istinat suretiyle sipah elebaşılarının bir toplantıda idame olunabilecekleri mütaleasında bulundu. Ve Keçeci-oğlu Mehmed Ağanın ocak kethüdalığına tayininin uygun olacağını bildirdi.

İstanbul'da böyle gizli konuşmalar yapılıp kararlar alındığı sırada Anadolu huzursuzluk içindeydi. İbşir Paşanın idamından sonra onun levend ve sekbanlarının mühim bir kısmı Seydi Ahmed Paşa ile Abaza Hasan Ağanın yanına gitmişlerdi. Bunlar İbşir Paşanın idamından dolayı sipahilerden intikam davasına kalkıp önüne gelen sipahiyi öldürmeye başlamışlardı. Seydi Ahmed Paşa tehlikesinden kaçıp İstanbul'a gelenler iki defa padişaha istida sunup Anadoludaki vaziyetten şikâyet etmişler, hükûmet merkezindeki sipahileri de bu hususta tahrik eylemişlerdi. Meydan ağaları diye isimlendirilen Sipah ağaları : «Seydi Ahmed Paşa Anadolu'yu harap etti; yoldaşlarımızı müsadere katl ve ihnaka başladı. Küffar donanması boğazı kapatarak Akdenizi istilâ etti. Sefer gailesi varken Seydi Ahmed üzerine serasker göndermekle iş bitmez, padişah-ı âlempenahın bizzat Anadolu'ya gitmesi lâzımdır» şeklinde konuşma ve müzakerelerde bulunmaya başlamışlardı. Sipah ağalarının bu görüşmelerinden haberdar olan Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağa zahiren kendilerine taraftar görünerek teşviklerde bulununca, sipahiler arasında padişahı Anadolu'ya götürme cereyanı kuvvetlendi.

Neticede 4 mayıs 1656 da sipahiler bu maksatla Atmeydanında bir toplantı yaptılar. Ve Seydi Ahmed Paşa'ya karşı sefer yapılması hususunu padişaha arza karar verdiler. Sipahi Mehmed «meydan ağaları» nın önüne düşerek sipahilerin Anadolu seferi istediklerini bildirdi. Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağa, meydan ağalarının topluca ele geçirilmesinin mümkün olacağını hesaplıyarak sipah ağalarını teşvikte devam etti. Hükûmet ile de anlaşılmış olduğundan 8 mayısta tuğlar Cebehane önüne çıkarıldı. Neticede Ana-

dolu seferi hakkında müzakerelerde bulunulacağı beyan edilerek, vüzera ve ümeranın yanında yeniçeri ve sipah ocağı ağaları da saraya davet edildi. Padişahın huzurunda cereyan eden bu plânlı toplantıda şu konuşmalar (Naimâ C: 6, S: 175) cereyan etti :

Evvelâ öne çıkan sipah ağası zorbabaşı Hasan :

«— Seydi Ahmed Paşa yoldaşlarımıza ihanet ve reâyaya zulüm ile Anadolu'yu harap etti. Bizzat padişahımız gitmedikçe def'i mümkün değildir» .

Zorba başının böyle konuşmasından sonra Sadaret kaymakamı Yusuf Paşa Şeyhülislâma hitaben :

«— Efendi hazretleri, Seydi üzerine padişahın iştiraki ile sefer yapılması meşru mudur?»

Diye sorunca, Şeyhülislâm, böyle bir şeyin meşru olamıyacağını, vezirlerden birinin bu iş için tayininin kâfi geleceğini bildirdi. Daha sonra yeniçeri ocağını temsil edenlerin fikri sorulunca kul kethüdası Keçeci-oğlu :

«— Devletlû padişahımızın kılıcı uzundur. Seydi Ahmed Paşanın isyanı vâki ise onun hakkından gelmeye vezirden bir kulu kifayet eder. Bizzat padişahımızın hareketini ocağımız makul görmez» dedi.

Kul kethüdasının konuşmasından sonra Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağa, Şeyhülislâma şu suali tevcih etti :

«— Sultanım, padişaha tahakküm edip, devlet ve reâya nizamını bozup, memleket umurunu fesada verenler hakkında şer'an ne lâzım gelir?»

Şeyhülislâmın cevabı :

«— Seyf-i siyasetle izaleleri lâzım gelir» oldu.

Bunun üzerine padişah bir işarette bulunduğundan toplantıda hazır olan sipah ağalarından Hasan Ağa, Şamlı Mehmed, Yamak Ali ve Kara Osman'dan ibaret dört kişinin yakalarından tutulup dışarı çıkarılarak boyunları vuruldu. Sarayda bu hâdise cereyan ederken İstanbul kapıları kapatıldı ve bir iki gün zarfında sipah zorbalarından yirmiden fazla insanın boynu vuruldu. Böylece, Sadrıâzam Boynu-yaralı Mehmed Paşa daha İstanbul'a gelmeden sipah ağalarının tegallübüne son verilmiş oldu.

Bazı mühim memuriyetlerde yapılan değişiklikler

Sultan İbrahim'in saltanatının ortalarından beri devlet idaresindeki bozukluğun en belirli alâmetlerinden birisi, mühim memuriyetlerde sık sık değişiklik yapılmasıydı. Bu değişikliklerde, evvelce muhtelif misallerle izah edildiği üzere ; nüfuz mücadeleleri, rüşvetler, kıskançlıklar ayrıca bilgisizlik ve beceriksizlik gibi kötü âmiller bir hayli rol oynamaktaydı. Son senelerde sık sık değişiklik yapılması işi sadaret makamına sirayet etmiş ve Derviş Mehmed Paşa'dan sonraki sadrıâzamlar mevkilerinde en fazla altı ay kalmışlardı. Memuriyet tebdillerinde her yeni sadrıâzamın hissesi bulunmakla beraber, hükûmete hükmeden zümre ve nüfuzlu şahsiyetlerin hissesi daha büyüktü.

Meydan ağalarının tegallübüne nihayet verildikten sonra icra edilen değişikliklerin bir kısmında, müverrih Naimâ (C: 6, S: 179) nın Ma'an-zâde Hüseyin Bey'e istinaden bildirdiğine göre, Şeyhülislâm Mesud Efendi'nin tesiri mevcuttu. Bunun tesiri ile Yusuf Paşa sadaret kaymakamlığından azledilip Silistre Valiliğine gönderilerek Haydar Ağa-zâde Mehmed Paşa sadaret kaymakamı tayin edildi. Yine şeyhülislâmın tesir ve suçlandırması neticesinde yeniçeri ağası Vezir Mahmud Paşa katledilerek Çetrefil-oğlu Hüseyin Ağa'ya yeniçeri ağalığı tevcih edildi.

Haydar Ağa-zâde şeyhülislâmın eski bir dostu idi. Mesud Efendi, Boynu-yaralı Mehmed Paşa'yı sadrıâzamlığa tavsiye ederken, onun ihtiyarlığından istifade ile devlet işlerinde istiklâl temin edeceğini hesaplamıştı.

Silistre Valiliğine tayin edilen Yusuf Paşa daha memuriyet mahalline varmadan, burası Seydi Ahmed Paşa'ya tevcih edildi. Son beş altı aydan beri Sıvas ve Tokat taraflarını zulüm ve tahribi ile inletmiş olan Seydi Ahmed Paşa maiyetindeki beş altı bin kadar sarıca ve sekbanı ile Kütahya önlerine geldiği sırada, arzettiği tehlikenin savulması gayesiyle bu tevcihatta bulunulmuştu. Seydi Ahmed Paşa bu tayini evvelâ kendisi için

bir tuzak zannettiyse de vezaret tevcihi de yapılınca buna inandı.

Çınar vak'asından sonra yapılan mühim tayinlerden biri de «Firarî» namı ile marûf Mustafa Paşa'nın kaptan-ı deryalığa getirilişidir. Vecihi, Karaçelebi-zâde Abdülâziz ve Mehmed Halife gibi müverrihlerin, kaptan-ı deryalıktaki hizmetini methettikleri Zurnazen Mustafa Paşa Erzurum valiliğine gönderilince, Şeyhülislâm Mesud Efendi ve daha birkaç kişinin (Naimâ C: 6, S: 186) padişaha : « Gerçi yakında silâhdarlıktan çıktı. Ahvale vukufu yoktur. Lâkin kuvveti maliyesi vardır. Hazinenin muzayekası sırasında tersane mühimmatı ve levend tedarikinde zaruri olan masrafı kendi kesesinden tekmil edip, namusunu korumak için malını feda eder. Bu veçhile iş görülmek memuldür» diye tavsiye etmişlerdi. Lâkin, parası yüzünden kaptan-ı derya tayin edilen Firarî Mustafa Paşa bu vazifede sadece otuz beş gün kaldı. Kaptan-ı deryalıkta daha fazla kalırsa malından başka icabında başının da gidebileceğini hesaplıyarak, bu vazifenin ehli olmadığını beyanla istifa etti. Sonra sadrâzama dört yüz kese akçe teslim eyliyerek Mısır Valiliğine tayinini yaptırdı. Bunun istifası ile Atike Sultan'ın zevci Sarı Kenan Paşa kaptan-ı derya tayin edildi.

Donanmanın mağlûbiyeti ve boğazın kapanması

Boynu-Eğri (Yaralı) Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında, fakat onun daha İstanbul'a gelmesinden önce, Sarı Kenan Paşa idaresindeki Osmanlı donanması Venediklilere karşı çok mühim bir mağlûbiyete uğradı.

Sarı Kenan Paşa kaptan-ı deryalığa tayininden bir buçuk ay kadar sonra donanma ile İstanbul'dan hareket etti (16 haziran 1656) . Abdi Paşa vekayinamesindeki kayda göre; kaptan-ı deryanın emrinde 45 kadirga, 7 mavna, 27 kalyondan ibaret 79 tane (Kâtib Çelebi'nin Esfar-ülbihar'ındaki kayda göre 40 kadirga, 10 mavna, 30 kalyon, 20 bey gemisi) gemi mevcuttu. Lâkin gemilerdeki cenkçi miktarı noksandı. Kenan Paşa boğazdan çıkınca Venedik donanması ile karşılaştığından durumu müzakere etti. Bu sırada düşman donanmasındaki cenkcilerin durumunun mükemmelliğini öğrenerek, noksan cenkci ile mücadeleye atılmamak için İstanbul'dan yardım talebinde bulunmak istediyse de, donanmadaki ocak halkının subayları buna mâni oldular. Kenan Paşa bunun üzerine o civarın halkından bahşiş ile cenkçi yazmaya kalktı. Fakat yazılanların bahşişlerini harpten sonra vermek istediğinden bunlar cenge karşı istek duymadıkları gibi, zâten bahşiş niyetiyle gelmiş olan bu insanlar disiplinsiz bir güruhtan farksızdı.

Donanmada mevcut hakiki denizciler, cenkcilerin noksanlığı, mevcutların da vehme düşmüş olmaları (Naimâ C: 6, S: 184) sebebiyle harbin kabulünün doğru olmadığını bildirdiler. Fakat Kenan Paşa «küffarın üzerine varasın ve melâinin gemilerini boğaz önünden defedesin» diyen padişahın kat'i ifadeli fermanına itaat mecburiyetini hissediyordu.

Vaziyet böyleyken Sarı Kenan Paşa, Lazaro Mocenigo idaresindeki Venedik donanması ile harbi kabul etti. Mücadele Çanakkale boğazı önünde ve Anadolu sahiline pek yakın bir sahada cereyan eyledi (26 haziran 1656) . Osmanlı tarihlerinin ittifakla belirttiklerine göre; donanmadaki cenkçi miktarı hakiki ihtiyacın üçte biri, levend sayısı da dörtte biri kadardı. Düşman hücumu başlayınca, yalılardan toplanan ücretli ve disiplinsiz askerler can kaygusuna düştü. Diğer cenkçiler de hemen hemen ayni şeyi yaptılar. Bu yüzden, gemileri sahile sığ yerlere doğru çekip bir an önce karaya çıkmak isterken Venedikliler top ateşi ile bunları iyice şaşkına çevirdiler. Osmanlı gemilerindeki efradın mücadele yerine karışıklık içinde canlarını kurtarmaya çalıştığını gören dört bin kadar forsa ise, bu vaziyet karşısında Venediklilerin işine yarıyacak şekilde kürek çekmeye gayret etti. Böylece, donanmadaki efradın doğru dürüst harb etmemesi neticesinde muazzam bir mağlûbiyete uğranıldı. Muharebe sonunda Sarı Kenan Paşanın elinde bir mavna ve 17 kadırga kaldı. Düşmanın zayiatı sadece beş gemi idi. Kâtib Çelebi, Kenan Paşa emrindeki gemileri 100 tane, Daru ise «Histoire de Republique de Venise» ismindeki eserinde 98 tane gösterdiğine, Naimâ da harbin zayi-

atına dair bilgi verirken Abdi Paşa'nın rakamının üstüne çıktığına göre ; 80 kadar gemi batmış ve düşmanın eline geçmiş demekti. Osmanlı donanmasının seksen kadar kaybından 15 veyahut da 35 kadar gemisinin battığı, bunun üstündekilerin de düşman eline geçtiği kaydedilir.

Gerek Osmanlı, gerekse yabancı müverrihlerin belirttikleri veçhile bu muharebe, İnebahtı (Lepanto) dan beri Osmanlı donanmasının uğradığı ikinci büyük mağlûbiyettir. Pek çok gemi, top, mühimmat ve esirin Venediklîler eline geçmesi ile neticelenen bu hâdise için, devrin şairlerinden biri «verdiler küffara donanmayı bi-cenk ve cidal» mısraı ile tarih düşürerek, bu tek satırda hâdisenin ruhunu aksettirme kudretini göstermiştir.

Venediklilerin Bozcaada ve Limni'yi zaptetmesi

Venedik amirali Çanakkale boğazı önünde kazandığı parlak muvaffakıyetten sonra, boğazı kontrolde garantiye ulaşmak, ayni zamanda donanma harbindeki başarısını fetih hareketi ile daha da kıymetlendirmek için Bozcaada üzerine yürüyerek burasını muhasara etti. Adanın muhafazasına memur Vezir Ahmed Paşa'nın ihmal ve hatâlı hareketleri yüzünden buradaki kuvvetler zayıf ve adeden kifayetsiz durumda bulunuyordu. Onun için Venediklîler muhasaraya başlayışlarının dokuzuncu günü Bozcaada'yı zaptettiler (13 temmuz -656) . Venediklîler Bozcaada'yı aldıktan sonra Limni'yi de zaptetmek üzere harekete geçtiler. Ve gidip kalesini muhasara ettiler. Limni'nin kalesi Venediklilerin müthiş baskısına ondokuz gün mukavemet etti. Neticede eman ile iç-kalenin de teslim olması üzerine Limni de Venediklilerin eline geçti (Ağustos 1656) . Venediklîler eman dileyen müslümanları, üzerlerine yalnızca bir don ve gömlek bırakacak derecede soydular.

Sadrıâzam Boynu-Eğri (Yaralı) Mehmed Paşa'nın İstanbul'a gelişi

Kendisine mühr-ü hümûyun tevdi edilen yeni Sadrıâzam Boynu-Eğri Mehmed Paşa, Şam'da mührü teslim alınca İstanbul'a gelmekte pek aceleci davranmadı. Bir müddet önce Diyarbekirli bir tüccar ölmüş ve güzel karısı dul kalmıştı. Mehmed Paşa bu çok güzel ve zengin kadınla evlenerek Haleb'e getirmişti. Naimâ (C: 6, S: 194) nın kaydına göre:

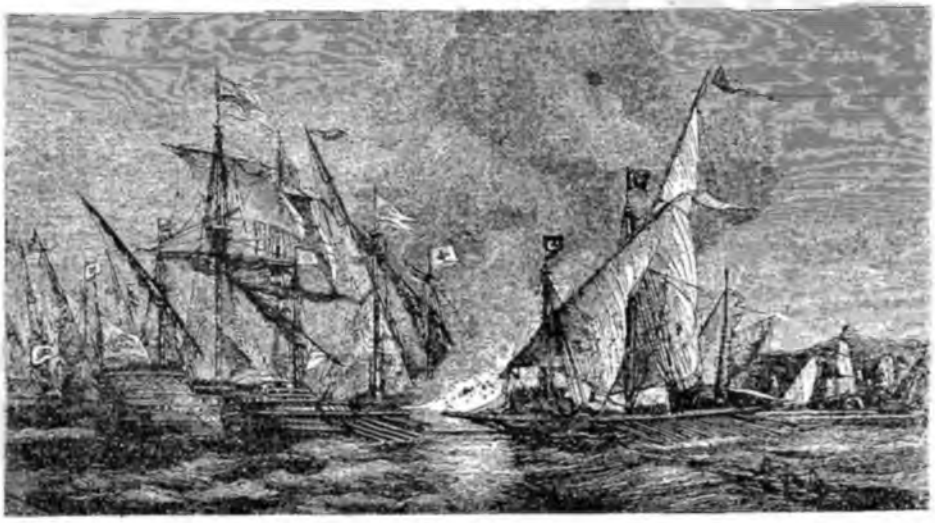

Osmanlı ve Venedik gemileri arasında ilk çarpışmaların başlaması

Mehmed Paşa sadrıâzam olunca biraz da gösteriş niyetiyle Haleb'de bir müddet kaldı ve bu arada. birkaç yıldan beri Anadolu'da zararlı faaliyetlerde bulunan ve bir celâliden başka bir şey olmıyan Abaza Hasan Ağa'yı Diyarbekir valiliğine tâyin etti. Abaza Hasan'a böyle bir vazifenin tevcihi münasebetiyle: «dest-i tasallutundan Türkmen ağalığını kurtarmak mümkün olmıyan bir şahsa Diyarbekir Valiliğinin verilmesi doğru değildir» diyenlere, «siz bilmezsiniz. Abaza işe yarar bir adamdır, Valilik rütbesine nail olduktan sonra padişahın fermanlarına muhalefet eylemez» cevabını vermişti. Boynu-eğri Mehmed Paşa ayrıca, Abaza Hasan'dan boşalan Türkmen Ağalığına onun kethüdasını, kendisinden boşalan Şam Valiliğine de Mısır'dan mazûl Haseki Mehmed Paşa'yı tayin etti.

Bu tayinler dolayısiyle de hükûmet merkezine ulaşma işini yavaşlatmış olan Boynu-eğri Mehmed Paşa nihayet 3 temmuz 1656 da İstanbul'a vâsıl oldu. Yeni

Yukarıda: Borda bordaya gelen Osmanlı ve Venedik gemileri üzerindeki kanlı mücadeleden bir görünüş.

Ortada: Savaşta galip gelmelerine rağmen pek harap olan bir Venedik gemisinin hali.

Aşağıda : Bu çarpışmalar esnasında gözünün birini kaybettiğinden, sonradan tarihlerimizde Kör Kaptan olarak geçen, Venedik amirali Lazaro Mocenigo'nun Venedik'teki zafer alayı (Resimlerin her üçüde italyanca bir albümden alınmıştır).

sadrıâzamın İstanbul'a gelişinden bir hafta önce donanma mağlûp olmuş, on gün sonra da Bozcaada elden çıkmıştı. Müteakiben Limni adası da işgale maruz kalınca Venedikliler tam mânasiyle Çanakkale Boğazını kontrol eder vaziyete gelmiş bulunuyorlardı. Kenan Paşa emrindeki donanma mağlûp olunca, Venediklilerin sahillere dahi tecavüze yeltenerek Rumeli kıyısında birkaç köye baskın yaptıkları görülmüştü. O sırada tayin olunduğu Silistre eyâletine gitmekte olan Seydi Ahmed Paşa derhal o tarafa teveccüh ederek Venediklileri yüzgeri etmiş, aradan yirmi gün kadar zaman geçince de Sarı Kenan Paşa'nın yerine kaptan-ı derya tayin edilmiştir.

Şeyhülislâm Mesud Efendi ve Şehzâde Süleyman'ın iclâsı meselesi

Bir ilmiye mensubu olduğu halde, daha ziyade cerbezer, hattâ entrikacı, muhteris bir siyasî hüviyet arzeden Şeyhülislâm Hoca-zâde Mesud Efendi, bilhassa Gürcü Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında nazarı dikkati celbetmişti. Mezkûr sadrıâzamla münakaşaları münasebetiyle «meşveret meclislerinde sözünü sakınmayan, doğruyu pervasızca söylemekten çekinmeyen bir adam» diye şöhret bulmuştu. İbşir Paşanın sadaretinde rağbetten düşen, Kara Murad Paşa zamanında da yine pek yüzüne bakılmayan Mesud Efendi Çınar vak'ası üzerine şeyhülislâm tayin edilmiş bulunuyordu. Çınar vak'asının kahramanları olan sipah zorbalarının istekleri üzerine bu makama getirilmiş olmakla beraber bilâhara onların temizlenmesi sırasında hükûmetle işbirliği ettiğinden, Valide Sultan nezdinde yine eski teveccühe mazhar olmuştu. Bu teveccühün bir neticesi olarak İkinci Osman'ın hocası Ömer Efendi'nin tasarruf ettiği Sıvas mukataası dahilinde onbin kuruşluk bir has Mesud Efendi'ye ihsan olunmuştu.

Böyle teveccüh ve ihsanlar müvacehesinde şeyhülislâmlık vazifesinin icaplarını sükûnetle yerine getirmesi beklenirken, Mesud Efendi ihtirasını tatmin yolunda gayret sarfetmekten geri kalmadı. Siyavüş Paşa ölünce, Boynu - Eğri Mehmed Paşa'nın sadrıâzamlığa tayinini tavsiye ederken, bu adamın ihtiyar ve beceriksiz oluşunu gözönünde bulundurarak, sadaret makamında zayıf bir şahsiyetin mevcudiyetinden faydalanıp istediği gibi hüküm sürmeyi kurmuştu. Lâkin, Mehmed Paşa İstanbul'a geldikten sonra kendisine yüz vermiyerek, bilhassa tayin ve azil işlerindeki müessiriyetini önleyip, onun fikirlerini kaale almadan iş görmeye başladı.

Buna içerliyen Mesud Efendi iki ay önce sadrıâzamlığa getirilmesini tavsiye etmiş olduğu adamın aleyhine dönüverdi. Ve (Naimâ C: 6, S: 198) etrafta sadrıâzam aleyhinde konuşmaya başladığı gibi, Valide Sultana da «Bu adamı yanlış sevketmişiz. Bu makamın ehli değildir; başka birinin tedariki iktiza etti» diye haber göndermişti. Valide Sultanın muhteris şeyhülislâma cevabı :

«— Bu adamı kendileri tarif etti; mucib-i azil ne suçu var? Düşmanın durumu, devletin zaruret ve ihtilâli malûm. Böyle zamanda suçsuz yere iki günde bir veziriâzam tebdilinin zararını düşünmeden neden böyle bir fikre zahip olurlar » gibi haklı ve isabetli sözlerden ibaret oldu.

Müverrih Naimâ, Mesud Efendinin bu vaziyet karşısındaki niyet ve teşebbüsünü şöyle anlatır : « Vecihi ve Abdülâziz (Karaçelebi-zâde) Efendiden maada vak'aları kaydeden kimselerin anlattığı veçhile, Mesud Efendi bu mağlûbiyete tahammül edemeyip cibilliyeti muktezasınca fasit fikirlerle harekete koyulup, sadaret kaymakamlığından mazûl Haydar Ağa-zâde ile meşveret ve sözbirliği etti. Ve bu adamı zaruret icabı biz tavsiye ettik, şimdi ise ayağımıza çelme takmıya uğraşıyor. Canib-i saltanata nasihat haberi gönderdik, dinlemedi. Düşman Bozcaada'yı aldı; bu gidişle neredeyse İstanbul'a gelecek. Zamanın icabı budur ki : ocağı tahrik ile Sultan Süleyman'ı iclâs eyliyelim. Sen veziriâzam ol. Âlemin nizamına beraberce gayret sarfeyliyelim» .

Böylece, beş sene kadar bir zaman geçtikten sonra şehzade Süleyman'ın iclâsı işi ikinci defa mevzuubahis edilmiş oluyordu. İlkinde işin başında Kösem Sultan gibi bir şahsiyet mevcuttu. Kösem Sultan buna muvaffak olamadıktan sonra Mesud Efendi'nin başarı sağlaması

daha ziyade meşkûktü. Esasen şehzade Süleyman, Sultan Mehmed'den küçük olduğuna göre; Mesud Efendi'nin bu meselede ihtirasının esiri olduğu besbelliydi. Binaenaleyh, Mesud Efendi'nin Şehzâde Süleyman'ı iclâs edebilmek için etrafına fazlaca adam toplaması da kolay değildi. Zâten Mesud Efendi'nin bu niyeti, Haydar Ağa-zâde'den başka Keçecioğlu, Şehzâde Süleyman'ın annesinin kethüdası Kara Ali Ağa ve daha bir kaç kişinin benimsemesinden gayri yeniçeri ocağına intikal edemeden sadrıâzam tarafından duyuldu. Mehmed Paşa derhal padişah ve Valide Sultanı gizlice vaziyetten haberdar etti. Mesud Efendi'nin ihtirasına delil olan eski hareketleri de bu vesile ile hatırlanarak derhal Diyarbekir'e sürgün edilmesine dair hatt-ı hümâyûn çıktı. Buna dair emir yazılırken bir taraftan da «Sinan-paşa köşkü» nde yapılacak meşverete davet edildi (17 temmuz 1656 - 25 ramazan 1066). Mesud Efendi köşke gelir gelmez veziriâzam ve padişahı görmeden bostancıbaşı tarafından bir kayığa konup Anadolu yakasına geçirilip Bursa'ya gönderildi. Mesud Efendi böylece sürgüne gönderilirken Rumeli Kazaskerliğinden mazul Hanefi Efendi şeyhülislâm tayin olundu.

Mesud Efendi bir müddet Bursa'da kaldı. O sırada Anadolu yolları Abaza Hasan'ın levendleri yüzünden kapalı olduğundan kendisine muhafız olmak üzere levend yazmaya başladı. Mesud Efendi levend yazarken Diyarbekir'e hareketinin daha fazla gecikmemesi için İstanbul'dan emir gelmiş, Bursa kadısı Sadreddin-zâde Ruhullah Efendi ise, harekete hazırlanan Mesud Efendi'nin levend yazmakta olduğunu İstanbul'a bildirmişti. Sadrıâzam Boynu-Eğri Mehmed Paşa ise, bunu bir fırsat telâkki etmiş ve onun levend yazışını padişaha bir fesada hazırlanış şeklinde aksettirerek katline ferman istihsal eylemiş ve buna dair emri bir çavuş ile Bursa'ya göndermiştir. Mesud Efendi misafir kaldığı evde sohbet etmekteyken evin etrafı çevrilmiştir. Cesur ve kuvvetli bir adam olan Mesud Efendi derhal kılıcına sarılmış, idamına gelenlerden birkaç kişiyi yaraladıktan sonra öldürülmüştür (2 eylûl 1656).

Karaçelebi - zâde Abdülâziz Efendi, Mesud Efendi için «kendisine isnat olunan iclâs maddesinden bihaberdi» diyerek, onun böyle bir şeye teşebbüsünü varit görmemekte, maamafih, onun ihtirasına işaretle Defterdar-zâde Mehmed Paşa, yeniçeri ağası ve daha birkaç kişiyi suçsuz yere öldürtüşünün cezasını çekmiş olduğunu ilâve eylemektedir.

Mesud Efendi'nin idamından sonra onunla fikir birliği ettiği söylenenlerden vezir Haydar Ağa-zâde Mehmed Paşa, Şehzade Süleyman'ın annesinin kethüdası Ali Ağa, sipahilerden bir başka Ali Ağa ve daha birkaç kişi idam edildiler.

Vaziyetin nazikliği ve Boynu-Yaralı'nın aczi

Donanmanın mağlûbiyeti, Bozcaada ve Limni'nin elden gitmesi üzerine Venedikliler boğaz önünde tam manasiyle hâkim vaziyete geçince boğaz kapandı. Bu hâdiselerin İstanbul'da hem maddi, hem de manevi tesirleri derhal görülüverdi. Maddi bakımdan eşya fiyatları fırladı; manevî bakımdan da panik havası esmeye başladı. Paniğin doğmasında, başta sadrıâzam olmak üzere birçok devlet erkânının âciz kimselerden mürekkep bulunuşunun da rol ve hissesi mevcuttu. Donanmanın mağlûbiyeti esas itibariyle acz, ihmal ve bilgisizliğin eseriydi. Koca bir imparatorluğun merkezi sıkıntı ve heyecana maruz kalırken, halk bunun, baştaki idarecilerin beceriksizliklerinden ileri geldiğinin farkındaydı. Sadrıâzam ve sair erkânın bu duruma karşı akıl ve bilginin emrettiği şeyleri yapması gerekirken Boynu-Eğri Mehmed Paşa, tedbir alarak gülünç şeylere teşebbüs etmiş bulunuyordu. Naimâ (C: 6, S: 214) nın kaydına göre; bu sırada halkın açıktan açığa şöyle söylendiği duyuluyordu:

«— Bu nasıl iş ve harekettir Devlet büyükleri kendi fena maksatlarını icra kaydına düşüp donanmayı ve adaları düşmana verenlere bir ceza tatbik etmediler. Parasını alıp mansıp vermekte devam ediyorlar. Pirincin kilesi yüzelli akçeye çıkıp sair şeyler de pahalandı. Veziriâzam tedbir ve tedarikten âciz durumda. Düşman geliyor diye hisar üzerindeki evleri yıktırdı; bu işin sonu ne olacak ve bu hareket neye varıyacak. Saadetlû padişahımız ise Üsküdar'da zevk

ve sefasında, ahval-i âleme karşı kayıtsız».

Âciz Sadrıâzam Boynu-eğri Mehmed Paşa bu sırada Ahır-kapı ile Yedikule arasındaki surlar üzerinde bulunan evleri yıktırmış, düşman donanması İstanbul önüne gelirse surları yeni zannederek şehri alamıyacağını tahmin etsin diye bunların denize bakan tarafını badana ettirmeye başlamıştı. Sadrıâzam, tehlike karşısında kalan devekuşunun başını kuma gömmesi biçimindeki hareketlere tevessül etmekteyken maneviyatı bozulan bazı kimseler malını mülkünü satarak İstanbul'dan Üsküdar'a geçmeye başlamıştı.

Boynu-eğri Mehmed Paşa şaşkınlık ve acz içinde kıvranmasına rağmen kesesini doldurma işini (Naimâ C: 6. S: 213) başarabilmekteydi. Heyecan artmakta devam ederken ulema ve meşayih'ten, ayni zamanda ocak ihtiyarlarından bazı kimseler birkaç defa mufassal arzuhaller yazıp bizzat padişaha arzettiler. Bunun üzerinedir ki Dördüncü Mehmed Üsküdar'dan Topkapı Sarayına geçti (3 eylûl 1656). Bundan iki gün sonra yani 4 eylûlde de vezirler, ulema ve devlet erkânı ile Yalı-köşkünde bir meşveret meclisi akdetti. Umumi durumun müzakeresini müteakıp, «evvelce havass-ı hümâyûna iltihak edilmiş bulunan Aydın ve Saruhan sancakları ile Anadolu ve Karaman eyâletlerine sancakbeyi ve valiler tayin edilerek bunların İzmir, Sakız ve İstanköy adaları ile sahillerin muhafazasına memur kılınmalarına: askere zahire temin etmek üzere Bursa, Mihaliç ve sair yerlere kapıcıbaşılar gönderilmesine; tersanede çektirme, yani kürekli gemiler yaptırılıp kalyon inşasının terkedilmesine» karar verildi. «Tarih-i Gılmani» sahibi Mehmed Halife'nin kaydına nazaran: bu toplantıda iç hazineden bir miktar para çıkarılması ve «imdadiye» namı ile para toplanmasına da karar verilmiş bulunuyordu.

Ne yazık ki, nazik ve heyecanlı günler yaşandığı bu sırada bile, bir tedbir olarak alınan kararların tatbikinde dahi adam kayırma ve maddi menfaat rol oynadı. Zira Sadrıâzam Mehmed Paşa, Aydın ve Saruhan sancaklarını kendi adamlarına verdiği gibi «Anadolu ve Karaman eyâletlerini de mebaliğ-i azim ile birer adama sattı». Sultan Mehmed müsbet şeyler beceremiyen, fakat menfaatini gözetmekten de geri durmayan sadrâzamı artık beğenmiyor, şimdiye kadar faydalı bir iş göremediğini, cülûs töhmeti ile bir sürü adam katlettirdiğini, meşveret meclisinde alınan kararları da lâyık olduğu derecede tatbik edemediğini beyanla: «ne kuvvet-i şecaatla iş görmeye kudreti var, ne zekâ ve ferasetle hüsn-ü tedbirde mehareti var! Emr-i sefer için olan müşaverede tedbir ve hareket böyle mi olur?» diyordu. Sultan Mehmed, ilkinden bir hafta sonra tertip ettiği ikinci bir toplantıda, vezirlâzama: «Bizzat sefere gideceğim, denizde ve karada hazırlığı gör ve mühimmatı gereği gibi hazırla» emrini verdi. Buna karşı sadrıâzam ise, Naimâ'nın ifadesi ile:

«— Şevketlû ve kerametlû padişahım, Hak Tealâ ömr-ü devletinizi berdevam eyliye. Ortalığın ihtilâli ve askerin nizamsızlığı dolayısıyle vaktinde sefer etmek zordur. Hazine-i âmirenin ise zarureti tabir olunmaz. Azimetiniz takdirinde iç hazineden yirmi bin kese akçe yardım yapılmasına ihtiyaç vardır. Aksi takdirde sefer-i hümâyûn icrası mümkün değildir» cevabını verince Sultan Mehmed kızıp sustu ve arkasından da toplantı dağıldı. Netice olarak bu görüşmeden de müsbet bir netice de istihsal edilemedi.

ŞEYH VE VÂIZLARIN DURUMLARI, VÂIZLARIN SARAYA TESİR VE HÜKÜMET İŞLERİNE MÜDAHALELERİ

Anadolu Tüklüğünün ve dolayısıyle Osmanlı cemiyetinin fikrî, içtimaî ve ilmî veçhelerini ana hatları ile topluca tespit edebilmek için, şeyh ve vâizların bu cemiyetteki mevki ve durumlarının tetkikine ihtiyaç vardır. Esas itibariyle, tarikat erbabının en üst kademedeki şahsiyetleri demek olan şeyhlerden bazı kimseler, sadece bir tarikat adamı olarak kendi tarikatları dahilinde değil, ilim ve

fazlının derecesine göre cemiyet dahilinde geniş çapta tesirler de yaratmışlardır. Bu arada peşinen şunu belirtmek icap eder ki; Osmanlı cemiyetindeki şeyhler esas itibariyle, bir tarikat adamı halinde ömrünü tekke ve dergâhlarda doldurur, va'z ve irşadlarını bu muhite hasreder, icabında camilerde kürsü şeyhi halinde halka va'z ve nasihatta bulunur, bunun dışındaki zamanlarını ibadetle, bir kısmı da ayrıca eser yazmakla geçirirdi. Din ve tarikata ait bilgiler yayan şeyhler öğüt ve irşadlariyle cemiyetin ahlâkı üzerinde de müessir olurlardı. Şeyhlerin esas ve umumî ahvali böyle olmakla beraber, aralarında bazen devlet adamlarının hattâ hükümdarların yakınında bulunarak onlara tesirler icra eden, pek nadir görülmekle beraber hayatlarının herhangi bir devresinde devlet hizmeti kabul edenler de vardı.

Şeyhlerin ön plândaki meşgaleleri mensup oldukları tarikatın fikirlerini müdafaa ile âyin ve merasimlerini icra idi. Eserlerinde, tekke ve dergâhlardaki irşad ve va'zlarında tarikatlariyle ilgili fikirleri neşir ve müdafaa ederlerdi.

Camilerde kürsü işgal ederek va'zeden kimseler arasında herhangi bir tarikata mensup olanlar bulunduğu gibi, bir tarikatla ilgisi olmıyanlar da vardı. Hükûmet merkezinde büyük camilerde medrese müderrisleri ve zamanın meşhur âlimleri va'zederdi. Bunların tesir dereceleri eserleriyle yaptıkları şöhretleri, ilmî kudretleri veya konuşma kabiliyetleriyle alâkalıydı.

Onyedinci asrın ilk yarısındaki önemli tarikatlar

Osmanlı devleti yeni kurulduğu sırada Anadolu'da bazı tarikatlar mevcuttu. Zamanla bunların sayıları daha da çoğaldı. Onbeşinci asırdan itibaren, «tedrisî tasavvuf» diye de anılan «ilmî tasavvuf» yayılmaya başlamış olduğu cihetle, bunun ilmî tahlîl ve tefsirini yapan bir kısım din uleması vasıtasiyle yeni tarikatlar ortaya çıktı.

Hükümdar ve devlet adamları umumiyetle tarikat erbabına karşı müsamahalı davranıyordu. Tarikatların çoğalma ve tarikatçiliğin gelişmesinde bunun da tesirleri mevcuttu. Maamafih bazen tehlike sezilen şeyh ve tarikatçilerin takibata uğradığı da oluyordu.

Onyedinci asırda mevcut tarikatların mühimleri şunlardı: Bayramiye ve bunun kolları olan Şemsiyye, Celvetiye. Melâmiye. Onbeşinci asrın ikinci yarısında Şeyh Ömer Ekmeleddin tarafından kurulan Halvetiye, ve bunun kolları olan Sünbüliyye, Gülşeniyye, Sinaniyye. Anadolu'da mevcudiyetlerine ondördüncü asrın sonlarında rastlanmakla beraber esas itibariyle onyedinci asrın ilk yarısında yayılmaya başlayan Kadiriyye, Rifaiyye. Ayrıca Nakşibendiye, Anadolu'daki tarikatlerin en eskilerinden olan Bektaşiye ve Mevleviye.

Tarikatlerden her biri yekdiğerinden az veya çok farklı fikir ve akideleri müdafaa etmekteydi. Her tarikatin bir zikr usulü de vardı. Musiki, raks ve şiire dayanan mevlevilikteki zikr ve âyine «semâ» denirdi. Mevleviler ney ve kudüm sesleri arasında hem mihver, hem mahrek üzerinde dönerek semâ yaparlardı. Halvetilerle Kadiriler devr yaparak, Rifailer ayakta durdukları yerde, Nakşibendiler otururak zikrederlerdi. Bektaşiler ile Melâmîlerin zikri ise sohbet esasına müstenitti. Bayramiye tarikatinden ayrılmış olan Melâmiyede zikir olmadığı gibi hususi bir kıyafet de yoktur. Bayramiye sünnî bir tarikat olmakla beraber Melâmiyede şiî temayüller açıkça sezilir. Onaltıncı asırda Melami şeyhleri arasında akideleri şeriata aykırı görülerek idama mahkûm edilenler olmuştur. Melâmiliğin ana umdesi vahdet-i vücut felsefesine dayanır.

Onyedinci asrın ilk yarısındaki mühim mutasavvıflar

Onyedinci asrın ilk yarısı Osmanlı devleti için idarî bozukluk ve bazı huzursuzlukların mevcut olduğu bir devir olmakla beraber, bir hayli ilim ve sanat adamı da yetişmiştir. Bunların bir kısmı tasavvuf erbabından olan şeyhlerdir. Meşhur ve mühimleri: Celvetiye Şeyhi Aziz Mahmud Hüdai Efendi, Halvetiyye tarikatinin Şemsiyye kolundan Abdülmecid Şeyhi ve bunun halifesi Abdülahad Nuri Efendi, yine bu tarikatın Sinaniyye

kolundan Oğanlar Şeyhi İbrahim Efendi, Melâmiyeden Hüsameddin Ankaravî, Kadiriyye tarikatinden Tosyalı İsmail Rumî gibi kimselerdi.

Şimdiye kadar hükümetçe şeyhlere pek dokunulmadığı cihetle onlar da tarikatlarına ait görüşlerini serbestçe neşretmişler, tekke ve dergâhlarında zikr ve âyinlerde bulunmuşlardı. Gerçi Onaltıncı asır içinde meşhur şeyhülislâmlardan İbn-i Kemal ve Ebussuud Efendi devir ve raksın haram olduğuna dair fetva vermişlerse de, tarikat mensupları bu fetvalara, zikrullahın meşruluğuna dair birçok eser yazmak suretiyle cevap vermişlerdi. Onun içindir ki tekke ve dergâhlarda devr, semâ ve raks şeklindeki zikrler yine devam etmekteydi.

Dar görüşlü vâizlar

Dördüncü Murad zamanında padişah ve devlet erkânına nüfuz eden bazı vâizlar taassuba doğru bir çığır açmışlardır. Dördüncü Mehmed zamanında bu durum daha da sıkılaşmış ve iş, dar görüşlü vâizlarla şeyhler arasında mühim bir münakaşa şekline dökülmüştür. Dar görüşlüler, hem cemiyetin zihniyetçe zedelenmesine, hem de bazı saray ve hükûmet erkânına istinad ettiklerinden idarî huzursuzlukların zuhuruna sebep olmuşlardır. Bu dar görüşün mümessilleri en başta Kadı-zâde Mehmed Efendi, sonra Üstüvanî Mehmed Efendi, Çelebi Şeyh, Şeyh Osman, Köse Mehmed, Çavuş-zâde Hüseyin Efendi'dir.

İslâm âleminde bazı meselelerde farklı içtihadlar yüzünden ihtilâflar çıktığı ve halkın taraflara ayrıldığı malûmdur. İşte mevzuubahs edeceğimiz münakaşalar da esas itibariyle bazı hususlarda dar görüşlü bir içtihaddan doğmuştur.

Dördüncü Murad ve Dördüncü Mehmed devirlerinde dar görüşün en başta gelen mümessili olan Kadı-zâde'den daha önce de onun gibi düşünenler çıkmıştı. Zâten, Kadı-zâde Mehmed Efendi de içtihadında Kanuni ve İkinci Selim devrinin adamı olan Birgili Mehmed Efendi (1522-1573) ye istinat ediyordu. Kısaca «Birgivi» diye tanınan Mehmed Efendi'nin en meşhur eserleri «Tarikat-i Muhammediye» ve «Vasiyetname» adını taşır. Birgivî, dini hususlarda çok mutaassıp bir kimseydi. Şeriatten kıl kadar inhirafı dahi kabul ve hazmedemezdi. Risaleleri ve mevizeye ait bir eser olan Tarikat-i Muhammediye'si bu görüşünün örneğini veren fikirlerle doludur. Birgivî Mehmed Efendi her bid'atin aleyhinde bulunmuştu. Para ile Kur'an okutmanın ve herhangi bir ibadet mukabilinde ücret almanın haram olduğunu risaleleriyle ilân etmesi üzerine, zamanın âlimleri bu mevzuda hayli münakaşa etmişlerdi. O zamanın Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi, Birgivî aleyhine fetva vermişti. O devrin hükûmeti kuvvetli olduğu, bilhassa onun fikirlerine âlet hale gelmediğinden, mesele ilim adamları arasında bir münakaşadan ileri gitmemiş, halkın zihni bulandırılmamıştı. Fakat Birgivî'den faydalanan ve onun eserini şerheden Kadı-zâde'nin tesir ve çalışma şekli öyle olmadı.

Birgivî Mehmed Efendi gibi aslen Balıkesir'li olan Kadı-zâde Mehmed Efendi, Birgivî'nin talebelerinden ders görmüş sonra İstanbul'a gelerek tahsilini tamamlamıştı. Kadı-zâde kendisini vaaz kürsülerinde tanıttı. Selis ve çok güzel konuştuğu için çabuk nazarı dikkati celbediyor, bu yüzden de pek çok dinleyici bulunuyordu. Topluluğun alâkasını çekebilecek mevzuları seçmekte bir psikoloğ mahareti gösterdiği anlaşılan Kadı-zâde, bilhassa bilgisi zayıf ve cahil kimseler üzerinde bir hayli müessir oluyordu. Halveti ve Mevleviler hakkında «tahta tepenler, düdük çalanlar» diye tezyifkâr sözler sarfederek devran ve semâın haram olduğunu ifadeden başka, sair bid'atlerden de dem vuruyordu.

Kadı-zâde gibi ilmi kudreti fazla olmıyan bir mutaassıbın her geçen günde daha fazla alâka çekip nüfuz tesis etmesi vesilesiyle, medreselerin durumuna işaret etmek de faydadan hâli değildir. Onyedinci asırda medrese tedrisatında daha ziyade menkulât esas tutuluyor ve makulât eski ehemmiyetini kaybetmiş bulunuyordu. Tedris durumundaki bu zayıflığa işaretten geri kalmıyan Kâtib Çelebi, «Mizan-ül-hak» isimli eserinde (sayfa 9) bu noktayı «sûk-ı ilme kesad gelip, ehli inkıraza karib olmuş idi» cümlesiyle hükme bağlar.

DENİYET.ORG

İşte böyle bir devrin adamı olan Kadı-zâde Mehmed Efendi, makulâttan anlamadığı halde sert tenkitlerde bulunur, bilmediği bu şeyler hakkında lüzumsuzluk hükmünü kondurup dine aykırı telâkki etmekten geri kalmazdı. Tabi'i, devrin ulemasının hepsi de Kadı - zâde derecesinde değildi. Makûlattan anlıyan, bilgi derecesi Kadı-zâde'den üstün ve geniş görüşlü kimseler de vardı.

Kadı-zâde ve onun fikrini benimsiyenlerle Sivasî Abdulmecid Efendi, Galata mevlevihanesi postnişini İsmail Dede ve Cerrah şeyhi İbrahim Efendi arasındaki münakaşalar Dördüncü Murad zamanında başlamıştı. Esas itibariyle bir tarafta Kadı-zâde, ona karşılık da Sivasî Abdülmecid Efendi vardı. Sultan Murad, Kadı-zâde'yi tutup onun bir kısım fikirlerinin tesiri altında kalmakla beraber Abdülmecid Efendi'yi de hoş tutup gücendirmemeye çalışmıştı.

Kadı-zâde'nin münakaşa ettiği meseleler

O zamanın tâbirince ulemay-ı zâhir'den Kadı-zâde ile tarikat erbabını teşkil eden Sofiyyun'dan Abdülmecid Efendi arasındaki münakaşada mevzuubahis edilen meselelerin burada kaydedilmesi, hem Kadı-zâde'nin dar görüşlülüğünün derecesini, hem de ucu âsayişi ihlâle kadar giden münakaşa mevzuunun iyice anlaşılmasını mümkün kılacaktır.

Kâtib Çelebi'nin «Mizan-ül-hak» isimli eserinde (sayfa 14-123) ele alınıp tarihten örnekler de verilmek suretiyle esaslı şekilde anlatılan, Naimâ (C: 6, S: 228-240) tarihinde ise daha kısa şekilde kaydedip 16 madde halinde sıralanan bu münakaşa mevzularını okurken, o sırada Avrupa müsbet ilimler sahasında vuku bulan muazzam hamleyi hatırlamamak mümkün değildir. Avrupa'da Descartes (1596-1650), Pascale (1623 - 1662), Galile (1564-1642), Spinoza (1632 - 1677), Kepler (1571-1630) gibi müsbet ilimler sahasında inkılâplar yaratan âlim ve filozoflar yetişirken, bizde Kadı-zâde Mehmed Efendi'nin «müsbet ilimlerin ve bu meyanda matematiğin tahsilinin menolunması»ndan bahsetmesi ve daha buna kıyasla zararlı ve boş iddialarda bulunması ibretle okunacak noktalardır.

Münakaşa mevzuu 16 mesele şunlardır :

1 — Müsbet ilimlerin ve bu arada matematiğin tahsilinin meşru olup olmadığı.

2 — Hızır peygamberin sağ olup olmadığı.

3 — Ezan, mevlût ve sair şeylerin makam ve güzel sesle okunmasının câiz olup olmadığı.

4 — Tarikat erbabının raks ve devranının haram olup olmadığı.

5 — Tesliye ve tarziyenin yâni Hazreti peygambere tâzim makamında sallallahü aleyhi ve sellem ve ashaba radiyallahü anh demenin icap edip etmediği.

6 — Kahve, tütün ve sair muhaddesatın haram olup olmadığı.

7 — Hazreti peygamberin anne ve babasının mü'min addolunup olunmıyacağı.

8 — Firavunun imanla ölüp ölmediği.

9 — Muhiddin-i Arabî'nin durumu ve şeyh-i ekber addedilip edilmiyeceği.

10 — Halife Yezid'e lânetin icap edip etmediği.

11 — Peygamberden sonra ortaya çıkan bid'atler.

12 — Kabirleri ziyaret bahsi.

13 — Regaib, berat ve kadir namazlarının cemaatla kılınması bahsi.

14 — Kibarın elini, eteğini, ayağını öpmek ve selâmlaşmada eğilme bahsi.

15 — Emr-i bil-mâ'ruf ve nehy-i ani'l-münker (malûm ve marûf olan ile emr ve inkâr ve red edilmişten men olunmak) bahsi.

16 — Rüşvet bahsi.

Kadı-zâde ve onun fikrini benimsiyenlerle münakaşa eden Sivasî Abdülmecid Efendi, müsbet ilimlerin tahsilinin meşruluğundan, tütün ve kahvenin haram olmadığından başlıyarak bu onaltı maddeyi müsamaha ve geniş görüşlülüğün ifadesi halinde cevaplandırmaktaydı.

Kadı-zâdeliler ve saray erkânı

Dar görüşün müdafi ve alemdarı olan Kadı-zâde Mehmed Efendi 1635 senesinde öldü ise de, onun görüşünü müdafaa ve devam ettirenler eksik olmadı. Mehmed Efendi'nin nâmı dar görüşlü

vâiz takımına bir alem halinde miras kaldı. Onun içindir ki, Mehmed Efendi'den sonra da onun yolunda gidenler «Kadı-zâdeliler» veya «Fakîh» ten galat olarak «Fakılar» diye anıldılar.

Kadı-zâdeliler meselesi, asıl Kadı - zâde'nin ölümünden sonra daha fazla kuvvet ve şümûl kazandı. Zira dar görüşlü kürsü vâizları, devlet idaresindeki mevcut nizamsızlıklardan faydalanarak bilhassa saray ağalarına nüfûz ettiler. Saray halkından baltacılar, bostancılar ve kapıcılar bunların va'zlarını müteaddit defa dinlediklerinden tesir altında kalmışlardı. Bunlar yoluyle darüssaade ağasına ve nihayet Valide Sultana tanıştırılan vâizlar sadece iltifata değil atiyyelere bile nâil oldular. Böylece kuvvet kazanıp dediğini yaptırır ve netice itibariyle kendilerinden çekinilir kuvvet haline geldiler.

Kadı-zâdeliler grubunun dayandığı mühim kuvvetlerden biri de cahil avam takımı idi. Cerbezeli konuşmalariyle onlara kolaylıkla tesir edip kendilerine taraftar hâle geldiklerini hissettikçe, etrafa hücumlarında daha cesur davranıyorlardı. Müverrih Naimâ (C: 6, S: 232) nın kaydına göre; Kadı-zâdeliler Dördüncü Mehmed'in saltanatının ilk yılları zarfında dünya malına düşkünlük göstermeden sade bir hayat yaşayıp hile yoluna sapmazlardı. Fakat bilâhara vaziyetleri değişti. Kendilerini zühd ve tekva yolunda gösterip envai türlü hilekârlık ve kötü şeyler işler oldular.

Üstüvanî Mehmed Efendi

Kadı-zâde Mehmed Efendi'nin ölümünden sonra bu grupun en mühim adamı Üstüvanî Mehmed Efendi denilen birisiydi. Şam'lı bir şahsiyet olan Mehmed Efendi Ayasofya camî'inde direk dibinde oturup sırtını somaki direğe dayıyarak va'zettiği için «Üstüvanî» diye anılıyordu.

Fakılar'ın bu şirret ve riyakâr adamının dersinde baltacı, bostancı, kapıcı ve saire gibi bir hayli saray hizmetlisi bulunduğundan Üstüvanî'yi harem-i hümâyûna kadar tanıtmışlardı. Hoca Reyhan Ağa kendisini himaye ettiğinden usul ve kanun hilâfına has-odaya kadar dahil olarak burada va'zetmişti.

Kadı-zâdelilerin tekkelere tecavüze yeltenmeleri

Kadı-zâdeliler grupunun en fazla hücum ettikleri meseleler arasında, makam ile na't-ı şerif okuma, devran ve semâ işi de vardı. Raksın haram oluşunu ele alan Kadı-zâdeliler devran ve semâ-ı raks telâkki ederek, devran ve semâda bulunan Halvetiye ve Mevleviye tarikati erbabını tekfir ediyorlardı. Hattâ yalnızca tekfirle de kalmıyarak tekkelere girenleri kâfirlikle itham ediyorlardı.

Saray dahilinde hizmetli ve hattâ ağalardan taraftarlarının bulunuşunu, cahil halk tabakasından bir hayli kimsenin bunların sözlerine inanışını nazarı dikkate alan tarikat erbabı tekkeye devamda cesaretsizliğe marûz kaldı. Hattâ mevleviler âyin yapamaz hale geldi. Nihayet günün birinde «Saikmsöğüt» te Demirkapı tarafındaki Halveti tekkesini basarak dervişleri dağıttıkları görüldü. Bu baskın hareketi vuku bulduğu sırada Melek Ahmed Paşa sadrıâzamdı. Onun yumuşak davranmasından cesaret bularak başka tekkelere de tecavüze yeltendiler. Melek Ahmed Paşa buna dair yazılı emir verme hatasını dahi işledi. Bu yüzden neredeyse mühim mikyasta kan akacaktı. Kadı-zâdelilerin yazılı müsaade ile basacakları tekkenin mensupları arasında yeniçeri kethüdası ile ocağın mühim ağalarından samsuncubaşının da bulunması sayesinde mesele tehlikeli bir hal almadı.

Kadı-zâdeliler kendilerini epeyce kuvvetli hissettikleri sırada Şeyhülislâm Bahaî Efendi'yi sıkıştırarak devran ve semâın haram olduğuna dair fetva bile aldılar. Bilâhara bu fetvanın kanlı bir hadiseye sebep olabileceğini anlıyan Bahaî Efendi, vaızlardan herhangi bir kimsenin tarikat erbabı hakkında kötüleyici lâf etmemesi hususunda emir vermiştir.

Kadı-zâdeliler cür'etkârane hareketlere kalkışırken tarikat ehlinden olan ulema kitap ve risaleler yazarak onların iddialarını cerhetmeye çalışmıştır. Bu hususta en değerli faaliyet gösteren şahıs Sivasî Abdülmecid Efendi'nin halifesi Abdülahad Nuri Efendi'dir. Abdülahad Nuri Efendi, kaleme aldığı eseri

ile, kadı zâdelilerin en mühim istinatgâhı olan «Birgivî» nin «Tarikat-ı Muhammediye» sini tenkid edip cerhe çalışmıştır.

Kadı-zâdelilerin rüşvet almaları ve hükûmet işlerine müdahaleleri

Kadı-zâdeliler, darüssaade ağası ve Valide Sultana kadar nüfuz ettikleri zaman artık rüşvet alıp tayin ve azillerde müessir olmaya başlamışlardı. Bir vazifeye tayinini istedikleri şahsı saraydaki taraftarlarına gönderip, bunun filân işe tayininin münasip olduğunu söylerler ve bu suretle hem istedikleri adamın uygun gördükleri işe tayinini sağlamış olurlar, hem de ondan rüşvet koparırlardı. Müverrih Naimâ'nın ifadesiyle : «vâiz efendilerin mâkul gördükleri iş suret bulurdu. Vâiz ve nâsih efendilerin makul gördüğü işe hatâdır demeye kimsenin kudreti yoktu». Mezkûr müverrih, bunların hükûmet işlerine tesir ve müdahale suretiyle iş sahiplerinden rüşvet alışlarını pazarlığa bağlamış olduklarını, onların pazarlığına Hind tüccarının bile dayanamıyacağını nakleder.

Kadı-zâdelilerin, hükûmet erkânı nezdinde söz ve arzularının yerini bulmasından ibaret nüfuzlu halleri, bilhassa bir dediği iki olmıyan Üstüvanî Efendi'nin gözde ve imtiyazlı vaziyeti Çınar vak'asına kadar devam etti. Yeni sadrâzam Boynu-eğri Mehmed Paşa, seleflerinden birkaç kişinin yaptığı şekilde onlara yumuşak ve müsamahalı davranmadı. Naimâ (C: 6, 5; 234) nın ifadesiyle : «tabiatı Türkmaniye muktezasınca; ulema ve şeyhlere danışmak, onların medh-ü zemminden elem çekmek ne demektir?» diyerek bütün tayinleri kendi bildiği gibi yaptı, vâizların alacağı rüşveti de kendi cebine attı.

Kadı-zâdelilerin fesat çıkarmak istemeleri

Boynu-eğri Mehmed Paşa'nın Kadı-zâde grupuna yüz vermemesi bunların hükûmet aleyhine dönmeleri neticesini verdi. Memleketi değil kârlarını düşünen bu adamlar, Bozcaada ve Limni'nin elden çıkarak boğazın Venedikliler tarafından kapatılışını kendi lehlerine istismar etmek istediler. Bu sıkıntılı günlerde dikkatleri kendi üzerlerine çekebilmek ve kendilerine yüz vermeyen hükûmet reisini gözden düşürebilmek için, cami kürsülerinde ve sair yerlerdeki konuşmalarında açıktan açığa hükûmete atmaya başladılar. Bu arada: «Zalim ve mürteşiler çok. Şer'i şerif icra olunmuyor. Memalik-i islâmiye bid'at ile doldu. Veziriâzam ve müftü tarikat erbabını himaye ediyor» gibi sözlerle etrafı tahrik ediyorlardı.

Böyle tahriklerle hükûmetin aleyhinde ve dolayısiyle kendi lehlerinde muhit yapmaya uğraşan kadı-zâdelilerin fiilen harekete geçmek isteyişleri Köprülü'nün sadareti zamanına rastladı. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete geçişinin sekizinci günü (2 ekim 1656), aleyhdarlarına karşı şiddet göstererek hâdise çıkarmak istediler. Bugün Fatih Camiinde toplanan Kadı-zâdeliler, namazda müezzinlerin makam ile okumalarını önlemek için üzerlerine yürüdüler. Tabiî onlar buna mâni olmak isterken mukabil taraf işe müdahale etti. Az kalsın camide bulunanlar birbirine girecek ve kan dökülecekti.

Hâdisenin bu kertede kapanmasına rıza göstermiyen Kadı-zâdeliler, tarikat erbabına karşı kinlerini büsbütün açığa vurdular. Ve İstanbuldaki tekke ve hangâhları tamamen yıkıp taş ve toprağını denize dökmeye karar verdiler. Bunun için, taraftarlarına : «yarın silâhlı olarak cami avlusunda hazır olun, emr-i bi'l-mâ'ruf ve nehy-i ani'lmünker hizmetine yardım edin» diye tenbihatta bulundular.

Müverrih Naimâ'nın belirttiğine göre Kadı-zâdelilerin bu sıradaki karar ve niyetleri :

a) İstanbul'daki bütün tekkeleri yıkmak, ondan sonra rastladıkları şeyh ve dervişlere tecdid-i iman teklif etmek, kabul etmeyenleri katleylemek.

b) Bunların yaptıktan sonra topluluk halinde padişaha giderek cümle bid'atlerin ortadan kaldırılmasını istemek.

c) Selâtin camilerinde birer minare bırakıp diğerlerini yıkmak.

Hasılı, Hazreti peygamberden sonra ihdas edilen şeyleri büsbütün ortadan kaldırıp, ortalığa kendi görüşlerine göre bir nizam vermekti. Müverrih Naimâ (C: 4,

S: 236), Kadı-zâdelilerin bundan sonraki vaziyetlerini şöyle anlatıyor: «Ol gece bu gulgule şehr-i İstanbul'a münteşir olup softalar sopalar ve kürdeler ile ve muhtekir ve mürai esnaf ve bunlara mensup şahısların elebaşıları Hacı Mandal ve Fakı Döngel madrabazları şagirdleri ve köleleri olan hatvan kazak kakavanlarına silâh kuşatıp din davasına gidelim şeklinde gürûh gürûh toplanıp Sultan Mehmed (Fatih) camiinde toplanmaya başladılar».

Sadrıâzam Köprülü Mehmed Paşa bunların toplandıklarını duyunca evvelâ kendilerine adam göndererek fesada sebep olacak bu hareketten vazgeçmelerini bildirdi. Fakılar sadrıâzamın gönderdiği nasihatçıyı dinlemeyince Köprülü Mehmed Paşa ulemayı davetle meseleyi görüştü. Fesat çıkaran ve buna teşebbüs edenlerin tecziyeleri lâzım geleceğine dair muvafakat alınca, durumu padişaha arzedip fesatçıların idamları için emir istihsal eyledi. Fakat idam cezasını tatbik etmiyerek Üstüvanî Mehmed, Türk Ahmed, Divane Mustafa gibi vâiz ve muharrik elebaşıları Kıbrıs'a sürdürmekle iktifa eyledi.

Kadı-zâdelilerin zihniyetlerindeki geriliğin ve ahlâklarındaki düşüklüğün derecesi

Hazreti peygamberden sonra ihdas edilmiş şeyleri ortadan kaldırarak dine bir nizam verme iddiasında bulunan Kadı-zâdelilerin, bu iddialarında samimi olmadıklarını; menfaat temini için dinî meseleleri âlet ettiklerini isbata yarıyacak deliller mevcuttur. Dördüncü Mehmed zamanındaki Kadı-zâdeliler grupunun zihniyetçe çok geri ve ahlâken çok düşük oldukları görülmektedir. Onların bu hallerine bakarak kendilerine taraftarlık eden halktan herkesin de aynı derecede ahlâken düşük bulunduğu iddia edilemez. Bu bakımdan Kadı-zâdelilere taraftarlık edenlerden bazılarının, ya onların içyüzlerini bilmediklerini, ya iyice cahil olduklarını, veyahut da herhangi bir menfaatin peşinde koştuklarını tahminde hatâ olmasa gerek. Eski Osmanlı tarihlerinde bunların zihniyet ve ahlâkî durumlarını açıklamaya medar olacak misaller verilmiştir. Naimâ tarihinden (C: 6, S: 236) naklettiğimiz şu misal, Kadı-zâdeliler grupunun zihniyetinin gerilik derecesi ile birlikte, alay mevzuu olacak kadar gülünçlüğünü de ortaya koymaktadır.

Kadı-zâdelilerin, Hazreti peygamberden sonra ihdas edilen şeyleri kaldırma fikirlerine karşı, Naimâ'nın tâbiri ile zarif bir adam, bu grupa dâhil vâizlardan Türk Ahmed'e şöyle bir sual tevcih eder:

«— Hazreti peygamber zamanında çakşır ve don yoktu. Binaenaleyh, çakşır ve don giymek de bid'attır. Bunları da kaldırır mısınız?»

Türk Ahmed'in cevabı tereddütsüz şekilde şöyle olur:

«— Evet onu da menederiz; izar (futa) ve peştemal kuşansınlar».

Adam başka bir suale geçerek:

«— Ya kaşık kullânmak da bid'attir, onu ne yaparsınız?» der.

Türk Ahmed yine kesin ve tereddütsüzce şu cevabı verir:

«— Onu da kaldırırız; yemeği elleriyle yesinler, zehir değil ya, yemek ellerine bulaşsa ne lâzım gelir?»

Türk Ahmed'e sual soran adam bu defa dayanamayıp:

«— Efendiler, halkı âlemi soyup çıplak çöl arabı kıyafetine sokmak istersiniz» diyerek alay eder.

Bu mecliste konuşmaya şahit olanlardan başka birisi söze karışıp vâiza:

«— Kaşıklar yasak olunca bir alay kaşıkçı esnafı ne yapsınlar?»

Diye sorar; Türk Ahmed:

«— Misvak ve tespih yapıp onunla geçinsinler» der. Fakat karşısındaki alaylı alaylı şu cümleyi yapıştırır:

«— Misvak ve tespih sanatını Gerede ve Taraklı Türklerine işletirsiniz; Haremeyn fukarasına da geçinmeleri için başka bir sanat bulun».

Müverrih Naimâ, Kadı-zâdelilerin ahlâken düşüklüklerine ait misalleri Ma'anzâde Hüseyin Beyden naklen kaydetmektedir. Ma'an-zâde Hüseyin Bey Kadı-zâdelilerden birçok kimseyi tanıdığını, bunların çoğunun:

Def' için gam belâsın
Okuruz kadeh duasın

Mısraında mânâsını bulduğu üzere, iki yüzlü hareket edip, zâhit göründükleri halde gizlice her türlü kötülüğü işlediklerini söyler.

Ma'an-zâde bir gün Fakilerin ileri gelenlerinden birine şöyle bir sual tevcih eder:

«— Behey Efendi, lezzet-i nefsaniyeden olan kabahatları cümleniz irtikâb edip, görünürde cüz'iyat makûlesi olan şeylerde niçin taassup gösterirsiniz. bunun aslı nedir?»

Adamın verdiği cevap âdeta suçun itirafı mahiyetinde şöyle olur:

«— Beyim, sen gayet ahmak imişsin. Adam bir haramı irtikâb ettiği zaman neticesinde ya tahsil-i mal, ya zevk-i nefsanî ve lezzet-i cismanî bulunmalıdır ki günahkârlığı abes olmaya. Yoksa altun ve gümüş avanî kullanmak, ipek giymek, tütün içmek ve nağme dinlemek ve sair buna benzer şeylerde ne lezzet vardır? Akıllı odur ki bu türlü cüz'i lezzeti terkedip, belki suret-i zâhirede inkâr ve men'i babında taassup gösterip avam-ı nâs ahmaklarını hüsn-ü haline inandıra. Mahrem-i esrar olanlar ile ve reyperdede dünyevî maslahat ve nefsanî lezzete derkâr olmaya mâni yok».

1648-1656 YILLARI ARASINDA ANADOLU'DAKİ HADİSELER

Dördüncü Mehmed'in saltanatının, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretine kadar geçen ilk sekiz yılı zarfında Anadolu tarafında bir takım şekavet ve isyan hareketleri vuku buldu. Anadolu'da huzurun kaybolması neticesini veren bu hâdiselerin en önde gelen sebebi hükûmet idaresindeki bozukluktu. Rüşvet ve irtikâplar, hükûmet ve saraya tegallübler, iş başına geçen adamların beceriksizlikleri, bir grupun diğer bir grupu devirdikten sonra onların adamlarına karşı takındığı tavırlar hükûmet merkezi İstanbul'da olduğu gibi Anadolu'da da huzur ve sükûnun bozulması neticesini verdi.

Dördüncü Murad'ın tesis etmiş olduğu sükûn ve düzen Sultan İbrahim'in saltanatının ortalarından itibaren bozulmaya başlamıştı. Dördüncü Mehmed zamanında ise, bu hal, sekiz sene müddetle hafifiemeden devam etti. İkinci Osman hâdisesinden sonra Anadolu'da isyanlar çıkmasına yol açan sebepler, Dördüncü Mehmed zamanında da tekerrür eder gibi oldu.

Anadolu isyanlarını evvelâ Kuyucu Murad Paşa, daha sonra da Dördüncü Murad ezmişti. Yarım asırlık müddet zarfında üçüncü bir defa daha ezilmeleri için Köprülü Mehmed Paşa gibi bir adamın sadrıâzam olması icap etti.

Sultan İbrahim'in saltanatının sonlarından itibaren devlet idaresindeki bozukluğun acısını en fazla çeken yer İstanbul ile Anadolu idi. Sadrıâzam ve yüksek devlet memurları arasında sık sık vuku bulan değişikliğin acıları en ziyade Anadolu'dan çıkmaktaydı. Zira Vali, sancakbeyi, kadı ve sair memurlar en çok Anadolu tarafında değişikliğe uğruyor, rüşvetle mevki ele geçiren kimseler, İstanbul'a verdikleri parayı fazlası ile birlikte Anadolu halkından çıkarıyordu. Bu yüzden, bir taraftan mütegallibe takımı türüyor, bir yandan da çiftini çubuğunu bırakan köylüler emniyete kavuşmak ve yeni geçim kaynakları bulmak için kasaba ve köylere göçediyordu. Osmanlı tarihinde «çiftbozan reâya» diye anılan bu çiftini çubuğunu bırakan köylülerden bir kısmı levend ve sekban namı ile bir mütegallibe şahsa iltihak ediyor, böylece âsi ve şaki grupunun âleti haline geliyordu. Levend ve sekbanların çoğalması nisbetinde şekavet hadiseleri de artıyor, buna mukabil köylerde nüfus azalıp topraklar bakımsız kalıyordu.

Dördüncü Mehmed zamanında Anadolu'da fiilen isyan çıkaran veya hükûmete muhalefete teşebbüs edenler arasında vali gibi resmi hükûmet memurları olduğu gibi halk arasından çıkmış eşkıya yapılı kimseler de vardır. Bunların ayrı ayrı tetkiki, hem isyancıların mahiyetini, hem de isyanların hususiyetlerinin anlaşılmasını mümkün kılacaktır. Dördüncü Mehmed devrinin isyancıları, Haydar-oğlu, Katırcı-oğlu, Gürcü Abdünnebi, Abaza Hasan ve Seydi Ahmed Paşa'dır.

Haydar-oğlu

Sultan İbrahim zamanında devlet idaresinde intizamsızlıklar başladığı sırada, İsparta tarafında yol kesen kervan soyan Kara Haydar adında bir eşkiya türemişti. Kara Haydar adamlariyle birlikte Uluborlu'da Veli Baba tekkesinde yatarken (Naimâ tarihi C: 4, S: 240) bazı kimseler tarafından bastırılıp öldürülmüştü (1647). Onun ölümü üzerine babasını katledenlerden intikam davasiyle ortaya çıkan oğlu Mehmed babasından daha azılı bir eşkiya oluvermiştir.

Haydar-oğlu Mehmed eşkiyalığa giriştiği zaman üzerine evvelâ Anadolu valisi İbşir Paşa gönderildi. İbşir Paşa, Haydar-oğlu'nu Söğüt kasabası tarafında sıkıştırarak adamlarını dağıttıysa da kendisi ele geçirilemediğinden sür'atle derlenip toparlanarak soygunculuğuna devam etti. Dördüncü Mehmed'in saltanatının ilk senesi içinde, maktûl Veziriâzam Hezar-pâre Ahmed Paşa bir sancak için otuz bin kuruşunu aldı (Naimâ C: 4, S: 347) diyerek Ilgın ile Akşehir arasını kesip hacı ve tüccarları soymaya devam edince, Anadolu beylerbeyi Küçük Çavuş-oğlu Ahmed Paşa tenkiline memur edildi. Ahmed Paşa, Kütahya'dan kalkıp Haydar-oğlu'nun üzerine yürüdü ve kendisini Afyonkarahisar civarında mağlûbiyete uğrattı. Lâkin mağlûp eşkiyayı takip etmemek hatasına düşerek geriye döndü. Bundan faydalanan Haydar-oğlu ise bütün adamlarını başına toplayıp düzene koymak fırsatına kavuştu. Ahmed Paşa Sandıklı ovasında gurur ve gaflet içindeyk Haydar-oğlu bir baskınla beylerbeyini esir etti. Kendisini öldürmiyerek «bir daha kullanamadığın asker ile galip gelemiyeceğin hasım önüne çıkma» diyerek, soyup bir entari ile bıraktıktan sonra azad eyledi. Fakat Ahmed Paşa'nın salıverilmesinden bir saat kadar sonra, Haydar-oğlu'nun en mühim adamlarından Katırcı-oğlu : «Bre oğlan, ben ve sen onun eline geçseydik şimdi başımız şu meydanda yuvarlanırdı. Öyle hasmı adam sağ koyar mı?» deyip arkasına düştü ve biraz sonra yetişerek Ahmed Paşa'yı öldürdü.

Ahmed Paşa'nın başına bu işler gelince emri altındaki sarıca ve sekbanlar Haydaroğlu'na iltihak etti. Bu hâdiseyi müteakıp Bosna valiliğinden mazul Ketenci Ömer Paşa-zâde Mehmed Paşa'ya Anadolu eyâleti tevcih olunarak Haydar-oğlu Mehmed'in tenkili ile vazifelendirildi (Eylül 1648). Ayrıca Haydaroğlu'nu yakalayan adamdan mallarının hesabının sorulmıyacağı bu hizmetine mukabil bir beylerbeylik verileceği de ilân edildi.

Ahmed Paşa'nın mağlûbiyeti üzerine Afyonkarahisar ve civarı halkı Haydar-oğlu'ndan daha fazla korkmaya başladı. Bunun için o civardaki Çay kasabası zaimlerinden İsa Ağa, mevcut tehlikeyi etraflı şekilde izahtan sonra bu belâdan kurtulmak için Haydaroğlu'na bir valilik tevcihinin uygun düşeceğine dair sadrıâzama bir mektup yazdı. Sadrıâzam Sofu Mehmed Paşa bu mektubun muhteviyatını Yeniçeri ocağının meşhur ağaları ile müzakere eyledi. Ocak ağalarından Koca Muslihiddin Ağa, bir eşkiyaya valilik tevcihinin devlet otoritesini sarsıp fena bir çığır açılmasına âmil olacağını beyanla tevcihata mâni oldu.

Ahmed Paşa'nın sekbanlarıyle kuvvetlenen Haydar-oğlu'na gelince ; bu galibiyetinden sonra Afyonkarahisarı basarak şehrin ricalinden bazı kimseleri öldürüp çarşısını da yağma etti. Ondan sonra İsparta üzerine yürüdü. Şehir halkı Haydar-oğlu'na ricacılar göndererek baskında bulunmamasını, buna mukabil ne isterse vereceklerini bildirdiler. Haydar-oğlu ise bu rica karşısında İsparta'ya baskın yapmıyarak üç bin kuruş istedi ve talep ettiği para toplanıncaya kadar civarda beklemeye başladı.

Bu sırada İsparta sancak beyliğine merhum padişah Dördüncü Murad'ın makbul silâhdarlarından Hacı Sinan-zâde'nin kardeşi Mehmed Paşa tayin edilmiş (Naimâ tarihi C: 4, S: 374) ve mütesellimi Abaza Hasan Ağayı İsparta'ya göndermişti. İsyancı Haydar-oğlu İsparta civarında beklemekteyken Abaza Hasan şehir dahilinde bulunuyordu. Cesur bir adam olan Abaza Hasan bu arada acele eli silâh tutan gençleri etrafına topladı ve Haydaroğlu'nun içki ve eğlence ile meşgul olduğu bir gece âni baskında bulundu. Âsinin adamları mukavemete çalıştıysa da baskının şiddet ve âniliği karşısında mağlûp oldular. Haydar-oğlu ya-

ralı vaziyette bir ata binerek kaçtıysa da Hasan Ağa arkasına düştü ve bir köyde kendisini on kadar adamı ile birlikte yakaladı.

Abaza Hasan bu muvaffakiyetinin mükâfatını elde etmek için derhal İstanbul yolunu tuttu. Ve hükûmet merkezine gelince yakaladığı adamları alay ile sadrıâzama takdim etti. Sarı bıyıkları yeni çıkmış çok taze bir genç olan Haydar-oğlu Mehmed, Parmakkapı'da asıldı. Sadrıâzam Sofu Mehmed Paşa, Abaza Hasan Ağa'ya bu hizmetine mukabil «Yeni-il Türkmen ağalığı» nı ihsan edip hil'at giydirdi. Yeniçeri ocağı ağaları bu tevcih münasebetiyle, «bir sipahinin birdenbire Türkmen ağası olması ne demektir» diyerek muhalefet ve kıskançlıklarını belirtilerse de Veziriâzam : «Bu adam büyük hizmet edip yararlık gösterdi ; ben tevcihten dönmem. İsterlerse mührü alıp arzu ettiklerine versinler» cevabında bulununca ocak ağaları seslerini çıkarmadılar.

Böylece, azılı bir âsi olan Haydar-oğlu beklenmedik şekilde ortadan kalkarken, ileriki yıllarda çok kuvvetli bir âsi haline gelecek olan Abaza Hasan Ağa (Paşa) da nüfuz tesis edebileceği bir işin başına geçmiş oluyordu.

Katırcı-oğlu

Aslen Hamid-eli (İsparta) mıntakası Türkmenlerinden olan Katırcı-oğlu önce Haydar-oğlu ile birlikte çalışmakta ve onun en mühim reislerinden bulunmaktaydı. Haydar-oğlu'nun ölümünü müteakip onun emrindeki adamların reisi oldu ve azılı bir âsi halinde faaliyetine devam etti. Bir aralık Gürcü Abdünnebi'ye iltihak ederek, onun İstanbul üzerine yürüyüşü sırasında beraberinde bulundu. Gürcü Abdünnebi İstanbul'dan tekrar Anadolu'ya dönünce, o da ayni şekilde Anadolu'ya avdetle evvelâ Yenişehir sonra Seydişehri taraflarında şekavete devam etti Seydişehri halkından iki bin kuruş eman parası talebettiği sırada Hamid-eli sancağı mutasarrıfı Topal Mehmed Paşa kendisi ile çarpıştı. Katırcı-oğlu'nun emrindeki yedi yüz kişilik kuvvetten ikiyüz kişi muharebe meydanında can verdi. Topal Mehmed Paşa'nın zayiatı daha da fazlaydı. Katırcı-oğlu bu mağlûbiyetten sonra bir müddet o civarda dolaştı, bilâhara Çay kasabasına gelerek buranın âyanından İsa Ağa'nın çiftliğine kondu. Muharebede verdiği zayiat kendisine ağır geldiği, daimi korku içinde yaşamaktan da usandığı cihetle, affı hususunda İsa Ağa'nın tavassutunu istedi. İsa Ağa'ya :

«— Ya gelsin beni affettirsin ve illâ hanümanını yıkar diyar-ı Acem'e giderim» dedi.

İstanbul'da adamları bulunan İsa Ağa durumu sadrıâzama arzetti. Katırcı-oğlu'nun affını prensip olarak kabul eden Sadrıâzam Murad Paşa «ben mektup göndermem, ama devlet erkânından arzu edenler göndersin» dedi. Bu vaziyet karşısında şeyhülislâm, kazaskerler ile daha bazı kimseler İsa Ağa'ya müsait cevaplar yazdıklarından Katırcı-oğlu Şah Mehmed kalkıp İstanbul'a geldi. Önce sadrıâzam tarafından kabul edilen Katırcı-oğlu bilâhara padişahın huzuruna çıkarılarak (Naimâ tarihi C: 4, S: 458) Sultan Mehmed'e takdim edildi. Hemen hemen kendiliğinden af taleb edip neticede buna mazhar olan Katırcı-oğlu'na Beyşehri sancağı ihsan olundu. Tayin edildiği sancağına gitmeden önce devlet erkânı ile tanıştırılan Katırcı-oğlu bir de cirit oyununda hazır bulundu. Bu oyundaki mahareti ile herkesi hayran bıraktı.

Türkmen lehçesi ile konuşan Katırcı-oğlu hakkında İstanbul lehçesine yabancı oluşundan dolayı Şarih-ül menar zâde tarihinde «Türkçe bilmez» şeklinde bahsedilmektedir. Türkmen hususiyetlerini bundan sonra da muhafaza ettiği anlaşılan Katırcı-oğlu daha sonra Karaman valiliği ve Isparta sancak beyliğinde bulundu. İbşir Paşa Abaza Hasan'a karşı 1652 yılında serdar tayin edildiği zaman bunların eski dostlukları hatırlamış, bu yüzden Karaman beylerbeyi Katırcı-oğlu'na da serdarlık emri (Naimâ tarihi C: 5, S: 89) gönderilmişti. Katırcı-oğlu'nun serdar tayinine içerliyen İbşir Paşa Abaza Hasan ile işbirliği etmiş ve neticede Karaman Valisi Aksaray tarafında mağlûp olmuştur. İbşir'in Abaza ile işbirliği edişini ve Katırcı-oğlu'nun da mağlûbiyetini gözönünde bulunduran hükûmet, İbşir Paşa'yı memnun edebilmek için

kendisine Diyarbekir Valiliğini tevcih etmişse de İbşir oraya gitmemiştir.

İbşir Paşa sadrıâzam olduğu zaman Katırcı-oğlu'nu ortadan kaldırmak istemişse de Kara Murad Paşa'nın himayesi sayesinde ölümden kurtulmuştur. Zeki ve sür'atli kavrayışlı bir adam olan Katırcı-oğlu devlete hizmete devam etmiş ve 1668 senesinde Girit'te Kandiye muhasarası esnasında şehid düşmüştür.

Gürcü Abdünnebi

Sadrıâzam Gürcü Mehmed Paşa'nın akrabalarından ve Adanalı Cafer Paşa'nın kardeşi olan (Naimâ tarihi C: 4, S: 394) Abdünnebi, Dördüncü Murad zamanındaki sipah zorbalarının meşhurlarındandı. Mezkûr hükümdar zorba takımını ortadan kaldırırken Gürcü Abdünnebi kaçıp saklanmıştı. Bilâhara yakalanan Abdünnebi padişahın huzuruna getirildiği sırada silâhdarın ricası üzerine affedilmiş ve Sultan Murad'ın :

«— Sana bağışladım; bir kıyafetli kâfirdir, kapıcılar kethüdası yap».

Demesi üzerine belirtilen vazifeye getirilmişti. Gürcü Abdünnebi saray hizmetlerinde bulunduğu sırada Bor ve Niğde tarafında çiftlikler temin etmiş, kendisinin affına delâlet eden şahsın idamından sonra Niğde'deki çiftliğine gelip yerleşmişti.

Niğde'de oturduğu halde nüfuzu sayesinde İstanbul'a mektuplar yazarak istediği işi gördüren Gürcü Abdünnebi bilhassa kârlı şeyleri ele geçirmeyi gözetmekteydi. Nitekim Sultan İbrahim'in hal'inden kısa bir müddet önce Suriye'deki Safed sancağının voyvodalığını yüz doksan bin kuruşa iltizama almış, ve bu iş için evvelâ peşin yüz bin kuruş verip bakisinden 30 bin kuruşu da sadrıâzam Hezarpâre Ahmed Paşa'ya yollamıştı. Abdünnebi'nin yolladığı para deftere geçmeden saltanat değişikliği vuku bulmuş ve yeni sadrâzam bu parayı tanımamıştı. Abdünnebi 30 bin kuruşu yeniden ödememekte ısrar etmiş, bu sırada İstanbul'da Sofu Mehmed Paşa yeniçerilerin yardımı ile sipahileri tedip ettiği ve tedip hareketini müteakıp sipahilere karşı haşin davranıldığından, eski bir sipahi olan Gürcü Abdünnebi'nin voyvadalığı da tanınmıyarak bu iş başka birine verilmişti. Böylece Abdünnebi'nin yüzbin kuruşu da yanmış oluyordu.

Yüz otuz bin kuruşunun yanmasından ve İstanbul'da sipahilerin öldürülmesinden sonra Gürcü Abdünnebi'nin, Niğde dışında çadıra çıkarak, sipahilik gayretiyle etrafına adam toplamıya başladığı görülmektedir. Gürcü Abünnebi 130 bin kuruş kayba uğradıktan sonra adam teminine çalıştığına göre ; güceniklik hissinin onun hâleti ruhiyesine hâkim bulunduğunda şüphe yoktur. Kaybolan bir menfaati yeniden elde etme düşüncesi, İhtimal onun ilk plânda gelen endişesiydi. Lâkin Gürcü Abdünnebi böyle bir şey söylemeden sipahilerin kan davası ile ortaya çıktı. Etrafa haberler salıp adamlar göndermek suretiyle Anadolu'daki sipahileri ve daha birçok kimseyi etrafına topladı. Maiyetindeki insanların miktarı kabarınca Konya tarafına ilerledi ve oranın sipahileri de kendisine katıldı. Gürcü Abdünnebi etrafa haberler yolladığı sırada, davete rağmen kendisine iltihak etmiyenlerin mallarını yağmalattırdığından, zor karşısında kalan kimseler ister istemez (Naimâ tarihi C: 4, S: 411) onun başına toplanıyordu. Bu bakımdan Abdünnebi'nin emrinde birleşenlerin miktarı çok kabarıktı.

Vaziyetten endişelenen Veziriâzam Sofu Mehmed Paşa birkaç defa nasihatçılar gönderdi. Sofu Mehmed Paşa'yı takiben sadrıâzam olan Kara Murad Paşa da ayni şekilde davranarak mektupla birlikte birisini gönderdi ve :

«— Hareketinden muradın nedir? Hasmın olan Sofu Mehmed Paşa'nın hakkından gelindi. Onun için cemiyetini dağıtıp yerine git» dedi.

Abdünnebi'nin buna cevabı :

«— Sultanahmed camii vak'asında bu kadar arkadaşlarımız öldü ve namazları kılınmadı. Bu fitneye sebep olan veziriâzam gitmiş, fakat fetva veren müftünün hakkından gelinmek için davamızı padişahın huzuruna götüreceğiz». oldu.

Gürcü Abdünnebi İstanbul istikametinde ilerledikçe adamlarının miktarı artıyordu. O arada Katırcı-oğlu da dört yüz kişilik maiyetiyle, Kazaz Ahmed namındaki eşkıya da yine adamlariyle birlikte Abdünnebi'ye iltihak etti. Böylece Gür-

cü Abdünnebi'nın etrafında toplanan insanların miktarı on beş bin kişiyi aştı. Kütahya tarafındaki Altıntaş civarına geldiği zaman İstanbul'da telâş ve heyecan başladı. Abdünnebi'nin muharebe edebileceği düşünülerek asker tedariki çarelerine başvuruldu. Yeniçeriler hakkında güvensizlik duyusuna kapılanlar görüldüğünden bunu telâfi etmek gayesiyle ocağa acemilerden asker alındı. 30 Haziran 1649 günü vezirler, şeyhülislâm, ulema, yeniçeri ve kapıkulu süvarisi subaylarının iştiraki ile bir meşveret meclisi toplanarak Gürcü Abdünnebi'den gelen mektuplar da okunmak suretiyle mesele müzakere edildi. Evvelâ, Gürcü Abdünnebi'nin İstanbul'daki sipahiler tarafından davet olunduğundan şüphelenildiğinden bu nokta münakaşa edildi. sipahilerin böyle bir şey yapmadıklarını bildirmeleri üzerine. Abdünnebi ile birleşmiyeceklerine dair kendilerinden söz alındı. Daha sonra bunların âsiliği ve kendileriyle çarpışma işi görüşülürken Kara Çelebi-zâde Mahmud Efendi fetva işine itiraz edip :

«— Siz bu meşvereti ve fetvayı konuşuyorsunuz, ama bir kere halkın sözlerine kulak verin ne söylüyorlar. Ol taife, şer' ile sözümüz var deyip, bu kadar cemiyet ile gelirken ve bir ferdin malına ve ırzına taarruz etmeyip kendi hallerine mukayyed iken nasıl celâli olur?» dedi. Naimâ (C: 4, S: 416) nın kaydına nazaran, Mahmud Efendi'nin bu sözlerinden sonra toplantı dağılmıştır. Fakat, Kâtib Çelebi «Fezleke» sinde: «Gürcü Abdünnebi huruc-u ales-sultan (padişaha âsi vaziyet alma) edip Katırcı-oğlu dedikleri yol kesen eşkiyayı yanına alıp fesada ittifak etmekle isyanı mukarrer olmuştur. Bundan sonra inadından vazgeçmezse kendisinin ve yanında bulunanların katilleri için» senet tanzim edilip kazaskerler ve sair ulema tarafından imzalandığını bildirir.

Vecihi tarihindeki kayda göre, Gürcü Abdünnebi adam toplıyarak harekete hazırlanırken Sıvas Valisi İbşir Paşa serdarlık emri yazılmış ve diğer beylerbeylerine de İbşir Paşa'ya iltihakları bildirilmiştir. Fakat Abdünnebi gelirken İbşir Paşa veya başka bir beylerbeyinin onunla çarpışmasına tesadüf edilmemekte ve İbşir Paşa'nın da bu hususiaki faaliyet şekline dair tarihlerde sarih bir malûmat bulunmamaktadır.

Abdünnebi İzmit'e doğru gelmekteyken Erzurum Valisi Tavukçu Mehmed Paşa serdar tayin edilip İstanbul'dan on beş oda yeniçeri gemilerle İzmit'e sevkedildi. Bunlar İzmit'te siperler kazarak mevziye girdiler. Gürcü Nebi'nin kuvvetleri yaklaşıp da siperlerdeki yeniçeriler tüfenk ateşine başlayınca Katırcı-oğlu ileri atılıp :

«— Yoldaşlar bizim sizinle cengimiz yoktur.»

Dedi. Yeniçeriler ateşten vazgeçtiler. Pek uzun sürmeyen görüşmeleri müteakip asker dağılıp yeniçerilerin büyük kısmı karşı tarafa iltihak edince Tavukçu Paşa da sür'atle geriye çekilip İstanbul yolunu tuttu.

İzmit'te bu işler olurken tuğ ve sancaklar Üsküdar'a geçirilip Doğancılar meydanına dikilmiş, yeniçeri, sipahi, topçu, hattâ saraydaki Bostancılar da Üsküdar tarafına nakledilip siper ve hendekler hazırlanmaya başlanmıştı. Tavukçu Mehmed Paşa avdet ettiği zaman, Gürcü Abdünnebi'nin «şeyhülislâmın idamından feragatla azline razı olmuş bulunduğu» haberini getirdi. Bu duruma göre bir çarpışmaya lüzum kalmadan anlaşılması mümkündü. Fakat şeyhülislâmın azli de kabul edilmeyip askerini dağıtması isteği tekrarlandı.

Daha yukarılarda Murad Paşa'nın ilk sadareti kısmında temas edildiği veçhile, neticede hükûmet kuvvetleri ile Abdünnebi'nin kuvvetleri «Bulgurlu» tarafında karşılaştı. Abdünnebi'nin arzu etmemesine rağmen iki taraf birbiriyle tutuştu. Bu sırada, müverrih Naimâ'nın ifadesiyle : «Bu mertebe kıtal olmak insaf mıdır? diye sözler söyleyip veziriâzam ve serdara istima' olundu. O sırada akşam erişti. Gürcü Nebi ve Katırcı-oğlu dönüp, mademki muradımıza aldırış olunmadı; beyhude müslümanlar birbirlerini niçin kırarlar? Müslümanlar ile vuruşmak caiz değildir» diyerek çadırlarına bile uğramadan Gebze tarafına çekilip gittiler. Onların ayrılıp gitmesi karşısında askerleri dağılıp perişan oldu (Temmuz 1649).

Bu hâdiseden sonra Gürcü Nebi, Niğde, Katırcı-oğlu Söğüt, Kazaz Ahmed de Akşehir tarafına giderek şekavete başla-

dılar. Üsküdar civarındaki muharebeye kadar Abdünnebi'ye bir haydut nazarı ile bakmak herhalde mümkün değildir. Esasen onun bu hâdiseden bir ilâ bir buçuk ay kadar sonra, Kırşehir sancakbeyi İshak Bey tarafından Karapınar civarında yakalanarak başı kesilinceye kadar neler yaptığına dair de eski tarihlerimizde tafsilât mevcut değildir. Halbuki, Üsküdar'da çarpışmadığı için münakaşa edip kendisinden ayrılan Katırcı-oğlu'nun bu arada Adapazarı'nı basıp malını talan ettiğini, iki yüz kadını kaçırıp adamlarına dağıtarak bunlarla fuhuş irtikâb (Naimâ tarihi C: 4. S: 434) ettiklerini biliyoruz.

Abaza Hasan Ağa

Dördüncü Mehmed'in çocukluğu devrinde işlerin bozuk düzen gidişi ve yapılan haksızlıklar, serkeşliğe meyilli kimseleri isyana bile sevketmiştir. Gürcü Abdünnebi'nin asker toplıyarak Üsküdar'a kadar gelmesi buna misal olduğu gibi, Abaza Hasan Ağa'nın isyana kalkışı da buna misaldir. Biraz yukarda belirtildiği üzere, Haydar-oğlu'nu yakalamasına mükâfaten Abaza Hasan Ağa'ya üç sene müddetle Yeni-il voyvadalığı verilmişti. Hasan Ağa ne yazık ki bu işine üç sene boyunca sahip olamadı. Bir sene sonra burası yeniçeri kethüdasının tesiri ile Ak Ali adında birine (Naimâ tarihi C: 5. S: 83) verildi. Halbuki kendisinin müddeti dolmamış ve bu arada parası geçmiş bulunuyordu. Bu vaziyet karşısında İstanbul'a gelerek ocak ağalarının her birine, sonra da veziriâzama başvurarak, elindeki hatt-ı hümâyuna rağmen yapılan haksızlığı izaha çalıştı. Kendisi derecesinde mühim iş görmiyenlere yapılan büyük tevcih ve ihsanlardan misaller gösterdikten sonra, Yeni-il voyvodalığının elinden alınması yüzünden hazineye 60 bin kuruşunun geçtiğini beyanla, tatbik edilen muameleden dolayı pervasızca tenkid ve şikâyette bulundu. Bilhassa veziriâzamın huzurunda muhavereye karışan ocak ağalarından Deli Birader'e acı sözler söyledi. Bu sırada orada bulunan kethüda Gadde Mehmed, veziriâzamın huzurunda böyle konuşmanın ayıp olduğunu ihtar edince, Hasan Ağa elini kılıcına atarak, hakikati sadrıâzama anlatmanın ayıp olamıyacağını beyanla kendisini azarladı. Nihayet Veziriâzam Melek Ahmed Paşa:

«— Hasan, sözü uzatma, vakti iki eyle, görelim ahvaline bir suret verilir».

Diyerek kendisini dışarıya çıkarttı. Bu günler, yeniçeri ocağı ağalarının tegallübü devrine rastladığından, idare mekanizmasında onların sözleri yürüyordu. Hasan Ağa'nın ırkdaşı olan Sadrıâzam Melek Ahmed Paşa, herhalde mevcut haksızlığı takdir ediyor, fakat ağaların hâkimiyeti yüzünden sesini çıkaramıyordu.

Abaza Hasan Ağa veziriâzamın huzurundan çıktıktan biraz sonra eline bir hatt-ı hümâyûn tutuşturuldu. Bunda hemen o gün vilâyetine gitmesi emrolunuyordu. Ayrıca yine bu arada vezir kethüdası ile ocak ağalarının elbirliği edip kendisini öldüreceklerini duyduğundan derhal Üsküdar'a geçti. Burada, ağaların gadrı dolayısiyle hükûmetten memnun olmıyan sipah reislerinden Konyalı Hasan Ağa, Kör Mehmed, Cündi Yusuf ve daha bazı kimselerle birleşti. Yekdiğeri ile kolaylıkla anlaşan bu insanlar Sarı Kâtib, Deli Birader, Gadde Mehmed ve defterdarın başlarını istediler. Hasan Ağa'nın bu talebine, istenen kimselerin yeniçeri ocağının himayesi altında bulundukları cevabı verilince, o da «burası Atmeydanı değildir, şimdiden sonra aramızı kılıç fasleder, ağalar gelsinler bu tarafta görüşelim» diye haber yolladı. Böylece Hasan Ağa çarpışmayı göze almış bir âsi vaziyetine geçmek üzere bulunudu. Ne çare ki ağaların tazyiki altında olan sadrıâzam pek idareli davranamadı ve Abaza Hasan Ağa'ya vilâyetine gitmesi hususunda bir emir daha yazdı. Abaza, parası verildiği takdirde gideceğini söylediği ve bu bakımdan ayak dirediğinden iddia ettiği miktarın yarı kadar bir para, yani otuz bin kuruş kendisine ödendi. Ve yine vilâyetine gitmesi hususu tekrarlandı. Bu vaziyet karşısında Hasan Ağa «bizi mahzun ve mağdur göndermekle o vilâyetlere acımıyor musunuz?» deyince verilen cevap o kadar acayip, o derece hükûmet adamına yakışmayan şekilde idi. Devletin idare işlerinin bozukluğunu ve hükûmet adamlarının zihni-

yetini bunun kadar sarihçe ifade edecek itirafa pek az rastlanır. Abaza Hasan'a verilen bu cevap :

«Buradan kalkıp gitsinler, isterlerse Anadolu'yu ateşe versinler» cümlesinden ibaretti.

Serkeşliğe niyetli olmıyan bir kimse dahi, o sırada, böyle bir cevap karşısında baştan çıkabilirdi. Tabiaten âsi ruhlu olduğu anlaşılan Abaza Hasan «öyle ise vebali boynunuza» deyip derhal faaliyete koyuldu. Ulûfe almak için İstanbul'a gelmekte olan sipahileri geriye çevirerek cemiyetine kattı. Ayrıca etrafa adamlar salarak sair sipahileri kendisine iltihaka davet etti. Gönlü ile katılmıyanları da zor kullanarak, hattâ mallarını zaptettirmek suretiyle iltihaka mecbur bıraktı. İzmit'e vardığı zaman bir miktar da sekban yazdı. Böylece cemiyeti kalabalık hale geldiğinden. artık sahraya çıkıp çadırlar kurarak geçtiği yerlerde soygun hareketlerine girişti.

Bu sırada, yeniçeri ocağı ağalarından Bektaş Ağa'ya ait otuz bin kuruş ile at ve deve katarlarının İstanbul'a götürülmekte olduğunu haber aldı. Bolu ile Gerede arasına adamlar göndererek bunları müsadere etti. Abaza Hasan Ağa artık kuvvetine hayli güvenir durumda olmalı ki, ocak ağalarına mektup yazarak yaptığı müsadereyi bizzat bildirdi.

Şimdiye kadar müteaddit örnekleri görüldüğü üzere, sivrilen bir âsiye sair küçük âsilerin iltihakı misali tekerrüre başladı. Bu cümleden bir hâdise olarak, Bolu tarafındaki mühim eşkiyadan Köle-oğlu namındaki şahıs adamlariyle birlikte Abaza Hasan'a iltihak eyledi. Köle-oğlu müteaddit defa Bolu paşasının adamları üzerine baskın yapıp bazılarını katletmişti. Abaza Hasan Ağa, Köle-oğlu'nun iltihakından sonra Kastamonu'ya doğru ilerledi. Bu taraftaki Eflânî nahiyesinde rastladığı yeniçerilerin burun ve kulaklarını kestirdikten başka ayrıca katil ve soygunlar yaptı. O sırada, vezirâzamın adamlarından iken kaçarak kendisine iltihak etmiş olan Şahin Ağa adındaki şahsı bir bölük kadar asker ile Bektaş Ağa'nın Ankara'daki çiftliğini yağmaya memur etti. Çiftliğin kethüdası soygunun vuku bulacağını haber aldığından buradaki kısrakları eşkiyanın eline düşmekten koruyabilmek için Ankara kalesine sokmak istedi. Ankara kadısı, kısraklar yüzünden şehir halkının eşkiyanın gayz ve tasallutuna maruz kalabileceğini beyanla bunları içeri almamak istediyse de bilâhara razı olup aldı. Kadının bu şekildeki davranışı İstanbul'da duyulur duyulmaz, Bektaş Ağa hükûmet nezdinde nüfuzunu kullanarak derhal onun idamı için emir çıkarttırdı. İdam emri Ankara'ya gelince, sevilen bir adam olan kadı'nın idamını önlemek üzere maiyetindeki adamlar işbirliği ediverdi. Bektaş Ağa bu defa Ankara kadısının adamlarının toptan idamı hakkında (Naimâ tarihi C: 5, S: 87) emir çıkarttırdı. Fakat bu emir de infaz edilemedi.

İstanbul'da birbirini takiben çeşitli zümrelerin tegallübleri yüzünden, işler karışıp hükûmet otoritesi bir hayli zayıflarken, işlenen büyük hatâlar dolayısiyle bazı kimselerin isyanına âdeta zorla yol açılmış oluyordu. Abaza Hasan, şüphesiz bunun en açık delili idi. Ankara kadısı Keder-oğlu da şayet Abaza Hasan gibi âsi ruhlu bir kimse olsaydı, evvelâ kendisi, sonra maiyeti için idam emri çıkınca, pekâlâ Celâli grupuna dâhil olabilirdi.

Köle-oğlu adındaki eşkiya Abaza Hasan'a iltihaktan sonra Bolu tarafında soygunlara devam ederken, Bolu'da sakin Süleyman Ağa namındaki cesur bir şahıs fırsat düşürerek bu eşkiyanın kırk elli adamını kılıçtan geçirdiği gibi kendisini de beş altı yakini ile birlikte ele geçirdi. Bu beş altı kişi ile beraber İstanbul'a sevkedilen Köle-oğlu Parmakkapı'da asıldı. Bu sırada kendisine Bolu sancakbeyliği tevcih edilmiş olan bölük halkından Canbolad Deli Hasan Ağa Üsküdar'a geçerek adam toplamak üzere çadır kurdu. Fakat bir gece adamlarından birkaç kişi sancakbeyliğine ait tuğları da alıp kaçarak Abaza Hasan'a iltihak ettiler. İstanbul halkının :

A Benli Hasan tuğlar nice oldu?

Diye türkü söyleyip alay etmesine vesile teşkil eden bu hâdise, yeknazarda üç beş kişinin kaçmasından ibaret gibi görünürse de, kaçtıkları yerin Üsküdar oluşu ve bir sancak beyinin maiyetine dâhil bulunuşları bakımından hayli mâ-

nalı ve hükûmet erkânını düşündürmesi gereken bir şey idi.

İbşir Paşa ve Abaza Hasan

Abaza Hasan'ın etrafındaki kalabalık artarken Sıvas Valisi İbşir Paşa bunun tenkili için serdar tayin edildi. Lâkin İbşir Paşa Abaza'yı tenkil edeceğine onunla birleşti. 1654 ekiminin son günlerinde sadaret mührüne nail olacak olan, bu Celâli tabiatlı adamın, Abaza Hasan ile birleşmesi sebebinin iyice anlaşılabilmesi için Sıvas valiliğine getirilmeden önceki durumuna gözatılması isabetli olacaktır. İbşir Paşa'nın Celâlilığe özenti duyacak şekilde burkulmasında, haksızlık telâkki edilecek tarzda sakat bir muameleye maruz bırakılmasının izlerini bulmak mümkündür. Bu muamele ona Şam Valiliği sırasında tatbik edilmiştir.

İbşir Paşa, Şam Valisi iken, Lübnan'da Dürzi Ma'n-oğullarından İkinci Fahreddin'in kardeşi Yusuf oğlu Emir Melhem (Mulham) ile yine bu aileden olan Ali Bey ile mücadele halindeydi. Bunların geçimsizlik ve mücadelesinde, merkezi hükûmet Ali Bey'i tuttuğu cihetle, Emir Melhem'den Sayda ve Beyrut mukataatından vermesi icap eden verginin istenmesi, vermediği takdirde tenkili cihetine gidilmesi hususunda Şam Valisi İbşir Paşa'ya İstanbul'dan emir gönderilmişti (Naimâ tarihi C: 5, S: 39). Emir Melhem Şam Valisinin asker ile üzerine gelmekte olduğunu casusları vasıtasiyle haber almış ve tedarik görerek onu pusuya düşürmüştü. Gerek âni hücuma maruz kalması, gerekse Şam kulunun hıyaneti yüzünden İbşir Paşa mağlûp olmuş, kendisi yaralanmış ve ağırlığı yağma edilmişti (1650). İbşir Paşa bunun üzerine Emir Melhem'e karşı serdar tayin edilmesini İstanbul'dan istemiş, önce dileği kabul olunarak serdarlık emri yazılıp Diyarbekir ve Haleb valilerinin de kendisine iltihakı emredilmiştir. Fakat Emir Melhem bu defa da atik davranarak İstanbul'a para ve ricacılar, İbşir Paşa'ya da şefaatçiler yollamak suretiyle serdarlık emrinin kaldırılmasını sağlamıştır. Bu arada İbşir Paşa'nın maruz kaldığı mal zayiatının Emir Melhem tarafından tazmin edileceği bildirilmişse de, İstanbul'a yedirdiği rüşvetlere güvenen Melhem, İbşir'e birkaç attan başka bir şey vermemiştir. İbşir Paşa buna hayli içerlemişse de, Naimâ'nın ifadesiyle: «kaziyenin nice olduğun bilip ocak ağalarının tasallutunu fehmetmekle nâçâr hazm ve sükût» eylemiştir.

İşte, ocak ağalarına karşı iyi hisler beslemiyen İbşir Paşa, Abaza Hasan'ın isyan hâdisesi üzerinedir ki, bu hislerle karışık olarak serkeş ruhluluğunu ortaya koydu.

Abaza Hasan'ın yaptığı işler İstanbul'da duyulunca, ocak ağaları kendi aralarında bir görüşme yaparak âsiye karşı serdar tayinini karara bağlamak istediler. Bu sırada Abaza Hasan'ın eski dostlarından Diyarbekir Valiliğinden mazûl Çavuş-oğlu Mehmed Paşa'dan Bektaş Ağa vasıtasiyle yüz otuz kese para alınarak Sıvas Valiliği (Naimâ tarihi C: 5, S: 88) tevcih edilmiş bulunmaktaydı. Mehmed Paşa, Sultan İbrahim'in kızı olan karısı Gevherhan Sultan'ın mücevherlerini rehine koyup temin ettiği para ile vilâyetine gitmeye hazırlanırken. Sıvas Valiliğinin, Şam'dan mazûl vaziyette Göksun yaylasına gelip yeni bir memuriyete tâyinini bekleyen İbşir Paşa'ya tevcih edildiğini, kendisinin de Şehrizor Valiliğine tayin olunduğunu öğrendi. Mehmed Paşa, ocak ağalarına verdiği rüşveti Şehrizor'dan çıkaramıyacağını düşünerek müteessir olmakla beraber vilâyetine gitmekten gayri yapacağı iş yoktu. Böylece Çavuş-oğlu Mehmed Paşa gayri memnun vaziyette Şehrizor'a giderken İbşir Paşa da Sivas'a yerleşti.

İbşir Paşa'ya Sivas Valiliği verilince, Abaza Hasan'a karşı serdar tayin edildiğine, Anadolu'daki bazı valilerin de onun emrine girerek harekâta katılmalarına dair emirler yazıldı. İbşir Paşa'ya serdarlık emri gönderilirken, yukarıda kendisinden bahsedilen Canbolad-oğlu müteferrika Benli Hasan Ağa'ya da Bolu sancağı verilerek Üsküdar'a geçirilmişti. Hasan Ağa'nın tuğlarının çalınması, serdar tayin edilen kimsenin de işi yavaştan alır gibi görünüşü bu meselede sür'atli bir muvaffakiyet temin edilemiyeceğine delildi. Abaza Hasan Ağa'ya karşı asker toplama işinin yavaş ve gönülsüz şekilde yürümesinin en başta gelen âmili ocak ağalarının zulüm ve tegallübleri idi.

Ocak ağalarının tegallübleri yüzünden İstanbul'da idarî işler çok sakat şekilde yürütüldüğü cihetle, Abaza Hasan'a karşı harekât icra eyliyecek serdar bir defa daha değiştirildi. İbşir Paşa. Abaza Hasan'ın eski bir dostudur denerek serdarlığa Karaman Valisi Katırcı-oğlu tayin edildi. Bu arada İbşir'in gönlünün alınması için de, kendisine Bağdad Valiliğinin tevcihi düşünüldü. O arada Bağdad kulu tarafından vali öldürülmüş olduğu cihetle Bağdad Valiliği münhaldi.

Katırcı-oğlu'nun serdar tayinine içerliyen İbşir Paşa, peşinen sesini çıkarmaz gibi görünüp, hükûmet ile Abaza Hasan'ın arasını bulmak ister gibi davranarak askerini toplayıp biraz ilerledi ve neticede Abaza Hasan'a iltihak etti. Böylece âsi kuvvetlerin miktarı fevkalâde kabarıverdi. Serdar Katırcı-oğlu Mehmed Paşa Aksaray tarafında mağlûp olarak Konya'ya döndü. Vaziyetin çok ciddi şekle girdiğini gören ocak ağaları İbşir'e Bağdad Valiliği emrini göderterek onu Abaza'dan ayırmak istedilerse de İbşir bu tevcihi kabul etmedi. İbşir Paşanın âsi manzarasına bürünmesi üzerine, Bektaş Ağa'nın tesiriyle Çavuş-oğlu Mehmed Paşa ve daha iki beylerbeyine İbşir'in katli için (Naimâ tarihi C: 5, S: 156) emirler yazıldı. Fakat bu paşalar «bugün ona ise, yarın bizedir!» diyerek aldıkları emrin infazına girişmedikleri gibi merkezden gelen yazıları da İbşir'e gönderdiler.

İbşir Paşa ve Abaza Hasan Ankara önünde

İbşir Paşa, Abaza Hasan'a iltihak ettikten sonra bunların cemiyetleri pek kabarık hale geldi. Bunlar geçtikleri sahayı yağma ederek ilerledikleri ve önlerine geleni kendilerine iltihaka zorladıklarından maiyetlerindeki insanların miktarı 30 bin kişiyi bulmuştu. Böylece sayıları korkunç derecede kabarırken sipahiler İbşir Paşa'ya :

«— Sana mühr-ü hümâyunu temin etmek için Üsküdar'a kadar gidip muhalifleri katlettikten sonra seni veziriâzam yaparız. Böylece hem sana hizmet, hem de yoldaşlarımızın intikamını almış oluruz» diyorlardı.

Sipahilerin sözleri canına minnet olmakla beraber İbşir Paşa, sadrâzamlığı elde etmek niyetiyle ayaklanmış görünmek istemiyor, onun için «bunlar beni dile düşürdüler» diyerek hakiki niyetini gizlemeye uğraşıyordu. Öte taraftan geçtiği yerlerde halka «zahire baha» ve «selâmet akçesi» adı altında salmalar yaparak tehditle para topluyordu. Abaza Hasan ile birlikte Ankara'ya geldiği zaman burada sancakbeyi bulunan Abdullah Bey'i bir kişilik maiyeti ile birlikte öldürttü. Daha sonra Ankara yeniçerilerinden on beş bin kuruş eman parası istedi. Yeniçeriler Abaza ve İbşir'in etrafındaki kalabalığın korkunçluğu karşısında derhal bu parayı ödemeyi tercih ettiler. İbşir Paşa daha sonra Eskişehir taraflarına da adamlar göndererek salmalar yaptı. Herkes canının korkusuna istenen parayı veriyor, itiraza cür'et edenler öldürülüyordu.

Bu sırada Siyavüş Paşa sadrıâzam olmuştu. İbşir Paşa ve Hasan Ağa gibi aslen bir Abaza olan Siyavüş Paşa, sadrıâzamlığının ilk günleri zarfında, Abaza Hasan'a bir mektup yazarak etrafındaki adamları dağıttığı takdirde kendisini iyi bir vilâyete vali tayin edeceğini (Naimâ tarihi C: 5, S: 59) bildirdi. Abaza Hasan ise cevaben ocak ağalarından Bektaş Ağa, Kara Çavuş, Kethüda Bey, Sarı Kâtib, Deli Birader, Gadde kethüda, Samsuncu Ömer ve tezkireci Gınâyî'den ibaret sekiş kişinin idamlarını istedi. Veziriâzam Siyavüş Paşa bu mektubu padişaha ve saraydaki bazı nüfuzlu kimselere göstermiş de ocak ağalarından gizledi. Ocak ağalarının zulüm ve tegallübünden bazı erkân ile birlikte İstanbul halkı da bizardı. Hal böyle iken bir de devlet merkezinde İbşir ve Abaza Hasan'ın İstanbul'a doğru ilerlemekte oluşunun korkusu yayılmaya başlamıştı. Bu endişeler büyümek istidadındayken, Siyavüş Paşa'nın sadaretinin ikinci haftasının sonunda ocak ağaları ortadan kaldırılarak tegallüb ve saltanatlarına son verildi. Tabii Siyavüş Paşa derhal, istenen şahısların ortadan kalkmış olduğunu beyanla cemiyetlerini dağıtmalarını bunlara bildirdi. Sadrıâzamdan gelen haberi İbşir Paşa Abaza Hasan'a nisbetle daha fazla istiğna ile karşılayıp yeni bir talepte bulundu. Bu

talep, Şam Valiliğinin kendisine, Trablusşam'ın da arzu ettiği bir kimseye tevcihi ile Dürzi Emiri Melhem (Mulham) den intikam almasına müsaade olunması merkezindeydi. Siyavüş Paşa bu isteğe karşı da «cemiyetini dağıt da ondan sonra mansıp iste» tarzında mukabelede bulundu. Lâkin İbşir Paşa yine de başındaki kalabalığı dağıtmıyor ve bazı bahanelerle oyalanıyordu. Onun yanından gelen adamlar sadrâzamlıkta gözü olduğunu izah ettiklerinden Siyavüş Paşa :

«— Dağlar başında mühür istenmez, mühre talip ise buraya gelsin» diye haber gönderdi.

Abaza Hasan ve İbşir Paşanın etraflarındaki kalabalığı dağıtmamaları karşısında padişahın huzuru ile toplanan meşveret meclisinde mesele müzakere edildi. Neticede, Anadolu Valisi Boynueğri Mehmed Paşa, silâhtar ağası Parmaksız Hüseyin Ağa ve ocaktan samsuncu Mustafa Ağa'dan müteşekkil bir heyetin kendilerine nasihatçı olarak gönderilmesine karar verildi. Bu sırada İbşir Paşa'nın Bursa üzerine yürüyeceği, halen ilerlemiş bulunduğu öğrenildiğinden, bir taraftan da Bursa'da müdafaa tedbirleri alınmak üzere faaliyete geçildi.

İbşir Paşa ve Abaza Hasan cemiyetinin dağılması

Boynu-eğri Mehmed Paşa'nın idaresindeki heyet İbşir Paşa ve Abaza Hasan ile Eskişehir civarında buluştu. Mehmed Paşa onlara cemiyetlerini dağıtmaları hususunda tavsiyede bulunup, istedikleri vazifelerin verileceğine dair padişahın vaadlarını bildirdi. Neticede garip bir usule başvurularak hükûmet namına hareket eden heyet ile İbşir ve Abaza Hasan arasında bir senet tanzim edildi. Bu senette; yeniçeriler ile sipahilerin barıştıkları, sipahilere üç ayda bir ulûfelerinin mutlaka ödeneceği, yeniçerilerin sipahilere ait mukataat ve tevliyet hizmetlerine müdahale etmiyecekleri, Kanuni Süleyman zamanındaki kanun ve esaslara uyulacağı, bu hususlar dışında hareket edenler olur ve yeniçerilerle sipahiler arasına nifak sokanlar görülürse katledileceği kaydedilmişti. Senete Abaza Hasan ile İbşir Paşa'dan başka sipahilerin nüfuzlu şahsiyetlerinden iki yüz kişi daha imza atmıştı (Köprülü Mehmed Paşa bu senedi ele geçirip saklamış ve sadrâzamlığı sırasında bu iki yüz şahsı birer bahane ile ele geçirerek öldürtmüştür).

Neticede İbşir Paşa'ya Haleb Valiliği, Abaza Hasan'a Türkmen-ağalığı, Topal Mehmed Paşa'ya Karaman Valiliği, âsilerin ileri gelenlerinden daha bazı kimselere de voyvodalık ve daha başka memuriyetler verildi. Ayrıca Defterdar, Deli Birader ve Gadde Mehmed'in de idam edilecekleri vaadolundu. Böylece hükûmet otoritesinin sarsılmasına rıza gösterilmesi ve bu yolda fedakârlığa katlanılmaması pahasına 1651 sonlarına doğru Abaza Hasan ve İbşir Paşanın cemiyetleri dağılıp isyanları sona ermiş oldu. Tabii her ikisinin o zamana kadar yaptıkları tam mânasiyle yanlarına kaldı.

İbşir Paşa'nın ikinci defa muhalefete teşebbüsü

İbşir Mustafa Paşa mühim bir muhalefet hareketinden sonra Halep Valiliğine tâyin edilmiş olduğu cihetle, etrafın fazlaca alâkasını çekmiş ve bundan dolayı kuvvetli bir nüfuz peyda etmişti. Vilâyetine gittiği zaman bu gözle görülen İbşir Paşa iyi idaresiyle de dikkati çekince nüfuzu azalmamış, bilâkis çoğalarak kendi vilâyetinin sınırları dışına taşmaya başlamıştı.

Bu sırada devlet idaresi hakikaten berbat vaziyette yürütülmekte, gerek İstanbul, gerekse Anadolu halkı huzurun hasretini çekmekteydi. Merkezi hükûmetin zayıflığından faydalanarak Abaza Hasan'a iltihak cesaretini göstermiş olan İbşir Paşa, hemen hemen ayni halin devamından dolayı bir defa daha muhalefete yeltenmek istedi. Ancak İbşir'in bu defaki muhalefetinin ilkinden farklı tarafı mevcuttu. Devlet idaresindeki sakatlıkların düzeltilmesi arzu ve iddiası ile ortaya atılır görünen İbşir Paşa, Haleb âyanının kendisine verdiği hediyelerle Halep şehri dışında bir ziyafet çekti ve burada bir nutukta fikirlerini açıkladı. Nutkunda devlet idaresindeki bozuklukları, halkın durumunu, çekilen sıkıntıları anlattı. İşlerin düzeltilmesinde yeniçeri ve sipahilerin iyi geçinmelerinin rolüne

işaret ettikten sonra bunları barıştırmak gayesiyle birbirleriyle öpüştürdü. Rüşvet ortadan kalkmadıktan sonra, işlerin düzelmesi imkânsızdır diyen İbşir Paşa en nihayet kanun yerine kaim olmak üzere toplulukla birlikte bir takım kararlar aldı. Bu kararlar :

a) Rüşvet ve caize alınmaması,

b) Vali ve kadıların üç seneden önce azledilmemesi,

c) İşlerin kanun dairesinde görülüp para ayarının düzeltilmesi,

d) Verilen bu kararlardan dönülmemesi.

Hakikaten iyi esaslardan ibaret olan bu kararların bir kâğıda yazılmasını müteakip orada bulunan memur ve askerlere bu esaslara riayet için yemin ettirdi. Daha sonra Diyarbekir, Bağdad, Erzurum, Sivas, Karaman ve sair Anadolu valilerine mektuplar yazarak, memlekete nizam vermek üzere 1652 ilkbaharında valileri Maraş'ta bir toplantıya çağırdı.

İbşir Paşa'nın mektubunu Hacı Bayram Sofu adındaki bir adamı Karaman'a götürdüğü sırada, İstanbul tarafından Trablusşam valiliğine tayin edilen, fakat İbşir'in onu bu vilâyete bırakmaması üzerine geriye dönmüş olan Ömer Paşa Karaman Valisi Katırcı-oğlu'nun yanında misafir bulunuyordu. Müverrih Naimâ (C: 5, S: 199) nın kaydına nazaran Katırcı-oğlu bu mektubu okuduktan sonra Ömer Paşa'ya vermiş, sonra mektubu getiren adama dönerek :

«— Bakın bre herifler, paşanız beni öldürmek istedi, öldüremedi. Hâlâ böyle suret-i salâhda tuğyan etmek ister. Ben dağ başında bir harami iken Hak Teâlâ bana böyle büyük bir ekmek verdi. Her zaman padişah nusretinden dönmezem ve üzerimize gelürse altı bin yarar askerim var; derbendleri kapatıp basıp kırarım. Size mektup da veremem» dedi.

Osmanlı tarihlerinde başka tafsilât bulunmamakla beraber, diğer valiler de İbşir Paşa'nın fikrine uygunluk göstermedi. Böylece onun ikinci muhalefeti de kuvveden fiile çıkamadan vilâyeti dahilinde bir mukavele tanzimi ile valilere davet mektupları yazmaktan ileri gidemedi.

Seydi Ahmed Paşa ve Kürt Mehmed hâdisesi

İbşir Paşa gibi âsi ruhlu ve bilhassa zalim tabiatlı bir vali de Seydi Ahmed Paşa'dır. Aslen bir Çerkes olan ve Kara Ahmed Paşa'nın kölesi iken saraya verilerek orada yetişen Seydi Ahmed, kazaen bir ağanın ölümüne sebep olduğu için saraydan çıkarılmış, daha sonra da sancakbeyi tayin edilmiştir. 1654 yılında Maraş Valiliğine tayin edilen Seydi Ahmed Paşa yeni vazifesine giderken İbşir Paşa ile karşılaşmış, o sırada vezirlâzamlığa tayin edilmiş bulunan İbşir Paşa «Senin gibi cesur bir vezire Maraş Valiliği azdır» diyerek Anadolu Valiliğine tayin etmiştir. İbşir Paşa İstanbul'a gelirken levend ve sekbanlarının hükûmet merkezine getirilmesi mümkün olmıyanlarını Seydi Ahmed Paşa'nın yanında bırakmış ve «bunları hoş tut, vakti gelince bize lâzım olurlar» diye de tenbihatta bulunmuştur.

Cesur, fakat zalim tabiatlı olan Seydi Ahmed Paşa Sadrıâzam İbşir Paşaya güvenerek halka zulmetmekten geri durmamış, maiyetindeki levend ve sekbanlar da yağma ve soygunlar yapmışlardır. Bu zulme dayanamıyan Kütahya halkından bir grup İstanbul'a gelerek, İbşir'e: «Bu zalimi vilâyetimize sen musallat ettin» diye söylenmişler, müteakiben de padişaha giderek hakkında şikâyette bulunmuşlardır. Bunun üzerine Seydi Ahmed Paşa Anadolu valiliğinden azledilerek Çanakkale boğazı muhafazasına memur olunmuştur.

İbşir Paşa'nın katlinden sonra, onun katlinde mühim rol oynayan Kürt Mehmed hâdisesini, Abaza Hasanın uğrunda mücadeleye kalkmış olduğu Yeni-il voyvodalığına tayin ettirmişti. İbşirin katlinden müteessir olan Abaza Hasan ise bin kadar atlı adamı ile Üsküdardan Anadolu'ya hareket etmişti.

Kürt Mehmed, Abaza Hasan'ın korkusundan Yeni-il voyvodalığına tesahüp edememiş ve o sırada Seydi Ahmed Paşanın valiliğine tayin edildiği Konya'ya gelmişti. Bu sırada hükûmete kafa tutmaya niyetlenmiş olan Abaza Hasan, Seydi Ahmed'in İbşir Paşa taraftarı olduğunu düşünerek bir mektup yazıp beraberce

harekete davet etmişti. Kürt Mehmed, Seydi Ahmed'in Abaza Hasan ile birleştiğini duyunca, onun Anadolu eyâletindeyken yaptığı zulümleri halka izah edip taraftar toplıyarak kendisini Konya'ya sokmamaya kalkmıştı. Bu sırada Kürt Mehmed'in etrafında üç bin kişilik kuvvet (Naimâ tarihi C: 6, S: 119) toplanmış vaziyetteydi.

Kürt Mehmed'in böyle davranışı, işlerin karışması ve bilhassa Seydi Ahmed Paşa'nın kuvvete müracaatına yol açmıştı. Kürt Mehmed eli altındaki kuvvetlerle bu işin altından başarı ile kalkamıyacağını sezdiğinden, Seydi Ahmed'i Konya halkının istemediği zehabını uyandırmak için onda bu şüpheyi uyandırmak vazifesiyle ileriye adamlar sevketmişti. Fakat Seydi Ahmed Paşa bunun Kürt Mehmedin bir oyunu olduğunu sezmekte gecikmedi. Ve kendisine gelen adamları payiyarak geri çevirdi. «Padişahın bana verdiği mansıbı başkasına zaptettirmem» diyen Seydi Ahmed Paşa Abaza Hasan'a müracaatla kuvvet istedi. Abaza Hasan Ağa iki bin kişilik tüfenkendaz gönderdi. Kendi yanında da üç dört bin kişilik kuvvet vardı. Bunlarla Konya üzerine yürüyerek Kürt Mehmed'le karşılaştı. Üç saatlik bir muharebeden sonra mağlûp olan Kürt Mehmed Konya kalesine girerek kale kapılarını kapattı.

Vaziyet İstanbul'a bildirilince, Karaman eyâleti Kör Hüseyin Paşa'ya verilip, Seydi Ahmed Paşa Haleb Valiliğine naklolundu. Ayrıca Seydi Ahmed Paşa'nın başka hâdise çıkarmasının önlenmesi gayesiyle, bir an önce yeni vilâyetine gitmesi hususunda hatt-ı humâyun yollandı. İkinci bir tedbir olarak da Türkmen ağalığı voyvodalığı Kürt Mehmed'in uhdesinden alınarak Abaza Hasan Ağa'ya verildi.

Abaza Hasan'a pek istediği voyvodalık tevcih edilirken, onun, Seydi Ahmed Paşa ile müştereken bir gaile çıkarmasını önleme gayesi güdülmüştü. Bu gayede muvaffakıyet sağlanmak üzereyken Kürt Mehmed'in buraya da burnunu sokması tekrar işlerin karışmasına yol açtı. 1655 ekiminde Konya'dan çıkan Kürt Mehmed sür'atle ve Seydi Ahmed Paşa'dan önce Haleb'e giderek, İstanbul'a dönmeye hazırlanan mazûl Haleb Valisi Kara Mustafa Paşa ve Haleb halkını Seydi Ahmed Paşa aleyhine tahrik etti. Konya'da yaptığı gibi burada da onun zalimliğinden dem vurarak Haleb halkının mazûl vali Kara Mustafa Paşa etrafında birleşmesini temin etti.

Seydi Ahmed Paşa daha önce yaptığı gibi Abaza Hasan Ağa'dan kuvvet aldı. Bunları kendi sekbanları ile birleştirerek, Haleb'i zorla ele geçirebilmek için şehri kuşattı. İki ay süren muhasara esnasında şehre su veren yerler kesildiği ve içeriye zahire sokulması işi önlendiği cihetle kale dahilindekiler çok sıkıntı çekti. Seydi Ahmed Paşa ayrıca şehir civarında tahribatta bulundu.

Seydi Ahmed Paşa kendisinin şehre sokulmadığını İstanbul'a izah etmeye çalışırken, Haleb halkı da, böyle bir zalimi vali olarak istemeyiz diye arzda bulunuyordu. Bu arada Seydi Ahmed Paşa'ya İstanbul'dan bir iki defa nasihatçılar gönderilmişti. Bunlara pek aldırış etmiyen Seydi Ahmed Paşa şehri sıkıştırmaktan vazgeçmiyordu. Nihayet Haleb halkının yolladığı mektuplara ilâveten İstanbul'daki Haleb'li tüccarların devlet erkânı ve şeyhülislâm nezdinde mükerrer ricada bulunmaları tesirini göstererek, Seydi Ahmed Paşa'ya Haleb'den Sıvas Valiliğine tayin edildiğine dair hatt-ı hümâyun gönderildi. Bunun üzerinedir ki Seydi Ahmed Paşa Haleb muhasarasını kaldırdı.

Seydi Ahmed Paşa, kendisinin Konya ve Haleb'de mücadelesine sebep olmuş bulunan Kürt Mehmed'i ele geçirmek istemekteydi. Haleb'in düşmesi ihtimaline karşı oradan çıkıp Trablusşam'a geçen Kürt Mehmed İstanbul'a gitmek niyetiyle bir deniz vasıtasına binmiş, sonra da yiyecek içecek almak gayesiyle Adana vilâyeti sahillerinde karaya çıkmıştı. Bunu haber alan Seydi Ahmed o tarafa adamlar göndererek yanındaki birkaç kişi ile birlikte yakalatmıştı. Ele geçen bu adamları derhal idam ettirerek başlarını İstanbul'a yollayınca; Veziriâzam Süleyman Paşa bundan memnun olmuş ve Naimâ'nın ifadesiyle «aferinler olsun diyerek nüvazişnameler» göndermişti.

Seydi Ahmed Paşanın yanında kalabalık miktarda levend ve sekban vardı.

Haleb'den sonra Sıvas'a giderken bunları dağıtmamıştı. Kendilerini doyurabilmek için yağma ve soygun yapmalarına müsaade etmişti. Bu yüzden Anadolu'nun bir kısım köyleri Seydi Ahmed ve Abaza Hasan'ın levend ve sekbanlarından bir hayli çekti. Daha önceki bahiste Boynu-eğri Mehmed Paşa'nın sadareti kısmında söylendiği üzere, İstanbul'da sipahiler padişahı Seydi Ahmed ve Abaza Hasan'a karşı sefere bile götürmek istemişlerdi. Seydi Ahmed Paşa'nın zulmü, ancak onun Silistre Valiliğine tayin edilmesi üzerinedir ki Anadolu'dan kalkmıştır.

Van, Basra ve Habeş hâdiseleri

Disiplinsizlik, tegallüb, rüşvet ve irtişa hareketlerinin pek bol olduğu Dördüncü Mehmed'in saltanatının ilk sekiz senesi zarfında, yukarda anlatılan büyük çaptaki isyan hâdiselerinden başka, bunlardan daha küçük nisbette birtakım vak'alar cereyan etmiştir. Bir nevi isyan ve merkezin emrini dinlememe şeklinde tezahür eden bu vak'aların vukuunda, idarenin umumi bozukluğunun ve bilhassa rüşvet işinin mühim mikyasta rol oynadığı müşahede edilir.

Van hâdisesi : 1651 senesi içinde mühim miktarda caize vermek suretiyle Van Valiliğine tayin edilen Mehmed Emin Paşa, henüz verdiği caizeyi karşılıyacak kadar para toplıyamadan azlolunmuş ve yerine, ocak ağalarından Bektaş Ağa tarafından külliyetli rüşvet alınan İbrahim Paşa (Naimâ tarihi C: 5, S: 53, 73, 76) tayin edilmişti. Mehmed Emin Paşa azlinden kısa bir müddet önce Hoşap hâkimi Süleyman'ın Van'a tâbi Erciş, Ahlat ve Adilecevaz'dan on beş bin koyunu sürüp götürdüğüne, İran'dan gelen tüccar eşyasını da gasbettiğine dair İstanbul'a şikâyette bulunmuştu. Van'da böyle huzursuzluk tevlit eden şeyler cereyan ederken vali değişince Van halkı yeni valiyi şehire sokmamak istemiştir. Bu yüzden Van'daki yerli kulu askeri ile yeniçeriler birbirine girerek birkaç gün çarpışmıştır. İki sınıf asker biribirine girdiği sırada Hoşap hâkimi Süleyman yeniçerilerin imdadına gelmişti. Nihayet hâdise Bitlis hâkiminin tavassutu ile bastırılmış, yeni vali İbrahim Paşa idareyi ele alırken eski vali Mehmed Emin Paşa Hakâri'ye kaçmış, oradan da İstanbul'a gelmiştir.

Basra hâdisesi : Mütegallibe tabiatlı bir kimse olan Basra Valisi Efrasiyab-oğlu Ali Paşa, otuz sene kadar burada valilik ettikten sonra 1652 yılında ölmüştü. Babasının ölümü üzerine oğlu Hüseyin Paşa idareyi eline almaya çalışırken amcaları Ahmed ve Fethi Beyler (Naimâ tarihi C: 6, S: 112) Basra'nın bir kısım âyan ve halkı ile birlik olup Bağdad Valisi Murtaza Paşa'ya başvurdular. Gürcü asıllı bir zat olan Murtaza Paşa'ya külliyetli miktarda para vaadinde bulunarak Ahmed Beyin valiliğini temin etmesini istediler. Bunun üzerine Murtaza Paşa bir miktar asker ile kethüdasını Basra'ya yollarken, öte yandan Hüseyin Paşa'nın zâlim bir adam olduğunu beyanla Basra halkının Ahmed ve Fethi beylerden birini vali olarak istediklerini İstanbul'a bidirdi. Murtaza Paşa'nın arzı karşısında Ahmed Bey'in vali yapılmasına dair İstanbul'dan emir geldiği cihetle, Bağdad Valisi asker ile harekete geçerek Ahmed Bey'in valilik makamına oturmasını temin etti. Hüseyin Paşa bu arada para ve mücevherlerini hayvanlara yükletip kendisine taraftar olan bir aşiret beyine iltica etti.

Ahmed Paşa valiliği elde edince Murtaza Paşa'ya vadettiğinden daha fazla para, mücevher ve kumaşlar verdiyse de Murtaza'nın gözü bir türlü doymadı. Dicle mansabında tüccar eşyasının yığılıp hıfz edildiği «Kapan hanı» nda mevcut malları istedi. Ahmed ve Fethi Beylerin Kapan hanındaki malların Arap, Hind ve Acem tüccarlarına ait olduğuna, ve bunların zaptının Basra ticaretini tamamen mahvedeceğine dair verdikleri izahat Murtaza Paşa'nın kulağına girmedi. Üstelik, mevzuubahis tüccar eşyasını getirip teslim etmedikleri takdirde neticenin fenaya gideceğine dair tehditlerde bulundu. Ahmed ve Fethi Beyler :

«— Behey efendim, tüccara padişahlar bile taarruz edemezler. Fitne-i Cengiz'in sebebi, tüccara zulüm ve teaddi olduğunu tarihlerden siz de okuduğunuz halde, şimdi böyle bir işe teşebbüsün manası nedir?» dediler.

Murtaza Paşa yine tehditlerinden dönmeyince bunlar da gidip mezkûr mal-

ları nakletmek için gemilere doldurmaya başladılar. Bu vaziyeti gören halk ve tüccarlar : «bizim vali yaptığımız adamlar meğer yağmacı imişler» diyerek ayaklandılar. İsyana urban yani Arab aşiretleri de katıldı. Murtaza Paşa isyan sırasında çevirdiği manevra ile Ahmed ve Fethi Beyleri öldürttü; bunlar ortadan kalkınca kendi kethüdasını Basra Valiliğine oturttu ama bu defa Arab urbanı onun hilesinin farkına vararak hücuma geçti. Urban'ın faaliyete koyulması sırasında Hüseyin Paşa da meydana çıkarak onlarla beraber Murtaza Paşa'yı kaçırttı. Kendi eşyasını dahi Basra'da bırakarak canını güçlükle kurtarıp Bağdad'a gelen Murtaza Paşa'yı bu defa Bağdad halkı şehire sokmadı. Fazla tamahı yüzünden Bağdad Valiliğini de kaybeder duruma düşen Murtaza Paşa, Bağdad'ın Kuşlar kalesine yerleşerek vazife mahallinin değiştirilmesi için İstanbul'a müracaatta bulundu. O sırada Haleb halkı Seydi Ahmed Paşa'yı şehire sokmadığından valiliği münhal gibiydi. Onun için Murtaza Paşa Haleb'e, Murtaza Paşa'nın kaçırttığı Hüseyin Paşa Bağdad'a, Seydi Ahmed Paşa Sivas'a tayin edilmek suretiyle mesele yatıştırıldı.

Habeş hâdisesi : Müverrih Naimâ (C: 6, S: 128) nın tavsifiyle «sefih, dolandırıcı ve habis» bir kimse olan Bosna Defterdarlığından mazûl Mustafa Bey, yüz kese tutarında para ve mal temin ederek bunun altmış kesesini rüşvet olarak bazı erkâna vermek suretiyle kendisini Habeş Valiliğine tayin ettirmişti.

Böylece para ile rütbe ve vazife sahibi haline gelen Mustafa Paşa, valilik menşurunu alır almaz Mustafa Ağa namındaki cahil bir şahsı mütesellim olarak Habeş eyâletine gönderdi (Silâhdar tarihi C: 1 S: 2). Mustafa Ağa, Habeş eyâletinin Kızıldeniz kıyısındaki limanı olan Sevakin'e çıkarak idareyi eline aldığı sırada, buraya uğrayan üç tüccar gemisinden gümrük resmi olarak mal yerine para almak istedi. O civarda yerleşmiş âdete göre, gümrük resmi para değil, mal olarak tahsil edilirdi. Mal yerine para talebinin geniş çapta memnuniyetsizliğe sebep olacağı kendisine izah edildiyse de dinlemiyerek sözünde ısrar edince, buradaki yerli kulları halk ile birleşerek tüccar tarafını tuttular. Neticede mütesellim Mustafa Ağa ile yanındaki adamını kaleye kaldırıp hapsettiler.

Mütesellimden bir müddet sonra yola çıkmış olan Vali Mustafa Paşa bu sırada Arabistan sahilindeki Cidde limanına gelmiş bulunuyordu. Mütesellimin başına gelenleri orada iken duydu. Bunu tatlılıkla halletmek için, Cidde beyi ve şeriften aldığı birkaç kişinin yanına küçük kardeşini katarak Sevakin'e yolladı. Sevakin'deki yerli kulunun başına geçmiş olan Derviş namındaki şahıs bunları ve mütesellimin yardımcısını katlettikten sonra mütesellimi de soyup soğana çevirerek Cidde'ye yolladı. Bunun üzerine Mustafa Paşa Sevakin önüne gelerek maiyetindeki iki yüz kişi ve iki top ile şehri muhasara etmek istediyse de yerli kulunun hücuma geçmesi üzerine, geldiği gemiye binerek Cidde'ye geri döndü. Buradan Mısır Valisi Haseki Mehmed Paşaya müracaatla yardımcı kuvvet istedi. Mehmed Paşa, Mısır kullarından iki bin kişi ve bir miktar topu Boşnak Ahmed Beyin emrine vererek Süveyş donanmasına yerleştirip gönderdi. Cidde'ye uğrayıp Mustafa Paşa'yı alan Ahmed Bey Sevakin'e gelerek muharebe ile şehre girdi ve valiyi makamına oturttu. Deli Derviş bu arada kaçtı. Ahmed Bey, Habeş eyâletindeki âsi şahısları da temizledikten sonra Mısır'a döndü.

KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA'NIN SADARETİ

Daha yukarılarda uzun boylu izah edildiği üzere, Sultan İbrahim'in saltanatının ortalarından beri devlet işleri pek bozuk şekilde yürütülmekte, bu yüzden çeşitli nizamsızlık ve bunlardan doğan sıkıntılar birbirini takip eylemekteydi. Bilhassa son yıllarda sıkıntılar büsbütün artmış, Venediklilerin Çanakkale Boğazını kapatmaları üzerine, Sadrıâzam Boynu-yaralı Mehmed Paşa acz içinde kıvranarak, tedbir mülâhazasiyle gülünç işlere teşebbüs etmişti. Bozukluk yalnızca

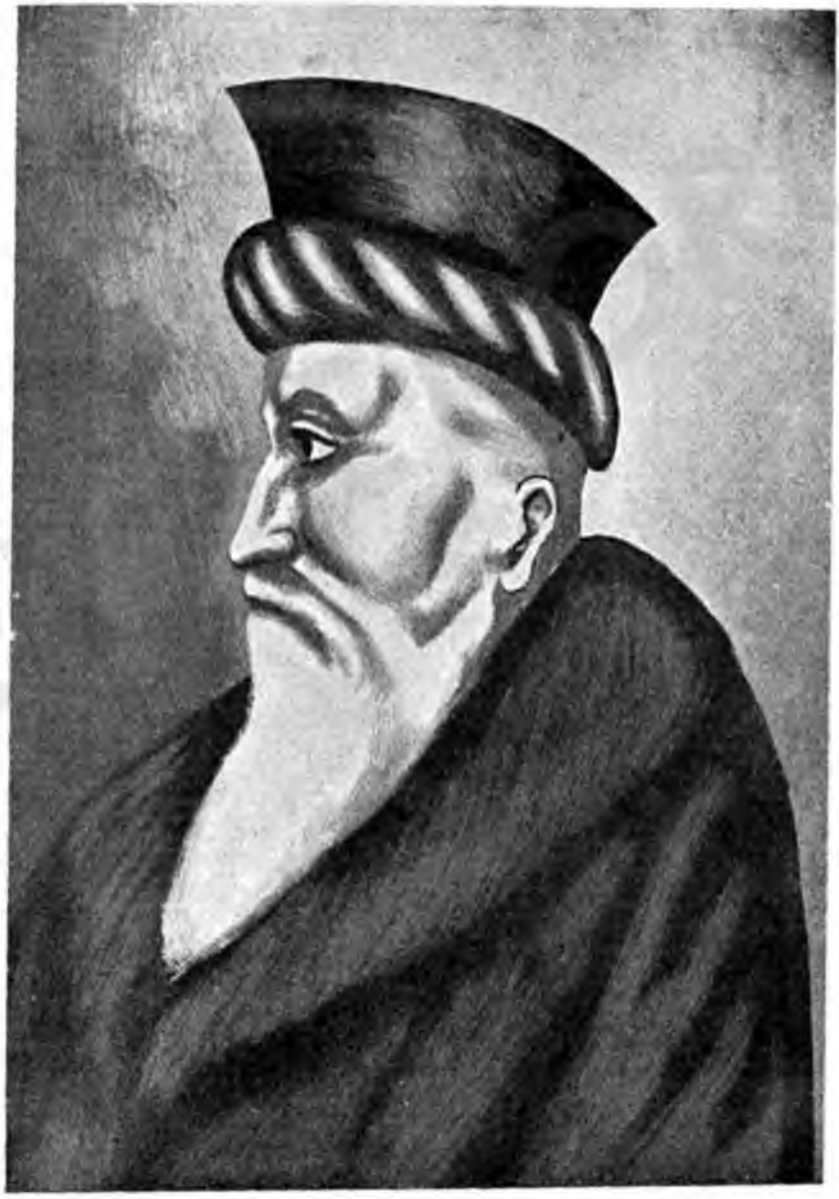

Köprülü Mehmed Paşa

(Bu portre, Paşa'nın eski küçük bir resminden aynen kopya edilmiştir. Mevcud diğer bir resmi de metine konmuştur).

TARIHVEMED

bir sahaya münhasır değildi. Rüşvet âdeta tabii hâle geldiğinden memuriyetler umumiyetle para ile satılmakta, bundan mütevellit halk zulme maruz kalmakta; hazine müthiş para sıkıntısı çekmekte; memleketin bazı yerlerinde mühim âsâyişsizlik hâdiseleri görülmekte, memleket idarecilerine bilgileri ile ışık tutması gereken ulema sınıfının bir kısmı gerici zihniyetin müdafileri halinde zihinleri bulandırmakta ayni zamanda bunlar bir takım suiistimallerin arkasında koşmakta, bütün bunlara ilâveten Venedikliler Çanakkale Boğazını kapattığından hükûmet adamları şaşkınlık içinde bulunmaktaydı. İşte böyle buhranlı bir devrede sadrıâzamlığa getirilen Köprülü Mehmed Paşa, buhranın atlatılmasını ve Osmanlı tarihinde «Köprülüler devri» diye bir devrin açılmasını sağlıyan mühim bir devlet adamı olup, sadrıâzamlığa tayini şöyle cereyan etti :

Daha yukarılarda Gürcü Mehmed Paşa'nın sadrıâzamlığı kısmında kendisinden bir nebze bahsedilen ve «Köprülü Mehmed Paşa» başlıklı ilâvemizde de sadarete tayininden önceki durumuna dair bilgi vermiş olduğumuz Köprülü Mehmed Paşa, Haleb Valiliğinden sadrıâzam tayin edilmiş olan Boynu-eğri Mehmed Paşayı Eskişehir'de karşılamıştı. Köprülü'nün, Köprü kasabasından kalkıp yeni sadrıâzamı karşılamasının sebebi ondan bir memuriyet istemekti. Köprülü, yeni sadrıâzamla birlikte İstanbul'a gelirken (Naimâ tarihi C: 6, S: 217) onunla devletin durumuna dair faydalı konuşmalarda bulunmuştu. Boynu-eğri İstanbul'a gelince Köprülü'ye bir miktar tayinat verdirip Bayezid'de bir konakta oturtmuştur.

Sadrıâzamlığa tayini

Köprülü Mehmed Paşa, Bayezid'deki konakta otararak memuriyet beklerken, geceleri tebdili kıyafet ederek eski dostu Mimar Kasım Ağa'nın evine giderdi. Burada Kasım Ağa ile birlikte reisülküttab Şamizâde Mehmed ve saray hocası Mehmed Efendilerle görüşürdü. Mimar Kasım Ağa, Gürcü Mehmed Paşanın sadareti zamanında Köprülü'yü Valide Sultana medh ve tavsiyede bulunmuştu. Gürcü

Köprülü Mehmed Paşa
(Bu resmin orijinalinin altında «o devirde yapılmıştır» diye yazılıdır)

Mehmed Paşa bundan haberdar olunca Mimar Kasım Ağa'yı Valide kethüdalığından azil ve malını müsadereden sonra Yedikule zindanındaki «Kanlı Kuyu» ya sarkıttırıp, sonra Kıbrıs'a nefyetmişti. Bu belâlardan nihayet Valide Sultanın müdahalesiyle kurtulup evinde ikamet eder olmuştu.

Bu kadar belâya Köprülü yüzünden uğramış olan Kasım Ağa yine de onun lehinde düşünmek ve çalışmaktan geri kalmamıştır. Boynu-eğri'nin sadareti zamanında da Hoca Mehmed Efendi ve baltacı Karakaş vasıtasiyle hazinedar Solak Mehmed'e tesir ediyor ve bu yolla Köprülü'yü Valide Sultana tavsiye ediyordu. Bunlar alttan alta Köprülü lehinde çalışırken Boynu-eğri Mehmed Paşa'nın kethüdası Ahmed Ağa da, efendisinin gidişinin iyi olmadığını, bu vaziyette sadrıâzamlığının uzun sürmiyeceğini sezmiş ve Köprülü'nün sadrıâzamlığına taraftar olan Mimar Kasım Ağa grupuna iltihak etmişti. Naimâ (C: 6, S: 220) nın kaydına göre, bunlar da Ahmed Ağayı sadrıâzamı iğfal işi ile vazifelendirmişlerdi. Bozcaada Venedikliler tarafından işgal e-

dildiği zaman Köprülü taraftarları faaliyetlerini artırmışlardı. Bunlar Valide Sultana «bu veziriâzamın elinden iş gelmez. Nizam-ı devlet murad ederseniz Köprülü Mehmed Paşa'yı veziriâzam edersiniz. Böyle vakitte ondan gayri adam bu maslahatın uhdesinden gelemez» diye haberler gönderiyorlardı.

Bu şekildeki çalışmalar devam ederken Boynu-eğri taraftarı olan silâhdar Siyavüş Mustafa Ağa vaziyeti hissederek«mühürün başkasına verilmesi ihtimali vardır, gafil olma!» diyerek sadrıâzamı ikaz edince, Boynu-eğri, Köprülü'yü Trablusşam Valiliğine tayin edip derhal harekete geçmesini bildirdi. Köprülü Mehmed Paşa parası olmadığından bir taraftan tüccarlardan birkaç kese borç tedariki ile uğraşırken öte yandan taraftarları da sadrıâzamlığını temin etmek üzere gayret sarfediyordu. Bu arada Limni adasının düştüğüne dair haber gelmiş olduğundan, veziriâzam Boynu-eğri Mehmed Paşa daha fazla telâşlanmış ve bunun için bir meşveret meclisi akdini emretmişti ki, yakınlarından birisi gelip, «mühür elden gitti, Köprülü'nün çaresine bak» diye fısıldadı.

Venedik harbinin ciddiyet arzetmesi karşısında aczinden kıvranmasına rağmen mühr-ü hümayunun elinden kaçmasına dayanamıyan Boynu-eğri, kethüdası Ahmed Ağa'yı çağırarak :

«— Bu koca (ihtiyar) ya mansıp verdik, onun gitmeyip burada kalmasının sebebi nedir? Galiba dimağı fesattadır. Tez şimdi adam gönderip davet eyle, Onun varlığından yokluğu evlâdır» dedi.

Ahmed Ağa, bu sözler karşısında Köprülü lehinde cereyan eden çalışmaların duyulduğunu anladığı gibi, hayatının tehlikeye maruz kaldığını da gördü. Ahmed Ağa, Boynu-eğri'yi kandırabilmek için, kendisine söylenen sözün doğru olmadığını, Köprülü'nün derhal hareket edememesinin parasızlığından ileri geldiğini, para bulursa hemence yola çıkacağını söyledi. Bu sözlere inanır gibi olan Boynu-eğri, Köprülü'ye beş kese akçe yolladı. Müverrih Naimâ'nın ifadesiyle : «Veziriâzam'ın, hükümdarın yakınında olan casuslarının, azli kokusunu veziriâzama hissettirdikleri, veziriâzamın da Köprülü'ye suikast üzere bulunduğu taraf-ı saltanatın malûmu olunca», Köprülü taraftarlarının ilkaatiyle bir şaşırtma hareketine başvuruldu. Bunun için Boynu-eğri'nin dostu olan silâhdar Siyavüş Mustafa Paşa vezirlikle Şam Valiliğine tayin edilip, Şam Valisi Haseki Mehmed Paşa'ya acele İstanbul'a gelmesi hususunda hatt-ı hümayun yazıldı. Böylece saray halkı ve sair erkân Haseki Mehmed Paşa'nın sadrıâzam olacağını zannettiler.

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrıâzamlığı takarrür ettiği zaman, bir fitneye cür'et edebilir düşüncesiyle Boynu-eğri taraftarı olan yeniçeri ağası vezir Gürcü Hüseyin Ağa azledilerek Köprülü taraftarlarının dostu olan birinci mirahur Sührab Mehmed Ağa yeniçeri ağası tayin edildi. Birkaç gün geçince de kendisine vezaret tevcih olundu.

Yeniçeri ağası değiştirilirken bu yönden emniyete kavuşan Köprülü Mehmed Paşa, taraftarları vasıtasiyle, arzolunacak bazı sözleri bulunduğunu, bunlar kabul edildiği takdirde sadrıâzamlığa rıza göstereceğini, sadrıâzam olunca da mevcut müşkül durumun uhdesinden gelebileceğini Valide Sultana duyurmuştu.

Neticede, müverrih Naimâ'nın kaydına göre, yeniçeri ağasının değiştirildiği gün baltacılardan biri Köprülü Mehmed Paşa'yı gizlice sarayda kızlar ağası dairesine götürerek Valide Sultan ile buluşturmuştur. Paşanın yer öpmesini müteakip Valide Sultan «Paşa hoş geldin» diyerek kendisini iltifatlı şekilde karşılamış, sonra da :

«— Padişah-ı âlempenah hazretleri size sadaret mührünü ihsan buyurmak murad eder; din ve devlete matlûp olan hizmetin uhdesinden gelebilir misin?»

Diye sorduğu zaman Köprülü :

«— Devletlû sultanım, taraf-ı saltanat-ı aliyyeden birkaç şart ile himmet ve inayet buyrulursa, inşaallahu teâlâ devlet-i padişahide her işin muntazaman görülmesi mümkündür» demiştir.

İşte bunun üzerinedir ki Valide Sultan şartlarının ne olduğunu sormuş, Köprülü de Osmanlı tarihinde pek meşhur olan şu dört şartını sıralamıştır :

1 — Huzur-u hümâyuna her ne telhis edersem infaz olunup hilâfında emir buyurulmaya.

2 — En küçüğünden en büyüğüne kadar memuriyet, rütbe ve sair tevcihat

Köprülü Mehmed Paşa

(İlâve : 129)

★

Devletin, bilhassa dahilen pek buhranlı bir devrinde sadrıâzamlığa geçerek, düzensizliklerin ortadan kalkmasını ve neticede buhranın atlatılmasını sağlamış olan Köprülü Mehmed Paşa asilen Arnavut'tu. Silâhdar ve Naimâ tarihleri ile Abdi Paşa vekayinamesinde Mehmed Paşa'nın Arnavut olduğu yazılıdır. Köprülü lâkabını, zevcesinin memleketi ve kendisinin de yerleşme ve mazuliyet zamanlarını geçirme yeri olan, o zaman Amasya sancağına bağlı bulunan, Köprü kasabasından almıştır. Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük oğlu Fazıl Mustafa Paşa'nın torunu Hafız Ahmed Paşa ecdadını ve eserlerini tanıtmak için imamı Behçeti İbrahim Efendi'ye müstakil bir eser yazdırmıştı. Bu eserde, Mehmed Paşa'nın Selânik ile Üsküp arasındaki «Köprülü» kasabasından olduğu bildirilmekteyse de, Mehmed Paşa'nın, sağlığında 1660 yılında Edirne'de tanzim ettirdiği vakfiyedeki kayde bu bilgi uymamaktadır. Vakfiyede, Mehmed Paşa, «vatan-ı aslım Arnavut Belgradı (Berat) na tâbi Rudnik karyesi» diye esas memleketini tasrih etmektedir. Behçeti İbrahim Efendi'nin eserinde Mehmed Paşa'nın babasının adı Hüseyin diye gösterilmektedir.

Mehmed Paşa, Köprü kasabasında Yusuf Ağa'nın kızı Ayşe hanım ile evlenmiş, bilâhara sadrıâzam olan oğulları Fazıl Ahmed ve Fazıl Mustafa burada dünyaya gelmiştir. Köprü kasabasına bu aileden dolayı sonradan Vezirköprü denilmiştir.

Osmanlı tarihinin bu meşhur şahsiyeti gençliğinde saraya alınmıştır. Dördüncü Murad'ın saltanatının başlarında matbah-ı âmirede hassa ahçı neferlerinden iken, bilâhara sadrıâzamlığa yükselecek olan hasodalı Boşnak Husrev Ağa'ya intisab etmek suretiyle büyük odalı zümresine dahil olmuştur. Bilâhara hazine-i âmire hizmetlileri arasına geçerek kıdemliler grupuna dahil olmuşsa da, müverrih silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın ifadesiyle: «had rey olup serkeşliği sebebiyle tavır ve hareketlerin-

→

den zabitleri huzursuz olduğundan sipahilikle taşra nefy» olunmuştur. Boşnak Husrev Ağa yeniçeri ağası tayin edildiği zaman eski koruyucusunun hizmetine girmiş, veziriâzam olduğu sırada da onun hazinedarlığında bulunmuştur. Husrev Paşa katledilince bazı voyvodalık ve ağalıklarda bulunmuştur. Daha sonra İstanbul'da ihtisap ağalığı etmiş, müteakiben de tophane nazırlığı, silâhdar ve sipahiler ağalığı, cebecibaşılık vazifelerini ifa eylemiştir. Sultan İbrahim zamanında sadrıâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya intisab suretiyle kapıcılar kethüdalığına getirilmiş, Sultan-zâde Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında da Trabzon valiliğine tayin olunmuştur. Sonra bir müddet mazul kalan Mehmed Paşa, Sultan İbrahim'in yedinci hasekisine paşmaklık olarak verdiği Şam eyaletine müteselliimlik vazifesiyle gönderilmiştir. Bu arada hükümete isyan eden Varvar Ali Paşa üzerine gönderilmiş, fakat muvaffak olamıyarak ona esir düşmüştür. Varvar Ali Paşa tarafından öldürüleceği sırada İbşir Paşa tarafından kurtarılmıştır.

Metin kısmında kaydettiğimiz veçhile dostu mimar Kasım Ağa'nın tavsiyesi üzerine 1651 de kubbe veziri olmussa da, sadrıâzam Gürcü Mehmed Paşa bundan kıskançlık duyup kendi makamının elden gidebileceği düşüncesiyle vezirliğini kaldırtıp Köstendil sancağına yollamış, onu Valide Sultana tavsiye eden Kasım Ağayı da Kıbrıs'a sürdürmüştür. Mehmed Paşa daha sonra Köstendil sancağından azledilmiştir. Bu azil üzerine epeyce sıkıntılara maruz kaldığı anlaşılan Mehmed Paşa için, Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa; «bazı ehemmiyetsiz mansıplarda can çekişerek ve kâh miri divandan kapılarasında kâh defterdar başbakikulu hanelerinde hapsolunarak» cümlesiyle bu sıkıntısına işaret etmektedir.

İbşir Paşa sadrıâzam olduğu zaman Köprü kasabasından kalkıp gelerek Kütahya'da kendisi ile görüşmüş ondan bir vazifeye tayinini istiyerek Trablusşam valiliğini almıştır. Mehmed Paşa

→

Trablusşam'a gitmişse de burada da fazla kalamamış, oğulları Fazıl Ahmed ve Fazıl Mustafa beyler ağırlıklarını getirmekteyken İbşir Paşa İstanbul'da katiolunmuş ve mezkûr eyaletin valiliği de başkasına verildiğinden, kendisi Trablusşam'dan, oğulları ise yoldan Köprü kasabasına dönmüştür. Mehmed Paşa bir müddet sonra, Şam valisi iken sadrıâzam tayin edilmiş olan Boynuyaralı Mehmed Paşa ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Bu şahsın sadareti esnasında iç ve dış buhran had safhaya geldiği sırada mimar Kasım Ağa ve bunun vasıtasiyle dostluk tesis ettiği bazı şahısların Valide Sultan nezdindeki teşebbüsleri sonunda sadrıâzam olmuştur.

Köprülü'nün disiplinci bir şahsiyet olduğu ve muvaffakiyetini bu yoldan temin edeceği sadarete geçişinin haftasına belli olmuştur. İstanbul'da işleri düzeltiktken sonra Çanakkale boğazı seferine çıkmış, Bozcaada ve Limni'yi Venediklilerden istirdat ederek boğazı ablukadan kurtarmıştır. Köprülü Mehmed Paşa'nın şiddetli bir mizaca sahip olduğu bu muharebeler sırasında yaptırdığı idamlar vesilesiyle pek açık şekilde belirmiştir. Boğaz önündeki mücadeleden sonra Köprülü Mehmed Paşa Erdel seferine çıkarak Yanova'yı zaptetmiş, bu arada Anadolu'daki isyan münasebetiyle İstanbul'a döndüğünden Erdel harbi serdarlar idaresinde muvaffakiyete ulaştırılmıştır. Köprülü'nün en mühim muvafakiyetlerinden birisi Anadolu'daki isyanı söndürmesi, bu arada âsi ve serkeş zümreyi kanlı şekilde temizlemesidir. Anadolu'da sekavet ruhunu ezdiği gibi, ayni şiddetli usulle ordu ve idare mekanizmasında da düzensizliklere son vermiştir. Köprülü'nün en fazla tenkide uğrıyan icraatı bu tarafı olmakla beraber, karışıklıkların ancak bu sayede ortadan kalkıp, buhranın ancak bu yolla atlatılabildiği de tarihî bir gerçektir. Gösteriş için değil, din ve devlete hizmet gayesiyle sadarete geldiğini bizzat söylemiş olan Köprülü'nün, bu sözüne sadık kaldığı, beş seneden biraz fazla süren sadareti boyunca mütemadiyen didinişinden belli ise de, fazla şiddeti yüzünden bir takım haksız cana kıymalarda bulunduğu da hakikattır. Girit serdarı Deli Hüseyin Paşa, şeyhülislâm Bolulu Mustafa Efendi ve Seydi Ahmed Paşa'yı haksız yere idam ettirmesi, onun affedilemiyecek kusurlarıdır. İcraatı ve bundan doğan neticelerin faydalı taraflarının, zararlı ve kusurlarından üstün olduğu umumiyetle kabul edilen Köprülü Mehmed Paşa hakkında eski Osmanlı müverrihlerinden Mehmed Halife, Naimâ, Râşid ve Abdi Paşa lehte, silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa da aleyhte bir hükme varmaktadır. Köprülü'nün hayratının bile doğru yoldan meydana getirilmediğini söyliyen Fındıklılı Mehmed Ağa, meşhur sadrıâzamı idamları dolayısiyle devleti berbad hale getirip, müdebbir adam bakımından inkıraza uğratmakla itham etmekte ve şöyle demektedir : «paşay-ı mezbur maldar, zâlim, cebbar, hodbin ve had rey-i birahm ve nahakk-ı kıtab-u hunriz, sinni seksen altıya baliğ olmuş bir dişlenk koca idi. Padişahı sagirî avlayıp Rumeli ve Anadolu'da hak ve nahak katlettiği vüzera, mirimiran, ümera, ehali-i vilâyet ve mütemevvil adamların mal ve emlâkin bikülliye kabz eyleyüp akarlar ve zannınca hayratlar ile memalik-i islâmı mâmur ve âbad eyledi. Hükkâm-ı memleket ve taife-i askeride sahibhâne ve nam ve san komayıp kolun kanadın kırdı ve kalanlarının dahi kuvvet ve kudreti kalmayıp el'an devlet-i aliyyenin yıkılıp berbat ve zebun olmasına ve düşmana cevap verir müdebbir komayıp inkırazına ve herbar kâfire mağlup olmasına sebep oldu».

Osmanlı tarihinde üç kişi fazla adam öldürtmeleriyle nazarı dikkati celbederler. Bunların birisi sadrıâzam Kuyucu Murad Paşa, diğeri Sultan Dördüncü Murad, üçüncüsü de Köprülü Mehmed Paşa'dır. Avrupa'lı tarihci «Ricaut»ya göre, beş sene zarfında 36 bin kişi öldürtmüştür. Alman tarihcisi Hammer, onu; «amansız bir gaddar fakat meharetli bir devlet adamı» şeklinde tavsif etmekte; icraatının neticesi bakımından da» devletin sönmeye meyleden kudretinin sulesini yeniden parlatmıştır» demektedir.

Memleket dahilindeki icraatında sert davranan Köprülü Mehmed Paşa, dış siyasette bazı devletlere karşı da sert davranmaktan geri kalmadı. Girittteki Venedik başkumandanının Fransız elçisine gönderdiği şifreli bir mektubun yakalanması üzerine, elçi ile oğlunu hapsettirmesi ve sonra da İstanbul'dan çıkarttırması buna delildir.

Köprülü Mehmed Paşa'nın sırası gelince siyasi tehditleri lâyık olduğu şekilde cevaplandırarak tesirsiz bıraktığı da görülmektedir. Erdel harbi sırasında Varad (Grass-Vardein) ın zaptı üzerine,

hususunda kat'iyyen bir taraftan sevk ve şefaatla bu kullarına müdahale buyurulmaya ki, devlet-i padişahiye faydalı olan ricali istihdam kabil ola.

3 — Vezirler ve devlet erkânından birisi, ya malına rağbeten veyahut hüsn-ü itikadına binaen şerik makamına konarak bu kullarının istiklâline halel verilmeye.

4 — Bu kulları hakkında garaz sahibi olan münafıklara söz hakkı verilmeye. Zira herkes devletten hissemend olmak ister. Âlemi tamamen razı etmek kabil değildir. Onun için, bu makam sahibine hased edip hasım kesilenler çoktur. Şahısların hücumunu kesmek ve fesadı defetmek için vesvese kapısını kapamaktan başka çare yoktur.

Bu dört şarta riayet ile müsaade buyurulursa. Allahın inayeti ve duanız bereketiyle hizmet-i vezaretin uhdesinden gelmek mümkündür».

Köprülü Mehmed Paşa sözünü bitirince Valide Sultan :

«— Vallahilazim bu ricalarına müsaade olunur».

Sözünü üç defa tekrarladı. Bu kabulün ferdası günü Veziriâzam Boynu-eğri Mehmed Paşa saraya çağırıldı. Padişah tarafından, sefer hazırlığındaki beceriksizlik ve ihmalinden dolayı tekdir olunup mühr-ü hümâyûn kendisinden alındıktan sonra bostancıbaşı hapsine gönderildi. Bunun arkasından Köprülü Mehmed Paşa saraya davet edildi. Köprülü'nün bir gün önce Valide Sultan'a sunduğu dört maddelik şartı padişah bizzat okuduktan sonra :

«— Bu şartlara riayet olunmak üzere seni müstakilen veziriâzam eyledim. Göreyim seni nice hizmet edersin» demiştir.

Böylece 14 eylûl 1656 (25 zilhicce 1066) günü Köprülü Mehmed Paşa sadaret makamına geçmiştir. Sadrıâzam olduğu sırada yetmiş yaşını aşmış olan Köprülü'nün bu makama gelişi ulema, saray ağaları ve hükûmet erkânı arasında garip karşılandı. Zira, şimdiye kadar

→

bu hadisenin hıristiyan devletlerin birleşerek kara ve denizden hücuma geçmelerine sebep olabileceğini söyliyen Avusturya elçisine: «padişahım olan arslanın ne ateşten, ne de sudan korkusu vardır. Eğer kuvvetini anlamak isterlerse bütün hıristiyanlar birleşip hücum edebilirler» cevabını vermesi buna misaldir.

Köprülü Mehmed Paşa devlet namına bazı inşaat yaptırdığı gibi kendi namına da birçok hayrat meydana getirmiştir. Sadrıâzamlığa getirilmek üzereyken âdeta meteliksiz olan Köprülü'nün, hayratının bolluğu karşısında, silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağanın bu hususa müteallik sözlerinin isabetliliği meydana çıkmaktadır. İslâm Ansiklopedisinin «Köprülüler» maddesinde Mehmed Paşa'nın hayrat, emlâk ve vakfı şöyle sıralanmıştır: «Bozcaada'da cami, mescid, mektep, hamam, dükkânlar, yeldeğirmenleri, Yanova'da cami, mektep, dükkânlar. Körös nehri üzerinde değirmen, Rudnikte cami, mektep, Turhal'da han, Vezirköprü'de çeşme ve namazgâh, Lefke'de Karaoğlan-beli denilen yerde cami, mektep, han, Sam eyaletinde Cisr Şugur'da cami, mescid, mektep, han, Gümüşhacıköy'de cami, mektep ve han, Bolu sancağında Taraklı kasabasında cami ve mektep

→

yaptırmış ve bunlar için Limni, Yanova, Köprü, Osmancık, Merzifon, Akhisar, Bilecik ve daha bazı yerlerde mülk köylerini bütün resimleri ve hasılâtı ile vakfetmişti. Bunlardan başka Erdel'de Arad kasabasında su yolu, Hendek ile Sapanca arasında uzun bir köprü yaptırmıştı. Hekim-hanı ve Antalya'da evkafı mevcuttu».

Bibliyoğrafya : Naimâ; Tarih-i Naimâ C: 5 ve 6. Hammer (M. Ata); Devlet-i Osmaniye tarihi C: XI. Raşid; Tarih, C: 1. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa; Silâhdar tarihi C: 1. Mehmed Halife; Tarih-i Gılmani. Hüseyin Hüsameddin; Amasya tarihi C: IV. Ahmed Refik; Köprülüler. Behçeti; Silsiletü'l-asafiyye fi devleti'l-hakaniyeti'l-Osmaniyye (Köprülü kütüphanesi no: 212). Abdi Paşa; Vekayinâme (Bağdad köşkü kitaplığı no: 217). Ricaut; Histoire de l'Etat présent de l'Empire Ottoman. Tayyar-zâde Ata; Tarih C: 2. Evliya Çelebi; Seyahatname C: 2, 6. Osman-zâde Taip; Hadikatü'l - vüzera. Marquis de Bonnac; Mémoire histoire sur l'Ambassade de France. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı tarihi C: 3. Tarih dergisi sayı: 7, Belleten sayı :27, İslâm Ansiklopedisi.

Valide Sultan'dan sonra Köprülü Mehmed Paşa'nın şartlarını kabul eden Dördüncü Mehmed'in gençliğine ait bir tasviri (Macarca «A Magyar Nemzet Története» adlı kitaptan)

bir muvaffakiyeti tesbit edilmemiş olan ve okuma yazma bilmeyen bu yaşlı vezirin maliyeyi ve bozuk giden diğer işleri düzeltemiyeceği tahmin edilmişti. Mehmed Halife'nin (Tarih-i gılmâni S: 44) izah ettiği bu hayret, kısa bir müddet sonra, tam mânasiyle başka zaviyeden, onun azmi ve muvaffakiyetleri karşısında gösterilmeye başlandı.

Köprülü'nün sadaretinin ilk ayları

Köprülü Mehmed Paşa pek nazik bir devirde çok ağır bir yükün altına girmişti. Muvaffak olabilmesi hakikaten çok güçtü. Fakat o, ilk günlerden itibaren her tarafa derin bir dikkat sarfedip sıkı davranmak suretiyle, başarı yolunda adım adım ilerlemesini bildi.

Köprülü'nün ilk azimkâr hareketi, Kadı-zâdeliler grupunun ayaklanma hâdisesinde görüldü. «Şeyh ve vâizların faaliyetleri» başlığını taşıyan bölümün sonunda izah edildiği üzere, hâdise çıkaranların elebaşılarını Kıbrıs'a sürdürdü.

Kendisini daha önceki sadrıâzamlar gibi zannederek hükûmet işlerine tesir ve müdahalede bulunmak isteyen hasodabaşı Halil Ağa'yı tekaüt ederek saraydan uzaklaştıran Köprülü, bunun yerine Galatasaray ağası Sefer Ağa'yı tayin ettirdi (1 kasım 1656). Böyle bir nüfuzluyu mevkiinden uzaklaştıran Mehmed Paşa, Bozcaada'nın Venedik eline geçmesine sebep olmuş bulunan Abaza Ahmed Paşayı da İstanbul'a getirterek idam ettirdi (11 kasım 1656). Şilâhdar tarihindeki (C: 1, S: 62) kayda göre, Abaza Ahmed Paşa'nın idamı Hasbahçe'de ve padişahın görebileceği bir yerde icra edildi. Valide Sultan kendisini himaye eden bir kimse idiyse de bu idam karşısında hiç sesini çıkarmadı. Böyle bir adamın katli, Köprülü'den mühim bir şey ummıyanları şaşkınlığa sevketti. Bu arada önemli mevki sahiplerinden iki kişinin de memuriyetlerinde değişiklik yapıldı. Bu iki kişiden biri Mısır Valisi iken İstanbul'a çağırılmış olan ve sadrıâzam yapılacağı tahmin edilen Haseki Mehmed Paşa, diğeri de Şeyhülislâm Hanefi Efendi'dir. Birincisi yoldan geriye çevrilerek Bağdad Valiliğine gönderildi; ikincisi de kulağının ağır işitmesi sebebiyle tekaüt olunup Rumeli kazaskerliğinden açıkta bulunan Bali-zâde Mustafa Efendi şeyhülislâm tayin edildi.

Seydi Ahmed Paşa'nın sadrıâzam olmak istemesi

Cesaret ve şecaati dolayısiyle kendisini etrafa bir hayli tanıtmış olan Seydi Ahmed Paşa bu sırada kaptan-ı derya bulunuyordu. Kendisi baltacı ocağından yetiştiği cihetle sarayda epeyce taraftarı mevcuttu. Köprülü Mehmed Paşa'nın pek tanınmamış bir şahsiyet oluşunu nazarı itibara alan Seydi Ahmed Paşa ve saraydaki taraftarları, bu durumdan cesaret bularak, bir miktar gayret sarfı neticesinde sadrıâzamlığın elde edileceğini sandılar. Naimâ (C: 6, S: 249)nın kaydına göre bunlar, Köprülü ile padişah arasındaki şartlaşmadan haberdar değillerdi. Onun için Seydi Ahmed Paşa sadrıâzam olabilmek gayesiyle saraydaki musahipler ve enderun ağaları ile

gizlice mektuplaşmaya koyuldu. Enderun ağaları ve musahipler Seydi Ahmed Paşa'ya sadrıâzamlığını temin yolunda çalışacaklarına dair söz bile verdiler. Köprülü Mehmed Paşa bunu duyunca Seydi Ahmed Paşa'yı derhal serasker ünvanını da ilâveten (silâhdar tarihi C: 1, S: 23) Bosna valiliğine tayin ettirmek suretiyle İstanbul'dan uzaklaştırdı. Seydi Ahmed Paşa'dan açılan kaptan-ı deryalığa ise Tamşvar valiliğinden mazul Topal Mehmed Paşa'yı tayin etti (12 aralık 1656). Köprülü'nün bu âni icraatı üzerine, Naimâ'nın ifadesiyle: «Seydi Ahmed Paşa mühr-ü hümâyunu koynunda bulup taraftarları ve sair halk makam-ı sadarete tekaddümüne muntazır iken zor bazuvy-u veziriâzam ile atıldığını gördükleri gibi memullerinden meyûs oldular».

Sipahi isyanı

Köprülü Mehmed Paşa'nın otorite tesis etmesi birdenbire olmadı. Zeki ve kurnaz veziriâzam, bu otoriteyi birtakım hâdiselere tam zamanında ve bilhassa ustaca müdahalede bulunması sayesinde tesis edebildi. Tabi'i bu arada bir takım mühim meseleleri de halletmiş oldu. Onun sadarete geçişinden dört ay kadar sonra çıkmış olan sipahi isyanının bastırılması, Köprülü'ye Seydi Ahmed Paşa meselesinden çok daha fazla kuvvet ve perestij kazandırdı.

Sipahi isyanının birdenbire çıkmadığı, evvelâ bir hazırlık devresi geçirdiği görülmektedir. Yıllardan beri devam eden disiplinsizlikten yüz bulan sipahiler, evvelki hareketlerini Köprülü'nün sadareti sırasında da yapmak istediler. Cür'etkârlık ve zorakilik kelimeleriyle ifadesi mümkün olan ilk hareketleri meyanında, maaş istemek bahanesiyle Defterdar Divrikli Mehmed Paşa'nın Süleymaniye'deki konağını taşlayıp camlarını kırdılar. Bundan ürken defterdar, veziriâzama gelerek dert yandığı zaman, Köprülü Mehmed Paşa, sipahilerin o yıllardaki durumlarını da ifadeye yarıyacak şu dikkate değer sözleri söyledi:

«— Sen ahval-i âlemi bilmez misin? Muztarip olma; selefte gelen defterdarlar bu gaileyi çekmişlerdir, hattâ sakini oldukları sarayın camları iki üç kat müheyya dururdu. Taşla kırılanların yerlerine, derhal camcı dükkânına gidilerek hazır camlardan yenileri takılırdı. Hak Teâlâ hazretleri nizâm-ı ahvale tevfik ihsan eyleyinceye kadar bu hale tahammül zaruridir; sabreyle bakalım».

Köprülü Mehmed Paşa, sipahilerin bu hareketlerinin bir isyana hazırlık olduğunu sezmişti. Defterdara böyle tenbihatta bulunurken kendisi tedbir almakla meşguldü. Lâkin Divrikli Mehmed Paşanın tahammülü olmadığını da anladığı cihetle kendisini azil ile başbakikulu Ahmed Ağayı defterdar tayin etti (3 aralık 1656).

Sipahilerde sezilen kımıldanışlar karşısında Köprülü'nün, defterdarı değiştirme ve Seydi Ahmed Paşayı Bosna valiliğine tayinden önemli peşin tedbirler de vardı. Bu peşin tedbirlerden birisi, «bütün hareketlerinin iyiliğine ve şer'iliğine dair» şeyhülislâmdan bir hüsn-i hal vesikası istihsal etmesi, diğeri de yeniçeri ocağının sadakatını temin hususunda söz almasıdır. Sipahi isyanından bir gün önce gizlice şeyhülislâm Bâli Efendi'yi ziyarete giden Köprülü, evvelâ o güne kadar olan sadareti esnasında «şer'i şerife aykırı ve devlet haysiyetini ihlâl eden bir hareketi» olup olmadığını muhatabına sormuş, şeyhülislâmın «hayır» demesi üzerine böyle bir yazılı vesika istihsal eylemiştir. Şeyhülislâmdan vesika almasından sonra aynı günün gecesinde tebdili kıyafetle konağından çıkıp, yeniçeri ocağının nüfuzlu ağalarından Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa ile buluşup görüşmüştür. Hüseyin Ağa'ya evvelâ umumi durumun bozukluğunu izahtan sonra, din ve devlete hizmet arzusunda bulunduğunu inandırıcı şekilde anlatmış; bu sözlerin arkasından da Seydi Ahmed Paşa meselesine temasla, mezkûr paşanın sadrıâzam olmak istediğini, şecaat sahibi bulunan Seydi Ahmed Paşanın zalim ve şiddetli tabiatı yüzünden hata işlemeye müsait bir karakteri bulunduğunu, onun sadarete geçmesi takdirinde işlerin İbşir Paşanın sadareti devresindekine döneceğini izahtan sonra, sipahilerin, Seydi Ahmed Paşanın Bosna'ya gönderilmesini bahane ederek fitne ve fesat çıkarmaya teşebbüs etmiş durumda olduklarını beyan etmiştir. Köprülü, sözlerinin sonunu şöyle (Naimâ

tarihi C: 6, S: 254) bağlamıştır: «Bu âhır ömrümde şehid olmaktan asla korkmam. Bu hususta cenabınız bize taraftar olup yeniçeri ocağını nasihatla zapteder ve böylece devletin nâmus ve şerefini korursanız. o müfsitlerin cemiyetini perişan etmek mümkün olur; yok eğer ocak halkını zaptetmeyi taahhüt etmezseniz ve bizden hoşnut değilseniz bizi haberdar edin de biz de ona göre işten el çekelim».

Köprülünün bu haklı ve isabetli sözlerini Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağa yerinde bulup tasdik edince, sadrıâzam da «bundan sonra Hüseyin Ağa'nın rey ve tedbirine ve rızay-ı hatırına muhalif hareket etmemek üzere ahd ve yemin» eyledi. İki mühim şahıs arasında böyle sözle sözleşme vuku bulunca yeniçeri ağası ile kul kethüdası gizlice oraya çağrılıp sadakatları temin olunduktan sonra sipahi müfsidlerine karşı alınacak tedbirler tesbit edildi.

4 Ocak 1657 (18 rebiülevvel 1067) günü sipahiler ağalarının evlerini taşlıyarak ve önlerine geleni yollarından çevirmek suretiyle Atmeydanı'na toplandılar. Burada ileri geri söylenip, Seydi Ahmed Paşa yeniden kaptan-ı deryalığa getirilmezse sefere gitmiyeceklerini (silâhdar tarihi C: 1, S: 64) beyan ettiler. Köprülü, sipahilerin ayaklanarak Atmeydanı'nda toplanmış olduklarını bir telhis ile padişaha arzedince Sultan Mehmed yeniçeri ağası ile kul kethüdasını huzuruna çağırarak, fesatçıların tedibi için kendilerinden gereken hizmeti beklediğini bildirdi.

Bu arada sipahiler önce eski sonra yeni odalara adamlar göndererek yeniçerin kendileri ile birlik olmalarını istedilerse de yeniçeriler onlara açıkça red cevabı verdiler. Sipahiler Atmeydanı'nda toplanırken dükkânlar kapanıyor ve şehirde normal hayat aksamaya başlıyordu. Fakat sipahiler yeniçerilerin sözlerinde sebat edip onlara mukabil bir tavır takınması karşısında korkuya kapılıp dağıldılar. Ertesi gün veziriâzam sarayında büyük bir toplantı aktedilerek padişahın gönderdiği hatt-ı humâyun okundu: «Cülûsumdan bu âna gelinceye kadar sipah eşkiyasının kötülükleri haddi tecavüz edip ekmek yedikleri kapıya fenalıkları çoğalmıştır. Bu makule eşkiyanın ortadan kaldırılması gerektiğinden tedipleri veziriâzama havale olunmuştur. Binaenaleyh, devletimiz için hayırhah olanların fesat ehline yardımcı olmayıp bunların cezalarının verilmesi hususunda veziriâzamla işbirliği etmeleri nimet hakkını yerine getirme vazifesidir» deniyordu.

Hatt-ı humâyûnun okunmasını müteakip orada hazır bulunan yeniçeri subayları ve sair erkân :

«— Böyle fesat ve fitneden biz de bizar olduk. Padişahımızca cezalarının verilmesi hususunu beklemekteydik. Ferman-ı aliyyelerine hiçbir şekilde muhalefet olunmayıp hizmetin ifası canımıza minnettir» dediler.

Bu azimkâr ve esaslı cevap üzerine zorba takımının tamamen katli için hatt-ı humâyûn sadır olduğundan derhal faaliyete geçildi. Hemen o gün silâhdar ağalığından mazûl Ahmed Ağa (Silâhdar tarihine göre Çalık Hüseyin Ağa) yakalanıp Alay köşkü önünde katledildi ; arkasından Cebeciler Kethüdası Halil Ağa da aynı âkıbete uğratıldı. Neticede bir iki gün zarfında çoğu sipah zümresinden birkaç kişi de onlara katılan halkın ayak takımından 90 kişi katledilip cesetleri denize atıldı. Müteakiben İstanbul ve Üsküdar tarafında sipahilerin barındığı hanlar basılarak zorba takımından olanlar ele geçirildi. Böylece sipahilerden başka yeniçeri, cebeci, topçu, mehter ve sair sınıflar öldürülerek nizâm ve sükûn temin edildi.

Bazı tâyinler ve Köprülü'nün sadaretten çekilmek istemesi

Sipahi isyanının çıktığı yerde muvaffakiyetle söndürülmesinden sonra bazı vilâyetlere yeni valiler tâyin edildi. Bu cümleden olarak : Çınar vak'asında dört saat sadrazamlık eden ve bilâhara Rumeli Valiliğine gönderilen Zurnazen Mustafa Paşa'nın vefatı haberi gelince muhallefatı tespit olunup hazine namına zaptedildikten sonra eyâletin valiliğine Maraş Valiliğinden açıkta bulunan Gürcü Mustafa Paşa, Haleb Valiliğine Diyarbekir Valisi Vezir Abaza Hasan Paşa, Şam Valiliğine de Haleb Valisi Murtaza Paşa tâyin edildi.

Bu tâyinler arasında Şam'da sadrıâzamın icraatına bir karşıkoyma hâdisesi vuku buldu. Hâdiseyi Şam Valiliğinden azledilen Siyavüş Mustafa Paşa çıkartmaktaydı. Siyavüş Mustafa Paşa'nın yerine Şam Valiliğine tâyin edilen Murtaza Paşa, buraya mütesellimi gönderdiği zaman, halk mütesellimi kabul etmeyerek eski valinin yerinde bırakılmasını istemişlerdi. Şam halkını böyle bir mukavemete teşvik eden Siyavüş Mustafa Paşa'nın bizzat kendisiydi. Silâhdarlıktan yetişme bir kimse olan Siyavüş Mustafa Paşa, saraydaki taraftarlarının desteğine güvenerek sadrıâzam olmak istemekte, o zamana kadar bir başarısı görülmeyen ve bu bakımdan bugün yarın sadaretten düşeceğini zannettiği Köprülü'nün emrini dinlememe cesareti göstermekteydi. Köprülü'nün azlinin bir gün meselesi olduğunu mülâhaza eden sadece Siyavüş Mustafa Paşa değildi. Nitekim müverrih Naimâ (C: 6, S: 259) bu mevzuda diyor ki : «Garabet budur ki ; yalnız mezbur Siyavüş Mustafa Paşa değil, harem-i humâyundan çıkan ve sair namdar vüzeranın cümlesi, belki ümera ve ağalara varıncaya kadar herkes bu mülâhazada olup şan ve şöhreti bulunmayan böyle bir adam ne maslahata kadir olabilir? Kaht-ı rical dolayısiyle sadarete getirdiler diye iktidarının devamına kimse ihtimal vermeyip azli haberine muntazır idiler».

Pek çok kimseler böyle düşünmekle beraber Köprülü zekâ ve azmi sayesinde hem meseleleri muvaffakiyetle halletmesini, hem de zihinlerdeki istifhamı silmesini başardı. Şam halkının mukavemeti karşısında gevşeyip yelkenleri suya indirmediği gibi hâdiseyi birden bire alevlendirecek bir yol da tutmadı. Zira halkın isteğine rağmen eski valiyi orarada bırakmayıp Maraş Valiliğine tâyin etti; Şam Valiliğine gönderdiği Murtaza Paşa'nın yerini Diyarbekir'e tahvil edip, buraya da Tayyar-zâde Vezir Ahmed Paşa'yı gönderdi.

Köprülü Mehmed Paşa bir taraftan bu tâyinlerle Siyavüş Mustafa Paşa'nın teşebbüsünü iflâs ettirmeğe çalışırken öte yandan padişaha bir telhis sunarak ; silâhdarlıktan yani padişahın hususi hizmetinden çıkan Siyavüş Paşa'nın herkesten daha fazla padişah emirlerine itaat etmesi gerekirken Şam âsileri ile birlik olup azli kabul etmiyerek padişah fermanına karşı gelmesi dolayısiyle katli için hatt-ı humâyun istedi. Siyavüş Mustafa Paşa'nın idamı için hatt-ı hümâyûn istihsal olunduğunu duyan silâhdar, çuhadar; rikâbdar, doğancı ve tülbend gulâmı gibi saray erkânı onu kurtarmak üzere faaliyete koyuldular. Köprülü bunların faaliyetini öğrenince derhal saraya gidip padişahın huzuruna çıktı ve :

«— Devlet umuru başkalarının elinde olunca hizmetin ifası mümkün olmaz. Bu bendelerinin yaptığını başkaları bozunca iş görülmesi imkânsızdır. Bir gün kusur isnadı ile öldürülmektense daha önce sadaretten feragat evlâdır».

Diyerek mühr-ü humâyunu padişaha takdim etti. Bu vaziyet karşısında Dördüncü Mehmed :

«— Senin işine karışanların cezalarının verilmesini sana bıraktım. Nasıl bilirsen öyle et. Bundan sonra işine kimse karışmasın, müdahale edenlerin haklarından gel» dedi.

Köprülü Mehmed Paşa padişahtan bu selâhiyeti almakla beraber saray ağalarına karşı iki ay sesini çıkarmadı. Daha sonra 1657 nisanı ortalarında birdenbire faaliyete koyularak rikâbdar, tülbend ağası, doğancı başı, silâhdar ağasını saraydan uzaklaştırdı. Bu hâdise dolayısiyle ikinci defa mim koymuş olduğu Siyavüş Mustafa Paşayı da aradan epeyce zaman geçtikten sonra Maraş valiliğinden azlederek İstanbul'a getirtti ve Erdel seferine hareketinden önce de katlettirdi (Haziran 1639) .

Şeyh Salim'in katli

Şeyh Salim adında Mağrib'li bir Arap on beş seneden beri İstanbul'a yerleşmiş ve kendisini gaipten haber veren keramet sahibi bir kimse olarak tanıtmıştı. Bu bahane ile cahil kimseleri kandırıp paralarını alan hilekâr şeyh darüssaade ağası ve Valide Sultana da nüfuz imkânlarını elde etmişti. Onun için birçok işlerde sözünü yürütür ve etraftan da bol bol hediye toplardı. Maktül eski Şeyhülislâm Hoca-zâde Mesud Efendi'nin mahremi esrarı olan Şeyh Salim kurnaz-

lık ve sahtekârlığı sayesinde hükûmet erkânına da yakınlık temin etmiş ve netice itibariyle kendisine gümrük, ipek mukataası ve saireden günde bin akçelik maaş bağlanmıştı. Gaipten haber veriyorum diye etrafı dolandırmasından başka bir de böyle mühim bir maaşın sahibi bulunmaktaydı.

Köprülü Mehmed Paşa sadrıâzam olduktan sonra hazinenin para sıkıntısına bir çare olmak üzere, vaziyetleri iyi olduğu halde gümrükten maaş alanların maaşlarını ve bir de iki yerden maaş alanların maaşlarının birini kesmişti. Maaşlarının bir kısmı kesilenler şikâyette bulunduğu zaman hazine darlığından bahsediyor, sıkıntının geçmesini müteakip eski vaziyete dönüleceğini ilâve eyliyordu.

Maaş sahiplerine ait bütün vazifeler yoklanırken Şeyh Salim'in maaşının büyük kısmı hazine için kesilip kendisine yevmiye iki yüz akçe bırakılmıştı. Gözü doymaz Arab bu vaziyet karşısında sadrıâzama gelerek şikâyette bulununca Köprülü sükûnetle hazine sıkıntısını izah edip sıkıntının atlatılmasını müteakip yine eski miktarın ödeneceğini bildirdi. Şeyhin :

«— Padişah ihsan eder, niçin kesersiniz?»

Diye bağırmasını da mülâyemetle geçiştirmek isteyen ve buna göre konuşan sadrıâzama Şeyh Salim :

«— Biz size gör ne yaparız! »

Diye küstahça mukabelede bulunarak çıkıp gidince, Köprülü Mehmed Paşa o anda acı bir gülümseme ile ona bakmaktan gayrı bir şey yapmadı. Fakat bir az sonra asesbaşıyı arkasından gönderip yakalattı ve geceleyin boğdurarak cesedini denize attırdı.

Rum patriğinin asılması

İstanbul'daki Rum Patriği Üçüncü Partenios'un Eflâk voyvodasına gönderdiği bir mektubu yakalandı. Hükûmetin sıkıntılı durumunu gözönünde bulunduran Eflâk Voyvodası Kostantin, bundan istifadeyi düşünüp isyankâr bir vaziyet takınmıştı. Patrik Partenios ise, voyvodadan daha fazla Osmanlı hükûmeti aleyhinde düşünerek yolladığı mektubu ile onu isyana teşvik etmekteydi. Naimâ (C: 6, S: 264) nın bildirdiğine göre. patriğin mektubunda şöyle denmekteydi :

«Müddet-i devr-i islâm tamam olmağa az kalmıştır. Velvele-i din-i İsevî tekrar âlemgir olacaktır. Ona göre tedarikte olasınız. Yakın zamanda cümle vilâyetler hıristiyanlar eline girip salip ve nakus (çam) ashabı temamen memleketlere sahip olacaktır».

Patriğin yakalanan bu mektubu kendisine gösterildiği zaman : «her sene sadaka tahsili için bu gibi kâğıtlar gönderilir» tarzında şaşkınlık ve manasızlığın eseri olan bir cevap verdi. Neticede hiyaneti sabit olan patrik Parmakkapı'da asıldı (24 mart 1657) .

İstanbul'da karışıklık ve yağmalar cereyan ettiği zaman bazı Rum gençlerinin dolama ve fes giyip yeniçeri kıyafetine girerek yağmalara iştirak ettikleri şayiası ortalıkta dolaştığı cihetle, bu hâdise üzerine Rum Patrikhanesi basıldı ve ortalıkta dolaşan şayiayı teyid edecek şekilde kırk elli kat dolama, fes ve yeniçeri üsküfü ele geçirildi.

İdamı emredilen Kara Mustafa Paşa'nın kaçıp saklanması

Sadrıâzam Köprülü Mehmed Paşa mevkiini sağlamlaştırdığı nisbette muhaliflerini, serkeş tabiatlı olanları. evvelce mühim kusur işliyenleri ve nihayet yeni yeni hatâlar yapanları temizlemeye başladı ve bu temizliği yer ve zamanı geldikçe tatbik eyledi. Mısır Valisi Kara Mustafa Paşa'nın 1657 yılı içinde öldürülmek istenmesi, Köprülü'nün temizlik plânına dâhil hâdiselerdendir.

Kara Mustafa Paşa Çınar vak'asından sonra bazı kimselere külliyetli paralar takdim etmek suretiyle Mısır Valiliğine tayinini yaptırmıştı. Tarihte «Firarî Mustafa Paşa» diye geçmiş olan bu adam hakkında Mısır'dan şikâyetler gelmesi üzerine valilikten azledilerek yerine Sıvas Valiliğinden mazulen açıkta bulunan Şehsüvar-oğlu Gazi Paşa tâyin edilmişti. Mustafa Paşa, Mısır halkının şikâyetine karşı kendisini müdafaa niyetiyle kara yolundan İstanbul'a hareket etmiş bulunuyordu. Mustafa Paşa İstanbul'a gelirken onun idamı ile vazifelendirilen

büyük mirahur da icraatını gizliyecek bir vazife ile yola çıkarılmıştı. Ayrıca idamın infazı hususunda Şam Valisi Tayyar-olğu Ahmed Paşa'ya ve gerekirse mirahura yardımda bulunması için de Haleb Valisi Abaza Hasan Paşa'ya emirler gönderilmişti.

Köprülü'nün Kara Mustafa'ya düşmanlığı, bu adamın 1655 senesinde padişahın emrine muhalefetle Haleb Valisi Seydi Ahmed Paşa'yı şehre sokmamış olmasından ileri geliyordu. Köprülü Mehmed Paşa o zaman Seydi Ahmed Paşa'nın ordusunda bulunmuştu.

Firari Mustafa Paşa Suriye'de Cesri Yakup köprüsüne geldiği zaman kendisini bekliyen büyük tehlikeden haberdar oldu. Fakat büyük mirahuru nezaketle kabul etti. Mirahur bu vaziyet karşısında idam emrini tatbik edemiyeceğini anladı. Mustafa Paşa'nın adamları mirahuru soyarak idam fermanını alıp yok etmeyi teklif ettilerse de Paşa böyle bir hareketi doğru bulmadı.

Büyük mirahur elindeki fermanın icabatını yerine getiremeyince Firari Mustafa Paşa yoluna devam etti. Konya'ya geldiği zaman Abaza Hasan Paşa'nın kendisini yakalamak için süratle yola koyulmuş olduğunu öğrendi. Bu vaziyet karşısında kıyafet değiştirerek birkaç sadık adamı ile gizlenip İstanbul'a kaçtı. Müverrih Naimâ (C: 6, S: 276), Kara Mustafa Paşa'nın kaçışını, veziriâzamdan pek emin olmayan ve bir vezirin katline kendini karıştırmak istemeyen Abaza Hasan Paşa'nın ona kaçması hususunda gizlice haber göndermesi rivayeti ile izaha çalışmaktadır.

Böylece ölümden kurtulup İstanbul'a gelen Kara Mustafa Paşa, yıllarca bir köşede saklı yaşamış ve nihayet oğulları Fazıl Ahmed Paşa'nın sadareti zamanında affedilmişlerdir.

Köprülü'yü sadrıâzamlıktan uzaklaştırmak isteyen ocak ağası

Köprülü Mehmed Paşa İstanbul'da işleri epeyce yoluna koyduktan sonra Çanakkale Boğazını Venedik tehdidinden kurtarmak için faaliyete geçmişti. Boğaz önünde Venediklilerle yapılan çarpışmalar sırasında mühim hatâ işleyen, kaçan. ihmalkâr davrananlara karşı veziriâzamın idam cezaları tatbiki suretiyle amansız davranması onun aleyhinde bir reaksiyonun uyanmasına yol açtı. Bu reaksiyon yeniçeri ocağının en nüfuzlu ağası Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağa'dan gelmekteydi.

Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağa on seneyi aşkın zamandan beri ocak dahilinde büyük nüfuz tesis etmişti. Bilhassa son yıllarda mühim işlerde birinci plânda rol oynaması sebebiyle padişah ve devlet ricali arasında bir dediği iki olmuyordu. İbşir Paşa'nın düşürülmesinde, onun halefi Murad Paşa'nın teb'idinde, Süleyman Paşa'nın sadrıâzamlığa getirilmesinde. Çınar vak'ası suçlularının cezalandırılmasında hizmetleri görülen Kara Hasan-oğlu'na son sipahi hareketinin sindirilmesi vesilesiyle Köprülü Mehmed Paşa sözünden çıkmıyacağına dair söz vermişti. Valide Sultan ve padişahın zaman zaman fikrini öğrenmek gayesiyle zeki, sinsi ve birçok tecrübe ile pişmiş bir kimse olan Kara Hasan-oğlu'nu saraya davet ettikleri olurdu.

İşte bu derece kuvvet ve nüfuz sahibi olan Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağa, Köprülü'nün ocak kethüdasını, birkaç yeniçeri subayı ile bir miktar yeniçeriyi idam ettirdiğini haber alınca, kapı yoldaşlığı gayretine kapılarak sadrıâzamı mevkiinden düşürmek gayesiyle padişah üzerinde tesir yaratma faaliyetine koyuldu. Naimâ'nın (C: 6, S: 296) kaydına göre; Kara Hasan-oğlu, sadrıâzam için: «bu kocanın hareketi hareket değildir; yeniçeri ocağına kılıç koyup zabitler katline başladı, bir gün evvel bunun tedariki görülmek gerekir» diyordu.

Sultan Mehmed sadrıâzama taraftar olmakla beraber, yeniçeri ocağında sözü pek fazla geçmesi bakımından Kara Hasan-oğlu da ihmal edilemiyecek bir kuvvetti. Kara Hasan-oğlu, sadrıâzamın değiştirilebilmesi için şeyhülislâmı da kendi tarafına kazanmak istemekteydi. Fakat, kısa bir müddet önce Bâli-zâde Mustafa Efendi'nin yerine şeyhülislâmlığa getirilmiş olan Bolulu Mustafa Efendi, Köprülü taraftarı olup mevkiinden uzaklaştırılmasına asla razı değildi. Onun için Hüseyin Ağa tarafından gelen tazyike mukavemet ediyordu. Nitekim Kara Hasan-oğlu, yeniçeri ocağının güzel konuşur

ve işbilir şahsiyetlerinden olan Burnaz Baki Çelebi'yi şeyhülislâma göndererek :

«— Köprülü Paşa'ya sahip çıkmasınlar ; padişaha durumu anlatıp azli ile yerine kaymakam Ankebut Ahmed Paşa'nın tâyini takarrür etmiş gibidir. İş bu mertebeye gelmişken aksine gayret sarfetmesinler. Onun zuhur ve hareketi gayet korkunçtur. Kuvvetini iyice takviye ederse bizi ve kendilerini ayrıca başka ileri gelenlerden kimseyi sağ bırakmıyacağına dair alâmetler mevcuttur. Himaye ederlerse sonra kendileri pişman olurlar» demişti.

Köprülü'nün daha fazla kuvvetlenmesi takdirinde hükûmet işlerine müdahalede bulunanları sağ bırakmıyacağına dair Kara Hasan-oğlu'nun tahmini doğru idi. Onun işbaşından uzaklaştırılması takdirinde ise memleket işlerinin büsbütün fena bir şekle bürüneceği de muhakkaktı. Görünüşe nazaran Bolulu Mustafa Efendi bu cihetleri takdir etmekteydi. Onun için Burnaz Baki Çelebi'ye :

«— A Baki Çelebi, şimdi sefer üzere azil güçtür. Kazandığı zaferle düşman gemilerini boğazdan uzaklaştırdı, şimdi Bozcaada'yı kurtarmakla meşguldür. Seferden dönünceye kadar sabredilsin bakalım».

Cevabı ile Çelebi'yi savmak isteyince muhatabı :

«— Hayır sultanım, Ağa'nın reyi budur ki, Bozcaada ve Limni'yi alarak mansuren İstanbul'a gelirse, bir daha onun önünde zafer bulmak müşküldür. Onun için halen fırsatı kaçırmamak gerektir» dedi.

Burnaz Baki Çelebi kendisini gönderen adam namına Köprülü'nün değiştirilmesi meselesinde âdeta ısrar ediyordu. Bu konuşmalar cereyan ederken şeyhülislâmın kethüdası içeriye girerek Bolulu Mustafa Efendi'nin kulağına eğilip Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağa'nın şimdi ölümünü haber aldığını bildirdi.

Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağa'nın kendiliğinden birdenbire ölmesi üzerine Köprülü Mehmed Paşa, o ana kadar kendisine muhalif vaziyete geçenlerin en korkunç ve kuvvetlisinden kurtulmuş oldu. Şayet Hüseyin Ağa âniden ölmeseydi Köprülü Mehmed Paşa kat'iye yakın derecede büyük ihtimalle sadrıâzamlığı kaybedebilirdi.

Köprülü Mehmed Paşa Kara Hasan-oğlu'nun ölümünü haber alınca bir hayli sevindi. Ordu hakkında ona haber gönderenlerden evvelce Tarhoncu Ahmed Paşa'ya kethüdalık etmiş olan meşhur zaimlerden Mümin Ağa'nın boynunu vurdurttu; sekbanbaşı Çoban Kasım Ağa'yı önce Bursa sancak beyliğine tâyin edip arkasından adam yollıyarak katlettirdi.

KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞANIN ERDEL SEFERİ VE MÜCADELENİN NETİCESİ

Sadrıâzam Köprülü Mehmed Paşa Bozcaada ve Limni'yi istirdat ile boğazı ablukadan kurtardığı sırada Erdel'de ciddi hadiseler cereyan etmekteydi. Bunun için Çanakkale Boğazı harekâtından dönüşünde Erdel'e bir sefer icra etti.

Osmanlı himayesinde bir beylik olan Erdel'e karşı sefer açılması sebeplerinin iyice anlaşılabilmesi için, Erdel'in son yirmi senelik durumunun gözden geçirilmesi faydalı olacaktır.

Hükûmete karşı pek sadık davranışı ile dikkati çeken Bethlen Gabor'un ölümünden sonra Rakoczi György'nin kırallığı ele geçirmesinden bu cildimizde 1931 inci sayfada bahsedilmişti. Erdel kıralları arasında Birinci Rakoczi (Rakoçi) olarak tanınan bu adam 1630 senesinde kırallığa geçmiş, 1642 senesinden itibaren kendisine halef olarak tayin ettiği oğlunu da hükûmetine ortak kılmış, bu hususta padişahın müsaade ve tasdikini mutazammın bir ahidname de almıştı. Rakoczi bir aralık, merkezî Avrupa devletlerini yıllardan beri meşgul eden otuz sene harblerine Fransa ve İsveç'in müttefiki olarak girdi. Bu mücadelede Habsburglara hasım vaziyette bulunan Rakoczi iki yıl kadar sonra İmparator ile Linz sulhünü imzalayarak (1645) mücadele sahnesinden çekildi.

İkinci Rakoczi'nin ihtiras ve itaatsizliği

Birinci Rakoczi 1648 de ölünce kendisine oğlu İkinci Rakoczi György halef

oldu. Bethlen Gabor ve ondan sonra da Birinci Rakoczi zamanında Erdel iyi idare edilmiş olduğundan bu prensliğin servet ve kuvveti fazlalaşmıştı. Erdel'in yeni kıralı, hem memleketinin bu durumundan, hem İsveç kıralının müttefiki olarak harbe girmiş olmanın uyandırdığı alâkadan cesaret bularak Lehistan krallığını elde etme sevdasına kapılmış bulunuyordu. Aslında muhteris bir kimse olan İkinci Rakoczi'yi böyle bir hevese sevkeden âmil, Osmanlı devletinin iç meseleler bakımından pek müşkül günler yaşamasıydı.

İkinci Rakoczi Lehistan tacına sahip olmak istemekteyse de bu iş kolay tahakkuk edecek bir şey değildi. Zira Fransa ve Avusturya hükûmetleri bunu istemedikleri gibi Osmanlı hükûmeti de İkinci Rakoczi'nin Lehistan krallığına taraftar değildi. 21 eylül 1656 da İstanbul'dan Erdel kıralına gönderilen mektupta (İslâm Ansiklopedisi, Erdel maddesi S: 302); Erdel Beyliğinin Lehistan Krallığından yüz defa daha iyi olduğu söylenmekte ve Rakoczi, şayet Lehistan Kıralı olmak istiyorsa, padişahın rızasını alması gerektiği, aynı zamanda Leh ve Erdel elçilerinin memleketleri namına bu hususta müştereken padişahtan ricada bulunmaları icap ettiği belirtilmekteydi.

Osmanlı hükûmetinin İkinci Rakoczi'ye bu türlü ihtarlarda bulunmasına rağmen o, daha ziyade devletin iç ve dış meselelerde sıkıntıya maruz durumundan cesaretlenerek, merkezi dinlemeden arzusuna ulaşmak istedi. Bu hususta fazla cür'etkâr davranmaktan bile çekinmedi. Eflâk ve Boğdan voyvodalarını nüfuzu altına alıp, İsveç'in de müttefiki sıfatı ile Lehistan'a karşı sefer açtı. İkinci Rakoczi, Leh seferi münasebetiyle, nüfuzu altına aldığı Eflâk ve Boğdan'dan bu hususta istifadeyi gözettiği gibi, Kırım Hanı ile Kazak Hatmanına bile elçiler göndererek, bunları Lehistan aleyhine kendisiyle müttefik yapmak istedi.

Osmanlı hükûmeti, Lehistan ile Erdel bir idare altına girecek olursa, devletin kuzey sınırında geniş ve kuvvetli bir birlik meydana geleceği cihetle, İkinci Rakoczi'nin Lehistan krallığına muhalifti. Fakat Rakoczi, nihayet bunu kuvvete başvurmak suretiyle halletmek için 1657 yılında Lehistan'a girdi. Rakoczi'nin kumandasında Eflâk ve Boğdan'dan aldıklariyle birlikte 60 bin kişilik kuvvet vardı. Bu arada İsveç kuvvetleri de Lehistana girmiş bulunduğu cihetle, Rakoczi evvelâ bazı muvaffakiyetler kazandı. Fakat İsveç ordusunun Danimarkalılar ile çarpışmak için Lehistan'dan çekilmesi üzerine Rakoczi'nin muvaffakiyetleri daha fazla olamadı. Onu bu macerasında nihayet müşkül vaziyete düşüren, İsveç ordularının Lehistan'dan çekilmesinden ziyade Kırım Hanının hareketi idi.

Kırım Hanının Rakoczi üzerine yürümesi

Rakoczi'nin Lehistan'a karşı harekete geçtiği haberi İstanbul'a gelince, Kırım Hanına bunun üzerine yürümesi hususunda emir gönderildi. Kırım Hanı Mehmed Giray İstanbul'dan emir alınca büyük bir ordu (Bu ordunun miktarı Naimâ'da 200 bin, Silâhdar tarihinde 400 bin gösterilir. Kırım'ın o zamanki imkânları gözönüne getirilince, Naimâ'nın verdiği rakamın dahi mübalâğalı olması gerekir.) ile harekete geçti. Kırım Hanı,

İkinci Rakoezi György
(Macarca «Tolnai Vilagtörtenelme» adlı kitaptan)

eli altındaki kuvvetin bir kısmı ile bizzat Rakoczi üzerine yürürken diğer bir kısmını kalgayının emrine vererek Erdel'i yağmaya gönderdi.

Kırım Hanının harekete geçtiğini duyan İkinci Rakoczi müdafaa tertibatı almaya koyuldu. Fakat biraz sonra İkinci Rakoczi'nin kumandanı Kemeny Jânos bir kısmı Kırım kuvvetlerinin Erdel'i yağmaya gittiklerini öğrenince hana karşı koymaktan vazgeçerek 'memleketine gitmeye çalıştı. Lâkin gerisinin kalgay kuvvetleri tarafından kapandığını anlayınca Vistül nehri kenarında muharebeyi kabul mecburiyetinde kaldı. Cereyan eden muharebede Rakoczi ordusu tam mânasiyle imha edildi. Naimâ (C: 6, S: 303) ya göre ; Rakoczi kuvvetlerinden 20 bin kişi kılıçtan geçirilmiş (Silâhdar tarihinin birinci cildinin 105 inci sayfasında 80 bin kişi kılıçtan geçirilmiştir deniyor), yirmi bin kişi de esir alınmıştır. Erdel ordusunun başında bulunanlar ancak üç yüz kişi ile perişan vaziyette kaçıp kurtulmuşlardır. Osmanlı tarihlerinin ittifakla belirttiğine göre; bu çarpışmada sadece doksan Tatar askeri ölmüştür. Ayrıca bin araba, 150 top ele geçirilmiştir.

Kırım Han'ı
(Macarca «A Magyar Nemzet Története» adlı kitaptan)

İkinci Rakoczi'nin uğradığı müthiş hezimet haberi Bozcaada fethinden birkaç gün önce İstanbul'a gelince büyük memnuniyeti mucip olmuştur.

Padişahın Edirne'ye hareketi

Erdel Kıralı Rakoczi Lehistan'a girdiği sırada Sadrıâzam Köprülü Mehmed Paşa Çanakkale Boğazı harekâtı ile meşguldü. Devletin kuzey batı sınırlarında cereyan eden hâdiseler karşısında hassasiyet gösterilmesi gerekirdi. Bu noktaları gözönünde bulunduran Köprülü padişaha yolladığı bir tezkerede Edirne'ye hareketinin münasip düşeceğini arzetmişti. Anlaşıldığına göre; padişahın Edirne'ye hareketinde Erdel ve Venediklilere karşı manevî baskı ciheti hesaplanmaktaydı.

Sultan Mehmed Edirne'ye giderken Anadolu Beylerbeyliğinden sadaret kaymakamlığına getirillen Kör Hüseyin Paşa İstanbul muhafazasiyle vazifelendirildi. Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağa'nın sadrıâzam yapmak istediği Ankebut Ahmed Paşa bu arada Karaman Valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırılmıştı.

Padişahın Edirne'ye gidişi büyük bir tantana ve gösterişle cereyan etti. Padişah, 4 ekim 1657 de Davutpaşa sahrasında hazırlanmış olan otağa çıktı, on beş gün sonra da bilfiil harekete geçti. Dördüncü Mehmed'in Edirne yolculuğu aynı zamanda av partilerinede vesile teşkil etti.

Sadrıâzam Köprülü Mehmed Paşa Limni adasının da istirdadından sonra, padişaha mülâki olmak üzere doğruca Edirne'ye geldi (25 kasım 1657) . Padişah bu senenin kışını Edirne'de geçirdi. Görülmemiş derecede şiddetli soğukların hüküm sürmesi ve fazla kar yağması sebebiyle saray bahçesindeki büyük ceviz ağaçları kesilip odun olarak yakıldı. Edirne halkı da bu kış müthiş yakacak sıkıntısı çekti.

Eflak ve Boğdan voyvodalarının değiştirilmesi

Eflâk Voyvodası Istvan (İstefan) ve Boğdan Voyvodası Kostantin'in İkinci Rakoczi'nin sözüne uyup onunla ittifak

ENİYET.ORG

etmeleri devlete karşı itaatsizlik ve isyan demekti. Bunlar, gerek padişahın Edirne'ye hareketinden önce, gerekse oraya gidişini müteakıp Venediklilere karşı tertiplenecek sefer heyetine iştirakleri bahanesiyle çağırılmışlar, fakat voyvodalar çeşitli bahaneler ileri sürerek davete icabet etmemişlerdi. Nihayet kuvvete müracaat suretiyle değiştirilmelerine karar verildi.

Yeni tâyin edilen voyvodaların makamlarına oturtulmasını temin işiyle Kırım Hanı ve Silistre Valisi Fazlı Paşa vazifelendirildi. Kırım Hanı, Kalgay Gazi Giray emrine 30 bin Tatar askeri vererek Boğdan tarafına gönderdi. Fazlı Paşa ise kendi eyâletinin askerinden başka civar sancaklardan da bir miktar asker aldı. Yeni voyvodaları merasimle makamlarına oturtacak «iskemle ağası» denen memur da Silistre Valisinin yanındaydı. Bu sırada âsi voyvodalar asker toplıyarak mukavemete niyetlendilerse de Kırım askeri ile Fazlı Paşa kuvvetlerinin topraklarına girmesi üzerine Erdel voyvodasının yanına kaçmaktan başka bir şey yapamadılar. Eflâk Voyvodasının yakalanması için emir verilmişse de Fazlı Paşa'nın bir takım bahanelerle iki günlük menzili kasden on yedi günde katederek (Naimâ tarihi C: 6, S: 325) Kostantin'in kaçmasına imkân vermiştir. Netice itibariyle azledilenlerin yerine Eflâk Voyvodalığına Mihne, Boğdan Voyvodalığına da Chika geçirildi. Müverrih Naimâ'nın «hasis ve denî bir Boşnak» şeklinde tavsif ettiği Fazlı Paşa ise az sonra Edirne'ye celbedilerek idam olundu (Haziran 1658).

Köprülü'ye suikast niyeti ve sadrıâzamın yaptırdığı idamlar

Kısa bir müddet önce ölen Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağa ve onun gibi düşünenlerin bellirttikleri veçhile, Sadrıâzam Köprülü Mehmed Paşa, Boğaz harekâtında muvaffakiyet temin ettikten sonra kendisini daha fazla kuvvetli hissetmeye başlamıştı. Bu yüzden muhalif durumda olan ve hatâ işliyenleri, ya mevkilerinden uzaklaştırmak, veyahut da idam ettirmek suretiyle temizlemekteydi.

Boğaz harekâtı sırasında şiddetli davranışları ile nazarı dikkati celbeden Köprülü Mehmed Paşa için artık, âdeta «cana kıyma faslı» açılmış gibiydi. Zira bundan sonra meşhur sadrıâzamın mütemadiyen idam cezası tatbik ettiği veya ettirdiği görülmektedir.

Köprülü Mehmed Paşa Boğaz harekâtından ordu ile dönerken yeniçerilerin kışı Gümülcine'de geçirmeleri emredilmişti. Fakat yeniçerilerin bu emri dinlemiyerek tayin edilen yere gitmeyip Edirne'de kışlamak için topluluklar meydana getirdikleri görülünce, Köprülü, askerlerden birçok kimseyi öldürtmüştü. Ayrıca yeniçerilerin böyle bir şeye teşebbüslerinden yeniçeri ağası Ali Ağa'yı mesul tuttu. Bunun için, evvelâ yeniçeri ağalığına tayin ettiği sekbanbaşı Kundakçı-zâde Mustafa Ağa'yı yeniçerilerin başına geçirmek üzere İstanbul'dan çağırttı. Beri tarafta Ali Ağa, mevkiinin elden gittiğini duyunca, yerinde ibkasını rica etmeleri hususunda askeri teşvike koyuldu. Bunu haber alan Köprülü, Ali Ağa'yı derhal Edirne'ye getirterek padişahın gözü önünde boynunu vurdurdu (14 mart 1658).

Köprülü Mehmed Paşa artık insafsızca adam öldürüyordu. Naimâ (C: 6, S: 328) diyor ki: «Sadrıâzam boğazdan Edirne'ye gelinceye kadar ve Edirne'de her gece yeniçeri ve sipah zümresinden müstaid-i fesad olan meşahirden kırk elli adamı gizlice katlederdi. Şöyle ki, Edirne'nin Tunca suyu kenarında bulunan başsız adam cesedlerinin hadd-ü hesabı yoğ idi».

Köprülü Mehmed Paşa, Bozcaada'nın fethinde yararlığı görülenlerden sipahi zümresinden serdengeçti ağası Nakkaş Hasan Ağa'ya, bu hizmetine mükâfaten İstanbul'un ihtisap ağalığını ihsan etmişti. Sadrıâzam Edirne'de bulunduğu sırada Hasan Ağa'nın bazı fitneler çevirmek istediğini duyunca, vazifesinden azletti.

Köprülü'nün giriştiği idamlar gerek halk gerekse asker arasında korku ve dehşet uyandırmıştı. İşte İstanbul İhtisap Ağalığından azledilen ve azlini müteakıp bir vazife almak için Edirne'ye geldiği halde kendisine yeni bir vazife verilmeyen Nakkaş Hasan Ağa, bu dehşet havasından faydalanmaya çalıştı. Kapı yoldaşları olan bazı sipahilerle görüşerek bir isyan hazırlamak ve o sırada

Erdel seferine çıkmak üzere bulunan Köprülü'nün çadırına âni bir hücum yaparak kendisini öldürmek istedi. Hattâ bu niyetini en nihayet açıkça ilândan bile çekinmedi. 17 haziran 1658 günü birkaç arkadaşı ile Edirne dışında ordunun bulunduğu mevkiin karşısında bir yere çıkarak :

«— Bu vezirıâzam padişah kullarını katlederek mahvetmektedir. Böyle kandökücü vezir bize lâzım değildir; onun kılıcının kahrından kurtulmak isteyen gelsin ! »

Diye yüksek sesle, bağırmaya başlayınca etrafında birkaç yüz kişi toplandı. Köprülü, vaziyetten haberdar olunca yeniçeri ağası ile kul kethüdasını bu toplantıyı derhal dağıtmaya memur etti. Kul kethüdası Bodur Süleyman Ağa birkaç yüz yeniçeri ile bunların üzerine yürüyüp dağıttığı gibi Nakkaş Hasan'ı da beş arkadaşı ile birlikte yakalayıp sadrıâzama getirince boyunları vuruldu. Bu arada Nakkaş Hasan'ı kul kethüdasının elinden kurtarmak isteyen silâhdar ağası Mustafa Ağa'nın da onlarla müttefik olduğu anlaşılarak öldürüldü.

İstanbul'da sadaret kaymakamı olarak bırakılan Kör Hüseyin Paşa, Nakkaş Hasan Ağa'nın ihtisap ağalığı sırasında onun fesadına iştirakle suçlandırıldığı cihetle Edirne'ye celbedilmişti. Sadrıâzam Köprülü şimdilik kendisini katletmeyi doğru bulmadığından, Nakkaş Hasan'ın idamını müteakip Girit Serdarı tâyin ederek derhal yola çıkardı. Kör Hüseyin Paşa Girit Serdarı tâyin edilmekle Köprülü'nün elinden kurtulmuş olmadı. Zira idam emri bilâhara arkasından gönderilerek hüküm Girit'te infaz olundu. Kör Hüseyin Paşa'nın Girit'e gönderilmesinden bir müddet önce yıllardan beri Girit Serdarı bulunan Deli Hüseyin Paşa'yı Edirne'ye davet etmek üzere haseki Uzun İbrahim Ağa'yı göndermişti (23 mayıs 1658) .

Sadrıâzam Köprülü Mehmed Paşa, senelerden beri kendini tanıtarak taraftar sahibi olmuş, kimselerin bile makamlarına el atabilmek için, kendisine taraftar bir kimsenin padişah sarayında bulunmasını lüzumlu görmüştü. Tabii onun adamı olan şahıs sarayda mütemadi şekilde Köprülü lehine bir hava yaratmaya gayret edecekti. Nitekim, daha Edirne'de idamlara girişmeden önce Solak Mehmed Ağa'yı darüssaaade ağası tayin ettirmiş (6 ocak 1618) bulunuyordu.

Körülü'nün Erdel seferine çıkması

Osmanlı tarihinde daha çok Rakoçioğlu şeklinde zikredilen İkinci Rakoczi, Kırım Hanı tarafından mağlûp edildikten sonra yapılan nasihatları dinlememiş ve üçüncü defa gönderilen ferman-ı humâyûna (Silâhdar tarihi C: 1, S: 119) da itaat etmişti. Bu sebeple, Venedik seferi tehir olunarak (Naimâ tarihi C: 6, S: 332) Köprülü'nün bizzat Erdel seferine çıkmasına karar verildi.

Ordu Edirne'den hareket etmeden önce Sultan Mehmed, serdar nasbettiği Köprülü Mehmed Paşa'nın başına mücevherli bir kılıç kuşattı. Sefere memur başka kumandanlara da usul gereğince hil'atler ihsan etti. Bu merasimlerden sonra Köprülü Mehmed Paşa emri altındaki kuvvetlerle birlikte 23 haziran 1658 (22 ramazan 1067) de Edirne'den harekete geçti. Sadrıâzamın Edirne'den ayrılışından önce Erdel seferine iştiraki hususunda Kırım hanına emir gönderilmiş. Avrupa toprağındaki valilere de gerekli talimat verilmişti. Bu bakımdan sadrıâzam Belgrad'a vardığı zaman Silistre Valisi Kadri Paşa eyâleti askeri ile gelip orduya katıldı. Bu arada Kırım Hanının da çok kalabalık Tatar ordusu ve Leh Kıralının verdiği on iki bin kişilik asker ile birlikte Eflâk arazisi içinde ilerlemekte olduğu haber alındığından on beş gün kadar beklenen Belgrad'dan hareket geçildi. Belgrad'dan sonra sadrıâzam Temeşvar (Tamşvar) a geldi ; burada da Budin Valisi Kenan Paşa eyâleti askeri ile serdara mülâki oldu.

Temeşvar'dan sonra sadrıâzamın idaresindeki ordu Erdel arazisine girdi. Kanunî zamanında zaptedilip bilâhare Erdel'e bırakılmış olan Yanve (Yanova, Jenoe) kalesi muhasara edilip ikinci günü emanla alındı (31 ağustos 1658) . Bu sırada Kırım Hanı, emrindeki iki yüz bin kişilik Tatar ve Kazak askeri (Naimâ tarihi C: 6, S: 354) ile Erdel arazisine girip yağma ve talan yaparak ilerlemeye başlamıştı. Böylece ilerliyen Kırım Ha-

nı nihayet Erdel'in merkezi olan Erdel Belgradı (Weissenburg) önüne gelip şehri zaptedince İkinci Rakoczi Avusturya hududundaki bir kaleye kaçtı.

Ekoş Barçkay'ın Erdel Kıralı tâyin edilmesi

Sadrıâzamın emrindeki kuvvetler Yanve'den sonra Şebeş (Sebes) ve Lögoş (Logosch) kalelerini de aldıkları, Tatar askerleri ise yağma ve binlerce kişiyi esir etme hareketine devam ettikleri, İkinci Rakoçi de kaçtığı cihetle; Erdelliler için yapılacak en isabetli iş, süratle anlaşmaktı. Nitekim bu sırada Ekoş Barçkay'ın sadrıâzama bir mektup gönderdiği görüldü. Ekoş Barçkay, mektubunda, orduya gelmesine müsaade olunmasını rica ediyordu. Kendisine müsait cevap verildiğinden, Erdel'in bir takım muteber şahsiyetleriyle sadrıâzamın yanına geldi.

Naimâ'nın (C: 6, S: 354); Rakoçi-oğlu'nun defterdarı, Silâhdar tarihinin (C: 1, S: 128); Rakoçi-oğlu'nun defterdarı ve Yanve banı diye kaydettikleri, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın 27 sayılı Belleten'de neşrettiği bir vesikada ise «Erdel'in başvekili ve banı» diye zikredilen Ekoş Barçkay, yapılan görüşmeleri müteakip Erdel Kıralı tâyin edildi. Barçkay ile varılan anlaşmaya göre :

a) Erdelin yıllık vergisi 15 binden kırk bin altına çıkarıldı.

b) Yanve (Yanova), Şebeş ve Lögoş kaleleri Osmanlı sınırları içinde kalacak.

c) Harbe Erdel'in sebep olması sebebiyle tazminat makamında hazineye bir sene için bin kese akçe ödiyecekti.

Ekoş Barçkay bu şartları kabul edince (15 eylül 1658) kırallığının merasim bakımından da tasdiki zımnında kendisine hil'at giydirilip başına da mutad olan sorguç takıldı.

Seydi Ahmed Paşa'nın İkinci Rakoczi ile muharebeleri

Ekoş Barçkay'ın kıral nasbedilmesiyle Erdel meselesi halledilmiş değildi. Zira, ordunun buraya kadar gelmesine sebep olan Rakoczi henüz yakalanmamış ve kendisi iddiasından da vazgeçmemişti. Köprülü Mehmed Paşa, Rakoczi'nin sak-

Sebes kalesinin yetmiş sene evvelki durumu

landığı kale üzerine gitmek istediyse de, Anadolu'da çıkan isyan dolayısiyle padişah tarafından çağırıldığından, Ekoş Barçkay'ı kıral tâyininden iki gün sonra

Ekoş Barçkay
(Macarca «A Magyar Nemzet Története» adlı kitaptan)

geri dönmeye mecbur kaldı. Buradan ayrılırken Erdel işinin geri kalan taraflarının neticeye ulaştırılmasını, Yanve muhafazası ile de vazifelendirdiği Budin Valisi Kenan Paşa'ya bıraktı. Sadrıâzam Eddel'den ayrılırken Tatar askerleri de burayı terkettiler. Kenan Paşa'nın bu arada yaptığı yegâne iş, Ekoş Barçkay ile müzakereye devamla beş maddelik bir anlaşma imzalamasıdır. Ekoş Barçkay bu anlaşmada sadrıâzama karşı razı olduğu şartlara ilâveten Rakoczi'nin ortadan kaldırılmasını da taahhüt ediyordu.

Avusturya İmparatorundan teşvik gören Rakoczi (Rakoçi) yeniden sahneye atıldığı ve kendisine epeyce de taraftar bulduğundan Erdel işi uzadı. Avusturya İmparatoru bu arada İstanbul'a elçi göndererek Rakoczi'nin tekrar kırallığa kabulünü rica ettiyse de teklif reddedildi.

Rakoczi yeniden sahneye çıkınca E-

Haydukşalar
(Macarca «A Magyar Nemzet Története» adlı kitaptan)

koş Barçkay kendi kuvveti ile bununla başa çıkamadığından Budin Valisinden yardım istedi. Bu sırada Seydi Ahmed Paşa Bosna Valiliğinden Budin Valiliğine tâyin edilmiş bulunuyordu.

Seydi Ahmed Paşa, Ekoş Barçkay'ın yardım talebi ile karşılaşınca evvelâ Siyavüş Paşa'nın kardeşi Sarı Hüseyin Paşa'nın emrine 4 bin kişi vererek (Naimâ tarihi C: 6, S: 438) ileriye gönderdi. Ayrıca kendisi de hazırlanarak derhal yola çıktı. Rakoczi, Seydi Ahmed Paşa'nın asker ile gelmekte olduğunu öğrenince, serdarın geçeceği yol üzerinde mühim bir geçit sahası olan «Demirkapı» yı tutmak istedi. Cesur bir asker ve usta bir kumandan olan Seydi Ahmed Paşa, arazinin müsait durumundan faydalanmasına rağmen Rakoczi'yi mağlûp etti (1659 aralık sonları). Rakoczi'nin yirmi bini aşan askerinden 10 bin kadarı kılıçtan geçip, üç bin kadarı da esir (Silâhdar tarihi C: 1, S: 195) düştü.

Rakoczi hayli ağır bir mağlûbiyete uğramasına rağmen mücadeleden vazgeçmedi. Demirkapı'daki mağlûbiyetini müteakip Avusturya hududundaki kaleye yine sığındı. Bu sırada kış iyice bastırmış olduğundan Rakoczi ve ona taraftarlık edenlerin takibi işi mecburen ertesi bahara kaldı. Sadece Küçük Mehmed Paşa'nın emrine beş yüz kişilik seçme asker verilerek Ekoş Barçkay, merkezi olan Sibin kalesine götürülerek makamına yerleştirildi.

Seydi Ahmed Paşa, Rakoczi'nin mücadeleden vazgeçmiyeceğini tahmin ettiğinden serhad askerinin memleketlerine gitmelerini doğru bulmadı. Onun için askerler Tamşvar sahrasında ahşap veya taş binalar inşa ederek kışı bu binalarda geçirdiler. Avusturya imparatorundan teşvik ve destek görmekte devam eden Rakoczi ise bu müddet zarfında boş durmayıp mütemadiyen hazırlıklar yaptı. Orta Macar arazisi halkından ve Erdel'de kendisine taraftarlık edenlerden asker topladı. Rakoczi'nin bu defaki ordusu hayli kalabalık olup miktarı 40 bin kişiyi buluyordu. Rakoczi, ordusunun bir kısım askeri ile evvelâ Sibin kalesi üzerine yürüdü. Tehlike zail oluncaya kadar Ekoş Barçkay'ı koruyup yardımda bulunmak üzere Sibin yakınına bırakılmış olan Kü-

çük Mehmed Paşa bunlarla yaptığı mücadelede muvaffakiyet temin etti.

Rakoczi'nin bir hayli taraftarı bulunduğundan tahrikleri çabuk tesirini gösteriyor, onun isteklerine uygun hareket bir isyan ve Türklere muhalefet şekline bürünebiliyordu. Bu noktaları da gözönünde bulunduran Seydi Ahmed Paşa ordu erkânı ile görüştükten sonra (Silâhdar tarihi C: 1, S: 199) 1660 baharında «Haydukşa» lar üzerine yürüdü. Saks, Sekel ve Haydukşalardan ibaret Erdel halkı içinde en çetin muharip zümreyi teşkil eden Haydukşalar bu sırada Rakoczi'nin tahriklerine âlet olmakta idiler.

Seydi Ahmed Paşa'nın İkinci Rakoczi ile bir savaşı (Ricaut'dan)

Seydi Ahmed Paşa, Haydukşaların kalabalık olarak bulundukları Varad'a (Macarlar Nagy-Varad, Almanlar Gross-Wardein derler) yürüdü. Silâhdar tarihinde ismi «Barkokci» şeklinde kaydedilen ve Rakoczi'nin akrabası olan bir şahsın idaresindeki 20 bin kişilik âsi kuvveti Seydi Ahmed Paşa karşısında tutunamadığından onların elinde bulunan bu civardaki kale ve palankalar zaptedilmeye devam edildi. Seydi Ahmed Paşa Kolojvar (Almanlar bu şehre Klausenburg derler) önüne geldiği sırada, Sibin muhasarasından vazgeçip emrindeki 40 bin kişilik kuvvetle bu tarafa gelen İkinci Rakoczi ile karşılaştı. İkinci Rakoczi ordusunun kendilerinden hayli kalabalık oluşu karşısında Osmanlı askeri korkuya kapıldı. Fakat cesur kumandan Seydi Ahmed Paşa askerine teşvik ve teşci edici hitabede bulunarak maneviyatlarını takviye etti. 22 mayıs 1660 (12 ramazan 1070) günün cereyan eden muharebede Erdel âsileri tam bir hezimete uğradı. Rakoczi de üç yerinden yaralanarak Varad kalesine iltica ettiyse de yaralarının tesiriyle bir müddet sonra öldü (5 haziran 1660). Asilerden 4700 kişi muharebe meydanında can verdi, birçoğu esir düşüp, bir kısmı da perişan vaziyette etrafa dağıldı.

Esirler arasında elli bir adet kale kumandanı vardı. Ele geçen malzeme arasında birçok harb levazımı ile 30 top bulunuyordu.

Kolojvar civarındaki bu muharebeden sonra altı bin kadar âsi Erdelli Avusturya arazisine sığınmış bulunuyordu.

Erdel'in önemli şehirlerinden Kolojvar (Macarca «A Magyar Nemzet Története» adlı kitaptan)

Seydi Ahmed Paşa bir taraftan Avusturyalılardan bunların iadesini istedi, öte yandan da daha cevap gelmeden Avusturya arazisine girip bunları kılıçtan (Silâhdar tarihi C: 1, S: 203) geçirdi. Avusturya İmparatoru bu usulsüzlüğü protesto ile Budin Valisini padişaha şikâyet etti. Seydi Ahmed Paşa'nın işlediği hatâ iki devlet arasındaki sulhü tehlikeye düşürmüş olduğu cihetle, hâdisenin kapatılabilmesi için Budin valiliğinden azledilerek bu eyâlet Boşnak İsmail Paşa'ya tevcih olundu. Maamafih, Seydi Ahmed Paşa azline rağmen bu bölgeden uzaklaştırılmayarak Budin Valisi ile birlikte, yeni Erdel Serdarı Kaptan-ı Derya Köse Ali Paşa'nın maiyetine verildi.

Köse Ali Paşa'nın Erdel Serdarlığı

Seydi Ahmed Paşa'nın yerine Erdel Serdarlığına tâyin olunan Kaptan-ı Derya Köse Ali Paşa, Edirne'de bulunan padişah tarafından kabul olunduktan sonra, emrine verilen 4 bölük sipahi, 15 bölük yeniçeri ve bir miktar topçu ve cebeci ile yola çıktı. Avusturya sınırının karışık durumu ve Erdel hâdisesinin henüz kat'î şekilde halledilmemiş olması gözönünde bulundurularak bazı valilere hazırlanmaları daha önce bildirilmişti. Bu sebeple, Köse Ali Paşa Belgrad'a ulaşıp orada biraz kaldığı sırada Anadolu, Rumeli, Silistre, Karaman, Sivas ve Maraş valileri eyâletleri askeri ile kendisine mülâki oldular. Ali Paşa Belgrad'dan Temeşvar'a ilerleyip oradan da Yanve'ye geldiği gün Seydi Ahmed Paşa da alay ile serdarın emrindeki orduya dâhil oldu (4 temmuz 1660).

Köse Ali Paşa'nın emrindeki Osmanlı ordusu Yanve'den doğruca Varad kalesi önüne geldi. Bu arada Ekoş Barçkay da serdarın maiyetine katılmıştı. Körös nehri kenarında olan Varad kalesi pek müstahkem bir yerdi. Silâhdar tarihinde (C: 1, S: 204) tavsife göre: «duvar hisarı üç kat ve bilcümle tuğla ve horasan ile bina olunmuş; etrafındaki hendeğin genişliği yüz zira' ve derinliği yirmi zira' olup içi tamamen su ile doludur ve kaleyi ejder misali çevirmiştir».

Varad'ın muhasarasına başlanacağı sırada, Avusturya kumandanlarından Zriny ve Battany'ye tâbi kuvvetlerin Eğri ve Kanije tarafına hücum ettikleri haberi geldiğinden, Köse Ali Paşa Budin Valisini o tarafa sevketti: Bir akın ve talan hareketinde bulunduğu anlaşılan Avusturyalılar Budin Valisinin geldiğini duyunca kaçıp gittiler.

Müstahkem Varad kalesinin muhasara ve zaptı hayli müşkül oldu. Evvelâ kaleye yaklaşılabilmesi için bir hayli zaman hendeklerdeki suların akıtılması için çalışıldı. Bu işde muvaffakiyet sağlanınca kale surlarının tahribi için uğraşıldı. Nihayet kaleyi müdafaa eden Avusturya kumandanı «Souches», müdafilerin canlarına dokunulmadan gitmelerine müsaade olunması şartı ile Varad'ı teslim etti (27 ağustos 1660). Kırk beş günlük bir muhasaradan sonra zaptedilen Varad kalesi ayrı bir eyâlet addolundu. Ve bu eyâletin valiliğine Sinan Paşa tâyin edildi.

Varad'ın Osmanlı ordusu tarafından muhasarası (Ricaut'dan)

Kemeny Janos

Serdar Köse Ali Paşa Varad'ın zaptından sonra Ekoş Barçkay (Akos Barc-

say) ı merkezi hükûmetine gönderip. kendisine itaat edilmesi hususunda etrafa emirnameler yolladıktan sonra kışlağa çekildi. Bu sırada, Osmanlı tarihlerinin Kimyanoş, Kimi Yanaş veya Kilyanoş tarzında kaydettikleri Kemeny Janos adında birisi ortaya çıktı. Silâhdar tarihinde Rakoczi'nin müdir-i umuru diye tanıtılan bu adam, 1657 yılındaki harekât sırasında Tatarlar tarafından esir edilmiş, o arada Eflak Voyvodası bunun fidye-i necatı olarak yüz bin altun ödiyeceğini bildirince Erdel'e dönmesine müsaade olunmuş (Naimâ tarihi c: 6, s: 438). fakat bu fidye-i necat işinin onun kaçırılması için bir hile olduğu bilâhara anlaşılmıştı. Rakoczi'nin mağlûbiyet ve ölümü üzerine Avusturya tarafına gittiği anlaşılan Kemeny Janos Avusturyanın himaye ve desteği ile Erdel Kıralı olmaya çalışmıştır. Silâhdar tarihinde (C: 1. S: 212) bu nokta şöyle anlatılmaktadır : «Kimyanoş nam lâin-i fitne ayin Barçkay Ekoş'un Erdel'e ve Serdar Ali Paşa'nın dahi kışlağa azimet ettiğün haber aldıkta, Nemçe (Avusturya) tarafından Erdel'e kıral olmak üzere cümle Erdel kıla'ın nemçelüye zaptettirmek şartiyle otuz bin miktarı nemçeli ile Erdel'e girip, kadimden Erdellünün muteberi olmağla cümlesi kendüye inkıyad edüp ve ekser kıla'a nemçeli doldurup Barçkay Ekoş'un üzerine vardıkta, mezburun mukabeleye iktidarı olmadığından bir kaleye tahassün etmişti».

Macar tarihlerine göre Kemeny Jânos bu sırada Erdel diyet meclisi tarafından kırallığa seçilmiş bulunuyordu. Silâhdar tarihinde bahsedilen bütün Erdellillerin ona inkıyadı işi ihtimal bundan ileri geliyordu.

Kemeny, Ekoş'un sığındığı kaleyi muhasara ettiği zaman, Ekoş eman şartı ile kaleyi ona teslim ederek dışarı çıktı. Fakat Kemeny, eman şartını bundan sonra bozarak onu öldürttü.

Ekoş Barçkay'ı öldüren Kemeny Jânos, Serdar Ali Paşa'ya mektupla müracaat ederek Erdel kırallığının kendisine verilmesini istedi. Serdar da, ricasının kabulüne vesile teşkil edeceğine işaretle, oğlunun rehin olarak gönderilmesi talebinde bulundu. Lâkin Kemeny, serdarın bu sözlerine hiç ehemmiyet vermedi. Erdel ve Kemeny'nin durumu İstanbul'a

Kemeny Janos
(Macarca «Tolnai Vilagtörténelme» adlı kitaptan)

Küçük Mehmed Paşa
(Macarca «A Magyar Nemzet Története» adlı kitaptan)

Evliyâ Çelebi

(İlâve : 130)

★

Yazdığı büyük bir seyahatname dolayısiyle meşhur olan Evliya Çelebi onyedinci asırda yaşamış büyük bir Türk seyyahıdır. Hayatına ait malumatı kendi seyahatnâmesinin satırları arasından öğrendiğimiz Evliya Çelebi 25 mart 1611 de İstanbul'da Unkapanı'nda dünyaya gelmiştir. Derviş Mehmed Zilli adını taşıyan babası sarayın kuyumcu başısı idi. Seyahatname'de belirtildiğine göre; 1648 yılında 117 yaşında iken ölen Evliya Çelebi'nin babası İkinci Selim ve Birinci Ahmed zamanlarında hükümdarların yakın muhitinde bulunmuş, iltifata nail olmuş san'atkâr, ayni zamanda hoşsohbet bir zat imiş: Evliya Çelebi'nin ecdadı aslen Kütahya lıdır. Sevimli seyyahımız, seyahatnâmesinin muhtelif yerlerinde verdiği bilgilerle ecdadını Germiyan-oğlu Yakub beye bağlar. Evliya Çelebi'nin aslen Abaza olan annesi, Birinci Ahmed zamanında saraya getirilerek kuyumcubaşı ile evlendirilmiş olan bir kadındır. Seyyahımızın annesi tarafından Melek Ahmed Paşa ile karabeti vardır.

Evliya Çelebi medrese tahsilini sonuna kadar tamamlıyamamıştır. Kendi ifadesine nazaran, yedi veyahutta 11 senelik bir tahsilden sonra silâhtar Melek Ahmed Ağa (Paşa) vasıtasiyle Dördüncü Murad'a takdim edilmiştir. Böylece saraya dahil olan Evliya Çelebi burada da bilgi ve meharetlerini artırmağa gayret etmiştir. Zeki ve pek mütecessis olan seyyahımız güzel konuşması, zarif nükteleri sayesinde bulunduğu yerlerde kendisini sevdirmesini daima bilmiştir. Gördüğü alâkalardan asla gevşemeyen bu zarif adam, ömrünün sonuna kadar bilhassa görerek öğrenme işine ehemmiyet vermiştir.

Bir seyyah olarak İstanbul dışına çıkmadan önce onu birtakım marifet ve hususiyetlerin sahibi olarak görmekteyiz. Hoşsohbet ve nüktedanlığına ilâveten sesi güzel, musikiye vukuf sahibi, yazısı güzel, şen tabiatlı, ayni zamanda binicilik ve atıcılıkta usta bulunduğunun bilhassa belirtilmesi gerekir.

Evliya Çelebi'de mevcut olan, her

→

şeyi görerek öğrenme meyli onu evvelâ İstanbul'u iyice tanımaya sevketmiştir. Bu yüzden en güzide meclislerden en kuytu köşelere, tekkelerden koltuk meyhanelerine, serkeşler muhitinden meddah kahvelerine kadar her yere girip çıkmış, nüktedanlığı, neşeli hali sayesinde her tarafa kolaylıkla nüfus edebildiği gibi, dahil olduğu yerlerde kendisini ara tabilen sıcak bir hava yaratabilmiştir.

Evliya Çelebi, İstanbul'u tanımak için 1630 dan itibaren şehir içinde on sene müddetle tetkik ve dolaşmalarda bulunduğunu söylemekteyse de, bu on senelik devre zarfında bir aralık Bursa, Kütahya ve Manisa'ya gitmiş olduğuna dair seyahatnamesinin dokuzuncu cildinde bazı pasajlar göze çarpmaktadır. Bu noktalar istisna edilecek olur ve kendisinin ifadesi esas alınırsa İstanbul dışındaki seyahatlara 1640 senesinden itibaren başlamıştır. Zaten bu yıl içinde saraydan da ayrılmıştır.

Evliya Çelebi seyahatlara başlayışını bir rüya hadisesi ile izaha çalışır. Meşhur seyyahımız bir gece rüyasında Hazreti Peygamberi görür. O sırada «sefaat, ya Resûl Allah» diyecek yerde «seyahat, ya Resul Allah» der. Peygamber ise hem şefaatını bildirir hem de seyahat emreder. Bu arada gördüğü şeyleri yazması da tenbih edilir.

Evliya Çelebi 1640 senesinde babası Derviş Mehmed Ağa'dan gizli olarak Bursa seyahatı yapmış, bir ay kadar süren bu seyahatından dönüşünde babası ona bundan sonrası için seyahat izni vermiş ve gördüklerini yazma tavsiyesinde bulunmuştur. Bu izni müteakip kısa bir İzmit yolculuğundan dönüşünden sonradır ki uzun seyahatlara başlamıştır. İlk uzun seyahatına Trabzon valiliğine tayin edilen Ketenci Ömer Paşa'ya refakat suretiyle başlamış, deniz yoluyle gittiği Trabzon'dan Anapa'ya, oradan Azak kalesini istirdada giden sefer heyeti arasında bulunmuş, o senenin kışını Kırım'da Bahçesaray'da geçirmiştir. Kırım'dan deniz yoluyle İstanbul'a dönerken müthiş bir fırtınaya yakalanarak

→

güçlükle kurtulmuş, atlattığı bu tehlike tesiriyle olmalı ki dört sene seyahata çıkmıyarak İstanbul'da kalmıştır. 1645 de tekrar seyahatlara başlıyan Evliya Çelebi Erzurum'a gitmiş, oradan da Tiflis ve Baku'ya kadar uzanmıştır. Varvar Ali Paşa, Kara Haydar-oğlu, Katırcı-oğlu gibi kimselerin isyanları sırasında Anadolu'yu dolaşan seyyahımız mühim isyan hadiselerinin bizzat şahidi olmuş ve seyahatnamesinde bunlara dair kıymetli bilgiler vermiştir. Bir aralık Şam valisi Murtaza Paşa'ya intisap eden Evliya Çelebi, onunla birlikte Şam'a gitmiş ve bundan faydalanarak Suriye, Lübnan ve Filistin'i dolaşmıştır. Melek Ahmed Paşa'nın sadrıâzamlığı sırasında İstanbul'da bulunan Evliya Çelebi sadrıâzamın mutemed bir adamı halinde yakınında bulunmuş, onun sadrıâzamlıktan ayrılmasını müteakip de Melek Ahmed Paşa'nın valilik ettiği Özi, Rumeli, Van, Bosna eyâletlerini dolaşmış, on senelik bu müddet zarfında birtakım muharebelerin, siyasi meselelerin şahidi olmuş, bir nevi kurye gibi vazife de gördüğü cihetle her fırsatta İstanbul'a da gidip gelmiş, böylece seyahatlerinde hususi mesele ve durumları tespit ederken resmi meselelere de yabancı kalmamıştır. Seyahat yapabilmek ve daha çok yer görebilmek için hiç bir fırsatı kaçırmayan Evliya Çelebi icabında sefere çıkan ordulara, fırsatı yakalayınca elçilik heyetlerine iltihaktan geri kalmamıştır. Meselâ Köse Ali Paşa'ya iltihakla Erdel harekâtında bulunmuş, elçi Mehmed Paşa'ya iltihakla Peste'den Viyana'ya gitmiş, zaman ve zemini müsait görünce Mora üzerinden Girit'e geçmiş, burada Kandiye muharebelerinin şahidi olduktan sonra adadan ayrılarak Arnavutluk ve Adriyatik kıyılarını dolaşmıştır. 1671 yılında Mekke'ye kadar uzanarak haccetmiş, oradan da Süveyş üzerinden Mısır'a geçip Habeş eyâleti ve Sudan'a kadar seyahatını temdit etmiştir. Mısır'da beş, hattâ sekiz dokuz sene kadar kaldığı anlaşılan Evliya Çelebi eserinin son cildini Mısır'a tahsis etmiştir.

Binlerce sahifelik bir seyahatnâme bırakmış olan Evliya Çelebi'nin ne zaman ve nerede öldüğü bilinmemektedir. Seyahatnâmenin sonunda 1092 (1681) senesine ait bir kaç hâdiseden bahsedilmekte, bu arada Mekke'de vukubulan bir sel işinden de kısaca dem vurulmaktadır. 1092 yılına ait bir kaç hadiseye dair kısaca malûmat verirken Evliya'nın Mısır'da bulunduğu sarih şekilde belli olmaktadır. Raşid tarihinde bu sel vak'asının 1091 senesi zilhiccesinin 23 cü günü (14 ocak 1681) vuku bulduğu, sel dolayısiyle bozulan su yollarının tamiri için de 2 temmuz 1681 de İstanbul'dan Mekke'ye birinci mirahur Süleyman Ağa'nın gönderildiği yazılıdır. Seyahatnamede, Raşid tarihindeki malûmata uygun olarak, Süleyman Ağanın Mekke ve Medine'de sellerin tevlit ettiği hasarları ortadan kaldırdığı bir kaç satırla anlatıldıktan sonra, 1094 (miâdi 1683) senesinde Mısır'da Buhayre tarafında bir âsinin tenkil edildiği belirtilmekte ve bunu müteakip nirengi noktası teşkil edecek bir şey anlatılmadan seyahatnâme bitmektedir. 1683 senesinde Viyana muhasarası gibi çok mühim bir hadise cereyan ettiğine, Evliya Çelebi gibi, mütecessis bir şahsiyet bundan bahsetmediğine göre, seyyahımızın 1683 senesinde hayatta bulunması ihtimali pek zayıftır. Binaenaleyh, seyahatnâmenin sonunda görülen 1094 tarihini müstensih hatası kabul eden Profesör Cavid Baysun'un kanaatında isabet olmalıdır. Netice itibariyle, seyahatnâmenin bitiş şekline bakarak meshur seyyahımızın 1682 yılında veya bu yıldan sonra ölmüş olduğu tahmin edilebilir.

Bursalı Tahir Bey «Osmanlı müellifleri» isimli eserinde Evliya Çelebi'nin Şişhane tarafındaki Meyyit-zâde kalesi civarına defnedilmiş olduğunu kaydederse de kaynak zikretmez. Evliya Çelebi'nin kendisi seyahatnâmesinin satırları arasında Meyyit-zâde kabristanında ailesi efradından yatanlar bulunduğunu belirttiğine göre, Bursalı Tahir Beyin bu noktayı gözönünde bulundurarak tahminî bir neticeye varması mümkündür. Meyyit-zâde kabristanı yarım asır kadar önce kaldırıldığı cihetle, bu noktayı işaret edilen yerde kontrol imkânı ise mevcut değildir. Evliya Çelebi hakkında en esaslı tetkik yazısını İslâm Ansiklopedisindeki ilgili bendde neşretmiş olan Cavid Baysun, Evliya'nın ölümü ve kabri mevzuunda şöyle demektedir: «Evliya Çelebi'nin nerede, hangi tarihte vefat ettiği ve hangi kabristanda medfun olduğu maalesef meçhulümüzdür. Ancak kuvvetli bir tahmin olarak 1682 den sonra fazla yaşamadığını söyliyebileceğimiz Evliya Çelebi'nin, eğer Mısır'dan dönmüş ise, Meyyit-zâde kabri civarındaki aile suffesinde medfun bulunması şimdiye kadar ileri sürülen bir faraziyedir».

Evliya Çelebi
(Ressamlarımıza göre)

arzedilince Köse Ali Paşa'nın serdarlığı temdit olunarak harekât icrası emrolundu. Bunun için 1661 ilkbaharında Bosna, Özi (Silistre), Rumeli, Anadolu, Karaman, Sivas, Maraş eyâletleri askeri ve kendisi ile beraber Belgrad'da kışlamış olan kapıkulu askerlerini bir araya toplıyarak Erdel'e hareket etti.

Seydi Ahmed Paşa'nın idamı

Serdar Köse Ali Paşa Erdel'e gitmek üzere Temeşvar'a geldiği sırada, bu civarda kışlamış olan Seydi Ahmed Paşa'yı görüşme bahanesiyle yanına çağırtarak idam ettirdi (Nisan 1661) ve başını İstanbul'a yolladı. Silâhdar tarihinde (C: 1, S: 213) kaydedildiğine göre; bunun halli için bir seneden beri fırsat gözetilmekteydi.

Seydi Ahmed Paşa'nın evvelce Anadolu tarafında âsice bazı maceraları görülmüş, Bosna Valiliğine tayininden ön-

→

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde zamanın süslü edebî tarzına bağlı kalmadan sade ve samimî bir dil kullanmıştır. Lisan ve gramer hatalarına rağmen ifadesi sürükleyicidir. Görüştüğü şahısları anlatış ve muhavereleri nakledis tarzında röportaja benzer bir hava mevcuttur. Satırlarının arasında bir çok mubalağa ve mizahî ifadelere rastlanır. Mubalağalarının bazılarını ilgi çekmek için yaptığı azçok belli olmaktadır. Bazı mubalağalarının altında da onun hoş ve nüktedan hüviyetinin kıs kıs gülen aksi saklı gibidir.

Seyahatnamesinde anlatılanların çok büyük ekseriyeti bizzat görme ve müşahede mahsulüdür. Fakat kitaplardan edindiği ve sağdan soldan duyduğu şeylerin bir kısmını da bizzat görmüş gibi anlatmıştır. Onun Danimarka, Hollanda, Brandenburg ve İspanya seyahatına ait yazdığı şeylerin bu neviden olduğu anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi, meshur eserinde mubalağa ve lâtifelerden başka tenkitlere de yer vermiştir. Kendisi mütemadiyen dolaşan ve herkesle iyi geçinmek ihtiyacını hisseden bir kimse olduğu cihetle, insan ve hadiseler hakkındaki görüşlerini, hatalar karşısındaki fikir ve hissiyatını çok defa sert ifadeye kaçmadan tenkit etmiştir.

Seyahatnamede pek çeşitli meselelere

→

dair sayfalar bulunduğu görülmektedir. Bu kocaman hacimli eserde tarih, coğrafya, biyografi, folklor, dil, terâcim, kitâbeler, istatistik, ziraat ve iktisadiyat gibi pek çeşitli mevzulara dair pek bol malzeme mevcuttur.

Evliya Çelebi seyahatnamesinin ilk dört cildi 1896 yılında İkdam matbaasında, beşinci cilt 1897 de, altıncı cilt 1900 de tabedilip neşrolunmuş, yedinci cilt 1928 de İstanbul'da devlet matbaasında, sekizinci cilt Orhaniye matbaasında basılmış, dokuzuncu cilt 1935 te, onuncu cilt de 1938 de devlet matbaasında basılarak neşrolunmuştur. İlk altı cildin neşri istibdat devrine rastladığından bir çok parçalar sansür yüzünden eserden çıkarılmıştır.

Bibliyografya : Cavid Baysun; Evliya Çelebi (İslâm Ansiklopedisi C: 4, S: 400). İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Kütahya şehri. Mustafa Nihad Özön; Evliya Çelebi (Dergâh mecmuası no: 29, 31, 32, 35). Mustafa Nihad Özön - Faik Reşit Unat; Evliya Çelebi (Aylık Ansiklopedi C: 2). Mustafa Nihad Özön; Onyedinci asır hayatından levhalar. Reşad Ekrem Koçu; Evliya Çelebi seyahatnamesi. W. Barthold; İslâm medeniyeti tarihi. J. Deny; Les pérégrinations du muezzin Evliya Tckelebi en Roumanie, XVIII siéle. Melanges offests à M. Nicolas Iorga. Paris 1933.

ce de sadrıâzam olma arzusuna şahit olunmuşsa da, öldürüldüğü sırada böyle bir neticeyi gerektiren suçu mevcut değildi. Bu şecaat sahibi ve cesur vezir Bosna ve Budin valiliklerinde mühim hizmetler ifa etmiş, bilhassa Erdel serdarlığında kıymetli bir kumandan olduğunu isbat etmişti. Eski maceraları bir tarafa bırakıldığı takdirde, Seydi Ahmed Paşa'nın, Köprülü'nün mühim şahsiyetleri ortadan kaldırma plânının kurbanı olduğu anlaşılmaktadır.

Apaffy Mihaly'in Erdel Kırallığına tâyini

Emrindeki ordu ile birlikte 1661 ilkbaharında Erdel'e giren Köse Ali Paşa, Kemeny Jânos'a itaat eden birçok şehir ve kasabaları zaptettiği gibi, bazı yerleri de yağma ve ihrak etti. Daha sonra Erdel'in muteber şahsiyetlerinden bazılarını tatlılıkla yanına getirten Ali Paşa Erdel asilzâdelerinden Apaffy Mihaly'i (Apafi Mihal) kıral tâyin etti. Apafi Mihal'in kırallıga getirilmesi merasimine bizzat şahit olan Evliya Çelebi (Seyahatname C: 6, S: 56), o sırada genç bir adam olan Apafi'nin bir iskemle üzerine oturtulup Melek Ahmed Paşa tarafından başına taç konduğunu, sonra bunun ayağa kalkıp serdarın elini öptüğünü, serdardan sonra da sair vezir ve beylerbeylerine karşı ayni muameleyi tekrarladığını, bu hareketin arkasından da Erdel kumandanlarının Apafi'nin elini öperek kendisine biat ettiklerini bildirmektedir.

Erdel'in yeni kıralından da, Ekoş Barçkay'ın taahhüt etmiş olduğu bin kese akçe tazminat istendi. Fakat o, muharebeler dolayısiyle memleketinin tahribe uğradığını beyanla itizarda bulununca bu miktarın yarısına razı olundu.

Apafi Mihal'in kıral tayininden sonra Erdel'den ayrılan Serdar Köse Ali Paşa Yanve Beylerbeyi Küçük Mehmed

Apaffy Mihaly
(Macarca «Tolnai Vilagtörtenelme» adlı kitaptan)

Paşa'yı bir miktar kuvvetle yeni kıralın yanında bıraktı.

Köse Ali Paşa'nın harekâtı sırasında Avusturya'ya çekilmiş olan Kemeny Jânos yeniden meydana çıkmak üzere fırsat gözetlemekteydi. Bir iş yapacağını tahmin ettiği sırada tekrar sahneye atılarak, toplıyabildiği kuvvetlerle Apafi Mihal'in bulunduğu şehre doğru ilerlemeye başladı. Küçük Mehmed Paşa bu durumdan haberdar olunca süratle üzerine yürüdü. Şegeşvar civarında cereyan eden çarpışmada Kemeny Jânos'un emrindeki kuvvetler mağlûp oldu ve kendisi de öldürüldü (Ocak 1662). Kemeny'nin öldürülmesiyle rakipsiz kalan Apafi Mihal bu makamda yirmi seneden fazla bulunmuş ve bu müddet zarfında Erdel Osmanlı devletine sadık ve itaatli bir beylik olarak kalmıştır.

ABAZA HASAN PAŞA İSYANI VE KÖPRÜLÜ'NÜN YAPTIRDIĞI İDAMLAR

Dördüncü Mehmed'in saltanatının, Köprülü'nün sadaretinden önceki devresinde, Anadolu'da hükümete karşı vuku bulan isyan ve muhalefet hareketleri meyanında Abaza Hasan hadisesinden de bahsedilmişti. Muhalefet hareketlerine

bilfiil karışmış olan ve Yeni-il Voyvodalığını yedi sekiz sene müddetle elinde tutan Abaza Hasan'a Boynu-yaralı Mehmed Paşa'nın sadareti zamanında Diyarbekir Valiliği verilmiş, aradan bir sene geçtikten sonra da vezaret tevcih edilerek Haleb Valiliğine nakledilmişti.

İşte, aslen kapıkulu süvariliğinden yetişmiş ve evvelce de birtakım itaatsizliklerde bulunmuş olan Abaza Hasan Paşa, Köprülü'nün Erdel seferi sırasında bir defa daha isyan etti ki : bu isyan, Osmanlı tarihindeki Celâli hareketlerinin en mühimlerinden biridir.

Köprülü Mehmed Paşa sadrıâzam olunca evvelâ İstanbul'da intizam ve disiplini temin etmişti. Fakat, senelerden beri devamlı denecek derecede bol miktarda nizamsızlıklarla çalkalanmış olan Anadolu'nun düzen ve sükûna kavuşması biraz zamanın geçmesine bağlıydı. Zira bu taraftaki valilerin bir kısmı hâlâ sarıca ve sekban istihdamına devam ediyor, bunları beslemek için halktan usulsüz olarak fazla vergi alıyor, hattâ bu sekbanlar vasıtasıyle soygunlar yaptırılıyordu. Senelerce süren şekavet dolayısiyle köylülerin bir çokları çiftini çubuğunu bıraktığı, yani eski Osmanlı tarihlerinin ifadesiyle çift bozan reâya şekline girdiğinden, lâalettayin âsi reisleri kendilerine şerik, mütegallibe ruhlu valiler de sarıca ve sekban yazmak üzere bunlardan kolaylıkla adam temin edebiliyorlardı.

İsyanın sebebi ve peşinen arzettiği şekil

Abaza Hasan Paşa'nın bu defaki isyanı, sadrıâzam Köprülü Mehmed Paşanın aleyhinde bir hareket manzarası arzetmekteydi. Tabii onun aleyhinde böyle bir faaliyetin tekevvünü, tatbik ettiği şiddet rejiminin aksülâmetinden başka bir şey değildi. Köprülü'nün sert davranıp bazı kimseleri idam ettirmesi üzerine, Celâli ruhlu kimseler, evvelce seyyiatı bulunan şahsiyetler istikballerinden endişe duymıya başlamışlardı. Bu yüzden asker olsun, sivil olsun kendisinden şüphesi bulunan birçok kimseler gelip Abaza Hasan Paşa'nın etrafında (Naimâ tarihi C: 6, S: 342) toplandılar. Bu arada birbirlerine haberler salarak toplantı sahasının Konya ovası olduğunu da bildirdiler. Böylece Abaza Hasan Paşa'dan başka, Şam Valisi Tayyar-zâde Vezir Ahmed Paşa, Anadolu Beylerbeyisi Can Mirza Paşa, bunlardan başka vazifeli veya açıkta bulunan on beşten fazla vali ve sancak beyi sarıca ve sekbanları da yanlarında olduğu halde bir araya geldiler. Bunlara ayrıca işsiz güçsüz ve levend takımı da katıldı. Neticede Konya ovasında otuz bini aşan bir kalabalık toplanmış oldu. Köprülü Mehmed Paşa Erdel seferine çıkarken bunları davet ettiyse de, bir takım savsaklayıcı sözlerle sefere iştirak etmediler. Zira Abaza Hasan Paşa, sefere katılmak üzere Rumeli'ye geçtiği takdirde, kendi ayağı ile yakalanmış olacağını hesaplıyordu.

Asilerin padişaha haber göndermesi

Konya ovasında toplanmış olan âsiler, Rumeliye geçtikleri takdirde kendi kendilerini ele vermiş olacakları, onun için, o tarafa geçmeden dilediklerini padişaha kabul ettirmek hususunda aralarında anlaştılar. Sayılarının kabarıklığı ve Girit harbi gibi bir meselenin de mevcudiyeti cihetiyle, hükümdarın, arzularını reddedemiyeceği mülâhazasında bulundular. Onun için cesaretle dileklerini arza karar verdiler.

Padişaha yolladıkları ilk haberde; Köprülü'nün yeniçeri ve sipah taifesinden bin kişiyi öldürmüş olduğuna işaret edip, onun sadarette kalması takdirinde bir gün öldürüleceklerinden korktuklarını beyanla, Bağdad fethi sırasında şehid düşen Sadrıâzam Tayyar Paşa'nın oğlu Ahmed Paşa'nın veziriâzamlığa tâyinini istediler. Bu vaziyet karşısında bunların sefer için Rumeli'ye geçmeleri işinden vazgeçilerek, Bağdad muhafazasında bulunmaları hususu kendilerine tebliğ edildi.

Âsiler, padişahın bu şekildeki emrini kendilerini tedip için (Naimâ tarihi C: 6, S: 345) bir oyalama telâkki ettiler. Ayrıca, Rumeli'ye sevklerinden vazgeçilmesini bir çekingenlik kabul etmiş olmalılar ki Köprülü aleyhindeki niyet ve isteklerini hemence açığa vurdular. Ve (Silâhdar tarihi C: 1, S: 135) bu defa : «Veziriâzam öldürülmedikçe ne sefere gide-

riz, ne de ferman olunan tarafa gitmemiz mümkündür. On beş güne kadar kat'î cevap bekleriz; müsaade olunursa ne âlâ, yoksa biz de bildiğimiz gibi hareket ederiz» dediler. Bu cevabı da kendilerine padişahtan ferman getirmiş olan kapıcıbaşı ile yolladılar.

Âsilerin Bursa'ya girmesi

Âsilerin reisi olan Abaza Hasan Paşa padişahtan ümidini kesmediği için adamlarının açıktan açığa soygun yapmalarına izin vermemişti. Fakat bu kadar kalabalık insanı beslemek meseleydi. Onun için etrafa adam ve mektuplar salarak tazyikle para temin ediyordu. Böylece, kalabalık âsi grupu Bursa'ya doğru ilerlemeye başladı.

Abaza kuvvetlerinin Bursa civarına geldiklerini Sultan Mehmed öğrenince Sadaret Kaymakamı Topal Sarı Kenan Paşa'yı bu vazifeden azlederek Bursa muhafazasına gönderdi (16 temmuz 1658)

Padişahın âsilere sert cevabı

Abaza Hasan Paşa âsileri Bursa'ya girdikleri zaman şehrin kadısı Hâşimzâde ile eşraftan bazı kimseleri zorla Edirne'ye gönderdiler. Yeni sadaret kaymakamı Ali Paşa vaziyeti padişaha arzedince Sultan Mehmed bunları huzuruna çağırdı. Ve kendilerine «sizi kim gönderdi?» diye (Naimâ tarihi C: 6, S: 347) sordu, onlar da «Abaza Hasan Paşa kulunuz ile yanında bulunan kullarınız gönderdi» deyince, Sultan Mehmed şöyle konuştu :

«— Hâşâ, onlar benim kullarım değildir; onlar şeytanın kullarıdır. Leh Kıralı kâfir iken bu gazay-ı azime imdad eyledi. Bunlar mü'min ve muvahhid ve padişah-ı islâm kuluyuz derler, ehl-i din ehl-i islâma lâyık olan bu mudur ki, ves vese-i şeytaniye ile başı korkusuna düşüp bu kadar adamı kendüye uydurup küfran-ı nimet ede. Bundan önce afv ve emanı müş'ir hat gönderdim. Bu fikri fasidden feragat edip bu tarafa gelmekten korkarlarsa Bağdad muhafazasına varsınlar, yahut cemiyetlerini dağıtıp her kes vazifesi başına gitsin, veziriâzam azl edilecek zaman değildir, dedim. Bundan sonra padişah emrine itaat etmemek müslümanlık mıdır? Ahdım olsun bundan sonra katliâm ile cümlesini kılıçtan geçirip bir ferdini bu âlemde sağ koymıyacağım. Sizleri bile katlederdim, lâkin elçiye zeval yoktur; varın yıkılın gidin!»

İdamlar yapacağını ifade eder tarzda konuşması, ihtimal, Köprülü'nün şiddet politikası takıp ederken işine yaramış olmalıdır. Hâşim-zâde'ye karşı hitabından, bu sırada genç hükümdarın da, işlerin düzelebilmesi için geniş çapta idamlara taraftar bulunduğunu hükmettirecek gibidir. Maamafih, kritik bir devrede, cepheye gitmeyi red ile sadrıâzamın değiştirilmesini istiyenler karşısında fazlaca kızdığı da belli olmaktadır. Zira, Bursa kadısı Hâşim-zâde, âsilerin zoru ile geldiğini ifade etmesine rağmen kendisinin idamını emretmiştir. Lâkin peygamberin mensup olduğu Hâşimî soyundan gelmesi dolayısiyle, seyyidlerden bulunması bakımından kurtarılmıştır.

Sadrıâzamın vaziyetten haberdar edilmesi

Dördüncü Mehmed, Abaza'dan gelen kâğıtları, âsilere ferman götürerek niyet ve durumlarını bizzat müşahede etmiş olan kapıcıbaşılardan Zencefli-oğlu Hasan Ağa'ya verip Erdel'de bulunan sadrıâzama gönderdi. Bu arada, gözünle görmüş olduğu âsilerin durumunu da anlat diye tenbihatta bulundu. Zencefli-oğlu sadrıâzamı bulup kendisine vaziyeti anlatınca, Köprülü, âsilere ait sözler etrafta duyulur da bir fesada sebep olur diye kendisine hatt-ı humâyun ve haber getiren Zencefli-oğlu'nu öldürttü.

Köprülü Mehmed Paşa bundan sonra emrindeki orduda bulunan kapıkulu askerinin ihtiyar ve subaylarını çağırarak bunlarla görüştü; sonra askerin ağzından, Abaza ordusuna iltihak etmiş kapıkulu zümresine, âsiden sıyrılıp orduya katılmaları hususunda haber gönderdi. Köprülü, bu haberinde, onları düşmana karşı birlikte kılıç kullanmaya davet ediyor, gelmedikleri takdirde Erdel işi bitince üzerlerine yürüyeceğini de belirtiyordu. Abaza Hasan Paşa ise sadrıâzamın gönderdiği bu haberden malûmattar olunca :

«— Mademki sözümüz geçmedi, bundan sonra bizi de Acem Şahı gibi kavi bir düşman bilsinler. Bundan sonra Rumeli onların, Anadolu bizim olsun, bildiklerinden geri kalmasınlar» dedi. Köprülü'ye muhalefet şeklinde başlamış olan Abaza Hasan Paşa isyanı böylece devlete muhalefet ve ülkeyi ikiye bölmeyi hedef tutucu bir şekle bürünmüş oldu. Hattâ Abaza Hasan Paşa bunu sadece sözde de bırakmıyarak Bursa tarafını tamamiyle istilâ edip, yanında bulunan ümeraya eyâlet ve sancak tevcihine (Naimâ tarihi C: 6, S: 349) bile başladı. Bu arada âsiler etrafı yağma ve tahribe de koyuldular. Naimâ ve Silâhdar tarihlerindeki kayda göre; Abaza Hasan Paşa, Anadolu bizim olsun diyerek memur tayini yaparken padişahtan daha ümidini kesmemiş ve bu hareketleriyle hükümdarı sıkıştırarak yola getirme gayesini gözetmiştir. Gerçi, işi memurlar tayinine kadar ileri götüren bir âsinin bu neviden hareketini, bir tezyik metodu şeklinde tefsir biraz isabetsiz gibi görünürse de, Köprülü'nün şiddeti karşısında, âsi zümresine dâhil bir çok kimsenin mazideki seyyiatları yüzünden hayatlarından endişe edişlerinin açıkça belli oluşu, ayni zamanda Köprülü'nün öldürülerek Tayyar Paşa-zâde Ahmed Paşa'nın sadarete getirilmesini isteyişleri de gözönüne alınınca, mezkûr müverrihlerin verdikleri bu bilgi veya mütaleanın doğruluğuna inanmamaya da sebep yoktur.

Padişah ve Köprülü'nün müşkül durumları

Âsilerin istekleri ve her gün biraz daha büyüyen cemiyetleri dolayısiyle padişah da, Sadrıâzam Köprülü de müşkül durumda kalmış oluyorlardı. Genç hükümdar, âsilerin fiilî tazyiklerine göğüs germiş ve yumuşamamıştı. Âsiler, Köprülü'nün hıristiyanlara karşı seferi esnasında onun aleyhinde kıyam etmekle, görünürde, isyan için uygun bir zaman seçmiş değillerdi. Zira, padişahın sözlerine dikkat edilecek olursa hıristiyanlarla muharebe edilirken bunların seferden istinkâfları, Sultan Mehmed üzerinde aksi bir tesir meydana getirmiş ve şartlı olarak Sadrıâzam yaptığı Köprülü'yü daha fazla tutmasına âmil olmuştur. Dördüncü Mehmed, Köprülü'yü tutmakla, metin ve sözlerinde sebatkâr olduğunu, aynı zamanda memlekette devlet otoritesinin hâkimiyetini istediğini göstermekle beraber, Anadolu'daki vaziyetten endişe duymaması da imkânsızdı. Padişahın bu durumuna karşılık, Köprülü'nün vaziyeti elbette ziyadesiyle nazikti. Bu derece büyük bir kalabalık onun aleyhinde düşündüğüne ve bu düşüncelerini etrafa ilân ettiklerine göre, hükümdarın onların arzularına hafif meyli derhal boynunun uçurulmasına âmil olacaktı.

Bu dâvada Köprülüyü tutan padişah, «küffar ile gazaya memur iken fesat çıkarıp gazaya gitmeyenler kâfirden eşeddir» diye fetva çıkarttırarak İstanbul'da bulunan ulemanın da imza etmeleri için kaymakama gönderdi. Ulemanın imzasını müteakip bu fetvanın suretlerini çıkarttırarak etraftaki vilâyet ve kazalara gönderdi. Bir taraftan da Bağdad muhafazasına memur Diyarbekir valisi Murtaza Paşa'ya seraskerlik fermanı yolladı. Kürt beyleri ile Diyarbekir ve Erzurum askerlerinin âsileri ezmek için seraskerin idaresinde birleşmeleri emredildi. Bu sırada Edirneli Suhte (Softa) Mahmud Paşa'ya da Haleb valiliği tevcih edildi. Haleb askeri Abaza Hasan Paşa'nın eli altında olduğundan buraya vali tayin edilen Mahmud Paşa İçel askeri ile serdarın emrine girecekti. Tabii bütün bu hareketler padişahın Köprülü'yü tutmasının bir neticesiydi. Nitekim müverrih Naimâ (C: 6, S: 350) bu noktaya işaretle diyor ki: «elhasıl saadetlü padişah-ı âlempenah hazretleri sadrıâzam kullarını himayet ve siyanet hususunda şol mertebe izhar-ı salâbet ve metanet buyurdular ki; huzur-u humâyunda anın hilâfına bir söz söylemeğe kimsenin cesareti kalmamış idi. Erkân-ı devlet ve rical-i saltanatın ekserisi, belki bu şahısların hepsi sadrıâzamın kılıcı ile kahrolacaklarından korktukları için zevalini beklemekte ve Abaza Hasan cemiyetinin neticeye ulaşmasını bin can ile istemekte idiler».

Üsküdar ve civarda alınan tedbirler

Abaza Hasan Paşa idaresindeki âsiler İstanbul yakınında bulundukları için

bazı tedbirlere tevessül olundu. Lâkin başvurulan tedbirlerden umulan netice istihsal olunamıyordu. Bu cümleden olarak : Bursa muhafazasına gönderilmiş olan Kenan Paşa buraya gidince Abaza Hasan ile gizliden mektuplaşmış ve onun kuvvetleri için barut, kurşun, at nalı, zahire ve para biriktirmiş, sonunda da bunları alarak Abaza'ya iltihak etmiş bulunuyordu. Onun böyle yapmasını müteakip Çavuş-oğlu Mehmed Paşa Gemlik muhafazasına memur edildiyse de, Abaza o tarafa kuvvet sevkedince, Gemlik ve Mudanya tarafında tutunamayıp selâmeti gemiye binip Mudanya'dan ayrılmakta buldu. Çavuş-oğlu'nun da burada tutunamaması üzerine siyah ağalığından paşalığa yükselmiş olan Konakçı Ali Paşa'ya Anadolu beylerbeyliği verilerek serdar Murtaza Paşa gelinceye kadar İstanbul civarının muhafazasına memur olundu. İstanbul kaymakamı Kırkayak Sinan Paşa da Üsküdar muhafazasına memur edildiğinden bu tarafa toplar geçirerek siperler kazdırmaya başladı.

Halkın hissiyatı ve Sadrıâzamın acele İstanbul'a çağırılması

Abaza kuvvetlerinin İstanbul'un yakınında bulunmaları sebebiyle halk ciddi şekilde korkuya kapılmıştı. Üsküdar halkından bir çok kimselerin, eşyalarını İstanbul tarafına nalettiği, hattâ civardaki bağ ve bahçe sahiplerinin eşkiya korkusundan zamanından önce bağlarını bozduğu görülüyordu. Devlet erkânı ve askerlerin Köprülü'den duydukları korku bir nefret hissi şeklinde halka intikal etmeye başlamıştı. Gerek Köprülü'den duyulan korku, gerekse âsi takımının çok kalabalık olması sebebiyle bunlara galip gelmenin güçlüğü hesaplanarak, hemen herkes Abaza'nın muvaffak olmasını istiyordu. Sultan Mehmed «halkın bu mertebe Celâli tarafına meylini ve sadrıâzamdan nefretini» görünce, şu hatt-ı humâyûnu (Naimâ C: 6, S: 352) yazarak sadrıâzamı acele çağırdı :

«Benim lalam, Abaza Hasan dedikleri şakinin hakkında eli silâh tutanların harekete geçmesini ferman ettim; lâkin cemiyetleri gittikçe ziyade olmaktadır. Zapt-ı rapt-ı umura müteallik olan hizmetine hased edip senden hoşnut olmadıkları için halkın çoğu eşkiya tarafına meyl üzeredir. Sühuletle def' olmaz ve ihmal götürmez iştir; hâlâ memur olduğu umurdan ve feth-i kaleden bu gailenin def'ini ehem ve takdimdir. Mühr-ü vekâletin sana lâzım ise tehir ve tevakkuf etmeyip bir gün evvel erişesin».

Sadrıâzam Köprülü Mehmed Paşa bu fermanı alınca Erdel'den yola çıkarak hareketinden yirmi gün sonra Edirne'ye vâsıl oldu (12 ekim 1658 - 14 muharrem 1069).

Ayak divanı ve padişahın İstanbul'a gelmesi

Köprülü Mehmed Paşa'nın Edirne'ye gelişinden üç gün sonra otağ-ı humâyûndan başka vezirler, şeyhülislâm, kazaskerler, yeniçeri ağası, bölük ağaları ve daha bazı erkânın hazır bulunduğu bu ayak divanında Abaza Hasan meselesi görüşüldü. Bu arada padişah :

«— Abaza Hasan dedikleri mel'un emr-i hümâyûnuma inkıyad etmeyip bu sene-i mübarekede vaki olan gazaya mâni olup, küffara yardım etmekle isyanını izhar eyledi ve bir alay eşyiyayı başına toplayıp Anadolu memleketini yağma ve garet ile fesada verdi. Üzerine seferim vardır, gitmeniz memul-i hümâyûnumdur, gider misiniz?»

Deyince, orada bulunanlar :

«Uğurunuzda can ve başımız fedadır, gideriz. Ve ahdimiz üzere dururuz, ta haklarından gelinceye kadar kılıçlarımızı bellerimizden çıkarmayız» dediler. Bu arada padişahtan, korkularından dolayı Abaza cemiyetine dâhil olanlardan bu tarafa gelip itaatlarını bildirenlerin aflarını rica (Naimâ tarihi C: 6, S: 371) ettiler. Padişah da bu ricayı kabul etti. Bir aralık ayak divanında hazır bulunan zağarcı-başı, isyan edenlerin de kendileri gibi müslüman olması dolayısıyle onlara nasıl kılıç çekileceğini sorması üzerine Şeyhülislâm Bolevi Mustafa Efendi Abaza hakkında verdiği fetvayı yüksek sesle okuyunca tereddütler dağıldı.

Ayak divanı akdinin beşinci günü, yani 20 ekim 1658 günü Dördüncü Mehmed ordu ile Edirne'den hareketle on gün sonra İstanbul'a vâsıl oldu.

Padişahın Üsküdar'a geçmesi

Dördüncü Mehmed Edirne'den İstanbul'a dönünce havaların soğuyup kışın yaklaşmasına rağmen saraya çekilmiyerek otağını Kâğıthane'ye (Silâhdar tarihi C: 1, S: 143) kurdurdu. Burada askere altı aylık maaş verildi. Ondan sonra 13 kasım 1658 de Üsküdar'a geçti. Padişah Üsküdar'a geçtiği sırada, kısa bir müddet önce tayinleri yapılmış olan Anadolu valisi Konakçı Ali Paşa'nın mütesellimi Kütahya'ya, Ankara sancak beyi Neyzen Hasan Paşa'nın mütesellimi de Ankara'ya giderek şehrin idaresini teslim almışlardı. Böylece İstanbul'dan hükûmet kuvvetleri ilerleyince, âsilerin, geride sığınacakları bir yerleri yok demekti. Bu sırada Murtaza Paşa kuvvetleri de Sıvas'a kadar gelmişti. Hükûmet kuvvetlerinin hazırlıklarının epeyce ilerlediğini gören Abaza Hasan Paşa Bursa taraflarından Eskişehir'e çekildi.

Mütesellimi pek zahmetle Kütahya'ya girmeye muvaffak olmuş bulunan Konakçı Ali Paşa'ya bir taraftan da İzmit tarafına âsileri yaklaştırmama vazifesi verilmişti. Fakat bir gün Abaza'nın gönderdiği dört bin kişinin âni baskınına maruz kalan Ali Paşa (Silâhdar tarihi C: 1, S: 147) vuku bulan çarpışmada yaralanıp kuvvetleri perişan oldu, adamlarının çoğu da kılıçtan geçirildi.

Köprülü'nün öldürttüğü sipahiler

Anadolu'da ve bilhassa Abaza Hasan Paşa'nın maiyetinde bulunan sipahiler, İstanbul'da mevcut tekmil kapıkulu askerine iki kıst mevacip, yani altı aylık maaş verildiğini duyunca bundan mahrum kalmak istemediler. Abaza Hasan Paşa'nın maiyetinde toplanmış olan beşbinden fazla sipahi, Abaza'nın tertip ve plânı gereğince, zahirde itaat etmiş görünerek İstanbul'a gelecek ve maaşlarını alacak, bu arada İstanbul'daki sipahileri de kendilerine uyduracak ve bir fırsat düşürerek (Naimâ tarihi C: 6, S: 367) Sadrıâzam Köprülü'yü öldüreceklerdi. Bu plân üzerine yemin eden Abaza'nın yanındaki sipahiler maaş almak bahanesiyle bölük bölük İstanbul'a gelmeye başladılar. Lâkin âsiler takımına karışmış olan sipahilerin bu tertipleri muvaffak olamadı. Zira her sınıf asker arasında casusları bulunan Köprülü Mehmed Paşa, aleyhindeki tertibattan haberdar oldu. Bunun üzerine sipahi defterlerini getirterek yedibin sipahinin adını defterden sildirdi. Yalnız bu muamele ile de kalmıyarak defterden isimleri çıkarılan sipahilerin künyelerini Murtaza Paşa ve onun emrindeki paşalara tamim ederek yakalananların derhal öldürülmelerini emretti. Ayrıca yolları da tutturarak İstanbul'a gelenlerden bir kafile idam olununca diğerleri bunu duyup geri döndüler. İstanbul'a gelmiş bulunan sipahilerden üç yüz kişi yakalanıp otağ-ı hümâyûn önünde boyunları vuruldu. Böylece birkaç gün zarfında binden fazla sipahi öldürülmüş oldu.

Mehmed Halife (Tarih-i Gilmâni S: 57) nin kaydına göre; padişahın Üsküdar'a geçmesi, Abaza üzerine bizzat gitmek istemesinden dolayı idi. Fakat veziriâzam ve sair devlet erkânı bunu uygun bulmadılar. Bu arada Veziriâzam Köprülü de sefere çıkmaktan çekindi. Zira, asker arasında kendi aleyhinde türlü dedikodular dolaşıyor ve: «biz niçin karındaşlarımıza ve ocakdaşlarımıza kılıç çekip cenk ederiz? iki adam birbirine düşmüş, onlar için ibadullahın kanının dökülmesi reva mıdır? Veziriâzam ocağımıza düşmanlık ediyor, hâlâ bu kadar bin adamın esamilerini sildi ve bu kadarını katlettirdi. Gittiğimiz takdirde cenk değil belki veziri tutup Hasan Paşaya veririz maslahat hâsıl olur» diyorlardı.

Murtaza Paşa'nın Ilgın civarında Abaza'ya yenilmesi

Serdar Murtaza Paşa nihayet âsilere epeyce yakın mesafeye kadar gelmişti. Abaza'ya doğru yaklaşırken mümkün olduğu kadar uyanık davranmaya gayret ediyordu. Ankara'ya ulaştığı sırada, Haleb valiliğine tayin edilmiş olan Softa Mahmud Paşa, Kars'tan mazûl Koca Dilâver Paşa ve Abaza Hasan Paşa'nın damadı ve Haleb'de mütesellimi olan Hamamcı-oğlu da binden fazla sekbanı ile gelip kendisine mülâki olmuşlardı. Zahiren hükûmete bağlılık gösteren bu adamlar aslında Abaza ile muhaberede idiler.

Murtaza Paşa her üçünün de mektuplarını yakaladığı cihetle derhal katlettirdi (Silâhdar tarihi C: 1, S: 148-149) ve başlarını suçluluklarının işareti olan mektuplariyle birlikte İstanbul'a yolladı.

Abaza Hasan Paşa'nın Anadolu içinde casusları bulunduğundan serdarın vaziyetinden muntazaman haber alıyordu. Nitekim Murtaza Paşa Eskişehir'e yaklaşınca kendisi Konya'ya doğru teveccüh etti. Muntazam haber alması sebebiyle serdar yaklaştıkça çekiliyor ve ordunun oyalanıp yorulmasına âmil oluyordu. Abaza'yı bir an önce yakalamak isteyen serdar nihayet sür'atle ilerliyerek Ilgın'a geldi. Bu sırada firar etmiş gibi görünen Abaza Hasan Paşa bir pusu tertip ederek seraskerin idaresindeki kuvvetler üzerine birdenbire yükleniverdi (11 aralık 1658). Serdarın ordusu mukabeleye çalıştıysa da bu beklenmiyen darbe karşısında mağlûp oldu. Ilgın civarındaki bu muharebede iki taraftan sekizbin kişi (Naimâ tarihi C: 6, S: 380) can vermişti. Serdar Murtaza Paşa Afyonkarahisara çekildi. Orada ordusunun etrafa dağılan kısmını topladıktan sonra Konya'ya gitti.

Murtaza Paşa, ağırlıkları düşman eline geçecek derecede mağlûp olmasına rağmen, haşin tabiatli Köprülü, serdarı korkutup gücendirecek bir şey söylemedi. Bil'akis, serdarlığının devam ettiğini, eşkiyanın hakkından gelmesini, ilkbaharda asker gönderileceğini bildirdi.

Serdarın mağlûbiyeti padişah ve sadrıâzamda üzüntü yarattıysa da kış soğuklarının içinde bulunulduğundan baharı beklemekten gayri yapılacak iş yoktu. Âsilerin mutlaka hakkından gelinmesini göstermek isteyen padişah, saraya dönmiyerek kışı Üsküdar bahçesinde geçirmek istedi. Fakat bir müddet sonra sadrıâzamın ricası ile sarayı âmireye avdet etti.

Abaza ve sair âsi reislerin öldürülmesi

Askerini yeniden derleyip toparlıyan Murtaza Paşa kumandanları ile yaptığı görüşme sonunda Haleb'e gitmeye karar verdi. Zaten daha Afyonkarahisar'da iken Anadolu, Sıvas, Karaman valileri ile yeni Şam valisi Kadri ve Haleb valisi Tutsak (Konakçı) Ali paşalar kendisine iltihak ettikleri cihetle kuvvetlenmiş bulunuyordu. Bu kuvvetler bir araya gelirken Abaza Hasan Paşa da Anteb'e çekilmişti. Murtaza Paşa Haleb'e gelince Anteb etrafındaki yolları kestirerek âsileri erzaksız bırakmak için sıkı tedbirler aldı. Âsilerin bulundukları yerden başka tarafa çekilip gitmeleri de ziyadesiyle güçleşti. Bu arada Murtaza ve Konakçı Paşa'nın plân ve tedbirleriyle âsi kuvvetler arasına adamlar salındı. Bunların yaptıkları telkinler neticesinde âsilerden birçok kimseler Abaza ordusundan kaçarak hükûmet kuvvetlerine iltihaka başladılar. Ayrıca Abaza ordusundaki sipahi bölükbaşılarına haber gönderilerek âsilerden ayrıldıkları takdirde affedilecekleri yeminlerle temin edildi. Ve mezkûr şahıslar bu hususa inandırıldı. Abaza ordusunun baş-bölükbaşısına paşalık vadolunarak gizlice elde edildi. Baş-bölükbaşıya Anteb müftüsü ile Kilis kadısının da iltihakı ile Abaza ordusu bir takım dolambaçlı yollarla içerden çökertildi. Baş-bölükbaşının sözlerine inanan Abaza Hasan Paşa kuvvetlerinden bir kısmının serdarın ordusuna katılmalarına razı oldu. Gûya bunlar yalandan itaat etmiş görünüp serdarın ordusundaki adamlardan bir çok kişiyi de kendi tarafına çevirip bir hücumla Haleb kalesini zaptedeceklerdi. Bir müddet sonra bu giden askerden, serdar ordusundakileri elde ettiklerine dair haberler geldi. Tabii bu kâğıtlardaki haberlerin aslı faslı olmayıp hazırlanan aldatma plânının bir icabıydı. Haleb'i alacak kuvvetlerden haber gelince, yine plân gereğince, Abaza Hasan Paşanın da itaat etmiş görünerek serdar ordusu arasına girmesi lâzımdı. Abaza'yı kandırma plânı muvaffakiyetle işlerken, Anteb müftüsü ile Kilis kadısı araya girip serdar nezdinde tavassutta bulunarak Abaza'nın affına dair yeminli kâğıtları getirdiler. Bunun üzerine Abaza Hasan Paşa maiyetindeki paşa ve arkadaşlariyle birlikte Haleb'e gelerek Murtaza Paşa'ya dehalet etti.

Böylece kan dökülmeden Abaza'nın kocaman ordusu erimiş, kendisi de bütün adamları ile birlikte kafese girmiş oluyordu. Abaza Hasan ve arkadaşları serdar tarafından gayet iyi karşılanıp mi-

sâfir edildi ve kendilerine tam itimad gelmesi için afları hususunda İstanbul'a arizalar yazıldı. Murtaza Paşa bunlara fevkalâde iltifat göstererek (Naimâ tarihi C: 6, S: 389) Abaza Hasan, Tayyar-zâde Ahmed ve Sarı Kenan paşaları kendi konağında, geride kalan ikinci derecedeki paşaları da Haleb valisi ile şehir eşrafının konaklarında misafir etti.

Serdar Murtaza Paşa, âsi paşaların misafir edildikleri yerlere adamlar tahsis ederek kaleden top atıldığı zaman paşaların derhal öldürülmelerini emretti. Bu plân da kararlaştırılınca Murtaza Paşa kendi konağındaki paşalarla yemek yeyip yatsıya kadar sohbet etti. Yatsı namazı için abdest almak üzere dışarı çıktığı sırada tenbihli adamlar içeri girerek üç paşayı hançerliyerek öldürdüler (16 şubat 1659 - 23 cemaziyülevvel 1069). Bunların işlerinin bitirilmesini müteakip yine ayni gece (Naimâ tarihinde 24 cemaziyülevvel) kaleden atılan işaret topu ile diğerleri de bulundukları evlerde ayni akıbete uğratıldılar. Abaza Hasan, Tayyar Paşa-zâde ve Sarı Kenan Paşalardan başka öldürülenler şunlardı: Ali Mirza Paşa, Deli Ferhad Paşa, oğlu Yahya Bey, Hadım kardeşi Hasan Ağa ve üç oğlu, Abaza Hasan Paşa'nın kethüdası Kefeli Ali Ağa, kapıcılar kethüdası Mahmud Ağa, Tayyar Paşa-zâde Ahmed Paşa'nın kardeşi Mustafa Paşa, Abaza ordusunda yeniçeri ağası olan Mir Ali, Abaza ordu kadısı Tekeli Abdülvehab ve daha bazı kimselerle birlikte otuz bir kişi idi. Bunların hepsinin de başları İstanbul'a gönderildi.

Abaza Hasan Paşa hâdisesi böylece halledilince vilâyetlere hatt-ı hümâyunlar yazılarak rastlanacak sarıca ve sekbanların derhal öldürülmeleri emredildi. Bu kat'î hükümlü emirleri müetakip onbinden fazla (Silâhdar tarihi C: 1, S: 157) adam öldürüldü. Öldürülen kimselerin mühimlerinin başları İstanbul'a gönderildiği, ayrıca hükûmet merkezinde de idamlar vuku bulduğu cihetle bir sene müddetle Divan-ı hümâyûn önünde her gün onbeş yirmi insan başı eksik olmadı.

Antalya'da Körbey hâdisesi

Antalya sancağına arpalık olarak mutasarrıf bulunan Körbey nâmı ile maruf Mustafa Paşa, devlet nizamının gevşeklik ve bozukluğundan faydalanarak evvelce isyan etmiş ve etrafına fazla zarar vermeden isyanı bastırılmıştı. Bu defa Abaza hâdisesinden istifade ile tekrar baş kaldırınca, karadan Manisa sancak beyi Küçük Mehmed Paşa, denizden de Kaptan-ı derya sevkedilmişti (11 mart 1659). Bunların Antalya'ya giderek kalesini sıkıştırmaları üzerine, Antalya halkı Körbey'i kaptan-ı deryaya teslim ettiler. Kaptan-ı derya, Körbey Mustafa Paşa ve daha bazı kimseleri idam ettirip başlarını İstanbul'a yolladı.

Şam'da Yerli-kulu hâdisesi

Hudut kaleleri ile dahildeki mühim yerlere mevcut kanun gereğince üç senede bir değiştirilmek üzere yeniçeri gönderilirdi. Gidenlerin müddeti bitince İstanbul'a döner onların yerini de yeni bir kafile yeniçeri alırdı. Şam kalesi de böyle bir kaç bölük yeniçeri gönderilen yerlerdendi. Dahilî galeler çoğaldığı zaman, buraya yeniçeri gönderilmemiş ve mevcut başka bir kanuna istinaden yerli-kulu alınmıştı. Mahallî halktan temin edilen yerli-kulunun maaşları o mıntakanın halkı tarafından ödenirdi. Şam'daki yerli-kulu efradının adedi fazlalaşınca şımarmışlardı. Bunlar valileri rahat bırakmadıkları gibi bir sürü suiistimallere de meydan vermekte (Naimâ tarihi C: 6, S:396) idiler. Köprülü Mehmed Paşa, Abaza isyanının bastırılmasından sonra Şam'daki yerli-kulunun şımarıklık ve suiistimallerine son verdirtti. Bu arada yüz kadar yerli-kulu katledildi (1659).

Müfettiş İsmail Paşa'nın Anadolu'daki teftiş ve idamları

Köprülü Mehmed Paşa, Abaza isyanının bastırılmasından ve bu arada bir sürü insanın başının uçurulmasından sonra da bu çeşit işleri bitmiş kabul etmedi. Celâliliğin kökünü kazıyabilmek için insafsızca davranmakta devam etti. Artık çocukluk devresini atlatır çağda bulunan padişahın da, onun bu neviden icraatına cevaz verdiği anlaşılıyordu. Zira idam hâdiselerinin bir kısmı padişahın fermanına istinaden icra olunuyordu.

Venedik amiral gemisinin, Çanakkale Boğazında Topçu Kara Mehmed'in güllesi ile infilâkı, Kör-kaptan Mocenigo'nun cesedi ve amirallik fenerinin kurtarılışı (1657).

(Mufassal Osmanlı Tarihi tablosu No. 40)

Abaza Hasan isyanının bastırılmasından sonra 1659 temmuzunda padişah Bursa'ya gitmiş bulunuyordu. Bu sırada İstanbul kaymakamı vezir İsmail Paşa Bursa'ya davet (Naimâ C: 6, S: 415) olunmuştu. İstanbul ihtisap ağalığında bulunduğu sırada kendisini tanıtan ve buradaki muvaffakıyetini müteakip daha bazı vazifelerde bulunduktan sonra bir sene önce vezirlik payesini elde etmiş olan İsmail Paşa'ya Anadolu müfettişliği vazifesi verildi. Üsküdar'dan Arabistan'a kadar uzanan sahayı teftişe memur edilen İsmail Paşa Celâlilerle birlikte bulunmuş, onlara yardım ve yataklık etmiş kimseleri yakalayıp öldürecekti. Bu çeşit adamlar ister yeniçeri, ister sipahi, çavuş, müteferrika, beylerbeyi, kadı, softa, hattâ isterse sâdattan olsun hiçbir hususiyetine bakılmadan ortadan kaldırılacaktı.

İsmail Paşa bu sıkı talimata uyarak geniş selâhiyetle Anadolu'yu taradı ve Celâlilikle uzaktan yakından alâkası bulunanları yakalayıp boğdurdu ve başlarını İstanbul'a yolladı. Celâlilikle alâkası bulunan kimseler temizlenirken haksız İsmail Paşa bu arada halkın elinde bulunan tüfenkleri de topladı. Naimâ'nın kaydına göre İsmail Paşa İstanbul'a seksen bin tüfenk teslim etmiştir.

Mısır'da Cerce Beyinin çıkardığı hâdise

Antalya'daki Körbey gibi, devletin çeşitli gailelerle meşgul bulunmasından istifadeye çalışanlardan biri de Mısır'da Cerce Beyi Çerkes Mehmed Beydi. Bir tarafta Erdel harbi devam eder, Anadolu'da da Abaza Hasan isyanı hüküm sürerken Mısır'ın bu yerli Çerkes beyi etrafına topladığı onbin kişiye istinaden Kahire'yi alıp Mısır'a hâkim olmak (Silâhdar tarihi C: 1, S: 1662) sevdasına kapıldı. Bu niyetini kuvveden fiile çıkarmak isterken bazı ümerayı da elde etmiş bulunuyordu. Nihayet Kahire'ye doğru yaklaşıp Mısır valisi Şah Gazi Paşa'ya Kahire'yi terketmesi için haber yolladı. Mısır valisi asker ve ümera ile konuşup onların devlete sadakata devam ettiklerini anlayınca, Cerce beyine mukabele için hazırlıklara başladı. Mehmed Bey, Kahire'deki hazırlıkları öğrenince geri çekildi. Kısa bir müddet sonra, evvelkinden daha fazla kuvvetle niyetini tahakkuk ettirmek üzere Kahire'ye yaklaştı. Bu defa etrafında otuzbin kişi (Naimâ C: 6, S: 406) vardı. Fakat bunun kalabalık kuvveti bir işe yaramadı. Şah Gazi Paşa'nın sevkettiği beşbin asker bunları perişan etmeye kâfi geldi. Cerce beyi de emirülhac Kaytas Bey tarafından yakalandı (1659). Gazi Paşa, Mısır'a hâkimiyet dâvasına kalkmış olan bu adamın ve ileri gelen şahsiyetlerinin başlarını kesip İstanbul'a yolladı.

Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrıâzam olması

Sultan Mehmed, Abaza isyanının bastırılmasından sonra Bursa'ya gittiği zaman, Sadrıâzam Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Fazıl Ahmed Beyi oraya çağırarak kendisine vezaretle Erzurum valiliğini tevcih etmişti (21 ağustos 1659).

Köprülü Mehmed Paşa sadrıâzam olduğu sırada zaten bir hayli yaşlı idi. Sadrıâzamlığı devresinde pek çok gaileli işlerle uğraştığından yaşlı vücudu daha fazla yıpranmıştı. Köprülü Mehmed Paşa hastalandığı zaman padişah'a :

«— Rahat olmak isterseniz ben ölünce sadaret makamını Haleb valisi oğlum Fazıl Ahmed Paşa'ya veriniz».

Diye tavsiyede bulunmuştu. Köprülü böyle bir tavsiyede bulunduğu sırada, mühim şahsiyetler muhtelif sebep veya bahanelerle öldürülmüş olduğundan şöhretli bir kimse de mevcut değil gibiydi. Gerek devlet ricalinin bu durumu arzetmesi, gerekse Köprülü'nün tavsiyesinin gözönünde bulundurulması sebebiyle, onun ölümü üzerine, Sultan Mehmed, Köprülü'nün büyük oğlu olan Fazıl Ahmed Paşa'yı sadrıâzam tâyin etti.

Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümü Anadolu'da duyulunca Aydın ve Saruhan tarafında kalmış olan sipah zorbaları başlarına adam toplıyarak şekavete başladılarsa da, Sadrıâzam Fazıl Ahmed Paşa eniştesi Kaplan Mustafa Paşa'yı göndererek isyanı derhal bastırttı. Bunun dışında da Fazıl Ahmed Paşa'nın sadareti esnasında başka bir asayiş meselesi de görülmedi.

Sultan İbrahim zamanında 1645 yılında bilfiil başlamış olan Venedik harbi o vakitten beri devam etmekteydi. Dalmaçya kıyılarında da bir cephe bulunmakla beraber, Venedik harbinin esas siklet merkezi Girit adasındaydı. Bu ciltimizde 1962 - 1976 ıncı sayfalar arasında anlatıldığı veçhile, Girit'te bazı yerler zaptedilmekle beraber, donanmanın kendisinden bekleneni başaramaması yüzünden, adadaki çarpışmalar Kandiye etrafında bir mevzi harbi şekline bürünmüştü. Daha Sultan İbrahim padişah bulunmaktayken Venedik donanması Çanakkale boğazı ağzını kapatmıştı. Donanma Girit'le muvasalayı temin edemediğinden, adadaki askerin ihtiyacı olan para, mühimmat, erzak Mora'ya kadar karadan gönderiliyor, oradan da bey gemileri ile Girit'e nakle çalışılıyordu. Bu yüzden adadaki asker binbir sıkıntı içinde harp etmekteydi. Osmanlı donanmasının başarısız duruma düşmesi, Kâtib Çelebi'nin kanaatına göre (Esfar-ül-bihar S: 174) ; hıristiyan devletler kadar coğrafya fennine ehemmiyet verilmemesinden ileri geliyordu. Coğrafya fenni kelimesiyle denizcilik fennini kasdettiği anlaşılan Kâtib Çelebi bu mütaleasında haklıydı. Bu yüzdendir ki harp hem senelerce uzadı, hem de çok sıkıntılı devreler geçirdi.

Çanakkale boğazının kapanması sebebiyle harbin siklet merkezi boğaz önüne kaymış, daha isabetli bir ifade ile Çanakkale boğazı önünde Girit kadar ehemmiyetli yeni bir cephe teşekkül etmişti. Dördüncü Mehmed zamanında, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretine kadar geçen müddet zarfında boğaz önündeki cephe ehemmiyet ve hassasiyetini muhafaza etmiştir. Venedik harbinin bu devresini, biraz özlüce ölçüde şimdi gözden geçirelim.

Kalyon inşası meselesi

Dördüncü Mehmed tahta geçirildiği sırada sadrıâzam bulunan Sofu Mehmed Paşa, donanma işini ele almak istedi. Bu maksatla toplantı ve görüşmeler yaptığı zaman bazı kimseler Osmanlı donanmasının muvaffakiyetsizliğini donanmada kalyonun bulunmamasiyle izaha çalıştılar. Kalyona (yelkenli gemi) kadırga (kürekli gemi) ile değil kalyonla karşı konulması icap ettiğini (Kâtib Çelebi, Esfar-ül-bihar S: 125) bildirdiler. Avrupalılar hakikaten çoktan beri kalyon devrine girmişlerdi, donanmalarındaki gemilerinin ekseriyeti kalyonlardan mürekkepti. Lâkin iş kalyon inşa etmekle bitmiyecekti. Zira mühim olan kalyonun inşası değil, bunun teçhiz ve kullanılmasıydı. Nitekim Sofu Mehmed Paşa ile görüşen Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi, Osmanlı donanmasında Barbaros zamanında da kalyon bulunduğunu, fakat Barbaros'un kalyonları harpte değil, asker ve mühimmat naklinde kullandığını, Barbaros'un kadırga ile kalyona galip geldiğini söyledikten sonra «gemi yapmak hüner değildir; top ve mühimmatını tekmilden sonra kullanacak mahir gemiciler ve topçular tedarik edin» dedi. Böylece, kalyon inşası ve donanmada kalyon devrine geçiş kat'ileşmedi.

Venedik balyosunun hapsi

Venediklilerle birkaç senedenberi harb devam ettiği halde İstanbul'daki Venedik balyosu vazifesine devam etmekte, Osmanlı hükûmet merkezinde elde edebildiği malûmatı hükûmetine bildirmekteydi. Venediklilere yardıma gelen frenk donanmasından kaçıp Türklere sığınarak islâmiyeti kabul etmiş ve kendisine tersanede vazife verilmiş olan bir kaptan, Venedik doçundan elçiye mektup geldiğini öğrenerek sadrıâzamı gizliden haberdar etmiştir. Bu ihbar üzerine elçinin masası mühürlenerek mektup elde edilmiş, bu mektupta; donanmanın boğazdan çıkmasını geciktirdiğinden dolayı doçun (reisicumhur) elçiye teşekkür ettiği, sultan, musahip ve sair mühim iş sahiplerinin elde edilerek yine bu geciktirme işine devam olunmasının tavsiye edildiği görülmüştür. İşte bu mektubun yakalanması üzerinedir ki Venedik elçisinin malları müsadere olunarak Rumeli hisarına hapsedilmiş, tercümanı da boğdurularak cesedi denize atılmıştır (30 mart 1649) .

Kaptan-ı derya Voynuk Ahmed Pasa'nın Suda limanı önünde şehadeti

Venedik elçisinin hapsinden bir ay sonra Kaptan-ı derya Voynuk Ahmed Paşa İstanbul'dan donanma ile hareket etti. Venedik donanması Boğaz önünde beklediği cihetle, donanmaya destek olabilmesi için, Derviş Mehmed Paşa da Gelibolu yarımadasına karadan gelip boğaz ağzına toplar yerleştirmişti. Karadan ve donanmadaki toplar birden faaliyete geçince Venedik gemileri Anadolu kıyılarına doğru çekildiğinden, donanmanın boğazdan çıkması mümkün oldu. Fakat bir müddet sonra Venedikliler kendilerini toparlayıp civardaki gemilerini de bir araya getirmek suretiyle Osmanlı donanmasının ardına düştüler. Yolda iki taraf arasında ateş teati edilmekle beraber Venedikliler bir netice istihsal eyliyemediler. Fakat Foça önünde cereyan eden çarpışmada Osmanlı donanmasından iki gemi yanıp battı, iki burtan, bir çektiriyi düşman bizzat zaptetti, iki gemi de forsalar tarafından Venediklilere götürüldü.

Bu zayiat ve mağlûbiyete rağmen kaptan-ı derya Girit önüne kadar gitti. O arada Tunus, Cezayir, Trablus ve Mısır'dan bey gemileri gelip kaptan-ı deryaya mülâki olmuşlardı. Kaptan-ı derya Voynuk Ahmed Paşa Kandiye yakınında küçük bir hisarı muhasara ve fethettiği sırada Girit serdarı ile aralarına bir soğukluk girdi. Buna rağmen onunla işbirliği yapmadan ve küçük deniz vasıtaları ile Suda kalesini alarak Suda limanına hâkim olmak istedi. Harekâtının Girit adası üzerindeki Paleo Kastron (kale) u zaptı kısmı başarı ile neticelendiyse de körfezin ağzında bir adacıkta bulunan Suda kalesini muhasara ve fethe kalkıştığı sırada top güllesinin isabeti suretiyle şehid düştü. (28 temmuz 1649).

Boğazın tekrar kapatılması

Voynuk Ahmed Paşa'nın şehadetinden sonra kaptan-ı derya tayin edilen Haydar Ağa-zâde Mehmed Paşa Girit'e kadar giderek donanmayı alıp İstanbul'a götürdü. Fakat 1650 nisanında Venediklilerin 28 kalyon, 8 çektiri ve 2 mavnadan ibaret bir filosu boğaz önüne gelince Osmanlı donanması yine boğazdan çıkamaz oldu.

Voynuk Ahmed Paşa'nın Foça deniz savaşı

Kaptan-ı derya Hüsam Bey-zâde Ali Paşa'nın faaliyeti

Rodoslu Ali Paşa diye de tanınan Ali Paşa iki sene kadar süren kaptan-ı deryalığı sırasında üç defa Ege denizine çıktı. Girit'e imdat kuvveti götürmek üzere 12 kasım 1650 de İstanbul'dan hareket eden Ali Paşa'ya Ege'ye açıldıktan sonra birkaç bey gemisi de katıldı. Götürdüğü askeri Girite ulaştırmaya muvaffak olan Ali Paşa kazasız belâsız İstanbul'a avdet etti. Anlaşıldığına göre; mevsim kış olduğundan, Venedikliler Osmanlı gemilerinin boğazdan çıkacağını tahmin etmemişler ve bu yüzden boğaz civarından uzaklaşmışlardı.

Girit'e yardım kuvveti götürmek gayesiyle 30 kalyon, 38 kadırga ve 8 mavnadan mürekkep bir kuvvetle 1651 mayısının sonlarında İstanbul'dan hareket eden Ali Paşa, Venedik gemilerine rastlamadığından (Kâtib Çelebi, Esfar-ül-bihar S: 128) boğazdan rahatça çıktı. Sakız'a vardığı zaman bey gemileri ile birleştiğinden donanma gemilerinin miktarı 150 yi buldu.

Osmanlı donanması bu kadar kalabalık bulunduğu halde Nakşa adası önünde cereyan eden muharebede mağlûp düştü. Kalyonculukta acemi olan ef-

rad bunları iyi idare edemedi. Venedikliler 6 kalyon, 1 mavna zaptettikleri gibi 3 Türk kalyonu da düşman tarafından yakıldı.

Ali Paşa 1652 mayısında donanma ile harekete geçtiyse de Venedik donanması boğaz önünde beklediğinden dışarı çıkmaya muvaffak olamadı. Sadece karanlık bir gecede boğazdan dışarı 8 kadırga geçirdi, kendisi de karadan gidip Midilli yakınında gemilere dâhil olduysa da bu kadarcık gemi ile bir şey yapmak imkânı yoktu.

Sulh teşebbüsü

1652 senesinde İngiliz elçisinin tavassutu üzerine bir sulh teşebbüsünde bulunuldu. Bunun için Venedik'ten bir elçi istendi. 1653 senesi başlarında gelen Venedik elçisi Kandiye için Cizye, donanma için de para teklifinde bulundu. Osmanlı hükûmeti Kandiye'nin teslîminde ısrar ettiğinden anlaşma mümkün olmadı ve elçi Edirne'ye gönderilerek hapsedildi.

Kaptan-ı derya Kara Murad Paşa'nın faaliyeti

Derviş Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında Kaptan-ı deryalığa getirilmiş olan Kara Murad Paşa 9 mayıs 1654 te İstanbul'dan hareket etti. Çanakkale boğazından çıkarken Venedik donanması ile karşılaştığından muharebeye tutuştu. Kaptan-ı derya boğaza girdiği sırada Mısır ve bey gemileri Bozcaada önünde donanmayı bekliyorlardı. Boğaz önündeki bu muharebede Osmanlı donanması galip geldi. Venedik amirali maktûl düştü. Venediklilerin 26 kalyonundan 8 tanesi yakıldı veyahut zaptedildi, ayrıca bir kaç tanesi de hasara uğratıldı.

Kara Murad Paşa bu galibiyetten sonra Ağriboz'a teveccüh etti. Yolda 11 tane Cezayir kalyonu kaptan-ı deryaya mülâki oldu. İstandil adası civarında cereyan eden ikinci muharebede kuvvetler denk geldi. Daha sonra bey gemilerine yerlerine gitmeleri hususunda ruhsat veren Murad Paşa Girit önüne kadar gittikten sonra İstanbul'a döndü.

Mustafa Paşa'nın Kaptan-ı deryalığı

1655 haziranında İstanbul'dan hareket eden Kaptan-ı derya Mustafa Paşa Çanakkale boğazı önüne vardığı zaman muharebeye tutuştu. Cereyan eden çarpışmada Venediklîler beş altı gemi kaybetti. Türklerin kaybı da Venediklilerinkinden aşağı değildi. Kaptan-ı derya bu muharebeden sonra Sakız'a doğru gitti, bu sırada bir Venedik filosunun Mora kıyısında Menekşe hisarını muhasaraya çalıştığını haber alınca o tarafa teveccüh etti. Kara ve denizden vaki müşterek gayret sonunda düşman çekildi.

Boynu-eğri Mehmed Paşa'nın sadrıâzamlığı kısmında anlatıldığı üzere; 1656 senesinde Kaptan-ı derya Sarı Kenan Paşa'nın mağlûp olması üzerine Venedikliler Bozcaada ve Limni adalarını işgal ettiler, böylece Boğaz iyice kapanmış vaziyete düştü.

1648-1656 yılları arasında Girit'te Deli Hüseyin Paşa'nın durumu

Denizlerdeki üstünlük Venediklilerde olduğundan, Girit'e zamanında ve ihtiyacı karşılıyacak miktarda yardım yapılamıyordu. Ayrıca İstanbul'da devlet idaresine burnunu sokan, şahsi menfaat peşinde koşarak mütegallib vaziyete geçen kimselerin mevcudiyeti yüzünden Girit işi ihmale de uğruyordu. Bu vaziyetler dolayısiyle de Girit serdarı Deli Hüseyin Paşa binbir sıkıntı içinde kıvranıyordu. Cesur, şeci, ayni zamanda harp meydanlarında pişmiş bir şahsiyet olan Hüseyin Paşa, bir taraftan İstanbul'dan yardım isterken, öte yandan da yardımın gecikmesi, istenen bazı şeylerin de hiç gelmemesi yüzünden maneviyatı bozulan askerin moralini düzeltmek için didiniyor ve nihayet bu hal ile düşman karşısında muvaffakiyet teminine uğraşıyordu. Hüseyin Paşa, daha Sultan İbrahim zamanında Kandiye'yi muhasaraya başlamış ve bir iki tabyayı da ele geçirmişti. Hüseyin Paşa bütün müşkülâta göğüs gererek vazifesine devam ediyordu.

Girit'te Hüseyin Paşa aleyhine askerin tahriki

Hüseyin Paşa'nın başarısı, hattâ kahramanlığından dolayı muhitinde yarattığı hayranlık bazı kimseleri kıskançlığa sevketmekteydi. Bu kıskançlığa kapılan ve onunla nüfuz yarışına çıkmaya yeltenen birisi görüldü. Bu, Rumeli beylerbeyliğine tayin edilen ve Girit'te bulunan eyâleti askerinin başına gönderilen Zurnazen Mustafa Paşa idi.

Seferlerde tımar ve zeamet erbabının defterleri serdarın emrinde bulunur, ceza ve mükâfatlar serdarın emriyle deftere işlenirdi. Zurnazen Mustafa Paşa Girit'e geldiği zaman bu kaideye mugayir olarak Rumeli eyâletine ait defterhanenin kendisine teslimini istedi. Hüseyin Paşa (Naimâ tarihi C: 4, S: 439) ise; «Ben serdarım, mahlûlât ve tevcihat bana aittir, senin alâkan nedir? edebinle otur» cevabı ile defterleri vermedi. Bu yüzden aralarına soğukluk girdi. Serdar Deli Hüseyin Paşa'ya hasım kesilen Zurnazen, sekbanbaşı Mahmud Ağa ile de işbirliği yaparak el altından tahrike başladı. Mahlûller vuku buldukça serdarın bunları para ile satıp mustahikine vermediği rivayetleri yapıldı. Girit'teki askerler yalnız düşmanla değil sıkıntılarla da boğuştuklarından herhangi bir tahrik kolaylıkla meyvalarını verebilirdi. Nitekim tahrikin ilk tesirleri görülmeye başladı. Rumeli askerleri ve yeniçerilere lüzumu kadar asker ve cephane gelmediği taktirde siperlere girmiyeceklerini açıkça ifadeye başladılar. Tahrikciler işi daha da ileri götürerek, serdarın Kandiye içine adamlar gönderdiğini ve düşmanla gizliden anlaşmış olduğu dedikodusunu çıkardılar. Bunun üzerinedir ki, bir gün askerler ayaklanarak sarayına hücum ettiler. Serdarın yanına kadar yaklaşmış olan bir yeniçeriyi Hüseyin Paşa kılıcı ile biçerek ölümden kurtuldu. Bu hücumda serdarın sarayı yakılıp eşyası yağma edildi. Vaziyetin fenaya gitmekte olduğunu gören sekbanbaşı ile serdarlık fikrinden vazgeçen Zurnazen Mustafa Paşa araya girerek ayaklanan askeri sükûnete kavuşturdu. Serdara böyle bir muamelede bulunmuş olan askerler, artık burada fazla kalmayıp gitmek istediklerini bildirdiler.

Sükûnet teessüs ettikten sonra Girit'in kahraman serdarı Deli Hüseyin Paşa, askeri toplıyarak, kendisine reva görülen muameleden duyduğu üzüntüyü belirten bir nutuk verdi. Nutkunu ağlıya ağlıya söyliyen serdar, adadan gidildiği takdirde bunca emeklerin heba olacağını ve müslüman Türk namusunun da lekeleneceğini belirtti. Bu sırada, pişmanlık duyan sekbanbaşı Mahmud Ağa, serdarın ayaklarına kapanarak, askerin bunu bilmeden yaptığını söyliyerek af diledi. Neticede asker ile serdar barıştı.

Serdarla asker barıştıktan sonra Hüseyin Paşa yine fevkalâdeden gayretlerine devam ile askeri mevzie soktu. O sırada Kandiye önüne gelmiş olan donanma efradından bir kısım kürekci ve cenkciler de karaya çıkarak mücadeleye karıştılar. Serdara yapılan muamelenin mahcubiyetini silmek isteyen asker ve subaylar müthiş bir gayretle harbettiler. Bu sayede Kandiye'nin iki tabyası zaptedildi. Bu sırada şiddetli top ateşinden başka düşman yetmiş yedi lâğım patlattığından, Naimâ (C: 4, S: 445) ya göre 20 bin kişilik zayiat verildi (Eylûl 1649).

Hüseyin Paşanın şöhretinin İstanbul'da kıskanılması

Serdar Hüseyin Paşanın şöhreti İstanbul'da da kıskançlık uyandırmaktaydı. Girit'te onun aleyhinde çıkarılan dedikodunun akisleri tabii İstanbul'a kadar gitmişti. Bu sırada devlet merkezinde ocak ağalarının tegallübü hâkimdi. Serdarın şöhretini kıskananlar onu alt etmek için fırsat aramakta idiler. Veziriâzam Kara Murad Paşa da onun şöhret ve muvaffakiyetini hazmedemiyenlerdendi. Bu bakımdan Girit'teki subaylara gizli mektuplar yollıyarak Hüseyin Paşanın tımar ve zeamet mahlûllerini hakiki istihkak sahiplerine verip vermediğini, Kandiye'nin muhasarasında ihmal gösterip göstermediğini sordu. Evvelce serdarın maiyetinde çalışmış olan Kara Murad Paşa şimdi eski kumandanını bertaraf etmek için bahane arıyordu. Deli Hüseyin Paşa bundan haberdar o-

lunca subayları, beyleri, sancakbeyi ve sair erkânı toplıyarak kusuru olup olmadığını, tımarları müstehaklarına verip vermediğini sordu. Orada bulunanların hepsi de gayet namuslu ve gayretli olduğunu beyan ettiklerinden, bu ifadeleri tespit eden imzalı senetler hazırlatıp İstanbul'a yollanarak sadrıâzamın herhangi bir şey yapması ihtimali peşinen önlendi.

Hüseyin Paşanın düşmanı büyük zayiata uğratması

1650 senesi ağustosunun başlarında Kandiye'deki Venedik kumandanı Türk ordugâhına bir *elçilik heyeti* gönderdi. Bu heyet iki tarafın elinde bulunan muteber şahsiyetlerden ibaret esirlerin mübadelesini, diğer esirlerin de üçer yüz kuruş verilmek şartiyle (Naimâ tarihi C: 5, S: 22) serbest bırakılmasını teklif etti. Heyetin esas maksadı Türk ordugâhını tecessüs edip buna göre bir *harekette bulunmaktı*. Venedik *heyetini* merasimle karşılayıp kabul eden Hüseyin Paşa, Türk ordusunun muradının Kandiye'yi zaptetmek olduğunu beyanla yapılan teklifi reddetti.

Bu tekliften sonra bir gece Türk ordugâhına baskına karar vermiş olan Venedikliler hazırlıklarını ikmal ettikleri sırada kaleden Türkler tarafına kaçan birisi Venedik plânından haberdar etti. Bunun üzerine gereken tertibatı alan Hüseyin Paşa, hücum edecek Venedik kuvvetleri kaleden iyice çıktıktan sonra pusudaki askerini bunların üzerine yüklendirdi. 14 ağustos 1650 tarihinde cereyan eden bu hadisede kaleden çıkan 10 bin Venedik askerinden sadece üç yüz kişi kurtulabildi.

Girit'teki askerin sıkıntıya maruz kalması

Donanmanın Çanakkale boğazından dışarı çıkamadığı devrelerde Girit'teki ordu *müthiş sıkıntıya maruz kaldı*. 1652 yılı ile 1654 arası böyle sıkıntılı bir devre oldu. Fakat asıl sıkıntı, Kaptan-ı derya Sarı Kenan Paşa'nın mağlûbiyeti üzerine başgösterdi. Kandiye muhasarasında bulunan asker tarafından 1656 yılında İstanbul'a gönderilmiş olan, Naimâ tarihinden (C: 6, S: 137) aldığımız şu feryadname askerin çektiği müşkilâtı bütün çıplaklığıyle ortaya koymaktadır.

«Bu tarafın ahvali perişandır. Asker azalmıştır; mevcut olanların da ulûfeleri zamanında yetiştirilmediğinden sıkıntı son haddini bulmuştur. Düşmandan kale almak şurada dursun, şimdiye kadar alınanları muhafazaya iktidarımız kalmamıştır. Eğer bu yıl veziriâzam umum yeniçeri ve sipahilerle gelmek zahmetini ihtiyar ederse, adanın tamamen zaptı mümkün olabilir. Aksi takdirde, zaruret karşısında muhafazadan el çekip, makarrı islâm olan kaleleri eman ile küffara teslim ederiz».

Bu feryadnamenin gelmesini müteakip padişahın huzuru ile üç gün süren toplantı yapılmış ve Veziriâzam Siyavüş Paşa'nın serdar olarak Girit'e gönderilmesi, oradaki serdarın da Kaptan-ı derya tayin edilmesi kararlaştırılmışsa da, bu karar fi'iliyata inkılâp edememiş, Boynu-eğri Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında Bozcaada ve Limni'nin düşman eline geçmesiyle Girit'teki durum daha kötüleşmiştir.

Köprülü Mehmed Paşa'nın Çanakkale boğazı harekâtı

Köprülü Mehmed Paşa devlet merkezindeki işlere epeyce nizam verdikten sonra, Venediklilere karşı sefere çıkmak üzere faaliyete koyuldu. Tabi'i bu hususta ilk yapılacak şey, Çanakkale boğazı önündeki tehlikenin uzaklaştırılmasıydı. Bu da donanma ile başarılacak bir işti. Onun için evvelâ donanmayı takviye ettirdi. Ve Kaptan-ı derya Topal Mehmed Paşa'yı 19 kalyon, 10 mavna, 30 çektiri ve Kaptanpaşa baştardesi ile önden gönderdi. Donanma bir sene önce büyük kayba maruz kalmış olduğu cihetle, bu gemiler yeni yapılmıştı; gemicilerin mühim kısmı acemi olup, askerler de pek nizamlı değildi.

Çanakkale boğazı önündeki harekât için serdar tayin olunan Köprülü Mehmed Paşa'ya serdarlık hil'ati giydirilip, başına murassa iki sorguç takıldıktan sonra bizzat padişah tarafından sancağ-ı şerif kendisine teslim edildi. Bu merasi-

mi müteakip Köprülü Mehmed Paşa, Çırpıcı Çayırı'ndaki karargâhtan ordu ile harekete geçti (haziran 1657). Köprülü, yoldan itibaren gayet sıkı davranarak ikinci konakta askeri yoklama (Naimâ tarihi C: 6, S: 271) etti. Bulunmıyanların derhal dirliklerini kesti.

Köprülü Mehmed Paşa Gelibolu'ya doğru ilerlerken Çanakkale boğazına hâkim olmak isteyen Venedikliler «Boğazhisarı» na 8 bin kişilik (Silâhdar tarihinde 18 bin deniyor, C: 1, S: 77) kuvvet çıkarmışlardı. Boğaz muhafazasında bulunan Çavuş-zâde Mehmed Paşa emrindeki kuvvetler, karaya çıkan Venediklilere zayiat verdirerek gemilerine çekilmeye mecbur etti.

Köprülü Mehmed Paşa Gelibolu'ya geldikten sonra Anadolu yakasına geçti ve «Kale-i Sultaniye» etrafını karargâh ittihaz eyledi (30 haziran 1657).

Boğaz önünde cereyan eden muharebe

Serdar Köprülü Mehmed Paşa, Çanakkale boğazının Rumeli yakasında Soğanlı deresine, Anadolu tarafında da küçük Kepez denilen mahalle toplar yerleştirerek karşıda bulunan düşman donanmasına ateş açtırdı. Bunun üzerine Venedik gemileri biraz geriye çekilerek Büyük Kepez hizasında toplandılar.

Serdarın kararı gereğince Osmanlı donanması 17 temmuz 1657 günü Venedik donanmasına hücum ettirildi. Bu muharebede Osmanlı donanması mağlûp oldu. İlk safhada bir Osmanlı mavnası battı. Mavnalardakiler epeyce vuruştu ise de diğer nevi gemilerdekiler doğru dürüst çarpışmadılar. Çektirilerde bulunan yeniçeriler gemileri Rumeli sahilindeki Kâfir-bucağı denilen mahalle götürterek çarpışmaya seyirci oldular. Onların böyle davranışı diğer askerlerin maneviyatını da altüst etti. Bu yüzden harp eden mavnalardan üçü Rumeli sahilindeki bir sığlığa, üçü de Büyük Kepez önüne çekildi. Bu arada Venedikliler Süleyman Kaptan mavnasını çekip götürürlerken Alâiye sancak beyi Küçük Mehmed Bey birkaç kayığa yerleştirdiği adamlarla bunun arkasından gidip döğüşerek mavnayı (Naimâ tarihi C: 6, S: 280) kurtardı.

Yeniçerilerin muharebeye seyirci kalmaları üzerine, kalyonlar yelkenlerini şişirerek Midilli tarafında bulunan kaptan paşaya iltihak etmek niyetiyle muharebe sahasından uzaklaştılar. Baştarde ile çektirilerin 17 tanesinin içinde bulunanlar ise düşman hücumuna dayanamıyarak Büyük Kepez'de karaya çekip canlarını kurtarmak istediler.

Muharebenin aleyhe döndüğü sırada bir kayıkla Rumeli sahiline geçen Köprülü, orada karaya dökülmüş olanları alıp Anadolu tarafına getirdi, sonra düşman önünden kaçıp Büyük Kepez'de karaya çıkanlardan sekiz yüz kişiyi derhal idam ettirdi. Bunu gören diğerleri gemilerine döndüler. Sadrâzam, sığlığa doğru yaklaşan diğer gemileri de denize çevirdi. Ve sonra donanmayı karadaki toplarla desteklemeye başladı.

Osmanlı donanması böyle bir perişanlığa maruz kalmakla beraber muharebe bitmedi. Venedikliler, muvaffakıyetlerinin verdiği cesaretle denizden hücum ederken Türkler karadan donanmayı desteklediler. Böylece mücadele üç gün üç gece devam etti.

Muharebenin ikinci günü Venedik donanmasının kumandanı, Osmanlı tarihlerinde Kör-Kaptan diye zikredilen Mocenigo, amiral gemisini bayraklarla donatmış, bir gün önceki muvaffakiyetin gururu ile hareket ediyordu. Türk donanması ise sahildeki topların himayesi sayesinde tutunabilmekteydi. Amiral Mocenigo, Osmanlı donanmasının baştarde vesair gemilerini zaptetmek gayesiyle harekete geçti. Büyük gayret sarfetmekte olan Sadrıâzam Köprülü teessüründen ağlıyor ve tehlikeli durumu önlemek için her türlü gayreti gösteriyordu. Venedik gemileri Kum-burnu önünden geçerken metrislerden Kara Mehmed adında bir topçunun attığı gülle amiral gemisinin barut mahzenine isabetle (Ricaut, Histoire des trois derniers empereurs des Turcs C: 1 S: 260) onu berhava ve diğer düşman gemilerinin darmadağın olmalarına sebep oldu. Bu vaziyet, Türk donanmasındaki efradın maneviyatının düzelmesine de yol açtı.

Köprülü'nün taltif ve idamları

Venedik donanmasının kudreti kırı-

lınca Köprülü Mehmed Paşa, harpte gayreti görülenleri taltif edip, mücadeleden kaçan veya yan çizenlerin bir kısmını ölümle cezalandırdı. Cesaret ve gayretle muharebe edenlerden Alâiye sancak beyi Küçük Mehmed Beyin alın ve gözlerinden öptükten sonra kendi arkasındaki samur kürkü çıkarıp ona giydirdi ve başına da gazi çelengi (Naimâ tarihi C: 6 S: 285) taktı; ayrıca iki yüzden fazla altın ve kendisi ile birlikte gayret gösterenlere dağıtılmak üzere bir kese kuruş verdi. Daha yüksek rütbeye nâil edeceğini de vadeyledi. Venedik amiral gemisini batıran topçu Kara Mehmed'i yetmiş akçelik sipahilik ulûfesi ile çırağ ettikten başka yüz altın ve bir kat ağır elbise verdi. Başka gayret gösterenlere de mükâfatlar dağıttı. İdamla cezalandırdığı kimseler de şunlardı : Kalyon kumandanlarından Ferhad Paşa, yeniçeri kethüdası Yusuf Ağa ve onunla birlikte yedi yeniçeri çorbacısı, filo kumandanı Sıvas beylerbeyisi Çerkes Osman Paşa, mavna kaptanlarından Tophaneli Sipâhi-zâde Mehmed Kaptan, mavna kaptanlarından Puslacı-zâde Mehmed Kaptan ve daha birkaç kişi. Gayretsizliği sâbit olanlardan yeniçeri ağası Sührap Mehmed Paşa evvelce Köprülü'nün Sadrıâzam olması hususunda çalışmış bulunduğundan bunu sadece azille iktifa etti. Bilâhara da Sıvas beylerbeyliğine tayin eyledi.

Bozcaada ve Limni adalarının istirdadı

Köprülü Mehmed Paşa 14 ağustos 1657 günü (Silâhdar tarihi C: 1, S: 91) bütün kuvvetleri beraberine alarak Bozcaada'nın karşısına isabet eden Eski İstanbul (Alexandria Troas) diye maruf Çaybaşı mevkiine gitti. Sadrıâzamın niyet ve plânı Bozcaada'yı geriye almaktı. Bu sırada donanmanın bir kısmı Kaptanı derya Topal Mehmed Paşa'nın idaresinde Midilli adası sularında bulunuyordu. Boğaz önündeki muharebeye iştirak etmemiş ve hizmette bazı kusurları görülmüş olan kaptan-ı derya, sadrıâzamın idamlarından haberdar olunca korkuya kapılmıştı. Bu yüzden emrindeki bazı kaptanlarla birlikte Tunus ve Cezayir tarafına kaçarak ölümden kurtulmayı tasarlıyordu. Köprülü bundan haberdar olunca, kaptan-ı deryaya özürünü kabul ettiğini bildirerek kendisine teminat vermek suretiyle vazifeye davet etti. Ayrıca, Tunus, Cezayir ve Trablus gemileri kaptanlarını Bozcaada'nın istirdadı için vazifeye çağırdı. Böylece kürekli ve yelkenli 86 parça (Naimâ tarihi C: 6, S: 289) gemi bir araya gelmiş oldu.

Deniz kuvvetlerinin toplanmasından sonra Kurt Paşa emrine verilen 33 çektiriye yerleştirilen askerle 25 ağustos gecesi Bozcaada'nın Değirmenderesi ardındaki Kemer deresinde karaya çıktı. Amiral gemisinin batmasından sonra Venedikliler boğaz önünde sadece altı tane kalyon bırakıp, kendilerine yardıma gelmiş bulunan Malta ve Floransa gemileri ile birlikte Bozcaada'ya çekilmişlerdi. Bunlar, Türk askerinin karaya çıktığını görünce donanmadan ateş açtıkları gibi bilâhara karaya asker dökerek Türkleri arkadan vurmak istediler. Lâkin, Naimâ ve Silâhdar tarihlerinde tafsilen anlatılan beş günlük şiddetli bir mücadeleyi müteakip Bozcaada istirdat olundu (31 ağustos 1657) .

Bozcaada'nın istirdadı İstanbul'da büyük bir sevinç uyandırmıştı. Padişah, sadrıâzama gönderdiği hatt-ı hümâyunda Limni'yi de geri alıncaya kadar orada kalmasını bildiriyordu. Bu sırada sadrıâzamın emrindeki kuvvetlere ilâveten Bursa sancağı ve daha başka sancakların tımar erbabından takviyeler yollandı. Köprülü ise, Bozcaada'yı alınca kalesini tamir ile Sivas Valisi Suhrap Mehmed Paşayı bir miktar asker ile muhafız bıraktı. Sonra Kaptan-ı derya Topal Mehmed Paşa'yı Limni'nin zaptına memur etti.

Bozcaada'dan kurtulan Venedikliler Limni'ye çekildiği ve adanın kalesi hayli sarp yerde bulunduğundan Limni'deki mücadele hayli uzadı. Deniz ve karadan Limni ve sarp kalesini kuşatan kaptan-ı derya, 65 gün muhasaradan ve amiral Mocenigonun biraderi kumandasındaki müdafilerin de kendilerine imdat gelmiyeceğini anlamalarından sonra, eşyaları ile birlikte çekilip gitmelerine müsaade etmek suretiyle kaleyi teslim aldı (15 kasım 1657 — 7 safer 1068).

Limni adasındaki mücadele uzayınca,

Erdel tarafında nazik meseleler cereyan ettiğinden Köprülü Mehmed Paşa, Edirne'de bulunan padişah tarafından çağırılmıştı. Bunun için Edirne'ye gitmek üzere yola çıkmış olan sadrıâzam, Gelibolu civarındaki Kavak denilen mevkie geldiği sırada Limni'nin fethi müjdesini aldı.

Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşanın katli

Sadrıâzam Köprülü Mehmed Paşa yalnızca âsileri, büyücek kusur işleyenleri değil, kendisine rakip addettiği kimseleri de idam ettirmiştir. Rakip saydıklarından canına kıydığı şahısların en büyüğü Girit serdarı Deli Hüseyin Paşadır.

Köprülü, bilhassa Boğaz harekâtındaki muvaffakiyetini müteakip idamlarını artırınca, etrafta bir tedhiş havası esmeye başlamış ve kendisinin sadrıâzamlıktan düşmesini arzulayanlar çoğalmıştı. Bu sırada Köprülü, Deli Hüseyin Paşanın sadrıâzam tayin edilmesinden korkmaya başladı. Girit serdarının büyük bir şöhreti vardı, kendisinin daha önce de sadrıâzamlığı mevzuubahis olmuştu. Köprülü Mehmed Paşa, şöhret ve muvaffakiyetlerini kıskandığı Deli Hüseyin Paşanın elinden evvelâ serdarlığını (Naimâ tarihi C: 6, S: 329) aldı ve, o sırada İstanbul kaymakamı bulunan Kör Hüseyin Paşayı Girit serdarlığına tayin etti. Bu hususlara dair emri çıkarınca, Deli Hüseyin Paşayı Edirne'ye getirtmek üzere haseki Uzun İbrahim Ağayı yola çıkardı (23 mayıs 1650).

Köprülü, Deli Hüseyin Paşanın mezaliminden, Girit'te para biriktirmiş olduğundan dem vurarak idamına çalıştıysa da, Darüssaade ağası Solak Mehmed Ağa, Reisülküttab Şamî-zâde ve Valide Sultanın müdahaleleri sayesinde kurtuldu. Sadrıâzam, onun aleyhinde şeyhülislâmdan fetva da alamayınca kaptan-ı deryalığa tayin (temmuz 1658) ile fırsat gözetlemeye başladı. Hüseyin Paşayı seven kimseler sadrıâzamın kötü niyetinden onu haberdar etiler. Daima tetikte bulunan Hüseyin Paşa kaptanlar tarafından sunulan mutad hediyeleri dahi almadı. Köprülü Mehmed Paşa, kaptan-ı derya iken ona bir şey yapamıyacağını anlayınca, bu defa Rumeli beylerbeyliğine nakletti, bir taraftan da arkasından hareketlerini gözetlemek üzere gizliden adamlar gönderdi. Bir müddet kendi parası ile idare etmiş olan Hüseyin Paşa, şahsi parası bitince yanındaki levendlerin masarifine karşılık olmak üzere zenginlerden biraz para topladı. Hüseyin Paşanın işte bu hareketi idamı için bir tutamak teşkil etti.

Kurnaz Köprülü, Hüseyin Paşayı tatlılıkla İstanbul'a davet ettikten sonra, Rumeliye gönderdiği adamlara hazırlatmış olduğu şikâyet mazbatalarını padişaha gösterdi; ayrıca Girit'te bulunduğu zamana ait bir takım kusurlar daha saydıktan sonra katline müsaade al-

Girit harbi esnasında Çanakkale boğazının iç kısmında bulunan kalelerin müdafaaya kâfi gelmediği görülerek ağız kısmında Kumkale (sağda) ve Seddülbahir (solda) yeni kaleleri Dördüncü Mehmed tarafından yaptırılmıştır (Ricaut'dan)

dı. Böylece Girit'in şanlı serdarı, bunca hizmetlerine, kendisini seven ve hayranlık duyanların çokluğuna rağmen, ihtiyar Köprülü'nün hased ve kıskançlığının (Naimâ tarihi C: 6. S: 398) kurbanı oldu (29 aralık 1658). Silâhdar tarihinde (C: 1, S: 144) kaydedildiğine göre; iki gün Yedikule'de hapsedildikten sonra boğularak öldürülmüş olan Hüseyin Paşa Yedikule'deki Mücevher-kapı (Yaldızlı-kapı) bahçesine gömülmüştür.

Sadrıâzam Fazıl Ahmed Paşanın Girit seferine çıkması

Girit harbi, Köprülü Mehmed Paşanın sadaretinin sonuna kadar devam ettiği gibi, Fazıl Ahmed Paşanın sadaretinin ilk yıllarında da mücadele durmadı. Fazıl Ahmed Paşanın Avusturya seferinden dönüşünden sonradır ki Girit meselesi esaslı şekilde ele alınabildi. Fazıl Ahmed Paşanın bir gün padişaha Kandiye'nin zaptı lüzumundan bahsetmesi (Silâhdar tarihi C: 1, S: 394) üzerine, Sultan Mehmed, devlet erkânının bir toplantı yaparak meseleyi görüşmelerini emretti. Neticede, bir takım hazırlıkları müteakip ve padişahın da tensibiyle Sadrıâzam Fazıl Ahmed Paşanın serdar olarak Girit'e gitmesi kararlaştı. Oniki seneden beri Edirne'de mahpus bulunan Venedik elçisi sadrıâzamın Girit'e gideceğini öğrenince, anlaşabilmek için bir mülâkat rica etti. Bu mülâkatta Osmanlı hükûmeti Kandiye'nin Venediklilerde kalmasına mukabil yılda onbin, bir defaya mahsus olmak üzere de yüzbin altın verilmesini, ayni zamanda Suda kalesinin yıkılmasını istedi. Fakat anlaşmak mümkün olmadı.

Sadrıâzamın Mora'daki Benefşe (Monemvasia) limanından Girit'e geçmesi kararlaştırıldığından, Fazıl Ahmed Paşa ordu ve padişah ile birlikte Mart 1666 da Edirne'ye müteveccihen İstanbul'dan hareket etti. Fazıl Ahmed Paşa daha sonra 14 mayıs ta Edirne'den ayrıldı. Ordunun toplanması için bir müddet Tesalya'da İstefe (Tep) de bekliyen sadrıâzam nihayet Benefşe limanında donanmaya mülâki olup 3 kasım 1666 da (Silâhdar tarihi C: 1, S: 413) Hanya'da Girit'e ayak bastı. Avusturyalılara karşı muvaffakiyet kazanmış bir sadrıâzamın işi bizzat ele alması, Venediklileri endişeye sevketmiş olduğu cihetle, Fazıl Ahmed Paşa İstefe'de iken Venedik elçisi oraya kadar gelerek kendisi ile görüştü. Fakat Kandiye'nin zaptına azmedilmiş olduğu cihetle bu defa da anlaşılamadı.

Fazıl Ahmed Paşanın Kandiye muhasarası

Fazıl Ahmed Paşa Hanya'da karaya çıktıktan sonra Kandiye karşısındaki Osmanlı ordugâhına gelerek durumu gözden geçirdi. Bir ay kadar sonra donanma ile yeni takviyeler geldiğinden Girit'teki Türk kuvvetlerinin miktarı 70 bin kişiyi buldu. Her türlü hazırlıkları ikmal olunduktan sonra toplanan meşveret meclisinde, muhasaranın nasıl yapılacağı müzakere edilip karara bağlandı. Karar gereğince, Kandiye bu kere Vire tabyası (St. André) tarafından kuşatıldı. Düşmanın her hangi bir hareketinin önlenebilmesi için de Yahudi (Bethlehem) tabyası ile Domuz damı (Martinengo) tarafına (Tarihi Raşid C: 1, S: 165) kuvvet yerleştirildi. Sadrıâzam, ayrıca Kandiye kalesinin karşısındaki İncirli adasına da toplar tabiye edildi.

Askerlerin mevzie girmesini müteakip 21 mayıs 1667 de muhasara muharebeleri başladı. Haziran sonlarında başkumandan Morosini gelerek kumandayı ele aldı. Bu arada Papa ve Malta donanmalarından da takviyeler (Hammer, C: 11 S: 207) geldi. Venedikliler bu takviyeleri alırken Osmanlı ordusuna da Sivas ve Budin valilerinin iltihakları vuku buldu. Böylece çarpışmalar daha fazla şiddet kesbetti. Muharebe esas itibarile müstahkem bir kalenin kuşatılmasından ibaret bulunduğu cihetle, mücadelenin esasını top ve tüfek düellosu ve lâğım açıp patlatma faaliyeti teşkil ediyordu.

Venedikliler bütün güçleriyle Kandiye'yi müdafaaya çalışırken, bir taraftan da müzakere imkânları arıyarak, işin içinden mümkün olduğu derecede az zararlı şekilde sıyrılmak istiyorlardı. Buna mukabil Fazıl Ahmed Paşa da hem muharebenin şiddetle devam ettirilmesi için gereken tedbirleri alıyor, hem de kış

Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa

(İlâve : 131)

★

Köprülü Mehmed Paşa'nın büyük oğlu olan Fazıl Ahmed 1635 senesinde Köprü kasabasında dünyaya gelmiştir. Yedi yaşındayken babası tarafından İstanbul'a getirilerek tahsile başlatılmış ve devrin tanınmış ilim adamlarından, evvelâ Osman Efendi'den, sonra da Karaçelebi-zâde Abdülâziz Efendi'den ders görmüştür. Okuma yazma bilmeyen babası Fazıl Ahmed'in tahsiline ehemmiyet vermiştir. Henüz onaltı yaşındayken babasının iltimasiyle önce haric, sonra dahil müderrisi tayin edilen Fazıl Ahmed bu arada «paşa-zâde» diye şöhret bulmuştur. 1657 yılında yirmi iki yaşındayken Sahn-ı seman müderrisliğine yükselmiştir. 1659 senesi ağustosunun 21 inci günü babasının arzı ile vezaretle Erzurum valiliğine tayin edilen Fazıl Ahmed'in, böyle birdenbire meslek değiştirmesi, ilmiye mensupları arasındaki anlaşmazlıklardan nefret etmiş bulunmasıyle izah edilir.

İlmiyeden idareci zümresine dahil olan Fazıl Ahmed Paşa, Erzurum valiliğinden Şam valiliğine, oradan da Haleb'e tayin olunmuştur. Valilikleri esnasında adaletli davranışları ile nazarı dikkati celbeden Fazıl Ahmed Paşa, Şam'da bulunduğu sırada «değişe» ve «keribe» denilen vergileri kaldırtmaya muvaffak olarak halkın sevgisini kazanmıştı. Vali olarak en son tayin edildiği Haleb'de daha işe başlamadan İstanbul kaymakamı yapılmak üzere hükûmet merkezine davet olunmuştur. Dördüncü Mehmed'in üçüncü defa Eirne'ye gidişi münasebetiyle hükümdarın yanında bulunan babasının hastalanması üzerine Fazıl Ahmed Paşa da İstabul'a kalamıyarak Edirne'ye gitmiş ve sadaret kaymakamı olmuştur. Babasının hastalığı dolayısiyle 48 gün müddetle hükûmet işlerini bizzat kendisi tedvir etmiştir. Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine, onun tavsiyesine riayet eden padişah Fazıl Ahmed'i sadrıâzamlığa getirmiştir (1 kasım 1661 - 8 rebî'ülevvel 1072).

Sadaretinin ilk günlerinde sıkı fakat adaletli icraatiyle dikkati çeken Fazıl Ahmed Paşa ile Şeyhülislâm Bursalı Mehmed Efendi arasında geçen şu konuşma, onun zihniyetini belirtmesi bakımından ehemmiyet arzeder. Köprülü Mehmed Paşanın fazla şiddetinden ve haksız yere kanlar dökmüş olmasından şikâyet eden şeyhülislâma, Fazıl Ahmed Paşa:

«— Eğer babam idam kararları verdiyse senin fetvan üzerine vermiştir».

Demiş, buna kaşı müftü:

«— Verdiğim fetvalar zulmünden korkuma mebnidir» diye cevap verince;

«— Efendi, sen şeriat hükmüne vâkıf olduğun halde Hâlikten ziyade mahlûktan mı korkman lâzım gelirdi?»

Mukabelesinde bulunmuş, bu söz karşısında susan müftüyü azlederek Rodos'a sürdürmüştür.

Sokulu Mehmed Paşa'dan bu tarafa on seneden fazla sadrıâzamlık eden şahsiyetlerin ilki olan Fazıl Ahmed Paşa nın 15 yıllık sadrıâzamlığının 9 senesi serdarlıkla muharebe sahalarında geçmiştir. Avusturya'ya karşı yaptığı seferde Uyvar'ı zaptetmiş ve 1664 te Vasvar (Vaşvar) sulhünü imzalamıştır. Girit serdarlığını bizzat ele almak suretiyle çetin muharebeler sonunda Kandiye'yi zaptederek Adanın fethinin tamamlanmasını ve böylece Sultan İbrahim zamanından beri devam eden Venedik harbinin sona erdirilmesini sağlamıştır. Lehlilere karşı yaptığı seferde 1672 yılında Kamaniçe zaptedilmiş, sonra Lehlilerin Bucaş muahedesi şartlarını yerine getirmemeleri üzerine bu devlete karşı tekrar sefere çıkmak mecburiyetinde kalmıştır. Fazıl Ahmed Paşa bu defakı seferde hastalandığından serhad işlerinin tanzimini başkalarına bırakarak Edirne'ye dönmüştür (1674). Bundan iki sene kadar sonra padişah ordu ile İstanbul'dan Edirne'ye hareket ederken Fazıl Ahmed Paşa hasta bulunduğundan beraber gidememiş, bilahara yola çıkmışsa da Çorlu ile Karıştıran arasında bulunan Karabiber çiftliğine geldiği zaman daha ileri gidememiş ve burada vefat etmiştir (3 kasım 1676). Cenazesi İstanbul'a getirilerek babasının medfun bulunduğu Çenberlitaş yakınındaki türbeye denfedilmiştir.

Kırk bir yaşında hayata veda etmiş olan Fazıl Ahmed Paşa'nın, içkiye fazla düşkün oluşunun onun ölümüne yol aç-

tığı söylenir. Müverrih Fındıklılı Mehmed Ağa bu hususta: «bazı mukarriban iğvasiyle şaraba müptelâ ve akibet emrazı istiskaya uğrayıp sebebi mevtine baas oldu» demektedir.

Zamanının müverrihlerinin ve kendisini tanıyan yabancı müşahitlerin ittifakla belirttiklerine göre; Fazıl Ahmed Paşa babası gibi sert ve zulme varacak şekilde şedit tabiatlı bir kimse değildi. Haksızlığın olduğu kadar irtikâbın da düşmanıydı. Alim, cömert, dürüst, zeki ve açk kalpli bir insan olan Fazıl Ahmed Paşa taassup derecesinde rüşvetten nefret ederdi. Köprülü Mehmed Paşa'nın kusurlarını uzun boylu sayan Silâhdar Mehmed Ağa bunun da uzun uzun meziyetlerini sıraladıktan sonra, cümlesinin sonunu «zamane vezirlerinin serefrâzı ve misli bulunmaz gazi bir adam idi» diye bağlar.

Babasının okur yazar olmamasına mukabil kendisi âlim bir kimse olan Fazıl Ahmed Paşa sadrıâzamlığı boyunca ilme ve ilim adamına kıymet vermiştir. İlme değer verişini İstanbul'da Divanyolu'nda babasının türbe ve medresesinin yakınında bir kütüphane kurmakla da göstermiş, kendi kitaplığını da buraya devretmiştir. Kütüphanenin vakfını talebeye tahsis ve vakıf şartları arasında burada bazı ilimler tedrisini de zikrettirmiştir.

Cok dürüst ayni zamanda cömert olduğundan servet biriktiremediği için hayratı babasınınkilerle kıyaslanamıyacak derecede azdır. Fazıl Ahmed Paşa'nın Uyvar, Kamaniçe ve Kandiye'de birer camisi, İzmird'e de inşaatı sonradan tamamlanan kârgir bir hanı vardır.

Devlet adamı olarak Fazıl Ahmed Paşa, babasının şiddet yoluyle yaptığını tedbir, iz'an, adalet ve tatlılık yoluyle yapmıştır. Babası memleket dahilinde şekavet ruhunu söndürdüğü ve ülkede nizam ve disiplini temin ettiği cihetle, Fazıl Ahmed Paşa'ya da devleti eski satvetine kavuşturabilmek için gayret sarfetmek düşmüştür. Nitekim Osmanlı devleti, bunun sadareti zamanında, Avrupa tarafında, sınırlarının en geniş haddine ulaşmıştır.

Meşhur müverrih Hammer, muhtelif müelliflerin mütalealarını tetkik ve kendisinin de icraatını da gözden geçirdikten sonra onun hakkında şöyle diyor:

«Fazıl Ahmed Paşa uzun boylu ve bir derece balık etindeydi. Gözleri iri ve epeyce açık, rengi çok beyazdı. Görünüşü hürmete şayan ve mütevazı idi; tavırları cazipti. Babasının ne istibdadını, ne de zulmünü göstermezdi. İtisafın ve haksızlığın düşmanı ve irtikâbın, hasisliğin o derece fevkinde idi ki kendisine hediye takdim etmek ekseriya nezdinde işin gördürmemeye muadil olurdu. Her şeyi çabuk kavrıyan ve müstehzi müfekkiresi, pek sağlam olan hafızası, metin ve emin olan muhakemesi, açık zekâsı ve birçok delillerini göstermiş olduğu hissi selimi hakikati araştırması hususunda kendisine hayrete şayan bir surette hizmet eder ve hakikate bermutat en kısa yoldan vâsıl olurdu. Lüzumsuz sözün düşmanı olduğundan daima büyük ihtiyat ile ve iyice düşündükten sonra ve işi bilerek söylerdi. Daha bidayetinde, şeriat mesleğine girmeye niyet ettiği vakitten tetebbuuna nefs-i vakfetmiş olduğu ilim, Raab ve Dniestr sahillerinde ve Kandiye'nin yığıntı ve duman bulutlarının arasına kadar refiki olmuştur».

Bu sözlerinden sonra Fazıl Ahmed Paşa'yı tahlile devam eden Hammer nihayet onu Sokullu Mehmed Paşa ile mukayese etmekte ve:

«Her ikisi de adaleti ayni derecede sevmişlerdir. Köprülü'nün tabiatı, Sokullu'nunkinden daha halim, fikri onunkinden daha malûmatlı idi»

«Sokullu mahir bir kumandan olmakla beraber daima sulhu muhafazaya ve hükûmeti kuvvetlendirmeye çalıştığından, Köprülü ise sulhperver heveslerle doğduğu halde mütemadiyen bir harpten sonra diğer bir harp çıkardığından ve Macaristan'ı teskin etmek bahanesiyle orada nifak ateşini şiddetlendirdiğinden, işte bu sebeplerden dolayıdır ki Sokullu ikisinin arasında en afif en büyük olanıdır; fakat ondan sonra; Köprülü Ahmed Osmanlı imparatorluğunun inanını tutmuş olan birinci devlet adamıdır» demektedir.

Bibliyografya : Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa; Silâhdar tarihi C: 1. Raşid; Tarih C: 1. Hammer (M. Ata); Devlet-i Osmaniye tarihi C: 11. Mehmed Halife; Tarih-i Gılmanî. Hüseyin Hüsameddin; Amasya tarihi C: 4. Ahmed Refik; Köprülüler. Abdi Paşa; Vekayinâme (Bağdad köşkü kitaplığı no: 217). Ahmed Muhtar: Sen Gotar'da Osmanlı ordusu. Hasan Ağa; Cevahir-üt-tevarih (Esat Efendi kütüp. no: 2242). Osman-zâde Taib; Hadikatülvüzera. Defterdar Sarı Mehmed Paşa; Zübdetü'l-vekayi (Esat Efendi kütüp. no: 2382). İslâm Ansiklopedisi.

dolayısiyle muharebenin durakladığı aylarda gerek Venedik doçu gerekse başkumandan Morosini ile sulh ve kalenin teslimi hususunda muharebe ediyordu.

Buna rağmen Kandiye muhasarası uzadıkça uzuyordu. Muhasara uzayınca Sultan Mehmed 1668 martının sonunda Tesalya Yenişehir'ine geldi. Tabii padişah Kandiye'deki vaziyetten çabuk çabuk haberdar ediliyordu.

1668 yazında muharebeler yeniden şiddet kesbettiği sırada Fazıl Ahmed Paşa. Venediklilerin Kandiye'deki topları büyüklüğünde toplar döktürmüş ve bunlarla Türk ordusunun ateş kudretini daha da artırmıştı.

1667/1668 kışını İstanbul'da geçirmiş olan Kaptan-ı derya Kaplan Mustafa Paşa Girit sularına avdet ettiği sırada. papa Dokuzuncu Clément da Venediklilere bir yardım filosu göndermişti. Bu filoda sözde Sultan Mehmed'in kardeşi olduğu ilân edilen dominiken rahibi Padre Ottomano (Hammer, C: 11, S: 213) da vardı. Papa ve Venediklilerin manevi bir silâh şeklinde kullanmayı düşündükleri bu adamı harbin sonuna kadar Kandiye'de kalmakla beraber hiç bir işe yaramadı.

1668 haziranında asker tekrar metrislere girip muhasaraya şiddet verilmekle beraber Kandiye mukavemete devam ediyordu. Kandiye'yi zaptetmeden sadrıâzamın Girit'ten ayrılmıyacağını anlıyan Venedikliler, türlü hile ve tedbirlere baş vurarak muhasaranın gevşetilmesi çarelerini araştırıyorlardı. Bu sebepledir ki Yenişehir'de bulunan padişaha bir elçi gönderdikleri görüldü. Sultan Mehmed elçi ile görüşmeden önce sadrıâzama bir hatt-ı humâyun göndererek; kalenin zaptı mümkünse bunu elçiden isteyeceğini, şayet muhasara bir sene daha devam edecekse buna asker ve malzeme yetiştirilemiyeceğini (Tarih-i Raşid C: 1 S: 214) bildirdi. Bundan mütessir olup endişe duyan sadrıâzam, kalenin zaptı ihtimali yaklaşmışken muhasaradan vazgeçilmenin doğru olmayacağı hususunda padişahı ikna etti. Bir taraftan da kaptan paşanın kışı Ağriboz'da geçirmesi hususunda gereken tedbirleri aldı.

Venedikliler 1668 kasımında padişaha, daha sonra da veziriazama elçi gön-

Kandiye şehri, kalesi ve limanını gösteren bu kroki 1651 de Venedikli Marco Boschini tarafından yapılmıştır

Fransız kuvvetleri kumandanı Duc de Noailles'in halkın ricalarına rağmen Kandiye'yi terketmesi (İtalyanca bir albümden)

dererek vergi vermeleri şartiyle Kandiye'nin kendilerine bırakılmasını istediler. Fakat sadrıâzam bunları kabul etmedi. Bu senenin kışı metrislerde geçirildi. Mücadeleye Fransızların yolladığı yardımcı kuvvetler de katılmaktaydı. 1669 yazı gelince mücadele kışa nisbetle tekrar şiddetlendi. Venedikliler Malta, Papa ve Fransızlardan yardım gördükleri cihetle bu derece uzun muhasaraya mukavemet edebiliyorlardı. 1669 ağustosu sonlarında başkumandan Morosini ile Fransız kuvvetleri kumandanı Duc de Noailles arasında ihtilâf çıkması ve nihayet müttefik donanmasının geri çağrılması Venediklilerin sulha yanaşmalarına yol açtı.

Osmanlı - Venedik Sulhü

Venedikliler müşkül durumda kalınca nihayet kaleyi teslim edeceklerini Osmanlı serdarına bildirdiler. Bunun üzerinedir ki, Osmanlı hükûmeti adına Halep valisi Şişman İbrahim Paşanın riyasetinde kul kethüdası Zülfikâr Ağa, küçük tezkireci Ahmed Ağa ve tercüman Panayot Efendi'den mürekkep heyet altı günlük müzakereden sonra onsekiz maddeden ibaret bir muahede imzaladılar (5 eylûl 1669). Raşid tarihinde (C: 1. S: 240) on dört maddesi kaydedilmiş, Ahmed Refik'in «Köprülüler - Fazıl Ahmed Paşa» isimli eserinde (Sayfa : 63) tamamı nakledilmiş olan muahedenin önemli maddeleri şunlardır:

1 — Kandiye kalesi bütün top ve cephanesi ile teslim edilecek.

2 — Kandiye'deki asker şehri terkedecek, ahali de gidip gitmemekte serbest olacaktır.

3 — Suda, Esper Longa (Spirna Longa), Granbusa (Grabiye) Palankaları Venediklilerde kalacak. (Buralar muahedenin imzasından 21 sene sonra Girit'e ilhak edilecektir).

4 — Bosna tarafındaki Klis kalesi Venediklilerde kalacaktır.

5 — İstanbul'da Galata'da Venedik balyosu oturup muayyen bir yeri olacak Venedikliler sair iskelelerde de balyos bulundurabilecek.

6 — Akdenizde Osmanlı idaresindeki adalara Venedikliler tecavüzde bulunmıyacak.

Muahedenin imzasından ve içindeki Venediklilerin ve şehri terkedeceklerin gitmesinden sonra 27 eylûlde kalenin anahtarları teslim alınarak Türk kuvvetleri kaleye dahil oldu. Fazıl Ahmed Paşa kaleyi tamir ettirmek ve Girit'te arazi tahririni yenilemek için kışı adada geçirdi. Bu arada yirmi senedenberi itaatsızlıkta bulunan Mora güneyinde sakin

Müdafilerin kumandanı Morosini ve Kandiyelilerin son gayreti (İtalyanca bir albümden)

Manyotlar'ın da itaatını temin eden Fazıl Ahmed Paşa 1670 haziran sonlarında Edirne'ye geldi.

Gerek muhasara müddeti, gerekse şehid mikdarı bakımından Kandiye fethi kadar Osmanlı devletine pahalıya mal olan başka bir fetih hadisesi mevcut değildir. Girit'e ayak basıldığı tarihten muahede akdine kadar geçen 24 sene 2 ay 12 günlük müddet zarfında harp devam etmiştir. Kandiye'nin yalnızca Fazıl Ahmed Paşa tarafından muhasarası iki buçuk sene sürmüştür. Muhasaranın sadece bu kısmında karşı taraftan 29 bin, Türklerden 181 bin kişi can vermiştir.

1663 - 1664 OSMANLI AVUSTURYA HARBİ

Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa sadarete getirildiği sırada devleti meşgul edecek en mühim dış mesele Venediklilerle cereyan eden muharebe idi. Köprülü Mehmed Paşanın bir sefer icrasına sebep olan ve bilâhara serdarları da uğraştırmış olan Erdel işi, Apafi Mihal'in kıral nasbı üzerine tavsiye edilmiş gibiydi. Apafi'nin rakibi olan Kemeny'nin, Fazıl Ahmed Paşanın sadarete tayininden iki buçuk ay sonra maktul düşmüş olması, Erdel'in daha fazla sükûnete kavuşmasına âmil olacak bir hadise idi. Onun için padişah ve hükûmet erkânı Venedik harbi üzerine dikkatlerini daha geniş çapta çevirebildiler.

Raşid ve Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa gibi Osmanlı müverrihlerinin belirttiklerine göre; Sultan Mehmed bir gün Venedik harbi işine sadrıâzamın dikka-

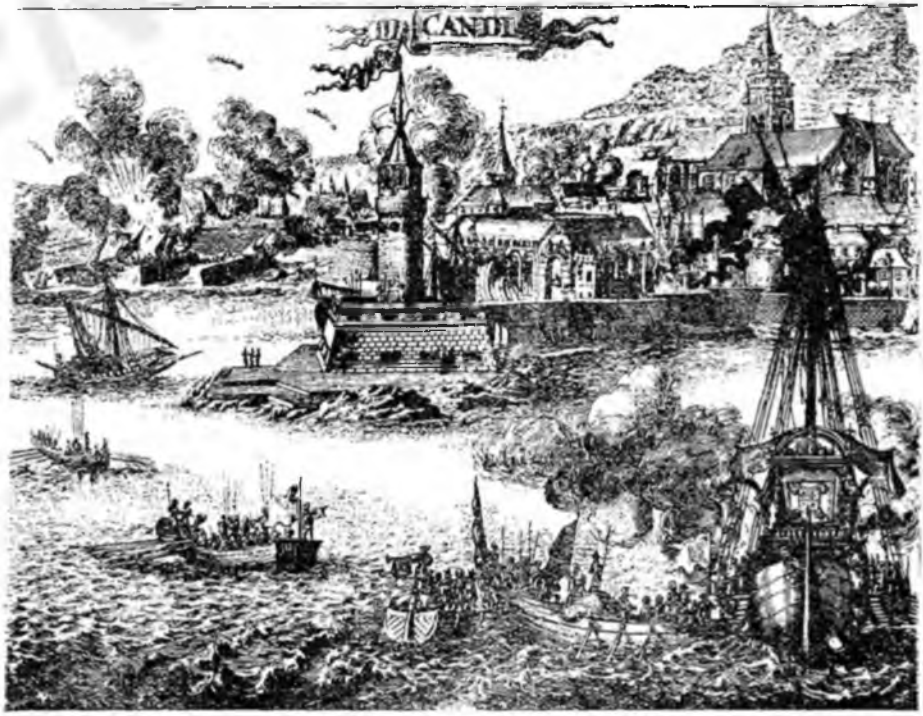

Kandiye muhasarasını deniz tarafından gösteren bu resim Ricaut'dan alınmıştır

tini çekmiş, bunun üzerine 24 eylûl 1662 günü yapılan divan toplantısında, şimdiye kadar müteaddit defalar deniz harbi tecrübesinin geçirilmiş olduğu mütaleasiyle, Bosna tarafındaki Venedik cephesine karşı karadan bir sefer icrasına karar verilmiştir. Bu karardan sonra, o tarafta yolların bozuk veya hiç bulunmayışı dolayısiyle, yol inşa edilmek üzere faaliyete geçilmiş, bir taraftan da sefer için eyâletlere gerekli hazırlık emirleri yazılmıştır.

- İşte bu kararlardan sonra padişah Dördüncü Mehmed ilkbaharın başlarında devlet erkânı ile birlikte İstanbul'dan hareket ederek Edirne'ye geldi (7 nisan 1663 — 28 şaban 1073). Dördüncü Mehmed'in pek sevdiği Edirne'ye gelindikten sonra Avusturya sınırından bazı haberler alındı. Erdel meselesini bahane eden Avusturyalılar hudutta tehditkâr bir vaziyet takınmışlar, Erdel hududunu bilfiil tecavüzle Szekelhyd kalesini işgal ettikleri gibi, Kanije civarında da Zrinyivar (Serinwar) adlı yeni bir kale inşa etmişlerdi. Bu haberleri müteakip aktedilen toplantıda, Venediklilere karşı hazırlanmakta olan seferden vazgeçilerek, daha kuvvetli ve daha tehlikeli bir hasım olan Avusturya'ya karşı sefer icrası kararlaştırıldı.

Fazıl Ahmed Paşa'nın Edirne'den hareketi

Ordunun serdarlığına tâyin olunan Sadrıâzam Fazıl Ahmed Paşa mutad merasimleri müteakip 13 nisan 1663 te Edirne'den hareket etti. Serdar-ı ekrem ordu ile Belgrad'a giderken, Avusturyanın Osmanlı devleti nezdindeki elçisi Reninger de beraberce yola çıkmıştı. Belgrad'a varıldığı zaman iki Avusturya temsilcisi ile daha karşılaşıldı. Bunlardan biri Viyana'dan gönderilen yeni elçi Baron de Goes, diğeri de evvelce Tamşvar valisi Ali Paşa nezdine gönderilmiş olan (Hammer, C: 11, S: 97) Berin adındaki şahıstı. Bunlar üçü birleşerek sadrıâzamdan müzakere talebinde bulundular.

Fazıl Ahmed Paşa sefere çıkmış halde bulunmasına rağmen müzakere talebini reddetmedi. Vaki görüşmede; Erdel'deki Szekelhyd kalesinin tahliyesi ile Kanije kalesi civarında inşa edilen Zerinvar (Yenikale) ın yıkılmasını ve Erdel'de mevcut Avusturya askerinin bu topraklardan çıkmasını (Tarih-i Raşid, C: 1, S: 30) istedi. Avusturyalılar, Erdel'deki taleplerinden vazgeçmediklerinden Osmanlı ordusu yürüyüşüne devam etti. Essek (Özsek) e varıldığı zaman Avusturya heyetini yanına davet edip kendileri ile ikinci defa görüşen Fazıl Ahmed Paşa, daha önceki isteklerini tekrarladıktan başka, Kanuni devrindeki verginin, yani 1606 Zitvatorok muahedesinde kaldırılmış olan yıllık 30 bin altının ödenmesini istedi. Avusturya heyeti, yıllık vergi işini imparatora arzedemiyeceklerini, fakat diğer istekleri hükümdarlarına bildireceklerini söylediler.

Osmanlı ordusu yürüyüşüne devam eder, iki defa da müzakere tarzında elçilerle görüşülürken, Sadrıâzam Fazıl Ahmed Paşa ile Avusturya başvekili Duc de Sagan arasında ayni mevzu üzerinde mektuplar teati edilmekteydi. Elçilerin görüşmesine ve mektupların teati olunmasına rağmen anlaşma mümkün olmadı. Zaten Osmanlı ordusu bir hayli yol katetmiş, ayni zamanda Avusturyalıların oyalama siyaseti güttüklerinden de şüphelenmişti.

Üyvar üzerine yürünmesine karar verilmesi

Ordunun Budin'e vasıl olmasından sonra sadrıâzam ordu erkânı ve ocak ağalarını toplıyarak bir görüşme yaptı (16 temmuz 1663). Toplantıda: Üyvar, Komaron ve Yanıkkale'den hangisinin üzerine yürünmesinin isabetli olacağı hususunda herkesin fikrini söylemesini istedi. Fakat, hemen herkes «ferman sultanımındır, biz padişah-ı islâmın kullarıyız; her ne tarafa fermanınız olursa can ve baş ile çalışırız» cevabını verdiler. Bu durum karşısında, gerek düşman vaziyetinden casuslar vasıtasiyle haberler alan, gerekse mevzubahis kalelerin durumlarına dair esaslı bilgi edinmiş bulunan Fazıl Ahmed Paşa, her üç kalenin (Tarih-i Raşid C: 1, S: 34) yol, nüfus, tahkimat ve stratejik vaziyetlerini izahla, Uyvar'a yürümenin müreccah bulun-

duğunu şöyle belirtti: «Uyvar büyük bir kaledir; hem de Çasar'ın ikinci vezirinin oturduğu yerdir. Köy ve kasabaları mamurdur, altun ve gümüş madenlerinin mevcudiyetiyle meşhurdur. Uyvar'ın zaptı etrafındaki köy ve palankalarla bir eyâletlik yerin padişah mülküne ilâvesini sağlıyacaktır». Sadrıâzamın bu izahat ve mütalealarını müteakip Uyvar'a yürünmesi kararı alındı.

Ordunun gideceği yer de kat'i şekilde tâyin olununca, Sadrıâzam Fazıl Ahmed Paşa, Budin kalesinde misafir edilmiş bulunan Avusturya elçilerini çağırttı. Bunlarla vaki görüşmede; Osmanlı ordusunun Uyvar'a yürüdüğü belirtildikten sonra Kanije tarafındaki kalenin yıkılması ve Erdel'de işgal eyledikleri yerlerden çekilmeleri talebinden başka, ya Kanuni zamanındaki 30 bin altun vergiyi, veyahut da Zitvatorok muahedesinde zikredilen 200 bin kuruşu vermeleri istendi. Elçiler vergi işinin mevzuubahis olamıyacağını beyan ettikleri cihetle, kendilerine ruhsat verildi.

Uyvar muhasarası ve zaptı

Fazıl Ahmed Paşa'nın idaresinde Budin'de toplanmış kuvvetler yüz bin kişiyi buluyordu. Sefere karar verildiği zaman

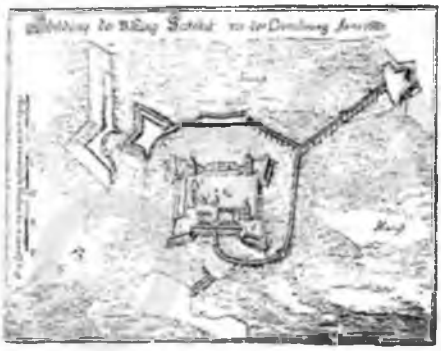

Szekelyhid kalesinin o devirde yapılmış bir krokisi (Macarca «A Magyar Nemzet Története» adlı eserden)

orduya iltihakı hususunda Kırım Hanına da mektup yazılmıştı O sırada Kırım'dan ayrılmayı doğru bulmayan Han ise, oğlu Ahmed Giray idaresinde yüzbin Tatar askeri göndermişti. Ayrıca Ahmed Giray'ın kardeşinin emrinde 15 bin Kazak askeri vardı. Osmanlı devleti böyle büyük bir ordu ile Avusturya üzerine yürürken İmparator Leopold, İsveç'ten yardım istemiş, fakat iki hükümdar bu hususta uyuşamamıştı. Bu bakımdan Avusturya-

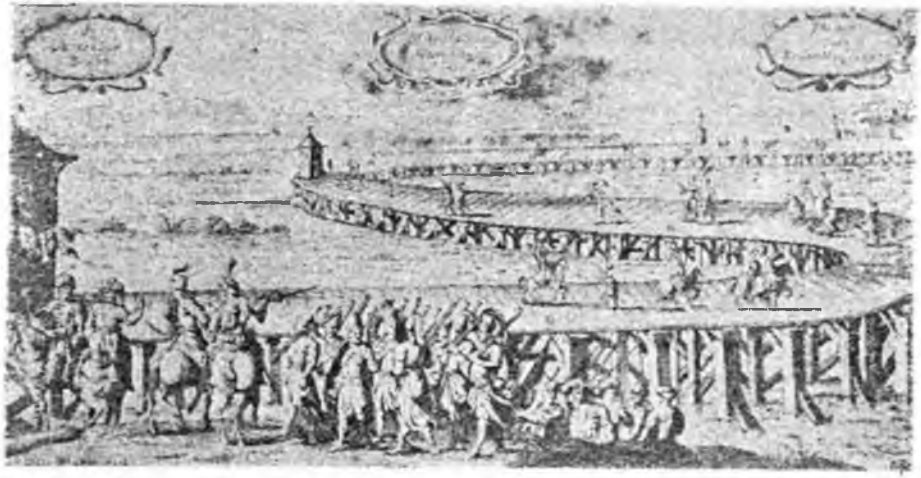

Drava üzerinde Türk ordusunun geçiş noktası olan Essek (Ösek) den bir görünüş (Macarca «Tolnai Vilagtörtenelme» adlı eserden)

lılar, Osmanlılarla mücadele içinde kendi imkânları ile başbaşa demekti.

Osmanlı ordusu 30 temmuzda Budin'den hareket etti. Fazıl Ahmed Paşa hareketten evvel Gran (Esztergom) önünde bir kale inşasını emretmişti. Buraya gelindiğinde kalenin inşaatı bitmemiş olduğundan dört gün beklendi. Sonra Esztergom'dan karşıya Ciğerdelen (Parkany) sahrasına geçildi. Bu arada Uyvar (Neuhausel) kumandanı Forgacs'ın, bir harb hilesi ile, Ciğerdelen'e geçen kuvvetlerin bir kısmına taarruz etmesi temin olundu. Bu taarruz Forgacs'a beşbin maktûl ve bin esirlik zayiata (Tarih-i Reşad C: 1, S: 39) maloldu.

Ordu Ciğerdelen'de Tuna'nın sol sahiline geçince Sadrâzam, Serdar Ali Paşa, Kaplan Mustafa Paşa ve Budin Valisi Hüseyin Paşa'yı Uyvar'a giden yol üzerindeki köprüleri inşa ve muhasara için gereken hazırlıkları ifa vazifesiyle ilerden gönderdi.

Uyvar muhasarasına 17 ağustos (13 muharrem) günü başlandı. Orta Macar beylerinden olan kale kumandanı Forgacs'a evvelâ teslim teklifinde bulunuldu ise de, Forgacs bunu reddetti. Kaleyi muhasara eden Osmanlı askeri dört kola ayrıldı. Sadrâzam Fazıl Ahmed Paşa bu kollardan birine bilfiil nezaret ediyordu. Muhasaranın başlamasından on gün sonra Kırım Hanının oğlu yüzbin kişilik Tatar askeri ile geldi. Aynı gün Eflak ve Boğdan voyvadaları da birer miktar kuvvetle Uyvar önüne ulaştılar.

Bu sırada İmparator Leopold'ün kumandanlarından Montecuculi'nin 30 bin kişilik kuvvetle (Silâhtar tarihi C: 1, S: 273) Uyvar'ın imdadına gelmekte olduğu öğrenildiğinden, Fazıl Ahmed Paşa bunlara karşı Tatar, Kazak, Eflak ve Boğdanlılardan mürekkep seksen bin kişilik kuvvet sevketti. Kaplan Mustafa Paşa'nın emrine verilen bu kuvvetler Montecuculi'yi mağlûp edip kaçırdıktan sonra Kırım askerleri Viyana önlerine kadar uzanan bir akın hareketinde bulundular.

Serdar-ı ekrem Fazıl Ahmed Paşa muhasara boyunca asker ve kumandanları teşci faaliyetinden geri durmadığından, kalenin zaptı için sıkı bir şekilde çalışılıyordu. Müdafiler pek çok tüfek ve top mermisi yağdırmakla beraber Türk kuvvetleri yılmadan işine devam ediyordu. Top gülleleri ile surlarda gedikler açıldığı, lâğım patlatılarak yıkıntılar meydana getirildiği ve nihayet toprak

Osmanlı ordusunun Uyvar muhasarası
(Macarca «A Magyar Nemzet Története» adlı kitaptan)

sürülerek surlara yaklaşıldığı cihetle Uyvar müdafileri şehrin elden gitmek üzere olduğunu görüyorlardı. Kale kumandanı Forgacs, Uyvar zaptının elle tutulur hale geldiğini görünce, müdafileri esir olmak veya ölmekten kurtarmak istedi. Bu sebepledir ki ; muhasaranın otuz sekizinci günü kalenin Beç kapısının üzerinde eman bayrağının çekildiği görüldü. Bunun üzerine kaleden gönderilen heyet şu şartların (Tarih-i Raşid C: 1, S: 47) kabulü takdirinde Uyvar'ı teslim edeceklerini bildirdiler :

1 — Mal ve canlarına zarar verilmiyecek,

2 — Ordunun içinde geçmiyecek ve Tatarların yüzünü görmiyecekler.

3 — Mallarını nakletmeleri için bin araba tahsis olunacak.

4 — Uyvar müdafilerinin harpte gayret gösterdiklerine dair imparatora ibraz edilmek üzere ellerine mektup verilecek.

5 — Avusturya askeri kaleden çıkmadan Osmanlı askeri içeri girmiyecek.

6 — Müdafilere yeteri kadar zahire verilecek.

7 — Yaralılar iyileşinceye kadar Uyvar'da kalacak.

8 — Kaleden çıkıldığında bayraklar açıp trampetler çalınarak gidilecek.

Avusturya heyetini dinliyen Fazıl Ahmed Paşa, son maddeyi söyledikleri (Silâhdar tarihi C: 1, S: 280) zaman :

«— Utanmazsanız böyle yapmaya, yapın, tablhanenizi döğün, borularınızı çalın, bayraklarınızı açın» dedi. Ve bir günlük zahire ile mallarını nakil için dört yüz araba verileceğini ve Komaron adasına kadar nakledileceklerini bildirdi. Böylece o gün akşam üzeri Uyvar işgal olunup kale burçlarında Türk bayrakları dalgalanmaya başladı (24 eylül 1683 - 21 safer 1074). Fazıl Ahmed Paşa, Uyvar'ın zaptından sonra surlarını tamir ve içerisine dört bin kişilik muhafız asker, mühimmat ve erzak koydu. Uyvar fethi ile istilâ devri sınırlarının daha ilerisinde bir arazi parçası ele geçirilmiş oluyordu. Alman tarihçisi Hammer bu münasebetle şöyle der:

« İşbu Uyvar fethi, Zitvatorok müsalehasının mütemadiyen yenilenmesi ile yarım asırdan beri teaahhür etmiş olan Macaristan aleyhine muhasamatın yenilenmesinin ilk vak'ası olduğu için bütün Almanya'da derin akisler bırakmıştır. Avusturya İmparatorluğu memleketlerinin Türkler tarafından istilâsına dair hiçbir zaman bu sene ile bundan sonraki seneler zarfında çıkarıldığı kadar eserler, vazlar, ruzname, keşfiyat, nasihatler, teşviknâmeler neşrolunmamıştır. Uyvar kalesine o kadar üstün kuvvetlerle hücum olunmuş, muhasara o kadar şiddetle idare edilmiş, o kadar çok sürmüştür ki, bugün bile Avusturya - Macaristan'da ziyade ibrazı mesai olunduğundan ve nakabili tezelzül bir mukavemet gösterildiğinden bahsolunmak istenilirse "Neuhausel önünde bir Türk gibi" derler ».

Neograd ve Nytra kalelerinin zaptı ve sadrıâzamın Belgrad'da kışlaması

Avusturyanın Osmanlı sınırı yakınında en mühim mukavemet seddi addedilen Uyvar'dan sonra bu civarda birkaç kale daha alındı. Bunlardan birisi olan Neutra (Nytra) Hüseyin Paşa tarafından, Neograd (Novigrad) Kaplan Mus-

Nytra'nın onvedinci asrın ikinci yarısında yapılmış bir resmi (Macarca «A Magyar Nemzet Története» adlı eserden)

tafa Paşa tarafından zaptedildi. Ayrıca Lewenz (Léva) alındı. Bu arada Moravya ve Silezya'ya akın eden Tatarlar yirmi dört bin esir alarak geri döndüler.

Uyvar ve sair kalelerin fethini müteakip Fazıl Ahmed Paşa topladığı meclis; hudut yakınında bir yerde kışlamanın mı, İstanbul'a dönmenin mi münasip olacağını görüştü. Kumandanlar, düşman kuvvetlerinin ezilmemiş olduğuna dikkati çekerek o taraflarda kışlamanın lüzumunu belirttiler. Bu fikri doğru bulan sadrıâzam da Belgrad'da kışlamaya karar verdi.

Erdel Beyi Apafi Mihal, müteaddit mektuplar yazılarak sefere çağırıldığı halde muhtelif bahaneler ileri sürerek yerinde kalmaktaydı. Ordunun Uyvar'a ulaşmasından sonra tekrar çağırılan Erdel Beyi nihayet kalenin fethinden sekiz gün sonra ordugâha geldi. Fakat sadrıâzam ona itimad telkin edebilmek için gecikmesine ses çıkarmadı.

Belgrad'da kışlamaya karar vermiş olan Fazıl Ahmed Paşa Budin'e geldiği zaman Erdel Kralı, Eflak, Boğdan voyvodaları ve Kazak Beyine ilkbaharda orduya iltihaklarını emrederek memleketlerine dönmelerine izin verdi. Budin'de iken Avusturya elçisini kabul eden sadrıâzam, imparatorun başvekili Duc de Sagan'a hitaben (Tarih-i Raşid C: 1, S: 55) yazılmış bir mektup vererek Viyana'ya gönderdi. Bundan sonra Belgrad'a gitmek üzere Budin'den ayrılan sadrâzam, imparatorun vali ve kumandanlarından Zrinyi (Zirin-oğlu) nin memleketini vurmak üzere Kaplan Mustafa Paşa kumandasında elli bin Tatar, on bin gönüllü sevketti. Bundan sonra yoluna devamla, askerleri kışlaklarına tevzi, kendisi de aralık 1663 başında Belgrad'a vâsıl oldu.

Avusturyalıların kış taarruzunun defedilmesi

Osmanlı ordusunun kışlaklara dağılmasından sonra, bundan istifade etmek isteyen ve Türklerin kışın harekât yapmıyacağını hesaplayan Avusturyalılar, Uyvar'ın kaybına mukabele teşkil etmek üzere âni hamlelerle bazı yerleri almak istediler.

Peçuy (üstte) ve Kanije (sağda) kalelerinin 1664 yılı başlarında Avusturyalılar ve müttefikler tarafından muhasaralarını tasvir eden bu resimlerin ikisi de Macarca «A Magyar Nemzet Története» adlı eserden alınmıştır.

Bu plânın tatbiki gayesiyle, General Zrinyi (Osmanlı tarihlerinde Zırınoğlu) General Hohenlohe ile birleşerek 30 bin piyade ve süvari asker ve 40 top (Silâhdar tarihi C: 1, S: 311) ile harekete geçti ve Türklere ait Berzence, Babocsa (Babofça) yı aldıktan sonra Sigetvar'ı muhasaraya başladılar (24 ocak 1664).

Sadrıâzam Fazıl Ahmed Paşa vaziyetten haberdar olunca Tatar askerlerinin ve yakın kışlaklarda bulunanların acele yetişmeleri için emir verdi, kendisi de 2 şubat'ta Belgrad'dan yola çıktı. Kış çok şiddetli olduğundan etraf kar ve buzlarla örtülü idi. Bu yüzden askerler çok güç şartlar altında yol katediyorlardı. Sigetvar önündeki su donmuş olduğundan Avusturyalılar buzlar üzerinden yürüyüp geçerek kaleye hücum ediyorlardı. Fakat Türk askerinin harekete geçerek üzerlerine gelmekte olduğunu duyunca, Sigetvar muhasarasını bıraktılar ve Essek (Esek, Ösiyek) köprüsünü kesip Pécs (Peçuy) i kuşatmaya karar vererek bu kararı tatbike koyuldular.

Avusturyalıların hücum ettikleri sahaya en yakın yerde Tatar askerleri kışlamaktaydı. Fakat bunlar emredilen yere yetişme işini soğuklar dolayısıyle çok yavaştan aldılar. Maamafih bir müddet sonra civardaki Osmanlı askeri Peçuy'a yaklaştığı cihetle üç taraftan ateş arasında kalmak istemeyen General Zrinyi oniki günlük bir muhasaradan sonra Peçuy önünden de çekilmek zorunda kaldı. Kış soğukları tabii Avusturya ordusu için de büyük müşkilâta âmil olmaktaydı. Nitekim Zrinyi'nin askerlerinin bazılarının elleri ayakları donmuştu. Onlar Peçuy önünden çekilirken arkalarından yetişen Kaplan Mustafa Paşa kendilerine bir miktar zayiat da verdirmiştir.

Netice itibariyle Avusturyalıların kış taarruzu böylece defedilmiş olduğundan Sadrıâzam Fazıl Ahmed Paşa yoldan geriye dönerek 21 Şubat 1664 te Belgrad'a dâhil oldu.

Zerinvar'ın zaptı ve kalesinin yıkılması

Avusturyalıların kış taarruzu Fazıl Ahmed Paşa için uyartıcı bir tesir yapmış olduğu cihetle, Osmanlı ordusunun serdarı orduyu buna göre hazırlamaya çalıştı. Uyvar'ın Türkler tarafından zaptı Avrupa'da bir hayli heyecan yaratıp derin akisler uyandırdığı cihetle Avusturya'ya etraftan yardım elleri uzandı. Bu cümleden olarak; İspanyollar, Saksonya ve Brandenburg para ve asker yardımında bulundu: Fransa Kıralı Ondördüncü Louis de beşbin Fransız gönüllüsü gönderdi. Buna mukabil sadrıâzamın ordusu da Anadolu tarafından gönderilen kuvvetlerle geçen seneye nisbetle ellibin kişi (Silâhtar tarihi C: 1, S: 320) fazlalaştı.

Fazıl Ahmed Paşa casuslar vasıtasiyle düşmanın durum ve niyetlerinden azçok haberdar oluyordu. Avusturyalıların Essek köprüsüne bir taarruz yapabileceğini tahmin ettiğinden burasını takviye için tedbirler aldı. Bu sırada 15 bin kişilik bir Avusturya kuvvetinin Nytra (Neutra) kalesini, birkaç gün sonra da 60 bin kişilik başka bir kuvvetin de Kanije'yi muhasara ettikleri haberini aldığından her iki kalenin de imdadına derhal kuvvet sevketti. Nytra kalesi fazla dayanamayarak düştü ise de burayı alan Avusturyalılar imdat kuvvetinin yaklaş-

Zrinyi (Zırin-oğlu) (Macarca «A Magyar Nemzet Története» den)

Yenikale (Zerinvar) (Macarca «A Magyar Nemzet Története» den)

ması üzerine kaçtılar. Kanije'yi kuşatan ve Osmanlı tarihinlerinde Zirin-oğlu ve Bakan-oğlu diye zikredilen Avusturya kumandanları ise, Osmanlı ordusunun yaklaştığını duyunca muhasarayı çözüp çekildiler.

Nisan ayı ortalarında Belgrad'dan Zemlin sahrasına çıkan. 7 mayısta da Zemlin'den harekete geçen Serdar Fazıl Ahmed Paşa Kanije'ye doğru teveccüh etmişti. Kanije muhasarasını bırakan Avusturya kuvvetleri bu şehrin güney batı tarafında, Mur nehri ile Drava'nın kavşağında ve Drava'nın sol sahilindeki Yenikale (Zerinvar) ye çekilmişti. Sadrıâzam da Kanije önüne geldikten sonra, muahede ahkâmına mugayir olarak yapılmış olan bu kaleye doğru teveccüh etti. Zerinvar yirmi günlük muhasara neticesi zaptedilerek kalesi yıktırıldı. Daha sonra bu civarda (Komaron (Kıskonorm), Beleska, Egerwar, Kemendwar, küçük kale ve palankaları alındı. Bunlardan önce düşmanın geçen yıl elde etmiş olduğu Babofça ve Berzence de kolaylıkla istirdat edildi.

Sulh muahedesinin hazırlanması

Sadrıâzam Fazıl Ahmed Paşa Zerin-

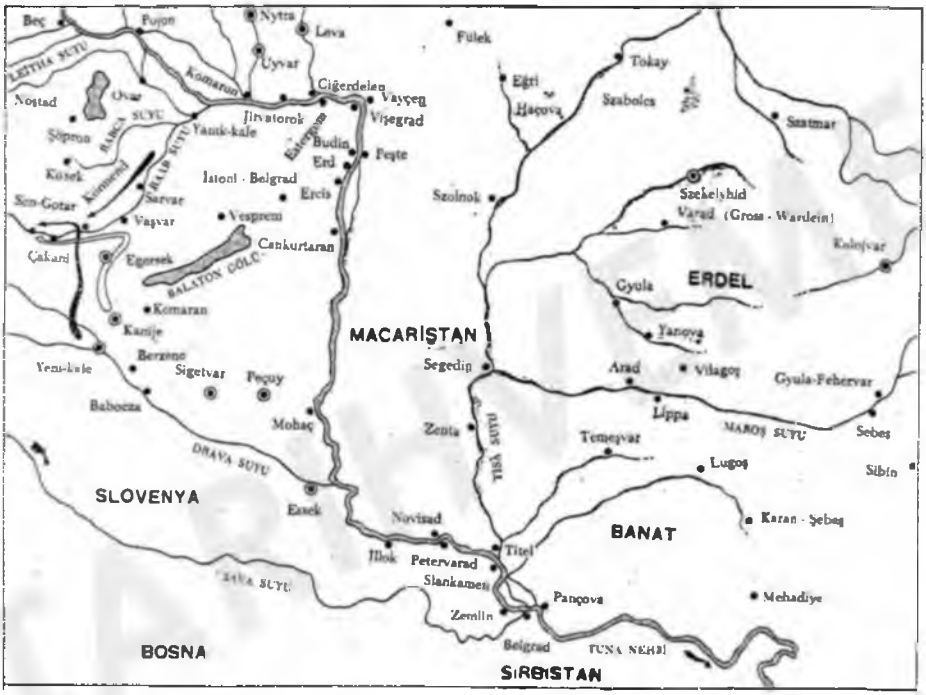

Osmanlı ordusu ile, Avusturya ve müttefiklerinin 1663-64 yılları arasında cereyan eden hareketlerini ve karşılıklı olarak muhasara veya zaptettikleri yerleri, nihayet Sen-gotar'a gelişlerini gösterir harita.

var'ı aldıktan sonra kuzey istikametine yöneldi. Avusturya kumandanı Montecuculi de bu sırada Raab nehrinin sağ kıyısındaki Avusturya arazisini korumak üzere o tarafa koştu. Kuvvetli Türk ordusu ilerlediği yeri zaptediyor, ayrıca akın hareketleri yüzünden Avusturya'nın bazı yerleri tahribe uğruyordu. Bu bakımdan, Avusturya için en doğru hareket sulhe yanaşmaktı. Nitekim sadrıâzam Raab nehri kenarındaki Czakany (Çakan) mevkiine geldiği zaman bu netice doğdu. Avusturya başvekilinden gelen mektup üzerine, ordu ile beraber getirilmekte olan ve Osmanlı tarihlerinde imparatorun kapı kethüdası diye zikredilen elçi Simon Reninger ile muharrem salı (29 temmuz 1664) günü gece yarısına kadar cereyan eden müzakere sonunda on maddelik bir muahede metni hazırlandı. Fazıl Ahmed Paşa'nın tensibi üzerine, muahede tasdik olununcaya kadar (Silâhdar tarihi C: 1, S: 357) Osmanlı ordusu muhasematı devam ettirme hareketinde serbest olacaktı.

Müttefik orduları kumandanı Montecuccoli.

Sen Gotar muharebesi

Sadrıâzam Fazıl Ahmed Paşa Csakany mevkiinde Raab suyunu geçmek istedi, fakat karşıda Avusturya kuvvetleri bulunduğundan geçiş mümkün olmadı. Bu sebeple nehir boyunca batı istikametinde ilerliyerek Saint-Gottard (Sen Gotar) mevkiine geldi. Avusturyanın İtalyan asıllı meşhur kumandanı Montecuculi (Montecuccoli) Alman, Fransız, İspan-

Sen-gotar savaşında düşmanın mukabil hücumu ile yenilgeye uğrayan Osmanlı kuvvetlerinin Raab suyundan geçişi (Resimlerin ikisi de Macarca «A Magyar Nemzet Története» adlı eserden alınmıştır)

yol, Çek vesaireden mürekkep Avusturya kuvvetlerinin başındaydı. Sen Gotar'da iki taraf kuvvetlerini Raab suyu ayırıyordu. Osmanlı ordusu 6 muharrem (30 temmuz) da Sen Gotar'a gelince nehre müvazi sırtların gerisine çadır kurdu. O arada Osmanlı topçusu karşıya ateş açtığından, Mantecuculi kuvvetlerini ormanın içine çekti.

Fazıl Ahmed Paşa Raab suyunu karşıya geçerek Raab kalesine doğru ilerlemek istediğinden. burada Avrupa tarihlerinin pek fazla süsleyip şişirerek anlattıkları bir muharebe cereyan etti.

Fazıl Ahmed Paşa 1 ağustos 1664 günü 3 bin piyade 3 bin süvarilik bir kuvvet geçirdi. Bunlar düşman üzerinde bir panik yarattıkları sırada sadrıâzam 5 bin

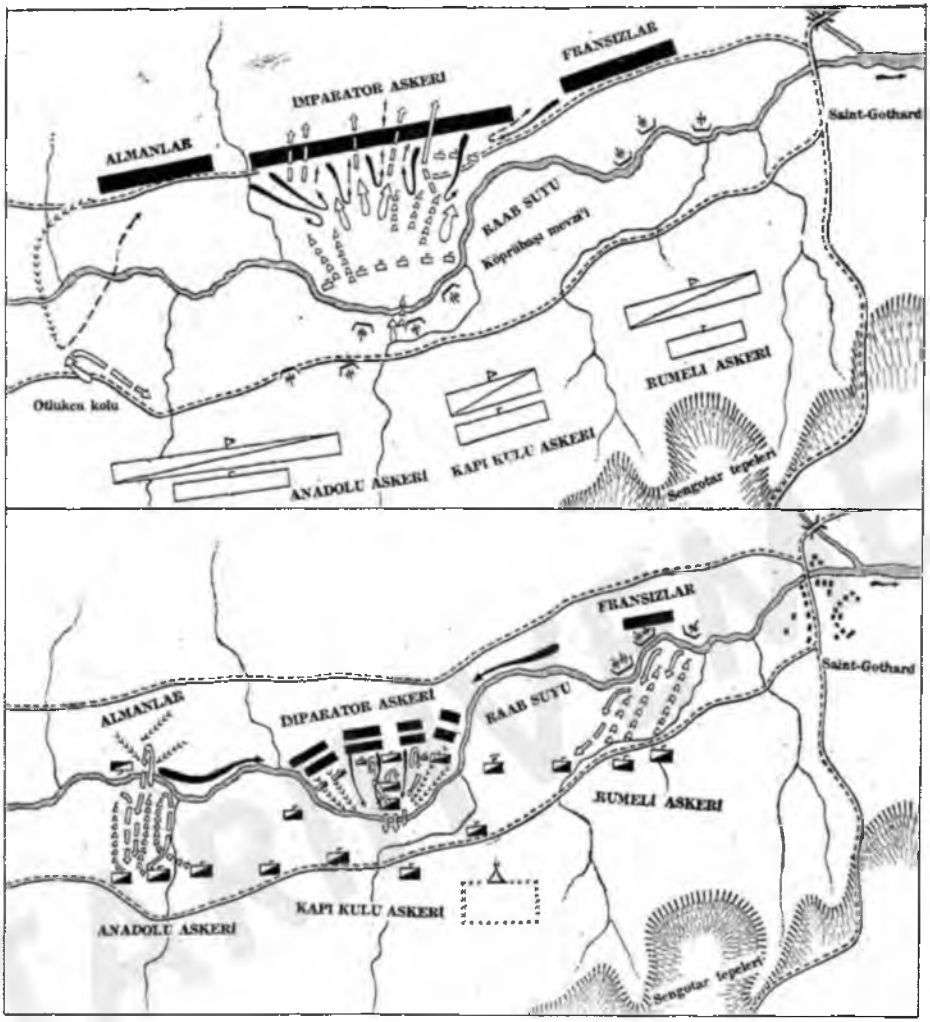

Üstte: Raab suyunu geçen Osmanlı kuvvetlerinin hücumu ve düşmanı geri atması. Altta: Düşmanın mukabil taarruzu ile Osmanlı kuvvetlerinin merkez kısımda yenilmeleri, kanatlarda da başarısızlığa uğramalarını gösterir krokiler

DENİZ.ORG

kişi daha gönderdi. İkindiye kadar yağmur altında devam eden ilk safhada Türk askeri üstünlük gösterdi. Lâkin gerek bu üstünlüğün verdiği nefse güven, gerekse yağmur yüzünden Türk askerinde bir gevşeme vuku bulunca bundan faydalanan Montecuculi askerini taarruza kaldırdı. Şiddetli topçu ateşinden sarsılan Osmanlı askeri bir de piyade ve süvarinin taarruzu ile karşılaşınca bunlara dayanamadı. Neticede 4 bin kişi vuruşarak şehit düştü, geri kalanların büyük kısmı da kabarmış olan Raab suyunda boğuldular. Bu arada 15 top düşman eline geçti.

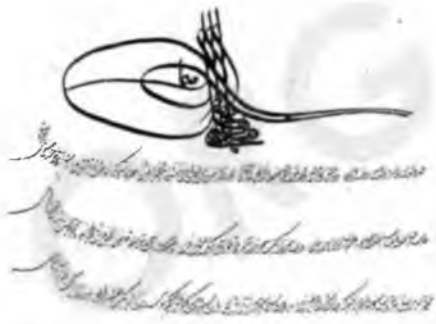

Vasvar muahedesinin Osmanlıca nüshasının baş tarafı (A Magyar Nemzet Története'den)

Vasvar muahedesi

Sen Gotar muharebesinden önce hazırlanarak İmparatorun tasdikine gönderilmiş olan sulh muahedesi bu arada tasdik edilmişti. Vasvar (Eisenburg) şehri ile Sen Gotar köyü arasındaki Çakan (Çakani, Csakany) mevkiinde hazırlanmakla beraber en yakın merkez olan Vasvar ismi ile anılan bu muahedenin hazırlanış şekline dair tafsilât vermeyen Hammer (C: 11, S: 132), muahedenin 10 ağustos 1664 te imzalandığını kaydetmekle yetinir. Fakat İmparator Leopold'ün Fazıl Ahmed Paşa'ya yazmış olduğu (Silâhdar tarihi C: 1 S: 369) sureti mevcut mektupta, 10 muharrem (3 ağustos) den itibaren iki memleket arasında yirmi senelik dostluğun teessüs ettiğinden bahsedildiğine göre, muahedenin 3 ağustos 1664 te tasdik olunduğu anlaşılmaktadır. On maddeden ibaret Vasvar muahedesi hulâsatan şu şartları ihtiva eder:

1 — Avusturyalılar Erdel'de işgal etmiş oldukları yerlerden çıkacaklar ve bu memleketten Türk ve Avusturya askerleri ayni zamanda çekilecektir.

2 — Türklerin zaptetmiş olduğu Uyvar, Neograd kaleleriyle bunlara bağlı kariye ve palankalar Türklerde kalacak.

3 — Rakoczi ve Kemeny Janos'un soyundan ve Orta Macar beylerinden herhangi bir kimse Erdel'e sokulmıyacak.

4 — Zerinvar kalesi tekrar inşa edilmiyecek.

5 — İki taraf da akınlara son verecek, çeteleri korumıyacak.

6 — Muahede ile teessüs edecek sulh ve dostluk hali yirmi sene devam eyliyecek.

7 — Muahede ile kurulan dostluğa nişane teşkil etmek üzere imparator padişaha iki yüz bin kuruşluk hediye ve pişkeş yollıyacak, padişah da buna uygun hediye gönderecek.

Heyeti mecmuası itibariyle Türkler lehine şartlar ihtiva eden bu muahedenin tasdikli nüshasını alan Sadrıâzam Ahmed Paşa seferden dönüş yolculuğuna başladı. Muahedenin tatbikatına nezaret gayesiyle o senenin kışını Belgrad'da geçirdikten sonra 15 temmuz 1665 te padişahın bulunduğu Edirne'ye dâhil oldu.

DÖRDÜNCÜ MEHMED'İN BİRİNCİ VE İKİNCİ LEHİSTAN SEFERİ

Avusturyalılar ile Vasvar muahedesini akteden Fazıl Ahmed Paşa, daha sonra Girit seferine çıkmış ve adanın fethini tamamlıyarak Venedik harbine nihayet verilmesini sağlamıştı. Bu iki muvaffakiyetli harpten sonra Osmanlı devleti yeni bir harbe daha girdi ki, Lehlilerle yapılan bu harp, ötekilerden daha çok muvaffakiyetli oldu. Padişahın da bizzat katılmış olduğu Leh seferleri Sarıkamış Kazakları yüzünden çıktı.

Dördüncü Mehmed, Sadrıâzam Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit serdarlığı sırasında Tesalya Yenişehrinde iken, Sarıkamış

Dördüncü Mehmed
(Aslı Floransa müzesindedir)

Kazakları hatmanı Doroşenko'dan bir elçi gelmiş, Leh Kıralı ile Kırım Hanından şikâyet ederek himaye olunmasını istemişti. Bu vaziyet karşısında Doroşenko'ya tuğ, sancak ve mehterhane gönderilmiş ve netice itibariyle Sarıkamış Kazakları Osmanlı himayesine girmişti. (1669).

Evelce Lehlilere tâbi olan Sarıkamış Kazaklarının onlardan yüz çevirerek Osmanlı himayesine girmesi, Lehlilerle aranın bozulmasına yol açmıştır. Kazaklar meselesinde Kırım Hanı Âdil Giray da isabetli sayılmıyacak bir yol tutmuştur. Padişaha yapılan şikâyette kendisinden bahsedilişine içerliyen Âdil Giray, Potkalı Kazaklarından « Hanenko » adında birini hatman yapıp Doroşenko üzerine sevketmiştir. « Sarıkamış » « Barabaş » ve « Potkalı » diye üç koldan mürekkep olan Ukrayna kazaklarının reisi Sarıkamış zümresinden iken, Âdil Giray Hanenko'yu hatman yapmakla, Potkalı zümresini Sarıkamışlara musallat etmiş oluyordu.

Kırım Hanının, hem padişahın arzusunu nazarı itibara almadan icraata girişmesi, hem de Kazaklar arasında mücadeleye sebep olması üzerine, kendisi azledilerek Selim Giray Kırım Hanı tayin edildi (Mayıs 1671).

Doroşenko ile Hanenko mücadeleye giriştiği zaman bundan istifade fırsatını kaçırmak istemeyen Leh Kıralı, Doroşenko'ya ait birkaç palankayı zaptetmişti. Lehliler Osmanlı himayesindeki bir yere el uzatırken İkinci Osman'ın Hotin seferinin tesiri altında bulunmakta idiler. O zamandan beri Osmanlılardan pek korkmıyan Lehliler, Osmanlı devletini yine o devirdeki durumda zannediyorlardı. Bu sebepledir ki, Leh Kıralına sulhe aykırı hareket etmemesi hususunda hem nasihat hem tehdit ihtiva eden bir mektup gönderildiyse de, Leh Kıralı Michel Korybut Wiesnowiski, Doroşenko'nun kendi bendesi olduğunu ifade ile Osmanlı devletinin hoşuna gitmiyecek bir cevap verdi. Bu vaziyet karşısında Lehistan'a sefer icrasına karar verildi.

Dördüncü Mehmed'in Edirne'den hareketi

Sefere karar verilmesinden sonra gerekli hazırlıklar yapıldı. Bu defa sefere bilfiil katılmakta olan padişah 5 haziran 1672 de Edirne'den harekete geçti. Maiyetinde henüz dokuz yaşında olan büyük oğlu Mustafa ve bunun annesi de vardı. Fakat gerek şehzâde gerekse padişahın hasekisi muharebe sahasına kadar götürülmiyerek vezir İbrahim Paşa ile birlikte Dobruca'daki Babadağı'nda bırakıldı.

İsakçı'da kurulan köprüden Tuna geçilmek suretiyle Boğdan arazisine girildi. Boğdan voyvodalığının merkezi Yaş (Yassi) a varıldığı zaman asker yoklama edilerek kapıkuluna sefer bahşişi verildi. Özi muhafızı Halil Paşa, Anadolu ve Karaman beylerbeyleri ile birlikte Dniestr üzerinde köprü kurmıya ve inşaatın muhafazasına memur edilmişlerdi. Dniestr'in karşı tarafı yani sol sahili Lehistan arazisi olduğundan köprü kurul-

Dördüncü Mehmed'in sefere çıkışının bir yabancı tarafından tasviri.

(İlâve : 132)

★

Onyedinci asrın Osmanlı imparatorluğu için bir duraklama devri olduğu malûmdur. Hattâ Sultan Osman vak'asından Dördüncü Murad'ın şahsen idareyi ele alışına ve yine Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın ölümünden Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretine kadar geçen devre zarfında devleti sür'atle çöküntüye götüren yıllar yaşanmıştı. Bu asır zarfında Avrupa ise artık ilim, fikir, sanat, iktisat ve nihayet bunların kazandırdığı bir netice halinde teknik yönden Osmanlı imparatorluğundan ileride bulunuyordu. Vaziyet iki taraf için kısaca bu merkezde iken, Köprülülerin gayretleri sayesinde 25 senelik parlak bir devir yaşandı. Osmanlı imparatorluğunun hayat çemberi üzerinde bir ikindi güneşinin parlaklığına benzetilmesi mümkün olan bu yirmi beş yılın şaşaası Viyana bozgunu ile hazin şekilde sonu eninceye kadar, pek çok Avrupalı Türklerden korkmakta ve onaltıncı asırda olduğu gibi bizlere gıpta ile bakmakta devam etti.

İşte, ikindi güneşinin parlaklığına benzettiğimiz bu devrede Türkiye'de bulunan Antoine Galland adında bir Fransız, Edirne'de 1672 yılında Dördüncü Mehmed'in Lehistan seferine hareketine şahit olmuş ve gördüğü şeyleri kaydetmiştir. Aşağıda hatıratından pasajlar sunduğumuz Antoine Galland ın İtalyanca, Yunanca, İbranice, Türkçe, Farsça, Arapça bilen geniş kültürlü bir kimse olduğunu, o zamanki Fransız elçisi M. de Nointel'in Rumların itikatlarına ait bazı meseleleri tetkik ettirmek üzere bu zatı beraberinde getirmiş bulunduğunu bilhassa kaydedelim.

Nahid Sırrı Örik tarafından tercüme ve Tarih kurumu tarafından neşredilmiş olan Antoine Galland'ın günlük hatıralarına ait kitabın 7 mayıs 1672 cumartesi kısmında şunlar okunuyor.

«padişahın camie gidişlerinde, büyük ve küçük bayram günlerinde, ekselansın (Fransız elçisini kastediyor) huzura kabul edilişinde ve Kandiye'nin zaptından sonra kadırgaların muzaffer girişlerinde, Osmanlı imparatorluğunun →

→

sevket ve haşmetine ait bazı levhalar görmüştüm; fakat Zât-ı sahanenin bugün sefere gitmek üzere Edirne'den dışarı çıkışındaki ihtişamın ve hayret verici debdebenin güzelliğine yaklaşacak hiç bir şey görmemiştim.

..... bu olay bütün hayatımca gördüğüm şeylerin en güzeliydi ve Fransa sarayı hariç dünyanın hiç bir yerinde bundan güzel bir tören yapılamazdı. Hıristiyan prenslerinin uğrunda bir miktar masrafta bulundukları şenliklere, eğlencelere ve merasimlere ait oldukça doğru tasvirler vücuda getirildiğini görüyoruz: çünkü onlar mahdut şeylerdir; fakat her şeyi doğu olarak görmek iddiasında bulunan kimselerin, o gün Osmanlı sarayında geçmiş olup daha mükemmel ve muhteşem olmasını tasavvur etmek mümkün bulunmayan şeyler hakkında verecekleri izahatla doğru bir fikir telkinine de kaadir bulunmadıklarını iddia ederim. Bunları insan zekâsına kavratabilecek yeterlikte, kuvvette bir talâkat, sözlerden vücut bulacak bir kudret yoktur. Bu, bilinmesi için ecnebi gözlerin tavassutlarının kifayet etiği şeylerden değildir. mahiyetini anlıyabilmek için insanın bunu kendi gözleri ile görmüş olması lâzımdır».

A. Galland, yarım sayfa daha tutan övücü sözlerden, şenlik için değil de harp için teşkil edilmiş bu olayların geçit merasimine isim olacak kelime bulamadığını beyandan sonra alayların geçişini anlatmaya başlamaktadır. Geçen heyetleri yedi kısma ayıran A. Galland birincinin reisülküttaba, ikincisinin defterdara, üçüncüsünün vezir İbrahim Paşa'ya, dördüncüsünün kaymakam Mustafa Paşa'ya, beşincisinin baş musahip paşaya, altıncısının sadrıâzama, yedincisininde padişaha ait olduğunu söylemekte ve bunların geçişinin beş saattan fazla sürdüğünü beyan etmektedir. Bundan sonra her heyetin şahıslarını, atlarını, silâhlarını renk, şekil ve süslerine varıncaya kadar anlatırken sayfalar doldurmaktadır. A. Galland Türk asker ve subaylarını, paşaların maiyet erkânını o kadar güzel ve mükemmel buluyor ki,

→

→

bunları Yunan ilâhlarına benzettikten başka Fransız kadınlarının âşık olacaklarını da ilâveden geri kalmıyor. İşte onun bu hususa dair satırları:

«.... bu vezir ağa yahut subaylarının kimisi dört, kimisi altı, sekiz yahut on iç-oğlanından mürekkep takımlar tarafından takip edildikleri görülüyordu ki, bunlar ekseriyeti sakalı çıkmamış delikanlılar olup şimdi tarif etmiş olduğum kıyafetler içinde her biri Merih elbiseleri giymiş bir Venüse veya Jüpiter'in başından henüz çıkmış bir Minerva'ya benziyorlardı. Kendilerini dikkate daha çok lâyık kılan ve gözü hayran eden keyfiyet de şuydu ki, her birinin zırhlı elbiseleri ve yüzlerinin beyazlığına siyaha çalan renkleriyle daha büyük bir revnak veren kenarları demir zırhlı parlak ve cilâlı demir serpuşları, yayları, kuburlukları, ellerinde de bir kargıları bulunmasına rağmen, sarıkları, eşarp vaziyetindeki ceketleri, kuburluklarının işlemeleri ve beygirlerinin bir kısmı demir ve çelik, bazısı yaldızlı bakır ve bazısına aynı maddeden iri çiviler intizamla sokulmuş tezyinatı bütün kıyafet ve heyetlerinde o derece lâtif bir nizam ve ahenk vücuda getiriyorlardı ki, insan hayran oluyordu.

... Bu altı vezirin maiyetlerinde bulunan içoğlanı sayısının binden aşağı olmadığı düşünülünce, şaşkınlığa mahal olup olmadığı takdir edilir. Bu elbiseler o kadar mükemmeldi ve kendilerine o derece şasaalı bir manzara veriyordu ki, onları bu halde görenler Fransa hanımlarımızdan azının kendilerine karşı muhabbet duymayacakları kanaatını beslemekte bulunuyorum. Çünkü sade bir kitapta tarifini okumakla çoğunun âşık düştüklerini bildiğimiz o kahraman edasına bunlar arasında malik olmıyanı azdı.»

A. Galland, vezirlerle maiyetleri halkının geçişini uzun boylu tasviri müteakip padişahın bulunduğu heyeti anlatmıya başlıyor ve: «mübalâğa etmeksizin söylerim ki, bu mucizeye benzer manzarayı tebliğ ve izah için meleklerin kendi aralarında her şeyi tebliğ ve ifadede kullandıkları kudrete ihtiyaç vardır» dedikten sonra padişahın maiyet halkından doğancı, zağarcı, peyk, solak ve satırları anlatıyor. En nihayet padişahı da şöyle tasvir ediyor:

«Güneşin huzurun nasıl seyyarelerle yıldızlar parlaklıkların ve haşmetlerini kaybederlerse, bu satırlardan biraz sonra,

→

→

at üstünde yalnız olarak ilerleyen padişah da kendinden evvel geçmiş olan safların bütün debdebe ve ihtişamını işte öylece silliyordu. Bir yıl evvel kendisinde fevkalâde hiçbir şey tasavvur etmekliğime imkân vermiyecek derecede sönük bir hâl ve manzara içinde gördüğüm bu büyük ve kudretli hükümdar, bugün bana o derece şan ve haşmetle göründü ki, bundan gözlerim kamaştı. Putperestliğin Merihi, daima bize gazaplı bir adam kıyafetinde ve kan ve tozla kaplı bir insan suretinde tasvir edilen bir ilâhtı, ve şahsı için saygı ve tâzim ilham etmekten ziyade kalpleri dehşet ve korku ile dolduracak bir manzara arzederdi. Türklerin Merihi bundan tamamiyle farklı idi. Edasına ve cengâverane kılığına munzam olmak üzere üstünde ve atının gem ve sağrısını örten bir *pars derisinin* altından görülen bir hasanın üzerinde parlayan iri elmas ve incilerin şa'şaasından ayrıca da, bütün etrafındakilerin temiz manzara ve intizamları zihinleri aynı zamanda hayretle, şaşkınlıkla, hayranlıkla ve zevkle dolduran bir harp ve şenlik tezyinatı vücuda getirmekteydi. Padişahın muhteşem endamını anlamaya ve vücudunun baştan ayağa kadarki intizam ve âhengini ölçmeye hiçbir şey mâni olmuyordu. Endamını gizleyen kürklü bir kalın hırka giyinmişti: ince çelikten zırh ceketi, bilekleri, aynı madenden zırhlı pantalonu ve asla ajur örtüsü bulunmayan tozlukları bütün endamını gösteriyordu. Mutad şekilde ve kafasını gayetle iri gösteren sarığı yoktu; başını yassı olmaktan ziyade yuvarlak olan çelikten veya gümüşten bir miğfer sarmıştı. Başın üstünde bu serpuşun yeşil küçük bir sarığı bulunup bunun altın ve gümüşle işlenmiş kumaştan olan sonları arkadan görünüyor ve bu manzara Romalı İmparatorların defne dallarından zafer taçlarını, yahut da eski Asya kırallarının taçlarını güzelce canlandırıyordu. Birçok dallardan mürekkep bir sorguç, bu sarığa alın üzerinde ve taşlardan mürekkep bir düğümle bağlanmıştı. Serpuşun tamamiyle kenarına bağlanmış demirden bir zırh, sarık yerine iniyor ve boyunla omuzlar üzerinde serbestçe yayıldığı gibi yüzü de yarısına kadar kaplıyordu. Bu yüzün esmer teni de yorgunluklara alışmış ve güneşin en şiddetli ateşlerine ve mevsimlerin hiçbir zulmüne ehemmiyet vermez bir adamı haber veriyordu. Bu esmer tende, tebaasının kendisi için diledikleri bin saadeti celp ve dâvet eden bir ihti-

→

ması güç ve derin dikkat isteyen bir işti. Bu sebeple evvelâ karşıya sallarla fedailer geçirildi. Bunlar ağaç barikat ve siperler yapmak suretiyle karşıda tutundular. Neticede köprü inşaatı muvaffakiyetle sona erdirildi. Köprü tamamlanınca ordu karşıya geçerek Lehistan arazisine girdi. Padişah Dördüncü Mehmed de 15 ağustosta karşıya geçti. Lehistan arazisinde ilk işgal edilen yer Zwanic kalesi oldu. Buranın muhafızları kaçtığından tüfek patlatılmaksızın ele geçirildi. Dniestr (Turla) köprüsünün geçilişinin ferdası günü Kırım Hanı da orduya geldiğinden merasimle karşılandı. Ayni gün Boğdan voyvodası Duka azledilerek voyvodalık Etienne Petroitschak'a tevcih edildi. Bir gün sonra da kazak hatmanı Doroşenko gelerek hakipâyi şâhâneye yüz sürdü.

Kamaniçe kalesinin zaptı (Ricaut'dan)

Kamaniçe'nin zaptı

Dniestr'i geçmiş olan Osmanlı ordusu, Hotin'in yakınında ve kuzey tarafında bulunan Kamaniçe (Kaminiec, Kamenetz Podolsk) yi muhasara etti. Lehistan'a ait Podolyanın merkezi durumunda en mühim şehri olan Kamaniçe muhasarasını idare eden Sadrıâzam Fazıl Ahmed Paşa orduyu üç bölüme ayırarak kendisi merkezde yer aldı. Sağ kolu Müsahip Mustafa Paşanın, sol kolu da Kara Mustafa Paşanın emrine verdi. Muhasara 18 ağustosta başladı. Kalede Lehlilerden başka Alman ve Rus kuvvetleri de vardı. Kale kumandanı da Alman asıllı bir şahıstı. Muhasaranın yedinci günü Kamaniçe'nin en müstahkem tabyası zaptedilerek üzerine Türk bayrağı dikildi. Ertesi gün lâğım patlatılarak dış surlardan mühim bir parça çökertildi. Onun arkasından çıkan ikinci surun tahribine hazırlanılırken, Kamaniçe müdafilerinin beyaz bayrak çektikleri görüldü. Bunun üzerine kaleden gönderilen memurlarla beş maddelik bir teslim anlaşması yapıldı (27 ağustos 1672). Anlaşma gereğince müdafiler canlarına dokunulmamak şartıyle çekilip gidecek, şehir halkı da Kamaniçe'de oturup oturmamakta serbest bırakılacaktı.

→

şam parlamaktaydı. Padişahın sol kolu kırmızı ve altın sırmalı muhteşem ipekten bir eşarp altında gizlenmiş olup bu eşarp omuz üzerine mücevherlerden bir düğümle bağlı bulunuyordu. Buna rağmen, beygirinin gemini rahatça tutmak hususunda bir güçlük çekmekte değildi. Kopçalar ve işlemeli düğmeler göğüs üzerinde, burada zırhın kumaşına işlenmiş mücevherler arasından görünüyordu. Zırh kalçanın üzerinde birleşiyordu ve bun-

→

dan sonra birtakım butla bacağı gizleyeceği korkusu ile bir şatır bunu beygirin sağrısı üzerinde tutuyor, herhangi bir hareketin yahut da rüzgârın bunu ucurarak bu suretle de efendisinin sağ tarafının bütün profilinin görülmesine mâni olması ihtimalini önlüyordu. Beygiri kendisini rahatça, fakat öyle bir azamet edasiyle götürmekteydi ki, o kadar çok eyalete ve o kadar çok kırallığa sahip bulunan bir hükümdarı taşımakta bulunduğuna hükmedilebilirdi.»

Lehlerin hükûmet merkezinin boşaltılması

Müstahkem Kamaniçe şehrinin kısa zamanda elden gitmesi Lehistan'da bir panik havası yaratmıştı. Lehistan'da böyle bir hava eserken Osmanlı ordusu boş durmuyordu. Kamaniçe'nin zaptından sonra Kırım Hanı, vezir Kaplan Mustafa Paşa, Rumeli ve Anadolu beylerbeyleri, Eflak Voyvodası ve Kazak Hatmanı Doroşenko Lemberg'in zaptı vazifesiyle ileri gönderilmişti. Gerek bu kuvvetler, gerekse Osmanlı ordusunun diğer birlikleri Podolyanın birçok kasaba ve palankalarını zaptediyordu. Nihayet Kaplan Mustafa Paşa'nın emrine verilen kuvvetler Lemberg önüne gelerek bu şehri muhasara etti. Osmanlı tarihlerinde İlbav şeklinde kaydedilen Lemberg şehri bu sırada Lehistan Krallığının merkezi bulunuyordu. Muhasaranın daha üçüncü günü Lemberg çok sıkışık (Silâhdar tarihi C: 1, S: 613) duruma düşmüştü. Bu şartlar altında Lemberg'in teslim olması pek yakın görünüyordu. Fakat Lehlilerin sulhe talip olmaları ve Bucaş muahedesinin akdi dolayısiyle muhasara kaldırıldığından, Lehlerin hükûmet merkezi Türklerin eline düşmekten kurtulmuş oldu.

Bucaş muahedesi

Podolyanın birçok yerleri elden gittiği ve Lemberg de muhasaraya maruz kaldığı sırada Leh Kıralı acele Kırım Hanı vasıtasiyle sulhe talip oldu. Üçüncü vezir Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın reisliğindeki Osmanlı heyeti ile Volhynie kalesi muhafızı François Lubamirski'nin reisliğindeki Leh heyeti arasında Bucaş mevkiinde cereyan eden müzakereler neticesinde dört maddeden ibaret muahede imzalandı (12 ekim 1672 — 24 cemaziyülâhır 1083). Son iki maddesi hayli uzunca olan Bucaş muahedesi şu esasları ihtiva ediyordu :

1 — Leh Kıralı her sene Osmanlı hazinesine yirmi iki bin altun pişkeş verecek.

2 — Podolya toprakları eski hudutlarıyle tamamen Osmanlılara terkedilecek. Leh kuvvetleri Podolyayı tahliye ederken kalelerdeki mühimmatı olduğu gibi bırakacak.

3 — Ukrayna toprakları eski hudutları ile Kazak hatmanına (Osmanlı hizmayesindeki kazaklar mevzuu bahistir) verilecek. Ukrayna'da bulunan Lehler de Kazak hatmanına tâbi olacak.

4 — Osmanlı hudut valileri, Kırım Tatarları, Eflak ve Boğdan voyvodaları Leh arazisine tecavüzde bulunmıyacak.

5 — Leh kıralları, İslâm Giray zamanından beri Kırım hazinesine ödemekte oldukları yıllık vergiyi yine ödiyecekler.

6 — Lehler bir tecavüze maruz kalırsa Kırım Hanı Tatar askeri ile imdat edecektir.

7 — Osmanlılar bir Avrupa devleti ile harb ederse Lehler o devlete herhangi bir şekilde yardımda bulunmıyacak.

8 — İlbav (Lemberg) şehrinin muhasarasının kaldırılmasından ötürü Leh Kıralığı bir defaya mahsus olmak üzere Osmanlılara 80 bin kuruş pişkeş verecek.

9 — Podolya'ya tâbi zaptedilen veya zaptedilmeyen kırk sekiz palanka Osmanlılara teslim olunacak. Ele geçirilmiş Rus palankaları ise Lehlilere verilecek.

10 — Evvelce Lehlere tâbi iken orduyu hümayuna dâhil olan Lipka Tatarlarına ve aileleri efradına bir zarar verilmiyecek.

Padişahın Edirne'ye avdeti

Dördüncü Mehmed'in birinci Leh seferi neticesinde Podolya imparatorluk arazisine katılmış ve Lehler yıllık vergiye bağlanmıştı. Osmanlı imparatorluğunun Avrupa tarafındaki sınırının kuzey kısmı bu suretle en geniş haddini bulmuştu. Dördüncü Mehmed, muvaffakiyetli Leh seferinden 9 aralık 1672 de Edirne'ye avdet etti.

Lehlerin muahede şartlarını yerine getirmemesi

Leh Kıralı ağır şartlı bir muahedeyi kabul etmekle beraber Leh devlet adamları Osmanlı kudreti hakkında doğru bir fikre sahip değillerdi. Nitekim bu devri bizzat yaşamış olan (Silâhdar tarihi C: 1, S: 618) müellifinin tâbiri ile : «Lehlerin ekser cenkleri Tatar taifesi ile olmağın, kâh memleketlerin korutmak kâh bir

ENİYET.ORG

miktar mal verip emin olmak şeklinde henüz kavi Osmanlı tabancası ye mediklerinden bu canibi saymazlardı ». Gerçi padişahın başında bulunduğu Osmanlı ordusunun Podolya ya girmesi bunları şaşkına çevirmişse de, Leh devlet adamları arasında. İkinci Osman'ın Hotin seferini gözönünde bulundurarak Türk kudretine şüphe ile bakanlar olduğu anlaşılıyordu. İşte, gerek bu yanlış hesap dolayısiyle, gerekse yıllık vergi işini hayssiyet kırıcı buldu klarından Leh diyet meclisi muahedeyi t.sdik etmedi. Bu yüzden yıllık yirmi iki bin altın vergiyi göndermedikleri gibi, teslimi taahhüt olunan palankaları da devretmediler.

Bunun üzerine, Leh Kıralına mektup yazılarak muahede şartlarının tatbiki hatırlatıldı ve muahedeyi tatbikten imtina eyledikleri takdirde sulhü bozma mesuliyetinin kendilerine raci olacağı ilâve edildi. Fakat, bu mektuba : « Kamaniçe kalesini boş bulup almak ve hâli Podolya memleketinde esip savurmak hüner değildir. İşte biz de askerimizi toplayıp meydana çıktık ; kılıcımız varsa pişkeş alırsınız » tarzında cevap geldi.

Silâhdar (C: 1, S: 626) ve Raşid (C: 1, S: 296) tarihlerine göre bu mektuplar Osmanlı ordusunun Leh hududuna yaklaştığı sırada teati edilmiştir.

Padisahın ikinci defa Leh seferine çıkması

Bucas muahedesinin Leh diyet meclisince kabul edilmemesi üzerine Osmanlı devleti Lehistana karşı tekrar harp açmaya karar verdi. Dördüncü Mehmed bu sefere de iştirak ediyordu. Kışı yine Edirne'de geçirmiş olan padişahın emriyle 1 haziran 1673 te tuğlar Edirne sarayı Babüssaadesi önüne dikildi. Bu, harbin ilânına işaretti. Otağ-ı hümâyun Çukurçayır mevkiine kuruldu, iki hafta kadar geçince Sultan Mehmed 7 ağustos 1673 te ordu ile Edirne'den hareket etti. Eylûlün 20 sinde İsakçı'ya varıldığı sırada kapıkuluna ulûfeleri dağıtıldı.

Lehlerin taarruza geçmesi

Diyet meclisinin muahedeyi tasdik etmemesi üzerine hazırlıklara girişmiş olan Lehler, bu arada etraftan da yardım teminine çalışmışlardı. Padişahın idaresindeki Osmanlı ordusu Lehistan istikametinde yol alırken onlar da hazırlıklarını ikmal etmiş bulunuyordu. Bu sırada Leh Kıralı Michel Wiesnowiski hasta bulunduğundan, kendisi Krakovi'de kalarak, Jan Sobieski'yi ordusuna başkumandan tayin etmişti. Jan Sobieski Lehlilerden başka Alman, Macar, Kazak vesair unsurlardan mürekkep ellibin süvari, otuzbin piyadeden mürekkep bir ordu ile harekete geçerek Hotin'e doğru ilerledi.

Lehlilerin Hotin'i zaptetmesi

Jan Sobieski'nin Hotin üzerine geldiği haber alınınca, Özi Valisi Sarı Hüseyin Paşa buranın imdat ve muhafazasına gönderildi. Jan Sobieski'den önce Hotin'e varan Hüseyin Paşa emrindeki askerle şehre dâhil olarak, gerek şehrin, gerekse Turla köprüsünün müdafaası için (Silâhdar tarihi C: 1, S: 628) tedbir almaya başladı. Fakat, Jan Sobieski'nin askerinin, kendi emrindeki askerden çok fazla olduğunu öğrenince bunu derhal padişaha arzetti. Padişah da Haleb Bey-

Hotin yakınındaki köprü civarında cereyan eden savaşlar (Ricaut'dan)

Osmanlı Ordusuna karşı bazı başarılar kazanan ve Lehistan krallığına seçilen Jan Sobieski

lerbeyi Kaplan Mustafa Paşa'nın emrine on iki bin kişilik kuvvet verdirdi; fakat Kaplan Mustafa Paşa'nın Hotin'e değil de Yaş tarafına gitmesi emrolundu.

Jan Sobieski Hotin önüne geldiği sırada Boğdan Voyvodası İstefan da askeri ile birlikte kendisine iltihak etti. Böylece kuvvetleri artan J. Sobieski âdeta emniyet duyarak Hotin'i muhasaraya koyuldu Bu arada Eflâk Voyvodası Livroşko Türk ordugâhından kaçıp Lehlere iltihak eyledi. Türk kuvvetleri hakkında esaslı bilgi verdiği gibi bilhassa müdafaanın zayıf taraflarına işaretle o kısma yüklenilmesini sağladı. Neticede Hotin'deki kuvvetler bozuldu. Bu arada Sarı Hüseyin Paşa Turla köprüsünden geçerek Kamaniçe kalesine kaçtı. Onunla beraber ancak iki yüz kişi Kamaniçe'ye gidebildi. Turla köprüsü yıkıldığından üzerindeki askerler sulara gömülüp çoğu boğuldu. Netice olarak Hotin kalesi Lehlerin eline düştü.

Jan Sobieski Hotin'i zaptettiği sırada Leh Kıralı Michel ölmüştü. Leh devlet erkânı ve muteber şahsiyetleri tarafından Krakovi'ye çağrılan Sobieski kıral seçilerek Leh tahtına oturtuldu.

Hotin'in düşmesinden önce Sarı Hüseyin Paşa bir defa daha imdat talebinde bulunmuştu. Silistre'de bulunduğu sırada böyle bir taleple karşılaşan Sultan Mehmed, Sadrıâzam Fazıl Ahmed Paşa'ya bizzat Hotin'in imdadına koşmasını emretti. Yağmur ve soğuklar başladığı cihetle askerlerin bir kısmı kışlaklara yerleştirilmişti. Lâkin padişah kış ve soğuğa rağmen Hotin'in imdadına gidilmesini istiyordu. Fazıl Ahmed Paşa harekete geçtiği sırada Kaplan Mustafa Paşa'dan alınan bir mektuptan, Hotin'in düşman eline geçmiş olduğu, kendisinin de soğuklar yüzünden Çuçura menzilinden ileri gidemediği öğrenildi. Bu vaziyet karşısında harekât bahara tehir edilerek, kışı geçirmek üzere padişah Hacıoğlu Pazarı'na, Sadrıâzam ve devlet erkânı Babadağı'na çekildi.

Ordu kışlağa yerleşirken Kaplan Mustafa Paşa da, aldığı emir gereğince, Yaş tarafından kalkıp gelerek esas kuvvetlere iltihak etmişti. Boğdan'ın kuzey tarafının Osmanlı askerinden hali olduğunu gören eski Boğdan Voyvodası İstefan, Lehlerin teşviki ile, elî altında bulunan birkaç bin kişilik kuvvetle Boğdan'a girerek Yaş şehrini ele geçirdiyse de, kısa bir müddet sonra Yaş istirdat olundu.

Hotin'in istirdadı ve padişahın Ukrayna'ya girmesi

Padişah Dördüncü Mehmed 15 haziran 1674 de Hacı-oğlu Pazarı'ndan ordu ile harekete geçti. Babadağı'nda sadrıâzam ve diğer erkân da padişaha mülâki oldu. Ordu İsakçı'ya geldiği sırada doğu eyâletlerinden gelen arzlarda, İranlıların hudutlara asker sevkettikleri bildirilmekte olduğundan doğudaki eyâletlere acele tâyinler yapıldı. Bu arada Kaplan Mustafa Paşa Diyarbekir, Yeniçeri Ağası Vezir Abdurrahman Paşa da Bağdad Valiliğine tâyin edildi. Paşalar maiyetleri halkı ile acele yola çıkarıldığı gibi deniz yoliyle İskenderun ve Trabzon'a mühimmat sevkedildi.

Ordu Boğdan arazisinde yürüyüşüne devam ederken Kırım Hanı da gelerek orduya katıldı. Çuçura sahrasına varıldığı sırada Hotin'in istirdat edilmiş olduğu haberi geldi. Daha önce Hotin üzerine sevkedilmiş bulunan Şam Beylerbeyi Kör Hüseyin Paşa, Kamaniçe kalesinden

üç oda yeniçeri ile bir miktar lâğımcı ve humbaracı alıp Hotin'i muhasaraya başlamıştı. Şam Valisinin Hotin'i kuşatması pek uzun sürmemiş, Sobieski'nin buraya yerleştirdiği muhafızlar vire ile şehri teslim etmişlerdi.

Hotin'in geriye alınması ve Kazak Hatmanı Doroşenko'nun kendisine ait bazı palankaları Rusların zaptetmiş olduğunu bildirmesi karşısında, ordunun ilerleyiş istikametinde değişiklik yapıldı. Doroşenko'ya yardım niyetiyle Ukrayna'ya girilmesi kararlaştırıldı. Böylece, yalnız cephe değil düşman bile değişmiş oluyordu.

Ukrayna'ya girilmesi kararlaşınca Sivas Beylerbeyi Çavuş-zâde Mehmed Paşa köprü kurmak vazifesiyle ileri gönderildi. Mehmed Paşa, Dniestr nehri kenarındaki Saroka'da emredilen köprüyü kurdu. 8 ağustos 1674 günü Sultan Mehmed ordu ile Saroka'dan Ukrayna arazisine dâhil oldu.

Ukrayna'ya girilince, Rusların elinde bulunan Kazak palankaları ve bu meyanda İstene, Kançe, Ladjin palankaları ve Human kalesi alındı. Kazak palankalarının bir kısmı Tatarlar tarafından tahrip edildi. Padişah Ladjin önünde bulunduğu sırada 21 ağustos 1674 günü Osmanlı ordugâhına gelen Leh elçisi, Podolya ve Ukrayna'nın iadesi şartiyle hükûmetinin sulh istediğini bildirdi. Bu münasebetsiz talep karşısında kıralın mektubuna cevap verilmesi dahi lüzumsuz addedildi.

Bir buçuk aylık harekâttan sonra Sultan Mehmed 18 eylûlde ordu ile Ladjin'den hareketle dört menzil sonra Saroka köprüsüne ulaşıp buradan Boğdan arazisine dâhil oldu. Vezir Şişman İbrahim Paşayı serdarlıkla Babadağı muhafazasında bıraktıktan ve ordunun Dobruca'da kışlamasını emrettikten sonra yoluna devamla 21 kasım 1674 te Edirne'ye vâsıl oldu.

1675 ve 1676 yıllarındaki harekât

Sultan Dördüncü Mehmed 1675 yılı mayıs ayında oğlunu sünnet ettirdiği, onu takiben de kızı Hatice Sultanı Musahip Mustafa Paşa ile evlendirdiği cihetle, Edirne'de mutantan düğün merasimleri tertip olunurken, kışı Babadağı'nda geçirmiş bulunan Serdar Şişman İbrahim Paşa da, ayni aylar zarfında Lehistan üzerine harekete hazırlanmaktaydı. Serdar Şişman İbrahim Paşa kendi eyâleti olan Haleb askerinden başka Anadolu, Rumeli, Bosna, Özi, Karaman, Adana, Şam, Sivas, Maraş eyâletleri askeri ile bir miktar kapıkulunu alıp Boğdan üzerinden Podolya'ya girdi. Kamaniçe civarındayken Kırım Hanı Selim Giray (Silâhdar tarihi C: 1, S: 649) da kendisine iltihak eyledi. Bu sırada, Bucaş muahedesi gereğince teslim olunması icap eden kırksekiz palankanın çoğunda isyan hâli görüldüğünden, bunların hepsi de zaptedildi. Haleb beylerbeyisi olan Vezir Şişman İbrahim Paşa'nın Podolya'da iki ay süren harekâtı esnasında Leh Kıralı Osmanlı ordusunun karşısına çıkmadı. Kışın yaklaşması üzerine İbrahim Paşa da tekrar Babadağı'na döndü.

Kış mevsimini Babadağı'nda atlatan Vezir Şişman İbrahim Paşa, Lehistan'da yeniden harekât icra etmek üzere, kışlaklardaki askeri toplayıp yürüyüşe geç-

Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa
(A Magyar Nemzet Története'den)

tiği sırada, 1676 temmuzunda İsakçı'da öldüğünden, Şam Valisi Şeytan İbrahim Paşa serdar tayin edildi.

Yeni Serdar Şeytan İbrahim Paşa Podolya'ya girdiği sırada bir yıl önceki gibi Kırım Hanı Selim Giray Tatar askeri ile geldi. 1676 yazında icra edilen harekâtta epeyce muvaffakiyetler kazanıldı. İzvança'daki müstahkem Leh mevzilerine yapılan taarruzlarda da muvaffakiyet kazanılıp düşman mukabeleden âciz kalınca (Silâhdar tarihi C: 1, S: 163) Lehlerin, serdara elçi göndererek, vergi maddesinden vazgeçilmek ve Ukrayna'daki Piarzka ve Powlocza kaleleri kendilerine terkedilmek şartiyle, Bucaş muahedesi dahilinde sulhe talip oldukları görüldü. Serdar İbrahim Paşa, Lehlerin sulh talebini bir müsalehaya bağladıktan sonra neticesi padişaha bildirildi. Bunun arkasından da Babadağı'na döndü.

Osmanlı - Leh sulhünün kesinleşmesi

Şeytan İbrahim Paşa'nın akdettiği müsalena, yıllık vergi maddesi hariç, hemen hemen Bucaş muahedesinin tekrarı demekti. Bu sulh şartları padişahça makbul addedildiğinden, müsalehayı akteden Şeytan İbrahim Paşa ve Selim Giray taltif edildiler. Lâkin, muahedenin tasdikli nüshasını almaya gelmiş olan Leh elçisi, muahedenin Türkçe metninde, kendilerine ait üç kalenin Osmanlılarda gösterilmiş olduğu bahanesiyle işi uzatmak ve ahidnameyi mübadele etmemek istediyse de, o sırada Ruslar üzerine yapılan sefer hazırlığının kendilerine çevrilebileceğini (Silâhdar tarihi C: 1, S: 670) hesap-

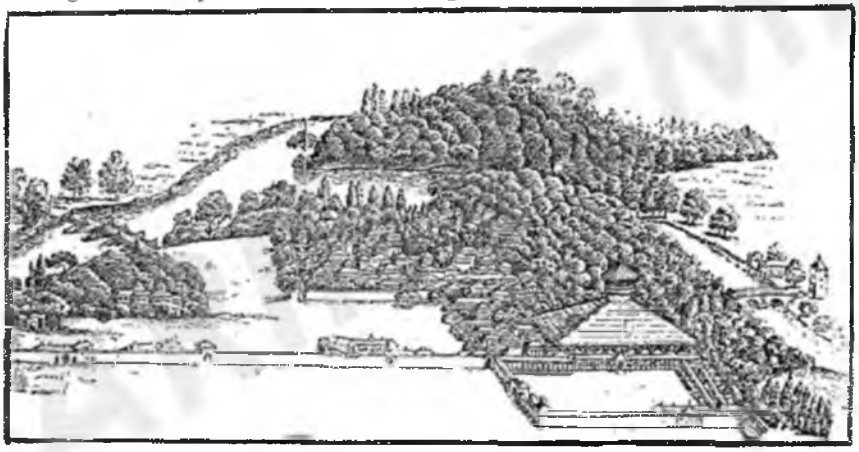

Edirne sarayının Dördüncü Mehmed zamanındaki genel vaziyetinden bir görünüş
(A. Galland'dan)

ENİTET.ORG

lıyarak iddiasından vazgeçti. Böylece 21 mart 1677 de Osmanlı - Leh sulhü kesinleşti.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadareti

1676 yılı yaz mevsimini İstanbul'da geçiren Dördüncü Mehmed 12 ekimde Edirne'ye hareket etmişti. Sadrıâzam Fazıl Ahmed Paşa bu sırada bir hayli hasta idi. Padişahın arkasından kendisi de yola çıktıysa da Edirne'ye kadar gidemedi. Çorlu ile Karıştıran arasında Ergene köprüsü civarındaki Karabiber çiftliğinde öldü (3 kasım 1676). Fazıl Ahmed Paşa ölünce yanında bulunan kardeşi Fazıl Mustafa Bey mührü hümâyunu alıp padişaha götürmek için süratle yola koyuldu: Dördüncü Mehmed Edirne'ye girmeden kendisine yetişerek (Silâhdar tarihi C: 1, S: 652) mührü teslim etti. Padişah ise, hemence Üçüncü vezir Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı davetle, mührü teslim edip:

«— Seni kendime Vekil-i mutlak eyledim ve cümle ibadullahı sana emanet ve seni dahi Hak cel ve âlâ hazretlerine emanet verdim; muin ve zahirin olsun» dedi.

Böylece, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadaret makamına geçmiş oldu. Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı olan Kara Mustafa Paşa Köprülü'nün oğullariyle beraber yetişmişti. Köprülüler sayesinde devlet buhranlarından kurtulduktan başka istilâ harpleri bile yapıldığı cihetle, Dördüncü Mehmed parlak bir devrin hükümdarı gibi görünmeye başlamıştı. Osmanlı kudretinin tekrar kendini gösterir gibi olmasında Köprülülerin tesir ve hissesi büyüktü. Devlet, dış görünüşü bakımından bu manzarayı arzederken Dördüncü Mehmed de huzur duyuyor, ayni zamanda pek sevdiği avcılığa bolca zaman ayırabiliyordu. Mehmed Paşa'ya damat olmuş, onun çocukları ile beraber yetişmiş, kısacası Köprülü ailesine karışmış bir kimse olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı sadrâzam tâyin eden padişahın, Köprülülerin kurduğu düzeni devam ettirmek istediği anlaşılmaktaydı.

Edirne sarayının Alay köşkü
(Dr. Rifat Osman Bey'den)

Edirne sarayının genişletilmesi

Edirne'yi pek fazla seven, bu şehrin

Edirne sarayında Adalet kasrı ve Bostancıbaşı kasrının bir kısmı.
(Dr. Rifat Osman Bey'den)

civarını avlanmaya daha müsait bulan Dördüncü Mehmed. Köprülülerin sadareti devrinden itibaren vaktinin mühim kısmını Edirne'de geçirmekteydi. Padişah Edirne'de bulunduğu için, devlet erkânının mühim kısmı da buraya gelmeye mecbur kalmakta, diğer taraftan saray erkân ve hizmetlilerinin bir kısmı Edirne'ye geldiği gibi, yeni hizmetlilerle buradaki saray kadrosu da kabarmaktaydı. Dördüncü Mehmed, gerek Edirne'ye karşı duyduğu hususi alâkadan dolayı, gerekse kabaran hizmetli kadrosunun durumunu gözönünde bulundurarak Edirne sarayına yeni ilâveler yaptırdı. Silâhdar tarihinde (C: 1, S: 650), Edirne yeni sarayındaki geniş inşaat, 1087 (Milâdi 1676) yılı vukuatı meyanında şu cümle ile hulâsa edilmiştir : «Edirne'de yeni saray temelden yıkılıp müceddeden vâsi tarz bir saray-ı dilküşa binasına Edirne bostancıbaşı Nasuh Ağaya hitaben ferman-ı humâyun sudur etti». Edirne yeni sarayına yapılan ilâvelerle yeniden yaptırılan köşklerin inşaatı on seneden daha fazla zaman almıştır. Edirne sarayının en mâmur ve en geniş durumunu iktisap ettiği Dördüncü Mehmed devrinde Edirne yeni sarayına ilâve edilen köşkler şunlardır : Alay köşkü, Bülbül kasrı, Değirmen kasrı, Sepetçi kasrı (Bostancıbaşı kasrı), İftar kasrı, İ'diye kasrı, Şikâr kasrı, Gülhane kasrı.

RUSLARLA HARP VE ÇEHRİN SEFERİ

1669 yılı haziranından beri Osmanlı himayesine girmiş olan Sarıkamış Kazakları hatmanı Doroşenko'nun Osmanlı himayesinden çıkıp Rus himayesine girmesi ve merkezi olan Çehrin kalesini Ruslara teslim etmesi, Osmanlılarla Ruslar arasında bir harbe sebep oldu. İkinci Selim zamanında Don - Volga kanalı açılırken, ayrıca daha sonraları Kafkasyanın kuzeyinde ve Azak kalesi çevresinde münferit Rus kuvvetleriyle çarpışmalar vuku bulmuşsa da büyük çapta bir muharebe cereyan etmemişti. Sarıkamış kazakları yüzünden vuku bulan çarpışmalar büyük kuvvetler arasında cereyan ettiği cihetle, bu harbin ilk Türk - Rus harbi addedilmesi mümkündür.

Podolya'nın zaptı hâdisesi karşısında Rusların takındığı tavır

Onaltıncı asırda Osmanlı İmparatorluğundan fazlaca çekinen, onyedinci asrın ilk yarısı içinde ise, Osmanlılarla silâhlı bir mücadeleye atılmamaya itina gösteren Ruslar, Kazak Hatmanı meselesi ve Podolya'nın zaptı gibi hâdiseler karşısında eski tavırlarını değiştirme yolunda adımlar attılar. Rusların, Osmanlılardan çekinme hareket ve siyasetlerinin, mücadeleyi göze alma şekline çevrilmesine tesir eden en esaslı âmiller, eskisine nisbetle daha kuvvetli hale gelmeleri, ayni zamanda Ukrayna ve Podolya'nın Osmanlılara bağlanmasıyle tehlikeyi hemen yanıbaşlarında hissetmeleridir. Nitekim 1671 sonunda Osmanlı hükûmetinin Lehistan'a sefer açacağı belli olunca Ruslar Lehlilerle bir anlaşma yaparak Türk taarruzu vukuunda onlara yardım va'detmişlerdi. Gerçi Osmanlı ordusu Podolya'ya girdiği zaman derhal faaliyete geçememişlerse de, Bucaş muahedesinin aktedildiği yıl zarfında bir kımıldanışta bulunmuşlardır. Bu devri geniş şekilde kaydeden Osmanlı kaynaklarından Silâhdar ve Raşid tarihleri bu kımıldanışın siyasî veçhesine dair bir şey söylememekteyse de kitabını Rus tarihlerinde hulâsa ettiği anlaşılan Akdes Nimet Kurat « Rusya Tarihi » isimli eserinin 236 ncı sayfasında kaynak zikretmeden ; 1672 yılında bir Rus elçisinin Çar Aleksey Mihailoviç'ten bir mektup getirdiğini, bu mektupta Çarın padişaha Leh seferinden vazgeçme tavsiyesinde bulunduğunu; seferden vazgeçilmediği takdirde hıristiyan devletlerle birleşerek harekete geçeceğini; ayrıca Don Kazaklarını Karadenize çıkaracağını ve Kalmık, Tatar, Nogay ve Yedisan Tatarlarını Osmanlılara hücum ettireceğini; hattâ İran Şahı ve başka hıristiyan devletleri Türkiye aleyhine sevkedeceğini kaydettiğini bildirmektedir.

ENIYET.ORG

Osmanlı devletinin Doroşenko'yu Hatmanlıktan azli

Sarıkamış Kazakları Hatmanı Doroşenko, Ruslar tarafına geçince Osmanlı hükûmeti kendisini azlederek Yorgi Himilnitski'yi Hatman tâyin etti. Raşid tarihinde (C: 1, S: 338) «Ehliçki», Silâhdar tarihinde (Cild 1, S: 665) «Ehmiliçki» şeklinde kaydedilen bu adam, evvelce kazakların hatmanı iken yerini Doroşenko'ya kaptırmış, bunun üzerine de papazlık mesleğine girerek bir köşeye çekilmişti. İşte o arada Bucak Tatarları tarafından esir edilip Edirne'ye getirilmiş, kendisinin eski bir hatman oluşu gözönünde bulundurularak, ilerde lâzım olabilir düşüncesiyle İstanbul'a Yedikule'ye sevkedilmişti.

Beş altı seneden beri Yedikule'de mahpus bulunan Himilnitski (Chielniki) nin eline tâyin emri verildikten sonra, beylik alâmeti olan tabl ve alem ile topuz ve menşurun Serdar İbrahim Paşa tarafından takdimi uygun görüldüğünden bunlar serdara gönderildi. Ayrıca İbrahim Paşa'ya yollanan fermanda, Doroşenko'nun yerine hatman tâyin edilen bu adama Ukrayna'yı zaptettirmesi ve Çehrin'i de Ruslardan alarak buraya yerleştirmesi emredildi. Kırım Hanı Selim Giray'a da mektup yazılıp beş bin altun çizme baha yani sefer masrafı için para yollayarak Tatar askerini toplıyarak serdarla işbirliği etmesi bildirildi.

Şeytan İbrahim Paşa'nın Çehrin seferi

Himilnitski'yi Doroşenko'nun yerine oturtmaya ve Çehrin'i Ruslardan alarak Osmanlı himayesindeki bu hatmana teslime memur olan Şeytan İbrahim Paşa, İstanbul'dan gemilerle gönderilen toplarla mühimmatı teslim aldıktan sonra, İsakçı'da toplamış olduğu askerini 1677 mayısında Tuna'dan karşıya Kartal sahrasına geçirdi. Birkaç gün sonra buradan hareketle Ukrayna'ya gitmek üzere yola koyuldu. Turla (Dniestr) nehrini Bender kalesi altından geçti. Ukrayna toprağında ilerlerken Kırım Hanı Selim Gi-

Osmanlı devletinin Lehistan ve Rusyaya savaş açmasına sebeb olan kazaklardan bir gurup (Charles Adolphe - Henri Hes'in bir estampı)

ray'la birleştikten sonra Haziranın sonlarında Çehrin önüne vâsıl oldu. Ukrayna'nın zamanımızdaki mühim şehirlerinden Kremençuğ şehrinin yirmi, yirmi beş kilometre kadar batısında ve Dniepr nehrinin kollarından Tiasmin (Tasmin) suyu üzerinde bulunan Çehrin (Czehryn) önünde metrisler hazırlatan İbrahim Paşa buranın kalesini muhasara ve toplarla dövmeye başladı.

Çehrin kalesinin üç tarafı bataklık olduğundan İbrahim Paşa ancak bir taraftan tazyik edebilmekte, muhasara edilemiyen taraftan Tasmin suyunda işletilen kayıklarla kaleye erzak ve mühimmat sokulmaktaydı. Muhasara devam etmekteyken Romodanovski kumandasında çok kalabalık bir Rus ordusunun Çehrin'i kurtarmak için üç saatlik mesafeye kadar geldiği öğrenildi. Bunun üzerine kumandanlarla bir görüşme yapan İbrahim Paşa, eldeki Osmanlı ve Kırım askerinin bir taraftan Ruslara karşı koyup bir yandan da Çehrin'i zapta kifayet etmiyeceği neticesine vardığından muhasarayı kaldırdı. Böylece, Şeytan İbrahim Paşa yirmi üç günlük bir muhasaradan sonra Çehrin önünden topları kaldırarak sür'atle Bender'e doğru çekilirken Selim Giray da Kırım'a avdet etti.

Zaporog kazaklarının, Padişah Dördüncü Mehmed'e, himayeleri hususuna dair mektup yazmaları (İlja Repin'in tablosundan)

Sadrıâzamın sefere çıkması için karar verilmesi

Şeytan İbrahim Paşa'nın Çehrin muhasarasını kaldırdığına dair haberin İstanbul'a ulaşmasından bir ay kadar sonra Sadrıâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Topkapı dışındaki bahçesinde vezirler, şeyhülislâm, devlet erkânı, yeniçeri ağası ve ocak ihtiyarları ile bir toplantı aktederek (20 ekim 1677) Çehrin meselesini görüştü Neticede, Çehrin'in zaptı için büyücek bir sefer heyeti tertibine. bu sefere padişahın da iştirakine, ancak hükümdarın Tuna'dan ileri geçmemesine, buradan itibaren ordunun sadrıâzam tarafından sevk ve idaresine karar verildi.

Bu karardan sonra, baharda yapılacah sefer için ilk hazırlık olmak üzere. Tophanede 21 adet büyük top döküldü. Bu arada Çehrin'i zapta muvaffak olamıyan Şeytan İbrahim Paşa ile Selim Giray azledildi. Babadağı'nda kışlayan kuvvetlerin serdarlığına Kör Hüseyin Paşa, Kırım Hanlığına da Murad Giray tâyin edildi. İbrahim Paşa Yedikule'ye hapse, Selim Giray da Rodos'a sürgüne gönderildi.

Rus elçisi ve Çardan gelen mektup

Çehrin seferi için hazırlıklar yapılırken İstanbul'a bir Rus elçisi gelerek Çardan bir mektup getirdi. Silâhdar tarihinde (C: 1, S: 672) tercümesi mevcut olan bu mektupta şöyle denilmekteydi :

«Bu âna değin Devlet-i Aliyye-i Cihandar ile dostluk ve muhabbet üzere olup, arada mukateleye varacak bir hâdise görülmeyip, iki taraf da âsude hal üzere iken, taht-ı tasarrufumuzda olan memleketimiz hududunda vâki Çehrin kalesi üze-

rine binihaye İslâm askeri gönderilip, padişahan-ı Âli Osman ile aramızda olan dostluk ve fitne ve cenk-ü cidal ve harb-ü kıtal ile ifsada baas harekete hasarat eylemeleriyle, âsitane-i devlet-i sahipkıranlarına muhabbetnamemiz ile adamımız irsal olunmuştur. Bu âna değin mabeynimizde mer'i tutulan dostluk ve muhabbetin evvelki gibi bozulmadan istikrar ve istihkâm üzere olması matlub-u devletimizdir. Tarafımızdan dahi elçilerinizin gelmesini münkati etmeyip, ezhar-ı muhabbet ve dostluktan hâli olmayasız».

Rus Çarının bu mektubuna, şayet dostluk beklenip isteniyorsa Çehrin'in tahliye olunması lâzım geldiği, böyle yapılmadığı takdirde büyük bir Osmanlı ordusunun Çehrin önüne geleceği bildirildi.

Padişahın ve Sadrıâzam Merzifonlu'nun İstanbul'dan hareketi

Padişah Dördüncü Mehmed ve Sadrıâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 30 nisan 1678 günü Davutpaşa sahrasından hareketle İstanbul'dan ayrılırken, halk ve hükûmet merkezinde kalan erkân tarafından merasimle uğurlandı. Silistre'ye kadar gidilince, İstanbul'da alınan karar gereğince, padişah orada kalıp, serdarlık vazifesiyle ordunun başına geçen sadrıâzam yoluna devamla İsakçı'dan Tuna'yı karşıya geçti. Dniestr'i de Şeytan İbrahim Paşa gibi Bender civarından aştıktan sonra yoluna devam etti. Çehrin'e üç konak kala yerde Kırım Hanı Murad Giray, Tatar askerî ile sadrıâzama mülâki (Silâhdar tarihi C: 1, S: 676) oldu. Daha sonra Haleb beylerbeyisi Kara Mehmed Paşa önden gönderildi ve nihayet 21 temmuz 1678 de sadrıâzamın emrindeki ordu Çehrin önüne vardı.

Çehrin muhasarası

Çehrin kalesinde çok miktarda asker ve mühimmat mevcut olduğundan, Osmanlı ordusunu kale dışında karşılamak istediler. Gurur ve cüretten ibaret bu hareketlerine, Kara Mustafa Paşa askeri mevzie sokarak top ateşi ile mukabele edince kale dahiline çekildiler.

Muhasaranın üçüncü günü Romodanovski idaresinde büyük bir Rus ordusunun Çehrin'e üç saatlik mesafeye geldiği öğrenildi. Tarih-i Raşid'de (C: 1, S: 346): bir miktar Barabaş Kazağı ve birkaç bin Kalmuk Tatarından başka bütün Moskof askerini ihtiva ettiği; Silâhdar tarihinde (C: 1, S: 678) ise, iki yüz bin asker ile yüz elli topu bulunduğu söylenen Romodanovski'nin niyeti Osmanlı ordusunu Çehrin önünden tardetmek ve kaleye bir miktar daha kuvvet sokmaktı.

Büyük bir Rus ordusunun geldiğini öğrenen serdar derhal kumandanları davetle yapılacak işleri görüştü. Varılan karar gereğince, Haleb Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa'nın emrine on iki bin kişi ayırıp Kırım Hanı ile birlikte Romodanovski'ye karşı gönderdi. Ordudan bunlar ayrılıp Tasmin suyunun ilerisine sevkedildiği sırada Çehrin'deki kuvvetler bir çıkış yaparak Türklere hücuma kalkınca, Anadolu ve Özü beylerbeyleri bu hücumu mukabil bir taarruzla defedip, düşmana epeyce zayiat verdirdiler.

Romodanovski'ye karşı sevkedilen Kara Mehmed Paşa ve Kırım Hanı Rus-

Rus elçisinin Padişah Dördüncü Mehmed huzurunda eğilmeğe mecbur edilmesi (Ricaut'dan)

ların taarruzunu durdurdularsa da mağlûp edip kaçıramadılar. Bunun için serdardan acele ilâve kuvvet istediler. Kalenin muhasarasına ara vermeyen Kara Mustafa Paşa, Kara Mehmed Paşa'ya acele bir miktar daha asker yetiştirince, karşıdaki hasmın asker miktarının arttığını farkeden Rus başkumandanı ordusunu mevzie sokarak Türkleri şiddetli bir top ateşine tuttu. Türkler buna tüfenklerle mukabele etmekle beraber Romodanovski yerinden sökülemediği için bu kısımdaki çarpışmalar da mevzi harbi şeklinde uzadı. Osmanlı ordusu iki kısma ayrılmış vaziyette mücadeleye devam ettiğinden, Çehrin üzerindeki tazyik haliyle hafiflemişti. Maamafih muhasaranın başlamasında iki hafta kadar sonra Diyarbekir beylerbeyi Kaplan Mustafa Paşa eyâleti askeri ve Kürdistan beyleriyle orduya vâsıl olduktan sonra muhasara nisbeten yine sıkılaştı. Top namluları içine yerleştirilen kızdırılmış demir yuvarlak Çehrin içine fırlatılmak suretiyle şehirde mühim mikyasta yangınlar çıkarıldı.

Mevzi harbinin nazik durumlar arzetmesi

Rus başkumandanı Romodanovski kaleye mutlaka yardım etmeye azmetmişti. Zaten emrindeki kuvvetler çok kalabalıktı. Askerini mevziden çıkarıp ikinci bir umumi hücum yaptığı zaman biraz ilerleme kaydetti. Bu vaziyet karşısında acele yardım isteyen Kara Mehmed Paşa'ya veziriâzam bir miktar asker ile 15 top gönderdi. Kara Mehmed Paşa Rus taarruzunu durdurmakla beraber Romodanovski'nin ilerleme kaydedeceği belli oluyordu. Onun için veziriâzam bir iki gün sonra ordudan on iki bin kişi ve 30 top daha ayırarak Kaplan Mustafa Paşa ile ileriye gönderdi ve Romodanovski'nin karşısındaki kuvvetlerin kumandası Kaplan Mustafa Paşa'ya devredildi.

Kaplan Mustafa Paşa'nın kumandayı ele aldığının ferdası günü Rus başkumandanı ordusunu taarruza kaldırdı. Kaplan Mustafa Paşa muharebeyi iyi idare ettiği, öğleye kadar düşmana on bin kişilik zayiat verdirildiği ve bir aralık Çehrin'e bir saatlik mesafeye kadar yaklaşmış olan düşman bir miktar geriye sürüldüğü halde, ikindiye doğru Osmanlı kuvvetleri mağlûp oldu. Kumandanlarını bırakan askerler orduyu humâyuna iltihak için Tasmin suyu üzerindeki köprülerin başına kütle halinde yığıldılar. Sadrıâzam Kara Mustafa Paşa evvelâ bunları harp sahasına geri çevirmek istediyse de maneviyatı kırık ve yorgun askerin bir iş göremiyeceğini hesaplıyarak ilk fikrinden vazgeçip köprülerin önünü açtırıp muharebe meydanını terkeden askeri ordugâhta topladı. Rus askeri de o derece yorgun ve bitkin hale gelmişti ki, muharebe meydanından çekilen asker şurada dursun yalnız kalan kumandanların üzerine bile koşamadı.

Muhasaraya devam olunması

Romodanovski karşısındaki kuvvetlerin mağlûben ordugâha dönmesine rağmen Sadrıâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa itidal ve soğukkanlılığını kaybetmedi. Bütün kumandanları ve sair erkânı bir araya toplıyarak herkesin fikrini açıkça söylemesini istedi. Bu toplantıda kumandanların çok büyük kısmı, Rus başkumandanının elde ettiği galibiyetten faydalanarak kaleye asker sokup ayrıca metrislerdeki askere de hücum edebileceğini, bu takdirde durumun fena olacağını, zaten askerin muhasara harbinden maneviyatının kırılmış bulunduğunu beyanla muhasaranın kaldırılıp saf harbi yapılması fikrini müdafaa ettiler. Konuşanları sonuna kadar sessizce dinleyen sadrıâzam ise, askerin maneviyatının asıl saf harbinde bozulmuş olduğunu, bu yorgun ve bozuk maneviyatlı askerle saf harbine girmenin hatâ teşkil edeceğini, binaenaleyh askeri dinlendirmek ve maneviyatını bu arada takviye etmek için muhasaraya devamın daha isabetli olacağını ileri sürdü. Neticede sadrıâzamın dediği kabul olunarak muhasara kaldırılmadı. Rus başkumandanının Osmanlı mevzilerine taarruz edememesi için Tasmin suyu üzerindeki köprüler yıkıldı.

Osmanlı karargâhında bu kararlar alınırken Ruslar da Tasmin suyunun yukarı bataklığının başına kadar gelerek vaziyet aldılar. Romodanovski bir taraftan da gecenin karanlığından istifade ile

Çehrin kalesine, içindeki otuz bin kişiye ilâveten on sekiz bin kişi daha soktu. Ertesi gün Barabaş Kazakları Hatmanı da emrindeki kuvvetlerle gelerek Tasmin suyunun bataklığının bir tarafına yerleşti. Kırk kadar topu ile Osmanlı ordugâhına ateş açtıysa da uzakta kaldığından mermileri bir zarar vermiyordu.

Çehrin'in zaptı

Barabaş Kazaklarının da gelmesini müteakip Osmanlı askerinin maneviyatı bir hayli sarsıldıysa da, kale zaptedilmeden buradan gidilmiyeceğinin tekrarlanması, bir aralık Osmanlı mevzilerine yaklaşan beş bin Rusun birkaç yüz Türk tarafından perişan edilmesi, sayı çokluğunun korkunç olmadığına misal teşkil ederek askerin gayrete gelmesine yol açtı. Nihayet muhasaranın otuz üçüncü günü Çehrin duvarlarında lâğımlar vasıtasiyle açılan gedikten Türk askeri içeri girdi. Kale dahilinde evvelâ kanlı bir boğuşma başladıysa da artık düşmanın burada tutunması mümkün olmadığından, selâmeti Tasmin suyu üzerindeki köprülere açılan kapılardan Rus ordusu tarafına kaçmakta aradılar. Fakat bunların kaçmaları kolay olmadı; bir kısmı Türk kılıçları altında can verirken, bazıları da Tasmin suyunda veya bataklıkta boğuldu. Ayrıca kaledeki barut ve silâh depolarında infilâklar vuku bulduğundan bazıları da bu infilâklarda öldü. Böylece, kaledeki kalabalık muhafız kuvvetler hemen hemen tamamen mahvolmuş ve 21 ağustos 1678 (3 receb 1089) akşamı Çehrin'de mücadele sona ermiş ve kale Türklerin eline geçmiş oldu.

Rus ordusunun çekilmesi ve Türklerin takibi

Çehrin kalesinin düştüğünü ve içindekilerin mahvolduğunu gören Rus başkumandanı kalenin yakınındaki mevkiinden kalkıp geri çekilmeye başladı. Lâkin pek uzağa gitmiyerek, daha önce şiddetli çarpışmaların yapıldığı hazır mevzilere yerleşti. Rus başkumandanının, Çehrin'e üç saatlik mesafede bulunan bu mevzilere girmesi takip edilmesinden mütevellitti. Çehrin yakınından kalktığı

Padişah Dördüncü (Avcı) Mehmed'in Avrupalı ressamlar tarafından yapılmış diğer bir resmi

zaman sadrıâzam bunların arkasından Kırım Hanı ile Diyarbekir ve Anadolu beylerbeylerini sevketmişti. Lâkin Ruslar mevzilere girdiğinden takipçi kuvvetler bir şey yapamadı. Bu vaziyet karşısında Tasmin suyu üzerindeki köprülerin acele tamirini emreden Kara Mustafa Paşa 23 ağustosta orduyu Tasmin suyunun öte tarafına geçirerek Rus kuvvetlerinin üzerine gitti. Böylece şiddetli bir muharebe başladıysa da Rusların çok kalabalık oluşları ve önceden hazırlanmış mevzilere yerleşmiş bulunmaları sebebiyle ilk gün bir netice istihsal edilemedi. Ertesi gün Türk ordusu Rusların etrafını çevirmek için gayret sarfettiği gibi, bir taraftan da düşman mevkilerini sarsacak derecede şiddetli top ateşine tuttu. Akşama doğru Rus kuvvetlerinin buradan çekilmek için bazı hazırlıklara giriştiği hissedildi. Nitekim gece karanlığından istifade ile ağırlıklarını Özi nehrinin öte tarafına taşımağa başladılar. Böyle olmakla beraber Türk taarruzlarını tesirsiz kılmak için mukabil taarruzlar yapmaktan geri kalmadılar.

Böylece, Rus başkumandanı Romoda-

Dördüncü Mehmed'in hasekilerinden ve şehzade Mustafa ile Ahmed'in valideleri Emetullah Gülnuş Sultanın batılı ressamlarca yapılmış bir resmi (Aslı Topkapı sarayı müzesindedir)

novski'nin idaresindeki kuvvetlerle cereyan eden muharebe çok şiddetli şekilde yedi gün yedi gece (Silâhdar tarihi C: 1, S: 714) sürdü ve bu müddet zarfında Ruslar otuzbin kişilik zayiat verdi. Türklerin zayiatı ise 15 ilâ 20 bini buluyordu.

Osmanlı ordusunun geri dönmesi

Sadrıâzam Kara Mustafa Paşa 31 ağustos 1678 günü karargâhta kumandan ve sair erkânı toplıyarak, durumu ve bundan sonra ne yapılması gerektiğini müzakere etti. Bu toplantıda kumandanlar, Çehrin'in zaptı ile devletin şerefinin kurtarılmış ve seferin gayesinin hâsıl olmuş bulunduğunu, Rus ordusu tamamen mağlûp edilememekle beraber hayli hırpalanmış olduğunu, şimdiki mevzilerinden sökülse bile başka bir yerde yeniden mevzi tutabileceğini, bunun da Türk ordusunun yıpranmasına âmil olacağını, Ruslarla birleşmek üzere gelen kazakların etrafı tahrip etmiş olmaları bakımından Türk ordusunun azalan erzakı bittiği takdirde civardan bir şey temin etmenin de mümkün olmadığını beyanla, bütün bu haller karşısında en doğru hareketin ordunun avdeti olduğu noktasında birleştiler. Bu fikri sadrıâzam da benimsiyerek dönmeye karar verdi ve neticeyi de Silistre civarında bulunan padişaha yazdı.

Silistre civarında av ve sefa ile vakit geçiren Sultan Dördüncü Mehmed, sadrıâzamdan gelen haberi müteakip hükûmet merkezinde yedi gün yedi gece donanma icrasını emrettikten sonra, beraberinde getirmiş olduğu hasekisi, oğulları Mustafa ile Ahmed'i yanına alarak yola koyuldu ve doğruca Edirne'ye gitti.

Sadrıâzamın riyasetindeki mecliste ordunun dönmesine karar verilince, Kara Mustafa Paşa evvelâ piyadeleri geri çekti. Sonra ordunun tamamını harekete geçirerek Çehrin önüne gelindi. Bu arada Ruslar çekilen Osmanlı ordusunu sarmak istedilerse de Kırım Tatarlarının hücumları karşısında perişan olup geri döndüler. Sadrıâzam Kara Mustafa Paşa Çehrin'deki 150 top ile 9 kumbara havanını çıkarttırdıktan sonra kalesini iyice tahrip etti. Bu iş de tamamlanınca ordu 2 eylûl 1678 tarihinde Çehrin önünden ayrıldı. Bu sırada Ruslar takip veya tâciz hareketinde bulunmaya cesaret edemediler. Zaten kendileri de fazlasiyle hırpalanmışlardı. Ordunun dönüşü sırasında bazı palankalar zaptedildi. Çehrin'den sonraki dördüncü menzilde Kırım Hanı ayrılarak memleketine gitti.

Sadrıâzam Kara Mustafa Paşa, sefer müddetince yanında bulunan Himilnitski'yi Nemirve kalesinde oturmak (Silâhdar tarihi C: 1, S: 724) ve Ukrayna'yı Osmanlı himayesinde idare etmek üzere tenbihatta bulunduktan ve yanına iki bin kişilik muhafız Tatar askeri de verdikten sonra yoluna devam etti. İsakçı köprüsünden geçilerek Dobruca'ya girilince Haleb Valisi Kara Mehmed Paşa'ya vezaret verilip seraskerlik vazifesiyle Babadağı'nda kışlaması emredildi. Bundan sonra maiyet erkânı ve bir miktar asker ile yoluna devam eden sadrıâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 20 kasım 1678

de Edirne'ye vâsıl olarak sancağı şerifi padişaha teslim etti.

Sulh muahedesinin akdi

Padişah ve bilhassa sadrıazam Edirne'ye, oradan da İstanbul'a dönmekle beraber, henüz sulh aktedilmediğinden harb hâli devam ediyor demekti. Koca bir ordunun uzun mesafeler katederek Ukrayna'ya kadar gitmesi, sadece, pek önemli olmayan Çehrin kalesinin zaptı ile neticelenmişti. Bu seferden, Osmanlı devlet erkânının almaları icap eden en mühim ders, bundan sonra Türklerin karşısına Rusya gibi çetin bir hasmın çıkmakta oluşuydu. Çehrin yakınında ve Özü nehri önlerinde cereyan eden muharebe, Rusların askerlik bakımından kudret derecelerini, Ukrayna işine el atmaları da siyasi emellerinin ne yolda inkişaf etmekte olduğunu gösteren misallerdi.

Serdarlıkla ve hudut mıntakasını muhafaza vazifesiyle Babadağı'nda bırakılmış olan Kara Mehmed Paşa'ya, Özi suyu üzerine iki tane kale inşa ettirmesi emrolunmuştu. Kara Mehmed Paşa 1679 yazında bunların inşaatını ikmal ettirmişti. Eylûl sonlarında Kara Mehmed Paşa ve Kırım Hanından alınan mektuplarda, Rusların geniş çapta hazırlıklar yaptıkları (Silâhdar tarihi C: 1, S: 729) öğrenilince, 8 ekim 1679 pazar günü yapılan toplantıda Ruslar üzerine tekrar sefer icrasına karar verildi. Bu kararı müteakip hazırlanmaları hususunda eyâletlere emirler yazıldı.

Çehrin yakınındaki muharebede Ruslar açıkça bir mağlûbiyete uğramamakla beraber, Osmanlılarla başa çıkamıyacaklarını hesaplıyor, onun için sulhün akdini arzu ediyorlardı. Nitekim, sulhe ait bazı hususları görüşmek gayesiyle (Tarihi Raşid C: 1, S: 359) 5 mart 1680 de İstanbul'a bir Rus elçisi geldi. Eski Osmanlı tarihlerinde bir açıklama bulunmamakla beraber, muhtemelen, Rus elçilerinin gelmesi dolayısiyle, veyahut da hazırlıklar kâfi görülmediği için, 1679 ekiminde alınan sefer kararı 1680 yazında icra edilmedi. Nitekim, Raşid'in ifadesiyle; «mühimmat-ı lâzime-i seferiyenin küsuru Edirne'de tekmil ve tetmin olunmak üzere padişah Dördüncü Mehmed 29 ekim 1680 de İstanbul'dan hareket etti. Birkaç gün sonra da Sadrıazam Kara Mustafa Paşa yola çıktı.

Bu vaziyet Rus Çarını telâşlandırmış olduğu cihetle, sulh için Kırım Hanı Murad Giray'a müracaat etti. Hükûmet bu hususta Kırım Hanına selâhiyet verdiğinden 11 şubat 1681 (22 muharrem 1092) de muahede imza edildi. Kırım'ın merkezi Bahçesaray'da hazırlanması bakımından «Bahçesaray sulhü» diye anılması mümkün olan bu muahede yedi maddeden ibaret olup (Aksdes Nimet Kurat, Rusya tarihi S: 234 ve Silâhdar tarihi C: 1, C: 737) şu şartları ihtiva etmekteydi:

1 - 3 ocak 1681 den başlamak üzere iki devlet arasında sulh devam edecektir.

İki devlet arasında Özü (Dniepr) nehri sınır teşkil edecek; Kırım Hanının geçen üç yılın vergisi birden ödenecek ve bundan sonra mutad yıllık vergi gönderilecek.

2 — Kiyef şehri ile buna bağlı beş palanka Ruslarda kalacak; Özü ile Aksu (Buğ) arasındaki sahaya kale yapılmıyacak.

3 — Tatarlar, Dniepr'in her iki tarafında sürülerini otlatabilecek, Kazaklar da Dniepr boyunca balık avlamak ve tuz almak için Karadeniz'e inebilecek.

4 — Mülteciler kabul edilmiyecek.

5 — Zaporog kazakları Ruslara tâbi olacak.

6 — Çar'ın ünvanları tam olarak yazılacak.

7 — Sultan ve Han, Çar'ın düşmanlarına yardım etmiyecek.

İlk Türk - Rus barışı mahiyetini haiz olan bu muahedenin Zaporog kazakları maddesi hariç, diğerlerini Osmanlı hükûmeti tasvip etti.

AVUSTURYA İDARESİNDEKİ MACARİSTAN ARAZİSİ VE TÖKÖLİ İMRE MESELESİ, OSMANLILARIN AVUSTURYA SEFERİ

Macaristan Türkler tarafından fethedildiği zaman, halkının ekseriyeti Macarlardan ibaret bulunan bir miktar arazi Avusturyalıların elinde kalmıştı.

Teleky Mihaly
(A Magyar Nemzet Története'den)

Osmanlı idaresindeki Macar arazisinin batı tarafından başlayıp kuzey batıdan Erdel sınırına kadar bir şerit gibi uzanan bu toprak parçasının, Tuna'nın dirsek yaptığı hizadan Tisa'ya kadar uzanan kısmı eski Osmanlı tarihlerinde «Orta Macar arazisi» diye anılır.

Macaristan'ın Türkler tarafından fethinden sonra, Avusturyalılar, ellerinde kalan Macar arazisini kendi menfaatlerine uygun bir idarî teşkilâta bağlamışlar, bu arada Erdel sınırı yakınındaki Kassa (Kaşav) şehrini Orta Macar arazisi için bir nevi merkez haline getirmişlerdi.

İmparator Leopold zamanında Avusturya makamları Macarlara karşı kötü bir idare şekli tuturmuştu. Macarları ağır vergilerle ezdikten başka bilhassa vicdanlar üzerinde derin tazyikler icra ediyorlardı. Bu sırada bir kısım Macarlar Protestanlığı kabul etmiş durumdaydı. Osmanlı tarihlerinde Bakan-oğlu diye zikredilen Batthyany ile Zerinoğlu diye zikredilen Zriny'ye tâbi Macarlar da Protestan mezhebinde idiler. Avusturyalıların dinî tazyik icra ettikleri kısım işte bu protestan Macarlardı. Katolik ve protestanlar arasındaki mezhep mücadelesine, Avusturya imparatorlarının, protestanları katolikliğe geçmek için zorlamaları da eklenmekteydi. İmparatorun protestan Macarlara karşı mücadeleyi şiddetlendirmesi ve protestan reisleri öldürmek suretiyle imhaya çalışması, meselenin büyüyüp karışık bir hal almasına âmil oldu. Avusturya hükümetinin bu şekildeki davranışı yüzünden evvelâ katolik ve protestan Macarlar birbirine girdi. Bilâhare protestan reislerden Zriny, Ferec Nadasdy ve Frangepan gibi kimseler imparator tarafından öldürtüldü. Bunlara ait Kassa (Kaşav) Fülek, Honod gibi kaleler alınıp içlerine Avusturya askeri doldurulduu. Protestan halka o derece eziyet ve kötü muamele edildi ki, ırz ve namuslar dahi tecavüzden kurtulamadığı

Soldan: F. Wesselenyi, F. Nadasdy, Zriny F. Frangepan
(A Magyar Nemzet Története'den)

gibi, bazı kimseler ateşe atılmak suretiyle, bazıları da atların ayakları altında çiğnetilmek suretiyle öldürüldü.

Tököli İmre

Avusturyalılar böyle zulüm ve katliâmda bulunurken Orta Macar halkı da bazı reislerin idaresinde toplanmaya ve mücadeleyi devam ettirmeye çalışıyordu. Erdel beyi Apafi Mihal'den yardım gören Teleki Mihal bu şahsiyetlerden biriydi. Fakat Orta Macar halkının, etrafında asıl birleştiği şahsiyet Tököli İmre idi. Karpat dağlarının eteğindeki Kesmark (Sokmar) malikânesi sahibinin oğlu olan Tököli İmre, babasının Avusturyalılar tarafından öldürülmesi yüzünden pek genç yaşta mücadele sahnesine atılmıştı. Osmanlı tarihlerinde «Orta Macar Kıralı» şeklinde kaydedilen Tököli İmre, aslında kıral olmayıp nihayet bir malikâne sahibi asilzâde idi.

Orta Macar halkının, büyük kuvvetlerle üzerlerine yüklenen Avusturyalılara karşı muvaffak olmaları imkânsızdı. Nitekim genç Tököli İmre mağlup olunca on bin kadar Macar askeriyle Erdel'e sığındı. Onun ilticası ile Avusturyalıların protestan Macarlara karşı zulüm ve takibatı durmadığından bir müddet sonra Orta Macarlar Tököli'yi davet ettiler.

Orta Macar halkının Türklere müracaatı

Kendi imkânları ile Avusturya zulmünü önliyemiyeceklerini anlıyan Orta Macarlar, nihayet, vicdanlar üzerinde hiçbir baskıda bulunmayan Osmanlılara müracaat etmek istediler. Osmanlı kudretinin azametinden ve bilhassa müsamahalı dini siyasetinden bu yönde istifadeyi gözeten Orta Macarlar 1672 yılında (Silâhdar tarihi C: 1, S: 742) evvelâ Yanova beylerbeyi Cerrah Kasım Paşa'ya müracaat ettiler. Tököli İmre'nin tavsiyesi üzerine yapılan bu müracaatta; kendilerinin gösterdiği bir bölgeye iskân olunmalarının temini ile Erdel gibi Osmanlı himayesinde bir beylik olarak kabullerini istediler. Cerrah Kasım Paşa ise, hudutlarda edindiği tecrübelerden, Orta Macarların kaypak ve itimada şayan bulunmayan kimseler olduğunu bildiğinden onların bu mevzudaki tavassut tekliflerini reddetti.

Tököli'nin Osmanlı himayesine girmesi

Orta Macar halkının reisi olan Tököli İmre 1675 yılında İstanbul'a bir elçi göndererek, Osmanlı himayesine alınmasını rica etti. Avusturyalılarla harp faslını yeni kapatmış olan Sadrıâzam Fazıl Ahmed Paşa, bu devletle tekrar bir gaile çıkmasını istemediğinden, Tököli'nin müracaatını reddetti. Fakat bundan bir sene sonra Fazıl Ahmed Paşa'nın yerine Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadrıâzam olması, Tököli İmre meselesinin bambaşka yönde inkişafına yol açtı. Harisliği hususunda müverrihlerin ittifak ettiği Kara Mustafa Paşa, Tököli'yi Osmanlı himayesine aldı. Silâhdar tarihi (C: 1, S: 743) müellifinin ifadesiyle: «Kara Mustafa Paşa sadrıâzam olunca, tamam galip adam olduğunu haber alıp, hayli mal göndermekle muradına nail oldu. Yani ki nişledi ise işledi zararı mukarrer iken padişahtan ahidname alıverdi». Sadrıâzama yaptığı tesir neticesinde Osmanlı himayesine nail olan Tököli'ye

Orta Macar (Kurs) kralı Tököli İmre (Tolnai Vilag Történelme'den)

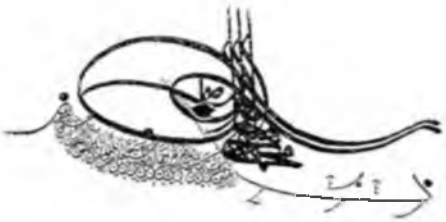

Padişahın Tököli İmreye verdiği Orta Macar (Kurs) krallığı nişanının tuğrası (A Magyar Nemzet Története'den)

«Orta Macar Kıralı» ünvanı ile berat ve ahidnâme verildi. O devirde Türkler, Tököli'ye bağlı olanları, Macarca âsi mânasına «Krucz» kelimesinden bozma olarak «Kurs» diye zikrettikleri cihetle, kendisini ayni zamanda «Kurs Kıralı» diye de anıyorlardı.

Tököli'nin Avusturyalılara karşı müteca viz tavır takınması

Tököli İmre Osmanlı himayesine girerek sırtını kuvvetli yere dayadıktan sonra, Avusturya işgalinde bulunan Orta Macar arazisini ele geçirmeye kalktı. Tabii bu işi, hem izinsiz, hem de sadece kendi kuvvetiyle başaramazdı. Müverrih Fındıklılı Mehmed Ağa'nın bildirdiğine göre, Tököli İmre sadrıâzamın gözünü Macar altını ile boyamak suretiyle, hem Avusturya hududuna tecavüz müsaadesini, hem de yanına Osmanlılardan askerî kuvvet alma işini halletti.

Sadrıâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Tököli İmre yüzünden Avusturyalılarla sulhü bozmaya kalkarken Vaşvar muahedesinin müddetinin bitmesine daha iki sene vardı. Haris veziriâzam katmerli hatâ işliyerek padişahtan Tököli'ye yardım va'di aldı ve böylece herşeyden fazla avlanmayı düşünen padişahı da bu hatâya hissedar kıldı. Budin beylerbeyisi Arnavut İbrahim Paşa'ya Orta Macar arazisini Tököli için zaptetmesi hususunda emir verilip bu işe serasker tâyin edildi. İbrahim Paşa kendi eyâletinden başka Özü, Rumeli, Yanova eyâletleri ile bazı sancakların askerlerini Peşte civarında toplandıktan ve Tököli ile de birleştikten sonra 26 temmuz 1682 (21 recep 1093) de harekete geçti. Evvelâ Honod kalesini kuşatarak zaptetti. Bunun arkasından Orta Macaristanın merkezi Kassa kalesi alındı. Müteakiben Eperjes, Leutschau, Fülek de dâhil olmak üzere yirmi sekiz adet (Silâhdar tarihi C: 1, S: 755) kale ve palanka zaptedildi. En son olarak onbeş gün süren bir muhasara neticesi Fülek'i alan (10 eylûl 1682) İbrahim Paşa, aldığı yerlerin hepsini Tököli'ye teslim ettikten sonra Peşte'ye döndü. Bu arada Avusturyalıların Uyvar'a hücum edeceklerine dair bir haber aldığı için derhal o tarafa gittiyse de, haberin doğru olmadığını bizzat müşahede ederek geriye döndü. Kış yaklaştığı için emrindeki askere izin verip kendisi eyâleti olan Budin'e çekildi.

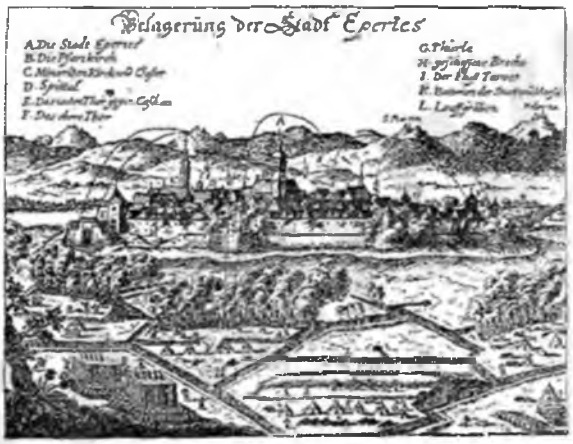

Eperjes ve muhasarasından genel görünüş (A Magyar Nemzet Története'den)

Avusturya ile harbin başlaması

Veziriâzam Kara Mustafa Paşa, Budin Valisine Avusturya'dan arazi zaptettirmekle sulhü bozucu bir harekette bulunmuş oluyordu. Zaten kendisinin esas arzusu, Avusturya'ya karşı bir sefer

icra etmekti. Ruslarla yapılan harpte bir sürü zahmetlere rağmen mühim bir iş görülmemiş, ancak Çehrin gibi ehemmiyetsiz bir kale zaptedilebilmişti. İlk Rus harbi olan bu Çehrin seferi Osmanlı devleti için mühim bir ihtardı. Lâkin Merzifonlu Kara Mustafa Paşa bu hakikati sezip göremedi. Şöhret hırsı basiretinin önüne kalın bir perde gibi gerildi. Neticede devletin başı büyük ve felâketli bir derde girdi. Vaktiyle yine şöhret düşkünü veziriâzamlardan Koca Sinan Paşa da devleti Avusturya ile harbe sürüklemişti. Fakat bu defaki ondan çok daha beter bir netice verdi.

Bu devri bizzat yaşamış ve hâdiselerin bilfiil içinde bulunmuş olan müverrih Silâhdar Mehmed Ağanın kaydına göre ; Avusturya ile sulhü bozan ve devleti harbe sürükleyen şahıs, Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın bizzat kendisidir. Tököli İmre için, Orta Macar arazisinin ele geçirilmesine karar verilmiş olduğu sırada, Avusturya hükûmeti İstanbul'a Albert de Caprara adında bir elçi göndermişti. Elçinin vazifesi, henüz müddeti bitmemiş olan sulh muahedesini yenilemek ve barışı yirmi sene için temdit etmekti. 10 haziran 1682 tarihinde mezkûr elçi padişah tarafından kabul edildiği zaman, hükümetinin niyetlerini belirtmiş, padişah da devlet erkânı ile müşavere olunsun demişti. Lâkin, harp taraftarı olan veziriâzam, bazı kimseleri tahrik ve çevirdiği entrika ile devleti sür'atle harbe götürmeye gayret etmiştir. Sadrıâzamı acı ve ağır şekilde itham eden Silâhdar tarihi (C: 1, S: 757) müellifi, bu hususta « mütekebbir, tamakâr, devletin haraplığını ister, anud-u kenud ve mağrur» kelimeleri ile onu tavsiften sonra :

«— Raab cenginde bulaşan yağlıkara henüz silinmeyip kaldı» diyerek sulhe mâni olmaya çalıştığını, yeniçeri ağası vezir Bekir Mustafa Paşa'yı kendi tarafına çekip fikrine uydurmuş olduğunu ve kumandanları vasıtasiyle yeniçerileri:

«— Padişah bizi neye besler, oturmadan kötürüm olduk. Cenk isteriz. Raab'da kalan çantalarımızı varıp düşmandan alalım» diye söylettiğini, ayrıca askerin bu sözlerini padişaha naklettiğini kaydeder. Dördüncü Mehmed'in buna rağmen sulhü bozmak istemediğini, sadrıâzamın ise bu defa, tam mânasiyle hileye başvurarak, Avusturya tecavüzlerine dair hudut valilerinden sahte feryatnameler getirterek padişaha arzettiğini ve netice itibariyle hükümdarın zihnini çelerek harbe razı ettiğini bildirir. Viyana seferine bizzat iştirak etmiş olan müverrihin, bu harbin facia ile neticelenmesinden dolayı, sadrıâzam hakkında fazla hissi bir hükme varmış olabileceğine de biraz pay verilebilir. Bu arada şunun da şüphesiz zikri gerekir ki, Kara Mustafa Paşa Avusturya'ya harp açmak isterken sırf kuru bir şahsi şöhret hırsının tam mânasiyle esiri kabul edilemez. Onda Viyana fatihi diye anılma arzusunun yanında Osmanlı imparatorluğunu Kanuni zamanındakinden daha geniş hale getirme arzusu da açıkça sezilir.

Avusturyanın durumu

Kara Mustafa Paşa harp için bahaneler ararken, Avusturya kendisini Türklerle büyük bir mücadeleyi göze almaya müsait durumda görmemekteydi. Zira, Otuz sene harbinden bir miktar arazi kaybederek çıkmış olan Habsburg imparatorluğunun, bu toprak kaybından daha başka sıkıntıları mevcuttu. 1648 Westfalya muahedesinden sonra Avusturya

Fransa kralı Ondördüncü Louis

360 prenslikten müteşekkil bir konfederasyon manzarası arzeder hale gelmişti. İmparatorluğa bağlı Germen prenslerinin para basmak, ordu toplamak, imparator aleyhine olmamak şartiyle herhangi bir devletle ayrı muahede imzalamak yetkileri vardı. Bu prenslerin bir kısmı da protestandı. Bu sırada Fransa'nın başında Ondördüncü Louis gibi kudretli bir şahsiyet mevcuttu. Fransız Kıralı, Germen birliğinin tahakkuk edememesi için usta bir siyaset takip ediyordu. Bunun için Avusturya imparatorları, batı taraflarında Ondördüncü Louis Fransası gibi bir devlet varken doğuda bir mücadele kapısı açılmasını istemiyorlardı.

Otuzsene harbinin sarsıntılı durumunu iyice atlatmadan 1672 de yedi senelik bir harbe daha girmiş olan Avusturya, bu mücadeleden de kârlı bir şekilde çıkmış değildi. İşte bunun içindir ki, Türklerle sulhün devamını arzuluyor ve bunu da Vaşvar muahedesi ile kurulan karşılığı yirmi sene daha temdit suretiyle ahde bağlattırmak istiyordu.

Avusturyanın son gayretleri

Budin Valisi İbrahim Paşa'nın Tökölü İmre ile birlikte Orta Macar arazisini ele geçirmek üzere faaliyete koyulması, Avusturyalıların, Osmanlıların harp istediklerine iyice kanaat getirmelerine âmil olmuştu. Esasen 1678 yılında Christophe Von Kunitz adındaki elçileri İstanbul'a geldiği zaman bu hususta şüpheye düştükleri için hazırlanmaya başlamışlardı. Fakat her şeye rağmen harbe girmek taraftarı olmadıklarından anlaşmaya uğraşıyorlardı.

Papa Onbirinci İnosan
(A Magyar Nemzet Története'den)

Christophe Von Kunitz'den sonraki elçi Albert de Caprara sadrıâzam ile ilk görüşmeyi yaparak Osmanlı hükûmetinin niyetini anladıktan sonra (Cevat Üstün, 1683 Viyana Seferi S: 26) imparatora yazdığı bir mektupta : « Eğer benim yüz elim olsaydı ve ben nabzımın her atışında bir mektup yazabilseydim bunların hepsinde de aynı şeyi tekrarlardım : Türklere karşı monarşiyi ve bütün hıristiyanlığı korumak için majestelerinin kılıca sarılmaktan başka yapacağı bir şey kalmamıştır. Barış umutları ortadan kalktı» demekteydi.

Albert de Caprara son görüşmesini reisülküttab ve yeniçeri ağası Bekri Mustafa Paşa ile 1682 aralık ayı sonlarında Edirne'de yaptı. Muahedenin yenilenebilmesi için Avusturyanın, Yanık (Raab) kalesini Türklere terketmesi ve sefer masrafını tazmin eylemesi talebiyle karşılaşınca (Silâhdar tarihi C: 1, S: 758), Osmanlıların harp kararlarının kat'iliğini bir defa daha anlıyarak :

«— Beni Çasarım sulhü yenilemek için gönderdi; yoksa mal ve memleket ver demedi ; siz ise sefer kapısını açtınız, üzerimize asker çektiniz. Nahak yere kan dökülmesi Allahdan reva mıdır? Ben Çasarıma ne yüzle varayım?» dedi. Yine Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağanın bildirdiğine nazaran, sadrıâzamdan ümidini kesen Avusturya elçisi Şeyhülislâm Ali Efendi'den « İslâm şeriati üzere boğazına bez bağlayıp aman dileyene kılıç olur mu? Üzerine sefer caiz midir?» diye bir fetva da aldı. Netice itibariyle, sulhü temine muvaffak olamayan elçi, Edirne'de göz hapsine alındı.

Avusturyanın müttefikler araması

Avusturyalılar, daha elçileri Kunitz'in İstanbul'a geldiği günlerde hazırlıklı bulunmaya dikkat etmişlerdi. Hele Caprara'nın ilk temasında Osmanlıların harp

İkinci Viyana Muhasarasından iki görünüş

Yukarıda: İlk muhasara günlerinde akıncı kollarının getirdiği esirler ve kendiliğinden teslim olanlar Osmanlı komutanları huzurunda.

Aşağıda: Viyana kalesinin burçlarından biri önünde şiddetli çarpışmalar (Bu resimlerin her ikisi de «Von Victor v. Renner» in yazdığı «Vien İm Jahre 1683» adlı Almanca eserden alınarak yeniden düzenlenmiştir)

TARIHVEMED

niyetlerinin kat'iliğini anlayınca, yalnızca silâhlanmak hususunda değil müttefik bulmak için de faaliyetlerine hız verdiler. Birer Alman prensliği olan Bavyera, Suab, Frankonya ve Saksonya'ya, bunlardan başka Brandenburg elektörlüğü, İspanya, Fransa, Venedik ve Lehistan hükûmetlerine müracaat ettiler. Bu arada Papa Onbirinci İnosan büyük gayretler sarfederek Türkler karşısında hıristiyan devletleri birleştirmeye çalıştı. Papanın gayretleri ile Avusturya İmparatorunun müracaatları neticesinde, peşinen geniş çapta bir müttefikler cephesi kurulamadıysa da, harcanan emekler boşa da gitmedi. Avusturyalıların kendisinden pek fazla çekindiği Fransa ittifaka girmedi; fakat hasmane vaziyet almıyacağını da belirtmek suretiyle mühim bir iş görmüş oldu. Venedik hükûmeti pek kurnaz davranarak, ittifaka girdiği halde bu durumunu peşinen açıklamadığı gibi, harbin ilk günlerinden itibaren fiilen hasmane tavır da takınmadı. Leh hükûmeti Avusturya ile 31 mart 1683 te Osmanlılara karşı tedafüi ve tecavüzi bir muahede imzaladı. 60 bin kişilik ordu toplayıp bunun 40 bin kişisi ile harbe iştiraki kabul eden Leh Kıralı Jan Sobieski ordusuna bizzat kendisi kumanda edecekti.

Bu iki devletten başka Bavyera Prensliği 11,000, Saksonya 11,400 asker vermeyi kabul ettiler. Frankonya ve Suab prenslikleri ise yardım va'dinde bulundular. Papa İnosan'ın çalışmaları hayli tesir icra ettiği cihetle asker yardımı alınmayan bazı yerlerden para yardımı geldi. Bizzat Papalık makamı imparatora 1.5 milyon gulden gönderdi. İspanya ve İtalya'dan pek çok para geldi. Hollanda Tuna'da kullanılacak bir donanmanın teçhiz masrafını üzerine aldı, İsviçre kendi topraklarında asker toplanmasına müsaade etti. Bazı yerlerden de İmparator ordusunda Türklere karşı vuruşmak üzere gönüllüler geldi.

Yukarda: Avusturya imparatoru elçilerinden Caprara

★

Solda: Avusturya diplomatik hey'etlerinden birinin Budin Paşası huzuruna kabulu merasimi

★

(Resimlerin her ikisi de Macarca «A Magyar Nemzet Törtenete» adlı eserden alınmıştır)

Osmanlı ordusunun harekete geçmesi

Vezirîâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa devlet erkânı ve nihayet padişahı fikir ve karar bakımından harbe hazırladıktan sonra Avusturya elçisi Albert de Caprara Edirne'de 31 aralık 1682 de yeniçeri ağası vezir Bekri Mustafa Paşa ile son defa görüştü. Bu görüşmede (Silâhdar tarihi C: 2 S: 1) yeniçeri ağası :

«— İşte mehabetlü padişah-ı islâm efendimiz hazretleri üzerinize seferi muhakkak eyledi. Yanık-kalesi teslim olunur ise sulh yenilenir ve dostluğun icabı yapılır.» diyince, elçi :

«— Kale kılıç ile alınır, yoksa buradaki söz ile kale verilmez» cevabını verdi.

Böylece, âdeta harp ilânı tebliğ edilircesine son söz söylenmiş, mücadele faslı açılmış oluyordu. Nitekim 22 ocak 1683 de padişahın tuğları çıkarılarak Babüssaade önüne dikildiği gibi, memleketin her tarafına emirler gönderilerek, Mayıs ayı başlarında Belgrad'da bulunmaları bildirildi. Bu arada padişahın sefer esnasında Belgrad'a kadar gelmesine, fakat oradan ileri geçmiyerek serdarlığın vezirîâzam tarafından ifasına karar verildi.

Osmanlı hükûmeti bu hazırlıkları yaparken Avusturya imparatoru Leopold da 7 ocak 1683 tarihinde imzaladığı bir irade ile (Cevat Üstün, 1683 Viyana seferi S: 36) nisanın ilk onbeş günü içinde hazır olmak üzere 80 bin kişinin silâh altına alınmasını emretmiştî.

Hazırlıklar tamamlanınca Dördüncü Mehmed 1 nisan 1683 perşembe günü ordu ile Edirne'den hareketle 3 mayısta Belgrad'a vâsıl oldu. On gün sonra vezirîâzama serdarlık verilerek ordu harekete geçirildi.

Serdarı ekrem Kara Mustafa Paşa Belgrad'dan Zemlin (Zemun) sahrasına geçtiği zaman burada bir müddet kaldı. Bu arada bazı beylerbeyleri eyâletleri askeri ile gelip serdara mülâki oldular. 24 mayısta Zemlin'den hareket eden ordu Ösek (Esseg) e vardığı zaman, evvelce sefere iştiraki için haber gönderilmiş olan Orta Macar Kıralı Tököli İmre geldi ve kendisi merasimle karşılandı. Ordu Ösek köprüsünden karşıya geçtiği sırada, gemilerle buraya kadar getirilmiş olan top, mühimmat ve zahire de karaya çıkarıldı. Sadrıâzam, Ösek'te ordu ile beraber getirilmekte olan Avusturya elçisi Albert de Caprara ile (Silâhdar tarihi C: 2, S: 20) görüştü. Elçi Caprara'nın memleketine gitmesine izin verilmesinden beş gün önce Kara Mustafa Paşa, Herman Von Baden adresine yazılmış (Cevat Üstün, 1683 Viyana muhasarası S: 29) bir mektup gönderdi. Gurur ve haşmet ifade eden kelimeleri pek bol olan bu mektupta sadrıâzam Avusturyalıları suçlandırmakta ve tecavüz hareketlerinin harbe sebep olduğu belirtilmekteydi. Ösek, ordunun toplanma yeri olarak seçildiğinden, Rumeli tarafındaki valilerin bir kısmı burada orduya katıldı.

Onbin kişilik bir düşman kuvvetinin Uyvar üzerine geldiği haber alınmış olduğundan, Budin Valisi İbrahim Paşa'nın emrine birkaç beylerbeyi verilerek o tarafa sevkedilmişti. Bunlar Uyvar'a varmadan önce düşman çekilip gittiği cihetle, geriye döndüler ve İstolni - Belgrad'da orduya mülâki oldular. 25 haziran 1683 de ordu İstolni - Belgrad'a ulaştı. Burada Kırım Hanı Murad Giray da Tatar askeri ile gelerek sadrıâzama mülâki oldu.

VİYANA MUHASARASI

Avusturya'ya karşı harp açılmasında birinci derecede rol oynamış olan Vezirîâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, ordunun harekât sahası üzerinde de kendi fikrini hâkim kıldı. Belgrad'dan ayrılırken, Yanık-kalesinin fethi için serdar tâyin (Silâhdar tarihi C: 2, S: 12) edilerek kendisine sancağı şerif teslim edilmişti. Fakat o bunu küçük bir iş görerek Avusturyanın merkezi Viyana'yı zapta kalktı. Ve vaktiyle Kanuni'nin alamadığı Viyana üzerine orduyu sevketti.

Sefere bizzat iştirak ettiği, sadrıâzam ile zamanın birçok devlet erkânını yakinen tanıdığı cihetle, sözüne itimad edilmesi gereken müverrih Silâhdar Fın-

dıklılı Mehmed Ağanın gayet mufassal şekilde anlattığına göre; Viyana zaptını sadrıâzamın aklına koyan şahsiyet Reisülküttab Laz Mustafa Efendi idi. Reisülküttab sadrıâzama:

«— Efendim, başkasının sözünü dinleme: sen ancak fail-i muhtarsın, taraf-ı Hakdan nazil olmuş bir nur-u efzansın. Milletinden hiçbir ferd bu kadar askere malik olmamıştır. Kızıl Elma'ya kadar değil bütün Frengistam zapta kalksan karşına çıkacak kimdir. Bu kadar asker ve cephane ile, mert olan, Yanık-kalesi gibi kaleye mi sarılır?» demiş, ayrıca Viyana'nın zenginliğini ballandırarak anlattıktan sonra, burası alınınca Yanıkkale (Raab), Komarom ve sair kalelerin kendiliğinden düşüp ele geçeceğini ilâve etmiştir. Mağrur ve muhteris sadrıâzam bu fikri parlak görüp benimsemiş ve fakat İstolni Belgrad'a gelinceye kadar (Silâhdar tarihi C: 2, S: 19) niyetini açıklamamıştır.

Kara Mustafa Paşa Viyana üzerine yürümeyi aklına koyduktan sonra bu fikrini bazı yakınları üzerinde talim eyledi. İstolni Belgrad'da bir harp meclisi toplıyarak ordunun harekâtı meselesini karara bağlamak istedi. Toplantıda Defterdar, Reisülküttab ve Şam, Diyarbekir, Silistre, Rumeli, Anadolu beylerbeyleri, yeniçeri ağası, kul-kethüdası, bölük ağaları, cebeci ve topçu başılar, serhad alaybeylerinden birkaç kişi, mühim bir şahsiyet olarak da Kırım Hanı mevcuttu. Ordunun teveccüh edeceği yer meselesi ortaya atıldı. Şeyh Vâni Mehmed Efendi evvelce aldığı talimat gereğince Viyana muhasarası için zemin hazırlamaya gayret etmişti. Sadrıâzam söz aldığı (Silâhdar tarihi C: 2, S: 28) zaman:

«— Gerçi maksadımız Yanık-kalesi ile Komarom kalesidir. Allahın inayetiyle teshiri mümkün; lâkin kale almış oluruz, memleket değil. Muradım inşallah Beç'e (Viyana) gitmektir, ne dersiniz?» dedi.

Sadrıâzam pek mühim, o nisbette nazik, ayni zamanda tehlikeli bir mevzua parmak basmış oluyordu. Bir imparatorluğun merkezinin zaptı elbette kolay değildi. Buraya yürününce büyük bir ihtimalle hıristiyan Avrupanın Türkler aleyhine birleşmesi mümkündü. İhtimal bu

Serdar ve Veziriâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa
(Almanca «Wien im Jahre 1683» adlı eserden)

endişelerden dolayı mecliste bulunanlar sadrıâzamın sualine bir müddet için cevap veremeyip sustular. Kara Mustafa Paşa sağına soluna bakındıktan sonra Şam Valisi Sarı Hüseyin Paşa'ya hitaben:

«— Ağzın bağlı mı? neye söylemezsin» dedi.

Evvelden tenbihli olduğu anlaşılan Şam Valisi ise:

«— Ferman sizden, hizmet bizden» cevabı ile sadrıâzamı memnun bıraktı. Böylece Viyana muhasarası karara bağlanarak fatiha okundu. Toplantıda bir şey söylemiyen Kırım Hanı Murad Giray bilâhara böyle bir neticeye varmanın doğru olmadığını anlattı. Ve bu sene Yanık ve Komaron kalelerinin alınmasını, etrafa akınlar yapılarak düşman arazisinde tahribatta bulunulmasını, kış mevsiminin hudut yakınında geçirilmesinden sonra ertesi sene Viyana'ya yürünmesini ileri sürdükten başka hıristiyan devletlerin imparatora yardım edebileceklerini de belirtti. Bu sözler sadrıâzamın hoşuna gitmedi. Silâhdar tarihi

müellifine göre, sadrıâzam sesini çıkarmamakla beraber bu fikrinden dolayı Kırım Hanına kin bağladı.

Yine mezkûr müverrihin kaydına nazaran; sadrıâzam, sevmediği bir kimse olan Budin Valisi İbrahim Paşa'yı harp meclisine çağırmadı. Fakat karar alındıktan sonra huzuruna davetle, Viyana'nın zaptına karar verildiğini, bu hususta fikrinin ne olduğunu sordu. İbrahim Paşa, Yanık-kale ve Komaron zaptedilmeden Viyana'ya yürünmenin doğru olmadığını, buralar zaptedilip akınlarla Avusturya arazisinde tahribat yapıldıktan ve kış hudut yakınında geçirildikten sonra ertesi sene Viyana zaptının doğru olacağını belirtti.

İbrahim Paşa'nın mütalâasına içerleyip kendisine kin bağlayan sadrıâzam, Viyana zaptedilince, sair Avusturya şehirlerinin kolaylıkla düşeceği fikrini geniş çapta savunduktan sonra: «Bundan sonra her kim bana bu yoldan men'e dair söz söyleyip muhalefet ederse aman vermeden katlederim» diyerek fikir serdi imkânlarını ortadan kaldırmak istedi.

Bozguna şahit olduğu cihetle bundan duyduğu teessürle Kara Mustafa Paşanın

İmparator Leopold I.
(Almanca «Wien im Jahre 1683» adlı eserden)

fazlaca aleyhinde kalem kullandığı sezilen Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağanın mütaleaları bir tarafa bırakılarak düşünüldüğü takdirde; sadrıâzamı doğruca Viyana'ya yürümekte yüzde yüz hatâlı addetmek elbette doğru değildir. Viyana alındığı takdirde şüphesiz diğer kalelerin zaptı fevkalâde kolaylaşacaktı. Avusturya'nın iç durumu bu sırada pek düzenli olmadığı gibi kendisi de pek kuvvetli görünmüyordu. Osmanlı orduları şimdiye kadar Viyana'dan daha müstahkem yerler zaptetmişti. Avusturya'nın bu yıllardaki durumu müvacehesinde Viyana'nın zaptı da ihtimal dahilindeydi. Binaenaleyh, Avusturya'ya karşı harp açıldığına göre; Kara Mustafa Paşa'nın harp plânındaki hatâ sadece Viyana'ya yürümesinde değildir. Bu cihet, hatânın bir kısmını teşkil etmekte, diğer tarafını da muhasara muharebelerinde işlenen hatâlar tamamlamaktadır.

Avusturyalıların plânları

Osmanlı devleti harbe karar verdiği ve bilhassa ordu ileri harekete geçtiği sırada Avusturyalılar fazlaca endişeye kapılmışlardı. Esasen elçi Caprara bir mektubunda şimdiki Osmanlı ordusunun «Kanuninin ordusundan çok daha kuvvetli ve teşkilâtlı olduğunu» yazmıştı. Bu bakımdan, Avusturyalılar esaslı şekilde hazırlanmak istiyorlardı. Lâkin, tasarladıkları derecede müttefik kuvvetler topluluğuyle Türklere karşı çıkmakta erken davranmış sayılamazlardı.

İmparator Leopold, ordularının başkumandanlığına çocukluk arkadaşı ve eniştesi olan Charles de Lorraine (Karl von Lothringen) i tâyin etti. Bu adam, o devir Avrupasının en tanınmış ve en muvaffak kumandanlarındandı.

1683 baharında Avusturyalıların seferber edebildikleri kuvvetlerin insan sayısı Türklerinkinden az olduğundan, bu vaziyetten endişe duyuyor, bunun için bir meydan muharebesine yanaşmıyacak şekilde vaziyeti ayarlamayı hesaplıyorlardı. Türklerle sınırları hayli geniş olduğundan en isabetli harekât şeklini bulabilmek de hakikaten güçtü.

Türk ordusunun başkumandanı Belgrad'da bulunduğu günlerde İmparator

Leopold 9 mayıs 1683 günü (Cevat Üstün, 1683 Viyana seferi) Kittsee'de ordusuna bir geçit resmi yaptırdıktan sonra kumandanları toplıyarak, harekât plânının tespiti için onlarla görüştü. Daha önce toplanmış olan harp şûrası, muharebeyi Macar topraklarında vermeye, Türkleri Waag - Raab sularından batıya geçirmemeye karar vermişti. Bu noktalar tasvip edildikten başka ayrıca Türklerden önce taarruza geçilmesi isabetli görüldü.

İşte bu toplantıda varılan karar neticesindedir ki, Haziranın ilk haftası içinde, bir miktar Avusturya kuvveti Üyvar'a hücum ettiyse de zayiat vererek püskürtüldü. Charles de Lorraine, bu arada Gran (Esztergom) üzerine yürümek istediyse de Osmanlı başkumandanının İstolni Belgrad'a doğru ilerlediğini haber aldığından plânını değiştirip, 21 haziranda Küçük Schütt adasına geçti ve Türk başkumandanının Raab'a hücum edeceğini tahmin eylediğinden Türkleri Raab suyundan batıya geçirmemek için tertibat almaya koyuldu.

İmparatorluk orduları Başkumandanı Charles de Lorraine (Karl von Lothringen) (Almanca «Wien im Jahre 1683» adlı eserden)

Raab suyunun geçilmesi

İstolni Belgrad'daki harp meclisinde Viyana'ya yürünmesi, kararı alınınca orduya buna göre bir nizam verildi. Zaten Avusturya hududu İstolni Belgrad'ın hayli yakınından geçiyordu. Batıya doğru ilerliyen Osmanlı ordusu 1 temmuzda Raab suyunu geçti. On iki bin kişilik bir düşman kuvveti geçişe, mâni olmaya çalıştıysa da buna karşı sekiz bin Tatar, on iki bin (Tarih-i Raşid C: 1, S: 398) eyâlet askeri sevkedilince mağlûp olup çekildiler. Raab suyu aşıldığı sırada etrafa gönderilen kuvvetler Vesprem, Papa, Tata (Totis) kaleleri ile daha bazı yerleri aldılar. Ordunun büyük kısmı Saint - Marton hizasından Raab'ı aşarken Nureddin Giray'ın emrine verilen Tatar askeri bu suyu Saint - Gottard ile Körmend arasından geçip, Guns (Köseg) ve Şopron yakınından ilerleyip Neusiedel gölünü güney batıdan dolaştı.

Türk kuvvetleri Raab (Yanık) kalesini kuşatmadan geride bırakıp ilerlerken, Avusturya askerleri de Tuna nehri boyunca geri çekildi. Bu arada Budin

Kara Mustafa Paşa'nın Viyanalıları teslime davet eden mektubu (Aslı «Hamburg kütüphanesi» ndedir)

Valisi Arnavut Uzun İbrahim Paşa 19.970 kişilik kuvvetle Raab ve Raabca suları üzerindeki köprüleri emniyette bulundurmak vazifesiyle bu tarafta bırakıldı.

Ordu 1 temmuzda Raab'ı geçtiği halde bu civarda birkaç gün vakit kaybedildi. Geri çekilen Avusturya askerinin ezilmesi için de süratli bir takip yapılmadı. Sadrıâzamın böyle birkaç gün vakit kaybetmesinin sebebi, kendisine fikren muhalefet eden kumandanlar yüzünden tereddütler geçirmiş olması ihtimali ile izah olunabilir.

Raab suyu geçilmeden önce ve geçildikten sonra serdarı ekrem bazı kumandanları mühim kalelerin fethine memur etti. Bu cümleden olarak : Eğri beylerbeyi Kör Hüseyin Paşanın emrine altı bin kişi verdikten sonra Tököli İmre ile birleşip Tuna'nın sol sahilindeki Pojon (Pesburg) şehrini zaptetmesini, Diyarbekir Valisi vezir Kara Mehmed Paşanın da Ovar (Altenburg) u ele geçirmesini emretti. Ovar kalesi fazla zaman kaybedilmeden alındıysa da Pojon zaptedilemedi. Ayrıca Deli Bekir Paşa da Haimburg kalesinin zaptına yollandı. Bekir Paşa Haimburg'u muhasara ettikten sonra Ovar fethini tamamlamış olan Kara Mehmed Paşa da buraya geldi. Neticede yirmi günlük muhasara sonunda burası da alındı. Böylece Tuna'nın sağ ve solunda irili ufaklı kalelerle palankalardan bir haylisi ele geçirilmiş oldu.

Dımışklı (Şamlı) Hasan Paşa

Viyanaya 25 kilometre mesafedeki Perhtolsdorf'un 11 temmuz 1683 Osmanlı ordusu tarafından işgali üzerine Hasan Paşa kasaba ileri gelenleri ile bir anlaşma yaptı. Fakat şartlara riayet edilmeyince mecburen sert hareket etti. Sonradan, bu günlerin hâtırası olarak, kasabanın belediye dairesine paşanın ve Avusturyalı delegenin resimleri kondu

Viyana'ya yürünmesinin padisaha arzı

Belgrad'dan Yank-kaleyi zaptetmek üzere ayrılmış olan Veziriâzam Kara Mustafa Paşa, bilâhara Viyana'ya yürümek için karar aldığı halde, bunu derhal padişaha bildirmedi. Ancak Raab suyunu geçip Yanık-kaleyı geride bırakmaya başladığı sırada vaziyeti bir telhis ile hükümdara arzetti. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın kaydına (C: 2, S: 39) göre; Dördüncü Mehmed telhisi okuyunca :

«— Maksadımız Yanık ve Komaron idi, Beç kalesi dilde yoktu. Paşa acayip saygısızlık edip bu sevdaya düşmüş. Hoş imdi Hak Taâlâ âsan getüre; lâkin mukaddem bildirseydi rıza vermezdim» demiştir.

Osmanlı ordusunun miktarı

Kara Mustafa Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı ordusunun miktarı yerli ve yabancı tarih kitaplarında değişik rakamlarla gösterilir. Viyana müdafii Kont Starhemberger 27 ağustos tarihli bir mektubunda Türk ordusunun muharip kuvvetini 60 bin, Osmanlı karargâhında alıkonan Avusturya elçisi Kunitz muharip askeri 90 bin, Viyana muhasarasına dair bir tetkik eseri neşretmiş olan Toifel 7 eylûl 1683 teki umumi ordu yekûnunu 173 bin gösterdiği gibi, 400 bini aştığından bahseden müellifler de vardır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı da «Osmanlı Ta-

rihi » isimli eserinin üçüncü cildinde 350 bini muharip olmak üzere 500 bini geçmekteydi demektedir. Şimdiye kadar en kabarık rakamı kabul etmiş olan Uzunçarşılı'nın müfredatı ile yekûnu birbirini tutmamaktadır. Esasen o devrin imkânlarına göre, yarım milyonu geçen bir ordunun seferber edilip tek bir cepheye sevkedilmesi mümkün değildi.

Silâhdar tarihinde umumi rakam bulunmamakla beraber vezir, beylerbeyi ve sancakbeylerinin kendilerine tâbi askerlerine dair yer yer verdiği bilgilerden edinilecek neticelerle ciddi batı kaynaklarının verdikleri malûmat birleştirilince, ordunun muharip ve gayri muharip umumi yekûnunun 250 bin tutabileceği anlaşılır. Geri hizmet ifa eden gayri muharip kısmı ile köprü, yol muhafazası, kale zaptı gibi şeylerle vazifelendirilen muharipler çıkarıldığı takdirde, Viyana muhasarasına katılan muharip miktar herhalde 125 binden fazla olmasa gerekti.

Viyana müdafii von Starhemberg (Almanca «Wien im Jahre 1683» adlı eserden)

Avusturyalıların son tedbirleri

Osmanlı ordusunun Raab'ı kuşatmadan batıya doğru ilerlemesi Viyana'da müthiş heyecana sebep olmuş ve bir panik havası yaratmıştı. Şayet Raab suyu aşılınca son süratle ilerlenerek Viyana'ya gelinseydi Türkler için vaziyet bambaşka olacaktı. Zira, son onbeş gün zarfında büyük gayretler sarfiyle siperler kazıldı, şehre cephane yığılıp toplar getirilerek yerlerine konuldu. Maneviyatın en bozuk olduğu bir devrede 7 temmuz akşamı imparator Leopold Viyana'yı terketti. Bu günlerde 60 bin kadar insan da şehirden çıkıp gitti. Viyana halkı birbirine çatıyor, imparator bile şehri terkederken hakarete uğramaktan kurtulamıyordu. Çıkıp gidenlerden sonra Viyana'daki ahalinin miktarı 60 bine inmişti.

İmparator Leopold Viyana'dan çıkıp Linz'e giderken şehrin kumandanlığını Von Starhemberg'e bırakmıştı. Starhemberg, garnizonda mevcut askerlerinden gayri Viyana'da kalan halkı da şehrin müdafaası için teşkilâtlandırdı. Türkler önünden çekilen Charles de Lorraine'nin piyade kıtaları da muhasaradan bir gün önce Viyana'ya dâhil oldular. Bu günlerde şehrin dış mahallelerinde bulunan bi-

Viyana şehrinin 1776 da, istihkâmları ve varoşlarının genel görünüşü (Almanca «Wien im Jahre 1683» adlı eserden)

na vesaireyi Türklerin işine yaramasın diye tam mânasiyle tahrip ettiler.

Kanuni Süleyman'ın muhasarasından sonra Viyana'nın eski surları yıkılmış, yerlerine yenileri yapılmıştı. Son zamanlarda Fazıl Ahmed Paşa'nın 1663 seferinde Viyana'ya yürümesi ihtimali düşünülerek şehrin sur ve istihkâmları kuvvetlendirilmişti. Kara Mustafa Paşa Viyana'yı kuşattığı sırada şehrin etrafında bir sur ve surların dışına taşar şekilde inşa edilmiş on iki bastiyon mevcuttu. Surlardan dışta da altı yedi metre genişlikte ve bir o kadar derinlikte hendek mevcuttu.

Muhasaranın başlaması

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 14 temmuzda Viyana önüne geldi ve ayni gün şehrin muhasarasını emretti. Sadrıâzam muhasara ordusunu üç kısma ayırdı. Merkezi kendi idaresinde bulundurup, sağ kolu Diyarbekir Valisi Kara Mehmed Paşa'nın, sol kolu da Yanova Valisi vezir Mehmed Paşa'nın idaresine verdi. Muhasara ordumuzda üç okkadan dokuz okkaya kadar gülle atan 19 kolonborna, 120 şahi zarbzen topu ve bir miktar da humbara havanı mevcuttu. Buna mukabil Viyana'yı müdafaa eden yirmi, yirmi beş bin kişilik kuvvetin elinde bulunan topların miktarı 262 idi. Kanuni Süleyman Viyana'yı kuşattığı zaman büyük toplar getirmemişti. Kara Mustafa Paşa da aynı hatâyı işliyerek büyük top (Silâhdar tarihi C: 2, S: 47) getirmedi.

Viyana'nın doğusunda Viener Fluss suyu bulunduğu ve kuzey doğusu da Tuna'nın parçası vaziyetindeki yere dayandığı cihetle bu cihetlerden sıkı şekilde sıkıştırılması çok güçtü. Onun için en faz-

Osmanlı ordusunun, Viyana etrafında muhasara hazırlıkları ve muhasaranın ilk günleri (R. de Hooghe'un resimlerinden)

la tazyikin tevcih edildiği yön, şehrin güney ve batı kısmı idi. Bu tarafın toprağı lâğım açılmasına da müsaitti. Fakat Viyana tahkimatının en kuvvetli kısmı, işte bu fazla tazyike tâbi tutulan tarafa isabet ediyordu. 16 temmuzda Viyana iyice çember içine alındıysa da Tuna koluna yaslanan bölüm ile bataklığa rastlıyan kısımda fazla birşey yapmak mümkün değildi.

Muhasara muharebeleri

Muhasara muharebeleri karşılıklı top atışları ile başladı. Türkler için ilk planda yapılacak şey surlardan ilerde bulunan maniaları tahrip edip aşmaktı. Bunlar aşılınca burçlara doğru yaklaşmak mümkün olacaktı. Maniaların ve kapalı yolların tahribi kolay olmadı. Müdafilerdeki top sayısı daha fazla olduğundan

Viyananın etrafı, kaleleri, önemli mevkileriyle Osmanlıların muhasara vaziyeti ve ordularının genel görünüşü
(Almanca «Wien im Jahre 1683» adlı eserden)

Ordusundan ve kendisinden en kritik anda bir fayda sağlanamıyan Tökoli İmre (A Magyar Nemzet Története'den)

zayiat veriliyor ve gün kaybediliyordu. Manialar nihayet tahrip edildikten sonradır ki biraz yaklaşmak ve 23 temmuzda ilk lâğımı patlatmak mümkün oldu. Büyük toplar getirilmemiş olduğundan lâğım faaliyetine önem vermek gerekiyordu. Avusturyalılar da mukabil lâğım kazıyorlarsa da bizimkiler daha ustaca ve başarılı şekilde çalışıyordu. Türklerin bir lâğım patlatışında boğaz boğaza çarpışmalar oluyordu. Ağustosun ortalarından itibaren bazı burçlarda gedikler açılmaya başlandı ise de müdafiler yıkılan yerleri ele geçirmek üzere harekete geçen Türk askerine şiddetle karşı koyuyor. bilhassa şiddetli top ateşi ile hücumu durdurduktan sonra geceleri de açılan gediği kapatmaya gayret ediyordu. Sadrıâzamın idaresindeki merkez bölümünde muhasaranın başlamasından on gün sonra lâğım faaliyeti başlamakla beraber Kara Mehmed ve Ahmed Paşaların sahalarında ancak ağustos ortalarında lâğım patlatılması mümkün olabildi. Maamafih bu bölümlerde de yıkıntılar meydana getirildi. Açılan gediklere tevcih edilen mevzii hücumlar kanlı çarpışmalarla durduruluyor ve gedikler geceleri mümkün mertebe kapatılıyordu.

Gedikler açıldıkça müdafilerin maneviyatları sarsılıyor, uğradıkları zayiatla miktarları da azalıyordu. Üstelik şehirde bir de dizanteri hastalığı çıkmıştı. Hal böyle iken Starhemberg canla başla ve çok disiplinli şekilde çalışıyor ve şehirden Türk kıyafetine sokarak çıkardığı kuryelerle başkumandan Charles de Lorraine ile muharebe ederek yardım kuvvetinin geleceğinden malûmattar oluyordu.

Pojon (Presburg) şehir ve kalesinin genel görünüşü (A Magyar Nemzet Története'den)

Muhasaraya maruz Viyana müdafileri ve halkının gün geçtikçe sıkıntıları artmaktayken, Türk ordusu da bu gibi şeylerden uzak değildi. Ordunun erzakı azalmıştı. Hava yağmurlu gittiğinden muharebeyi güçleştiriyordu. Muhasaranın uzaması yeniçeriler arasında bezginlik yaratmıştı. Asker, zenginliği hakkında çok şey söylenmiş olan Viyana'nın hücumla ele geçmesini istiyordu. Bu yüzden Ağustos sonlarında bazı sızıltılar bile görüldüyse de sadrıâza-

nın iradeli davranışı sayesinde sızıltılar büyümeden kapatıldı.

Viyana dışındaki harekât

Daha yukarıda işaret edildiği üzere, Kara Mustafa Paşa Viyana'ya gelirken Eğri Beylerbeyi Abaza Kör Hüseyin Paşayı Tököli İmre ile birleşerek Pojon (Presburg) kalesinin fethine memur etmişti. Buraya da gelmeden önce Leva ve Neutra kaleleri önünde zaman kaybeden nihayet 9 Ağustosta Presburg yakınına ulaşan Hüseyin Paşa, malûmat edinebilmek için Tököli'nin casuslarını ileri gönderince (Silâhdar tarihi C: 2. S: 71) otuz bin kişilik bir düşman kuvvetinin varlığından haberdar oldu. Tetkikatını derinleştirince Komaron taraflarında toplanmış olan otuzbin Alman ve Macar askerinin Pojon'a gelerek buradakilerle birleşmek üzere olduğunu, ayrıca Leh Kıralı Sobieski'nin de 35 bin kişi ile yaklaşmakta bulunduğunu öğrendi. Bunları bir yazı ile sadrıâzama arzedip 10 bini Tatar olmak üzere yirmi bin kişilik yardım istedi. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın ifadesine nazaran, sadrıâzam bu kadar sayıda düşmanın bir araya geleceğine inanmaz görünerek Kör Hüseyin Paşa'nın düşmanla çarpışmasında ısrar etti.Hüseyin Paşa sadrıâzamın emri üzerine 6 bin kişilik kuvvetiyle kendisinin birkaç misli düşmanla çarpıştı. Tököli İmre'nin 10 bin kişilik kuvveti bulunmakla beraber düşmanın çokluğunu, askerlerinin Avusturya tarafına geçebileceğini beyanla mücadeleye iştirak etmedi. Hüseyin Paşa'ya imdat için yollanan 10 bin Tatar askerinden üç yüz kişi hariç diğerleri Tököli'nin yanında kalıp bunlar da mücadeleye katılmadı. Neticede Hüseyin Paşa mağlûp olup (24 A-

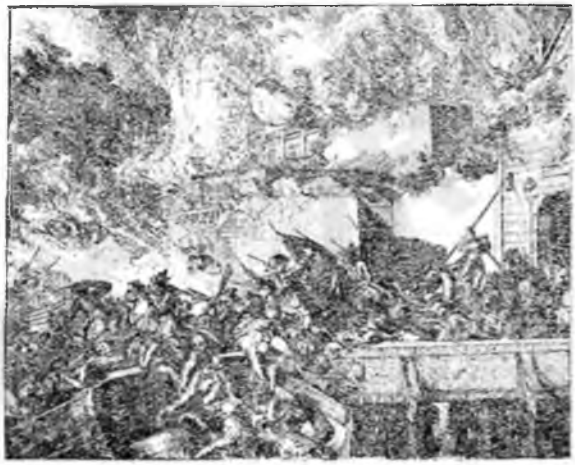

Viyana muhasarasında cereyan eden şiddetli savaşlarda Avusturyalıların bir huruç hareketi

★

Muhasaranın nehir tarafındaki şiddetli çarpışmalar (aşağıda)
(R. de Hooghe'un resimlerinden)

ğustos) kendisi Morava suyunda boğuldu. Altı bin kişilik askerinden ancak on kişi kurtulabildi.

Altı bin kişilik kuvvetin yok olması Osmanlı ordusunun umumi yekûnu karşısında sayı bakımından ehemmiyetsiz gibi görünürse de netice mühimdi. Zira, Hüseyin Paşanın mağlûbiyetiyle, Viyana'nın yardımına gelecek kuvvetlerin İskender (Hörelen) köprüsünden geçmeleri imkân dahiline girmiş oluyordu. Ayrıca Pojon muharebesi, Tökölî İmre ve Tatar askerinin mücadeleye seyirci kalmaları bakımından ihanetlerine bir nevi örnek sayılabilirdi. Pojon muharebesindeki Avusturya kuvvetlerinin başında Charles de Lorraine vardı. Avusturya başkumandanının Pojon'un imdadına koşması onun derlenip toparlanışının en güzel işaretiydi. Binaenaleyh Viyana'ya ilerlenirken Osmanlı ordusu önünden çekilen Avusturya kuvvetlerinin şiddetli bir takiple mahvedilmemesindeki büyük hatâ önce burada beliriyordu.

Hüseyin Paşa mağlûp olunca Tökölî İmre Morava nehrinin arkasına çekildi. Viyana yolu imdada gelecekler için açık demekti. Pojon mağlûbiyeti Viyana'nın mukadderatına tesir eden bir hâdise idi.

Budin Valisi İbrahim Paşa'nın çağırılması

Sadrıâzam Kara Mustafa Paşa 35 bin Leh askeri ile 85 bin kişilik Alman askerinin yaklaştığını öğrenince, Yanık-kale civarında köprülerin muhafazasına bırakılan Budin Valisi Uzun İbrahim Paşa'ya haber göndererek, oradaki muhafaza vazifesini Silistre Valisi Mustafa Paşa'ya bırakarak maiyeti askeriyle acele gelmesini bildirdi. İbrahim Paşa 8 bin kişi ile Viyana ordugâhına geldi (8 eylûl).

Düşmanın Tuna'yı geçmesi

İmparator Leopold ve bilhassa başkumandan Charles de Lorraine, muhasaranın başından beri Avusturya ve müttefik askerlerinin toplanması için fevkalâde gayret sarfetmekte idiler. Bu gayretler neticesi Avusturya, Saksonya, Bavyera ve Frankonyalılardan mürekkep 85 bin kişilik Alman askeri toplandı. İmparatorun müttefiki Leh Kıralı Sobieski de 35 bin kişi ile geldi. Başkumandanın plânına göre Alman ve Lehler Tuna nehrini Tulln'dan. Saksonyalılar da Krems köprüsünden geçeceklerdi. Nitekim 6 eylûlde geçiş başladı ve 7 eylûlde bütün müttefikler Tulln'da toplanarak Viyana istikametinde doğuya doğru ilerlemeye başladılar.

Kırım Hanının ihaneti

Sadrıâzam Kara Mustafa Paşa, muhasaranın başından beri Kırım Hanı Murad Giray'ı Tuna boyunda Viyana'nın altı saat yukarısındaki İskender köprüsü başına bırakarak etrafı gözetlemek ve düşmanı Tuna'dan beri tarafa geçirtmemekle vazifelendirmişti.

Murad Giray, düşmanın Tuna'dan geçişine şahit olduğu halde geçişi önlemek için mukabelede bulunmadı. Düşman geçtikten sonra da arkasını çevirmek için herhan

Kara Mustafa Paşa Viyana önündeki otağında mühim bir esiri istievab ediyor (Batılı bir ressamın eserinden)

gi bir hareket yapmadı. Müverrih Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa tarihinde (C: 2, S: 82) bu noktayı şöyle anlatır:

«O gün kendisi köprüye nâzır yüksek bir mahalde, bir elinde kamışı, diğer elini böğrüne koymuş at üzerinde durup düşmanın geçişini seyrediyordu. İmamı yanına varıp:

— Han'ım, şu bölük bölük geçen düşmanı kırdırsanız artık gerisi kesilmez miydi? deyince Han:

"— Behey efendi, sen bu Osmanlıların bize ettiği cevri bilmezsin; ancak bizi bir hale koydular ki yanlarında Eflâk ve Boğdan keferesi kadar rağbetimiz kalmadı. Bu düşmanın cemiyet ve hareketini kaç defa yazıp bildirdim. Düşman çok, mukavemet mümkün değil: askeri ve topları metristen çıkar: iktiza ederse saf cengi edelim ve illâ selâmetle gidelim dedim; inadından dönmeyip söz geçiremedim. Yazdığı tekdir yollu cevaplar ile gönderdiği mektuplarında kokmuş beygir eti yediğimize kadar yazmış. İnşallâhü teâlâ bu düşmanın def'i yanımda işten değildi ve bilirim ki dinimize de düşmez ihanettir. Lâkin gayret beni komadı, onlar da görsünler kendileri kaç akçelik adam imiş. Tatar kadrin bilsinler"

Deyip atını tepti ve Tatar askerini alıp kâfirin önüne düşüp ve kollarını salıp, gülüp oynıyarak Beç altında orduyu humâyuna gelip doğru serdar-ı âzamın otağına indi. Düşmanın vaki halini söyledi. Köpek gibi ardıma düşmüş geliyor,

Viyana muhasarasının son günlerinden genel görünüş ve müttefiklerin Tuna solunda ilk hareketleri, yenilen bir Osmanlı kıtası
(Almanca «Wien im Jahre 1683» adlı eserden)

Jan Sobieski ve ordusunun Viyanayı muhasara eden kuvvetlere hücumu

yürüyüşlerinin iktizasına göre pazar günü gelip mukabil olmak gerektir dedi».

Harp meclisinde alınan karar

Düşmanın Tuna'yı geçmesinden sonra Kara Mustafa Paşa 9 eylûlde vezir Sarı Hüseyin Paşa, vezir Kara Mehmed Paşa, Deli Bekir Paşa, Binamaz Halil Paşa, sipah ve silâhtar ağaları, cebeci ve topçu başıyı otağına davetle bir harp meclisi akdetti. Bu toplantıda, metristeki asker yerinde kalmak, yani muhasara kaldırılmamak üzere düşmanın karşılanmasına karar verildi.

Kararı müteakip Kara Mehmed Paşanın emrine 6 bin kişi vererek çarhacı olarak gönderdi. Budin Valisi İbrahim Paşanın emrine de 23 bin kişi vererek Kahlenberg dağının yanından geçen yolun muhafazasına memur etti. Metrislerden iki kolonborna topu ile altmış adet şahi zarbezen çıkarılarak düşmanın geleceği yol üzerine kondu.

Viyana muharebesi

9 eylûlde Tulln'dan hareket eden düşman, Tulln ile Viyana arasındaki kısacık mesafeyi gayet yavaş ve tertibat alarak halletmekteydi. 10 eylûl cuma günü İbrahim Paşa düşman ordusunun üç saatlik mesafeye kadar geldiğini ve er-

Viyana muharebesinden bir görünüş

tesi gün orduyu basacaklarını bildirince siperlerde otuz bin kişi bırakan sadrıâzam ordunun diğer kısmını alıp şehrin kuzey batı tarafına çekti. Leopoldsberg, Kahlenberg ve Vogelsanberg tepelerini değil de bunların önündeki düzlüğü tuttu. Böylece hâkim yerler düşmanın yerleşmesine bırakılmış oldu. İşte bu tepelerle Viyana arasındaki sahada Merzifonlu Kara Mustafa Paşa son mücadelesini yaptı.

Viyana meydan muharebesi 12 eylûl 1683 (20 ramazan 1094) pazar günü cereyan etti. 120 bin asker ve 200 den fazla topu bulunan düşman karşısında merkezde kendisi bulunup sağ cenahın kumandasını Budin Valisi Uzun İbrahim Paşa'ya verdi. Sol tarafta da vezir Sarı Hüseyin Paşa ile Kırım Hanı bulunuyordu. Eflâk ve Boğdan voyvodaları sağ kolun en sağ ucunu teşkil etmekteydi.

Muharebe de düşmanın Kahlenberg tepesinden aşağı doğru ilerlemesiyle başladı. Türk mukabelesi şiddetli olmakla beraber düşmanın ordusunun ateş üstünlüğü sarsılmamıza sebep oldu. İlk bozulma sağ kolda vuku buldu. Sol kol kumandanı Sarı Hüseyin Paşa dayanmaya çalıştıysa da Kırım askerlerinin muharebeden yüz çevirmeleri ve Murad Giray'ın askerini alarak harp sahasından çekilmeye bakması bu kolun da dayanmasını imkânsızlaştırdı. Cenahlar sarsılınca düşman hücumunu merkeze tevcih etti. Bilhassa Leh Kıralı Sobieski askerlerini merkeze doğru sevketti. Sadrıâzam Kara Mustafa Paşa metanetle yerini muhafaza suretiyle beş altı saat mücadeleye devam etti. Ne çare ki cenahların çökmesi ordu merkezinin muharebenin mukadderatını değiştirmesini imkânsızlaştırdı. Cenahlardaki perişanlık merkezdeki askere de sirayet ettiğinden askerin çoğu can kaygısına düştü. Düşman askerlerinden merkeze doğru ilerleyip hazine sandıkları üzerine bayrak dikenler görüldüğü sırada Sadrıâzam hücumlarını tazeliyerek inatla vuruştu. İş bu derekeye gelmeden biraz önce siperlerdeki askerlerin çıkmalarını emretmişti. Müttefiklerin galebesini gören Viyana müdafileri çıkışa teşebbüs ettiklerinden iki ateş arasın-

Viyana muharebesini kazanan müttefik ordularının Osmanlı muhasara kuvvetlerine hücumlarından iki görünüş
(Batılı bir ressamın eserinden)

da kalan bu askerler fazla ziyat verdiler. Bozguna şahit olan sadrıâzam «bugünleri görmekten ise ölmek evlâdır» diyerek çarpışa çarpışa şehit olmak istedi. Lâkin sipahiler ağası Osman Ağa, kendisi ölürse askerin mahvolacağını, bu bakımdan vücudunun asker için lüzumunu hatırlatarak fikrinden vazgeçirdi. Bunun üzerine sancağı şerifi alarak muharebe sahasını terketti.

Böylece ordu hazinesi, onbeş bin çadır, üç yüz top, cebhane, mühimmat velhasıl sadrıâzamın otağı da dâhil olmak üzere bütün ordu eşyası düşmanın eline geçti. İki koldan ilerliyen düşman askerinin bir kolu Viyanaya girip metrisleri işgal ederken diğer kolu karargâhı ele geçirmiş bulunuyordu. Metrislerde yakaladıkları subay ve askerlerle hasta, yaralı ve zayıf oldukları için gidemiyen on bin kişiyi insafsızca bir anda kılıçtan geçirdiler. Müttefik ordusu, Osmanlı ordugâhını yağmaya daldığı, bundan sonra da yağma malı hissesi ve Viyana'ya ilk girme şerefi yüzünden aralarına soğukluk arız olduğundan Türk ordusunu takip etmediler.

İbrahim Paşa'nın idamı

Bozgundan yirmi dört saat sonra Osmanlı ordusunun dağılan birlikleri Raab civarına varmıştı. Sadrıâzamı burada Erdel Prensi Apafi Mihal ile Silistre Valisi vezir Mustafa Paşa karşıladı. Kara Mustafa Paşa, Uzun İbrahim Paşa'nın herkesten evvel buraya gelmiş olduğunu öğrendi. Silâhdar tarihi (S: 2, S: 88) ve muharebede hazır bulunan «Miyar-üd-düvel» isimli eserin (Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası sene: 3, S: 1007) müellifinin kaydına göre ; Viyana muharebesinde ilk bozulan şahıs olduğu ve bozgundan önce fikrine itirazla başarısını istemediği ze-

---

İkinci Viyana muhasarasından bugüne hâtıralar:

Yukarda: Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın otağı yerinde sonradan yapılan bina ve üzerinde bunu işaret eden kitabe. Aşağıda: Viyana'da Türk esirleri çalıştırılarak yaptırılan kilise

İkinci Viyana muhasarasında Osmanlıların hücumları ve şehrin müdafileri (Ressam Leander Russ'un tablosu)
(Mufassal Osmanlı Tarihi tablosu No. 43)

TARIHVEMED

habını uyandırdığı cihetle ; Kara Mustafa Paşa, bu cesur ve işbilir kumandanı bozguna sebep olmakla itham suretiyle idam ettirdi (14 eylûl). Bundan açılan Budin Valiliğine Kara Mehmed Paşa'yı tâyin etti.

Ordu efradının derlenip toparlanması

Sadrıâzam Kara Mustafa Paşa Yanık-kale (Raab) civarında iki gün kaldı. Bu müddet zarfında bozgun sahasından dönen ordu efradını bir araya topladı. Kara Mustafa Paşa metin ve soğukkanlı bir idare adamı olduğundan buradan itibaren orduyu düzene sokmaya çalıştı. Orduyu derleyip toparlıyarak disipline kavuşturmakta muvaffak da oldu. Avusturyalıların takip ve taarruzda bulunabileceklerini tahmin ettiğinden bunu karşılayıcı şekilde tedbir almaya koyuldu. Yanık-kale civarından orduyu harekete geçirerek Tata üzerinden Budin'e geldi (22 eylûl). Budin yolunda ve Budin'e geldikten sonra hudut kalelebinin takviyesi için kuvvetler ayırıp gönderdi. Bozgundan dolayı gözü korkan, ihmal ve tereddüt gösterenlere karşı şiddetli davrandı. Meselâ Vesprem ve Papa kalelerinin muhafazasına bıraktığı sancak beylerinin kendi arkasından Budin'e geldiklerini görünce bunları herkesin gözü önünde idam ettirdi. Böylece cezri ve sert tedbirlerle orduda disiplin ve intizamı iyice temin etti.

Kırım Hanının azli

Sadrıâzam Kara Mustafa Paşa, Kırım Hanı Murad Giray'ın muharebede takındığı tavrı, Budin'e gelindikten sonra da Ciğerdelen'e gitmesi emredildiği halde askerinin azlığını ileri sürerek te-

Budin beylerbeyi Arnavut Uzun İbrahim Paşa (üstte «T o l n a i Vilagtörténelme» den) ve katli (solda «Ricaut» dan)

Kendisi veziriâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın emri ile katledilirken : Bu adam benim düşmanımdır; lâkin bu ana kadar devletin ekmeği ile yetiştiğim için padişahımızdan rica ederim ki başarısızlık kabahati ile veziriâzamı öldürmiyerek bu işin hüsnü suret bulmasını ona bıraksın, bundan gayrisi bu işin üstesinden gelemez» demiştir.

Esztergom (Gran) kalesinin zamanımıza kalan bir kısmı

(A Magyar Nemzet Törtenete'den)

marüzde bulunuşunu bir telhis ile padişaha arzetmiş olduğundan Hanlıktan azledildi. Ve onun yerine Kırım Giray'ın oğlu Hacı Giray tâyin edildi. İkinci Hacı Giray'ın Hanlığa tâyin merasimi Budin'de icra olundu (30 eylûl 1683) .

Ciğerdelen kalesinin düşmesi

Viyana'da Türkleri bozan müttefikler bir takım görüşmelerden sonra Türkleri takibe karar vermişlerdi. Müttefiklerin plânına göre, evvelâ Ciğerdelen ve Estergom'u alacaklar, bunların arkasından da Budin'e ilerliyeceklerdi. Müttefik kuvvetler 18 eylûlde harekete koyulmuş bulunuyordu.

Kara Mustafa Paşa Budin'de iken düşman kuvvetlerinin Komaron'a kadar gelmiş olduğu, buradan da Ciğerdelen ve Estergom'a doğru ilerledikleri öğrenildi. Bunun üzerine Budin Valisi Kara Mehmed Paşa'nın emrine 30 bin kişi verilerek Estergom'a gönderildi. Düşmanın Tuna'nın sahilinden ilerlediğini haber alan Kara Mehmed Paşa karşıya Ciğerdelen (Parkany) tarafına geçti. Ciğerdelen önüne ilk gelenler Leh kıralı Jan Sobieski'nin idaresindeki yirmi dört bin kişilik düşman öncü kuvvetiydi. Kara Mehmed Paşa bunları tam bir bozguna uğratarak (7 ekim) sekiz bin kişisini öldürdü. Sobieski az daha

Ciğerdelen (Parkayn) muharebesi (ön plânda) ve Esztergom muhasarası
(A Magyar Nemzet Törtenete'den)

elimize düşecekti. Bu mağlûbiyetten maneviyatı fazlaca bozulan Sobieski kışı bir yerde geçirdikten sonra harekâta devam olunmasını istediyse de onu bu fikirden Charles de Loraine vazgeçirdi.

Kara Mehmed Paşanın kazandığı muvaffakiyet ne çare ki pek işe yaramadı. Zira bunların arkasından 60 bin kişilik asıl kuvvetler geliyordu. Budin Valisi, yanındaki kumandanların Esztergom tarafına geçip köprüyü de yıkarak beri yakada müdafaa muharebesi yapılması teklifini kabul etmedi. Kendisinden bir misli fazla bulunan kuvvetlerle Ciğerdelen ovasında vuruştu. Neticede mağlûp oldu (9 ekim) ; askerlerin çoğu ya şehid veya esir düştü ; bunlar arasında dört tane de beylerbeyi vardı. Galibiyeti müteakıp Ciğerdelen'de bulunan Türk muhafızlar vire ile kalevi teslim edeceklerini bildirdiler. Buna rağmen vireyi bozan müttefikler kaleye ateş verdiler ve içinde bulunan muhafız, kadın, erkek ve çocuklardan mürekkep birkaç bin kişiye alev ve dumanlar arasında can verdirttiler.

Esztergom'un düşmesi

Macaristan'daki mağlûbiyetimizin ilkini teşkil eden Ciğerdelen muharebesinden sonra düşmanın Esztergom (Estergon, Usturgon) a yükleneceği belli olmakla beraber, bu kalenin metanetine ve müdafaası için ayırdığı kuvvetlere güvenen Kara Mustafa Paşa, Viyana dönüşü yirmi iki gün oturmuş olduğu Budin'den 16 ekimde hareket etti. Kışlamak üzere Belgrad'a gitmekte olan sadrıâzam, yolda, düşmanın Sigetvar ve Kanije taraflarına da sokulduğunu öğrendiğinden, bu tarafa da kuvvet gönderdi.

Kara Mustafa Paşa daha Belgrad'a varmadan müttefikler Esztergom'u kuşattılar. Bir taraftan kaleyi toplarla dövmeye girişip öte yandan da müdafilere vire şartiyle teslim teklifinde bulundular. Kaledeki kuvvetlere kumanda eden Haleb Valisi Deli Bekir Paşa teklifi reddettiyse de, askerler (Silâhdar tarihi C: 2, S: 111) harbetmiyeceklerini açıkça ifadeden başka Bekir Paşa ile samsuncu ve zağarcıbaşıları öldürmek için üzerlerine hücum ettiler. Neticede Esz-

Başkumandan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa
(Avrupalı bir ressamın o devirde yaptığı eserden)

tergom kalesi muhasara edildiğinin dördüncü günü vire şartı ile teslim oldu. Müstahkem bir kalenin içindeki malzemesi ile birlikte düşman eline geçmesi herkeste derin bir üzüntü, aynı zamanda endişe yarattı. Estergon'dan çıkan askerler Budin'e geldikten sonra Deli Bekir, Aslan Mehmed Paşalarla ocak ağaları idam edildiler.

Kara Mustafa Paşa'nın idamı

Viyana'da bozguna uğradığı halde Padişah Dördüncü Mehmed, Kara Mustafa Paşa'ya birdenbire yüz çevirmemiş, hattâ Budin'de bulunduğu sırada kendisine kılıç ve kaftan göndermişti. Lâkin Kara Mustafa'nın hasımları faaliyete geçerek mağlûbiyet hâdisesinden faydalanarak onu mahvetmeye çalıştılar. Kara Mustafa Paşa'nın hasmı olan Darüssade Ağası Yusuf Ağa ile büyük mirahur Boşnak Sarı Süleyman Ağa « düşmanın işi bitti, intikam alacak günler geldi »

Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın Belgradda idamını tasvir eden bu resim o devirlerde batılı ressamlardan biri tarafından Viyana seferine dair yazılan eser için yapılmıştır

diyerek faaliyete koyuldular. Kara Mustafa Paşa'nın yetiştirmesi olan sadaret kaymakamı Kara İbrahim Paşa'yı sadaretini temin edecekleri va'diyle kendi taraflarına çevirdiler.

Bunlar, Kara Mustafa Paşa sağ oldukça asker ve halkın sefere gitmiyeceğine, hattâ sadrıâzam saltanatı temin için çalıştığına dair dedikodular ve sahte mektuplar uydurdular. Padişah evvelâ bunlara inanmadı. Fakat av esnasında padişaha refakat eden darüssade ağası, ne dediyse dedi ve padişahı onun aleyhine çevirdi. Avdan sarayına (Edirne sarayı) dönünce Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idam fermanını yazdırarak (14 ocak 1684) hükmün infazı için kapıcılar kethüdası Gazaz Ahmed ve Çavuşbaşı Kadıköylü Mehmed ağaları Belgrad'a gönderdi. Ertesi gün sadrâzamlığa Kara İbrahim Paşa tâyin olundu. Belgrad'a gidenler Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı 25 ocakta idam ettiler. İdamı müteakip cellâd başının derisini yüzdükten sonra (Silâhdar tarihi C: 2, S: 124) cenazesi saray karşısındaki cami avlusuna defnedildi. Kara Mustafa Paşa'dan açılan serdarlığa ise yeniçeri ağası vezir Bekri Mustafa Paşa getirildi.

VİYANA BOZGUNUNDAN SONRA AVUSTURYA CEPHESİ

Viyana'da Avusturya ve Lehlilerle çarpışan Osmanlı devleti, bozgundan sonra daha fazla sayıda düşmanla ve daha geniş cephelerde çarpışmak zorunda olduklarından cephe dar ve muayyendi. Bozgundan sonra Avusturya ve Lehistan sınırlarını müdafaa zarureti doğdu. İş bununla da bitmedi, 1684 te Venedik, 1686 da Rusya da ittifaka girdi. Papa Onbirinci İnosan'ın gayreti ile hıristiyan devletler ittifakına dinî bir veçhe verildi ve ittifaka «Mukaddes ittifak» dendi. Böylece Osmanlı orduları Avusturyalılardan başka Lehistan, Venedik ve Ruslara karşı dört cephede muharebe etti. Bu dört cephe içinde büyük müşküller karşısında kaldığımız ve mağlûbiyetlere uğradığımız taraf Avusturya cephesi idi.

Vişegrad ve Vayçen kalelerinin düşmesi

Ciğerdelen ve Esztergom'u kolaylıkla alan Avusturyalılar 1684 nisanında Venediklilerin de ittifaka girmeleri üzerine, manen ve maddeten kendilerini kuvvetli hissederek, harbin bundan sonraki gayesini Türkleri Macaristandan çıkarma işine yönelttiler. Bu gayenin istihsali için faaliyete koyuldular. İlk

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa

(İlâve : 133)

★

Viyana'yı muhasara etmesi dolayısiyle, Osmanlı kudret ve haşmetini Avrupa ortasına götüren son Türk olarak, bu seferde uğradığı maglûbiyeti takip eden hâdiseler bakımından da, Osmanlı devletinin Avrupa karşısında geriliğinin meydana çıkmasına sebep olan şahıs şeklinde, birbirine zıt hüviyetlerle hatırlanıp tanınan Kara Mustafa Paşa, hicri 1044 (M: 1634-1635) yılında Merzifon'un Marinca köyünde dünyaya gelmiştir. Babası, Dördüncü Murad'ın 1638 Bağdad seferinde şehid olan sipah âyânından Oruç Bey'dir. Küçük yaşta yetim kalan Mustafa'yı babasının dostlarından Köprülü Mehmed Paşa himayesine almış ve oğlu Fazıl Ahmed ile beraber yetiştirip büyütmüştür.

Yetişkin hâle gelince Mehmed Paşaya damad olan Kara Mustafa'yı kayın pederi himayede devam etmiştir. Sadrıâzamlığı sırasında Erdel seferine giderken Kara Mustafa'yı telhisci olarak beraberinde götürmüş, Yanova fethinin müjdesini padişaha Kara Mustafa getirmiştir. Bunun üzerine 1658 eylülünde küçük mirahurluğa, bir buçuk sene sonra da Silistre beylerbeyliğine tâyin edilmiştir. Aradan bir sene kadar zaman geçince vezaretle Diyarbekir valisi, Fazıl Ahmed Paşanın sadaretinin birinci senesi içinde de kaptan-ı derya tayin olunmuştur. Fazıl Ahmed Paşa Uyvar seferine giderken Kara Mustafa Paşa kaptan-ı deryalık uhdesinde kalmak üzere sadaret kaymakamı tayin edilmiştir (Nisan 1663). Bu sırada esas itibariyle sadaret kaymakamlığıyle meşgul olduğundan kaptan-ı deryalık vekilleri vasıtasiyle idare edilmiştir. Fazıl Ahmed Paşa Uyvar seferinden dönünce sadece kaptan-ı deryalığı üzerinde kalmış, sadrıâzam Girit serdarlığı sırasında ise sadaret kaymakamlığına bakıp kaptan-ı deryalık Kaplan Mustafa Paşaya verilmiştir. Sadaret kaymakamlığının her ikisinde de padişahın maiyetinde ve yakınında bulunmuş ve hükümdardan iltifat görmüştür. Fazıl Ahmed Paşanın Girit seferinden avdetinde üçüncü vezirlikle divanda kalan Kara Mustafa Paşa, sadrıâzamın Lehistan seferi sırasında tekrar

→

sadaret kaymakamı olmuştur. Uzun süren kaymakamlıkları esnasında kudretli bir şahsiyete sahip bulunduğu anlaşılan, ayrıca padişah üzerinde de iyi tesirler bırakan Kara Mustafa Paşa, Fazıl Ahmed Paşanın ölümünü müteakip sadrıâzamlığa getirilmiştir (5 kasım 1676).

Kara Mustafa Paşa sadrıâzam olduktan sonra Kazak hatmanı Doroşenko meselesi yüzünden ilk Rus seferi yapılmış, muharebeye evvelâ serdarlar gönderilmiş, bunlar Ukrayna'daki Çehrin'i alamayınca Kara Mustafa Paşanın kendisi sefere çıkmıştır. Çehrin'i zaptetmekle beraber Rus ordusunu maglûp edip ezememiştir. Bu yüzden Kara Mustafa Paşanın seferden avdetinin ferdası yılında Ruslar Özi nehrini geçip tekrar taarruzda bulunmuşlardır. Rus taarruzu karşısında tekrar sefere karar verildiği sırada Rusların talepleriyle sulh aktedilmiştir.

Hayli zahmetli ve faydası külfetine değmeyen Çehrin seferinden sonra Kara Mustafa Paşa yeni bir sefere teşebbüs etmiştir. Rusların Osmanlı devleti için mühim bir tehlike haline gelme istidadında olduklarını pek sezemediği anlaşılan Kara Mustafa Paşa yeni bir sefere çıkmıştır. Avusturya imparatorluğuna bir darbe indirilmesi hedefini gözeten bu seferin açılmasında, müverrih Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağanın mufassal şekilde anlattığına göre; Kara Mustafa Paşa sefer sebeplerini bizzat kendisi icat etmiştir. Müverrih Silâhdar, Kara Mustafa paşanın ihtirası dolayısiyle bu seferi açtığını söylemeye çalışır. yerli ve yabancı pek çok tarihciler de aynî kanaati izhar ederlerse de, onun, imparatorluğun kudretine güvenerek, Türk hâkimiyetini Avrupanın ortasına kadar yaymak emelinin şahsî ihtirası kadar zihninde yer etmiş olduğuna inanmamaya da hiçbir sebep yoktur.

Metin kısmında anlattığımız veçhile, Kara Mustafa Paşa Viyana maglûbiyetinden yirmi dört saat sonra gelmiş olduğu Yanıkkale önünde muharebe sahasından dönen ordu birliklerini topladı. Zeki, azimkâr ve otorite sahibi bir kimse olan Kara Mustafa Paşa, maglûbiyetten

→

→

sonra bozgunu durdurup felâketleri önliyecek yegâne şahsiyetti. Lâkin onun mağlûbiyetini fırsat sayan düşmanları derhal faaliyete geçerek idam olunmasını sağladılar. Kara Mustafa Paşa idam edildikçe onun yerini tutan bir kimse çıkmadı ve muharebe durumu hakiki bir felâket şeklini aldı. Merzifonlu nun Yanık-kale önünde idam ettirdiği Budin valisi İbrahim Paşa, kendisini idam ettiren adamın vücudunun memleket için lüzumuna işaretle emsalsiz bir takdirkârlık örneği vermiştir. «Bu adamın beni idam ettirmek üzere olması hasebiyle hasmı canım ve amansız düşmanım olduğunu söylemeğe hacet yoktur. Lâkin, devlet-i aliyyenin bu ana kadar nan-ı nimeti ile yetiştiğim cihetle, vatandaşlık hukukunu eda için padişahımdan rica ederim ki, herhangi bir tehmetle böyle kudret sahibi bir vezirî idam ettirmesin ve bu işin hüsn-i suret bulmasını yine ona bıraksın. Zira, sözün kısası, mevcut gailenin bu gayretli vezirden başka kimse üstesinden gelemez (Tarih-i Raşid C: 1, S: 433)».

Kara Mustafa Paşa zeki ve azimkâr olduğu kadar haris, paraya düşkün ve kindardı da. Kindarlığı yüzünden düşman da kazanmıştı. Belgrad'da idamı hasımlarının padişah nezdinde tesirleri neticesinde vukubuldu. Öldürülünce başının derisi yüzülerek Edirne'ye getirildi. Silâhdar tarihinde (C: 2, S: 124) bu nokta şöyle anlatılır: «esvabın soyup aşağı çadır avlusunda bir köhne çadına indirip gasl ve tekfin ve kaldırıp namazın kıldılar ve yine ol çadıra getürüp tabut içinde cellat başın yüzüp cenazesin saray karşısında cami i şerif avlusunda defn eylediler». Kara Mustafa Paşa'yı ve o sırada cereyan eden hâdiseleri çok iyi bilen müverrih Silâhdar'ın ifadesinden sarihce anlaşıldığı veçhile, Kara Mustafa Paşanın Edirne'ye getirilen başı değil, başının derisidir.

Viyana müzesinde mevcut bir kafatasının Kara Mustafa Paşaya ait olduğu iddia edilir. Gerçi Edirne'de Kara Mustafa Paşanın başının defnedildiği yeri belirten bir mezar kitâbesi vardır. Buna mukabil yine Silâhdar tarihinde (C: 2, S: 123) şöyle bir ifade de görülür: «Padişah, kelle-i bi-devleti İstanbul'da vaki

→

Irgad pazarında bina eylediği türbesinde defn olunmasını ferman eyledi». Sayet, Silâhdarın bu kaydına rağmen baş Edirne'ye defnedildiyse bunun, içine baharat ve saman doldurularak muhafaza ve şekillendirilmesi gereken derisine ait olması iktiza eder. Resimli Tarih Mecmuasının altıncı cildinin 3927 inci sayfasında Mithat Sertoğlu, mevcut tarihi delillere göre meselenin münakaşasını yapmış. Viyana'daki başın Kara Mustafa Paşaya ait olması neticesine varmıştır. Avusturyalılar, meşhur vezirâzamın kafatasını 1688 de Belgrad'a girdikleri zaman onun mezarını açıp almak suretiyle Viyana'ya götürmüşlerdir.

Kara Mustafa Paşa bir hayli eser ve hayrat meydana getirmiş bir kimsedir. İstanbul'da Çarşıkapı'da medrese, türbe, mescid, kütüphane ve sebil; Galata, Hocapaşa civarı ve Yedikule dışında birer mescid; Süleymaniye'de Kepenekçi Sinan camii yanında bir çeşme; bunlardan başka memleketi olan Merzifon'da cami, hedesten ve birkaç çeşme, Cidde'de cami, Kayseri'nin kazası olan İncesu'da cami, medrese, hamam, kervansaray yaptırmıştır. Hayrata dahil bu eserlerden gayrı kendisinin Edirne de, İstanbul'da Süleymaniye'de sarayı, Topkapı dışında köşk ve bahçesi, Eyyub'da Bahariye Taşlıkburnu'nda yalı ve bahçesi, Boğaziçi'nde Kuruçeşme'de bir sayfiyesi vardı. İdam edildiği zaman nakid ve mücevherâtı müsadere edilmiş, İstanbulu ve Anadolu ve Rumeli'deki emlâki oğlu Ali Paşa ile kızı Fatma hanıma bırakılmıştır.

Bibliyografya: Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa; Silâhdar tarihi C: 2. Raşid: Tarih-i Raşid C: 1. Cevat Üstün; 1683 Viyana seferi. Ayvansarayi Hüseyin: Hadikat-ül-cevami. Abdi Paşa; Vekayinâme (Topkapı sarayı kitaplığı no: 915). Küçük Çelebi-zâde Asım; Tarih. Osman Nuri Peremeci; Edirne tarihi. Osman-zâde Taib; Hadikat-ül-vüzera. Hüseyin Hüsameddin; Amasya tarihi. İbrahim Hilmi Tanışık; İstanbul Çeşmeleri. Ahmed Refik: Viyana Önünde Türkler. Abdi; Tarih (F. R. Unat neşri). İ.H. Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi C: III/II. İslâm Ansiklopedisi: cüz 88. Mithat Sertoğlu: Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın başı nerede (Resimli Tarih mecmuası C: 6).

hamlede Budin yakınındaki Vişegrad (Vissegrad) ı kuşattılar. Kalabalık ve kuvvetli Avusturya birliklerine dayanamıyan bu kale muhasarasının altıncı günü vire ile teslim oldu (18 haziran). Vişegrad'ın düşmesini müteakıp Tuna'-

nın sol kıyısında ve Budin istikametinde dirsek çevirdiği yerde bulunan Vayçen (Waitzen) üzerine yüklendiler. Serdar Bekri Mustafa Paşa Avusturyalılara karşı harekâta Budin Valisi Kara Mehmed Paşa'yı memur etti. Budin Valisi 12 eyâlet askeri ve 8 bin Tatar süvarisinden mürekkep bir kuvvetle bunlara karşı çıktıysa da Vayçen önünde mağlûp oldu ve ertesi gün kaledekiler de eman dileyerek Vayçen'i Avusturyalılara teslim ettiler (27 haziran).

Akkilise muharebesi

Vayçen'i alan Charles de Lorraine idaresindeki Avusturya ordusu güneye doğru ilerlerken Peşte boşaltıldı ve içindeki halk Budin'e nakledildikten sonra iki tarafı birbirine bağlayan köprü yıkıldı. Avusturyalılar Peşte'ye girip bir miktar kuvvet bıraktıktan sonra kuzeye yönelip Tuna'nın sağ sahiline geçtiler. Avusturya ordusu Budin civarındaki Akkilise mevkiine geldiği zaman Serdar Bekri Mustafa Paşa emrindeki Türk kuvvetleriyle karşılaştı. Müverrih Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağanın da (C: 2. S: 134) hazır bulunduğu bu muharebede Mustafa Paşa mağlup oldu ve Budin'in güney batısındaki Hamzabey palankasına çekildi. Mustafa Paşa buradayken düşmanın şiddetli bir taarruzuna maruz kaldı. Emrindeki askerlerin bir kısmı muharebe etmeden karargâh çadırlarına doğru kaçtığından fena şekilde bozuldu ve Eszek (Ösek) tarafına can attı.

Avusturyalıların Budin muhasarası

Avusturya başkumandanı Akkilise'de Mustafa Paşayı mağlûp edince Budin önüne gelerek şehri kuşattı (14 temmuz 1684). Şehrin müdafaasını deruhte eden Budin Valisi Kara Mehmed Paşa düşmana şiddetle karşı koydu. Evvelâ şehir varoşunda kazdırdığı siperler-

Mukaddes ittifaka ait madalyonlardan: Solda; Pius XI. Leopol I. Sobieski ve Venedik Doç'unun röliyefleri. Sağda; Papalık ve İmparator kompozisyonu (A Magyar Törtenete'den)

den mukabelede bulundu, sonra bir çıkış hareketiyle düşmana ağır zayiat verdirdi. Lâkin Avusturyalıların şiddetli bir taarruzunu müteakıp varoşu terkedip kaleye çekilmek zorunda kaldı. 10 ağustos günü üzerine düşen bir humbara ile şehid olunca Budin'in müdafaasını Şeytan İbrahim Paşa ifaya başladı.

Serdar Mustafa Paşa'nın Budin'in imdadına gelmesi

Hamzabey palankasında mağlûbiyete uğrayınca Eszek'e çekilen Serdar Mustafa Paşa burada bulunduğu sırada

Vişegrad'ın muhasarası (Ricaut'dan)

sir alarak geri döndüler. Düşmanın bıraktığı zahire ve malzeme Budin'e yerleştirildikten sonra Serdar Bekri Mustafa Paşa Budin civarından hareketle kışlamak üzere Belgrad'a geldi.

Melek İbrahim Paşa'nın serdarlığı

Budin muharebelerine ait hâdisat sadrıâzam vasıtasiyle padişaha arzedildiği zaman, fevkalâde gayretleri görülenler taltif edildi. Bu arada Budin Valisi Şeytan İbrahim Paşa'nın lâkabı Sultan Mehmed'in emriyle «Melek» e tahvil olunup, Avusturya Cephesi Serdarlığı Bekri Mustafa'dan alınıp buna verildi. İbrahim Paşa'dan açılan Budin Valiliğine de Arnavut Abdurrahman Abdi Paşa getirildi.

Uyvar'ın düşmesi

Serdar Melek İbrahim Paşa kışı Belgrad'da geçirdikten sonra 1685 ilkbaharında Macaristan istikametinde hareket etti. Bu sırada Charles de Lorraine tarafından Uyvar kuşatılmış olduğundan buranın imdadına gidecekti. Lâkin bazı kimseler Esztergom kuşatılırsa düşmanın Uyvar muhasarasını çözeceğini ileri sürdüklerinden, serdar bu fikrin tatbikine kalkıştı ve 1 ağustos 1685 te Esztergom'u kuşattı. Bunun üzerine Uyvar önünden çektiği bir kısım kuvvetlerle Esztergom tarafına gelen Avusturya kumandanı ustaca bir manevra ile Türkleri bataklık bir sahaya çekmeye ve elindeki onbeşbin kişi ile 85 bin kişilik Osmanlı ordusunu (Silâhdar tarihi C: 2, S: 213) mağlûp etmeye muvaffak oldu.

Serdarın bu mağlûbiyetinden sonra 44 günden beri muhasara edilen Uyvar kalesi de düştü (21 ağustos 1685). Uyvar müdafilerinin hepsi de vuruşa vuruşa şehid düştü.

Avusturya Cephesi Serdarının katli ve Sadrıâzamın azli

Avusturya Cephesi Serdarı Melek İbrahim Paşa'nın Budin müdafaası şöhretinin parlamasına ve bu yüzden sadrıâzamlığa lâyık görülmesine yol açmıştı. Lâkin Sadrıâzam Kara İbrahim Paşa onun bu halinden kuşkulanarak aleyhinde çalışmaya başladı. Serdarı müşkül duruma düşürmek için bazı hareketlerde bulundu. Esztergom'daki mağlûbiyeti işini görüşmek için toplattığı bir mecliste idamına fetva aldı. Neticede Belgrad'a gönderilen bostancıbaşı marifetiyle idam edildi (3 aralık 1685).

Melek İbrahim Paşa idam edilince Osman Paşa-zâde Ahmed Paşa Budin Valiliğine, Budin Valisi Abdi Paşa da Avusturya Cephesi Serdarlığına getirildiyse de, aradan bir aylık bile zaman geçmeden Abdi Paşa Budin Valiliğine

Uyvar kale ve şehrinin müttefikler tarafından muhasarasını tasvir eden bu resim de zamanında yapılmıştır

★

(A Magyar Nemzet Története'den)

iade olunup cephe serdarlığı Sarhoş Ahmed Paşa'ya verildi. Bu arada diğer mühim bir değişiklik de sadaret makamında yapıldı. Kara İbrahim Paşa'yı azleden padişah mührü humâyunu Sarı Süleyman Paşa'ya verdi. Melek İbrahim Paşa serdarlıktan azil ve katledilmeden bir iki ay kadar önce General Batthyany ve Zriny idaresindeki Avusturya kuvvetleri Ösek tarafına hücumla bazı palankaları almıştı.

Avusturyalıların Budin'i zaptetmesi

Veziriâzam Kara İbrahim Paşa Edirne'de padişahın yanında kalarak sefere çıkmamış Avusturya, Lehistan ve Venedik cephelerine ayrı ayrı serdarlar göndermişti. Süleyman Paşa'nın sadrıâzam olmasından sonra toplanan mecliste cephelerin vaziyeti müzakere edilmiş ve Avusturya cephesine mühür sahibi bir kimsenin gitmesi, padişahın da İstanbul'da bulunması lüzumuna işaret olunmuştu.

İşte bu toplantının neticesindedir ki Veziriâzam Sarı Süleyman Paşa cepheye hareketle 1686 martı içinde Belgrad'a vâsıl oldu.

Sadrıâzam ve Serdar-ı ekrem Sarı Süleyman Paşa, Belgrad'da askerin toplanması için beklerken Avusturyalılar da Budin'i zaptedebilmek üzere geniş hazırlıklar yapmaktaydı. Nihayet Charles de Lorraine (Karl Von Lothringen) idaresindeki doksan bin kişilik bir ordu 18 haziran 1686 (Tarih-i Raşid C: 1, S: 493) da Budin'i muhasara etti. Budin'i muhasara eden kuvvetler arasında Avrupa'nın çeşitli milletlerinden insanlar bulunması bakımından bir haçlı ordusu manzarası arzetmekteydi. İstilâ ordusu bu defa Budin'i yalnızca Tuna'nın sağ sahilinden surlar boyunca değil, Peşte yakasına da toplar yerleştirmek suretiyle çepeçevre kuşatmış bulunuyordu. Düşman, işi gayet sıkı tuttuğu halde, Budin istihkâmlarına güvenen Süleyman Paşa bilâkis çok ağır davrandı. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın ifadesine bakılırsa (C: 2, S: 250); tamahkâr bir adam olan Budin Valisi Abdi Paşa, tımar erbabından para alıp bir kısmını salıverdiği için, şehir muhasaraya uğradığı zaman kalede altı bin cenkçi mevcuttu. Mezkûr eserde bir müstensih veya mürettip hatası mevcut değilse, bir sene önce şiddetli bir muhasaraya maruz kalmış Budin'de, bu derece az sayıda asker kalmış olması mantıki görünmemektedir. Maamafih, Budin'in bu son muhasarasında, istilâ ordusuna nisbetle müdafilerin kifayetsizliği hususunda ittifak edilir.

İşi yavaştan alan Süleyman Paşa nihayet Budin'e birkaç saatlik mesafede olan Hamzabey palankasına geldi. Serdar, hâlâ Budin'in rahatça dayanacağını zannetmekteydi. Onun için, içerdekilerin imdat taleplerini pek ciddiye almadı. Tehlikenin büyüklüğünü anladıktan sonradır ki, evvelâ ikibin serdengeçti yazıp gönderdi. Bunlar, Budin'in Horoz kapısı kısmında düşmana çattılar. Cereyan eden çarpışmada 1800 kişisi şehit düştüğü gibi içeriye yardım kuvveti de sokamadılar. Bunlardan sonra Sarhoş Ahmed Paşa'nın emrine üç bin piyade yedi bin süvari vererek ileri gönderdi ve Budin'e imdat kuvveti sokmakla vazifelendirdi. Lâkin Avusturya ordusundan otuz bin kişilik bir kuvvet Ahmed Paşa'yı karşılayarak bozguna uğrattı. Ahmed Paşa ile giden piyadeler bozgun sırasında düşman süvarisi tarafından çiğnendi.

Kaleye imdat sokmak için gelen Türk kuvvetlerini yenen Avusturyalılar bir taraftan da Budin'i şiddetli top ateşleriyle dövmekte devam ediyorlardı. Bu bakımdan da müsbet netice istihsal ederek surlarda yıkıntılar meydana getirmişlerdi. Müdafiler sıkışmakta iken cephaneliğe tesadüfen bir humbara isabet etmesi, müdafaayı âdeta allak bullak etti. Zira bu isabet neticesinde otuz altı bin kantarlık barut ve cephaneyi infilâk ettirdi. Kıral sarayı ile kalenin yarısı uçup berhava olduktan başka dört bin tane de muhafız öldü. Kale böyle infilâkla yıkılınca düşman kumandanı Charles de Lorraine Abdi Paşa'ya teslim teklifinde bulundu. Abdi Paşa teklifi red ile çarpışmakta devam etti. Bu arada Budin'e yardım etmek isteyen Serdar Sarı Süleyman Paşa Hamzabey palankasından kalkıp muhasara hatlarına yaklaşarak Lokum Tepesi (Tarih-i Raşid C: 1, S: 92) denilen mahalle gel-

di. Buradan düşman hatlarına taarruz edip hâkim bir nokta olan Karga Bayırını zaptetmek istedi. Bu maksatla yapılan iki günlük mücadele neticesinde ancak 500 kişilik bir imdat kuvveti sokabildi. Süleyman Paşa'nın uğraşması bu kadarcık imdat kuvveti sokmak ve düşmana biraz zayiat verdirmekten ileri gidememiştir. Böylece Budin'in mukadderatı hemen hemen belli olmuş gibiydi. Düşman nihayet on yedinci hücumunda doğudaki Toprak-kale ile batıdaki Frenk-kalesini zaptetti. Budin surları bir harabe haline gelmekle beraber mücadele birkaç gün daha devam etti. Nihayet muhasaranın yetmiş sekizinci günü olan 2 eylûlde Avusturyalılar Budin'e dâhil oldular. Düşman kuvvetleri içeri girdiği halde Budin'in kahraman müdafileri mücadeleden vazgeçmediler. Sokaklarda boğaz boğaza çarpıştılar. Bu arada sağ kalan Türkler içkalede Bâli-paşa meydanına toplanarak birkaç saat de burada vuruştular. Bir kurşun isabetiyle Abdurrahman Abdi Paşa şehid düşünce, başsız kalan bir avuç kahramanın mücadelesi de sona erdi. Şehre sahip olan Avusturyalılar Abdi Paşa'nın cesedini birkaç gün meydanda bıraktırdıktan sonra Türk esirlerine gömdürdüler. Türklerden şehid düşen askerlerin cesetlerini ise Tuna'ya attılar. Muhasara devam etmekteyken aralarında Abdi Paşanın karısı da bulunan kadın ve çocuklar Belgrad'a gönderilmek üzere gemilere yerleştirilmişti. Lâkin bu gemiler Budin önlerinde ele geçirilip kadınların güzelce olanları ordugâhta haraç mezat satıldı. Şehir düşünce Avusturyalılar kadın erkek dinlemeden halkı boğazlarken kadın ve çocuklardan sekiz yüz kişiyi imparatora takdim edilmek üzere beylik esir diye ayırdılar. Ölümden kurtulan kimseler ise, üzerlerinde hiçbir şey bırakılmamak şartiyle çırıl çıplak soyuldular. Bunlardan yüzme bilenler suya atlıyarak yüzüp kurtuldu. Diğerleri ile yağmur ve soğuk altında ölüp gitti.

Böylece, 1541 tarihinden beri bir eyalet merkezimiz olan Budin şehri elimizden çıktı. Budin'in kaybı yalnız or-

Budin'in müttefiklerce zaptı ile neticelenen 1686 muhasarasından bir görünüş (Tolnai Vilagtörténelme'den)

duda değil, memleketin her tarafında derin teessüre sebep oldu. Nitekim «Aldı Nemçe bizim nazlı Budini» nakaratlı türküden bu teessürün asırlar boyunca nesilden nesile intikal ettiğini anlıyoruz.

Macaristan'da birçok kalenin elden çıkması

Budin'in kaybı Macaristan'da birçok kale ve bir hayli arazinin elden çıkmasına yol açtı. Esasen Budin düşünce kocaman Avusturya ordusu serbest kalmıştı. Artık Budin derecesinde herhangi bir kale önünde beklemeden Macaristan'ı istilâ edebilirlerdi. Budin'in düşmesini önliyemiyen ordunun maneviyatı esasen bir hayli sarsılmıştı. Artık Macar kaleleri ya az bir mukavemetten sonra düşüyor, veyahut da tahliye edilip istihkâmları yıkılıyordu.

Budin düşman eline geçince Serdar Sarı Süleyman Paşa kendisi Eszek (Ösek) tarafına çekilirken Eğri Beylerbeyi vezir Osman Paşa'ya, Budin'in kuzey doğusundaki Hatvan kalesini boşalttırıp istihkâmlarını tahrip ettirdi. O arada Segedin muhafazasında bulunan Marulzâde Gürcü Mehmed Paşa imdat talep etmiş olduğundan, Serdar Süleyman Paşa, kethüdası ile altı bin kişi gönderdi. Serdarın kethüdası Çorumlu Mehmed Ağa, Segedin'in kırk kilometre kadar güneyindeki Zenta'ya geldiği zaman emrinde bulunan ikibin Tatarı düşman zahire kollarını vurdurmak için ileri gönderdiyse de bunlar mağlûben geri döndüler. Tatar askeri geri dönünce kethüda Mehmed Ağa da diğer askerlerle birlikte geldiği tarafa doğru kaçmaya başladı.

Süleyman Paşa, kethüdasını Segedin'e yolladıktan bir müddet sonra kendisi de aynı yere gitmek için harekete geçmiş ve Tuna'yı aştıktan sonra Rumeli Beylerbeyi Osman Paşa-zâde Ahmed Paşa'yı öncü olarak ileri göndermişti. Ösek istikametinde süratle geri çekilmekte olan serdarın kethüdası Rumeli Beylerbeyinin emrindeki öncülere rastlayınca onlarla birleşerek düşmana karşı durdularsa da bozguna uğrayıp iki bin şehid verdiler. Serdarın kethüdasını kovalayan askerin dört bin kişiden ibaret oluşu düşünülürse, bu sırada Osmanlı ordusundaki maneviyat bozukluğunun derecesi anlaşılır. İşte bu dört bin kişi önünde yenilen askerler geri dönüp orduya ulaşmak üzere kaçarlarken Serdar Süleyman Paşa'nın idaresindeki orduya kadar geldiler. Ne gariptir ki bir avuç düşman önünden kaçanlardaki panik havası ordunun ön saflarındaki askerlere ve nihayet tamamına sirayet etti. Kumandanlar askeri sükûnete kavuşturmak ve nizamı temin etmek için hayli uğraştıysa da kendilerini dinleyen olmadı. Askerler felâkete uğramışçasına Ösek'e doğru kaçtı. Serdarın kethüdası ve Rumeli Beylerbeyini kovalıyan düşman birliği Osmanlı ordusunun büyük kısmına rastladığı için Segedin'e geri dönmeye başladıysa da, paniğin ordunun tamamına intikal ettiğini görünce geri döndü. Meydanda kalan top ve mühimmatı (Silâhdar tarihi C: 2, S: 252) zaptettikten başka epeyce de esir aldılar.

Bu yüz kızartıcı hâdise, Macaristan-

Son Budin beylerbeyi iken şehrin müdafaasında çarpışa çarpışa şehid düşen Abdurrahman Abdi Paşa

(A Magyar Nemzet Története'den)

da bazı kalelerin düşmesine yol açtı. Nitekim koca ordunun kaçmasına sebep olan dört bin kişilik düşman süvari kuvveti ele geçirdikleri bayrakları Segedin önüne dikince içindeki müdafiler muhasaranın on sekizinci günü eman ile kaleyi teslim ettiler (1686 eylûl sonları). Bundan sonra Simotornya, Kapajvar, Peçuy (Pecs), Siklos (Şikloş) kaleleri kısa süren muhasaralarla birer birer elden çıktı. Avusturyalılar, vire ile aldıkları bu kalelerin hiçbirinde vire şartına riayet etmediler.

Şikloş bozgunu

Kış mevsimini Belgrad'da geçirmiş olan Sadrıâzam Sarı Süleyman Paşa, 1687 baharında burada eyâletlerden gelecek kuvvetleri beklemekteyken, Avusturyalıların Ösek'i muhasara ettiklerini haber aldı. Bunun üzerine Belgrad'dan hareketle Ösek önüne vardı. Osmanlı ordusunun geldiğini gören Avusturyalılar muhasarayı kaldırarak muharebe tertibi aldılar. Cereyan eden çarpışmada, bilhassa topçu ateşinin iyi idare edilmesi sayesinde Avusturyalılar mağlûp olarak Mohaç istikametinde çekildiler.

Ösek (Eszek) önünde bu muvaffakıyet kazanılınca, bazı kumandanlar burada kalınması fikrini ileri sürdüler, bazıları da takip edilmesi lüzumunu belirttiler. Süleyman Paşa ikinci fikre değer vererek takibe kalktı. Ösek köprüsünden geçildiği sırada, düşmanın Mohaç palankasını ve Drava suyundaki zahire gemilerini yakıp Budin'e firar etmek üzere olduğu, geçen sene zaptettiği Şikloş kalesini tahliye ve tahrip için de altı bin kişi gönderdiklerine dair (Silâhdar tarihi C: 2, S: 275) bir haber alındı. Bu vaziyet karşısında serdarın emriyle ordu Şikloş'a teveccüh etti. Öncü kuvvetler Şikloş kalesinin yakınındaki Çatal köprü mevkiine (Tarih-i Raşid C: 1, S: 507) geldiği zaman düşmanla karşılaştılar. Serdar bundan haberdar edilince, Süleyman Paşa yürüyüşüne devamla Şikloş civarında sık ağaçlı bir ormanın ağzında orduyu durdurup muharebe vaziyeti aldırdı.

12 ağustos 1687 günü cereyan eden muharebede, evvelâ düşman ile çarpışmalara devam edilirken serdarın ordu disiplini ile lâyıkıyla alâkalanmaması yüzünden, sol kolda görülen bozulma ordunun tamamına sirayet etti. Böylece ikindiden sonra düşman ezici bir galibiyet kazandı. Çarpışmadan yüz çeviren Osmanlı askeri kütle halinde kaçışmaya başladı. Kaçış o derece şiddetli ve öyle berbattı ki Ösek köprüsü başına yığıldıkları zaman bir an önce karşıya geçebilme endişesinin yarattığı nizamsızlıktan iki bin kişi ayaklar altında ezildi. Toplar, defterhane, ordu hazinesi düşmanın eline geçti. Bozgunu müteakip sadrıâzamın otağına girip oturan düşman kumandanı Türk ordusundan kalan yaralı ve hasta takımından üç bin kişinin başının kesilmesini emretti.

Macaristanın güney tarafının elden çıkmasına sebep olan Şikloş bozgununu müteakip Ösek'e çekilen Sarı Süleyman Paşa, o civardaki kale ve palankaların tahliyesini emretti. Sonra Ösek'e bir miktar asker koyup ordu ile Varadin (Petro Varadin, Peter Wardein) e geldi (1 eylûl 1687).

Ordunun isyanı ve İstanbul üzerine yürüyüşü

Sadrıâzam Sarı Süleyman Paşa Varadin'de iken Eğri kalesinden gelen feryadcılar, kaledekilerin şiddetle zahireye ihtiyacı olduğunu bildirdiler.

Bu sırada yeni bir bozgundan çıkmış olan askerin maneviyatı bozuk, üstelik disiplini de zayıf vaziyetteydi. Zahire isteyen Eğri kalesi, ordunun bulunduğu yere nazaran çok uzaklarda kalmıştı. Vaziyet böyleyken Sadrıâzam Süleyman Paşa erzak isteyen Eğri muhafızlarını açlığa mahkûm halde kendi kaderleri ile başbaşa bırakmak istemediğinden buraya zahire ulaştırmanın çarelerini araştırdı. Nihayet Diyarbekir Valisi vezir Cafer Paşa'nın emrine birkaç eyâlet ve bir miktar kapıkulu askeri verdi. Bunlar gûya onbeş saatlik yerdeki düşman üzerine sevkediliyorlardı. Fakat yanlarına kendi ihtiyaçlarından fazla zahire verilmişti.

Bu plânla sevkedilen asker Varadin köprüsünü geçtikten birkaç saat sonra hakiki maksadın ne olduğunu duydu.

Elebaşı vaziyetindeki kimseler Serçeşme Yeğen Osman Paşa'nın etrafında toplanarak, sadrıâzam sancağ-ı şerif ve ordu ile beraberlerinde bulunmadıkça tehlikeli Eğri yolculuğuna devam etmemeye (Silâhdar tarihi C: 2, S: 277) verdiler. Bu kararla geri döndükleri zaman sadrıâzam bunları köprüden beri geçirmemek için köprü tombazlarını yıktırmak istediyse de muvaffak olamadı. Ayaklanan askerler Varadin tarafına geçince doğruca Haleb Beylerbeyi Abaza Siyavüş Paşa'ya giderek ordunun başına geçmeye davet ettiler. Bu arada bir buçuk senelik maaşlarının verilmediğini söyliyerek defterdar ve sadrıâzamın otağına hücum ettiler. Bu durum karşısında sadrıâzam, defterdar ve Bekri Mustafa Paşa Tuna yoluyle Belgrad'a kaçtı. Sadrıâzam Süleyman Paşa Belgrad'dan da İstanbul'a gitti.

İsyan eden asker Siyavüş Paşa'yı zorla sadrıâzam yaparak ordunun seraskerliğine getirdiler. Kendisini Süleyman Paşa'nın otağına getirerek biat ettiler. Ondan sonra da doğruca İstanbul'a yürüyüp padişahı tahttan indirmeye karar verdiler. Ve kararlarını tatbik niyetiyle yola koyulup Belgrad'a geldiler (12 eylül) .

Ordunun isyanı üzerine süratle yoluna devam etmiş olan Sarı Süleyman Paşa 15 eylülde İstanbul'a varmıştı, sadaret kaymakamı vasıtasiyle mührü humâyun ve sancağ-ı şerifi teslim ederek olup biteni anlattı. Padişah vaziyete muttali olunca, Siyavüş Paşa'ya sadaret ve serdarlığının tasdikine, ayni zamanda Belgrad'da kışlayıp oradan beri tarafa gelmemesine dair bir hatt-ı humâyun gönderildi.

Dördüncü Mehmed'in emrini Belgrad'da alan Siyavüş Paşa, ocak ağaları ile isyanda elebaşı olanları davetle kendilerine okuyunca : « Bu hatt-ı humâyunu gönderen adamın kat'iyyen padişahlığını istemeyiz. Burada kışlamayıp şer' ile davamızı görmek üzere İstanbula varmayınca bir mahalde dizginimizi çekmeyiz» dediler. Siyavüş Paşa bunun üzerine Anadolu Beylerbeyisi Hazinedar Hasan Paşa'yı Ösek'ten Belgrad'a getirtip vezaret tevcih ettikten sonra Haleb Valiliğiyle Avusturya cephesi serdarlığına tâyin etti. Hasan Paşa'nın yanına bir miktar yeniçeri ve dört bölük sipahi (Silâhdar tarihi C: 2, S: 280) bıraktıktan sonra kendisi ordunun tamamı ile 27 eylûl 1687 de İstanbul'a müteveccihen Belgrad'dan hareket etti.

Osmanlı ordusunun cepheyi boş bırakarak İstanbul'a yürüyüşü Avusturyalıların fevkalâde işine yaradı. Avusturyalılar Lipve (Lipova) Ösek (Eszek), Varadin (Petrovaradin) ve Zemlin'i kolaylıkla zaptettiler. Kısacası, Sava'nın kuzeyinde kalas Belgrad yakınındaki Zemlin (Zemun) ovası veya Sirem arazisi diye anılan kısımda Türkler elinde hiçbir yer (Silâhdar tarihi C: 2, S: 293) kalmadı.

LEHİSTAN CEPHESİ

Türk ordusu Viyana üzerine yürüdüğü zaman, Avusturya'nın yardımına koşan ilk müttefik, Lehistan Kırallığı idi. Leh Kıralı Jan Sobieski, Viyana'nın muhasaradan kurtarılmasında bir hayli müessir olmuştu. Kara Mustafa Paşa bozguna uğrayınca, yağma eşyasından en büyük payı Lehlilerin almış olması, ayrıca Türklerin uzaklaşmasını müteakip Viyana'ya ilk defa Jan Sobieski'nin girmesi yüzünden, Avusturya İmparatoru ile Lehliler arasında bir soğukluk hâsil olduysa da, bu vaziyet ittifakı bozacak kadar büyümediğinden, Lehliler de harbe devam ettiler.

Kara Mustafa Paşa'nın Viyana mağlûbiyetiyle, Türk tehlikesi ortadan kalktığı ve müttefiklerin tek cephede kuvvet teksiflerine ihtiyaç kalmadığından, Leh Kıralı Jan Sobieski de, Viyana bozgunundan sonra, harbi kendi çıkarına uygun şekilde devam ettirmeye çalıştı. Bu sebeple, kendi ülkesi sınırlarından taarruza geçmeye hazırlandı. Neticede, 1684 yılında bir de Lehistan cephesi ortaya çıktı. Ayni sene içinde Venedikliler de harbe girdikleri cihetle, Osmanlı devleti üç devlete karşı üç geniş cephede harbetmek zorunda kaldı.

Barabaş kazaklarının tecavüzü

Leh cephesinin ilk hâdisesi Barabaş kazaklarının tecavüzü şeklinde tezahür etti. Kırım Hanının ve o civardaki askerlerin ekserisinin Avusturya cephesine gitmiş olmasından faydalanan Barabaş kazakları, Leh hükûmetinin teşvik ve telkini ile faaliyete koyuldu. Barabaş kazağı, Lehli ve hattâ Boğdanlılardan mürekkep otuz bin kişilik bir kuvvet Bender kalesine karşı hücuma (Tarih-i Raşid C: 1, S: 434) geçti. 1684 yılı ocak veya şubatı içinde vuku bulduğu anlaşılan bu tecavüzden kazaklar bir şey elde edemediler. Bender'i on bir gün sıkıştırdıktan sonra bir netice istihsal edemiyeceklerini anlayınca İsmail kalesi üzerine yöneldiler. Fakat bu sırada üzerlerine bir miktar Tatar askeri gelince çekilip gittiler.

Sarı Süleyman Paşa'nın Lehistan Cephesi Serdarlığına tâyini

Barabaş kazaklarının tecavüzlerinden daha önce Lehlilerin Kamaniçe ve Boğdan tarafına taarruz niyetinde oldukları, bu gaye ile geniş askeri hazırlıklar yaptıkları istihbar edilmişti. Esasen Viyana mağlûbiyetinden sonra böyle bir tecavüz her zaman için beklenebilirdi. Bu sebeple Lehistan cephesine de bir serdar tayini işi derpiş edildi. O sırada Köprülü-zade Fazıl Mustafa Paşa Özi Valisi bulunuyordu. Silâhdar tarihi (C: 2, S: 177) müellifinin ifadesiyle, Fazıl Mustafa Paşa «dünya adamı değil» mü-

Viyana savaşının kazanılmasında pek müessir olmakla beraber, imparator'un arzusu hilâfına, Viyanaya ilk giren Leh Kralı J. Sobieski'yi Kara Mustafa Paşanın çadırında Viyanalı delegeler, elde ettiği hazineler ve diğer ganaimle tasvir eden bir resim (G. Zafaurek'ten)

Budin'in müttefikler tarafından muhasarası savaşları (Macarca «A Magyar Nemzet Törtenete» adlı tarihten)

(Mufassal Osmanlı Tarihi tablosu No. 44)

taleasiyle oradan Edirne'ye çağırılarak kubbe veziri yapıldı ve Lehistan cephesi serdarlığına üçüncü vezir Boşnak Sarı Süleyman Paşa tayin edildi.

Sarı Süleyman Paşa 31 mart 1684 te Edirne'den hareket etti. Bu cepheye gönderilecek mühimmat Karadenizden gemilerle Isakçı'ya sevkedildi. Ordunun esas kısmı Avusturya cephesinde bulunduğundan Süleyman Paşa 5500 kişi ile yola çıkmıştı. Elde hazır başka yardımcı kuvvet bulunmadığından Haseki Sultan kethüdası Gümrükçü Hüseyin Paşaya vezirlik verilerek Çorlu'dan Tuna kıyısına kadar uzanan sahada eli silâh tutabilecek olanları toplayıp Süleyman Paşa'ya götürmesi (Silâhdar tarihi C: 2. S: 188) emrolundu.

Sobieski'nin niyetleri ve taarruza geçişi

Osmanlı tarihinde «Kız Hatmanı» diye kaydedilen Leh Kıralı Jan Sobieski. Bucaş muahedesi ile kaybedilen Leh topraklarını istirdattan başka Boğdan'ı, hattâ Dniestr mansabındaki Akkerman ve Tuna deltasındaki Kili ve İsmail kalelerini bile almak istiyordu. Tabii bu kadar geniş arazi arasında ilk ele geçirmek istediği yer Podolya idi.

Bu plânını tahakkuk ettirmek niyetiyle seksen bin kişilik bir ordu ile merkezi Krakovi'den hareket etti;; Kamaniçe yanından geçtikten sonra 17 ağustos 1684 te Hotin kalesi karşısında Turla'nın sol kıyısındaki İzvance palankası yanına geldi. Askerinden otuz bin kişi ayırarak bunları Turla üzerine köprü kurmakla vazifelendirdi.

Bu sırada, ikinci defa Kırım Hanlığına tayin edilmiş olan Selim Giray, Serdar Süleyman Paşa ile haberleşmesi neticesi yüz bin kişilik ordu toplıyarak harekete geçmiş bulunuyordu. Kırım Hanı, büyük oğlu Kalgay Devlet Giray'ı otuz bin kişi ile önden (Silâhdar tarihi C: 2. S: 185) sevketmişti. Devlet Giray Hotin'e yaklaştığı sırada Jan Sobieski de İzvance önüne yeni gelmiş ve köprü kurmaya memur ettiği kuvvetler içinden ayırdığı sekiz bin kişilik Barabaş Kazağını karşıya geçirerek, köprü kuruluncaya kadar o kıyıyı muhafaza etmelerini em-

Lehistan Kıralı Jan Sobieski
(Almanca "Wien im Jahre 1683" adlı eserden)

Lehlilere karşı savaşlarda başarı sağlanmasında amil olan Kırım Hanlarından biri
(Macarca «Tolnai Vilagtörtenelme» adlı eserden)

retmişti. Devlet Giray, işte bu sekiz bin kişilik kuvvet üzerine bir baskın yaparak hepsini kılıçtan geçirdi.

Selim Giray'ın nutku

Silâhdar tarihinde (C: 2, S: 186) kaydedildiğine göre, Kırım Hanı Selim Giray Turla (Dniestr) suyu civarına geldiği sırada, bir tepe üstüne çıkarak etrafına topladığı askerine bir nutuk verdi. Viyana önünde Türk ordusunun mağlûbiyetine sebep olmuş bulunan Murad Giray zihniyetinde bir kimse olmadığı anlaşılan Selim Giray askerine şöyle demişti :

«— Dinimize zaaf gelmekle her taraftan üzerimize din düşmanları galebe eyledi. Kerbelâ günündür; bu cengi ne Âl-i Osman ne benim için edin. Ölünceye kadar din uğruna çalışıp din düşmanına arka vermiyelim ve kıyamete kadar iyi nam ile zikredilelim».

Bu sözlerinden sonra atından inip yere secde etti, bunun üzerine Tatar askerleri de aynı şekilde atlarından inip secdeye vardılar ve şehid oluncaya kadar savaşacaklarına yemin ettiler.

Sobieski'nin zayiata uğrayarak geri çekilmesi

Kırım Hanı Selim Giray, Hotin tarafına gitmek üzere yoluna devam ederken Serdar Sarı Süleyman Paşa da 15 topu bulunan emrindeki askerlerle 17 eylûl 1684 te Isakçı'dan Tuna'yı karşıya geçti. Selim Giray'dan süratle ilerlemesine dair mektup alınca Gümrükçü Hüseyin Paşa'nın getireceği kuvvetleri beklemeden ilerledi. Kırım Hanı Hotin yakınlarına ulaşınca, daha önce bu tarafa gelmiş olan otuz bin kişilik kuvveti de beraberine alıp Kamaniçe suyunun Turla'ya karıştığı yerin karşısına kondu. Süleyman Paşa da oraya gelerek Kırım Hanı ile buluştu.

Daha önce sekiz bin kişilik kayıp vermiş olan Leh Kıralı Sobieski geriden Han ile Serdar Süleyman Paşa'nın geldiğini duyunca cesareti kırılarak yavaş yavaş geriye çekilmeye başlamıştı. Süleyman Paşa bu arada maiyetindeki kuvvetlerin bir kısmını vezir Bozoklu Mustafa Paşa'nın emrine vererek Turla'nın öte tarafına İzvance yakasına geçirdi. Bir taraftan Mustafa Paşa bir taraftan da Kalgay Devlet Giray ileri yürüyünce Jan Sobieski sıkışık vaziyete düşerek geri çekilmekte devam etti. Neticede Leh Kıralı Kamaniçe hududundan dışarı çıkmak zorunda kaldı : kendisi sıkıştırılarak geriletilirken esir alınanlardan başka yirmi bin kişilik zayiata uğratıldı.

Jan Sobieski kendi toprağına kadar sürülünce Mustafa Paşa ve Kalgay Devlet Giray serdarın emriyle geriye dönerek Turla kenarına geldiler (24 ekim 1684) . Bu müddet zarfında Eflâk ve Boğdan beyleri tarafından kurulan köprüden asker beri tarafa geçti. Serdar Süleyman Paşa vuku bulan harekâtı bir telhis ile padişaha arzetti. Sonra Selim Giray Tatar askeri ile memleketine, serdar da kışı geçirmek üzere Babadağı'na avdet etti.

Lehlerin ikinci taarruzu

Kışı Babadağı'nda geçiren Serdar Sarı Süleyman Paşa 3 temmuz 1685 te emrindeki askeriyle İsakçı'dan Tuna'yı karşıya geçti. Çuçura'ya vâsıl olduğu sırada altmış beş bin Tatar askeriyle Kırım'dan gelen Selim Giray kendisine mülâki oldu. Serdar ile Han buluşunca Lehistan içerisine casuslar sevkedildi. Neticede, Kıral Sobieski'nin, otuz bin kişilik Leh askerinden başka, kendisine yardıma gelen yirmi bin Litvanyalı, üç bin Boğdan eşkiyası, yüz bin Özi Kazağı, on bin Alman ve on bin İsveç askeri (Silâhdar tarihi C: 2, S: 204) ile birlikte tekesen üç bin kişilik bir orduyu Baş Hatmanı Ziboystorski'nin emrine verdiği, Leh Başkumandanının Turla suyunu aşarak Boğdan arazisine girmiş olduğu öğrenildi.

Bunun üzerine ordu karargâhını Çuçura'da bırakan serdar ve han süvari kuvvetleriyle düşmanı karşılamaya gittiler. Leh askeri ile Prut nehri kenarında bataklık bir yerde karşılaşıldı. Lehlerin işgal ettikleri sahanın bir tarafında orman bulunmakta, diğer kısımları da bir yarımada biçiminde bataklıkla çevrilmekteydi. Arazinin bu durumundan dolayı düşmana her taraftan yaklaşmak mümkün değildi. Onun için yalnız bir taraftan hücum edilerek hırpalandı. Sonra

toplar getirilerek yedi gün müddetle dövüldü. Top darbeleri ve süvarilerin yaklaşabildiği yerden hırpalanıp zayiata uğratıldığı cihetle Leh başkumandanı zahiresini suya döküp. arabalarının ekserisini yakıp geceleyin ormana girdi. Ertesi gün ormana dalan Osmanlı asker-i düşmana yine zayiat verdirdi. Çok fena vaziyete düşeceğini anlıyan Leh başkumandanı yine geceleyin bulunduğu yerden kaçarak ormanlık bir boğaza girdi. Osmanlı askeri buraya yaklaşamadığı, düşman da boğazdan çıkmadığı için elli bin Tatar askeri Lehistan arazisine çapula gönderildi.

Böylece Lehlerin ikinci taarruzları da ekim ayındaki muharebelerle başarısızlığa uğratılmış oldu. Lehliler kendi memleketlerine çekilince Serdar Süleyman Paşa da İsakçı'ya. oradan Babadağı'na döndü. Süleyman Paşa'nın muharebe durumunu anlatan telhisi Edirne'de bulunan padişaha ulaşınca (6 kasım 1685) Serdar ve Kırım Hanına birer hil'at ve murassa sorguç gönderildi.

Bu sırada Veziriâzam Kara İbrahim Paşa hastalanmış olduğundan Lehistan cephesi Serdarı Sarı Süleyman Paşa Edirne'ye çağırıldı. Niğbolu sancağına mutasarrıf Emîr Ahmed Paşa'yı yerine vekil bırakıp Edirne'ye gelen (25 kasım 1685) Sarı Süleyman Paşa. ertesi gün padişah tarafından kabul edildi ve sadaret kaymakamlığına tayin olundu. Süleyman Paşa'nın Leh cephesi ile alâkası böylece kesilince, ondan açılan serdarlığa Bozoklu Mustafa Paşa getirildi.

Lehlilerin Kamaniçe'yi muhasarası

1684 ve 1685 yazlarında yaptıkları taarruzlarda muvaffakiyet kazanamıyan Lehliler 1686 senesinde zikre değer bir faaliyette bulunmadılar. Lâkin aynı sene içinde Avusturya cephesinde Osmanlıların mühim kaleler kaybetmesi onlara yeniden taarruz geçme cesareti verdi. Böylece 1687 yazında bir daha taarruza koyuldukları görüldü.

Kamaniçe'yi zaptetmek isteyen Kıral Sobieski altmış bin kişilik kuvvet toplıyarak üzerine geldiğini öğrenen Kamaniçe muhafızı vezir Boşnak Hüseyin Paşa serdar ve Kırım hanına mektuplar yazarak durumu bildirdi. Serdar Bozoklu Mustafa Paşa'nın yanında kâfi miktarda asker bulunmadığından hemen faaliyete geçemedi. Bundan faydalanan Lehliler ise, gelip şehri kuşattı ve. toplarla dövmeye başladı. Kamaniçe'deki muhafızlar gayet metinane şekilde müdafaaya devam ettiler. Kırım Hanı tarafından gönderilen imdat kuvveti şehre yaklaşınca Lehliler muhasarayı kaldırdı (4 eylûl 1687) . Tatar askeri etrafta epeyce hasar (Silâhtar tarihi C: 2, S: 292) yaptığı gibi, Lehliler muhasara esnasında da zayiat vermişlerdi. Kamaniçe'yi alamıyan Lehliler memleketlerine dönerken Türkler de Kamaniçe'nin zahire ve ımühimmatını takviye ettiler.

VENEDİK CEPHESİ

Girit adasının zaptından dolayı Türklere karşı iyi hisler beslemiyen Venedikliler, Kara Mustafa Paşa Viyana'ya yürüdüğü sırada Papa'nın teşviklerine sırt çevirmiyerek Avusturya İmparatoru ile uyuşmuş, fakat ihtiyatlı davranarak hakikî niyetlerini bilâhara ortaya koymayı tercih etmişlerdi. Bu bakımdan muahede şartlarını tatbike ve nihayet «mukaddes ittifak» ın bir üyesi olarak üzerlerine düşeni yapmaya 1684 yılı içinde tevessül eylemişlerdir.

Tarih-i Raşid'de (C: 1, S: 426). ve Kara Mustafa Paşayı itham eder tarzda Silâhdar tarihinde (C: 2, S: 129) Venediklilerin harbe girişine dair bazı sebepler zikredilmeyteyse de. bunlar, Venedikliler harbe götüren hakiki âmilin yanında teefrrüat kabilinden kalmakta. bilhassa Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa Venediklilerin siyasi çehrelerini iyi tanımamış gibi görünmektedir.

Venedikliler 15 temmuz 1684 te Osmanlılara harp ilân edince, İstanbul'da enteresan bir hâdise de cereyan etti. Bu tebliğatı bizzat yaptığı anlaşılan İstanbul'daki Venedik balyosu. elçilik binası yakınında bir yangın çıkartıp bunun tev-

lit ettiği karışıklıktan istifade ile Ceneviz elçisiyle birlikte bir kayığa (Tarih-i Raşid C: 1, S: 428) binerek kaçmıştır.

Venediklilerin tecavüze başlamaları

Venediklîler denizci bir devlet oldukları için ilk faaliyetleri denizlerde görüldü. Maamafih, bu harpte, daha ziyade, deniz faaliyetini kara harekâtının desteği halinde kullandılar.

Harp ilân ettikten sonra kendi donanmalarına ilâveten Papa, Floransa, Ceneviz, Malta ve İspanya'dan da gemiler geldi. Böylece yüz gemilik bir donanma, Kandiye'nin sabık müdafii Francesco Marosini'nin idaresinde Adriyatik denizinden çıktı. Bu sırada Osmanlı devleti Çanakkale Boğazı, hudut yalıları ve bazı adaların muhafazası için bir takım tedbirler aldı. Dördüncü vezir Şahin Mustafa Paşa bir miktar yeniçeri ile Çanakkale boğazına, Halil Paşa Sakız muhafazasına gönderildi.

Venediklilerin Ayamavra adasını zaptetmesi

Francesco Marosini'nin idaresindeki donanma evvelâ Girit'teki Suda limanına geldiyse de, bu adanın istirdadını gözleri kesmediğinden, oradan kalkıp Ayamavra önüne geldi. Adaya asker çıkaran Venedik kumandanı buranın kalesini kuşatarak on beş gün müddetle gece gündüz topa tuttu. Yerli Rumların da yardımını temin eden Marosini, nihayet Ayamavro kalesini vire ile teslim aldı (Ağustos 1684). İçinden çıkan müdafileri Preveze sahiline nakletti.

Ayamavra'yı alan Venediklilerin bununla iktifa etmiyecekleri ve bilhassa Mora sahillerinde faaliyette bulunacakları anlaşıldığından bu tarafa da bir serdar tayinine karar verildi. Ve boğaz muhafızı Şahin Mustafa Paşa serdar tayin edilerek (16 eylül 1684) Mora'ya gönderildi.

Bu günlerde iki kalyon ve üç firkateden mürekkep küçük bir Venedik filosu (Silâhdar tarihi C: 2, S: 136) Limni adasına tecavüz ettiyse de bu taarruz kendisine hayli pahalıya mal olarak çekilip gitti.

Mora'da isyan ve Preveze'nin düşmesi

«Artık zaman geldi!» diye tahriklerde bulunan papazların sözlerine kapılan yerli halktan Mora'nın bir kısım Rumları ile Yanya ve Yenişehir Hıristiyanları isyan ederek Venediklilerle işbirliğine başladılar. Bir taraftan böyle kaynaşmalar mevcutken Venediklîler Preveze'yi muhasaraya girişti. Mora seraskeri Şahin Mustafa Paşa elindeki kifayetsiz askeriyle Preveze'yi kurtarmak istediyse de kalesinin önünde mağlup olduğundan Preveze müdafileri de şehri vire ile teslim ettiler.

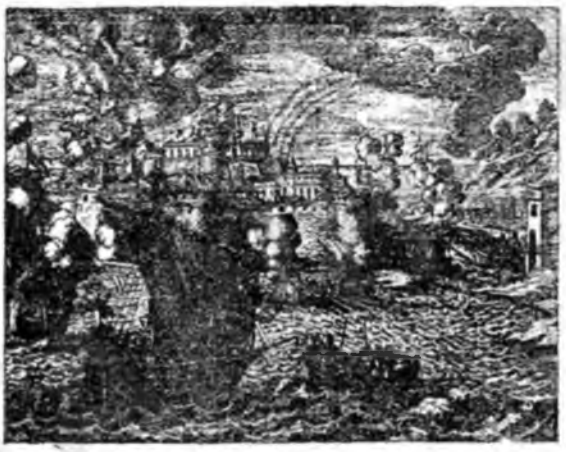

Venediklilerin Ayamavra'yı alması
(Almanca «Ricaut» dan)

Şahin Mustafa Paşa, elinde üç bin kadar askeri bulunduğunu; asker, silâh ve topun kifayetsizliği karşısında başarı sağlamanın imkânsız bulunduğunu arzedince serdarlıktan azledildi. Onun yerine Edirne bostancıbaşısı Karayılan-oğlu İspanakçı İsmail Paşaya vezaret verilerek serdarlıkla Mora'ya gönderilmek üzere Edirne'den yola çıkarıldı (17 ekim 1684).

Mora cephesi yeni açıldığı halde. altı aylık zaman geçmeden üçüncü defa serdar değiştirildi. Karayılanoğlu Ispanakçı İsmail Paşa'nın arası Şahin Mustafa Paşa ile iyi değil diye Sakız muhafızlığına gönderildi, onun yerine de Sakız muhafızı Halil Paşa Mora (Silâhdar tarihi C: 2. S: 191) serdarı yapıldı (Ocak 1685).

Bosna ve Adriyatik kıyılarındaki çarpışmalar

Venedikliler, Girit harbi yıllarında olduğu gibi, bu defa da ikinci cepheyi Bosna tarafında açmışlardı. Yalnız bu defaki cephe evvelkinden daha geniş olup, yer yer Adriyatik kıyılarında da çarpışmalar cereyan etmiştir.

Bosna eyâletinin Adriyatik denizine bakan hudut kısmında Spalata limanının kuzeyinde bulunan Sin (Sinj) kalesini Venedik, Hırvat ve Uskok eşkiyasından mürekkep yirmi bin kişilik bir kuvvet kuşatarak toplarla dövmeye başladı (1685 nisan). Bunun üzerine Bosna Beylerbeyisi Fındık Mustafa Paşa yedi bin kişi ile o tarafa ilerledi. Düşman, Osmanlı askerini durdurmak gayesiyle Sin kalesinin doğu tarafındaki Çetina suyunun kenarına indi. Burada yapılan muharebede düşman mağlûp olduğundan kalenin muhasarası kaldırıldı. Arkalarından bir miktar ilerliyen Türk kuvvetleri düşmanı iyice perişan etti. Bunlara yardıma gelen beş bin kişilik bir düşman kolu vaziyetin fenalığını görünce (Silâhdar tarihi C.2, S: 193-195) geri döndü.

Ayni senenin haziranında Venedikliler Dalmaçya kıyısındaki Kataro (Cattaro) yu zaptetmek için karaya yüz bin kişilik kuvvet çıkardılarsa da, İşkodra sancak beyi Arnavut Süleyman Bey (Silâhdar tarihi C: 2, S: 199) emrindeki on bin kişilik kuvvetle üzerlerine yürüyüp mağlûp etti. Bozulan ve sekiz bin kişilik zayiat veren düşman askerlerinin sağ kalanları gemilere, pek az bir kısmı da sarp dağlara kaçtı. Süleyman Bey bu hizmetine mukabil paşalığa terfi ettirildi. Bu adamın diğer mühim bir hizmeti de âsi Arnavutları (Silâhdar tarihi C: 2 S: 233-236) devlete itaat ettirmesi oldu. Ayrıca Nove, Ülgün (Dulcino). Bar (Antivari) kalelerini Venedik taarruzundan koruduğu gibi İstavigrod kalesini de zaptetti. Hizmetleri birbirini takibedince rütbesi vezarete yükseltildi.

Dördüncü Mehmed'in saltanatının son senesine kadar Bosna tarafında muharebelerin neticeleri Türklerin lehine bir seyir takip ettiyse de son yıl içinde vaziyet bozuldu. Nitekim 1687 nisanında Venedikliler Kataro ve Sin kalelerini, eylül sonlarında da Kastelnuovo'yu zaptettiler.

Mora'daki muharebeler ve yarımadanın elden çıkması

Ayamavra adasını alan Venedikliler daha geniş çapta hazırlıklar yaptılar. Kendi gemilerine ilâveten Papa, Malta, Ceneviz, İspanya ve Floransa'dan aldıklarıyle birlikte 220 gemilik bir donanma ve Venedik, âsi hıristiyan Arnavut, Hırvat, ve Karadağlılardan mürekkep elli bin kişilik bir ordu meydana getirdiler. Venedik donanmasına kumanda eden Françesco Morosini Ayamavra önüne ge-

Kastelnuvo'nun Venedikliler tarafından muhasarası
(Almanca «Ricaut» dan)

lerek taarruz plânını kararlaştırmak üzere bir toplantı yaptı. Düşmanın esas niyeti Mora yarımadasını ele geçirmekti. Ancak buna en münasip yerden başlamak, istiyorlardı. Bunun için evvelâ Gürdüs (Gördös) yani Karintos körfezine hâkim olmayı tasarladılar. İnebahtı körfezine asker çıkararak Gürdüs boğazına hâkim olduktan sonra Türklerin Mora ile irtibatlarının kesilircesine azalacağını hesapladılar. Bu plânın tatbikatının ilk safhasını teşkil etmek üzere, etrafı keşif için körfeze gönderilen birkaç gemi, sahillerden atılan topların ateşiyle karşılaştığından, plânlarının Türkler tarafından anlaşıldığı ve buna göre hazırlık yapılmış olduğu neticesine vararak, Korintos körfezi kıyılarına çıkarma yapma işinden vazgeçtiler. Bu sırada, Ballubadra (Patras) daki Fransız konsolosu, Venediklilerin Ayamavra'da toplanan donanmaları ve Mora'yı istilâ plânları hakkında malûmat vermiş bulunuyordu.

Korintos körfezinde muvaffakıyet temin edemiyeceklerini anlıyan Venediklîler, Ayamavra'da on beş gün bekledikten sonra buradan kalkıp sahili takiben güneye doğru ilerleyip Koron önünde durdular. Venedik Amirali Morosini, Mora'yı istilâ plânını bu defa güneyden kuzeye doğru tatbik edecekti. Morosini evvelâ karaya on bin kişi çıkardı. Bunlar Koron civarındaki zeytin ağaçlarını kesip

Koron kalesindeki son çarpışmaları gösteren bu resim İtalyanca bir albümden alınmıştır

nin etrafına bir hendek kazmak suretiyle, Koron'u âdeta tecrit edilmiş vaziyete siperler hazırladılar. Aynı zamanda kalesoktular Bu işler biterken Venedik amirali biraz daha kuvvet çıkararak Koronu hem denizden hem karadan muhasaraya başladı (3 haziran 1685).

Koron muhasarası başlayınca etraftan bir miktar Türk askeri geldi. On beşinci gün Mora Serdarı Halil Paşa da dört bin kişi ile yetişti. Koron'u kurtarmak üzere serdarın emrinde biriken kuvvetlerin miktarı altı yedi bini geçmiyordu. Buna rağmen düşmana şiddetli hücumlar yapıldı. Çarpışmalar sırasında Halil Paşa şehid düştü. Narda muhafazasında bulunan Şahin Mustafa Paşa beş bin yüz kişi ile yardıma gelince çarpışmalara yine şiddet verildi. O arada yeni serdar Siyavüş Paşa da şehidlere karıştı. Bunun üzerine Mora serdarlığı Kaptan-ı Derya Vezir Musahib Mustafa Paşa'ya verildi. Padişahın damadı olan Musahib Mustafa Paşa bu sırada Anadolu (Nuplia) da bulunmaktaydı. Kaptan-ı Derya Musahib Mustafa Paşa Koron üzerine gelince, Osmanlı askerinin azlığı, pek müşkül şartlarla düşmanla pençeleşmiş olması bakımından hayretler içinde kaldı. Bu hayretini açıkladığı zaman Şahin Mustafa Paşa, der-i devlete beş defa tezkere yazıp asker ve cephane istediğini, fakat buna kimsenin aldırmadığını bildirdi. Yeni serdar derhal durumu padişaha yazıp acele kuvvet talebinde bulundu. Lâkin etraftan asker gelinceye kadar Venediklilerin üç aydan beri kuşattıkları Koron kalesi bir umumi hücum neticesinde düştü. Koron'u alan Venediklîler içindeki Türkleri büyük küçük dinlemeden (Silâhdar tarihi C: 2, S: 218-223) tamamen kılıçtan geçirdiler.

Venediklîler Koron'u aldıktan sonra Modon üzerine yürüyüp kuşattılar. Neticede Modon'u da vire ile teslim aldılar. Modon müdafilerine biraz daha insaflı davranıyormuşçasına hepsini çırıl çıplak soyup gemilere doldur-

dular ve Afrika kıyılarına götürüp döktüler.

İkinci Bayezid zamanında Osmanlı ülkesine katılmış olan bu iki müstahkem mevkii elc geçiren Venedikliler, bundan sonra Mora'daki istilâ hareketlerini daha kolaylıkla yürütmeye başladılar. Nitekim 1686 haziranında 70 kalyon, 40 firkate, 50 çektiriden mürekkep bir donanma ile Navarin önüne geldiler. Karaya yirmi bin kişi çıkararak kaleyi kuşattılar. Navarin müdafileri on yedi gün mukavemetten sonra vire ile teslim oldularsa da (15 haziran 1686) Venedikliler şehre girince vire şartına riayet etmediler. Daha sonra Zarnata ve Kalamata üzerine yürüyerek bunları da zaptettiler. Mora'da bu kaleler elden gidince (Silâhdar tarihi C: 2, S: 242) Musahib Mustafa Paşa serdarlıktan azledilerek yerine Ispanakçı İsmail Paşa tayin olundu.

Venediklilerin Anaboluyu denizden ve karadan muhasarası (Ricaut'dan)

Mora'nın Mesenya kısmına hâkim vaziyete geçen Venedikliler bu defa doğu sahillerindeki Anabolu (Nauplia, Napoli di Romania) limanını muhasara ettiler. Kale kumandanı Rum Hasan Paşa yirmi gün sonra hıyanette bulunarak kaleyi teslim (Ağustos 1686) ile eski (Silâhdar tarihi C: 2, S: 245) dinine döndü.

Ispanakçı İsmail Paşa'nın Mora serdarlığı uzun sürmedi. Başarısızlığı sebebile azledilerek (Kasım 1686) yerine Mora'da bulunan Divrikli Mehmed Paşa tayin edildi.

Mora'da kaleler elden çıkarken Osmanlı donanması, Yunanistanın doğu kıyıları ile çarpışmalar yapmak suretiyle (Silâhdar tarihi C: 2, S: 253-256), Venedik donanmasının Ege denizi için bir tehlike olmasını önlemeye çalıştı.

Venedikliler Mora'nın sahillerindeki kaleleri ele geçirdikten sonra iç ve kuzey taraflarına yürüdüler. Osmanlı kuvvetinin azlığı ve esasen çöküntünün başlamış olması sebebiyle sürat ve kolaylıkla muvaffakiyet temin ettiler. 1687 ağustosunun 8 inde Serdar Divrikli Mehmed Paşa'nın yanındaki üç bin kapukulu askeriyle Korinthos berzahından kaçarak geçip Atina'ya gitmesiyle tekmil Mora yarımadası Venediklilerin eline düşmüş oldu.

Mora serdarının Atina'ya çekilişine dair acı haber İstanbul'a ulaştığı zaman

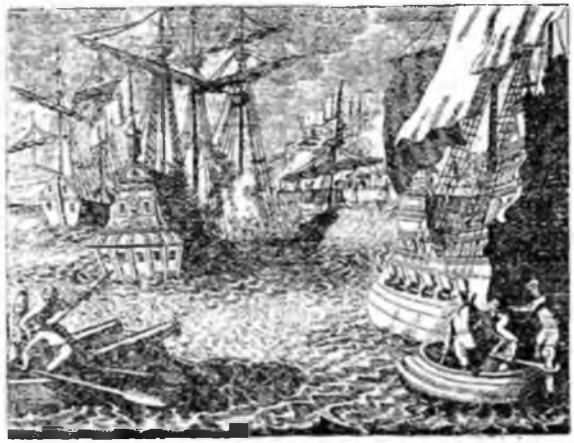

Osmanlı donanmasının bu savaşlardaki durumu (Ricaut'dan)

Avusturya cephesinden de fena haberler gelmişti. Tersanedeki kafesli köşkte bulunduğu sırada bu acı haberleri alan Dördüncü Mehmed (Silâhdar tarihi C: 2. S: 273) fevkalâde üzülerek «öleydim de bugünleri görmeyeydim» diyerek bir gün bir gece ağladı.

İnebahtı ve Atina'nın düşmesi

Mora yarımadasını zapteden Venedikliler istilâlarını daha ilerilere uzatmaya çalışmaktan geri durmadılar. Nitekim bu arada Karintos körfezinin kuzey sahilinde ve methale yakın kısmında bulunan İnebahtı (Lepanto) yu Eylûl ayı içinde aldılar. Ayrıca Yunanistanın meşhur şehri Atina'yı da kuşattılar. Buranın kurtarılması için gelen kuvvet de bir başarı kazanamadı. Muhasara esnasında Venedikliler tarafından top güllelerinden biri meşhur Partenon mabedine isabet ederek en güzel kısmını teşkil eden yarısını yıktı. Neticede 25 eylûl 1687 de Atina şehri de Venediklilerin eline geçti.

HARP ESNASINDA MEMLEKETİN UMUMİ DURUMU VE PADİŞAHIN HAL'İ

Viyana bozgunundan sonra üç cephede muharebeye devam olunurken, harbin uzaması, mağlûbiyet ve arazi kayıplarının tevali etmesi sebebiyle, memleketin

Gördös (Korinthos) körfezi ağzındaki kalelerden Mora tarafındaki, bu yarım adanın Venediklilerce zaptı üzerine kaybedilince karşı kıyıdaki kale ve İnebahtı (Lepanto) kolayca Venediklilerin eline geçmişti
(Almanca Ricaut'dan)

umumi ahvalinde bir takım bozukluk ve düzensizlikler meydana geldi. İnzibatî, malî ve idarî diye üç çeşitte toplanması mümkün olan meseleleri doğuran esas âmil, harbin fena neticeler vererek uzaması ve ehliyetli idarecilerin yokluğu idi. Şimdi bunları sıra ile gözden geçirelim.

Asâyişsizlik hâdiseleri

Uzayan muharebeler dolayısiyle mütemadiyen asker toplanması, cepheye gidenlerin kolay kolay memleketine dönememesi yüzünden Anadolu'nun köy, şehir ve kasabaları tenhalaşmış, çocuk ve ihtiyarlardan gayrı erkek nüfus cephede muharebe ile meşgul hâle gelmişti. Bu vaziyet bazı kötü niyetli kimselerle asker kaçaklarının işine yaradığından Anadolu'da bir takım âsiler türedi. Etraflarına adam toplayarak şekavete girişen âsi reisleri Akkaş, Kara Mahmud, Yadigâroğlu, Bölükbaşı, Yeğen Osman gibi kimselerdi. Harp derdiyle uğraşan hükûmet, bir de bunların üzerine asker sevketmek mecburiyetinde kaldı. Nitekim 1686 yılında evvelâ Hacı Ali Paşa, daha sonra Deli Ömer Paşa, müteakiben de Vezir Cafer Paşa (Silâhdar tarihi C: 2, S: 228) Anadolu'ya müfettiş olarak gönderildi. İlk iki müfettiş bir şey yapamadıysa da Cafer Paşa, Yadigâroğlunu Koyulhisar civarında yakalayıp yirmi sekiz arkadaşiyle birlikte başını kesti. Bitlis hâkimi de Akkaş'ı (Silâhdar tarihi C: 2, S: 243) adamları ile birlikte yakalayıp öldürdü (1686).

Eşkiya reislerinden Bölükbaşı, Yeğen Osman, uzun müddet âsilikte dikiş tutturamıyacağını anlayarak, affını rica ile Anadolu'dan asker toplamıya memur edilen Halil Paşa'ya bölükbaşı oldu. Bilâhara kendisine sancak beyliği verilerek iki tuğlu paşalığa yükseldi. Cephelerde askere fevkalâde ihtiyaç hissedildiğinden Yeğen Osman Paşa'ya da Rumeliye geçmesi emredildi. Anadolu'dan topladığı dört bin saruca ve sekban ile (Silâhdar tarihi C: 2, S: 269) Üsküdara gelip karşıya geçerek cepheye gitti. Anadoludaki başıboş ve isyana müheyya zümreyi toplaması dolayısiyle, kendi isteği üzerine Yeğen Osman Paşa'ya sancağına ilâveten, sekban ve levendlerin en büyük subaylığına tekabbül eden «Serçeşme» lik rütbe ve vazifesi verildi.

Malî durum

Üç cephede yıllarca devam eden harp, her geçen yılda maliyenin biraz daha bozulmasına sebep oldu. Cephelere mütemadiyen asker sevkedildiğinden esas çalışacak nüfus istihsal sahalarından uzakta kalmış oluyordu. Lâyıkı veçhile ekim yapılamadığından hububat istihsali azalmış, fazla nüfuslu ve müstehlik yerlere gıda maddesi nakliyatı iyice azaldığından, bazı yerler az bazı yerler de fazlaca kıtlık çeker olmuştu. 1685, 1686 yıllarında imparatorluğun büyük bir kısmında kıtlık umumi bir hal almıştı. 1685 yılında otuz dirhem ekmek bir akçeye çıkınca büyük endişeyi mucip olmuştu; müteakıp yıllarda daha fazla yükselerek 1686 da ayni miktar ekmek 60 akçeye yükseldi. 1687 senesinde buğday daha çok pahalandı ise de Edirne'de de ekmeğe narh konup şiddetle takip edilerek kırk dirhemi bir akçeye sattırıldı. Ayni sene zarfında Anadolu'nun bazı yerlerinde halk mazı, ayrık kökü ve ceviz kabuğu (Silâhdar tarihi C: 2, S: 243) yemek zorunda kaldığından pek çok ölüm vakası oldu.

Dördüncü Mehmed 1686 mayısının başında İstanbul'a geldiği zaman kendisini Halkalı'da karşılayan İstanbul kaymakamına ilk iş olarak şehrin iaşe durumunu sormuş, muhatabı da: «İki buçuk senedir bulunabildiği kadar buğday, arpa, bakla, nohut, mercimek, böğrülce ve mısır öğüttürerek halka yedirdim, halka zaruret çektirmedim» deyince padişah fevkalâde memnun olmuştu.

Kıtlıktan başka en mühim malî dert, harp masraflarının ağırlığı karşısında hazinede para kalmamasıydı. 1687 yılının başında para sıkıntısı pek fazlalaşmıştı. Reâya fena durumda olduğu için tahsilât yapılamamakta ve netice itibariyle kapıkulu askerine dört kist yani bir yıllık maaşları (Silâhdar tarihi C: 2, S: 262) ödenmemiş bulunmaktaydı. Bu malî sıkıntıya bir çare bulunmak istenirken varlıklı kimselerle mühim mevki sahiplerinden hazineye yardım parası tahsil olunması cihetine gidildi. Ve sadrıâza-

mın arzı üzerine padişahın bu mevzuda bir hatt-ı humâyunu çıktı. Bu hatt-ı hümâyunla, şeyhülislâmdan başlıyarak aşağı pâyede olan müderrislere varıncaya kadar ilmiye sınıfından «imdadiye» nâmı altında hazineye yardım parası istenmekteydi. Fevkalâde günler yaşandığı ve hükûmet müşkülât içinde kıvrandığı halde, ilmiye mensupları kendilerinden imdadiye istenmesini iyi karşılamadılar. Bir araya toplanarak sadaret kaymakamına gittiler. Müverrih Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın bildirdiğine göre; bunların içinde bulunan Rumeli kazaskerliginden münfasıl Deli Hamid Efendi ilmiye topluluğu adına konuşarak, sadaret kaymakamına :

«— Kırk yıldır padişahlık eder, havay-ı nefsine uyup beytülmali müslimini mânasız kasırlara büyük binalara sarfedeceğine bugünleri fikredip imsak etmek gerek idi. Biz bir alay fukarayız ; arpalık namına verdikleri kaza kıt kanaat geçinmemize bile yetişmez, nerede bulup verelim? İstanbul'da bu kadar ehl-i hizmet faizciler var, anlardan alın. Bu ana kadar ulemaya böyle teklif olmamıştır. Artık kitaplarımızı yakmak iktiza eyledi; kâfirce kâfir papazına ikram eder, biz ikramdan geçtik, cevrinizden kime şekva edelim» dedi.

Müverrih silâhdar'ın makul bulduğu bu sözlerinden dolayı Hamid Efendi Kıbrısa sürüldü ama, ulemadan talep olunan imdadiye de tatbik olunmayıp kaldırıldı. Bunun yerine İstanbul'daki esnaf ve zenginlerden icabında zor kullanılarak bir hayli para toplandı. Bu arada sultanların hasları da hazineye alındı.

Hazine bu derece sıkıntıda olduğu, bin güçlükle para temin edildiği halde suiistimaller eksik olmuyor, bazan da hesapta olmıyan hâdiseler herhangi bir işe malî sıkıntı ile bağdaşamıyacak tarzda para ayrılmasını icap ettiriyordu. Meselâ yeğen Osman Paşa Anadoludan topladığı levend ve sekbanları Rumeli'ye geçirirken bunların altı aylık peşin maaş ve yüzer kuruş bahşiş talepleriyle karşılaşılmış, nihayet pazarlık ve zorlama neticesinde kendileri istediklerinin hayli noksanı olan bir paraya razı edilmiştir. Lâkin, 320 bin kuruş tutan bu miktarı ödiyecek kadar hazine'de para bulunmadığından, Silâhdar tarihinin (C: 2, S: 270) ifadesine göre : «Bedestanda mevcut yetim malından cebren üç yüz kese altun alınıp, vasileri yeddine birer miktar rehin verilip, cami ve mescitlerin nakidlerinden» bu para tamamlanarak Osman Paşa'ya verilmiştir.

İdari durum

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın katlinden sonra o kıratta bir adam sadaret mevkiine geçmedi. Harbin uzaması, mağlûbiyetler ve malî sıkıntı da idarî işlerde güçlükler tevlit etmekteydi. Sadrıâzamlar kuvvetli olmadığı gibi diğer mühim idarî kademelerde de değerli adamlar istihdam edilemiyordu. Kıymetli şahsiyetler olsa bile bunlar mevkilerini elden kaçırmak istemiyen değersizler tarafından azil, menkûbiyet, hattâ katle maruz kalıyorlardı. Bu yüzden işler her geçen gün biraz daha sarpa sarıyordu.

Merzifonlu'nun katlinden sonra idarî sıkıntı ve düzensizliklerin belirmesinde, padişahın şahsiyet ve meşgale şeklinin de büyük rol ve tesiri mevcuttu. Dördüncü Mehmed kuvvetli şahsiyete sahip bir hükümdar değildi. Onun şahsiyeti, memleket işlerine karşı alâkasızlık derecesi ve hükümdarlık anlayışı Merzifonlu'nun ölümünden sonra daha iyi meydana çıkmıştı.

Dördüncü Mehmed, devlet işlerine, bir hükümdardan beklenen alâkayı gösteren kimse değildi. Padişahın hayatına aşağı yukarı av iptilâsı hâkimdi. Muharebe sahalarının civarına kadar yaptığı seferlerini bile avlanmasına bir vesile ittihaz etmekteydi. Köprülülerin sadaretinden itibaren ömrünün çoğunu Edirne'de geçiren padişah bu şehrin civarında mütemadiyen avlanıyor, seyrek olarak İstanbul'a gelişlerinde bile vaktinin bir kısmını Belgrat ve İstranca ormanlarında avlanmakla geçiriyordu. Padişah bu iptilâsından, Viyana bozgunundan sonra birçok topraklar elden çıkarken bile kendiliğinden vazgeçemedi ve av yüzünden devlet işleriyle gereği kadar ilgilenmedi.

Yedi yaşında tahta geçen, hükümdarlığının ilk sekiz yılı pek dağdağalı iç hâdiselerle dolu olan Dördüncü Mehmed iyi yetişmiş, bilgili bir hükümdar addedilemezdi. Etrafında, dar görüşlü Kadızâdeliler grupundan bazı kimseler eksik

olmadığı cihetle, kendisinin kanaatlerinde bu grupa dâhil insanların zihniyetlerinin izleri fazlaca görülmekteydi. Kadızâdelilerin tesiri dolayısiyle, onun, bilgi derecesinin genişlemesi ve fikrî seviyesinin yükselmesi pek mümkün olamamıştı. Zâten bilgisiz haremağaları ile Kadızâdeliler zihniyetindeki kimseler Dördüncü Mehmed'i ellerinden geldiği kadar bilgili kimselerden tecride çalışmışlardı. Köprülüler zamanında padişahın bilgice kifayetsizliğinin ve devlet işlerinden uzakta kalışının mahzurları pek belli olmamıştı. Fakat, Merzifonlu'nun idamından sonra bu durum birdenbire sırıtıvermiştir. Buna rağmen, kendisi fuzuli zaman kaybına âmil olan av iptilâsından vazgeçememiştir. Dördüncü Mehmed'in avcılığının bir hayli masraf ve külfete mal oluşu da dikkat edilecek bir meseledir. Meselâ, 1662 senesinde Filibe civarında tertip ettiği bir av eğlencesinde otuz beş bin kişiye bir ormanı sürdürdüğünü, kendisinin sevdiği bir şahıs olan Abdi Paşa (Vekayınâme varak 86) yazmaktadır.

Padişahın hal'i

Mağlûbiyetlerin yarattığı üzüntü ve endişeler, malî ve iktisadî sıkıntılar, idarî beceriksizlik ve aksaklıklar, memlekette işlerin iyi gitmediğinden şikâyet eden gayri memnun bir zümrenin teşekkülüne sebep oldu. Umumi vaziyet böyleyken padişahın ava çıkmaktan geri kalmaması, işlerin iyi gitmemesinden mesul arayan insanların gözlerinin ana çevrilmesine sebep teşkil etti. Bütün dikkatlerin padişaha çevrilmiş olması yersiz de değildi. Zira, her şeyin başı ve devletin mukadderatını elinde bulunduran şahıs padişahtı. Binaenaleyh, Dördüncü Mehmedin çocukluğunda başlayıp yaşı ilerledikçe bir iptilâ halini alan, muharebe sahalarında mağlûbiyetler birbirini takip ettiği halde yine de ortadan kalkmayan ava düşkünlüğü onun tahtına mal olmuştur denilirse, tarihî bir gerçek ifade edilmiş olur.

Dördüncü Mehmed'in ava düşkünlüğünden ve bu yüzden devlet işlerini ihmal edişinden şikâyetçi olanlar muayyen bir sınıfa mensup kimseler değildi. Halk da, ulema da, asker de bundan memnun değildi. Ona karşı duyulan memnuniyetsizlik 1686 yılında artık gizli konuşmalar halinden çıkıp aleni şikâyet şekline çevrilmişti. O devri yaşıyan ve hâdiselerin bizzat şahidi olan Silâhdar tarihi (C: 2, S: 245) müellifinin bildirdiğine göre halk kendinden nefret etmiş ve :

«— Memleketler elden gitti. Avdan neden feragat etmez? Halktan utanmaz veya Allahtan da mı korkmaz Bu daha ne kadar sürecek? Kırk yıldır avlandı, reâyava zulm etmeden gayri ne fayda gördü? Bu çekilen belâlar hep şikâr fezahatı değil midir?» diye her tarafta açıkça şikâyetler yükseliyordu.

Yine ayni müverrihin bildirdiğine göre ; Dördüncü Mehmed 20 eylûl 1686 cuma günü, Hacı Evhad Şeyhi Hüseyin Efendi'yi va'z etmesi için Davudpaşa camiine davet etti. Hüseyin Efendi istenilen yere gitmediği gibi, umumi memnuniyetsizliğe tercüman olur tarzda :

«— Va'z isteyen İstanbul'a gelip diğerleri gibi camide meclisimizde hazır olurlar. Biz oraya gitmeye memur değiliz. buraya gelsinler. Benim söyliyeceğim : avdan fariğ ol, gelip tahtında otur, ibadet ve taatla meşgul ol, vilâyetler harap oldu, hizmet-i ibadullahı gör. gözet demekten ibarettir. Nasihat kabul etmeyen adamın ayağına gitmek caiz değildir. Doğru söz bir kulağından girip öbüründen çıkıyor» diyerek kendisine gelen adamı geri çevirdi ve bunları aynen nakletmesi için adama yemin ettirdi.

Hüseyin Efendi'nin sözlerini kendisine naklettikleri zaman müteessir olmuş görünen padişah bu defa selâtin camileri kürsü vazifesinden Himmet-zâde Abdullah Efendiyi çağırttı. Abdullah Efendi gitmemezlik etmedi ama, va'zında halkı hüngür hüngür ağlattığı gibi, sözü padişahın durumuna çevirip bir hayli taş attı. Abdullah Efendi bu va'zında :

«— Ümmet-i Muhammed, devlet sahipsiz kaldı. Bunca memleket, şehir ve kaleler düşman eline geçip hesapsız cami ve mescit kilise oldu. Fikrinizi değiştirin, günahınıza tövbe ve istiğfar edin, şimdiden sonra bize lâzım olan gözümüzün yaşından çimen bitinceye kadar başımızı yerden kaldırmamaktır.

Nedir bu inip binme, bu hay huy ve

nefs-i emmarenize uymalar? Nasıl bir gaflet uykusunda yatıyorsunuz? Gerçi padişahlar şikâra gidegelmişlerdir, ama şimdi zamanı değil. Her devrin bir icabı vardır».

Ne çare ki bu sözler padişahta gerekli tesiri yapmadı. Abdullah Efendi va'zına devam etmekteyken atına binip yine ava gitti. Üstelik ava gittiğim yerlerin camilerinde va'z olmasın diyerek, menetme yoluyle ağızları kapatmak istedi. Bu vaziyetten ulema ve meşayih şikâyetçi olup ertesi hafta şeyhülislâma gidip :

«— Padişah hazretleri niçin cumaya ve duaya gelmez? Yedekçilikten bozma bir sarhoş sefihi (Receb Paşa'yı kasdediyorlar) kaymakam edip, devleti sipariş etmiş; kendi havây-ı nefsine tâbi avında ve kuşunda. Vilâyetlerin harap olduğuna bakmayıp umur-ı müslimini görmez oldu, işte din ve devlet de bu hallere girdi. Eğer padişah ise şikârdan fariğ olup gelip tahtında otursun ve ibadullahın hizmetini görüp sair kimseler gibi dualarda hazır bulunsun. Şikâra gittiğine ve duaya gelmediğine rızamız yoktur» dediler.

Bu şikâyet padişaha nakledilince, bu işte (Silâhdar tarihi C· 2, S: 246) bazı ocak ağalarının da gizlice ulema ile birlik olduğu söylendiğinden korkarak pazartesi günü Valde camiine duaya geldi. Padişahın bu durumundan dolayı kendisine icap eden şeyler söylenmiyor, mühim makamlarda bulunan kimseler de suçlu görülmeye başlanmıştı. Hattâ bir gün bu yüzden ulema, ocak ihtiyarları ve halktan müteşekkil bir grup camiye giderken şeyhülislâma çatıp ağır sözler sarfettiler.

İstanbul'da padişahın aleyhine böyle bir hava esmekteyken Budin'in düşman eline geçiş haberi geldi. Bu acı haber karşısında, Fındıklılı Mehmed Ağa'nın ifadesine göre, «halk birbirine girdi» padişah Dördüncü Mehmed vaziyeti görüşmek üzere Şeyhülislâm Ali Efendi'yi Davudpaşa sarayına çağırdı. Şeyhülislâm ise :

«— Bizim o tarafa varmamıza ulemanın rızası yoktur, emirleri ne ise göndersinler.»

Diyerek davete icabet etmedi. Artık emirleri dinlenmeme cesareti gösterilecek kadar nüfuzu sarsıldığı anlaşılan padişah, gerçi Ali Efendi'yi azlederek Ankaravî Mehmed Efendi'yi şeyhülislâm yaptı ama, o da ayni mevzuda padişaha sözler söylemekten geri kalmadı. Yeni şeyhülislâmın biraz yumuşak eda ile yaptığı nasihat şöyle idi :

«— Padişahım, birkaç gün şikârdan el çekip, ya Yenisaraya veya yalıların birine teşrif buyurun. Şu dedikodu basılsın, yine zevkinizde olun. Şikârdan el çekmeyip burada kaldıkça halkın söylentisi eksik olmaz. Bilhassa serhad canibi böyle olduğundan bütün halkın kalbi kırıktır. Bir yaramaz şey zuhur edersе ona uyacak bahaneciler vardır. Sonra def'i müşkül olur. dilediklerini yaparlar».

Şeyhülislâmın nasihatı kendisine tesir ettiğinden; «Şikârdan feragat ettim, inşallah birkaç güne kadar tersaneye geçerim» dedi. Ve hakikaten 30 eylûl 1686 (12 zilkade 1097) da tersane bahçesine nakletti.

Cephedeki askerin İstanbul'daki ulema ile padişahın aleyhinde anlaşması

Padişahın alâkasızlığından yalnız İstanbul ve Edirne halkı değil, çok uzaklarda bulunanlar da şikâyetçi idi. Tabii buna askerler de dahildi. Daha yukarılarda Avusturya cephesi hâdiselerinin sonunda belirtildiği üzere, mağlubiyetlerin verdiği şaşkınlık ve üzüntünün de tesiriyle, ordu efradı ayaklanarak, Sarı Süleyman Paşayı kaçırıp Siyavüş Paşa'yı onun yerine geçirerek padişahı tahttan indirmek üzere İstanbul'a yürüdüler.

İşte bu ayaklanmanın ilk günlerinde, yani ordu efradı Varadin'de iken, Siyavüş Paşa kulağaları lisanından Şeyhülislâm Ankaravi Mehmed Efendi'ye gizlice bir mektup (Silâhdar tarihi C : 2, S : 281) gönderdi. Bu mektubunda: « Din ve iman, ırz ve namus gidip düşmanlar arasında bednam olduk. Madem ki bu padişah tahttadır, askerde gönül birliği olmayıp bir iş vücut bulmaz. Umumun arzusu ile cümlenin önüne düşüp şer' ile davamızı görmeğe İstanbul'a azimetten maksat, ancak padişahın hal'ine ve ortanca bira-

deri Şehzade Süleyman Han'ın cülûsun, ittifak olunmuştur» diyordu. Şeyhülislâm Mehmed Efendi, gizlice ulemayı davet edip mektubu kendilerine okuyarak fikirlerini sordu. Neticede : « Bu padişahtan biz de emin değiliz. Ulemayı ayak altına alıp bir alay nâmakul adamları ileri çekip cevr ve cefası hadden aşıp, zapt-u rapttan kaldı ve hâvâsına tâbi olup şer'i şeriften çıkıp nasihat kabul etmez oldu. Bunun hal'i bizim de muradımızdır ; lâkin, bu erazil İstanbul'a geldiklerinde bir alay ümmet-i Muhammedin ehl-i âyâlin çekmeyip, mallarına taarruz etmeyip, kendi ırzlariyle mukayyed olacaklarına cümle kul ağaları kefil olurlar ise, biz de onlara yardım edip her hallerine müsaade ederiz» cevabı yazıldı.

Ulemanın cevabı gelince askerler niyetlerinin sadece padişahı tahttan indirmek olduğunu, kötü bir iş yapmıyacaklarını tekrarladılar ama, İstanbul'a doğru yol alınca bu vaadin sözde kalacağı anlaşılıyordu. Zira, Niş'e gelindiği sırada kul taifesi defterdar, birinci ve ikinci tezkerecilerle defter emininin çadırlarına hücum ederek kendilerini öldürdüler.

Padişahın orduyu geri çevirebilmek için çırpınması

Ordunun Belgrad'dan harekete geçişinden sonra Dördüncü Mehmed'in heyecanı her gün biraz daha arttı. İşin pek ciddi tutulduğu görülüyordu. Kendisine cephe alan muazzam bir kuvvet olan ordu idi. Onu durdurabilecek daha üstün bir kuvvet mevcut değildi. Böyle olduğu halde tahtında kalabilmek için çırpınmaktan geri durmadı. Bazı kimseleri idam ettirmek, bazılarına ricada bulunmak, bir hükümdar sıfatiyle hatt-ı hümâyûn göndermek suretiyle askeri yolundan çevirmeye çalıştı. Evvelâ Sarı Süleyman Paşa ile Sadaret kaymakamı Receb Paşa'nın hapsedilmelerini emretti (7 ekim 1683) . Receb Paşa kaçarak kısa bir müddet için saklanmaya muvaffak olduysa da Süleyman Paşa yakalanıp boğuldu. Padişah, boğaz muhafızı iken sadaret kaymakamlığına tayin ettiği Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'yı acele İs-

Avcı lâkabı ile anılan Dördüncü Mehmed'in yaşlılık halini tasvir eden bu resim batılı ressamlar tarafından yapılmıştır

tanbul'a çağırttı. Kendisi ile görüşmesinde, hem gönlünü alır, hem mühim iş ister şekilde ona şöyle hıtab ediyordu :

« Sana ettiğim cevirlere rağmen memur olduğun hizmette kusur etmedin ; berhüdar ol. Baban ve kardeşinin sadaretinde rahat olmuştum, sen dahi şu alevlenmiş ateşin itfasına çare görmek gereksin » .

Sarı Süleyman Paşa'yı boğduran Dördüncü Mehmed, asker üzerinde tesir yaratacağını zannederek bir hatt-ı hümâyunla birlikte onun başını orduya gönderdi. Bu hattında :

«— Bu hattı şerifim her ne mahalde vâsıl olur ise, orada kışlayınız. Matlubunuz üzere beş kıst ulûfe ve isimlerini deftere kazacaklarınızdan yakalananlar diri olarak veya başları size yollanacaktır; ciğer köşem Mustafa'yı dahi istese-

★

SOFU MEHMED PAŞA

Sultan İbrahim'in hal'inden bir gün önce sadrıâzam olan Sofu Mehmed Paşanın memleket ve aslına dair bir malûmata rastlanmaz. Kâtib Çelebi «Fezleke» isimli eserinde, onun, kapıkulu süvarisi iken meşhur defterdar Baki Paşa'ya intisap ettiğini, Baki Paşa'nın ölümünden sonra daha bazı hizmetlerde istihdam olunduğunu, 1628 de yeniçeri ağası Halil Paşa, Abaza'nın yerine Erzurum valisi olunca, Baki Paşa kethüdası mevlevî Mehmed Ağaya da yeniçeri ağalığı verildiğini yazar. Mevleviliğinden dolayı «Sofu» diye anılan Mehmed Ağa bu vazifede uzun müddet kalmamış, yeniçeri ağalığından azledilince Aydın ve Saruhan muhassılı, müteakiben Kastamonu sancak beyliği etmiştir. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın sadareti sırasında başdefterdar olarak gördüğümüz Sofu Mehmed Paşa, Kemankeş'in para ıslahatında hizmet eylemiştir. Bu vazifeden azledilince bir müddet Yenikapı Mevlevihanesinde mevlevî dervişleriyle vakit geçirmiştir.

Sultan İbrahim'in hal'i ile neticelenen, ocaklı ve ulemanın ayaklanması sırasında bunlar tarafından sadrıâzamlığa getirilen Sofu Mehmed Paşa, Dördüncü Mehmed'in padişahlığının onuncu günü Sultan İbrahim'in öldürülmesini temin eden heyet arasında bizzat bulunmuştur.

Çok buhranlı bir devrede sadrıâzam olan Sofu Mehmed Paşa dokuz buçuk ay sadrıâzamlık etmiştir. Sadrıâzamlığı sırasında bazı tasarruf tedbirlerinde bulunan Sofu Mehmed Paşa, ocaklılar sayesinde bu makama geldiği için, bir taraftan onları gücendirmemek, öte yandan devlet işlerine usulsüz müdahalelerini önlemek mevkiinde idi. Kapıkulu süvari ocağı lehinde bazı icraatta bulunduysa da onlar tarafından lâyıkı vechile hüsnü kabul görmedi. Sipahiler ve acemi oğlanları Sultanahmed meydanında toplanarak bir fesat hareketinde bulundular. Sofu Mehmed Paşa bu hareketi yeniçeri ocağına istinat suretiyle defetti ama, hâdisenin bastırılmasından sonra ocaklının

→

her dediğini yapmıya mecbur kaldı. Böylece, üç sene kadar devam eden ocak ağalarının tegallübü fasılı açılmış oldu. Nihayet ocak ağaları ile arası açılan Sofu Mehmed Paşa, ocak ağaları ile büyük valide Kösem Sultan'ın işbirliği etmeleri neticesinde sadaretten azil ile Malkara'ya sürgün edildi. Azlinden bir ay sonra yeni sadrıâzam Kara Murad Paşa Malkara'ya adamlarını göndererek Sofu Mehmed Paşa'yı boğdurdu.

Müverrih Naîmâ, Sofu Mehmed Paşa için, Kâtib Çelebi ve Şarihülmenarzâde'nin aleyhte, Vecihi ve Karacelebi-zâde'nin lehte mütalealarına dair örnekler verdikten sonra, kendisi sarih bir hükme varamıyarak, mezkûr müelliflerin leh ve aleyhteki mütalealarında şahsi menfaat ve küskünlüklerin tesir etmiş olabileceğine işaret etmekle yetinir. Sofu Mehmed Paşa Yenikapı civarında bir cami, Ayasofya tarafında cami ve Nallımescid'de bir medrese inşa ettirmişti.

KARA MURAD PAŞA

Aslen Arnavut'tu. Birinci Ahmed zamanında yeniçeri ocağına dahil olmuş (Silâhdar tarihi C: 1, S: 19) ve ocak içinde zamanla sivrilerek odabaşı, Çorbacı, yayabaşı olmuştur. Ocak dahilinde bulunduğu bölük samsoncu (seksoncu) bölüğüdür. Dördüncü Murad'ın Bağdad fethini müteakip zağarcıbaşılıkla Bağdad muhafazasında kalan Murad Ağa bilâhara İstanbul'a gelmiş, 1645 yılında kul kethüdası olmuş ve vezir Yusuf Paşa ile birlikte Girit'e gitmiştir. Girit seferine katılan yeniçerilere kumanda eden Murad Ağa Hanya fethi sırasında sekbanbası olan Murad Ağa yine Girit'te kalmış, 1648 de sekbanbaşılıktan azledilince İstanbul'a dönmüştür.

Sofu Mehmed Paşanın sadrıâzamlığı sırasında yeniçeri ağası olan Kara Murad Ağa, ocak ağalarından Kara Çavuş, Koca Muslihiddin ile birlikte Kösem Sultan ile anlaşınca Mehmed Paşa sadrıâzamlıktan düşürülmüş, Kara Murad birdenbire yeniçeri ağalığından sadrıâzamlığa yükselivermiştir (21 mayıs 1619).

→

→

Kara Murad Paşanın bir seneden biraz fazla süren bu ilk sadrıâzamlığı ocak ağaları tegallübünün hükümferma olduğu devirdir.

Devlet idaresine hükmeden ocak ağaları bilahara ikiye ayrılmış. Murad Paşanın Kösem Sultan tarafından tutulmasına mukabil, Kara Çavuş ve Koca Müslihiddin Ağalar Turhan Sultan tarafından tutulmuş, neticede ikincilerin nüfuzu üstün geldiğinden Murad Paşa istifa etmek suretiyle işin içinden sıyrılmıştır. Sadaretten ayrıldıktan sonra Budin valisi olan Kara Murad Paşa bu vazifede üç sene kalmış, Budin'den azledilerek İstanbul'a gelince 1654 senesi aralık ayında kaptan-ı derya olmuştur. Sıkışık bir devrede Murad Paşanın kaptan-ı deryalığı başarılı geçmiştir.

İbşir Paşanın sadrıâzamlığı sırasında yeniçeri ocağı ağalarını tahrik suretiyle meydana getirdiği bir ayaklanma neticesi ikinci defa mührü humâyuna sahip olan Kara Murad Paşa, bu defaki sadaretinde maaşlı askerlerin miktarını artırması sebebiyle devlet hazinesini alt üst etti. Sonunda ne yapacağını şaşırıp istifa zorunda kaldı (ağustos 1655). Kara Murad Paşanın ikinci sadareti 89 gün sürdü. İkinci sadaretinden ayrılınca kendi talebi veçhile Şam valiliğine tayin edildi. Bu son vazifesine giderken yolda hummaya tutuldu. Hama'ya geldiği zaman daha ileri gidemiyerek burada öldü. Mezarı Hama'dadır.

Kara Murad Paşa cesur, vakur ve kurnazdı. Lâkin bilgisi kifayetsizdi. Karışık bir devirde iki defa sadaret makamını işgal etmiş olan bu adamın dayandığı kuvvet zekâ, cesaret ve hayat tecrübesinden başka bir şey değildi.

MELEK AHMED PAŞA

Silâhdar ve Naimâ tarihlerine göre; Melek Ahmed Paşa aslen Abaza'dır. Naimâ tarihinde; Melek Ahmed'in, sancak ve beylerbeyliklerinde bulunmuş olan Can Mirza Paşa tarafından Abaza diyarından çalınıp saraya satıldığı; Silâhdar tarihinde ise; Melek Ahmed'in babasının deniz ümerasından Pervane kaptan, annesinin bir Abaza cariye olduğu ve Tophane'de Darüssaade ağası Mustafa Ağa tarafından Galatasarayı'na yerleştirildiği yazılıdır. Buna mukabil Evliya Çelebi'de ise: onun, Tophane'de babasının evinde dünyaya geldiği, bilahara Abaza çocuklarıyle birlikte büyüdüğü ve nihayet bizzat

→

→

babasının Abaza memleketine gidip oğlunu İstanbul'a getirerek padişaha takdim ettiği, Birinci Sultan Ahmed'in de bu çocuğa Melek Ahmed ismini verdiği kaydedilmiştir.

Büluğa erdiği sıralarda saraya alındığı anlaşılan Melek Ahmed Topkapı sarayında evvelâ büyük odaya, sonra hazine ve nihayet hasodaya geçmiştir. Dördüncü Murad zamanında silâhdar iken vezaretle Diyarbekir valiliği verilmiştir (1638). İki sene sonra İstanbul'a gelen Melek Ahmed Paşa daha sonra Erzurum, Şam ve Haleb valiliklerinde bulunmuştur. 1650 senesinde İstanbul'da kubbe veziri iken Bağdad valiliği verilip hükümet merkezinden uzaklaştırılmak istenmiş, Melek Ahmed Paşa Üsküdar'a geçtiği sırada Murad Paşanın istifası vuku bulduğundan kendisi çağırılarak mührü humâyun teslim edilmiştir.

Evliya Çelebi, kendisini koruyan Melek Ahmed Paşa'yı bir hayli medhetmekle beraber onun sadrıâzamlığı muvaffakiyet'i geçmemiştir. Bozuk ayarlı akçe çıkarması yüzünden bir esnaf ayaklanması vuku bulmuş neticede sadrıâzamlıktan azledilerek Silistre valiliğine gönderilmiştir. Silistre valiliğinden sonra İstanbul'a dönüp kubbenişin olan Melek Ahmed Paşa'yı, sadrıâzam Derviş Mehmed Paşa'ya felc isabet ettiği zaman tekrar sadarete getirmek istiyenler görülmüşse de nihayet İbşir Paşa bu makama davet edilmiştir. İbşir Paşa Anadolu'dan gelinceye kadar Melek Ahmed Paşa sadaret kaymakamlığı yapmıştır.

İbşir Paşa İstanbul'a gelince Melek Ahmed Paşa'yı evvelâ Van valiliğine tayin etmiş, sonra bundan vazgeçerek Malkara'ya sürdürmüştür. 1658 senesinde Bosna valiliğine gönderilmiş olan Melek Ahmed Paşa ertesi sene hasları ile tekaüt edilince İstanbul'a dönüp Ayasofya civarındaki sarayında oturmuştur. Dördüncü Murad'ın kızı Kaya Sultan'ın zevci olan Melek Ahmed Paşa 1 eylül 1662 de ölmüştür. Vefatında altmış yaşında bulunan Melek Ahmed Paşa Eyub'da yalı hamamı civarında defnedilmiştir.

Silâhdar tarihinde, halim selim, doğru, dindar ve nazik diye tanıtılan Melek Ahmed Paşa'nın, bazı hâdiselerin tetkikinden çabuk sinirlenen bir kimse olduğu da anlaşılmaktadır. Osmanlı tarihlerinin kayıtlarına göre; arz günlerinde padişahların kabulleri sırasında sadrıâ-

→

→

zamların hükümdarın karşısındaki kırmızı kadifeli sedire oturmaları usulden iken Melek Ahmed Paşa fazla hürmet gösterip buraya oturmamış, ondan sonra da sadrıâzamların huzurda ayakta kalmaları usûl ve kanun haline gelmiştir.

SIYAVÜŞ PAŞA

Aslen Abazadır. Meşhur Celâli Abaza Mehmed Paşa'nın hazinedarı iken onun idamından sonra Dördüncü Murad tarafından saraya alınıp seferli odası efradına ilhak edilmiştir. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağanın «âfitab misal güzellikte bi-nazir idi» dediği Siyavüş'ün saraya alınmasında bu güzelliği rol oynamıştı, yine ayni müevrrihin kaydettiğine nazaran, bir gün padişahın huzurunda yaya ciridi oynarken Sultan Murad'ın nazarı dikkatini celbedip iltifatına mazhar olmuş ve hükümdarın iradesiyle hasodaya alınmıştır. Bağdad fethini müteakip ordu İmam-ı âzam türbesi civarına geldiği zaman, Melek Ahmed'in Diyarbekir valiliğine tâyin edilmesiyle açılan silâhdarlığa tâyin edilmiştir. Sultan İbrahim'in cülûsunda da kubbe veziri olmuştur. 1640 tarihinde Deli Hüseyin Paşa'nın yerine kaptan-ı derya tâyin edilen Siyavüş Paşa, Azak kalesinin kazaklardan istirdadına memur olmussa da bu iste muvaffakiyet sağlıyamadığından İstanbula dönüşte azlolunmuştur. Bundan bir sene sonra yani 1643 te Erzurum, 1647 de Diyarbekir valisi olmuştur. Diyarbekir valiliğinden azledilince İstanbul'a gelen Siyavüş Paşa bir müddet kubbe vezirliğinde istihdam edilmiş ve nihayet 21 ağustos 1651 de sadrıâzamlığa getirilmiştir.

Siyavüş Paşa'nın iki buçuk ay gibi kısa bir müddet devam eden bu ilk sadaret esnasında iki mühim hâdise cereyan etmiştir. Bunlardan birisi Büyük Valide Kösem Sultan ın öldürülmesi, ikincisi de ocak ağalarının tegallübüne son verilmesidir.

Sadaretten azlini müteakip harem ağaları Siyavüş Paşa'yı öldürtmek istemişlerse de Valide Turhan Sultan razı olmadığından Malkara'ya sürgünle iktifa olunmuş, kısa bir müddet sonra da Silistre valiliğine tâyin edilmiştir. Meşhur Çınar vak'ası (Vak'a-i vakvakiye) üzerine ikinci defa vezirlâzam yapılan Siyavüş Paşa'nın bu defaki sadrıâzamlığı da tâyininden elli gün sonra hummadan vefatı dolayısiyle yine kısa sürmüştür.

→

→

Kabri Divanyolu'nda Eski Ali Paşa cami'i haziresindedir.

Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Siyavüş Paşa için halim selim tabiatlı, akıllı, çelebi meşrep, melek huylu, hüsnü muamele sahibi ve cömert diye tanıtır. Şarihülmenar-zade ise, onu gururlu, garazkâr ve paraya düşkün bir adam olarak kaydeder. Müverrih Naimâ ise; sadrıâzamlığın hakkından gelen tedbirli bir adam demekle beraber, gururluluk ve garazkârlığına birkaç yerde işaretten de geri kalmaz.

GÜRCÜ MEHMED PAŞA

Gürcü Mehmed Paşa, Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmed devirlerinde beş defa sadrıâzamlık etmiş olan Koca Sinan Paşa'nın kölesi iken (Silâhdar tarihi C: 1, S: 211) enderuna verilmiştir. Bilâhare cebecibaşı, topcubaşı olmuş, sancak beyliğiyle taşra hizmetine çıkmış, 1035 (M: 1625 - 1626) senesinde ise rütbesi vezirliğe yükselmiştir. Diyarbekir ve Haleb valiliklerinde bulunduktan sonra 1634 te Anadolu beylerbeyi sıfatiyle Revan seferine iştirak etmiştir. 1636 da Ahıska hisarının tamiri ile vazifelendirilen Gürcü Mehmed Paşa ertesi sene Erzurum, 1638 de Maraş valisi olmuş ve bu vazifedeyken Bağdad seferinde bulunmuştur. Bağdad'ın istirdadından sonra ikinci defa Anadolu valisi tâyin olunan Gürcü Mehmed Paşa 1643 yılında merkezde kubbe veziri iken Nasuh Paşa-oğlu üzerine serdarlıkla vazifelendirildi. Bunun arkasından Sam valisi ve ikinci defa kubbe veziri oldu. 1651 yılında ise, Siyavüş Paşa ilk sadaretinden azledilince kendisine mührü hümâyun teslim edildi.

Gürcü Mehmed Paşa sadrıâzamlığın uhdesinden gelecek kıratta bir kimse değildi. Siyavüş Paşa azledilince valide kethüdası Mimar Kasım Ağa Gürcü Mehmed Paşa'nın ehleh bir adam olduğunu söylediyse de Turhan Sultan buna rağmen onu sadrıâzam yapmaktan geri kalmadı. Maamafih, çok geçmeden Mehmed Paşa'nın âcizliğine şahit olan Turhan Sultan, bu âciz adamın birer bahane ile kuvvetli şahsiyetleri azil ve nefyettirmeğe başladığını görünce mührü humâyunu geri aldı.

Sadaretten azledilince iki ay kadar Yedikule'de hapis yatan Gürcü Mehmed Paşa daha sonra Ohri sancak beyliğine gönderildi. 1656 martında vezareti iade edilmek suretiyle Kıbrıs valiliğine gön-

→

→

derildi ve bu vazifedeyken 1070 (M: 1659-1660) yılında öldü. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, «Osmanlı tarihi» isimli eserinin üçüncü cildinin ikinci kısmında (S: 404) Gürcü Mehmed Paşa'nın Budin valisi iken 1685 te öldüğünü söylerse de bu doğru değildir. Zira, ekim 1664 ten mayıs 1666 ya kadar Budin valiliği yapıp orada ölen Gürcü Mehmed Paşa, Sigetvar muhafızlığından Haleb valiliğine, bu vazifeden de Budin valiliğine tâyin edilmiş olup, evvelce sadrâzamlık etmiş bulunan Gürcü Mehmed Paşa (Silâhdar tarihi C: 1, S: 36, 183, 333, 362, 373, 396) dan ayrı bir şahsiyettir.

Müverrih Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Gürcü Mehmed Paşa öldüğü zaman 103, Hammer (C: 11, S: 55) ise, 110 yaşında olduğunu söyler.

TARHONCU AHMED PAŞA

Aslen Arnavut'tur. Enderundan yetişmiş olup, Musa Paşa silâhdarlıktan Mısır valiliğiyle taşra hizmetine çıkarken bu da kapıkulu süvariliği ile enderundan ayrılmış ve nihayet Musa Paşa'ya kethüda olmuştur. Bu sırada Musa Paşa kethüdası Sarı Ahmed Ağa (Naimâ tarihi C: 5, S: 284-300) diye şöhret bulmuştur. Musa Paşa'dan sonra Hezarpare Ahmed Paşa-ya kethüdalık etmiş, 1648 senesindeki Sultanahmed vak'asında, Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi ile dostluğu sayesinde ölümden kurtulmuştur. Daha sonra Diyarbekir valiliğine tâyin edilmiş, bu vazifeden azlinde hacca gitmiş, hacdan dönerken Mısır valiliğine gönderilmiştir (Ocak 1649).

Ahmed Paşa Mısır'a gittiği zaman bura halkını, biri emirülhac Rıdvan Beyi, diğeride Cerce hâkimi Ali Beyi tutan iki zümre halinde buldu. Rıdvan Bey, otuz senedenberi emirülhaclık ettiğinden son zamanlarda nüfuzu valileri gölgede bırakır vaziyete yükselmişti. Tarhoncu Ahmed Paşa Mısır'a gelince, Rıdvan Beyin nüfuzunu kırmaya çalışmış, bunda da epeyce muvaffak olmuştur.

Tarhoncu Ahmed Paşa 1651 yılı başında Mısır valiliğinden azledilince İstanbul'a gelmişti. Bu sırada sadrâzam bulunan Gürcü Mehmed Paşa, Tarhoncu'yu kendisine rakip gördüğünden Yanya sancak beyliğiyle merkezden uzaklaştırmak istemiş, fakat Anadolu kazaskeri Hoca-zâde Mesud Efendi'nin valide sultan nezdindeki teşebbüsü neticesi sadaret kaymakamı yapılmak üzere İstanbul'a getirilmiş ve kaymakamlık değil de bilâkis mühür teslim edilerek sadrâzam yapılmıştır (1652).

Tarhoncu Ahmed Paşa dokuz ay süren sadrâzamlığı sırasında, hiç bir tesire kapılmadan tam bir dürüstlükle hareket etmiş, ölüm tehlikesini bildiği halde kat'iyyen doğruluktan şaşmamıştır. Rüşvet ve irtikâbı önlemek için gayretler sarfederken, masrafları kısmak suretiyle hazine açığını kapatmak istemiştir. Osmanlı tarihinde bütçe lâyihası ile de meşhur olan Tarhoncu Ahmed Paşa eğilmez dürüstlüğünün kurbanı halinde boynunu cellâd kemendine kaptırmıştır (26 mart 1653).

Katledildiği zaman altmış üç yaşında olduğu söylenen Tarhoncu Ahmed Paşayı, zamanının müverrihleri, doğruluğundan başka mümin, mutekid, mütevazı ve halûk diye de tavsif ederler.

DERVİŞ MEHMED PAŞA

Aslen Çerkestir. Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın kethüdası iken (Naimâ tarihi C: 6, S: 22-29) Şam valiliğine tâyin (136) olunmuş, Sultan Dördüncü Murad'ın Bağdad seferine çıktığı sırada da Diyarbekir valiliğine nakledilmiştir. Bağdad'ın istirdadını müteakip İranlılarla Kasrı Şirin muahedesini akteden Sadrâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Derviş Mehmed Paşa'ya vezaret tevcih ederek Bağdad eyâletini vermiştir. Bir kaç sene Bağdad'da kalan Derviş Mehmed Paşa daha sonra Anadolu, Haleb, Bosna ve Silistre valiliklerinde bulunmuş, 1652 ekiminde de kaptan-ı derya olmuştur. Naimâ'nın ifadesine nazaran, Tarhoncu Ahmed Paşa'nın devrilip katledilmesinde, zengin bir şahsiyet olan Derviş Mehmed Paşa'nın etrafa dağıttığı paralar da rol oynamış ve nihayet onun yerine sadrâzam nasbedilmiştir.

Sadrâzam olduğu sırada yetmiş yaşlarında bulunan Derviş Mehmed Paşa, huyu ve tecrübesi icabı kurnaz davranmıya, hem saray hem de dışarıyı müteâdiyen kollamıştır. Sadrâzamlığı bir buçuk yıl süren Derviş Mehmed Paşa içiç isabetiyle yatağa düşünce mühr-ü humâyun İbşir Paşa'ya gönderilmiştir. Birkaç ay sonra ölen (ocak 1655) Derviş Mehmed Paşa Divanyolu'ndaki Eski Ali Paşa camii haziresine defnedilmiştir.

Naimâ'nın mufassal şekilde verdiği bilgiye göre Derviş Mehmed Paşa Bağdad valiliğindeyken geniş çapta ticaret yap-

→

→

mıştır. Hindistan, İran ve Civar vilâyetlere adamlar gönderip eşya getirtip sattırmış; bazı kimselerle anlaşarak bataklıkları kurutup ektirmiş; İran aşiretlerinden ucuz koyun alıp tüccara devretmiş; Bağdad'da yaptırdığı fırınlarda ekmek pişirttirip sattırmıştır. Bu suretle onun eyâletinde her şey bolca bulunmakla beraber o da bunlardan hayli kâr temin edip servet biriktirmiştir. Kalabalık maiyetine gayet iyi bakan Dervîş Mehmed Paşa öldüğü zaman para, mücevherat ve eşya olarak pek çok serveti çıkmış, hepsi de hazine namına zaptedilmiştir.

İBŞİR MUSTAFA PAŞA

İbşir Mustafa Paşa, kuvvetli bir Celâlî iken bilâhare affedilip Dördüncü Murad'ın mukarribi olan meşhur Abaza Mehmed Paşa'nın amcasının oğludur. Abaza Mehmed Paşa katledildikten sonra Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya intisab eden İbşir, dürüstlüğü sebebiyle saraya alınmış ve küçük mirahur (Silâhdar tarihi C: 1, S: 18) olmuştur. Bağdad zaptedilip de ordu İmam-ı âzam türbesi civarına döndüğü zaman küçük mirahur tâyin edilmiş, birkaç ay sonra da vezaret ile Budin valiliği tevcih ediimiştir (nisan 1639).

Budin'de bir sene kalan İbşir Paşa bilâhare başka eyâletlerde valilik etmiştir. Budin'den sonra Şam valisi olmuş, 1647 de Anadolu valiliğine tâyin edildiği sırada hükûmete kafa tutan Haydar Ağazâde Mehmed Paşa üzerine sevkedilmiş, 1648 de Sivas valiliği verilip Varvar Ali Paşa üzerine serdar olmuştur. Varvar Ali Paşa'yı öldüren İbşir Paşa'ya ertesi sene Gürcü Abdünnebi'ye karşı serdarlık emri gönderilmişse de, İbşir'in Abdünnebi'ye karşı bir harekâtı görülmemektedir.

1650 senesinde Şam valiliğine tayin olunan İbşir Paşa Lübnan'da Dürzi Ma'noğullarından Emir Melhem ile mücadele etmiş, 1651 de Sivas valiliğine nakledilerek, o sırada isyan halinde bulunan Abaza Hasan Ağaya karşı serdar tayin olunmuştur. Abaza Hasan'ı tenkil yerine onunla birleşince Bağdad valiliğine gönderilmek istenmiş, fakat kabul etmediği için nihayet Haleb valiliğine yollanabilmiştir.

Celâlî tabiatlı İbşir Mustafa Paşa nihayet seyhülislâm Ebu Said Efendi'nin tavsiyesiyle sadrıâzam yapılmıştır. Kendisine mühr-ü humâyun yollanınca bunu

→

öldürülebilmesi için bir tuzak zanneden İbşir Paşa 20 bin kişilik bir çapulcu takımını arkasına takarak İstanbul'a gelmiştir.

İbşir Paşanın sadrıâzamlığı altı aydan ibaret olup, bunun yarıdan fazlası Anadolu'da iken geçmiştir. Nihayet Kara Murad Paşanın tahriki ile çıkan bir askeri ayaklanma neticesi sadaretten azledilerek öldürülmüş ve Çarşıkapı'da Kemankeş Kara Mustafa Paşa türbesinin haricine gömülmüştür.

Müverrih Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, onu halîm, selîm, dindar, doğru, âdil, devlet malını muhafazaya çalışır, zamane vezirlerinin en başta geleni diye tavsif ederse de, bununla ilgili vukuat incelenince Silâhdarın mütaleasının isabetli olmadığı görülür.

SÜLEYMAN PAŞA

Aslen Malatyalı bir Ermeni dönmesidir. Akrabasından olan kapı ağası İsmail Ağanın yardımiyle İbrahimpaşa sarayına yerleştirilmiş, oradan da enderuna alınmıştır. Zamanla hasoda efradı arasına dahil olmuş, burada terfi ederek tülbent ağalığı, rikâbdarlık ve nihayet Sultan İbrahim devrinde silâhdarlığa yükselmiştir. 1644 senesinde kubbe veziri olmuş, sonra Rumeli beylerbeyliğine gönderilmiştir. Bir aralık vezirlikle yeniçeri ağalığında bulunan Süleyman Paşa bazı vilâyetlerde valilik de etmiş, 1656 senesinde kubbe veziri iken sadrıâzamlığa getirilmiştir.

Halîm, selîm, ayni zamanda âdil bir kimse olan Süleyman Paşanın sadrıâzamlığı muvaffakiyetle geçmemiş, sadaretten istifasını takip eden günlerde meşhur Çınar vak'ası vuku bulmuştur. Süleyman Paşa sadaretten ayrıldıktan sonra Silistre valiliğine tayin edilmiş, bilâhare iki defa da İstanbul kaymakamlığı etmiştir. Yaşlı olduğu için Çankırı sancağı arpalık verilip Üsküdar'daki konağında ikametine müsaade olunan Süleyman Paşa (Silâhdar tarihi C: 2, S: 264), Üsküdar'daki evinde 28 şubat 1687 de ölmüştür. Vefatı sırasında yaşı sekseni aşkın olan Süleyman Paşa Üsküdar'daki evinin civarına defnedilmiştir.

ZURNAZEN MUSTAFA PAŞA

Naîmâ'ya göre, Arnavut; Silâhdar tarihine göre, Bosnalıdır. Hasodadan kapıcıbaşılık (Silâhdar tarihi C: 1, S: 107)

→

ile çıkmış ve 1648 de Rumeli beylerbeyi, 1650 de de başdefterdar olmuştur. Bir müddet sonra vezaret rütbesi de verilen Zurnazen Mustafa Paşa 1652 senesinde Karaman valiliğine gönderilmiş, ayni sene içinde ikinci defa başdefterdarlığa getirilmiştir. 1653 de Tamşvar valiliğine tayin edilmiş. 1655 te kaptan-ı derya olmuştur. Süleyman Paşa sadaretten istifa edince (27 şubat 1656) mühr-ü hümâyun Girit'teki Deli Hüseyin Paşaya gönderilirken Zurnazen de sadaret kaymakamlığına tayin edilmiştir. Fakat bu günlerde ne yapıp yapıp sadrıâzamlığı elde etmişti. Çınar vak'asına rastlıyan sadrıâzamlığı dört veya üç saat kadar devam edebilmiş. Deli Hüseyin Paşaya gelmesini önliyerek ele geçirmiş olduğu mühr-ü humâyun kendisinden alınıp Siyavuş Paşaya verilmiştir.

Kısalıkta rekor teşkil edecek şekildeki sadrıâzamlığından sonra Erzurum valiliğine gönderilmiş ve 1657 ocak ayında orada ölmüştür.) Müverrih Naimâ'nın, defterdarlıkta nisbeten muvaffak olduğunu söylediği Zurnazen Mustafa Paşa hakiki niyetlerini gizleyen hilekâr bir adamdı. Rumeli valisi sıfatiyle eyâleti askeriyle birlikte Girit'te bulunduğu sırada askeri serdar Deli Hüseyin Paşanın aleyhine kışkırtmış, serdar ölüm tehlikeleri geçirdiği sırada bu defa araya girip askeri sükûnete kavuşturmuştur. Bazı kaynaklara göre. Çınar Vak'ası da Zurnazen'in tahriki yüzünden patlak vermiştir

BOYNUYARALI (BOYNUEĞRİ) MEHMED PAŞA

Samsun tarafı Türkmenlerindendir. Gençliğinde Demir-kazık Halil Paşa'ya intisab ederek ona kethüda olmuştur. İran seferlerinden birinde boynuna bir zehirli kılıç (Silâhdar tarihi C: 1, S: 410) isabet ederek yaralanmış ve boynundaki yara otuz seneyi mütecaviz bir zaman iyi olmamıştır. Her gün beş defa yarasının sargılarını değiştiren Mehmed Paşa bundan dolayı «Boynuyaralı» veya yarasından ötürü boynunu eğri tuttuğundan «Boynueğri» lâkabı ile anılmıştır.

Efendisi Demir-kazık Halil Paşa katledilince Dördüncü Murad'ın silâhdarı Mustafa Paşa'ya intisab ile ona kethüda olmuştur. Padişah tarafından çok sevilen Mustafa Paşa'nın kethüdası olmak onun hayli işine yaramış ve bu suretle kolaylıkla göze çarparak yükselmek imkânını bulmuştur. Nitekim çavuşbaşılıkla saray hizmetlileri arasına karışmış, daha sonra da Kastamonu sancak beyliğine tayin edilmiştir. Daha sonra beylerbeyliğine terfi ettirilen Boynuyaralı Haleb ve Şam valiliklerinde bulunmuş, 1649 yılında da Anadolu valiliğine getirilmiştir. Bu sene içerisinde Anadolu'da Gürcü Abdünnebi ve Katırcıoğlu'nun cemiyetleri vuku bulmuş, Boynuyaralı Mehmed Paşa Katırcı-oğlu'nu tenkile memur edilmiş (Naimâ tarihi C: 4, S: 413, 459). bu işi beceremediği gibi halka zahmet ettiğine dair İstanbul'a müteaddit şikâyetler yapılmıştır. Bunun üzerine Anadolu valiliğinden azledilmiş. o da kendini müdafaa için asker toplamaya başlamıştır. Teşebbüsü Celâliliğe yol açmak üzereyken Köprülü Mehmed Paşa'nın gizlice yazdığı ikaz mektubunu alınca İstanbul'a gelip kendisini affettirmiştir.

Affını müteakip kubbe vezirliğinde alıkonan Boynueğri Mehmed Paşa, 1657 senesinde hükûmete karşı gelen İbşir Paşa ile Abaza Hasan'a nasihatçı olarak Anadolu'ya gönderilmiş, bu işte muvaffakiyet sağlayınca Şam valisi olmak istemiştir. Kendisi Anadolu'ya yollandığı sırada sadrıâzam bulunan Siyavüş Paşa (Naimâ tarihi C: 5, S: 172) kendisine ikram gayesiyle Diyarbekir valiliğini vermişse de kabul etmemiş, bu yüzden Siyavüş'ten sonraki veziriâzam Gürcü Mehmed Paşa tarafından en nihayet sürgün şeklinde Kanije valiliğine yollanmıştır.

Şam valisi bulunduğu sırada kendisine mühr-ü hümâyun gönderilen Boynueğri Mehmed Paşa tayininin üzerinden iki aydan fazla zaman geçtikten sonra İstanbul'a gelmiştir. Boynuyaralı'nın sadareti çok buhranlı bir devreye rastlamıştı ; kendisi aciz içinde kıvranıyor. Çanakkale boğazını kapatmış olan Venediklilere karşı ne yapacağını şaşırmış bulunuyordu. Bu sırada, düşman İstanbul önüne gelirse, yeni zannetsin diye surları badana ettirmesi Boynuyaralı'nın acizine emsalsiz bir örnek olarak tarihe geçmiştir. Müsbet işlerdeki acizine mukabil, kesesini doldurmak ve mevkiinde kalabilmek hususunda açıkgöz davranmaktayken azledilerek mühr-ü humâyun Köprülü Mehmed Paşa'ya teslim edilmiştir. Azlini müteakip öldürülmek istenmişse de yaşlılığına merhameten idamdan vazgeçilmiş (Naimâ C: 6, S: 225) bir müddet bostancıbaşı hapsinde tutulduktan, birkaç gün de Yedikule'de alıkonulduktan sonra Malkara'ya sürgün edilmiş, aradan bir müddet zaman geçtikten

→

sonra da Kanije valiliğine gönderilmiştir. 1069 (M: 1658 - 1659) yılında tekaüden İstanbul'a gelen Boynuyaralı Mehmed Paşa Eyub'daki yalısında ikamet etmekteyken 1665 temmuzunda ölmüştür. Vefatında, Naîmâ'ya göre, yaşı doksanı, Silâhdar tarihine göre sekseni geçmekteymiş.

KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA

(129 numaralı müstakil ilâvede)

KÖPRÜLÜ-ZADE FAZIL AHMED PAŞA

(131 numaralı müstakil ilâvede)

MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA

(133 numaralı müstakil ilâvede)

KARA İBRAHİM PAŞA

Aslen Türk olup Bayburt köylerinden Katırcı Ahmed (Silâhdar tarihi C: 2, S: 294) adında birinin oğludur. Gençlik çağında, Celâli Abaza Hasan'ın etrafına topladığı levend eşkiyasına dahilken bir aralık İran'a kaçmış, kendisi için tehlikenin savuştuğunu kestirince geri dönmüş ve Firari Mustafa Paşa'nın hizmetine girmiş ve onun çuhadarı olmuştur. Mustafa Paşa'dan başka daha bazı vezirlerin hizmetinde bulunan Kara İbrahim Ağa nihayet Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya intisab ederek onun sadaret kaymakamlığı sırasında kethüdası olmuştur. Efendisi Kara Mustafa Paşa sayesinde evvelâ mirahur olmuş, sonra 1671 de büyük mirahhurluğa yükselmiş ve nihayet 1676 da ikinci vezirlik rikâbı humâyun kaymakamı tayin edilmiştir. 1677 de kaptan-ı deryalık etmiş ve Dördüncü Mehmed 1678 de Şehrin seferine çıkıp cephe gerisinde beklerken o da padişahın maiyetinde bulunmuştur.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sayesinde yükselen ve onun Viyana seferi sırasında Edirne'de rikâbı humâyun kaymakamı olarak kalan Kara İbrahim Paşa bozgun hâdisesi vuku bulunca velinimetinin aleyhinde çalışarak katline sebep olmuş ve ondan açılan sadrıâzamlığa kendisi kurulmuştur. İki sene süren sadrıâzamlığı boyunca kendisi harbe gitmiyerek üç cepheye ayrı ayrı serdarlar göndermiştir. Cephelerde işler iyi gitmediği sırada hastalanmış, bunun üzerine kendisine vekâlet etmek üzere Lehistan cephesi serdarı Sarı Süleyman Paşa İstanbula celbedilmiştir. Hastalığının yalan olduğunu bildiren müverrih Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa (C: 2, S: 209) bu hususta: «sahte hastalık peyda edip üç ay dışarı çıkmadı: tenhasında cümle mel'anetini icra ve padişah tarafından adam geldikçe kara yılan gibi büklüm büklüm olup feryad ederdi. Bu sırada idare adamları fırsat bulup zulme başladı ve fukarayı ibadullah İstanbul'a gelip döküldü. Divan yoktu, feryadlar dinmez, işler bitirilmez, Edirne şehri şikâyetçiden gezilmez oldu. Hasedinden benden gayrı söz söyleyen bulunmasın diye kubbe vezirleri şurada dursun, yakın yerlerde olanları bile komayıp serhadlere attı» der.

Kara İbrahim Paşa, Edirne'ye getirilen Sarı Süleyman Paşa'nın kendi yerine geçebileceğinden korktuğundan, Avusturya cephesine serdar yapmak suretiyle uzaklaştırmak istemiş, fakat bu niyeti sezildiğinden sadrâzamlıktan azledilerek (18 aralık 1685) mührü humâyûn Sarı Süleyman Paşa'ya teslim edilmiştir.

Azlinden sonra tekaüt edilen Kara İbrahim Paşa aradan bir müddet geçince hacca gitmek istemiş, bu arada muhafazası için asker yazmaya başlamış (Silâhdar tarihi C: 2, S: 279), muhalifleri bunu bir isyana hazırlık diye tefsir etmeleri üzerine Rodos'a sürgün edilip orada boğulmuştur (1687). Öldüğü sırada altmış sekiz yaşında olduğu kaydedilen Kara İbrahim Paşa'yı, müverrih Silâhdar, zalim, cebbar, kibirli, hasud, hodbin, ayyaş, zengin, fakat hayırsız diye tavsif eder.

SARI SÜLEYMAN PAŞA

Aslen Boşnaktır. Boşnak Süleyman Paşa diye de tanınır. Hersek sancağının Pirpol (Prepalye) kasabası halkındandır. Dördüncü Mehmed'in saltanatının başlarında Topkapı sarayındaki helvacılar zümresine dâhil olmuştur. Padişahın musahiplerinden dilsiz Tavşan Ağa (Silâhdar tarihi C: 2, S: 294) nın hizmetinde bulunmuş ve bu zata kethüdalık etmiştir. Böylece zamanla yükselmek imkânına kavuşarak 1669 da çavuşbaşı, müteakiben de Fazıl Ahmed Paşa'ya kethüda olmuştur. 1676 da büyük mirahlık tayin edilmiş, 1648 de ikinci vezirlikle kubbe altına alınmıştır. Kara İbrahim Paşa'nın sadrıâzamlığı sırasında Lehistan cephesi serdarlığına gönderilmiş, onun hastalığı

→

→ üzerine kendisine vekâlet etmesi için merkeze getirilmiş, bu arada azledilmesiyle de mühr-ü humâyun Sarı Süleyman Paşa'ya teslim edilmiştir.

Sarı Süleyman Paşa sadrıâzam olunca Kara İbrahim Paşa gibi merkezde oturmıyarak Avusturya cephesindeki ordunun başına geçmiştir. Fakat yenilmeler birbirini takip etmiş, Varadin'de bulunduğu sırada ordu isyan ettiğinden sancağ-ı şerifi alıp Belgrada kaçmış, oradan da İstanbul'a gelmiş, mühr-ü hümâyun ile sancağ-ı şerifi sadaret kaymakamına teslim eyliyerek saklanmıştır. Lâkin gizlenmesi uzun sürmeyip yakalanmış ve birkaç gün kapıarası hapsinde tutulduktan sonra boğularak öldürülmüştür (14 ekim 1687).

Katledildiği sırada altmış yaşlarında bulunan Sarı Süleyman Paşa halim, selim, ayni zamanda sinsi ve hilekâr diye tanınırlır. Üsküdar'da Doğancılar civarında cami, mektep ve çeşme yaptırmıştır; kabri camiinin yanındadır.

SİYAVUŞ PAŞA

Asilen Abazadır. Kendisi Abaza Siyavüş Paşa diye de tanınır. Dördüncü Mehmed'in son sadrıâzamı olan Siyavüş Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın kölesi ve onun miftah gulâmı idi. Köprülü'nün zamanında gedikli zaim olmuştu. Efendisi ölünce oğlu Fazıl Ahmed Paşa'ya kapıcılar kethüdası olmuştu. Fazıl Ahmed Paşa'nın Uyvar, Girit, Kamaniçe seferlerinde beraberinde bulunmuş, 1676 da Gazaz-oğlu Ahmed Ağa hacca gidince onun yerine vekâleten rikâbı humâyûn kapıcılar kethüdalığı etmiştir. Ertesi sene kendisi de haccetmiş, 1678 de küçük mirahurluğa tayin edilmiş, ayni sene içinde mirahurluktan kendisi vazgeçerek Kara Mustafa Paşa'nın Cenrin seferine iştirak etmiştir. 1681 yılında silâhdar ağası olmuş, Viyana muhasarasında cebecibaşı olarak vazife görmüştür. 1684 yılı başında sipahiler ağası tayin edilmiş, iki ay sonra da vezaretle Diyarbekir valiliği tevcih edilmiştir. Bu vazife ile Avusturya cephesinde muhabereye iştirak etmekteyken, emrindeki üç bin kişi ile Budin'in →

→ imdadına gidişi ve fevkalâde cesaretle düşmana hücumda bulunuşu meşhurdur.

Avusturya cephesinde vazife görmekteyken 1685 te Bosna, 1687 de Halep valiliğine nakledilmiştir. Ösek'te Çatal köprü muharebesinde ve Sikias bozgununda hazır bulunan (Silâhdar tarihi C: 2, S: 399) Siyavüş Paşa Varadin civarında asker ile anlaşmış ve neticede asker Serdar Sarı Süleyman Paşa aleyhine isyan etmiştir. Serdar kaçınca askerler tarafından sadrıâzam ilân olunmuş, ordu ile İstanbul'a gelmekteyken Niş mevkiinde mühr-ü humâyun kendisine verilmek suretiyle sadareti resmîleşmiştir. İstanbul'a girmeden önce mektuplaşmak suretiyle kayın biraderi olan sadaret kaymakamı Fazıl Mustafa Paşa ile anlaştığından Dördüncü Mehmed tahttan indirilerek İkinci Süleyman tahta çıkarılmıştır. Cülustan sonra İstanbul'a gelmiş, fakat maiyeti şehirde edebsizliğe başlamışlar, o da bu arada zorbabaşı başçavuş Fetvacı'yı öldürünce askerler ayaklanıp sarayına hücum ile kendisini vurmuşlardır.

O devri bizzat yaşamış olan müverrih Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Siyavüş Paşa'yı vakur, iri yapılı, cesur, atıcılıkta usta, dindar, safdil ve cahil diye tavsif eder. Öldüğü sırada yaşı altmışı bulmuştu. Kabri Üsküdar'dadır.

Bibliyografya : Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa; Silâhdar tarihi C: 1 ve 2. Naimâ; Tarih C: 4 ilâ 6. Raşid; Tarih-i Raşid C: 1 ve 2. Hammer (M.Atâ); Devlet-i Osmaniye tarihi C: 11. Vecihi; Tarih (Hamidiye kütüphanesi No. 917). Abdi Paşa; Vekayinâme (Bağdad köşkü kitaplığı No: 217). Ahmed Refik; Felâket seneleri. Defterdar Sarı Mehmed Paşa; Zübdetü'l-vekayi (Esat Efendi kütüp. No: 2382). İbrahim Hilmi; Tanışık; İstanbul çeşmeleri. Osman-zâde Taib; Hadikat-ül-vüzera. Ayvansaraylı Hüseyin; Hadikatül-cevami. Mehmed Süreyya; Sicilli Osmani. Nazmi-zâde Murtaza; Gülşen-i hulefa. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı tarihi C: II/III. İslâm Ansiklopedisi. Mehmed Halife : Tarih-i Gilmâni.

niz müsaade olunur» demekte ve Edirne'den (Silâhdar tarihi C: 2, S: 284) beri geçmemelerini istedi. Serçeşme Yeğen Osman Paşa'ya da gizlice bin altun ile bir mektup gönderdi. Bu mektubunda, bir âsi iken kendisini affedişini, vazife ve rütbe verişini hatırlatarak, askerin Edirne'den bu tarafa geçirilmemesini temin ederse kızını verip vezaret tevcih edeceğini bildiriyordu.

Ne çare ki bu vait ve emirlerin hepsi de boşa gitmekteydi. Nitekim, padişa-

hın hatt-ı hümâyûnu gelince Siyavüş Paşa, ocak ağalarını ve ayaklanma hareketinin elebaşını toplıyarak okuyunca, onlar :

«— Evvelâ kullarım diyen kimdir? Şimdi zahirde bizim padişahımız yoktur. Devlet kaydında olmayıp memleketi bu hale koyup gece gündüz av köpekleriyle sohbet edip dağda gezen adam nasıl padişah olabilir? Bundan böyle sözü nafiz, hükmü câri değildir. İstanbul'a varıldıkta padişahımız bellidir. Ona Süleyman Paşa'yı kim öldürsün dedi... İstanbul'a şer' ile dâva görmeğe gideriz ; Edirne'de dahi kışlamak ihtimalimiz yoktur» dediler.

Padişahın avcılığa tövbe etmesi

Dördüncü Mehmed, bir sene önce Ankaravî Mehmed Efendi'nin şeyhülislâmlığa getirilişinde onun nasihatı üzerine avdan feragat edeceğini söylemişse de tamamen vazgeçmiş değildi. Ancak eskisinden seyrek şekilde ve İstanbul civarından uzaklaşmıyarak avlanıyordu. Bu defa, avcılığı yüzünden askerin kendisine küskün olduğunu, bunun kötü neticeler doğuracağını anlıyarak, ordunun Edirne'ye pek yaklaştığı günlerde avcılığa tövbe ederek tam manasiyle Topkapı sarayına taşındı. Ayrıca av takımını da elden çıkardı. Bu cümleden olarak : av tazılarını başka bir yere sürdürüp tayınlarını kestirdi ve yattıkları yerleri yıktırdı. Kendisi için has ahırda yüz tane kadar at bıraktırıp, bunların dışında kalan hizmetkâr ve iç-oğlanı atlarından bin tanesini at pazarında ucuz fiyatla (Silâhdar tarihi C: 2 S: 287) sattırdı; beş yüz tanesini de atsız kalmış sipahilere tevzi ettirdi. Sarayın enderun ve birun masraflarını kıstı, harem-i hümâyûndan beş yüz kadar cariyeyi dışarı çıkarttırdı.

Fazıl Mustafa Paşa'nın durumu kurnazca idare etmesi

Kapıkulu sınıfı subayları ve askerlerin elebaşıları İstanbul'a gidip padişahı hal' etmekte kararlı idiler. Bu durum karşısında Sadrıâzam Siyavüş Paşa'ya düşen vazife, ordu safları arasında kavgaya yol açmadan İstanbul'a gidebilmek ve işler tam olgun hale gelmeden hal' meselesini Dördüncü Mehmed'e duyurmamaktı. İhtimal gerek Siyavüş Paşa, gerekse ordu ve İstanbul'da onunla işbirliği edenler, Dördüncü Mehmed'in, hal' meselesini vaktinden önce duyması halinde şehzadeleri öldürebileceğinden çekinmekteydiler. Nitekim, padişah ile sadrıâzam arasında muhabereyi temin eden şahısların bu noktayı ona duyurmaması için tedbir (Silâhdar tarihi C: 2. S: 284, 287) alınıyordu.

Sadrıâzam Siyavüş Paşa'nın kayın biraderi olan Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa da padişahın hal'ine taraftardı. Sadrıâzam daha önce şeyhülislâm ile anlaşmış bulunmakla beraber, ordunun Edirne'ye yaklaştığı günlerde şeyhülislâmın ağır şekilde hastalanması üzerine, bu işin İstanbul'a ait en nazik kısmının muvaffakıyete ulaştırılması Sadaret kaymakamı Fazıl Mustafa Paşa'ya kaldı.

Sadrıâzam ile sadaret kaymakamı arasında gizli mektuplaşma neticesi varılan karara göre ; ordu Edirne'ye gelince sadrıâzam, padişahın fermanına uyarak Edirne'de kışlamak ister görünecek, fakat birkaç gün sonra kapıkulu askerinin zorlaması ile (Silâhdar tarihi C: 2, S: 286 - 289) tekrar yola çıkmak zorunda kalmış olacaktı. Siyavüş Paşa'nın bu plânının bir cephesi de orduda bulunan Yeğen Osman Paşa'ya karşı idi. Zira Yeğen Osman Paşa, padişahtan aldığı altun ve vaidler dolayısiyle ordunun Edirne'den ileriye geçmesine muhalefet ediyordu. Zaten ocak erkânı ve sipahi elebaşıları ile padişahın hal'ine karar verilirken bu nazik nokta dört bin sekban ve levendi bulunan Yeğen Osman Paşa'dan gizleniyordu. Ordu, zikredilen plânın tatbiki suretiyle Edirne'den harekete geçince, Yeğen Osman Paşa buna itiraz ettiğinden bir aralık çarpışmanın vukuuna ramak kalmışsa da, Siyavüş Paşa ve ocak ağalarının kurnazlığı ile mesele yatıştırılmış ve o da sadrıâzamla birlikte İstanbul'a doğru ilerlemeye devam etmiştir.

Ordu'nun Silivri'ye gelmesi ve hal'in tahakkuku

Sadrıâzam Siyavüş Paşa Edirne'den hareket ederken padişaha şöyle bir arıza

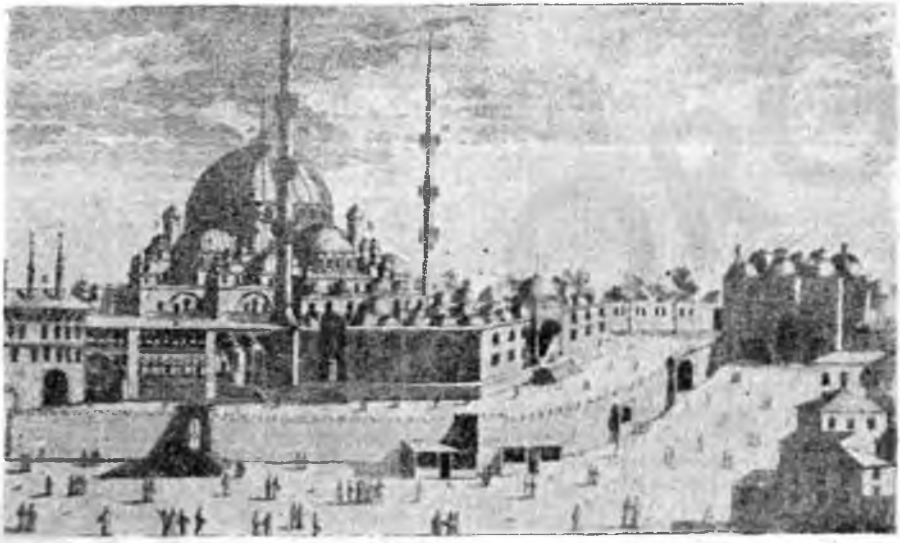

YENİ CAMİ

Evvelce ismi yeni Valide Cami'i olan bu abide ve etrafındaki külliye Valide Hatice Turhan Sultan tarafından yarıda kalan bir inşaatın tamamlatılmasıyle meydana getirilmiştir. Şöyleki; önce Safiye Sultan 1598 de Mimar-başı Davud Ağa nezaretinde Eminönünde bir cami inşa ettirmiye başlamıştır. Az sonra vefat eden ilk mimarın yerini mimar-başı Dalgıç Ahmed Ağa alarak işe devam etmiştir. Fakat 1603 te padişah Üçüncü Mehmed'in vefatı üzerine annesi Safiye Sultan da Eskisaraya nakledilince, yapı 50 sene kadar durmuş bu arada kısmen de tahribata ugramıştır. Dördüncü Mehmed'in validesi Hatice Turhan Sultan münasip bir yerde cami inşa ettirmiye niyet edince, Hassa Ser mimarı Mustafa Ağa tarafından, Eminönünde yarıda kalan inşaatın tamamlatılmasının en doğru ve hayırlı iş olacağı Sadrıâzam Köprülü Mehmed Paşa vasıtasiyle Valide Sultana bildirilmiştir. Böylece 1660 da yeniden başlıyan inşaat 1663 te hitama ermiş, açılış merasimi ise iki yıl sonra yapılmıştır. Cami'in etrafındaki müştemilâtı şunlardır; cami'e bitişik Kasır, çeşme ve sebil, türbe, Mısır çarşısı, Darulkurra ve Sıbyan mektebi. Darulkurra ve Sıbyan mektebi halen mevcud değildir. Yerlerinde İş-Bankasının olduğu bina yapılmıştır. Sebil ise İş Bankası yanındadır ve Vakıflar tarafından su dağıtma yeri olarak kullanılmaktadır. Türbe ise cami ile Mısır çarşısı arasında bulunur. Zamanla türbeye Havatin ve Küçük havatin denilen kısımlar ilâve edilmiş pek çok padişah, şehzâde ve sultanlar buraya defnedilmiştir. Yukarda Grelot tarafından 1680 yıllarında yapılan resim camii Eminönü cihetinden tasvir etmektedir. Solda kısmen kasır ve altındaki kemer, sağda ise Mısır çarşısı ve kapıları, ön plânda ise bunların arasındaki şehir suru ve üzerinde ki kapılar, nihayet cami ve dış avlusu görülmektedir. Yeni cami 1941 senesinden itibaren esaslı surette tamir görmiye başlamış, bu arada, zamanla muhtelif inşaat yüzünden kapanan önü de açılmıştır. Aynı zamanda Mısır çarşısı ve Kasır da restore edilmişlerdir.

gönderdi : « Emriniz üzerine Edirne'de kışlamağa ittifak olunup konaklar tutulmuşken, kul taifesi otağımı basıp, burada kışlamayız, ulûfemizi İstanbul'da alıp şer' ile davamızı orada görürüz, yoksa otağı başına yıkarız deyip cebren tuğları kaldırdılar. Yeğen Osman Paşa kulunuz her ne kadar men'e çalıştıysa da çâre bulamayıp kıtal tehlikesi belirmekle, o tarafa azimet ile def'i fitne edildi » .

Sadaret kaymakamı Fazıl Mustafa Paşa, Siyavüş Paşa'dan gelen bu arizayı padişaha okuduğu zaman Dördüncü Mehmed « netice malûm oldu » diyerek hal' edileceğini anladı ve (Silâhdar tarihi C: 2 S: 291) arizanın gelişinin üçüncü günü 5 kasım 1687 (29 zilhicce 1093) de şu hatt-ı hümâyûnu yazdırarak fetva emini vasıtasiyle sadrıâzama yolladı :

« Sen ki Veziriâzam Siyavüş Paşasın,

Cümle ocak ağaları ve ihtiyar kullarıma selâm ve dua ederim. Üç defadır hatt-ı şerif gönderdim, Belgrad ile Edirne arasını kışla tayin ettim ; muradınız her ne yüzden ise, gerek ulûfe gerek gönderdiğiniz defterde mestur-ül-esâmi olan devlet hainlerini tutup irsalini vaid eyledim; asla mültefit olmayıp hatt-ı şeriflerime itaat ve inkıyad etmediğinizden fikriniz belli oldu. Muradınız beni tahttan indirmek ise oğlum Mustafa size Allah emaneti olsun, yerime geçirip beni kendi halime koyasız, ve küçük Ahmed'i dahi size Allah emaneti eyledim Bundan sonra bana zarar kasdinde iseniz şerrinizden Allaha sığındım. Hak cel ve âlâ hazretlerinin bir ismi de Kahhardır; dilerim Allahtan ki cümleniz kahr olasız » .

Sadrıâzam Siyavüş Paşa'nın idaresindeki ordu 7 kasım 1687 cuma günü Silivri'ye varınca, ocak ağaları ve sipahi elebaşıları sadrıâzamın çadırında toplanarak ertesi gün İstanbul'da yeni padişahın cülûs ettirilmesinin teminine karar verdiler. Bu hususta umumun ağzından bir mahzar hazırlayıp (Silâhdar tarihi C: 2, S: 295) yeniçeri, sipah, cebeci, topçu ocaklarından seçilen birer mutemed adamla gönderdiler. Akşam üstü İstanbul'a varan bu heyet doğruca sadaret kaymakamı ile buluştu. Fazıl Mustafa Paşa ise şeyhülislâm, kazaskerler, ulema ve meşayihten bazı kimselerle, sekbanbaşı ve ocak ihtiyarlarını sarayına davetle kâğıdı okudu. Neticede Dördüncü Mehmed'in hal'i ile kardeşi Süleyman'ın iclâsına ve bunun sabahleyin erkenden tatbikine ittifakla karar verdiler.

Dördüncü Mehmed (1648 - 1687) zamanındaki hükümdarlar

(İlâve : 135)

★

Avusturya: Üçüncü Ferdinand → — 1657. Birinci Leopold 1658 — →.

İngiltere: Birinci Şarl → 1649, Kromvel (Reisicumhur - diktatör) 1648 - 1658, İkinci Şarl 1660 - 1685. İkinci Jak (Ceymis) 1685 — →.

Fransa: Ondördüncü Lui →— →.

Lehistan: Jan Kazimir 1648 - 1668, Mihal Karibat 1668 - 1673. Jan Sobleski 1674 — →.

İspanya: Dördüncü Filip →— 1665, İkinci Şarl 1665 — →.

Portekiz: Dördüncü Civan →— 1656, Altıncı Alfons 1656 - 1683. İkinci Piyer 1683 — →.

→

Rusya: Üçüncü Mihail Romanov → — 1645, Birinci Aleksi 1645 - 1676. Üçüncü Fedor 1676 - 1682. Birinci Petro ve Beşinci İvan 1682 — →.

İsveç: Kıralîçe Kristin → — 1654, Onuncu Şarl Güstav 1654 - 1660, Onbirinci Şarl 1660 — →.

Papalar: Onuncu İnosan → — 1655, Yedinci Aleksandr 1655 - 1667, Dokuzuncu Kleman 1667 - 1669, Onuncu Kleman 1670 - 1676, Onbirinci İnosan 1676 — →.

İran: İkinci Şah Abbas → — 1667, İkinci Şah Safi 1667 — →.

Özbek hanlığı: Abdülâziz → — 1680, Subhan Kulu 1680 — →.

Ertesi gün (8 kasım 1687) sabahleyin sadaret kaymakamı Fazıl Mustafa Paşa, Nişancı Vezir İsmail Paşa, Şeyhülislâm Debbağ-zâde Mehmed Efendi, Nakibüleşraf Feyzullah Efendi, Rumeli Kazaskeri Ebû Said-zâde Feyzullah Efendi, Anadolu Kazaskeri Abdurrahim - zâde Mehmed Efendi ile sair ulema, Sekbanbaşı Harputlu Ali Ağa, koruçu ve ocak ihtiyarlarının ekserisi Ayasofya camiinde toplandılar. Sabah namazının kılınmasından sonra bu topluluk adına haseki Mustafa Ağa'yı Kapı-ağası Hacı İbrahim Ağa'ya yollıyarak Sultan Süleyman'ın cülûsunu temin etmesini istediler. Hacı İbrahim Ağa, derhal faaliyete koyulup enderun efradına meseleyi sezdirmeden Şehzâde Süleyman'ı dairesinden çıkarıp Babüssaade haricine kurulan taht'a oturttu. Sultan Süleyman'a biat edilmesiyle Dördüncü Mehmed'in padişahlığı son buldu. Kardeşi Süleyman'a yapılan biatın sonuna kadar saray avlusunda cereyan eden şeyden haberi olmayan Dördüncü Mehmed, yeni hükümdarın emri ile iki oğlu da beraberinde olduğu halde sarayın Şimşirlik dairesine kapatıldı.

Tahttan indirilen padişahların beşincisi olan Dördüncü Mehmed, son senelerini Edirne'de geçirmiş ve 6 ocak 1693 te pek sevdiği bu şehirde ölmüştür. Cenazesi İstanbul'a nakledilerek annesinin ikmal ettirdiği Yeni (Valide) cami yanındaki türbeye gömülmüştür.

Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın tarifine göre, Dördüncü Mehmed orta boylu, tıknaz, beyaz, fakat güneşten yanık çehreli, seyrek sakallı, ata çok bindiği için duruşu biraz öne mütemayil şekilli bir kimse idi.

İkinci Süleyman'ın tuğrası

İKİNCİ SÜLEYMAN

★

Padişahın cülusu ve İstanbul'un vaziyeti — Venedik cephesi — Lehistan cephesi — Rusların Kırım'a taarruzu — Avusturya cephesi — Padişahın ölümü.

★

İKİNCİ SÜLEYMAN

Babası: Sultan İbrahim.
Annesi: Saliha Dilâşub Sultan
Doğduğu tarih: 15 nisan 1642
Padişah olduğu tarih: 8 kasım 1687
Ölümü: 22 haziran 1691
Çocukları: Yok.

*

Vezirlazamları: Siyavüş Paşa → — 1/2 mart 1688 azli ve yeniçeriler tarafından katl. Nişancı İsmail Paşa 2 mart 1688 — 2 mayıs 1688 azli. Tekirdağlı Bekri Mustafa Paşa 2 mayıs 1688 — 25 ekim 1689. Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa 25 ekim 1689 — →.

Sadaret kaymakamı, Şeyhülislâm, kazaskerler, bir kısım ulema, sekbanbaşı ve yeniçerilerin İstanbul'da bulunanlarının ihtiyarları Ayasofya'da toplanarak, İkinci Süleyman'ın sessiz sadasız şekilde iclasının temin edilebilmesi için, saray dahilinde gereken hazırlıkların yapılması hususunda kapıağası Hacı İbrahim Ağaya haber gönderdikleri zaman kapıağası derhal faaliyete koyuldu. Evvelâ, «padişahımız hazretleri cümle iç-oğlanı kullarına feth-i şerif okumalarını buyurmuşlar, oda kapılarını kapatıp kimse dışarı çıkmasın» diyerek enderun efradını dairelerine soktu. Sonra hazine kethüdası Ahmed Ağaya «— Ayak divanı var tahtı hazırla» diye emir verdi. Bu işlerin arkasından da (Silâhdar tarihi C: 2, S: 296) Darüssaade ağası ile Silâhdar Moralı Hasan Ağayı yanına çağırıp cülûs meselesini anlattı ve Şehzâde Süleymanı getirmelerini bildirdi. Bunlar, şehzâdelerin mahpus bulunduğu şimşirlik dairesine giderek şehzadeye durumu anlatıp dışarı davet ettiler. Fakat şehzâde Süleyman öldürüleceğini zannederek korkup dışarı çıkmadı. Bu vaziyet karşısında darüssaade ağası:

«— Benim şevketlû padişahım, korkmayın, vallah ve billâh zarar kastine gelmedim; cümle vezirler ve ulema ve ocaklı kulların sizi padişah edip teşrifinize intizar ediyorlar»

Dediyse de inanmamakta devam eden Süleyman:

«— İzalemiz emr olundu ise söyle, iki rekât namaz kılayım, ondan sonra emri yerine getir. Çocukluğumdan beri kırk yıldır hapis çekerim, her gün ölmekten ise bir gün evvel ölmek yeğdir, bir can için nedir çektiğimiz bu korku?»

Dedikten sonra ağlamaya başladı. Darüssaade ağası tekrar ayağını öptü ve:

«— Estağfurullah hâşâ ki size bir kast ola. Taht kurulmuş, cümle kullarınız size bakar»

Bu arada şehzadenin kardeşi Ahmed söze karışıp, ağabeysine:

«— Buyurun, korkmayın, ağa yalan söylemez»

Sözlerini söyleyince Süleyman dışarı çıkmak için kendinde cesaret buldu. Müverrih Silâhdar'ın ifadesine nazaran, şimşirlik dairesinden çıkarıldığı sırada şehzâde Süleyman'ın kıyafeti perişanca idi. Sırtında sadece bir atlas entari vardı. Bunun için darüssaade ağası kendi kürklerinden bir samur erkân kürk giydirerek Arzodasına getirdi ve burada başına amâme ve sorguç takıldıktan sonra Babüssââde haricine konan tahta oturdu. 9 kasım 1687 günü sabah namazından bir saat kadar bir zaman geçtiği sırada biat merasimi icra olundu. Yine mezkûr müverrihin kaydına göre, Dördüncü Mehmed, yeni hükümdarın hattı humâyununu alıncaya kadar kardeşi İkinci Süleyman'a biat edildiğinden haberdar olmamıştı. Darüssaade ağasının getirdiği hatt-ı humâyunu alınca «bize katl var mı?» diye sormuş. Darüssaade ağası da «Hâşâ padişahım, Allah o günü göstermeye; hapis emr olundunuz» cevabını vermiştir. Neticede sakıt hükümdar oğulları Mustafa ve Ahmed ile birlikte kardeşinin kırk yıldan beri kalmakta olduğu şimşirlik dairesine sokulmuş lardır.

İkinci Süleyman
(Batılı bir ressamın eserinden)

Sadrıâzam ve ordunun İstanbul'a girmesi

İkinci Süleyman'ın cülûsunun ferdası günü Sadrıâzam Siyavüş Paşa ordu ile Silivri'den kalkıp İstanbul'un «Çırpıcı Çayırı» na gelip kondu. Siyavüş Paşa, nüfuzu olmayan bir şahsiyetti. Bu yüzden, yanında bulunan ordunun âleti halinde ve onun tesir ve işareti ile hareket etmekteydi. Sadrıâzamın maiyetindeki ordu daha ziyade kapıkulu askerlerinden müteşekkil olup bir miktar da Yeğen Osman Paşa'nın sekbanları vardı. Sadrıâzamın maiyetindeki ordu daha ziyade kapıkulu askerlerinden müteşekkil olup bir miktar da Yeğen Osman Paşa'nın sekbanları vardı. Sadrıâzamı tesir altında bırakan, daha doğrusu ona hükmedenler ordunun kapıkulu efradı idi. Bunlar sadrıâzamı Çırpıcı çayırı'na getirmekle kalmadılar, oradan kaldırıp zorla İstanbul içine soktular. Bunların şehre dahil olmasiyle zorbalığın ilk alâmetleri de görülmeye başladı. Nitekim, kapıkulu ocakları sadrıâzamı Topkapı sarayına yakın diye Alay Köşkü karşısındaki resmî sadrıâzamlık dairesinde oturtmıyarak yeniçerilerin kendi kışlalarının yakınında bulunan Şehzâdebaşı'nda eski sadrıâzamlardan Kara İbrahim Paşanın mülkü olan sarayda ikamete mecbur ettiler.

Sadrıâzam Siyavüş Paşa İstanbul içine dahil olduğu gün yeni hükümdar İkinci Süleyman da Dördüncü Mehmed'in baş hasekisi Emetullah Gülnûş (S-

lâhdar tarihi C:2, S: 298 de Gülnâr Sultan diye kayd ediliyor) Sultan, Câriye Afife kadın, beş gözde ve ikiyüz câriyeyi Topkapı Sarayından çıkartıp Eskisaray'a gönderdi.

Yine ayni gün Sadrıâzam Siyavüş Paşa padişah tarafından kabul edildi. Sultan İkinci Süleyman sadaret mührünü teslim ederken :

«— Kırk yıldır bir karanlık yerde mahpus ve hayattan meyus iken yeniden dünyaya gelip gözüm açtım ve âlemi herc-ü merc buldum, iki eteğimizi belimize çalıp din ve dünyamıza hayırlı olan işlerde bulunup gereği gibi ibadullaha hizmet edelim.»

Dedikten sonra kendisi ile birlikte gelmiş olan kapıkulu askerini dağıtması lüzumuna da işaret etti. Esasen Siyavüş Paşa, Çırpıcı çayırında bir kaç gün kalıp askerin ulûfesini verdikten sonra onları dağıtmak istiyordu. Lâkin netice sadrıâzamın emrine uygun şekilde tecelli etmedi. Yeniçeriler, Etmeydanı ve Şehzadebaşı'ndaki kışlalarına; sipah ve silahdar bölükleri han ve kervansaraylara yerleştirildi. Sefer dolayısiyle sayıları fazla olduğu, buralara yerleştirildiği halde bir kısmı dışarda kaldığından bunlar Sultanahmed meydanındaki İbrahimpaşa sarayını işgal edip yerleştiler. Kapıkulu askerleri böyle şehir içine dağılırken «ayağımla demir kafese girmem» diyen Yeğen Osman Paşa ise, Çırpıcı Çayırında kaldı ve Davutpaşadaki ahırlara atlarını yerleştirdi.

Kapıkulu askerinin zorbalık ve edepsizlikleri

Muharebenin devamına rağmen cepheyi bırakıp İstanbul'a kadar gelmiş olan kapıkulu askerleri, aradan bir haftalık zaman geçer geçmez zorbalık ve edepsizliğe başladılar. Silivri'ye geldikleri sırada Dördüncü Mehmed tahttan indiği ve böylece matlup hasıl olduğuna göre, cepheye avdetleri gerekirken, böyle yapmıyarak İstanbul'a yerleşmeleri, ondan sonra da edepsizliğe fiilen teşebbüsleri, hükûmet merkezinin intizamını alt üst ettiği gibi devlet adamlarının da çok müşkül duruma düşmelerine sebep oldu. Bunlar, nizamsızlık hareketine, evvelâ, sabık sadaret kaymakamını öldürmek için kendilerine teslimini istemekle başladılar. Hükûmet otoritesinin sarsılmaması, ayni zamanda istenen şahsın vezir olması dolayısiyle Receb Paşanın diri olarak değil, boğularak cesedinin teslimini uygun görüldü. Askerlerin ilk arzuları tahakkuk edince işi daha fazla azıtarak Atmeydanında toplanıp cülûs bahşişi, terakki, gulâmiye ve veledeş paraları istediler. Senelerden beri harp devam ettiği, bilhassa son zamanlarda mağlubiyetler de tevali eylediğinden hazinede bu istekleri karşılayacak kadar para yoktu. Onun için Vezirîâzam Siyavüş Paşa, ayaklanmış bulunan askerin elebaşılarına (Silâhdar tarihi C:2, S: 303) hazinenin sıkıntısını izah ile ulûfe terakki, gulâmiye ve veledeş paralarının verilebileceğini, cülûs bahşişine karşılık bir miktar zam yapılabileceğini fakat cülûs bahşişi vermenin imkânsız olduğunu bildirdi. Daha fazla ısrarda bulunup zorladıkları taktirde istifa edeceğini açıkladı. Neticede asker reisler buna razı oldu. Sipahiler, sadrıâzamın vaadı gereğince, cülûs bahşişine mukabil beşer akçelik terakkilerine birer akçe zam ile paralarını alırken yeniçeri zorbabaşılardan Canikli Fetvacı Hüseyin Çavuş ile Burgoslu (Burgazlı) Hacı Ali Ağanın yeniçeri odalarını dolaşarak, yeniçeri ağası Cadı Yusuf Ağa'nın bazı yeniçerileri döğüp bazılarını öldürerek cülûs bahşişi almalarına mani olduğunu beyanla yeniçerileri tahrik ettiği görüldü. Bunların tahriki neticesinde ayağa kalkan asker : «kanun üzere üçer bin akçe cülûs bahşişi ve bir akçe terakkiden vazgeçmeyiz. Taleplerimiz cevaplandırılmayınca cemiyetimizi dağıtmayız. Henüz muradımıza vasıl olmadan ve cemiyetimiz dağılmadan göz göre bizi böyle döğüp öldürmeye başladı. Bir kaç gün sonra cemiyetimiz dağılınca kolaylıkla cümlemizi ezmesi mukarrerdir. Onun için, daha önce biz onun hakkından gelelim» diyerek toplanıp ağalarını öldürmek istediler. Bu sırada ulûfelerini almakta olan kapıkulu süvarileri de kendilerine iltihak ettiği gibi Cebeci, topcu ve sair sınıfları da iltihaka davet edip neticede cebecileri de beraberlerine aldılar. Silâhlı askerler muazzam bir kalabalık teşkil

edince çarşı ve pazarlar kapandı (21 kasım 1687)

Askerin böyle ayaklanması karşısında Sadrıâzam Siyavüş Paşa kendilerine adam göndererek, verdikleri söze rağmen isyanlarının sebebini sordurunca, esas davayı teşkil eden cülûs bahşişi meselesinin yanında bazı şahısların ve bu arada ikinci vezir Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'nın işbaşından uzaklaştırılması talebi ile karşılaşıldı. Askerler, Fazıl Mustafa Paşa'yı cülûs bahşişi ile sair paraların verilmesini önlemekle suçlandırmakta «babası ile kardeşi ceddimizi kırıp ocağımıza incir dikti» demekte idiler. Nihayet bugünkü ayaklanmada, âsilerin istemediği şahıslardan Fazıl Mustafa Paşa ile Darüssaade ağası padişahın şefaati sayesinde yerinde kalıp, istenmiyen şahıslara dâhil olan yeniçeri ağası ile kul kethüdası azledildi. Ayrıca askerlere tekmil bahşiş ve terakkilerinin (Silâhdar tarihi C: 2, S: 306) verileceği vaad olundu.

Halktan para toplanması

Zor karşısında askere cülûs bahşişi verileceği söylendi ama hazinede bunu karşılıyacak para yoktu. Onun için saraydan sekiz yüz okkalık gümüş, yüz elli okkalık altun eşya, çıkarılıp darbhaneye gönderildi. Bir bu kadar eşya da has ahırdan çıkarılmakla beraber cülûs bahşişinin tamamının ödenmesi mümkün olmadı. Bunun üzerine devlet erkânının tensibi ile hazine için halktan imdadiye toplandı. Sipah ve silâhdar mülâzım basılarının memur edilmiş olduğu bu para toplama işinde hayli kimsenin canı yandı. Hâdiselerin şahidi olan müverrih silâhdar Mehmed Ağa diyor ki : « İstanbul bazirgânlarından, navluncularından ve bedestan esnafından gerek müslüman, gerek hıristiyan ve yahudilerden yüzden fazla adamlara bölükbaşılar gönderip getirttiler ve hazine-i âmireye imdad edin diye ciğerlerin doğradılar. Ekserisin tomruğa urup zencire çektiler. Ömürlerin zevk ile geçirip hapis bilmeyen halka ettikleri cevr ve hakaret ve musibet bir tarihte olmuş değildir. Bu korkudan çok adam terk-i vatan edip çoluk çocuğundan uzakta kaldılar».

İkinci Süleyman'ın Validesi Saliha Dilaşub Sultan (Ricaut'dan)

Ayaklanmanın tekerrürü

Darbhaneye gönderilen saray eşyalarından darbedilen ve halktan toplanan paralarla yeniçeri ve sipahilerin çok büyük kısmının maaş, terakki ve cülûs bahşişleri ödendiyse de cebeci ve topçularla düşman eline geçmiş kalelere kayıtlı bulunan yeniçeriler kaldı. Bu defa bunların birisi 29 kasımda, diğeri 4 aralıkta olmak üzere iki defa daha ayaklandıkları görüldü. Her iki isyanda da, şimdiye kadar müteaddit misalleri görüldüğü üzere defterdarın konağı taşlanıp camları kırıldı. 4 aralık ayaklanmasında defterdar olmak isteyen Kifri Ahmed Efendi'nin tahriki rol oynamıştı. Nihayet kapıkulu sınıfına dâhil tekmil yeniçeri ve sipahlara cülûs bahşişi, ulûfe, terakki ve sair paraların tamamı ödenmiş oldu. Sarı Mehmed Paşa'nın «zübdet-ülvekayi» isimli (Esad Efendi kütüphanesi No. 2382 varak 138) eserinde kaydettiğine göre, bütün bu ayaklanma hâdiseleri leri sonunda yalnızca cülûs bahşişi olarak 70 394 yeniçeriye 3 977 kese, 2 653 nefer cebeciye 242 kese, 5 084 nefer topçuya 102 kese, top arabacılara 13 kese, süvari ocağına 290 kese akçe dağıtılmıştı.

Paraya taallûk eden her türlü arzusunu zorbalıkla tahakkuk ettirmiş olan-

lar bu halden ötürü şımarmaktan da geri kalmadı. Müverrih Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın bildirdiğine göre, bu şımarık ve disiplinsiz asker topluluğu İstanbul'da dükkân soymak, kadın ve genç çocuklara taarruz etmek, caddelerde şarap içip rezalet çıkarmak, âmirlerini dövmek, hattâ öldürmek gibi envai türlü kepazelikler ettiler. Bu vaziyet karşısında Sadrıâzam Siyavüş Paşa zorbabaşıları toplıyarak, arzularının tahakkuk etmiş olduğunu hatırlattıktan sonra herkesin vilâyetine gitmesini istedi ise de sözünü dinletemedi.

Fazıl Mustafa Paşa'nın sürgün edilmesi

İkinci vezir Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa, enistesi Sadrıâzam Siyavüş Paşa'ya yeniçeri ve sipah zorbalarını teker teker İstanbul'dan uzaklaştırması ve bazılarını da yeniçeri ağası vasıtasiyle kırdırması tavsiyesinde bulundu. Siyavüş Paşa bu tenbihatı müteakıp sekbanbaşı Harputlu Ali Ağa'yı yeniçeri ağalığına tayin ederek onun vasıtasiyle temizlik hareketine giriştiyse de, zorbaşıların en şeytanı olan Fetvacı Hüseyin Çavuş ile Hacı Ali Ağa bu işde Fazıl Mustafa Paşa'nın tesir ve rolünü sezdiler. Ve neticede bir isyan çıkararak «Köprülü-oğlu ile yeniçeri ağasını istemiyoruz, sürgün edilsinler» dediler. Neticede Fazıl Mustafa Paşa'nın sürgün olunmasına dair ferman istihsal etmekle beraber bununla yetinmiyerek idamı için şeyhülislâmdan fetva almak istediler. Şeyhülislâm Debbağ-zâde Mehmed Efendi, Fazıl Mustafa Paşa'nın bir suçu olmadığını, asıl kötülüğü kendilerinin yapmış olduğunu beyanla fetva vermedi. Âsiler bu defa (Silâhdar tarihi C: 2, S: 318-32) şeyhülislâmın azli için sadrıâzamı tazyik ettiler. Neticede Debbağ-zâde azledilerek sabık Rumeli kazaskeri Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi şeyhülislâm tâyin edildi. Bu arada Fazıl Mustafa Paşa'nın katlinden de vazgeçildi.

Sefere hareket edilmesine dair padişahın hatt-ı humâyunu

İstanbul'da askerin zorbalığı neticesi bir takım nizamsızlıklar cereyan etmekteyken Avusturya kuvvetleri de kolaylıkla Belgrad'a doğru ilerlemekteydi. Sadrıâzam beceriksiz ve otoritesizdi. Dördüncü Mehmed'in saltanatının ilk yıllarındaki duruma benzer şekilde yeniçeri ve sipah zorbaları faaliyet göstermekte, asker ve dolayısiyle, hükûmet üzerinde müessir bulunmaktaydı. İstanbul'daki yeniçeri ve sipahın miktarı normal zamanlardakinden hayli fazlaydı. Burada daha fazla kalındığı takdirde hem muharebe cephesi çok fena duruma girecek hem de İstanbul'un hali daha çok berbatlaşacaktı. Zira bu kalabalık silâhlı zümre âdeta zaptedilemez olmuştu. Nihayet yeniçeri zorbabaşılarından Fetvacı Hüseyin sadrıâzama gelerek, bu azgın zümreyi bir an önce muharebe sahasına sevketme lüzumuna işaret etti. Ne acıdır ki, sefere hareket masrafını karşılıyacak para yoktu. Nihayet ocaklılardan birer altun alınmak (Silâhdar tarihi C: 2, S: 324) ve İstanbul, Edirne ve Bursa'ya salgın yapılmak suretiyle para teminine karar verildi. Bu yollarla on bin keselik para hazırlanırken Sadrıâzam Siyavüş Paşa serdar tâyin edildi. Padişah İkinci Süleyman'ın bu hususdaki hatt-ı hümayûnu, kapıkulu sınıfını acı şekilde paylıyan bir ithamname vasfını taşımaktaydı. İkinci Süleyman şöyle diyordu:

«Siz ki veziriâzam ve yeniçeri, sipah, cebeci ve topçu kullarımsız: cümlenize selâm ve dualar ederim; bu âna gelinceye kadar pâyitahtımızda ve Rumeli ve Anadolu'da halkı ateşlere yakıp âlemi haraba verdiniz. Bu devletin padişahlığını yoksa size mi sipariş ettiler İçeri ve taşra mansıblarımda olan ocak ağalarımı istediğiniz gibi tebdil ve tağyir edip, gün geçmez ki cemiyetten İstanbul şehrini berbad edip zengini fakir, fakiri zelil oldu. Ve bir alay ibadullahın ırzlarını pâymal ve âleme rüsvay eylediniz. Yoksa size dünyada cevap verir yok mu? Bundan sonra bu fena hallerden el çekip hayır duamı alasınız, yoksa bedduama uğrarsınız».

Yeniçeri ağasının öldürülmesi

Sipah ve yeniçeriler azgınlık hareketlerinde bulunup etrafa hükmederken bunlara yeniçeri ve sipahilerden bir takım elebaşılar önderlik etmekteydi. Ele-

başılar ortadan kaldırıldığı takdirde, askerin zaptu raptının daha kolaylıkla temini mümkündü. Zorba elebaşılardan ocak ihtiyarları da memnun değildi. Onun için ocak ihtiyarları, yeniçeri ağası Harputlu Ali Ağa'ya, zorbabaşıların en mühimmi olan Fetvacı Hüseyin ile Hacı Ali'nin öldürülmesini tavsiye edip bu hususta kendisine yardım vaadinde bulundular. Fetvacı Hüseyin yeniçeri ağasının niyetinden haberdar oldu ama, yeniçeri ağası bir fırsatına düşürerek onu öldürdü. Fakat bu defa yeniçeriler ayaklanarak ağaları Harputlu Ali Ağa'yı katledip eski yeniçeri ağası Cerrah Mustafa Paşa'yı zorla yeniçeri ağası yaptılar.

Sultan İkinci Süleyman
(Kapıdağlı serisinden)

Sadrıazam Siyavüş Paşa'nın katli

Yeniçeri Ağası Harputlu Ali Ağa öldürüldüğü sırada yeniçeri ve sipahiler muazzam bir kalabalık halinde Atmeydanında (Silâhdar tarihi C: 2, S: 328) toplanmışlardı. Asker heyecanlı vaziyetteyken zorbabaşılardan Hacı Ali'nin kalabalığı veziriâzam aleyhine tahriki süratle tesir ve neticesini gösterdi. Ve birdenbire «veziriâzam dedikleri Abaza'yı istemeyiz» sesleri yükselerek silâhlı şekilde sarayına yürüdükleri görüldü. Dehşetli bir hay huyla ilerliyen bu kalabalıktan büyük bir grup yolda defterdarın konağını basıp hasırına varıncaya kadar yağmaladılar. Silâhlı kalabalığın büyük kısmı sadaret konağı önüne geldiği sırada vakit ikindiyi gösteriyordu. Konak kuşatılırken Siyavüş Paşa kapıları kapattırdı. Dışarıdaki kalabalık, kendisini sadrıâzamlıkta istemedikleri ve mührü teslim etmesi için bağırırlarken sadrıâzamın yanında bulunan devlet erkânı ile ulema, saraya gidip sancağ-ı şerifi çıkarmak suretiyle bu kalabalığı dağıtma teklifinde bulundu ise de, Siyavüş Paşa birkaç gün önce padişahın kendisine «sen de bir zorbasın» demiş olduğunu beyanla, hükümdarın kendisini tutmama ihtimaline işaret etti. Ve kendi ayağımızla tuzağa düşmekten ise burada kadere razı olduğunu belirtti. Dışarıda tüfenkler atıldığı ve «mührü gönder yoksa evini yakarız» sesleri yükseldiği halde Siyavüş Paşa içeri gelen âsilerin mümessiline iki defa mührü sabahleyin padişaha teslim edeceğini bildirerek bu hususta ısrar gösterdi. Vakit ilerleyip ortalık kararmaya yüz tutarken âsiler padişaha müracaatla Özi muhafızı Bozoklu Mustafa Paşa'nın sadaretine, onun İstanbul'a gelişine kadar Nişancı İsmail Paşa'nın vekâletine (Silâhdar tarihi C: 2, S: 331) dair hatt-ı humâyun almışlardı. Bu hatt-ı humâyunu Siyavüş Paşa'ya gönderdikleri zaman mühr-ü humâyunu şeyhülislâm vasıtasiyle zorbalara yolladı.

Mührün alınması ile Siyavüş Paşa'nın sadrıâzamlığı ortadan kalktığına göre meselenin halledilmesi ve kalabalığın dağılması gerekirken, netice bu şekilde tecelli etmedi. Kalabalığın büyük kısmı Siyavüş Paşa'nın sarayının etrafından çekildiği halde zorbabaşılardan Hacı Ali «Abaza'nın kanını içmeden rahat olmam» diyerek beş altı bin kişi ile orada kaldı. Mührün teslimden sonra devlet erkânı ile ulema da Siyavüş Paşa'nın sarayından ayrıldığı cihetle, daha birkaç ay önce asker reisleri tarafından zorla sadrıâzamlığa getirilmiş olan bu adam kendi başına kalmış oldu. Siyavüş Paşa, devlet erkânının da kendisini terkinden sonra

ölümün pek yaklaştığını görerek : «Benim işim Allaha kaldı. Ekmeğim size helâl olsun, hizmet bu kadar olur, gidebilen gitsin» deyip maiyetine de izin verdi. Bundan sonra elli kadar kölesiyle oturduğu binanın harem kapısı önüne geçerek kendisini müdaafaya çalıştı. Fakat bu kadar kalabalıkla başa çıkması mümkün değildi. Nihayet bir yeniçerinin göğsünden vurmasını müteakip diğerleri üzerine üşüşüp parçaladılar. Ondan sonra da binaya girerek insan ve eşya ne bulduларsa yağmaladılar. Müverrih Silâhdar (C: 2, S: 33) bu hususta şöyle diyor : «Harem kapısını kırıp içeri girerek nazenin gün görmedik kızlar, cariyeler ve evlâdları tutup esir gibi çekip üzerlerindeki mücevher ve dibalarını soyup arkalarına birer aba ve kebe, başlarına birer peştemal örtüp yalınayak bu hakaret ile dışarı çıkarıp giderlerdi. Erazil birbirlerine ; «birader götürdüğün nedir? » diyenlere, « cariyedir » ; « nereden aldın? » diyenlere de « Abaza palankasından çıkardım, hoşça ve güzelcedir » diyerek yüzlerini açıp çiçeklerini okşayıp iftihar kesbederlerdi. Hattâ zevcesi, Köprülü Mehmed Paşa kızı bir dindar mühâhham hatun idi; bayılıp düşmüş, kimi küpeleri için kulaklarını koparıp kilime koyup alıp giderken, bazı akraba ve nimetiyle perverde olmuş kimseler; « bre kâfirden eşed kâfirler, burası Malta adası mıdır? bu hakareti kâfirce kâfir bile etmez » diyerek ellerinden aldılar. O gullarını, kızlarını, cariyelerini buldukları yerlerden cebren ve nicelerini de kırkar ellişer kuruş vererek kurtardılar».

Yağlıkçı Emir'in sancağı meselesi ve zorbaların ortadan kaldırılması

Vezirâzam Siyavüş Paşa öldürülünce yeniçeri ve sipah zorbaları tam mânasiyle gemi azıya alıp evvelâ ocak için deki mühim mevkileri kendi aralarında paylaşmaya başladılar. Zorbabaşılardan Hacı Ali kendisini yeniçeri ağası, Deli Pirî sipah ağası, Tekeli Ahmed silâhdar ağası tâyin ettiler. Ne yazık ki bu zoraki ve kendiliklerinden tâyinleri, İkinci Süleyman içinden hınç duyarak dişlerini gıcırdatmasına rağmen tasdik zorunda kaldı.

Bu tayinlerden de sonra meydanlarda ve konak önlerinde asker topluluğu kalmadığından dükkânlar açıldı. Lâkin dükkânların açılmasiyle zorbaların yağmacılığa başlamaları bir daha tekerrür etti. Bir alay zorba sipah ve yağlıkçılar çarşısını yağmaya başladı. Dükkânlar yağmalanırken canı fevkalâde yanan esnaftan yağlıkçı Emir ismindeki şahıs bir sırığın ucuna beyaz bir mendil bağlıyarak :

«— İntikam almak isteyen, ümmet-i Muhammed'den olan sancak dibine gelsin»

Diye bağırmaya başladı. Maruz kaldıkları yağma ve taarruzlardan yüreği yanık ve şaşkın vaziyette olan esnaf bunu hakiki sancağ-ı şerif zannederek altına koştu ve gayet kısa zamanda beş altı bin kişi toplanıverdi. Yağlıkçı Emir bir sancaktar gibi önlerine düşüp ilerlerken herkes sancak altına davet ediliyor ve dükkânını kapatan bu grupa iltihak ettiğinden kalabalık büyüyordu. Bir müddet sonra on iki bin kişiyi geçen bu insan seli Bab-ı humâyundan geçip saray avlusuna doldular. Bu arada kapıcılar kethüdası Seyyid İbrahim Ağa'yı parçaladılar. Sarayın, Ortakapısı önüne geldikleri zaman kapıcılar burasını sıkıca kapadılar. Kalabalığın, kapıyı açın diye zorlamasına kapıcılar, padişahtan izin almayınca açamıyacakları mukabelesinde bulundular. Bu sırada (Silâhdar tarihi C: 2, S: 336) kalabalığın şöyle bağırdığı ve sancağ-ı şerifin çıkarılmasını istediği görüldü :

«— Elaman padişahım, eşkiya elinden elaman ! Bir âdil ve gayyur padişahsın, hakkımızı hak et, şerlerinden bîtâb kaldık, çoluk çocuğumuz dağıldı, avret oğlan bizim değil, mal ve emlâkimiz gitti, ırzımızı yıkıp rüsvay ettiler. Bu vilâyet gâvur memleketi değildir. Ölümü ihtiyar ettik. Sancağ-ı şerifi ihsan buyurun ,eşkiyayı kıralım ; ya biz burada ölürüz, veya sancağ-ı şerifi çıkarırız» .

Padişah önce bu kalabalığın velvelesinden korkup telâşlandı. İhtimal bunların kendisini hal' edeceğinin zannetmişti. Hakiki maksatlarının zorba takımını ortadan kaldırmak olduğunu, bunun için sancağ-ı şerifin çıkarılmasını istediklerini öğrenince telâşı zail oldu. Bu sırada

sarayda devlet erkânından kimse olmadığı gibi, halkın başında da mühim bir şahsiyet mevcut değildi. Padişah derhal devlet erkânı ve ulemayı saraya davet etti. Yağlıkçı Emir ile birlikte gelmiş olan halk, gecikildiği takdirde zorbaların silâhlanarak kendilerini kıracağından korktuklarından sancağ-ı şerifin bir an önce çıkarılmasını istiyorlardı. Saraydan avluda toplanmış halka başlarında işbilir kimseler bulunmadığı hatırlatılınca, etrafa koşturulan habercilerin gayretiyle, zorbalar yanında bulunan Şeyhülislâmı Seyyid Feyzullah Efendi ve Rumeli kazaskeri Koca Feyzullah Efendi hariç olmak üzere ulemadan birçok kimseler Yağlıkçı Emir'in yanına getirildiler. Bu arada halkın toplanıp saraya girdiğini duyan zorbalar saraya adamlar göndererek sancağ-ı şerifin çıkarılmasını önlemek istediyse de bunlar halk tarafından tanınarak ya kaçırıldı veyahut da öldürüldüler.

Nihayet bahçe kapılarından geçip saraya dâhil olan hükûmet erkânı, ulema reisleri, ocak ihtiyarları padişahın da huzuru ile yapılan toplantıda sancağ-ı şerifin çıkarılmasına karar verdiler. Bu arada bir de «cümle erazil-i eşkiyanın katli caiz ve malı helâldir» diye senet hazırlayıp imzaladılar. Karar ve senedin tanzimini müteakip sancağ-ı şerif sarayın orta kapısı üzerindeki bedene dikildi ve: «zorbalara karşı sancağ-ı şerifin çıkarıldığı, ümmet-i Muhammed'den olanın sancak altında toplanması» hususunda tekmil kapıkulu sınıflarına ve halka haberler gönderilip ilânlar yapıldı.

Yağlıkçı Emir'in arkasında toplanan halk sancağ-ı şerifin çıkarılması için uğraşırken, bu hareketi casusları vasıtasiyle önlemeye muvaffak olamıyan zorbalar ilk partide beş yüz kişilik silâhlı bir kuvvetle şehirliyi basmak istedilerse de, harekete geçecekleri sırada sancağ-ı şerifin çıkarılmış olduğunu öğrenince şaşırıverdiler. Lâkin yine de küstahça icraata teşebbüsten geri kalmadılar. Zorbabaşılardan Deli Piri, şeyhülislâm, kazasker, hattâ sadaret mührü yanımızda, bunlardan kuvvet alarak hükûmeti biz neden teşkil etmiyelim düşüncesine kapılarak Tekeli Ahmed'in sadrıâzam, kendisinin sadaret kaymakamı ve Hacı Ali'nin de yeniçeri ağası olmasını teklif etti. Lâkin Deli Piri'nin böyle kendiliğinden hükûmet kurma teşebbüsü zorbalar arasında bile tam bir tasvip yaratamadı. Bilhassa sekbanbaşı ile kul kethüdasının sancağı şerif altına koşması Deli Pirî'nin teşebbüsünü alt üst etti. Zorbaların en azılılarından olan Hacı Ali'nin, sancağ-ı şerif altına giden yeniçerileri yoldan çevirmek üzere harekete geçişi az daha hayatını kaybetmesi neticesini verecekti. Siyavüş Paşa'nın öldürülmesi üzerine zorla yeniçeri ağalığını ele geçirmiş bulunan Hacı Ali kaçıp Ağa-kapısına girmek suretiyle ölümden kurtuldu ama, yine de çılgınca şeyler düşünmekten geri kalmadı. Nitekim, Silâhdar tarihinde (C: 2, S: 340) kaydedildiğine göre, onun etrafında kalmış olan zorbalar son defa akdettikleri meşveretlerinde: «Kâh padişahı indirelim küçük biraderi Sultan Ahmed'i iclâs edelim, kâh Sultan Mustafa'yı oturtalım dediler. O gazaplıdır cümlemizi kırar dediler ve bazıları Tatar hatını getirelim al-i Osman tahtına oturtalım ve cümle şehzadeleri ve saray halkını kıralım» diye konuştukları gibi padişahın birkaç defa istetmesine rağmen mühr-ü humâyunu da göndermediler.

Sancağ-ı şerifin altına koşanlar bir hayli olmakla beraber zorbabaşılar da henüz yalnız kalmış değillerdi: yine de etraflarında epeyce adam vardı. Beri tarafta hâlâ bir hükûmet başkanı yoktu. Bu noktaya bir kişinin ehemmiyetle parmak basması üzerine nihayet sadaret kaymakamlığına getirilmesi kararlaşmış olan İsmail Paşa sadrıâzam tâyin edildi. İsmail Paşa'nın sadaretinin fiiliyata inkılâp etmesi üzerine Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, Rumeli kazaskeri Feyzullah Efendi ile Anadolu kazaskeri ve İstanbul kadısı azledildiler. Debbağ-zâde Mehmed Efendi tekrar şeyhülislâmlığa getirildi.

Bu tâyinler yapıldığı sırada vakit ikindiyi geçmişti. İhtimal, hem vaktin geçmesi, hem de kan dökülmesine mâni olunmak istenmesi sebebiyle bu kalabalıkla zorbaların üzerine yürünmedi. Zorbabaşılara yeni memuriyetler verilmek suretiyle topluluklarının iyice sarsılıp bozulması hedefi güdüldü. Nitekim yeniçeri ağası Hacı Ali'ye Bosna eyâleti, si-

pahiler ağası Deli Pirî'ye Bursa sancağı, silâhdar ağası Tekeli Ahmed'e Karesi sancağı tevcih edilerek derhal tâyin edildikleri yere gitmeleri bildirildi. Zorba reisleri padişahın bu fermanı üzerine tam mânasiyle şaşırıp perişan vaziyete düştüler. Zira tâyin emirlerinin tebliği müteakip etraflarındaki adamları dağılmış kendileri yalnız kalmıştı. Buna rağmen o gece saray etrafında sıkı emniyet tedbirleri alındı. Meselenin hal yoluna girmek üzere olduğunu gören halk ise padişahın isteği dolayısiyle dağılıp evlerine gitti.

Saray avlusunda toplanışı takib eden birkaç gün zarfında evvelâ Deli Pirî, sonra Tekeli Ahmed ve Hacı Ali yakalanıp öldürüldü; bunların arkasından da ikinci derecedeki zorbalar temizlendi (Mart 1688).

VENEDİK CEPHESİ

Dördüncü Mehmed'in son zamanlarında Venedik ve Avusturya cephelerinde mağlûbiyetler birbirini takip ettiğinden mütemadiyen toprak kaybına uğranılmaktaydı. Nitekim daha önce belirtildiği üzere Mora'nın kaybını müteakip Venedikliler Atik yarımadasına atlamışlar ve Atina şehrini de almışlardı. Atina düşünce Mora serdarı Divrikli Mehmed Paşa İstefe (Teb) ye çekilmiş bulunuyordu.

İkinci Süleyman zamanında üç muharebe cephesinden ilk defa Venedik cephesine yeni serdar tayini yapıldı. Divrikli Mehmed Paşa'nın yerine, Şam Trablusundan mâzûl olup İstanbul'da oturan Arnavut Koca Halil Paşa tâyin edildi (31 aralık 1687). Koca Halil Paşa serdar olunca selefi Divrikli Mehmed Paşa ve Narda muhafızı vezir Şahin Mustafa Paşa'ya yeni serdarın maiyetine girmeleri için emirler gönderildi.

Koca Halil Paşa, Venedik cephesi serdarlığına tayini İstanbul'daki kapıkulu askerlerinin zoraki cülus bahşişi talepleriyle hazineyi tamtakır hale getirmelerinden biraz önceye rastladığı cihetle bir miktar harb levazımından başka beş yüz keselik akçe Venedik cephesi serdarının emrine tahsis edilebildi. Bu arada Ağriboz muhafızı için de İstanbul'dan (Silâhdar tarihi C: 2, S: 313) bir miktar yeniçeri sevkedildi. Ayrıca 1688 ocağının ilk günleri zarfında tersaneye yirmi adet firkate inşası hususunda talimat verildi.

Mora yarımadasını ele geçiren Venedikliler Gördös (Korinthos)u kolayca zaptetmişlerdi (Ricaut'dan)

Venediklilerin Ağriboz muhasarası

1688 senesinde Yunanistan tarafında Venediklilerin büyük kuvvetler tahsisi suretiyle yüklendikleri yer Ağriboz adası oldu. Bir takım hazırlıklardan sonra Anabolu'dan kalkan (10 haziran) düşman donanması Ağriboz sularına ilerledi. Silâhdar tarihi (C: 2, S: 381) müellifine göre bu donanmada 62 kalyon, 54 adet Venedik, Malta ve Papa çektirmesi (kadirga), 6 tane mavna, 18 adet İsklavan firkatesi mevcut olup yardımcı gemiler ile donanma mevcudu iki yüz gemiyi geçmekteydi. Bu

büyük donanma Kandiye'nin son müdafii olan Amiral Morosini'nin emrindeydi.

Amiral Morosini bu arada papaz kıyafetine soktuğu bir casusu adadaki Türk kuvvetleri hakkında malûmat edinmek üzere Ağriboz'a göndermişti. Ağriboz muhafızı vezir Çelebi İbrahim Paşa bu adamın casusluğunu bizzat sezip yakalattı ve Venedikliler hakkında bir hayli bilgi sahibi olduğundan elinde mevcut askeriyle bir takım tedbirler almaya koyuldu. Venedik donanması Ağriboz sularına geldikten sonra bunlardan ayrılan 20 gemi Girit'in Kandiye limanı önüne giderek, Kandiye muhafızı Zülfikar Paşa'nın asker tarafından katledilmiş olmasından istifade etmek istediyse de hiç bir şey yapamadan geri dönüp geldi. Venedik donanması nihayet 14 temmuz 1688 de Kızılhisar boğazında göründü.

Ağriboz'u zaptetmek için gelen düşman kuvveti hayli kalabalıktı. Buna mukabil Çelebi İbrahim Paşa'nın emrindeki asker adanın müdafaası için kifayetli sayılamazdı. Üstelik mağlûbiyetler devam ettiğinden askerin maneviyatı da bozuktu. Disiplin ve maneviyatta zafiyet gösterilirse Ağriboz da elden çıkabilirdi. Binaenaleyh fedakârca davranılması gerekmekteydi. İbrahim Paşa bu noktaları takdir ettiğinden, maiyetindeki kumandan, alaybeyi, yerli kulu ağaları, Mısır kuvvetleri kumandanı ve daha bazı kimseleri toplıyarak, onlara durumun ehemmiyet ve nezaketini izahtan sonra hislerine hitab ederek kendilerini heyecana getirdi ve (Silâhdar tarihi C: 2, S: 383) canla başla çalışacaklarına dair söz aldı. Bundan sonra Venedikliler daha karaya çıkmadan önce kale dışında müdafaa tertibatı aldı. Bu arada serdar Koca Halil Paşa'dan düşmanın karaya çıkmasından önce iki bin kişilik süvari kuvveti istedi. Halil Paşa ise, Mora'daki mağlûbiyetler dolayısiyle askerin maneviyatının bozukluğunu işaretle, perakende kuvvet yolladığı takdirde bir düzensizlik olabileceğini beyan etti ve ilerde gereğine göre hareket edeceği bildirildi.

Venedikliler, temmuzun 16 sında karaya beş bin kişilik kuvvet çıkardı. Miktarlarının az olduğu intibaını vererek Türkleri kale ve metris dışına çekmek istedilerse de muvaffak olamadılar. Ertesi gün tabiyelerini değiştirerek karaya kırk bin kişilik kuvvet 50 balyemez, 18 havan topu çıkardılar ve kale ile varoşunu dairen madar kuşattılar. Gayeleri adanın tamamını zaptetmek olduğu cihetle buna göre tedbir ittihazına koyulmaktan geri durmamakta idiler. Donanma üstünlüğü Venediklilerde olduğu cihetle adanın istedikleri kıyısına ilerlemekte müşkülât çekmiyorlardı.

Arnavut kuvvetlerinin ihaneti

Çelebi İbrahim Paşa'nın gayreti ve ona bağlılık gösteren askerin metanetle karşı koyması sayesinde çarpışmalar esas itibariyle kalenin varoş kısmında cereyan etmekteydi. Lâkin eldeki mahdut kuvvetlerle uzun müddet dayanılması kolay değildi. Çelebi İbrahim Paşa vaziyetin nazikliğini seraskere arzedince Halil Paşa, Arnavut Mustafa Paşa'nın kumandasında üç bin Arnavut askeri yol-

Venediklilerin muhasarasında bulunan Ağriboz kalesine Osmanlı imdat kuvvetlerinin girişi (Ricaut'dan)

ladı. Bunlar birkaç gün sonra kalenin Hayırlı kapı tarafına bayrak dikerek:

«— Biz cenk etmeyiz, kalenin kapısını açın, dışarı çıkalım; yoksa geri döner sizinle döğüşürüz» dediler. Çelebi İbrahim Paşa bunlara kâh Türkçe, kâh Arnavutça nasihatlar ettiyse de tesir hâsıl olmadı. Nihayet gece karanlığından istifade ile çıkıp gitmelerine (Silâhdar tarihi C: 2, S: 386) ruhsat verdi. Fakat bunların çıkıp gitmelerine imkân hâsıl olmadan düşman vaziyetten haberdar olduğundan fırsattan istifade niyetiyle kaleye yaklaştı. Venediklilerin bu hareketi kaleden çıkış yapan üç yüz serdengeçtinin fevkalâde gayreti sayesinde bir tehlike mevzuu haline gelmeden atlatıldı.

Bundan bir müddet sonra İbrahim Paşa yeniden yardım isteyince Serdar Koca Halil Paşa oğlu Tırhala Sancak Beyi Mehmed Paşa ile üç bin Arnavut askeri yolladı. Bu ikinci parti Arnavudun hiyaneti birincisinden baskın çıktı. Kumandanları Mehmed Paşa'yı öldüren Arnavutlar düşman tarafına geçtiler. Bu hiyanet üzerine kalenin varoşu düştü ve muharebe esas kale kısmına teveccüh etti.

Kalenin sıkıştırılması

Kırk günlük bir mücadeleden sonra varoş düşüp de muharebe kale kısmına intikal edince muhafız Çelebi İbrahim Paşa müdafaa için gayet güzel tedbirler aldı. Kalenin deniz tarafına beş oda yeniçeri ile Avlonya ve Selânik sancakları askerini ve bir miktar sipah serdengeçtisi, Mahmud Paşa kulesine Ohri ve Yanya sancakları askerini, Kanlı tabyaya bir oda yeniçeri ile bir miktar sipah ve silâhdar serdengeçtisi, Yalı-kapısına bir oda yeniçeri, Su-kulesine bir oda yeniçeri, Dizdar-kapısına iki oda yeniçeri ile Elbasan sancağı askerlerini yerleştirip kendisi sıkışan yere yetişmek üzere ihtiyatta kaldı. Venedik kumandanı Morosini'nin iyi ve tecrübeli bir kumandan olduğunu nazarı itibara alan Çelebi İbrahim Paşa hasmının isabetli bir muhasara planı tatbik edeceğini düşünerek onun daha fazla dövmesi muhtemel kısımlara fazla kuvvet ayırdı. Ayrıca kale dahilinde çıkacak yangınları söndürmek üzere halktan ve esirlerden müteşekkil ekipler teşkil etti.

Venedikliler bütün kuvvetleriyle kaleye yüklendikleri ve şiddetle on günlük bombardıman sonunda kale duvarları yıkıldı. Gündüz çarpışan asker geceleri yıkılan yerleri tamir ve hendekleri temizlemekle uğraşıyor böylece fevkalâde gayret gösterilerek dayanılıyordu. İbrahim Paşa mütemadiyen etrafı dolaşıyor ve askerlerine gayret ve metanet telkin ediyordu. Bu arada bir elçi gönderen Morosini teslim teklifinde bulundu. Çelebi İbrahim Paşa, askerlerinin bir kısmının «biz bu ateşi ne zamana kadar çekeceğiz? İzin ver ne olacaksa olsun» demesine rağmen teklifi reddetti. Maneviyatı bozulan bir kısım askerini gayrete getirmek için uğraşırken Mahmud Paşa kulesi tarafında hücuma geçen Venediklilerin burada kalenin beden başlarına bayrak diktiğini öğrendi. Derhal o kısımda mukabil hücuma geçerek düşmanı bayrak diktiği yerden söküp attığı gibi beş bin kisilik de zayiat verdirtti.

Muhasaranın kaldırılması

Çelebi İbrahim Paşa'nın durumu çok iyi plânlayıp gayretli davranması sayesinde kaledeki askeri de, halkı da onun gibi gayretle çalıştı. Yıkılan yerlere toprak taşımak üzere torba yapmak için asker ve halkın bezden her türlü eşyasında faydalanıldı. İbrahim Paşa, Venedik ordusunun durum ve niyetlerini Morosini'nin yanında kâtiplik eden İstefeli bir Rum gencinin babasından öğreniyor ve buna göre hazırlıklı bulunuyordu. Ayrıca Venedikliler arasına casus göndermek ve esir yakalamak suretiyle düşmana ait bilgi ediniyordu. Venediklilerden kaçan iki Fransız askeri ertesi gün deniz ve kara tarafında üç koldan taarruza geçileceğini haber verdi. İbrahim Paşa derhal taarruza geçilecek sahaları takviye ederek gerekli tertibatı aldı. Düşmanın taarruzu zayiatla püskürtüldüğü gibi düşman gemilerinin limana girişine kadar hareketsiz davranılıp sonra top ateşi açılmak suretiyle gemilerinde de hasarlar meydana getirildi. Kaleyi alamıyacağını anlıyan Venedikliler nihayet

muhasaranın yüz onuncu günü kuşatmayı çözerek çekildiler (30 ekim 1688 - 5 muharrem 1100).

Venedikliler bu muhasara esnasında 32 bin havan 150 bin top mermisi atıp 36 bin kantar barut harcamışlar ve 23 bin ölü vermişlerdi. Venedik kumandanı Morosini Ağriboz'dan çekilirken Çelebi İbrahim Paşa'ya (Silâhdar tarihi C: 2, S: 35) bir adam göndererek şunları söyletmişti :

«— Hizmet ancak böyle olur. Padişah ekmeği helâl olsun ; dini ve efendisi uğruna böyle çalışmak gerek. Devlet-i Osmaniyede Köprülü oğlu Ahmed Paşadan sonra müdebbir adam gelmez derdik ; siz onlardan daha çok hizmet ettiniz. Efendine haber gönder ki, Ağriboz kalesini kırmızı çuhadan dikilmiş kılıf içine koysun. Artık bir düşman daha zafer bulamaz. Sana hediye gönderirdim. ancak aramızda düşmanlık var. Lâkin ahdim olsun ki resmini yaptırıp cümle kırallara göndereyim».

Dalmaçya ve Arnavutluk kıyılarının durumu

Dördüncü Mehmed zamanında Adriyatik kıyılarında bazı yerleri zaptetmiş olan Venedikliler, bu tarafta arazi zaptı işini bir köşeye bırakmış değillerdi. Buralarda yine faaliyetlerine devam edip yeni topraklar ele geçirmeye uğraşıyorlardı. Maamafih 1688 ve 1689 yıllarında buralardaki çalışmaları pek semereli sayılamazdı.

Benefşe kalesinin Venedikliler tarafından zaptı

Venedikliler Mora yarımadasını istilâ ettikleri zaman Türklerin elinde yalnızca Benefşe kalesi kalmıştı. Mora'nın güneyinde uzanan üç yarımadadan en doğudakinin doğu kıyısında bulunan Benefşe (Monemvasia) kalesi iki defa muhasaraya maruz kaldı. Kara ve denizden tatbik edilen ikinci muhasarada Venedikliler hayli sıkı davranmaktaydı. Benefşe'yi kurtarmak ve muhasırlara zahire yetiştirmek üzere deniz birlikleri

Avlonya kalesi ve körfezinin durumunu gösterir eski bir kroki (Ricaut'dan)

sevkedildi ise de Venediklilerin denizden faaliyete koyulmaları üzerine zahirenin teslimi mümkün olmadı. Bundan müteessir olan müdafiler ise kaleyi vire ile teslim ettiler (Mart 1690).

Avlonya hâdisesi

Avlonya sancak beyi iken Rumeli beylerbeyliğine tayin ile Macaristan seferine iştiraki emredilmiş olan Arnavut Küçük Cafer Paşa bu mıntıkanın eli silâh tutar adamlarını toplayıp gidince, Arnavut âsilerinin bunu Venediklilere bildirerek kendilerine yardım vaadinde bulunmaları üzerine, Venedikliler gelerek Avlonya'yı zaptettiler.

Bu vaziyet karşısında Avlonya'nın istirdadına memur edilen Koca Halil Paşa civardaki sancakların kuvvetlerini emrinde birleştirerek Avlonya üzerine yürüdü. Durumun aleyhlerine inkişaf ettiğini ve kale düştüğü takdirde kılıçtan geçirileceklerini anlıyan Venedikliler muhasaranın otuzuncu gününün gecesinde kaleden çıkıp firar ettiler (4 mart 1691). Buradan çekilirken etrafa yerleştirdikleri lâğımları ateşliyerek Avlonya'da fazlaca tahribatta bulunmuş oldular.

LEHİSTAN CEPHESİ

Dördüncü Mehmed zamanında olduğu gibi İkinci Süleyman'ın padişahlığı yıllarında da Lehistan cephesinde gerileme vuku bulmadı. Lehler bütün gayret-

lerini Podolya topraklarını istirdada hasretmiş bulunuyor ve bilhassa eyâletin merkezi olan Kamaniçe'yi almaya çalışıyorlardı. Kamaniçe iyi bir şekilde müdafaa edildiği gibi Kırım Tatarlarının akınlariyle zaman zaman sarsılmaları, bunların başarısızlığının başlıca âmiliydi.

İkinci Süleyman tahta geçtiği zaman Kırım Hanı Selim Giray'a kılıç, kürk ve hatt-ı humâyun gönderildiği zaman, müverrih Silâhdar (C: 2, S: 353) tabiriyle, yeni padişahın talihini yoklamak üzere Bucak Tatarları ile Nogaylardan mürekkep otuz bin kişilik kuvvet toplıyarak ikinci oğlu Azamet Giray emrine verip Lehistan üzerine sevketmiştir. Azamet Giray Kamaniçe yakınından Lehistan arazisine girerek Lemberg önlerine kadar ilerlemiş, bazı palanka ve kale varoşlarına hücumlar yaparak tahriplerde bulunmuş, bazı yerlerde toplar zaptetmiş ve nihayet bir çok ganimet ve esirler toplıyarak Kırım'a dönmüştür (Nisan 1688).

Azamet Giray'ın muvaffakiyeti

Kamaniçe'yi zaptetme emelinden bir türlü vazgeçmeyen Leh Kıralı Jan Sobieski 1688 yazında bir hayli kuvvet toplıyarak Kamaniçe önüne geldi ve şehri dört tarafından sarıp muhasaraya başladı. Kamaniçe büyük sayıda kuvvetlerin tehdidine maruz kalınca Özi muhafızı Bozoklu Mustafa Paşa ve Kırım Hanının oğlu Azamet Giray buranın imdadına yetişmek üzere harekete geçtiler. Azamet Giray daha önce davranıp Kamaniçe yakınlarına gelince Leh kuvvetleri iki ateş arasında kalmamak için kalenin önünden biraz çekildi. Lehlere karşı hücuma geçen Kırım kuvvetleri onları mağlûp ederek geriye sürdü. Bu arada Litvanya hatmanı emrindeki kuvvetlerle geldiyse de Azamet Giray onu da mağlûp etti. Hattâ Lehlere karşı bir üçüncü muvaffakiyet daha kazanarak Kamaniçe'ye uzanan tehlikeyi böylece defetmiş oldu. Azamet Giray'ın muvaffakiyetlerinden sonra Bozoklu Mustafa Paşa da Kamaniçe önüne yetişti. Fakat Lehler çekilmiş olduğundan Özi muhafızının çarpışmasına lüzum kalmadı. Kaleyi erzak, mühimmat ve paraca takviye eyledikten sonra (Silâhdar tarihi C: 2, S: 378) Mustafa Paşa kışlamak üzere Babadağı'na, Azamet Giray da Kırım'a döndü.

Lehlerin sulh teşebbüsü

Lehliler senelerden beri bütün kudretleriyle uğraşmalarına rağmen Kamaniçe'yi alamamışlardı. Burasını alamadıktan başka harb yüzünden Kırım kuvvetleri memleketlerinin hayli içerlerine kadar girmekte ve bu yoldan da bir hayli zarara uğramakta idiler. Bilhassa bu halin onlarda bir yılgınlık meydana getirmesi gayet tabii idi. Silâhdar tarihinde (C. 2, S: 427) kaydedildiğine göre; Leh askerleri altı yıldan beri harplerde mağlûp olduklarını, memleketlerinin bilhassa Tatar hücumları yüzünden zararlar gördüğünü beyanla elçi gönderilip sulh talebinde bulunulmasını istemişlerdi. Askerlerin bu tazyiki karşısında Leh Kıralı Kırım Hanı Selim Giray'a bir elçi göndermişti. O sırada Kili'de bulunan Selim Giray Lehlerin sulh arzusunu İstanbul'a arzetmişti. Bunun üzerine İstanbul'dan Selim Giray'a verilen talimatta, şayet sulh niyetleri samimi ve kat'i ise, selâhiyetli kefillerinin alınması bildirilmişti.

Hâdiselerin cereyan tarzından anlaşıldığına göre, Lehlerin sulh için Kırım Hanının tavassutunu rica edişleri samimi olmayıp bir oyalama taktiğinden ibaretti. Zira daha önce mukaddes ittifaka girmiş olan Rusların bu sırada birdenbire Kırım üzerine yürüdükleri görüldü. Elçiye, Lehlerin dönekliğinden ve sözlerine itimadın caiz olmadığından (Silâhdar tarihi C: 2, S: 432) bahsetmiş olan Selim Giray, bunun, harekâtı gevşetme arzusu olabileceğini sezmişti. Rus taarruzunu öğrenince elçiyi Kili kalesine hapsederek süratle Kırım'a gitmesi üzerine, Lehlerin bu teşebbüs veya oyunları böylece akamete uğramış oldu (Mayıs 1689).

Bundan birkaç ay sonra Lehler Kamaniçe üzerine yürümüşler (Ağustos 1689), Kamaniçe muhafızı Kahraman Paşa bunlara şiddetle karşı koymuş, ayrıca kalenin yardımına başka kuvvetlerin de geldiğini duyunca çekilip gitmişlerdir.

Yalnız on altıncı asırda değil on yedinci asırda da uzun müddet Türklerle muharebe etmekten çekinmiş olan Ruslar, 1683 Viyana bozgunundan sonra artık yavaş yavaş eskisi gibi düşünmemeye, yani Türklerden çekingenlik duymamaya başlıyorlardı. Bilhassa Viyana bozgununu takip eden yıllar zarfında Osmanlı ordusunun Macaristan ve Mora'da üst üste mağlûbiyetlere uğrayarak toprak kaybetmesi, Rusların Osmanlılar aleyhine Batılı devletlere yaklaşmasına yol açmış, daha doğrusu onlara bu cesareti vermiş oldu.

Ruslar Batılılara yaklaştığı sırada, evvelâ eskiye nisbetle daha cesurca konuşmaya, basit tarafından da olsa Osmanlılardan bazı taleplerde bulunmaya başladılar. Nitekim Dördüncü Mehmed'in hal'inden bir sene önce Rus elçisi padişah tarafından kabul edildiği (14 nisan 1646) zaman Çarın bir mektubunu sunmuştu. Çar bu mektubunda, Rus tüccarların emniyetle gidip gelmelerini, Tatarların Rusyaya tecavüz ettirilmemesini, Osmanlı tersanesinde çalıştırılan kırk Rus kazağının parasız olarak salıverilmesini, Kırım hududundaki Tuzla'nın kendilerine (Silâhdar tarihi C: 2, S: 238) bırakılmasını, Rus elçisinin Ortodoks Rum Patriği ile görüşüp Fener Patrikhanesinde dua etmesine müsaade olunmasını rica etmekteydi. Dördüncü Mehmed, bu isteklerden Tuzla'nın terki meselesi hariç diğerlerini müsait karşılayıp müsaadekâr davrandı. Osmanlı hükûmetinin böyle yumuşak davranması üç mühim hasmın arasına bir dördüncüsünün karışmasını önlemek içindi. Fakat Osmanlı hükûmeti böyle yumuşak ve uysal davranmasiyle Rusların mukaddes ittifaka girmeleri önlenmiş olmadı. Bilhassa Lehlerin tesir ve gayretiyle 1686 yılı içinde Ruslar da ittifaka dâhil oldu.

Lehler Rusların hasmı olmakla beraber onları bu ittifaka sokmaya çalışmalarının sebebi, Tatar akınlarını kendi üzerlerinden uzaklaştırmak içindi. Zaten Ruslar ittifaka girerken Kırım üzerine yüklenmeyi va'dediyorlardı. 1687 yılında Ruslarla Lehler arasında vuku bulan ikinci anlaşmada bilhassa bu gaye gözetilmekteydi.

Rusların Kırım üzerine yürümesi

Kırım Hanı Selim Giray 1689 yılı içinde harekât icabı Tuna deltasındaki Kili'de bulunduğu sırada Rusların büyük bir ordu ile Kırım'a yürümekte olduğunu haber alınca büyük bir heyecana kapılarak derhal Kili'den harekete geçti (18 Mayıs 1689). Gece gündüz mütemadiyen yol almak suretiyle ilerliyen Selim Giray altı günde Ur-Kapı (Prekop) berzahı ağzına ulaştı.

İkiyüz bin kişiyi bulan Rus ordusu Prekop berzahı istikametine yürürken 12 veya yirmi bin kişilik bir kuvvet de yarımadanın doğu tarafında tabii köprü gibi uzanan daracık bir şerit halindeki arazi üzerinden Kefe'ye doğru (Silâhdar tarihi C: 2, S: 440) sevkedilmişti. Silâhdar tarihi müellifinin kaydına nazaran, üçyüz bini bulan bu Rus ordusunda iki bin adet top mevcutmuş. Ur-Kapı (Prekop) berzahına yedi saatlik mesafedeki «Kara Yılga» mevkiine kadar gelmiş olan Ruslar muvaffak oldukları takdirde Kırım Rus işgaline düşeceği için tehlike cidden büyüktü. Binaenaleyh fevkalâde cesaret, metanet ve gayretle muharebe edilmesi gerekiyordu. Sevilen bir şahsiyet olan Kırım müftüsü Tatar askerine bir hitabede bulunarak, onların hislerini galeyana getirdi.

Tehlikeyi kavrıyan ve fedakârlık duyguları kamçılanmış olan Kırım askeri cidden şecaatle muharebe etti. Çarpışmaların ilk günü, onbeş yirmi kat arabanın bir araya toplanmasından meydana getirilmiş maniayı Tatar askerinin aşması ve bu arada 24 adet de top zaptetmiş olmaları Rusların maneviyatını sarstı. Aynı yerde mücadele bir hafta kadar daha devam etti. Bu müddet zarfında Ruslar bir hayli zayiat verip sarsılmıştı. Kalabalık ordunun ezilip kaçırılması elbette kolay değildi. Onun için Selim Giray birkaç günlük çarpışmadan sonra 10 haziran 1689 da Ur-Kapı berzahı ağzına çekildi. Ruslar buraya kadar geldilerse de at, su ve yiyecek bulmakta fazlaca güçlüğe maruz kaldıklarından taarruza cesaret edemeyip geri çekildiler. Rus çekilişi üzerine takip hareket-

lerinde bulunan Tatarlar bu sırada da Ruslara zayiat verdirdiler. Esas büyük kol bu hale maruz kalırken Kefe'ye yürümek isteyen kol da mağlûp edilip geriye çevrildi.

AVUSTURYA CEPHESİ

Dördüncü Mehmed zamanında olduğu gibi İkinci Süleyman zamanında da cephelerin en ehemmiyetlisi Avusturya cephesi idi. Avcı Sultan Mehmed'in son zamanında Macaristan'ın mühim bir kısmı elden çıkmıştı. Süleyman, padişah olunca elbette her şey birdenbire değişip düzelmedi. Esasen Avusturya cephesinde düşman aleyhine hemence bir inkişaf beklemek esasen yersizdi. Zira, saltanat değişikliğini temin eden kapıkulu ocakları, beri tarafta işleri bitince esas vazifelerinin başına dönmemişler. İstanbul'da zorbalığa girişmişlerdi. Ordunun Petervardayn'dan Belgrad'a çekilmesi üzerine düşman yalnızca buralarda süratle ilerleme kolaylığına mazhar olmakla kalmamış, Macaristan'da dayanmakta devam eden kalelerle, Slovenya ve Hırvatistan'daki Osmanlı topraklarında da bir panik havasının esmesine âmil olmuştur.

Szolnok, Eğri, Lipve, İstolni - Belgrad'ın düşman eline geçmesi

Ordunun muharebe ettiği sahadan hayli gerilerde kalmasına rağmen dayanmakta devam eden kaleler nihayet düşüp teslim olmaya başladı. Bu kaledeki müdafileri perişan hale sokan âmillerin en başında açlık geliyordu. Lipve ve Szolnok kaleleri bunun pek fazla acısını çekmediyse de, Eğri ve İstolni-Belgrad müdafilerinin hali hakikaten yürekler acısı idi. Düşmana sekiz ay müddetle döğüşerek karşı koyan Eğri müdafileri, açlıktan o kadar perişan hale geldiler ki at ve ağaç kabuklarından başka ölülerinin etlerini yemek mecburiyetinde kaldılar. Eğri'dekilerin yarısı açlıktan öldü. Bu arada kaleden çıkıp düşmana müracaatla hıristiyanlığı kabul edenler oldu. En nihayet vire şartı ile Eğri'yi düşmana teslim ettiler (Aralık 1687). İstolni Belgrad müdafilerinin hali de Eğri'dekiler gibi feci idi. Yalnız burayı kuşatan düşman kumandanı içerdekileri açlıkla teslim almayı kurmuş olduğundan muharebe ihtiyacını bile hissetmedi. Burada da kaledekilerin bir kısmı açlıktan ölüp gitti. Neticede İstolni Belgrad'da dört aylık bir dayanmayı müteakip vire ile teslim oldu (Mayıs 1688).

İstolni Belgrad (Stulweissenburg) kalesinin onyedinci asır sonunda yapılmış bir resmi (Ricaut'dan)

Bu arada Tamşvar beylerbeyi Gürcü İbrahim Paşa kaledeki muhafızlara eziyet ettiğinden bunların hepsi birden ayaklanarak İbrahim Paşa'yı öldürdüler. Bu hâdise üzerine, Rumeli'de kışlamakta olan valilerden Diyarbekir Beylerbeyi vezir Cafer Paşa Tamşvar Valiliğine tâyin edildi.

Yeğen Osman Paşa'nın serdar tayin edilmesi

Siyavüş Paşa ölmeden önce Avusturya cephesinde serdar sıfatiyle Hazinedar Hasan Paşa bulunmakla beraber, vaziyetin karışıklığı ve askerin kifayetsizliği dolayısiyle Belgrad'da hemen hemen hareketsiz gibi oturmaktaydı. Nişancı İsmail Paşa Sadrıâzam olup zorbalar da temizlenince cephe işlerine dik-

katler çevrilebildi. Fakat ne yazık ki Avusturya cephesi gibi pek mühim bir yere iyi bir serdar tayin edilmedi. İsmail Paşa, 19 mart 1688 de topladığı bir mecliste, kendisinin merkezde kalması ve Avusturya cephesine bir serdar tayini hususunda karar aldı. Neticede de Rumeli Beylerbeyi Yeğen Osman Paşa'ya vezaret tevcih edilerek Haleb Valiliğiyle serdar nasbedildi. Selefi Hazinedar Hasan Paşa ise Anadolu Beylerbeyliğine nakledildi.

Bir zorba iken paşalığa yükselmiş olan Yeğen Osman Paşa, evvelce saruca ve sekbanları yanında olduğu halde Siyavüş Paşa ile birlikte Çırpıcı Çayırına kadar gelmiş, fakat İstanbul'a girmiyerek bilâhara Kosova'ya gitmişti. Burada bulunduğu sırada maiyetinde onbin kişilik (Silâhdar tarihi C: 2, S: 354) sarıca ve sekban vardı. Daha sonra Yağlıkçı Emir'in sancak meselesinden sonra bazı zorba takımın da İstanbul'dan kaçıp kendisine iltihak etmiş olduğu cihetle adamlarının sayısı daha çok artmıştı. Bunlar kendisini etrafa kafa tutmaya teşvik ettikleri gibi etrafa zulmetmekten de geri kalmıyorlardı. Bu disiplinsiz kimselere istinat eden ve zorba tabiatından hâlâ iyice sıyrılamamış olan Yeğen Osman Paşa etrafı dinlememeye ve bazı tâyinler yapmaya başladı. Kendisini daha kuvvetli ve emin hissedebilmek için dayısı Deli Veli'yi Rumeli Beylerbeyi tayin etti. Kethüdası Mustafa'ya da Karaman Valiliği verip Anadolu'dan levend toplamak vazifesiyle İstanbul'a gönderdi. Ayrıca buna verdiği talimatla da, bu kadar askerle cepheye gidemiyeceğini, ya vezirâzamın gelmesini veyahut da mührü humâyunun kendisine verilmesini bildirdi. Kısacası zor ve tehdit yoluyla sadrıâzam olmak istemekteydi. Bu talepte bulunurken bir taraftan da kalkıp Sofya'ya kadar geldi.

Cephe vaziyeti gayet nazik durumlar arzettiği halde serdar tayin edilen adam memleket davası yerine kendi kudret ve mevkiini yükseltmek için uğraşıyordu. Bu vaziyet karşısında sadrıâzam Nişancı İsmail Paşa onu serdarlıktan azlederek Hazinedar Hasan Paşa'yı ikinci defa serdar tayin etti. Yeğen Osman Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinin büyük galeleler çıkmasına yol açacağını hesaplıyan sadrıâzam ona Bosna Valiliğini, dayısı Deli Veli'ye de Hersek sancağının tevcih edildiğini, memuriyetine gitmediği takdirde üzerine kuvvet sevkedileceğini bildirdi.

Sadrıâzamın azli ve Yeğen Osman Paşa'nın zorla serdarlığı elde etmesi

Sadrıâzam Nişancı İsmail Paşa'nın niyeti Yeğen Osman Paşa'yı ortadan kaldırmaktı. Onu serdarlıktan azledince etrafa emirler göndererek kendisini kıskıvrak bağlamaya çalışıyordu. Bu sırada Anadolu'da eşkıyalık hareketleri görülmekteydi. Yeğen Osman Paşa ile alâkası bulunan veya ona güvenen bazı kimseler Ankara ile Eskişehir arasında zorbalık ediyor ve adam öldürüyordu. Sadrıâzam İsmail Paşa, gerek Yeğen Osman Paşa'nın yanındaki sarıca ve sekbanların azılılarını, gerekse Anadolu'daki zorbaları ortadan kaldırmak suretiyle tam bir asayiş teminini gözetmekteydi. Lâkin bu niyetlerinin tahakkukuna imkân bulamadan mevkiinden oldu. İsmail Paşa sadrıâzam tayin edildiği zaman Debbağ-zâde Mehmed Efendi'nin şeyhülislâmlıkta kalmasını istememişti. Bundan dolayı sadrıâzama hasım kesilen Debbağ-zâde, İsmail Paşa'nın muhaliflerinden rüşvet mukabili bazı işlere karışan padişah hocası Arab-zâde Abdülvahab Efendi ve Darüssaade Ağası ile işbirliği etti. Bunlar ulemadan kendilerine taraftarlık edecek adamlar bularak sadrıâzamın azli için çalıştılar. İsmail Paşa'yı, cenk ahvalinden habersizlik ve garazkârlıkla itham etmek suretiyle padişahın gözünden düşürdüler. Müverrih Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağanın (C: 2, S: 359) ifadesiyle, «sadedil ve çevrilen hilelerden habersiz» olan padişah İsmail Paşa'yı azlederken yerine kimin geçmesinin münasip olacağını da bu ulema heyetine sordu. Onlar da boğaz muhafızı Tekirdağlı Bekri Mustafa Paşa'yı tavsiye ettiler. Neticede 2 mayıs 1688 de mühr-ü humâyun Nişancı İsmail Paşa'dan alınarak Bekri Mustafa Paşa'ya verildi.

İsmail Paşa'nın sadaretten ayrılması Yeğen Osman Paşa ile zorbaların işine yaradı. İsmail Paşa Anadolu'daki zorbaların ortadan kaldırılması ve Rumeli'de

Baden margrafı Ludwig
(A Magyar Nemzet Törtenete'den)

de Yeğen Osman Paşa'nın yakalanması ve sekbanlarının dağıtılması için her iki tarafta da «nefir-i âm» askeri toplatmıştı. Bekri Mustafa Paşa ise, kendisini sadarete getirenlerin tesiriyle Anadolu ve Rumeli'deki nefir-i âm askerini dağıtırdı. Bundan eşkiya ve zorba takımı fevkalâde memnun oldu : hattâ Anadolu'da zorba reislerine bir takım memuriyetler bile verildi. Yanında on iki bin kişilik sarıca ve sekban bulunan (Silâhdar tarihi C: 2, S: 364) Yeğen Osman Paşa ise, kendi üzerine gelecek nefir-i âm dağıtılınca Bosna'ya gitmeyi reddedip serdarlığı zorla elde etmek için doğruca Belgrad'a yürüdü. Düşmanla çarpışmak üzere asker toplamakla meşgul olan Serdar Hazinedar Hasan Paşa, Yeğen Osman Paşa'nın önünden güçlükle kaçıp kurtuldu. Celâlilikten yetişme olan Yeğen Osman Paşa yine Celâli halinde serdarlığı elde ediyordu. Hasan Paşa kaçınca serdarlık kürkünü giyip kılıcını kuşanan bu adamın yaptığı hareket İstanbul'da duyulunca hükûmet yeni bir belâ ile uğraşmamak için mecburen onun serdarlığını tasdik etti.

Belgradın elden gitmesi

Osmanlı devlet erkânı zorbalarla uğraşır, bazı erkân birbirinin ayağının altına karpuz kabuğu koy ve nihayet Celâli ruhlu bir adam serdarlığı zorla elde ederken düşmanlar boş durmuyordu. Osmanlı ordusunun Şikloş mağlûbiyetinden beri daha kolaylıkla ilerleme imkânına kavuşmuş bulunan Avusturyalılar nihayet Belgrad önüne kadar gelmiş bulunuyordu. Yeni hükümdar İkinci Süleyman, ecdadından İkinci Murad'ın «Belgrad Üngürus vilâyetinin kapısıdır.» dediği mühim beldenin kaybı haberini alacaktı.

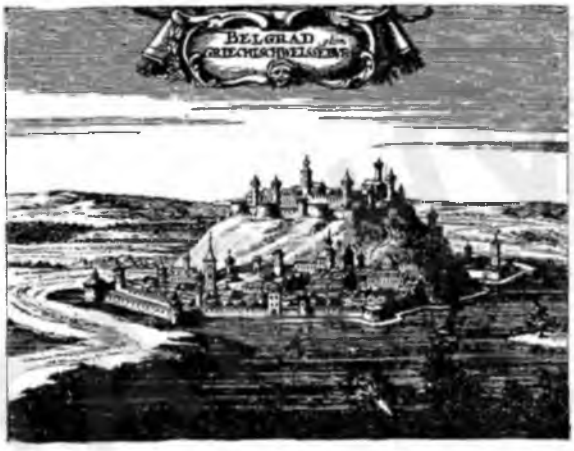

Onyedinci asır sonunda Belgrad şehri ve kalesi
(Ricaut'dan)

Avusturyalılar Belgrad'a doğru ilerlerken, müverrih Raşid'in (C: 2, S: 55) «hain-i din ve devlet» diye tasvir ettiği, cephe kumandanlığından ziyade eşkiya reisliğinde kabiliyeti olan Serdar Yeğen Osman Paşa düşmanın karşısına bizzat çıkmadı. O sırada şehrin doğusundaki Vraçar ovasında bulunan Yeğen Osman Paşa, Bavyera elektörü Maksimilyen ve Baden margrafı Ludwig kuman-

dasındaki elli bin kişiyi mütecaviz Avusturya ordusu Zemun sahrasına konduğu zaman şehir halkından hiç kimsenin firar etmemesi için sıkı emirler verdikten Seksard'lı İbrahim Paşa'yı Belgrad muhafızlığına, Öküz-öldüren Ahmed Paşa'yı kaledeki askerin kumandanlığına tayin ettikten sonra Belgrad önünden çekildi.

Avusturyalılar 1 şevval 1099 (30 temmuz) gecesi Sava üzerindeki Çinge ve adasına, oradan da Belgrad yakasına geçerken, İstolni Belgrad muhasarasından kurtulup gelmiş olan Zağarcıbaşı Osman Ağa ada karşısındaki bir mahalden yarındaki bir miktar yeniçeri ile düşmanın geçişini önlemek istedi. Yeğen Osman Paşa'nın Semendre'ye gittiğinden haberdar olmayan bu askerler serdarın kendilerine yardım edeceğini zannediyorlardı. Fakat bu ümit boşa çıktığı gibi Osman Ağa ve emrindeki yeniçerilerin çoğu şehid düştü. Avusturyalılar Zemun sahrasında iken Belgrad'ın hıristiyan halkı düşmanla gizliden anlaşmış ve beri tarafa geçişi fevkalâde kolaylaştırmıştı. Bu sırada müslüman halkın hâli hakikaten müthiş bir perişanlık arzetmekteydi. Korku ve dehşet içinde kalabalık kütleler halinde etrafa koşuşuyor ve Tuna'daki gemilere can atıyorlardı. Müverrih Raşid'e göre, gemilere dolan kadın erkek ve çocuklar sekiz bin kişiyi geçmekteydi. Bunlar şehrin biraz ilerisindeki Fethülislâm palankasına geldikleri sırada on bin kişilik bir kuvvet yollarını kesip mallarını ellerinden alarak kendilerini öldürmek istedi. Bereket versin ki o sırada Tököli İmre'ye bağlı bir miktar Macar askerinin Fethülislâm'a gelmesi bunları soyulup öldürülmekten kurtarıp Vidin'e kadar gelmelerini sağladı.

Avusturyalılar Belgrad varoşuna dâhil oldukları zaman önlerine gelen Türk halkını öldürüyor ve pek şiddetli davranıyorlardı. Serdar Yeğen Osman Paşa kaçmış olduğundan, Sava'yı aşması gibi şehri kuşatması da engelsiz denecek şekilde cereyan etti. Silâhdar tarihinin (C: 2, S: 363) kaydına göre 2 şevval (ayni eserin 373 üncü sayfasında muhasaranın 12 şevvalde başlayıp 29 gün devam ettiği ve şehrin 12 zilkadede düştüğü yazılıdır) yani 31 temmuzda başladı. Belgrad'da kalan kifayetsiz miktardaki asker ce-

Belgrad'ın müttefiklerce muhasarasından bir görünüş
(Macarca «A Magyar Nemzet Törtenete» adlı eserden)

saret ve metanetle muharebe etmekle beraber tabyasız ve yalın kat duvarlar gerisinde bulunduklarından ve dışarıdan da hiçbir yardım gelmediğinden pek uzun müddet dayanamadılar. Şehri nehir ve kara tarafından tam mânasiyle ve sıkı bir şekilde kuşatan Avusturyalılar en nihayet, müverrih Raşid'e göre 23 ağustosta, Silâhdara göre 4 eylûlde iç kaleyi de zaptederek şehre hâkim oldular. Belgrad'ı aldıkları zaman Rumeli Beylerbeyi Öküz-öldüren Ahmed Paşa, Seksard'lı İbrahim Paşa, Kul-kethüdası Receb Ağa ve şehir âyânından birkaç kişi hariç diğer Türkleri kadın ve çocuklar da dâhil olmak üzere tamamen kılıçtan geçirdiler.

Belgrad'ın muhasaraya maruz kalması Osmanlı devlet merkezinde telâş ve heyecana sebep olmuştu. Acele civardan asker toplanarak Belgrad'ın imdadına gidilmesi için etrafa emirler yazıldı. Fakat bu işe de lâyık olduğu ehemmiyeti vermeyen Yeğen Osman Paşa'nın gevşek davranması yüzünden Belgrad'a hiçbir imdat kuvveti gönderilemedi. Esasen serdarın kendisi önce kaçtığı Semendre'de de durmamış, Niş'e çekilmişti. Semendre'de asker bulunmadığını farkeden Avusturyalılar Belgrad'dan sonra orasını da (tarih-i Raşid C: 2, S: 59) almışlardır.

Osmanlı hükûmetinin sulh için elçi yollaması

Belgrad'ın muhasarasından önce bile Avusturyalıların ilerleyişleri Osmanlı devlet merkezinde endişe yaratmakta olduğu cihetle, bir sulh yoklamasında bulunulması uygun görülmüştü. Tarih-i Raşid'deki (C: 2, S: 60) ifadeye bakılırsa, böyle bir yoklamaya girişilirken, Fransızların Avusturyalılara hasmane durum takınmış olmalarından ve Felemenklilerin de tavassut va'dinde bulunmalarından istifade edilmek istendiği anlaşılmaktadır. Budin düştüğü zaman da Baden markgrafı Ludwig'e bir mektup gönderilerek sulh için murahhas tayini istenmişse de, Avusturyalılar buna aldırış etmemiş, hattâ mektup götüren Osmanlı mümessilini orada alakoymuşlardı.

Bu defa Viyana'ya elçi yollanırken İkinci Süleyman'ın cülûsunun tebliği de ayrıca vesile ittihaz edilmekteydi. Osmanlı hükûmetinin aldığı karara göre, Türk elçisi imparator Leopold'a sulh teklif edecek, bunda muvaffak olunmazsa padişah sefere çıkacaktı.

Bu kararları müteakip divan kâtiplerinden Zülfikar Efendi Rumeli Beylerbeyliği pâyesiyle elçi tayin edildi. Divan-ı hümâyûn baş tercümanı İskerlet-zâde Aleksandr da onun yanına katıldı. Elçi 11 temmuz 1688 de (Silâhdar tarihi C: 2, S: 366) hareket etti. Zülfikar Efendi, Serdar Yeğen Osman Paşa'nın bulunduğu Niş'e geldiği zaman Belgrad önündeki Avusturya kumandanına mektup yazarak geçiş müsaadesi istedi. Müsaadenin gelmesini müteakip 29 ağustosta Belgrad'a doğru yollandı. Osmanlı elçisi, protokol meselelesi ve müttefikler arasındaki ihtilâflar dolayısiyle Belgrad'da üç ay bekletildikten sonra yoluna devam edebildi. Nihayet Viyana'da 8 şubat 1689 da İmparator tarafından kabul edildi.

Elçi Zülfikar Efendi'nin on cüz tutan mükâleme raporundan hulâsa etmek suretiyle, elçinin seyahat ve müzakerelerini anlatan Silâhdar tarihinden (C: 2, S: 652 - 668) öğrendiğimize göre; Avusturya, Venedik ve Lehlilerden de murahhasların iştirakiyle sulh için müteaddit görüşmeler yapılmıştır. Bu konuşmalarda Osmanlı heyeti işgale uğramış topraklarının iadesini istemediği halde, her üç devlet de henüz ele geçirmemiş oldukları bazı yerler hakkında bile taleplerde bulunmuşlardır.

Avusturyalılar seri halinde muvaffakiyetler kazanmış oldukları cihetle elçilik heyetimize karşı istiskal göstermişler, o sırada Fransızlarla muharebe etmelerine rağmen sulhe pek yanaşmamışlardır. Hattâ heyete karşı sulhu kendilerinin istemediğini, hedeflerinin İstanbul olduğunu söyliyecek kadar ileri gitmişlerdir. Zülfikar Efendi son görüşmeyi 11 haziran 1689 da yapmış, kendisini Avusturyalılar bırakmıyarak dört sene hapiste tutmuşlar, o da müzakere sonucunu cebeci subayı Mustafa Ağa ile hükûmete bildirmiştir. Bu sulh denemesinin muvaffakiyetsizliğe uğramasından sonra harb senelerce daha devam etmiştir.

Tököli İmre

Devletin büyük zararlara uğraması neticesini veren bu harbin açılmasına sebep olanlardan Tököli İmre, son zamanlarda Tuna kıyıları ve Vidin muhafazasına tayin olunmuştu. Harbin ilk yılları zarfında Avusturyalılar bir takım vait ve tehditlerle kendi taraflarına çevirmek istemişlerse de, son zamanlarda ona pek ehemmiyet vermez olmuşlardı. Maamafih yine de Tököli İmre'yi ele geçirmek istiyorlardı. Belgrad'ın işgalinden sonra Avusturyalılar güney ve güney doğu istikametinde ilerlemelerine devam ederken 8 bin kişilik bir kuvveti Tököli İmre üzerine sevkettiler. Tököli İmre 1688 ekiminin sonlarında altı bin kişilik askeri ve Vidin'de bulunan Bayezid Bey kuvvetiyle müştereken bunlara karşı çıkıp mağlûp etti. Böylece Avusturyalıların Tuna kıyısında daha fazla ilerlemeleri önlenmiş oldu.

Nefîr-i âm yazılması

Cephelerin genişliği dolayısiyle asker kâfi gelmiyordu. Bunun için askerden başka halktan da eli silâh tutanların toplanmasına karar verildi ; yâni mücadeleye iştirak umumi kütleye teşmil edilmiş oluyordu. Halktan eli silâh tutanların hizmete alınması, yâni nefir-i âm yazılması için Anadolu'daki eyâlet ve sancaklara fermanlar yollanarak bunların nevruzdan (22 mart) önce Edirne'de toplanmaları bildirildi. Nefir-i âm yazılması için emir verildiği sırada Anadolu'da huzuru bozan birçok eşkıya mevcuttu. Herkes cepheye gittiği takdirde bunların meydanı boş bularak ortalığı büsbütün kasıp kavuracağı hesaplandığından, hareketten önce tenkilleri uygun görüldü. Böylece eşkiyanın bir kısmı öldürüldü (Silâhdar tarihi C: 2 S: 378 ve 42) bir kısmı da nefir-i âm sarıca ve sekbanları arasına karışarak cepheye gitti.

Kırım Hanı Selim Giray

Devletin pek sıkışık olduğu bugünlerde Kırım Hanlığında Selim Giray bulunuyordu. Bu sırada İstanbul'da bazı fesatçı kimseler Selim Giray'ın Osmanlı

Tököli İmre'nin yaşlılık devrine ait bir resmi (Ricaut'dan)

hükûmetinin sıkışık durumundan istifade etmek istediğini ve istiklâl sevdasında olduğunu söylemekte, hattâ sadrıâzamı buna inandırarak endişeye sevketmiş bulunmaktaydılar. Selim Giray bunu duyunca çok müteessir oldu ve sadakatını tekrarlıyarak görüşmek için Edirne'ye kadar gelmesine müsaade rica etti.

Selim Giray, Osmanlı devletine tam mânasiyle sadık bir kimseydi. Ayni zamanda tehlikenin büyüklüğünü kavramıştı. Görünüşe nazaran, Kırım Hanlığının devamının da, Osmanlı İmparatorluğunun yaşamasına ve kudretini devam ettirmesine bağlı olduğunu sezmiş gibiydi. Hareketinden önce sadrıâzama gönderdiği mektupta : «bu kış kıyamette Kırım diyarında kalırsam Boğdan, Eflâk ve geriye kalan Erdel memleketi ve bütün Rumeli reâyası isyan edip Karadeniz kenarlarına kadar yerleri alırlar. Onun içindir ki, islâmiyet gayretiyle Kırım'dan askerimizle çıkıp Bucak'ta kışlamamız lüzumludur» diyordu. Selim Giray bu sözlerinde çok haklıydı. Lehistan cephesinde toprak kaybına uğranılmamasında Kırımlıların büyük rolleri olduğu gibi Eflâk ve Boğdan'ın da tepesinde bir yumruk gibi Kırım Tatarları korkusu vardı. Buna rağmen Erdel ve Eflâk'ta içten içe düşmanla anlaşma hâdisesi eksik olmuyordu.

31 aralıkta Edirne'ye gelen Selim

Avusturya'ya bir barış yoklaması için giden Osmanlı elçisi ve maiyetinin soğuk karşılanışı (Ricaut'dan)

Giray burada bir ay kadar kaldı. Edirne'ye gelişinden bir hafta sonra devlet erkânı, ulema ve kapıkulu askeri reislerinin hazır bulunduğu bir toplantıda memleket işleri ve alınacak tedbirler görüşülürken herkesin bildiği fakat açıklamaya cesaret edemediği bir noktaya parmak bastı. Bu, Yeğen Osman Paşa'nın serdarlığı meselesiydi. Selim Giray, bu adamın mazisinden başlayıp harbetmeden Belgrad önünden kaçışına kadar kusur ve fenalıklarını saydıktan sonra, koca bir devletin böyle bir adamın eline kalmış olduğuna esefini müteakip «Yeğen Osman denince korkunuzdan yüreğiniz ağzınıza geliyor» dedi ve sözlerini «eğer bunun tedariki görülmezse ne taraftarınız olur, ne işinize karışır, ne de kılıç takıp işinizde bulunurum» cümlesiyle (Silâhdar tarihi C: 2, S: 406-411) bağladı.

Osmanlı ülkesinden ayrılan önemli kale ve şehirlerden Novigrad (Ricaut'dan)

Bunun üzerine diğer erkân da konuşma cesareti bulduğundan Yeğen Osman Paşa'nın katli için fetva alındı. Önce maksadını anlamak gayesi ile kendisine Kamaniçe kumandanlığı verilerek hemen gitmesi için fermanı da gönderildi. Ungurus (Macar) serdarlığı Haleb eyâleti ile Arab Receb Paşa'ya verildi. Bu zat Selim Giray'ı ordugâhından alıp Edirne'ye getirmeye mihmandar tâyin edilmiş olan kimsedir. Arab Receb Paşa aynı zamanda Yeğen Osman Paşa'nın tenkiline de memur edilmişti. Az sonra padişah tarafından huzura kabul edilen Selim Giray da bilâhare Kili'deki ordugâhına dönmüştür (Şubat sonu 1689). Bu sırada han'ın memleketinde bulunmamasından istifadeyi düşünen Ruslar hücuma geçmişlerse de o bunları hemen ve kolayca önlemişti.

Yeğen Osman Paşa'nın öldürülmesi

Belgrad önünden muharebe etmeden kaçan Yeğen Osman Paşa Niş'e geldikten sonra orada da durmamış ve 29 kasım 1688 de kışlamak üzere Sofya'ya gelmişti. Belgrad ve civarının elden gitmesine sebeb olduğundan kabahati hayli büyük olduğu halde. «şer' ile devam vardır, Âsitane'ye giderim» diyerek cepheden uzaklaşmak, böylece muhtemelen büyük kusurunu etrafa gözdağı vererek kapatmak istemişti.

Eşkiya tabiatlı, cahil ve duygusuz serdar İstanbul'a yürüme davasını tutturduğu sırada Selim Giray'ın da iştirak ettiği toplantıda serdarlıktan uzaklaştırılıp ortadan kaldırılması kararlaştırılmıştı. Bunun için evvelâ Kamaniçe'ye tâyin emri gönderildi. Yeğen Osman Paşa bu tâyini kabul etmedi ve levend ve sekbanlarına güvenerek karşı koydu. Yeni serdar Arab Receb Paşa Sofya'ya doğru ilerlerken etrafındakiler dağılmaya başladı. En sonunda bin kadar adamı ile Kosova ve İpek taraflarına kaçtı. Bunlar da zamanla dağılmaya yüz tuttuğundan nihayet en yakın adamları, oğlu

ve dayısı ile birlikte İpek'te yakalanarak öldürüldü.

Arab Receb Paşa'nın serdarlığı

Avusturya'ya gönderilmiş olan elçi Zülfikar Efendi'den alınan mektuptan düşmanın sulhe yanaşmadığı anlaşılınca, evvelce verilen karar gereğince padişahın sefere çıkması icap etti. İkinci Süleyman 7 haziran 1689 da kapıkulu askeri ile (Silâhdar tarihi C: 2, S: 425) Edirne'den hareket etti. İkinci Süleyman da ağabeysi Dördüncü Mehmed gibi muharebe sahasına kadar ilerlemedi Sofya'da kalarak serdar Receb Paşa ileri gitti. Karar ve hedef Belgrad'ın kurtarılmasıydı.

Receb Paşa henüz Sofya'da bulunduğu sıralarda Bosna valisi Topal Hüseyin Paşa, 15 bin kişilik bir Avusturya askerinin Visegrad (Višgrad) önüne kadar geldiğini öğrenerek buna karşı çıkmış ve düşmanı mağlûp ederek (Tarih-i Raşid C: 2, S: 79) geriye çekilmesini sağlamıştı. Topal Hüseyin Paşa bundan bir ay kadar sonra, Avusturya işgaline düşmüş olan İzvornik şehrini de kurtarmıştır.

Bosna valisinin bu muvaffakıyetleriyle tabi'i iş bitmiyordu. Büyük işler başarması icap eden şahıs serdarın kendisiydi. Serdar Receb Paşa Sofya'dan ayrıldıktan sonra ellibin kişilik bir kuvvetle Niş'e geldi. Ağırlık ve topları burada bırakıp (Silâhdar tarihi C: 2, S: 459) süvari kuvveti ile Alacahisar üzerinden Belgrad'a gitmekteyken Avusturyalılar Niş ordugâhını basmak istedilerse de zamanında yetişilerek tehlike önlendi. Bu arada Receb Paşa geri dönmüş, ordunun piyade kısmını da bereberine almış bulunuyordu. Receb Paşa'nın idaresindeki ordu Belgrad'a doğru ilerlerken Avusturya kuvvetleri Pasarofça üzerine çekilmekteydi. Serdarın bunları takip için ileriye gönderdiği vezir Ömer Paşa Semendre civarında mağlûp olup perişan hale düştü. Ömer Paşa'nın arkasından ilerliyen Serdar Receb Paşa da, askerin bir kısmının kaçması ve paniğin ordunun büyük kısma da sirayet etmesi yüzünden, Ömer Paşa'dan da fena vaziyete maruz kaldı. Top, çadır ve ağırlıklar düşman eline geçti. Muharebe sahasından kaçan veya sağ kurtulan askerlerle Alacahisar'a geldi. Sofya'da bulunan İkinci Süleyman bu mağlûbiyet haberini alınca (Eylûl 1689) fevkalâde üzülerek yerinde oturamayıb ağlamaya başlamış ve yanında olan adamlarına:

«Bir sadık kulum yok ki ortalığın ahvalini doğru söyleye» diye teessürünü beyan etmiştir.

Ömer Paşa ve Serdar Receb Paşa'nın mağlûbiyetinin en başta gelen âmili ordunun disiplinsizliği, maneviyatının bozukluğu ve askerin sıkı bir şekilde çarpışmamasıydı. Serdarın yenilmesinden sonra bu disiplinsizlik daha da arttı, hattâ kapıkulu efradının bir kısmı bir takım bahanelerle Sofya yolunu bile tuttuysa da, muhalefete kalkışanların idam edileceğine dair fetva alındığını duyunca geriye serdarın yanına döndüler.

Niş'in düşmesi ve padişahın Edirne'ye dönmesi

Osmanlı serdarına karşı ümitlerinin tevkinde bir muvaffakıyet kazanmış olan Avusturyalılar bu galibiyetlerinin meyvalarını toplamak için Niş üzerine yürüdüler. Müverrih Silâhdar'ın (C: 2, S: 472), cenge aklı ermez, tedbir nedir bilmez bir adam diye tavsif ettiği Asab Receb Paşa Niş önünde de mağlûbiyete uğradı. Esasen 24 Eylûl 1689 günü düş-

Sultan Kanuni Süleyman'ın fethi için sefer yaptığı ve önünde vefat eylediği Sigetvar kalesi de kaybedilen önemli yerlerdendi (Ricaut'dan)

man Niş önüne gelip de çarpışmaya başladığı zaman asker arasında firara kalkışanlar görüldü. Düşmanın tazyiki artınca kaçanların miktarı da çoğaldı, bu arada kaçanların üzerine ateş açılarak firarın önü alınmak istendiyse de müessir olmadı. Neticede Avusturyalılar Niş'i aldıkları gibi bir çok top ve harp malzemesine de kondular. Osmanlı askerinden beşbin kişi kaçarken Niş suyunda boğuldu veya köprüleri tutan düşman tarafından öldürüldü.

Niş'in elden gitmesi mevcut şaşkınlığı büsbütün arttırdı. Askerin doğru dürüst harp etmeden muharebe sahasından kaçmakta olduğu hükûmet erkânının malûmu idi. Maneviyatın takviyesi ve bozuk düzen giden işlerin düzeltilmesi kolay değildi. Bu vaziyet karşısında Sadrıâzam Bekrî Mustafa Paşa mesuliyetten kaçmaya bakmakta ve serdarlığın yine Arab Receb Paşa'da kalmasını istemekteydi. Fakat bir kısım erkânın sadrıâzamı suçlandırması ve bu hususta kendisi hakkında ağır sözler sarfetmeleri üzerine, Bekri Mustafa Paşanın serdar tayiniyle Sofya'da kalmasına, padişahın da Filibe'ye dönmesine karar verildi.

İkinci Sultan Süleyman'ın Filibe'ye çekilmesi müslüman halkın maneviyatı üzerinde çok fena tesirler yarattı. Padişah giderken yollara dökülen halk ve kendisini uğurlayan asker «bizi garip koydun. Bizi bırakıp nereye gidersin padişahım, düşmana esir etmeye mi?» diyerek ağlaşıyordu. Padişah Filibe'de de kalmıyarak 15 Ekim 1689 da Edirne'ye geldi.

İkinci Süleyman Edirne yolundayken Sadrıâzam Bekri Mustafa Paşa padişahtan izinsiz olarak (Silâhdar tarihi C: 2, S: 479) Arab Receb Paşa'yı idam ettirerek Avusturya cephesi serdarlığına Mora muhafızı Arnavut Koca Halil Paşa'yı tayin etti.

Avusturyalıların Vidin ve Üsküp'e girmesi

Niş'in düşmesini takip eden günlerde Osmanlı ordusunun düzensiz, idarecilerinin şaşkınlık içinde bulunuşundan istifade fırsatını kaçırmayan Avusturyalılar işgal sahalarını daha da genişlettiler. Bu cümleden olarak Tuna havzasına sarkan 20 bin kişilik bir Avusturya kuvveti önüne çıkan Osmanlı askerini mağlûp edip iki günlük bir muhasarayı müteakip Vidin'i zaptetti. Avusturya ordusundan başka bir kol da Niş'ten güney istikametine sarkıp Vardar nehrinin yukarı vadisine kadar uzandı. Avusturya tahrikine kapılan Sırp tebaası da artık onların âleti haline gelmekte ve Sırplardan müteşekkil çeteler teşekkül etmekteydi. Nitekim Sırp çetelerinin rehberliğiyle (Tarih-i Raşid C: 2, S: 95) bir miktar Avusturya kuvveti Üsküp'e kadar ilerleyip şehre girdi. Gerçi bunlar Üsküp'te iki günden fazla kalamadıysa da, Sırp çeteleri Komanova, Kaçanik ve Eğridere taraflarına yerleşmeye çalışmaktan ve harbin sonuna kadar Sırbistan'ın diğer taraflarında da faaliyette bulunmaktan geri kalmadılar.

Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrıâzam tayini

Osmanlı ordusunun Avusturyalılar karşısında mağlûbiyetinin en büyük sebebi idaresizlik ve disiplinsizlikti. Sadrıâzam Bekri Mustafa Paşa bu hususta tam bir muvaffakıyetsizlik göstermiş ve işler daha kötüye gitmişti. Erkânın bir kısmı onun ihmal ve zulmünden de bahsediyordu. Bekri Mustafa Paşa, ordu ve idarede düzen yaratacak işler yapacağına son zamanlarda bir mâna ifade etmeyen şeylere saplanmıştı. Bu cümleden olarak, Vidin tarafında bulunan Tököli İmre'yi öldürmek suretiyle Avusturyalılarla sulh yapacağını zannetmişti. Bu gaye ile Tököli'yi yanına davet etmişse de, uyanık davranan bu adam Bekri'nin tuzağına düşmemişti. Velhasıl Bekri Mustafa Paşa sadarette kaldıkça işlerin düzelebilmesi ihtimalinin mevcut olmadığı fikri umumileşmiş bulunuyordu.

İkinci Süleyman Sofya'dan hareketle Edirne'ye gelirken Tatar-pazarı'na varıldığı sırada Darüssaade ağasının gayreti ile Rumeli ve Anadolu kazaskerleri Şeyhülislâm Debbağ-zâde'ye giderek:

«— Allahtan korkmaz ne zamana kadar bu Bekri zalimin kılıcını salıp sadaretini istersiniz Yarın kıyamette

tan sonra hareket etti. Kendisinden önce, hastalığı dolayısiyle son muharebelere iştirak edemeyen ve hâlen iyileşmiş bulunan Kırım hanı Selim Giray'ı İstanbul'a yolladı. Ertesi sene Erdel harekâtına iştirak edecek olan tatar askerinin başında oğlu Devlet Giray kaldı. Selim Giray 4 Aralık 1690 da İstanbul'a vasıl oldu.

Belgrad mıntıkası, hattâ Avusturya cephesinin serdarlığına Diyarbakır beylerbeyisi Kemankeş Seyid Ahmed Paşa'yı bırakan Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa kapıkulu askeri ile yola çıkarak, Belgrad'dan ayrılışından kırk gün sonra İstanbul'a ulaştı (23 aralık 1690). Devlet erkânı, vezirler ve ulema kendisini Davudpaşa'da karşıladı. Ayni gün, usûl gereğince, seferden dönen sancağ-ı şerif ve ocak halkını karşılamak üzere padişah da Davudpaşa'ya gelmişti. Fazıl Mustafa Paşa doğruca buradaki Mehmed Paşa köşkünde kendisine muntazır olan padişahın huzuruna çıktı. Muvaffakiyetleriyle milletin yüzünü güldürmüş olan sadrıâzama:

«— Berhudar ol; yüzün ak, kılıcın berrak, ekmeğim sana helâl olsun, arzum üzere hizmet eyledin, seleflerinden birine böyle bir ulu gaza müyesser olmadı»

Dedi. Sonra köşke karşı saf bağlamış olan devlet erkânının önünde (Silâhdar Tarihi C: 2, S: 548) gülgûli çuha kaplı samur erkân kürkünü çıkarıp sadrıâzama giydirdi, belinden çıkardığı mücevherli hançeri beline takıp, başından çıkardığı bir kıt'a murassa pençe sorgucu başına taktı, sonra:

«— Ben mükâfat etmeğe kadir değilim, Allah iki cihanda yüzün ak etsin» diye dua etti. Tekrar üstüste iki hil'at giydirerek sarayına döndü. Onu müteakip veziriâzam da alayla İstanbul'a girerek usul icabı doğru saraya gidip Sancağ-ı Şerifi bizzat padişahın eline teslim etti.

Erdel harekâtı

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana muharebesi sırasında Raab'da kalmış ve çarpışmalara iştirak etmemiş olan Erdel kıralı Apafı Mihal, bu sırada Avusturya imparatoruna gönderdiği gizli bir mektupta (İslâm Ansiklopedisi C: 4, S: 304) Viyana muhasarasına muhalif olduğunu bildirmişti. Bozgunu müteakip Avusturyalılarla münasebetini arttırdı. Apafi Mihal'in Avusturya ile münasebeti iki sene kadar müddetle gizli ve askeri harekât dışında cereyan etti. Fakat 1686 da yaptığı bir anlaşma neticesinde Avusturya kuvvetlerinin Erdel kıralını böyle davranmaya sevkeden âmil Türklerin Macaristan'da gerilemesiydi. Anlaşmanın yapıldığı yıl Avusturya kumandanlarından General Caraffa Erdel'in bir kısmını işgal etti. 1687 de ise Erdel tamamen Avusturya işgaline maruz kaldı. Türkler bu sırada gerilemekte devam ettiği ve Erdel ile pek meşgul olamadığı cihetle Avusturyalılar da buraya külliyetli miktarda kuvvet göndermek ihtiyacını peşinen hissetmediler.

Bekri Mustafa Paşa'nın sadareti sırasında Arab Receb Paşa'nın serdarlığının başlarında Erdel'e Osmanlı devletinin tebaası olduklarını hatırlatıcı mektuplar ve nihayet bir miktar tatar askeri gönderildi ama, bunlarla bir şey yapılamazdı. Esasen bu sırada Erdel'de altmışbin kadar (Silâhdar Tarihi C: 2, S: 423) Avusturya ve Macar askeri vardı.

Fazıl Mustafa Paşa sadrıâzam olduktan sonra Erdel hâdiselerine alâka gösterilmeye başlandı. Sadrıâzam, ser-

Heister, Avusturya ordusu kumandanlarından (Ricaut'dan)

dar sıfatı ile harekâta başlamak üzereyken, bir kısım Erdel erkânının Tököli İmre'yi istemesi üzerine, Fazıl Mustafa Paşa'nın tensibi ile buraya kuvvet sevkedildi. Kırk bin kişiyi bulan bu kuvvetin yirmibin kişisi tatar askerinden ibaretti. Tökoli'yi Erdel kırallığına nasbetmek vazifesiyle yola çıkan kuvvetler Silistre valisi Çerkes Ahmed Paşa'nın idaresinde (Silâhdar tarihi C: 2, S: 504) olup maiyetinde Tököli'den başka Kırım hanzadesi Gazi Giray ve Eflak beyi Kostantin de vardı.

Erdel'e giren kuvvetler Avusturya ve onlarla birlik olan Erdel kuvvetlerini mağlûp etti. Avusturya ordusu kumandanı Heister ile Avusturyalıların Erdel beyi yaptıkları Teleki esir alındı. Hastalığına rağmen harbe iştirakten geri durmayan Çerkes Ahmed Paşa çarpışmalar sırasında şehid (Silâhdar tarihi C: 2, S: 525) düştüğünden yerine Kanije'de düşmana yıllarca göğüs germiş olan Fındık Mustafa Paşa getirildi. Kazanılan muvaffakiyet ehemmiyetli olmakla beraber Avusturyalılar yeni kuvvetler sevketmekten geri kalmadı. Kont Carafa idaresinde yeni kuvvetler gelince, Osmanlı askeri ve Tököli İmre geriye çekildi (Eylûl 1690).

Fazıl Mustafa Paşa Belgrad'dan İstanbul'a dönmeye hazırlanırken Sivas beylerbeyi Salahor Süleyman Paşa'yı Erdel harekâtına memur ederek Tököli Imre'yi kırallık makamına oturtmakla vazifelendirdi. Yanına bir miktar Osmanlı ve tatar askeri alan Süleyman Paşa (Silâhdar Tarihi C: 2, S: 540, 549) evvelâ Tamşvar'a giderek buranın valisi Büyük Cafer Paşa ile görüştü. Sonra yol üzerindeki Lipve kalesini alarak ilerlemeye başladıysa da hastalanarak ölmesi üzerine Erdel serdarlığı Cafer Paşa'ya verildi. Süleyman Paşa Erdel'e girmek üzereyken Erdel beyi ikinci Apafi Mihal buradaki Tököli taraftarlarını ortadan kaldırmış olduğu cihetle muvaffakiyet temini pek fazla güçleşmişti. Bunun yanında Avusturyalılar Erdele ilâve kuvvetler sokmuşlar, üstelik kış da gelmişti. Cafer Paşa onun için bazı yerleri vurduktan sonra eyâleti olan Tamşvar'a döndü (Ocak 1691)

Selim Giray'ın hanlıktan feragatı

Hükûmete sadakatiyle dikkati çeken Kırım Hanı Selim Giray'ın İstanbul'a ulaşmasından bir müddet sonra Kırım'dan gelen bir mahzarda: «Moskof Çarı ile Leh kıralının ittifak ettiği, başka hıristiyanlardan da yardım alarak Kırım üzerine yürüyeceklerinin haber alındığı» kaydedildikten sonra «sen İstanbul'da, oğlun Kırım askeri ile Erdelde, memleket boş, bir yerden imdadımıza gelecek asker yok; eğer hanlık sana gerekse bir gün önce bu tarafa gelesin» denmekteydi. Selim Giray, bu yazı karşısında Kırım'da aleyhinde bir havanın mevcut olduğunu, gittiği takdirde öldürüleceğini düşünerek kendiliğinden hanlıktan feragat etti. Ve onun tavsiyesi ile, Kamaniçe harbinde sol gözünü kaybetmiş olan ve o sırada Yanbolu'da oturan amcası Kerim Giray'ın oğlu Saadet Giray İstanbul'a çağrılarak Kırım hanı yapıldı (6 Mart 1691).

Fazıl Mustafa Paşa'nın mali tedbir ve ıslahatı

Memleket meselelerine iyi nüfus edebilen ve geniş bilgili bir kimse olan Sadrıâzam Fazıl Mustafa Paşa İstanbul'a döndükten sonra, malî meselelerle daha esaslı şekilde meşgul oldu. Sefer esnasında bile, hıristiyan tebaayı memnun bırakacak ve yeniden müstahsil duruma geçmelerini sağlıyacak icraata yer veren bu kıymetli devlet adamı, bu defa daha şümullü bir işe el attı. Mükellefleri hıristiyan tebaa olan Cizyeyi yeni esaslara bağladı. Reâyanın ödeme gücünü gözönüne alarak Cizyeyi üç kısma ayırdı. Âlâ, evsad ve edna adı ile ayrılan üç sınıftan birincisine dahil olanlar dört, ikinciler iki, aşağı kısmı teşkil eden üçüncüler de (kitabımızın üçüncü cildinin 1461 inci sayfasında bu nokta ile ilgili olarak Fazıl Mustafa yerine Fazıl Ahmed yazılmıştır. Cild tamamlanırken dahi gözümüzden kaçtığından zamanında düzeltilememiş olan bu dizgi hatasından dolayı özür dilerim) bir şerifi altun, veyahut da bunların bedeline denk halis altun ve gümüş verecekti. Gerçi cizyenin üç sınıfa ayrılarak tahsili ilk defa vuku bulmuyordu. Daha

önce de İstanbul'daki cizye mükellefleri üç sınıfa (Belleten, sayı: 3, sayfa: 635) ayrılmıştı. Fazıl Mustafa Paşa bunu bütün memlekete teşmil ettiği gibi, vergi miktar ve sınıflandırmasında da altunu esas tuttu. Silâhdar tarihinin (C: 2, S: 559) kaydına göre, cizyede bu yenilik yapıldığı zaman: «bazı kimseler gayrete düşüp, biz evsad ve ednalığı kabul etmeyiz diye edna kâğıdı almışlar ve bunu bir iftihar vesilesi addetmişlerdir.»

Fazıl Mustafa Paşa bundan başka yeniçeri ocağında yoklama yaptırarak ağaları yanında çırak ve duagû namıyle bulunanları tespit ettirmiştir. Yedi bin şehidin ismi silinmiş, yaralı ve ihtiyarları tekaüde çıkarmış, şurada burada passif durumda olanları harbedecek kısma almıştır. Bu suretle bir hayli tasarruf sağlandıktan başka, istabli âmire, hassa saraçları ve ehl-i hirefin kadrolarını daraltıp bir kısmının ücretlerini azaltmış, kilâr-ı hassa ve matbah-ı âmirenin de masraflarını kısmıştır.

Fazıl Mustafa Paşa'nın ikinci serdarlığı

Sadrıâzam Fazıl Mustafa Paşa vezirler, ulema ve devlet erkânını sarayına davet ederek serdarlık meselesini görüştü. Sadrıâzamın niyeti bu yıl için İstanbul'da kalarak cepheye bir serdar göndermek ve gelecek seneye büyük sayıda askerle bizzat gitmekti. Fakat orada bulunanlar, Avusturya imparatorunun büyük hazırlıklar yaptığını, hıristiyan devletlerden de yardım olarak karşımıza çıkacağını beyanla:

«— Bu yılkı hareket sair yıllarınkine kıyas olunmaz; bu âteş-i firuzânın teskini serdar işi değildir. Buna ya bizzat padişah veya sahib-i mühr gitmelidir»

Dediler. Bu sözler karşısında, padişahın gitmesinin fazla masrafı icap ettireceğini belirten Fazıl Mustafa Paşa kendisinin serdarlığını uygun gördü. Bundan sonra sadrıâzamın serdarlığına dair hattı hümâyun alındı ve 2 nisan 1691 de tuğlar çıkarılıp dikildi. Memleketin her tarafına lüzumlu emirler yazıldı. Yeni toplar dökülüp mühimmat

Sultan İkinci Süleyman ve silâhdarlarını tasvir eden bir minyatür (Prof. Dr. Süheyl Ünver)

hazırlandı. Bu işler tamamlanınca Sadrıâzam Fazıl Mustafa Paşa saraya giderek, kanun gereğince hırka-i şerif odasında sancağ-ı şerifi teslim aldı.

İkinci Süleyman'ın Edirne'ye götürülmesi ve ölümü

Sadrıâzam Fazıl Mustafa Paşa'nın İstanbul'dan ayrılacağı günlerde, sabık hükümdar Dördüncü Mehmet taraftarlariyle, sadrıâzamın tensikatı neticesinde gelir kaynaklarını kaybeden gayrı memnunların, gizliden gizliye görüşmeler yaptıkları, sadrıâzamın ayrılışından sonra saltanat değişikliği yapmak istedikleri haber alındı. Bunun üzerine şeyhülislâm ve kazaskerler sadrıâzama girerek vaziyeti görüştüler. Neticede gerek padişahı gerekse padişahın kardeş ve yeğenlerini Edirne'ye götürmeye karar

Sultan Süleyman'ın hasta olmasına rağmen Edirne'ye gidişi (Ricaut'dan)

verdiler. Fakat bu sırada istiskadan rahatsız olan İkinci Süleyman vücudu şişmiş vaziyette yatakta yatmaktaydı. Sadrıâzam saraya giderek Edirne'ye gidilmesi lüzumunu arzettiği zaman padişah:

«— Behey Paşa, gör bak ne haldeyim. Bu hastalık ile nasıl mümkün olur? Vükelâ halimi bilmez, ancak dün gel, bugün git derler» dedi.

Sadrıâzamın izah ve ısrarları karşısında (Silâhdar tarihi C: 2, S: 565) mecburen muvafakatını bildirince, saraydan alınıp yalı köşküne indirildi ve oradan bir sandal ile Eyüp iskelesine çıkarılıp bir tahtıravana yerleştirilerek Davud Paşa'ya getirildi (15 Mayıs 1691). Padişah bu şekilde yola çıkarılırken kardeşi Ahmed, ağabeysi sabık hükümdar Mehmed ve oğulları Mustafa ile Ahmed yine ayni gün yola çıkarılarak önden sevkedildi.

İkinci Süleyman Davudpaşa'ya nakledilince bile Dördüncü Mehmed taraftarlarından bazı kimseler aralarında görüşerek Davudpaşa'yı basıp Dördüncü Mehmed'i tahta oturtmayı tasarladılar. Hakikaten sadrıâzâmın hareketinden önce Rumeli kazaskerliğinden mâzul olan ve tahtından indirilen Dördüncü Mehmed'in imamı İbrahim Efendi bir kısım taraftarları ile beraber:

«— Padişah ölüp cülûs olursa, vezirîâzam Dördüncü Mehmed'i sevmediği için şehzade Ahmed'i hükümdar yaptılar, o da Süleyman'ın eşidir. Vefatından evvel bir gece ulemâ ile Davudpaşaya giderek Dördüncü Mehmed'i hükümdar yapalım» diye karar verirler. Bunu temin için Müderris Türk Hasan Efendiyi, Silâhdar-Ağa'ya gönderip:

«Bu gece ulemâ cem olub erken buraya (Davudpaşaya) geleceklerdir. Sultan Mehmed'i çıkarıb hazır edesiniz» diye söyletmişlerdi. Silâhdar da kabul etmiş gibi göründü. Fakat meseleyi hemen sadrıâzam'a haber verdiğinden daha o gece bu cemiyetin ileri gelenleri yakalanarak kale-bend olmak üzere Kıbrıs'a sürüldüler.

Davudpaşa'da kalındığı günlerde padişahın hastalığının arttığının haber verilmesi üzerine sadrıâzam hükümdarı muayene etmek üzere Rumeli kazaske-

İkinci Süleyman (1687 - 1691) zamanındaki hükümdarlar

(İlâve : 136)

★

Avusturya: Birinci Leopold → — →.

İngiltere: İkinci Jak → — 1689. Mart 1689 — →.

Fransa: Ondördüncü Lui → — →.

Lehistan: Jan Sobieski → — →.

İspanya: İkinci Sarl → — →.

Portekiz: İkinci Piyer → — →.

→

Rusya: Beşinci İvan ve Birinci Petro (müştereken) → — 1696. (1689 dan itibaren Petro hâkim durumdadır).

İsveç: Onbirinci Sarl → — →.

Papalar: Onbirinci İnosan → — 1689. Sekizinci Aleksandr 1689 - 1691.

İran: Sah Sâfi (Süleyman) → — →.

Özbek hanlığı: Subhan Kulu → — →.

Allaha ne yüzle cevab verirsiniz? Bunun azli ile ehlinin tâyini lâzımdır» dediler ve şeyhülislâm ile padişah hocası Abdülvehhab Efendiyi Sultan Süleyman'ın yanına gönderdiler. Kendilerini kabul eden padişaha: şeyhülislâm:

«— Devletin hayırhah, bendeleriyiz, veziriâzamın hıyaneti meydana çıktığından, cümle ülema azlini rica ederler» dedi. Padişah cevaben:

«— Ya efendi, İstanbul'da Bağdad köşkünde hepiniz huzuruma gelip İsmail Paşa'nın su-i halini söyleyib ve bunun (Bekri) selabet ve diyanet ve akıl ve ferasetini arzedip her ahvaline kefil oldunuz; evvelki sözünüz şimdiye uymadı, bundan maksadınız nedir?» diye hitab etti. Debbağ-zâde:

«— Hatâ etmişiz, me'mulümüz gibi çıkmayıb hilâfı zuhur etti; azli ihmal olunur ise devletin berbadına ve memaliki islâmiyenin düşman eline geçmesine sebeb olur, behemehal azli lâzımdır» dedi. Padişahın hocası da bunun doğru olduğunu söyledi ise de Sultan İkinci Süleyman:

«— Dün serdar ettik, bugün azlolunamaz, dört taraftan düşman ağız açıp ayakta iken azli askerin dağılmasına sebeb olur, istediğinize müsaade ederim. Lâkin Edirne'ye varıp, Kasım geçsin düşman ayağı kesilsin müşavere olunub münasib birisine sadaret verilir» dedi.

Bu bakımdan, 26 Ekim 1689 da yapılan bir toplantıda, vaziyeti ancak Fazıl Mustafa Paşa'nın düzeltebileceği neticesine varılarak, kendisinin sadaretine, Gelibolu muhafızı vezir Ali Paşa'nın da rikâbı humâyun kaymakamlığına getirilmesine karar verildi. Ve Fazıl Mustafa Paşa'nın bulunduğu Sakız ile Gelibolu'ya derhal adamlar gönderildi. Bu işler olurken Bekri Mustafa Paşa'dan da mührü hümâyun alınarak Malkara'da oturması emrolundu. Ali Paşa 5 Kasım, Fazıl Mustafa Paşa 8 Kasım 1689 da Edirne'ye gelerek vazifeye başladı.

Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa ilk iş olarak ordu, idare ve maliyede bir takım düzeltme hareketlerinde bulundu. Askerin gururuna hitab edip kendilerini bir beyanname ile ciddi vazifeye davet etti. Kanun hükümlerine riayet ve suistimalin men'ine dair memleketin her tarafına emirnameler gönderdi. İşi yalnızca yazışma ve emirnameler gönderme şeklinde bırakmayarak halkı memnun bırakacak fi'ili icraata girişti. Halka ağır gelen, memnuniyetsizlik âmili olan vergileri kaldırdı. Bu cümleden olarak bedel-i nüzul, iştira, sürsat, nefir-i âm, rüsûm-u hamr (Tarih-i Raşid C: 2, S: 99) ve arak denilen vergileri tamamen kaldırdı. Rüsûmu hamr ve arak denilen içki üzerinden alınan vergi Rumeli'deki hıristiyan tebaanın zarar görmesine ve bundan doğan memnuniyetsizlik neticesi düşmanla işbirliği etmesine sebep oluyordu. Malî ıslahatın yanında âdilâne görünmeyen bazı kanunları da tadil etti. Ayrıca orduya da bizzat el atarak yeniçeri ocağında yoklama yaptırarak müstahak olmıyanlardan otuzbin kişinin (Silâhdar Tarihi C: 2, S: 489) ismini sildirdi. Eksilen ordu saflarını doldurmak için Anadolu ve Rumeli tarafına sürücüler tayin ile Türkmen ve Kürtlerden bahşiş ile asker yazmak üzere mubaşirler gönderdi. Bu düzeltme hareketlerini daha ciddi çalışacak kimselerle yürütmenin mümkün olacağını düşünerek yeniçeri ağası, kul kethüdası, kaptan-ı derya ve bazı eyâletlerin valiliklerinde değişiklikler yaparak yerlerine yenilerini tayin etti. Haksız mal

Selim Giray Osmanlıların iyi ve fena zamanlarında daima sadakatla ve fedakârca çalışan kahraman bir handı (Ricaut'dan)

iktisap etmiş kimselerin mallarını hazine namına müsadere etti. Böylelerinin en başında sabık sadrıâzam ile sadaret kaymakamı vardı.

Selim Giray ve Koca Halil Paşa'nın muharebeleri

Avusturya cephesinde durumun fenalaşması üzerine çağrılan Kırım hanı Selim Giray 12 Kasım 1689 Sofya'ya geldi. Üsküp tarafında düşmanın daha fazla ilerlemesi önlenmek istendiğinden, vakıt geçirilmeden o yana gönderildi. Kendisine serdarlık tevcih edilmiş olan Koca Halil Paşa da aynı mıntakaya gelmek üzere yola çıkmış bulunuyordu. Bu sırada Avusturyalıların yardım ve silâhlandırmasiyle kendisini Komanova kıralı ilân etmiş bulunan Karpos namındaki sırp sergerdesi Eğridere civarında Selim Giray tarafından (Tarih-i Raşid C: 2, S: 107) mağlûp edildi. Müteakiben Üsküp civarında yakalanan Karpos öldürüldü. Sırp âsilerinin ezilmesinden sonra serdar Koca Halil Paşa da orduya ulaşmıştı. Serdar ve Kırım hanı beraberce Kaçanik boğazında toplanmış olan Avusturya kuvvetleri üzerine yürüdü ve Kaçanik kuşatıldı. Bu sırada bir miktar düşman kuvvetinin Kosova'da toplandığı haber alındığından Selim Giray bunların üzerine yürüdü. Cereyan eden muharebede Avusturyalılar mağlûp oldu. Selim Giray düşmandan otuz top ve iki havan zaptetti.

Bu kadarcık muvaffakıyetler bile ordunun maneviyatında bir düzelmenin meydana gelmesini sağlamıştı. Nitekim, Kırım hanı ve sair kuvvetler vasıtasiyle Prizren ve Novoberda kurtarıldı. Avusturyalılar Priştine tarafına çekildi. Bu sırada kış pek yaklaşmış bulunduğundan Koca Halil Paşa'nın bir miktar askerle Manastır'da kalmasına ve Selim Giray'ın da Edirne'ye dönmesine karar verildi.

Kanije'nin düşman eline geçmesi

Avusturyalıların Vardar nehrinin yukarı vadisine kadar ilerlemiş olmalarına rağmen buradan yüzlerce kilometre gerilerde kalan Kanije kalesi dayanmakta devam ediyordu. Hiç bir taraftan hiç bir türlü yardım alamıyan Kanije'de Fındık Mustafa Paşa'nın idaresindeki kahramanlar dört seneden beri mukavemete devam etmekteydi. Fakat nihayet erzak tükenerek kıtlık o dereceye geldi ki Kanije'dekiler kedi, köpek ve fareleri yediler. Açlıktan bir hayli nüfus telef oldu. İmdat imkânı olmadığını, her taraftan ümit kesildiğini ve açlıktan yüzde yüz ölüme mahkûm olduklarını gören Kanije müdafileri kadın ve çocuklara dokunulmamak ve verilecek arabalarla istedikleri yere gitmek şartiyle kaleyi teslim ettiler. Teslimi müteakip Kanije'den çıkan kadın, çocuk ve erkek bin kişilik nüfus (Silâhdar tarihi C: 2, S: 506) arabalarla Drava nehrine kadar oradan da gemilerle Niğbolu'ya geldiler (Nisan 1960).

Fazıl Mustafa Paşa'nın serdarlığı

1690 senesi ilk baharında Sadrıâzam Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'nın serdarlığına karar verildi. Fazıl Mustafa Paşa evvelâ memleketin muhtelif köşelerine emirler göndererek ilâve kuvvetlerin toplanarak cepheye hareketlerini bildirdi. Bu arada daha bazı hazırlıklar da yaptı. Kendisi cepheye gittiği zaman, arkasında padişah üzerinde menfi tesirler yapacak kimselerin bulunmaması için darüssaade ağası Mustafa Ağa ile padişah hocası Abdülvehab Efendi'yi azlettirdi. Diğer taraftan Erdel halkının bir kısmının isteğini gözönünde bulundurarak Tököli İmre'yi Erdel kıralığına tayin etti.

Bunları yaptıktan sonra temmuz ortalarında Edirne'den kareketle 8 Ağustos 1960 da Şehirköy (Pirot) önüne geldi ve burasını kuşattı. Üç günlük bir muhasarayı müteakip Şehirköy'ü alınca Niş'i muhasara etmek niyetiyle hareketle geçti. Yol üzerindeki Musapaşa palankasında bulunan düşman kuvvetleri kaçtı. Musapaşa palankasını aldıktan sonra Niş önüne gelen Fazıl Mustafa Paşa derhal şehri kuşattı. Niş muhasarası devam ederken Selim Giray'ın büyük oğlu Devlet Giray idaresindeki tatar askerleri gelerek orduya iltihak et-

ti. Yirmiüç günlük muhasaradan sonra Niş kalesi de zaptedildi (9 eylûl). Sadrıâzam Fazıl Mustafa Paşa Morava vadisinde harekâta başladığı sırada Vidin üzerine yürüyen Dursun Mehmed Paşa da Vidin'i düşmandan kurtarmıştı.

Belgrad'ın istirdadı

Niş zaptedildiği zaman eylûl ayına ulaşılmış olduğu cihetle sefer mevsimi geçmek üzereydi. Belgrad gibi bir yerin zaptı işi uzun sürüp kış bastırabilirdi. Fazıl Mustafa Paşa, ordu erkânı ve ocak ağaları ile aktettiği bir toplantıda Belgrad'a yürüme niyetini açıkladı. Kışın yaklaşmasına ve malzeme vaziyetine dikkati çekip Belgrad fethinin gelecek yıla bırakılmasını ileri süren erkânın muhalefetine rağmen, düşmanın gerilemekte oluşunu ve Çerkes Ahmed Paşa ile birlikte Erdel'e gönderilmiş bulunan Tököli İmre'nin Erdel'de muvaffakıyet kazanmış olmasını da gözönünde bulundurarak Belgrad'a yürüme kararı aldı.

Belgrad'a ilerlenirken ondan daha beri tarafta düşman elinde bulunan yerler vardı. Viyana muhasarasında olduğu gibi buralar zaptedilmeden doğruca Belgrad'a gidilmesi doğru olmadığından önce bunların zaptedilmesine çalışıldı. Evvelâ Belgrad'ın güney doğusunda ve Tuna kenarında bulunan Semendre kuşatıldı. Avusturyalılar kırk şayka ile Tuna'dan Semendre'ye yardım etmek istedilerse de Türk topçusunun sıkı ve isabetli atışları sayesinde muvaffak olamadılar. Böylece muhasaranın üçüncü günü olan 27 Eylûl'de dış kale (Silâhdar tarihi C: 2, S: 523), ertesi gün de iç kale zaptedildi. Semendre alınınca, Niş'te yapıldığı gibi kalesi tamir olunup içine kuvvet kondu.

Evvelce Niş'in imdadına gelmiş olan Avusturya kuvvetlerini takibe memur edilen Diyarbakır beylerbeyi Kemankeş Ahmed Paşa, yanında bir miktar tatar askeri de olduğu halde ilerliyerek bunları kaçırttıktan sonra, Morava'nın Tuna'ya karıştığı yerde Sultan İkinci Bayezid'in vaktiyle inşa ettirmiş olduğu oniki burçlu kaleyi, ondan sonra da Pasarofça, Tahtalık ve Güvercinlik'i, ayrıca da bazı palankaları zaptetmişti. Ahmed Paşa bu işleri başardıktan sonra sadrıâzamın lekimde Belgrad önüne gelişinden bir kaç gün önce orduya iltihak etmiş bulunuyordu.

Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa

Fazıl Mustafa Paşa emrindeki orduyu üç kısma ayırarak Belgrad'ın etrafını çevirdi ve Belgrad kalesi 14 balyemez ve 55 şahi topla dövülmeğe başlandı. Silâhdar tarihine göre; muhasaranın sekizinci gününe rastlayan 9 ekimde. Tarih-i Raşid'e göre de, muhasaranın on ikinci gününe rastlayan 13 ekimde, Sava nehri tarafına rastlıyan iç kaledeki barut mahzenine bir kumbara isabetiyle müthiş bir infilak husule geldi. Bu infilakta oradakilerden dört bin kişi öldüğü gibi kale duvarında da bir miktar gedik meydana geldi. Mustafa Paşa bu fırsattan istifade ile derhal askeri hücuma kaldırdı. Avusturyalılar birdenbire şaşırmış vaziyetteyken Türk ordusu hücumunu şiddetlendirdi ve yarım saatte beşbin kişi öldürüldü. Türkler şehre girerken Avusturyalıların perişanlığı büsbütün arttı. Nehir yoluyle kaçmak isteyen oniki gemi dolusu Avusturyalı esir edildi. Müverrih Silâhdar'a (C: 2, S: 536) göre, Belgrad'da bulunan 16 bin kişiden ancak iki üç kişi kaçıp kurtulabilmiş ve Belgrad'ın zaptı ile irili ufaklı üç yüz top elde edilmiştir.

İstirdat sahasının Ösek'e kadar genişletilmesi

Belgrad'ın kurtarılmasını müteakip istirdat sahasını daha fazla genişletmek istiyen Fazıl Mustafa Paşa biraz daha

ilerilere kuvvetler sevketti. Sava'dan karşıya geçirilip Sirem arazisine sevkedilen tatar kuvvetleri Varadin (Peter Wardein)e kadar ilerliyerek önüne çıkan Avusturyalılardan ikibin kadar esir aldı. Daha sonra kalgay Devlet Giray idaresinde tekmil tatar kuvvetleri Sava'dan karşıya geçerek Ösek'e kadar uzanan akın hareketlerinde bulundu. Bu arada Yeni palanka, ayrıca Sava kıyısındaki Böğürdelen (Sabac) alındı. Meşhur Böğürdelen kalesini Sıvas valisi Salahor Süleyman Paşa zaptetti. Bosna beylerbeyisi Topal Hüseyin Paşa Drava kıyısındaki Ösek (Esseg) i kuşatarak toplarla dört gün dövdüyse de şiddetli yağmurların başlaması neticesinde metrislerin sularla dolması ve malzeme naklinin pek ziyade güçleşmesi sebebiyle muhasarayı kaldırdı.

Avusturya işgali sırasında hıristiyan tebaa arasında bir çok kimseler düşmanla işbirliği etmiş olmakla beraber, Sadrıâzam Fazıl Mustafa Paşa asla bir intikam siyaseti gütmedi. Avusturyalıların yerlerinden oynattığı ve beraberinde götürdüğü kimseleri kurtardıkça memleketlerine gönderdi ve eski mülklerini yine kendilerine verdirtti. Hattâ masrafı devlet hazinesinden ödenmek üzere bunlara çift hayvanı ve tohumluk verdirtmek suretiyle hem halkın huzura kavuşmasını hem de iktisadî hayatın tekrar canlanmasını sağladı.

Caraffa, Avusturya ordusu kumandanlarından (Ricaut'dan)

Padişahın ve Sadrıâzamın İstanbul'a dönmeleri

Sadrıâzam Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa, Niş'ten sonra sekiz günlük bir muhasara sonunda Belgrad'ı da zaptettiğini, enistesi Kıbleli Mustafa Paşanın oğlu olan yeğeni Ali Bey vasıtasiyle Edirne'de bulunan padişaha bildirdiği zaman İkinci Süleyman pek memnun olmuştu. Ayrıca sadaret kaymakamı Türk Ali Paşa'ya yazdığı tezkerede, padişahın, kışı İstanbul'da geçirmesinin daha uygun olacağını sebepleriyle birlikte bildirmişti. İkinci Süleyman evvelâ muvafakat etti. Fakat sonra harem dairesine çekilince oradaki kadınların ve siyah hadımların :

«— Karındaşım Sultan Mehmed (Dördüncü Mehmed) i böyle İstanbul'a götürüp tahtından indirdiler, bunların fikri seni de böyle etmektir» şeklindeki sözlerle onu korkutmaları üzerine ertesi günü sadaret kaymakamına :

«— Artık ben İstanbul'a gitmem, veziriâzâm doğru buraya gelsin, burası da tahtımızdır; bunda yazlayıb kışlarız» haberini gönderdi. Kaymakam paşa, erkân ile ulemayı çağırarak yeni vaziyeti kendileri ile görüştü. Onlar :

«— Bu münafık sözüdür, herkes padişahtan hoşnuttur, hâşâ ki suikast oluna, burada oturmak zararlı olduğundan gidilmek münasib görülüyor, padişaha selâmımızla bunu arzeyle» dediler. Padişahın huzuruna çıkan sadaret kaymakamı, kararın arzını müteakip :

«— İstanbul'a gidilmesini yalnız veziriâzâm kulları murad etmedi, vükelânın reyile olmuştur, niçin şübhelenirsiniz, reâya imdat etmeden iştira, nuzl ve sürsat vermekten fakir oldu ve ellerinde bir şey kalmadı, sıyaneti üzerinize vacibdir, yarın kıyamet gününde siz de ve biz de mes'ul oluruz ve ecdad-ı izamınız Acem ve Ongürüs seferlerin seferleyib reâyaya zulüm olmasın deyu İstanbulda kışlaya gelmişlerdir» sözleri ile korkusunu izale edip muvafakatını aldı. Böylece padişah, 17 kasım 1690 da, Edirneden İstanbul'a hareket etti (Silâhdar Tarihi C: 2, S: 543).

Sadrıâzam Fazıl Mustafa Paşa Belgrad kalesinin yıkılan yerlerini tamir ve içerisine asker ve mühimmat koyduk-

galarını toplıyarak bu hususu onların dikkat nazarlarına arzettiği ve neticede de kendi görüşünü tatbike koyulduğu görülmektedir.

Fazıl Mustafa Paşa, Avusturyalılar P. Varadin'e doğru çekilirken yol üzerinde bulunan Karlofça boğazı zaptolunursa düşmanın ister istemez, sahra yoluyle P. Varadin'e gitmesi gerekeceğini ve bunun da onlara bir kaç güne mal olacağını, o zamana kadar da tatar askerinin gelip yetişeceğini hesapladı. Bu fikrini tatbik etmek üzere orduyu hareket ettirdi ve cebri yürüyüşle düşmana dokunmadan ileri geçip Slankamen (Salankamin) palankası ile P. Varadin arasında Tuna kenarında mevzi aldı. Akşam üstü varılmış olan bu yerde yüzelli adet kolonborna ve şahi top münasip yerlere yerleştirildi.

Slankamen muharebesi diye meşhur olan çarpışma, ordunun buraya gelişinin ferdası günü olan 20 Ağustos 1691 (25 zilkade 1102) de cereyan etti. P. Varadin yolunun kapanmakta olduğunu, ayrıca Kırım kuvvetlerinin henüz gelmemiş bulunduğunu öğrenen Avusturyalılar, fazla zaman kaybettikleri takdirde iki ateş arasında kalacaklarını anladıklarından, muharebe tertibi olup taarruza geçtiler.

Avusturya ordusu kumandanı Prens Ludvig yaya askerini Osmanlı metrislerine doğru yaklaştırırken süvarisini Osmanlı atlıları üzerine sevketti. Böylece ikindi vakti muharebe başlamış oldu. Avusturyalılar hücuma geçtiği zaman Türk topları ateşe başladıysa da düşman zayiata aldırmadan taarruzunu devam ettirdiğinden Osmanlı askeri metrislerden çıkıp şiddetle karşı koydu. Kanlı bir boğuşma hüküm sürerken yeniçeri ağası

Slankamen savaşından ve yakın çarpışmalardan diğer bir görünüş (Ricaut'dan)

ve bir hayli yeniçeri bölük kumandanı şehid düştü. Buna rağmen Türk piyadesi aynı şiddetle muharebeye devam ettiği cihetle düşman biraz geri çekildi. Prens Ludvig ise geriden taze kuvvetler ileri sürerek piyade ve süvarisinin taarruzunu yeniletti. İşte bu sırada Anadolu beylerbeyi Kemankeş Ahmed Paşa kumandasında bulunan Osmanlı sağ cenahındaki Türkmen süvarilerinin düşmanın top ve kurşun yağmuruna dayanamıyarak geri çekilmesi Avusturyalıların cesaretini arttırarak taarruzu bu tarafa doğru daha fazla inkişaf ettirmelerine sebep oldu. Bu koldaki kapıkulu süvarilerinin de üzerlerine düşen yardım vazifelerini yerine getirmiyerek kaçmaları yüzünden, Osmanlı sağ cenahı bozulur hale geldi ve düşman bu taraftan merkeze doğru girmeye başladı. Bu vaziyet karşısında Sadrıâzam Fazıl Mustafa Paşa bizzat kılıcını çekerek sağ cenaha yüklenen düşmana saldırınca asker gayrete geldi. Herkes canla başla vuruşmaktayken Karaman beylerbeyi Çelebi İbrahim Paşa eyâleti askeriyle sağ cenahın imdadına koştu. Osmanlı askerinin fevkalâde mücadelesi karşısında nihayet düşman bozulmaya yüz tuttu. Fakat bu arada Sadrıâzam Fazıl Mustafa Paşa'nın alnına bir kurşun isabetiyle şehid düşmesi muharebenin mukadderatının birdenbire Avusturya lehine dönmesine sebep oldu. Sadrıâzamın etrafındaki adamların «serdar düştü» diye bağırmaları her şeyi altüst etti. Maneviyatı sarsılan asker gevşeyip mücadeleden kalırken sağ koldan giren düşman gerideki ordugâhı işgal eyledi. Askerde döğüşecek mecal ve maneviyat kalmadığını ve herkesin başının kaydına bakmaya başladığını gören Haleb valisi Koca Halil Paşa ile Rumeli valisi Küçük Cafer Paşa at üzerinde konuşup askeri selâmete çıkarmaya karar verdiler. Ve sancağ-ı şerifi alıp Belgrad'a doğru çekilmeye başladılar. Böylece, kazanılmak üzereyken kaybedilen bu harp sonunda terkedilen ordu hazinesi, top ve mühimmat düşmanın eline geçti. Harbin kaybedildiği gün Tuna kaptanı Mustafa Kaptan Tuna nehrinde düşmanın zahire ve cephane yüklü sekiz yüz adet kayık ve gemisinin bir kısmını yakıp batırmış büyük bir kısmını da zapt etmişti.

Ordunun Belgrad'a çekilmesi

Slankamen muharebesinde mağlûp olan Osmanlı ordusu yorgun bir şekilde Sava köprüsünün başına geldi. Buradan karşıya Belgrad yakasına geçiş üç gün üç gece sürdü. Cümlenin ittifakiyle vezir Koca Halil Paşa serdar seçildi. Muharebenin ferdası günü Sıvas beylerbeyi Deli Ömer Paşa, bundan bir gün sonra da zayıf bir kuvvetle Kırım Hanı Saadet Giray geldi. Yedi sekiz saatlik yerde bulunduğu halde muharebeye zamanında yetişmemiş olan Saadet Giray bilahara Sultan İkinci Ahmed'in ağır tekdirine maruz kaldı.

Ordu Belgrad'a gelince vaziyet Edirne'de bulunan padişaha yazılarak talimat beklendi. Veziriâzam şehid düştüğü zaman, bunu etrafa duyurmadan yerini muhafaza etmesi gerekirken herkesten önce muharebe sahasını terketmiş olan sipahiler ağasının Belgrad'da boynu vuruldu.

Avurturyalıların Lipve'yi kuşatması

Slankamen muharebesini kazanmakla beraber yorgun ve yıpranmış vaziyete düşmüş olan Avusturyalılar Osmanlı ordusunu takip edemediler. Yalnız bu arada düşman kuvvetlerinin bir kısmı P. Varadin'den karşıya geçti, oradan da Tisa'yı aşıp Çanad tarafına ilerledi ve Maroş nehri kenarındaki Lipve (Lipova) yı kuşattı. Silâhdar tarihinde (C: 2, S: 595), Lipve müdafilerinin üç günlük mukavemetten sonra kaleyi vire ile teslim ettikleri kaydedilirse de, Tarih-i Raşid'de (C: 2, S: 170), Tamşvar muhafızı Topal Hüseyin Paşa'nın Lipve imdadına gelerek düşmanı yenip Lipve'yi düşmekten kurtardığı yazılıdır. Yine bu sırada Sıvas beylerbeyi Deli Ömer Paşa kumandasında üçbin tatar ve altı yüz sipah ve silâhdar askerinin muhafazasında araba katır ve develerle Tamşvar'a zahire gönderilmiştir.

Halil Paşa'nın serdarlığı

Fazıl Mustafa Paşa'nın şehadet ve

ordunun mağlûbiyet haberini getiren adam 31 Ağustos 1691 günü Edirne'ye ulaştığı zaman sadaret kaymakamı ikinci vezir Kadı Ali Paşa'yı bulup durumu anlattı. Bunun üzerine Kadı Ali Paşa şeyhülislâm ve kazaskerleri evine davetle haberi bildirince, Rumeli kazaskeri Yahya Efendi «serdar olup heman şimdi alelacele kalkıp orduyu hümâyuna kalkıp gidersen, padişah hazretlerinden rica edip sana mührü alıverelim» dedi. Kadı Ali Paşa'nın bunu kabul etmesi üzerine, durum İkinci Ahmed'e arz ve hakikaten sadrıâzamlığı temin edildi. Padişah Kadı Ali Paşaya mührü verirken kendisini ayni zamanda serdar tayin ettiğini, derhal tedarikini görüp cepheye (Silâhdar Tarihi C: 2, S: 596) hareket etmesini bildirdi. Fakat Kadı Ali Paşa ordunun sefer levazımını hazırlatıp cephelere göndermek üzere merkezde kalmak için devlet erkânı ve padişahı ikna etti. Böylece, sadarete tayininden iki gün sonra, Haleb beylerbeyi Koca Halil Paşa'ya Macaristan cephesi serdarlığı emri gönderildi.

Koca Halil Paşa'ya serdarlık emri gönderilmesinden on gün sonra Kırım Hanı Saadet Giray'a bir hatt-ı hümâyun yazılarak, Tamşvar tarafını korumak gayesiyle Pançevo'ya geçmesi ve kış soğukları bastırıncaya kadar o civarda dolaşması emredildi.

Avusturyalıların Varat muhasarası

Tuna kıyısındaki Varadin (Peterwardein) den kalkan Avusturya ordusunun tamamı Segedin ve Solnok üzerinden (Tarih-i Raşid C: 2, S: 183) ilerliyerek Körös nehri boyundaki Varat (Gross Wardein, Nagy Varad) kalesini muhasara etti. Varat'ın muhasaraya maruz kaldığına dair haber serdar Koca Halil Paşa'ya ulaşınca ordu erkânı ve ocak ağalarını otağına davet ederek meseleyi müzakere etti. Yeniçeri Ağası Eğinli Mehmed Ağa Varat, Yanve (Yanova) ve Göle (Gyula) gibi kalelerin bataklık arazide bulunmaları bakımından uzun müddet muhasaraya dayanabileceklerini, asıl meselenin Tamşvar kalesine erzak ve muhafız asker yetiştirmek olduğunu beyan edince, bu fikir diğerleri tarafından da benimsenmiştir. Bunun üzerine bir kaç beylerbeyinin muhafazasında Tamşvar'a erzak, mühimmat ve asker gönderilmiştir. Bu arada Varat müdafilerinden alınan haberde, kış soğuklarının bastırmak üzere bulunuşu sebebiyle düşmanın baskısının hafiflediği, onun için kış boyunca dayanacaklarına güvenleri olduğu öğrenilmiştir. Tamşvar'a vardım gönderildiği zaman orduda bulunan Fındık Mustafa Paşa Tamşvar muhafızlığına tayin edilerek daha önceki muhafız Kandilci Hüseyin Paşa orduya alınmıştır.

Tamşvar'dan Belgrad'a dönüldüğü sırada, kapıkulu askerinin Edirne'ye dönmesi hususunda padişahtan emir gelmiş olduğundan, Koca Halil Paşa kapıkulu efradı ile sancağ-ı şerifi Edirne'ye yollamış (Silâhdar tarihi C: 2, S: 60), kendisi de Silistre beylerbeyisi Topal Hüseyin Paşa'yı Belgrad muhafazasına memur ettikten sonra kışlamak üzere Niş'e dönmüştür.

Avusturyalıların Varat önüne geldikleri zaman peşinen kaleyi sıkı şekilde muhasara ettikleri, otuz sekiz gün müddetle sıkı bir mücadelenin devam ettiği, fakat daha sonra kışın bastırması yüzünden mücadelenin şiddetini kaybettiği, Varat'ın karşısına bir palanka kurulup buraya beş altı bin kişi bırakıldıktan sonra esas büyük kuvvetlerin kışlaklara dağıldığı görülmektedir. Ertesi sefer mevsiminde muhasaraya yeniden

Varat (Gros-Wardein), Erdel'in önemli şehir ve kalelerindendir (Ricaut'dan)

şiddet verilecek ve Varat kalesi dokuz ay onyedi gün mukavemetten ve dokuz bin kişilik muhafızı üç bin kişiye düştükten sonra vire ile teslim olacaktır.

Saadet Giray'ın azli

Salankamin muharebesine zamanında yetişmeyen, ayni zamanda arzu edildiği miktarda tatar askeri toplamıyan Kırım Hanı Saadet Giray'a Osmanlı devlet erkânının ekserisi gibi padişah da kızmaktaydı. Bu durumdan istifadeye çalışan ve rüşvetci bir şahsiyet olan Veziriâzam Kadı Ali Paşa, eski hanlardan Murad Giray'ın kalgayı olan Safa Giray'dan otuz bin kuruş rüşvet almak suretiyle hanlığa tâyinini temin etti (22 Aralık 1691). Safa Giray Kırım Hanı tâyin edilince eski Han Saadet Giray Rodos'a sürüldü.

Topal Hüseyin Paşa'nın serdarlığı

Fazıl Mustafa Paşa Slankamen'de şehid düştüğü zaman, ordu erkânı ittifakla Koca Halil Paşa'yı serdarlığa getirmişler, sonra da mühr-ü hümâyûnun yine ona verilmesi için bir mahzar hazırlıyarak Edirne'ye göndermişlerdi. Fakat Kadı Ali Paşa mührü elde etmiş, üstelik padişahın zorlamasına rağmen bir takım bahaneler icadı suretiyle cepheye gitmemişti. Böyle olduğu halde

Kolojvar (Cluj=Clausenburg) Erdel'in önemli şehir ve kalelerindendir (Ricaut'dan)

Koca Halil Paşa'yı kendisine rakip görmekte ve bir gün mührün ona verilmesinden korkmaktaydı. Bu endişeden sıyrılmak için bir aralık onun idamı işini bile tasarladıysa da (Silâhdar Tarihi C: 2. S: 618) buna muvaffak olamıyacağını anlayınca tekaüt ettirmek suretiyle gözönünden uzak bulundurmak istedi. Ve bunda da muvaffak oldu. Koca Halil Paşa tekaüt hasları ile Ohri'de oturmaya memur edilince Avusturya cephesi serdarlığı Belgrad muhafızı Topal Hüseyin Paşa'ya verildi (Ocak 1692).

Tököli İmre'nin Edirne'ye getirilmesi

Sadrıâzam Kadı Ali Paşa, hudut işlerine dair bir meselenin konuşulması icap ederse padişah ile buluşturarak şifahi izahat vermesini temin eylemek gayesiyle Tököli İmre'ye mektup yazıp harcırah göndererek Edirne'ye çağırdı. Tököli İmre 14 Ocak 1692 de Edirne'ye geldiyse de çabucak huzura kabul edilmedi. Aradan bir ay geçtikten sonra, hudut boyundan casusunun geldiğini, Avusturyalıların taarruz hazırlıklarıyle meşgul oldukları haberini getirdiğini bildirmesi üzerine, huzura kabul için gerekli şeyler yapıldı. Tököli İmre, kabul esnasında hayatta bulunduğu müddetçe devlete sadakatle hizmet edeceğini arzetti. Bundan sonradır ki merkezi gibi kabul edilen yeni palankaya gitmek üzere Edirne'den ayrıldı.

Sadrıâzam Kadı Ali Paşa'nın azli

Sadrıâzam Kadı Ali Paşa en büyük gayreti mevkiinde tutunmak için sarfetmekte, bu gaye ile sarayda padişahın yakın hizmetinde bulunan kimseleri elde etmeyi ihmal etmediği gibi, icabında bu uğurda yalan söylemekten de çekinmemekteydi. İkinci Ahmed bir gün Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ile sadrıâzamı huzuruna çağırmış, memleketin durumunu açıkça söylemelerini istemişti. Şeyhülislâm, sadrıâzamın mevkiinden **başka bir şey düşünmediğini**, memleket işlerini ziyadesiyle ihmal ettiğini ifade ile ile acı acı şikâyet etmişti. Kadı Ali Paşa, derhal buna cevap olarak, şeyhülislâmın yalan söylediğini, ihtiyarlığı

ri Hekim Yahya Efendi'yi göndermişti. Yahya Efendi muayeneden sonra hastanın halinin iyi olmadığını belirtince Fazıl Mustafa Paşa ulema, devlet erkânı ve ocak ağalarını toplıyarak:

«— Padişahımızın hastalığı fazlalaşmakta, ölümü halinde kimi hükümdar edelim?» dedi.

Orada bulunanların sükût etmesi (Silâhdar tarihi C: 2, S: 569) üzerine sadrıâzam:

«— Sultan Mehmed'i etsek hâli belli. Kırk yıldır memleketi yıkıp berbad etti; el'an çekilen fezahat onun şeametidir, bir türlü hazmı mümkün değil. Oğulları ise babaları zamanında yularsız arslan mesabesinde kendisi ile inip binmeyi, yeyip içmeyi, cenk ve avı öğrenmişlerdir. Lâkin, padişahımızın küçük biraderi hüsn-ü hal ve zühd-i takva ile mevsuf, her fününda mahir, istihrac-ı takvime kadir bir kâmil vücud âlicenab şehzadedir. Saltanata ondan gayrısını memul edemem» dedi.

Sadrıâzamın sözleri hazır bulunanlar tarafından tasvip edildiğinden, ölüm vukuunda kardeşi Ahmed'in hükümdarlığına karar verilerek fatiha okundu. Fazıl Mustafa Paşa toplantıdan çıktıktan sonra darüssade ağası ile silâhdar ağasına, topluluğun Şehzade Ahmed'in hükümdarlığına karar vermiş olduğunu beyanla yolda br hal olduğu takdirde başkasını iclâs ettirmemelerini tenbih eyledi. İkinci Süleyman böyle hasta haliyle kardeş ve yeğenleriyle Edirne'ye nakledildi. Sadrıâzam ve Serdarı Ekrem Fazıl Mustafa Paşa Edirne'den Avusturya cephesine hareket tarihi olan 15 haziran 1691 den bir gün önce darüssaade ve silâhdar ağalarına ayni tenbihatı tekrarlıyarak Şehzade Ahmed'den başkasını cülûs ettirdikleri takdirde öldürüleceklerini ilâve etti. Sadrıâzamın Edirne'den ayrılışından sekiz gün sonra 23 haziran 1691 (26 ramazan 1102) Cuma günü, iki senedenberi çekmekte olduğu hastalıktan kurtulamıyarak hayata gözlerini yumdu.

O devri yaşıyan müverrih Silâhdarın (C: 2, S: 575) tarif ve tavsifine göre İkinci Süleyman: Orta boylu, yassı bağırlı, şekli şemaili güzel, değirmi çehreli, kara gözlü, doğan burunlu, siyah kaba kır sakallı, vakur ve heybetli idi. Lisanı tatlı, yumuşak huylu, hüsn-ü muamele sahibi, insaflı, halim selim, hakka kail adle maildi. Beş vakit namazını kılardı. Ömründe namazını terketmemişti. Yanında hazreti Peygamberin ismi söylenince hürmetten eğilirdi. Sahavetkâr olup hiç kimseye gazab edip azarlamamıştı.

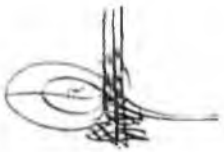

İkinci Ahmed'in tuğrası

İKİNCİ AHMED

★

Padişahın cülusu — İkinci Ahmed zamanında Avusturya cephesi — Venedik cephesi — Lehistan cephesi — Dahili vaziyet ve padişahın ölümü.

★

İKİNCİ AHMED

Babası : Sultan İbrahim
Annesi : Hatice Muazzez Sultan
Doğduğu tarih: 25 şubat 1643
Padişah olduğu tarih : 22 haziran 1691
Ölümü : 6 şubat 1695
Bilinen zevceleri : Rebia kadın
Çocukları : İbrahim, Selim, Hatice, Asiye

★

Veziriâzamları : Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa → — 20 Ağustos 1691 şehid. Kadı (Arabacı) Ali Paşa 30 ağustos 1691 — 27 mart 1692 azil. Hacı (Çalık) Ali Paşa 27 mart 1692 — 27 mart 1693 istifa. Bozoklu Mustafa Paşa 27 mart 1693 — 14 mart 1694 azil. Sürmeli Ali Paşa 14 mart 1694 — →.

İkinci Süleyman vefat edince darüssaade ağası vaziyeti sadaret kaymakamı Kadı Ali Paşaya bildirdi. Bunun üzerine evvelce verilen karara uyularak kardeşi Ahmed bulunduğu daireden çıkarıldı. Tahtın kendisine nasib olmasından dolayı Allaha şükredip dua eden Sultan Ahmed önce hasodaya götürüldü. Burada evvelâ kendisine kanun gereğince hasodalılar biat etti. Bunların arasında o sırada hasodalılara dahil olan silâhdar tarihi müellifi Fındıklılı Mehmed Ağa da vardı. Daha sonra Bâbüssaade önüne konan tahta oturdu. Burada nakibüleşraftan başlıyarak devlet erkânı, ulema ve ocak ağaları biat ettiler.

Biat merasiminin tamamlanmasından sonra İkinci Süleyman'ın cenazesi gasl, techiz ve tekfin edildikten sonra namazı kılındı. Daha sonra da cenaze sıkıca sarıldıktan sonra buzlar arasına konarak İstanbul'a nak ledildi ve Kanuni türbesine defnedildi.

Âdet veçhile tahta yeni geçen hükümdarlar bir kaç gün sonra Eyub türbesini ziyaretle kılıç kuşanırlardı. Halbuki İkinci Ahmed Edirne'de cülûs etmişti. Kılıç kuşanma merasimini hükûmet merkezindeki usûle göre icra etmek için acele İstanbul'a giderek yine sür'atle dönmek istediyse de, kendisine sefer durumu, Edirne'den ayrılışından başkasının tahta çıkarılması ihtimali anlatılınca bundan vazgeçti. Ecdadından Fatih Mehmed ile babası İkinci Murad'ın Edirne'deki Eski Camide kılıç kuşanmış olduğunu gözönünde bulundurarak (Silâhdar tarihi C:2, S:580). İkinci Ahmed de Edirne Eski Cami'de icra edilen bir merasimle kılıç kuşandı.

Serdar'ı ekrem ve sadrıâzam sıfatiyle Avusturya cephesine gitmekte olan Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa 29 haziranda Sofya'ya geldiği sırada İkinci Süleyman'ın vefatı ile yerine kardeşi Ahmed'in geçmiş olduğu haberini aldı. Yeni padişah kendisini sadrıâzamlık ve serdar-ı ekremlikte ipka etmiş olduğu cihetle yoluna devamla Belgrad'a geldi.

Slankamen muharebesi

Fazıl Mustafa Paşa Belgrad'da beklemiyerek. Kemankeş Ahmed Paşaya Sava üzerine kurdurttuğu köprüden suların kabarık olmasına aldırmıyarak karşıya zemun (zemlin) sahrasına geçti. Bu sırada Tuna kaptanı Ali Paşayı Tuna kıyısındaki Titel palankasını fethe gönderdi. Ali Paşa üç günlük muhasara sonunda bu palankayı vire şartiyle aldıysa da vireye riayet etmiyerek kan dökülmesine sebep olduğu için idam edilmek istenirken bazı kimselerin şefaatiyle hapsi ile iktifa olundu ve Tuna kaptanlığı firkate reislerinden Uzun Mustafa'ya verildi.

İkinci Ahmed
(Batılı bir ressamın eserinden)

Ordunun bir kısmı Zemun sahrasına geçtikten sonra, kışın sekiz bin askeri ile Tamşvar muhafazasında kalmış olan Tököli İmre de üç yüz kadar maiyeti ile orduya geldi. Tököli'nin geçen sene Erdel'de esir etmiş olduğu Avusturya generalleri de yanında idi.

Bu sırada fazla yağan yağmurlardan nehirler taştığı cihetle Zemun sahrasının bir çok yerleri sular altındaydı. Onun için Fazıl Mustafa Paşa henüz askerin tamamını karşıya geçirmemişti. Bu sırada P. Varadin'de bulunan Avusturyalılar, Osmanlı askerinin tamamı Zemun sahrasına geçmeden köprüleri basıp muhafızları öldürerek geçit yerlerini tutmayı plânlaştırmışlardı. Elde edilen esirlerden düşmanın bu plânından haberdar olan serdar-ı ekrem derhal askeri erkânı toplıyarak vaziyeti anlattı. Toplantıda bulunanlar, henüz eyâlet askerlerinin mühim bir kısmı ile tatar askerinin gelmemiş olduğunu beyan ile bunların gelişinden ve ordunun mikdarının kabarmasından sonra karşıya geçilmesini, bunların yetişmesine kadar geçecek bir kaç gün zarfında köprü başının top ateşi ile müdafaasının nisbeten mümkün olduğunu belirttilerse de sadrıâzam bu mütalealara kıymet vermiyerek ertesi gün ordu erkânı ve ocak ağaları ile karşıya geçti.

Zemun sahrasının bir çok yerleri sular altında bulunduğundan bu sular üstüne bile yer yer köprüler kurulması icap etmişti. Bu şartlar altında topların nakli büyük müşkilât arzediyor ve arzu edilen her tarafa top götürülemiyordu. Bir hayli zahmet mukabili geçiş tamamlanınca serdarın emriyle Tuna ve Sava'ya doğru hendek kazılarak sahradaki sulara bir mecra kazandırılıp daha gerilerdeki kısımlara tabyalar kurularak toplar yerleştirildi. Bu yerleşmeler vuku bulurken Rumeli ve Haleb beylerbeyleri ile bir kaç sancak askeri gelip orduya katılmışsa da henüz eyâlet

askerleri tamamlanmadığı gibi tatar askeri de ortalarda yoktu.

Bu sırada Baden margravı Prens Ludvig (Lui) kumandasında elli bin piyade elli bin süvariden mürekkep Avusturya ordusu P. Varadin'den hareketle Osmanlı ordusunun dört saat uzağına Tuna kenarında Değirmenlik mevkiine gelerek kondu. Avusturya ordusunda yedi gün müddetle bir hareket görülmeyince Anadolu beylerbeyi Kemankeş Ahmed Paşanın emrine onbin kişilik kuvvet vererek düşmana doğru sevketti (10 ağustos). Bunlar hareketsiz gibi duran düşman birlikleriyle biraz vuruştuktan sonra geriye dönüp geldi. Ertesi gün Avusturya ordusunun harekete geçerek Osmanlı ordusuna üç saatlik mesafeye geldiği görüldüyse de düşmanın ateş menziline girmesi beklendiğinden ateş açılıp harbe tutuşulmadı. Bir kaç gün sonra Avusturyalılar ilk ordugâhlarına döndüler. Avusturyalıların hazırlanmış mevzilere taarruz etmiyerek Türk askerlerini üzerlerine çekmek istedikleri anlaşılıyordu. Aradan geçen bu günler zarfında Sivas eyâleti askeri ile tatar ordusu hariç beklenen diğer eyâlet ve sancak kuvvetleri gelerek sadrıâzamın emrindeki orduyu hümâyuna katılmış (Silâhdar tarihi C: 2, S: 589) bulunuyorlardı. Avusturya ordusu P. Varadin kalesi tarafına doğru çekilirken, tarih-i Raşid'e (C: 2, S: 162) göre; Sadrıâzam Fazıl Mustafa Faşa hemen hücuma geçmeyi düşünmemekte ve bir kaç gün sonra gelmesini umduğu Kırım hanının muvasalatından sonra hücuma kalkmayı uygun bulmaktaydı. Fakat Silâhdar tarihi müellifinin kaydına nazaran, bu sırada kethüdası Kör Mustafa Efendi'nin «oklanmış şikârı kaçırmıyalım» diyerek hücuma geçilmesi fikrini müdafaa etmesi, serdarın bu sözlerin tesiri altında kalmasına sebep olmuştur. Nitekim, Fazıl Mustafa Paşa'nın, kumandan ve ocak a-

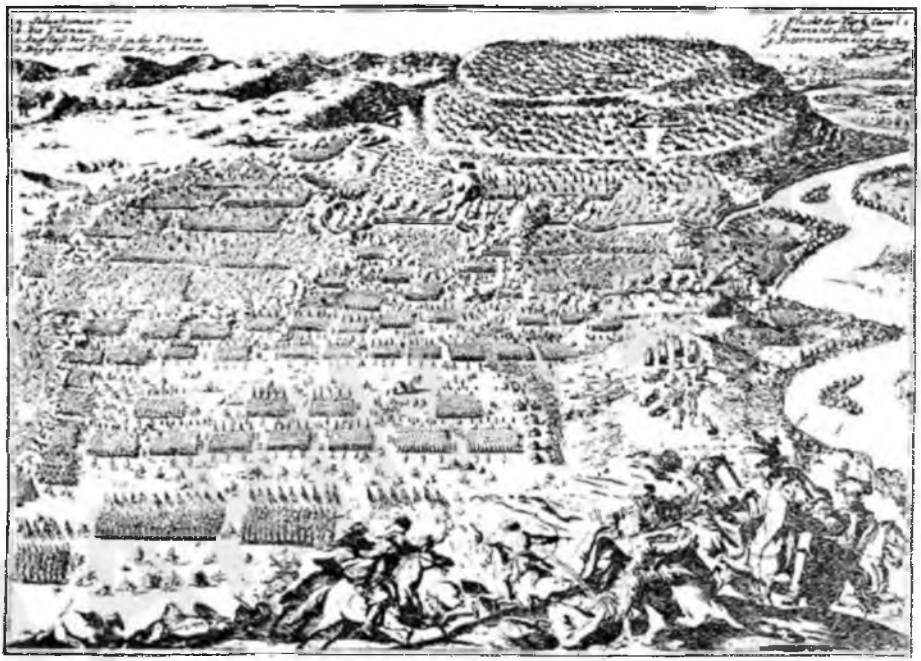

Slankamen savaş meydanının ve iki taraf ordularının genel durumuna bir bakış (Macarca «A Magyar Nemzet Törtenete» den)

dolayısiyle ne dediğini bilmediğini iddia ederek üste çıkmış ve şeyhülislâmın azlini temin etmişti. Arabacı lâkabı ile de anılan bu hilekâr ve türlü bahanelerle cepheye gitmeyen sadrıâzamın yalan söylediğini bir müddet sonra anlıyan İkinci Ahmed, kendisini azlederek mühr-ü hümâyunu teslim etmek üzere Diyarbakır valisi Hacı Ali Paşa'yı Edirne'ye çağırdı (27 Mart 1692). Hacı Ali Paşa'nın sadrıâzam tâyin edildiği günlerde Tököli İmre'den alınan bir haberde, Avusturyalıların bu yıl geçen seneden daha fazla hazırlık yaptığı, Fransa ile Avusturya arasında devam etmekte olan muharebe vesilesiyle Lehistan'ın Fransız dostluğuna yanaşıp Osmanlılarla anlaşmak istedikleri bildirilmekteydi.

İngiliz ve Felemenk hükûmetinin sulh tavassutları

Avusturya ve müttefikleri 1688 den beri Fransa ile muharebe etmekte idiler. Avusturya müttefikleri arasına bilahara İngiltere ve Felemenk de katılmıştı. Her devirde kendi kvvvetini mümkün olduğu derecede yıpratmamaya dikkat eden İngiltere, Ondördüncü Lui Fransasına karşı cereyan eden bu harpte de ayni şeyi gözetmekte ve Avusturya imparatorunun daha fazla kuvvetlerle Fransa üzerine yüklenmesini istemekteydi. Osmanlılarla muharebe eden Avusturya'nın elbette İngiltere'nin arzuladığı miktarda Fransa'ya kuvvet ayırması mümkün olamazdı. Osmanlı-Avusturya sulhü tahakkuk ettiği taktirde İngiltere'nin tasavvurları da tahakkuk edebilirdi. Bunun için Felemenklilerle birlikte Osmanlı hükûmeti kezdinde sulh tavassutunda bulundular. İngiliz ve Felemenk elçileri bu gaye ile padişahı zi[illegible]yarete çalıştılar. 21 Haziran 1692 de vuku bulan kabulleri esnasında Avusturyalıların Osmanlı-Avusturya sınırının Esseg'den geçmesini istediğini bildirdiler. Elçilerine bu sözleri karşısında İkinci A[illegible] "Avusturyalıların bir elçisinin gelip gelmediğini, gelmediyse kendilerinin sulh aktine selâhiyetli olup olmadıklarını sorunca, aldığı cevap müsbet ve tatminkâr olmadı. Bu sırada Osmanlı ve Avusturya muhasım kuvvetleri arasındaki sınır hemen hemen Esseg'den geçmekle beraber, teklif, Macaristan'a kaybolmuş nazarı ile bakamıyan Osmanlılar için ağır gibiydi. Buna mukabil Osmanlı hükûmetinin görüşü demek olan padişahın sözleri ise, mücadelede fazlaca ağır basmakta olan Avusturya'ya karşı çok daha ağır kaçıyordu. İkinci Ahmed, yıllardan beri bir sürü toprak kaybeden devlet Osmanlılar değilmiş gibi, Macar arazisinin harpten önceki durumu ile iadesi, hattâ yıllık vergi verilmesi şartiyle sulhe yanaşacağını söylemesi karşısında, tabi'i bu teşebbüs akim kaldı.

Sultan İkinci Ahmed
(Kapıdağlı serisinden)

Belgrad kalesinin tamir ve tahkimi

Yeni veziriâzam Hacı Ali Paşa Edirne'ye gelince biraz hazırlıklar yaptıktan sonra Avusturya cephesindeki ordunun kumandasını deruhte etmek üzere 30 Haziran 1692 de Edirne'den hareket etti. Serdar-ı Ekrem Hacı Ali Paşa Belgrad'ın doğusundaki Vraçar ovasına (Tarih-i Raşid C: 2, S: 196) geldiği zaman ordu erkânı ve ocak ağalarını toplıyarak yapılacak işleri müzakere et-

ti. Toplantıda ordunun mücadele sahasının neresi olması icap ettiğine dair görüşmeler cereyan ederken bazı kimseler vakit kaybedilmeden Zemun sahrasına geçilerek düşman üzerine yürünmesini ileri sürdüğü gibi bazı şahıslar da Belgrad kalesinin durumuna dikkati çektiler. İki muhasara görmüş olan Belgrad'ın tahkimatı hakikaten pek sağlam değildi. Kuvvetli bir taarruza uzun müddet dayanabilecek durumu yoktu. Şayet her hangi bir şekilde düşmanın eline geçer ve düşman tarafından bir de tahkim edilirse istirdadı cidden çok müşkül olurdu. Silâhdar tarihinin (C: 2, S: 685) kaydına göre, bu arada Naveli Mustafa Ağa adında bir zeamet sahibi, Slankamen harbinden dolayı askerin gözünün korkmuş olduğunu, bu yüzden saf cengine dayanamıyacağını, binaenaleyh Belgrad'ın tahkimi ile bu sene için Sava kenarında müdafaa harbi yapılmasını istedi. Bu fikir beğenildiği ve hemen herkesin aklına yattığından tatbikine geçildi. Belgrad tamir ve tahkim edilirken Avusturyalılar da bir meydan muharebesi yapacak şekilde harekâtta bulunmadılar. Daha ziyade Türkleri Macaristan'a geçirmemeye ve Macaristan'ın güney doğusundan Erdel'e doğru uzanan kısımda bulunan Varat, Yanova, Gyula, Tamşvar gibi kaleleri almıya çalıştılar. Bunlardan geçen yıldan beri muhasara ettikleri Varat kalesini Haziran ayı içinde zaptettilerse de diğerlerini elde edemediler. Esasen Belgrad kalesinin tamir ve tahkimine devam edilirken bir taraftan da Gyula ve Tamşvar'a lüzumlu yardım yapıldı.

Belgrad'ın tahkim işi bitince Serdar Hacı Alipaşa buraya 6 bini kapıkulu 3 bini yerli kulu olmak üzere 9 bin kişilik kuvvet bırakıp eyâlet askerlerini kışlaklara dağıttıktan sonra Belgrad önünden ayrılarak Edirne'ye geldi.

Müttefiklerin sulh için ileri sürdükleri şartlar

Avusturyalıların Osmanlılarla yaptıkları harbe nihayet vermelerini arzulayan İngiliz ve Felemenk hükûmetleri iki taraf arasında sulhün teessüsü yolunda tavassut faaliyetlerine devam ediyorlardı. Elçilerin daha önceki ziyaretleri Osmanlı hükûmetini bu yoldaki şartının ne olduğunun öğrenilmesi neticesini vermiş gibiydi. Hacı Ali Paşa'nın Edirne'ye döndüğü sırada gelen elçilerin ziyareti ise, karşı tarafın sulh şartlarını ortaya çıkarmıştı.

İngiliz ve Felemenk elçileri Viyana Belgrad üzerinden 10 şubat 1693 de Edirne'ye geldiler. Bir müddet sonra padişah tarafından kabul edilen elçiler 24 mart 1693 de vezirler, ulema, askerî erkân ve ocak ağalarının vezirâzam sarayında yaptıkları toplantıya davet edildiler. Elçilerin getirdikleri nâmeler tercüme edilerek okununca ileri sürülen sulh şartları orada bulunanlar tarafından öğrenildi. Buna göre: Türkler Macaristan'dan başka Erdel'den de el çekecekler ve Macar hududunda olan Yanova, Tamşvar, Göle (Gyula) kaleleri Avusturya hâkimiyetinde olacak ve Tuna nehri sınır teşkil edecek, Podalya, Kamaniçe kalesi, Ukrayna, Bucak arazisi, Eflak, Boğdan Lehlilere; Mora yarımadası Venediklilere verilecek (Silâhdar tarihi C: 2, S: 693), ayrıca Osmanlı devleti taarruzda bulunmıyacak. Elçiler bu şartları şifahen de tekrarlayınca sinirlenen Rumeli kazaskeri:

«— Bre dinsiz kâfirler, biz sizden daha memleket talebinde iken ye'dimizde bulunan mülk-ü mevrusemizi istemek nasıl sözdür?» dedi.

Tabi'i ileri sürülen bu şartlar karşısında anlaşmak mümkün olmadığından, sulh tavassutu da hiç bir terakki kaydedemeden böylece kaldı.

Bozoklu Mustafa Paşa'nın sadaret ve serdarlığı

Maliyenin düzgün bir şekilde yürütülmesine çalışan ve dürüst bir kimse olan Defterdar Canib Ahmed Efendi'nin doğru çalışmasından menfaatları haleldar olan bazı kimselerin tesiri altında kalan İkinci Ahmed bir fermanla defterdarın azlini emretmiş fakat buna mukavemetle fermanı tatbik etmeyen Sadrıâzam Hacı (Çalık) Ali Paşa nihayet mühr-ü hümâyunu çıkarıp padişaha sunmak suretiyle sadrıâzamlıktan istifa (Tarih-i Raşid C :2, S: 27) etmiştir. Bunun üzerine padişah İkinci

Ahmed Bozoklu Mustafa Paşa'ya mühr-ü teklif etmiş. Bozoklu peşinen Hacı Ali Paşa gibi biri varken kendisinin sadrâzamlığının sözü olmıyacağını beyan etmişse de padişahın «şimdi ikinizi de katlederim» demesi üzerine mührü almıştır.

Sadrâzam ve Serdar-ı ekrem Bozoklu Mustafa Paşa mayısın birinci haftası içinde otağa çıkarak hareket için hazırlıklar yaptırdığı günlerde, bir kaç ay önce üçüncü defa Kırım Hanı tayin edilmiş olan Selim Giray'dan bir mektup geldi. Selim Giray bu (Silâhdar tarihi C: 2, S: 703) mektubunda; yakalanan esirlerden düşmanın niyetlerine dair bilgi edindiğini bildirmekte ve elde edilen malûmata göre: Avusturyalılar, Türklerin Belgrad tarafında meşgul olmalarından istifade ile bu yaz Erdel'e yürüyeccikler, oradan Eflak ve Boğdan'ı zaptederek Bucak arazisine kadar ilerliyecekler, buraların halkını Türkler aleyhine ayaklandırıp kendilerinden istifade edecekler, hattâ Tuna'yı aşıp Edirne ve İstanbul'a kadar uzanan akın hareketinde bulunacaklardı.

Selim Giray bu malûmatı verdikten sonra, sadrâzama, ordu ile Rusçuk'a gelinir ve oradan Erdel'e girilip Avusturya kuvvetleri yenilirse, kaleleri düşman askeri ile dolu olan bu toprakların alınmasından sonra, Avusturya işgaline düşmüş sair yerlerin istirdadı ancak kabil olabilir demekteydi. Sadrıâzam Bozoklu Mustafa Paşa bu haberden sonra çadırında Padişaha bir ziyafet verip ayni gün vezirleri, ulema ve askeri erkânı davet ederek durumu müzakere eyledi. Belgrad'a otuzbin muhafız asker ile bir yıllık zahire ve mühimmatın bulunduğu ve sıkı bir muhasaraya altı ay müddetle tahammül edebileceği açıklanınca, ordunun sadrıâzam idaresinde Erdel'e yürümesine karar verildi.

Sadrıâzam Bozoklu Mustafa Paşa 5 temmuz 1693 de (Tarih-i Raşid C: 2, S: 219) Edirneden hareketle onüç gün sonra Rusçuk'a vasıl oldu. Aradan bir kaç gün geçince Kırım hanı Selim Giray da yüzbini mütecaviz (Silâhdar tarihi C: 2, S: 709) Tatar askeriyle Rusçuk'un karşısında Tuna'nın sol sahilindeki Yerköyü (Giurgiu) ne geldi. Selim Giray ve Kırım hanzadeleri karşıya geçerek sadrıâzamın idaresinde toplanan mecliste hazır bulundular. Girişilecek harekât şekli uzun boylu müzakere edildikten sonra Erdel'e yürünmesi hususu bir defa daha karara bağlandı. Sadrıâzamın idaresindeki Osmanlı ordusu Rusçuk'un dört menzil batısındaki Totrakan'dan Tuna'nın sol sahiline geçecekti. Ordu ağustos'un dördündeTotrakan'a vararak karşıya geçmiye hazırlandığı sırada Belgrad muhafızı Cafer Paşa'dan düşman vaziyetine dair haber geldi. Bunda Avusturya ordusunun P. Varadin'de toplandığı, Belgrad'ı muhasara etmeleri ihtimali bulunduğu bildiriliyor, iki gün sonra alınan başka bir haberde de, Avusturyalıların Belgrad önündeki Çingene adasına köprü kurmak üzere faaliyete geçtikleri kaydediliyordu. Belgrad'dan gelen haberler bu tarafa ilgi gösterilmesini gerektirecek ehemmiyetteydi. Fakat bazı kumandanlar, Avusturyalıların Türkleri Erdel'e götürmekten alıkoymak için gösteriş hareketinde bulunduklarını ileri sürüyor, Erdel'de yağma malına konacağını hesaplıyan askerler ise onları bu fikre meylettiriyordu. Maamafih yeni haberler muvacehesinde yapılan müzakereler sonunda, Vidin'e kadar ilerlenmesine, Belgrad muhasaraya maruz kalırsa imdadına koşulmasına, kalmazsa Demirkapı'dan Erdel'e girilmesine karar verildi. Bu karardan sonra Tuna'nın sol sahilinden yürünerek Vidin'in karşısına gelindiği zaman Avusturyalıların Belgrad etrafına hendekler kazıp toplar yerleştirerek şehri dövmeye başladığı haberi geldi.

Avusturyalıların Belgrad muhasarasını çözüp çekilmeleri

Belgrad'ın muhasaraya maruz kalması mühim bir meseleydi. Burası düştüğü takdirde, daha önce görüldüğü veçhile, Belgrad'ın güney ve doğusundaki toprakların pek çok yeri tehlikeye maruz kalabilirdi. Şehrin tahkimatı takviye edilmiş olmakla beraber her türlü kötü ihtimal gözönünde bulundurularak düşman eline geçmeden yetişilmeliydi. Bunun için Serdar Bozoklu Mustafa Paşa Kırım kuvvetlerini de beraberine alarak orduyu Tuna'nın sol sahilinden Vidin yakasına geçirdi. Belgrad'a bir an

önce yetişebilmek için acele eden serdar orduya süratle yol aldırıyordu. Morava üzerindeki köprünün Sırp Haydukları tarafından yakıldığını haber alınca Kırım askeri ile Rumeli Eyâleti tımarlı sipahilerini Semendre civarından karşıya geçmek üzere Morava'nın sağ sahilinden sevketti. Kendisi ise Vidin'den hareketinden on gün sonra ordunun diğer kısmı ile Morova'nın sol yakasına geçerek aynı süratle kuzey istikametinde ilerledi. Zamandan kazanabilmek için ağır topların geriden kendilerini takiben getirilmesini emretti.

Çingene adasına köprü kurdurup Sava'nın sağ yakasına geçerek Belgrad'ı kuşatan Duc de Cray idaresindeki Avusturya kuvvetleri ise, ilk günlerden itibaren işi gayet sıkı tutmuşlardı. Şehrin doğusunda Kaya-burnu denilen yere kadar hendekler kazdırıp tabyalar yaptırmışlar ve Belgrad'ı çok şiddetli bir topçu ateşine tâbi tutmuşlardı. Belgrad yakasına geçtikleri 29 temmuzu takip eden oniki gün hendek kazma ve tabya yapmakla doldurulduktan sonra büyük toplarla gece gündüz bombardımana devam edildiğinden kale bedeninde gedikler açılmıştı. 8 eylûl sabahı erkenden bu gediklere karşı müthiş bir umumî hücum icra ettiren Avusturya kumandanı askerini inatla döğüştürdü. Belgrad müdafilerinin buna mukabelesi Avusturyalılarınkinden daha inatla cereyan etti ve beş buçuk saat süren hücum sonunda Avusturyalıların verdiği zayiat sekizbin (Silâhdar tarihi C: 2, S: 722) kişiydi. Duc de Cray ertesi gün hücumu tazelemek isterken Kırım kuvvetlerinin Semendre civarına, Mustafa Paşa'nın da Morava kıyısına gelmiş olduğunu öğrendi. Değil muhasaraya devam, bir kaç gün daha ayni yerde vakit kaybettiği takdirde iki ateş arasında kalıp acı bir perişanlığa uğrayabilirdi. Zaten Kırım hanı Semendre'ye vasıl olduğu zaman 3 bin Tatar, bin Rumeli tımarlı sipahisinden mürekkep bir keşif kuvveti sevketmiş, bunlar önlerine gelen ilk siperleri basarak epeyce adam öldürmüş ve Avusturyalıların öküz arabaları ile yük hayvanlarını sürüp götürmüşlerdi. Bu vaziyet Avusturyalıların tehlike ile burun buruna geldiklerini gösterdiği cihetle, Duc de Cray 12 eylûl gecesi metrislerden toplarını çekip sabahleyin de sür'atle karşıya Zemun sahrasına geçti. Çekilirken Sava üzerindeki köprüleri yakıp yıktıkları gibi götüremedikleri mühimmatı ve Tuna Kaptanı Ali Paşaya kaptırmamak istedikleri nehir vasıtalarının bir kısmını da ateşe verdiler.

Avusturyalıların bu defaki çekilişleri hayli korkuya kapılmış olduklarını göstermektedir. Zira Zemun sahrasına geçince burada vakit kaybetmeyip iki gün sonra bir kısmı Ösek ve Mohaç'a, bir kısmı P. Varadin köprüsünden Tuna'yı aştılar. Bunlardan bir kısmı Segedin tarafına doğru uzandılar.

Avusturyalılar bu defa Belgrad'a fazla top getirerek şehri mütemadiyen dövdüklerinden, şehir fazla ziyana uğradığı gibi, gerek bombardıman gerekse hücum sırasında Türkler dörtbin beş yüz kişilik yaralı ve şehid vermişlerdi. Serdar Bozoklu Mustafa Paşa Belgrad'a gelince P. Varadin'e doğru gitmiş olan düşman kuvvetlerine karşı bir gösteri yürüyüşü yaptırarak Tamşvar ve Göle'ye zahire ve mühimmat sevketti. Ayrıca Belgrad'ın hasara uğrıyan yerlerini bir miktar tamir ettirip sonra Edirne'ye döndü. Kendi askeri ile birlikte Rusçuk'a kadar gidip oradan Kırım'a sevkettikten sonra Edirne'ye gelen Selim Giray da burada bir müddet kaldıktan sonra Kırım'a avdet etmiştir (4 ocak 1694).

Sürmeli Ali Paşa'nın sadareti ve Petervaradin muhasarası

Sultan İkinci Ahmed 14 mart 1694 de mühr-ü humâyunu Bozoklu Mustafa Paşadan alarak kendisini Trablusşam valiliğine tayin etti. Silâhdar tarihine (C: 2' S: 740) göre; azline sebep, Bozoklu'nun son günlerde devlet işlerini ihmal edip avcılıkla meşgul olmasıydı. Tarih-i Raşid'e (C: 2, S: 247) göre ise; onun avcılık zevkine dalışı hakikat olmayıp, sadrıâzamla arası iyi bulunmayan Darüssaade ağası Nezir Ağanın mezkûr sadrıâzamı padişah nezdinde kötülemesi ve bu suçla ithamının bir neticesiydi. Nezir Ağanın çevirdiği dolapla malları müsadere olunup derhal tayin edildiği yere gönderildi. Onun yerine ise Trablusşam valisi ve sabık defterdar Sürme-

li Ali Paşa sadarete çağrıldı. Ali Paşanın memuriyet mahallinden Edirne'ye gelişine kadar bir aydan fazla zaman geçti.

Sürmeli Ali Paşa Edirne'ye ulaşamadan önce Belgrad muhafızı Cafer Paşadan alınan mektupta düşmanın P. Varadin tarafında yığınak yaptığı bildiriliyordu. Bu haberi müteakip Cafer Paşaya Belgrad'ın tamire muhtaç taraflarını onarması talimatı verildiği gibi Rumeli beylerbeyisi Mahmud Paşaya da Belgrad tarafına gitmesi emrolundu. Ayrıca Kırım hanı Selim Giray da yaz için sefere çağrıldı.

Yeni sadrıâzam Sürmeli Ali Paşa 28 haziran 1694 te ordu ile Edirne'den hareket etti. Bu defa niyet P. Varadin'in kuşatılmasıydı.

Kırım kuvvetleri ile Osmanlı ordusu Belgrad'da bir araya geldikten sonra 4 eylül 1694 te P. Varadin önüne (Tarih-i Raşid C: 2, S: 262) gelindi. Derhal hendekler açılıp metrisler meydana getirilerek toplar yerleştirildi. Türklerin buraya muvasalatından önce yardıma gelen Avusturya kuvvetleri, P. Varadin kalesine dahil olmuş bulunuyordu. Türk topları P. Varadin'i sıkı bir şekilde dövüyor, ayrıca Tuna Kaptanı Ali Paşa da nehir vasıtalariyle faaliyette bulunuyordu. Bir defa Tisa üzerinden P. Varadin gerisine kadar uzanan Kırım süvarileri düşmanın o tarafta bulunan perakende birliklerine korku bile verdiler. Fakat mevsim Avusturyalıların lehine çalışıyordu. Şiddetli yağmurlar başlamış, nehirler taşmış, gerek nehir, gerekse yağmur sularından Türk siperleri sularla dolmuştu. Bu şartlar altında muhasaranın daha fazla uzatılması imkânsızdı. Onun için kuşatmanın yirmi üçüncü günü (2 ekim 1694) geriye dönüldü. Bu arada Pançeva üzerinden Tamşvar ve Göle için erzak ve mühimmat sevkedildi. Tamşvar'a sevkedilenler yerine ulaştıysa da Göle'ninkini göndermek mümkün olmadı. Zira Göle (Gyula) ya bunu kontrol eden Lipve ve Çanad düşman elinde bulunduğu gibi, ayrıca o civarda 12 bin kişilik bir düşman kuvveti yolları tutmuştu. Bu yüzden yerine ulaştırılamıyan erzak kışın müsait fırsatta sevkedilmek üzere Tamşvar'a bırakıldı.

Sefer mevsimi geçmiş olduğundan Selim Giray Rusçuk üzerinden Kırım'a gitti. Sadrıâzam Sürmeli Ali Paşa da kapıkulu askeri ile birlikte 15 aralık 1694 te Edirne'ye geldi.

Petervaradin'in Osmanlı ordusu tarafından muhasarasını gösteren bir kroki (Ricaut'dan)

LEHİSTAN CEPHESİ

İkinci Ahmed zamanında Lehistan cephesi harekâtı diğer cephelerin yanında basit kalmaktadır. Bu hükümdar zamanında da Lehlerin asıl gayreti Kamaniçe ve dolayısiyle Podolya'yı almak noktasında toplanmıştır.

1692 ağustosunda 60 bin kişilik bir Leh kuvveti Kamaniçe'yi muhasara ve İsakçı taraflarını vurmak (Tarih-i Raşid C: 2, S: 169) için hazırlanmışsa da, bunların niyetlerinden haberdar olan Kamaniçe muhafızı Kahraman Paşa kaleden çıkarak Leh kuvvetlerini yenip kaçırmıştır.

1694 senesi yazında Podolya tarafında Osmanlı askerinin azlığı, Kırım hanının da Avusturya cephesine gitmiş bulunmasını nazarı itibara alan Leh kumandanları Kamaniçe üzerine bir defa daha yüklenmeyi düşünmüşlerdir. Böylece Baş Hatma'nın kumandasında 19 bin Lehli, 10 bin kadar da âsi Boğdanlı kuv-

vet toplanmış, âni bir hareketle Kamaniçe'ye girmeyi tasarladıklarından 4 bin merdiven hazırlıyarak bunları kullanacak adamlar ayırmışlardır. Lâkin Lehlerin tasavvurları yine haber alınmış ve Kahraman Paşa'nın Kamaniçe'den dışarı çıkardığı kuvvetler Leh baş hatmanını kaçırmaya kâfi gelmiştir.

İkinci Ahmed zamanında onlar lehine kaydedilecek yegâne hadise, Kırım hanzadelerinden Şahbaz Giray'ın Kamaniçe muhafızları için götürmekte olduğu erzakın Lehler tarafından bir baskınla ele geçirilmesidir. Bu hadise 1695 yılı ilk baharında cereyan etmiştir. Şahbaz Giray'ın Bucak tatarları ile or kabilelerinden mubayaa ettiği zahireyi Kamaniçe'ye götürmekte olduğunu duyan Lehler bir baskın plânı hazırlamışlardır. Şahbaz Giray Kamaniçe'ye üç saatlik mesafeye kadar geldiği sırada birdenbire 30 bin Lehlinin hücumuna maruz kalmıştır. Emrindeki 4 bin tatarla bunları ilkin mağlûp edip (Tarih-i Raşid C: 2, S: 268) dağıtır gibi olmuşsa da. bu kuvvetlerin arasında bulunan kıralın oğlu, çekilen kuvvetleri geri çevirip Şahbaz Giray'ı zahirelerle birlikte muharebe meydanını terkettirinceye kadar vuruşmuştur.

VENEDİK CEPHESİ

Daha önceki padişah zamanında olduğu gibi İkinci Ahmed zamanında da Avusturya cephesinden sonra ikinci derecede ehemmiyet arzeden cephe Venedik cephesi idi. Yalnız bu hükümdar zamanında Venediklilerle çarpışma sahasının daha genişlediği ve bu arada muharebenin merkezi sıkletinin de Yunan yarımadasının dışına taştığı görülmektedir. Hepsinde devamlı şekilde değilse de çarpışmaların vuku bulduğu yerler; Yunan yarımadası, Girit, Bosna ve Sakız'dır.

Yunanistan cephesi

Daha Dördüncü Mehmed tahtta iken Venedik kuvvetleri Mora'dan sonra Atik yarımadasına ayak basmışlardı. İkinci Süleyman zamanında Benefşe (Monemvasia) limanı da elden çıkınca Mora'da Türk idaresinde hiç bir yer kalmamıştı. Buna rağmen bu tarafa tayin edilen serdarlara Mora serdarı denmekte devam ediliyordu. İkinci Süleyman zamanında Koca Halil Paşa'nın Avusturya cephesine gönderilmesinden sonra Mora serdarlığına tayin edilmiş olan Çelebi İbrahim Paşa İkinci Ahmed'in cülûsunda da Mora serdarı bulunuyordu.

Kadı Ali Paşanın sadrıâzam olunca Koca Halil Paşayı kendisine rakip görerek tekaüt ettirip Ohri'de oturmaya mecbur bıraktığı daha önce anlatılmıştı. Koca Halil Paşa Ohri'de ikamet etmekteyken 1692 senesi ilk baharında Ağriboz muhafızı Çelebi İbrahim Paşa (Silâhdar tarihi C: 2, S: 636) Ağriboz ve Selânik kıyılarına hücum için Venedik donanmasının hazırlık yaptığını bildirerek yardım isteyince. Koca Halil Paşa tekrar vazifeye alınarak kendisine Mora serdarlığı tevcih edildi. Koca Halil Paşa'nın serdarlığı sırasında Yunan yarımadasında önemli bir şey olmadıysa da daha sonraki serdar zamanında Mora'daki Anabolu'nun istirdadına çalışıldı, fakat muvaffak olunamadı.

Venedikliler, İkinci Ahmed zamanında Girit'i de harp sahaları arasına soktular. Onlara harbi buraya kadar uzatmaları cesaretini veren şey, Mora'daki muvaffakiyetleri idi. Ellerinde bulunan Girit'teki Suda limanına üç yıl mütemadiyen silâh ve mühimmat yığdıktan sonra, 1692 yılı temmuzunun 15 inde Hanya limanının civarındaki Galata köyü yakınına asker çıkarmak suretiyle Girit cephesini açtılar.

Girit'te cereyan eden çarpışmalar

Suda limanında daha önce yığılmış bulunan Hırvat, Arnavut, Mora ve Bosna oşkiyalarından ibaret onbir bin kişilik kuvveti de aldıktan sonra Hanya tarafına gelmiş olan Venedik Amirali Françesko Mocenigo aralarında Malta, Floransa ve Papalık gemileri de mevcut (Silâhdar tarihi C: 2, S: 673) yüz par-

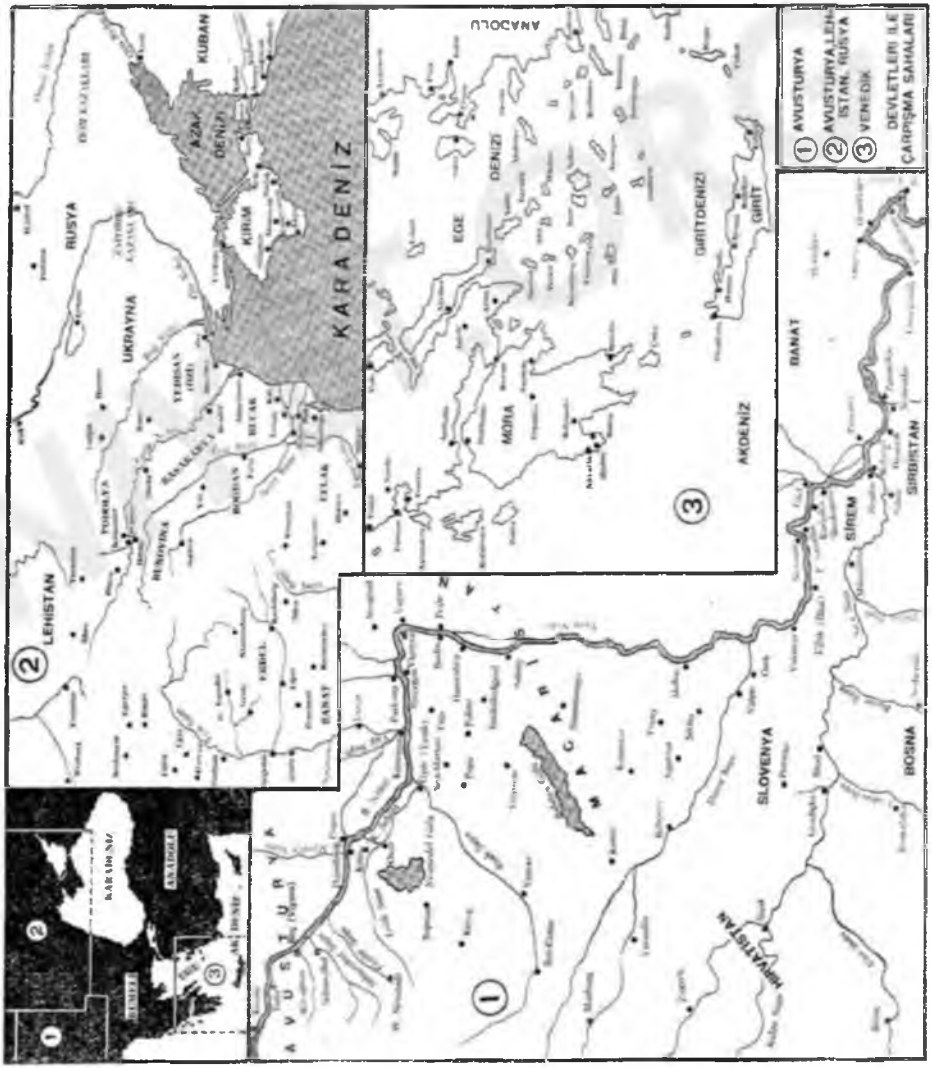

çok bir donanmaya kumanda ediyordu. Amiral Mocenigo'nun karaya çıkardığı kuvvet onaltıbin (Tarih-i Raşid C: 2, S: 197) kişi idi. Düşmanın ihraç hareketini müteakip Hanya muhafızı Ispanakçı İsmail Paşa saf cengi yaparak muhasara hareketine mani olmak istediyse de, elindeki kuvvetlerin kifayetsizliğinden kaleye çekilmeye mecbur kaldı. Hanya muhafızının eli altında ancak bin beş yüz kişilik kuvvet mevcuttu. Böylece Venedikliler Hanya altına yaklaşarak kaleyi muhasara ettiler. İsmail Paşa bir taraftan Kandiye muhafızı Fındık Mehmed Paşa, bir taraftan Kaptan-ı derya Yusuf Paşaya adamlar göndererek vaziyeti bildirdi. Fındık Mehmed Paşa haberi alınca Kandiye ve Resmo muhafızlarından bin beş yüz kişilik bir kuvvet ayırarak Hanya'nın imdadına gön-

derdi. Venedikliler, bunları Hanya yakınındaki bir boğaz önünde durdurarak ileriye geçirmemek istediler. Bir taraftan Hanya kalesi şiddetle dövülürken bir taraftan da Kandiye'den gelen imdat kuvvetleriyle vuruşuluyordu. Fındık Mehmed Paşanın yolladığı askerler sayılarının azlığına rağmen beş günlük çarpışmaları sırasında pek çok esir aldılar. Nihayet çetin bir hamleden sonra önlerindekileri dağıttıkları gibi ayni süratle kaleye doğru ilerleyip içeri girmeye muvaffak oldular. Hanya'ya dahil oluşları öyle süratli ve cüretkârane cereyan etti ki önlerine rastlıyan düşman askerini bile beraberlerinde içeriye sürüklediler. İmdat kuvvetlerinin gelmesiyle kaledekilerin şevk ve cesaretleri arttı.

Venediklilerin Girit'e çıkartma yaptıkları padişahın malûmu olunca hükûmet bir taraftan cebeci, topçu ve yeniçerilerden mürekkep üçbin beş yüz kişilik bir kuvvetin acele Hanya'ya yetiştirilmesini emrederken, bir taraftan da Fındık Mehmed Paşaya Girit serdarlığı emri gönderildi. Donanma gemilerinden bir kısmına Girit sularına gitmesi bildirildi. Düşmanın dikkatinin başka taraflara çekilebilmesi için Mora serdarı Halil Paşaya o civardan temin edeceği yirmibin kişilik kuvvetle Mora'ya akın hareketinde bulunması emredildi. Koca Halil Paşa bu emri alınca Korent berzahına doğru ilerledi. Berzahı güneye aşarak Venediklilerin Korent şehri önüne kurmuş oldukları ve içinde 4 bin kişilik muhafızı bulunan Miş kalesini zaptedip tahkimatını yıktı. Sonra Manya beyi Lembraki emrine dört bin kişi vererek Mora'daki Anabolu (Nauplion) üzerine, bir o kadar kuvveti de Yanya sancak beyi Ali Paşanın idaresinde İnebahtı tarafına sevketti. Bu vaziyet karşısında Mora'daki Venedikliler telâşa kapılarak acele yardıma koşulmasını istediler.

Mora'da telâş hüküm sürdüğü ve kendisinden yardım istendiği halde Hanya'yı zapta azmetmiş görünen Amiral Mocenigo muhasarayı kaldırmadı. Hanya kalesi bedeninde gedikler açılmış olması amirali hayli ümitlendiriyordu. Bu arada hükümetin sevkettiği kuvvetler Kandiye'ye çıkıp kara yolundan Hanya'ya yürümüştü. Mocenigo bunları, hem karadaki askerleri, hem de donanmasındaki toplarla sahil yolunu ateş altına almak suretiyle Hanya'ya sokmamaya çalıştı. Kaleye karşı bombardımanı şiddetlendirerek tahribatı artırınca müdafilere teslim teklifinde bulunduysa da, Hanya müdafilerinden, harpten başka bir şey düşünülmediği, böyle bir teklifle adam gönderildiği takdirde öldürüleceği cevabını aldı. Öte taraftan Mora'dan feryadnâmeler geliyordu. Nihayet Kandiye muhafızının sekiz bin kişi ile Hanya'ya doğru ilerlediğini haber alınca muhasaranın kırk ikinci günü olan 28 ağustos 1692 de muhasarayı kaldırdı. Buradan çekilirken yarı hile yarı tehdit ile Granbusa adasında bulunan muhafızları kaldırmaya çalıştıysa da muvaffak olamadı. Mora serdarı Koca Halil Paşa ise Hanya muhasarasının kaldırıldığını duyunca akına gönderdiği kuvvetleri geriye çekti.

Bosna ve Hersek cephesi

Venedikliler, Dalmaçya kıyıları ve Bosna hududunda Dördüncü Mehmed zamanında epeyce faaliyet göstererek bazı yerleri almışlarsa da son yıllarda bu tarafta pek hareketli görünmüyorlardı. Lâkin Hersek mıntıkasında bazı nahiyelerin yerli hıristiyan halkının çıkardıkları mesele yüzünden bu tarafa yeniden dikkatlerini çevirdiler.

Venediklîler harbin başından beri Mora'da yaptıkları gibi bu tarafta da yerli hıristiyanları Türkler aleyhine tahrik etmekteydiler. Venedik tahrikleri nihayet 1694 senesi yazında Hersek'in sahil kısmında meyvalarını vermeye başladı. Neticede isyan eden âsiler Nekşek, Dronyak, Graska nahiyeleri ile Nori kalesini (Silâhdar tarihi C: 2, S: 779) yağmaladılar. İsyan eden hıristiyan halk yolları kesmekte ve müslümanlara zarar vermekte idi. Bunlar Neriman boğazındaki Pojin kalesini (Tarih-i Raşid C: 2, S: 256) zaptedip içerisine girdiler. Bu hâdiseler üzerine İşkodra muhafızı Arnavut Süleyman Paşa serdar tayin edilip Hersek mutasarrıfı Selim Paşa'nın da onunla işbirliğinde bulunması emrolundu. Bu iki paşa birbiriyle buluşmak üzere harekete geçtikleri sırada vaziyeti kendileri için müsait gören âsiler Vene-

diklilerle işbirliği yapan grupa katıldılar ve Venediklilerin Zara kumandanını o tarafa çağırdılar. Venedik kumandanı deniz yoluyle bu tarafa gelince kıyıya yakın mühim bir kale olan Gabella kalesini 22 haziran 1694 (28 şevval 1105) de muhasara etti. İçerdeki yerliler düşmanla anlaştığından Venedikliler kolayca Gabella kalesinin hâkimi vaziyetine geçtiler.

Gabella'nın Venedik eline geçtiği hükûmete duyurulunca, buranın kurtarılması için ilâve kuvvetler sevkedildi. Bosna Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın da bulunduğu bu kuvvetler Gabella'yı on gün müddetle muhasara ettilerse de ellerinde kâfi miktarda top olmadığından muhasarayı kaldırıp çekildiler (2 ağustos 1694).

Gabella'nın alınmasından sonra bu tarafta faaliyetlerini artıran Venedikliler, 1596 yılında evvel Bosna eyaletinin kuzey batısındaki Bihke kasabasını, daha sonra da Hersek sancağındaki Patiçef ve Nevesin kalelerini kuşattılarsa da alamadılar. Lâkin Bosna Valisi Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine (1697) askerin disiplininin sarsılıp bozulmasından faydalanarak Saray Bosna'yı işgal ettiler.

Venediklilerin Sakız adasını işgal etmesi

Ege adalarının bir kısmı vaktiyle Venedik ve Cenevizlilerin elinde kalmış olduğundan halkı arasında Lâtin ırkına

Sultan İkinci Ahmed'in batılı ressamlar tarafından yapılmış bir portresi (Topkapı sarayı müzesinden)

mensup Katolikler vardı. Katolikler ile yerli Ortodokslar arasında geçimsizlikler eksik olmazdı. Osmanlı donanması hakkında İtalyan hükûmetlerine haberler uçurup casusluk yaparlardı. Silâhdar tarihinde (C: 2, S: 787) mufassal şekilde anlatıldığı üzere, uzun süren harbin yarattığı sıkıntı yüzünden İstanköy, Midilli, Sakız, Bozcaada gibi sahile ya-

İkinci Ahmed (1691 - 1695) zamanındaki hükümdarlar

(İlâve : 137)

★

Avusturya: Birinci Leopold → — →.

İngiltere: Mari → — 1695.

Fransa: Ondördüncü Lui →— →.

Lehistan: Jan Sobieski — →.

İspanya: İkinci Sarl → — →.

Portekiz: İkinci Piyer → — →.

Rusya: Beşinci İvan ve Birinci Petro → (müştereken) → — 1696 (1689 dan itibaren Petro hâkim durumdadır).

İsveç: Onbirinci Şarl → — →.

Papalar: Onikinci İnosan 1691 — →.

İran: Şah Sâfi (Süleyman) → — 1694, Şah Hüseyin 1694 — →.

Özbek hanlığı: Subhan Kulu → — →.

Koyun-adaları deniz savaşında Osmanlı ve Venedik donanmaları çarpışması
(Batılı bir ressamın eserinden)

kın adaların muhafazası yazın kalyon levendlerine bırakılır ve kışın geriye çekilirdi. 1694 yılına ait cizyenin zamanından erken tahsil edilmesi Sakız hıristiyanları arasında memnuniyetsizlik uyandırmıştı. Bu yüzden kalyon levendleri adadan çekilip donanma da İstanbul'a dönünce Venediklilere gönderilen haber üzerine, aralarında Papalık, Malta ve Floransa gemileri de bulunan yüz on beş parçalık bir Venedik donanması 1694 eylülünde Sakız'a gelerek adaya asker çıkardı. Sakız muhafızı Hasan Paşa Venediklilerle mücadeleye geçerken adanın hıristiyan halkı isyan ve düşmanla işbirliği ettiğinden, sekiz günlük bir mukavemeti müteakip (Tarih-i Raşid C: 2, S: 270) kale vire ile teslim oldu (12 ekim 1694).

Sakız adası tecavüze maruz kalınca İstanbul'dan donanma hareket ettiyse de, kale düşmeden önce yetişemedi. Sonra da Kaptan-ı Derya Yusuf Paşa ile kalyonlar kaptanı Mezomorto Hüseyin Paşa arasında çıkan anlaşmazlık ve kap-

Midilli adasının Zeytin-burnu önündeki Osmanlı - Venedik deniz savaşından bir görünüş (Osman Nuri Paşa'nın bir tablosu)

tan-ı deryanın cesaretsizliği yüzünden düşmana hücum edilemedi.

Sakız'ın istirdadı

Sakız adasının elden çıkmasına pek üzülen İkinci Ahmed, burasının istirdadı için başta Sadrıâzam olmak üzere gemi kaptanlarına çok şiddetli emirler verdi. Bu yolda bir takım tedbirler alınırken Amca-zâde Hüseyin Paşa'ya da kaptan-ı deryalık verilip o tarafa gönderildi (12 kasım 1694). İkinci Ahmed 6 şubat 1695 te öldüğünden Sakız'ın istirdadını göremedi. Evvelâ, Karaburun yarımadası ile Sakız adası arasında kalan Koyun adaları civarında Venedik donanması yenildi. Sonra Mısır-oğlu İbrahim Paşa kumandasında Sakız'a asker çıkarıldı. Sakız kalesi dayanamıyarak teslim oldu (21 şubat 1695). Sakız'ın istirdadında Mezamorto Hüseyin Paşa fevkalâde gayret göstermiş olduğu cihetle kaptan-ı deryalığa, selefi Amca-zâde Hüseyin Paşa da Sakız muhafızlığına tayin olundu.

Kaptan-ı derya Mezomorto Hüseyin Paşa 1697 yılında Venediklileri Bozcaada önlerinde bir daha mağlûb etti. 13 eylûl 1698 de Midilli adasının Zeytinburnu önünde çok şiddetli bir muharebe daha yaptıysa da iki taraf da birbirini yenemiyerek muharebe sahasından çekildiler.

İkinci Ahmed'in ölümü

Sultan İkinci Ahmed de ağabeysi İkinci Süleyman gibi istiskadan muztaripti. Padişah şubatın ilk günlerinde ağırlaşmakla beraber bilhassa Sakız hâdiseleri dolayısiyle hükûmbet erkânı hummalı şekilde faaliyet halindeydi. 6 şubat 1695 pazar günü (22 cemaziyülâhır 1106) divan-ı humâyun toplantı halindeyken Darüssaade ağası gelerek padişahın vefatını sadrıâzama gizliden haber verdi. Sadrıâzam Sürmeli Ali Paşa sesini çıkarmadan derhal kendi sarayına gidip divan erkânından başka ulema ve mühim erkânı oraya davet etti. Burada İkinci Mustafa'nın iclâsına (Tarih-i Raşid C: 2. S: 293) ittifakla karar verildi.

İkinci Mustafa'nın iclâsını müteakıp Sultan Ahmed'in cenazesi Edirne'den İstanbul'a nakledilerek Kanunî Süleyman türbesine defnolundu. Çabuk hiddetlenir ve etrafının tesirine kapılır tipte olan İkinci Ahmed'in saltanatı da ağabeysininki gibi üç sene yedi ay küsûr gün tutar.

İkinci Ahmed zamanında dahilî meseleler olarak Irak ve Hicaz'da karışıklıklar, Suriyede Sürhanoğulları ile Dürzi Ha'n-oğullarının hükûmete âsî tavır takınmaları, Trablus ve Cezayir donanmalarının Tunus'a tecavüzü gibi mahallî hâdiseler de görülür.

★

Gerileme Devri (1699 - 1792)

Osmanlı devletinin onsekizinci asırdaki durumunda, bir önceki asra *nisbetle* bir takım farklı taraflar göze çarpar. Üçüncü cildimizde 1588 inci sayfada işaret edildiği veçhile; devlet, çok cepheli bir sosyal organizma olduğuna göre; onun hayatındaki herhangi bir uzun safhayı, sosyal organizmanın bütün cephelerini içine almak şartiyle, kesin ifadeli bir kelime ile tavsif, elbette imkânsız denecek derecede güçtür. Osmanlı devletinin onsekizinci asırdaki vaziyeti, işte böyle tek kelime ile tavsif edilemiyecek bir manzara arzeder.

Evvelâ, devlet, siyasi sınırlar ve onunla ilgili olarak askerî kudret bakımından ele alınacak olursa, sınırlarda gerilemenin mevcudiyeti açıkça göze çarpar. Ekseri tarihciler daha ziyade bu noktaya önem verdiklerinden 1683 veya 1699 dan başlamak üzere 1792 ye kadar uzanan devreyi «Gerileme Devri» diye isimlendirmekte beis görmezler. Halbuki bu vasfı, devletin diğer birçok cephesine teşmil doğru olamaz. Sınırlardaki gerileme vakıası ile ilgili olmakla beraber, Osmanlı ordusu için bu kelimeyi kullanmanın doğru olup olmıyacağı dahi münakaşa edilebilir. Zira, Birinci Mahmud, Üçüncü Mustafa ve Birinci Abdülhamid zamanında ordunun bâzı sınıfları ıslah ve hattâ yeni bâzı nizam ve tesisler meydana getirilmiştir. Bu hareketler, şüphesiz, bir bakıma tekâmül ifade eden şeylerdir; lâkin, ordunun tamamını içine alamadığı için, Osmanlı ordusunda belirli bir kuvvet değişikliği meydana getirilememiştir. Maamafih, Osmanlı ordusunun bâzı sınıflarındaki ıslahat ile yeni tesislerin ihdası, asırlardanberi mevcut askerî nizam ve müesseselerin hiç olmazsa bir kısmının artık devrin ihtiyaçlarına cevap vermediğinin anlaşılmış olması; fayda mülâhaza edilen şeylerde Avrupalılardan örnek alınması, hattâ Avrupalı elemanlardan bilfiil faydalanma yolunun açılmış bulunması bakımından ehemmiyet arzeder.

Ordudaki ıslahat, aynı zamanda idarî zihniyette bir değişikliğin vukuunu da belirtir. Gerçi, onsekizinci asırda Osmanlı devlet müesseselerinde mühim bir değişiklik yoksa da, daha önceki asırlara nisbetle idare zihniyetinde az çok fark vardır. En belirli fark da, padişah ve devlet adamları içinde bilgi ve kültürün ehemmiyetini müdrik kimselerin mevcut olmasıdır. Daha önceki devirle mukayese edilince, onsekizinci asırda bilgili bir hayli kimsenin sadaret mevkiini işgal etmiş olduğu görülür. Onyedinci asra nazaran daha bilgili, daha uyanık padişah ve sadrazamlar sayesinde askerî, kültürel ve iktisadî sahada yenilik sayılacak faaliyetler gösterilmiştir.

Ufak sayılacak bâzı hâdiselerin istisnasiyle, şu cihetî bilhassa belirtmek icap eder ki; onsekizinci asırda onyedinci asırdaki örnekleri biçiminde şahsî menfaatini her şeyin üstünde tutarak hile, rüşvet, irtikâp, entrika ve cinayeti tatbik suretiyle iş başına gelmeye veya mevkiinde bu yollarla tutunmaya çalışan devlet adamlarına pek rastlanmaz. Onsekizinci asır sadrazamlarının ekserisinin Türk aslından gelmiş olması da ayrıca dikkati çeken bir noktadır. Halbuki İstanbulun fethindenberi, ırkan Türk olmayan devşirme ve dönmelerden ibaret veziriâzamlar çok büyük bir ekseriyet teşkil etmekteydi.

Kültür yönünden bir kıymetdanmanın meydana gelmesinde ve eskiye nisbetle yeni sayılacak bir mecraya yönelmede, devlet adamlarının şahsî menfaat ve entrikalara daha az âlet olmalarının tesirleri mevcuttur. Bu vaziyet bilgili ve dürüst adamların işbaşına geçmesine yol açtığı gibi, faydalı tesislerin kurulabilmesine de imkân vermiştir.

İlk matbaa işte böyle bir imkân ve neticenin mahsulüdür. Türkiyeye matbaanın girmesi, daha doğrusu Türkçe kitaplar basılan ilk matbaanın tesisi, taassup seddinden aşılarak kültürel sahada terakkiyi sağlıyacak hayırlı ve muvaffak bir adımın atılmasıdır. Osmanlı Türkiyesindeki bu ileri adım ile, teessüsünde, bilgili devlet adamlarının davranış ve idare tarzlarının da rolü bulunan umumî hava sayesindedir ki, onyedinci asırdaki gerici Kadızâdeliler zihniyeti perde perde geride kalmış, Patrona isyanı gibi hâdiselere rağmen, yavaş yavaş taassuptan sıyrılış hâli ve bu sayede yine yavaş yavaş bir kültür gelişmesi devam edebilmiştir. Müteaddit kütüphaneler tesisi, matematik ve tıb sahasında onyedinci asırdan daha bol ve daha değerli eserlerin ortaya konması ve nihayet mühendishane-i bahri-i humâyun, mühendishane-i berri-i humâyun ve istihkâm okulu gibi okulların açılması, Avrupa dillerinden tercümelere başlanması kültür gelişmesinin örnek ve meyvalarıdır. Yalnız şurası unutulmamalıdır ki, idare ve kültür sahasındaki bu kımıldanma pek feyizli olmadığı gibi geniş çaplı da olmamıştır. Onun için, ondokuzuncu asra girilirken ve ondokuzuncu asır zarfında devlet adamları tarafından daha esaslı ve geniş çapta hareket ve hamlelerin yapılması gerekmiştir. Maamafih, ondokuzuncu asırdaki ıslahat yenilik ve tekamülî hareketlerin kapısının onsekizinci asırdaki idare ve kültür kımıldanmasına açıldığı unutulmamalıdır.

Osmanlı imparatorluğunda onsekizinci asırda bir kültür kımıldanması vuku bulmakla beraber, bu hareketler Avrupanınkinin yanında çok bodur kalmakta, aradaki mesafe asrın başından sonuna doğru ilerlendikçe Osmanlıların aleyhine gittikçe açılmaktaydı. İlim sahasında muazzam adımlar atılırken bünyece gelişme yoluna giren Avrupa devletleri, devlet idaresini, ordusunu, sanayiini geliştirerek kuvvetleniyor, böylece kuvvet muvazenesi Osmanlılar aleyhine bozulmakta devam ediyordu. Viyana önünden geriye dönüş ve nihayet onaltı yıllık mücadelede uğranılan müteaddit mağlûbiyetler, artık Osmanlı imparatorluğunun mevcut sınırları muhafaza kudretinde olmadığını göstermişti. 1699 Karlofça muahedesiyle ilk defa toprak terkedilmekle beraber, elden çıkan memleketler çok geniş yerler kaplamaktaydı. Avrupa devletlerinde artık «Osmanlı imparatorluğu yenilerek kendisinden toprak koparılabilir» zihniyeti uyanıyor ve bilhassa onsekizinci asrın sonlarına doğru bu zihniyet bir umumî hüküm şekline bürünüyordu. Karlofça muahedesinin verdiği acı ders neticesinde, Osmanlı devlet adamlarında «yeni topraklar fethetme» arzu ve zihniyeti yıkılmış, bunun yerine «zayiatı telâfi etme» arzusu kaim olmuştu. Lâkin bu arzu ile açılan 1715 - 1718 harbi sonunda yeni kayıplarla karşılaşılınca, zayiatı telâfi meselesinde de tereddüde düşülmüş, 1736 - 1739 harbi hariç, bu asırdaki sair harplerde siyasî sınırlarda gerileme devam ettiğinden, devlet adamlarının zihninde «mevcudu muhafaza» endişesi yer etmiştir. Sınırlardaki gerilemeyi, yani toprak kaybını önliyebilmenin ancak harbe girmemekle mümkün olabileceğini hesaplayan devlet adamları harpten sakınır olmuşlardır. Onun içindir ki: 1732 yılından sonra, elden gitmiş yerleri istirdat veya yeni topraklar zaptetmek gayesiyle harp açılmamış, hattâ bu hâl yalnızca onsekizinci asra da inhisar etmemiştir.

«Sınırlarda gerileme, kültür sahasında kımıldanma» devrinin başlangıç ve sona eriş tarihlerine gelince: Osmanlı imparatorluğunun, toprak kaybını bir muahede ile resmen kabul edişi olan 1699 yılı bu devrin başlangıcını teşkil eder. Yeni bir nizam kurmıya çalışan Üçüncü Selim, ıslahat hareketine 1792 de başladığına göre; bu tarih de mezkûr devrin sonu olabilir. Yalnız, bu tasnif dolayısiyle, şurası da unutulmamalıdır ki; 1792 den sonra askerlik, idare ve kültür sahasında birçok yenilikler meydana getirilmekle beraber sınırlardaki gerileme durmamıştır.

İkinci Mustafa'nın tuğrası

İKİNCİ MUSTAFA

★

Padişahın cülûsu — Avusturya cephesi ve padişahın seferleri, Zenta olayı — Lehistan, Venedik, Rus cepheleri, Azak'ın kaybı — Karlofça muahedesi — Edirne vak'ası.

★

İKİNCİ MUSTAFA

Babası : Dördüncü Mehmed

Annesi : Emetullah Rabia Gülnûş Sultan

Doğduğu tarih : 5 haziran 1664

Padişah olduğu tarih : 6 şubat 1695

Tahttan indirildiği tarih: 23 ağustos 1703

Ölümü : 8 ocak 1704

Bilinen zevceleri : Saliha Sultan, sahsuvar Sultan, Âlicenab kadın.

Çocukları : Ahmed, Emetullah (Sirke Osman Paşa zevcesi), Ahmed, Emine (sırası ile Çorlulu Ali Paşa, Receb Paşa, İbrahim Paşa, Muhassıl Abdullah Paşa zevcesi), Hasan, Hüseyin, Rukiye, Zeynep, Selim, Şafiye (Maktûl-zâde Ali Paşa, Mirza Mehmed, Kara Mustafa, Alayi Hacı Ebubekir Paşalarla evlenmiştir), Ayşe (Köprülü-zâde Numan, Tezkireci İbrahim, Koca Mustafa Paşalarla evlenmiştir), Mahmud (padişah olmuştur) Atike, Osman (padişah olmuştur) İsa, Mehmed, Murad.

★

Vezirlâzamları : Sürmeli Ali Paşa — — 2 mayıs 1695 azil. Elmas Mehmed Paşa 2 mayıs 1695 — 11 eylûl 1697 şehid. Amcazâde Hüseyin Paşa 18 eylûl 1697 — 4 eylûl 1702 istifa. Daltaban Mustafa Paşa 4 eylûl 1702 — 24 ocak 1703 idam. Râmi Mehmed Paşa 24 ocak 1703 — 19/20 ağustos 1703 Edirne vak'ası sebebiyle kaçıp aklanma.

Divan-hümâyun toplantısı esnasında sultan İkinci Ahmed'in vefatını öğrenen Sadrıâzam Sürmeli Ali Paşa oradan kalkıp kendi sarayına gittiği sırada Şehzâde Mustafa da padişahın ölümünü duymuştur. Tarih-i Raşid'de (C: 2, S: 293) kaydedildiğine göre; Şehzâde Mustafa, ölüm hâdisesini öğrenir öğrenmez saraya gelmesi için derhal sadrıâzama haber yollamış, hattâ bu davetini arka arkaya baltacılar göndermek suretiyle tekrarlamıştır. Sadrıâzam ve Şeyhülislâm saraya gelinceye kadar bir taraftan da yeni hükümdarın cülûs merasiminde oturacağı taht hazırlanmıştır. Vaziyetten anlaşıldığına göre, İkinci Ahmed'in vefatını müteakip, sarayda bazı kimseler de derhal İkinci Mustafa'nın cülûsunu temin etmek üzere faaliyete koyulmuş, böylece, hem devlet erkânının kararı, hem de saraydaki bazı şahsiyetlerin boş durmaması neticesinde ekberiyet sisteminin bir defa daha düzenli şekilde işlemesi sağlanmıştır.

İkinci Sultan Mustafa cülûsunu takip eden günlerde tevkii Elmas Mehmed Paşa'yı İstanbul'a yollıyarak annesini Edirne'ye getirtti. Hükümdar cülûslarını müteakip rastlanan mühim makamlardaki erkân değişikliği bunun zamanında da az çok vuku buldu. İlk plânda sadaret kaymakamı Ahmed, yeniçeri ağası Murad Paşalar ile birinci mirahur ve darüssaade ağası azledildi.

DENİYET.ORG

Bu değişiklikler sırasında Elmas Mehmed Paşa sadaret kaymakamlığına getirildi. Yapılan değişikliklerin en mühimlerinden biri de şeyhülislâm Sadık Mehmed Efendi'nin azli (Tarih-i Raşid C: 2. S: 312) ile yerine Rumeli kazaskeri Mehmed Efendi'nin geçirilmesiydi. Sultan Mustafa, Sadık Mehmed Efendi'yi şeyhülislâmlıktan azlettiği günlerde, şehzâdeliği zamanında hocası olan ve sekiz senedir Erzurum'da ikamete memur edilmiş bulunan eski şeyhülislâmlardan Seyyid Feyzullah Efendi'yi İstanbul'a davet etti, oradan da Edirne'ye getirterek şeyhülislâm yaptı.

Harp durumunun arzettiği nezaket ve hazinenin çektiği para sıkıntısı yüzünden İkinci Ahmed tahta geçince askere cülûs bahşişi verilmemişti. Hazinede sıkıntı yine mevcuttu. Fakat bu defa İkinci Ahmed'in cülûsu sırasındaki gibi kapıkulu askeri sefer için yolda değil, cülûsun vâki olduğu Edirne'de idi. İhtimal bir hâdisenin vukuunu peşinen önlemeyi düşünen padişah ve devlet adamları bu hususta bir tesviye yolu buldular. Böylece «cülûs in'amı» adı altında her ocağa bir miktar para verildi. Bu ad altında yeniçeri ocağına ikiyüz elli, cebecilere onbeş, topçulara beş, sipahi ve silâhdar ocaklarına onbeşer kese akçe (Tarih-i Raşid C: 2, S: 312) verildi.

İkinci Mustafa
(Batılı bir ressamın eserinden)

Padişahın bizzat sefere çıkma isteği

Sultan İkinci Mustafa padişahlığının üçüncü günü veziriâzama bir hatt-ı hümâyun göndererek (Tarih-i Raşid C: 2. S: 298). zevk-ü safaya düşen padişahların tebaasının rahat yüzü görmediğini kaydettikten. ceddi Kanuni Süleyman gibi ordunun başında sefere çıkmak arzusunda olduğunu beyandan sonra, sefere çıkmasının mı, Edirne'de kalmasının mı münasip olacağını devlet erkânı ile görüşerek kendisine bildirmesini emrediyordu. Padişahın bu fermanı üzerine veziriâzam devlet erkânını toplayıp üç günlük bir müzakereden sonra, hükümdarın sefere çıkışının çok masrafa mal olacağı neticesine vararak, kendisinin Edirne'de kalmasının uygun düşeceğini arzettiyse de Sultan Mustafa:

«— Bana ağırlık ve hazine lâzım değil, mahallinde kuru ekmek yerim, vücudumu din uğruna bezl ederim; her ne denlü meşak arzolunursa sabrü tahammül ederim :hizmet-i ibadullah tamama ermeyince seferden dönmem, elbette kendim giderim»

Diyerek devlet erkânının kararına uymadı. Böylece, sefer hazırlığına girişildi. Kapıkulu süvarilerinin, zamanında ocaklarında bulunması için her tarafa emirler yazıldı. Sadrıâzama yazdığı emirde de tekmil kapıkulu sınıflarının disiplinlerine dikkat edilmesini, işe yaramayan, cenk bilmeyen kimselerle ocakları doldurmamasını bildirdi. Bu sıkı emirler neticesi yapılan hazırlıklar halkın maneviyatını da kuvvetlendirdi. Yeni padişaha ümitle bakan halk onun Viyana bozgunundan beri devam eden muvaffakiyetsizlikleri telâfi edeceğine inanıyordu.

İkinci Mustafa sefere hareketinden bir müddet önce Sadrıâzam Sürmeli Ali Paşayı azletti. Sadrıâzamın azline Belgrad'a gönderilen binbeşyüz yeniçerinin Cisr-i Mustafa Paşa mevkiine vardıkları sırada cülûs bahşişi bahanesiyle gürültü çıkarmaları sebep oldu. Yapılan tahkike göre; padişahı seferden alıkoymak isteyen sadrıâzam bunu tertip etmiş ve mühim bir hadise olarak göstermeye çalışmıştı. Cisr-i Mustafa Paşa hadisesinde padişahı sadrıâzam aleyhine tahrik eden adam Seyyid Feyzullah Efendi idi. Sadrıâzam Ali Paşa Feyzullah Efendi'nin şeyhülislâm yapılacağını sezmiş ve bunu önliyebilmek için İmam Mehmed Efendi'nin şeyhülislâmlık makamına getirilmesini temin etmişti. Fakat şimdi Feyzullah Efendi Ali Paşaya galebe çalıyor ve Sürmeli Ali Paşa Hasoda köşküne çağrılarak elinden mühr-ü humâyun alınarak (2 mayıs 1965) kapı arasına hapsolunuyordu. Sürmeli Ali Paşa azledilince mühr-ü humâyun sadaret kaymakamı Elmas Mehmed Paşaya verildi. Bundan yirmi dört gün sonra Seyyid Feyzullah Efendi de meşihata getirildi ve İkinci Mustafa devrinin sonuna kadar süren siyasi faaliyetlerine başlama imkânına kavuşmuş oldu.

Padişahın ilk seferi, Edirne'den hareketi

Sultan İkinci Mustafa 30 haziran 1695 te Edirne'den hareket etti. Filibe ve Sofya üzerinden ilerliyerek Edirne'den ayrılışından kırk gün sonra Belgrad'a vasıl oldu. Buradan sonra ne tarafa ilerleneceğinin tespiti için aktedilen mecliste Lipve (Lippa, Lipava) üzerine gidilmesine karar verildi. Tamşvar (Temeş var) ı almak isteyen Avusturyalılar bu şehrin kuzey doğusunda Maraş nehri kıyısında bulunan Lipve'yi uzun zamandan beri tahkim etmişlerdi.

Lipve'nin Osmanlı ordusu tarafından muhasara ve zaptı (Ricaut'dan)

Lipve'nin zaptı

Lipve'nin zaptına karar verilince, ordunun oraya ilerlemesi üzerine düşmanın Belgrad'ı muhasara ihtimaline karşı Belgrad istihkâmlarının zayıf yerleri gözden geçirilip takviye edildi. Şehrin muhafızı vezir Koca Cafer Paşanın emrine ayrıca ilâve kuvvetler (Tarih-i Raşid C: 2, S: 333) bırakıldı. Bu sırada Tököli İmre'nin Belgrad tarafında kalması mahzurlu addedilerek yirmi adamı ile birlikte İstanbul'a sevkedildi.

Ordu kurulan köprülerden 25 ağustosta Pançova tarafına geçti. Temeşvar önünden geçilirken bu kalenin kumandanı Topal Hüseyin Paşa tecrübesine binaen orduya alındı. Önden sevkedilen kuvvet Tisa nehri kıyısındaki Ohca palankasını almıştı. 7 eylûlde ordu Temeşvar'ı geride bırakarak Lipve'ye doğru ilerlemekteyken Saksonya Prensinin elli altmış bin kişilik bir kuvvetle yardıma geleceğine dair Lipve kumandanına mektup yazmış olduğu öğrenildi. Sultan İkinci Mustafa'nın emrindeki Osmanlı ordusu Lipve (Lippa) ya gelince siper kazmaya lüzum görmeden heyecan içinde derhal hücuma geçti. Önce şehrin varoşu, sonra kalesi zaptedildi. Saksonya Prensinin yardıma geleceğine güvenen kale kumandanı şiddetle karşı koymaya çalıştıysa da kalenin asker sivil bütün halkı gibi esir düşmekten kurtulamadı. Lippa'da ele geçirilen pek çok ganimet malı, mühimmat ve silâhlar meyanında 39 balyemez ve kolonborna, 5 havan topu ve külliyetli miktarda barut vardı. Fethi müteakip ele geçen zahire ve mühimmat Tamş-

var'a nakledildi. Lippa'nın muhafazasının güçlüğü hesaba katılarak kale ve istihkâmları tahrip edildi.

Lugos zaferi

Lippa'nın zaptını müteakip Kırım Hanı Hacı Selim Giray da orduya gelmiş bulunuyordu. Bu arada, Temeşvar'ın doğu, Lippa'nın güney tarafında olan Lugos (Lügeş) un zaptına gönderilmiş bulunan Rumeli Beylerbeyi Mahmud Beyzâde Mahmud Paşa General Veterani emrindeki kuvvetlerin kendi üzerine geldiğini, Veterani'nin piyadeden başka yanında on iki bin kişilik süvarisi bulunduğunu, bu bakımdan süvariye ihtiyacı olduğunu bildiriyordu. Bu haber karşısında evvelâ Lugos, sonra da Lippa'yı kurtarmak niyetiyle Çanad'a kadar gelmiş olan diğer Avusturya kuvveti üzerine yürünmesine karar verildi. Neticede ordu eylûlde (Tarih-i Raşid C: 2, S: 340) Lippa önünden hareket geçti. Ordu bataklık sahalardan geçtiği için topların nakli hayli güç oldu. Bu arada Belgrad muhafızı Cafer Paşa'ya Titel'in zaptı için kâfi miktarda kuvvet sevketmesi emrolunmuştu. Cafer Paşa'nın ayırdığı kuvvetler Tuna donanması ile işbirliği etmek suretiyle Tisa'nın Tuna'ya karıştığı yerde bulunan Titel kalesini aldılar.

Osmanlı ordusu 21 eylûlde Lugos'a üç saatlik mesafeye geldiği zaman Anadolu, Rumeli, Diyarbakır beylerbeyleriyle Kırım süvarileri ileriye gönderildi. Lugos muharebesi diye meşhur olan çarpışma ordunun buraya muvasalatının ertesi günü olan 22 eylûlde cereyan etti.

General Veterani Temes (Tameş) nehri kenarında etrafı bataklık ve gerisi ormanlık olan bir sahaya ordugâh kurmuş, zahire ve sair arabaları dizdirmek suretiyle de bir barikat meydana getirmişti. Osmanlı ordusu taarruz etmek üzereyken Kırım Hanı aldığı emir gereğince Temes nehrinden karşıya geçerek düşmanın bir tarafını çevirmek üzere tertibat aldı. Osmanlı ordusu çok şiddetli şekilde taarruza kalktı. Düşmanın attığı top ve tüfenge bakılmıyarak hücum edildi. Muharebenin en şiddetli anında Kırım süvarilerinin geriden tazyiki Veterani ordusunun iyice sıkışmasını temin etti. Neticede üç saatlik bir çarpışma sonunda kat'î bir zafer kazanıldı. Düşman kuvvetlerinin mühim bir kısmı kılıçtan geçirilmiş diğerleri de esir edilmişti. Tarih-i Raşid'e göre, muharebede ölenlere General Veterani de dahildi. Sıhâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa ise «Nusretnâme» sinde, Veterani'nin yaralı olarak bin kişilik maiyetiyle Şebeş (Sebes) e kaçtığını ve iki saat sonra orada öldüğünü bildirir. Avusturya kuvvetlerinin mağlûbiyetiyle bütün zahire, mühimmat, top ve tüfekleri ele geçirildi. Zaferi müt'akip Lugos kalesi de hücumlarla alındı. Lugos muharebesi esnasında Türklerden de Rumeli Beylerbeyisi Mahmud Bey-zâde Mahmud Paşa ile Diyarbakır Beylerbeyisi Şahin Mehmed Paşa şehid düşmüştü. Sultan Mustafa bu değerli kumandanların şehadeti karşısında teessürünü gizliyememişti.

Lugos'un zaptından sonra ordudan bir miktar kuvvet ayrılarak Sebes üzerine sevkedildi. Buranın dört bin kişilik muhafızı korkularından kaçmış olduğundan rahatça alındı ve içindeki toplara sahib olundu. Sebes'te elde edilen on

Avusturya ordusu kumandanlarından general Veterani ("A Magyar Nemzet Története" den)

altı adet nakışlı top padişahın emriyle İstanbul'a nakledilerek Sarayburnu'na konuldu.

Veterani'den sonra karar gereğince Çanad'daki Avusturya kumandanı üzerine gidilecekti. Fakat Veterani'nin mağlûbiyetinden cesareti kırılan Saksonya Prensi, emrindeki elli altmış bin kişilik kuvvetiyle Erdel içlerine çekilmiş olduğundan, ordunun avdeti uygun görüldü. Böylece 28 eylûlde ordu Edirne'ye gitmek üzere harekete geçti. «Nusretnâme» de kaydedildiğine göre, yolda padişaha «Gazi» ünvanı verildi. Eflâk arazisinden ilerlenerek Niğbolu'da Tuna'nın sağ sahiline geçildi. Burada Kırım Hanı ayrılarak memleketine gitti. Sultan Mustafa 1 kasımda Edirne'ye vâsıl oldu, üç gün sonra Edirne'den de hareketle 18 kasım 1695 te İstanbul'a dâhil oldu.

Padişahın ikinci seferi

Sultan İkinci Mustafa'nın ilk seferi muvaffakiyetli şekilde neticelenmekle beraber, henüz Avusturyalılara işgal ettikleri yerleri terkettirecek derecede bir darbe indirilmiş değildi. Onun için padişah ikinci bir sefere daha çıkmak lüzumunu hissetti. 1596 baharında yine hazırlıklar yapıldı. Bu defa sefere çıkılırken bazı zengin şahsiyetlere, mühim memurlara ve hattâ paraca durumları iyi olan vilâyet âyanlarına masraflarını kendileri görmeleri şartiyle asker tedarik ettirilmesi, ayrıca saray bostancı arasından da bin beş yüz kişi seçilerek orduya alınması, gerek malî bakımdan, gerekse insan kaynağı yönünden hayli sıkıntı içinde bulunulduğunu gösterir.

Hazırlıklar bitince Sultan Mustafa 20 nisan 1696 da Davudpaşa ordugâhından hareket etti. İstanbul ile Edirne arasındaki mesafe dokuz günde katedildi. Burada bir aydan fazla zaman geçiren padişah nihayet 18 haziranda Edirne'den hareketle kırk gün sonra Belgrada vâsıl oldu. Padişah daha Edirne'deyken Ruslar Azak'ı kuşatmış oldukları cihetle, bu seneki sefer esnasında Kırım Hanı Selim Giray'ın yerinde kalması, sadece oğullarından birisiyle bir miktar kuvvet göndermesi tensib edilmişti.

İkinci Mustafa'nın Belgrad'a geldiği günlerde Saksonya elektörü Friedrich August ve General Heisler (Tarih dergisi No. 13, S: 50) idaresindeki bir Avusturya ordusunun Tamşvar'ı kuşatmaya geldiği haber alındı. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın «Nusretnâme» sindeki kaydına göre, bu Avusturya ordusu kırk bin yaya, yirmi bin atlı askerden mürekkep olup yüzden fazla da topa sahipti. Bu haberin alınmasını müteakip o tarafa ilerlenmesi kararlaştırıldı.

Olasch (Ulaş) zaferi

Padişah İkinci Mustafa'nın idaresinde bulunan ordu, Tuna üzerine daha önce kurulmuş köprüden Pançova sahrasına geçti. skere yirmi günlük (Tarih-i Raşid C: 2, S: 369) erzak dağıtıldı. Bu sırada Avusturyalıların Tuna donanmasının, Tisa'nın Tuna'ya karıştığı sahada bulunan Titel kalesi civarında Osmanlı donanmasına zarar vermeye çalıştığı haber alındığından, evvelâ o tarafa ilerlendi. Tuna kollarından Temes suyu üzerine tombazlardan iki köprü kurularak geçildi. Sivas Valisi Dursun Mehmed Paşa Çarhacı (öncü) Şam Valisi Osman Paşa da dümdar (ardcı) idi. Haleb Valisi Cafer Paşa ile Tuna kaptanı Aşçı Mehmed Paşa'nın gayretleriyle bazı düşman yuvaları ezilip nehir yolu açılıp tehlikesiz hâle sokuldu.

Tisa nehri boyundan Temeşvar istikametine ilerlenmeye başlandığı sırada Kırım Hanının göndermiş olduğu altı bin Tatar askeri (Tarih dergisi No: 13 Sa: 55) gelerek orduya katıldı. Temeşvar'a giden tek yol olan bataklık bir boğazdan ilerlenmeye başlandı. Avusturyalılar bu boğazı kapatmaya çalıştılarsa da muvaffak olamıyarak geriye atıldılar. Böylece, dokuz günden beri Tamşvar'ı kuşatmakta olan ve Türk ordusunun gelmesi üzerine kuvvetlerinin büyük kısmını muhasaradan çeken Avusturyalılarla ilk temas temin edilmiş oldu. Zikredilen boğazın alınması üzerine Avusturya ordusu Temeşvar'dan geçip Tisa'ya karışan Beza suyu kenarında Olasch (Olaş, Ulaş) mevkiine çekildi.

Osmanlı ordusu Avusturyalıların karşısında mevki aldı. Dört tarafa arabalar yerleştirilerek manialar meydana getiriliyordu. Bu tertibatın alındığı 27 a-

ğustos 1696 (29 muharrem 1108) gününü Osmanlı ordusu istirahatle geçirmek istiyordu. Fakat düşmanın taarruza kalkması üzerine muharebe başladı. Sultan Mustafa atının üzerinde otağının önünde duruyor ve etrafına herkesi gayrete getiren emirler veriyordu. Avusturya hücumuna Türkler daha şiddetle mukabelede bulundu. Neticede düşman acı bir mağlûbiyete uğratıldı. Avusturyalılar on beş bin kişilik kayba uğradı. Maktullere General Heisler ve Caprara da dahildi. Akşam karanlığı basarken muharebe sahasının bir köşesine toplanan düşman birlikleri ertesi gün sabahleyin erkenden gerideki asıl ordugâhlarına çekildi. Bunlara karşı sevkedilen ve çoğu süvarilerden mürekkep takip kuvvetleri tahkim edilmiş düşman ordugâhının içine dalamadıysa da tüfenk, kılıç ve balta ile yapılan çarpışmada hayli düşman askeri öldürüldüğü gibi mühimmat ve cephane arabalarının çoğu zaptedildi. Bu muharebede bizim taraftan yeniçeri ağası Balta-zâde Vezir Mahmud Paşa, Sadrıâzam Elmas Mehmed Paşa'nın Temeşvar muhafızı olan kardeşi Vezir Mustafa Paşa şehid düştü.

. Olasch muharebesinden sonra ordu 31 ağustosta Temeşvar'a geldi. Buranın muhafızlığına Belgrad muhafızı Koca Cafer Paşa tayin edildi. Rumeli Valisi Arnavut Süleyman Paşa da Rumeli askeriyle birlikte onun yanında bırakıldı. Temeşvar'a erzak ve mühimmat konduktan sonra ordu buradan hareketle Belgrad'a geldi. Konya ve Adana Valisi Amca-zâde Hüseyin Paşa Belgrad muhafızlığına tayin (Tarih-i Raşid C: 2, S: 381) olunduktan sonra Sultan Mustafa 28 eylûlde Belgrad'dan ayrıldı ve 25 ekimde Edirne'ye dâhil oldu.

Padişahın üçüncü seferi ve Zenta yenilgesi

Sultan Mustafa Avusturyalılara karşı üçüncü defa sefere çıkmak üzere gereken hazırlıkları yaptırdı ve 17 haziran 1697 de Edirne'den hareketle 10 ağustosta Belgrad'a vâsıl oldu. Padişah yolda iken Bihke (Bihaç) kalesinin muhasaradan kurtarıldığını haber aldı. Hırvatistan kıralların eski merkezi bulunan Bihke şehrini Avusturyalılar otuz bir gün süren (Tarih-i Raşid C: 2, S: 401) muhasara esnasında surlarını hayli tahrib etmişlerdi. Bosna Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın Bihke üzerine yürümesi düşmanın kaçmasına sebeb olmuştu.

Sultan İkinci Mustafa
(Kapıdağlı serisinden)

Ordudan önce Belgrad'a gelmesi emrolunan Temeşvar muhafızı Koca Cafer Paşa, bu arada Şebeş palankasını zaptettirmişti. Yine bu arada, İstanbul'da oturan Tököli İmre'nin Şam Valisi Mustafa Paşa ile birlikte orduya gelmesi emredilmişti. Gerek bunların gerekse orduya katılacak sair birliklerin vusulüne kadar Belgrad'da beklerlerken Temeşvar kalesine erzak sevkedildi.

Girişilecek harekâtın müzakeresi

Belgrad'dan ayrılmadan önce, girişilecek harekâtın istikametinin tayini hususunda birisi Sadrıâzam Elmas Mehmed Paşa'nın, diğeri padişahın huzurunda iki harp meclisi aktedildi. Şüphesiz asıl kararın verilmesine âmil olan toplantı padişahın huzuru ile aktedilen toplantı oldu. Harp meclisinde esas müzakere mevzuu olan nokta, Tuna'dan Pan-

çova sahrasına geçilerek Temeşvar tarafına mı, yoksa Sava'dan Zemun sahrasına geçilerek P. Varadin tarafına mı gidilmesi meselesi idi. Varadin tarafına gidilmesini Amca-zâde Hüseyin, Mısırlızâde İbrahim ve Bostancı Mahmud paşalar; Temeşvar tarafına gidilmesini de Temeşvar muhafızı Koca Cafer ve sadrıâzam Elmas Mehmed paşalar istemekteydi. Netice Tuna'dan Pançava sahrasına geçilerek ilerlenmesi fikri galip geldi.

Belgrad harp meclisinden bahseden Osmanlı kaynaklarında, iki görüşün izahı sırasında yekdiğerinden farklı noktalara rastlanır: Tarih-i Raşid'de (C: 2, S: 307-309); sadrıâzamdan şikâyetçi olan vezirlerin onun kolay bir muvaffakıyet kazanmasını istemediklerinden ordunun Tuna'yı geçerek Temeşvar tarafına gitmesi tavsiyesinde bulundukları; Defterdar Mehmed Paşa'nın «Zübdetülvekayi» inde (Hamidiye Kütüphanesi nüshası V: 394), sadrıâzamla arası açık olan vezirlerin ondan çekindikleri için fikirlerini açıkça söyliyemedikleri; Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın «Nusretnâme» sinde (Veliyüddin Ef. kütüphanesi nüshası V: 250), sadrıâzamın kendisininkine muğayir fikir serdedecekleri peşinen baskıya maruz bıraktığı, ayni zamanda P. Varadin'in Girit gibi zaptı güç bir yer olduğu ileri sürülerek Pançova'ya geçilmesinin istendiği; Tarih Dergisinin ikinci sayısında tetkiki yapılan o devre ait bir risalede de, Koca Cafer Paşa'nın Temeşvar'da yaptırdığı binaları padişaha gösterebilmek için o tarafa yürünmesini istediği, Cafer Paşayı çok seven padişahın onun tesiri altında kaldığı ve neticede Cafer Paşa'nın fikrinin galip geldiği kaydedilmektedir. Halbuki bu mecliste Amca-zâde Hüseyin Paşa, Pançova tarafından ilerlemenin güç ve emniyetsiz olduğunu, zira Tuna'dan başka Temes, Bega sularının köprü kurularak geçilmesi icap ettiğini, arazinin bataklık oiduğunu, en nihayet Tisa nehrinin geçilmesinin daha büyük zahmet ve emniyetsizliği göze almayı gerektirdiğini, bunlara mukabil Zemun sahrasının böyle mahzurlar taşımadığını, üstelik nehir donanmasının da ordu için bir emniyet unsuru teşkil edeceğini bildirmişti. Ne yazık ki Amca-zâde'nin fikrinin doğruluğu Zenta mağlûbiyetinden sonra anlaşılabildi.

Belgrad'dan hareket

İlerlenecek saha üzerinde karara varıldıktan sonra Tuna üzerine kurulan köprüden ordu Pançova sahrasına geçti. Temes ve Beka nehirleri de aynı şekilde aşıldı. Tisa (Theiss) nehri kenarına gelindiği zaman Avusturya ordusu daha geride ve Tisa boyunda bulunuyordu. Bu sırada Titel muhafazası için yedi sekiz bin kişilik bir Avusturya kuvveti bırakılmıştı. Sadrıâzam Elmas Mehmed Paşa nehir üzerine köprü kurulmadan yeniçeri serdengeçtileri ve donanma levendleri ile karşıya geçti. Üç saatlik mücadeleyi müteakip Avusturya birliğini mağlûb edip geriye atarak Titel'i aldı. Titel kalesi manastırdan bozma olduğundan pek ehemmiyetli de değildi, onun için yıktırıldı.

Avusturyalılar casuslar vasıtasiyle Osmanlı ordusundaki kumandanlar arasında anlaşmazlıklar olduğunu haber alıyorlardı. Bu haberler onların ümitsizliklerinin ortadan kalkarak cesaret bulmalarına yol açıyordu.

Titel'in alınmasından sonra ordu Kopile (Copile) adası civarında bulunmaktayken düşman pek uzakta olmadığı gibi vaziyeti kötü ve maneviyatı da bozuktu. Lâkin, Tarih-i Raşid'e (C: 2, S: 411) göre, vezirlerden muarız kumandanlar yüzünden düşmana hücum için tertibat alınmamakla bir fırsat kaçırılmıştır. Kopile civarından hareket edilip Fulvar köprüsü geçildikten sonra, Osmanlı tarihlerinde «Sente» şeklinde kaydedilen Zenta şehri yakınına ve Tisa kenarına gelindi. Sadrıâzamla kumandanlar arasındaki anlaşmazlık yüzünden sağlam ve sebatlı bir istikamet tayin edilemiyordu. Bir aralık Segedin üzerine gidilmesi kararlaştırıldı. Lâkin biraz sonra bundan vazgeçildi. Padişah Zenta'dan Tisa'ya geçip Temeşvar yoluyla Erdel'e yürümek istemişti. Avusturya ordusu kumandanı Prens Öjen (Eugen) evvelâ Segedin'e gidileceğini öğrenince oraya biraz kuvvet sevketti. Bilâhare yine casusları vasıtasiyle Tisa'dan geçilip Erdel'e ilerleneceğini haber aldı.

Zenta faciası

Değerli bir kumandan olan Eugen de Savoie Osmanlı ordusunun son niyetinden haberdar olunca, Tisa'nın geçilmesinden önce oraya yetişmek istedi ve tam geçiş sırasında yakalamaya da muvaffak oldu.

Osmanlı ordusu Tisa'nın sol yakasına geçerken köprü kurulmuştu. Geçiş sırasında düşman gelince asker korku ve heyecana kapılıp intizamını kaybetmişti. Adeta askeri bir can korkusu sarmış olduğundan emir ve kumanda dinlemeden köprüye koşup bir an evvel öte tarafa aşmaya bakıyordu. Askeri düşman baskısından koruyup geçişi emniyete almak isteyen sadrıâzam bir miktar kuvvet ayırarak Boşnak Cafer Paşa'nın emrine verip karakol hizmetiyle vazifelendirmişti. Fakat düşmana mukavemetin mümkün olmadığını gören Cafer Paşa geri kaçarken esir düştü. Ve Prens Öjen tarafından sıkıştırılınca Osmanlı ordusunun durumunu anlatarak padişah ve bir kısım askerin karşıya geçtiğini, bir kısmının henüz bu tarafta olduğunu ve ağırlıkların geçirilmesine çalışıldığını anlattı.

Prens Öjen fevkalâde bir fırsata nail olmuş durumdaydı. Sen-Gotar muharebesinde olduğu gibi Osmanlı ordusu tehlike arzeden en sıkışık halinde yakalanmıştı. Hasım taraf için bu bulunmaz fırsata ilâveten Prens Öjen müşkül vaziyette yakaladığı Osmanlı ordusunun son durumuna ait sağlam bilgiye de sahipti. Bunun için memnun ve kendisinden emin şekilde derhal Osmanlı kuvvetleri üzerine yürüdü. P. Varadin tarafından süratle ilerleyip yol almış bulunan düşmanın evvelâ yirmi bin kişilik süvari kuvveti gelmişti, piyadeleri onların hemen arkasındaydı. Şayet düşman kuvvetleri gelir gelmez derhal hücum edilmiş olsaydı bir sarsıntı meydana getirilebilir, belki de malûm facia vuku bulmazdı. ,Lâkin kaynakların ifadelerinden anlaşıldığına göre, ordunun bir kısmı karşıya geçti, henüz geçmiyenlerde de birdenbire maneviyat bozulmuş olduğu cihetle, muhtemelen çabucak taarruza kalkacak cesaret kalmamıştı.

Osmanlı tarihine Zenta faciası şeklinde mal olmuş bulunan muharebe 11

Avusturya ordusu kumandanı Prens Eugen de Savoie (Bibliothèque nationale'deki bir estamp'tan)

eylûl 1697 günü cereyan etti. Prens Öjen'in 60 bin kişilik ordusuyle gelince derhal taarruza geçeceğini ve bilhassa köprüyü tahribe çalışacağını Elmas Mehmed Paşa ve diğer kumandanlar anlamışlardı. Asker intizamını kaybettiğinden köprü yıkılmaya meyletmişti. Sadrıâzam evvelâ ağırlıkları geçirip köprüyü kaldırmak ve diğer askerle düşmana karşı koymak istedi. Fakat yeniçeri ağası Mahmud Paşa'nın, arabaların geçişinin sabaha kadar süreceğine dikkati çektikten sonra, askerin çoğunun karşıya geçmiş olması sebebiyle bu kadar geniş dairevi ihata edecek kadar kuvvet bulunmadığı, binaenaleyh top ve zahire arabalarını çekip köprü başında askeri metrise sokalım şeklinde bir tavsiyede bulunması üzerine müdafaa hattı daraltılmak istendi. Elmas Mehmed Paşa, düşman geldiği sırada alelâcele yaptırdığı siperlerden asker ve topları geri çekip daha dar sahalı bir hat tutmak isterken vaziyeti kavrıyamıyan askerler düşman bastı zanniyle paniğe kapılarak köprü ve nehre doğru çekilmeye başladılar. Bu vaziyet karşısında Sadrıâzam ve bir kısım kumandanlar köprü başına koşup askeri siperlere sokmaya çalıştılar. Os-

manlı hatlarında beliren şaşkınlığı sezen düşman, hücumunu yeni metrislere tevcih ettiği gibi, ustalıklı manevra ve amansız tüfenk ateşleriyle mevcut sarsıntıyı artırmaya muvaffak oldu. Düşmanın kurşun yağmuruna dayanamıyan asker, nehir ve köprüye doğru çekilmekte ve hattâ kaçmakta olduğu için Elmas Mehmed Paşa köprünün iki tombazını kaldırttı. Elinde kılıç olduğu halde kaçan askerin önüne çıkarak, ağır sözler sarfetmek ve hattâ bazılarını yaralamak suretiyle kaçanları durdurmak istedi. Fakat asker «biz bu hallere senin tedbirsizliğinden düştük» diyerek kendisini parçaladı. Biraz sonra düşman köprü başını zaptettiği gibi köprüyü de ortasından ikiye böldü. Artık ordunun geri tarafı da çevrilmiş oluyordu. İş bu dereceye vardıktan sonra çember içinde kalanlar döğüşe döğüşe şehid düştüler. Kurtuluş ümidiyle Tisa sularına atlıyanların çoğu da boğuldular. Zenta önünde bu facia cereyan ederken karşı tarafta bulunan ordunun büyük kısmı seyirci kalmaktan başka bir şey yapamadı. Böylece Tisa'yı yüzerek geçenlerden başka Zenta tarafındaki asker ve kumandanlardan hiç kimse kurtulmadı. Kumandanların mühim kısmı sadrıâzamla birlikte olduğundan ordunun uğradığı kumandan zayiatı pek ağırdı. Sadrıâzamdan başka Anadolu Valisi Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa, Temeşvar muhafızı Koca Cafer Paşa, Adana Valisi Fazlı Paşa, yeniçeri ağası Balta-oğlu Mahmud Paşa, Diyarbakır Valisi Kavukçu İbrahim Paşa, Maraş Valisi Yunus Paşa, Sığala sancağı mutasarrıfı Süleyman Paşa, Amasya mutasarrıfı Mahmud Paşa ve daha birkaç beylerbeyi ve sancak beyi, kul kethüdası, zağarcıbaşı, muhzır ağa, cebeci ve topçu başılar, elli yedi adet yeniçeri çorbacısı, yani bölük kumandanı, yirmiden fazla sipah ve silâhdar serden-

Zenta'da köprü-başında cereyan eden muharebenin umumi görünüşü ve beri kıyıdakilerin telâşı (A Magyar Nemzet Törtene'den)

geçti ağası, ondan fazla alaybeyi kayıplara dahildi.

Zenta'da uğranılan insan kaybına dair eski Osmanlı tarihlerinde kesin bir rakam mevcut değildir. Ancak Tarih-i Raşid (C: 2, S: 414) de ordunun sekizde birinin mahvolduğunu yazar. Batılı tarihçiler umumiyetle 20 bin kişinin vuruşarak, 10 bin kişinin ise sularda boğularak öldüğünü kaydederler.

Ordunun durumu ve padişahın Edirne'ye dönmesi

Tisa nehrinin karşı tarafına geçen orduda mevcut erkân padişahın etrafında toplanarak vaziyeti görüştü. Anlaşıldığına göre, buradakilerin de maneviyatı fazlaca bozulmuştu. Zira, düşmanın köprüyü tamir etmesi ve geçilebilir hale sokması birdenbire mümkün olamıyacağı halde, yeni bir mağlûbiyetten korkularak derhal Temeşvar'a çekilmeye karar verildi. Tarih Dergisinin ikinci sayısında tetkiki yapılan o devre ait bir risaledeki kayda göre, düşmanın köprüyü tamir ederek geceleyin baskın yapacağından korkanlara padişahın kendisi de dahildi. Bu korku yüzünden top, çadır ve mühimmat olduğu gibi yerinde bırakılarak geceleyin derhal Temeşvar yolu tutuldu. Ordunun bu şekilde çekilmesi gayet manasız bir hareketti. Ordu efrad arasında bazı kimselerin düşmanın üç güne kadar bu tarafa geçemiyeceğini tahmin ederek geri kalıp çadırları yağma ettiğini, hattâ ordu helvacılarından birinin tahin helvası kutularını bir öküz arabasına yükliyerek üç gün sonra Temeşvar'a gelip orduya katıldığını Tarih-i Raşid'de okumaktayız.

Osmanlı ordusu bu şekilde çekilmekle beraber muharebede epeyce telefat vermiş olan Avusturyalılar da kendilerinde Türkleri takip ile kale muhasarasına girişme kudreti göremediler. Fakat ertesi gün köprüyü tamire başlayıp Türklerin bırakıp gittikleri şeyleri zap-

Zenta köprü-başında cereyan eden savaştan yakın bir görünüş (Story of the Nations'dan)

tetmekten de geri kalmadılar. Böylece Avusturyalılar gayet zengin ganimete sahib olmuş bulunuyorlardı. Bunlar: birçok top ve harp malzemesinden başka (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi C: 3, S: 582) dokuz bin araba, altı bin deve, onbeş bin öküz, yedi bin at, yirmi altı bin gülle, beş yüz küsur bomba, tahminen kırk bin altınlık hükümdar hazinesi, üç milyondan fazla altını havi ordu hazinesi, padişah ailelerine mahsus on sekiz koşulu araba, padişaha mensup on kadın idi. Elmas Mehmed Paşa'nın ölümü dolayısiyle mühr-ü humâyun da düşman eline geçmiş bulunuyordu.

Tisa kıyısından hareketinin ferdası gecesi Temeşvar'a vâsıl olan Sultan Mustafa on gün kadar burada kaldı. Temeşvar'da mevcut muhafızlara ilâveten mühim miktarda ilâve kuvvet ve bilhassa eyâlet askeri bıraktıktan sonra ordu ile Belgrad'a geçti. Burada da zahire ve asker takviyesi yapmasını müteakip Belgrad'dan hareketle Edirne'ye geldi.

Bosna - Saraya yapılan hücum

Bosna muhafızı Mehmed Paşanın ölümü üzerine buradaki levend askerinin disiplininin bozulduğunu öğrenen Avusturyalılar, ekim ayı içinde Bosna'ya acele kuvvet sevkettiler. Bosna arazisinde bazı palankaları yakıp yıkan Avusturya kuvveti açık bir şehir vaziyeti arzeden Bosna-Saray'a da girerek şehri yağma ve tahrib ettiler. Padişah bundan haberdar olunca 4500 asker, mühimmat ve erzak sevketti. Bosna Valiliğine Daltaban Mustafa Paşa tayin olundu.

Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın Sadrıâzam tayin edilmesi

Sultan Mustafa Temeşvar'a varınca, şehid düşen Koca Cafer Paşa'dan açılan buranın muhafızlığına Elmas Mehmed Mehmed Paşa'nın kethüdası Abdi Ağaya vezaret tevcihi suretiyle tayin etti. Daha Temeşvar'a varmadan önce de Belgrad muhafızı Amca-zâde Hüseyin Paşa'ya adam yollıyarak Temeşvar'a çağırttı. Sultan Mustafa, Belgrad'daki harp meclisinde Amca-zâde'nin beyan ettigi mütaleanın isabetli olduğunu şimdi anlıyordu. Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi Hasan Ağa'nın oğlu olan Hüseyin Paşa, Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed ve Fâzıl Mustafa paşaların sadaretleri devrinde «Amca-zâde» diye anılmaya başlamıştı. Kendisi Temeşvar'a gelince (18 eylül) mühr-ü humâyun teslim edildi. Hüseyin Paşa'nın sadrıâzam tayini üzerine açılan Belgrad muhafızlığına ise Karaman Valisi Bıyıklı Mehmed Paşa getirildi.

Amca-zâde Hüseyin Paşa padişahla birlikte Edirne'ye döner dönmez düzgün iş görebilmek için, ilk iş olarak hükümdarın etrafındaki dalkavuk ve hilekâr kimseleri uzaklaştırmaya çalıştı. Bu cümleden olarak, irtikâbı ve hükûmet işlerine müdahalesi ile nazarı dikkati celbeden Küçük Müezzin diye tanınan Anadolu Muhasebecisi Mehmed Çelebi'yi ve birinci mirahur Ahmed Ağa'yı azlederek Edirne'den İstanbul'a gönderdi. Bu arada kıymetli bir şahsiyet olan Rami Mehmed Efendi'yi de İstanbul'dan getirterek (Tarih-i Raşid C: 2, S: 431) reisülküttab, akrabasından Kıbleli-zâde Ali Beyi de kapıcılar kethüdası tayin etti.

RUS CEPHESİ

İkinci Mustafa zamanında Avusturya cephesinden sonra ikinci derecede ehemmiyet arzeden cephe Rus cephesi idi. Venedik ve Leh cephelerinde de mücadele durmuş değildi. Venedik cephesinde, İkinci Ahmed devri Venedik cephesi hâdiselerinin sonunda ilâveten kısaca belirtilen şeyler olmuştu. Lehistan cephesindeki durum ise, bir önceki padişah devrindekinden farklı değildi. Lehler müteaddit defa kuvvet sevketmelerine rağmen Komaniçe'yi alamamışlar, fakat Boğdan'da bazı yerleri işgal edebilmişlerdi. 1696 senesinde, Leh cephesi seraskeri Yusuf Paşa Kırım hanzâdelerinden Gazi Giray ile birlikte Komaniçe'ye zahire götürmüş, sonra Gazi Giray Lehistan içerlerine uzanan akın hareketinde bulunmuş ve esir ve ganimet alarak geri dönmüştü. 1697 yılında da Kaplan Giray Komaniçe üzerinden Lehistan'a girmiş, on iki bin kişilik bir Leh kuv-

vetini Purcan manastırı civarında bozduktan sonra esir ve ganimetle dönmüştü. Kısacası gerek Venedik, gerekse Leh cephesinde yeni bir gerileme ve tehlike arzeden bir hal vuku bulmamıştır. Fakat Rus cephesi bunlara benzememekteydi. Rusların Osmanlı devletini düşündürecek bir kudret haline gelmiş oldukları Dördüncü Mehmed zamanındaki Çehrin seferi ile anlaşılmışsa da, o sırada Ruslar mütecaviz durum takınmaktan çekinmişlerdi. Şimdi ise, artık o çekingenlikten sıyrıldıkları, ele geçirmek istedikleri şeye kavuşabilmek için mütecaviz duruma geçmekte oldukları görülmektedir. Gerçi bu tecavüz işinde Ruslar re'sen karar sahibi değildi. İkinci Süleyman devri vakaları meyanında işaret olunduğu üzere, mukaddes ittifaka dâhil devletlerin tahrik ve teşviki onlar üzerinde müessir olmaktaydı. İkinci Mustafa zamanındaki Rus tecavüzü de, o ittifak grupuna dâhil olmanın eser ve neticesiydi. Fakat Rusların vaziyeti Osmanlılar için artık «üzerinde dikkat ve hassasiyet gösterilmesi gereken bir mesele» mahiyetini arzediyordu.

Rusların taarruza geçmesi ve Azak kalesini muhasarası

Sultan Mustafa'nın birinci Avusturya seferine çıktığı 1695 yazında Rusların büyük kuvvetlerle Osmanlı arazisine hücuma geçtikleri görüldü. Bu hareket, Rusların Karadenize çıkma arzularının da bir ifadesiydi.

İkiyüz bin kişiyi aşan ve üç yüz topu bulunan (Tarih-i Raşid C: 2, S: 352) bir Rus ordusu 10 Temmuz 1695 (23 Zilkade 1106) da Azak kalesi yakınına geldi. Ruslar ansızın Azak önüne inmeyi tasarlamışlardı. Fakat Azak sancak beyi Mustafa Bey Rusların hazırlıklarından haberdar olunca, bir taraftan Azak kalesi dışında siperler kazdırırken bir yandan da Kırım hanı vasıtasiyle hükûmeti durumdan haberdar etmişti. Azak yakınına gelen bu büyük Rus ordusu Azak sancak beyinin istihbaratının gayet doğru olduğunu gösteriyordu. İkiyüz binlik bu ordu evvelâ denizden onbeş bin kişilik, karadan da altmış bin kişilik öncü kuvveti sevketmişti. Çar Petro da orduda bulunuyordu.

Azak sancak beyinden alınan haber üzerine, Kefe beylerbeyi Murtaza Paşa ile Kırım Hanı Selim Giray'ın oğullarından Kaplan Giray buraya gelmişlerdi. Önce surlar dışında mücadele edildiyse de düşman askerinin sayıca fevkalâde kabarık oluşu yüzünden bilahare kale dahiline girildi. Maamafih, zaman zaman huruç hareketleri yapılarak Ruslara ağır zayiat verdiriliyordu. Ruslar Azak'ın Kuş kalesi denilen kısmının karşısına bir kule yapıp toplar yerleştirerek Azak kalesini daha müessir şekilde dövmeye koyuldular. Bu arada Trabzon beylerbeyi Ali Paşa'nın bir miktar kuvvetle imdada gelmesi kaledekilerin maneviyatlarının takviyesine yaradı. Rusların kabarık sayıları karşısında bir avuç kalan buradaki kahramanlar metanetle dayandılar. Nihayet Kırım veliahdı Devlet Giray'ın imdada geleceğini haber almaları üzerine Ruslar çekilmeye karar verdiler. Bu arada ordularında çıkan salgın hastalık yüzünden günde beş yüz ölü veriyorlardı. Doksan altı günlük bir muhasaradan sonra buradan çe-

Rus çarı Birinci Petro'nun gençlik devrine ait bir resmi

Rusların Azak muhasarasından bir görünüş (Ricaut'dan)

kilirken (13 Ekim 1695) bilhassa Kaplan Giray'ın taarruzlariyle ayrıca hırpalanmaktan da geri kalmadılar.

Ruslar Azak kalesini muhasara ettiği zaman Özi boyundaki Doğan-kale'nin muhafızları Azak'a taşınmıştı. Buranın muhafızsız kaldığını duyan Ruslar 60 bin Barabaş kazağı ve 30 bin Rustan müteşekkil bir orduyu da Özi boyuna göndermişlerdi. Bu kuvvetlerle Doğan - kale'yi de aldılar. Bu birinci Azak kuşatmasında Rusların zayiatı, Osmanlı kaynaklarına göre elli-altmış bin, Batılı kaynaklara göre 30 bin kadardır.

Rusların ikinci taarruzu ve Azak kalesinin düşmesi

Ruslar, 1695 yılındaki Azak kuşatmasında ağır zayiata ve muvaffakıyetsizliğe uğramalarına rağmen ümitsizliğe kapılmadılar ve ertesi sene hücumu tazelediler. 1695 - 1696 kışı ve ilkbaharında Don nehri üzerindeki Voronej şehrinde Petro'nun emriyle tersaneler kuruldu. Moskova'dan gemi yapmasını bilen yabancı ustalar getirildi. Petro'nun gayet sıkı emir ve takipleriyle civardaki köylüler ağaç kesip tersaneye taşıdı. ustalar da gemileri yaptı. Böylece 1696 ilkbaharında (Akdes Nimet Kurat, Rusya tarihi S: 253) Don nehrinde 30 gemilik bir donanma hazır vaziyete geldi. Bu donanma Ruslar için mühim bir kuvvet âmili olacaktı. Zira bu sayede Türk gemilerinin Azak önüne gelmesini önliyecek, böylece Azak müdafilerinin hem imdat alması daha fazla güçleşecek, hem de kale nehir tarafından da sıkıştırılabilecekti.

Ruslar bu derece hazırlık yaparken maalesef Türkler ayni derecede gayret gösteremedi. 1695 muhasarasında Azak surları pek fazla tahribe uğramıştı. Bunların tamirinde ihmal gösterildi. Azak kalesinin tamir ve muhafazasına memur edilen Trabzon valisi Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın firarı (Tarih-i Raşid C: 2, S: 385) işlerin aksamasında hayli müessir oldu. Gerçi onun firarından sonra kethüdası ayni işle vazifelendirildiyse de artık geç kalınmıştı. Zira, kara ve nehirden Rus kuvvetleri gelerek Azak kalesi etrafına metrisler kazıp toplar yerleştirmeye başlamışlardı. Çar Petro yine Rus ordusu ile beraberdi ve bu defa «topçu» sıfatiyle kalenin muhasarasına bizzat iştirak ediyordu. Azak kalesinin müşkül durumda kalmasına tesir eden dier âmil, bir sene önceki ağır zayiattan sonra Rusların hemen ertesi yaz tekrar geleceklerinin tahmin edilmemesiydi. Anlaşılan, bu defa haber alma işleri de iyi işlememişti.

Çar Petro'nun Voronej tersanesinde gemi yapımı

Ruslar Azak kalesini ikinci defa muhasara ettikleri sırada kaledeki kuvvetler, büyük Rus ordusu karşısında inanılmıyacak derecede azdı. Halbuki Ruslar geçen yıl

Özi boylarına hücum ettirilmiş olan Barabaş kazaklarını dahi Azak önüne getirmişlerdi. Rus muhasarası başlayınca kaledeki bir avuç insan harap surların gerisine toprak yığarak bunların arkasından mukavemete devam ediyordu. Muhasaranın başlamasından sonra Erzurum valisi Baki Paşa, vezir Ali Paşa, Hazinedar Hasan Paşa imdada geldilerse de düşmanın gayet sıkı tertibat alması sebebiyle içeri giremediler. 3 Haziranda başlıyan muhasaraya mukavemet eden ve dört beş yüz kişiden ibaret kalan müdafiler nihayet yardımdan ümitlerini keserek Azak kalesini teslim ettiler (6 Ağustos 1696 - 7 Muharrem 1108).

Rus donanmasının Azak muhasarasındaki faaliyeti

Azak kalesinin kaybı Türklerde derin bir teessüre, Ruslarda da büyük bir sevince sebep oldu. Bu muvaffakıyet Moskova'da emsali görülmemiş bir coşkunlukla kutlandı. Azak'ın kaybı ile Ruslar Karadeniz'in kilidi sayılan bir yere sahip oluyor ve Türklerin Karadeniz hâkimiyetinde ilk rahne açılmış bulunuyordu.

Ruslar Azak kalesini alınca burasını iyice tahkim edip içerisine sekiz bin kişilik muhafız kuvveti koydular. Ayrıca donanma işine ehemmiyet vererek Don nehrinde daimî şekilde donanma bulundurdular.

Azak kalesi elden gidince Rusların Azak denizinden Karadenize geçmesine ayni zamanda Kuban nehri vadisinde tehditkâr bir durum kazanmalarına mâni olmak isteyen Osmanlı hükûmeti, Kuban nehri ağzında bir kale inşa ettirdi. Tarih-i Raşid'de (C: 2, S: 398) Açu kalesi şeklinde kaydedilen 382 zira' uzunluğunda 160 zira' genişliğindeki bu kalenin inşasına Kalmuklar mani olmıya çalıştılarsa da püskürtüldüler. Açu kalesinin inşası ile düşmanın Taman yarımadası üzerinden Kerç yarımadasına atlama tehlikesi de az çok önlenmiş oluyordu.

HARBE NİHAYET VERİLMESİ VE KARLOFÇA MUAHEDELERİ

Zenta mağlûbiyeti sırasında ordunun sekizde birinin zayi olması ve bir çok değerli kumandanların şehid düşmesi Osmanlılarda sulh arzusunu kuvvetlendirmişti. Gerçi bu mağlûbiyetle her şey mahvolmuş değildi. Lâkin 1683 senesinden beri yıpranan Osmanlı devleti için Zenta mağlûbiyeti ehemmiyet arzediyordu. Bir çok topraklar elden çıktıktan başka imparatorluğun insan kaynakları, maliyesi, iktisadiyatı sarsıntıya uğramıştı. Harbin fena şartlar altında uzun yıllar devamı, mütemadiyen cephelere insan taşınması yüzünden halkın toprağı ekme, vergi verme ve istihsal gücü azalmıştı. Müteaddit defalar «nefir-i âm» tatbiki, yani eli silâh tutanların askere alınması, mevzuubahis iktisadî sıkıntılara âmil olmakla beraber devletin asker bulup toplamakta karşılaştığı müşkülâtı da ifade eden bir hâdiseydi. Esas iş görecek unsurun cephelere taşınması yüzünden geride kalanların gereği kadar istihsalde bulunamamalarına rağmen vergi nisbetinin değişmemesi onların vergi yükü altında ezilmelerine, hattâ bazılarının yerlerini terketmelerine sebep oluyordu. Mütemadi harp masrafları altında ezilen hükûmet ise, vergileri tahsilde güçlük çektikten başka para basacak gümüş ve altın bulmakta da güçlük çekiyordu. Bütün bunlara i-

lâveten Anadolu ve Irak tarafında âsâyişsizlik, Rumeli tarafında hıristiyan tebaanın düşmanla işbirliği ve çete faaliyetleri görülüyordu. İşte bütün bu haller Osmanlı devletini sulhe temayül ettiren sebeplerdi.

Harp cephesi çok genişti. Avrupa'nın en kalburüstü devletleri imparatorluk arazisine saldırmakta, muharebe tek bir cephede cereyan etmediğinden muayyen bir yere muazzam bir kuvvetle yüklenmek de mümkün olmamaktaydı. Düşmanların en kuvvetli olan Avusturya cephesine sadrıâzamlar ve padişah gittiği halde, dört cephede çarpışıldığı müddetçe Macaristan'ın istirdat edilemiyeceği de Osmanlı devlet adamlarınca anlaşılmış bulunmaktaydı.

Osmanlı devlet adamları içinde zaman zaman sulh arzusu besliyenler olmuş, İkinci Süleyman'ın cülûsu sırasında da mühim bir sulh teşebbüsü yapılmıştı. O sırada Avusturyalılar geniş istekler ileri sürmüşler, bu hareketleriyle sulh için içten bir arzu duymadıklarını belli etmişlerdi. Fakat bu defa onlarda da sulh arzusu mevcuttu. Venedik hükûmetinin düşüncesi de onlarınki gibiydi. Tabiî bu harp Avusturyalıları da hayli yıpratmıştı. Gerçi 1688 den beri iki cephede harbeden Avusturya 1697 yılında müttefikleri ile birlikte Fransızlarla Ryswick (Risvik) muahedesini aktetmek suretiyle yalnızca Osmanlılarla harbeder duruma girmişti. Fakat Avusturyayı meşgul eden yeni bir mesele vardı. Bu mesele «İspanya veraseti» meselesiydi. Avusturya hükûmeti batı sınırında yeni bir harpten çekinerek Osmanlılarla sulhe kavuşma arzusu duyarken, İspanya veraseti harbine hazırlanan Fransa ise Osmanlıların harbe devamını istiyordu. Bunlara mukabil Avrupa işlerinde mühim roller oynayan devletlerden İngiltere ve Felemenk de Avrupa'nın doğu ve güney doğu mıntıkasında sulhun teessüsünü arzulamakta idi. Siyasi durum böyleyken, Zenta mağlûbiyetinden sonra Osmanlılardaki sulh arzusunu sezen İstanbuldaki İngiliz elçisi Guiliaume Paget ile Felemenk elçisi Colliers, Sadrıâzam Amca-zâde Hüseyin Paşa'ya sulhe ait eski tekliflerini tekrarlıyarak muharipler arasında sulh için tavassutta bulunabileceklerini belirttiler.

Sulhe götüren zeminin hazırlanması

Osmanlı hasımlarının en başında gelen Avusturyalılarda da sulh arzusunun belirmesi, sulhe giden zeminin hazırlanmasında kolaylığı sağladı. Tabiatiyle peşinen mühim olan mesele, tarafların hangi şartlar altında sulhe doğru ilerliyecekleri idi. Amca-zâde Hüseyin Paşa mutavassıt elçiler vasıtasiyle karşı tarafın temayülüne dair bilgi edinince, Kırım hanının da hazır bulunduğu bir mecliste meseleyi görüştü. Ondan sonra mutavassıt elçilere Osmanlı devletinin hangi formülle sulhe gidebileceğini bildirdi. Bu formül halihazır durumun kabulünden ibaretti. Osmanlı hükûmeti, halihazır durumun kabulü formülünü benimsemekle beraber, Erdel'de Osmanlı menfaatlarının korunması ve ayrıca bazı arazinin boşaltılması ve bazı kalelerin yıktırılmasını da ileri sürüyordu. Bu noktalar Avusturya hükûmetine aksettirilince Avusturyalılar Erdel üzerinde bir hak talebine yanaşmayıp diğer Osmanlı istekleri üzerinde anlaşabileceklerini, ancak sulhün yalnız iki devlet arasında değil müttefiklerini de içine almasını istediler. Bu durumu benimsemek ihtiyacını hisseden Amca-zâde Hüseyin Paşa, mutavassıt elçiler muvacehesinde 27 Ocak 1698 de Edirne'de, sulh için ön proje sayılabilecek bir protokol hazırladı. Amca-zâde Hüseyin Paşa İngiliz ve Felemenk elçilerine sulhe tavassut edebileceklerini bildirdiği sırada Fransız elçisi ayrıca bir tavassut teklifinde bulunarak Lehlileri Avusturyadan ayırıp Osmanlılarla müstakilen sulhe götürmek istemişse de bu tavassut nazikâne red olunmuştu. Zira, Osmanlı hükûmeti hasımları arasında Avusturyayı mihver vaziyetinde görüyordu.

Sulh için zemin ve nihayet ön proje hazırlanmakla beraber, askerî bakımdan uyanık ve hazırlıklı bulunulmaya da dikkat edildi. Bunun için eski yıllardan daha fazla asker toplandı. Sulh, ihtimali dolayısiyle, padişahın sefere çıkmasının lüzumsuz masraf yapılması-

na âmil olacağı düşüncesiyle ordunun serdarlığına Sadrıâzam Amca-zâde Hüseyin Paşa getirildi. Sadrıâzam 30 Mayıs 1698 de Edirne'de otağa çıktı. Bir taraftan da sulh işiyle meşgul oldu. Edirne'den hareketinden sonra da ayni sahadaki meşguliyeti devam etti. Ordu Sofya'ya vardığı zaman, Avusturya imparatorunun sulh müzakerelerine katılacak mürahhaslarını tâyin ettiğine dair yazı alınınca, sadrıâzam da Osmanlı murahhasları işini halletti. 22 Temmuz 1698 de, padişah İkinci Mustafa'nın, sulh görüşmeleri için kendisine tam selâhiyet verdiğine dair bir ferman aldığı gibi, yine ayni tarihle Reisülküttab Râmi Mehmed Efendi'nin başmurahhas, Divan-ı hümâyûn tercümanlarından İskerlet-zâde Aleksandr Mavrokordato'nun da ikinci murahhas tâyinine dair buyruldu istihsal etti. Bu tâyinleri müteakip Osmanlı murahhasları yanlarında İngiliz ve Felemenk elçileri bulunduğu halde yola koyuldular. Onların arkasından da ordu Belgrad'a doğru harekete geçti.

Sulh müzakereleri

Evvelâ sulh müzakerelerinin yapılacağı yer üzerinde mektuplaşma şeklinde münakaşalar cereyan etti. Avusturyalıların Viyana veya Debreçin'i ileri sürmelerine mukabil Türkler de Siankamen'i teklif ettiler. Nihayet İmparator Leopold'ün ileri sürdüğü Karlofça'yı kendi istedikleri yere yakınlığı dolayısiyle Türkler de uygun buldular. Böylece, Sirmiye (Sirem) arazisnin kuzey sınırında P. Varadin'in yanıbaşında ve Tuna'nın sağ kenarında bulunan Karlofça kasabasında 13 Kasım 1698 de müzakereye başlandı. Bu müzakerelerde Türk heyeti Reisülküttab Râmi Mehmed Efendi ile Divan-ı hümâyûn tercümanlarından İskerlet-zâde Aleksandr Mavrokordato'dan müteşekkildi. Avusturya heyeti, C. d'Aettingen, C. de Schlick, C. Marsigli, Til ve Talman, Lehistan heyeti P. de Possanie Kojeskie Malacowsky, Rus elçisi Boganowitsch Wasnitzinaw, Venedik heyeti Ch. Carlo Ruzzini'den mürekkepti.

Karlofça konferansı, müzakereler esnasında ekseriyetle Avusturya tarafını tutuğu açıkça belli olan İngiliz elçisi Paget'nin bir nutku ile açıldı. Schlick ve Mavrokordato'nun cevabî nutuklarından sonra çalışmalara başlandı.

Müzakereler zaman zaman kesintiye uğrıyacak derecede şiddetli şekilde cereyan etti. Bu yüzden müzakereler iki buçuk ay kadar uzadı. Osmanlı başmurahhası Râmi Mehmed Efendi, derin bir vukuf ve kıyasetle müzakerelerde Osmanlı haklarını korumaya çalıştı. Görüşülen meseleleri süra'tle ve derinliğine kavrayışı, karşı tarafın tekliflerine yer ve zamanında mukabil teklifler ileri sürmesi, karşı tarafı mahirce ilzam suretiyle arkasından kendi görüşlerini ortaya koymasiyle temayüz etti. Ecnebiler üzerinde sempatik tesirler de bırakan Râmi Mehmed Efendi sayesinde konferans inkıtaa uğramadı. Lehliler tarafından, Kırım akınlarının durdurulması ve verginin kaldırılması meselesi üzerinde ısrarla durulunca, halli en müşkül mahiyet arzeden bu talep karşısında Râmi Mehmed Efendi sadrıâzamdan yeni selâhiyet istemek ihtiyacını hissetti. Neticede Avusturya, Venedik ve Lehistan ile 26 Ocak 1699 (24 Receb 1110) da muahede imzalandı. Rus murahhası Türk taleplerini yerine getirmeye yanaşmadığı, ayni zamanda sulh görüşmeleri için fazla bir selâhiyeti olmadığını da ileri sürdüğünden 24 Ocak 1699 da ancak üç yıllık bir mütareke aktedildi. Karlofça'da imzalanamıyan muahede, ayni Rus heyeti

Karlofça müzakerelerinden bir görünüş (Ricaut dan)

ile İstanbul'da müzakerelere devam edilmek suretiyle 15 Temmuz 1700 de imzalandı.

Avusturya ile muahede

Karlofça muahedesinin Avusturyalılar ile aktedilen kısmı yirmi maddeden mürekkeptir. Temeşvar eyâleti istisna edilmek suretiyle Erdel ve Macaristan'ın Avusturya'ya terkedilişini tespit eden bu muahedenin (Tarih-i Raşid C: 2, S: 449 - 460) ihtiva ettiği şartlar şöyle hulâsa olunabilir :

1 — Erdel Avusturyalılarda kalmak üzere sınırı, Eflak sınırının nihayetinden Maroş nehrine çekilecek bir hat ile hudutlandırılacaktır.

2 — Temeşvar eyâleti (Banat) bütün mülhakatiyle Türklerde kalacak, bu bölümde sınırı kuzeyde Maraş, batıda Tisa nehri teşkil edecektir. Maroş ve Tisa nehirlerinden nakliyat, balık avı ve sair hususlarda iki taraf da serbest olarak faydalanacaktır.

3 — Tisa'nın batısındaki Başka arazisi Avusturya idaresinde bulunacaktır.

4 — Sınırın geri kalan kısmı Titel kalesi önünde başlıyacak, Tisa'nın Tuna'ya karıştığı yerden Boszut (Güneyden gelen Drina'nın biraz doğusunda ve karşı taraftan gelir) suyunun Savaya karıştığı yere çekilecek bir hattan sonra Boszut suyunun mecrası takip olunacak, sonra Brod kalesinden itibaren Una suyunun Sava'ya karıştığı yere kadar sınırı Sava çizecek. Bosna eyâletinin batı sınırı da Una nehrinin mecrası ile çizilecek.

5 — İki devlet arasındaki hudut hattında yeni kale yapılmıyacak.

6 — İki taraf da çete faaliyetine müsaade etmiyecek ve yakalananlar cezalandırılacak.

7 — Harp esnasında memleketlerinden kaçan ve Avusturya idaresine girmek istemeyen Macar ve Erdelliler hudutlardan uzak yerlere iskân edilecek.

8 — Muahedenin tatbikatına dair anlaşmazlıklar zuhur ederse, komisyonlar kurularak sulh yoluyle halledilecek.

9 — İki tarafın almış olduğu esirler mutedil fidye bedelleri ödenmek suretiyle serbest bırakılacak.

10 — Padişah, katoliklerin âyinlerini serbestçe icra ve kiliselerini tamirlerine mâni olmıyacak.

11 — İki tarafın tüccarları evvelce verilen ahidnâmeler gereğince korunacak.

12 — İki devlet yekdiğerine büyük elçiler gönderecek ve bu elçiler merasimle karşılanacak, elçiler devletlerinin şanına lâyık hediyeler getirecek.

13 — Bu sulh muahedesi yirmi beş sene için aktedilmiş olup icabında iki tarafın arzusu ile uzatılabilecektir.

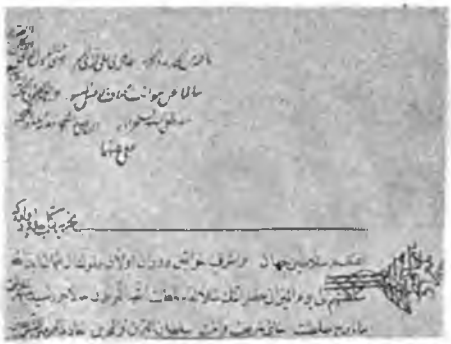

Karlofça muahedesinin baştarafı ve Belgrad kadısı ile muhafızının tasdik işaretleri (T.T.K. nun Osmanlı Tarihi'nden. Yazan; İ. H. Uzunçarşılı)

Lehistan ile muahede

Karlofça muahedesinin Lehistan ile aktedilen kısmı onbir maddeden ibaret olup, şöyle hulüsa edilebilir.

1 — Osmanlı devleti Podolya ve Ukrayna'yı tahliye ve Ukrayna hatmanlığını lâğvedecektir. Türklerin Kamaniçeyi tahliyesi en geç bu yılın Mayısının onbeşinde bitirilecektir.

2 — Boğdan'ın eski sınırı iki devlet arasındaki sınırı meydana getirecektir.

3 — Kırım hanı, kalgay ve nureddini, Boğdan beyi, Osmanlı hudut valisi Lehistan arazisine akın ve tecavüzde bulunmıyacak, muahede hilâfına tecavüz edenler şiddetle cezalandırılacak.

4 — Harp esnasında Boğdan'a gir-

miş olan Bucak ve sair yerler tatarları eski yurtlarına gönderilecek.

5 — Her iki devlet karşılıklı olarak tüccarları koruyacak, emniyet içinde ticaret yapmalarına müsaade edecektir.

6 — Esirler bedelleri ödenmek suretiyle serbest bırakılacak.

Leh muahedesinin mühim taraflarından biri, Lehlilerin her sene Kırım hanlığına verdikleri verginin kaldırılmasıdır. Bu nokta, muahedenin beşinci maddesinde şöyle ifadelendirilmiştir: «Lehistan eskidenberi müstakil devlet olmakla, devlet-i aliyye ve tâbi'i olan taifeleri tarafından herhangi bir talepte bulunularak her hangi bir şekilde rencide edilmeye».

Venedik ile muahede

Venediklilerle yapılan Karlofça muahedesi onaltı maddeden ibarettir. Şartları şöyle hulâsa olunabilir:

1 — Mora yarımadası kale, liman, palanka, şehir, göl, dağ ve arazisi ile tamamen Venedik cumhuriyetine terkedilmiştir.

2 — Venedikliler işgal etmiş oldukları İnebahtı'yı tahliye edecek, Türkler de Preveze kalesini yıkacaktır.

3 — Ayamavra adası ile yanındaki küçük ada Venediklilerin olacaktır.

4 — Korent körfezinden her iki devlet de müştereken faydalanacak.

5 — Egine adası Venediklilerde kalacak, Venediklilerin Zanta adası için veregeldikleri vergi de kalkacaktır.

6 — Dalmaçya'da Knin, Sin, Gabelâ, Çeklut (Cyelut), Vergoriçe (Vergarac), Verlice (Verlico), Delovar, Zadvar kaleleri Venediklilerde kalacaktır.

7 — Dubravenedik (Ragüza) beylerinin arazisi Osmanlı toprağı ile çevrilmiş olacak Venediklilere terkedilen yerlerin burası ile ittisali bulunmıyacak.

8 — Hudutlarda âsâyişi bozanlar korunup saklanmıyacak cezalandırılmak üzere iade olunacak.

9 — Hudutlarda yeni kale yapılmıyacak.

10 — Venedik tüccarları harpten önce imzalanmış bulunan ticari ahidnâmelerden yine istifade edecek.

Rusya ile muahede

Rus Çarı Deli Petro'nun gayesi Karadeniz'e açılmaktı. Azak kalesinin işgali ile çok büyük bir adım atılmıştı. Fakat henüz Kerç yarımadası Türklerin elindeydi. Karlofça'da Rus murahhası ile yapılan konuşmada Râmi Mehmed Efendi Dniepr (Özi) ağzındaki Tagan (Dağan) kale, Nusret Kirman, Gazi Kirman ve Kılburun'un tahliye şartiyle Azak ve etrafının Ruslara bırakılabileceğini bildirmiş, netice sulh muahedesi yerine iki yıllık bir mütareke imzalanması şeklinde tecelli etmişti. Öteki devletlerle muahedeler imzalanıp da Rusya yalnız kalınca, Çar Petro bu haliyle emellerini tahakkuk ettiremiyeceğini anladığından elçi yollıyarak müzakere kapısını açtı. 1700 senesinde kendisine muahede imzalamak üzere selâhiyet verilen Rus elçisi Azak'tan bir kalyon ile İs-

Karlofça muahedesinin Temeşvar hududu kısmına ait parçası (T.T.K. nun Osmanlı Tarihi'nden. Yazan; İ.H. Uzunçarşılı)

tanbul'a geldi. Yine Râmi Mehmed Efendi ve İskerlet-zâde Aleksandr Mavrokordato'dan mürekkep Türk heyeti ile Ayasofya civarındaki sarayda yapılan müzakereler (Tarih-i Raşid C: 2, S: 485-494) sonunda 15 Temmuz 1700 tarihinde Ruslarla da muahede imzalandı. Ondört maddeden ibaret bu muahede hülâsaten şu şartları ihtiva ediyordu:

1 — Özi suyu mıntıkasındaki Doğan, Gazi Kirman, Şahin Kirman, Nusret Kirman kaleleri Ruslar tarafından tahliye olunacak ve bunların hisarları yıkılmak şartiyle Türklerde kalacak.

2 — Azak kalesi ve ona tâbi yerler Ruslarda kalacak.

3 — Hudut mıntıkalarında yeni kaleler inşa edilmiyecek.

4 — Çar'a tâbi Rus ve Kazaklar gerek Kırım gerekse sair Osmanlı arazisine tecavüzde bulunmıyacak, Kazak şaykaları da Karadeniz'e çıkmıyacak. Kırım tatarları da hiç bir suretle Rus arazisine tecavüzde bulunmıyacak, Osmanlı hükûmeti tecavüz ve akınların men'i hakkında Kırım hanına, kalgay, nureddin ve bütün Kırım beylerine sıkı emirler verecek.

5 — Esirler mütekabilen salıverilecek, Tatarlarda bulunan esirler de fidyc bedelleri ödenerek tedricen serbest bırakılacak.

6 — Rus hükûmeti İstanbul'da kapı kethüdası unvanı ile bir küçük elçi bulunduracak, bu elçi diğer daimî elçilerin hakkını haiz olacaktır.

Karlofça muahedesinin Osmanlı tarihindeki mevki ve önemi

Karlofça muahedesi, Osmanlı devletinin hayatında bir dönüm noktasının tespitine imkân veren bir muahededir. Karlofça muahedesi ile Avrupa devletlerine ilk defa geniş çapta arazi terkedilmiştir. Gerçi Osmanlı devleti ilk defa Karlofça ile arazi terketmiyordu. 1612 İstanbul veya Nasuh Paşa muahedesi ile de 1578-1590 fütuhatına ait arazi İran'a terkedilmişti. Nasuh Paşa muahedesi ile terkedilen arazi Karlofça'da elden çıkanlar kadar geniş ve Osmanlı idaresinde fazla kalmamış olduğu gibi o tarafta zamanla kayıplar tevali de etmemiştir. Nasuh Paşa muahedesinde arazi kaybedilmekle beraber bu muahedenin İran'ı bir takım maddî ve manevî mükelefiyete tabi tutan tarafı vardı. Karlofça muahedesi, Osmanlıların Avrupa sınırlarında gerilemeye başladıklarının kat'î delilini teşkil eder.

(T. T. K. nun Osmanlı Tarihinden. Yazan; İ. H. Uzunçarşılı)

1606 Zitvatorok muahedesi, Osmanlıların Avrupalılara karşı askeri üstünlüğünün sona erdiğini göstermesi bakımından ehemmiyet arzeder. Zitvatorok'tan sonra «Duraklama Devri» ne belirli şekilde girmiş olan Osmanlılar, siyasî sınırlarda umumi politikayı «mevcudu muhafaza» esası üzerine tanzim etmekle beraber, bu devrede Girit, Uyvar, Podolya ve Ukrayna gibi yerler imparatorluğa katılmıştı. Fakat 1699 dan sonra bir daha yeni arazi fethine kat'î şekilde veda edilecektir. Kaybedilen yerleri istirdat için vaki gayretler Venedik ve Rusya'ya karşı peşinen müsbet netice verecek, Avusturya karşısında yeni zayiatla

karşılaşacaktır. Binaenaleyh, Karlofça muahedesi, Osmanlıların Avrupalılar karşısında müteârrız durumdan çıkarak tedafüi bir durum takınmalarının kesin başlangıcını teşkil etmektedir. Osmanlılardan arazi koparmanın misalini görmüş olan Avrupa devletleri ve bilhassa Avusturya ile Rusya bundan sonra her fırsatta biraz daha toprak koparmayı gaye ittihaz edecekler. Avrupa'nın mühim devletlerinin siyasi ve iktisadî menfaatleri, zamanla şiddet kesbederek Osmanlı ülkesi üzerinde çarpışmaya başlıyacaktır.

İKİNCİ MUSTAFA ZAMANINDA MEMLEKETİN İÇ DURUMU

Muhtelif cephelerde uzun yıllar devam eden harp süresince ağır fedakârlıklara katlanıldığı ve mütemadiyen kan döküldüğü cihetle memleket derin sarsıntılara uğramıştı. Çeşitli sahalarda vuku bulan sarsıntıların çoğu harp içerisinde bilfiil tezahür etmişti. Harp bitip de iç meseleler üzerine daha iyi bir şekilde eğilme imkânı bulununca, bilhassa içtimaî ve iktisadî bünyenin hayli zedelenmiş olduğu, daha doğrusu, harbin bu sahalarda yıkıcı bir tesir yapmış bulunduğu görüldü. Harbin mağlûbiyetle bitmesi ve kan dökülerek alınmış toprakların yabancılara terki milli izzeti nefsi de yaraladı. Şimdiye kadar hep etrafına hükmetmiş olan Osmanlı devleti, ilk defa hasımlarının kuvvet üstünlüğünü arazi terki suretiyle kabul ediyordu. Ayrıca, bugüne kadar kendilerine ehemmiyet verilmiyerek yukardan bakılan devletlere dahil İngiltere ve Felemenk'ten sulhun temin edilebilmesi için mutavassıt rol oynamasını bizzat Osmanlı devleti istemişti. Netice itibariyle eskiye nazaran değişen hayli şeyler vardı. Bu değişikliğin harp dolayısiyle açıkça beliren tarafı, artık kuvvet üstünlüğünün hıristiyan Avrupa'ya geçmiş olduğuydu. Harbe nihayet verilip de memleketin iç işleriyle ilgilenme imkânı bulununca, ülkenin emniyeti meselesi üzerinde ilk plânda duruldu. Bu sırada, muktedir ve realiteleri kavrıyan bir devlet adamı olan Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın sadaret makamında bulunuşu iyi bir isabet teşkil etti,

Tevessül olunan tedbirlerden anlaşıldığına göre, Amca-zâde Hüseyin Paşa artık Osmanlı devletinin eskisi gibi fetih ve taarruz harpleri yapamıyacağını sezmiş gibidir. Zira, Karlofça muahedesinden sonra emniyet mülâhazasiyle hudutların takviyesine çalıştığı görülmektedir. Padişah İkinci Mustafa da bu cihet üzerinde durduğundan Tuna ve Tisa mıntıkasında Temeşvar ve Belgrad kaleleri, Bosna mıntıkasında Bihke (Bihaç), Turla (Dniestr) boyunda Hotin kaleleri tahkim edildi. Topçu, cebeci, yeniçeri ve yerli gönüllü askerleri konmak suretiyle muhafızlarının miktarı arttırıldı. Ayrıca Azak denizi ağzında Kerç boğazındaki Yenikale'nin tahkimatı arttırıldı, boğazın Kafkasya tarafında kalan kısmında Temrek mevkiinde yeni bir kale inşa edildi. Daha önce kaydedildiği veçhile, daha harp sona ermeden Kuban nehri ağzında da bir kale yapılmıştı. Osmanlılara vergi veren Gürcü beylerinden Açıkbaş, Dadyan, Guril beylerinin Ruslara meyletmemeleri için kendileri okşandığı gibi, bunları kontrol altında bulundurması hususunda Çıldır beylerbeyinin dikkati çekildi. Diğer taraftan bu taraftaki hudut kalelerinin tamirine de tevessül olundu.

Bazı eyâletlerdeki şekavet ve serkeşlik hâdiseleri

Uzun süren harp esnasında cephelere asker bulmak için müteaddit defa «nefir-î âm» yani eli silâh tutabilecekleri cepheye sevk usulü tatbik edildiği, masrafları karşılamak için vergiler artırıldığı için halk fazlaca mutazarrır olmuştu. Nefir-î âm ve fazla vergiler yüzünden bazı köylüler çiftçini çubuğunu bırakarak saruca ve sekban teşkilâtına katılıyordu. Bu vaziyet hem ordunun disiplininin bozulmasına tesir ediyor, hem de Anadolu'da köyler tenhalaştığından şakilerin türemesine yol açıyordu. Anadolu'da asâyişsizliğin âmili, tabii sadece bu değildi. Harp yüzünden hükûmetin eyâletlere gereken alâkayı gösterememesi inzibatsızlık hâdiselerinin mühim

sebeplerindendi. Anadolu böyleyken Rumeli'de de yer yer âsâyişsizlik ve şekavet hareketleri mevcuttu. Rumelideki-lerin esas sebebi, hıristiyan tebaanın düşmanlar tarafından tahrik edilmesiydi. Daha önce belirtildiği üzere, Köprülü - zâde Fazıl Mustafa Paşa, bu tahrikleri iktisadi yoldan tesirsiz bırakabilmek, aynı zamanda onların harp yüzünden maruz kaldıkları sıkıntıları hafifletebilmek için bazı malî tedbirler almıştı. Karlofça muahedesinin imzasından sonra Rumeli'deki hayduk (haiduk) larla mücadele edildiği gibi sınır bölgelerindeki hıristiyan tebaaya bazı malî ve iktisadî kolaylıklar tanındı. 1696 yılında İkinci Mustafa saruca ve sekban teşkilâtının kaldırıldığını, bundan sonra vali ve sancak beylerinin kapılarında bu unsurları istihdam etmemelerini tenbih etmişti. Köylülerin topraklarına dönmelerine tesir eden bu tedbirden başka sulhun temininî müteakip vergi yükü de hafifletilince, şekâveti doğuran sebepler ortadan kaldırılmış oldu.

Anadolu ve Rumeli tarafındaki eyâletlerde görülen şeyler harp sıkıntıları ve idarî hatalardan doğan ve halk arasından ayrılan şahısların çıkardıkları âsilik ve eşkiyalık hareketiydi. Halbuki daha uzak eyâletler olan Trablusgarb, Tunus, Cezayir ve Hicaz'da, başta bulunan idarecilerin serkeşlik hareketleri göze çarpmaktaydı. Bunların dışında bir de Irak'ta Arab aşiretlerinin isyan suretiyle devleti uğraştırdığı görülür.

Tunus, Cezayir ve Trablusgarb'ın başında bulunan idareciler merkezin emrini pek dinlemez ve serkeşce davranmaktan çekinmezlerdi. Bunların en serkeşi de Cezayir'di. Cezayir gemicilerinin İzmir, Foça ve Kuşadası tarafından asker yazmalarını meneden Sultan Mustafa, gerek bu hususa riayet edilmesi, gerekse Garb ocakları arasındaki mücadeleye son verilmesi hususunda Cezayirdeki dayı, müftü, kadı ve yeniçeri ağasına fermanlar göndermiş (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi C: 4, S: 5) fakat bunun pek tesiri olmamıştır.

Basra ve Şehrizor'daki hâdiseler

Birinci Ahmed devrinden 1670 senesine kadar geçen müddet zarfında Basra'da zaman zaman bir takım hâdiseler olmuş, sonra yirmi yıl süren bir sükûnet devri görülmüştü. Fakat devletin batıda uzun harplerle meşgul olması dolayısiyle eyâletlerle lâyıkı veçhile alâkalanılamayınca Basra'da yine birtakım sızıltılar görülmeye başlanmıştır. Vali ile Arab aşiretleri arasında anlaşmazlık şeklinde başlıyan hâdiseler zamanla bu aşiretlerin isyanı şekline bürünmüş ve nihayet vali öldürülmüştür. İkinci Mustafa'nın saltanatının ilk yılına rastlıyan 1695 senesi yazında Rakka ve Bağdad valilerine bu isyanı bastırmaları için emir ve onunla birlikte para gönderildiği görülmektedir. Müntefik şeyhi Mani'nin hâdiseye karışması işi büyütmüş, sonra kardeşi Cafer ile birlikte bir hayli aşiret halkını başlarına toplamaları Basra isyanının çabucak bastırılamıyarak uzamasına âmil olmuştur. Bağdad muhafızı vezir Ali Paşa 1697 yazında Kurna yı aldıysa da çekingen davrandığından Basra'yı âsi Arab aşiretlerinden kurtaramadı. Bunun üzerine Ali Paşa azledilerek Bağdad valiliğine Mısır valisi İsmail Paşa tâyin edildi. İsmail Paşa (Tarih-i Raşid C: 2, S: 355, 418, 429, 475, 486) Bağdad'a tâyin olununca kendi eyâletinden başka Diyarbekir, Şehrizor, Rakka, Musul tarafından da asker toplıyarak Basra'yı âsilerden kurtarması bildirildi. Lâkin bu arada İran'dan gelen bir elçi Basra'nın anahtarını getirdi. Böylece Basra'nın İran işgaline düşmüş olduğu görüldü. Basra'nın sahip değiştirir hale bürünmesi, İran nüfuzuna tâbi bataklık bir bölge olan Hüveyza'nın hâkimi Farac-ullah Mani'nin burayı zaptetmesi neticesinde vuku buluyordu. Onun içindir ki, Basra yüzünden iki devletin münasebeti pek bozulmadı.

Basra'da vaziyet böyleyken, Bebe Süleyman namında birinin etrafına bir sürü aşiret halkı toplıyarak Şehrizor tarafında isyan ettiği ve hattâ İran arazisinde de bazı yerleri zaptettiği görüldü. Karlofça muahedesi imzalanıp da sulhe kavuşulunca Bağdad valisi Hasan Paşanın seraskerliğinde Bebe Süleyman üzerine kuvvet sevkedildi. Hasan Paşa bunları mağlûp edince Bebe Süleyman, Hakâri ve oradan da Van tarafına kaçarak

DENİYET.ORG

izini kaybetti. Maiyeti erkânı yakalanarak başları kesildi.

Daltaban Mustafa Paşa Bağdad valiliğine tayin edilince, bu tarafı nizama sokmak ve bilhassa Basra işini halletmek üzere esaslı faaliyete geçti. Bunun için merkezin emriyle bir sefer hazırlığına girişildi. Birecik tersanesinde irili ufaklı 120 adet nehir vasıtası inşa edildi. Daltaban Mustafa Paşa kendi eyâleti askerinden başka Diyarbekir, Karaman, Sivas, Haleb, Şehrizor, Amasya ve Birecik askerlerini de alarak Basra'ya doğru (Tarih-i sefer-i Basra, Esat Efendi kütüphanesi no: 2062) ilerleyince Arab kabile şeyhleri birer birer gelip dehalet ettiler. Daltaban Mustafa Paşa önce Kurna'yı ele geçirdi. Basra'daki İran muhafızı Davud Han acele kaçtı ve böylece Basra da alındı (Şubat 1701). Mustafa Paşa Arab şeyhlerinin bazısını af bazısını da cezalandırmak suretiyle yola getirip buraları sükûna kavuşturdu. Ondan sonra da bendler yaptırarak araziyi eskisi gibi ziraat yapılabilir hale soktu.

Şerif Said in Mekke emiri tâyini

Osmanlı idaresine girdiğinden beri Hicaz mıntıkasına şerif soyundan gelen kimseler emir tâyin edilmekte idi. Hükûmet, islâmın mukaddes beldeleri ve civarında kan dökülmesini istemez, bu yüzden pek muztar kalmadıkça buraya kuvvet sevketmezdi. Osmanlı hükûmetinin dinî duygularla Hicazdaki idarecilere karşı böyle müsamahalı davranmasına mukabil şerif ailesi arasında geçimsizlikler, birbirinin elinden idareyi almalar ve kan dökmeler eksik olmazdı. Onyedinci asrın ilk yarısı içinde devlet İran harpleri, celâlî isyanları, asker ayaklanmaları ve nihayet saltanat tebeddülleri ile fazlaca meşgul olduğundan Hicaz işleriyle lâyıkı veçhiyle ilgilenememiş ve umumiyetle idareyi ele geçirenin emirliğini tasdik etmişti. Bu devrede sık sık Mekke şeriflerinin değiştiği görülmüştür. Yine bu devrede şerifler arasında Cidde'ye hücum ederek buradaki sancak beyini öldüren kimseye rastlanmıştır. Hükûmetin pek çeşitli şeylerle meşgul bulunduğu yıllarda Mekke şeriflerinin tâyin ve azilleri âdeta Yemen'e gidip dönen paşaların ve Mısır valilerinin tesir ve müdahaleleri ile yapılmıştır. Köprülülerin sadareti devrinde Mekke şeriflerinin kavga ve mânasız hareketlerine meydan verilmemeye çalışılmışsa da Viyana bozgunundan sonra devlet yıpratıcı bir harbe girince Hicazdaki işlere pek alâka gösterilememiştir. 1692 yılında ikinci defa Mekke emiri olmuş bulunan Şerif Saad, Fazıl Ahmed Paşa'nın sadareti devrine rastlıyan ilk emirliği sırasında tüccar eşyalarını soyan ve hükûmetin gönderdiği sürreyi gasp, Cidde'yi işgal eden bir kimse idi. Bu hareketlerinden dolayı azledilmiş olan bu adam çöl arablarından bir hayli kimseye istinat ettiği cihetle, 1692 de ikinci, 1694 de de üçüncü defa olarak şerifliği mecburen tasdik edilmişti.

Karlofça muahedesi imzalandığı sırada Mekke emirliğinde Şerif Saad bulunmaktaydı. Sulh teessüs edip de imparatorluğun her tarafında sükûnet yılları başladığı zaman şerif Saad da bir hayli yaşlanmış vaziyetteydi. Nihayet şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi'nin tavvussutu ile (Tarih-i Raşid C: 2, S: 559) Saad'ın yerine oğlu Şerif Said Mekke emiri tâyin edildi (Ekim 1702). Eski emir Saad'a Cidde gümrüğünden 20 bin kuruş tekaüdüye bağlandı.

Osmanlı devleti sulhe kavuşmakla beraber şerif ailesi içindeki ihtiraslar ve emirlik için mücadele huyu ortadan kalkmamıştı. Nitekim Said'in yerine geçmek isteyen Şerif Abdülmuhsin bin Ahmed İbn-i Zevd faaliyete koyuldu. Cidde sancak beyinden de kuvvet almak suretiyle Said'in yerine konmak üzere Mekke'yi işgal ettiyse de, hükûmet Şerif Abdülkerim bin Mehmed'i emir yaptı (Temmuz 1704). Bu hareketler sırasında Mekke'den kaçmış olan eski emir Said'in babası Saad çöl arablarından topladığı kuvvetlerle Mekke'yi işgal etti. İhtiyarlığına rağmen dördüncü defa emirliği elde etmiş duruma gelmiş olan bu adam, Mekke'yi işgalinden onsekiz gün sonra öldüğünden emirlik yine oğluna kalmış oldu. Fakat hükûmet bir kaç ay sonra Abdülkerim bin Mehmed'i emirliğe getirdi (1705).

Karlofça muahedesi ile meydana gelen sınır değişikliği, Eflak ve Boğdan üzerinde şimdi daha başka türlü dikkat gösterilmesini gerektirdi. Osmanlıların yüksek hâkimiyeti altında bulunan bu haraçgüzar beylikler Karlofça barışından sonra Erdel arazisinden Avusturya ile hem hudut olmuşlardı. Erdel ve Macaristan Osmanlı hâkimiyetindeyken Eflak geride kalmakta ve Avusturyalılar buraya el atıp tecavüzde bulunamamaktaydı. Böyle olduğu halde, bu memleketin voyvodası el altından Avusturyanın tahrikine maruz kalmakta, hattâ gizliden işbirliğine niyetlendiği zamanlar olmaktaydı. Avusturya Eflak ile sınır hale gelince tahriklerin eskisinden daha müessir neticeler vermesi ve voyvodaların onlara daha çabuk âlet olması ihtimali beliriyordu. Ayrıca, Avusturya tecavüzü takdirinde, ilk plânda müdafaası gereken bir durum hasıl olmuş bulunuyordu. Eflak arazisine düşman ayağı basınca tahrikler ve icabında düşmanla işbirliğine teşebbüs meselesi nezaket arzetmiş olacaktı.

Boğdan'ın durumu da Eflak'inki gibi olmakla beraber ondan biraz farklı tarafları da vardı. Boğdan'ın evvelce Lehistan ile sınırı mevcuttu. Lehistan'ın kuvvetli devrinde Boğdan'a karşı Lehistan'ın tecavüzü ve dolayısiyle bir Leh tehlikesi mevzuubahis olabilirdi. Lâkin, Kırım süvarilerinin bir yumruk halinde Lehlerin tepelerinde duruşu, Boğdan için bir Leh tehlikesi düşünce hattâ şüphesinin doğmasına meydan vermiyordu. Fazıl Ahmed Paşa'nın sadareti sırasında Podolya arazisi Osmanlı sınırları içine alınınca Lehistan hududu geride kalmış, hattâ bir de Ukrayna hatmanlığının teşkili ile Lehlerin Boğdan'a girebilmeleri imkânı çok daha fazla güçleşmişti. Ne çare ki, Boğdan'ın emniyeti için pek mühim bir garanti teşkil eden bu durum pek uzun müddet devam edememiştir. Üstelik, Lehler zayıflarken Rusların kuvvetlenmesi, hem de Leh kuvvetiyle kıyaslanamıyacak derecede onlardan üstünlüğe doğru koşmaları Boğdan'ın emniyetini tehdit edecek başka bir büyük devleti karşımıza çıkarmıştır. Avusturya harbi sırasında Kırım süvarilerinin bir hayli yıpranması, üstelik Karlofça muahedesiyle Lehistan ve Ruslara karşı akınlarının men'i, Boğdan'a da Eflak kadar idarî dikkat gösterilmesi lüzumunu ortaya koymuştur.

Karlofça muahedesinden sonra Eflak ve Boğdan için bu hakikatla karşılaşılınca, Osmanlı devleti bu memleketlere tâyin edilen voyvodaların seçiminde değişik bir sisteme gitti. Her iki memleketin voyvodası da yerli beyler arasından tâyin edilirdi.

Voyvodaların zaman zaman düşmanla işbirliği etmiş olmalarına yeni ihanetlerin eklendiği görülünce yerli beylerden gelen voyvodalara itimad edilemedi. Bunun üzerinedir ki, Üçüncü Ahmed zamanında Eflak ve Boğdan'a İstanbul'daki Fenerli Rum beylerinden voyvoda tâyin edilecek ve bu usul Romanya prensliğinin teşekkülüne kadar sürecektir.

Avusturyalılarla harp başladığı zaman Eflak voyvodalığında Kostantin Brankoveanu (Costantin Brancoveanu) bulunuyordu. Brankoveanu 1690 tarihine kadar Türk kuvvetleri ve Tököli İmre ile beraber Erdel tarafında Avusturyalılarla çarpıştı. Ondan sonra muharebelere bilfi'il katılmadıysa da hükûmete karşı vergi, iaşe temini, kalelerin tamiri gibi mükellefiyetini muntazaman yerine getirdi. Bu arada Avusturyalılar ile de iyi geçinen, hattâ onlara gizliden zahire vermiş olmasına rağmen, mükellefiyetlerini ifası dolayısiyle iyi tesir uyandırmıştı. Bu yüzden 1703 Mayısında İstanbul'a davet edildi. Bu voyvodaya karşı iyi hisler besleyen Sultan İkinci Mustafa kendisini kaydı hayat şartı ile voyvoda tâyin etti.

Avusturya harbi başladığı zaman Boğdan voyvodası Jorj Duka (Gheorghe Duca) idi. Kara Mustafa Paşa'nın emrindeki kuvvetler arasında Viyana muhasarasına katılmış olan Duka'dan sonraki voyvoda Kostantin Kantemir (1685 - 1693) Boğdan'a göçederek hıristiyanlığı kabul etmiş bulunan bir tatar ailesine mensuptu. Bunun ölümü üzerine daha önceki voyvoda Duka'nın oğlu Kostan-

tin voyvoda yapılmış (1694), iki yıl sonra da Kostantin Kantemir'in oğlu Antiyoh Kantemir tâyin edilmiştir. Karlofça muahedesinin imzalanması bu voyvodanın zamanına rastlamaktadır. Antiyoh'un bu ilk voyvodalığı 1700 Ağustosuna kadar sürmüş, bunu takiben de Kostantin Duka ikinci defa voyvoda yapılmıştır. Edirne vak'asının dağdağası devam etmekteyken azlolunan Duka'nın yerine hükûmet doğrudan doğruya bir kimseyi tâyin etmiyerek, Boğdan beyleri arasından bir kişinin seçilmesini istemiştir. Boğdan halkı da İstanbul'daki Rum zenginlerinden Mihail Rakoviça'yı seçmiştir. Rakoviça 3 Ekim 1703 te Yalıköşkü'nde padişah tarafından kabul edildikten sonra Boğdan'a gönderilmiştir.

KIRIM HÂDİSELERİ

Karlofça muahedesi Kırım için menfî ve ağır neticeler verdi. Evvelâ Leh ve Rusların Kırım hanlığına ödedikleri (2126 ve 2139 uncu sayfalara bakınız) vergi kalkıyordu. Bu, Kırım hanlığı için mühim bir gelir kaynağının kesilmesiydi. Bundan daha önemli olarak da, tatarların akın ve çapul hareketleri men ediliyordu. Bu men hükmünden ziyana uğrıyan ise bizzat Kırım halkıydı. Zira, Kırımlıların geçinme tarzlarında yağma ve çapulun çok mühim hissesi mevcuttu. Sulh zamanında yapılan çapullarda ele geçirilen mal ve esirler Kırım tatarı için bir maişet mevzuu teşkil ederdi. Demekki Karlofça muahedesi Kırım tatarının pek mühim bir geçim kaynağını kurutmaktaydı. Sulh zamanında lüzum hissedildikçe akın ve çapula çıkılması Kırım süvarisini iyi binici, hareketli ve cesur yapıyor, hattâ bu hal onlar için bir talim yerine de geçiyordu. Akın ve çapulun ortadan kalkmasiyle Kırım süvarisi âtıl kalmaktan dolayı cesaret ve atılganlığından da bir şeyler kaybedecekti.

Devlet Giray'ın hanlığı ve Gazi Giray isyanı

Kahraman bir kimse olan Hacı Selim Giray 1699 yılı ocak ayı içinde üçüncü defa olarak hanlıktan çekilince, kendisinin de arzusu üzerine oğlu Devlet Giray Kırım hanı oldu. Selim Giray'ın Devlet Giray'dan başka Şahbaz, Gazi, Saadet ve Kaplan Giray adında yetişkin dört oğlu daha vardı. Cesur ve cenkci bir kimse olan ve Osmanlı hükûmet erkânınca da sevilip tutulan Şahbaz Giray'ı kendisine rakip gören Devlet Giray bir fırsatını bularak (Tarih-i Raşid C: 2, S: 506) zehirletti. Devlet Giray'ın kendisi de hareketli ve atılgan bir şahsiyetti. Han olduktan sonra kardeşlerinin bir kısmı ile geçinemedi. Bu geçimsizliğin altında daha ziyade Karlofça muahedesinin ortaya koyduğu yeni şartlar gizliydi. Akının menedilmesi en mühim dâva idi. Onaltı yıllık bir harpten sonra sulhe yeni kavuşmuş bulunan Osmanlı hükûmeti akın ve çapulun tekrar bir harbe yol açmasını asla istemiyordu. Vaziyet böyleyken Devlet Giray'ın nureddini yani ikinci veliahdı olan Gazi Giray kendisine bağlı bazı nogay beylerinin teşviklerine de kapılarak Lehistan'a akın yapmak istedi. Tarih-i Raşid'in kaydına göre bu akını yaptı ve aldığı esir ve ganimetle Bucak'a geldi. Gazi Giray Devlet Giray ile de geçinemiyor ve ona itaatsızlık gösteriyordu. Bu yüzden iki taraf çarpışacak hale geldiği sırada Özi valisi Yusuf Paşa ile Kefe valisi Murtaza Paşa hâdise mahalline gönderildi. Nogay beylerine güvenerek Devlet Giray'a itaatsızlık eden ve onunla muharebeye kalkan Gazi Giray'ı Osmanlı hükûmeti de ayrıca başka yönden suçlu görüyordu. Zira, Lehistan ve Boğdan'da çiftlikler tesis etmiş olan tatarların eski ve asıl yurtları olan Bucak'taki Halil Paşa yurduna dönmeleri Karlofça muahedesi şartlarından iken, Gazi Giray muahedenin bu maddesini iki yıldan beri tatbik ettirmiyordu. Onun için, iki kardeşin yekdiğeriyle büyük çapta bir muharebeye girmeleri önlendikten sonra Gazi Giray hanlık vaadı ile Edirne'ye getirilerek kapıarasında hapsolundu... Sonra da Rodos'a sürgün edildi. Bu sırada Devlet Giray'ın diğer bir

kardeşi olan Kaplan Giray da hanın kendisine bir şey yapabileceğinden korkarak İstanbul'a geldiğinden Boğaz hisarında oturması emrolundu.

Gazi Giray hâdisesi bu şekilde halledildikten sonra Devlet Giray hükûmetin emrine de uymak suretiyle Bucak'taki nogayları alarak Kırım'a götürdü. Halil Paşa yurdunda kalanlar ise, Özi valisi Yusuf Paşa'nın tazyiki karşısında Boğdan ve Lehistan'a tecavüzde bulunmamayı (Tarih-i Raşid C: 2. S: 508), vergilerini muntazaman ödemeyi, seferlerde istendiği miktarda adam vermeyi, Boğdan arazisinde bulunanları da eski yurtları olan Halil Paşa yurduna nakletmeyi kabul ile itaatlarını bildirdiler (Temmuz 1701).

Kırım hanının muahedeyi ihlâl niyetinden doğan hâdise

Tarih-i Raşid (C: 2. S: 565) deki ifade ile: «bilcümle tatar aşiret ve kabileleri geçim hususunda ziraat ve ticaretle uğraşmayıp geçim ve kazançları mahza yağma ve çapul olmağla Moskof ve Leh ile Devlet-i aliyyenin musalehalarından o kadar mahzuz olmadılar». Kısacası, çapul ve yağma Kırım tatarı için bir geçim kaynağı teşkil ettiğinden, Karlofça muahedesinden halk memnun olmadığı gibi Kırım'ın idarecileri de memnun kalmadılar. Gazi Giray hâdisesi esnasında Lehistan'a yapılan akını tecviz etmez görünerek hakiki niyetini gizleyen Devlet Giray, bu defa üstü kapalı hareketler ve bir bahane icadı suretiyle Rusya'ya karşı harekete geçmek istedi. Osmanlı devletini bir emrivaki karşısında bırakmaya uğraşırken elaltından Sadrıâzam Daltaban Mustafa Paşa ile anlaşmıştı. Devlet Giray, Rusya'ya karşı yapılacak hareketi tatarlara geçim malzemesi temin etmek için, Daltaban Mustafa Paşa da harp fırsatından faydalanarak rakip gördüğü kimseleri padişahın muhitinden uzaklaştırabilmek için istiyordu.

Devlet Giray, sadrıâzamdan teşvik mektubu alınca kalgay Saadet Giray'ı mühim miktarda kuvvetle Bucak tarafına yolladı. Ondan sonra da Rusların Kırım'a yakın bir yerde kuvvetli bir kale yaparak içine asker koymuş olduklarını, Kırım'a tecavüz niyetinde bulunduklarını bildirdi. Özi valisi vasıtasiyle gönderilmiş olan bu mektup Edirne'ye gelince hanın icraatı şüpheyi celbetti. Zira, şimdiye kadar bir tehlike vukuunda vaziyet hükûmet merkezine duyurulur ve merkezden alınacak emre göre asker toplanır ve gereken yere sevkedilirdi. Halbuki şimdi asker toplanıp sevkediliyor, ondan sonra vaziyet bildiriliyordu. Bunun için, bir taraftan Kırım hanından vaziyet tekrar sorulurken, öte yandan da o sırada Edirne'de bulunan Rus elçisine müracaat edildi. Rus elçisi :

«— Tatar askeri bizim ile sulhü istemezler. Zira onların geçimi çapul ve yağma ile olagelmiştir. Bizim Çarımızın sulhe aykırı işi yoktur ve beni sulhün tekidi için göndermiştir. Kırım'a yakın olarak inşa edildiğinden bahsedilen kale, Ür-kapı'sından kırk saat uzaklıkta bir yerdedir. Potkalı kazağı bizim dostumuz olduğundan onları muhafaza için bir kale yaptık. Deniz tarafına büyük kalyonlar ve kayıklar indirmişler şeklindeki sözlerinin de aslı yoktur. Harp sırasında oniki tane kalyon Azak önüne gönderilmişti, geriye götürmek imkânı bulunamadığından orada kaldılar. Kapıcıbaşılarınızı gönderin, sözümüzün aksi çıkarsa elinizde, ım, nasıl bilirseniz öyle yapın. Azak önündeki oniki kalyonu parası ile size satalım» dedi.

Rus elçisinin sözlerine inanıldığı ve zaten alâmetler de elçiyi doğrulayıcı manzara arzettiğinden, Kırım hanına rahatça yerinde oturması ve Saadet Giray'ı da Kırım'a çağırması hususunda emir gönderildi. Fakat Devlet Giray bu emri dinlemediğinden Selim Giray Edirne'ye çağrılarak dördüncü defa han tâyin edildi (26 Aralık 1702).

Devlet Giray'ın hareketi basit bir küstahlık şeklinden çıkarak bir isyan haline bürünmüş bulunuyordu. Zira Devlet Giray'ın Kırım'dan hareketle Saadet Giray'a iltihak edeceği, şayet Ruslara tecavüzüne izin verilmezse Osmanlılara itaattan çıkarak Bucak tatarlarını zorla kendisine bağlayıp Kili ve İsmail taraflarını vuracağı, hattâ Tuna'yı geçerek İstanbul üzerine yürüyeceği haber alınmıştı. Bu haberden sonra Özi valisi

Yusuf Paşa'nın seraskerliğiyle Saadet Giray üzerine kuvvet sevkine teşebbüs edildi. Rumeli eyâleti, Arnavutluk ve Tuna boyu taraflarındaki sancakların askerleri de Özi valisinin emrinde birleşecekti. Hattâ bununla da iktifa edilmiyerek İstanbul'dan on oda yeniçeri, bin beş yüz kişilik kalyon levendi Yusuf Paşanın yanına sevkedildiği gibi (Tarih-i Raşid C: 2, S: 570) ayrıca Balkan dağlarının ötesinde kalan yerlerden nefîr-i âm suretiyle asker toplanmasına dair emir çıktı. Sinop, Trabzon ve Giresun kıyılarının muhafazasına dikkat olunması hakkında da bu sahillerdeki vazifelilere emirler gönderildi. İşin gayet geniş çapta tutulması karşısında, tatarlarla değil Ruslarla bozuşulmuş olabileceğine dair İstanbul halkı arasında dedikodular dolaşmaya başladı.

Devlet ve Saadet Giraylara karşı bu hazırlıklar ikmal edilirken, dördüncü defa hanlığa tâyin edilmiş olan Selim Giray da oğullarından Gazi Giray'ı kalgay, Kaplan Giray'ı da Nureddin yaparak Kırım'a gitmek üzere yola çıktı. Gazi ve Kaplan Giraylar babalarından önce Kırım'a vasıl oldular. Böylece Devlet Giray babasının han tâyin edildiğini, katli hakkında fetva verilmiş olduğunu, ayni zamanda kendisinin güvendiği Sadrıâzam Daltaban Mustafa Paşa'nın idam edilmiş bulunduğunu öğrenince plânları alt üst hâle geldi. Etrafındaki kuvvetler dağıldı. Neticede otuz kırk kişilik adamı ile Çerkezistan'a kaçmaktan gayrı çare göremedi. Devlet Giray'ın arkasından Saadet Giray da Bucak tarafından ayrılarak Çerkezistan'da soluğu aldı. Böylece nazik bir manzara arzeden Devlet Giray meselesi hükûmetin sıkı davranması sayesinde kanlı hâdiselere mahal kalmadan atlatılmış oldu. Yine hükûmetin bu şekildeki davranışı dolayısiyle tatar süvarileri sulh zamanlarında Leh ve Rus topraklarına çapul ve yağma tecavüzünde bulunamadılar.

KARLOFÇA MUAHEDESİNDEN SONRAKİ İSLAH VE DÜZENLEME HAREKETLERİ

Onaltı sene süren harp memleketin iktisadî, malî hayatında sarsıntılar, askerî nizamlarında mecburî ihlâller meydana getirmişti. Daha önce de yeri geldikçe işaret edildiği veçhile, bu yorup yıpratıcı harbin muazzam masraflarının karşılanabilmesi için zaman zaman vergiler artırılmış, bu yüzden halkın sıkıntısı da çoğalmıştı. Meselâ 1696 yılında tütün resmi artırılmış, evvelce «Vardar - yenicesi» denen tütün nev'inin bir okkasından on akçe, «Kırcaali ve kaba» tâbir edilen nev'inin okkasından dört akçe alınırken, bu defa birincisinden kırk, ikincisinden yirmi akçe (Tarih-i Raşid C: 2, S: 377) alınmaya, tütün tarlalarının beher dönümünden de bir altun vergi tahsil olunmaya başlanmıştı. Hazineye gelir temin etmek için yapılan bu vergi zammı ertesi yıl kahveye tatbik olunmuştu. İkinci Süleyman zamanında ihdas edilen kahve ve resmi «bid'at-i kahve» adı altında kahvenin beher okkasına beşer akçe daha konmak suretiyle arttırılmıştı.

Osmanlı imparatorluğu sınırları dahilinde ilk defa ayarı bozuk ve vezni noksan altun Kahire'de darb edilmişti. Harp yüzünden bilhassa Anadolu, İstanbul ve Rumeli'de iktisadî şartlar bozulunca açıkgöz tüccarlar İstanbul altununu toplamaya koyulmuş, böylece İstanbul piyasasına düşük ayarlı Mısır altunu akmaya başlamıştı. Bu vaziyet karşısında hükûmet düşük altunların 110 tanesini 100 altun karşılığında toplatarak hicrî 1108 (Milâdî 1696-1697) yılında tam ayarlı ve üzerinde tuğra bulunan «Tarih-i Raşid C: 2, S: 383» altun sikkeler bastırmıştı. Osmanlı imparatorluğunda ilk tuğralı altun bunlardır. Tuğralı altun darbından sonra gümüş sikkeler de basılmış ve eski kuruş zolota (Tarih-i Raşid'de C: 2, S: 393, zolota tâbiri ilk defa bu münasebetle geçmektedir) piyasadan kaldırılarak onun yerini tuğralı yeni kuruş zolotalar almıştı.

Karlofça muahedesi akdedilip de harp masrafları ortadan kalkınca sıkıntı içinde kıvranan halkın huzura kavuşturulması için fazla vergiler kaldırıldığı gibi

o zamana kadar ödenemeyen ve halkın zimmetinde görünen harp tekâlifi affedildi. Zimmet görünen bu tekâlif üçbin seksen beş kese (Tarih-i Raşid C: 2, S: 477) tutuyordu. Devr baha, hil'at baha, zahire baha ve sair nam altında vergi toplanmaması için vilâyetlere tebligat yapıldı. Bu fevkalâde ahval vergilerinin kaldırılmasından başka, hududa yakın olmaları ve kısmen harp içinde yaşamaları dolayısiyle Tamışvar ve Belgrad eyâletleri hıristiyan halkının 1111 (Miladi 1699-1700) yılına ait cizyeleri affedildi. Birtakım vergilerin lâğvına rağmen, harp masraflarının ortadan kalkması ve tasarruf tedbirleri sayesinde bütçede düzelme teessüs etmekteydi. İstanbul Belediye kütüphanesinde O. 4 numaraya kayıtlı «1110 hicride tanzim olunan varidat ve masarifi umumiye icmal defteri»nden öğrendiğimize göre, bütçede artık muvazene meydana gelmeye başlamıştı. Bütçe muvazene yoluna girince, evvelce yangınla harap olmuş bulunan yeniçeri kışlalarından yetmiş sekiz adet yeniçeri odası inşa ve tamir edilerek bu iş için (Tarih-i Raşid C: 2, S: 482) ikiyüz on iki kese akçe sarfedildi. Ayrıca bazı kalelerin ve Mekke-i Mükerremenin tamiri için para tahsis olunabildi.

Bu malî ıslah ve düzenleme hareketlerinde Sadrıâzam Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın epeyce rolü olmuştu. Harbin durması ile pekçok kimseler köylerine döndüğü, fazla vergiler de kaldırıldığı için bilhassa ticarî hayat canlanmaya başladı. Hükûmet halkın müstakil duruma geçebilmesi için bu tedbirleri alırken gezginci yürük ve kürt aşiretlerinin iskânı işini de ele aldı. Harp içerisinde 1696 yılında Mamalu Türkmenleri Anadolu müfettişi Yusuf Paşa ve Bozok kadısı vasıtasıyle Bozok tarafına, daha bazı aşiretler de (Başvekâlet arşivi Mühimme defteri no: 108 S: 142, no: 112, S: 121, no: 114, S: 127) İçel bölgesine ve Kıbrıs'a yerleştirilmişti. Harpten sonra da yine gezginci aşiretlerin Urfa, Malatya bölgesi ile Antalya, Alâiye ve Manavgat tarafına iskân işleriyle meşgul olundu. Aşiretlerin bir yere iskânı hem içtimai nizamda düzelme, hem de iktisadi hayatta daha faal olmalarını sağlıyordu.

Râmi Mehmed Paşa da sadrıâzamlığı sırasında iktisadî mevzular üzerinde durdu. Bu cümleden olarak Selânik ve Bursa imalathanelerine emir vererek çuha ve ipekli dokutturdu ve bu nevi kumaşların Avrupa'dan ithalini menetti. Evvelâ bu sanat erbabının mümessillerini Edirne'ye çağıran Râmi Mehmed Paşa (Tarih-i Raşid C: 2, S: 587), bu kumaş nevilerinin ham maddelerini Avrupalıların memleketimizden satın alışlarına dikkati çekti ve memleket ihtiyacını içerden karşılıyacak derecede imalatta bulunulmasına dair emrini verdi.

Askerî sahada düzenleme

Harpten sonra malî ve iktisadî sahadaki ıslah ve düzenleme hareketinden başka askerî sahada da bazı tedbirlere tevessül olundu. Evvelâ kapıkulu askeri ele alındı. Harp dolayısiyle bu sınıf askerin mevcut kanunlarına pek riayet edilmeden ocağa asker alınmıştı. İhtiyaç yüzünden her sınıf halktan «be - dergâh» adı ile ocağa asker alınırken bunların ehliyet ve talimli bulunmaları ciheti ister istemez ihmal edilmişti. Tabi'i bu hal kapıkulu askerinin kalitesini düşürmüş ve disiplinlerinin bozulmasına âmil olmuştu. Talimsizlik ve disiplinsizliğin mağlûbiyetlerde bir hayli hissesi mevcuttu. İhtiyaç dolayısiyle ocağa pek fazla sayıda insan da kaydedilmişti. Harp durduktan sonra bunların ıslahı cihetine gidilirken evvelâ sayıları azaltıldı. 1701 temmuzunda neşredilen bir fermanda (Başvekâlet arşivi Mühimme Defteri no: 111, S: 617); ocağa dışardan adam alınmasının nizamları bozduğuna işaret edildikten sonra bu tarzda asker kaydı menediliyor ve daha bazı sebepler zikredilmek suretiyle ocaktaki asker sayısının azaltıldığı kaydolunuyordu. Bu fermanın neşrinden önce yeniçeri mevcudu yetmişbinin üstünde iken tensikatı müteakıp 34 bine inmiş bulunuyordu. Ayrıca topçu ve cebeciler de azaltıldı. Karlofça muahedesinden önce top atıcıları olan topçu ocağı mevcudu altı bine yakınken muahededen sonra 1250 ye (İ. H. Uzunçarşılı, Kapıkulu ocakları C: 2, S: 22 ve 71) cebeciler de 2400 e indirildi.

Uzun süren harp kapıkulu askerin-

den başka tımarlı sipahi nizamlarının bozulmasına da sebep olmuştu. Bunun için muahedenin aktinden sonra bütün tımarların beratları gözden geçirildi. Dirlik kayıtlarındaki hata ve sakatlıklar düzeltildi. Sonra, sipahilerin mutlaka sancaklarında oturmaları ve harp vukuunda alaybeyinin emri altında sefere iştiraklerine, alaybeylerinin de ufak sebeplerle tımar ve zeametlerde değişiklik yapmamalarına dair fermanlar çıkarıldı.

Bu arada esas mühim ıslah hareketi donanmada yapıldı. Kapıkulu ve tımarlı sipahi teşkilâtındaki düzenleme daha ziyade harbin ve ihmal yıllarının meydana getirdiği aksaklıları düzeltme hareketiydi. Halbuki donanmada yapılan şey, sakatlıkları düzeltme sınırını aşarak yeni bir devreye girilişi tespit ediyordu. Bu, donanmada kürekli gemi esası yerine kalyon yani yelkenli gemi esasının kabul edilmesini, donanmanın bahriyeden yetişme ellerde bulunmasını, terfi ve tekaütlük işlerinin düzenlenmesini mümkün kılan donanma kanunnamesinin neşredilmiş olması idi.

Sultan İkinci Mustafa'nın gençlik devrine ait bu resim *batılı* bir ressam tarafından yapılmıştır

Resmî evraka tarih atılması

Şimdiye kadar merkezden eyâletlere gönderilen ferman ve sadrıâzam emirlerine tarih konmakla beraber, eyâlet ve sancaklardan gelen vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, mütesellim ve sair ümeranın yazılarında tarih konmasına dair kat'i bir usul yoktu. 1762 yılı Ekim ayında neşredilen bir emirle, bundan böyle resmî evrakın altına mutlaka tarih atılması ve mahallinin kaydının usul haline getirilmesi tamim olundu.

ŞEYHÜLİSLÂM FEYZULLAH EFENDİ'NİN TAHAKKÜMÜ VE EDİRNE VAK'ASI

Sultan İkinci Mustafa tahta geçişinden yüzon gün sonra eski hocası Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi'yi şeyhülislâm yapmıştı. Erzurum'dan getirilerek şeyhülislâm yapılan bu adamın nüfuzu ilk günlerden beri kendisini hissettirmekteydi. Feyzullah Efendi'nin kuvvet kazanmasında müsebbib padişahın bizzat kendisiydi. Zira, İkinci Mustafa hocasına karşı derin bir hürmet beslemekte ve onun hemen her arzusunu yerine getirmekteydi. Feyzullah Efendi de hükümdarın hürmet ve sevgisinden kendi namına bol bol faydalanmaktaydı. Feyzullah Efendi'nin nüfuzu harp sırasında pek göze batmamaktaydı. Fakat Karlofça muahedesi ile sulhe kavuşulunca şeyhülislâmın otoritesi her gün biraz daha fazla hissedilmeye başlandı. Maamafih bu sırada sadrıâzam bulunan Amca-zâde Hüseyin Paşa makam ve işinin ehli bir adam olduğu gibi padişah da kendisini sever ve itimad gösterirdi. Onun için Feyzullah Efendi arzu ve kap-

rislerini tatminde pek fazla ileri gidemiyor. Amca-zâde de şeyhüislâmın kudretini bildiğinden onunla çatışmıyacak şekilde idareli davranıyordu. Bu arada çatışmaları önleyen başka bir şahıs da Kaptan-ı derya Mezomorto Hüseyin Paşa idi. Mahir bir denizci olduğu kadar devlet adamlığındaki ehliyeti ile de göz dolduran Mezomorto Hüseyin Paşa sadrıâzam ile şeyhülislâm arasında bir tatsızlık çıkmasını önlemeyi gözetirdi.

Seyyid Feyzullah Efendi, Amca-zâde'nin sadaretinin sonlarına doğru, bilhassa kendi yakınlarına yüksek mevkiler temininde çok ileri gitmişti. Bu cümleden olarak, daha önce nakibüleşraflık tevcih ettirmiş olduğu büyük oğlu Fethullah fendi'ye şeyhülislâmlık pâyesi verdirmiş, ikinci ve üçüncü oğulları Seyyid Mustafa Efendi ile Ahmed Efendi'yi Rumeli kazaskerliği pâyelerine kadar yükseltmiş, dördüncü oğlu Seyyid Ahmed Efendi'yi şehzâde hocalığı ile birlikte kazaskerliğe çıkartmış, damadı Mirza-zâde Şeyh Mehmed Efendi'yi Rumeli kazaskerliğine namzed kılmış, amca - zâdesi Seyyid Dede Efendi'yi de İstanbul kadısı ve Rumeli kazaskerliğine yükseltmişti. Feyzullah Efendi'nin oğulları ve akrabalarını böyle sür'atle, yükselterek ilmiyenin en büyük makamlarına oturtması terfi bekleyen hak sahiplerinin sadece müteessir olmalarını değil infiallerini mucip olmuştu. Hele Fethullah Efendi için, kendisinden sonra şeyhülislâmlığa geçirilmesine dair sunduğu telhis (Tarih-i Raşid C: 2, S: 526) üzerine 23 şubat 1702 tarihinde istihsal ettiği hatt-ı hümâyun Osmanlı tarihinde emsali görülmemiş bir hâdise idi. Gerçi vaktiyle Karaçelebi-zâde Abdülâziz Efendi'ye de yazdığı esere mükâfaten, şeyhülislâmlık makamını işgal eden bir şahıs mevcutken şeyhülislâmlık pâyesi tevcih edilmişse de, mevcut şeyhülislâmdan sonra şeyhülislâm olma imtiyazı bahşedilmemişti. Halbuki Fethullah Efendi'ye babasının ölümünden sonra ve padişah sağ olduğu takdirde, yeni bir muameleye lüzum kalmadan şeyhülislâmlığa geçeceği kabul ve tasdik olunuyordu. Fethullah Efendi için tanınan imtiyaz misali hâdise İkinci Mustafa devrinden önce görülmediği gibi ondan sonra da bir daha görülmiyecektir.

Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın istifası

Değerli bir devlet adamı olan Amca-zâde Hüseyin Paşa, onbeş seneden fazla devam eden bir harbe nihayet vermiş olması sebebiyle halk tarafından da sevilmekteydi. Harpten sonra gördüğü işlerin bir kısmının muvaffakıyete ulaşmasında Kaptan-ı derya Mezomorto Hüseyin Paşa'nın da hissesi vardı. Mozomorto Hüseyin Paşa, ayni zamanda Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin tegallübüne karşı da bir muvazene unsuru vazifesini görüyordu. Mezomorto'nun 1071 temmuzunda ölümünü müteakip Feyzullah Efendi'nin tegallübü artmaya, bunun doğurduğu bir netice olarak da Amca-zâde'nin padişah nezdindeki itibarı azalmaya başladı. Feyzullah Efendi'nin tahakkümünün artmakta devam edişi sebebiyle Hüseyin Paşa bir kaç defa sadaretten ayrılmayı arzulamış, lâkin padişah kabul etmemişti. Bu arada Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın yeğeni olan birinci mirahur Kıbleli-zâde Ali Bey'in azil ve arkasından katledilişi sadrıâzamı korkutmuş ve yatağa düşmesine sebep olmuştur. Osmanlı kaynakları, Kıbleli-zâde Ali Beyin azil ve idamını padişahın kardeşi Şehzâde Ahmed ile bazı gizli muhaberatının yakalanmış olmasiyle izah ederlerse de, D. Cantemir «Histoire de l'Empire Othoman» isimli eserinde (C: 2, S: 258-260), bunu, Azak ve Voronej'de Rusların iki kuvvetli donanma meydana getirdiklerine dair bir haber alınması üzerine hâdisenin tahkikine memur edilen Ali Beyin, meseleyi, yeni bir harbe girmeye taraftar bulunmayan sadrıâzamın görüşüne uygun tarzda izah etmesi ve bu izahın da hakikatlara tevafuk etmeyişinin bilâhara padişahca anlaşılmış bulunması şeklinde anlatır. D. Cantemir'in bu şekildeki izahına rağmen Osmanlı kaynaklarının ifadelerindeki ittifak ve bilhassa Silâhdar Fındıklı'lı Mehmed Ağa'nın sarayda her işe tam mânasiyle vukuf derecesi gözönüne getirilirse, D. Cantemir'den ziyade Osmanlı kaynaklarının bu meselede daha doğru bilgi verebileceği kendiliğinden anlaşılır.

Kıbleli-zâde Ali Bey azilini müteakip Edirne'den İstanbul'a sürgün sonra da

idam edilince sadrıâzam hem kendine bu yüzden bir şey olacağından korktuğu, hem de yeğeninin başına gelenlere üzüldüğü için hastalanıp yatağa düşmüştü. Yatağa düşmesinin üzerinden kırk elli gün geçince bir iki defa padişaha telhis göndererek sadaretten affını rica eden Hüseyin Paşa'nın dileğini İkinci Mustafa nihayet kabul etmişti (4 eylûl 1702). İstifasının kabulünden sonra Silivri'deki çiftliğinde oturmasına müsaade olunan Amca-zâde Hüseyin Paşa ayni ay içerisinde ölmüştür.

Daltaban Mustafa ve Râmi Mehmed Paşa'ların sadaretleri

Amca-zâde Hüseyin Paşa istifa edince sadarete getirilecek adamı şeyhülislâm Feyzullah Efendi buldu. Müverrih Raşid (C: 2, S: 539) bu hususta mevcut havayı âdeta tam mânasiyle aksettirmek istercesine, «şeyhülislâm Esseyid Feyzullah Efendi'nin irade-i mahsusaları ile hâlâ Bağdad valisi vezir-i mükerrem Daltaban Mustafa Paşa mühr-ü hümâyûna sahip hale getirildi» der.

Şeyhülislâmın kudret derecesini bilen Daltaban Mustafa Paşa onun arzusundan hariç bir şey yapmadı ve yapamadı. Sadrıâzamın mevcut duruma boyun eğişi yüzünden Feyzullah Efendi'nin tegallübü de artıkça arttı. Daltaban Mustafa Paşa şeyhülislâma karşı o kadar mutavaatkâr davranıyordu ki, bu haliyle mevcut teşrifat kaidelerini bile altüst ediyor, merasimlerde şeyhülislâmın sadrıâzamın solunda gitmesi gerekirken mevcut kanun değiştirilerek sadrıâzam onun soluna geçiyordu. Sadrıâzamın şeyhülislâmın muvafakatı dışında bir şey yapması imkânsız bulunuyordu. Padişahın kendisine beslediği sevgi ve itimadı fazlaca suiistimal eden Feyzullah Efendi hükûmet icraatına ait en küçük işlere bile karışıyordu. Bu yüzdendir ki Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa «Nusretnâme» isimli eserinde, Daltaban Mustafa Paşa'nın sadareti devri için, her iş şeyhülislâmın sözü ile yürüdüğünden vezirlerin sadece adı kalmıştı demektedir. Nihayet, «Kırım hâdiseleri» başlığını taşıyan kısımda belirttiğimiz veçhile, Devlet Giray isyanı meselesi yüzünden Daltaban Mustafa Paşa azil ve katledildi. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın ifadesinden anlaşıldığına göre, Daltaban Mustafa Paşa şeyhülislâmın tahakkümünden bıktığı için bu fesat hareketine âlet olmuştu. Onun azlinden sonra sadrıâzam yapılan Râmi Mehmed Paşa da şeyhülislâmın tavsiyesi ile bu makama getirilmiştir. O sırada vezir rütbesinde bile bulunmayan Rami Mehmed Efendi'ye önce kubbe vezirliği tevcih edilmiş, arkasından da mühr-ü hümâyun verilmiştir. Râmi Mehmed Paşa mührü alırken, şeyhülislâmın reyinden hariç iş yapmamasına dair padişahın talimatı ile karşılaşmıştır. İkinci Mustafa ayni sözleri Daltaban Mustafa Paşa'ya da söylemiş olduğu cihetle şeyhülislâmın tahakkümünün devam edeceği şüphesizdi. Ancak bunun şiddet derecesi sadrıâzamın şahsiyeti ile mütenasiben ya azalacak veyahut da çoğalacaktı. Râmi Mehmed Paşa, selefinden daha kültürlü, daha güzel konuşan ve ondan hayli temkinli olduğu için onun mertebesine düşmedi.

Karlofça'da Avrupalı müttefik devletlerle Osmanlı baş murahhası olarak yaptığı müzakerelerde hâdiselerin derinine inmede vukuf ve kabiliyetini isbat etmiş olan Râmi Mehmed Paşa, sadrıâzam olduktan sonra da kavrayışlı bir kimse bulunduğunu isbatta devam etmiştir. Muahedenin imzasından sonraki ıslah ve düzenleme hareketinde onun da hissesi vardır. Daha önce işaret edildiği veçhile, Selânik ve Bursa dokumacılarına memleket ihtiyacına elverecek miktarda çuha ve ipekli dokunması emrini veren Râmi Mehmed Paşa'dır. Yine sadrıâzamlığı sırasında bir ıslah tedbirine esas teşkil etmek üzere, Kaptanpaşa ile tersane eminini Edirne'ye çağırdığı, tersanenin gelir ve giderlerini iyice incelediği (Tarih-i Raşid C: 2, S: 582), bu sayede tasarruf temin ettiği görülmektedir. Ayrıca defterdarlık dairesinde hazineye ait malların alım ve satımında hile kullanarak fâhiş kârlar temin eden aracıların açıktan elde ettikleri paraları hazineye aldı.

Gürcistan üzerine asker sevki

Osmanlı devletine tâbi Gürcü beyliklerinden Guril (Göril), Dadyan ve

Açıkbaş beyliklerinde son yıllarda bazı nizamsızlıklar göze çarpmaktaydı. Guril ve Dadyan beyi Mamya, hükûmetin Açıkbaş beyliğine oturttuğu Simon'u öldürmüştü. Guril ve Dadyan beyinin kabahati bununla da kalmamıştı. Bir kaç yıldan beri cizye vermekten imtina ettiği gibi islâmlarla meskûn sahalara tecavüzde (Tarih-i Raşid C: 2, S: 580) dahi bulunmuş, buna da ilâveten hükûmetin Simon'dan sonra Açıkbaş beyliğine getirdiği Görgi'yi de öldürmüştü. Bu vaziyet karşısında Guril bölgesi beylik halinden çıkarılarak vezirâzama malikâne olarak verilmiş fakat bunu tanımak istemeyen Prens Mamya oraya gelen memurları öldürmeye başlamıştı. İşte bunun üzerinedir ki, hükûmet buraya asker sevketmek ihtiyacını hissetmiş ve Köse Halil Paşa Erzurum valiliğine tâyin edilerek Gürcistan'a sevkedilecek kuvvetlerin serdarlığıyle de vazifelendirilmiştir. Bu arada Trabzon beylerbeyisi Salih Paşa, Çıldır beylerbeyisi İshak Paşa'dan başka bu eyâletler mıntıkasında bulunan ondört sancak beyinin tımarlı sipahilerini toplıyarak Erzurum valisinin idaresinde toplanmaları emredilmiştir. Gürcistan'a yürüyecek kuvvetlere iltihak etmek üzere İstanbul'da da yeniçeri, topçu ve cebeci ocaklarından adamlar ayrılmıştır. İşte tarihe «birinci Edirne vak'ası» veya «Feyzullah Efendi vak'ası» diye geçen hâdise, Gürcistan seferi için ayrılan askerden cebecilerin birikmiş maaşlarını almadan sefere gitmiyeceklerini söyliyerek ayaklanmaları üzerine başlamıştır. Maamafih İstanbul'da bir ayaklanma vuku bulmakla beraber Gürcistan işi fazla uzatılmadan Açıkbaş beyliğine eski bey Aleksandr'ın oğlu tâyin edilmek suretiyle hal yoluna sokulmuştur.

Edirne vak'asına yol açan ayaklanmanın başlangıcı

Edirne vak'asına yol açan cebeci ayaklanması sırasında bilhassa İstanbul'da Şeyhülislâm Feyzullah Efendi aleyhinde bir havanın esmekte olduğu görülmektedir. Bir defa en mühim ilmiye makamlarının şeyhülislâmın oğulları ve akrabaları arasında paylaşılması ulema sınıfını müteessir ve kırgın hale getirmiştir Feyzullah Efendi'nin her işe karışmasının, en yakın ilgili erkândan gayrı kimseler üzerinde de kırıcı ve infial yaratıcı tesirler bıraktığı anlaşılmaktadır. Sultan Mustafa'nın tahta geçtiği günden beri, kısa ziyaretler şeklinde İstanbul'da kalışları hariç hep Edirne'de oturması, yüzünden, İstanbul halkında. şehrin iktisadi ve siyasi bakımdan ikinci plâna düşeceğine dair bir şüphe uyanmıştı. İstanbul'da böyle bir havanın mevcudiyeti her hangi bir kımıldanışta, ebabaşıların arkasına bir hayli adam düşmesine yarıyacak bir vasat yaratmış oluyordu. Edirne vak'asını geniş şekilde anlatan bir eser olan «Şefikname» de kaydedildiğine (Üniversite kütüphanesi türkçe yazmalar kısmına: 1643) göre; ayaklanmaya tekaddüm eden günlerde, bir cuma günü Ayasofya cami'inde cuma namazı biter bitmez bir şahıs mimbere fırlayıp çıkmış ve sancağ-ı şerifi kaparak dışarı çıkmak istediği sırada yakalanmıştır. Sorguya çekilen bu adam İstanbul halkının şeyhülislâm ve mensuplarını istemediğini söylemiştir. Bunun üzerinedir ki İstanbul'da kendisinden bir adam bulundurmak isteyen Feyzullah Efendi İstanbul kaymakamı Çelebi Yusuf Paşayı azlettirerek kendi damadı Köprülü - zâde Abdullah Paşa'yı tâyin ettirmiştir. Tarih-i Raşid'de (C: 2, S: 578) ise; İstanbul'da bazı meclis ve mahfillerde Feyzullah Efendi'nin aleyhinde konuşulduğunu Çelebi Yusuf Paşa'nın bir tahriratla Edirne'ye arzetmesi üzerine kendisi azl olunarak (23 şubat 1703) Abdullah Paşa kaymakam yapılmıştır. Bu iki izah tarzı da İstanbul'da şeyhülislâm aleyhinde bir cereyanın mevcudiyetini ve buna karşı tedbir ittihazında bulunduğunu tevid etmektedir. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi bu sırada muarızlarından eski şeyhülislâm İmam Mehmed Efendi ile kul kethüdası Çalık Ahmed Ağayı sürgün bulundukları Bursa'dan İstanbul'a getirtmiştir. Feyzullah Efendi, ihtimal bu hareketiyle muarızlarının gönlünü alarak aleyhindeki havayı dağıtmayı düşünmüştür. Fakat bu iki şahsın, İstanbul'a dönmekle beraber şeyhülislâma muarızlıklarından bir şey kaybetmedikleri görülmektedir. İki muarızı bu şartlar altında İstanbul'a dönerken Amca - zâde Hüseyin Paşa'nın damadı Sührablı

Ahmed Paşa ile kethüda Mîrî Süleyman Ağa'nın İstanbul'a ikamete mecbur edilişi, burada Feyzullah Efendi aleyhdarlarının birlikte çalışmalarına imkân vermiştir.

Bu devri bizzat yaşamış olan meşhur müverrih Naîma (Tarih-i Naîmâ'nın altıncı cildinin sonunda ilâve olarak neşredilen «Feyzullaf Efendi vak'ası» S: 17): hâdiselerin patlak vermesinden evvelki günlerde umumî gidişin iyi olmayışını ve bilhassa Feyzullah Efendi'ye karşı duyulan hoşnutsuzluğun tehlike yaratmaya müsait havası karşısında Feyzullah Efendi'nin durum ve zihniyetini belirten şöyle bir misal zikretmektedir: Bu günlerde bir yakını, vaziyetini düzeltmesi için Feyzullah Efendi'yi ikaz eder, fakat o:

«— Bizim halimiz engin denizlerde fırtınaya tutulmuş gemiye benzer. Ya sâlim bir kıyı, veya kurtulacak bir liman buluncaya kadar rüzgârın önüne düşüp gitmekten başka çaremiz yoktur; kusur ve alçaklık etmek hasetçilerin galebesine sebeptir: devletten ihtiyarî çıkmak, rızamız ile belâya uğramaktır» cevabını verir.

Buna karşı muhatabı insanların tehlikelerden korunabilmek için tedbire ihtiyacı bulunduğunu beyandan sonra:

«— Gemiye benzetişiniz güzel; lâkin, fırtınaya uğrayan gemiler yelkeni rüzgâra göre kullanır; iktiza ederse küçük yelken kor veyahut da hiç yelken takmaz. Bazan öyle olur ki, selâmete ulaşılabilmek için bütün mal ve eşyanın denize atılarak feda edilmesi gerekir» der.

Feyzullah Efendi'nin buna cevabı da, kendisini hâdiselerin akışına bıraktığını tasdikten ibaret olan «Allah sonunu hayır eyleye» cümlesinden ibaret olur.

Naîmâ'nın zikrettiği bu misalden de sarihce anlaşılacağı üzere İstanbul'da alevlenmeye müsait bir hava mevcuttu. Yine bu devri bizzat yaşamış olan müverrihlerden Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın «Nusretnâme» sinde kaydettiğine göre, Sadrıâzam Râmi Mehmed Paşa şeyhülislâmın aleyhine esen havadan bir isyan tahriki suretiyle istifadeye çalışmıştır. Râmi Mehmed Paşa'nın sadarete gelmesine sebep olan şahıs Feyzullah Efendi'dir. Mütehakkim şeyhülislâm bu yüzden bütün hükûmet işlerine müdahale etmekte, hattâ şeyhülislâmdan başka oğulları ve akrabaları da «veziriâzam kendi çırağımızdır» diyerek müdahalelerde kendilerine bile pay çıkarmakta idiler. Bu vaziyetler Râmi Mehmed Paşa'nın gururuna dokunmakta idi. Silâhdar'ın ifadesinden başka hâdiselerin cereyan tarzından da anlaşılacağı üzere Râmi Mehmed Paşa, el altından bir isyan tahriki suretiyle şeyhülislâmın tegallübünden kurtulmak istemiştir. Lâkin hâdise bilâhara öyle bir tarzda inkişaf etmiştir ki, yalnız Feyzullah Efendi değil sadrıâzam ve padişah da mevkilerinden olmuştur.

Edirne vak'asına müncer olan hareket Gürcistan seferi için ayrılan bir miktar cebecinin birikmiş ulûfelerini istemek üzere yaptıkları toplantı ile başlar. Gürcistan'daki hâdiseler dolayısiyle İstanbul'dan gemi ile dört oda yeniçeri ve ikiyüz nefer cebecinin sevkleri kararlaştığı sırada, cebeciler kumandanları olan cebecibaşının idaresinde odalarında verdikleri karar mucibince ertesi gün 18 temmuz 1703 (4 rebiülevvel 1115) de cebehane yani cephanelikte toplandılar ve:

«— Madem ki bizi sefere memur eylediniz, on kıst birikmiş maaşlarımızı isteriz. Bize bitmez yerlerden havale verdiğiniz için bu kadar zamandır ulûfe yüzü görmedik. Padişah hazretleri Edirne'de, kime feryad edelim?» dediler ve daha başka sözler de söyliyerek, gülbank çekip tedahülde kalmış maaşlarını istediler. Bu vaziyet karşısında kendilerine birikmiş maaşlarının bir kısmı verildi, gerisinin de arkalarından gönderileceği söylendiyse de dinlemiyerek Atmeydanı'nda toplandılar. Müverrih Naîmâ'nın bildirdiğine (Feyzullah Efendi vak'ası S: 19) göre, umumî gidişattan memnun olmayan bir çok kimse bulunduğu cihetle, bunu fırsat addederek halktan da bir hayli toplananlar oldu.

Hâdisenin inkişaf seyri

Cebecilerin ayaklanması üzerine İstanbul kaymakamı Köprülü-zâde Abdullah Paşa cebecibaşı ve sekbanbaşı ile görüştükten sonra durumu Edirne'ye Sadrıâzam Râmi Mehmed Paşa'ya bil-

dirdi. Abdullah Paşa, askere birikmiş maaşlarının tamamının ödenmesi suretiyle seviklerinin uygun olacağı mütaleasını da eklemişti.

Tarih-i Raşid'in (C: 3, S: 17) kaydına göre, Veziriazam Râmi Mehmed Paşa, hâdisesinin zuhurundan bir ay önce cebecibaşılık ile çırağ ettiği Boşnak İbrahim Ağayı «cebehaneye ait bazı işlerin görülmesi bahanesiyle» İstanbul'a göndermişti. Yine ayni müellifin bildirdiğine nazaran (C: 2, S: 591), İstanbul'a varıncaya kadar kimsenin bilmemesi için İbrahim Ağa'yı nefyediliyormuş gibi Edirne'den çıkarmıştı. Demek ki cebecibaşı Boşnak İbrahim Ağa tahrikat için veziriazam tarafından önceden vazifelendirilmiş bulunuyordu.

Cebeciler ayaklanınca, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin damadı olan İstanbul kaymakamı Abdullah Paşa, evvelâ on kıst maaşlarına mukabil kendilerine bir miktar para vererek işi kapatmak istediyse de bu yoldaki davranışlarında muvaffakiyet sağlıyamadı. Cebeciler önce razı olur gibi görünürlerken bilahare alacaklarının tamamının ödenmesinde ayak dirediler. Zaten daha sonra da yeniçeri kışlalarının bulunduğu Etmeydanı'na gittiler. Kendilerine katılmayan yeniçeriler bunları kışlaya almak istemedilerse de halktan da iltihak edenler bulunduğu cihetle kapıları bilahare açtılar. Bunun üzerine ayaklanan cebecilerin etrafındaki topluluk daha da kalabalıklaştı.

Feyzullah Efendi'ye karşı duyulan infialden dolayı, İstanbul'da isyanın kolaylıkla yayılmasına müsait bir hava mevcutken Abdullah Paşa ile İstanbul kadısı Seyyid Mahmud Efendi'nin bir hafta evvelinden beri dargın olmaları (Tarih-i Raşid C: 3, S: 19) âsilerin işine yaradı. Seyyid Mahmud Efendi de şeyhülislâmın damadı idi. Fakat hâdise başgösterdiği sırada bu dargınlığı yüzünden Abdullah Paşa'nın davetine hastalık bahanesi ile iştirak etmedi. Abdullah Paşa'nın davetine Seyyid Mahmud Efendi gelmemekle beraber İstanbul'daki devlet erkânı, ulema ve ocak subayları gelmiş bulunuyordu. Sarayda yapılan bu toplantıda, ertesi gün yeniçeri ve bostancıların silâhlandırılması ve sancağ-ı şerif çıkarılarak isyanın bastırılması kararlaştı. Lâkin Abdullah Paşa sür'atli kararlarla çabuk icraatta bulunamıyor ve gevşekliği belli oluyordu.

Sekbanbaşının öldürülmesi

Heyet o geceyi sarayda geçirdi. Yalnız heyete dahil şahsiyetlerden sekbanbaşı Hâşim-zâde Murtaza Ağa, bir yangın çıkarırlar korkusu ile kaymakamdan izin alarak Ağa-kapısı'na gitti ve geceyi orada geçirdi. Ertesi gün sabahleyin erkenden bütün ocak ağaları ve yeniçerilerle saray kapısı önüne geldi. Lâkin bu sırada saray ağası Osman Ağa yeniçerilerin sarayda yağmaya dalabileceklerinden korkarak kapıyı açmadı. Sekbanbaşı kapı önünde beklediği için bir hayli zaman geçti.

Sekbanbaşının saraya gittiğini öğrenen âsiler ise Ağa-kapısına, yani yeniçeri ağalığı dairesine hücum edip içeri girerek yağma ettiler. Buranın zindanında bulunan mahpusları da kendilerine katılmak şartiyle serbest bıraktılar. Böylece âsi kalabalığı biraz daha artmış oldu. Oradan Paşa-kapısına geldikleri zaman buradaki adamlar kapıları kapatıp Abdullah Paşa'nın dündenberi saray-ı hümâyunda olduğunu söyleyip kendilerini müdafaaya teşebbüs ettiler. Tarih-i Raşid'e (C: 3, S: 20) göre, bu sırada bir cebecinin kazara bir kurşun isabetiyle ölümü işi birdenbire kızıştırdı. İntikam hırsına kapılan âsiler Abdullah Paşa'nın sarayına girip ellerine geçeni yağmaladılar. Burada da muhzır ağa hapsinde olan mahpusları serbest bıraktılar. Sonra oradan kalkıp Topkapı sarayına yürüdüler. Bu sırada saray kapısı önünde bulunan sekbanbaşıyı gördüler. Saray kapısının açılmamasına kızan yeniçeriler, bu defa sekbanbaşıya dönüp «bu hakaret senin yüzündendir» diye söylenip çatarlarken âsi grupu da karşıdan sökün edince sekbanbaşı şaşırdı. Kendisine kızmakta olan yeniçerilere güvenemediği, hattâ onların bazılarının âsilere temayül eder gibi olduğunu sezdiğinden Divanyolu'na doğru kaçmaya başladıysa da arkasına düşen âsiler tarafından yakalandı. Bu arada bir âsi grupu İstanbul kadısı Seyyid Mahmud Efendi'nin evine

koşarak adamı alıp getirdi ve sekbanbaşı ile birlikte hapsetti.

Ulema sınıfı en gayrımemnun kısmı teşkil ettiğinden ertesi gün âsilere medrese softaları da katıldı. Böylece topluluk daha fazla büyüyünce, âsi takımı, sekbanbaşıyı bayrağını çıkar diye sıkıştırmaya başladılar. Âsilerin kılıçla tehditlerine rağmen Sekbanbaşı Hâşim-zâde Murtaza Ağa, küfran-ı nimet ederek padişaha karşı bayrak çekip isyanda bulunanların cezalarının ne olacağını hatırlattıktan sonra, şayet isyandan vazgeçerseniz affınıza kefil olurum dedi. Fakat onun bu sözleri ve daha başka nasihatları hiç bir tesir icra etmedikten başka adamın üzerine hücum ile öldürdüler (21 temmuz 1703).

Asilerin İstanbul'a hâkim olması

Sekbanbaşı gözlerinin önünde öldürülünce İstanbul kadısı Seyyid Mahmud Efendi pek fazla korkmuştu. Bu korkuya ilâveten bir de ulemanın Atmeydanı'na çağrılması için sıkıştırılıp tehdit edilince onların sözlerine mutavaat gösterdi. Böylece Mahmud Efendi'den gelen tezkerelerle ulema da Atmeydanına toplandı.

Sekbanbaşının öldürülmesini ve ulemanın da âsilerin yanında toplanışını haber alan İstanbul kaymakamı Abdullah Paşa gevşek ve korkak davrandı. Bu isyanın bastırılması mümkün değil, herşey bitmiştir, bizim için yapılacak şey gözden kaybolmaktır tarzında konuşarak, Topkapı sarayında bulunan devlet erkânı ve ulema heyetini dağıttı. Kendisi bir köşeye çekilip saklanırken saraydan dağıttığı heyete dahil olanların bazısı onun gibi davrandı, bazısı da saraydan çıktıktan sonra Atmeydanı'ndaki âsilere iltihak etti. Böylece, İstanbul'da âdeta hükûmet otoritesi ortadan silinir gibi oldu. Meydan âsilere kalmış vaziyetteydi. Eyüb türbesindeki sancağ-ı şerifi saraya getirmiş olan bostancıbaşı da, sancağı almak üzere saraya giren âsilere iltihak etti. Bostancıbaşının iltihakı ile bostancı neferleri de ayni safta yer aldı.

Âsi kalabalığı fevkalâde büyüdüğü sırada Karakaş Mustafa namındaki bir tımarlı sipahi bunların başına geçti. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin bir adamı tarafından haksız yere dirliği elinden alınmış olan Karakaş Mustafa, maruz kaldığı haksızlığı düzelttirebilmek için Edirne'ye kadar gidip Divan-ı hümâyûna başvurmuş hakkını elde edemeden üzüntü içinde memleketine dönmeye mecbur kalmıştı. Yoluna devam etmek üzere Üsküdar'da bulunduğu sırada cebeci isyanını haber aldığından geri dönüp İstanbul'a (Tarih-i Raşid C: 3, S: 28) geçti. Cerbezerliği ve güzel konuşması sayesinde birdenbire baş oluverdi.

Âsiler İstanbul'a hâkim bir otorite haline gelince, mühim mevkilere tâyinler yapmaya başladılar. Evvelâ eski Rumeli kazaskeri Paşmakçı-zâde Ali Efendi'yi evinden getirterek şeyhülislâm ilân ettiler. Sekbanbaşının öldürülmesinde rol oynayan kul kethüdalığından mazûl Çalık Ahmed Ağa'yı da sekbanbaşı yaptılar

Edirne'ye gönderilen mahzar

Sözlerini yürütecek kudrette olduklarını gören âsi elebaşıları bir araya gelerek bundan sonra yapılacak işi görüştüler. Neticede, bir çok imzalı bir dilekçe mahiyetini haiz olan bir mahzar tanzim edip Edirne'ye göndermeye karar verdiler. Bu mahzarda hulâsaten şöyle deniliyordu:

«Müftü Esseyd Feyzullah Efendi, nakibüleşraf Esseyd Fethullah Efendi, sadr-ı Rum Eseyd Mehmed Dede Efendi ve sadr-ı Anadolu Esseyd Mustafa Efendi mansıplarından azl olunup, kendileri ile bazı dâvalarımız olmağla cümlesinin İstanbul'a yollanması: şevketlü padişahımızın dahi âcilen tahtgâh-ı İstanbul'a hareket ve intikal buyurmaları rica ve niyaz olunur. Bu dileklerimizin kabulüne müsaade-i aliyyeleri erzani buyrulur ise ne güzel, yoksa Edirne'ye doğru ittifaken yürüyeceğimizden asla şüphe buyrulmaya».

Mahzar hazırlandıktan sonra mevcut topluluğa yüksek sesle okundu. Sonra orada bulunanlar tarafından imzalandı. Devrin müverrihlerinin belirttikleri veçhile mahzara imza atanlar arasında

belirtilen isteklerin mâna ve mahiyetini kavrıyacak insanlar da vardı. Bu iş de bitince yeniçeri, topçu, cebeci, sipah, silâhdar, ehl-i hiref ve sair sınıfları temsil etmek üzere ikişer kişi ayırdılar, bunlara dört tane de ulema temsilcisi kattıktan sonra, müverrih Silâhdar'a göre 22 temmuz günü ikindi vakti. Raşid'e göre de 23 temmuzda ellerine mahzarı vererek Edirne'ye gitmek üzere yola çıkardılar.

Âsiler mahzarı yolladıktan sonra da boş durmıyarak mühim makamlara tâyinler yapmakta devam ettiler. Bu cümleden olarak, Amca-zâde Hüseyin Paşanın damadı Ahmed Paşa'yı Anadolu hisarındaki yalısından getirerek İstanbul kaymakamlığına, eski İstanbul kadısı Tevfiki-zâde Mehmed Efendiyi Rumeli, Yahya Efendi'yi de Anadolu kazaskerliğine tâyin ettiler. Bu arada Paşmakcı-zâde Ali Efendi âsilerin elinden kurtulup evine gittikten sonra yalandan kendisini hasta göstererek dışarı çıkmadığından eski şeyhülislâm İmam Mehmed Efendi'yi onun yerine şeyhülislâm yaptılar. Yine bu günlerde Çalık Ahmed Ağayı da sekbanbaşılıktan yeniçeri ağalığına yükselttiler.

Kalabalığı büyük mikyasta tutmaya çalışan âsiler zaruri ihtiyaç maddesi satan bakkal, kasap gibi esnaftan gayrısının dükkânlarını açmalarına müsaade etmediler. Bu yüzden toplanan insanlar Atmeydanına sığmadığından (Tarih-i Raşid C: 3, S: 35) 26 temmuzda Yenibahçe çayırına naklettiler.

İstanbul'daki isyan karşısında Edirne'de padişah ve hükûmet erkânının durumu

Harp sırasında pek hareketli görünen ve birbirini takiben üç defa sefere çıkmış olan Sultan İkinci Mustafa Karlofça muahedesinin imzasından sonra yavaş yavaş bu hareketliliği kaybeder gibi görünmekteydi. İstanbul'u tam mânasiyle ihmal etmiş şekilde Edirne'de oturuyordu. Müverrih Silâhdar'ın «Nusretnâme» sinde kaydettiğine göre, padişahın Edirne'de ikametine tesir eden şahıs Şeyhülislâm Feyzullah Efendi idi. Burada ulema ve kul taifesinin fesat derdi olmadığını, rahat ve avı bol yer olduğunu söylüyordu. Nitekim Sultan Mustafa'nın zaman zaman av partileri (Tarih-i Raşid C: 2, S: 522, 549, 560, 563) tertip ettiği görülmekteydi. Son zamanlarda ise üç paşaya nişanladığı üç kızı için saray hazırlatıp düğün hazırlığı görmekteydi.

İşte padişahın durumu böyleyken, Müverrih Raşid'e (C: 3, S: 37) göre, vakanın dördüncü günü, Silâhdar'a nazaran da altıncı günün gecesinde, Abdullah Paşa'nın çuhadarı vasıtasiyle Feyzullah Efendi'ye yolladığı mektup neticesinde Edirne İstanbul'daki isyandan haberdar oldu. Bunun üzerine yeniçeri ağası ve diğer ocak ağaları ile sadaret kethüdası şeyhülislâm konağında toplanarak sabaha kadar müzakerede bulundular. Sabaha yakın Sadrıâzam Râmi Mehmed Paşa da gelerek toplantıya katıldı. Müzakereler sonunda, isyanın işlemiş maaşların verilmemesinden doğmuş olduğu neticesine varılarak, kul kethüdası ile otuz kese akçe yola çıkarıldı. Ertesi gün sadrıâzam, şeyhülislâm, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, ikinci vezir Enişte Hasan Paşa, yeniçeri ağası, ocak ağaları Rami Mehmed Paşa'nın sarayında toplanarak meseleyi bir daha müzakere ettiler. Fakat kesin bir karara varamadan dağıldılar.

İstanbul'dan gelen heyete tatbik olunan muamele

Şeyhülislâm Feyzullah Efendi bir taraftan toplantılara iştirak ederken, bir taraftan da çuhadarını gizliden İstanbul civarına göndermiş ve bunun vasıtasiyle, ayaklanmanın kendisini, evlâd ve akrabalarını hedef tuttuğunu öğrenmişti. Bundan başka heyetin getirmekte olduğu mahzarın mahiyetinden de haberdar olduğundan bunun padişaha ulaşmasını istemedi. Bostancıbaşı Ali Ağa'nın emrinde dört yüz bostancı neferi sevketti. Bunlar İstanbul heyetini Hafsa'da karşıladılar ve rivayete göre ellerindeki mahzarı alıp yaktıktan sonra (Tarih-i Raşid C: 3, S: 43 ve Naimâ, Feyzullah Efendi vak'ası S: 21) kendilerini Eğridere palankasına sürdüler. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın «Nusretnâme»si ile

Şefik Efendi'nin «Şefiknâme» sinde; İstanbul'dan gönderilen elçilik heyetinin Edirne'ye yaklaştığı haber alınınca sadrıâzam konağında bir toplantı yapıldığını, toplantıda Rami Mehmed Paşanın elçilerin bir defa dinlendikten sonra ona göre hareket olunmasını istediği, fakat Feyzullah Efendi'nin bu şeklin kat'iyyen aleyhinde bulunarak bostancıları yollattığı yazılıdır. Yine mezkûr müellifler yakılan kâğıdın esas mahzar olmadığını da rivayet halinde kaydederler.

Feyzullah Efendi ve oğullarının azil ve sürgün edilmesi

Sultan Mustafa kısa bir zaman sonra elçilere tatbik edilen muameleyi duyduğundan sadrıâzamı çağırıp böyle davranılmasının sebebini sordu. Tam fırsatı yakaladığını kestiren Râmi Mehmed Paşa :

«— Şevketlû Efendim, bana mührü teslim ettiğiniz zaman, zinhar şeyhülislâm efendinin reyinden hariç hareket eylemeyiniz diye tenbih etmiştiniz. Onun için bu işte de çaresiz ferman-ı hümâyûnunuz üzere muvafakat eyledim» dedi.

Bir rivayete göre, bu sırada mevzuubahs mahzarı da padişaha göstermiştir. Sultan Mustafa mes'elenin hakikî veçhesini öğrenince, Feyzullah Efendi ile dört oğlunu azil ve memleketleri olan Erzurum'a sürgün edilmelerini emretti. Râmi Mehmed Paşa, buna dair hatt-ı hümâyûnu da alınca yatsıya doğru Feyzullah Efendi'yi tevkif ettirip Edirne'ye bir saat mesafedeki Sabuncu köyüne gönderdi (30 temmuz 1703). Oradan da Varna'ya sevkedilmek üzere yola çıkarıldı. Tarih-i Raşid'de (C: 3, S: 44) belirtildiğine göre: Feyzullah Efendi'nin azline dair hatt-ı hümâyûn çıkınca Râmi Mehmed Paşa, âsilerin İstanbul'da şeyhülislâm yaptığı Paşmakcı-zâde'ye gizliden bir tezkere yazarak, matlûbun hasıl olduğu müjdesini vermiştir.

Feyzullah Efendi'nin Edirne'den uzaklaştırılmalarını takip eden gecenin sabahında sadrıâzam elçilik heyetini Eğridere'den getirterek gönüllerini aldı. Ve şeyhülislâm ile oğullarının azil ve sürgün edilmiş olduklarını, padişahın da yakında İstanbul'a avdet edeceğini, bu vaziyet karşısında artık cemiyetin dağılmasının icap ettiğini kendilerine anlattı. İzahatının arkasından da, İstanbul'daki topluluğa hitaben yazılmış bir hatt-ı hümâyûn verdi. Bu hatt-ı hümâyûnda : «Muradlarımıza müsaade edip müftü efendiyi dört oğluyle birlikte sürgün, ve makûl gördüğünüz üzere Esseyid Ali Efendiyi şeyhülislâm nasp ve ipka eyledim. Ol tarafta ulemâ efendilerden iki nefer kimesneyi Rumeli ve Anadolu kazaskeri edüp aceleten rikâb-ı hümâyunuma gönderesiz. İnşallah-u tealâ acilen

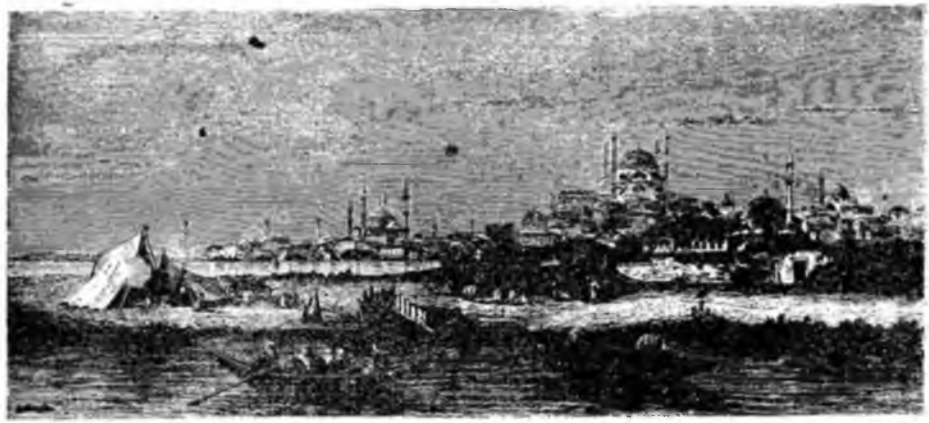

Önemli ve kanlı hâdiselere sahne olan Edirne şehrinin yüzyıl önceki görünüşü

şevket ve iclâl ile tahtgâh-ı İstanbul'a gelmek kararımdır. Fakat daha önce cemiyetinizi dağıtınız». Bu hatt-ı hümâyûnu heyetle beraber yola çıkan mirahur Selim Ağa İstanbul'a götürdü.

Âsilerin durumu

Edirne'ye giden elçilere ait İstanbul'a akseden, ilk haber bunların Eğridere palankasına sürgün edilişleri oldu. Bu haber İstanbul'daki topluluk üzerinde infiale sevkedici bir tesir yaptığından, Edirne üzerine yürünmesi lüzumuna kani olmaya başladılar. Elçilere ait ilk haberden sonra, Râmi Mehmed Paşanın Paşmakcı-zâde'ye yazdığı tezkereyi götüren adam vasıtasiyle ikinci haber ulaştıysa da, sen bizi iğfal ediyorsun diye üzerine hücum ettiler. Böylece Râmi Mehmed Paşa hakkında da aleyhte bir hava esmeye başlamış demekti. Bunun arkasından da elçilik heyetiyle birlikte mirahur Selim Ağa geldi. Lâkin, bir defa içlerine şüphe girmiş olduğundan, yapılan şeylerin ve hatt-ı hümâyûnda belirtilen hususların, cemiyetlerini dağıtabilmek için bir gösterişten ibaret bulunduğunu ifade ettiler.

Bu arada Paşmakcı-zâde Ali Efendi'ye şeyhülislâmlık hil'atı giydirilmek üzere gönderilen büyük tezkereci Mustafa Efendi tebdili kıyafetle Edirne-kapı'dan şehre dahil olurken yakalanınca, İstanbul'daki topluluk İmam Mehmed Efendiyi şeyhülislâm seçmiştir, sadrıâzam kendi işine gelen adamlara mevki temininе bakmasın diyerek Râmi Mehmed Paşa'nın da aleyhine döndüler. Ve Kavanoz (Sührablı) Ahmed Paşa'yı sadrıâzam yapmayı uygun buldular.

Velhasıl Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin tahakkümü ve gerek onun gerekse yakınlarının imtiyazlı ve etrafa hükmedici halleriyle ilgili haksızlıkların yarattığı teessür ve infialden kuvvet alan, Feyzullah Efendi ile yakınlarının bulundukları mevkilerden uzaklaştırılmalarını hedef tutar görünen bu ayaklanma, günler geçtikçe mahiyetini değiştiriyordu. Hakiki hedeften inhiraf edilmesinde; yanlış haber almanın, menfaatperest ve fesatçıların tahriklerinin, topluluk psikolojisinin yarattığı âni tehevvür ve heyecanların da rolü vardı.

Padişahın kuvvet toplaması

Âsilerin elçilik heyetiyle birlikte İstanbul'a giden ikinci mirahur Selim Ağa, bir yolunu bularak âsilerin elinden kurtulup Edirne'ye döndükten sonra İkinci Mustafa kuvvet toplanmasını emretti. Padişah tarafından kabul olunan Selim Ağa, Sultan Mustafa ve sadrıâzam Râmi Paşa'ya İstanbul'un vaziyetini anlattı. Mahzarlarında kayıtlı isteklerinin hepsinin kabulüne rağmen Edirne'ye yürüme niyetlerinin kat'iliğine dikkati çekince, Sultan Mustafa kuvvete müsteniden saltanatını korumak istedi.

Âsilere üstün gelinebilmesi için, hem Edirne'ye kuvvet toplanması, hem de İstanbul yollarının kontrol altına alınması lâzımdı. Tabi'i her ikisinin de temini için derhal faaliyete geçildi. İstanbul'a Anadolu tarafından asker sokulmasının önlenmesi hususunda İzmit, Mudanya, ve Mihaliç tarafına (Tarih-i Raşid C: 3, S:

Sultan İkinci Mustafa saltanatında son ihtişamlı devrini yaşıyan Edirne sarayının Bâb-üs-saadesi (Dr. Rifat Osman Beyden)

52 ve İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi C: 4, S: 32) fermanlar gönderildi. Bursa ve Eskişehir sancakları mutasarrıfı Hasan Paşa'ya gönderilen fermanda, sancaklarının askeriyle Mudanya iskelesine inmesi ve buradan gerek Rumeli gerekse İstanbul'a asker geçirttirilmemesi emredildi. Trakya tarafında ise Çatalca, Haramideresi, Yapağıcı ve Karıştıran'da bulunan bostancı ustalarına da ellerinden müsaade kâğıdı bulunmıyan hiç kimsenin İstanbul'a gitmesine müsaade etmemesi emredildi. Sultan Mustafa bu fermanları gönderir ve kuvvet toplamıya çalışırken İstanbul'dakiler de mukabil tedbire tevessül etmiş bulunuyorlardı. Nitekim âsilerin İzmit'e sevkettikieri şahıs buradaki paşayı yakalayıp İstanbul'a gönderdi. Mudanya'ya memur edilen adam da buraya gelince padişaha bağlı kalan paşa kaçtığından âsiler Bursa mıntıkasından iki bin kişilik kuvvet topladılar. Sultan Mustafa, Aydın muhassılı Osman-oğlu Nasuh Paşa'nın onbin tüfenkendaz ile, Anadolu Valisi Vezir Numan Paşa'nın da Anadolu askeri ile Gelibolu üzerinden geçip acele Edirne'ye gelmesi (Tarih-i Raşid C: 3, S: 50) için fermanlar göndermişti. Baba-dağı muhafazasında bulunan Rumeli valisi Hazinedar İbrahim Paşa'mn Rumeli askeri ile, Mahmudbey-oğlu Hüdaverdi Paşa'nın onbin Arnavut askeri ile Edirne'ye gelmeleri isteniyor, Rumeli'deki bazı sancak beylerine de ayni tarzda emirler gönderilmiş bulunuyordu. Rumeli'de mevcut Evlâd-ı fatihan, Edirne civarında piyade sekban ne varsa hepsinin derlenip toparlanması bildiriliyordu. Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın (Zübdet-ül-vekayi, Hamidiye kütüphanesi nüshası S: 369-376) kaydına göre, Sultan Mustafa bayraklar açtırarak yeni sipahi, silâhdar ve serdengeçti kuvvetleri topluyor ve bu hususta gayet acele davranılmasını istiyordu. Netice itibariyle, tahtını koruma mevkiinde kalmış olan İkinci Mustafa, bu günlerde bütün gayretini fazla kuvvet temini noktasına tevcih etmiş bulunuyordu. Padişahın bu gayreti Rumeli tarafında gereken neticeyi verip Rumeli'den istenen bütün kuvvetler geldi ama, Anadolu tarafı böyle olamadı.

Şüphesiz iş sadece kuvvet toplamakla da bitmiyordu. Ayrıca en mühim mesele, ayni milletin fertleri olan bu topluluğun birbirlerine kılıç çekip çekmiyecekleri, daha açıkçası padişah uğruna bunların ciddi şekilde harp edip etmiyecekleri idi. Bu nokta üzerinde ehemmiyetle durduğu anlaşılan Sadrıâzam Rami Mehmed Paşa evvelâ Edirne'ye gelen kuvvetlerin büyük küçük bütün kumandanlarını topladı. Selis ve ihatalı konuşmasiyle isyanın mahiyetini izah etti. Feyzullah Efendi ve oğullarının işlerinden uzaklaştırılarak sürgüne gönderilmelerinden sonra İstanbul'daki topluluğun Edirne'ye yürümelerinin tam bir isyan olduğunu, binaenaleyh bunlara kılıç çekmenin meşru bir vazife bulunduğunu anlattı. Toplantıda bulunanlardan sözlerinin tasvibine dair cevap aldıktan sonra, padişahın askerlere hitaben yazılmış hatt-ı hümâyûnunu okudu. Padişahın hattı da tasvîple karşılanınca (Tarih-i Raşid C: 3, S: 54-55), bir tepsi üzerine Kur'anı Kerim, ekmek, tuz ve kılıç konarak padişaha sadık kalarak âsilerle harp yapacaklarına dair yemin ettiler.

Edirne sarayı harem dairesinde havuz, Musiki kasrı, Padişah dairesi ile Valde Sultan hazinesi (Dr. Rifat Osman Bey'den)

Mezamorto Hüseyin Paşa ve Donanma kanunnamesi

(İlâve : 138)

★

Onyedinci asır Osmanlı Kaptan-ı deryalarının en değerli ve meshurudur. Bu kıymetli Türk denizcisi'nin aslı hakkında maalesef kesin bir bilgiye sahip değiliz. D. Cantemir, onun Mağripli olduğunu söyler, bunun için bazı tarihciler kendisini Cezayirli Mezomorto Hüseyin Paşa şeklinde zikrederler. Gençliğinde katılmış olduğu İspanyollarla cereyan eden bir muharebede sekiz on yerinden yaralanmış ve öldüğü sanılarak terkedilmişse de bilâhara yasadığı anlaşılmıştır. Mezomorto lakabı bundan mütevellittir. Yarı ölü manasına İtalyanca «Mezza - morto» kelimesi ona lâkab ola ak kalmış ve bu kelime Osmanlı tarihlerinde «Mezemorta» şeklinde kaydedilmiştir.

Fazla bilgiye sahip olmadığımız gençlik yıllarını levend ve korsan olarak geçiren Hüseyin Ağa, bir kaç defa esir düşmüş ve fidye verilerek kurtulmuştur. Bu tanınmış korsan 1674 senesinden sonra Cezayir'in en nüfuzlu siması haline gelmeye başlamıştır.

Onyedinci asrın ortalarında Cezayirde beylerbeyinin nüfuzu sarsılmıştı. 1659 dan itibaren beylerbeyinin yanında bir de halkın seçtiği «Ağa» bulunmaktaydı. 1671 yılından itibaren ise ağaların yerine «Dayılar kaim olmuştu. Dayılar halka istinat edişlerini gözönünde bulundurarak beylerbeyilerin nüfuzunu kırmaya çalışırlardı. Onun için Cezayir ve Tunus'ta dahili mücadele eksik olmazdı. Sahillerine yapılan korsan akınlarını önlemek isteyen Fransızlar, Cezayir'deki dahili mücadeleden de ümide kapılarak 1683 yılında Amiral Duquesne'nin emrine verdikleri donanmalarını Cezayir'e hücum ettirmişlerdi. Bu sırada Mezomorto Hüseyin Ağayı kendisine rakip gören Dayı Baba Hasan başka reislerle birlikte onu Fransızlara rehin vermişti. Fakat Fransızları kandırarak karaya çıkan Hüseyin Ağa hem dayıyı öldürerek idareyi ele almış ve dayı seçilerek hâkim vaziyete geçmiş, hem de üç buçuk aylık bir mücadele sonunda Fransızları Cezayir önünden çekilmeye mecbur bırakmıştı.

Bundan sonra şöhreti daha da artan Mezomorto 1686 yılında Cezayir beylerbeyi tâyin edilmiştir. Bir aralık Cezayir

→

Beylerbeyliğine İsmail Paşa tâyin edilmişse de halk bundan memnun kalmadığından Hüseyin Paşa mevkiine iade olunmuştur. 1688 de Fransız maresali d'Estrees emrindeki filo ile Cezayir'i onbeş gün müddetle topa tutmuşsa da Mezomortonun sarsılmaz müdafaası sayesinde çekilmeye mecbur kalmıştır. Mezomorto, ayrıca bu tecavüze cevaben emrindeki korsanlara Fransız sahillerini ve ticaret gemilerini vurdurmuştu.

Mezomorto Hüseyin Paşa 1689 yılında Cezayir beylerbeyliğine ilâveten Kaptan-ı derya yapılmak istenmişse de, böyle bir tâyinden Cezayir dayılarının nüfuzlarının kırılacağını hesaplıyanlar bu tâyine itiraz etmişlerdir. Bu yüzden Cezayir'de bazı karışıklıklar çıkmış neticede İstanbul'a gelen Hüseyin Paşa 1690 da Tuna kaptanlığına tâyin edilmiş, ayni sene içinde ünvanına Karadeniz kaptanlığı da eklenmiştir. 1691 de mirî kalyonla kaptanlığı ile Rodos sancağı tevcih edilmiş, Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın Kaptan-ı deryalığı sırasında 1695 yılındaki Koyun adaları (Spalmadores) deniz harbinde zafe in kazanılmasında âmil olmuştur.

1 mayıs 1695 te vezirlikle Kaptan-ı derya olan Hüseyin Paşa, metin kısmında zikrettiğimiz veçhile, 1695 eylûlünde Midilli adasının Zeytinburnu önünde 96 gemilik Venedik donanmasını mağlûp etmiştir. Ertesi sene Venedik donanmasını Andros ve Jura adaları ile Ağriboz adası arasındaki sahada bir daha yenen Hüseyin Paşa, buna 5 temmuz 1697 de Bozcaada civarındaki zaferini eklemiştir. Bundan üç ay sonra yani 3 eylûl 1697 de Agriboz civarındaki Andros adası önünde Venediklileri bir daha yenen Hüseyin Paşa, 21 eylûl 1698 de Midilli sularında hasmına bir daha hücum etmiştir. Bizim kaynaklarımıza göre bu muharebeyi de Hüseyin Paşa kazanmıştır.

Mezomorto (Mezemorta) Hüseyin Paşa sadece bu muvafakıyet ve hizmetleriyle kalmamış, Karlofça muahedesinin imzalanmasından sonra, ıslah ve düzenleme hareketlerine girişen sadrıâzam Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın en büyük destek ve yardımcısı olmuştur. Mezomorto, Osmanlı donanmasının onyedinci asır

→

→

içindeki başarısızlığının sebeplerinin nelerden ibaret bulunduğunu anlamış ve zamanın ihtiyaçlarına cevap verecek bir kanunnâmenin esaslarını hazırlamak suretiyle bahriyenin ıslahını hedef tutmuştur. 1701 yılında çıkarılan «Donanma kanunnâmesi» onun eseridir. Yalnız, kanunnâmeyi Mezomorto hazırlatmakla beraber, bu arada öldüğünden, neşri kendisinden sonraki Kaptan-ı derya Abdülfettah Paşa'nın zamanında vuku bulmuştur.

Avrupa devletleri onaltıncı asır sonlarından beri donanmalarında kalyon yani yelkenli gemile i esas tuttukları, ihtisasa dikkat ettikleri, gerek silâh gerekse gemi personelini zamanın şartlarına göre geliştirip yetiştirdikleri halde; Osmanlılar hâlâ kürekli gemileri esas tutmaktan vazgeçmemişler, denizcilikle ilgisi olmıyan kimselerden Kaptan-ı derya tâyin ederek donanmanın başına geçirmişler, ihmal ve bazı sakat usuller yüzünden donanmanın başarısızlığına sebep olmuşlardı. Gerçi bir kaç defa donanmada kalyonun esas kılınması yolunda harekette bulunulmuşsa da sonra yine geriye dönülmüştü. Nihayet 1682 de kalyon esası kabul edilmiş, Mezomorto'nun kazandığı muharebelerde donanmadaki kalyon miktarı ehemmiyetli dereceyi bulmuştu.

İşte Mezomorto Hüseyin Paşa'nın ölümünden bir iki ay kadar sonra neşredilen donanma kanunnâmesinde hem gemi nevilerine temas olunuyor, hem donanmaya denizcilikten anlamıyanların Kaptan-ı derya yapılmaları önleniyor, hem de kumandandan personelin vazife ve durumlarına kadar bir takım esaslar vazediliyordu. Padişah İkinci Mustafa'nın bir hatt-ı hümâyûnu ile takdim olunan ve baş tarafında donanmanın ehemmiyetine işaret olunan bu kanunnâmede mevcut esaslar şöyle hülâsa edilebilir :

a) Tersanede mevcut 27 adet kalyon kırka çıkarılacak ve herbirinin neferleri ve mühimmatı defterde gösterildiği üzere tanzim edilecek.

b) Kaptan Paşa (kaptan-ı derya) tekmil derya beylerinin, kaptanların ve sair reislerin başıdır.

c) Deryabeyleri donanmanın eski emektarlarından olup salyanelerine göre beşer altışar kat forsa, yüzaltmışar nefer cenkci ve genç levendi bulunacak ve maiyetlerinde deniz ahvaline vâkıf kaptan ve reisler bulunacak.

→

→

d) Kaptan paşa deryabeylerinin herbirinin faaliyetlerini tetkik ve teftiş edecek, kanuna riayetsizlikte bulunanları önce uyaracak, riayetsizliğe yine de devam edenler olursa gemilerini ellerinden alıp ehline verecek. Kusur işliyenleri cezalandırdığı gibi iyi hizmette bulunanları da yerine göre mükâfatlandıracak.

e) Kapudâne (birinci ferikamiral - oramiral), patrona (ferik amiral - tümamiral), riyale (liva amiral - tuğamiral) denizcilikte sadakatle hizmet edecek, gerek bunlar gerekse kaptan-ı derya ve sair reisler ölüm, azli gerektiren cinayet ve hıyanet gibi haller dışında vazifelerinden uzaklaştırılmıyacak.

f) Kaptan Paşa'nın değişmesi icap ederse, kaptan paşalık denizcilikten anlamıyan kara paşalarına kat'iyyen verilmiyecek, o sırada kapudâne-i hümâyun kaptanı kim ise kaptan paşalık ona verilecek. Ondan açılan kapudâneliğe patrona, onun yerine riyale kaptanı gelecek ve böylece sıraya riayet edilecektir. Her nasılsa ehliyeti olmıyan bir kimse kapudâne bulunmakta ise kaptan paşalık patrona ve riyaleden hangisi ehliyetli ise ona verilmek üzere cümlenin ittifakı ile sadrıâzamın rey ve tedbirine arzedilecek.

g) Riyale kaptanlığı açılınca bütün reis ve kaptanlar kaptan paşanın huzurunda toplanarak bu vazifeye getirilecek şahsı tavsiye edecek. Bu seçmede kıdem ve ehliyet esas alınacak, şayet kıdemi ilerde olanın ehliyeti mevcut değilse mücerret kıdeme itibar olunmayıp en ehil kimse seçilerek bunun riyale yapılması hususu kaptan paşa tarafından sadrıâzama arz olunacak.

h) Harp sırasında kaptan paşalar baştardeye binmeyip büyük kalyona binecek ve buna üç fener ve üç bayrak takacak. Kaptan paşanın bindiği kalyon «Baş kapudâne» ismi ile anılacak, asıl kapudâne kalyonuna da «İkinci kapudâne» denecek. Kaptan Paşa sulh zamanında baştardeye binecek.

i) Muharebede yaralananlara istedikleri yerden vazifeler ile tekaütlük verilecek.

j) Amiral kaptanlardan başka sair kalyonlardan birinin kaptanlığı her hangi bir şekilde açılacak olursa, kapudâne-i hümâyun kalyonunun «baş reisi» bulunan kimse açık kalyon kaptanlığına tâyin edilecek ve diğer kalyonların re-

→

İstanbul'daki kuvvetlerin Edirne'ye hareketi

İstanbul'da toplanan kimseler padişahın arzusu hilâfına Edirne'ye yürümeye, neticede de onu devirmeye karar vermiş olmaları, Edirne'de verilen fetvada ise âsilikleri kabul ve ilân edilmiş bulunması bakımından kendilerini «âsi» kelimesi ile tavsif gerekirse de, İstanbul'dan hareketten sonra ilk hedefe nisbetle gayede fazlaca değişiklik meydana geldiği, ayni zamanda sonunda galibiyet de bunlarda kaldığı cihetle, bundan sonraki durumlarını anlatırken «İstanbul kuvvetleri» tabirini kullanmak daha yerinde olacaktır.

Edirne'de hazırlıklar yapıldığı sırada İstanbul'dakiler de 10 ağustos (27 rebiülevvel) ta Davutpaşa'da toplanmış bulunuyorlardı. Burada üç günlük ikametleri sırasında Edirne'ye giderken erzak sıkıntısı çekmemek için mavnalar ile Silivri'ye oradan da arabalarla diğer menzillere zahire naklettikleri görülmektedir. Bu arada Nalband-oğlu vezir Hasan Paşayı İstanbul kaymakamı yaptılar. Amca-zâde Hüseyin Paşanın kethüdası iken vezaretle Şehrizor valiliğine tayin edilmiş olan Hasan Paşa, Feyzullah Efendi'nin tesiriyle hakkında idam fermanı çıkmış bir kimse idi. Kendisini katletmek üzere gelen adamı öldüren Hasan Paşa, bu işi yaptıktan sonra saklanmıştı. İstanbul'da bir topluluk meydana gelip sonra bunlar Edirne'ye yürümeye karar verince meydana çıkmıştı. Kendisi hilekâr (Tarih-i Raşid C:3. S: 48, 51) ve kurnaz bir adam olduğundan Edirne'ye yürüyen kuvvetlerin işine yaramıyacak bir hüviyete sahip demekti.

Muverrih Raşid'e göre Edirne'ye yürüyen İstanbul kuvvetleri: yeniden yazılanlarla birlikte 10 bin yeniçeri, 4400 terakkili (yani evvelce ocağa kayıtlı iken tard edilip tekrar kayıtları yapılan) sipah ve silahdar, 1100 kişi aşağı bölük halkı, 4 binden fazla cebeci, 900 topçu, 300 top arabacısı, 900 kişi İstanbul gümrüğünden onar akçe yevmiye ile yazılan asker, bunlardan başka bir kaç bin kişilik esnaf, ulema, suhte yani medrese talebesi ile birlikte hepsinin toplamı otuz bine yakındı.

İstanbul kuvvetleri 13 ağustos 1703 te Davudpaşa'dan hareket ettiler. Geçtikleri yerlerde halkı kendilerine celbedebilmek için, önlerinde yüksek sesle kur'an okuyan çocuklar yürütülüyordu. Küçükçekmece ve Büyükçekmece üzerinden ilerliyerek üç gün sonra Silivri'ye vardılar.

Üçüncü Ahmed'in tahta geçirilmesine karar verilmesi

Âsi İstanbul kuvvetlerinin Davudpaşa'da toplandıkları günden beri Sul-

→

işleri de sırasına göre terfi ettirilecek. Reis gediklilerinden açılma olursa kapudâne-i hümâyun ve sair kalyonlarda olan aylakçılardan (kalyonlarda istihdam edilmek ve muayyen müddet hizmet ettirilmek üzere toplanan ücretli asker) bilgili ve reisliğe liyakati olan kimse o mevkie getirilecek.

k) Topçu başılık açılırsa topçular kethüdası topçubası olacak ve topçu neferlerinden bir ehliyetlisi de topçu kethüdası yapılacak.

l) Donanma gedikli subaylığından birisi açılırsa o gediğe istidat ve liyakatı olan tâyin edilecek ve kalyonlardaki muayyen nefer miktarı azaltılmıyacak; levendlerin subayı olan kalyon ağaları ve bilhassa başağa olan kimse zaptu rapta muktedir olacak.

→

Bibliyografya : Raşid; tarîh-i Raşid C: II ve III. Defterdar Mehmed Paşa: Zübdet-ül-vekayi (Hamidiye kütüphanesi no: 949). Silâhdar Mehmed Ağa: Nusretnâme (Veliyüddin Efendi kütüphanesi no: 2369). Saffet; Koyun adaları önündeki deniz harbi ve Sakız'ın kurtarılışı (Tarihi Osmani Encümeni mecmuası sene 1326 cüz 3). Silâhdar Mehmed Ağa; Tarih C: II. Aziz Samih İlter: Şimali Afrika'da Türkler C: II. Fevzi Kurdoğlu; Türklerin deniz muharebeleri. D. Cantemir; Histoire de l'Empire Othoman. Grammont; Relations entre la France et la régence d'Alger au XVII., siecle. İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı.

tan Mustafa'yı tahtta bırakmak istemedikleri kat'i denecek şekilde belli olmuş gibiydi. Fakat. Silivri'ye gelinceye kadar onun yerine kimin geçirileceği karara bağlanmamış olmakla beraber, topluluğu meydana getirenlerin büyük çoğunluğu İkinci Ahmed'in oğlu Şehzâde İbrahim'i istemekteydi. Şehzâde İbrahim bu sırada 11 yaşındaydı. Anlaşıldığına göre; bu işe girişmiş bulunanlar teşebbüs ettikleri hareketin mahiyeti bakımından bir taraftan gelecekteki günleri için korku duyuyor, bir yandan da küçük bir kimsenin hükümdarlığını mühim mevki koparabilmeleri için daha müsait görüyorlardı. Silivri'ye geldikleri zaman yeniçeri ağası Çalık Ahmed Ağanın çadırında yaptıkları toplantıda, Şeyhülislâm İmam Mehmed Efendi «rahmetli efendimin âkil, reşid, yiğit evlâdı dururken sabinin hilâfeti câiz değildir» diyerek, Şehzâde Ahmed'in iclâsında ayak diredi. Zaten bu hususta ulema ile de gizliden anlaşmıştı. Ayrıca Baltacı Mehmed Ağa (sonra sadrıâzam) Ahmed lehinde bir hayli gayret sarfetti. Neticede Sultan Mustafa'nın kardeşi olan Şehzâde Ahmed'in hükümdarlığına karar verildi.

Edirne kuvvetlerinin durumu

Sultan İkinci Mustafa topladığı kuvvetleri veziriâzam Râmi Mehmed Paşanın emrine vermişti. Râmi Mehmed Paşa, İstanbul kuvvetlerinin Davudpaşa'dan hareketinden bir gün önce, maiyeti erkânı ile birlikte, Edirne'de Sulak Çeşmesi yanındaki Hacılar mezarlığı civarında verilen ziyafette hazır bulundu. Sonra alay göstererek Buçuk-Tepe'de bulunan padişahın önünden geçti ve yine ayni gün İskender-köyü deresine gitti. Daha sonra sancağ-ı şerifi de alarak Edirne dışında Kara-bayırlar mevkiinde karargâh kurdu. Edirne müderrisleri, Edirne kadısı Şaban Efendi, Kavukcu-zâde Efendi, Anadolu kazaskeri Yekçeşm Hüseyin Efendi, Rumeli kazaskeri Mahmud Efendi, vezir İbrahim Paşa, Karayılan-oğlu Ali Paşa, Damad Hasan Paşa gibi şahsiyetler de beraberindeydi. Karargâhta, İstanbul'dan gelen kuvvetlerle çarpışılacağını askere açıklayıp kendilerine teşci edici sözler söyledi. Burada bir kaç gün kaldıktan sonra maiyetinde bulunanlarla birlikte Hafsa'ya geldi.

İstanbul kuvvetleriyle karşılaşma

Edirne kuvvetlerinin kumandanlığına tayin edilmiş olan Veziriâzam Râmi Mehmed Paşa karargâha çıktığı günlerde, evlâd-ı fatihan denilen yürüklerin kumandanı Hasan Paşayı serasker yaparak ileriye göndermişti. Rumeli valisi İbrahim, Arnavut kuvvetleri kumandanı Hüdaverdi Paşa, Süleyman Paşa ve Edirne Eski cami vaizi Genç Ali Efendi'nin reisliğinde bir grup ulema da yanında olduğu halde 8 bin süvari ile yola çıkan Yürük Hasan Paşa 17 ağustos (4 rebiülahır) cuma günü Çorlu'ya vasıl oldu. Ayni gün Hasan Paşadan bir kaç saat sonra İstanbul kuvvetleri de buraya ulaştılar.

Böylece Edirne ve İstanbul kuvvetleri yekdiğeriyle karşılaşmış bulunuyordu. Hasan Paşa İstanbul'dan gelen kuvvetlerin muntazam asker olduğunu ve kendisininkinden çokluğunu görünce gözü korktu ve geriye haber yollıyarak sadrıâzamdan acele ilâve kuvvet istedi.

İki taraf karşı karşıya gelince Hasan Paşa maiyetindekilerle kısa bir müzakereyi müteakip İstanbul kuvvetleriyle görüşmek için Süleyman Paşa ve Genç Ali Efendinin idaresinde bir heyet gönderdi. İstanbul'dan gelenlerin âsilikten vazgeçmeleri için nasihatta bulunarak ara bulmak niyetiyle karşıya giden bu heyetle, onların veziriâzamı Kavanoz Ahmed Paşanın çadırında görüşüldü. Edirne kuvvetlerinin heyeti, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin oğullarıyle birlikte sürgün edilmiş olduğunu, onların istedikleri şahısların tayinlerinin yapılmış bulunduğunu, cemiyetleri dağılır dağılmaz padişahın da İstanbul'a döneceğini (Tarih-i Râşid C: 3, S: 60) beyandan sonra halk arasına girecek düşmanlık duygusundan, böyle ikiye ayrılma hareketlerinden hıristiyan düşmanların faydalanacağını anlattılar. Buna mukabil aldıkları cevap: «Bu kadar topluluğun

ittifakı ile Sultan Mustafa hal' edilmiştir. Halen padişahımız Sultan Ahmed'dir. Vaziyet böyleyken sizin Sultan Mustafa'nın padişahlığını devam sevdasında bulunmanız boşunadır» mealinde sözlerden ibaret oldu. Edirne heyetinin bütün talakatlerini kullanmalarına rağmen karşılarındakiler kararlarından dönmedikleri gibi bu hususa dair yedi adet fetva çıkardılar.

Neticede Edirne kuvvetleri kumandanı durumu mahiyeti ile müzakereden sonra İstanbul kuvvetlerinin ibraz ettiği fetvaları Edirne'ye yollayıp cevap gelinceye kadar burada beklemek istedi. İstanbulluların veziriâzamı Kavanoz Ahmed Paşa peşinen buna razı olduysa da, bilhassa elebaşı durumundaki şahsiyetler bu vaziyeti Hasan Paşanın bir hilesine atfederek :

«— Hasan Paşa, Edirne'den cevap gelinceye kadar bizlere karşı bir set vazifesi görmek istiyor. Şayet konuşmak için geldiyse cevap verildi ve işi kalmadı; yolumuzdan çekilsin».

dediler. Kavanoz Ahmed Paşa buna göre karşısındakilere haber yollayınca Yürük Hasan Paşa çarpışmaya cesaret edemeyip Karıştıran mevkiine doğru çekildi. Bu gün ilk defa olarak Çorlu'da cuma namazında hutbe Üçüncü Ahmed adına okundu.

İstanbul kuvvetlerinin Hafsa'ya gelmesi

Yörük Hasan Paşa İstanbul kuvvetlerinin önünden Karıştıran'a çekilince onlar rahatça yollarına devam ettiler. Bu arada Karıştıran'da ordusundan gizlice ayrılan Yürük Hasan Paşa sür'atle Hafsa'ya gelerek vaziyeti sadrıâzama anlattı. Muharebe etmekten korkmuş olan Hasan Paşa, veziriâzama :

«— İş bu derekeye vardıktan sonra nasihat belki tesir eder diye beyhude ümitlerle vakit geçirilmemesini bildirmek için sür'atle geldim» dedi. Veziriâzam, kıt'asından izinsiz ayrılmış olan Hasan Paşayı mes'ul tuttu. Lâkin veziriâzamın onu mes'ul tutması sözde kalmaktaydı. Esasen ipin tam manasiyle koptuğunun görülebilmesi için pek az zamanın geçmesi lâzımdı.

İkinci Mustafa'nın tahtını kaybetmesi

Sadrıâzam Râmi Mehmed Paşa, Yörük Hasan Paşa ile son görüşmeyi yapınca vaziyetin vahamet kesbettiğini anlamıştı. Bunun için otağına ordu erkânını toplıyarak durumu müzakere etti. Ordu erkânının da sadrıazam gibi düşündüğü meydana çıkınca, askerin maneviyatının yükseltilebilmesi için padişahın ordu karargâhına getirilmesine karar verilerek defterdar Mehmed Efendi Edirne'ye gönderildi. Böylece İkinci Mustafa 21 ağustosta (8 rebiülahır salı) Hafsa'daki ordu karargâhına gelmiş oldu. Ayni gün İstanbul kuvvetleri de Babaeski'ye gelmiş ve iki taraf arasında bir merhalelik mesafe kalmış bulunuyordu. Bugün İkinci Mustafa, Râmi Mehmed Paşa'nın da tensibi ile Yekçeşm Hüseyin Efendi'yi şeyhülislâm tâyin etti.

Padişahın karargâha gelmesi üzerine muharebe hazırlıklarına hız verilerek siperler kazıldı. Sultan Mustafa askerin Edirne'de yapmış olduğu yemine sadık kalacağını zannediyordu. Görünüşe nazaran, bu kanaatta olduğu için Edirne'den kalkıp Hafsa'ya gelmiş bulunuyordu. Bu sırada çuhadarı bulunan müverrih Emdıklılı Mehmed Ağa, İkinci Mustafa'nın Hafsa'ya geldiği zaman, âsilerin, kardeşi Şehzade Ahmed'i hükümdar ilân ettiklerini duymuş olduğunu kaydeder.

İstanbul kuvvetleri Babaeski'ye geldikleri sırada Edirne kuvvetlerini kandırıp kendi taraflarına çekmenin yollarını araştırmışlar ve bunda da muvaffak olmuşlardı. İki taraf askerlerinin gizliden anlaşmış olmaları tahtı Sultan Mustafa'ya kaybettirdi ama, iş de böylece halledilmiş oldu.

İstanbul kuvvetleri bir kişiyi tebdili kıyafetle Hafsa'ya göndermişler, beri tarafın askerleri ise getirilen kâğıdı herkesin gözü önünde okuyamıyacakları için güreş tutma bahanesiyle siperlerden uzaklaşıp okuduktan sonra harekete geçiş şeklini de kararlaştırmışlardır. Böylece anlaşmanın hareket şekil ve saatına ait kısmı da aralarında halledilmiştir. Subaylara ve kumandanlara sezdirmeden durumdan birbirini gizlice haberdar eden askerler üzerlerine şüpheyi

İkinci Süleyman, İkinci Ahmed ve İkinci Mustafa zamanındaki veziriâzamlar

(İlâve : 139)

★

NİŞANCI İSMAİL PAŞA

İkinci Süleyman zamanında tâyin edilen sadrıâzamların ilki olan İsmail Paşa aslen Ayaş'lı ve ırken Türktür. Sarayda tahsil görüp yetişmiştir. Hasoda erkânı arasına dahil olduktan sonra Çuhadarlığa kadar yükselmiş, sonra oradan Rumeli beylerbeyliği pâyesi ve ikiyüz akçe yevmiye ile tekaüt edilmiştir. 1678 senesinde Abdi Paşa İstanbul kaymakamlığına tâyin edilince onun yerine nişancı olmuş, daha sonra da vezirliğe yükselmiştir. Siyavuş Paşa'nın öldürülmesiyle neticelenen ayaklanma sonunda sadrıâzamlığa getirilmiştir (2 mart 1688).

Müverrih Silâhdar'ın da beyanı veçhile İsmail Paşa önce yumuşak huylu bir kimse iken sadrıâzamlığı sırasında âdeta huyu değişti. Asker zorbalarının temizlenmesi onun burnunu kabartmıştı. İsmail Paşa'nın sadrıâzamlığı tam iki ay sürmüştür. Kendisi sefere çıkmıyarak yeğen Osman Paşa gibi zorbalıktan yetişme bir şahsı serdar tâyin etme hatasında bulunmuştur.

İsmail Paşa, muhaliflerinden şeyhülislâm Debbağ-zâde Mehmed Efendi, padişah hocası Arap-zâde Abdülvahap Efendi ve darüssaade ağasının işbirliği ederek, cenk ahvalinden habersizlik ve garazkârlıkla itham suretiyle padişahın gözünden düşürmeleri neticesinde sadrıâzamlıktan azledilmişti. İsmail Paşa sadaretten azlinden sonra Kavala kalesine hapsedilmiş, sonra da Rodos adasına sürülmüştür.

Nişancı İsmail Paşa sadaretten azlinden bir müddet sonra 1690 nisanın da Rodos'ta idam edilmiştir. Müverrih Silâhdar'ın anlattığına göre, Köprülü ailesi ile geçimsizliğinin kurbanı olmuştur. Nişancılığından beri Köprülü ailesini sevmiyen ve Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'ya husumeti bulunan İsmail Paşa sadrıâzam olunca Fazıl Mustafa Paşa'yı Boğazhisar (Çanakkale boğazı) muhafızlığından Hanya'ya sürmüştü.

İsmail Paşa'nın kesilen başı İstanbul'a getirilip vücudu Rodos'ta defnedildi.

→

TEKİRDAĞLI BEKRİ MUSTAFA PAŞA

Daha ziyade «Bekri» ünvanı ile tanınan Mustafa Paşa yeniçeri ocağından yetişmiştir. Dördüncü Mehmed'in çocukluk devrinde ismi fazla duyulan yeniçeri ocağı ağalarından meşhur Bektaş Ağaya hazinedarlık etmiş olan Mustafa Ağa daha sonra çorbacı yani bölük kumandanı olmuş, zamanla yükselerek 1679 da yeniçeri ağası tâyin edilmiş, 1681 de de vezaret tevcih olunmuştur.

Viyana bozgunundan sonra Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Belgrad'da idam olununca, serdarlık yeniçeri ağası vezir Bekri Mustafa Paşa'ya tevdi edilmiştir (ocak 1684). Bekri Mustafa Paşa Avusturya cephesi serdarlığını başaracak kıratta bir adam değildi. Nitekim mağlûp olup düşmanın önünden çekilmiş, kışlamak üzere Belgrad'a geldiği zaman serdarlığı üzerinden alınarak bu vazife Melek (Şeytan) İbrahim Paşa'ya verilmiş kendisi de Kanije valiliğine gönderilmişti. Kanije valiliğinden sonra 1687 de ikinci defa yeniçeri ağalığına getirilmişti. Bu sene içersinde ordu cephede Sarı Süleyman Paşa'ya karşı isyan ettiği zaman Bekri Mustafa Paşa da Belgrad'a kaçmıştı. İkinci Süleyman padişah olduktan sonra Çanakkale boğazında muhafızlıkla vazifelendirilmiş, Nişancı İsmail Paşa'nın azli üzerine de mühr-ü hümâyûn tevdi edilerek sadrıâzam yapılmıştır.

Yeğen Osman Paşa'yı serdar tâyin etme hatasını işleyen Nişancı İsmail Paşa sadaretten ayrılmadan önce onu serdarlıktan azletmişse de, Bekri Mustafa Paşa'nın sadareti sırasında yeğen Osman Paşa zor kullanarak serdarlığı tekrar elde etmiştir. Belgrad ve Niş'in Avusturya işgaline düşmesi Bekri Mustafa Paşa'nın sadrıâzamlığı sırasında vuku bulmuştur. Avusturya kuvvetlerinin bütün harp boyunca işgallerini en ileri götürmüş oldukları bu devrede, Bekri Mustafa sadarette kaldıkça bozuk düzen giden işlerin düzelemiyeceği kanaati umumileştiğinden sadaretten azledilerek mühr-ü hümâ-

→

→

yun Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'ya verilmiştir.

Sadâretten azlinden sonra tekaüdlükle Malkara'da oturması emrolunan Bekri Mustafa Paşa azlinden iki ay sonra Malkara'da aniden vefat etmiştir (ocak 1690).

Bekri Mustafa Paşa Osmanlı tarihinde ilk defa «Resm-i dühân» denilen tütün vergisini ihdas etmiş, hazine darlığına çâre olmak üzere evvelce kaldırılmış olan «Hammr emanetisini yeniden ihdas suretiyle şarap üzerinden vergi aldırmış, daha bazı vergilere ilâveler yaptırdıktan başka bir de İstanbul'da darphanede bakır para bastırmıştır. Eski kaynaklar kendisini içkiye düşkün, kalender tabiatlı, cömert ve halim, selim kimse diye tanıtırlar.

KÖPRÜLÜ-ZÂDE FAZIL MUSTAFA PAŞA

Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük oğlu olan Fazıl Mustafa 1637 senesinde Vezirköprü kasabasında doğmuş ve ağabeysi ile birlikte medrese tahsili yapmıştır. Babasının sadâreti zamanında zeametle dergâh-ı âlî müteferrikaları arasında bulunan Fazıl Mustafa bu arada okuyarak bilgisini arttırmaya çalışmaktan geri kalmamıştır.

Enîstesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın delâleti ile 29 haziran 1680 de divana yedinci vezir olarak giren Fazıl Mustafa Paşa ertesi sene altıncı vezirliğe yükselmiştir. Osmanlı-Avusturya harbi başladığı sırada dördüncü vezir olarak Edirne kaymakamlığına bırakılan Fazıl Mustafa Paşa daha sonra Niğbolu sancağının da ilhakiyle Silistre (Özi) valiliğe tâyin edilmiştir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idamından sonra Özi muhafızlığından merkeze kubbe vezirliğine alınmıştır (mart 1684). Bundan iki üç ay sonra Kilis ve Ayaz sancakları arpalık verilerek tekaüt edilmiştir. 1685 son baharında Sakız muhafızlığına gönderildiği görülen Fazıl Mustafa Paşa'nın vazifesi 1686 şubatında Boğaz hisarı (Çanakkale boğazı) muhafızlığına tahvil olunmuştur. 1687 yılında Avusturya cephesindeki ordu ayaklanarak İstanbul'a ilerlemeye başladığı sırada Fazıl Mustafa Paşa Boğaz muhafızlığından İstanbul'a getirilerek sadaret kaymakamı yapılmıştır. Tahtı yüzünden telaşa kapılmış olan Dördüncü Mehmed eskiden yaptığı hakaretler sebebiyle Fazıl Mustafa Paşa'nın

→

→

gönlünü almıya çalışmıştır. Bu sırada Dördüncü Mehmed'e karşı idareli davranmış ve ordunun başında İstanbul'a ilerlemekte olan enîstesi Sivavuş Paşa ile gizliden mektuplaştığı gibi İstanbul'da da bazı kimselerle anlaşmak suretiyle Dördüncü Mehmed'in hal'i ile İkinci Süleyman'ın padişah yapılmasında mühim rol oynamıştır. Ordu İstanbul'a geldikten pek kısa bir müddet sonra zorba takımı edepsizliklere girişmiş olduğu. Fazıl Mustafa Paşa da bunun önlenmesini istediği cihetle yeniçeri zorbalarının tazyiki ile İstanbul'dan sürgün edilerek uzaklaştırılmıştır.

1688 martında Hanya, haziranda Kandiye muhafızı tâyin edilmiş, yine aynı senenin aralık ayı içinde de Sakız muhafızlığına tebdil olunmuştur.

Bekri Mustafa Paşa'nın sadareti sırasında Rumeli'nin elden gitme tehlikesi başgösterdiği sırada bozuk düzen giden işleri ve cephe vaziyetini ancak Fazıl Mustafa Paşa'nın düzeltebileceğine karar verilerek Sakız'dan acele Edirne'ye getirtilerek sadrıâzam yapılmıştır.

Fazıl Mustafa Paşa sadrıâzam olunca, metin kısmında zikrettiğimiz bazı düzeltme hareketlerinden sonra ordunun başına geçerek 1690 yazında Niş ve Belgrad'ı kurtarmış ve düşmanı Sava nehrinin öte tarafına atmıştır. 1691 ilk baharında Edirne'den tekrar cepheye hareket ettiği sırada İkinci Süleyman ağır hasta bulunduğundan Edirne'de kalan erkâna, padişahın ölümü halinde yerine İkinci Ahmed'in geçirilmesini sıkı sıkıya tenbih etmişti. Onun Edirne'den ayrılışından sekiz gün sonra İkinci Süleyman ölmüş ve yerine geçen İkinci Ahmed sadaret ve serdarlığını tasdik ettiği cihetle Belgrad istikametinde yoluna devam eylemiştir. Bu defaki seferinde 20 ağustos 1691 günü ceryan eden Slankamen meydan muharebesinde alnına isabet eden bir kurşunla şehid düşmüş, serdarın şehadetinin orduda çabucak duyulması bozguna sebebiyet vermiştir. Fazıl Mustafa Paşa'nın cesedi aramalara rağmen bulunamamıştır.

Fazıl Mustafa Paşa'nın sadareti iki senedeu az sürmekle beraber esaslı şeyler yapmıştır. Avusturyalıları Sava'nın ötesine atmış, mali düzeltme hareketlerinde (2225 inci sayfaya bakınız) bulunmuştur. Ayrıca, devlet erkânının bayramlarda «iydiye» adı ile padişaha hediye verme usûlünün kalkmasına yol açmıştır. Kendisi bilgili, mütalaayı sever

→

→

bir kimseydi. Süleymaniye ile Vefa arasındaki konağının yanında bir kütüphane yaptırmıştı. Zamanın âlimleri bu kütüphaneden istifade ederlerdi. Hadis ve lûgat ilimlerinde kuvvetli olduğu müverrihlerce söylenen Fazıl Mustafa Paşa babası gibi müstebit değildi. Oğullarından Numan, Esad ve Abdullah Paşalar arasında Numan Paşa Üçüncü Ahmed zamanında vezirlâzam olmuştur. Kızı Lübabe hanım Basra valisi Ali Paşa ile evlenmiştir.

KADI (Arabacı) ALİ PAŞA

Aslen Ohrilidir. Medrese tahsili yapmıştır. Gençliğinde bir hayli yıllar imamlık etmiş, bu sebeple bir aralık Ali Hoca diye tanınmıştır. Daha sonra bazı nahiyelerde kadı naipliği yapmıştır. Kendisinin sonradan «Kadı Ali Paşa» diye anılması bundan ileri gelmektedir. Bir aralık Koca Halil Paşa'ya, daha sonra da Bahadağı muhafızı iken Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'ya kethüda olmuştur. Aslen bir ilmiye mensubu olduğu halde 1689 kasımında yeniçeri ağası tâyin edilmiş, bir yıl sonra da vezaretle rikâbı hümâyun kaymakamlığına getirilmiştir. Fazıl Mustafa Paşa'nın şehadeti üzerine de sadrıâzam olmuştur (31 ağustos 1691). İkinci Ahmed'in kendisinin tâyin ettiği ilk sadrıâzam budur.

Kadı Ali Paşa, sadrıâzam olduktan sonra cepheye gitmemek için türlü bahaneler icad etmek suretiyle merkezde kalmıştır. Serdarlık meziyetlerinden zaten mahrum olan bu hilekâr adam, zamanının müverrihlerinin tâbiriyle «gasb-ı emvâl» yani mal müsaderesi ve «nefy-i ricâl» yani işine gelmiyen erkânı sürdürmek suretiyle mevkiinde kalmaya çalışmıştır. Yalancı ve garazkâr da olan Kadı Ali Paşa bazı kimseleri rüşvetle elde eder, icabında bunları sürgüne göndereceği şahıslar için bir destek ve silâh olarak kullanırdı. Bu kötü hallerinden dolayı devrinin müverrihlerince «Koca Mekkâr» yani ihtiyar düzenbaz ve «Kelb-i akûr» yani azgın, kuduz köpek diye vasıflandırılan Kadı Ali Paşa kızlar ağası Süleyman Ağayı azlettirebilmek için bir fitne tertip etmiş, Süleyman Ağanın azli ile neticelenen bu sahte fitne sırasında İkinci Ahmed taht endişesine (Silâhdar tarihi C. 2, S. 626-634) düşmüştür. Bunun tertipli bir hareket olduğunu öğrenen padişah nihayet kendisini azlederek Rodos'a sürdürmüştür.

→

→

Sadareti sırasında azlettirip sürgüne yolladığı kimseleri, buna ait fermanı alır almaz arabaya koyarak menfasına yolladığı, ayni zamanda azlolunan kızlar ağasını saraydan aldırmak üzere yolladığı arabaya kendisi bindirilerek sürgün edildiği cihetle «Arabacı» ünvanı ile de anılmaktadır.

Kadı Ali Paşa sürgünde iken, Edirne'ye gelen bir adam padişaha bir kâğıt sunarak, bozuk giden işlerin ancak Kadı Ali Paşa tarafından düzeltilebileceğini söylemesi, hilekâr tanınan sabık sadrıâzamın bir fitne hazırlaması ihtimalinden çekinilerek idamına fetva çıkarılmış ve 21 nisan 1693 te hüküm Rodos'ta icra edilmiştir.

HACI (Çalık) ALİ PAŞA

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yetiştirmesi olan Hacı Ali Paşa efendisi gibi Merzifonludur. Kara Mustafa Paşa'nın sadareti sırasında kapıcılar kethüdalığı yapmıştır. Onun ölümünden sonra hacca gitmiş, 1685 yılında ise çavuşbaşı olmuştur. 1686 da vezirlikle Sakız muhafızı tâyin edilen Hacı Ali Paşa 1688 yılı sonlarında Kandiye valiliğine gönderilmiştir.

1690 da Erzurum valisi olarak gördüğümüz Hacı Ali Paşa bu arada bir taraftan da Anadolu'dan cepheye asker sevki işini idare etmiştir. Erzurum valiliğinden sonra bir aralık İstanbul kaymakamlığında da bulunmuş, bunun arkasından da Diyarbakır valiliğine gönderilmiştir. Her gittiği yerde doğruluk ve dürüstlüğü ile temayüz eden Hacı Ali Paşa, Diyarbakır valiliğine giderken oranın halkına yük olmaması için merkezden kendisine maaş tahsisini şart koşmuştur.

İkinci Ahmed Kadı Ali Paşa'yı azlettiği zaman, daha önce de sadarete getirmeyi düşündüğü Hacı Ali Paşa'yı mühr-ü hümâyunu teslim etmek üzere Diyarbakır'dan Edirne'ye getirtmiştir. Hacı Ali Paşa sadarete davetinin kırk birinci günü Edirne'ye muvasalat etmiştir (7 mayıs 1692).

Çalık Ali Paşa diye de anılan yeni sadrıâzam, usûl gereğince alayla Edirne'ye girerken İkinci Ahmed de tebdili kıyafetle şehri dolaşmaktaydı. Bu arada sadrıâzamın şehre giriş alayını da seyretmişti.

Çalık Ali Paşa ise başlamasından iki

→

→

ay kadar sonra serdar sıfatiyle Avusturya cephesine gitmiş, etrafındaki erkânın da kararı ile daha ziyade Belgrad kalesinin tamir ve tahkimini temin eylemiştir.

Padişah yine bir gün tebdil gezerken vergilerden dolayı halkın defterdardan şikâyetçi olduğunu öğrendi. Daha sarayına gitmeden defterdarı azletmesi için veziriazama haber yolladı. Padişahın azlini emr ettiği defterdar Canibi Ahmed Efendi dürüst ve temiz bir adamdı. Onun için sadrıâzam padişahın emrini yerine getirmemiş, ikinci fermanına da mukavemet etmişti. Nihayet üçüncüsünde Canibi Ahmed Efendi'yi azil ve yerine başkasını tâyin ettikten sonra kalkıp sarraya gitmiş, defterdarı müdafaa ile hakkındaki sözlerin aslı bulunmadığını, defterdarın müstakilen iş görmediğini, devlin icraatında kendi emirlerinin esas teşkil eylediğini beyan etmiştir. Bunun üzerine padişah :

«— Ben zâlimi hariçte ararken meğer zâlim sen imişsin. Emrimi tutmayan şahıs bana vekil olamaz»

Diyerek mührü almıştır. Böylece iki dürüst adam suçsuz yere mevkilerinden uzaklaştırılmıştır. Hacı Ali Paşa'nın yerine tâyin edilen sadrıâzam Bozoklu Mustafa Paşa onun affı için padişaha ricada bulunmuş, bu münasebetle huzura çıkarıldığında, İkinci Ahmed hatasını itiraf eder tarzda konuşarak kendisini istediği yerin valiliğine göndereceğini söylemiş, fakat Hacı Ali Paşa padişaha teşekkürle vazife istememiştir. Sadaretten bu şekilde ayrılan Hacı Ali Paşa tekaüden bir müddet Bursa'da oturmuş, 1698 yılında Kandiye muhafızı iken ölmüştür.

BOZOKLU MUSTAFA PAŞA

Bıyıklı nâmı ile de anılan Mustafa Paşa, unvanından da anlaşılacağı üzere aslen Bozok (Yozgat) ludur. Sarayda terbiye görüp yetişmiştir. Burada silâhdarlığa kadar yükselmiş, dah sonra da vezirlikle kaptan-ı derya tâyin edilmiştir. 1681 yılı başlarından itibaren iki sene süren kaptan-ı deryalığının arkasından valiliklere tâyin olunmuştur. Sarı Süleyman Paşa'nın Lehistan cephesi serdarlığı sırasında onun emrindeki valiler meyanında bu cephede bulunmuş, 1684 yılında Leh kıralı Jan Sobieski'yi Kamaniçe hududunun dışına çıkmaya mecbur bırakan Türk kuvvetlerine kumanda et-

→

→

miştir. 1685 te Sarı Süleyman Paşa sadaret kaymakamlığıyle Lehistan cephesinden ayrılınca bu kısmın serdarlığına Bozoklu Mustafa Paşa getirilmiştir. 1690 senesine kadar Lehistan cephesi serdarlığında bulunmuş, sonra Şam valiliğine tâyin edilmiştir. 1691 de Trablusşam valisi olarak gördüğümüz Bozoklu Mustafa Paşa bir sene sonra kubbe veziriliğiyle merkeze alınmıştır. Divanda ikinci vezirken Hacı Ali Paşa'nın yerine sadrıâzam tâyin edilmiştir. İkinci Ahmed, Hacı Ali Paşa'yı azledip mühr-ü hümâyunu kendisine vermek üzere Bozoklu'yu huzuruna çağırdığı zaman, mührün tekrar Hacı Ali Paşa'ya tevdii ricasında bulununca; padişah :

«— Vallahilazim billahilkerim ikinizi de öldürürüm»

Deyince sadareti kabul ile mührü almıştır (27 mart 1693). Bozoklu Mustafa Paşa'nın sadrıâzamlığı bir sene sürmüştür. Bu arada serdar sıfatiyle Avusturya cephesine gitmiş, Erdel'e yürümek isterken Belgrad'ın muhasaraya maruz kaldığını görerek o tarafa teveccüh etmiş ve şehri muhasaradan kurtardıktan sonra Edirne'ye dönmüştür.

Bozoklu Mustafa Paşa ava düşkün bir kimse idi. Bir gün padişaha, sadrıâzamın devlet işlerini ihmal ettiği, kendi keyfi için ava çıktığı yolunda şikâyette bulunmuşlardı. Bu şikâyet üzerine tebdili kıyafetle kontrole çıkan padişah Bozoklu Mustafa Paşa'yı hakikaten ava çıkarken görmüş ve bunun üzerine sadrıâzamlıktan azletmiştir.

Sadaretten azlinden sonra malı da müsadere edilen Bozoklu Mustafa Paşa Trablusşam valiliğine gönderilmiştir. İkinci defa yapmış olduğu bu valiliğinin arkasından da 1698 mayısında sadaret kaymakamlığına getirilmiştir. Bu vazifedeyken aralık 1698 de nüzûl isabetiyle ölmüştür. Öldüğü sırada selefi Hacı Ali Paşa gibi altmış yaşlarındaydı. Kabri Edirne'de Üç şerefeli camii mezarlığındadır.

SÜRMELİ ALİ PAŞA

İkinci Ahmed'in son, İkinci Mustafa'nın ilk sadrıâzamı olan Sürmeli Ali Paşa Dimetoka'lıdır. Sokullu zâdelerden İbrahim Han kethüdası Osman Ağa tarafından yetiştirilmiştir. Gençliğinde küçük vazifelerde bulunmuş, bilahare arpa eminliği yapmış, 1688 senesinde tersane emin-

→

→

liğine tâyin edilmiştir. Böylece bir takım mali vazifeler ifa ederek bu meslekte bilgi ve tecrübe sahibi olan Sürmeli Ali Efendi 1688 yılı sonunda defterdarlığa getirilmiş bir sene sonra da bu vazifeden azl olunmuştur. Maamafih onun nikbet yılı uzun sürmemiş 1690 da rikâb-ı hümâyunda defterdar vekili olarak Edirne'de kalmış. 1691 de ise ikinci defa baş defterdar olmuştur. Defterdarlığı sırasında vezirlik pâyesi de verilmiş, fakat yine aynı sene içinde Kıbrıs valiliğine tâyin olunmuştur. Daha Kıbrıs'a varmadan vazifesi Trablusşam valiliğine tebdil edildiğinden, Kıbrıs yerine Trablussam'a gitmiştir.

Trablusşam valisi bulunduğu sırada Bozoklu Mustafa Paşa'yı azleden İkinci Ahmed, Sürmeli Ali Paşa'yı sadarete davet etmiştir. Sürmeli Ali Paşa, tâyininden kırk gün sonra Edirne'ye gelerek vazifeye başlamıştır. Buraya muvâsalatından bir müddet sonra Avusturya cephesi serdarlığını ifa etmek üzere Edirne'den yola çıkmıştır. Sürmeli Ali Paşa 1691 ağustosunda Varadin kalesini kuşatmışsa da, şiddetli yağmurlar yüzünden metrisler bamılmıyacak derecede su baskınına uğramış bulunduğundan muhasarayı kaldırmış, önce Belgrad'a oradan da Edirne'ye dönmüştür. Bu arada İkinci Ahmed ölmüş, yeni padişah İkinci Mustafa Ali Paşa'yı sadrıâzamlıkta ibka etmiştir.

Cülûsunun hemen akabinde sefere çıkmaya karar veren İkinci Mustafa bu husûsta hazırlıklar yapılmasını emretmiştir. Sürmeli Ali Paşa, sefere çıkışının fazla masrafı îcap ettireceğini söyliyerek padişahın sefere çıkmamasını arzulamışsa da İkinci Mustafa niyetinden geriye dönmemiştir. Belgrad'a gönderilmek üzere gönderilen bin beşyüz yeniçerinin Cisri Mustafa Paşa'da cülûs bahşişi bahanesiyle patırtı çıkarmaları, sadrazamın padişahı sefer-den alıkoymak için bir tertibi olduğu anlaşıldığından sadâretten azledilerek kapı arasına hapsedilmiştir. Kendisi hapisken hesapları tetkik edilmiş ve miriye 313 bin, muhtelif sahıslara 87.700 kuruş borcu çıkmış buna mukabil müsadere edilen malı 104.081 kuruş tutmuştur.

Azlinden sonra Çeşme'ye sürgün edilen Ali menfasına yaklaşmışken geriye çağırılmış ve 18 mayıs 1695 te Edirne'de idam edilmiştir. Bu sırada yaşı elliyi geçmiş bulunmaktaydı. Gözlerinin sürmeli olmasından veya sürme çekme itiyadından dolayı «Sürmeli» namı ile anılan Ali Paşa

→

→

cömert, zekî, süs, kadın ve içkiye düşkündü.

ELMAS MEHMED PAŞA

Bir gemi reisinin oğlu olup, Kastamonu'nun Cide kazasının Hoşalay (Mesed) nahiyesinde dünyaya gelmiştir. Gençliğinde başkapıkulu Mehmed Ağa'nın mühürdarı olmuş ve Mehmed Ağa Trablusşam valiliğine tayin edildiği zaman onunla beraber gitmiştir. Yakışıklılığından dolayı «Elmas» unvanı ile anılan bu genç in fevkalâde güzelliğini duyan Dördüncü Mehmed kendisini İstanbul'a getirterek hazine odasına kaydettirmiştir (1678). Kısa bir zaman sonra hasodaya alınan Elmas Mehmed artık sür'atle terfi etmeye başlamış önce çuhadar, daha sonra rikâbdar olmuştur. Bu terfileri zekâsı sayesinde bak eden Elmas Mehmed Ağa 1687 de İkinci Süleyman'a silâhdar olmuş, müteakiben miriâlemliğe (1688) yükseltilmiş, bir müddet sonra da beylerbeyilik pâyesi ile nişancı olmuştur. Nişancı iken 1689 da vezaret tevdi edilmişti.

İkinci Mustafa Sürmeli Ali Paşa'yı azledilince genç ve cevval Elmas Mehmed Paşa'yı sadrıâzam yapmıştır. Elmas Mehmed Paşa, İkinci Mustafa'nın çıktığı üç sefere de katılmıştır. Zenta bozgununda askerin Tuna'nın karşı tarafına geçmesini önlemek üzere ileri atıldığı sırada, bu felâkete sebep sensin diyen askerler tarafından parçalanmıştır.

Ölümünde otuz altı yaşında bulunan Elmas Mehmed Paşa zeki ve cevvaldi. Yalnız çabuk yükseldiği için şımarıklık addedilecek hareketlerde bulunur ve etrafına sert muamele ederdi. Bu sebeple vezirler arasında onu çekemeyen ve muvaffakiyetini istemiyenler vardı.

AMCA-ZÂDE HÜSEYİN PAŞA

Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi Hasan Ağa'nın oğludur. Gençliği İstanbul'da ve Bulgaristan'da Pravadi kasabasının Kozluca köyündeki babasının çiftliğinde geçmiştir. Fazıl Ahmed Paşa'nın sadareti sırasında «Amca-zâde» diye anıldığı için tarihe de bu ünvanla malolmuştur. Maamafih 1683 senesi başlarında onun, Yeğen Hüseyin Bey (Silâhdar tarihi : 2, S: 10) şeklinde anılışına da şahit olunmaktadır.

Hüseyin Bey, Kara Mustafa Paşa'nın maiyetinde Viyana seferine iştirak etmiş.

→

bozgunu müteakip Kara Mustafa Paşa azledilince, gözden düşen ve nikbete uğrayan Köprülü ailesi fertleri meyanında Yeğen Hüseyin Bey de tevkif olunmuş, maamafih bu işten çabuk ve ucuz kurtularak 1684 şubatı başında Şehrizor valiliğine tâyin edilmiştir. Şehrizor'da pek fazla kalmıyan Hüseyin Paşa Gelibolu civarındaki Cardak muhafızlığına gönderilmiş, 1689 nisanında da vezaretle Boğazhisar (Seddülbahir) muhafızlığı tevcih olunmuştur. 1691 mayısında İstanbul kaymakamı yapılmışsa da kaymakamlıkta uzun tutulmayıp boğaz muhafızlığına iade edilmiştir.

1694 senesi sonbaharına kadar Boğazhisar muhafızlığında kalan Hüseyin Paşa, bu yılın aralık ayında Kaptan-ı derya tâyin edilmiştir. Mısırlızâde İbrahim Paşa'nın seraskerliği ile yapılan harekât sonunda Sakız adası Venedikilerden kurtarılınca, Kaptan-ı deryalık Mezomorto Hüseyin Paşa'ya verilmiş, Amca-zâde de Sakız muhafızlığına tâyin olunmuştur. Burada fazla kalmıyan Amcâ-zâde 1695 kasımında Adana valiliğine naklolunmuştur.

Adana valisi sıfatiyle Avusturya cephesine gönderilmiş olan Amca-zâde Hüseyin Paşa 1697 yazında Belgrad muhafızı olarak görünmektedir. O bu vazifedeyken İkinci Mustafa üçüncü seferine çıkmıştır. Belgrad'da aktedilen harp meclisinde sadrıâzam ile Temesvar muhafızının fikrinin aksine mütalea serdeden Hüseyin Paşa'nın görüşünün doğruluğu Zenta mağlûbiyetinden sonra anlaşılmış ve İkinci Mustafa kendisini sadrıâzam yapmıştır.

Karlofça muahedesi Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın sadareti sırasında aktedilmiştir. Muahedenin imzasından sonra askerî, malî, idarî sahada ıslah çalışmalarında dirayet göstermiş, sulhü korumaya ehemmiyet vermiş, şeyhülislâmın müdahalelerine mukavemet eylemiştir. Nihayet onun müdahalelerinin üzerine tekaütlüğünü istiyerek Silivri'deki çiftliğine çekilmiştir. Buraya gelişinden 15 gün sonra 23 ağustos 1702 de ölmüştür. Cenazesi İstanbul'da Saraçhane-başı'nda hazırlatmış olduğu türbeye defnedilmiştir.

Memleketin durumuna, zamanın siyasetine vâkıf, tedbirli bir idare adamı olan Amca-zâde Hüseyin Paşanın Saraçhane-başı'nda mektep, medrese, kütüphane, mescid ve sebili vardır. Boğaziçinde Anadolu hisarı ile Kanlıca arasında bulunan yalısı bugün de ayaktadır. Bu yalı İstanbul'un en eski ahşap binasıdır.

→

Halepli Mustafa Naimâ Efendi meşhur tarihini onun emriyle yazmış ve ona ithaf etmiştir.

DALTABAN MUSTAFA PAŞA

Manastır'da dünyaya gelmiştir. Alman tarihçisi Hammer, onun Sırp aslından geldiğini söyler. Eski veziriazamlardan Kara İbrahim Paşanın yetiştirmesidir. Cebecibaşılığa tayininden sonra hayatını takip edebildiğimiz Daltaban Mustafa Ağa, Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa Slankamen'de şehadetiyle neticelenen seferine çıkmak üzereyken İstanbul'dan üç bin cebeci ile gelerek (15 haziran 1691) orduya katılmıştı. Onun orduya katılmasından bir hafta sonra azledildiği (silâhdar tarihi C:2, S: 508, 510) görülmektedir. 1692 senesinde yeniçeri ağalığına getirilmiş olan Mustafa Ağaya bilâhara vezaret tevcih edilmiş, bir aralık da Babadağı muhafızlığına yollanmıştır. 1696 da Diyarbakır valisi bulunan Daltaban Mustafa Paşa, Avusturya seferine çıkan İkinci Mustafa'yı Sofya'da selâmlamış, bu sırada padişahın iltifatına mazhar olduğu halde arkasından zulmünden şikâyet edildiğinden muhakemesi yapılmış ve katline fe'man çıkmıştır. Sadrazam Elmas Mehmed Paşanın ricası sayesinde öldürülmiyerek malı müsadere ve vezirliği kaldırılıp Bosna'da Putiçel palankasına sürülmüştür.

1697 de Avusturyalılar Bosna'yı işgal ettikleri sırada Daltaban Mustafa Paşanın vezareti iade ve bu cephenin seraskerliğine memur edilmiş, bir hayli uğraşmala sonunda cephede vaziyeti oldukça düzeltince 1698 kasımında Rakka valiliğine gönderilmiştir. Rakka valisi iken Basra'daki isyancılara karşı seraskerlik vazifesiyle harekâta memur edilmiştir. Daltaban Mustafa Paşa'nın burada kazandığı muvaffakiyet veziriâzamlığa tayinine âmil olmuştur.

Daltaban Mustafa Paşanın sadareti Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin tahakkümünün son haddine çıktığı devreye rastlar. Bir kukla gibi şeyhülislâmın her dediğini yapan Mustafa Paşa, Feyzullah Efendi ve büyük oğluna karşı dalkavukluğu fevkalâde ileri götürmüştür. Şeyhülislâma karşı böyle davranmakla beraber bir taraftan da onun tahakkümünden kurtulmak istediğinden Kırım hanını tahrik etmiştir. Fitnesi meydana çıkınca sadaretten azil ve üç gün sonra da katlolunmuştur.

→

→

Daltaban Mustafa Paşanın kumandanlık kabiliyeti iyi olmakla beraber, devrinin müverrihlerinin bildirdiğine göre, tab'an haşin sert ve ağzı bozuktu. Devlet adamı ve idareci olarak ehliyetsizliğine eski tarihçiler müttefiktir.

Dört yüz seneden beri vezirlerin başlarına giydikleri «mücevveze» denilen sarığın bunun sadaretinde değiştirilerek «kallavi» isimli kavuk giyilmiştir. Vezirlerin divan erkânından farklı olmaları fikrini savunan Daltaban Mustafa Paşa bu görüşünü padişaha arzederek işin kanunlaşmasını sağlamıştır.

RÂMİ MEHMED PAŞA

Osmanlı sadrazamlarının değerlilerinden biri olan Râmi Mehmed Paşa, Eyup'ta Nişancı mahallesinde oturan Hasan Ağa adında bir ihtisap terazicisinin oğlu idi. Tahsilini yaptıktan sonra reis kalemi denilen reisülküttablık dairesine girmiştir. Burada çalışırken bir taraftan da zamanın en kıymetli şâirlerinden olan Nâbi ve Sami'nin meclislerine devam ederek beniliğinde mevcut sanat kabiliyetini geliştirmiştir. Sair Nâbi'nin himayesi ve zekâsı ile reis kaleminde yükselmeye başlıyan Râmi Mehmed Efendi derece derece ilerliyerek 1694 te reisülküttab olmuştur. Sadrazam Elmas Mehmed Paşa ile geçinemediğinden bir aralık reisülküttablıktan azledilmişse de, onun Zenta harbinde ölümünü müteakip şeyhülislâm Feyzullah Efendinin ricası ile eski vazifesine iade edilmiştir.

Karlofça muahedesine Osmanlı başmurahhası olarak katılan Râmi Mehmed Efendi keskin zekâsı, derin vukufu ile müzakereleri çok iyi idare etmiştir. Karlofça muahedesindeki hizmeti padişahça takdir olunarak kendisine vezaret teklif edilmişse de o reisülküttablıkta kalmayı tercih etmiştir. Daltaban Mustafa Paşanın sadareti sırasında kubbe vezirliğine getirilmiş, onun azli üzerine de sadrazâm yapılmıştır.

Râmi Mehmed Paşanın sadareti yedi ay kadar sürmüştür. Zeki ve muktedir bir devlet adamı olmakla beraber şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin tahakkümünden âdeta eli ayağı bağlanan Râmi Mehmed Paşa; bu halden kurtulabilmek için elaltından cebecileri tahrik etmiş, netice tahmin edemediği bir şekle bürünerek Edirne vak'ası denen hâlede hem kendisi hem de padişah mevkilerini

→

kaybetmişlerdir. Bu vak'anın sonunda evvela Edirne'de İkinci Bayezid evkaf kâtibi Çinicizâde Ahmed Efendinin evinde, sonra da İstanbul'da Eyup'ta kendisine ait Râmi çiftliğinde saklanmış, kendisini arıyanlar bir türlü bulamamışlardır.

Edirne vak'asının üzerinden dört aylık zaman geçip de tehlike tam manasiyle zail olunca, Feyzullah Efendi'yi devirmek için işbirliğinde bulunmuş olduğu (Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa «Nusretname», Üniversite kütüphanesi nüshası S: 498) şimdiki sadrazâm Hasan Paşa'ya haber göndererek affını temin etmiş ve böylece Kıbrıs valiliğine tayin olunmuştur. 1704 te Mısır valiliğine nakledilen Râmi Mehmed Paşa burada bir buçuk sene kalmış, Mısır halkının kendisini istememesi sebebiyle azledilerek, Mısır halkından aldığı borç paralar yüzünden bir hayli eziyete de maruz bırakılmış, sonra Rodos kalesine hapsedilmiştir (temmuz 1707). Râmi Mehmed Paşayı böyle tazyiklere maruz bıraktıran sahıs Çorlulu Ali Paşa idi. Râmi Mehmed Paşanın Çorlulu ile ötedenberi (İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi C: IV/II. S: 265) arası iyi değildi ve sadrazamlığı sırasında eski kırgınlığının acısını çıkarmaya çalışıyordu. Nihayet 1708 şubatında Râmi Mehmed Paşanın Girit'te Grabosa kasabasında oturmasına dair bir ferman çıkmışsa da bu ferman yerine vasıl olmadan Râmi Mehmed Paşa Rodos'ta ölmüştür.

Râmi Mehmed Paşa zarif, nüktedan, bilgili, hazır cevap, aynı zamanda kuvvetli bir şairdi. Çağdaş müellifler kendisini bu yönleriyle hayli methetmekle beraber hırslı ve vefasız olduğunu da ilâve ederler. Eyup'un üstünde çiftliğinin bulunduğu yer bugün onun adını taşımaktadır.

Bibliyografya: Rasid: Tarih, C: 1, 2, 3. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa: Silâhdar tarihi C: 1 ve 2. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa: Nusretnâme (Üniversite kütüphanesi Türkçe yazmalar kısmı no: 5983). Sefik Efendi: Şefiknâme (Üniversite kütüphanesi Türkçe yazmalar kısmı no: 1643). Defterdar Sarı Mehmed Paşa: Zübdet-ül-vekayi (Nuruosmaniye kütüphanesi no: 3122). Osmanzâde Taib: Hadikatülvüzera. Ayvansarayi Hüseyin: Hadikatülcevami. İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Osmanlı tarihi C: III/2 ve IV/2. İslâm Ansiklopedisi.

çekmemek için akşam ortalık kararıncaya kadar siper kazmakta devam etmişlerdir.

Sultan Mustafa akşam namazını kıldıktan biraz sonra taht üzerinde oturup kahve içmekteyken askerlerin yaylım ateş biçiminde tüfek seslerini duymuştur. Bu sesler parola icabı hareket vakıtının geldiğini işaret eden seslerdir. Ortalık karardıktan sonra ıslık ve düdüklerle birbirlerini haberdar eden askerler tüfeklerini hep birden ateşlemiş ondan sonra da İstanbul kuvvetlerine iltihak etmek üzere Babaeski'ye çekilip gitmişlerdir.

Durumun vahametini gören Sadrıâzam Râmi Mehmed Paşa padişahı haberdar ettikten sonra Edirne'ye gitti ve saklandı. Askerin çekilip gitmesi üzerine devlet erkânı şaşkına dönmüş ve herkes kendi başının çaresine bakmaya başlamıştı. Bu arada Sultan Mustafa'nın yanına gelen bazı kimseler:

«— Kul taifesi vefadarlık etmeyip hainlik edip yüz döndürdüler, gelen askere iltihak ettiler. Bundan sonra burada durmakta fayda yok, Edirne'ye teşrif buyurun, bakalım ahval yarın ne gösterir» dediler. Bunun üzerine derhal yola çıkan Sultan Mustafa Edirne sarayına dahil olurken kendisini karşılayan annesinin elini öptükten sonra:

«— Kul beni tahttan indirmiş, yerime karındaşım Sultan Ahmed'i padişah eylemiş. Allah mübarek eyliye, evlâdlarım ve hassaten cariyelerim kendisine Allah emaneti olsun» demiştir.

Kuvvetler birleştikten sonra 22 ağustos 1703 (9 rebiülahır 1115) çarşamba günü evvelâ Hafsa karargâhını ele geçirdiler ve oradan da doğruca Edirne'ye geldiler. Böylece İkinci Mustafa'nın tahtan indirilip Üçüncü Ahmed'in hükümdarlık makamına oturması kesinleşmiş oldu. Naimâ'nın kaydına nazaran, hâdiseler nezaket kesbedince suikasta uğramaktan çekinen Şehzâde Ahmed, adamları vasıtasiyle zırh temin edip giymiş ve yanına bazı silâhlar da almıştı. Feyzullah Efendi hâdisesi bir aydan fazla devam etmekle beraber İkinci Mustafa kardeşini ortadan kaldırma niyetiyle en ufak bir teşebbüste dahi bulunmamıştır. Esasen, Silâhdar'ın kaydına göre, Hafsa'dan Edirne'ye dönünce kardeşi Ahmed'in bulunduğu uzletgâha kendiliğinden çekilmiştir.

İkinci Mustafa'nın hususiyetleri

Dördüncü Mehmed'in oğlu olan İkinci Mustafa'nın saltanatı sekiz buçuk yıl sürmüştür. Tahttan indirildiği sırada kırk yaşında bulunuyordu. D. Cantemir, İkinci Mustafa'yı orta boylu, kısa boyunlu, kızıl ve seyrek sakallı, heybetli bir adam diye tavsif eder. Ressam Levni'nin onu tasvir eden resminde de İkinci Mustafa'nın bu hususiyetleri seçilebilmektedir.

Tahta geçtiği zaman hareketli davranmış, bu yüzden halk nezdinde mağlûbiyetlerin acısını çıkaracağı, harbi lehimize çevireceği ümidi uyanmışsa da Zenta mağlûbiyetinden sonra, hem harp acısı hem de İkinci Mustafa'nın hareketliliğini terkeder gibi görünmesi yüzünden bu ümit kırılmıştır. Sulhe kavuşulmasını müteakip av, edebiyat ve hattatlığa da epeyce zaman ayırmıştır. Amca-zâde Hüseyin ve Râmi Mehmed Paşa gibi kıymetli kimseleri sadrıâzamlığa tâyini onun iyi adam seçme kabiliyetinde olduğunu gösterir. Yalnız hocası Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'ye verdiği fazla sevgi ve itibar en nihayet kendisinin felâketini mucip olmuştur.

İkinci Mustafa halim ve selim, hakşinas, sür'ati intikal sahibi idi. Kültürü oldukça kuvvetliydi. Edebiyatla meşgul olmuş ve güzel şiirler yazmıştır. Şiirde önce «Meftunî» daha sonra «İkbalî» mahlasını yani takma adını kullanmıştır. Hattatlık ile de uğraşarak sülüs, nesih ve celi yazıda maharet göstermiştir. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa'yı zamanının vak'alarını yazmaya memur etmiş, o da «Nusretnâme» isimli eserini meydana getirmiştir. Güzel sanatlardan edebiyat ve hattatlığa karşı alâka gösteren İkinci Mustafa ayni zamanda iyi silâh kullanırdı, bilhassa okuçulukta mahirdi.

Feyzullah Efendi'ye fazla mevki vermesinden gayrı şahsen pek kusuru görünmezken tahttan indirilmiş olması kendisini pek üzmüş, bu yüzden nihayet yatağa düşmüş, gerek üzüntüsünün yarattığı sarsıntı, gerekse mesane hastalığının verdiği ıstırapla hal'inden beş

ay sonra ölmüştür. Oğullarından Mahmud ve Osman padişah olmuşlardır.

Feyzullah Efendi'nin sonu

İkinci Mustafa devrini kaparken, bu padişahın tahtını kaybetmesine sebep olmuş bulunan Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin sonunun da burada _ Üçüncü Ahmed'in hükümdar tanınmasından sonra öldürülmesine rağmen - belirtilmesi şüphesiz daha isabetli olacaktır.

Daha önce zikredildiği veçhile, İstanbul'dan gelen elçilik heyetinin Eğridere palankasına sürgün edilmesinden sonra Şeyhülislâm Feyzullah Efendi İkinci Mustafa tarafından mecburen azlolunmuş, memleketi olan Erzurum'a sürgün edilmek üzere dört oğlu ile birlikte Varna'ya gönderilmişti. Feyzullah Efendi Varna'dan gemiye bindirilecek ve Trabzon üzerinden Erzurum'a geçilecekti.

Feyzullah Efendi'ye fazla itibar göstermesi yüzünden İstanbul'da bir ayaklanma meydana gelmesi ve ufukta tehlikeler belirmesine rağmen, İkinci Mustafa şeyhülislâma karşı zaaf göstermekte devam etmiştir. Bunun, hocasına karşı haddinden fazla sevgi ve hürmetinden ileri geldiği muhakkaktır. Nitekim, Silâhdar'ın «Nusretnâme»si ile, Şefik Efendi'nin «Şefiknâme» isimli eserlerinde dercedildiği veçhile, İkinci Mustafa hocasının gönlünü almak için bir hatt-ı hümâyûn gönderdiği gibi yolda bir fenalık yapılmaması için de elli kişi tahsis ettirmişti. Bu sırada Sadrıâzam Râmi Mehmed Paşa da dört araba yiyecek, içecek ve elbise yollamıştı. Râmi Mehmed Paşa'nın bu şekildeki davranışı ya bir kurnazlık taktiği veyahut da insani tarafının kuvvetliliği icabıydı.

Hâdiselerin inkişaf seyrinden sezildiğine göre, İstanbul'dakiler, şeyhülislâma yollanan hatt-ı hümâyûndan haberdar olmuşlardı. Onun içindir ki, halk arasında Feyzullah Efendi'nin azlinin bir gösterişten ibaret olduğu dedikodusu çıkmıştı. Varna'ya gönderilen hatt-ı hümâyûndan haberdar olunmasa bile, Feyzullah Efendi'nin azlini müteakip hemence bu makama başkasının tâyin edilmemesi, dedikodu sınırını aşacak bir

Sultan İkinci Mustafa'nın bir minyatürü (Topkapı Sarayı Müzesinden)

hususiyet arzetmekteydi. Bu hal, yâni şeyhülislâmlık makamının münhalliği bir iki gün değil üç hafta sürmüştür. Zira İkinci Mustafa'nın ancak Hafsa'daki ordu karargâhına geldiği gün Yekçeşm Hüseyin Efendi'yi şeyhülislâm tâyin ettiği görülmektedir.

İstanbul âsileri, Feyzullah Efendi'nin Varna'dan Trabzon'a sevkedileceğini haber alınca, âsilerden bazıları kendisini yakalamak için yollu gemiler ile faaliyete geçtiler. Bu yöndeki faaliyet neticesinde Varna ve Balçık limanları âsiler tarafından tutulmuştu. Esasen, âsiler Varna'yı kontrol altına almak üzere faaliyete koyuldukları sırada Feyzullah Efendi henüz Varna'ya varmamış, ancak adamları vasıtasiyle Varna'dan gemi tedarikine teşebbüs edilmişti. İstanbul âsileri, Feyzullah Efendi'nin Varna'ya gidiş tarzından çok daha fazla sür'atli davranmış bulunmalılar ki, Varna limanını kontrol altına aldıktan başka şehir halkına da tesir ettikleri açıkça

belli olmaktadır. Zira, Feyzullah Efendi ve oğullarının kaçırılmaması için Varna halkının silâhlanıp tedbir aldığı görülmektedir.

Varna'da durumun kendisi için tehlike arzeder şekle bürünmesi üzerine Feyzullah Efendi, Râmi Mehmed Paşa'ya gizlice mektup yazarak yardım rica etmiştir. Sadrıâzam bu mektubu padişaha arzederek şeyhülislâmın Ağriboz'a nakli için ferman istihsal etmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın (Osmanlı tarihi C: 4, S: 39) beyanı veçhile, Râmi Mehmed Paşa, sabık şeyhülislâmı Ağriboz'da ikamet için davet bahanesiyle Edirne'ye celbetmek niyetiyle böyle bir hatt-ı hümâyûn istihsal etmiş olabilir. Fakat onun şeyhülislâmdan kurtulabilmek için bu isyanı peşinen tahrik etmiş olduğuna dair müverrih Silâhdar'ın ifadesi gözönüne getirilirse, hâdise çok nazik safhaya girdiği sırada bile Feyzullah Efendi'nin sadrıâzama mektup yazışının ve bilhassa sadrıâzamın onu Ağriboz'a nakil için ferman istihsal edişinin sebebini izah hayli güçleşmektedir.

Ağriboz'a nakline dair fermanın çıkmasından sonra Feyzullah Efendi Pravadi'ye gitmiştir. Kendisi burada iken İstanbul'dan 300 nefer ile gelen bir yeniçeri çorbacısı yani bölük kumandanı şehrin kadısından Feyzullah Efendi'yi istemiştir. Fakat kadı, elinde onun Ağriboz'a nakline dair ferman bulunduğundan bahisle İstanbul'a götürülmesine imkân vermemiştir. Feyzullah Efendi Pravadi'den ayrıldıktan sonra Çenke - Balkanı üzerinden geçerek İslimiye'ye gelmiş, buradan itibaren yolculuğunu biraz daha hızlandırmıştır. Bunun üzerine yine yoluna devam eden Feyzullah Efendi Eskizağra ve Çırpan kasabalarını geçip Salihler menziline vardığı zaman dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından Paşa Hüseyin Ağa ile iki bostancı neferi de buraya gelmişlerdir. Bunlar Üçüncü Ahmed'in padişah yapıldığını söylemişler Feyzullah Efendi ile oğullarının Edirne'ye sevklerine dair fermanı göstermişlerdir. Böylece yine yoluna devam ettirilmek üzere harekete geçirilen Feyzullah Efendi ertesi gün Cisri Mustafa Paşa mevkiindeki köprüye geldiği sırada Edirne'den gelen Karakaş Mustafa ve Durcan Ahmed karşılarına çıkıp ağza alınmıyatak küfürlerle hakarete başladılar. Daha sonra kendisini ve oğullarını çırılçıplak denecek şekilde soyarak bu halde Edirne'ye getirip yeniçeri ağası hapsine koydular. Burada malının yerini söyletebilmek için üç güç üç gece Feyzullah Efendi ve oğullarını türlü işkenceye tâbi tuttular. Hiçbirinin de ağızlarından söz alamayınca Edirne zin-

İkinci Mustafa (1695 - 1703) zamanındaki hükümdarlar

(İlâve : 140)

★

Avusturya : Birinci Leopold → — → .

İngiltere: Üçüncü Giyom → — 1702, Kraliçe Anna 1702 — → .

Fransa: Ondördüncü Lui → — → — .

Lehistan: Jan Sobieski → — 1696, İkinci Frederik Ogüst 1697 — → .

İspanya: İkinci Şarl → — 1700, Beşinci Filip 1700 — → .

Portekiz: İkinci Piyer → — → .

Rusya: Büyük Petro → — → .

İsveç: Onbirinci Şarl → — 1697, Onikinci Şarl 1697 — → .

→

Papalar: Onikinci İnosan → — 1700, Onbirinci Kleman 1700 — → .

Prusya: Birinci Frederik 1701 — → (1688 den beri Prusya'nın başında bulunan Frederik 1701 tarihine kadar Brandeburg elektörü idi).

İran: Şah Hüseyin → — → .

Buhara hanları: Subhan Kulu → — 1702, Birinci Ubeydullah 1702 — → .

Hindistan Türk - Moğol hükümdarları: Evrenk Zib → — → .

Fas: Ebunnasr Mevlay İsmail → — → .

danına atarak burada da işkence ettiler. Fakat yine bir şey söyletemediler.

Feyzullah Efendi ve oğullarının idamlarını mümkün kılabilmek için ilmiye mesleğinden çıkarmak gayesiyle kendisini Kandiye, oğulu Fethullah Efendi'yi de Alacahisar sancak beyliğine tâyin ettiler. Kâğıt üzerindeki emirlerle bu tebdili yaptıktan sonra Şeyhülislâm İmam Mehmed Efendi'den Feyzullah Efendi'nin idamı hakında fetva alıp bunu bütün ulemaya da imza ettirdiler.

Bu iş de bittikten sonra zindandan çıkarıp bir hamal beygirine bindirip Bitpazarı'na getirdiler (3 eylûl 1703 - 21 rebiülahır 115). «Din ve devlete hıyanet eden müftünün hâli budur» sözleri ile beygirden yuvarladıktan sonra öldürdüler. Sonra ayaklarına bir ip geçirip başını sakalından ayağına bağladılar. Üç yüz kadar hıristiyana bu ipi zorla tutturup, önlerinde ellerinde kandiller taşıyan ve günlük yakan papaslar olduğu halde cesedi bir buçuk saatlik yerden sürükleterek yeniçeri ordugâhına getirtiler. Şahsına ve cesedine bu derece hakaret yetişmiyormuş gibi cesedin başını gövdesinden ayırıp gövdeyi Tunca'ya attılar. Başı bir mızrak ucuna takıp bütün ordugâhı dolaştırdılar; sonra bu başı da Tunca'ya fırlattılar. Böylece İkinci Mustafa'nın çok sevip hürmet ettiği hocasının sonu bu derece feci ve çirkin bir muameleye maruz kaldı.

Feyzullah Efendi, katledilen şeyhülislâmların üçüncüsü ve sonuncusudur. Feyzullah Efendi'nin öldürülmesinden sonra oğulları ve yakınları bostancı hasekilerinin nezareti altında zincire vurulmuş olarak İstanbul'a getirip Yedikule zindanına atılmıştır. İçlerinden yalnız Fethullah Efendi idam edilip diğerleri Kıbrıs'a sürülmüştür.

Feyzullah Efendi şeyhülislâmlığı sırasında «Cami'-ür-riyaseteyn» ünvanı ile de anılır. Ona bu ünvanın verilmesi padişah hocalığı ile şeyhülislâmlığı nefsinde cemetmesinden ileri gelir.

ONYEDİNCİ ASIRDA İLİM VE SANAT HAYATI, İKTİSADİ DURUM

Asra Umumî Bir Bakış

Bundan önceki siyasî tarih bölümünde belirtildiği veçhile, on yedinci asır, Osmanlı devletinin hayatında bir «Duraklama devri» dir. Asrın ikinci yarısında bazı yerler ele geçirilmekle beraber, devletin esas gayreti umumiyetle mevcut toprakların muhafazası hususuna tevcih edilmiştir. Bir sürü iç isyanlar, çocuk, hattâ deli padişahlar, bir kısmı beceriksiz, bazıları ahlâksız vezir ve idareciler, saray kadınlarının, saray ve ocak ağalarının tegallüpleri, pek uzun süren harpler hep bu asırda görülür. İşte bütün bu hâdise ve meseleler Osmanlı cemiyet nizamına, ilim ve sanat hayatına sarsıcı tesirler icra etmiştir. Gerek cemiyet ve idare hayatındaki dalgalanmalar, gerekse Avrupalılar gibi bir fikir ve sanat rönesansı yapılmaması, on yedinci asırda yalnızca siyasî sınırlar bakımından değil, ilim hayatı bakımından da bir duraklama devri yaşanmasına âmil olmuştur. Yine siyasi tarih kısmında belirtildiği veçhile, bu asırda Osmanlı devletinin çeşitli sahalarında bozulmalar vuku bulmuştur. Osmanlı ilim adamlarının yetişme sahası olan medrese de buna dâhildir. Medrese teşkilâtı on altıncı asrın sonuna kadar az çok intizamını muhafaza etmiş, fakat on yedinci asırda intizamın bozulması sebebiyle müderrislik itibarî bir mahiyet almaya yüz tutmuştur. Tesir ve iltimaslarla, müderrisliğe lâyık olmıyanlara müderrislik tevcih edilmesi medreselerin kalitesinin düşmesine tesir etti. Ayrıca ilmî kifayeti bulunmıyan bir müderris, esas kabiliyetli ve hak sahibi kimse yerinde sayarken, daha yüksek dereceli bir medresenin müderrisliğine bile getirildi. Veyahut da bazan, derecesi muayyen bir medresenin müderrisi, fiiliyatta yerinde kalmakla beraber, daha üstün bir medreseye geçirilmiş addedildi. Medreselerin derecesi daha on yedinci asra girilmeden (üçüncü ciltte 1546-1551 inci sayfalara bakınız) önce düşmüştü. Nite-

kim, Koçi Bey meşhur risalesinde bu hususu etraflıca anlattıktan sonra «1003 (5594/1595) tarihine gelinceye kadar sahn muidlerinin (müderris yardımcısı, zamanımızdaki doçentlere karşılık tutulabilir) şimdiki müderrisler kadar itibarı vardı» demek suretile iki devri mukayese ederken bir de maddî ölçü vermektedir. Koçi Bey, medreselerin ve dolayısile ilim adamlarının kalitesinin düşmesine, rüşvet mukabili veya iltimasla, ehil olmıyan kimselere müderrislik ve sair ilmiye makamlarının tevcih edilmiş olmasını sebep gösterdiği gibi, ilmiye mensuplarının çabuk çabuk azlinin onları hakikati gizlemeye, rahat çalışamamıya ve dalkavukluğa tenezzüle sevkettiğine de parmak basmaktadır.

Ders verilip bilgi edinilen yerler esas itibariyle medreselerdi. Maamafih camilerde de ders verilirdi. Camilerde okutturulmak üzere ihdas olunan derslere «dersiye» denilirdi. Medreselerde olduğu gibi cami derslerinin de dereceleri vardı. Cami derslerine daha ziyade medrese talebesi olmıyan kimseler devam ederdi. Saray hizmetlilerinden bazı kimselerin de bu dersleri takib ettiği görülürdü. Dersiye yâni cami derslerinden başka va'zların da öğretici tarafları vardı. Cami vâizleri tarikat şeyhleri ile müderrislerden seçilirdi. Bunlarda da bir derece mevzuubahisti. En büyük vâizlik mertebesi Ayasofya vâizliği idi; bunu Sultanahmed, Süleymaniye, Bayezid ve Fatih camilerinin kürsü şeyhleri takib ederdi. On yedinci asırda kürsü vâizleri arasında bazı kimseler mevzuu pek dağıtmışlar, hattâ bu yüzden hayli münazaralara sebep (bu ciltte 2045-2051 inci sayfalara bakınız) olmuşlardır. Münazaalara sebep olanlar Kadı-zadeliler diye meşhur olan vâizlar grupudur. Kadı-zâdelilerin münakaşa mevzularının (sayfa 2047) gözden geçirilmesi, on yedinci asır ortasında ne müthiş bir ilim buhranı çekildiğini ifadeye kâfidir. Mutaassıp zihniyet, ilmî gelişmeyi sadece birkaç sene için durdurmakla kalmamış, cemiyetin ilmî telâkkilerinde derin yaralar bırakmıştır. İlimde taassup yalnızca Kadızâdeliler'in görüşü de değildir. Bu düşünce tâ on altıncı asrın sonlarında başlamış, fakat Kadı-zâdeliler ile bu hususta en ifrat dereceye varılmıştır. Zaten on yedinci asırda Osmanlı medreselerinde makulât yani aklın uygun kıldığı, akıl yoluyle edinilen ilimlerin değil de menkulât yani ağızdan ağıza edinilen neviden bilgilerin öğretimi esas teşkil ediyordu. Menkulât nevinden bilgilerin en başında hadis ve tefsir geliyordu.

Üçüncü cildimizde medreseler bahsinde işaret edildiği veçhile, Süleymaniye medreseleri tabip, cerrah ve mühendis yetiştirmek gayesiyle kurulduğu cihetle, tıb ve matematik fakülteleri mesabesindeydi. Lâkin, Kâtib Çelebi'den öğrendiğimize göre; on yedinci asırda müsbet ilimler ve felsefe medreselerde okutulmaktan kaldırılır gibi oldu. Esasen, Kadı-zâdeliler grupunun, müsbet ilimlerin ve bu meyanda matematiğin tahsilinin menolunmasından bahsettiği bir devirde, şüphesiz müsbet ilimler sahasında kaliteli adam yetişemez ve bu yolda ilerleme kaydedilemezdi. Kâtib Çelebi'nin «Mizan-ül-hak fi ihtiyar-ül-ahak» isimli eserinde, ifrat derecede zeki olduğunu söylediği oğlu ile diğer bir talebesinin Ali Kuşçu'nun «Muhammediye» isimli hesaba dair risalesini şerhettiklerini zikredişine bakarak, müsbet ilimlerin müdafii ve Batı ilminin takdirkârı olan Kâtib Çelebi'nin bile, Ali Kuşçu'nun hesap kitabını şerh ile meşgul olduğu, dolayısiyle bu asırda eskiye nisbetle ileri gidilmek şurada dursun on beşinci asrın adamı olan Ali Kuşçu'nun tahliliyle uğraşıldığını göstermektedir. Devrinin taassubundan acı acı şikâyet eden Kâtib Çelebi, bu şikâyetlerini ve müsbet ilimlerin müdafaasını ihtiva eden «Mizan-ül-hak» isimli eserinde (S:9); herhangi bir şeyin aslını bilmeyen kimselerin hiçbir tetkik yapmadan sadece red ve inkâr yolunu tercih ettiklerini; yeri göğü bilmez cahillerin âlim geçindiğini, Osmanlı devletinin başlangıcından Kanuni devrine kadar müsbet ilimler ile şeriat ilimlerini nefsinde cemedenlerin kıymet taşıdıklarını, fakat durumun şimdi öyle olmadığını; Fatih medresesinde «Mevâkıf şerhi» ile «Haşiye-i tecrid» okutulması bu medresenin vakfı icabından iken, bilâhara bunların felsefiyattır diye kaldırılıp yerlerine «Hidaye» ve «Ekmel» dersleri konduğunu, fakat şimdi hidaye

ve ekmel'in bile kalmadığını beyandan sonra : « bu yüzden suk-ı ilme kesad gelip ehli inkıraza karib olmağla bazı kenarda Ekrad diyarında yer yer kanun üzere şugleden t a l i p l e r i n müptedileri Rum'a gelip azim tafra satar oldular » demektedir.

Osmanlı medreselerini on yedinci asırda bu hale düşüren en baş âmilin, taassup ve devlet nizamlarındaki bozuklukların buraya da sirayetinden ibaret bulunduğu şüphesizdir. Taassubun dar çerçevesi içine sıkışan, kalitesiz elemanlar elinde bulunan medreselerden kıymeti yüksek bir âlimin yetişmiyeceği muhakkaktır. On yedinci asrın en kıymetli ilim adamı olan Kâtib Çelebi'nin, içinde yaşadığı muhitin zihniyetinden daha serbest bir düşünceye sahib bulunmasını, onun medreseden yetişmemiş olmasında ve kendi gayreti neticesi Batı ilmi ile temasa gelmesinde aramalıdır. Kâtib Çelebi bir tarafa bırakılacak olursa on yedinci asır kalem sahiplerinin eserlerinin çoğunun biyografik kitaplar olduğu görülür.

I — İLİM HAYATI

On yedinci asrın umumi veçhesini belirttikten sonra şimdi muhtelif ilim kollarının durumunu ve eser meydana getiren kimseleri gözden geçirelim.

1 — DİNÎ, HUKUKÎ VE AHLÂKÎ SAHADA ESER YAZANLAR :

On yedinci asrın eser sahiplerinin ekserisi daha önceki asırlarda olduğu gibi yalnız bir ilim dalında değil, birkaç ilim ve bilgi dalında kalem oynatmışlardır. Hem bir ilim adamı, hem de edebî şahsiyet sayılan kimseler de mevcuttur. Bu asrın ilim adamlarının en meşhurları olan Nev'i-zâde Atâi, Sarı Abdullah Efendi, Kâtib Çelebi, Hicrî Ali Efendi, Hezarfen Hüseyin Efendi, Müneccimbaşı Ahmed Dede gibi kimselerin eserlerinin bazıları dinî, hukukî veya ahlâkî mevzuları içine almaktadır. Bunlardan başka selâtin camilerinin kürsü vâizi veya tarikat şeyhi olan şahısların mühimlerinden Üsküdari Aziz Mahmud Hüdai, Sivasi Abdülmecid Şeyhî, Abdülahad Nuri, Cerrah Şeyhi İbrahim Efendilerin eserleri ise hep dinî, hukukî ve ahlâkî mevzular ihtiva etmektedir. Maamafih bu meşayih arasında şiir yazmış, yani edebi sahada kalem oynatmış kimseler de vardır.

Kâtib Çelebi : On yedinci asrın en büyük ve en değerli ilim adamı olan Kâtib Çelebi daha ziyade bibliyografik, tarihî ve coğrafî sahada eser vermekle beraber dinî ve ahlâkî mevzularda kalem oynatmaktan da geri durmamıştır. Meselâ « İlham-ül-mukaddes fi feyz-ül - akdes » isimli eserinde, namaz ve oruç vakitlerinin tayinini coğrafî açıdan incelemektedir. « Recm-ül-recm bi'l-sim ve'l-cim » adlı eserinde garip fıkıh meselelerini, mûdil ve acayip fetvaları bir araya toplamıştır. Kâtib Çelebi'nin dinî mevzularla ilgili bu eserlerinden başka bir de Beyzavî tefsirinin şerhine dair eseri olduğunu « Mîzan-ül-hak » isimli risalesinden öğreniyoruz. (Kâtib Çelebi hakkında daha fazla bilgi için 1899 uncu sayfadaki ilâveye bakınız) .

Sarı Abdullah Efendi : Eserlerinin en mühimmi beş ciltlik Mesnevi şerhi olan Sarı Abdullah Efendi İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası, Tunus hükümdarları soyundan olup İstanbul'a gelip yerleşmiş Seyyid Mehmed bin İbrahim'dir. Birinci Ahmed, İkinci Osman ve Dördüncü Murad zamanlarında iki defa sadrıâzamlıkta bulunmuş olan Halil Paşa, Abdullah Efendi'yi himaye ederek onun yetişmesine müessir olmuştur. Tezkirecilik, reisülküttablık, cizye muhasebeciliği, piyade mukabeleciliği gibi devlet hizmetlerinde bulunmuş olan Abdullah Efendi daha sonra memuriyetten çekilerek evinde ilim ve ibadetle meşgul olmuştur. 1660 yılında ölünce Topkapı mezarlığına defnedilmiştir. Kendisini himaye eden Halil Paşa'nın tesiri ile Şeyh Aziz Mahmud Hüdai Efendiye intisab etmiş olan Sarı Abdullah Efendi dinî, edebi, tasavvufî, ahlâkî ve siyasi eserlerile dikkati çeken kıymetli bir şahsiyettir. « Cevâhir-i bevâhir-i Mesnevi » adlı beş ciltlik Mesnevi şerhinden başka, yine bunun gibi tasavvufî bir eseri de « Semerat-ül-fuad fi'lmebde-i ve'l-meâd » adlı beş bölümlük türkçe kitabıdır. « Nesayih-ül-mülûk» adlı türkçe eserini Dördüncü Meh-

med'e takdim etmiştir. Dinî ve tasavvufî bir eseri de Muhiddin-i Arabî'nin « Fusûs-ül-hikem » in şerhidir. Mensubu bulunduğu Melâmiye tarikatine dair başka bir eseri ile, reisülküttablığı zamanında yazdığı « Düsturül-inşa » ismindeki eseri de ferman, mektup ve beratları muhtevi olup edebi, nev'e dâhil edilecek hususiyeti haizdir.

Hibrî Ali Efendi : Kütahya'da dünyaya gelmiş olan Hibrî Ali Efendi, doğduğu yerde tahsil gördükten sonra memleketin muhtelif yerlerini dolaşmış ve 1669 tarihinden sonra Ağriboz adasının güney ucundaki Kızılhisar kasabasında ölmüştür. Fıkıh sahasında derin bilgiye sahib olan Hibrî'nin en meşhur eseri «Hadikat-ül-fukaha» adlı telifidir. Ayrıca kelâm ilmine dair « Minhâc-ı Muhammedi », feraize dair « Feraizül-Hibrî », akaide dair « Münyetüs-salihin » isimli eserleri vardı. Hibrî kendî yazdığı bu üç eserin tercüme ve şerhlerini de yapmıştır. Bülbül-zâde Hibrî Ali Efendi'nin daha başka eserleri de mevcuttur.

Bu âlimlerden başka on yedinci asrın meşhur şeyhlerinden olan Aziz Mahmud Hüdaî Efendinin, bir kısmı arabca yirmiden fazla eseri mevcuttur. 1628 senesinde 92 yaşında iken ölen Aziz Mahmud Hüdaî Efendi Bayramiyye tarikatinin Celvetiyye kolundan olup zamanında pek fazla hürmet görmüştür. « Tarikname » ve « Necat-ül-ferik » isimli eserleri basılmıştır.

Aziz Mahmud Hüdaî'nin ölümünden sonra İstanbul'un en büyük şeyhi durumunu ihraz etmiş olan Sivasî Abdülmecid Efendi (ölümü 1639) elliden fazla eseri olan bir kimsedir. Mutaassıp Kadızâdeliler grupu ile mücadelesi meşhurdur.

İyi bir tahsil görmüş ve Fatih, Bayezid ve Ayasofya camilerinde kürsü şeyhliği etmiş olan Abdülahad Nuri Efendi (ölümü 1651) nin otuz kadar eseri vardır. En mühimmi « Mir'at-ül-vücud ve Mirkat-üş-şühûd » adını taşır.

Galata Mevlevihanesi şeyhi Ankaralı İsmail Rüsûhi Efendi (ölümü 1631) nin «Hüccet-üs-sema» adlı sofiyane eseri ile daha bazı telifleri ve bir Mesnevi şerhi mevcuttur.

Taşköprülü-zâde Mehmed Kemalüddin Efendi (ölümü 1621), babasının « Miftah-üs-saâde ve Misbah-us-seyâde » ismindeki çeşitli ilimlerin mevzularını tanıtan eserini « Mevzuat-ül-ulûm » adı ile türkçeye çevirmiştir. Taşköprülü-zâde'nin daha başka telif ve tercümeleri de vardır.

Bosnalı Musa bin Mehmed'in muhtelif eserleri arasında Dördüncü Murad'a ithaf ettiği « El-cevahir-ül-muzic fi'l-ahkâm'is-sultaniye » adlı ahlâkî kitabı mühimdir.

Yine bu asrın ilim adamları arasında « Fevâid-i hakaniye » adlı telifi, « Tefsir-i Kadî » nin evveline ait haşiyesi mühim olan Sadreddin Mehmed Efendi zikre değer bir şahsiyettir. İlim adamları tarafından «külliyat-ı Ebül-beka » diye tanınan meşhur arapça lugatin sahibi Kefeli Ebül-beka Eyub bin Musa (ölümü 1682) da bu asrın kıymetli âlimlerindendir.

On yedinci asır şeyhülislâmları arasında bu sahada zikre değer eser sahibi olanlar Bâli-zâde Mustafa Efendi (ölümü 1661), Bolevi (Bolulu) Mustafa Efendi (ölümü 1675), Bursalı Esirî Mehmed Efendi (ölümü 1681), Ankaralı Mehmed Emin Efendi (ölümü 1687), Debbağ-zâde Mehmed Efendi, Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi (ölümü 1703) gibi kimselerdir.

2 — TARİHLE İLGİLİ ESERLER VE MÜVERRİHLER :

On yedinci asırda tarihle ilgili eserler oldukça boldur : Müsbet ilimlere değer verlmediği cihetle bu devrin kalem sahiplerinin bir kısmı tarih ve biyografya ile ilgili eser yazmaya daha çok heves etmişlerdir. Yaşadıkları devrin hâdiselerini kaleme alanlar olduğu gibi, kendilerinden önceki devirlerin tarihini yazanlar, derlemeler yapanlar da mevcuttur. Şehnamecilik bu asırda da vardır. Resmî tarih yazıcılığı olan « Vak'anüvislik » de bu asırda ihdas edilmiştir.

a) On yedinci asırda yazılmış umumi ve hususi tarih mahiyetini taşıyan eserlerle müellifleri şunlardır :

Ramazan-zâde Mehmed Kudsi : 1554 te Merzifon'da doğmuş ,on sene sonra İstanbul'a gelerek tahsilini tamamlamış o-

lan Ramazan-zâde müderrislik ve kadılıklarda bulunmuştur. Ölümü 1622 yılındadır. « Mir'at-i Kâinat » adlı eseri hilkatten başlar, Kanunî'nin son zamanına kadar geçen vak'aları ihtiva eder.

Peçevi İbrahim Efendi : Macaristanda Peçey (Pe'cs) şehrinde 1574 yılında doğmuş, 1651 de Budin'de ölmüştür. Çeşitli vazifelerde bulunan, birçok seferlere katılan İbrahim Efendi, Peçevî tarihi diye maruf eserini Bosna defterdarı iken kaleme almıştır. Peçevî İbrahim Efendi 1520 den 1639 yılına kadar olan vakaları yazmış, 1651 senesine kadar gelen kısmı ise Temeşvar defterdarı Mustafa bin Ahmed ilâve etmiştir. 1866 yılında İstanbul'da iki cilt halinde basılmış olan Peçevi tarihi kıymetli bir eserdir.

On yedinci asırda tarihî eser yazanlardan birisi de meşhur Kâtib Çelebi'dir. 1899 uncu sayfadaki 121 numaralı ilâvede Kâtib Çelebi'nin tarihî eserlerinin isimleri kaydedilmiştir. Mustafa Naima Efendi tarihini yazarken Kâtib Çelebi'nin « Fezleke »-sinden de faydalanmıştır.

Karaçelebi-zâde Abdülâziz Efendi : Kazasker Karaçelebi-zâde Hüsameddin Efendi'nin oğlu olan Abdülâziz Efendi 1593 te İstanbul'da doğmuştur. Esaslı bir tahsil görmüş olan Abdülâziz Efendi 1633 te İstanbul kadısı iken, şehir iaşesindeki darlık meselesi yüzünden azil ve boğularak denize atılması için Dördüncü Murad emir vermişse de, rica üzerine Kıbrıs'a sürülmekle iktifa edilmiş, bir müddet sonra da affa uğramıştır. Sultan İbrahim'i tahttan indirenler arasında baş rolü oynamıştır. Tarihî eserlerinin en meşhuru olan « Ravzatülebrar » ı Dördüncü Mehmed'e takdim ettiği zaman kendisine şeyhülislâmlık pâyesi tevcih edilmiş, daha sonra da beş ay kadar şeyhülislâmlıkta bulunmuştur. Şeyhülislâmlıktan azlinden sonra Sakız'a sürülen Abdülâziz Efendi bilâhara Bursa'da ikamete memur edilmiş ve 1657 aralık ayında Bursa'da ölmüştür. « Ravzatülebrar » adlı tarihi hilkatten 1648 senesine kadar vak'alardan bahseden bir Osmanlı tarihidir. Bursa'da ikameti sırasında buna bir de 1657 senesine kadar gelen zeyl yazmıştır. İkinci önemli eseri Kanunî Süleyman devrini anlatan « Süleymanname » sidir. Abdülâziz Efendi'nin bu iki eseri de basılmıştır. Ayrıca Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Revan ve Bağdad seferlerinden bahseden « Zafername » ve bir peygamberler tarihi olan « Mir'at-üs-safa » adlı eserleri vardır.

Solak-zâde Mehmed Hemdemî : İstanbul'da doğmuş, 1650 ile 1658 yılları arasında ölmüştür. Eseri « Solak-zâde Tarihi » diye maruf olup, hilkatten 1648 senesine kadar bir Osmanlı tarihidir. Solak-zâde'nin lisanı sade olup eseri basılmıştır.

Müneccimbaşı Ahmed Dede : 1631 senesinde dünyaya gelmiştir. Babası Konya Ereğlisi halkından iken Selânik'e gelip yerleşmiş olan Lûtfullah adlı bir kimsedir. Bir miktar tahsilden sonra Selânikte Mevlevî tekkesine intisab etmiş, sonra İstanbul'a gelerek tahsilini ilerletmiştir. Bu arada astronomi ve astroloji öğrendiğinden, hocası olan Müneccimbaşı Mehmed Efendi'nin ölümü üzerine 1667 de müneccimbaşı olmuştur. Müneccimbaşı Ahmed Dede 1701 de Mekke'de ölmüştür. Ahmed Dede'nin çeşitli ilim kollarında eserleri vardır. Dinî eserlerinin yanında tarihe, astronomiye, matematiğe, tıbba, musikiye dair de eserleri mevcuttur. Eserlerini türkçe, arapça veya farsça yazmıştır. « Risale-i musikiye » si musikiye, « Talihat alâ Uklidis » geometriye, « Vesiletül-vüsûl » mantığa ait eserleridir. Dini ilimlere ait birkaç tefsir kitabı vardır. Kendisini asıl tanıtan eseri ise « Camiüd-düvel » adlı umumi tarihidir. Camiüd-düvel'in islâm tarihi kısmı muhtasardır. Osmanlı tarihi kısmı 1672 yılına kadardır. Eser arapça yazılmıştır. Şair Nedim tarafından muhtasar şekilde türkçeye çevrilmiş ve basılmıştır.

Hasan Bey-zâde : Reisülküttab Küçük Hasan Bey'in oğludur. İslâm Ansiklopedisindeki biyografisinde adının Ahmed olduğu kabul edilmektedir. Divan-ı humâyun kâtipliklerinde ve muhtelif eyaletlerin defterdarlıklarında bulunmuştur. Ölümünün 1636 yılında vukuu muhtemeldir. Esas şöhreti « Hasan Bey-zâde tarihi » diye anılan eserindendir. Hasan Bey-zâde tarihinin bazı nüshaları 1625 senesine, bazıları da 1635 senesine kadar gelen vakaları ihtiva etmektedir. Hasan

Bey-zâde tarihi iki kısma ayrılır. İlk kısmı Tacüt-tevarih'in hulâsasıdır. Fakat Üçüncü Mehmed devrinden itibaren ikinci kısmı müellifin yaşadığı ve şahidi olduğu hâdiseleri nakletmesi bakımından önemli ve kıymetlidir. Bu eser Naima'nın kaynaklarındandır. Solak-zâde Mehmed Hemdemî'nin de isim zikretmeden bundan bolca faydalandığı anlaşılmaktadır. Hasan Bey-zâde'nin tarihî eserleri meyanında bir de « Kanije fetihnâmesi » vardır.

1640 senesinde ölmüş olan Edirne'li Hacı Mehmed Efendi'nin « Nuhbetül-Tevarih vel Ahbar » adlı eseri umumi bir İslâm tarihi olup, Osmanlı tarihi kısmı müellifin yaşadığı devre kadar gelir. Mehmed Efendi'nin « Tuhfetüs Sukûk » adlı bir eseri daha vardır. Nuhbetüttevarih basılmıştır.

Yeniçeri Solak Hüseyin Tûgi'nin İkinci Osman vakasından bahseden « İbretnüma » adlı eseri 43 sayılı Belleten'de neşredilmiştir. Divan kâtiplerinden Vecihi (ölümü 1670) nin 1637 ile 1661 tarihleri arasındaki vakayii ihtiva eden bir eseri vardır. Vecihi Tarihi, Naimâ'nın kaynaklarındandır.

Rodosî-zâde Abdullah'ın 1100 (M : 1688/1689) den 1106 (M : 1694/1695) senesine kadar vakalar ıihtiva eden bir Osmanlı tarihi vardır.

Şarihü'l-mennar-zâde Ahmed Efendi: Amasyalı Bayram-zâde Abdullah Efendi'nin oğlu olan Şarihül'mennar-zâde, muhtelif medreselerde ders vermiş ve Davutpaşa medresesinde müderris iken 1657 de ölmüştür. Yazdığı tarihi ölümünden bir sene öncesine kadar gelen vakaları ihtiva eder. Bu eser Naimâ'nın en mühim kaynaklarındandır.

Reisülküttâb Bosnalı Hüseyin Efendi (ölümü 1644) nin türkçe « Bedayiülvekayi » adlı umumi tarihi ile Karamanlı Ahmed bin Yusuf (ölümü 1610) un « Ahbar-üd-düvel ve âsar-ül-üvel » adlı arapça devletler tarihi de bu asırda kaleme alınmış eserlerdendir. Hüseyin Efendi ayrıca Bedreddin Hasan Çelebi'nin arapça peygamberler ve halifeler tarihini de türkçeye çevirmiştir. Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa'nm mühürdarlığını yapmış olan Hasan Ağa da efendisinin emriyle ve kendisine teslim edilen vesikalara istinaden 1658 den 1663 yılına kadar olan devrin tarihini yazmıştır. Eser, mühürdar tarihi diye maruf bulunan « Cevahir üt-tevarih » tir. Sayılan bu eserlerden başka muayyen bir vakayı, bir yerin fethini anlatan hususi tarihlerle, bir devri hulâsa eden daha bir takım küçük tarihî eserler de mevcuttur.

b) Osmanlı devleti teşkilâtı ile ilgili eserler :

Nasıl umumi veya hususi tarih sahibi müelliflerin başka ilim kollarında eserleri varsa, teşkilâta dair eserleri bulunanların bir kısmı da böyledir. Teşkilât mecmualarının bazılarının sahipleri ise meçhuldür. Abdurrahman Abdi Paşa gibi ilk vakanüvis ile Hezarfen Hüseyin Efendi gibi çeşitli ilim kollarında kitapları bulunan kimselerin de teşkilâta dair eserleri mevcuttur.

Abdurrahman Abdi Paşa : İstanbulda dünyaya gelmiş ve enderunda yetişmiştir. Sakız muhafızı iken 1692 de ölmüştür. Abdi Paşa ilk vakanüvis yani resmî tarihçidir. Bu sıfatla yazdığı eseri 1648 ile 1682 yılları arasındaki vakaları ihtiva eder. Nişancı Abdurrahman Paşa tarihi diye de tanınan eserinin asıl adı «Vekayinâme» dir. Abdi Paşa'nın ikinci mühim tarihî eseri teşrifat ve teşkilâta ait kanunnamesidir. Bu eseri « Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi » adı altında Millî Tetebbular mecmuasında neşredilmiştir.

Hezarfen Hüseyin Efendi : Aslen İstanköylü olup İstanbul'da tahsil etmiştir. Kıymetli bir âlim olan Hüseyin Efendi 1691 de ölmüştür. Çeşitli ilim kolunda kitapları vardır. Bu cümleden olarak : tasavvufa dair «Muhâsinül-kelâm» ve «Şerhül-lem'a», ahlâka dair « Risale-i hükmiyye», tıbba dair « Lisan-ül-etibba », « Tuhfetül-eribi'n-nâfia » ve « Fihrişülervan » adlı üç eseri, ayrıca « Tercüme-i lûgat-i Hindî » ismi ile Hint lûgatlerinin türkçe ve farsça tercümesi mevcuttur. Hüseyin Efendi'nin tarihî eserlerinin birisi umumi tarih çeşidine, diğeri de teşkilât nev'ine dahildir. «Tenkihül-tevarih» adını taşıyan umumi tarihi eserlerinin en mühimmidir. Bu eserde hıristiyan dev-

letlerinin tarihine ait kısımlar Avrupa tarihlerinden tercüme edilmiştir. Hüseyin Efendi'nin «Kanunname-i Sultan Mehmed» ismi ile tanınan teşkilâta dair eseri 1669 yılında kaleme alınmış olup asıl adı «Telhis-ül-beyan fi kavanin-i Sultan Mehmed» ismi ile tanınan teşkilâta dair eseri 1669 yılında kaleme alınmış olup asıl adı «Telhis-ül-beyan fi kavanin-i Osmandır». On üç fasıl üzerine tertiplenmiş olan bu eser Fransızca ve İtalyancaya da tercüme edilmiştir.

On yedinci asırda kaleme alınmış teşkilâta ait eserlerin en mühimmi Aynî Ali Efendi'nin «Kavanin-i Âl-i Osman der mezamin-i defter-i divan» adlı kanunnamesidir. Aynî Ali'nin bu kanunnamesi 1280 (M : 1864) yılında basılmıştır. Aynı müellifin «Kanun-u Osmani», «Kavanin-i meâdin» ve «Kanun-u Mali-i Mısır» adlı kanunnameleri de vardır. Kanun-u Osmani'de cürüm ve cinayet rüsümları ile tımar ve reaya işleri ele alınmıştır.

Aynı asrın teşkilâta ait eser yazan şahsiyetlerinden birisi de reisülküttab ve nişancılık etmiş olan Ömer Avni Efendi (ölümü 1652) dir. Kabataş'ta set üstünde kendi adı ile anılan ahşap çatılı camiin yaptırıcısı olan Ömer Avni Efendi'nin eseri «Muhtasar Kanun-u Osmani mefhum-u defter-i hakani» adını taşımaktadır. Bu kanunname 59 sayılı Belleten'de neşredilmiştir.

On yedinci asırda yazılmış teşkilâta ait birkaç eserin de yazarı belli değildir. Askerî teşkilâtı ihtiva eden ve bu asırdaki bozukluğun sebeplerini inceleyen «Kitab-ı Müstetab» adlı kitap ile «Kavanin-i Osmanî ve Rabıta-i Âsitane» ve «Kavanin-i Yeniçeriyan» isimli eserlerin bilhassa kaydı gerekir.

c) Biyografi ile ilgili eserler :

Bu çeşide sokabileceğimiz eserler arasında birçok âlim ve şeyhin, şairlerin veya mühim bir iki şahsın hayatından bahseden eserler de vardır. Şairlerin hayatından bahseden eserlerin, bir nevi edebiyat tarihi şeklinde mütalâası mümkün olduğundan burada diğerlerini zikredeceğiz.

On yedinci asırda biyografik tipte eser meydana getirmiş şahısların en mühimmi Nev'i-zâde Atai'dir. Asıl adı Ataullah olup Nev'i-zâde Yahya Efendi'nin oğludur. 1582 yılında doğmuş, tahsilini ikmalden sonra müderrislik ve daha çok kadılıklarda bulunmuştur. 1635 senesinde İstanbul'da ölmüştür. Atâi, âlim ve şair bir kimse olup, divanı ve muhtelif eserleri vardır. Fakat eserlerinin en meşhuru Taşköprülü-zâde'nin «Şakayık-ı Numaniye» sine yaptığı zeyldir. Nev'i-zâde'nin bu zeylinin adı «Hadayikul-hakayık fi tekmilet-iş-şakayık» tır. Şakayık-ı Osmaniye'nin kalmış olduğu 1557 yılından başlıyarak 1634 yılına kadar yaşamış âlim ve şeyhlerin biyografilerini kaydetmiştir. Nev'i-zâde'nin bu zeylinde 777 âlim ve 181 şeyhin biyografisi mevcuttur. Atâî'den sonra Üşşakî-zâde Şeyhi Mehmed Efendi de 1634 ten 1717 ye kadar bir zeyl yapacak ve bu zeylinin adını «Vekayi-ül-fuzâlâ» koyacaktır. Gerek Şakayık-ı Numaniye'nin Edirneli Mecdi Efendi tarafından yapılan tercümesi, gerekse Atâî'nin zeyli basılmıştır.

Baldır-zâde Mehmed Efendi (ölümü 1650) bu tip eserin mahallî bir çeşidini meydana getirmiştir. Memleketi olan Bursa'da medfun âlim, şeyh ve şairlerin biyografilerini ihtiva eden eserine «Ravza-i Evliya» adını vermiştir.

Cafer Çelebi adında birinin Sultanahmed camii mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa'nın mimarlık, sedefkârlık ve muskişinaslığından bahseden «Risale-i Mimariye» si ile Nakkaş Sâi'nin Mimar Sinan'ın ağzından kaleme aldığı «Tezkiret-ül-bünyan» isimli eseri de bir nevi biyografik teliflerdir.

3 — COĞRAFYA İLE İLGİLİ ESERLER :

On yedinci asırda Kâtib Çelebi sayesinde coğrafya sahasında ehemmiyetli sayılacak bir adım atılmış ve bilhassa Batı ilmi ile temas kurulmuştur. Gerçi, coğrafya'da Batı ilmi ile temas on altıncı asrın sonlarında tesis edilmiş görünür. Lâkin Kâtib Çelebi ile bu husus daha sıkı şekle girmiştir denebilir. Meselâ, 1583 yılında Üçüncü Murad'a «Tarih-i Hind-i Garbî» adlı bir eser takdim edilmiştir.

Amerika hakkında bilgi veren ve eski coğrafya ile kozmoğrafyaya ait malûmatı da ihtiva eden bu eserin yazarının ismi meselesi karışık ve ihtilâflıdır. Zira, Bayezid Umumi Kitaplığında 4969 numaraya «Kitab-ı iklim-i cedid» adı ile kayıtlı nüshada yazarı Emir Mehmed bin Emir Hasan-ül-Suûdî olarak, Süleymaniye Esad Efendi kitaplığında 2201 numaraya «Tarih-i Hind-i garbi yüsemma bi hadis-i nev» adı ile kayıtlı nüshada ise, müellifin adı Mehmed bin Yusuf Herevi diye yazılıdır. Bu nüsha vasıtasiyle müellifin Herat'lı olduğu görülmektedir. Bu asır İbrahim Müteferrika tarafından müellif ismi söylenmeden resimli olarak basılmıştır.

Üçüncü Murad zamanında, önce arapça sonra Türkçe yazılıp Sadrıâzam Sokullu Mehmed Paşa'ya takdim edilen bir coğrafi eser vardır. Mahmud bin Ali Sipahi-zâde (ölümü 1588) tarafından yazılmış olan (A. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde ilim S: 77) bu kitabın adı «Evzah-ul-mesâlik ilâ marifet-il-memâlik» tir. Eserin müellifi kitabını yazarken istifade ettiği Doğu kaynaklarının isimlerini de kaydetmektedir. On altıncı asrın sonlarında 1597 yılında kaleme alınmış bir coğrafi eser de Mehmed bin Ömer Bayezid bin Âşıkan «Menazır-ı avâlim» adlı kitabıdır. Bu kitabın yazarı olan Âşık (ölümü 1600) da İslâm coğrafyacılarının eserlerinden faydalanmıştır. Menazır-ı avalim'den İstanbul kütüphanelerinde birkaç nüsha mevcuttur.

On altıncı asırda tercüme edilmeye başlanmış olan bir coğrafi eserin tamamlanması on yedinci asırda Rodosî-zâde Mehmed Efendiye nasib olmuştur. Bu eser, Kazvinî'nin «Acaibül mahlûkat ve garaibül mevcudat» adlı kitabıdır. On altıncı asırda tercümeye başlayan şahıs ise Şehzâde Mustafa'nın hocası Süruri Efendi'dir. Şehzadenin katli ile bu iş yarıda kalınca Rodosî-zâde tercümeyi tamamlayıp 1685 te Dördüncü Mehmed'e takdim etmiştir.

On yedinci asırda kaleme alınan coğrafi eserlerin en ehemmiyetlileri Kâtib Çelebi'ninkilerdir. Kâtib Çelebi'nin tam mânasiyle coğrafi iki eseri vardır. Bunlardan birisi «Cihannüma», diğeri de «Levâmi-ün-nur fi zulmat-i Atlas Minor» dur. Kâtib Çelebi, ikincisinde Batılı coğrafyacıların eserlerinden de faydalanmıştır. İstanbul kütüphanelerinde bundan muhtelif nüshalar mevcuttur. Cihannüma, İbrahim Müteferrika matbaasında 1832 tarihinde basılmıştır. Kâtib Çelebi, eserinin mukaddimesinde de belirttiği üzere Cihannüma'yı bir umumi coğrafya olarak tasarlamışsa da kitap eksik kalmıştır. Cihannüma'da Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kalan topraklara ait kıymetli malûmat mevcuttur. Kâtib Çelebi'nin coğrafyaya ait ikinci eseri «Atlas Minor» un tercümesidir. Atlas Minor'u, asien Fransız iken islâmiyeti kabul etmiş latinceye de vâkıf Şeyh Mehmed İhlâsi Efendi tercüme suretiyle takrir etmiş, Kâtib Çelebi de bunu «Levâmi-un-nur fi zumat-ı Atlas Minor» adı ile kaleme almıştır.

Böylece Kâtib Çelebi, Atlas Minor'u tercüme etmek, Cihannüma'da Batı eserlerinden istifade ve nakiller yapmak suretiyle Osmanlı İmparatorluğunda yeni bir çığır açma yoluna girmiştir. Gerçi, Batı eserlerinden istifade ve tercüme suretiyle ilk Avrupai eser olarak daha yukarda zikrettiğimiz «Tarih-i Hind-i Garbi» meydana getirilmişse de, Kâtib Çelebi bunu daha genişletip esaslandırmış ve arkasından takib edilebilecek bir yol kurmuştur denebilir. Zaten, Kâtib Çelebi'nin bir hayli bolca olan eserleriyle Türk kültürüne yaptığı hizmetin yanında, diğer ehemmiyetli tarafı da Batı ilmi ile sıkı sayılacak bir temasa geçmiş olmasıdır.

On yedinci asırda Kâtib Çelebi gibi Batılıların eserlerinden tercüme yapan bir şahıs da Ebu Bekir Demişki'dir. Şamlı Ebu Bekir Efendi, Joan Bleau'nun «Atlas Major» adlı on bir ciltlik coğrafi eserini altı cilt halinde tercüme etmiştir. Bu tercüme, tarih-i Hind-i Garbî tercümesinde olduğu gibi birkaç türlü isimlendirilmiştir. Ebu Bekir Efendi bunu «Nusret-ül-islâm ves-sürûr fi tahrir-i Atlas-ı Macar» veya «Tercüme-i Coğrafyay-ı Kebir» diye isimlendirmiştir. Sarıâzam Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa tarafından himaye edilen bir kimse olan Ebu Bekir Efendi tercümeye 1675 te başlamış ve 1685 te ikmal etmiştir. A. Adnan Adıvar, «Osmanlı Türklerinde ilim» adlı ki-

tabında (sayfa 135) bunun tam tercüme olmadığını, araya bir takım karıştırmalar yapıldığını belirtmektedir.

On yedinci asırda meydana getirilen coğrafî eserler arasında Evliya Çelebi'nin (2086 ncı sayfada 130 numaralı ilâveye bakınız) seyahatnamesi de vardır. «Tarih-i seyyah» adı ile de anılan bu on ciltlik büyük eser adından da anlaşılacağı üzere müellifin uzun seyahatinin notlarıdır. Evliya Çelebi seyahatnamesinde birçok şehir ve memleketin topografya, folklor, etnik durumu, tasvirî şekilde de olsa nüfus ve iktisadi vaziyetine, tarihî coğrafyasına dair mühim malûmat vardır.

4 — MATEMATİK VE ASTRONOMİ :

Müsbet ilimler sahasında on altıncı asrın sonlarında görülen düşüş on yedinci asırda daha da fazlalaşmıştır. Onun için bu asırda matematik sahasında uğraşan adam hem az olmuş, hem de tabiatiyle az eser verilmiştir. Müsbet ilimlerin, bu arada bilhassa matematiğin bu hale düşmesinin en büyük âmili daha önce de söylendiği gibi taassuptur.

On yedinci asırda matematik ve astronomiye ait zikre değer eser verebilen iki üç kişiden fazla değildir. Bunlar, Diyarbakırlı Molla Mehmed Çelebi, Kâtib Çelebi'nin talebelerinden Mustafa bin Yusuf ve Tekirdağlı Kâtib-zâde Mustafa bin Mehmed'dir. Diyarbakırlı Molla Mehmed Çelebi (ölümü 1655) Dördüncü Murad'ın emriyle «Es'ile» adlı bir eser yazmıştır. Bu eser yalnızca matematik konularını ihtiva etmeyip bunun yanında astronomi, geometriden başka hadis, tefsir, mantık, meâni ve kelâm konularına girecek kısımlar da bir hayli yer tutar. Molla Mehmed Çelebi'nin bu eseri kendisinden sonra gelen ulema tarafından şerhedilmiştir. Kâtib Çelebi'nin talebesi Mustafa bin Yusuf'un eserinin adı «Maden-ül-esrar fi ilm'il-hisab» dır. Kâtibzâde Mustafa bin Mehmed'in eserleri (İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi C: 3/2 S: 517) ise, «Risaletül-usturlab», «Ravzatü'l-ehbab fi şerh-i hulâsati'l-hisab», «Hediyyetü'l-âmil fima yeteallaku bi'r-rub'ilkâmil» dir.

On yedinci asırda yetişmiş matematik ve astronomiye ait eserleri bulunan bu üç kişinin bile, çağdaşı olan Avrupa'nın mühim matematikçilerinin yanında zayıfça kaldıklarını belirtmek, ilmî bir hakikatin ifadesidir. Bizde taassup yüzünden müsbet ilimler ilerleme kaydedemezken Avrupada bu sahada büyük ilerlemeler kaydedilmekte. Galile, Dekart ve Nevton, Kepler gibi otoriteler yetişmekteydi. On altıncı asrın adamı olan büyük astronom Kopernikin (ölümü 1543) güneş sistemine dair ortaya koyduğu yeni hakikatler bile, muhtemelen ilk defa Şamlı Ebu Bekir Efendi'nin Atlas Minor tercümesi ile Türkiye'ye girmiş oldu.

5 — TIB VE TIBBİ ESERLER :

On yedinci asırda Osmanlı medreselerinde müsbet ilimler sahasında bir düşüş görülmekle beraber, insan hayatı ile ilgisi dolayısiyle ister istemez tıbbi sahada bir hayli uğraşanlar çıkmış ve matematik ile kıyaslanamıyacak derecede fazlaca eser verilmiştir. Matematik, astronomi ve fizikin yanında tıbbın epeyce farklılık arzetmesinin sebebini, saray hekimliği ile Osmanlı hastanelerinin mevcudiyetine ve bu müesseselerin tabipleri çalışmaya sevkedişine bağlamakta hatâ olmasa gerektir.

Bu asırda zikre değer tıbbî eser verenlerden Bey-zâde Mehmed bin İbrahim (ölümü 1629) arapça «Ravzatü'l-esha ve Devhatü'l-elba» adlı bir sağlık koruma kitabı yazmıştır. Aynı şahsın bir de «Musannif» isimli tıbbî eseri mevcuttur. Larende (Karaman) li Siyahi-zâde Derviş adında bir şahıs da «Lûgat-ı müşkilât-ı ecza» ismi ile tıbbî bir lûgat meydana getirmiştir. Bu kitapta eczaların türkçe, arapça, farsça, rumca ve berberice adları verilmektedir. Aynı şahıs bir de «Mecmau't-tıb» adlı manzum bir eser yazmıştır. 1616 da kaleme alınmış olan bu kitabın diğer bir adı da «Terceme-i Molla Siyahî müntehabı ihtiyarat-ı şifa der beyan-ı ilm-i tıb» dır. Eserde bazı hastalık mevzuları ile birlikte (A. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde ilim S: 106) ilâçların tariflerine de yer verilmiştir.

On yedinci asırda yazılmış tıbbî eserlerin en mühimmi Dördüncü Murad'ın

hekimbaşılarından Emîr Çelebi tarafından meydana getirilmiştir. Mısır'da tahsil etmiş ve Mısır Kalavan hastanesinde başhekimlik yapmış olan Emîr Çelebi bilâhara İstanbul'a gelerek hekimbaşı olmuştur. Afyon kullandığı padişaha fitlenerek ölümüne sebeb olunan (bu ciltte 1937 inci sayfaya bakınız) bu kıymetli hekimin meşhur kitabının adı «Enmûzec-üt-tıb» dır. Emîr Çelebi'nin 1624 te Kaptan-ı derya Receb Paşa namına kaleme almış olduğu bu mühim eserde ijiyen yani sağlık koruma bahislerinden sonra ilâç ve hastalıklar ayrı ayrı tarif edilmekte, bir hekimin hem kendi tecrübesi, hem de kendisinden önceki hekimlerin eserlerinden edineceği bilgiye göre ilâçları kullanması lüzumu belirtilmektedir. Emîr Çelebi bilhassa hekimlerin mutlaka teşrih (anatomi) öğrenmeleri gerektiğini söylemekte, hele harpte bulunan hekimlerin ölen askerlerin cesetleri üzerinde teşrih bilgisi edinmelerini, şayet buna imkân bulunmazsa maymunlar ve domuzlar üzerinde teşrih yapılmasını ısrarla ifade etmektedir. Emîr Çelebi'nin bu mühim eserinden başka «Garaib-ül-hikem» ve «Neticetü't-tıb» adlı iki tıbbî kitabı daha vardır.

Emîr Çelebi'nin ölümünden sonra hekimbaşılığa getirilmiş olan Zeynelâbidin bin Halil'in de oldukça önemli sayılan bir eseri vardır. Zeynelâbidin Efendi «Şifau'l-fuad li hazreti Sultan Murad» isimli ijiyenik kitabını hekimbaşı olmadan önce 1627 de yazmıştır. Bu kitapta daha ziyade yemek, içmek ve giymek meseleleri sağlık koruma açısından incelenmiştir. Yine Dördüncü Murad devrinin hekimlerinden Şirvanlı Şemseddin İtaki de «Teşrih-ül ebdan ve terceman-ı kiba_le-i feylesofân» adlı güzel resmli tıbbî bir eser yazmıştır. Asrın ilk yarısında tıbbî eser yazanlardan biri de İbn Şerif diye tanınan şahıstır. İbn Şerif 1626 da beş fasıl üzerine yazmış olduğu tıbbî eserine «Yadigâr-ı ibn-i Şerif» adını vermiştir. Kavalalı Abdülhalim bin Abdullah 1655 te «İhtisâr-ı takvimi'l-ebdan», Cerrah Mehmed bin Murad 1670 te «Şifâü'n-nas ve def'il-emraz», Mehmed bin Ali de 1691 de «Terceme-i Cedide fi Havassi'l-müfrede» adlı tıbbî kitaplarını yazmışlardır. Mehmed bin Ali'nin eseri bilâhare basılmıştır.

On yedinci asırda kaleme alınmış tıbbî eserlerin mühimlerinden biri de Haleb'li Salih bin Nasrullah'ın «Gayetü'l-beyan fi tedbir-i beden-il-insan» adlı kitabıdır. İbn-i Sellum diye tanınan Salih bin Nasrullah (ölümü 1670) Dördüncü Mehmed'in hekimbaşılarındandır. Salih bin Nasrullah Sayetü'l - beyan'ı Dördüncü Mehmed'e takdim ettiği zaman padişah bundan memnun olarak müellifine samur kürk giydirmiştir. Ayni müellifin «Gayetü'l-itkan fi tedbir-i beden-il-insan» ve «Gaye fi't-tıb» adlı arapça iki mühim eseri daha vardır. Gayetü'l-beyan ve Gayetü'l-itkan'ın türkçe tercümeleri de mevcuttur. A. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde ilim adlı eserinde Salih bin Nasrullah'ın eserleri hakkında tahlilî bilgi vermektedir.

Dördüncü Mehmed zamanındaki hassa hekimlerinden Hayatî-zâde Mustafa Fevzi Efendi'nin «Resail-ül-müşfiye fi emraz-il müşkile» adlı beş risaleden mürekkep eseri «Risale-i hamse-i Hayatî» adı ile tanınmıştır. Hayatî-zâde'nin eserinde lâtin hekimlerinden üç kişinin isminden bahsedilmektedir. Bu bakımdan onun Batılı hekimlerin eserlerinden faydalandığı anlaşılmaktadır. Şakayık zeylinde Mustafa Fevzi Efendi'nin Museviden dönme olduğu bahsedildiğine göre, kendisinin bir Batı dili bilmesi muhtemeldir.

Dört defa hekimbaşılık etmiş ve 1649 da ölmüş olan Sakızlı İsa bin Ali'nin de «Nizamü'l-edviye», «Devaü'l-emraz», «Müfredat» ve göz hastalıklarına dair «Tezkeretü'l-kehhalin» adlı eserleri vardır. Bunlar arasında en mühim ve tanınmışı «Nişamü'l-edviye» dir.

On yedinci asrın dikkate değer hekimlerinden birisi de Mehmed bin Ahmed bin İbrahimdir. Edirne ve İstanbul'da tahsil edip yetişmiş olan bu adam bir aralık seyahatle Hindistan'a gitmiş ve orada Türk _ Moğol hükümdarı Şah Cihan'ın on sene hususi kâtipliğinde bulunduktan sonra Türkiye'ye dönmüştür. Bu zatın «Kamusü'l-Etibba ve Namusü'l-elifba» adı ile bir telifi ve «Tercüme-i mualecat bi-ibn-i Baytar» adı ile İbn-i Baytar'dan, «Bür'ü's-saa» adı ile Ebu Bekir-i Razi'den tercümesi vardır.

İstanbul'da Süleymaniye darüşşifası

hekimlerinden Kütahyalı Ahmed bin Beşir (ölümü 1698) in «Camî fi ilmi'l _ baytara» adlı tıbbî bir eseri vardır.

Bu devre ait tıb bahsini kapamadan önce 1679 da Anadolu'dan gelen bir çiçek aşıcısının İstanbul'da çocuklara çiçek aşısı tatbik etmiş olduğunu tarihlerden öğrendiğimizi kaydetmeliyiz. Türkiyedeki İngiliz elçisinin zevcesi Madam Montegü 1717 de çiçek aşısını mektupları ile Avrupalılara tanıtacaktır.

Yine tıb ile ilgili bir nokta olarak Evliya Çelebi'nin (Seyahatname C: I' S: 531) Onyedinci asırda İstanbul'da yedi yüz tabib dükkânı ile bin tabîb olduğunu söylemesi pek dikkate değer bir meseledir. Evliya Çelebi'nin bu hususta mubalâğalı davrandığı anlaşılmaktadır. Zira, Başvekâlet arşivinde bir vesikada (Mühimme defteri no: 111, S: 4 ve Ahmed Refik, Hicri on ikinci asırda İstanbul hayatı S: 28) 1699 senesinde İstanbul. Üsküdar, Galata, Tophane ve Kasımpaşa'da imtihanları yapılıp ehliyetname alan beş serbest tabib ile 21 tabib dükkânı ve yine imtihanları yapılmış olan 28 cerrah ile 27 cerrah dükkânının mevcudiyetini öğrenmekteyiz. Üçüncü Murad devrinde Türkiye'ye gelerek «Histoire du serail et de la cour» isimli bir eser yazmış olan Michel Baudier o sırada Osmanlı memleketinde 89 hastane bulunduğunu bildirir.

Dükkânlarda serbest çalışan cerrah, tabip ve kehhal (göz hekimi) lerden başka saraya bağlı olanlar da vardı. Ocak 1953 tarihli «Tarih vesikaları» mecmuasında, Rıfkı Melûl Meriç tarafından Başvekâlet arşivindeki mevacib defterlerinden aynen nakledilerek neşredilen cerrah ve kehhallerin isim listesinden 1040, 1041, 1043, 1047, 1059, 1060, 1063, 1065, 1066, 1081, 1099, 1101, 1102, 1103 senelerindeki cerrah ve kehhaller ile bunların çırak ve müteferrikalarının hem isim hem de miktarlarını öğrenmekteyiz. Meselâ 1047 (Milâdi: 1637/1638) yılında 28 tane cerrah ve kehhal, 7 tane bunların şakirdi, 7 tane de müteferrika ismi, 1081 (M: 1670/1671) yılında 24 cerrah ve kehhal, 3 şakirt, 18 tane de bunlara bağlı müteferrikanın ismi geçmektedir.

II — SANAT, MİMARLIK VE İÇTİMAÎ MÜESSESELER

Osmanlı devletinin siyasî hayatı bakımından onyedinci asrın bir duraklama devri teşkil ettiği malûmdur. Uzun süren isyan ve harplerin bir devletin iktisadî hayatında sarsıntılar tevlit edeceği, bu iktisadî sarsıntıların da memleketin san'at hayatının bazı kollarında birtakım izler veya verimi azaltıcı haller meydana getirmesi elbette mümkündür. Nitekim, devletin iktisadî sıkıntı çektiği yıllarda imar hareketi hayli azalmış, mimarî ile ilgili san'at kollarında da san'atkârlar bol eser verme imkânını bulamamışlardır. Maamafih uzun harp ve isyanlara rağmen Osmanlı memleketlerinde san'at hayatında oldukça canlılık müşahede edilmekte, imparatorluğun siyasî yükselmesi durmakla beraber, meselâ edebî sahada tabiî bir gelişme göze çarpmaktadır.

I — EDEBİYAT

Onyedinci asırda edebi faaliyetler imparatorluğun siyasi ve içtimaî durumu ile ayarlı yürümemiştir. Siyasî hadiseler kısmında izah ettiğimiz veçhile, onyedinci asrın bilhassa ilk yarısı birbirini takip eden isyanlar, bunları insafsızlenkil hareketleri, hükûmet idaresinde bir kısım devşirme vezirlerin rüşvet, iltimas ve cinayetleri ile doludur. Bir çok kimseler edebiyat için «edebiyat, fikri ve bilhassa esef, sevinç gibi hissi tarafları aksettirmesi dolayısiyle cemiyetin ifadesidir» derler. Bu söz umumiyetle doğru olmakla beraber, onyedinci asrın ilk yarısındaki Osmanlı edebiyatı için hakikati pek ifade etmemektedir. Zira Osmanlı devletinin siyasî ve içtimai hayatında derin sarsıntı ve buhranlar mevcut olduğu halde, edebî mahsuller âdeta bu durumdan müteessir olmamış gibidir. Nitekim Nef'î'nin kasidelerinde bir önceki asır yaşamakta devam ediliyormuşcasına yine haşmet hâkim bulunmakta, Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin gazellerinde, şiir söylediği devrin türlü ahlâksızlıklarla dolu dağdağalı hayatı değil de, zengin bir his ve hayal âleminin mahsulü halinde rindane terennümler, zarafet

ve şuhluğun süzgecinden dökülen kelime ve hisler yer almıştır. Bu iki büyük üstaddan başka diğer şairlerde de aynı durum müşahede edilir. Ancak asrın ikinci yarısında yaşayıp eser vermiş şairlerde kudret ve azamet ifade eden çoşkun heyecanlar yerine bedbinliğe kaçan hislerin epeyce akislerine rastlanır. Bu duruma göre: Onyedinci asırda Osmanlı edebiyatının, cemiyet hadiseleriyle atbaşı beraber gitmediği, asrın ilk yarısında eski azamet devrinin ruhlardaki teressübatının devamını gösteren izlerin hâkim bulunduğu, ancak asrın ikinci yarısında bu izlerin zayıfladığı neticesine varmakta hata olmasa gerekir.

His ve heyecanların, yaşanılan devrin siyasî ve içtimaî tarafını aksettirip ettirmediği meselesi bir tarafa bırakılmak suretiyle, onyedinci asır edebiyatının umumî veçhesi için söylenecek söz, tabii gelişmenin gayet belirli şekilde devam ettiği merkezindedir. Onyedinci asırda bir önceki asra nisbetle türkçenin hâkimiyet sahası bir hayli genişlemiştir. Kırım'dan Kahire'ye, Bağdat ve Basra'dan Bosna'ya kadar uzanan sahada ki mühim merkezlerde Türkçe şiirler yazan bir çok şairler yetişmiştir. Bosna, Arnavutluk ve Mora'da islâmiyeti kabul etmiş yerli halk arasında, medrese tahsili görenlerin ve bu arada Türk edebiyatiyle meşgûl olanların yetişmesi, Türkçenin güzel işaretidir. Türkçenin, yerlî halkı bakımından Türk olmıyan sahalarda daha kuvvetli yerleşmesi meselesinden başka, bu asrın lehine kaydedilecek mühim noktalardan birisi de; şairlerin iyiden iyiye İran tesirinden sıyrılarak daha müstakil şahsiyet kazanmaları ve bu bakımdan daha millî hâle gelmeleridir. Medreseler, Bosna'dan Peşte'ye, Kahire'den Kırım'a kadar yalnızca dini kültürü değil, türk dil ve edebiyatının da yayılmasına âmil olmuştur. Gerçi onyedinci asırda İbn-i Kemal ve Ebussuud Efendi derecesinde kuvvetli bir dinî ilimler âlimi yetişmemişse de bilhassa bibliyografya ve coğrafyada büyük kıymet ifade eden eserlerin sahibi Kâtib Çelebi gibi bir âlimin yetişmesi bu asır için en büyük kazançtır. Nef'î, Nâbi ve Şeyhülislâm Yahya Efendi gibi şahıslar Klâsik divan şiirinin tekâmül seyrinde üst katlara yücelmiş iri yıldızlar gibidir. Bu üç kıymet ve daha bazı kimseler sayesinde onyedinci klâsik Türk nazmının onaltıncı asra nazaran teknik ahenk ve zarafet bakımından daha çok güzelleştiği ve biraz daha ileri seviyeye yükseldiği görülür. Evvelce kaside ve gazelde İran şairleri örnek tutulurken, artık Türk şairleri İran şairlerine değer vermemekte, hatta onlara üstünlük iddia eylemektedir; sadece mesnevî tarzında İran edebiyatının üstünlüğü kabul edilip onlarla rekabete çalışılmaktadır. Bu asırda örnek ve mevzularda millilik aşikârdır. Zira artık Türk şairleri İranlıları değil Bâki ve Fuzuli gibi kimseleri örnek tutmakta; Leylâ ve Mecnun, Yusuf ve Züleyha nevinden irani tipli mevzulara pek itibar göstermiyerek daha yerli ve daha orijinal mevzuları işlemekten zevk duymaktadır. Böylece, geçen asırlarda pek revaçta olan İran'dan tercüme ve adaptasyon usulü yerine, yerli zevk ve mevzuları hakimiyet kurar hale gelmiştir. Kuvvetli kültürü ile şair Nabî, asrın ikinci yarısında bir «tefekkür edebiyatı» çığrı açmış ve bu yol da Türk şiiri için ayrıca bir tekâmül hadisesi teşkil etmiştir.

Onyedinci asır halk edebiyatı bakımından pek dikkate değer bir hususiyet arzeder. Tereddütsüzce söylenebilir ki, bu asır halk edebiyatı için bir «altın devri» olmuştur. Zira, Gevherî, Âşık Ömer ve Karacaoğlan gibi en kuvvetli halk şairleri bu asırda yetiştiği gibi, gerek bunlar gerekse diğer halk şairleri sayesinde halk şiirinin nazım şekilleri artık iyice teşekkül etmiş oluyordu. Böylece halk şiirinde de klâsiklik meydana gelmiş bulunuyordu.

Onyedinci asırda nesirde de pek belirli bir gelişme mevcuttur. Nesirdeki gelişmeyi ifade edecek eserler şüphesiz bol şekilde tarih, coğrafya, biyografi ve seyahatnâme nevilerinde verilmiştir. Nesrin bu gelişmesinin yanında, o devir için «artistik nesir» addedilecek bir tip vardır ki, bunda bol farisî ve arabî kelimeler kullanarak cümleleri süsleme gayreti göze çarpar. Süslü yazma endişesinden dolayı cümlelerin lüzumundan çok fazla uzadığı, yazarının kelime oyunu yüzünden bazan hakiki manâ ve maksadın anlaşılmasında güçlük çekildiği görülür.

Böyle sadelikten fazlaca uzaklaşmış nesir tipinin bazan tarih sahasına tatbik edildiği bile vakidir. Meslâ Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin tarihî eserleri böyledir.

Asrın edebî çehresinin anahatlarını böylece çizdikten sonra şimdi şahıslar ve eserlerini tanıyalım:

Nef'i : Onyedinci asrın en büyük şairi olan Nef'i, ayni zamanda bütün Osmanlı divan şiirinde parlayan birkaç büyük yıldızdan bir tanesidir. Kelimeleri ustaca seçen, şiirlerinde ahenk ve vuzuha ince dikkatler sarfeden Nef'î zengin muhayyilesi, ve yaratıcı kabiliyeti sayesinde, divan şiirinin kaside tarzında üstadlık tahtına oturmuş bir san'atkârdır. Bu büyük şair hakında 1902 inci sayfadaki 121 numaralı ilâvede bilgi verildiği cihetle burada kendisine kısaca temas edilmiştir.

Şeyhülislâm Yahya: Onyedinci asrın ve hatta divan şiirinin üstadlarından olan Şeyhülislâm Yahya Efendi, yüksek mevki sahibi devlet adamlığı ile san'atkârlığı, yekdiğerini zedelemeden nefsinde cemetmiş bir kimsedir. Yahya 1552 senesinde İstanbul'da doğmuştur. Ankaralı Bayram-zâde Şeyhülislâm Zekeriya Efendi'nin oğludur. Tahsilini ikmalden sonra müderrislik, kadılık etmiş, Rumeli kazaskeri iken Hoca-zâde Esad Efendinin şeyhülislâmlıktan çekilmesi üzerine 1622 de şeyhülislâm olmuştur. Üç defada 18 sene 2 ay 12 gün şeyhülislâmlık etmiş ve bu vazifedeyken 27 şubat 1644 tarihinde ölmüştür.

Kazaskerlik ve bilhassa şeyhülislâmlığı sırasında zamanının en nüfuslu şahsiyeti halinde göze çarpmakla beraber kendisini her sınıf halka rahatça sevdirmiştir. Zamanında devlet icraatında fikirlerinden istifade edilmekle beraber onun asıl şöhreti şairliğindedir. Devrinin en büyük üstadı kabul edilen, müteaddit şiirlerinde kendini öven Nef'î bile Yahya Efendi'ye hürmet göstermiştir.

Mütevazı, nüktedan, rindmeşrep ve sevimli bir şahsiyete malik olan şeyhülislâm Yahya Efendi'nin san'atkârlık tarafı çok kuvvetliydi. Zengin bir his ve hayal âleminin sahibi bulunan Yahya gazel tarzında üstadlık mevkiine yükselmiş bir san'atkârdır. Onsekizinci asrın büyük şairi Nedim :

Nef'î vadi-i kasâid'de suhan-perdâzdır
Olmaz amma gazelde Bâkî vü Yahya gibi

Mısraı ile onun gazel tarzındadaki büyük mevkiine işaret eder. Hakikaten Bâkî ile tekâmülünün yüksek merhalesine ulaşan gazel Yahya'nın dilinde güzelleşip zarifleşmiştir. Yahya Efendi'nin bazı kasideleri ve 77 beyitten müteşekkil küçük bir sakinâmesi de vardır. Divanı 1918 senesinde basılmıştır.

Nâbî: Bu asrın diğer büyük bir şairi de Nâbi'dir. Esas itibariyle asrın ikinci yarısının adamı olan Nâbî'nin asıl adı Yusuf olup doğum tarihi kat'i olarak belli değildir. Kendisi Urfa'lı olup tahsilini de orada yapmış ve Dördüncü Sultan Mehmed zamanında İstanbul'a gelerek Muhasip Mustafa Paşa'nın himayesine girmiş ve onun yardımlarını görmüştür. Daha sonraları Baltacı Mehmed Paşa'nın himayesini görmüş olan Nâbî 1712 yılında ölmüştür. Kabri Üsküdar'da Karacaahmed mezarlığındadır.

Nâbî, Arab ve Fars dillerini çok iyi bilen, ayni zamanda devrin ilimlerine vukufu olan kimseydi. Onun içindir ki şiirlerinde derin kültürünün izleri çabucak belli olur. Fikir ve his unsurlarını yuğurarak nazmını şekillendirmiş olan Nâbî'nin eserlerinde hassasiyet ve lirizmden ziyade tefekkür kokar. Nitekim Nâbî ile bir tefekkür edebiyatı cereyanı meydana gelmiştir. Fakat Nâbî'yi taklit suretiyle bu cereyana kapılanlar kültürce onun kadar kuvvetli olmadıklarından, bazıları kuru tekrarlardan ibaret mazmunlar meydana getirmekten daha ileri gidememiştir. Nâbî çok değişik konular üzerinde kalem oynatmış bir şairdir. Fakat ondaki teknik kuvveti, kusursuz bir lisan ile üstün ifade kabiliyeti sayesinde değişik konular bile onun kaleminde iyi işlenmiş ve güzelleşmiştir. Nâbî'nin tarih bakımından önemli bir hususiyeti, yaşadığı devrin hadiseleriyle ilgilenmiş ve bir kısım şiirlerinde devrinin ahlâki sarsıntısını aksettirmiş olmasıdır. Asrın ilk yarısındaki şairler daha bozuk bir idareye şahit oldukları, ahlâksızlığın daha kötü örneklerini gördükleri halde, şiirlerinde bu vaziyetin akislerini verme-

yip haşmet devri yaşanıyormuşçasına terennümlerde bulunmuşlardı.

Nâbi, farsça şiirler de söylemiştir. Fakat bunların miktarı fazla değildir. Kasidelerini, türkçe ve farsça gazellerini, tevhit ve na'atlarını, çeşitli hâdiseler için düşürdüğü tarihleri, mesnevilerini ihtiva eden büyük bir divanı mevcuttur. Nâbi divanı basılmıştır. Şairin ayrıca « Tuhfet'ül-haremeyn » , oğluna nasihatlerini ihtiva eden « Hayriye-i Nâbi » , mesnevilerden mürekkep « Hayr-âbâd » , Veysi'nin « Siyer » ine zeyl olarak yazdığı « Zeyl-i Siyer-i Veysi » , Dördüncü Mehmed'in çocuklarına yaptırdığı sünnet düğünü için yazdığı şiirlerden mürekkep « Surnâme » , manzum ve mensur parçalar ihtiva eden « Gazânâme » , mektuplarını, resmi ve hususi yazılarını ihtiva eden « Münşat » adlı eserleri mevcuttur.

Nev'i-zâde Atâi : Taşköprülü-zâde'nin « Şakayık-ı Numâniye » sine yazdığı zeyl ile meşhur olan ve daha yukarılarda kendisinden bahsettiğimiz Nev'i-zâde Atâî, ayni zamanda kıymetli bir şairdi. Atâi, mesnevî tarzının bu asırdaki en kudretli mümessilidir. İran şairlerini taklid etmemeyi bir iftihar vesilesi olarak ileri süren Atâî, zaman zaman İran şairlerine rekabet maksadı taşıdığını beyandan geri durmamıştır. Buna rağmen, « Sakinâme » adlı eserinin « Sebeb-i nazm-ı Sakinâme » bölümünde, Türk şairlerinin kaside ve gazel vadisinde İran şairlerini geride bıraktıklarını, yalnız mesnevi tarzında İranlıların hâlâ daha ileride bulunduklarını itiraf eder. Atâî'nin divanından başka edebî eserleri « H a m s e » , mesnevilerden mürekkep « Nehat-ül-esrar » , destan, hikâye menkabe ve sohbetlerden ibaret « Sohbet-ül-ebkâr » , « Feft Han » ve « Âlem-nümâ » adlı kitaplardır.

Bu birinci sınıf şahsiyetlerden başka on yedinci asırda yetişmiş daha birçok edebî değerler mevcuttur. Bu şairlerin bir kısmı kaside, bir kısmı gazel, bazıları da mesnevî tarzında daha fazla muvaffak olmuşlardır. Şeyhülislâm Bahaî, Nâili Kadim ve Azmi-zâde Hâletî de asrın değerli ve kudretli şairlerindendir. Meşhur Hoca Sadeddin Efendi'nin torunu olan ve Dördüncü Mehmed zamanında iki defa şeyhülislâmlık makamını işgal etmiş bulunan Bahaî Efendi (1601 yılında doğmuş 1654 yılında ölmüştür) zarif ve âşıkane gazelleriyle tanınmış ve çağdaşları üzerinde kuvvetli tesirler bırakmış bir şairdir. Asıl adı Mustafa olan Nâilî Kadim (ölümü 1666) yüksek mevkilere geçememiş, ömrünü kâtipliklerde geçirmiş bir kimsedir. Fakat edebî sahada daha hayatta iken büyük şöhret kazanmış, etrafında birçok şakirt ve takdirkârlar toplanmıştır. Nâilî'nin, Tanzimattan sonra yetişen Hersekli Arif Hikmet ve Leskofçalı Galip gibi kimseler üzerinde bile büyük tesirleri sezilir. Gazel tarzının bu kudretli şairinin, lisana hâkimiyeti, üslûbunun kusursuzluğu, zarif ruhu gazellerinde kolaylıkla belli olur. Nâilî'nin divanının gazellerini ihtiva eden kısmı basılmıştır.

Bunlardan başka on yedinci asırda yetişmiş ve yaşamış diğer şairler meyanında Neşâtî, Vecdî, Rizâi, Fasih, Sâbit, Fehim, Cevrî, Râmi Mehmed Paşa, Allâme Şeyhî Efendi, Sabuhî, Kaf-zâde Nadirî, Hâletî, Gani-zâde Nâdirî, Sabrî, Niyazi-i Mısrî gibi kimseler görülmektedir. Bu şairlerden Azmi-zâde Hâleti 1569 da İstanbul'da doğmuş, ilmiyeden yetişerek müderrislik ve kadılıklarda bulunmuştur. En son vazifesi Rumeli kazaskerliğidir. Azmi-zâde Hâletî (ölümü 1630) bilhassa rubaileri ile meşhurdur. Kıymetli bir şair olan Hâletî'nin ayrıca bir de « Münşeat » ı vardır.

Dukakin-zâdelerden şair Ahmed Beyin torunu olan Fasih'in asıl adı Ahmed olup kendisi bir mevlevî şeyhidir. Fasih Ahmed Dede (ölümü 1699) gazel ve mesnevî şeyhi olan Neşâtî de gazel tarzında muvaffak olmuş şairlerdendir. Sefine-i Mevleviye'de Neşatî (ölümü 1674) nin asıl adının Süleyman, Rıza tezkiresi ile Esrar Dede tezkiresinde de Ahmed olduğu bildirilmektedir. Bu asırdaki başka bir mevlevî şeyhi şair de Sabuhî Ahmed Dededir. Sabuhî, bu asrın meşhurlarından Nef'î, Nâilî ve Fehim'in yetişmelerinde hayli müessir olmuş bir kimsedir. Nef'î'nin şahsiyetinin teşekkülünde Sa'ib'in mühim tesiri olmuş ve ayni şahıs daha başka kimseler üzerinde de nüfuz tesis etmiştir. Kaside sahasının en muvaffak üstadı Nef'î'nin takdirine mazhar olmuş şairlerden Sabri (ölümü 1640),

Cevrî İbrahim Çelebi (ölümü 1655) ile onun hasmı vaziyetindeki Kaf-zâde Faizi de kaside tarzında varlık ve maharet göstermişlerdir.

On yedinci asır şairleri arasında gazel tarzında hoş akisler bırakabilen hüner sahipleri meyanında Kütahyalı Mahvî Ahmed Efendi (ölümü 1645), İstanbullu Boğuk-zâde Abdülbaki Vecdî (ölümü 1661), Mezakî Süleyman Efendi (ölümü 1675) gibi şahıslar da vardır.

Nâbî'nin açtığı tefekkür edebiyatı çığrında yürüyenlerden Sabit de kıymetli bir şairdi. Nâbî, kendisinden biraz genç olan bu çağdaşını sevip takdir etmiştir. On yedinci asır sonundaki şairler arasında Nâbi'den sonra en çok takdir toplayan şair halinde göze çarpan Sâbit, Nef'î'nin takdirkârlarından olmakla beraber ne gazel, ne de kaside vâdisinde onun tesiri altında kalmamış, başka şairleri de taklide yeltenmemiştir. Eserlerinde mahallî hayatı aksettirmeye çalışmıştır. Sâbit'in « Gazanâme » adlı bir de manzum tarihi vardır.

Kaside, gazel tarzında gayet güzel örnekler vermiş olan Kaf-zâde Faizi, Gani-zâde Nâdiri ve Riyazî gibi şairler bu asrın kalburüstü kıymetlerindendir. Gani-zâde Nâdirî (ölümü 1626), Sultan İkinci Osman'ın emriyle Üçüncü Mehmed ve Birinci Ahmed devirlerini anlatan bir şehnâme de yazmıştır. Gani-zâde'nin « Mi'raciye » si bu asırda meydana getirilen miraciyelerin en güzelidir.

Bu saydığımız şairlerden başka on yedinci asırda yaşamış daha başka şairler varsa da, kendileri pek ehemmiyetli değildirler.

Divan şiiri hakkında bu bilgiyi verdikten sonra, şüphesiz halk edebiyatına da kısaca göz atmak gerekir. Zira, on yedinci asırda halk şiiri fevkalâde bolluk ve olgunluğa kavuşmuş, böylece halk edebiyatının « altın çağı » meydana gelmiştir.

Halk edebiyatının, ellerinde telli sazlarla dolaşan halk şairleri ve tekkelerde halka hitab eden şiirler söyleyen kimseler vasıtasiyle yürüyüp geliştiği malûmdur. Tekkelerde söylenen şiirlerle tasavvufî halk edebiyatı doğmuş, saz şairleri vasıtasiyle de türkü, koşma ve destanlar gelişmiştir. Meselâ halk edebiyatının on beşinci asırdaki en fazla tanınan iki şahsiyeti olan Hacı Bayram Veli ile Eşref-oğlu Rûmî birer tekke ve tarikat adamıdır. On altıncı asrın tekke şairlerinden sayılan Pîr Sultan Abdal aynı zamanda bu asırda yaşamış halk şairlerinin en kuvvetlisidir. Aynı asrın diğer önemli halk şairleri Kul Mehmed, Öksüz Ali, Hayalî ve Köroğlu'dur.

On yedinci asra ulaşıldığı zaman halk şairlerinin daha kuvvetlileri yetişmiştir. Bu asırdakiler tekkeden ziyade, hudut boylarının, harb sahalarının, Anadolu yaylalarının sesini aksettirdiklerine göre, yetiştikleri sahaların da buraları olması lâzım gelir.

Halk şairleri arasında aruzu bilen ve bu vezinle şiir söyleyenler varsa da en çok kullanılanı hece veznidir. On yedinci asır halk şairlerinin en şöhretlileri Gevherî, Âşık Ömer ve Karacaoğlan'dır. Ayrıca Kayıkçı Kul Mustafa, Kuloğlu, Kâtibî, Âşık Halil, Âşık Benli Ali, Kul Deveci, Gazi Âşık, Demirci-oğlu, Âşık Hasan isimlerinde halk şairleri vardır.

Halk şairleri mühim mevkilere geçmediği, halkın arasında dolaştığı, siyasî hâdiselere karışmadığı için hayatları hakkında bilgilerimiz yok denecek kadar kıt_ tır. Esasen onların hayatlarına dair bilgi daha ziyade kendi şiirlerinden çıkarılmaktadır.

On yedinci asırın edebî nesrine gelince : On altıncı asır edebî nesrinde gittikçe kuvvet kazanmış olan halkın konuştuğu dilden uzaklaşarak süslü ve ağdalı yazı yazma cereyanı, bu asır edebî nesircilerinin elinde son haddine varmıştır. Şekil düşkünü, müselsel ibare meraklısı nesircilerin elinde bazı eserlerin dili yalnız halkın değil bir kısım aydınların da anlayamıyacağı şekle bürünmüştür. Bereket versin ki tarihî, coğrafî, biyografik eserlerle seyahatnâme ve şuara tezkiresi (edebiyat tarihi) yazanlar bu cereyana kendilerini umumiyetle kaptırmamışlardır.

Arapça ve farsça kelimelerle dolu uzun ifadelerden mürekkep süslü edebî nesir şeklini tatbik edenler meyanında Nergisî (ölümü 1634), Veysî (ölümü 1627), Okçu-zâde Mehmed Şahi, Karaçelebi-zâde Abdülâziz Efendi ve Masraf-

zâde Şefik Efendi vardır. Kâtib Çelebi, Fezleke'sinde (C : 2, S : 127) Okçu-zâde için Taci-zâde'den sonra yetişen münşilerin en kuvvetlisi hükmünü verir. Asıl adı : Üveys olan Veysî ayni zamanda gazel tarzında şiirler de yazmıştır. « Siyer » adlı eseri meşhur olup ayrıca « Hâbnâme-i Veysî » , « Şehadetname-i Veysi » ve « Münşeat » adlı eserleri vardır. Nergisî'nin asıl adı Mehmed'dir. Beş risaleden mürekkep « Hamse » si ile mektuplarından mürekkep « Münşeat » ı mevcuttur.

Bir nevi edebiyat tarihi demek olan şuara tezkiresi sahipleri meyanında ise Riyazî, Kafzâde Faizî. Rıza ve bir de Nev'i-zâde Atâî sayılabilir. Atâî'nin Şakayık-ı Numaniye zeyli yalnızca bir şuara tezkiresi mahiyetinde olmayıp daha önce de belirtildiği üzere âlim ve şairlerin biyografilerini ihtiva etmektedir.

Riyazî'nin «Riyazuşşuara» adlı eserinde on beşinci asırdan kendi zamanına kadar gelen şairler mevcuttur. Riyazî (ölümü 1644) divan sahibi ise de en çok bu tezkiresi ile meşhurdur. Yine divan sahibi bir şair olan Kaf-zâde Faizi (ölümü 1621) nin tezkiresinin adı « Zübdet-ül-eş'ar » dır. Beş yüz kadar şaire ait seçmeler ve hayatlarına dair bilgiler bulunan Faizî tezkiresi çok önemli addedilir.

2 — MUSİKİ

Üçüncü cildin 1568 inci sayfasında Türk musikisinin on altıncı asrın sonlarına kadar gelen durumuna dair umumi bilgi vermiş, bu arada musiki âletlerinden de bahsetmiştik. Üçüncü cildde kısa şekilde tarif olunan musiki âletlerinin on yedinci asırda da kullanılmasına devam edilmiştir. Bu asırda musikinin gelişmesi daha düzenli ve belirli bir hal almıştır.

Türk musikisinin gelişmesinde tekkelerin pek büyük rolü olmuştur. Musiki ve tekke deyince tabii ilk plânda akla Mevlevî tekkeleri gelecektir. Gerçi mevlevîlikten başka bazı tarikatlerde de zikredilmesi, na'at-ı şerif, ilâhi, tevsih okunmasının musiki ile ilgisi mevcutsa da, sanat olarak musikinin tekâmülüne zemin hazırlayan tarikat mevleviliktir. Saray ve tekkeler daha ince bir gelişmeyi hazırlarken halkın ses ve hakiki zevkini aksettiren bir halk musikisi de var olmakta devam etmiştir.

On yedinci asırda kaleme alınmış tarihi eserlerin bazılarında, tercüme-i hal kitaplarında bu asırda musiki ile meşgul olmuş kimselere dair bir hayli bilgi edinmekteyiz. Bunların bir kısmının hanende, bazılarının da bestekâr olduklarını yine ayni eserlerden öğrenmekteyiz. Bestelenen eserlerin güfteleri ve makamlarının nev'ine dair sağlam bilginiz mevcutsa da, ses kısmı doğru olarak zamanımıza intikal edememiştir. Boğdan Voyvodası Costantin Cantemir'in oğlu olup İstanbul'da uzun müddet oturan Dimitri Cantemir'in harf ve rakamlardan mürekkep bir nota meydana getirmesi, « Kitab ilm-ül-musiki alâ vech-ül hurufat » adlı eserini İkinci Ahmed'e takdimi de bu asıra rastlar.

Dimitri Cantemir

Musikimizin gelişmesinde mevlevî tekkeleri ile sarayın büyük rolü olmuştur. Tekke musikisi daha ziyade dini musiki mahiyetini haizse de burada musiki bilgi ve terbiyesini alan kimseler tekke dışında lâdini sahada da çalışmalar ve buna göre besteler de yapmışlardır. Musikiyi seven padişahlar geldikçe musiki sanatkârları ve eserleri de çoğalmıştır. On yedinci asır padişahları arasında Dördüncü Murad ve Dördüncü Mehmed musikiyi seven ve ehemmiyet veren kimselerdi. Bu asırda, Batı musikisi âletlerinden keman henüz taammüm etmemiş olmakla beraber Dördüncü Mehmed zamanında sarayda cariyelere keman meşkeden (Başvekâlet arşivi, İbn-ül Emin tasnifi saray vesikaları No: 681, 877, 878, 1001) üstadlara rastlanmaktadır. Bu vesikalarda keman öğretmeni olarak Hasan ve Ahmed Çelebi diye Türk ismine rast-

lanması, kemanın pek taammüm etmemesine rağmen Türkler tarafından benimsendiğini gösterir. Esasen Kanunî'nin meşhur veziri âzamlarından Makbul (Maktul) İbrahim Paşa'nın gençliğinde Manisa'da dul bir kadının yanında bulunduğu sırada keman çaldığına dair mevcut bilgi, kemanın on altıncı asrın ilk yarısında Anadolu'da dahi bulunabildiğine işarettir.

Dördüncü Murad musikiden zevk aldığı cihetle sarayda musiki toplulukları yapılırdı. Evliya Çelebi'nin (Seyahatnâme C : 1, S : 248, 257) bildirdiğine göre ; Dördüncü Murad cumartesi gecelerini hanende ve sazendeleri dinlemekle geçirirdi. Bu devirde saraydaki musiki hocası Derviş Ömer idi. Beşiktaş mevlevihanesi şeyhi Yusuf Çengî Dede ise şeyhül-edvar yani musikinin en büyük üstadı sayılıyordu. Hâfız Kumral Mehmed Efendi, Derviş Sadaî, Koca Osman Efendi ve Âmâ Fedaî adlarındaki kimseler Dördüncü Murad devrinin musiki üstadları addedilmekteydi.

On yedinci asrın ilk yarısında dini besteleri ile en fazla şöhret kazananlar Koğacı-zâde Şeyh Mehmed, Bezci-zâde Muhyiddin ve Zâkirî Hasan idiler. Koğacı-zâde Şeyh Mehmed (ölümü 1617) Halveti tarikatına mensuptu. Nev'i-zâde Atâî, Şakayık zeylinde (sayfa 622) onun hakkında « fenni musikide üstad olup okunan zikirlerin ekserisi bunun eseridir » der. Zâkiri Hasan (ölümü 1622) da yine bir tekke mensubu olduğundan besteleri dinî ve tekke musikisi sahasına girer. On yedinci asrın meşhur Celvetiye Şeyhi Aziz Mahmud Hüdaî'nin zâkirbaşısı Şaban Dede (ölümü 1650) de kendi şeyhinin eserlerini besteliyordu.

Birinci Ahmed devrinin meşhur vezirlerinden Nasuh Paşa'nın oğlu Ömer Bey (ölümü 1657), lâdini mahiyette eserleri de bulunan Gülşenî Derviş Sadayi (ölümü 1620) de bu asrın bestekârlarındandır. On yedinci asrın tezkire ve biyografi yazarları Mevlevî Yusuf Dede (ölümü 1669) yi asrın en muktedir neyzeni olarak gösterir ve kendisini pek methederler. Ney ve çenk çalmakta usta olan Yusuf Dede bu yüzden « Çengî Yusuf Dede » diye şöhret bulmuştur.

Asrın ikinci yarısındaki bestekârlar meyanında Küçük İmam diye tanınan Mehmed (ölümü 1674), Halvetiye tarikatı mensuplarından Ümmî Sinan-zâde Hasan (ölümü 1677), Mevlevî Köçek Derviş Mustafa (ölümü 1688), Nane Ahmed Çelebi (ölümü 1686), Sütçü-zâde Hâfız Abdüllâtif (veya Alî) (ölümü 1691), İmam-zâde Hafız Post, Bursalı Havyar-zâde Hüseyin (ölümü 1704) dir. Sadeddin Nüzhet Ergun (Türk Musikisi Antolojisi S : 38) Küçük İmam diye maruf Mehmed'in beş yüzden fazla bestesi olduğunu, bunların çoğunun lâdini eserlerden meydana geldiğini bildirmektedir. Türk musikisi tarihi üzerinde kıymetli tetkikleriyle tanınan Hüseyin Sadeddin Arel (Türklük mecmuası No: 12, S: 347) de Köçek Derviş Mustafa'yı Türk musikisinin en büyük değerlerinden biri olarak tanıtmaktadır. Şeyhülislâm Esad Efendi'nin « Etrabü'l-âsar » ında, on yedinci asır sonlarındaki saray hanende başılarından Taşçı-zâde Receb Çelebi (ölümü 1692) nin bini mütecaviz murabba, nakış ve şarkı bestesi olduğu bildirilmektedir.

On yedinci asrın en kudretli bestekâr ve musikişinası Hafız Post'tur. Asıl adı Mehmed olan Hafız Post'un hayatı hakkında maalesef fazla bir bilgiye sahip değiliz. Ona Hâfız Post denmesinin sebebi, rivayete göre ; vücudunun fazla kıllı olmasından, ikinci bir rivayete nazaran da her gittiği yere koltuğunun altında bir post ile giderek meclisin en gerisine bu postu serip üzerine oturmasından dolayıdır. Şair Naili'nin himayesinde yetişen Hafız Post'un musikideki hocası Kasımpaşalı Osman'dır. Hafız Post, Kırım Hanı Selim Giray'ın, birçok devlet ricalinin ve nihayet Dördüncü Sultan Mehmed'in iltifatına nail olmuştur. Esad Efendi'nin Etrabü'l-âsar'ına göre 1101 (M : 1689/1690) de, Safavî ve Salim tezkirelerine göre 1105 (M :1693/1694) te ölmüştür. Hattatlık tarafı da bulunan Hafız Post en küçük ve sade türkülerden başlıyarak en ağır parçalara varıncaya kadar Türk musikisinin her dalında besteler meydana getirmiştir. Etrabü'l-âsar'da ; nakış, murabba ve şarkı halinde bine yakın bestesi olduğu söylenmekle beraber zamanımıza unutulmadan intikal edebilen ancak on sekiz parçadan (Sa-

deddin Nüzhet Ergun. Türk Musikisi Antolojisi C: 1, S: 49) ibarettir. Türk musikisinin en büyük değerlerinden olan Mevlevî Itri Mustafa Efendi de on yedinci asrın ikinci yarısında yetişmiş ve musikideki kudretini göstermiştir. Ancak kendisi 1711 veya 1712 de ölmüş olduğundan on sekizinci asır kısmında ondan bahsedilecektir.

3 — YAZI VE HATTATLAR :

Türk yazar ve hattatları elinde yazı geçen asra nazaran daha da güzelleşmiş ve kıymetli hattatlar yetişmiştir. Devlet ricali, şair, ve ilim adamlarından bir kısmının güzel yazıdan hoşlanması, hattâ bazılarının bizzat bu yolda meşguliyet göstermesi, yazının güzelleşmesi yolundaki gayretlerin canlı kalmasına, aynı zamanda hattatların cemiyet içinde itibar görmesine âmil olmuştur. Mühim mimari eserlerinin ortaya konması ise, hattatlara sanat değerlerini gösterebilmeleri için daha geniş imkânlar hazırlamıştır. Tabii asrın ilk yarısı, mimari ile ilgili imkânlar bakımından daha müsait bir durum arzeder.

Üçüncü cildin 1572 inci sayfasında, yazıda Türk sanat zevkinin tezahürünü sağlayan Şeyh Hamdullah'ın sülüs ve nesih yazıda koyduğu esasların son zamanlara kadar devam ettiği, onun ölümünden sonra meşk ve icazet vermede Dede Çelebi kolu ile Karahisarî kolunun meydana geldiği belirtilmişti. İşte on yedinci asırda Şeyh Hamdullah mektebi bu iki kol halinde yaşamakta devam etmiş ve bu asırda yetişen hattatlar «sülüs» ve «nesih» yazıyı ileri götürmüşlerdir.

On yedinci asır hattatlarından Diyarbakır'lı Kasım Gubari (ölümü 1624) Sultan Ahmed camiinin yazılarını yazmıştır. Üsküdarî Hasan bin Hamza (ölümü 1614) da Üsküdar Toptaşı'ndaki Eski Valide camiinin celî yazılarını yazmıştır. Bunun talebelerinden Erzurumlu Halid (ölümü 1630) ile Tıflı Ahmed Efendi de mühim ve değerli hattatlardandır. Derviş Ali, sülüs ve nesihte bir devir açarcasına Şeyh Hamdullah mektebini ileri götürüşü ile nazarı dikkati celbeder. Tenekeci-zâde İbrahim Efendi (ölümü 1688) Yeni caminin yazılarını, Ayasofya camiindeki Allah, Muhammed ve ilk dört halifenin isim levhalarını yazmış olan sanatkârdır.

Pek çok mushaf, en'anm, kıt'a vesaire yazmış olan kıymetli hattat Derviş Ali'nin en meşhur talebesi İstanbul'lu Hafız Osman'dır. « Ahkâm-ı şitte » veya « şeş kalem » denilen altı tarz yazıda Şeyh Hamdullah'tan sonra gelen hattatlar arasında en fazla muvaffakiyet gösteren Hafız Osman'dır. Hafız Osman (ölümü 1698) yirmi mushaf yazmış ve kırk yıl yazı meşk etmiş, yani yazı hocalığı yapmıştır. Bu asırda sülüs ve nesih yazı sahasında birer kıymet olarak tezahür etmiş diğer hattatlar Suyolcu-zâde Eyüplü Mustafa Efendi (ölümü 1686), Ağakapılı İsmail Efendi (ölümü 1706), Nefes-zâde Seyyid İsmail Efendi (ölümü 1679) dir.

Osmanlılarda on altıncı asrın ilk yarısında « tâlik » yazı yazanlar varsa da çok değildi. Tâlik yazı on altıncı asrın ikinci yarısında rağbet görmeye başladıysa da gelişmesi pek ağır yürüdü. On yedinci asırda Buharalı Seyyid Abdullah'ın İstanbul'a gelmesinden sonra tâlik yazının heveslileri çoğaldı. Derviş Abdi diye tanınan bu Buharalı Hattat İstanbul'da talebeler yetiştirdi. Böylece tâlik

Hafız Osman'ın bir yazısı

yazı hattatları içinde de kıymetli sanatkârlar meydana çıktı. Tâlik yazı hattatlarının bu asırdaki meşhurları Cevrî İbrahim Efendi (ölümü 1655) . Dursun-zâde Abdullah Fevzi (ölümü 1610) , Şeyhülislâm Tulumcu-zâde Abdurrahman Efendi (ölümü 1670) , Tıflî Ahmed Efendi (ölümü 1660) , ayni zamanda şair ve ressam olan Dukakin-zâde Derviş Ahmed Fasih (ölümü 1699) Amasyalı Şeyh Sunullah (ölümü 1684) tır.

Ahkâm-ı sille diye anılan altı çeşit yazıyı teşkil eden « sülüs, nesih, muhakkak, reyhanî. tevhi', rik'a » ya bazıları « tâlik » i de ilâve etmek suretiyle kalem sayısını. yani yazı çeşidini yediye çıkarırlar.

Hemen her yazı tipinin biraz değişikliğe uğramış şekilleri de vardır ki bunlara «kırma» tâbir edilir. Meselâ sülüs kırması, tâlik kırması gibi.

Osmanlı İmparatorluğunun resmî işlerinde bir çeşit yazı kullanılmayıp, muayyen bazı çeşitler muayyen işlerde kullanılırdı.

On altıncı asrın sonlarına doğru hattatları tanıtan ve onların hayatlarından bahseden eserler yazılmaya başlanmıştır. Müverrih Ali'nin hattatlardan, resim, tezhib ve mücellitlerden bahseden «Menakıb-ı Hünerveran» adlı eseri bu vadideki kitapların on altıncı asır sonundaki en mühim örneğidir. Tâlik yazı yazmaya meraklı olan Dördüncü Murad, devrinin hattatlarından Nefes-zâde Kâtib İbrahim Efendi'ye bu hususa dair bir kitap yazmasını emretmiş, o da «Bülzâr-ı savâb» adlı risalesini meydana getirmiştir. Yine bu asrın hattatlarından Tokatlı Ahmed (ölümü 1681 de «Araisü'l-yat» adlı bir eser kaleme almıştır:

Hat nevileri : 1 — Kûfi, 2 — Sülüs, 3 — Nesih, 4 — Reyhani, 5 — Muhakkak, 6 — Tevki', 7 — İnce tevki', 8 — Talik, 9 — İnce Talik, 10 — Divanî, 11 — Celî Divanî, 12 — Rık'a, 13 — İcaze (Bu tablo son devir hattatlarından A. Kâmil Akdik'in eseridir)

4 — RESİM VE NAKIŞ :

On yedinci asırda da nakkaş ve res-

samlar yetişmekte devam etmiştir. Musavvir diye anılan ressamlar bu asırda da Batı'daki resim tekniği ile değil minyatür esasları dahilinde çalışıp eser vermişdir. Hattatlara ve hayatlarına dair geniş bilgilerimiz olduğu halde hayatlarını sırf nakkaş ve ressamlıkla doldurmuş, mühim siyasi bir hâdiseye karışmamış sanatkârlarımız hakkında kifayetli bilgiye sahip değiliz. Bunun sebebi, nakkaş ve musavvirlerin hayatlarına, şahsiyet ve eserlerine dair kitaplar yazılmamış olmasıdır. Nakkaş ve ressamların bazılarının şairlik, şeyhlik, hattatlık, musikişinaslık tarafları da varsa, veyahut da herhangi bir mühim siyasi hâdiseye karışmışlarsa kendilerinden bu vesile ile bahsedildiğinden varlıklarından haberdar olmakta, pek azını da imzaları vasıtasile tanımaktayız. İşte bu sebepler yüzündendir ki, Avrupa müzelerine intikal edenler bir tarafa, Topkapı sarayı ile İstanbul'un bazı kütüphanelerindeki eserlerin ciltleri arasında 15 bin kadar minyatür resim bulunduğu halde, bunları meydana getiren sanatkârların pek azının hüviyetine dair kifayetli sayılamıyacak malûmata ancak sahibiz.

On altıncı asırda olduğu gibi on yedinci asırda da gerek saraya bağlı, gerekse saray dışında serbest çalışan nakkaşlar vardı. Hükümete bağlı nakkaşların çalıştığı yer Sultanahmed'de Aslanhane civarında idi. Nakkaşbaşı kârhanesi denilen bu yer bir takım kârgir hücreler topluluğu halindeydi. Üçüncü cildin 1272 ve 1576 ncı sayfalarında ismi zikredilen şair Mustafa Sâi (ölümü 1596) ayni zamanda nakkaştı. Mimar Sinan'ın biyografisinden bahseden « Tezkeretül-bünyan » adlı eseri ile meşhur olan Sâi'nin çağdaşı olan başka nakkaş ve ressamlar da vardı. Bu arada isimlerini tespit edebildiklerimiz Nakkaş Hasan Paşa, Kalender ve Nakşî'dir. Birinci Ahmed zamanında kısa bir müddet sadaret kaymakamlığında bulunmuş olan Nakkaş Hasan Paşa, Üçüncü Mehmed zamanında (Orhan Buriaan, Babıâli nezdinde üçüncü İngiliz elçisi Lello'nun muhtırası S: 72) saray nakkaşı idi. Sultan Üçüncü Mehmed'in Eğri fetihnamesindeki dört minyatür (Ernst Diez - Oktay Aslanapa, Türk sanatı S: 276) Nakkaş Hasan Paşa'nındır. Doğum ve ölüm tarihleri belli olmayan, on altıncı asrın sonları ile on yedinci asrın başlarında yaşadığı anlaşılan ressam Nakşî'nin asıl adı Ahmed Mustafa'dır. Dr. A. Süheyl Ünver, ressam Nakşî'ye ait eserinde bu sanatkârı daha ziyade on yedinci asır adamı olarak kabul eder. Taşköprülü-zâde'nin « Şakayık-ı Numaniye » sinin tercümesindeki 19 adet minyatür tarzı resim Nakşi tarafından yapılmıştır. Birinci Ahmed için hazırlanan « Falname » deki resimler « Kalender » in elinden çıkmıştır. Bu asrın şair, hattat ve musikişinaslarından Dukakin-zâde Fasih Ahmed'in ressamlık tarafı da vardır. Şahabeddin Uzluk tarafından yazılmış olan « Mevlâna'nın ressamları » adlı eserde, Mevlevî Fasih Ahmed'in de ressamlık tarafına temas edilmekte ve İbnül Emin Mahmud Kemal'in kütüphanesindeki bir eserden naklen mezkûr şahsın bir kalyon resmi verilmektedir. Yine ayni kitapta Fasih Ahmed'in resimde Fennî Ahmed Dede'nin yetiştirmesi olduğu söylenmekte kendisini yetiştiren Fennî gibi portre ve duvar resimleri yapmış olduğu bildirilmektedir. Fasih Ahmed gibi bir mevlevî şeyhi olan Fennî Mehmed Dede (ölümü 1708) de devrin usta ressamlarındandı. Rumelihisarı'nda oturan Fennî Mehmed Dede burada bir köşk yaptırmıştı. Bu köşkün duvarları Kara Cafer adında bir ressamın freskleriyle süslenmişti.

On yedinci asrın mevlevi ressamları meyanında Esedi ve Solak-zâde Miskalî Bihzad da meşhurdur. Asıl adı Asari olan Esedi pek çok aslan resmi yaptığı için bu mahlası almıştır. Miskalî Bihzad (ölümü 1653) hayvan resimleri ve muharebe sahneleri resmetmekte mahirdi. Miskalî Bihzad, müverrih Solak-zâde Mehmed Hemdemî'nin ressam olarak taşıdığı adıdır. Bir de kendisi gibi muharebe sahnesi resimleri yapan arkadaşı Tiryaki Osman Çelebi vardır. Bunlardan başka Dördüncü Mehmed zamanında Edirne'de yaşamış Âbi isimli bir Türk ressamla Fajia (A. Süheyl Ünver, Ressam Nakşi hayatı ve eserleri S: 19-22) adlı bir yabancı ressamın da ismine rastlamaktayız. On yedinci asırda yaşamış nakkaş ve ressamlar sadece bunlar değildir. İsimlerini saydıklarımız herhangi bir sebeple adları bazı eserlere intikal etmiş kimselerdir. Şayet bu asırlara ait ehli hi-

ref defterleri tetkik edilirse hem de ulûfeye müstahak birçok sanatkâra rastlanır. Esasen devamlı şekilde vazife gören mirî nakkaşları vardı. Mirî nakkaşların bir kısmı vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, tımar ve zeamet sahiplerinin beratlarını nakışlarla süslerlerdi. Mirî ressamlar Sultanahmed'deki kârhanelerinde, hususi ressamlar da şehrin muhtelif yerlerinde bulunan dükkânlarında çalışırlardı. Evliya Çelebi kendi yaşadığı devirde İstanbul'da (Seyahatname C: 1, S: 440) dört resimci dükkânında kırk tane ressam ve nakkaş çalıştığını bildirmektedir.

On yedinci asırda güzel ciltler ve kitapların baş ve kenarlarını süsleme sanatı olan müzehhiplik sahasında ince eserler meydana getirilmesine devam edilmiştir. Ciltlerde kapağın dış ve biraz da iç yüzü süslenirdi. Ortada « şemse » denilen yuvarlak veya oval bir madalyon, köşelerde de « köşebent » denilen süsler yapılırdı. Kapaktaki süsleme kompozisyonu ve motifler iç taraftaki tezhiple benzerlik arzeder ve umumi ahengin teessüsüne pek dikkat edilirdi. Şemselerin iki ucu uzatılarak süsleme yapılırsa böylelerine « Salbekli şemse » denilirdi. Cilt kapaklarında mukavva üzerine keçi derisinden sahtiyan bazan da kumaş geçirilir, kapak süsü bunun üstüne oyma, kabartma veya renkli tezyinat halinde işlenirdi. Ciltlerde yer alan motifler, nebatî ve çiçek motifleri idi.

Tezhip sanatı on yedinci asrın sonlarına doğru eski hız ve güzelliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu asrın hattatlarından Derviş Ali'nin yazılarının tezhibini Sürahi Mustafa Efendi, Çinici-zâde Abdurrahman Efendi'ninkileri Baruthaneli Abdullah Çelebi, Hafız Osman Efendininkilerini de birader-zâdesi olan Bayrampaşa türbedarı Hafız Mehmed Çelebi yapmıştır. On yedinci asrın diğer mühim müzehhipleri Abdullah Efendi, Yenibahçeli Kara Mahmud, Beyazî Mustafa Efendi, İnadiyeli İmam, Antalyalı Ali, Kambur Hasan Çelebi isimlerindeki şahıslardır.

5 — MİMARÎ :

On altıncı asrın sonlarına doğru idarî sistemde aksaklıklar başgöstermekle beraber, on yedinci asra girilirken haşmet ve kudret umumi havada yine de hâkimdi. Bozulmağa doğru giden daha ziyade idare ve devlet idaresi ahlâkıydı. Fakat Osmanlı cemiyetinde, istilâ devrinin insan benliğinde yarattığı büyüklük ve kudret atmosferi yaşamakta berdevamdı. İstanbul yine, Basra'dan Budin'in ilerisine, Kırım'dan Fas sınırına kadar uzanan topraklara hükmeden devletin merkeziydi. Bu kadar geniş sahada yaşıyan büyük değerler yine İstanbul'a koşup geliyor, bu geniş toprakların fikriyatı yine İstanbul'dan besleniyordu. Onun içindir ki, Anadolu'da birbirini takiben isyanlar vuku bulmasına, cephelerde eskisi gibi süratli zaferler kazanılamamasına rağmen, Osmanlı sanatkârı görüş, düşünüş ve yaratma hususunda haşmet devrinin havasından, tabii bir tekâmül neticesinde ulaştığı üslûptan çabucak sıyrılıverecek değildi. Esasen cemiyette haşmet devrinin malzemesi de mevcud olmakta devam ediyordu. İşte bu hava ve üslûbun yaşaması, insan ve madde halinde malzemenin mevcudiyeti sayesindedir ki, mali imkânlar elverdiği zaman on yedinci asırda da haşmet ve güzelliğin ifadesi olan mimari eserler meydana getirilmiştir. Yalnız, siyasî hadiseler kısmında görüldüğü üzere, bu asırda devlet dağdağalı meselelerle uğraştığı, zaman zaman şiddetli malî sıkıntılar çekildiği için meydana getirilen mimarî eserlerin sayısı bir önceki asırdakine nisbetle bir hayli azdır.

Üçüncü cildin 1576 ve müteakıp sayfalarında mimarimizde klâsik üslûbun doğması ve gelişmesi hakkında bilgi verilmişti. Klâsik üslûbun gelişip yücelmesinde eşsiz emekleri geçen dâhi mimar Sinan 1536 dan 1587 yılına kadar devam eden yarım asırlık mimarlığı zamanında bir hayli de adam yetiştirmişti. Onun sağlığında bilfiil yanında çalışmış olanlardan mimarbaşılık edenler olmuştur. Sinan'dan sonra Mimar Davud on sene mimarbaşılık etmiş, onu 1598 de Dalgıç Ahmed Ağa takib eylemiş, Dalgıç Ahmed'in arkasından da Sedefkâr Mehmed Ağa mimarbaşı tayin edilmiştir. Tophane çeşmesi (1611) , İstavroz mescidi (1612), Tersane kasrı (1613) onun mimarbaşılığı devrinin yapılarıdır. Mimar Mehmed Ağayı ebedileştiren ve onun ne büyük bir

değer olduğunu ortaya koyan eser şüphesiz Sultanahmed camiidir.

Ali Emiri kitaplığında 98 numaraya kayıtlı «Mimar Mehmed Ağa ve Risale-i Mimariye» adlı ve Cafer Çelebi tarafından kaleme alınmış mecmuada kaydedildiğine göre; Mehmed Ağa Hicri 970 yılında İstanbul'a devşirme acemi oğlanı olarak gelmiş, bir sene sonra Hasbahçe'ye alınmıştı. Mehmed Ağa burada önce musiki öğrenmeğe başlamış, fakat musikinin çalgıcılık olduğuna dair kendisine telkinlerde bulunulması üzerine mimarlığa meylederek Hasbahçede verilen hendese derslerini takibe başlamıştır. Hendese dersinin verildiği kârhanedeki üstadlar, aradan bir müddet geçtikten sonra ders veren hocaya:

«— İşbu ferzend senin tahkikatını pesend kılıp sedefkârlık ve mimarlık sanatlarına arzumend oldu» demişlerdir.

Sedefkârlık ve mimarlığa istidadı olduğu anlaşılan, ayni zamanda bu yolda fevkalâde gayret sarfettiğinde şüphe bulunmayan Mehmed Ağa, seçtiği mesleğinde ilerlemek üzere çalışmalara devam etmiş ve Sinan da dâhil olduğu halde devrin mühendis ve mimarlarından ders görmüştür. Mezkûr risalede beyan olunduğuna göre, Mehmed Ağa sedef işleri yaparken Mimar Sinan:

«— Aferin kalfa, bi nazir iş işlemişsin, şimdi bu senin işini işler adam yoktur.»

Gibi sözler söyliyerek onu sedefkârlıkta ilerlemeye teşvik eylemiştir. Bir gün padişah Üçüncü Murad'a takdim edilmek üzere bir şey yapması tavsiyesinde bulunmuş, o da geometrik desenli bir Kur'an rahlesi hazırlamıştır. Risaledeki ifade ile:

«Mehmed Ağa merhum Koca Ağa Sinan'ın pend-ü nasihasiti üzere ilm-i hendesede olan eşkâl-i makbûle ve adla'ı bir birine mevsûle ile rahl uslûbunda tuhfe-i rüzgâr makulesi bir tilâvet iskemlesi işleyüp 998 (M: 1589/1590) senesinde padişaha» sunmuştur. Sedefkârlıktaki mahareti dolayısiyle «Sedefkâr» kelimesi bir ünvan halinde isminin yanına yerleşen Mehmed Ağa sarayda bu sahada yetişirken kendisinden önce mimarbaşılık makamını işgal eden Dalgıç Ahmed Ağa ile birlikte sedefkârlardan Ahmed Usta (İsmail Ünal, Güzel Sanatlar mecmuası sene 1939 S: 137-139) adında birinden ders görmüştür.

İşte böylece hem sedefkârlık hem de mimarlık öğrenmiş olan Mehmed Ağa, Dalgıç Ahmed'den sonra mimarbaşı olmuştur. Onun bu vazifeye 1014 (Milâdi: 1605 - 1606) yılında (Tarih Dergisi No: 13, S: 78) tayin edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Birinci Sultan Ahmed, Zitvatorok muahedesi akdedilip de sulhe kavuşulunca bir cami yaptırmak istemiştir. Padişah evvelâ Eminönünde inşaatı yarım kalmış camii tamamlatmayı düşünmüş, sonra bundan vazgeçmiştir. Yeni yaptıracağı caminin yeri hususunda en nihayet Atmeydanı'nın kıble tarafı üzerinde karar kılınmıştır. Bunun üzerinedir ki, o sırada bu sahada mevcut Ahmed Paşa sarayı, Sokullu sarayı, aslanhane, miri ambarı ve bazı dükkânlar parası ödenerek istimlâk edilmiştir.

Cafer Çelebi'nin yukarıda adı zikredilen risalesinde belirtildiğine göre, Mimar Mehmed Ağa yapacağı binanın resim ve plânını çizerek inşaata başlıyacağı zaman padişaha göstermiştir. 8 ekim 1609 (9 receb 1018) da caminin temel atma merasimi yapılmıştır. Padişahın vurduğu ilk kazma ile işe başlanmış ve Sultan Ahmed terleyinceye kadar temel kazmıştır. Bu merasim esnasında Sadrıâzam Kuyucu Murad Paşa, Şeyhülislâm Hoca Sadeddin-zâde Mehmed Efendi ve Şey Üsküdari Aziz Mahmud Hüdai Efendi de temel kazısına iştirak etmişlerdir. Cami inşaatı bitince 9 Haziran 1617 de ibadete açılmış, kasrı humâyun, hastane, türbe, mektep, sebil, odalar, dükkânlar ve handan ibaret etrafındaki inşaat da ayni senenin kasım ayında sona ermiştir. Sultanahmet camii inşaatı için 1811 yük 2944 akçe (Süleymaniye camiinde 597 yük 60180 akçe) sarfedilmiştir.

Sultanahmed camii bir esas kubbeyi destekleyen dört yarım kubbe ve köşelerde dört küçük kubbeden meydana getirilmiş âhenkli, güzel ve olgun bir eserdir.

İstanbul'daki büyük camilerin iki gruba ayrıldığı görülür. Bir büyük kubbe ile iki yarım kubbeden ibaret grupta Bayezid ve Süleymaniye camileri; bir

büyük kubbe ile dört yarım kubbeden ibaret grupta da Şehzade, Sultanahmed. Yenicami ve Fatih camileri vardır. Bir merkezî kubbe ile ona destek olan dört yarım kubbe şeklini önce Mimar Sinan Şehzâde Camiinde tatbik etmekle beraber, Sedefkâr Mehmed Ağa Sultanahmed camiinde bunu daha da geliştirmiştir. Süleymaniye kubbesini tutan menşurî payeler yerine Sultanahmed kubbesi yuvarlak ve iri bir sütûn manzarası verilen payeler (pilpaye) üzerine oturtulmuştur. Bu payeler halk dilinde fil ayağı diye anılmaktadır. Şehzâde camii payelerinin yalnız üst kısmında bulunan yivlemeler burada en alttan başlıyarak görünüşe hafiflik kazandırır. Bunun için Sultanahmed payeleri Şehzâde camiininkinden daha kalın olduğu halde göze ağırlık vermez. Sultanahmed camiinin orta kubbesi dört muazzam sivri kemerle pandandifler üzerine oturmaktadır, yarım kubbeleri taşıyan kemerler de sivridir. Buna karşılık bütün pencereler yuvarlak kemerli olup böylece iki kemer şekli âhenkli bir terkibe kavuşturulmuştur. Duvarlar cazip bir çini dekoru ile süslenmiştir. Çinilerde hâkim renk koyu ve açık mavidir. Topkapı sarayı binalarında mevcut çinilerden sonra en zengin çini koleksiyonu burada mevcuttur. Tarihî kayıtlara göre 20143 parça çini sarfedilmiştir. 60 - 70 türlü çini kompozisyonu görülür.

Sultanahmed camii 64×72 ölçüsü ile (Süleymaniye 63×69) İstanbul'un en büyük camiidir. Bu eserde mekân âhengi, büyüklük, ihtişam ve süsleme birbirine mezcedilerek bir mimarî âbidesi meydana getirilmiştir. Ernst Diez, bu cami (Türk sanatı S: 161) için :

« İstanbul'un en büyük camii olan Sultanahmed camii mekân tesiri bakımından Süleymaniye camiine âdeta meydan okumaktadır.

« Mekân tesiri bakımından hem Ayasofya'yı hem de Süleymaniye'yi geri bırakan, İstanbul'un en büyük ve en ifadeli mekân eseri olan bu yapı tamamiyle

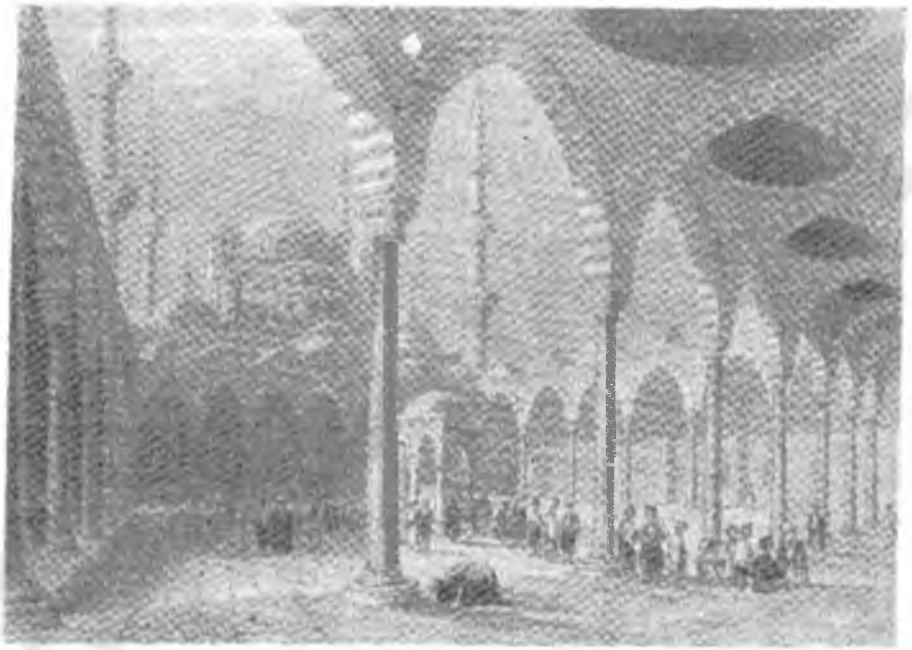

Bir asır evvel Sultanahmed Cami'inin iç avlusu (Bartlett'ten)

merkezi dört yarım kubbe sisteminin bir tek eksenli iki yarım kubbe sistemine üstünlüğünü isbat etmektedir.» diyor.

Osmanlı eseri büyük camileri Ayasofya ile mukayese eden ayni müellif, bu bahsi de şöyle bağlamaktadır :

«Mukayeseli sanat tarihi müşahedeleri ile Osmanlı camilerinin heyecan veren büyüklüğü ve yüksek sanat üstünlüğü hiçbir zaman azalmış olmaz. Ayasofya gibi bunlar da yapı tekniğinin birer haritası olan yüzyıllar boyunca İstanbul'u altüst eden yer sarsıntılarına muvaffakıyetle karşı koymuşlardır. Yeryüzünün bütün kültürlü milletleri içinde yalnız Türkler Ayasofyanın çok hayranlık uyandıran kubbe sistemini ele almak, ondan varyanslar çıkarmak ve nihayet ölçü itibariyle onu aşmak cesaretini göstermişlerdir».

Sultanahmed camii fazla ışıklı bir camidir. Cami bu haliyle uhrevî bir mistisizmden ziyade ferah ve aydınlık bir sofada duyulan dünyevî duygular uyandırır gibidir. E. Mamboury bu noktaya temasında: «Cami içine ışık 260 pencereden girmekte ise de bunların onsekizinci asra kadar baki kalmış olan renkli camların zamanla vuku bulan tamirlerde maalesef değiştirilmiş olmasındandır. Bugün mevcut olan âdi ve renksiz camlardan öyle şiddetli bir ziya mebzulen nüfuz etmektedir ki, vaktiyle hafif bir loşluk içinde görünen çinilerle halıların letafeti tamamen zayi olmuştur. Cami ihtişam hususunda kazandığını samimiyet ve istiğrak cihetinden kaybetmiştir. Bir derecede ki bir ibadetgâhın dahilinden ziyade geniş bir sarayın büyük ve mutantan bir dairesi tesirini vermektedir» demekte. Ernst Diez ise ayni mevzuda: «Eseri yaratan Sedefkâr Mehmed Ağa gerçi Sinan'ın bir plânını ele almış ve dış görünüşte de eski geleneğe uymuş ise de caminin içi, muazzam yuvarlak payeler, bol miktarda kalem işleri ve çini kaplamalar, sayısız pencerelerden giren bol ışıkla Sinan camilerinin mistik atmosferinden tamamiyle ayrı bir tesir bırakıyor ve Arseven'in doğru olarak belirttiği gibi camiden çok bir sarayı andırıyor» mütaleasında bulunmaktadır.

Onyedinci asrın mühim mimari eserlerinden birisi de Eminönü'ndeki Yeni camidir. Hacim bakımından Süleymaniye ve Sultanahmed'den biraz küçükse de klâsik üslûptaki yedi büyük âbidemizin arasında sayılır. Yeni cami'nin inşa işi maceralı olmuş, onaltıncı asrın sonlarında başlandığı halde onyedinci asrın ikinci yarısı içinde bitirilmiştir. Caminin, temellerini atan ilk mimarı Davud Ağa, inşaatı bitiren son mimarı da Mustafa Ağadır.

Mimar Davud Ağa, Koca Sinan'ın ameli ve nazari derslerinden istifade eden, hasbahçedeki mimari mektebinden yetişme bir şahsiyettir 1575 te suyolu nazırı sıfatiyle resmen Sinan'la birlikte çalışmıştır. 1582 de suyolu nazırlığından ayrılmış, Sinan'ın ölümü üzerine de mimarbaşı olmuştur. Çarşamba'da Kızlarağası Mehmed Ağa camii (1585) ve Sarayburnu'nda İncili Köşk ile Sepetçiler köşkü, Çarşıkapı'da Sinan Paşa medresesi ve türbesi onun eseridir.

Üçüncü Mehmed'in annesi Safiye Sultan bir cami yaptırmak kararını verince inşaat için Bahçekapı tarafı seçilmiş ve inşaat hududu içinde bulunan bir kilise, bir sinagog ve yahudi evleri istimlâk edilmiştir.

Caminin temeli 23 ağustos 1597 (10 muharrem 1006) de yapılmıştır. Arazi münhat ve dolma olduğundan temellerden su çıkmıştır. Müverrih Selânikî'ye göre; gece gündüz tulumbalarla bir değirmen döndürecek kadar su boşaltılmıştır. Bu vaziyet karşısında Mimar Davut Ağa, Sinan'ın Büyük Çekmece köprüsünde yaptığı gibi büyük kazıklar çaktırıp başlarını kurşun başlıklarla birleştirdikten sonra temel taşlarını bunların üzerine oturtmuştur. Abdulkadir Efendi'nin «Vekayi-i tarihiye» sinde (Sayfa: 40 - 44) belirtildiğine göre: caminin duvarları yerden bir zira' (75.8 santimetre) yükseldiği sırada Ramazan münasebetiyle inşaat mahallinde kandiller yakılmıştır. Fakat bu arada Mimar Davud Ağa veba salgınında ölmüştür (1007 - milâdi 1598/1599). Bunun üzerine yeni Mimarbaşı Dalgıç Ahmed Ağa cami inşaatına nezaretle de vazifelendirilmiştir. 1603 te Üçüncü Mehmed'in ölmesi ve annesi Safiye Sultan'ın Eskisaray'a nakledilmesi (1603) üzerine inşaat durmuş, aradan uzun yıllar geçtiğinden yahudi evleri

civarı kaplamış ve etraf mezbelelik halini almıştır. Nihayet aradan yarım asır geçtikten sonra Dördüncü Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan'ın bir cami yaptırma arzusunda bulunması inşaatın yeniden ele alınmasına âmil olmuştur. Netice itibariyle, 22 temmuz 1661 (25 zilkade 1071) de duvarlardan bir sıra taş sökülmek suretiyle (Silâhdar tarihi C: 1, S: 218) inşaata yeniden başlanmıştır. Bu caminin mimarlığına Mimarbaşı Mustafa Ağa memur edilmiştir. Her türlü inşaat bittikten sonra, Silâhdar tarihindeki (C: 1 ,S: 390) kayda göre, 20 rebiülahır 1076 (30 ekim 1665) da padişahın huzuru ile açılışı yapılmıştır. Buna mukabil caminin üzerindeki tarihin 1074 oluşunu, inşaatın bu yıl içinde bittiği, açılış töreninin ise, iki sene sonra yapılmış bulunduğu şeklinde izah gerekir. Yenicaminin inşasına üç bin seksen kese akçe sarfedilmiştir ki, bu o zamanın ölçü ve rayicine göre bir buçuk milyon kuruş eder. Caminin bütün yazıları hattat Tenekeci-zâde İbrahim Efendi'nindir.

Bağdad köşkünün içinden bir görünüş

Yenicami de Sinan'ın Şehzâde, Sedefkâr Mehmed Ağa'nın Sultanahmed'i gibi bir büyük kubbe ile bunu tutan dört yarım kubbeden mürekkeptir. Yalnız büyük kubbe diğer örneklerden daha sivridir. Bu hal, dış görünüşü itibariyle âbidenin ehramiyetinde biraz keskinleşme tesiri bırakmaktadır. Nitekim bu durumu klâsik nizamın zayıflayışı şeklinde tefsir edenler vardır. Caminin tam ve yarım kubbeleri kemerlerden sonra istâlâktitli bir silmeyi müteakıp inşa edilmiştir. Bu şekilde geniş ve süslü silme başka hiç bir camide mevcut değildir. Bu cami de çinilerle süslüdür.

Yenicami de diğer örneklerde olduğu gibi bir takım yapılar topluluğunun arasındadır. Bu arada caminin doğu köşesinde kemer üzerindeki Hünkâr kasrının iç tezyinatı dikkate değer. Cami ile beraber yapılan diğer binalar Darülkurra (İş bankasının yerinde idi), sıbyan mektebi. Valide türbesi, Mısırçarşısı, sebil ve muvakkıthanedir. Bugün Mısırçarşısı diye anılan çarşı Mısır'dan ve Mısır yoluyle Yemen ve Hindistan'dan getirilen şeker, baharat, pamuk gibi eşyanın satılmasına tahsis edilmişti. Bu satıştan elde edilen para caminin vakıf gelirlerine dahildi. Yenicami'nin son mimarı Mustafa Ağa'nın yaptığı binalardan biri de Davutpaşa kasrıdır. Bu kasrın inşaatına Yenicami'nin açılış töreninin yapıldığı 1665 yılında başlanmıştır. Mimar Mustafa Ağa Boğaz hisarlarının (Çanakkale boğazı) da mimarıdır. Hisarların inşaatına 1659 ağustosunda başlanmış 1661 temmuzunda bitirilmiştir.

Onyedinci asırda yapılmış dikkate değer binalar arasında Topkapı sarayındaki Bağdad ve Revan köşklerini de zikretmek lâzımdır. Bu köşkler Mimarbaşı Hasan Ağa'nın eseridir. Bunlardan bilhassa Bağdad köşkü muhtelif Türk sanat şubelerine ait örnekler ihtiva eden bir eserdir. Mimarî bakımdan dikkati çeken Bağdad köşkünün, büyük kubbeli salon ve bunu çeviren haçvari dört kısa kollu plânı, Çinili köşkte başlıyan mekân gelişmesinin bir (Oktay Aslanapa, Türk sanatı S: 184) devamı olup, Avrupa'da rönesanstan baroka olan gelişmeyi andıran bir tesir bırakmaktadır.

Mühim mimari eserleri vesilesiyle isimlerini zikrettiğimiz mimarbaşılardan başka bu asrın diğer mimarbaşıları Mimar Kasım Ağa, (1640 - 1644), Mimar İsmail Ağa (1691), Mimar Mehmed Ağa (1697), Mimar Elhac Hüseyin (Ahmed Refik, Türk mimarları S: 72) Ağadır. Bu vesile ile şunu da söylemek lâzımdır ki, devlet emrinde çalışan mimar ve mühendisler sadece bu şahsiyetlerden ibaret değildi. Ser mimaran-ı hassa denilen mimarbaşılar diğer bütün mimar ve mühendislerin başı ve âmiriydi. Nitekim. Tarih dergisinin 13 üncü sayısında «Dalgıç Ahmed Paşa» başlıklı, 5-6 ıncı sayısında «Osmanlı mimari tarihinin arşiv kaynakları» başlıklı, Arkitekt Mecmuasının 12 inci sayısında «Hassa mimarları» başlıklı tetkik yazılarında arşiv vesikalarından çıkarılmış bir sürü mimar ve mühendis ismi sıralanmıştır. İstanbuldaki mimarlardan başka vilâyet ve sancaklarda da mimarbaşı ve mimarlar vardı. Meselâ 1592-1593 yıllarında Trablusşam vilâyetinde Osman adlı bir mimar, Hacı Hüseyin Ağa adında da bir başmimar görüyoruz.

6 — ÇİNİ, SEDEF VE OYMACILIK

Türk çiniciliğinin onaltıncı asır sonlarına kadar gelen durumuna dair üçüncü cildin 1580 inci sayfasında umumî bilgi verilmişti. Burada da onyedinci asırdaki vaziyet anlatılacaktır.

Türk çiniciliği onyedinci asırda da güzel eserler vermekte devam etti. Çeşitli mimari eserlerimizde mevcut örneklerle çiniciliğimizin ilerleme durumunu olduğu gibi gerilemesini de tespit etmemiz mümkün olmaktadır. Onyedinci asrın başında çinicilikte bir sarsıntı devrinin atlatıldığı anlaşılmaktadır. Bu sarsıntının daha ziyade teknik cihete inhisar ettiğini gösterecek taraflar mevcuttur. Zira bu yıllarda yapılan çinilerde terkibin kalıp basmaya meylettiği, renklerde birbirine karışmalar vuku bulduğu (Feyzullah Dayıgil, İslâm ansiklopedisi çini maddesi ve Vakıflar dergisi sayı 2, S: 224) görülmektedir. Maamafih, asrın başlarında çini sanatkârının yaratma kabiliyetinin devam ettiği Sultanahmed camiinde mevcut çinilerdeki çeşitli kompozisyonlarla belli olmaktadır. Asrın ortalarına doğru çinicilikte son bir yükselme noktasına daha ulaşılmıştır. Bağdad köşkü, Topkapı sarayındaki sünnet odası, Üsküdar'da Kösem Sultan'ın yaptırmış olduğu Çinili camideki örnekler bunun delilidir. Bu devrede yapılan çinilerde imza ve tarihe de rastlanmaktadır. Motif bakımından daha önceki devirden şiddetle ayrılan nokta ise, Mekke ve Medine tasvirlerine rastlanmasıdır. Asrın ikinci yarısında 1668 den sonra kalitede düşme vuku bulduğu açıkca belli olmaktadır. Bu devrin çinilerine harem dairesinde bir yangından sonra kanulan çiniler örnektir. Onsekizinci asra girilirken çinicilik can çekişmeye başlamıştır. Üsküdar'da Yeni-valde camii çinileri böyle bir devrin eseridir. Topkapı sarayında 1719 da yapılan Üçüncü Ahmed kütüphanesinin çinileri Boğaziçinde Kara Mustafa Paşa yalısından sökülerek getirilmiş şeylerdir.

Osmanlı çinilerinin imal yeri, daha önce de belirtildiği üzere İznik ve Kütahya'dır. Bilhassa İznik pek mühimdir. Başvekâlet arşivinde mevcut (Mühimme defteri sene 1016, no: 76, S: 118) bir yazıdan anlaşıldığına göre; çini imalâtında kullanılan toprak Kütahya'da çini ve fincan işleyen ustalar vasıtasiyle Afyonkarahisar civarından temin olunup İznik'e gönderilmekteydi. İznik çinilerinin

Onyedinci asırda Anadolu mamulâtı bir tabak

en fazla sarfedildiği yer İstanbul'du. Çinilerle süslenecek bir bina inşaatına girişilince İznik'e çini ısmarlanırdı. Sultanahmed ve Yenicami inşa edilirken çinileri İznik'e ısmarlanmıştı. Yenicami'deki yazıların hattatı Tenekeci-zâde İbrahim Efendi İznik'e kadar giderek (Müstakim-zâde Sadeddin. Tuhfetü'l-hattatin, S: 48) Çini üzerine yazılacak yazıları bizzat orada tespit etmişti. İstanbul'da saray ile ilgili bir iş için çiniye ihtiyaç duyuldu mu İznik kadısına hükümler gönderilirdi. Meselâ Dördüncü Mehmed Davud Paşa kasrını yaptırırken İznik kadısına Ağustos 1665 tarihiyle şu yazı yazılmıştı: «Asitâne-i saadetimde bilfi'il mimarbaşı olan Mustafa zide mecduhu arzuhal idüp bizzat Cenab-ı devletmeabım için Davudpaşa bahçesinde müceddeden odalar ve hamam bina olunmak fermanım olmağla zikrolunan odalar ve hamam binası için ziyadesiyle kâşi lâzım ve mühim olmağa taht-ı kazanda kâşi işleyen üstadları cem idüp lâzım gelen boya ve sair mühimmatı tedarik ve kâşileri işlettirüp Asitâne-i saadetimden varan kâşicibaşı Mustafa'ya akçesiyle verdirüp bir gün mukaddem Asitâne-i saadetime irsal idesin».

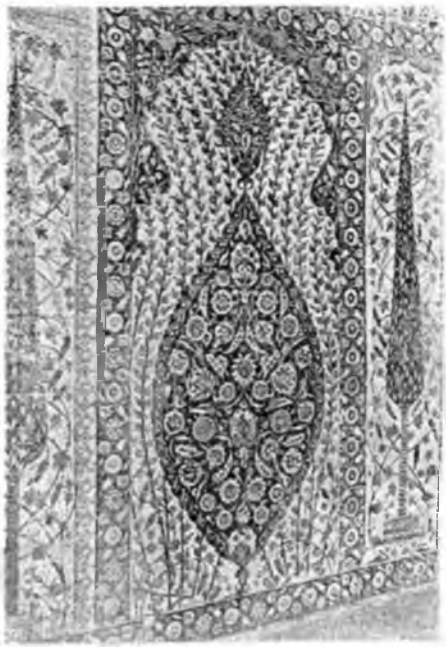

Sultanahmed Cami'indeki nefis çini panolardan biri

İznik çinileri harice de satılıyordu. Tüccarlar İznik'te çini yaptırıp harice sevdediyorlardı. Türk çiniciliğinin en güzel örneklerini verdiği onaltıncı asrın ikinci yarısında İstanbul'da çini ihtiyacı da pek fazlaydı. Bu sebeple Sinan'ın halefi olan Mimar Davud Ağa divana müracaat ederek miriye ait çiniler tamam olmadan harice çini satılmaması için (Ahmed Refik, Türk mimarları S: 66) İznik kâşicibaşısına şiddetli hükümler göndertmişti.

İznik'te muhtelif çini imalathaneleri mevcuttu. Bunlar zaman zaman azalıp çoğalmıştı. Evliya Çelebi buna işaret olarak (Seyahatname C: 3, S: 8) İznik kâşi (çini) kârhaneleri (imalâthane) hakkında şöyle diyor: «Dokuz yerde üstad kâşi kârhaneleri vardır. Asrı Ahmed Han-ı evvel'de üç yüz kârhane imiş. Şimdi viran olmuştur. İznik'in kâşiden kâseleri, tabakları, ibrikleri değerlidir. Diyar-ı Osmani'de ne kadar münakkaş kâşili ayna var ise, kâşileri, hep bu İznik şehrinde işlenmiştir.»

Türklerin eski bir sanatı olan ağaç ve taş oymacılığında onyedinci asırda da güzel eserler meydana getirilmiştir. Ağaç oymacılıkla beraber yürütülen süsleyici sanatlardan biri de sedefciliktir. Sedef ya kakma ve yahut da yapıştırma suretiyle yapılır. Sedef, sıcak memleketler denizlerinde yaşıyan istiridyelerin kabuğudur. Kabuklar ham madde olarak getirilir ve memlekette işlenirdi. Sedefkârlık ince marangozlukla çok sıkı ilgilidir. Sedefkârın önce ince marangozluğu öğrenmesi gerekir. Sedef işçiliği yapanlar umumiyetle fildişi işçiliği de yapabilirlerdi.

Sedeften iğnelik, çerçeve, kalem, kaşık, bıçak sapı gibi müstakil eşya yapılmakla beraber daha ziyade ağaç üzerine süs yapmada kullanılmıştır. Zaten esas kıymetlisi de budur. Sedefle rahle, kürsü, çekmece, eyer takımı, ud, tambur, silâh nevinden eşyalar süslendiği gibi evlerde, saray, cami ve türbelerde kapı, pencere ve dolap gibi parçaları da süslenmiştir.

Türklerde sedefçiliğin hangi devirde başladığına dair kesin bilgiler (İsmail Ünal, Türklerde sedefçilik, Güzel Sanatlar dergisi No: 6) mevcut değildir. Zamanımıza intikal eden eserlerin en eskileri onbeşinci asırdandır. Onaltıncı asırda sedefçiliğe ait hem maddî eserler, hem de yazılı bilgiler çoğalmıştır.

Türk sedefçiliği onaltıncı asrın sonları ile onyedinci asrın başlarında pek güzel ve pek nefis eserler ortaya koymuştur. Sultanahmed camii gibi muhteşem bir pırlanta âbide meydana getirmiş olan büyük Mimar Mehmed Ağa ayni zamanda üstad bir sedefçi idi. Tarihe Sedefkâr Mehmed Ağa diye geçen bu mimarımız kendisini sarayda evvelâ sedefkârlıkta tanıtmıştı. Mimar Dalgıç Ağa (Paşa) da kıymetli bir sedefkârdır. Dalgıç Ahmed'in yaptığı eserlerden üzerinde imzası bulunanlar Üçüncü Murad türbesinin kapısı ile Türk ve İslâm eserleri müzesinde bulunan bir cüz muhafazasıdır. Türbe kapısının sedefleri dökülmüştür.

Sedefkârlıkta fevkalâde usta olan Mimar Mehmed Ağa'dan kalma bir eser bugün gösterilemiyorsa da yazılı kaynaklarda onun bu hususiaki muvaffakiyete ve uyandırdığı hayranlığa dair bilgiler mevcuttur.

Mühim binalarımızda ve müzelerimizde Türk sedefçiliğinin san'at durumunu gösteren bir çok örnekler mevcuttur. Onyedinci asır sedefçiliğinin parçalarını ihtiva eden yapılar arasında Sultanahmed camii, Yenicami (Valde cami'i), Topkapı sarayında Birinci Ahmed kütüphanesi, Bağdad ve Revan köşkleri, Valde Sultan dairesi, Çeşmeli sofa, ocaklı sofa mühimdir. Müzelerimizdeki mühim eşyalar arasında ise, üzerinde «Amel-i Mehmed-i bevvab» yazısı bulunan 1025 (M: 1616) tarihli Kur'an mahfazası, Arife tahtı ismi ile de anılan Birinci Ahmed tahtı, Dördüncü Mehmed'e atfedilen saltanat kayığı sanat değerleri üstün olan mühim eserlerdir.

7 — İÇTİMAÎ MÜESSESELER

Mektep, cami, imaret, medrese, hastane, kervansaray, kütüphanelerin içtimaî müessese sayılan tarafları üçüncü cildde izah edilmiş, hattâ umumun istifadesine hizmet gayesiyle inşa olunmaları bakımından çeşme, sebil, köprü gibi şeylerin de bu sınıfa ithallerinin mümkün olduğu belirtilmişti. Onyedinci asırda da bu gibi müesseselerin kurulmasına ve umumun faydalanmasını hedef

Onyedinci asırda çini ve sedef'in süslemede kullanılmasına engüzel örnek Topkapı sarayındaki çeşmeli sofadır

Onyedinci asırda ki sedef işçiliğinin zarif örneklerinden bir sandukce

tutan yapıların inşasına devam edilmiştir. Böylece gerek İstanbul'da gerekse Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif şehir ve kasabalarında yeni tesisler yükselmiştir. Tabi'i bu tesislerin arasında birinci mevkii işgal eden camilerdir. Böyle şeylerin meydana getirilmesi malî imkânlarla sıkı sıkıya ilgili bulunduğundan on-yedinci asır eserlerinin onaltıncı asır eserleri derecesinde sayıca bol olmadığı görülmektedir. Yalnız on yedinci asırda umuma mahsus kütüphanelerin biraz daha tekâmülüne şahit olunur. Umuma mahsus kütüphaneler on altıncı asırın sonlarında (Üçüncü ciltte 1586 ncı sayfaya bakınız) kurulmaya başlanmıştı. Sultanahmed ve Yenicami yapıldığı zaman cami dolaplarına kitaplar konulmuştur. Üçüncü Ahmed bilâhara Yenicamideki kitaplığı genişletecektir. Umumi kütüphane meydana getirme zihniyetinin on yedinci asırdaki tekâmülüne en güzel örnek Köprülü kütüphanesidir. Köprülü Mehmed Paşa Divanyolu'nda türbesinin yanında bir umumi kütüphane meydana getirerek buraya herkesin istifade edebilmesi için pek nâdir eserler koydurmuştu. Oğlu Fazıl Ahmed Paşa aynî yere kıymetli kitaplar nakletmek suretiyle kütüphaneyi kitapça zenginleştirmiştir. Yine bu aileden Fazıl Mustafa Paşa Süleymaniye'deki konağı yanında. Amca-zâde Hüseyin Paşa da Saraçhanebaşı'ndaki medresesi yanında herkesin istifadesine açık kütüphaneler meydana getirmişlerdir.

Osmanlı içtimaî müesseselerinin vakıf işleriyle sıkı alâkasının bulunması, bunların çoğunun bilfiil vakıf müessesesine dâhil olması bakımından vakıf işlerine kısaca göz atmak uygun olacaktır.

Vakıf, dinî müesseselere, yoksul ve kimsesizlere yardım gibi insanî bir düşünceden doğmuştur. Zamanla gelişen bu islâmî müessese, büyük ulemalar ve daha sonra fıkıh ulemasının elinde devrin ihtiyaçlarına göre ayarlanmaya çalışılmıştır. Böylece, islâm memleketlerinde uzun asırlar boyunca ehemmiyeti ve yayılma sahası artarak içtimaî ve iktisadî hayat üzerinde derin tesirler yaratan dinî - hukuki bir müessese olarak inkişaf ve bozulması da o cemiyetin yürüyüş tarzını takib etmiştir. Esasında ulvî, insanî hislerin eseri olan vakıf müessesesi, bu hususiyetini kaybetmediğine işaret sayılacak bazı hukuki usuller ihdas olunmak suretiyle suiistimal edilmiştir. Şeriat esasları dahilinde hukukî formüllerle kamüfle edilen suiistimaller on altıncı asrın ikinci yarısından itibaren artmaya başlamıştır. Bu suiistimallere hatâlı icraatlariyle bizzat âmil olan hükümdarlar vardır. Suiistimaller «aile vakıfları» tesislerin çok defa bariz bir şekil almıştır.

Üçüncü cildde «Toprak idare sistemi» başlığını taşıyan kısımda izah ettiğimiz veçhile, miri arazi has, zeamet ve tımar halinde ayrılır ve hizmet mukabilinde vazife sahiplerine tahsis edilirdi. Bu tahsisin mülkiyete taallûku yoktu. Dirlik sahibi vazifeden atılır veya ölürse o dirlik başkasına verilirdi. Padişahların, mirî araziyi herhangi bir kimseye temlik etme yâni mülk olarak verme selâhiyetleri de vardı. Şeriat hükümlerine uygun cereyan etmesi gereken bu temliklerde Kanuni'ye kadar olan padişahlar kılı kırk yararcasına dikkatli davranmışlar ve kolay kolay temlike yanaşmamışlardı. Kendilerine arazi temliki ricasında bulunan mukarriplerine Yavuz Selim; «Cülûsumun başında Ali Paşa'ya bazı kariyeler temlik etmiştim, kılıç erlerine mahsus olan bir şeyi başkalarına tahsis ettiğim için hâlâ nadimim» cevabını vermişti.

Zamanın câri hukukî esaslarına göre padişahlar hazine namına bir kimsenin malını müsadere edebilirlerdi. İşte böyle bir tehlikeyi peşinen önlemeyi hesaplıyan kimseler aile vakıfları meydana getirirlerdi. Aile vakfı zümresinden addedilen vakıflar, kısmen hayır gayesini gözetmekle beraber büyük nisbette ailenin istifadesini hedef tutardı. Bu çeşit vakıflarda vakıf mütevellilerine büyük meblâğlar ayrılırdı. Birçok vakıflarda, vergi muafiyeti de vardı. Vakfın, dikkati en çok çeken hukukî taraflarından biri müsadere edilememesiydi. Böylece, kendisine arazi temlik edilen bir kimse şayet gayri samimi niyetli ise, bu temlikten bir aile vakfı meydana getirirdi. Bu çeşit vakıflarla devlet hem tımar arazisinden, hem onunla birlikte tımarlı sipahiden, hem de çok defa vergiden yana zarara uğrardı.

Demek ki, geniş ve bol temlikler, hile-i şer'iyeli vakıflara yol açmış oluyordu. Bu temlik ve vakıf işine parmak basan Koçi Bey meşhur risalesinde şöyle der :

« Kanunî Süleyman, kerime-i mükerremeleri Mihrimah Sultanı Rüstem Paşa'ya verip veziriâzam eyledi. Kemali mertebe nazarları olmağın muradına müsaade eyleyip ecdadı zamanında fetholunmuş memleketten ol kadar karyeler temlik eyledi ki, mülûki tavâiften bir padişaha hazine olmağa kifayet ederdi. Anlar dahi bazı hayrat yapıp evlâdına vakfeylediler. Hâlâ beher sene ol evkaftan yüz yük kadar akçe gelir. Ol makûle, sultanlar fevt oldukta havassı mîriye alınırken sonra gelenler dahi vakfetmeğe başladı. Hilâfı şer' sarfı beytülmâli müslimin olan bu hasılar zâyi ve telef oldu. Sevab itikadına vebâle girdiler » .

Meseleyi hukuki cephesinden ziyade reel ve iktisadî yönünden ele alan Koçi Bey, memleketin, bu tarzdaki vakıf bolluğundan zarara uğradığına parmak basarken vakıfların hakiki gayesinde inhiraf husule gelmiş olduğunu da ifade etmiş oluyordu.

Bizim maksadımız vakıf müessesesinin iyi ve fena noktalarını elbette münakaşa etmek değildir. Bu mevzu şimdiye kadar bir hayli münakaşa edilmiştir. Esas söylemek istediğimiz şey ; iyi ve faydalı tarafları çok olan bu müessesenin, on yedinci asırda da suiistimal edilmesine devam olunduğu, bundan da timar sisteminin ve hazinenin zarara uğradığıdır.

III — İKTİSADİ DURUM

Osmanlı İmparatorluğu 1683 Viyana bozgununa kadar genişlemesinin en son haddini bulmuştu. İstilâ devri on altıncı asır sonlarında nihayete ermekle beraber, on yedinci asrın ikinci yarısında bazı yerler daha imparatorluk topraklarına ilâve edilmişti. Geniş imparatorluk toprakları içinde; Yemen ve Mısır gibi sıcak memleket mahsulleri yetiştiren yerler, Anadolu ve Rumeli gibi ziraat sahaları, Avrupa ve Doğu ile ticaret yapacak limanlar, geniş ülkenin çeşitli yerlerinde demir, bakır, kurşun vesaire gibi madenler mevcuttu. Binaanaleyh, imparatorluk toprakları kendine yetecek, yâni dışarıya muhtaç olmıyacak iktisadî unsurlara sahip bulunuyordu.

Malûm olduğu üzere, İspanyol ve Portekizlilerin coğrafî keşifleri on beşinci asrın sonlarında başlamış, bu keşiflerin iktisadî neticeleri ise on altıncı asırda süratle kendisini göstermişti. Rönesansı müteakip fikir, sanat ve nihayet ilim gelişmesi yoluna giren Avrupa'da, bir de coğrafî keşiflerin doğurduğu iktisadî ve ticarî canlılık eklenince: onların Osmanlı imparatorluğu karşısındaki durumları iktisadî yönden üstünlüğe doğru ilerleyen bir veçheye bürünmüştü. Avrupanın gemici devletleri, sömürülecek topraklara, bol maden ve ham madde yataklarına kavuşurken, Osmanlı İmparatorluğu sadece, iktisadî servet yenilikleri getirmeyen bölgede hudutlarını genişletmekten başka bir şey yapmış olmuyordu. Demek ki, on beşinci asır ortalarından itibaren imparatorluğun bir ilâ bir buçuk asır devam eden, iktisadî gelişmesi, daha ziyade sınırların genişlemesinin, muntazam idarenin ve disiplinli çalışmanın eseriydi. On altıncı asrın ortalarına kadar Osmanlı imparatorluğu, Avrupa için, hem bir ham madde hem de mamûl şeyler kaynağı idi. Malların bir kısmı Doğulu tüccarlar tarafından getirilen şeylerdi. Suriye ve Mısır limanları aynı zamanda bir transit sahası manzarası da arzediyordu. Zira, Doğulu tüccarların getirdikleri malların bir kısmı buralardan Avrupalılara satılırdı.

Coğrafî keşifler Avrupa iktisadiyatına hareket ve inkişaf sağlamış ve Avrupalılar zenginleşmişti. Osmanlı limanlarına gelen Avrupa tüccarı altın ve gümüş para ile ticaret yapıyor böylece Türkiyede kıymetli maden çoğalmış oluyordu. Buna mukabil İran ve Hint'ten gelen Doğulu tüccarlar hemen hemen daima mal getirip satıyor ve sattıklarının karşılığında bir şey almadan altın ve gümüş toplayıp gidiyordu. Böylece Avrupalılardan gelen altın ve gümüş doğuya akmış oluyordu. Hükûmet on altıncı asrın ikinci yarısında bunun farkına vararak kıymetli madenlerin dışarı çıkmasını önlemek için tedbirler almaya çalıştı. On yedinci asrın ilk yarısı içinde bu tedbir-

ler daha da sıkılaştırıldı. Lâkin, Doğulularla ticaretin, karşılıklı mal mübadelesinden ziyade para ve mal mübadelesi mahiyetini arzetmesi bu tedbirlerin lehimize netice vermesini imkânsızlaştırıyordu. Ayrıca işin içine kaçakçılık da girmekteydi.

Avrupada fikrî ve ilmî gelişme ile birlikte ticaret de gelişiyor, büyük sermaye sahiplerinin ortaya çıkması sanayileşmeye doğru tabii bir cereyan doğuruyordu. Avrupalı sermayedarlar daha on altıncı asrın ortalarından itibaren ilim ve tecrübeyi sanayie tatbik edebilmek üzere adımlar atmışlardı. Halbuki Osmanlı sanayii görmeğe, ameli denemelere, korporasyonvari teşkilâta bağlı olmakta berdevamdı. On altıcı asrın sonundaki uzun harpler ve nihayet Anadoludaki isyanlar Osmanlı imparatorluğunda iktisadî sarsıntılar meydana getirmişti. İşte bu devrede Avrupa sanayii Osmanlı sanayiini geçme mecrasına girdi ve zaman ilerledikçe, arada yavaş yavaş bir mesafe teşekkül etti. Buna rağmen asrın sonlarına kadar Avrupa'ya pek muhtaç olunmadı.

Duruma böylece umumi bir bakış yaptıktan sonra, on altıncı asır müstakil bir başlık altında daha önce ele alınmadığı (birinci ciltte 602, ikinci ciltte 654 üncü sayfalara bakınız) cihetle, bu asırla birlikte on yedinci asırdaki maden, sanayi ve ticareti topluca inceliyelim.

1 — MADENLER VE İŞLENMESİ

On altı ve on yedinci asırlarda Anadolu ve Rumelinin muhtelif yerlerinde bulunan çeşitli madenlerin işletildiğini görmekteyiz. Bu maden yatakları arasında on altıncı asırdan önce işletilmeye başlanmış olanlar da vardı. Mevzuumuza dâhil on altıncı ve on yedinci asırlarda işletilen maden ocaklarından Anadolu tarafında; Foça, Kütahya (Şaphane), Ulubat, Şarkî Karahisar'da şap madeni. Foça şaplarını muayyen bir vergi ile Cenevizler işletirler (İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi C: 2, S: 676) ve Kütahya şapları da Büyük Menderes nehri ile Ege denizine işletilirdi. Şarkî Karahisar şap madeni pek uzun müddet işletilen madenlere dahildir. Rumeli tarafında Gümülcine'den de şap çıkarılırdı.

Önemli madenlerden bakır, demir, kurşun, gümüş de muhtelif yerlerde çıkarılmaktaydı. Amasya'nın Gümüşhacıköyünde gümüş, Küre'de bakır, Bilecik'te demir madeni on beşinci asırda bile işletiliyordu. Küre ve Bilecik madenleri on altı ve on yedinci asırlarda en faal ocaklardandı. Bilecik madeninden çıkarılan demirlerin mühim kısmından çıkarıldığı mahalde top yuvarlağı (Ahmed Refik, Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri S: 1-4) yapılırdı. On altıncı asırda Rumeli tarafında Koçanya'da kurşun, Novaberda (Nevabrda) da gümüş çıkarılırdı. Novaberda'da darphane de mevcuttu. Burada İkinci Murad, Fatih, İkinci Bayezid, Yavuz Selim, Kanuni, İkinci Selim gümüş, Üçüncü Murad altın ve gümüş sikke kestirmişti. Koçanya kurşunları da mahallinde işlenerek tüfek kurşunu haline getirilirdi. Hakârî'de kükürt çıkarılır ve bunlar Van üzerinden Trabzon'a sevkedilirdi. Mühim madenlerden birisi de Kığı demir madenidir. Kığı'ya gönderilen 1572 tarihli bir hükümde Kığı sancağı dahilinde iki yerde (Ahmed Refik, Türkiye Madenleri S: 15) demir çıkarıldığı zikredilmektedir. On yedinci asırda Kığı demirleri İstanbul'a da sevkedilirdi. Anadolu tarafında mühim madenlerden biri de Gümüşhane'deki gümüş ve bakır ocağıdır. Gümüşhane madeni on yedinci asır sonları ile on sekizinci asırda pek faaldi. İzmir yakınındaki Nif (Kemalpaşa) de Üçüncü Murad zamanında gümüş ve kurşun, İnegöl'de 1620 yılında gümüş, Kağızman'da 1688 de bakır bulunduğuna, iktisadî görüldüğü takdirde işletilmelerine dair Divan-ı hümâyûn yazılarına rastlanmaktadır.

Rumeli tarafında Güney Sırbistan'daki Novaberde gümüş madeninden başka ikinci mühim gümüş yatağı Selânik civarında Sidre Kapsi ve ayrıca Kıratova'da idi. Kıratova'da ikinci Bayezid, Yavuz, Kanuni ve İkinci Selim gümüş sikke kestirmişti. Kıratava'yı gören Evliya Çelebi (Seyâhatname C: 1, S: 563) buradaki darphanenin muattal durduğunu, madeninin ise peyderpey işlediğini söyler. Sidre Kapsi madeni evvelce epeyce müddet işletilmiş sonra muattal kalmıştı. Burası 1700 yılında tekrar işletilmeye (Ahmed Refik, Türkiye madenleri S: 46) başlanmıştır.

Rumeli'deki madenlerin en mühimle-

rinden biri Samakov demir madeni idi. Evliya Çelebi (Seyahatnâme C: 6. S: 128) buradaki ocaklarda demirin işlenişini şöyle anlatır : «Bu diyarı Samakov denilen, ateşi Nemrud yakan körüğünü on âdem çekemez. Su değirmeni körüğü çekerek ateşi yakar. Fil gövdesi kadar demir örsler üzere akik-i yemenî gibi kırmızı demirleri sendan üzre koyup camus kellesi kadar çekiçleri ile ve yine san'atli su dolapları vasıtasiyle kırmızı demire urduklarında zemin-i âsümanı titretirler. Serikârda ancak iki üstad örsü üzre dolap ile birer ikişer kantar koyup çeküp urmaktadır. Her urmakta demir uzayıp çubuk oldukta yine bir san'at ile çark dolabın suyunu keserek şeb-ü rûz böyle kâr-ı ruzikâr iderler. Her sene buradan Selânik benderi vasıtasiyle cem'i Osmanlı ülkesine sekiz bin araba kadar demir gider» .

On altıncı asır sonlarında Bosna'da Kamengrad'da da demir bulunmuş ve istihsaline başlanmıştı.

Muhtelif yerlerde çıkarılan madenler arasında güherçile bilhassa dikkati çekmektedir. Barut imalinde kullanılan güherçile Anadolu tarafında Niğde, Lârende (Karaman) , Erciş, Van, Kayseri ile Maraş arasındaki Akdağ, Kayseri'nin Macun karyesi, Niğde'ye tâbi Kenise karyesinde ; Rumeli tarafında ise Şehirköyü, Temeşvar, Selânik, Koçana, Üsküp'te çıkarılmaktaydı. Güherçilelerin bazılarını istihsal sahalarında, bazıları civarlarındaki bir şehirde barut yapımında kullanılır, mühim bir kısmı da ayni gaye ile İstanbul'a gönderilirdi. Meselâ Erciş ve Van'da çıkarılan güherçile Erciş'te işlenip (Ahmed Refik, Türkiye Madenleri S: 13) elde olunan barut Trabzon'a veya sair ihtiyaç mahallerine sevkolunurdu. Güherçilelerin en çok işlenip barut haline getirildiği yer İstanbul'du. İstanbul'da barut yapılan birkaç yer vardı. Muzaffer Erdoğan'ın İstanbul baruthanelerine ait bir tetkik yazısında (İstanbul Enstitüsü Derneği Sayı: 2, Sayfa: 115) Atmeydanı, Kâğıthane, Şehremini, Bakırköyü ve nihayet Üçüncü Selim zamanında Yarımburgaz mağaraları civarında kurulan Azadlı baruthanelerinin durumları incelenmektedir. İkinci Bayezid zamanında kurulduğu anlaşılan Atmeydanı baruthanesi civarındaki dört mahallenin yanmasına sebeb olduğu için uzun devam etmemiştir. 1688 de kurulan Şehremini baruthanesi de on sene sonra muazzam bir yangına sebebiyet verdiği için ortadan kalkmıştır. Kâğıthane baruthanesi İkinci Bayezid zamanında kurulmuş, Sultan İbrahim devrinin sonlarına kadar devam etmiştir. Bakırköy baruthanesi Şehremini baruthanesinin yanması üzerine aynı yıl içinde kurulmuş, 1726 da bir yangın neticesi büyük zarara uğramışsa da sonra yine faaliyetine devam etmiştir. Güherçilenin böyle işlenmesi gibi istihsal olunan diğer madenler de tamamen memleket içinde işlenir, askeri ve sivil ihtiyaçları karşılayacak her türlü eşya ve malzeme meydana getirilirdi.

2 — DOKUMA SANAYİİ

Madeni malzeme ve eşya ihtiyacını kendi toprakları dahilinde temin edip yapan Osmanlı İmparatorluğunda bilhassa on altıncı asırda iyi bir dokuma sanayii de mevcuttu. Adi bezlerden kadife ve yüksek kaliteli ipeklilere varıncaya kadar çeşitli kumaş dokunurdu. Tabii bu sanayi el sanayii şeklindeydi. Ankara ve çevresinde dokunan «saf» ve «muhayyer» denilen kumaş pek meşhurdu. On dördüncü asırdan beri dokunduğunu bildiğimiz soflar on yedinci asırda da şöhretini muhafaza ediyordu. Sofun alıcısı pek çoktu. Memleketin pek çok yerinde sof bulmak mümkündü. Zira, ecnebiler, Türk, hıristiyan ve yahudi tüccarlar Ankara'ya kadar gelir (İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi C: 3/2 S: 511) saf ve muhayyer alırlardı. Ankara sofu İstanbul'da Engürü hanında satılırdı. Sofların, donluk (elbiselik) menevişli, nakışlı, kırmızı donluk, fıstıki yeşil donluk, koyu menevişli, şali, cübbelik, şalvarlık olmak üzere birtakım çeşitleri vardı. Kumaş dokuma merkezleri arasında Bursa ve Bilecik de önemli bir yer işgal etmekteydi. Bursa ve Bilecik'te kadife, ipekli döşemelik ve yastıklık «çatma» lar dokunurdu. Çatma kumaşlarının boyları 14 zira', enleri 1 1/4 endaze, yataklık çatmalar 2 endaze uzunluğunda 1 1/4 endaze (Bursa şer'iye sicilleri No: 259, S: 122) eninde olurdu. Bu kumaşlarla birlikte Bursa'nın kadifeciliği de pek meşhurdu. Bursa'da dokunan kumaşlar için

pamuk ipliği başka yerden temin edilir, ipekçilik bu çevrede bizzat yapılırdı. Bursada dokunan lâl kadifenin İtalyan kadifesinden üstün olduğunu söyleyen Evliya Çelebi (Seyahatnâme C: 2, S: 36) Bursa kumaşçılığı ve kumaş çeşitlerine dair bilgi de verir. Bursa alacası, peştemal, elvan renk, nefti, mavi bez, çeşitli renkte kemha denilen havsız kadife, kutnî denilen pamuklu ipek kumaş, çeşitli renkte kadifeler Bursa kumaşlarına dahildi. Dokumada kullanılan iplikler de Bursa'da dokunurdu. Dokumacılık gibi boyacılık da ziyadesiyle gelişmişti. Üçüncü Murad zamanında Türkiye'ye gelen Harborne adındaki İngiliz elçisine Türkiye'de dokunan kumaşların boyanmasında kullanılan maddelerin neler olduğunun, boyacılıkta ve dokumacılıkta tatbik olunan tekniğin öğrenilmesi, hattâ ipekli ve yünlü kumaşları boyamakta usta iki kişinin (Hamit Dereli, Kıraliçe Elizabeth devrinde Türkler ve İngilizler S: 85) İngiltereye gönderilmesinin temini gibi vazifenin de verilmesi dokuma ve boyacılıktaki ileri durumu gösterecek bir misaldir. Bursa'da simli yani gümüş sırma çekilmiş kumaşlar da yapılırdı. Altın ve gümüş çekilmiş kumaşlara «arşın» denirdi. İstanbul'da gümüş ve sırma işliyenler topluca bir yerde çalışırlar ve çalıştıkları yere «simkeşhane» denirdi. Gerek Bursa, gerekse sair yerlerdeki kumaş dokuyucuları meslek teşekkülü halinde teşkilâta bağlı olup, muayyen ölçü ve kaliteye uygun iş yaparlardı. Bunların üzerinde hükûmetin kontrolü de mevcuttu. Kaliteyi düşürenler, ölçüleri değiştiremezlerdi. On altıncı asır sonlarına kadar dürüst bir san'at ahlâkı ile çalışan dokumacılar ihtikâr ve hile denilen şeyi bilmezlerdi. Ne yazık ki on yedinci asır başlarında ahlâk bozukluğu sanat erbabına da sirayet etti. Bursa'da ilk hileler bu sanat erbabı arasına bazı yahudilerin karışmasiyle on altıncı asırda belirdi. Fakat henüz hile ve ihtikâra alışmamış olan esnaf büyük bir kalabalık halinde mahkemeye baş vurarak (Bursa şer'iye sicilleri No: 230, S: 97 ve No: 253, S: 207) yahudilerin bu işten uzaklaştırılmasını temin ettiler. Kumaş dokumasında olduğu gibi Edirne ve İstanbul'da kürkçü esnafı da sıkı kaidelere tâbi idi. Meselâ seksen samurdan bir samur kürk, yetmiş vaşaktan bir kakum kürk, iki yüz sincaptan bir sincap kürk yapılması lâzımdı. Şayet bu ölçüye riayet etmiyenler olursa (Mühimme defteri sene 1106, No: 106, S: 8 ve sene 1112, No: 111, S: 308) şikâyete uğrar ve ceza görürdü.

Kumaş dokuma merkezleri arasında Şam, Trabzon ve Selânik de mühim mevkileri olan yerlerdi. Şam kumaşları bilhassa on altıncı asırda meşhurdu. Şam'da diba denilen ipekli kumaş, Bursa ve Bilecik'te dokunan kutnî denilen pamuk karıştırılmış ipek kumaş dokunur ve buranın malları Kutni-i Şamî adı ile anılırdı. Trabzon bezleri de meşhurdu. Selânik'te bilhassa çuha ve keçe dokunurdu. Selânik'in üzerinde arslan resmi bulunan keçe seccadeleri meşhurdu. Yeniçerilerin giyiminde kullanılmak üzere Selânik ve çevresindeki köylerde mevcut tezgâhlara her yıl muayyen miktarda yapağı verilip yün kumaş dokutulurdu.

On altıncı asrın sonundaki uzun harpler ve bilhassa Celâli isyanları zirai hayata olduğu gibi sanayie de zarar vermişti. Meselâ birçok sermaye ve sanat erbabının İran seferinde ölmesi yüzünden 1587 yılında Bursa'da 46 tezgâhlı bir dokuma atelyesinin bir tezgâhlık dükkân şekline düştüğünü, Mustafa Abdüllâtif adlı şahsın 40 tezgâhlı, Ömer Mehmed adlı şahsın 20 tezgâhlı, Hüseyin adlı şahsın 15 tezgâhlı atelyelerinin büsbütün ortadan kalktığını Bursa şer'iye sicillerinden (Sicil No: 171, S: 291) öğrenmekteyiz.

1582 senesinde yapılan sünnet düğününde saraya getirilen hediyeler arasında kumaşlara ait liste hem kumaşların adına, hem de dokundukları yere dair fikir vermektedir. Saraya takdim edilen hediye olduğuna göre, bunların aynı zamanda kıymetli çeşide dâhil kumaşlar da olması lâzım gelir. Listede şu isimler vardır: Serengi İstanbul, Kutni-i Bağdad, Dibay-ı Şam, Seraser-i İstanbul, Şahi Beneki İstanbul, Beneki Bursa, Çatma-i İstanbul, Beneki İstanbul, Kemhayı Bursa, Kemhayı Hasanpaşa, Kemhayı Şam, Atlası Sakız, Beneki Amasya, Kutni-i Şam, Şerengi Bursa, Mukaddemi Şam, Mukaddemi Derviş Paşa, Mukaddemi Hasan Paşa, Seraser, altın ve gümüş telle dokunan pek kıymetli bir kumaş olup hil'atlerde kullanılırdı. Seraser'in de

bir takım cinsleri vardı. Zerbeft de kıymetli bir kumaş olup bazı motifleri altın tel ile dokunan bir kadife idi. Buna altınlı kadife, müzehhep kemha adları da verilirdi. Diba, Şam'da dokunan ipekli bir kumaşın adı olmakla beraber bu cins kumaş İstanbul'da da dokunur ve İstanbul dibası diye anılırdı. Müzelerimizde mevcut kumaş örnekleri on beşinci asırdan bu tarafa kumaşlarımızın kalite, renk ve motifleri hakkında bir fikir verebilmektedir.

On yedinci asırda kumaşçılıkta hileye teşebbüs edenlere rastlanmaktaydı. Hile babında eskiden beri kullanılan ve tedariki daha kolay «bakkam» boya «lök» ve «gövez» boya yerine daha ucuz kullanmaya kalkanlar, çatmaların en ve boylarından kısanlar, örgüsünü seyrekleştirenler görülmekle beraber sıkı tedbir ve takiplerle umumiyetle bunun yaygın hale gelmesinin önüne geçilmiştir. Bu asır kumaşları güzel ve cana yakındır. Motiflerde prapanlıkla ciddiyet, asaletle güzellik mezcedilmiş gibidir. Asrın ortalarına doğru düz ve sade kumaşların gittikçe yayılıp (Oktay Aslanapa. Türk Sanatı S: 264) arttığı anlaşılmaktadır. 1640 tarihli bir kanunname bu sırada mühim kumaş dokuma merkezleri ile renk, cins ve motifler hakkında bir fikir (Tahsin Öz, Türk Kumaş ve Kadifeleri I, II) vermektedir. Bu kanunnameden o sırada en fazla kumaş dokunan yerin İstanbul olduğu, sonra Bursa, Haleb, Şam, Menemen ve Sakız'ın önemli bir merkez teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Avrupa'da ticaret ve gemiciliğin gelişmesi on altıncı asrın ortalarından itibaren Osmanlı hükûmetinin nazarı dikkatini çekmesini gerektiren bir istikamet almaktaydı. Ticaret ve gemicilik sanayiin kalkınmasına yol açmıştı. Avrupanın atelye ve tezgâhları her yıl biraz daha çoğalıyor ve ham madde ihtiyacı genişlediğinden Osmanlı limanlarından mal almaya gelen gemilerin miktarı artıyordu. Avrupalı tüccar pamuk, pamuk ipliği, balmumu, deri gibi maddeleri topluyordu. Türkiyede mevcut kanun ve nizamlara göre sanat erbabı işlediği malın eninin, boyunu, kalitesini değiştiremez; gerek müstahsil, gerekse esnaf narktan fazlaya satamazdı. Halbuki Avrupalı tüccar işlenmemiş ve yarı işlenmiş malı rahatça

Onyedinci asır osmanlı işlemeciliğine bir örnek

piyasadan toplıyabiliyordu. Bizde el emeği ucuz olduğundan Avrupalı tüccara bunlar zaten pahalı gelmiyordu. Böylece Türk sermayedarın ve esnafın Avrupalı alıcı ile rekabet edememesi meselesi ortaya çıkmakta demekti. 1563 senesinde hükûmet Ege dokumacılarına 150 bin yelken bezi ısmarladığı zaman, esnaf bu hususları izah etmek suretiyle böyle bir taahhüde giremiyeceklerini (Bergama

Dördüncü Murad'a ait bu ipek kaftana altın simle bulut ve cintemaniler işlenmiştir. Buna Münakkaş kemha denir

bezzazlarının şikâyeti, Gediz Dergisi Sayı: 46 - Manisa Halkevi neşriyatı -) bildirmişti. Bu vaziyet karşısında pamuk ve pamuk ipliğinin dışarıya satılması menedildi. On yedinci asra girilince Avrupanın iktisaden gelişmesi Türkiye için yakında yeni yeni meseleler doğacağına dair işaretler vermeye başladı. Meşhur Ankara soflarını evvelden beri pek iyi tanıyan Avrupalılar bu çeşit kumaşı kendileri yapmak üzere Ankara pazarlarından sof ipliği almaya başladılar. Kendi tezgâhlarının ham maddesizlikten durma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu sezen şehir halkı 1615 senesinde durumun ciddiyetini topluca (Ankara şer'iye sicili No: 15, S: 223) İstanbul'a aksettirdiler. Tabii bunun üzerine tiftik ve sof ipliği satışı menedildi.

1583 te İstanbul'a gelen İngiliz elçisi Harborne'a verilen talimat arasında İngiliz çuhalarının Türkiye'de satışının artırılması meselesi de vardı. İngilizler bu hususdaki çalışmalarında muvaffakiyet sağlamış olmalılar ki on yedinci asrın başlarından itibaren İstanbul gümrüğünde sık sık Londra tabir edilen İngiliz çuhaları görülmeye başladı ve fazla zaman geçmeden Londra çuhası Türkiye'de iyice tanınır bir meta oldu. Bu ve buna benzer şeyler elbette Türk sanayii için en büyük tehlike çanının çalması demekti.

Onyedinci asıra ait bir Osmanlı halısı

Bu bahsi bitirmeden halıcılığa da şüphesiz bir miktarcık temasta bulunmak gerekir. Zira, mahiyeti bakımından halıcılık dokuma sanayiinin hususi bir şubesidir. Dünya müzelerindeki halı örnekleri, resim ve yazı halindeki kaynaklar göstermektedir ki, halıcılık Türklerin çok eski bir sanatıdır. Ağır ve kıymetli kumaşlarda olduğu gibi iyi cins halılarda da Türk zevk ve işçiliği renk, motif ve kompozisyon topluluğu halinde halıya bir güzel sanat eseri değeri kazandırmıştır. Bu, elbette asırlar boyu süren bir ünsiyetin ve dürüst bir sanat ahlâkının neticesidir. Başından beri halı sanatı tarihi sıkı sıkıya Türklere (Oktay Aslanapa, Türk Sanatı S: 242) bağlıdır. On birinci asırdan itibaren halı sanatı, devamlı olarak Selçuklu Türklerinin hâkimiyetiyle ve onlarla birlikte Orta Asyadan Batıya doğru yayılmıştır. 1271 - 1272 yılında Çin'e kadar gitmiş olan meşhur seyyah Marko Polo, Konya ve Karaman'da dünyanın en güzel ve en iyi cins halılarının yapıldığını söyler. Geometrik motiflerin hâkim bulunduğu Selçuklu halıcılığı Osmanlılara geçip devam etmiş, renk ve motif olarak «Bergama halıları» denilen grupta Selçuklu geleneği on yedinci asırda da yaşamıştır.

Türk halıcılığı on altı ve on yedinci asırlarda en iyi ve en güzel örneklerini vermiştir. Bu asırlar zarfında renk ve desenlerdeki hususiyetler muayyen mıntakalarda dokunan halılarda yaşatılarak, o yerin adı ile anılan örnekler doğmuştur. Bu devirde en güzel ve en iyi halılar Uşakta dokunmuştur. Ayrıca Gördes, Kula, Milâs, Lâdik, Bergama güzel ve iyi halıların yapıldığı yerlerdir. Dünyaca meşhur Türk halıları gerek elçiler vasıtasiyle hükümdarlara, sair mühim devlet erkânına sunulan kıymetli hediyeler

olarak, gerekse ticarî yolla Avrupa saraylarına, zenginlerin evlerine bolca intikal etmiştir.

3 — İÇ VE DIŞ TİCARET

Osmanlı İmparatorluğunun umumî bünyesi esas itibariyle zirai ekonomiye istinad etmekteydi. Zaten, Osmanlı İmparatorluğunun yükselme ve duraklama devirlerine isabet eden devrede Avrupa halkının geçim kaynağının esasını da ziraat teşkil etmekteydi. Ancak on altıncı asrın ortalarından itibaren Avrupa'nın önemli devletlerinde ticarî zenginlik yoluyle sanayi gelişmesine doğru bir yol açılmış ve bu yolda adım adım yürünmeye başlanmıştı. Avrupa böyle hayırlı bir değişikliğe yönelmekteyken Osmanlı İmparatorluğu aynı bünyeyi muhafaza ediyordu.

Tımar sistemi, ziraati teşvik eden, dirlik sahalarının ekilip işlenen topraklar halinde bulunmasına âmil olan bir sistemdi. Buna rağmen, istihsal edilen hububat umumiyetle kendi ihtiyacımıza ancak yetmekteydi. Gerçi zaman zaman az miktarda hububat ihrac edildiğini gösteren delillere rastlanmaktaysada, Osmanlı İmparatorluğu muntazaman hububat ihrac eden bir devlet değildi. İmparatorluğun hemen her tarafında hububat ziraati yapıldığı cihetle, İstanbul, Edirne ve daha birkaç büyük şehir müstesna, bir ticaret metaı olarak hububat fazla yer değiştirmezdi. İç ticarette, istihsal mıntakasının epeyce uzaklarına kadar götürülen şeyler bir kısım giyim eşyası ile, madenî şeyler ve ithal malları idi.

Hükûmet bilhassa dış ticarette kontrollü davranır, halkın yiyecek, giyecek ve sair ihtiyaçlarını müvazeneli tutmaya dikkat ederdi. Sanat erbabı ise, daha önce de işaret edildiği veçhile, hükûmetin kontrolüne tabi idi. Evvelâ her sanat erbabının kendisine göre bir teşkilâtı mevcuttu. Bu teşkilâtta esnaf şeyhi, esnaf kethüdası, yiğitbaşı ve ehli hibre namı altında sanat işlerini düzenleyip kontrol eden kimseler vardı. Bu heyetin vazifesi de hükûmetin tasdikinden geçerdi. Hükûmet herhangi bir sanat şubesinde çalışanlardan bir şey istiyeceği zaman isteklerini bu heyete bildirirdi. Sanat erbabının alıp satacağı malları hükûmet fiyat listesine tâbi tutardı. Bu fiyatların dışına çıkılamazdı. Mamûl hale getirilen mallar ile bir kısım gıda maddeleri için narh sistemi cari demekti. On yedinci asırda gıda maddeleri üzerindeki narhın zaman zaman kaldırılıp fiyatların serbest bırakıldığına dair bilgi mevcutsa da, mamûl hale getirilen mallar arasında bilhassa giyim eşyası için böyle bir örneğe rastlanılmamaktadır.

Hükûmet esnafın alıp satacağı eşyaya fiyat koyduğu, istihsal edilecek şeyin normunu tespit ettiği gibi, esnaf teşkilâtları vasıtasiyle bir çırağın kalfa, kalfanın usta olmasını da kayıt ve merasime tâbi tutardı. Esnaf teşkilâtlarının muvafakatlerini almadan her isteyen kalfalıktan (Mühimme defteri 47, S: 7) ustalığa geçemiyeceği gibi, müstakil ve yeni bir dükkân da açamazdı. Bu sistem, iyi kalitede ve ucuz mal yapılması için şüphesiz faydalı oluyordu. Lâkin, Avrupa'da sanayiin ilerlemesi ve Türk pazarlarından ham madde çekmeye başlamaları, daha sonra da piyasamıza mamûl mal sürmeye girişmeleri üzerine, devrin icaplarına uydurulması gereken eli kolu fazlaca bağlı bir sistem şekline bürünmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu yükselme devrinde her türlü ihtiyacını kendi ülkesi dahilinde temin edebilen bir devletti. Harice pek muhtac değildi. Onun için dışardan alınan şeyler pek fazla sayılmazdı. On yedinci asırda da vaziyet nisbeten böyle devam etmekle beraber ithal ve ihraç maddelerinin miktarlarında değişiklikler vuku buldu.

Osmanlılarla ticarî münasebeti en eski olan devlet Venediklilerdi. Daha sonra Fransa, İngiltere ve Felemenkin de ticarî münasebeti çoğaldı. Kuzey tarafta Lehlilerle de ticarî faaliyet ehemmiyetli idi. Bunun yanında bir de Rusya belirdi. On altıncı asırda ithal mallarının mühim kısmı Venedik'ten gelir, bunu Lehistan ve Floransa takib ederdi. On yedinci asrın başlarından itibaren İngiltere ve Rusya'dan gelen malların miktarı da arttı. Ayrıca Doğu memleketlerinden ithalât yapılıyordu. Venedikliler Türkiye'ye çuha, sarı teneke, üstübeç, kâğıt, cam, sırça, boya, sülyen, zeybak, bakır tel, iğne, ayna gibi şeyler satıyordu. Lehistan ve

Rusyadan kürk ve balık dişi, Floransa'dan filordin denilen çuha alınmaktaydı. İngiliz tüccarları Londra çuhası getirip satıyor, İran ve Hind tüccarları da baharat, bir miktar da kıymetli kumaş getiriyorlardı. İngiliz, Hind, Floransa ve İran Tüccarlarının getirdikleri kumaşlar muhtac olduğumuz bir madde olmayıp ticarî münasebet icabı gelen şeylerdi. Bilhassa İngilizler Türkiye'ye çuha sokmak için çok gayret sarfediyor, hattâ bu faaliyete on yedinci asırda İngilizlerin kendilerinden başka Venedik ve Felemenk tüccarları da iştirak ediyordu. Bilhassa Sultan İbrahim devrinde Rus ve Leh tüccarlarından pek fazla kürk ithal edilmişti.

Türkiye'de dokunan ipekli kumaşların ipekleri memleket dahilinden istihsal olunurdu. Lâkin 1646 yılında örücü esnafının bir şikâyetinden bu sırada memleket dışından ipek alınmaya başlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Örücü esnafı mevzuubahis şikâyetinde (İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi C: 3/2 S: 576), kemha denilen havsız kadife aslında yerli bükülmüş ipekten dokunurken, şimdi bükülmemiş Acem ipeği, Bec (Viyana) ipeği ve Mora ipeğinden dokunmakta olduğunu, bu vaziyetin kaliteyi düşürmesi sebebiyle yine yerli bükülmüş ipekle dokunmasını istemekte idiler. Bu şikâyet ipek gelen yerlerin İran, Avusturya ve Mora olduğunu göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun sattığı mallar şunlardı : Yün ve yünlü kumaşlar, halı, pamuk ve pamuklu dokumalar, yapağı, tiftik yünü, tiftik yününden mamûl dokumalar, ipek ve ipekli kumaşlar. mazı, şap. deri, sahtiyan, zamk, kuru üzüm, balmumu, donyağı gibi şeylerdi. Pek seyrek olarak Venediklilere zahire satışı yapıldığı da olurdu.

İhraç malları arasında bu maddeler görülmekle beraber hükûmet zaman zaman sıkıntısı hissedilen şeylerin ihracını meneder, hattâ, böyle kararlardan kapitülâsyon verilen memleketleri (Başbakanlık arşisi, Mühimme defteri 10, S: 223) bile hariç tutmazdı. İktisadi vaziyetin iyi göründüğü kanunî devrinde dahi ihracı menedilen maddelere ait emirnâmeler neşredilmiştir. Mevzuubahis devirde pamuk ve pamuk ipliği, balmumu, donyağı, deri, sahtiyan ve kurşunun frenklere satışı yasak edilmiştir. Yine on altıncı asırda 1590 yılında verilen bir yasak emrinde yukarda sayılan maddelerden başka yün, koyun derisi, silâh, barut. at, hububat. zift gibi maddeler de vardır. Dikkat edilirse bu tarih İran harplerinin son senesine rastlamaktadır.

Hükûmet. mal ihracı işinde memleketin dahilî ihtiyacının karşılanması işini ön plânda tutar, fazlalarının satılmasını arzu ederdi. Meselâ 1573 yılında maden çıkarılan yerlerin (Mühimme defteri 23, S: 95) kadılarına gönderilen bir hükümde : « Firengistana maâdinden hayli kurşun alıp gittikleri istimâ olundu ; balmumu ve sahtiyan ve penbe (pamuk) ve yapağıdan gayri bir metâ verilmeye deyu emrim sâdır olup bu babda gerçği gibi mukayyed olup kurşun çıkan mâdenin üzerine varıp yılda her maâdinden ne kadar kurşun hâsıl olur alelinfirad defter edip bir suretin dergâh-ı muallâma gönderesin. Darülharbe kurşun gitmekten hazer eyliyesin. Balmumu ve sahtiyan ve penbe ve yapağıdan gayri bir nesne verildiğine rızay-ı şerifim yoktur » denilmektedir. Bu hükümde ihracı serbest olduğu bildirilen maddeler on sene önce yazılmış bir hükümde (Mühimme defteri 6, S: 107) menedilmiş maddeler meyanındaydı. On altıncı asrın ikinci yarısında gön, sahtiyan, balmumu, pamuk ve pamuk ipliğinin ihracı bazan serbest olduğu bildirilen maddeler on sede zahire. at, silâh, barut ve kurşunun dışarı satılmamasına her zaman önem verilmiştir. Mühimme defterlerinde bu hususa dair müteaddit hükümlere rastlanmaktadır. Meselâ 1702 senesinde yazılan (Ahmed Refik, Hicrî On ikinci Asırda İstanbul Hayatı S: 36) yazılan bir hükümde barut, gülle, ok ve yay ve sair harp malzemesinin dışarıya satılmamasına dair evvelce defaatle emir verilmiş olduğu, bu hususta asla ihmal gösterilmemesi gerektiği beyan edildikten sonra buğday, arpa ve darının ihracının eskisi gibi yasak olduğu da belirtilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde tüccarların rahatlık ve emniyet içinde ticaret yapmalarına çok dikkat olunurdu. Ahidnâmeli devletlerin tüccarları limanlara mallarını getirir, kanun ve emirnâmelerde yazılı gümrük resmini ödedikten sonra malını o limanda veyahut

da vekilleri vasıtasiyle sevkettikleri başka bir yerde satarlardı. Ahidnâmeli devletlerin tüccar eşyasına harp zamanında bile el sürülmediğine dair Batılı tarihçilerin eserlerinde zikredilmiş örnekler mevcuttur. Şayet herhangi bir şekilde yabancı tüccarlara zarar verenler olursa böylelerinin yakalanıp cezalandırılmaları için ilgililere emirler verilirdi. Meselâ 1597 yılında İstanbul kaymakamı ve kaptan paşaya gönderilmiş bir hükümden (Ahmed Refik. On ikinci Asırda İstanbul Hayatı S: 26) aldığımız şu cümleler, bu hususa dair fikir verici bir örnek teşkil edebilir :

« Galata'da İngilterelûden bazı bazirgânları levendat taifesi rencide eyledikleri mesmuu humâyunum olmuştur. Bu fesadı edenler eşeddi ukubete müstahak olmuştur. Kıralı müşarünileyhim kadimden bab-ı saadetimize olan sadakat ve ihlâsına binaen, tüccar âdemlerin hilâfı ahidnâme-i humâyun rencide olunduğuna kat'a rizay-ı humâyunum olmamağla, imdi siz ki veziri müşarünileyhimsiniz emri şerifim vardığı gibi bu hususta kemayenbağı tekayyüd ve ihtimamdan ve bundan esbah levendattan bu fesadı edenler kimler ise ahz ve saire mücib-i ibret için haklarından gelesiz ».

Limanlara getirilen yabancı tüccar mallarından kanunlar çerçevesi dahilinde gümrük resmi alınırdı. Gümrük resmi, ticaret eşyasının nev'ine göre tespit edilen ölçü dahilinde tahsil olunurdu. Bu ölçü kumaşlar için muayyen uzunluğu olan pastav (top), kürklerde deste, madenlerde kantar, pamuk ve deri gibi şeylerde denk gibi şeylerdi.

İngiliz, Fransız, Venedik, Felemenk tüccarları İstanbul ve Akdeniz limanları, Leh ve Ruslar İstanbul ve Kefe limanları vasıtasiyle alış veriş ederlerdi. İngilizlerin en çok ticaret yaptıkları liman ve şehirler İstanbul, İzmari, Selânik, İskenderun, Halep, Trablusşam, Kıbrıs idi Fransızlar İstanbul, İzmir, Trablusşam, İskenderiye, Halep yoluyle iş yaparlardı. Felemenkliler İstanbul, Kefe, Trabzon, İskenderiye, Halep, Gümülcüne, Venedikliler İstanbul, Selânik, İzmir, Kıbrıs, Halep, Trablusşam, İskenderiye, Kahire, Mora kıyıları, Midilli, Ege sahilinde Burhaniye yanında Kemer şehir ve limanları vasıtasiyle alışveriş yaparlardı.

BİBLİYOGRAFYA

AHMED MUHTAR : Sen Gotar'da Osmanlı Ordusu, İstanbul 1326.

AHMED (Hasan Bey-zâde) : Hasan beyzade tarihi, Ragıb Paşa kütüphanesi no: 987.

AHMED REFİK : Sultan Murad-ı Rabiin hatt-ı humâyunları (Tarihi Osmani Encümeni mecmuası sayı : 39).

AHMED REFİK : Hicri onikinci asırda İstanbul hayatı, İstanbul 1930.

AHMED REFİK : Türk Mimarları, İstanbul 1937.

AHMED REFİK : Köprülüler, İstanbul 1331.

AHMED REFİK : Felâket seneleri, İstanbul 1332.

AKDES NİMET KURAT : Rusya tarihi, Ankara 1948.

ÂLİ : Künhü'l-ahbar (basılmamış kısmı), Hamidiye kütüphanesi no: 914.

ÂLİ : Menakıb-ı Hünerveran, İstanbul 1928.

ALİ ENVER : Semahâne-i Edeb, İstanbul 1306.

ALİ SAİM ÜLGEN : Yeni Cami (Vakıflar dergisi sayı : 2, Ankara 1942).

ANTOINE GALLAND (NAHİT SIRRI ÖRİK) : İstanbul'a ait günlük hatıralar. Ankara 1949.

BARON DE TESTA : Recueil des traités de la porte Ottoman avec les puissances étrangéres, Paris 1931.

BEHÇETİ : Silsiletü l-asafiyye fi devlet-i hakaniyeti'l-Osmaniye, Köprülü kütüphanesi no: 212.

CELÂL ESAD : Türk sanatı, İstanbul 1926.

CEVDET (AHMED CEVDET PAŞA) : Tarih-i Cevdet c: 1, İstanbul 1309.

CEVAT ÜSTÜN : 1683 Viyana Seferi. Ankara 1941.

ÇAĞATAY ULUÇAY : Sultan İbrahim deli mi hasta mıydı (Tarih Dünyası mecmuası no : 6 - 17).

D. CANTEMİR : Histoire de l'Empire Ottoman, Paris 1743.

ERNST DİEZ - OKTAY ASLANAPA : Türk Sanatı, İstanbul 1955.

ESAD EFENDİ (ŞEYHÜLİSLÂM) : Etrabü'l-Âsar; (Veled Çelebi tarafından Mektep mecmuasında 1311 yılında kısaltılarak neşredilmiştir).

ESRAR DEDE : Esrar Dede tezkeresi Üniversite Kütüphanesi Türkçe yazmalar kısmı no: 89.

EVLİYA ÇELEBİ : Seyahatname, İstanbul 1314 - 1938 (Metinde temas edilen ciltler).

FAHRİ Ç. DERİN : İkinci Mustafa'ya dair bir risale (Tarih Dergisi sayı: 13, İstanbul 1958).

FAİK REŞAD : Eslâf, İstanbul 1312.

FEYZULLAH DAYIGİL : İstanbul Çinilerinde lâle (Vakıflar dergisi sayı 1 ve 2).

GRAMMONT (H. D. de) : Relation entre la France et regence d'Alger au XVIII. siecle, Alger 1880.

HALİL EDHEM : Düvel-i İslâmiye. İstanbul 1927.

HALİL EDHEM : Ervah-ı Nakşiye koleksiyonu, İstanbul 1924.

HASAN EŞİRİ : Miyar-üd-düvel ve Misbarü'l-millel (Tarihi Osmani Encümeni mecmuası sene: 3).

HALİM GİRAY : Gülbün-i Hânan, İstanbul 1327.

HÜSEYİN SADEDDİN AREL : Türk Musikisi kimindir, Türklük mecmuası 1-15).

HASAN ÇELEBİ (KINALI-ZÂDE) : Şuara tezkeresi, Nuruosmaniye kütüphanesi no: 3716.

HAMMER (M. ATÂ) : Devlet-i Osmaniye tarihi c: 11, İstanbul 1947.

HACI ABDÜLGAFFAR : Umdetü't-tevarih, İstanbul 1342.

HÜSEYİN AYVANSARAYİ : Hadikatü'l - cevami, İstanbul 1281.

HASAN AĞA : Cevahir-üt-tevarih, Süleymaniye kütüphanesi Esad Efendi kitapları no : 2242.

HRAND D. ANDREASYAN - FAHRİ Ç. DERİN : Çınar Vak'ası, İstanbul Enstitüsü dergisi sayı: 3 İstanbul 1957.

İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : Osmanlı tarihi c 3/1 Ankara 1951.

İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : Osmanlı tarihi c: 3/2. Ankara 1954.

İSMAİL HÂMİ DANIŞMEND. Osmanlı Tarihi kronolojisi c: 3, İstanbul 1950.

İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : Ekos Barçkay'ın Erdel kırallığına tâyini (Belleten sayı: 27).

İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : Barcsay Akos'un Erdel kırallığına ait bazı orijinal vesikalar (Tarih Dergisi sayı: 7).

İSMAİL ÜNAL : Türklerde sedefçilik (Güzel Sanatlar Dergisi sayı: 6).

İBRAHİM SIRRI : Tarih-i Sultan Mustafa Han-ı Sâni, Reşid Efendikütüphanesi no: 992.

KÂTİB ÇELEBİ : Mizan-ül-hak fi ihtiyarü'l-ahak, İstanbul 1280.

KÂTİB ÇELEBİ : Düstürü'l-amel li islahi'l-halel, İstanbul 1280.

KISBİ MUSTAFA : Tarih-i İbretnümayı - Devlet, Millet kütüphanesi no: 484.

KOÇİ BEY RİSALESİ : (Ali Kemali Aksüt neşri) İstanbul 1939.

MEHMED HALİFE : Tarih-i Gılmani, İstanbul 1340.

MARQUIS DE BONNAC : Mémoire histoire sur l'Ambassade de France, Paris 1894.

MEHMED ATÂ : Enderun tarihi, İstanbul 1291 - 1292.

MEHMED PAŞA (DEFTERDAR) : Zübdetü'l-Vekayi, Hamidiye kütüphanesi no: 949.

M. BELİN (M. ZİYA) : Türkiye iktisadi tarihi, İstanbul 1931.

MADAME DE GOMEZ : Histoire d'Osman, Paris 1734.

MUSTAFA NURİ PAŞA Netayicü'l-vukuat, İstanbul 1327.

MUSTAFA SÂFİ: Zübdetü't-tevarih, Veliüddin Efendi kütüphanesi no: 2428.

M. ZIYA: İstanbul ve Boğaziçi, İstanbul 1928.

MEHMED ARİF : İkinci Viyana Seferi hakkında (Tarihi Osmani Encümeni mecmuası sene: 3).

MEHMED EMİN BİN FAZLULLAH HAMEVI : Hulâsatü'l-eser fi teracim-i ayân'il karni l hadi aşer, Kahire 1284.

MUZAFFER ERDOĞAN : Arşiv vesikalarına göre İstanbul barutaneleri, (İstanbul Enstitüsü dergisi sayı: 2, İstanbul 1956).

MUZAFFER ERDOĞAN : Osmanlı mimari tarihinin arşivi kaynakları, (Tarih Dergisi sayı: 5-6 İstanbul 1952).

MÜSTAKİMZÂDE SADEDDİN : Devhatü l - meşayih.

MUSTAFA NAIMÂ : Feyzullah Efendi vakası. (Naima tarihinin 1283 tab'ına ilâve).

MÜSTAKİM-ZÂDE SADEDDİN : Tuhfetü l - hattatin, İstanbul 1928.

MEHMED TAHİR (Bursalı) : Osmanlı müellifleri, İstanbul 1333 - 1342.

MEHMED SÜREYYA : Sicill-i Osmani, İstanbul 1308-1311.

MUHAMMED BİN MUHAMMED-ÜL RÛMİ: Tarih-ı Âl-i Osman, Lala İsmail Efendi kütüphanesi no: 30.

NAZMİZÂDE MURTAZA : Gülşeni hulefa, İstanbul 1143.

NEFEZ-ZÂDE : Gülzâr-ı sevab (Güzel Sanatlar Akademisi neşriyatından).

OKTAY ASLANAPA : Macaristan'da Türk âbideleri (Tarih Dergisi Sayı: 2, İstanbul 1950).

ORHAN ŞAİK GÖKYAY : Kâtib Çelebi (Tarih Dergisi no: 11-12).

OKTAY ASLANAPA : Osmanlı devrinde Kütahya Çinileri, İstanbul 1949.

ÖMER AVNİ : Kanun-ı Osmani mefhumu defter-i hakani (39 sayılı Belleten'de neşredilmiştir).

RAUF YEKTA : Türk sazları (Milli Tetebbular mecmuası sayı: 4-5).

RAŞİD : Tarih-i Raşid, İstanbul 1282.

RAMİZ EFENDİ : Ramiz tezkeresi, Millet kütüphanesi no: 762.

RİYAZİ : Riyazi Tezkeresi. Üniversite kütüphanesi Halis Efendi kitapları no: 3409.

RICAUT : Histoire de l'état présent de l'Empire Ottoman, Paris 1670.

SADEDDİN NÜZHET ERGUN : Türk musikisi antolojisi. İstanbul 1943.

SALİH ZEKİ : Asâr-ı bakiye, İstanbul 1328.

SAFFET : Koyun adaları önündeki deniz harbi ve Sakız'ın kurtarılışı (Tarih-i Osmani Encümeni mecmuası sene 1326).

SAINT-PRIEST : Mémoires sur l'Ambassade de France en Turquie, Paris 1877.

SÂLİM : Şuara Tezkeresi, İstanbul 1310.

SELANİKİ MUSTAFA : Tarih. Istanbul 1281 (basılmamış kısmı Esad Efendi kitaplığı no: 2259).

SOLAK HÜSEYİN TUĞİ : İbretnüma (43 sayılı Belleten de Mithad Sertoğlu neşri).

SİLÂHDAR FINDIKLILI MEHMED AĞA (HALİFE) : Silâhdar tarihi, İstanbul 1928.

SİLÂHDAR FINDIKLILI MEHMED AĞA : Nusretnâme Vellyüddin Efendi kütüphanesi no: 2469.

SÜHEYL ÜNVER : Süsleme sanatları bakımından Topkapı sarayı (Güzel Sanatlar Dergisi no: 6).

S. TAKATS (SADRETTİN KARATAY) : Macaristan Türk âleminden çizgiler. Ankara 1958.

SÜHEYL ÜNVER : Ressam Nakşî ve Hayatı, İstanbul 1943.

SÜHEYL ÜNVER : Ressam Levni hayatı ve eserleri, İstanbul 1949.

SÜHEYL ÜNVER : Dördüncü Murad'ın Revan seferi kronolojisi (Belleten sayı 56 da neşredilmiştir).

ŞAHABEDDİN AKALIN : Mimar Dalgıç Ahmed Paşa (Tarih Dergisi Sayı 13. İstanbul 1958).

ŞAHABEDDİN UZLUK : Mevlâna'nın Ressamları (Konya Halkevi neşriyatı).

ŞEYHİ MEHMED (USŞAKİ-ZÂDE): Vekayiü'l-fuzalâ. Nuruosmaniye kütüphanesi no: 3312 ve 3313.

ŞEFİK EFENDİ : Şefiknâme. Üniversite kütüphanesi Türkçe yazmalar kısmı no: 5983.

TAHSİN ÖZ : Türk kumaş ve kadifeleri; İstanbul 1946 ve İstanbul 1951.

TAVERNIER : Nouvelle relation de l'interieur du Serrail du Grand Seigneur, Paris 1675.

TAHSİN ÖZ : Sultan Ahmed cami'inin tezyini hususiyetleri (Vakıflar dergisi sayı: 2 Ankara 1942).

TELHİS MECMUASI : Millet kütüphanesi no: 502.

VECİHİ : Vecihi Tarihi, Hamidiye kütüphanesi no: 917.

YAHYA EFENDİ : Vak'a-i Sultan Osman, Hâlet Efendi kütüphanesi no: 611.

ZINKEISEN : Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Hamburg 1840.

BU DÖRDÜNCÜ CİLDE AİT YANLIŞ — DOĞRU CETVELİ

SAYFA	SÜTUN	SATIR	YANLIŞ	DOĞRU
1812	1	13	akan	geçen
1818	1	32	tarihinde	tarihi ile
1818	1	34	tarihlerinde	tarihlerinden
1818	1	34	sıralanır	sıralanabilir
1818	2	2	«döğdürmesi» kelimesi ile	«bazılarını da» kelimeleri arasına «bazılarını denize attırması» ibaresi girecek.
1818	2	11	gücendirmeleri	gücendirmesi
1854	orta sütun	7	Ruhiye	Rukiye
1869	2	10	Topal	Damad
1881	2	40	avucundaki	avucundakini
1894	1	başlık	Bağdad	Boğdan
1900	2	53	«Atlas Major»undan	eserinden
1910	1	39	verilmişti	bahsedilmişti
1917	1	5-6	Diyarbekir valisi ve	«bu kelimeler kalkacak»
1923	1	23	200	2000
1927	2	24	fethinden	fethini mütcakip
1928	1	46	« "o" kelimesi kalkacak»	
1933	2	41	rerektir	gerektir
1941	2	alttan 12	gılnâni	Gılmani
1951	2	10	ufukta	ufak da
1951	2	22	«Ahmet Refik» ile «S: 71» arasına «Türk mimarları» girecek.	
1953	1	2	şüphe	hile
1953	2	40	haca-i sultanı	hoca-i sultani
1961	2	13	istikrarla	İstikrarlı
1966	2	alttan 1	S: 38	C: 4
1968	2	2	Hüseyin	Yusuf
1969	2	18	onun	onu
1987	2	2-3	itirazda bulunarak	itiraz eyliyerek
1990	2	14	huzura	huzuruna
1990	2	27	kürkler emtina	kürkler ve emtina
1990	2	başlıkta	suitimallerinc	suiistimâllerine
2000	orta sütun	22-23	27 eylül	30 ekim
2013	1	22	def'ine	def'ini
2014	1	42	Serihülmenar-zâde	Sarihülmenar-zâdc
2043	2	35	alarak	olarak
2047	1	37	kaydedip	kaydedilip
2047	1	39	Avrupa	Avrupa da
2070	1	6	izah	ifade
2071	2	20	tedbirler	tedbirleri
2072	2	36	sınıflar	sınıflardaki müfritler
2074	2	40	tarihte	tarihe
2085	1	5	Yanaş	Yanoş
2111	1	16	tavsiye	tasfiye
2115	1	48	1683	1663
2123	2	33	olayların	alayların
2164	1	8	sadrıâzam	sadrıâzamın
2175	2	8	davetle	davetle emri
2175	2	31	kalas	kalan
2178	2	32	yüz	on
2179	2	9	taarruz	taarruza
2179	2	13	Sobieski	Sobieski'nin
2180	1	14	Marosini'nin	Morosini'nin
2180	1	22	Marosini'nin	Morosini'nin
2180	2	5	Marosini	Morosini

SAYFA	SÜTUN	SATIR	YANLIŞ	DOĞRU
2182	1	6	Karintos	Korintos
2182	1 ci sütundaki son satırdan sonra 2 inci sütundaki 3 üncü satır gelecek.			
2183	1	47	«ile» ve «çarpışmalar» kelimeleri arasına «Anadolu arasındaki sularda dolaşıp» cümlesi girecek.	
2187	1	35	ana	ona
2197	2	6	Şiklaş	Şikloş
2207	1	46	ayağımızla	ayağıyle
2226	2	21	1960	1690
2226	2	40	1960	1690
2230	2	23	nüfus	nüfuz
2237	2	9	olup	alıp
2245	2	4	Pançeva	Pançevo
2245	2	8	ya	ve
2251	2	29	Ha'n-oğullarının	Ma'n-oğullarının
2252	başlık		(Gerileme Devri) yerine «Sınırlarda gerileme, kültür sahasında kımıldanma devri» şeklinde değişecek.	
2256	başlık	1	cepresine	cephesine
2258	2	15	skere	askere

Dördüncü Cildin Fihristi

BİRİNCİ MUSTAFA
(ilk saltanatı)
1796 — 1797

İKİNCİ OSMAN
1798 — 1825

İkinci Osman'ın tahta geçişi 1798. — Kırım şehzadesinin Yedikuleden kaçması 1799.

1615 - 1618 Osmanlı - İran harbi : 1800 - 1804.
Öküz Mehmed Paşa'nın İran seferine hareketi 1800. — 1616 senesi harekâtı 1800. — Revan muhasarası 1801. — Halil Paşa'nın serdarlığı 1802. — Serav muharebe ve muahedesi 1802.

Lehliler ile harp : 1804 _ 1813.
Şehzade Mehmed'in öldürülmesi 1805. — İkinci Osman'ın Hotin seferi 1806. — Padişahın İstanbul'dan hareketi 1807. — Ordunun Hotin önlerine muvasalatı 1809. — Hotin önündeki çarpışmalar 1809. — Türklerin müteaddit umumî hücumda bulunmaları 1810. — Osmanlı - Leh sulhü 1812. — Padişahın İstanbul'a dönüşü.

Dahili durum ve Sultan Osman'ın taht'tan indirilmesi : 1813 - 1825.
İkinci Osman'ın Türk kızları ile evlenmesi 1814. — İkinci Osman'ın ıslahat fikirleri ve akıl hocalarının zihniyetleri 1814. — Sultan Osman vak'asına tekaddüm eden günler 1816. — Padişahın rüyası 1817. — Hoca Esad Efendi'nin fetvası 1818. — Askerlerin ayaklanmasının umumî sebepleri 1818. — Kapıkulu askerlerinin Atmeydanında toplanması 1818. — Şeyhülislâma yapılan müracaat 1819. — Âsilerin Hoca Ömer Efendi ve Sadrıâzamın konağına gitmeleri 1819. — Padişahın hacdan vazgeçmesi 1819. — Ayaklanmanın ikinci günü 1820. — Ulema heyetinin padişah ile görüşmesi 1820. — Âsilerin saraya girmesi 1821. — Sultan Mustafa'nın mahbesinden çıkarılması 1823. — Dilâver Paşa'nın öldürülmesi 1823. — Sultan Mustafa'nın Orta cami'ine nakli 1824.

BİRİNCİ MUSTAFA
(İkinci saltanatı)
1826 — 1853

Birinci Mustafa'nın tahta geçişi 1826. — Sultan Osman'ın Ağa - kapısına sığınması 1826. — Davud Paşa'nın Sadrıâzam tayin edilmesi 1828. — Veziriâzam Ohrili Hüseyin Paşa'nın öldürülmesi 1828. — Sultan Osman'ın Orta camiine getirilmesi 1829. — Sultan Osman'ın Yedikule'de öldürülmesi 1832. — Yeni tâyinler ve cülûs bahsişi 1834. — Hükûmet ve İstanbul'un umumî durumu 1835. — Şehzadelere suikast rivayeti 1835. — Veziriâzam Davud Paşa'nın azli 1836. — Mere Hüseyin ve Lefkeli Mustafa Paşa'ların Sadrıâzamlıkları 1836. — Gürcü Mehmed Paşa'nın sadareti 1837. — Bazı valilerin durumu ve Abaza Mehmed Paşa 1838. — Sultan Osman'ın katillerinin idamları 1841. — Mere Hüseyin Paşa'nın ikinci sadareti 1843. — Fatih cami'inde Ulema ayaklanması 1849.— Mere Hüseyin Paşa'nın azli 1851. — Birinci Mustafa'nın hal'i 1852.

DÖRDÜNCÜ MURAD
1854 — 1951

Sultan Murad'ın cülûsu 1854. — Kemankeş Ali Paşa'nın bazı kimseleri suçlandırması 1855.

Anadolu ahvali ve Abaza Mehmed Paşa isyanı : 1856 — 1864

Abaza Mehmed Paşa'nın yeniçeri kethüdasına mektubu 1856. — Çerkes Mehmed Paşa'nın serdarlığı 1857. — Cennetoğlu isyanı 1859. — Abaza Mehmed Paşa'nın ikinci isyanı 1859. — Abaza'nın baskınla kazandığı muvaffakiyet 1860. — Halil Paşa'nın Erzurum'u muhasarası 1861. — Husrev Paşa'nın serdarlığı 1862. — Abaza'nın teslim olması 1863. — Abaza'nın İran şahına müracaatının neticesi 1864.

Bağdad hâdiseleri : 1864 — 1869

Bekir Subaşı'nın Bağdad'a hâkim olması 1864. — Hafız Ahmed Paşa'nın Bekir Subaşı'ya karşı serdarlığı 1865. — Hafız Ahmed Paşa'nın Bağdad'ı muhasaarsı 1866. — Bekir Subaşı'ya Bağdad valiliği verilmesi 1868.

Dördüncü Murad'ın saltanatının ilk on senesinde İstanbul ve Anadolu ahvali : 1869 — 1882

Kapıkulu askerinin mevacib yüzünden ayaklanması 1871. — Husrev Paşa'nın azline yeniçerilerin muhalefeti 1871. — Sipahi zorbalarının Anadolu'daki faaliyetleri 1871. — Kapıkulu askerlerinin İstanbul'a dönmesi 1872. — Recep Paşa'nın tahriki ile çıkan ayaklanma 1873. — Sultan Murad'ın ayak divanı yapmaya mecbur kalması 1874. — Hafız Ahmed Paşa'nın âsiler tarafından parçalanması 1875. — Receb Paşa'nın sadrıâzam tayin edilmesi 1876. — Hüsrev Paşa'nın idamı 1877. — Kapıkulunun ikinci ayaklanması 1878. — Sipahi zorbalarının Sultan Murad'ı hal' etmek istemeleri 188. — Sipah zorbalarının soygun ve rezaletleri 1881.

Sultan Murad'ın *duruma hakim olması* : 1882 - 1894.

Receb Paşa'nın idamı 1883. — Zorbaların son kımıldanışı 1884. — Sinanpaşa köşkü toplantısı 1884. — Sultan Murad'ın temizleme hareketine girişmesi 1886. — İlyas Paşa'nın mağlûbiyeti ve İstanbul'da idam olunması 1888. — İdamların çoğalması 1889. — Rum Mehmed'in öldürülmesi 1890. — İznik kadısı ve Şeyhülislâm Hüseyin Efendi'nin katli 1890. — Boğdan voyvodasının idamı 1894.

Yemen ve Cebeli Lünan'daki hadiseler : 1894 - 1898.

Yemendeki hadiseler 1895. — Cebeli Lübnan'daki hadiseler 1896.

Kırım Hanlığı ihtilâfı ve silâhlı çatışma 1898 - 1906

Canbey Giray'ın tekrar han yapılması istenmesi 1898. — Kaptan-ı derya Receb Paşa'nın Kırım'a yollanması 1904. — Mehmed Giray'ın Kefe'yi işgâl etmesi 1904. — Mehmed Giray'ın Han'lıkta bırakılması 1905. — Mehmed Giray'ın şımarıklığı ve Şahin Giray'ın zulmü 1905. — Kantemir Paşa'nın Şahin Giray ile muharebesi 1905. — Canbey Giray'ın tekrar han tayin edilmesi 1906. — Mehmed ve Şahin Giray'ların Kırım'a hücumları 1906.

Kazak tecavüzleri ve Sultan Murad'ın Lehistan seferine hazırlıkları : 1907 - 1910.

İstanbul'a gelen Rus ve Leh Elçileri 1907. — Lehlilerin Boğdan ve Eflak'a tecavüzleri 1907. — Kazakların Boğaziçi'ne yaptıkları akın 1907. — Karadeniz'de Kara - Harman muharebesi 1908. — Özi suyu üzerinde kale inşa edilmesi 1908. — Leh kıralının anlaşma yapmak için müracaatı 1908 — Abaza Mehmed Paşa'-

nın Kamaniçe şehri önüne kadar ilerlemesi 1909. — Sultan Murad'ın Leh seferi hazırlığı için İstanbul'dan hareketi 1909.

1623 - 1634 Osmanlı - İran harbi : 1910 - 1920

Şah Abbas'ın Bağdad'ı muhasara etmesi 1910. — İranlılar'ın Bağdad'a girmesi 1911. — Bekir Paşa ve Bağdadlıların başına gelenler 1911. — Musul ve Kerkük tarafının işgali 1912. — Karçıkay Han'ın Gürcistan'a gönderilmesi 1912. — Hafız Ahmed Paşa'nın serdarlığı 1913. — Hafız Ahmed Paşa'nın Bağdad muhasarası 1913. — Şah Abbas'ın Bağdad yakınlarına gelmesi 1914. — Şah ile yapılan muharebe 1915. — Şahın müzakere yoluyle anlaşmak istemesi 1915. — Askerin isyanı ve Bağdad muhasarasının kaldırılması 1916. — Hafız Ahmed Paşa'nın Sadrıâzamlıktan azli 1916. — Hüsrev Paşa'nın İran serdarlığı 1916. — Kerbelâ civarının zaptı 1917. — Hüsrev Paşa'nın Hemedan'a yürümesi 1918. — Dergüzin'den Bağdad'a dönüş 1918. — Hüsrev Paşa'nın Bağdad muhasarası 1918. — İranlıların Şehrizor, Dertenk ve Hille'yi zaptetmesi 1919. — Hüsrev Paşa'nın azli 1920. — Tabanı - Yassı Mehmed Paşa'nın İran seferi serdarlığı 1920.

Sultan Murad'ın Revan seferi : 1921 - 1929

Sultan Murad'ın İstanbul'dan hareketi 1921. — İdam olunan kimseler 1921. — Sadrıâzamın orduya iltihakı 1922. — Revan seferindeki ordunun insan sayısı 1923. — Ordunun Revan önüne gelmesi 1923. — Revan'ın muhasarası ve zaptı 1923. — Sultan Murad'ın Tebriz'e girişi 1926. — Şehzâde Bayezid ve Süleyman'ın öldürülmesi 1927. — Sultan Murad'ın İstanbul'a dönüşü 1927. — Revan'ın elden çıkması 1928. — Erdelan vak'ası 1928.

Azak kalesi, Erdel ve Arnavutlukta cereyan eden hadiseler : 1935 - 1951

Azak hadiseleri 1929. — Erdel hadiseleri 1931. — Bosna ve Arnavutluk'taki hadiseler 1933.

Sultan Murad'ın Bağdad seferi 1935 - 1951

Şehzâde Kasım'ın öldürülmesi 1935. — Sultan Murad'ın İstanbul'dan hareketi 1936. — Sakarya Şeyhi diye tanınan şahsın idamı 1936. — Mevlânâ ahfadından Bekir Çelebi'nin sürgün edilmesi 1937. — Ordunun Halep'e ulaşması 1937. — Hekimbaşı Emir Çelebi'yi ölüme götüren ceza 1937. — Bayram Paşa'nın ölümü 1938. — Trablusşam'da Mütegallibe Seyfoğlu'nun öldürülmesi 1941. — Tebriz tarafına yapılan akın hareketleri 1942. — Bağdad'ın muhasarası 1942. — Tayyar Mehmed Paşa'nın şehid düşmesi 1943. — Bağdad'ın teslim olması 1944. — Sultan Murad'ın Bağdad'tan ayrılması 1946. — Şah Safi'ye gönderilen mektup 1946. — Rumiye Şeyhi'nin idamı 1947. — Sultan Murad'ın İstanbul'a dönmesi 1947. — Osmanlı-İran sulhü 1947. — Kasr-ı Şirin muahedesi 1948. — Veziri âzamların İstanbul'a dönüşü 1950. — Sultan Murad'ın ölümü 1950.

SULTAN İBRAHİM

1952 — 1999

Sultan İbrahim'in cülûsu 1952.

Sultan İbrahim'in saltanatının Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın sadareti zamanına rastlıyan kısmı : 1954 - 1962

Silâhdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılması 1954. — Veziriâzamın malî ve idarî tedbirleri 1955. — Veziriâzamın İranlılara karşı siyaseti 1956. — Emirgûne-oğlu'nun idamı 1956. — Azak kalesinin istirdadı 1956. — Silâhdar Mustafa Paşa'nın katli 1957. — Nusuh Paşa-zâde'nin itaatsizliği ve idamı 1957. — Sadrıâzamın Cinci Hoca ve Yusuf Paşa aleyhindeki plânı 1960. — Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın katli 1961.

Girit adası fethi için Osmanlı - Venedik harbi : 1962 - 1976

Onyedinci yüzyıl başlarında Venedik - Osmanlı münasebetleri 1962. — Dördüncü Murad zamanındaki Venedik münasebeti 1963. — Venediklilerle harbe sebep olan hadise 1964. — Harbin başlaması 1964. — Hanya'nın zaptı 1967. — Venedik donanmasının faaliyeti 1968. — Yusuf Paşa'nın İstanbul'a dönmesi 1968. — Serdar Yusuf Paşa'nın idamı 1968. — Deli Hüseyin Paşa'nın Hanya muhafızlığı 1970. — Venediklilerin Çanakkale boğazı önündeki faaliyetleri 1970. — Suda kalesinin muhasarası 1971. — Kaptan-ı deryaların durumu 1972. — Kandiye muhasarası 1973. — Hüseyin Paşa'nın müşkül durumda kalması 1975. — Venedik harbinin Girit dışında kalan cephesi 1975.

Sultan İbrahim'in saltanatının Kara Mustafa Paşa'nın ölümünden sonraki kısmı : 1976 - 1999.

Sultan İbrahim'in hastalığı 1984. — Sadrıâzam Salih Paşa'nın idamı 1986. — Sultan İbrahim ve saray kadınları 1987. — Sultan İbrahim'in Samur merakı 1990. — Sadrazam Ahmed Paşa'nın padişahın suistimâllerine vasıtalığı 1990. — Varvar Ali Paşa isyanı 1991. — Sadrıâzamın ocak ağalarına karşı muamele ve niyetleri 1993. — Ocaklı ve ulemanın yaptıkları toplantı neticesinde padişah'ın hal'i 1994. — Ahmed Paşa ve Rumeli kazaskerlerinin öldürülmesi 1995. — Sultan İbrahim'in hal'i 1996. — Dördüncü Mehmed'in cülûsu ve Sultan İbrahim'e hal'inin tebliği 1997.

DÖRDÜNCÜ MEHMED
2000 — 2201

Dördüncü Mehmed'in cülûsu 2000. — Sultan İbrahim'in öldürülmesi 2002.

1648 - 1656 yılları arasında devlet idaresi ve İstanbul ahvali : 2005 - 2044

Sofu Mehmed Paşa'nın tasarruf tedbirleri ve Sipahi ocağı ile ilgili icraatı 2005. — Sultanahmed cami'i vak'ası 2006. — Ocak ağalarının tegallübü 2008. — Kara Murad Paşa'nın sadrıâzamlığı 2009. — Melek Ahmed Paşa'nın sadareti ve malî durum 2010. — Esnaf ayaklanması 2012. — Veziriâzamın değiştirilmesi 2013. — Ocak ağalarının baskıyı artırmaları 2014. — Valide sultanlar rekabeti ve padişaha suikast teşebbüsü 2016. — Kösem Sultan'ın öldürülmesi 2016. — Kösem Sultan'ın öldürülmesi hadisesi karşısında sadrıâzam 2018. — Ocak ağaları tegallübünün sona ermesi 2018. — Veziriâzam Siyavuş Paşa'nın azli 2020. — Tarhoncu Ahmed Paşa'nın sadrıâzamlığa tayini 2021. — Tarhoncu Ahmed Paşa'nın sadrıâzamlığı ve icraatı 2022. — Tarhoncu Ahmed Paşa'nın katli 2025. — Derviş Mehmed Paşa'nın sadrıâzamlığı 2025. — Valide Sultanın evlendirilip saraydan uzaklaştırılmasını istiyen şeyh 2026. — Kızlar ağasının padişaha hükmetmesi 2026. — İbşir Paşa'nın sadrıâzam tayin edilmesi 2027. — Hükûmet buhranı ve İbşir Paşa'nın İstanbul'a gelmesi 2028. — Moralı Mustafa Paşa'nın sadrıâzam olmak için uğraşması 2028. — Defterdar Mustafa Paşa'nın katli 2029. — Kara Murad Paşa'nın tahriki neticesi vuku bulan ayaklanma 2030. — Murad Paşa'nın sebep olduğu malî ve askerî hercümerç 2031. — Süleyman Paşa'nın sadrıâzamlığı ve malî sıkıntının devamı 2031. — Zurnazen Mustafa Paşa'nın dört saatlik sadareti 2032. — Atmeydanı veya Çınar vakası (Vak'a-i vakvâkiye) 2033. — Siyavuş Paşa'nın sadrıâzam tayin edilmesi 2035. — Sipah ağalarının tegallübü ve bunların sonu 2036. — Bazı mühim memuriyetlerde yapılan değişiklikler 2038. — Donanmanın mağlubiyeti ve boğazın kapanması 2039. — Venediklilerin Bozcaada ve Limni'yi zaptetmesi 2040. — Sadrıâzam Boynu-Eğri (yaralı) Mehmed

Paşa'nın İstanbul'a gelişi 2040. — Şeyhülislâm Mesud Efendi ve Şehzâde Süleyman'ın iclası meselesi 2042. — Vaziyetin nazikliği ve Boynu-yaralı'nın aczi 2043.

Şeyh ve vâizların durumları, vâizların tesir ve hükûmet işlerine müdahaleleri : 2044 - 2051

Onyedinci asrın ilk yarısında önemli tarikatlar 2045. — Onyedinci asrın ilk yarısındaki mühim mutasavvıflar 2045. — Dar görüşlü vâizlar 2046. — Kadı-zâde'nin münakaşa ettiği meseleler 2047. — Kadızâdeliler ve saray erkânı 2047. — Üstüvanî Mehmed Efendi 2048. — Kadı-zâdelilerin tekkelere tecavüze yeltenmeleri 2048. — Kadı-zâdelilerin rüşvet almaları ve hükûmet işlerine müdahaleleri 2049. — Kadı-zâdelilerin fesat çıkarmak istemeleri 2049. — Kadı-zâdelilerin zihniyetlerindeki geriliğin ve ahlâklarındaki düşüklüğün derecesi 2050.

Şeyh ve vâizların durumları, vâizların tesir ve hükûmet işlerine müdahaleleri : 2044 - 2051

Onyedinci asrın ilk yarısında önemli tarikatlar 2045. — Onyedinci asrın ilk yarısındaki mühim mutasavvıflar 2045. — Dar görüşlü vâizlar 2046. — Kadı-zâde'nin münakaşa ettiği meseleler 2047. — Kadı-zâdeliler ve saray erkânı 2047. — Üstüvanî Mehmed Efendi 2048. — Kadı-zâdelilerin tekkelere tecavüze yeltenmeleri 2048. — Kadı-zâdelilerin rüşvet almaları ve hükûmet işlerine müdahaleleri 2049. — Kadı-zâdelilerin fesat çıkarmak istemeleri 2049. — Kadı-zâdelilerin zihniyetlerindeki geriliğin ve ahlâklarındaki düşüklüğün derecesi 2050.

1648 - 1656 yılları arasında Anadolu'daki hâdiseler : 2051 - 2064

Haydar-oğlu 2052. — Katırcı-oğlu 2053. — Gürcü Abdülnebi 2054. — Abaza Hasan Paşa 2056. — İbşir Paşa ve Abaza Hasan 2058. — İbşir Paşa ve Abaza Hasan Ankara önünde 2059. — İbşir Paşa ve Abaza Hasan cemiyetinin dağılması 2060. — İbşir Paşa'nın ikinci defa muhalefete teşebbüsü 2060. — Seydi Ahmed Paşa ve Kürt Mehmed hâdiseleri 2061. — Van, Basra ve Habeş hâdiseleri 2063.

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti : 2064 _ 2076

Sadrıâzamlığa tâyini 2065. — Köprülü'nün sadaretinin ilk ayları 2070. — Seydi Ahmed Paşa'nın sadrıâzam olmak istemesi 2070. — Sipahi isyanı 2071. — Bazı tâyinler ve Köprülü'nün sadaretten çekilmek istemesi 2072. — Şeyh Selim'in katli 2073. — Rum patriğinin asılması 2074. — İdamı emredilen Kara Mustafa Paşa'nın kaçıp saklanması 2074. — Köprülü'yü sadrıâzamlıktan uzaklaştırmak isteyen ocak ağası 2075.

Köprülü Mehmed Paşa'nın Erdel Seferi ve mücadelenin neticesi : 2076 - 2089

İkinci Rakoczi'nin ihtiras ve itaatsizliği 2076. — Kırım Hanının Rakoczi üzerine yürümesi 2077. — Padişahın Edirne'ye hareketi 2078. — Eflâk ve Boğdan voyvodalarının değiştirilmesi 2078. — Köprülü'ye suikast niyeti ve sadrıâzamın yaptırdığı idamlar 2079. — Köprülü'nün Erdel seferine çıkması 2080. — Ekoş Barçkay'ın Erdel Kıralı tâyin edilmesi 2081. — Seydi Ahmed Paşa'nın ikinci Rakoczi ile muharebeleri 2081. — Köse Ali Paşa'nın Erdel serdarlığı 2084. — Kemeny Yanos 2084. — Seydi Ahmed Paşa'nın idamı 2088. — Apaffy Mihaly'in Erdel Kırallığına tâyini 2089.

Abaza Hasan Paşa isyanı ve Köprülü'nün yaptırdığı idamlar : 2089 - 2097

İsyanın sebebi ve peşinen arzettiği şekil 2090. — Âsilerin padişaha haber göndermesi 2090. — Âsilerin Bursa'ya girmesi 2091. — Padişah'ın âsilere sert cevabı 2091. — Sadrıâzamın vaziyetten haberdar edilmesi 2091. — Padişah ve Köprülü'nün müşkül durumları 2092. — Üsküdar ve civarında alınan tebdirler 2092. — Halkın hissiyatı ve Sadrıâzamın acele İstanbul'a çağırılması 2093. — Ayak

divanı ve padişahın İstanbul'a gelmesi 2093. — Padişahın Üsküdar'a geçmesi 2094. — Köprülü'nün öldürttüğü sipahiler 2094. — Murtaza Paşa'nın Ilgın civarında Abaza'ya yenilmesi 2094. — Abaza ve sair âsi reislerinin öldürülmesi 2095. — Antalya'da Körbey hâdisesi 2096. — Şam'da Yerli-kulu hadisesi 2096. — Müfettiş İsmail Paşa'nın Anadolu'daki teftiş ve idamları 2096. — Mısır'da Cerce Beyinin çıkardığı hâdise 2094. — Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrıâzam olması 2097.

Venedik Harbi ve Girit'in zaptı : 2098 — 2111

Kalyon inşası meselesi 2098. — Venedik balyosunun hapsi 2098. — Kaptan-ı derya Voynuk Ahmed Paşa'nın Suda limanı önünde şehadeti 2099. — Boğazın tekrar kapatılması 2099. — Kaptan-ı Derya Hüsam Bey-zâde Ali Paşa'nın faaliyeti 2099. — Sulh teşebbüsü 2100. — Kaptan-ı derya Kara Murad Paşa'nın faaliyeti 2100. — Mustafa Paşa'nın Kaptan-ı deryalığı 2100. — 1648 - 1656 yılları arasında Girit'de Deli Hüseyin Paşa'nın durumu 2100. — Girit'te Hüseyin Paşa aleyhinde askerin tahriki 2101. — Hüseyin Paşa'nın şöhretinin İstanbul'da kıskanılması 2101. — Hüseyin Paşa'nın düşmanı büyük zayiata uğratması 2102. — Girit'teki askerin sıkıntıya maruz kalması 2102. — Köprülü Mehmed Paşa'nın Çanakkale Boğazı harekâtı 2102. — Boğaz önünde cereyan eden muharebe 2103. — Köprülü'nün taltif ve idamları 2103. — Bozcaada ve Limni adalarının istirdadı 2104. — Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa'nın katli 2105. — Sadrıâzam Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit seferine çıkması 2106. — Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye muhasarası 2106. — Osmanlı - Venedik sulhü 2110.

1663 - 1664 Osmanlı _ Avusturya harbi : 2111 - 2121

Fazıl Ahmed Paşa'nın Edirne'den hareketi 2112. — Uyvar üzerine yürünmesine karar verilmesi 2112. — Uyvar muhasarası ve zaptı 2113. — Neograd ve Nytra kalelerinin zaptı ve sadrıâzamın Belgrad'da kışlaması 2115. — Avusturyalıların kış taarruzunun defedilmesi 2116. — Zerinvar'ın zaptı ve kalesinin yıkılması 2117. — Sulh muahedesinin hazırlanması 2118. — Sen Gotar muharebesi 2119. — Vaşvar muahedesi 2121.

Dördüncü Mehmed'in birinci ve ikinci Lehistan seferi : 2121 - 2132

Dördüncü Mehmed'in Edirne'den hareketi 2122. — Kamaniçe'nin zaptı 2125. — Lehlerin hükûmet merkezinin boşaltılması 2126. — Bucaş muahedesi 2126. — Padişahın Edirne'ye avdeti 2126. — Lehlerin muahede şartlarını yerine getirmemesi 2126. — Padişahın ikinci defa Leh seferine çıkması 2127. — Lehlerin taarruza geçmesi 2127. — Lehlilerin Hotin'i zaptetmesi 2127. — Hotin'in istirdadı ve padişahın Ukrayna'ya girmesi 2128. — 1675 ve 1676 yıllarındaki harekât 2129. — Osmanlı _ Leh sulhünün kesinleşmesi 2130. — Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadareti 2131. — Edirne sarayının genişletilmesi 2131.

Ruslarla harp ve Çehrin seferi : 2131 - 2139

Podolya'nın zaptı hadisesi karşısında Rusların takındığı tavır 2132. — Osmanlı devletinin Dorosenko'yu Hatmanlıktan azli 2133. — Şeytan İbrahim Paşa'nın Çehrin seferi 2133. — Sadrıâzamın sefere çıkması için karar verilmesi 2134. — Rus elçisi ve çardan gelen mektup 2134. — Padişahın ve Sadrıâzam Merzifonlu'nun İstanbuldan hareketi 2135. — Çehrin muhasarası 2135. — Mevzi harbinin nazik durumlar arzetmesi 2136. — Muhasaraya devam olunması 2136. — Çehrin'in zaptı 2137. — Rus ordusunun çekilmesi ve Türklerin takibi 2137. — Osmanlı ordusunun geri dönmesi 2138. — Sulh muahedesinin akdi 2139.

Avusturya idaresindeki Macaristan arazisi ve Tököli İmre meselesi, Osmanlıların Avusturya seferi : 2139 - 2146.

Tököli İmre 2141. — Orta Macar halkının Türklere müracaatı 2141. — Tököli'nin Osmanlı himayesine girmesi 2141 — Tököli'nin Avusturyalılara karşı mütecaviz tavır takınması 2142. — Avusturya ile harbin başlaması 2142. — Avusturyanın durumu 2143. — Avusturyanın son gayretleri 2144. — Avusturya'nın müttefikler araması 2144. — Osmanlı ordusunun harekete geçmesi 2146.

Viyana muhasarası : 2146 - 2164

Avusturyalıların plânları 2148. — Raab suyunun geçilmesi 2149. — Viyana'ya yürünmesinin padişaha arzı 2150. — Osmanlı ordusunun miktarı 2150. — Avusturyalıların son tedbirleri 2151. — Muhasaranın başlaması 2152. — Muhasara muharebeleri 2153. — Viyana dışındaki harekât 2155. — Budin valisi İbrahim Paşa'nın çağırılması 2156. — Düşmanın Tuna'yı geçmesi 2156. — Kırım Hanı'nın ihaneti 2156. — Harp meclisinde alman karar 2158. — Viyana muharebesi 2158. — İbrahim Paşa'nın idamı 2160. — Ordu efradının derlenip toparlanması 2161. — Kırım Hanının azli 2161. — Ciğerdelen kalesinin düşmesi 2162. — Esztergom'un düşmesi 2162. — Kara Mustafa Paşa'nın idamı 2163.

Viyana bozgunundan sonra Avusturya cephesi : 2164 - 2175

Vişegrad ve Vayçen kalelerinin düşmesi 2164. — Akkilise muharebesi 2167. — Avusturyalıların Budin muhasarası 2167. — Serdar Mustafa Paşa'nın Budin'in imdadına gelmesi 2167. — Düşmanın teslim teklifinin reddi 2168. — Avusturyalıların umumi hücumlarının defedilmesi 2168. — Avusturyalıların Budin muhasarasını kaldırması 2169. — Melek İbrahim Paşa'nın serdarlığı 2170. — Uyvar'ın düşmesi 2170. — Avusturya cephesi serdarının katli ve sadrıâzamın azli 2170. — Avusturyalıların Budin'i zaptetmesi 2171. — Macaristan'da birçok kalenin elden çıkması 2173. — Şikloş bozgunu 2174. — Ordunun isyanı ve İstanbul üzerine yürüyüşü 2174.

Lehistan cephesi : 2175 - 2179

Barabaş kazaklarının tecavüzü 2176. — Sarı Süleyman Paşa'nın Lehistan Cephesi serdarlığına tayini 2176. — Sobieskini'nin niyetleri ve taarruza geçişi 2177. — Selim Giray'ın nutku 2178. — Sobieski'nin zayiata uğrayarak geri çekilmesi 2178. — Lehlerin ikinci taarruzu 2178. — Lehlerin Kamaniçe'yi muhasarası 2179.

Venedik cephesi : 2179 - 2184

Venediklilerin tecavüze başlamaları 2180. — Venediklilerin Ayamavra adasını zaptetmesi 2180. — Mora'da isyan ve Preveze'nin düşmesi 2180. — Bosna ve Adriyatik kıyılarındaki çarpışmalar 2181. — Mora'daki muharebeler ve yarımadanın elden çıkması 2181. — İnebahtı ve Atina'nın düşmesi 2184.

Harp esnasında memleketin umumî durumu ve padişahın hal'i : 2184 - 2201

Asayişsizlik hâdiseleri 2185. — Malî durum 2185. — İdarî durum 2186. — Padişahın hal'i 2187. — Cephedeki askerin İstanbul'daki ulema ile padişahın aleyhinde anlaşması 2188. — Padişahın orduyu geri çevirebilmek için çırpınması 2189. — Padişahın avcılığa tövbe etmesi 2198. — Fazıl Mustafa Paşa'nın durumu kurnazca idare etmesi 2198. — Ordu'nun Silivri'ye gelmesi ve hal'in tahakkuku 2198.

İKİNCİ SÜLEYMAN
2202 - 2233

Padişahın tahta geçişi 2202. — Sadrıâzam ve ordunun İstanbul'a girmesi 2203. — Kapıkulu askerinin zorbalık ve edebsizlikleri 2204. — Halktan para toplanma-

sı 2205. — Ayaklanmanın tekerrürü 2205. — Fazıl Mustafa Paşa'nın sürgün edilmesine dair padişahın hatt-ı humâyunu 2206. — Yeniçeri ağasının öldürülmesi 2206. — Sadrıâzam Siyavuş Paşa'nın katli 2207. — Yağlıkçı Emir'in sancağı meselesi ve zorbaların ortadan kaldırılması 2208.

Venedik cephesi : 2210 - 2213

Venediklilerin Ağriboz muhasarası 2210. — Arnavut kuvvetlerinin ihaneti. — Kalenin sıkıştırılması 2212. — Muhasaranın kaldırılması 2212. — Dalmaçya ve Arnavutluk kıyılarının durumu 2213. — Benefşe kalesinin Venedikliler tarafından zaptı 2213. — Avlonya hadisesi 2213.

Lehistan cephesi : 2213 - 2214

Azamet Giray'ın muvaffakiyeti 2214. — Lehlilerin sulh teşebbüsü 2214.

Rusların Kırım'a taarruzu : 2215 - 2216

Rusların Kırım üzerine yürümesi 2215.

Avusturya cephesi : 2216 - 2233

Szolnok, Eğri, Lipve, İstolni - Belgrad'ın düşman eline geçmesi 2216. — Yeğen Osman Paşa'nın serdar tayin edilmesi 2216. — Sadrıâzamın azli ve Yeğen Osman Paşa'nın zorla serdarlığı elde etmesi 2217. — Belgrad'ın elden gitmesi 2218. — Osmanlı hükûmetinin sulh için elçi yollaması 2220. — Tökoli İmre 2221. — Nefir-i âm yazılması 2221. — Kırım Hanı Selim Giray 2221. — Yeğen Osman Paşa'nın öldürülmesi 2222. — Arab Receb Paşa'nın serdarlığı 2223. — Niş'in düşmesi ve padişahın Edirne'ye dönmesi 2223. — Avusturyalıların Vidin'e ve Üsküp'e girmesi 2224. — Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrıâzam tâyini 2224. — Selim Giray ve Koca Halil Paşa'nın muharebeleri 2226. — Kanije'nin düşman eline geçmesi 2226. — Fazıl Mustafa Paşa'nın serdarlığı 2226. — Belgrad'ın istirdadı 2227. — İstirdat sahasının Ösek'e kadar genişletilmesi 2227. — Padişahın ve sadrıâzamın İstanbul'a dönmeleri 2228. — Erdel harekâtı 2229. — Selim Giray'ın hanlıktan feragatı 2230. — Fazıl Mustafa Paşa'nın mali tedbir ve ıslahatı 2230. — Fazıl Mustafa Paşa'nın ikinci serdarlığı 2231. — İkinci Süleyman'ın Edirne'ye götürülmesi ve ölümü 2231.

İKİNCİ AHMED

2234 - 2251

İkinci Ahmed'in tahta geçişi 2234.

Avusturya cephesi : 2235 - 2245

Slankamen muharebesi 2235. — Ordunun Belgrad'a çekilmesi 2238. — Avusturyalıların Lipve'yi kuşatması 2238. — Halil Paşa'nın serdarlığı 2238. — Avusturyalıların Varat muhasarası 2239. — Saadet Giray'ın azli 2240. — Topal Hüseyin Paşa'nın serdarlığı 2240. — Tökeli İmre'nin Edirne'ye getirilmesi 2240. — Sadrıâzam Kadı Ali Paşa'nın azli 2240. — İngiliz ve Felemenk hükûmetinin sulh tavassutları 2241. — Belgrad kalesinin tamir ve tahkimi 2241. — Müttefiklerin sulh için ileri sürdükleri şartlar 2242. — Bozoklu Mustafa Paşa'nın sadareti 2242. — Avusturyalıların Belgrad muhasarasını çözüp çekilmeleri 2243. — Sürmeli Ali Paşa'nın sadareti ve Petervaradin muhasarası 2244.

Lehistan cephesi : 2245 - 2246

Venedik cephesi : 2246 - 2251

Yunanistan cephesi 2246. — Girit'te cereyan eden çarpışmalar 2246. — Bosna ve Hersek cephesi 2248. —Venediklilerin Sakız adasını işgâl etmesi 2249. — Sakız'ın istirdadı 2251. — İkinci Ahmed'in ölümü 2251.

Sınırlarda gerileme, kültür sahasında kımıldanma devri : 2252 - 2253

İKİNCİ MUSTAFA
2254 - 2307

İkinci Mustafa'nın tahta geçişi 2254. — Padişahın bizzat sefere çıkma isteği 2255.

Sultan Mustafa'nın Avusturya cephesine seferleri : 2256 - 2264

Padişahın ilk seferi, Edirne'den hareketi 2256. — Lipve'nin zaptı 2256. — Lugos zaferi 2257. — Padişahın ikinci seferi 2258. — Olasch (Ulaş) zaferi 2258. — Padişahın üçüncü seferi ve Zenta yenilgesi 2259. — Girişilecek harekâtın müzakeresi 2259. — Belgrad'dan hareket 2260. — Zenta faciası 2261. — Ordunun durumu ve padişahın Edirne'ye dönmesi 2263. — Bosna - Saraya yapılan hücum 2264.

Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın sadrıâzam tayin edilmesi 2240.

Rus cephesi : 2264 - 2267

Rusların taarruza geçmesi ve Azak kalesinin muhasarası 2265. — Rusların ikinci taarruzu ve Azak kalesinin düşmesi 2266.

Harbe nihayet verilmesi ve Karlofça muahedeleri : 2267 - 2273

Sulhe götüren zeminin hazırlanması 2268. — Sulh müzakereleri 2269. — Avusturya ile muahede 2270. — Venedik ile muahede 2271. — Rusya ile muahede 2271. — Karlofça muahedesinin Osmanlı tarihindeki mevki ve önemi 2272.

İkinci Mustafa zamanında memleketin iç durumu : 2273 - 2275

Bazı eyâletlerdeki şekâvet ve serkeşlik hadiseleri 2273. — Bosna ve Şehrizor'daki hadiseler 2274. — Şerif Said'in Mekke emiri tayini 2275.

Eflâk ve Boğdan'ın durumu 2276 - 2277

Kırım hadiseleri : 2277 - 2279

Devlet Giray'ın hanlığı ve Gazi Giray isyanı 2277. — Kırım hanının muahedeyi ihlâl niyetinden doğan hadise 2278.

Karlofça muahedesinden sonra ıslah ve düzenleme hareketleri : 2279 - 2281

Askeri sahada düzenleme 2280. — Resmi evraka tarih atılması 2281.

Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin tahakkümü ve Edirne vak'ası : 2281 - 2307

Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın istifası 2282. — Daltaban Mustafa ve Râmi Mehmed Paşa'ların sadaretleri 2283. — Gürcistan üzerine asker sevki 2283. — Edirne vak'asına yol açan ayaklanmanın başlangıcı 2284. — Hâdiselerin inkişaf seyri 2285. — Sekbanbaşının öldürülmesi 2286. — Asilerin İstanbul'a hâkim olması 2287. — Edirne'ye gönderilen mazhar 2287. — İstanbul'daki isyan karşısında Edirne'de padişah ve hükûmet erkânının durumu 2288. — İstanbul'dan gelen heyete tatbik olunan muamele 2288. — Feyzullah Efendi ve oğullarının azil ve sürgün edilmesi 2289. — Asilerin durumu 2290. — Padişahın kuvvet toplaması 2290. — İstanbul'daki kuvvetlerin Edirne'ye hareketi 2294. — Üçüncü Ahmed'in tahta geçirilmesine karar verilmesi 2294. — Edirne kuvvetlerinin durumu 2295. — İstanbul kuvvetleriyle karşılaşma 2295. — İstanbul kuvvetlerinin Hafsa'ya gelmesi 2296. — İkinci Mustafa'nın tahtını kaybetmesi 2296. — İkinci Mustafa'nın hususiyetleri 2304. — Feyzullah Efendi'nin sonu 2305.

Onyedinci Asırda İlim ve Sanat Hayatı, İktisadî Durum 2308 - 2345

Asra Umumî Bir Bakış : 2308 - 2310

I. İlim hayatı: 2310 - 2318

1 — Dinî, hukukî ve içtimaî sahada eser yazanlar 2310. — 2 — Tarihle ilgili eserler ve müverrihleri 2311. — 3 — Coğrafî eserler 2314. — 4 — Matematik ve astronomi 2316. — 5— Tıb ve tıbbî eserler 2316.

II. Sanat, mimarlık ve içtimaî müesseseler: 2318 - 2337.
1 — Edebiyat 2318. — 2 — Musikî 2323. — 3 — Yazı ve hattatlar 2325. — 4 — Resim ve nakış 2326. — 5 — Mimarî 2328. — 6 — Çini, sedef ve oymacılık 2333. — 7 — İçtimai müesseseler 2335.

III. İktisadi durum: 2337 - 2345.
1 — Madenler ve işlenmesi 2338. — 2 — Dokuma sanayii 2339. — 3 — İç ve dış ticaret 2342.

Bibliyografya : 2346 - 2347.

Doğru yanlış cedveli : 2348 - 2349.

DÖRDÜNCÜ CİLDE AİT İLÂVELER

No. su	Adı	Sayfası
116	Şiddetli kış yüzünden İstanbul Boğazı'nın donması	1822
117	İkinci Osman (1618 - 1622) zamanındaki hükümdarlar	1824
118	İkinci Osman ve Birinci Mustafa zamanındaki veziriâzamlar	1844
119	Birinci Mustafa'nın ikinci saltanatı (1622 - 1623) zamanındaki hükümdarlar.	1852
120	Sultan Murad'ın kahvehaneleri kapattırıp tütünü yasak etmesi.	1892
121	Dördüncü Murad devrinin önemli simalarından: Kâtib Çelebi, Koçi Bey, Nef'i	1899
122	Dördüncü Murad'ın şahsiyeti	1939
123	Dördüncü Murad zamanındaki (1623 - 1640) hükümdarlar	1950
124	Girit'in Türk idaresinden önceki devrinin tarihçesi	1965
125	Dördüncü Murad ve Sultan İbrahim zamanındaki veziriâzamlar.	1977
126	Sultan İbrahim (1640 - 1648) zamanındaki hükümdarlar	1998
127	Cinci Hoca	2003
128	Tarhoncu Ahmed Paşa bütçesi	2023
129	Köprülü Mehmed Paşa	2067
130	Evliya Çelebi	2086
131	Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa	2107
132	Dördüncü Mehmed'in sefere çıkışının bir yabancı tarafından tasviri.	2123
133	Merzifonlu Kara Mustafa Paşa	2165
134	Dördüncü Mehmed zamanındaki veziriâzamlar	2190
135	Dördüncü Mehmed (1648 - 1687) zamanındaki hükümdarlar.	2200
136	İkinci Süleyman (1687 - 1691) zamanındaki hükümdarlar	2232
137	İkinci Ahmed (1691 - 1695) zamanındaki hükümdarlar	2249
138	Mezomorto Hüseyin Paşa ve donanma kanunnamesi	2292
139	İkinci Süleyman, İkinci Ahmed ve İkinci Mustafa zamanındaki veziriâzamlar	2297
140	İkinci Mustafa zamanındaki (1695 - 1703) hükümdarlar	2344

★ ★ ★

BİR KOLAYLIK OLMAK ÜZERE

I, II VE III. ÜNCÜ CİLTLERİN
KISALTILMIŞ FİHRİSTİNİ VERİYORUZ.

(Not: Bu kısaltılmış fihristleri eser tamamlanınca normal olarak ayrıca vereceğiz)

TARİHVEMED

	SAYFA
OSMANLI TARİHİNE GİRİŞ	5 — 39
Türklerin anavatanı ve göçleri	5 — 6
Türklerin İslâmiyeti kabulden evvelki devletleri ve batıya yürüyüşleri	6 — 12
Müslüman Türk devletleri	12 — 13
Büyük Selçuklu devleti	13 — 15
Anadolu Selçukluları	15 — 17
Anadolu Beylikleri	18 — 25
Selçuklularla Beylikler devrinin Ön Asya'daki medeniyeti	26
Haçlı Seferleri	27 — 29
Osmanlı Devleti kurulurken Bizans'ın vaziyeti	30 — 32
Osmanlıların aslı	33 — 36
Kuruluş devri (1299 - 1453)	37 — 38
OSMAN GAZİ	40 — 67
Osman Bey'in aşiret reisi olması	40 — 43
Osman Bey'in istiklâli meselesi	43 — 54
Bursa kuşatması ve zaptı	54 — 63
ORHAN GAZİ	68 — 97
Orhan Gazi'nin hükümdarlığa geçişi	68 — 72
Orhan Gazi'nin Anadolu harekâtı	72 — 76
Orhan Gazi zamanında Osmanlı Bizans münasebetleri	76 — 82
Türklerin Rumeli'ye geçmesi	82 — 92
Orhan Gazi zamanında ilk teşkilâtlanma	92 — 97
MURAD HÜDAVENDİGÂR	98 — 143
Murad'ın tahta geçmesi	98 — 99
Balkan fütuhatı	99 — 117
Murad zamanında askeri ve idari teşkilâtın geliştirilmesi	117 — 119
Balkan harekâtına devam	119 — 129
İlk Osmanlı - Karaman harbi	129 — 130
Ploşnik bozgunu ve bu bozgun üzerine kurulan Balkan ittifakı	130 — 133
Kosova meydan muharebesi	133 — 143
YILDIRIM BAYEZİD	144 — 211
Bayezid'in cülûsu	144 — 146
Batı Anadolu Beyliklerinin zaptı	146 — 149
Yıldırım Bayezid ve Bizanslılar	149 — 152
Rumeli'de fetih ve akın hareketleri	152 — 157
Yıldırım Bayezid'in ikinci Anadolu harekâtı	157 — 161
Niğbolu harbi arifesinde Avrupa devletleri	161 — 165
Niğbolu meydan muharebesi	165 — 175
İstanbul'un üçüncü ve dördüncü muhasaraları	175 — 181
Doğu'dan gelen tehlike	181 — 195
Ankara muharebesinden evvelki safha	195 — 197
Ankara muharebesi	197 — 206
Bayezid'in şahsiyeti	206 — 211
FETRET DEVRİ (1402 - 1413)	212 — 237
Fetret devrinin başlaması	212 — 218
Şehzadeler mücadeleye başlarken Rumeli	218 — 219

SAYFA

Şehzadeler mücadelesi başlarken Anadolu ... ... 219 — 220
İsa ve Musa Çelebi'ler mücadelesi ... ... 220 — 221
Mehmed Çelebi'nin Bursa'yı alması ... ... 221 — 223
Emir Süleyman'ın mücadeleye başlaması ... ... 224 — 232
Rumeli'de Musa'nın hükûmdarlığı ... ... 232 — 237
ÇELEBİ MEHMED ... ... 238 — 265
Çelebi Mehmed'in hükûmdarlığı ... ... 238 — 242
Karamanoğlu Mehmed Bey'in Bursa'yı muhasarası ... ... 242 — 244
Venedik'lilerle ilk deniz harbi ... ... 244 — 246
Çelebi Mehmed zamanında Eflak, Boğdan ve Arnavutluk ... ... 246 — 248
Osmanlılar ve Candaroğulları ... ... 248 — 253
Samavnalı Şeyh Bedrettin hâdisesi ... ... 253 — 257
Mustafa Çelebi Gailesi ... ... 257 — 258
Çelebi Mehmed'in ölümü ... ... 258 — 265
İKİNCİ MURAD ... ... 266 — 353
İkinci Murad'ın hükûmdarlığı ve Mustafa Çelebi meselesi ... ... 266 — 273
İstanbul'un muhasarası ... ... 273 — 277
Candaroğlu İsfendiyar Bey'le mücadele ... ... 277 — 278
Rumeli hâdiseleri ... ... 278 — 281
İzmiroğlu Cüneyt Bey'in ortadan kaldırılması ... ... 281 — 285
İkinci Murad zamanında Karamanoğulları ... ... 285 — 288
Germiyan toprağının Osmanlılara bağışlanması ... ... 288 — 289
Sırbistan ve Güvercinlik kalesi meselesi ... ... 289 — 291
Selânik ve Yanya'nın fethi ... ... 291 — 293
Eflâk, Sırbistan ve Bizans hâdiseleri ... ... 293 — 298
İkinci Murad zamanında Macaristan ... ... 298 — 307
Karamanoğlu'nun tecavüzü ... ... 307 — 308
Osmanlı devletinde buhran ... ... 308 — 312
Segedin muahedesi ... ... 319 — 333
Varna muharebesi ... ... 319 — 333
Sultan Murad'ın Edirne'ye dâveti ve ikinci saltanatı meselesi ... ... 333 — 337
Sultan Murad'ın Mora seferi ... ... 337 — 340
Sultan Murad'ın Arnavutluk seferi ... ... 340 — 342
İkinci Kosova meydan muharebesi ... ... 342 — 345
Sultan Murad'ın şahsiyet ve karakteri ... ... 345 — 353
KURULUŞ DEVRİNİN SONUNA KADAR OSMANLI DEVLETİ TEŞKİLÂTI VE MÜESSESELERİ VE İÇTİMAİ HAYATI ... ... 354 — 383
I — OSMANLI SARAYI TEŞKİLÂTI ... ... 354 — 360
1 — Bursa ve Edirne Sarayları ... ... 354 — 356
2 — Osmanlı hanedanı ve Osmanlılarda veraset usulü ... ... 356 — 357
3 — Osmanlı padişahları ve şehzadeleri ... ... 357 — 360
II — OSMANLI İDARE TEŞKİLÂTI ... ... 360 — 363
III — OSMANLI ASKERİ TEŞKİLÂTI ... ... 363 — 373
1 — Kara ordusu ... ... 363 — 371
2 — Deniz kuvvetleri ... ... 371 — 373
IV — EYÂLET TEŞKİLÂTI ... ... 374 — 375
V — İLİM VE FİKİR HAYATI, İÇTİMAİ MÜESSESELER VE HALKIN YAŞAYIŞI ... ... 375 — 378

SAYFA

KURULUŞ DEVRİNDE İMAR FAALİYETİ ... ... 379 — 380
YÜKSELME DEVRİ (1453 - 1579) ... ... 381 — 383
İKİNCİ MEHMED (FATİH) ... ... 384 — 605
İkinci Mehmed'in tahta geçmesi ... ... 384 — 389
Sultan Mehmed'in Karaman seferi ... ... 389 — 392
İstanbul'un fethi için hazırlıklar ... ... 392 — 417
Muhasara ve fetih ... ... 417 — 470
Fatih'in Sırbistan seferleri ... ... 470 — 478
Mora seferleri ... ... 478 — 484
Arnavutluğun işgal ve ilhakı ... ... 484 — 494
Bosna'nın zaptı ve Hersek'in tabiiyet altına alınması ... ... 494 — 500
Osmanlı denizciliğindeki gelişme ve Fatih'in Ege denizi siyaseti ... 500 — 507
İsfendiyar Oğulları Beyliğinin zaptı ... ... 507 — 510
Trabzon Rum imparatorluğunun ortadan kaldırılması ... ... 510 — 516
Fatih devrinde Osmanlı - Macar münasebetleri ... ... 516 — 526
Osmanlı - Venedik mücadelesi ... ... 526 — 542
Boğdan meselesi ve Fatih'in Boğdan seferi ... ... 542 — 546
Osmanlı - Karaman münasebetleri ve Karaman Beyliğinin yıkılması 546 — 553
Osmanlı - Akkoyunlu münasebetleri ve Otlukbeli savaşı ... ... 553 — 561
Kuzey Karadeniz Ceneviz kolonilerinin zaptı ve Kırım'ın Osmanlı himayesine girmesi ... ... 566 — 573
Rodos şövalyeleri ile harpler ... ... 573 — 581
İtalya istilâsının başlaması ... ... 581 — 586
Osmanlı - Mısır münasebetleri ve Dulkadir Beyliği meselesi ... ... 586 — 591
Fatih'in son seferi ve ölümü ... ... 591 — 592
Fatih zamanında ilim ve kültür ... ... 592 — 602
Fatih devrinde malî ve iktisadî durum ... ... 602 — 605

BİRİNCİ CİLDE AİT İLÂVELER

1 Oğuz Destanı 9
2 Selçukluların Osman'ı Uc Bey'i tanıyan 1284 tarihli ilk menşuru ... 44
3 Osman Gazi'nin, hizmetleri üzerine, sahası büyütülen sancak beyliğine getirilişine ve beylik alâmetleri yollanışına dair Selçukluların 1289 tarihli ikinci menşuru 45
4 Selçuklu hükûmdarlarından Osman Bey'e gelen 1289 tarihli ikinci menşurun metni 47
5 Osman Gazi'ye devlet reisi olarak biat edilmesi 49
6 Osmanlı Devleti 1299 da kuruldu. Fakat istiklâl tarihi nedir? 51
7 Osman Gazi'nin rüyası ve Bâlâ Hâtunla izdivacı 55
8 Bilecik vak'ası 57
9 Osman Bey'in ilk iptidaî devlet teşkilâtı ve ilk kanunu 59
10 Osmanoğullarından ilk katledilen Şehzade Dündar Bey vak'ası 61
11 Osman Gazi'nin eşkâli, şahsiyeti, Orhan Gazi'ye vasiyeti 62
12 Osman Gazi (1299 _ 1324) zamanındaki diğer hükûmdarlar 63
13 Osmanlı Devleti'nin teşekkülü sıralarında Anadolu'da batınî cereyanlar 64
14 Tuğ 67
15 Tuğra 70
16 Osmanlılarda Sultan tâbiri 73

No.	su Adı	Sayfası
17	Han, padişah tâbirleri	76
18	Türklerde gazilik ünvanı	77
19	Osmanlı tarihinin bazı meşhur simaları	78
20	Osmanlıların Rumeli'ye geçişleri	85
21	İlk akçe	89
22	Orhan Bey'in eşkâli, şahsiyeti	91
23	Orhan Gazi (1324 - 1360) zamanındaki diğer hükûmdarlar	96
24	Osmanlı Türkleri ile Mısır Memlûkleri arasında ilk resmi temas	102
25	Osmanlı payitahtları	104
26	Bursa Sarayı	108
27	Edirne Sarayları: Eski Saray (Saray-ı Atik)	111
28	Şehzade Yıldırım Bayezid'in evlendirilmesi	124
29	Birinci Murad'ın eşkâli, hususiyetleri	137
30	Birinci Murad (1360 - 1389) zamanındaki diğer hükûmdarlar	138
31	Bire Doğan!	171
32	Yıldırım Bayezid ile Korkusuz Jan	174
33	Timur ile Yıldırım'ın mektuplaşmaları	189
34	Yıldırım Bayezid ve sefaheti	203
35	Emir Sultan	205
36	Yıldırım Bayezid, eşkâl ve şahsiyeti	207
37	Yıldırım Bayezid (1389 - 1402) zamanındaki diğer hükûmdarlar	209
38	Emir Süleyman'a ait vesikalar	229
39	Yıldırım'ın Musa adında kaç şehzadesi vardı?	236
40	Avrupa'ya giden ilk Osmanlı elçisi	246
41	Memlûk Devleti ile ilk münasebetler ve gönderilen surra	251
42	Sadrıâzam, Veziriâzam	259
43	Çelebi Mehmed (1402 - 1421) zamanındaki diğer hükûmdarlar	263
44	Çelebi Sultan Mehmed, eşkâl şahsiyeti	264
45	Edirne Sarayları	283
46	Osmanlı İmparatorluğunda merasim. Kılıç Alayı	295
47	Osmanlılarda «Çelebi» lik	301
48	Osmanlılarda sancak ve bayrak	309
49	Divân	321
50	Sultan İkinci Murad'ın eşkâl ve şahsiyeti	347
51	Sultan İkinci Murad'ın (1421 _ 1451) zamanında diğer hükümdarlar	350
52	Kuruluş devrinin sonuna kadar askerî ve mülki kıyafetler	367
53	Kuruluş devrinin sonuna kadar Türk ordusunda silâhlar	370
54	Fatih'in annesi	387
55	Fetih Hâdisi Şerifi	393
56	İstanbul başka milletler tarafından kaç muhasara gördü?	400
57	Osmanlı ordusunda top	407
58	İstanbul surları	418
59	Osmanlılar İstanbul'u kaç defa muhasara ettiler?	447
60	İstanbul muhasarasının kronolojisi	459
61	İstanbul'un fetihten sonraki imar ve iskânı	487
62	Fatih'in kanunnâmesi	495
63	Fatih'in külliyesi	534
64	Fatih Mehmed kaç memleket zaptetmiştir?	582
65	Fatih'in şahsiyeti	596
66	Fatih Mehmed (1444, 1451 - 1481) zamanındaki diğer hükûmdarlar	603

C : II. Kısaltılmış Fihrist

	SAYFA
İKİNCİ BAYEZİD	612 — 715
Bayezid'in tahta geçmesi	612 — 615
Cem Sultan hâdisesi	615 — 641
Boğdan Seferi	641 — 645
Memlûklerle münasebet ve mücadele	645 — 661
Endülüs Müslümanlarının yardım talebi	661 — 672
İkinci Bayezid zamanında Türk denizciliğinin gelişmesi	672 — 675
Osmanlı - Venedik savaşı	676 — 688
Osmanlı İran münasebeti	688 — 697
Sultan Bayezid'in şehzadeleri	697 — 710
İkinci Bayezid devrinde ilim ve kültür	710 — 715
BİRİNCİ SELİM (YAVUZ)	716 — 789
Yavuz Selim'in cülûsu, kardeşlerini ve yeğenlerini öldürtmesi	716 — 723
İlk Osmanlı - Safevi çarpışması	723 — 739
Dulkadır beyliği topraklarının ilhakı	739 — 742
Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'nun ilhakı	742 — 747
Osmanlı Memlûk münasebetleri ve Yavuz'un Mısır seferi	147 — 777
Bozok'lu Celâl isyanı	777 — 778
Yavuz Selim zamanında Osmanlı denizciliği	778 — 784
Yavuz Selim'in ölümü	784 — 789
BİRİNCİ SÜLEYMAN (KANUNİ)	790 —1182
Kanuni'nin tahta geçişi	790 — 792
Canberdi Gazali isyanı	792 — 794
Belgrad'ın zaptı	794 — 800
Rodos adasının zaptı	800 — 810
Mısır hâdiseleri	810 — 816
Osmanlı - Macar münasebetleri ve Mohaç muharebesinden Viyana muhasarasına kadar Macaristan hâdiseleri	816 — 835
Kanuni'nin ikinci Macaristan seferi ve Viyana muhasarası	835 — 848
Kanuni'nin Macaristan'a üçüncü girişi ve Alman seferi	848 — 863
Anadolu'da isyan hâdiseleri	865 — 872
Irakeyn Seferi	872 — 887
Kanuni'nin İran'a ikinci seferi	887 — 897
Nahcivan seferi	897 — 909
Boğdan seferi	909 — 912
Kanuni devrinde Türk denizciliği ve Barbaros Hayrettin	912 — 925
Barbaros Hayrettin Paşa'nın ilk seferi	925 — 937
Preveze muharebesi	937 — 948
İspanyollarla mücadele ve Fransızlara yapılan yardım	948 — 958
Osmanlı - Fransız münasebetleri	958 — 969
Turgud Reis'in deniz savaşları	969 — 981
Cerbe savaşı	981 — 987
Malta muhasarası	987 — 995
Kızıldeniz donanması ve Hind seferleri	995 —1008
1533 den 1562 ye kadar Osmanlı - Avusturya münasebetleri	1008—1013
Kanuni Süleyman'ın 1541 Macaristan seferi	1013—1037

1543 Macaristan seferi ... ... 1020—1037
Erdel meselesi ... ... 1037—1061
Osmanlıların yükselme devrinde Avrupalılara üstünlüklerinin sebepleri ... ... 1061—1065
Osmanlıların yükselme devrinde Avrupa ve Asya devletleri ... ... 1066—1109
Kanunî'nin şehzadeleri ... ... 1109—1139
Kanunî devrinde imparatorluğun idarî durumu ... ... 1139—1142
Kırım Hanlığı ... ... 1142—1150
Mekke-i Mükerreme Emirliği ... ... 1150—1151
Eflak ... ... 1152—1156
Boğdan ... ... 1157—1158
Erdel ... ... 1158—1159
Kanunî'nin son seferi ve ölümü ... ... 1159—1182

İKİNCİ CİLDE AİT İLÂVELER

No. su	Adı	Sayfası
67	Fatih'in ölüm sebebi neydi?	661
68	Cem'in şairliği	637
69	Fatih ve İkinci Bayezid zamanındaki iktisadî ve ticarî durum	654
70	Fatih ve İkinci Bayezid zamanındaki veziriâzamlar	656
71	İlk Osmanlı - Rus münasebeti	667
72	Akıncılar	700
73	İkinci Bayezid zamanındaki hükûmdarlar	714
74	Galata Sarayı	720
75	Memlûkler	748
76	Emanat-ı Mübareke	767
77	Halifelik	773
78	Yavuz Selim zamanındaki meşhur âlimlerden - Zembilli Ali Cemali Efendi	780
79	Kanunî Süleyman'ın kanunnamesinde Yavuz Selim'in tesir ve hissesi	782
80	Yavuz Selim zamanındaki hükûmdarlar	788
81	Yavuz Selim ve Kanunu zamanındaki meşhur alimlerden: İbn-i Kemal	809
82	Fransa kralı François ile annesinin padişaha mektupları ve Kanunî'nin cevabı	820
83	Kaabız meselesi	870
84	İbrahim Paşa	888
85	Sultan Süleyman kanunnamesi	892
86	Fuzûli	898
87	Barbaros Hayrettin Paşa	920
88	Kapitülasyonlar	964
89	Turgud Reis	970
90	Lütfi Paşa	1024
91	Yavuz Selim ve Kanunî Süleyman zamanındaki veziriâzamlar	1031
92	Kanunî'nin oğullarının sünnet düğünleri	1101
93	Rüstem Paşa	1107
94	Hurrem Sultan	1116
95	Şehzade Bayezid'in ve manzum af talebi	1124
96	Kanunî Süleyman'ın şahsiyeti	1176
97	Kanunî Süleyman zamanındaki hükûmdarlar	1179

C : III. Kısaltılmış Fihrist

	SAYFA
İKİNCİ SELİM	1188—1285
Selim'in tahta geçmesi ve ordunun İstanbul'a dönmesi	1188—1200
Avusturya ile sulh muahedesi	1200—1203
İran elçisinin tebrik ziyareti	1203—1205
Basra, Yemen isyanları ve Kızıldeniz donanması	1205—1213
İkinci Selim zamanında Osmanlı donanması	1213—1215
Kıbrıs'ın zaptı	1215—1235
İnebahtı muharebesi	1235—1250
Kılıç (Uluç) Ali Paşa'nın kaptan-ı deryalığı	1250—1255
Tunus'un zaptı	1255—1261
Süveyş ve Don _ Volga kanalları meselesi	1261—1276
Selim zamanında Eflak, Boğdan ve Erdel	1276—1285.
ÜÇÜNCÜ MURAD	1286—1403
Üçüncü Murad'ın tahta geçmesi	1286—1290
Fas'ta Osmanlı nüfuzu	1290—1302
Lehistan'da kıral seçimi meselesi	1302—1307
Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümü	1307—1313
İran harbi	1313—1365
Üçüncü Murad zamanında Avrupa ve Asya devletleriyle münasebetler	1366—1398
Üçüncü Murad zamanında dahili durum	1398—1403
YÜKSELİŞTEN GERİLEME DEVRİ SONUNA KADAR OSMANLI DEVLETİ TEŞKİLÂTI VE MÜESSESELERİ VE İÇTİMAİ HAYATI	1404—1587
I — OSMANLI SARAYI TEŞKİLÂTI	1404—1442
Topkapı Sarayı	1405—1416
Topkapı Sarayında oturanlar ve vazifeliler	1416—1434
Osmanlılarda saltanat usulü	1434—1437
Saltanatla ilgili merasim ve alâmetler	1437—1442
II — İDARE VE MALİYE TEŞKİLÂTI	1443—1462
1 — Divan'ı Hümayun	1443—1451
2 — Veziriâzamlar ve Paşakapısı	1451—1455
3 — Maliye teşkilâtı	1455—1462
III — ASKERİ TEŞKİLÂT	1463—1527
1 — Osmanlı kara ordusu	1464—1511
2 — Osmanlı deniz ordusu	1511—1527
IV — EYÂLET TEŞKİLÂTI VE TOPRAK İDARE SİSTEMİ	1528—1544
1 — Beylerbeyiler ve eyaletler	1528—1536
2 — Toprak idare sistemi	1536—1544
V — İLİM VE SANAT HAYATI, İÇTİMAÎ MÜESSESELER	1545—1587
1 — Medreseler	1546—1551
2 — Onaltıncı asırda ilim hayatı	1551—1564
3 — Yükselme devrinde san'at, mimarlık ve içtimai müesseseler	1564—1587

SAYFA

DURAKLAMA DEVRİ ... ... 1588—1589

ÜÇÜNCÜ MEHMED ... ... 1590—1703

Padişahın tahta geçmesi ... ... 1590—1593
1593 - 1606 Osmanlı - Avusturya harbi ... ... 1593—1622
Üçüncü Mehmed'in Eğri Seferi ... ... 1622—1628
Haçova meydan muharebesi ... ... 1628—1638
Haçova muharebesinden sonraki harp harekâtı ... ... 1638—1652
Kanije fethi ve müdafası ... ... 1652—1674
Celâli isyanları ... ... 1674—1683
İstanbul'da Sipahi isyanı ... ... 1638—1688
Üçüncü Mehmed zamanında Avrupa devletleri ile münasebet ... 1688—1696
Üçüncü Mehmed zamanında dahili durum ... ... 1697—1703

BİRİNCİ AHMED ... ... 1704—1788

Birinci Ahmed'in cülusu ... ... 1704—1708
Avusturya harbinin devamı ve Zitvatorok muahedesi ... ... 1709—1722
1603 - 1612 Osmanlı - İran harbi ... ... 1723—1740
Celâli isyanları ... ... 1740—1759
Denizlerdeki hâdiseler ... ... 1759—1766
Erdel hâdiseleri ... ... 1766—1771
Avusturya ile münasebetler ve Zitvatorok muahedesinin tâdili ... 1771—1774
Lehistan ile münasebetler ve imzalanan muahede ... ... 1774—1786
Sultan Ahmed'in şahsiyeti ve ölümü ... ... 1786—1788

ÜÇÜNCÜ CİLDE AİT İLÂVELER

No. su — Adı — Sayfası

98 Bâki 1198
99 Eski ve Ortaçağda Kıbrıs 1216
100 Yasef Nasi 1222
101 Mimar Sinan 1272
102 İkinci Selim'in içkiye düşkünlüğü 1279
103 İkinci Selim (1566-1574) zamanındaki hükûmdarlar 1284
104 Sokullu Mehmed Paşa 1309
105 Gürcistan ve Gürcüler 1322
106 Mısır'dan hediye gelen taht 1337
107 Kılıç Ali Paşa 1351
108 Kapıkulu Süvarilerinin Divan-ı Hümayûn'u basarak kelle istemeleri 1379
109 Üçüncü Murad zamanında Osmanlı Sarayı 1383
110 Üçüncü Murad zamanındaki veziriâzamlar 1388
111 Üçüncü Murad (1574 - 1595) zamanındaki hükûmdarlar 1402
112 Safiye Sultan 1690
113 Üçüncü Mehmed (1595-1603) zamanındaki hükûmdarlar 1702
114 Üçüncü Mehmed ve Birinci Ahmed zamanındaki veziriâzamlar ... 1776
115 Birinci Ahmed (1603 - 1617) zamanındaki hükûmdarlar 1787